

భాగవత చంపూ

సంధర వ్యాఖ్యానము

వ్యాఖ్యాత

బెల్లంకొండ రామాచార్యులు

సర్వరాష్ట్రరవాసిన

తాడేపల్లి వేంకటనారాయణ శ్రీష్టిశా
ముద్రాపిత

ప్రథమముద్రణమ్ 10011

విజయవాటిక

ఆంధ్ర గ్రంథాలయ ముద్రాశాలయే
ముద్రాపిత

1949

১২১

వైకేసీ, ఎక్కుమంది

విరి జీవితకాలములో కొన్ని గ్రంథములు చూత్రనే ముద్రితములైనవి వక్కవి
తల్లజుని యనంతరము భాషాదుము రచనోత్పన్నము గల ముద్రాకరణము దగ్గరనుండి
భాష్యార్కప్రకాశిక, శారీరక చతుష్పాతి విచారే త్యాది మహాకావ్యములను
ముద్రితములై విద్వాంసుల కిరముల వెలుగొందుచున్నవి లోకోపకారములగు వెన్నె
గ్రంథము లింకను అముద్రితములుగానే యున్నవి ఇప్పుడంతకంతలైనవి యనంత
నియన సతీమణి యగు ఆదిలక్ష్మమ్మగారిని నమ్మించి తామచ్చునే పంతుమని చెప్పి
కనుపర్తి కోశేశ్వర శిర్యగారు శ్రీరామారావుగారిచే నాయుడైన గ్రంథములన్ని
గొంపోయియుండిరట కాని మన యధాగ్యముచే వాటిట్టి కార్య మొనర్చి పోవుచు
విచారములేదు గాని జాలగ్రంథము లెవరెవరికిచ్చిరో జాడ తెలియుటలేదు ఇట్లుగా
యనువులు విడునాటికి మిగిలియుండిన కొన్ని ప్రస్తావనములను మాత్రము నిజయనాదలో
ను|| చౌడవరపు జానకిరామయ్యగారి కొప్పజెప్పిరట స్వకాలములో సవాదారణ
గ్రంథములను రచించి పరమపదించిన వీరి గ్రంథములు నిధిలిభూతము లగుచుండుటచే
నామనమున గలిగిన పాతాపధరము నెలైన నుపశమింపజేసికొనుటకు నిద్రతయు

దధినిబూడ్చు పూని-' వలె నేనీ కార్యభారమున కుపక్రిమించితిని ఇప్పుడెంత చల
పుత్తుడిడగు నారాయణరావుగారి యనుమతి నొంది వైశ్యకలోతంపలును విద్యావ్య
కేఖరులును, బహుధర్మకార్య నిరతులును, నరరూపురవా సమస్తమునగు శ్రీ తాడె

పల్లి వేంకట నారాయణ శ్రేష్ఠిగారితో సంప్రదించుట తడవుగా నీ భాగవత చంపూ
వ్యాఖ్యానమును తాము ముద్రింపించుటకును పండితుల కుచితముగా గ్రంథముల సవ
రించుట కియ్యగొని సంస్కృతభాషాంశవిహీనుల శ్రీ శ్రీకృష్ణ కథామృతము నొస
గిరి. ఇట్టి మహోత్కృష్ట కార్యము నొనర్చి యాశాంతవిస్తారిత శ్రీశోభితులగు శ్రీ
శ్రేష్ఠిగారికి రుక్మిణీసత్యభామాయుతుడై భక్తిపరాధీనులగు శ్రీకృష్ణుడు పు
పాత్ర) యశోధన సంపత్తి నొసంగి గక్షించుగాత—

ఈగ్రంథముద్రణకాలమందు తమకుగల యనారోగ్యమును పైతము లెక్క
జేయక శ్రద్ధతో పరిశీలించి ముద్రణమున కెంతయో సాయపడి యుపోద్ఘాతమున
ప్రాసిన సర్వతంత్ర సర్వతంత్ర కళాశాలా ప్రధానోపాధ్యాయులు బాలచరస్వతీత్యా
బిరుదాంకితులు మద్దురుసోదరపుత్రులు నగు శ్రీ తాడేపల్లి సాంబమూర్తిశాస్త్రిగారు
కనేక సమోవాకము లర్పించుచున్నాను ముద్రణకాలముదు గలిగిన యిబ్బందులన
లెక్కజేయక యన్యముద్రణాలయమున మా పూర్విని నెఱవేర్చిన శ్రీ కుందా లక్ష్మీ
నగ సింహము గారి కెంతయు కృతజ్ఞుడను ముద్రణమందలి ప్రమాదములను విద్వజ్ఞుల
సవరించుకొందుని తప్పాపలపట్టికను వేయమానిన నాలోపమును మన్నింతురుగా

పారక మహాశయులకొక చిన్న విన్నపము

తమరెచ్చటనేని యిక్కవిప్రవరవిరచితములై లోగడ నముద్రితములగుగ్రంథ
లెన్నియేని యుపలబ్ధములైన దయతో నాకు తెలిసినను పంపిన స స్వహస్తపరహస్త
లతో ముద్రింపజేసి పారకలోకమున కందింతును తనువద్దనుండియు నాకివ్వనిచ్చబ
మనివారలు శిథిలీభూతములగుచున్న వీరి పుత్రకుమారులు వేర్రుతుల నొసనను వా
కాపాడెదమగాక నాచే శుద్ధప్రతులుగ వ్రాసుబడిన వాటి నెవ్వరేని ముద్రింపింప
పిన సంతసమున వారి కొంగనెంచియున్నాను పండితులెవ్వరేని శ్రద్ధాన్నితులై ము
మున కనువగు రీతి వ్రాసి యిచ్చిన ద్వారలో ముద్రణమునకు ప్రయత్నింతును క
జీవితము, రచనాప్రాధిమ మున్నగు విషయము లెల్లను శ్రీ శాస్త్రిలవారు వ్రాం
టచే గ్రంథ విస్తరభీతికి లోనై విరమించుచున్నాను

ఓమ్ తత్ సత్

ఇట్లు, బుధజనవిధేయుడు,
కవితా వేంకట సుబ్రహ్మణ్యము
అయ్యప్పదక్షిణ్యుడు, నరసరావుపేట.

శ్రీ:

శ్రీ విజయవాదా సర్వతంత్ర స్వతంత్ర కళాశాలా ప్రధానచార్యాణాం

వైయాకరణహాషణబాలసరస్వతీశ్యాదిపీఠదాంకితానాం

శ్రీ తాడేపల్లి సాంబమూర్తిశాస్త్రి వ్రాసిన మయం

గ్రంథ, - కర్తృ పరిచయః

అయి సహృదయదురీణాః విపశ్చిదపశ్చిదుః

ఇహ ఖలు పురాకృతసుకృతదుష్కృతకర్మపరిపాకబలప్రాప్తజనుప్రాదు
 ర్భావతిరోభావస్వభావానాం న కలప్రాణనికరాణాం మధ్యే విశిష్టసముద్భవానాం
 చూసనానాం త్రేతాసి పరమర్షిగోత్రప్రభూతప్రభావప్రసిద్ధానాం ద్విజన్మనాం
 వ్యావహారికప్రపంచే యక్తాయ కవివేకపూర్వక పశుపక్ష్యాదీతరజన్మవ్యావర్తకః
 కశ్చన విశిష్టవ్యవహారోఽవశ్యమాదరిణీయ ఇతి సంఖ్యాచత్సంఖ్యతిపన్నోయ
 మంశ సచ వ్యవహారి ఏకనియామకాధీన అన్యాయం పునశ్చాస్మైకచక్ష్మాణాం
 చార్యాకన్యాన మనధితిషతా చూస్తికానాం తన్నియామక (ప్రభు) సానారూఢమ
 జారుషేయ మేకం వేదవాఙ్మయమేవ కృత్యాకృత్యప్రవృత్తినివృత్త్యుపదేశద్వారాన్మా
 దేవవాఙ్మయా దుపజాయతే చతుర్వర్గఫలప్రాప్తి ర్యద్యపి, తథాపి సా దు ఖాత్పరిణత
 బుద్ధిభిరేవోపలభ్యత ఇతి కృత్వా యగక్రమేణ తద్ధర్మతో దుర్బలపూర్వభావ
 సర్వస్యానాం సుకుమారమతీనాం కృతే సుఖాదేవ చతుర్వర్గఫలప్రాప్తిం మనసి కృత్య
 క్రమశస్త్రదేవ వాఙ్మయ మస్మదీయై ఋషిభిస్తత్సంబ్రహ్మచారిభి రిభియుక్తైః పూర్వా
 చార్యైశ్చ సుహృత్సానీయపురాణరూపేణ కాంతాస్సానీయకావ్యస్వరూపేణ చ
 ప్రాసాది లతః కృత్యాకృత్యప్రవృత్తినివృత్త్యుపదేశకస్య సుకుమారమతీనామపి సుఖా
 చతుర్వర్గఫలప్రాప్తకన్యాపృ కావ్యస్యశాస్త్రే (మానవప్రవృత్తి - శాసనకరణత్వే)
 న కశ్చనాటంకగంధోపి

శ్లో॥ “ప్రవృత్తిర్వా నివృత్తిర్వా నిత్యేన కృతకేన వా
 పుంసాం యేనోపదిశ్యేత తచ్చాత్మమితి కథ్యతే”

ఇతి యతోభియుక్తో కర్ణాగర్

“సరత్వం దుర్లభం లోకే విద్యా తత్ర సుదుర్లభా,
 కవిత్వం దుర్లభం తత్రే”

శ్రీపురాణోపపాదితోపాదేయత్వస్య తస్య చాస్య కావ్యస్య విషయే
 దృశ్యం, శ్రవ్యం, మితిద్వైతమ్, తత్ర శ్రవ్యేషు చ కావ్యేషు

“గద్యానుబంధం మిత్రపద్యసూక్తి
 ర్వాద్యా హి వాద్యకలయా కలితేవ గీతి
 తస్మాద్దధాతు కవిమార్గజుషాం సుఖాయ
 చంపూప్రబంధరచనాం రసనా మదీనా ”

ఇతి భోజరాజప్రశంసాపాత్రం— “గద్యపద్యాత్మకం కావ్యం చమ్పూ రిత్య
 ధీయత” ఇతి లక్షణలక్షిత శ్చమ్పూ రిత్యవంతర్లో జేద అద్యత్వే చాంధ్రప్రబం
 సప్రదాయే నాయ మవాంతరభేదవ్యవహార పరిపాల్యతఇతి శ్చ తత్తద్ధాస్తాం నావ
 ఏవం నిరుక్త లక్షణలక్షిత శ్చంపూభాగవతాఖ్యాయం గ్రంథో వ్యంగ్యపథాన
 గ్రంథనాన్యన్య నిబన్ధా వెల్లాలవంశంబునిధిరాకాపూర్ణశశాంకో విరచితరాఘ
 పాండవయాదవీయచిత్రప్రబంధో ౭ భిషకాచదాచిరుదహిరాజతో నిరాడంబ
 ప్రసాదిత భవద్గణకదంబ శ్చిదంబర నామా మహాకవి. ఏతత్కృత రాఘవ యాదా
 పాండవీయ పృబన్ధ నామాపిచ— ప్రస్తుత రామారాయ కృత మనరవాగ్ధ్యానోపపాది
 “శ్లేషద్వని యమకచక్రపర్తి” తి విశేషణం చాన్య ప్రియతిమాలంకారికప్రియ
 మోత్తమవ్యంగ్యప్రధానప్రబంధరచన్త్యం వ్యక్తికురుత అన్య చ చతుర్ది
 శతాబ్దే జని సుమజనీ త్యత్ర సత్యవోలు సోమసుందరాధీకృతచమ్పూభాగవ
 పరికాకర్తృణాం విమర్శకాగేర కాశీభట్టబ్రహ్మయ్య శాస్త్రిణాం వచనమేవాధార
 దరీదృశ్యతే. తదేవాద్య యావత్ప్రమాణం భవితు మర్హతి అన్య చ చమ్పూభా
 వతన్య — పదివాక్యప్రమాణపారావారపారీక్షానాం మహామహాపాథ్యానానా
 పక్షిధరవంశీయానాం యల్లయసూరిణాం శిష్యేణ భాగ్యతృతనయేన చాక్కయసూరిణ
 విరచితా రత్నావళి సమాఖ్యా కాచ నైకా వ్యాఖ్యా వావిశ్వ రామన్వామిముద్రీణ
 లయ ముద్రాపితాద్యత్వే క్కచిత్కృచి త్కేసాంచి ద్ధృష్టిపథ మాయాతి న సర్వ
 స్సములభ్యతే న చ విక్రీయతే, వ్యాఖ్యా పున స్సులతరార్థప్రతిపాదికాన్య
 వ్యంగ్యప్రధాన్య ప్రధానావశ్యకే.

“గూఢా భట్టనిబంధఘట్టరంగే. కంత్రి గుణో ర్భృతిత
 కోణం కాణభుజే భజత్యతిభయా త్నతిహితం హితీ
 నైయాకన్యసరాగిణి మయి, గిరాం గుండాశ్చ కంపిననా
 వ్యాఖ్యాతుం నవకాలిదాసకవితాం చిత్తప్రధాన్యస్తి మే ।

ఇత్యేతాదృగ్కయసూరిణ ఏవ భీతిజనకన్య వ్యంగ్యప్రధానై తత్ప్రబంధ
 వ్యాఖ్యానస్య కరణే తిదుద్వయమేవా కన్య వా పాశ్చ పున స్ఫురతి ౭ కన్య వాఙ్మఖా
 నిస్ఫురతి? కోన్యత్యాధ్యాయతే. ఇతియం మహతీ విచారశా విపశ్చితాం మూర్ఖ
 న్యవిశత్ ప్రతిభయాప్రవృత్త్యా చాపరశంకరావతారి ఇతి ప్రిసిద్ధ. సంతత హయగ్రీవో
 పాసనాప్రణిహితచిత్తవృత్తి పరిపక్వతదుపాసనాఫలపరమావధిః అద్వైతంశ త్తమ
 వర్షాత్మకే జీవితకాలే ప్రియక శతసంఖ్యయా సాకం పృథక్కు పంచాశత్సంఖ్యాం

సమధిరూఢానాం బహుళతరశాస్త్రీయనిబంధగ్రంథానాం ఏవ తరబహుప్రబంధ
 రాజానాం భోజరాజోక దిశా భక్తే రసి రిత్వస్థిరకానాం స్తోత్రపారానాం చ రచ
 మతా ఉపదేశమాత్రోపాత్త సర్వవిద్యాపర్వస్వ గర్తపురీమండలాంతర్గత నరరూపు
 నేట శాఖామండల (తాలూకా) సమీపరసిత పమిడిపాడు అగ్రహార
 వాస్తవ్య ఆంధ్ర నియోగిబ్రాహ్మణ బ్రాహ్మణోత్తమ ఆశ్వలాయనసూత్రః
 భారద్వాజగోత్రః ఋక్సాధ్యాయా హనుమాంబామోహనరాయతనూభవ
 బెల్లంకొండ నామారాయ ఎగ్గత్తూరి చంపూభాగవతవ్యాఖ్యాం మంధరాభిఖ్యా
 మిమాం ప్రాచీనాని ఆయుం చ 1797 తమె శాలివాహనశకే యువసంవత్సర చూర్ణ
 శీర కృష్ణపక్షమావన్యా సోమనా నిశీధిని కర్కటకం గ్నే పాదు రిభూదితి వ్యాకరణే
 పురిషుల్ల రామశాస్త్రీణ న్యాదేపురిషుల్ల సుబ్రహ్మణ్య శాస్త్రీణశ్చోపదేశమాత్రేణై
 తత్సంక్షిప్తదేశికస్థానములముకార తిచశ్రూయతేవేదాంతశాస్త్రసూత్రశ్చపాండీతీవైభవసు
 కేవలంహయవదనానుగ్రహాయాతి ఎవేతి చ కృష్ణానదీతల్కితే వేదాద్విపుణ్యక్షేత్రేచిరా
 యాయంతప శ్చచారేతి తత్సనుకాలికానాం వృద్ధానాం ప్రసంగానుప్రసంగప్రసక్తేషా
 నాచాకృమేషు ప్రవాదోయ మిదానీ మసి ప్రచలితి “గుకృతీ గతాయు” ఇతీవ స్వల్పే
 వియసి అష్టతింశ త్రమాత్మకే ఆనందంవత్సరకార్తిక విమలనవమ్యాం భువస్తలం
 విహాయ దివస్తల మాదురు స్సాయం రామారాయ కవిర్బ్రహ్మభూయం జగమ
 త్సు ప్రకృతకవికృతకృతి త్నే వ్య నేకేషు విశిష్య గీతాభాష్యార్కప్రకాశే ఉపనిష
 ద్వాఖ్యాన రూపాయాం దినకరి వ్యాఖ్యానముతాయాం వేదాంతముక్తావళ్యాం శారీరిక
 చతుస్సూత్రీవిచారే వేదాంతకాన్తుః ద్వైతవిజయే శాంకరాశాంకరిభాష్యవిమ
 ల్నే వా న కేవలం వేదాంతపాండీతీవైభవస్య పరాకాష్ఠా ప్రత్యపాది అపి తు ప్రత్య
 ష్ఠిరం ప్రధానతో రామానుజచుతిఖణ్డనే విశిష్యాత్వంతాగ్రహ ప్రాదర్శి అత్రీచాంశే
 కణ్డే కణ్డే జవ్యమానయా కయాచి త్కింవదన్త్యా మూలమున్నేయ మివ ప్రతిభాతి
 శధాహి కదాచి త్పరవస్తువంశీయా కేష రామానుజమతగురవోస్యాపి విశిష్య
 దేశికా సతిదీయ మగ్రహారం అమాజస్మ కవేరిస్య చక్రాంకితాని చక్ర తదను
 “అద్యకృత చక్రాంకితోహం తత్ర భవద్భ్య ఆతిభ్యం వాతుమహ్నోస్మి దినేస్మి న్నుస్మ
 స్మహే మయా సహోపగుజ్య మా మహ్నదీయం చ చర్వస్వం పాపన మచుగ్నహ్నాన్వితీ”
 రచినయం కవి సంప్రార్థనం తిరచ్చెక్కురి తత్తణ మేవోత్థాయ ముఖతః “న త్వం గురు
 గిసి నాహం శిష్యోస్మి పరంచ భవదీయం రామానుజమతం కేవలం స్థాన మధిరోత్కృతి
 అశ్యతు భవా” నిత్యత్వా యథాకథంచి తస్మాథాతుముద్యతానాం తత్రత్యానాం
 ముఖతో నిస్సృత్యానిస్సృతాని వాక్యాని పుష్పత. కృత్వా స్వభవన మయం సమా
 యయా తతో ధృతిపీఠః కృతిహస్త కృతకృత్యశ్చభవదితి ప్రకృతమనుసరామ.
 విమృశ్య దృశ్యమానేకక్యయ్య సూరివాఖ్యానతో విస్పష్టతరార్థ ప్రతిపాదికేయం

వ్యాఖ్యేతీవ దరిద్రశ్యేతే “పురాణం నీరూపస్వమసి” త్యాది ఘట్టే షష్ఠీ నన్యకీయా
ద్వితీయవేదాంతపాండిత్యప్రకర్షం. ప్రతిపాదీతీవ పృతిభాతి తమిషు మంఛం

“వ్యంగ్యప్రధాన మిదకం స్ఫుటయేత కోను”

ఇతి శ్లోకే స్ఫుటయేతేతి పదం నివేశయన్ కృతికృదేవ వ్యంగ్యప్రధానశ్చ
స్ఫుటతరార్థిప్రతిపాదనమేవ ప్రధానావశ్యవాప్తం ప్రతిపిత్సుభి రిజ్జస్యత ఇతి
అదరమేవ ప్రియతే ఇతిభివ్యానంజ అక్కయసూచిణసవ భయజనకస్యేతిద్వ్యాఖ్యా,
చస్య కరిణేఽస్య సుదృఢం నామర్థ్యమస్తీతి హయగ్రీవ ఏవాభివ్యంజయతి తం దేవమేవ
ప్రమాణమిమి అచ్యుధా స్వవినయప్రదర్శనమూత తాత్పర్యేణ ప్రవృత్తస్యకం
రుపోద్ధాతశ్లోకే హయగ్రీవప్రచోదనయేవ కేవల ముప్రయత్నత ప్రసోత్తరరూపేణ
హమ వ్యవ్యాఖ్యానేసమర్థత్వైర్ కథంఽముపలభ్యేత? తథాహి పశ్యన్తుభవన్త

వ్యంగ్యప్రధానభగవత్ప్రతిపాదక త్యాత్

వ్యంగ్యప్రధానమిదకంస్ఫుటయేత కోను “ ”

ఇత్యేతదవధి కాకుస్వరాన్వయం విహాయ ప్రశ్నార్థకత్వప్రతిపత్తే “రామ”
ఇతి తృతీయపాదాదిమం పదం సమాధానపరిం పర్వనన్యతి అప్రత్యక్షన్యాపి భగవతో
జగత్సృష్ట్యాదివ్యాపారై రభివ్యజ్యమాన్య ప్రతిపాదకత్వా ద్వ్యంగ్యప్రధానస్యస్య
హృదయం స్ఫుట్టికరుం న కోపితి వాఖ్యాత్ప్రహృదయే తేనైవ హేతునా = నామ =
యత సైతభవతా భవతా భగవద్గీతా భాష్యార్కప్రకాశాది నిబంధనాభేన కరతలామల
కవ ద్వ్యంగ్యప్రధాన భగవత్స్వరూపం నిరూపిత మాత స్వమస్మిన్మృత్యేఽధి కృతఇతి
హేతుకమీదకం సమాధానం భుతు మర్హతి అపి చైత దుపోద్ధాతశ్లోకేష్యేవ

“అపభ్రంశా వస్తా అపి నహరిగా దూషణపదం

తతోపభ్రంశోహం ధృనలువ భవేయం హరిమనా

ఇతి వదతా రామారాయేనైవ స్వస్య వ్యంగ్యప్రధానప్రబంధరచనావాటా
మస్తీతి వ్యాంజిప్త కవి రయ మిమా మియతీం వ్యాఖ్యాంశుభక్తతాక్తికకృష్ణ
దశమ్యా మారభ్య తస్మిన్నేవ వత్సరే మాఘశుద్ధాష్టమ్యాం సమావేతి గ్రంథక ర్త
లేఖన్యా విజ్ఞాయతే మధ్యే యద్యత్స్వల్పస్వల్పగంధా వ్యవరచన్ను తథా విరచ్యా
చ్చేతి కిమితి వక్ష్యామి రామారాయగ్రంధరచనాలాఘవమ్ ? నిరుక్తకృమేణావతా
స్థానీయస్యాస్య గ్రంథకర్త రంశే పరిచయ కరణమపి దోషాయైవ భవతీతి విరమన్ తద్వై
శిష్ట్యప్రతిపాదికా మేతత్కృతశతాధికగ్రంధపట్టికాం దాన్యామి అత్రానుపలభ్యమాన్
గ్రంధపంచయం సంవాద్య రామారాయోపాసితహయవదన్ప్రబోధేనేవ ఏతద్వ్యాఖ్యాత్వై
నిఖిలగ్రంధముదాక్షణభార ముద్వోధుం బద్ధకంకణానామా స్థికశేఖరాణాం వైద్యభూష
ణానా మస్మత్సుహృద్వరాణాం సుకవినాం కవితా సుద్రహ్మణ్యశాస్త్రిణాం సమీపస్య
ప్రాపణేన ఉపలభ్యమానాముద్గితగ్రంధముదాప్తాద్రవ్యనాహయ్యేనభారతీయా స్తతాఽ
చాంధ్రిమహ జనా ఉపకుర్వన్తు కోను ఖలు కరాశీస్థిక కలికా లే పరకీయా గ్రంథా

చుదర్శముద్యుంక్తై 2 కోను ఖలు తత్తాప్సిగైర్వాణవాణీమయస్యాస్య వాఙ్మయ్య ముదో
 నార్థం ప్రస్యవితకణే బద్ధాదరోభవతి? పరచుభాగవత శ్రీరామారాయకృతస్య
 స్మృతవాఙ్మయ్య భాగవతస్య వాచికమానసికమలాపకరణే దక్షస్యముద్రాపణే
 నాయం శ్రీ తాడేపల్లి వెంకటనారాయణశ్రేష్ఠీ ర్వభా కృతకృత్య ఇతి దృశమహం
 విశ్వసిమి చనితరాచరితేనా చేన కరణీయేన నాయం శ్రేష్ఠే మహావదాన్య ఇతి విజ్ఞాయ
 శే ఆచత్యాదిశత్రుత్రిం నిజాధికారేణ నిరుహ్యమానే అంధ్రగంధాలయ ముద్రాశాలయే
 నా ద్రాప్య కాకశాతరేణాజంతాముద్రాశాలయముద్రాశాలయే తత్తాప్సి స్వీయే
 కర్మణేవ స్వీయా ముద్రితీయాం శ్రద్ధాం బాధ్యతాయుతాం స్వీకృత్య నిరూఢ ముద్రా
 పణభారా కుందా లక్ష్మీనరచయ్య మహాశయా అపి నిజం జన్మ సార్థకీచక్ర రామా
 రాయ విషయకాతితరథత్వై కేవల మంగీకృతైతత్పరిష్కారభారస్య తదనంతర
 సుతితరానోరోగ్యవశేనా న్యనాహాయ్యమపేక్షమాణ్య మమ హయవదనానగం
 హేణేన “మంచీయ ఏ గృహే ఆజంతాముద్రాశాలయావస్థితి ప్రాయశోధిక
 గ్రంథస్యాప్రైవ ఉదాప్రణం తదగికాచీ పరిశోధక విశిష్య సహృత్ శ్రీ చెరుపు శివ
 రామకృష్ణశాస్త్రి త్రైతే శ్రేష్ఠస్య పరిష్కర్తృతాభారిస్సాపనయనే మహాదుపకృ
 త్యానుకూలచాతావరణం సృజా ఏవంచ హయగ్రీవ ప్రబోధేన పెరికసానమలంక
 కర్తార కవితా సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి సహృతో ముద్రాపణద్రవ్యప్రవాతారోసి
 తాడేపల్లి వెంకటనారాయణశ్రేష్ఠీనా యథాకథంచి దేతత్కర్మణి సహాయభూతా
 అనుమోదకా కుందా లక్ష్మీనరచయ్య మహాశయా పరిచయకరణకరణీయే నాహం చ
 శన్యతమా ఇతి దన్యవాదా సమర్ప్య నిరమామితి శన్

ముద్రితగ్రంథాః

- 1 శ్రీ వగవద్గీతా బాష్కర్తిప్రకాశా
- 2 రుక్మిణీ సరిణయచంపూ
- 3 కృష్ణలీల తరంగిణీ
- 4 వేదాంతకాస్తుభః
- 5 కిందర్పదర్ప నిలాసభాణమ్
- 6 గారింకి చతుర్నాత్రివిచారః
- 7 వేదాంత ముక్తావళి
- 8 అద్వైతవిజయం
- 9 చంపూభాగవతవ్యాఖ్యా
- 10 హాకారాది హయగ్రీవ సహస్రనామావళి
హయగ్రీవ తారాస్రజమ్
- 11 గరుడసంచేశః
- 12 హయగ్రీవశతకమ్

ఉపలబ్ధాముద్రితగ్రంథాః

- 13 సముద్రమధన చంపూ
- 14 మురారి నాటకవ్యాఖ్యా
- 15 శూద్రధర్మ దర్పణమ్
- 16 హాకారాది హయగ్రీవ సహస్రనామావళి
వ్యాఖ్యా
- 17 దేహదేహి బావనిర్మూలనమ్
- 18 వేదాంతనిశ్చయః
- 19 ధర్మప్రశంసా
- 20 కామమీమాంసా
- 21 త్రిమతసమ్మతమ్
- 22 విద్యార్థ విద్యోతనమ్
- 23 కవిభూషణమ్

అనుజలనా ముద్రిత గ్రంథాః

[illegible][illegible]

శ్రీ తాడేపల్లి వేంకటనారాయణశ్రేష్ఠిగారి వంశాను చరితము

శా॥ శ్రీమంతం బురుక్షేర్తిశోభితము లక్ష్మీవాసయోగ్యంబు ను
ద్దామప్రాభవ మార్కృత్యము తత్త్వప్రాధిమాగణ్యము
భూమానందనిధానమై వెలయు చీభూమి బ్రతిష్ఠావహ
సేమంబై శిరనాల గోత్ర మమరుణ జెన్నార నానోకమై.

మ॥ కలిమి నల్లి సుపుత్రిప్రేత్తి విలసత్కళ్యాణ సంశోభి శ్రీ
నిలయంబై సుగుణాలవాలమయి తా నెంతే యశశ్శోభియై
లలితంబై సుకవిప్రశంసితమహాలక్ష్మీవిలాసోప గో
ష్ఠిలసత్సాననమై భువి వెలసె తాడేపల్లివంశంబునాన్

దానం దాన గుణగ్రగణ్యుడు మహోదారుండు శాంతాత్మ్యుడ
న్యూనానేక సుపుత్య డూరుడవరేణ్యుం డుత్తముం డాశ్రిత
ప్రాణతాణుండు నిర్మలండు హరిసేవాలోలుడై సద్గుణ
స్థానంబా యన నొప్ప 'లక్ష్మీపతి' నాసాధుప్రసిద్ధుండునై

తే॥ గీ॥ ధర్మనిర్వాహుం దరుంధతిని బోలి పతికిదగుభార్యయన్ బ్రధితిబడసి
శ్రీ మహాలక్ష్మీనామంబు శైలగి మిగుల సంపదైశ్చిర్యకీర్తుల నింపుచుండె.

కం॥ దండతు లిరువురు ప్రేమంబెంపరి యుండంగ సకల విద్యన్నుత్తులై
సాంపుగ పుత్తుల నిరువుర సంపదోభనుల గనిరి సరసతమీరన్.

ఉ॥ వారలలోన సర్వగుణనారిధిచంద్రుండు రత్నయాఖ్యుడున్
ధీరజనాభినందితుండు ధీయుతుం డందుల జ్యేష్ఠు డావలన్
భూరిదయాపరుండు సురభూజము యాచకకోటి కెప్పుడున్
సూరిజనేష్యు డొప్పెగు శూరుడు వేంకట సుబ్బయాఖ్యుడున్

సీ॥ ఏమానినీరత్న మెన్నడెనియు బర వ్రవాక్యంబు కెదురాడ భయముండెందు
నే పుణ్యములపంట యంపుమీరగ బంధుజనములపైఁ బ్రీతి నెనసియుండు
నే సాధ్వి కరుణతో హృదయపూర్వకముగా నన్నదానా? దా నరి దనుపు
నే దయాళుమత్తలి యెలమి శుశ్రూషల న తమామం బ్రీతినందజేసె

తే॥ గీ॥ నట్టి సుగుణాభిసంజాత నమరసురభి సుబ్బమాంబును బెండ్లాడి సుస్థిరంబు
గాను పురుషార్థమలనెల్లగాంచి ప్రధితి దాన గుణశాలి విజ్ఞాన ధనుండు నయ్యె.

తే॥ గీ॥ వారి గర్భంబు చల్లనై వర్ధిలంగ నొప్పె వేంకటనారాయణుండు సుతుడు
కోటమాగబయు వేంకాంబ గొమరితలను పట్ట రొప్పగ మ వ్వరు మూర్తులనగ

ఉ॥ ధీముతుడై మలాతలిసుధీజనమావృతి వెంకటాఖ్యనా
రాయణగుప్తమహా నితఁడు పాజ్జజనావరణుండు నాచు నా
రాయామూర్తి నాటియు రంజితై తుడ్డికిఁ దగ్గపుత్తుడై
పాయనివేడ్క గీర్తి ధనవంతులలో గడియించె మెప్పుగఁ

క॥ పులు గడిగిన మాణిక్యము నలరగ మాణిక్యమాంబ నధికప్రేమఁ
గలుగఁగ బెండ్లియై తనయుల గన మదినిల్చె మిగుల ముమ్మలికంబున్

ఉ॥ “మంచికి చెడ్డయూను” ననుమానము లేదికనాచు దెప్పగాఁ
గొంచక మంచిచెడ్డలను గూర్చి యాద్రుహిణుండు పాపియై
వంచనఁజేసి చేకొనియె బాపురె! అక్కట! మందభాగ్యుఁడు
సంచితమానె? రత్నము వెనుక బడుబాముల కొందినక ధర్మ.

మ॥ మతిమాణిక్య వియోగభగ్గమయి యున్మాదంబునంబోక దా
నతిపుణ్యప్రద ధగ్మకర్మరతమా చానందమైయుండ శ్రీ
యతిరాజావ్యయనాధవల్లియగు తాయారాంబ నుద్వాహమై
యతుల శ్రీవిలసన్మహామహుండు దానయ్యో బహూత్సహియై

క॥ అతులితపతి గౌరవమతియై నిజభర్తృవాక్య మందెంతతె
గతి యాడుబడ్డెలియ్యరవితత ప్రేమంబు జూచు విసువక నెప్పుడున్

ఉ॥ అట్టి వగములనాలమంబు బ్రీతి న్నాపించె భూదేవతాగృహంబు
లెలమి విధానంబు నెంతెంతయో గూర్చె వె తటాకంబుల వెలయఁజేసె
వైశ్యబాలుర కన్నవత్తంబు లీయగా హాష్టలు నీపురి నమరజేసె
అడిగినవారికి హర్షంబుమీరగ వెను వెంట బ్రీతితో ధనముకొసంగె

తే॥ కావ్యఘక్తికి నేను తారాణముగుచు భాగవతచువు వ్యాఖ్యానభాగ మిపుడు
వెలయఁజేయుచు భూమిలో నిలిపెదేరు ప్రసంతానములనారు సరవిగూర్చె॥

చ॥ తనయునిగూడ దంపతు టుదారమనీషను శీఘ్రకాలమం
దెనయుచు భూసర్వీ జననమెత్తిన దానికి సప్రసంతతి
నను ఫలమంత నాంతముగ గల్గఁజేయుట కా పరాశ్చర్య
మనము దల్చి దీ వెనల మందముగా నొడగూర్చు మియ్యెడగ

పితృద్వంద్య ముద్రపయితృ వంశానువర్ణనమ్

శ్రీమ న్నరాణాన్నిలయం సుకీర్తి హృద్దామ తేజోనిధి మత్సుపుణ్యమ్
సత్సజ్జతేస్తత్వ విదుద్భవాచ్చు, ఖ్యాతిజ్ఞతం శ్రీ శిరసాం గోత్రమ్॥

॥౧॥

తతాదృ క్షీరసాల గోత్ర జననా త్సుణ్యై రగణ్యై శ్శుభ
“తాడేపల్లి” సమాహ్వయ స్సుగుణవా స్సంశో స్తి వైశ్యాకర.
దానప్రాథమ సన్నతార్ష విధవ స్సుశ్రీమతా మాలయో
ధర్మాధర్మవివేచనే నిపుణతాం నీతోతిపూతో మహా॥

॥౨॥

తదన్వయే ధర్మకృద్గిత్తజ్ఞ, శ్శాంతోతి దాన్త స్సుగుణై రనన్త
“లక్ష్మీపతి” రామ సుపుణ్యశాలీ, ప్రాదుర్భభూ “వేన్దు రివాంబురాశౌ”

॥౩॥

తస్యాస్య రామా సుగుణాభిరామా, సౌశీల్యభూమా జిత పూర్ణసోమా
శ్రీమన్మహాలక్ష్మ్యభిధాతిరామా, శ్రీరామపాదాబ్జ నివిష్టకామా॥

॥౪॥

తయోర్ద్వయో పుణ్యవశాత్సుపుత్రౌ, జనాభినన్ద్యై సుగుణాలవతా
జాతౌ తయో రగ్రజని ర్మహాత్మా, రత్నయ్య నామా బహుపుణ్యరాశి.

॥౫॥

తస్యానుజో వేంకటసుబ్బయాఖ్యో, దయాహో ధీరజనాభిరామ
శ్రీమా న్నగద్వాప్త విశాలకీర్తి, దీనా రిహాసూరిజనేడ్యమాన

॥౬॥

శ్రీమద్వేంకట సుబ్బయాహ్వయమశే రుద్దామధీశాలినో
భార్యా సర్వగుణాధికా సుచరితా శ్రీసుబ్బమాంబాభిధా
తత్పత్నీయం సచ వై శ్యవంశతిలకో ద్వే పుణ్యవత్సై సుతే
పుత్రౌ ఛైక మజీజన త్వసుకృతా చ్చీరామపాదార్చనాత్॥

॥౭॥

ప్రాదుర్భాతో యోసా, వేంకటనారాయణో గుప్తః
సోయ మ్మాన్య శ్రీమా, నాయత కీర్త్యాభిరామోభూత్॥

॥౮॥

సవై శ్యవర్య శ్శుభరూపశీలాం, మాణిక్యమామ్బం పరిణీయ గార్హమ్
నయ స్వధర్మాచరణానురూపం, ముదా హ్యనైషీ త్సుఖ మాత్మకాలమ్॥

॥౯॥

జాయాపి సా భక్తిమతీ గుణాధికా, దివానిశం భర్తృపదాత్తచిత్తా
బభూవ హా కష్ట మనార్యకర్మా, వ్యాపాదియ త్తాన్దుహిణోతిదుష్ట॥

॥౧౦॥

తథాప్యయం వేఙ్కట శబ్దపూర్వో. నారాయణశ్రేష్ఠీవరో విరాగాతో
విస్మృత్య త ధర్మసతీ వియోగం, పవిత్రీకాశ్చే ష్వతిలాసోఽభూత్ ||

||౧౧||

నిర్మాయ దేవాయతనం వనాని, నిధాన మత్యక్త మగణ్యరూపమ్
విధాయ కూపాశన సత్త్రిసంతతిం, చకార దానం సురభూసురేభ్యః ||

||౧౨||

అపత్యా న్యేవం షడ్విధివ దుపలభ్యారణసుతే
మతింకృత్యా పాణిగ్రహణ మకరోత్కాంచన వధూం
తదర్థాజ్ఞా మ్ముత్త్రా న్దనయతు మురారే స్సుకృపయా
దృఢప్రేక్షా రామా మపిచ కలయన్ రంజితధియా ||

||౧౩||

యతిరాజనాధవల్లీ తాయారూ న్నా ప్రిసూయా త్తాక,
తనయా నపారబుద్ధీ న్నప్తా పత్యత్య పూరణాయాసా ||

య శ్శార్ఙ్గపాణి స్వభివర్ణితోస్మి

ప్రప్యద్యమ్నకాదీ న్సుషువే శతం సుతాక

స రుక్మిణీశో వసుదేవసూను

శ్రీకృష్ణదేవోఽవతు పుత్రివోఽమూ |

||౧౪||

అంకా సీతారామకావ్యే

. పరిచానంధో పాఠ్యాయులు

హైస్కూలు, నర్సరావుపేట.

10-2-49

నరసారావుపేట వాఙ్మయలు
శ్రీ తాడేపల్లి వేంకట నారాయణశ్రేష్ఠిగారు
ద్రవ్యదాత

౧౦౪౪

రా మా రా య క విః

శ్లో॥ రచితబహుతరార్థగ్రంథనిర్మాణశక్తి
హజమధురశైలీవిత్తసత్కావ్యకర్త
హయవదనపదాబ్జోపాసనాసిదబుద్ధి
కులపతిపదభాసీ విశ్వుతో రామరాయ ।

శ్లో॥ కణాదోజైమిని ర్వాహ
శంకరశ్చ పతంజలి.
వేత్తి రామశ్చ విదుషం
వాండీత్యం తత్రోకే వయమ్ ॥

శ్లో॥ శతాధికగ్రంథ విధానసిద్ధం
ఆజన్మసిద్ధాఖిలశాస్త్రతత్త్వ
గురూపదేశోహి నిమిత్తమాత్రం
యస్యాభివత్సయ మపూర్వవృత్త ॥

శ్లో॥ యస్స్వల్పకాలే వివిధప్రబంధాన్
నిగూఢశాస్త్రీయ మహానిబంధాన్
స్తోత్రాణి చాన్యాన్ బహుధావిభిన్నాన్
గ్రంథాంశ్చ నిర్మాయ జహౌ శరీరీన్ ।

శ్లో॥ స రామరాయ. సుకవీంద్రచూడా
ముక్తామణి. పండితచక్రవర్తి
వ్యాఖ్యాతవాన్ భాగవతాఖ్యచంపౌ
ర్యధార్థ మర్థావగతి ర్యధా స్యాత్ ॥

కవితా వెంకటసుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రీ

శ్రీ చంపూభాగవతే

ప్రథమో విలాసః

కథకృత్ కార్తిక కృష్ణదశమ్యామ్

శ్లో చమ్పూభాగవతాపగాపతి మముం కేచి తరన్తు సృత
కేచిత్సాప్నిప్య తరిం తరన్తు కతిచి తీర్థోపదేశాశ్చయాత్
సుబ్రహ్మణ్య నిదేశత స్సుమనసాం డాతు స్తదీయామృతమ్
రామ. పౌరభ తేఽ ధ తస్య మధనం శ్రీనాథవాదాశ్చయ

1

శ్లో సస్యస్థానం ఫలతి బహుధా కృష్యమాణైవ ధాతీ
క్షీరాసారం స్రవతి బహుధా దుహ్యమానైవ ధేను
గృగ్ధాంభోధి ర్వృధితఫలోఽ ప్యేష నిత్యం బుధేన్ద్రే
రేతస్త్రింధే జనయతి సుధాపూరధారా ప్రవాహమ్

2

సుధాపూర స్సుధారాశి అమృతనిధిరితియావత్ తస్య ధారా వృష్టయ
తాసాం ప్రవాహమ్, అత్యగృగ్ధాంబుధౌ, మేఘవత్ ఘనీభూయ సుధా అస్తి వాతవశా
ద్యధా మేఘా ద్వారావిర్భావ తథా, మధువశాత్ సుధాపూరా ద్వారావిర్భావః యథా
వృష్టిధారాణాం బహునాం మిళిత్యా ప్రవాహరూపేణ ప్రకృతి ఏవం సుధాపూర
ధారాణామపీతి, ఏతేన సుధాసార నిక్షేపయోగ్యేషు బహుషు శ్లోకేషు వ్యాఖ్యాతేషు
తదుద్గతా బహవోఽ మృతధారా. ప్రవహీభూయ సతా మృచసి సముద్రే ఇవమిళన్తి
ధ్వన్యతే

శ్లో అనన్తగుణవేష్టిత ప్రబలబుద్ధి మనాద్గిశా
హయానన కృపారఘరీ మిళితసన్మ నోద్బంధణః
విలోడ్వ బహువార మత్యుపమకోశదుగ్ధామ్బుధిం
ప్రపద్య మధురామృతం బుధ గృహాణ దాస్యత్యయమ్

3

కోశ ప్రకృతగ్రంథ

శ్లో॥ చమ్పూభాగవతామ్బుధిం మధిత్యైతేన యద్బుధా
గృహ్లాన్తి నారి మమృతం వ్యాఖ్యానం మన్ధరాభిధమ్ ॥

4

శ్రీ చంపూ భాగవతే

హామూనక శ్రుత స్వయా విజయతా మయం మన్తర
 నాః భవతా రమా భవతా లాశా న్తరా
 స్వక్షీయ కరుణానాకలితమామకాత్మామృతే
 ముదా భవత్సదా మృత రుహోద్భవే తే నమః

చురకభంచి శ్రుమ బుద్ధిమన్తర ప్రవేశమియా ద్భగవద్గుణా మ్బుధౌ
 కతర చురకభంచి శ్రుమ బుద్ధిమన్తర ముదా బుధోపి బాలానతుసాహితీబలాత్
 హామీ లాదితి ల్యబ్ధిపే పశ్చమి సాహిత్యప్రకరం ప్రకాశయతు మిత్య

అపభ్రంశా వరా అసి న హరిగా మాషణపదమ్
 రిశోప భ్రంశోహా ధ్రువ మిన భవేయం హరిమనా
 ముఖాలాపై ర్వ్యర్థ భ్రమిభి రపి కాలం క్షపయతాం
 జగంబుద్ధి దాగ్ గృశయ నృహరే తే నమః

అపభ్రంశాలసి హరిప్రతిపాదకా వరా మాషణపదం న భవన్తి హరి
 పరజలంగీకృతా ఇతి ధ్యన్యజే లాకీకదృష్ట్యా అపభ్రంశత్వేన పతీయమానా
 హింసా ధిక్ తత్ ఇత్యాదయ శ్చబ్దాభాష్యకారానుమతత్వేన నమాప్యతిభావః అన్య
 అపభ్రంశా రచారాదిభిష్టాఅసి నర్ణా బ్రాహ్మణాదయః హరిగాశ్చేద్భగవద్భక్తా
 మాషణానం సభవన్తి తస్మాత్ అపభ్రంశోహం హరిమనా ధ్రువం భవేయమ్ తద
 జ్ఞేయోపి సమాప్యత్వప్రంగ ఇతి భావ అన్యత్రహరిహం భవామితోపభ్రం
 అపభ్రంశం నమోక్తపేతియావత్ ఏతేన భగవత్కదావ్యాఖ్యాన మస్మా
 దే చూషేన సతు వాణీత్యప్రకరం దోధగార్థ మితి వ్యాఖ్యాతుః కపే ర్వినియో
 శ్చబ్దతో భవయ భ్రమకాని

శ్రీ శృంగ్యప్రధాన భగవ త్ప్రతిపాదకత్వా
 శృంగ్యప్రధాన మిదకం స్ఫుటయేత్ కోన
 రామస్తథాపి వివేత మియేష బాల్యా
 త్పన్త పతీచ్ఛత గుణైకదృశో దయూర్ధ్వా

హామీ అపత్యక్షస్య జగత్ప్రప్ర్యాదివ్యాపారై ర్వ్యజ్ఞతే ఇతి వ్యంగ్యత
 హామీ ఇదమే వేదకం కానం కన

శ్రీ హయవదన పరబ్రహ్మణేనమః

ఇహాఖిలు వెల్లాల కులకలశ వారాశి చింతామణి ఫాతిరాఘవవాణ్ణవయాదవి
యాభిధచిత్రప్రబంధ, శ్లేషయమకధ్వనిచక్రవర్తి అభినవ కాళిదాసాత్మకపౌరుష
నామా, చిదమ్మరి నామా మహాకవి సకల కల్యాణగుణనిలయదివ్యవిగ్రహస్వరూ
పస్య భగవతో వాసుదేవస్య గుణక్రియా స్వరూప్రతితయ ప్రతివాదకత్వేనాద్వితీయా
సద్వలక్షణ పరమపురుషార్థనాథనమ్ “కావ్యం యశసేర్థక్యతే వ్యవహారివిదే శివేతర
క్షతయే, సద్య పరినిర్వృతయే కాంతాసమ్మిత తయోపదేశయజ్జే” ఇత్యాంకారికవచన
వాగ్మాణ్యా త్తాకికపురుషార్థనాథనం చ చమ్పూభాగవతాభిధం మహాకావ్యం
చిక్కిర్చి ప్రాప్తిపెత్తగ్రాన్థస్య అవిఘ్నపరిమాప్త్యై సంప్రదాయా విచ్ఛేద లక్షణఫలనాథన
మభీష్టదేవతాప్రార్థనాగర్భ మాశీరూపం మంగళం శిష్యశిక్షార్థం గ్రాన్థాదా శ్లోక
వక్తృనోపనిబద్ధాతి కల్యాణమితి

శ్లో కల్యాణం న ప్రభూతం కలయతు లలితాలాపశ్చ లేశబాలా
లీలాజాలానుకూలా శిశిరకర కలా భానుమాలాజ్వాలా
భద్రా శేషాహిభూషా పరికలితసుధాపూరధారానుకారా
ఏషాముద్రా వినిద్రా పురహరణవిధౌ కాఽపికారుణ్యపూర్ణా.

“లక్ష్మీకర కవర్గ స్యాన్య”దితికవర్గన్యాదౌ ప్రయోగః మంగళికర “మోభూమిస్త్రీ
గురు శ్శుభం వితచుతే” ఇతి భూదేవతాక స్వగురు ర్మిగ్నోపి శుభకర ఏవ అపి చ
అయం మగణ కల్యాణ మితిపదం భద్రవాచకత్వేన అతిపశుభావహ “దేవతావాచకా
శ్శబ్దా యే చ భద్రానివాచకా” ఇత్యుక్తత్వాత్ ఏవమ్ వర్గతః గణతః అర్థ
తశ్చ కల్యాణపదం స్వశుభావహ మితిఫలితమ్ లలితాలాపశ్చ లేశబాలా లీలా జాలా
నుకూలా శిశిరకరకలా భానుమాలా జ్వాలా శేషాహిభూషా పరికలితసుధాపూర
ధారానుకారా పురహరణవిధౌ వినిద్రా కారుణ్యపూర్ణా భద్రా కాఽపి ఏషాముద్రా
నా ప్రభూతం కల్యాణం కలయతు ఇత్యన్వయం లలితాః మనోజ్ఞా ఆలాపా గిరో
యస్యా సాతధోక్తా మంజుభాషిణీర్థర్కై లేశస్య హిమవతోబాలా పుత్రీతి
యావత్ లలితాలావాచశ్చ లేశబాలాచ తధోక్తా తన్యా. లీలాజాలానాం విలాసపరమ
హానా మనుకూలా అనురూపా మనోజ్ఞభాషణకక్షాక్షునిక్షేపాదిపార్వతీవిలాససంక్ర
మణోచితభూమి రితి ఫలిత స్సమాసార్థ. ఆలాపేష్టేత దుపలక్షణం గుణరూపాదీ
నాంతేన లలితాలాపపదేన పార్వత్యా నిరతిశయసౌందర్యం శ్చ లేశబాలేత్యనేన
సత్కులప్రసూతి ర్వ్యజ్యతే బాలేత్యనేన సౌకుమార్యం వ్యజ్యతే ఏవం
విధాయా అనుకూలేత్యనుక్త్యా ఏతల్లిలాజాలానుకూలేతి వచసేన పార్వత్య
పేక్షయా పరమేశ్వరస్య సౌందర్యాద్యాధిక్యం వ్యజ్యతే ఏతేన మాయాపారతన్య
భావా చ్ఛివే పరమేశ్వరత్వం స్ఫుటం భవతి. అన్యథా శ్చ లేశబాలా మేవాయ మను

కుర్యాన్నతు సైనమితి ఏవం పార్వతీ నాహిత్య ప్రతిపాదనేన వార్వతీవిశిష్టం పరమే
 శ్వర ఏవ ప్రసత్తివ్య నతుకేవల ఇతి ప్రసత్తిమత మప్యవదిష్టం కవినే తి
 బోధ్యమ్ ఇతం స్వతస్సిద్ధం సౌందర్యం శివస్యాభిధాయ అధభూషణః
 మాహా శిశిరేతి శిశిరకరస్య చంద్రస్య కలాయా భానుమాలాభి. కిరణ
 పరమృరాభి జూలా దన్తురితా చంద్ర చూడ ఇత్యర్థ అత
 శైశిర్య ప్రతిపాదనేన భక్తతాపనివాణాత్మమత్వం వ్యజ్యతే శిశిరకరం
 సర్వమధ్యత్వా కలామాత్ర ధారణేన కళంకస్థానియ దోషోపమృష్ట గుణా
 భాసా కర్మా సేవకా హిత్యా నిష్కపటం భక్తం స్వీయత్వేన గృహణీతి
 వ్యజ్యతే భాను మాలేత్యనేన లోకే స్త్రీభి శ్శిరనా ధృతచంద్రవంకాభిధభూషణ
 వ స్నేదం భూషణం నిశ్శోభం కిన్తు ప్రచురశోభ మితివ్యజ్యతే భానుమాలా జూలే
 త్యనేన శివ శిరసి లమ్బమానా జూల నభవన్తి కిన్తు శశాంశు శకల రుచిమాలా ఏవేతి
 అపహ్నవో వ్యజ్యతే తేనచ జూనాం శ్వేతత్వంఫలతి వ్రాణిస్తాదాకో లజ్జిలచి జూలా
 ఇతి రూపకమ్ అథాపరం భూషణ మాహ శేషేతి, శేష ఇత్యహిర్భూషా యస్యా
 సాతధోక్తా శేషభూషితేతి యావత్ చూత వృక్షాదివ చేషాహిషద యో సా
 మాన్య విశేషభావా న్న పౌనరు క్త్యమ్ అనేన విశేషణేన శివస్య సర్వాతిశాయిత్వం
 వ్యజ్యతే సమస్త భూధరన్యాపి శేషస్య తద్భూషణ నానాపత్యా తదంగ గతత్వాత్
 తతశ్చ శేషశాయినో విష్ణోరపి శేషభూష శ్శివ ఏవ సరమ ఇతి ఫలతి మల్లికామాల్య
 వచ్చేషభోగో విభాతి తత్ప్రణామణయస్సు కోకనదవ స్మధ్యేభా నీతి భూషణసామ్యం
 శేషస్య యద్వా ముక్తాహు లతా వత్సర్వకాయ, నాయక రత్నానీవ ఘణామణయ,
 ఇతి ఏతేన శేషాఖ్య ముక్తాహరస్య మధ్యేమధ్యే విశేషాభావా ద్దణాకార సిత్యా
 ముక్తాహారా ద్వ్యతిరేకో వ్యజ్యతే అపిచ “అశ్రితేషు గణయన్తి నదోషమ్” ఇతి
 న్యాయాత్ అశ్రిత వత్సలాయం శివ పరమారణ విషధిరత్వరూపం దోషమవిగణయ్య
 శేషం భూషయతీతి శివ ఏవ శరణీకరణీయ ఇతివ్యజ్యతే అధ స్వరూపం గుణం
 చూహ పరికలితేతి సుధాయా. అమృతస్య సమృద్ధి. తస్య ధారాప్రవాహ తస్యాను
 కారః అనుకరణం భావేషుఞ్ పరికలితి కృత సుధాపూరి ధారానుకార యయా
 సా భావశ్యా దాహ్లాదకత్వాచ్చ సుధాధారా మనుకుర్వన్తి ఇత్యర్థ. ఏతేన విగ్రహ
 స్వరూప మతిథవశ మితి ఆత్మస్వరూప మమృతవ త్సుఖ మితి గూఢా. అమృతవ
 దాహ్లాదకా అనుభవతా మితి ఫలితమ్ అత్ర ధారాకారాకారిత స్సుధాపూర ఏవ
 పురుషాకారాకారిత శివవ ద్భాతి నత్వయంశివ ఇత్యవహ్నవో వ్యజ్యతే తేన అమృత
 వదోగ్యత్వం పరమానందాస్పదత్వచ్చ శివస్య ఫలితమ్ అధ భక్తరక్షణో న్ముఖత్వ
 మాహ, పురేతి పురాణాం త్రయీణాం మయకృత పత్తినానాం హరణవిధౌ సంహారి
 కార్త్యే వినిద్రా జాగరూకా త్రిపురాసుర విజయినీ త్యర్థ.

ఏతేన శివస్య మహాపరాక్రమత్వం వ్యజ్యతే అతఃప స్వ స్వాశీతాంశ్చ
 రక్షయతీతి భావ ఫలిత, భక్తరక్షణోపయోగినం పథానం గుణం కంఠతో నిర్దిశతి,
 కారుణ్యేతి కారుణ్యేన కరుణారసేన పూర్ణా వ్యాపా, దమారఃభరితాస్తం
 కరణేత్వర్థం, పూర్ణేత్వనేన శివస్య వస్తుతో చుత్వం వ్యజ్యతే “పూర్ణస్య పూర్ణమాదా
 యేతి” స్యతే భద్రా కల్యాణీ సకలకల్యాణగుణ పరిపూర్ణేత్వర్థం. ఏతేన ఉక్తానుక్త
 సకలగుణ సంగ్రహ కృతఇతిఫలితమ్ ఏమా మద్భుదిస్సా కాప అనిర్వచ నియా ముద్రా
 భంగీ శివఇత్వర్థం ధర్మధర్మిణోరభదోపచారాత్, స అస్మాకం ప్రభూత, అధికం
 కల్యాణం కలయతు దిశతు “యో యద్వాక్సతద్ద తే” ఇతిన్యాయేన శివస్య కల్యా
 ణిత్యా దస్మాకమపి కల్యాణం దదాత్యేవేతి కవే ర్నిశ్చయ కామిముద్రాఇత్యాది స్త్రీ
 లింగశబ్దైః పు మర్థప్రతిపాదనేన శివస్య అర్ధనారీశ్వరిత్వం వ్యజ్యతే, కల్యాణం కలయ
 త్విత్వతా సువర్ణం దదాత్వితి వ్యజ్యతే యుక్తజ్ఞేదం శివస్య సమస్తప్రదత్వాత్
 అతా “అర్ధతః శబ్దతోవాపి మనాక్కావ్యర్థ సూచనమ్” ఇతియథాకథం చిత్తా
 వ్యర్థసూచనమపి భవతి తథాహి యన్యా లలితాలాపైర్భిరుప్సహజో దేవానాం
 వా శం సుఖం భావతి నా లలితాలాపశా ఇరా ఉనకం “ఇరా సురాంబునాగ్నాం”
 ఇతిరత్నమాలా, తదీశ స్సముద్రా అస్య విష్ణోస్సంబద్ధి ఇరేవ ఏరేశ దుగ్ధనాగర
 విష్ణో క్షీరసాగరశయనత్వాత్ తస్యబాలా కన్యా ఏరేశబాలా లక్ష్మీత్రి,
 రిలయోర భద్రా దిలా శబ్దే ఇరాత్వబుద్ధి లలితాలాపశాచ నా ఏరేశ బాలాచ లలితా
 లాప శై రేశబాలా, వృద్ధిరేవేతి ఆకార్యవకార్యచన్దనే వృద్ధి రైకార తస్యాః లీలా
 జాలానుకూలా శిశిరకరకలా చన్ద్రకలా తత్సామ్యా త్తదనుజత్వా ద్వా కౌస్తుభమణి
 స్తత్త్వేన వ్యపదిశ్యతే తద్భానుమాలాభి తత్కాన్తిపూగై జూలాలావ్యావ్నా శేషాహం
 భూషయతీతి శేషాహభూషా, శేషపర్యంక భూషణభూతేత్వర్థం పరికలిత కృత
 సుధాపూరధారానుకారః యయానా తథోక్త క్షమామాలాభి వాక్సుష్మమర
 దైర్వా సుధాపూరధారా మనుకుర్వన్తి ఇత్వర్థం సుధానానకరూక్షాక్షం సుధా
 నాగ్రవాచిక శ్చేతిభావః అపురహరణవిధౌ అపురాణా మశిరీరాణాం హరణవిధౌ
 స్వీకరణవిధౌ, యద్వా సఖో విరుద్ధార్థకత్వాత్, అపురా విరుద్ధశరీరాః రాక్షసా
 ఇతియావత్ శేషాం హరణవిధౌ నాశనవిధౌ వినిద్రా జాగరూకా స్వవిలాసాన్
 దర్శయిత్వా భక్తానాం ముక్తిం దాతుమ్ అధవా భూభార భూత రాక్షస నిబర్హణా
 ర్థంవా అస్యావతారాత్, అత్రహేతు చూపా కారుణ్యపూర్ణేతి, భద్రా కల్యాణీ
 కాఽప్యనిర్వచనీయా ఏమా మద్భుదిస్సా ముద్రాభంగీ రీతి విష్ణురిత్యర్థం స కల్యాణం
 సచ్చిదానందలక్షణం శుభం కలయతు దదాతు ఇతి ఏతేన, క్షీరనాగరే శేషశాయీ
 లక్ష్మీవాక్ భగవాన్ నారాయణం బ్రహ్మాది వ్యాపితస్స భక్తినాయుజ్య దానార్థం

ధర ధారక. తం అమృత పృవాహధర మిత్తర్థ, చంద్రమితియావత్, యద్వా ధారా
 ధర, ఘనాఘన, వాగ్వికమేఘ ఇత్తర్థ, తమ్ చంద్రమితియావత్, సాదరం సప్రేమ
 యథాతథా, బిభ్రాణం తత్ప్రసిద్ధం మహస్తేజ ఆర్థాత్పార్వతీ మే మహ్యమ్,
 అముద్ర మమిత మానందకందం సంతోషసంవాదకం భద్రం కల్యాణం ఆకలయతా
 వితరత్వితి ప్రార్థనాయాంలోట్, ఆనందకంద మితి మహతో విశేషణంవా ఆనంద్యకందం
 మూలం నిధి మితియావత్, యద్వా, ఆనందరూపం కంజలం దదాతీతి ఆనందకందమ్
 అత్ర ప్రాలేయాచల సంబంధీనాం భాగ్యానాం ప్రాలేయాచలమేవ ఆస్యదం భవతి నతు
 తద్భిన్నమ్ “అద్భుతస్యాత్మనిష్ఠత్వా”దితి న్యాయములంఘ్య ప్రాలేయాచలభాగధేరూ
 నాం పార్వతీ ఆస్పదమితి వర్ణనేన విరోధ ప్రతీయతే అనన్తజన్మార్జిత సుకృతవశా
 ద్ధిమవత పార్వతీరూప పుష్టిలాభ ఇతి కృత్వా, భాగధేయజాతాయా సన్యాం భాగ
 ధేయాశ్రయత్వం సిద్ధమేవ మృజ్జాత్స్య ఘటస్య మృదాశ్రయత్వమేవేతి తత్పరిహారశ్చ
 వ్యజ్యతే యద్వా తస్య విరోధస్య భవనం భావ ఇత్తర్థ వర్ణనేన పరిహారి హిమవతో
 భాగధేయమేవ పార్వతీ రూపేణ పరిణతం మృద్భూత్వనేవేతి తదాశయాత్ కల్యాణ
 జాలాచ్ఛద మిత్తరేన భక్తేభ్య స్సకల కల్యాణ దాన శౌండిర్యం వ్యజ్యతే తపఃఫల
 మిత్తరేన, శివసంబంధినీ చిరించితా తపోలతా పార్వతీరూపం ఫలం జనయాం,
 భూవేతివ్యజ్యతే తేనచ పరమేశ్వరేణాపి దక్షిణమూర్తిరూపిణా పార్వత్యర్థంతప కృతమితి
 పార్వత్యా పరమేశ్వర మనోమోహన క్షమనితిశయ సాందర్యం వ్యజ్యతే కింకిరిదితి
 విశేషణేన లీలాశుకమపి మనోహరాం ధ్వని మధ్యాపయ స్తీ తేన ఆహ్లాదితా భవతీతి
 శుకాదపి మంజుభాషిణీతి వ్యజ్యతే కించన్వాధ్యాపిత శుకధ్వని శ్రవణాహ్లాద శాలినియం
 మమాపి కాంశ్చైవ బీజవర్ణా ఉపదిశ్య తదుపదేశ జనితే నానేన గ్రంధేన సంతుప్త్య
 తీతి కవ్యాశయాత్ కవౌ పార్వత్యా పరమాదరో వ్యజ్యతే తృతీయ పాదేన
 చంద్రవ దమృత పృవాహజనకం మామకం కావ్యం సాదరం పార్వతీ శిరసా
 గృహీత్యేవ వాత్సల్యాదితి కవ్యాశయో వ్యజ్యతే భద్రా ముద్రత్వ విశేషణేన
 కవే రోమిక్షాభిలాషోవ్యజ్యతే సహి తద్భిన్న కల్యాణస్య ముద్రాభావః క్వాపి దృశ్యతే
 బ్రహ్మి ద్వైశ్వర్యాణా మపి ముద్రణ దర్శనాత్ ఆనందకందమితి మహతో
 విశేషణేన ఉదకవ దమిత మతిసులభంచ మోక్షానందం ప్రయచ్ఛతీతి సర్వో
 త్కృష్టతా పార్వత్యా వ్యజ్యతే మహ ఇతితేజోవాచి శబ్దేన స్వయం ప్రకాశత్వం
 స్ఫుటతి తేనచ పరమాత్మ స్వరూపిణ్యే వేద సవీతి సిద్ధమ్ అథ అత్ర మహసి
 భాగధేయ భవనత్వ రూపా ద్రూపకాలంకారః భావఇత్తర్థరేతు భాగధేయ జన్మా
 యాం పార్వత్యాం భాగధేయ స్వరూపత్వ వర్ణనేన హేతులంకార. “హేతు హేతుమ
 తోరై క్యం హేతుంకేచిత్ప్రచక్షతే” ఇతి తలక్షణాత్ తపఃఫలమిత్తర అతిశయోక్తిః
 పరమేశ్వరారం పార్వతీతప ఏవ ప్రసిద్ధం నతు పార్వత్యర్థం పరమేశ్వరతపఇతి పార్వ
 త్యా శ్చివ తపః ఫలత్వాసంబంధేసి తత్సంబంధోక్తి రతిశయోక్తిః యద్వాచంద్ర

చన్ద్రకయోనివ అవిగాభూతయో ర్మాయా బహ్మణో శ్శివాశివయో సత్యో
శివాయా ఇవతప ఫలత్వాఽభవేపి తత్సంబాధోక్తే రతిశయోక్తి రతివా కిలకిల
నితివిశేషణేన సచకరాలంకార. సుధాధారా ధరమిత్యత రూపకమ్ విసక్తీతరూపాదసి
చారుతణేణ రూపా న్తణే శివాయా అభిధానా త్పర్యా యోక్తమ్ సర్వేషామంగంగి
భావేనంకర ప్రౌఢిర్నామ గుణ “ప్రౌఢిరుక్తే పరిపాక” ఇతిలక్షణాతో 2

అవ అధతన్యా ఏవ స్వాభీష్ట దేవతాయా మందస్మితం ప్రార్థయతే

శ్లో॥ కస్యైవ ఘోరవిలోచనోఽసి భుజగోత్తంః కపాలీ జటీ
దేవ్యా శ్చాసన మన్తరేణ భగవ న్నంతఃపురం మాగమః
ఇతం ద్వారీ నివారితం పురహరం నిధ్యాయ దౌవారికై
ర్యన్మాత ర్విదధాసి మన్దహాసితం దద్యా త్తదిష్టాని న.

కస్యమితి ఘోరవిలోచన ఘోరాణి భీషణాని వికృతాని వా విలోచనాని కేత్యాణి
తీర్ణే యస్య స తథోక్తః యద్యపి ద్వయోర్నేత్రయో ర్నవికృతత్వం తథాపి తృతీయ
సాహిత్యా త్పరస్పరాపేక్షయా తీర్ణ్యాపి వికృతాన్యేవేతి భోధ్యమ్ యద్వా ఘోరం
భయంకరం విలోచనం తృతీయనేత్రం యస్య స తథోక్తః సర్వ జగత్సంహారి హేతుత్వా
త్కస్య భయంకరత్వమ్ అధవా, ఘోరం వికృతం విలోచనం యస్యేతి తృతీయస్య
వికృతత్వన్నామ ఫలగతత్వమేవ స్వస్థానగతత్వా ద్భ్రువో రధస్థస్యో ర్నవికృతత్వమ్
అస్యచ అస్థానగతత్వా ద్వికృతత్వ మితి భావః ఏతేన నతు పుండరీకాక్ష ఇతి ధ్వన్యతే
భుజగోత్తంః భుజగా. సర్వా ఉత్తంనాని భూషణాని కుణ్డల కటక హార యజ్ఞోపవీ
తాది రూపాణి యస్య స నకేవలం వికృతరూప కిన్తు వికృతాభరణోపేతిభావ.
ఏతేన నతు వచమాలీ ఇతి ధ్వన్యతే కపాలం చిన్న బ్రహ్మ పంచమ శిరోరూపం
యస్య స. మత్స్యరీయోఽత ఇని ఏతేన పరమ దర్శిదః తత్తాపి భిక్షితుం మృన్మయ
పాత్రమపి నాస్తితి ఫలితమ్ ఆత్ర సతు చక్రవాణి నచశ్రీపతిరితి చ ధ్వని. జటా
అస్యసస్తితి జటీ వ్రీహ్యదిత్వాదిని నతుకేశవ ఇతిధ్వని. ఏతాదృశ విశేషణవిశిష్ట
త్వం కోసి కోవాభవసి కస్త్వమితి ప్రశ్న. నతుపురుషోత్తమః కిన్తు య కశ్చైన
పురుషాధమ ఇతి ధ్వని ఏతద్విశేషణ చతుష్టయం వస్తుతశ్చివే పరమత్వమపి వ్యంజ
యతి తథాహి ఘోరవిలోచన. సర్వజగత్సంహారి హేతు తృతీయనేత్రః ఏతేన బ్రహ్మ
దీక్ష సర్వాసపి తృతీయనేత్రాగ్నా వ్రసంహృత్య ప్రళయాంబుధా వయ మేకాకీ విజ
యతే ఇతి సిద్ధమ్ భుజగోత్తంః శేషభూష. వ్యాఖ్యాతమిదం శేషాహిభూషేత్వత్ర
కపాలీ బ్రహ్మణమపి చిత్వా తచ్చిరో జగ్రాహేతి బ్రహ్మది సర్వదేవశిక్షకత్వం సిద్ధమ్
జటీ. ప్రశస్త జట. జటానాం ప్రాశస్త్యంచ ఏరిభద్రోత్పాదనే ప్రసిద్ధమ్ యద్వా
మందాకినీ ప్రవాహ ధారణే ఇతి ఏవం కస్త్వమితి పుష్ట్యాపి తత్ప్రశస్త్య ప్రకృతా
నుపయోగిత్యం మన్దమానస్సక దౌవారికః స్వాజ్ఞారూపం వక్తవ్యమాహ దేవ్యా

చరణేన ముహు ర్ముహుః అసకృత్ పృహర సే తాడయసి తచ్చరణాంబుజం పాదాబం
 నః అస్మాకం భూయాంసి అమితాని శ్రేయాంసి శుభాని వితరతు దదాతు ప్రార్థనా
 యాం లోక్ అత్ర “దాసీకృతాగసి భవ త్యుచితః ప్రభూణాం పాదప్రహర ఇతి
 సుందరీనాస్త్రిమామే” ఇతి న్యాయేన కృతాపరాధస్య భర్తు శ్శిరసి భార్యాచరణప్రహరో
 యు క ఏవ అస్య చ చరణప్రహరస్య మన్దాక్షిణీదర్ప నిర్వరణారకత్వం కవినో
 త్ప్రేక్షితమ్ ఇయం చ గమ్యా ఫలోత్ప్రేక్షా మన్దాక్షిణీ దర్పిత ఇవేతివ శబ్దస్యాప్ర
 యోగాత్ శివశిరిసి కృతోఽయం చరణప్రహరః. తత్తా మ్మన్దాక్షిణీం స్పృశత్యేవేతి
 యత్యేచరణతలహత్యా గంగా స్వదర్ప ముత్సృజ త్యేవేతి భావః అబ్జమర్చస్పృశే
 త్యనేన ప్రణయకలహ కృతోఽయం పాద ప్రహరః సహాపాణ ప్రహరతుల్యః.
 కిన్తు పుష్పప్రహరతుల్య ఇతి శివస్య తేన న్యధాభావః ప్రత్యుత మృదుశతర
 తచ్చరణాబ్జ సంబంధేన మహా నానన్ద ఏవేతి వ్యజ్యతే చంద్రమర్మభేదినేత్యర్థాన్తరాశ్రయ
 ణేన గంగాం బాధితు మశక్తౌ తత్సహచరం చంద్ర మ్బాధితవతీ పార్వ తీతి ప్రత్యనీ
 కాలంకారో వ్యజ్యతే “బలినః ప్రతిపక్షస్య స్రీకారే సుదుష్కరే, య స్తదీయ తిరి
 స్కారిః ప్రత్యనీకం తదుచ్యతే” ఇతి లక్షణాత్ జగత జేమంకరే ఇత్యనేన పరమేశ్వ
 రస్య వస్తుతోఽగుణ న్యాపి పార్వతీంభోగాదివిలాసాదికం భక్తజేమార మేన
 న తు స్వార్థం పరిపూర్ణత్వా దితి వ్యజ్యతే భగవతి జాత. య క్షేమాకోప స్స భగ
 వన్నత్యా నివృత్తః అథ మన్దాక్షిణీ దర్ప దృష్ట్యా యశ్చ జాతః ప్రకృష్టకోపః స తు
 తచ్చరణ క్షతిభి రేవ నిరర్థతే నతు సామూ ఇతి నామదణ్డా వత్ర సూచ్యేతే
 కించ ప్రణయకోప నివారణార్థం నమస్కుర్యతి శివే తాత్కాలిక జ్ఞా నిగూఢ
 స్త్యస్తరి దర్శననేన పార్వత్యా ప్రకృష్టకోప ఆసీ దితి ప్రతీయతే విషమాంకారః
 “యత్యానర్ధస్య వాభవే” దిత్తుక్త లక్షణ ఇతి బోధ్యమ్

4

శ్లో॥ అన్యోఽన్యం విజయైషిణో ర్విహసతో స్సానందయో స్సాహసే
 నాటోపా దితరేతరవృత్తికరా దుమ్భాత రోమాంచయో
 ష్టిప్రోత్తి ప్త కరాబ్జయో. ప్రతిముహు ర్నవ్యాక్షతారోపణే
 సంరంభ శ్శివయో రమందవిభవ శ్రేయాంసి పుష్టాతు నః.

5

అన్యోఽన్యమితి- అన్యోఽన్య మ్పరిస్పర మపి విజయైషిణో జయాభిలాషిణోః
 విహసతోః స్వయమానయో. త్వరాతత్కృతకరస్థలనాదినేతి భావః. సాహసే హరా
 త్కృతివిషయే సానన్దయో. మయా సాహసంకృతే మితి హృష్టయో రిత్యర్థః సాటో
 పాత్ సంభ్రమాత్ జాతో యః ఇతరేతరవృత్తికరః అన్యోన్యకూక్షికరాదిసంప
 ర్కః తస్మాత్ ఉమ్భాతరోమాంచయో ఉత్పన్నరోమహర్షయో. ప్రతిముహు.
 ముహుర్ముహు రిత్యర్థః ఏచ్ఛాయా మవ్యయాభావ ష్టిప్రోత్తి ప్త కరాబ్జయో త్వరితో
 దస్త హస్తకమలయో. అన్యధా పరాజయభయా దిత్యర్థః శివయో శివాచ శివశ్చ

తయోః పుమాంస్త్రియే త్యేకశేషం సార్వతీపరమేశ్వరయో. అమంద విభవః అమిత
విలాస అమూల్య ఇతి వా నవ్యాక్షతారోపణే మాతనాక్షతారోపణమహోత్సవే
వివాహకాలికే ఇత్యర్థం య సంబంధం సంభ్రమం న అన్మాకం శ్రేయాంసి
శుభాని పుష్టాతు వర్ధయతు స్వభావోక్తి రలంకారః “స్వభావోక్తి రసాచారు యథా
వద్వస్తువర్ణన” మితి లక్షణమ్ అత్ర శివయో రితి పదసూచితాభ్యాం లోకోత్తరా
లంబన విభావాభ్యాం సాన్నిధ్యా దస్మి స్తువ్యాక్షతా రోపణాదిరూపై రుద్దీపనవిభావై
హాసకటాక్షరోమాంచాదిరూపై రనుభావై. క్షీప్రోత్తి స్తేత్యాదిపదసూచితై
రాత్మ్యక్యాదించారిభావై శ్చ రసనార్వభౌమశృంగార శ్చైర్వ్యాసృదం భవతి
విజయేషిత్వాదివిశేషణై భటయో ర్యుద్ధసంబంధ ఇవా ౭ యో రయం సంరంభ
ఇత్యుపమాంకారో ధ్వన్యతే

5

శ్లో॥ భద్రం వపు కథ మిదం ఛరితం విభూత్యా
వైయాఘ్రో రోమ శబళం వసనం కుత స్తే
శ్చైత్యైవ మాళి పరిహాస వచో భవాన్యా
శ్చైత్యై స్మితం దిశతు నో నవసంగతాయాః

6

భద్రమితి భద్రం మంగళన్నాన చందనలేపనాదినా కిమనియతిరి మిదం తే
వపు దేహ విభూత్యా భస్మనా అర్థా చ్ఛివశరీర సంబంధినా కథం ఛరితం రూపితం
కర్పూరాదిలేపనయోగ్యం తవ వపు. కథంవా భస్మనా దూషిత మిత్యననురూప ఘట
నాత్మకో విషమాలంకార. కథ మిత్యనేన సఖీనా మత్ర విషయే నిర్వేదో వ్యజ్యతే
అన్యత్ర భద్రం తవ వపు విభూత్యా కథం ఛరితం కుత శ్చన్న మితి ప్రశ్నః తవ
వపు వ్యయం భస్మసంబంధ. కుత అసీ దిత్వర్థం. అనేనచాలింగనరూపం నస్తు వ్యజ్యతే.
తే తవ వసనం వస్త్రమ్ వైయాఘ్రో రోమ శబళం వ్యాఘ్రజిన రోమ కలితం కుతః
కథ మితి విషాద త్వద్వస్త్రే వ్యాఘ్రోచర్మరోమప్రవేశో దృశ్యతే హాధిక్ సుభ
గాయా స్తవ క్రూరపురుష సంబంధో ౭స్మాక మతీవ వ్యధాహేతు రితి భావః అన్యత్ర
కుతః కస్మా దేతోః తవ వసనం వైయాఘ్రో రోమ శబళం భవతీతి ప్రశ్న. ఏతేన
పరస్పరసమ్మర్ధో వ్యజ్యతే ఏవ మూళిపరిహాసవచ. సఖీజనకృత పరిహాసవాక్యమ్
జాత్యేకవచనమ్ వాక్యే ఇత్యర్థం. పూర్వార్థేన వాక్యద్వయస్యైవ ప్రతిపాదితత్వాత్
యద్వా వాక్యానీ త్యర్థః పూర్వోక్తవాక్యద్వయస్తు ఉపలక్షణం తథా చ ఏవ
మాదీని వాక్యాని సఖీకృతపరిహాసద్యోతకా నీతి నిర్గళితార్థః శ్రుత్వా నిశమ్య,
ప్రవృత్తా మితి శేషం నవసంగతాయా మాతనసంగమాయా. భవాన్యాః పార్వ
త్యాః స్మితం మందహాసః నః అస్మాకం శ్రేయం ఇష్టం దిశతు దదాతు దిశ అతి
సర్జనే ఇతి ధానోః ప్రార్థనాయాం లోట అత్రాలింగనాదివ్యంజకసఖీపరిహాస
వచనరూపవిభావేన స్మితరూపానుభావేన చ నవోధానిష్ఠో హర్షాఖ్య స్సంచారీ
హివో వ్యజ్యతే ఇతిభావః.

6

ఇత్యాది హేభగవత్ సమస్తశ్చర్యశాలిక ఇదం చ సుబోధనం జటిత్వా దయంయ
 కోపి తపస్వీ భవతు మర్త్యే త్యభిప్రాయకృతమ్ దేవ్యా రాజ్ఞా శాసనమన్తరేణ
 విదేశం ఏనా “అన్త రాన్తరే జేతి” స్త్రియా అన్త పురం పురన్తాన్త రితి యోగ
 మజహ దేవ రూఢ్యా కేళిగృహం బోధయ త్యయం శబ్ద మాగమ మాయాహి.
 మావిశేతి యావత్ “న మాజ్యేగే ఇతి లుజీ అడాగమ ప్రతిపేధా” “గృదిత్వా త్చే
 రజ్” (మూగముః ఇతి భగో) ఇతన్ ఏవం ద్వారి ద్వారే దావారికై ద్వారిపాలకైః
 నివారితం వారితం పురహరిం శివ నిధ్యాయ దృష్ట్వా హేమాత జనని యన్మంద
 హసితం మందస్మితం విదధాసి కరోషి మధ్యమ పురుష నిర్దేశేన త్వ మితి కర్తా
 ఆక్షిప్యతే తత్ మందిహసితం కర్తృ స అన్యక మిష్టాని అభిలషితాని అరా
 న్మంగళాని తేషా మేవేష్యమాంత్యాత్ గద్యాత్ ఇత్యాశిషి లిజ్ వితరత్విత్సర్గ.
 వివాహకాలికదిన్యసాందర్య మపహాయ రూపాన్తరధారణ మ్మాం దావారికా
 నివారియేయ ర్వా నవేతి పరీక్షారం వార్యత్యసే ము ఏవంవిధే రతిం కుర్యా ద్వా
 వవేతి పరీక్షారం చ శివే రూపాన్తరం ధృత్వా ఆగతే సతి తత్తత్త్య మవిజ్ఞాయ
 దావారికా స్తం న్యవారయత్ దేవీ తు తత్తత్త్యం జ్ఞాత్వా విచిత్రేయ మస్య లీలేతి
 మందస్మిత మకరో రితిముఖ్యాశయ అత్ర భుజగాదిధారణజన్యవికృతాకారేణ
 ముగ్ధా మ్మాం భీషయతు మాయాతోఽయం శివ స్వయ మేన మద్దావారికై
 ర్వారితస్సౌ బిశ్ తీతి పార్వతీ మందంస్మయతే ఇతి ధ్వన్యతే మందహసిత మిత్యనేన
 పార్వత్యా ఉత్తమన్మాకత్వం ప్రతీయతే అత్ర భగవద్గత విరుద్ధాంగకారాది దర్శన
 జన్యో భగవత్స్యా హసో దావారికకృతనిపేధకటువచనాదిపతోపితో హస్య
 రసతా మంగీచకారేతి వేదితవ్యమ్

శ్లో॥ క్రీడాకోప మనర్గళం శముతుం డేమంకరే శంకరే

నమే సప్రణయాపి తత్ర కుపితా మందాకినీదర్పత

మాళిం తస్య ముహు ర్ముహుః ప్రహరసే యేగాబ్జ మర్కపుశా

మాత స్తచ్చరణాంబుజం వితరతు శ్రేయాంసి భూయాంసి న

4

క్రీడేతి - అనర్గళమప్రతిబంధం క్రీడాకోపం క్రీడాయాం రతివిలాసే య కోపః
 తంవిలాసకలహజాతరోష మితి యావత్ శముతుం నిర్వాపయతుం డేమంకరే శుభ
 కరే జగత ఇతి శేషః శంకరే శివే నమే ప్రణతే సతి తత్ర శివే సప్రణయాపి సన్నే
 హాపి నమన్కారేణ నివృత్తకోపావీత్యర్థ. మందాకిన్యా గంగాయా దర్భః గర్హి
 భ ర్మశిరశ్శాఘ్యుత్స రూప తస్మా దితి పబ్బమ్యధే తసి మందాకినీదర్పిత ల్లబ్ధాపె
 పబ్బమీ మందాకినీదర్పం పర్యాలోచ్యే త్యర్థం కుపితా సంజాతకోపాసతీ అతపవ
 హేమాతః జనని త్వమ్ శివస్య మహేశ్వరస్య మాళింమకుటం అబ్జమర్కపుశా కమల
 సదృశేన యద్వా చద్విమర్శితేనా. “అబ్జో జైవాత్మక స్సోమ” ఇత్యమరః యేన

అదైకేన శ్లోకేన స్వనామాఖ్యానపూర్వకం గ్రాహ్యం పృతిజానితే

శ్లో॥ అభినవపదపూర్వ కాళిదాసుః పృగల్భ
 త్రినయనదయితాయా పేమడింభ స్తృతీయః
 విరచయతి తయైవ పేరిత పేమపూర్వం
 హరిగుణపరిణదం చారుచంద్రపూర్వబంధన్

7

అభినవేతి॥ త్రినయనదయితాయా శివప్రియాయా వార్వత్యా ఇత్యర్థం. ఈ భాషాద్వైత్యాభావం. తృతీయః ప్రేమడింభః ప్రేమాస్పదపుత్రః మద్యమపదలో వ్యయం మాత్రం మాత్రం కనిష్ఠపుత్రే ప్రేమాతిశయ ఇతి ప్రసిద్ధి. గణేశో జ్యేష్ఠః కుమారన్యామి తు ద్వితీయః అయం తు తృతీయ ఇతి భావం. ఏతేన తావత్ భావ వివరణం సువిద్యానిధి రితి వ్యజ్యతే ప్రగల్భ ప్రాధి అభినవపదపూర్వం అభినవేతి పదం పూర్వం యస్య తథో క. కాళిదాస కాళిదాసశబ్ద శబ్దపరశబ్దే నాప్యర్థో గమ్యతే యథా “దేవపూర్వం గిరిం తే” ఇతి మేఘసందేశే, “హిరణ్యపూర్వం కశిపుం పృచక్షతే” ఇతి మాఘే చ తతశ్చ, అభినవపదపూర్వం కాళిదాసపదవాచ్య ఇత్యర్థం. అభినవకాళిదాస ఇతి నామ్నా పృసిద్ధ ఇతి భావం అనేన నామ్నా చ కాళికాయా నూతనేఽస్మిన్ స్వస్య దాసే అతీవ ప్రితి ర స్తీతి వ్యజ్యతే తయైవ త్రినయనదయిత యైవ పేమపూర్వం సన్నేహం పేరిత. కుర్వతి నియోజితః స స్వపై ఇతి శేష ఏతేన అనురూపప్రేరణా సత్త్వా ద్గ్రంథోఽయం సుందర ఇతి వ్యజ్యతే హరిగుణ పరిణదం హరే కృష్ణస్య గుణై పరిత సుర్వత్ర నద్ధం బద్ధమ్ “ణహ బద్ధనే” ఇతి ధాతు భగవత్కల్యాణ గుణానామన విత్యర్థం. చమ్పూప్రబంధం చమ్పూరూపం పృబంధం గద్యపద్యాత్మక మిత్యర్థం, చారు సుందరం యథాతథా విరచయతి కరోతి అత్ర పృగల్భ ఇత్యనేన వాణీత్యర్థజ్ఞానంభవం వ్యజ్యతే ఇద మేవ హి ప్రాధికత్వం పృకృతోపయోగి, న తు యవత్కమితి భగవతీ ప్రేరణాసత్త్వాత్ భగవన్నాయకత్వాత్ కవే శ్చ ప్రాధికత్వా ద్గ్రంథోఽయ మతీవ సుందర ఇతి ధ్యేయమ్

7

ఏవం పృతిజ్ఞాతార్థస్య దుష్కరత్వ పృకటనద్వారా స్వవినయ మభినయతి

శ్లో॥ క్వేయం మతి ర్మమ శిశో గగభీరవాచ
 క్వేయం యదూద్వహకథా వచసా మభూషి.
 తద్వర్గ నేపి యతమానహృది కదాపి
 నిర్విర్రితం నిశేమితం చ న నాహం మే

8

క్వేయ మితి శ్లోకేన శిశో అవ్యుత్పన్నస్య నతు స్తనంధయస్యేత్యర్థం అత ఏవ అగభీరవాచ. అప్రాధికవచస్య అరగారవహినవాక్యస్యేత్యర్థం మమ ఇయం సర్వజనపరిచితా అత్యల్పతయా సర్వవిదితేతి యావత్ మతి. బుద్ధి క్ష. వచసాం

శ్రుతిగిరా మప్యభూమి రవిమయభూతా తదగోచరేత్స్యిరి ఇయం పృతిజ్ఞాతా
 యమాద్వహకథా యమాద్వహస్య యదనాయకస్య కృష్ణస్య కథా చరితం క్వ
 మహా ద్వైరూప్య విత్కర్థం అననురూప ఘటనాత్మిక కోఽత్యో విషమాలంకారః
 తద్వర్ణనేపి తన్యాం యమాద్వహ కథాయా వర్ణనాపి ప్రఖ్యాపనేపి యతమానహృదం
 ప్రయతించిత్తస్య “యతీ ప్రయత్నే ఇతి ధాతో రనుదా తేత్వాచ్చా సచ్” మమ నాహం
 అన్యనాహంస్య అన్యత్ర స్థిత్యయోగా స్మృత్యాహంతుల్యం నాహం మితి నిదర్శనా
 లంకారః క్వాపి కుత్రాపి దేశే కాలే పురుషేవా ననిర్వర్ణితం నద్భిష్టమ్ “నిర్వర్ణన
 న్తు నిధ్యానం దర్శనా లోక నేక్షణ” మిత్యమర నవిశేషితం న సైతంచ “శిమో ద్భిసే
 ఇతి మిత్యా” ధ్యస్య భూతాదికాలేషు లింగాదిదేశేషు య కోఽపి పురుష మిత్తుల్య
 నాహంసో నద్భిష్ట సైతచరణ్ణి ఇతి భావ విషమప్రతిభాత్మాపితో నిదర్శనాలంకార
 ల్లత్ర నాహంత్వ జ్ఞాత్యాకా న్తతనూ ర్భవ మపి నాహం మభిన్న మేవేతి కృత్యా
 లోకసిద్ధనాహనాభేదేష స్వరూపస్య భద్రవర్ణనాత్ భగవతశ్చయోక్తి రితి
 రత్నానవళికారాః

8

త్వం దుష్కురేఽస్మిన్ కాద్యే మాప్రసర్తి స్వేత్వేత ఆహ-

శ్లో॥ యద్వేద్య దయాంః ధురీపరిపూరితేన
 మందారమాల్యనికురుంబసహాదరేణ
 గౌరీకృష్ణానుకరేణ కరంభితస్య
 కిం దుష్కురం మమ భవే జగతాం త్రయేఽపి ॥

9

యద్వేతి, దయాంః ధురీపరిపూరితేన కృపారస్ప్రసాదాభరితేన ల్లత రస
 వన రసో జల మితి శ్లిష్టరూపకమ్ దయాద్వేనే త్విర్థ మందారమాల్యనికురుంబ
 సహాదరేణ మందారమాల్యనికురుంబాణాం మందారసుమమాలాఽమూహానాం
 సహాదరేణ అనుజేన సదృశేనేత్వర్థ భావశ్చా దీప్తితదానా చేతి భావ ఏతేన
 వార్జితీ నయనయో రధునా నిరంజనత్వం వ్యజ్యతే అన్యథా కమాత్మా నీలా ఏవ స్వయం
 గౌరీకృష్ణానుకరేణ వార్జిత్యవాంగ పరిమృరియా కరంభితస్య వ్యాప్తస్య విషయా
 కృతస్యేత్వర్థం గౌరీకృష్ణానుకరేణ యావత్ మమ మే దుష్కురం కర్తు మశక్యం
 వస్తు జగతాం లోకానాం త్రయేఽపి భవే త్కిం న్యా త్కిం నన్యాదేవేత్వర్థం యద్వా
 కింభవే న్నుకించి చిత్వర్థం ల్లత దుష్కురవ స్వభావం ప్రతి గౌరీకృష్ణకరంభితత్వస్య
 పదారస్య హేతుత్వాత్పదార్థ హేతుకం కావ్యలింగ మలంకార తదుక్తమ్ “హేతో
 ర్వాక్య పదార్థే కావ్యలింగ ముదాహృత” మితి గౌరీకృష్ణాణామపి దుష్కురకార
 కత్వం మందార రేతివిశేషణబలా త్సిద్ధమ్ తస్మా ద్లత పరికరాలంకార
 తదుక్తమ్ “అలంకార పరికరస్సాభిప్రాయే విశేషణే” ఇతి పరికరోత్థాపితకావ్యలింగో
 త్థాపితోఽత్యాక్షేపాలంకారోఽప్యస్తి పూర్వశ్లోకాత్ కావ్య నిర్మాణ శక్త్యభావ

న్యాత్ర నిషేధాత్ “అక్షేప స్వయం ముక్తస్య పృతిషేధో విచారణా” దితి తలక్షణమ్
స్వస్య శారీకహృత్పాత్ర్యే హేతు స్తు దయారసేత్యనేన వ్యక్త నిర్దేశతుకజాయమానా
కల్పయేవ హేతు రితి తద్విశేషణవిన్యాసాశయః 9

నను స్వతః పణ్డితస్య శారీకహృత్పాత్ర త్కవితా న్యాన్నాను కథం పున
శ్చిశో స్తవే త్యత ఆహ

శ్లో॥ పౌదుర్భవంతు సరసాని వచాంసి శారీ
కారుణ్యతో మమ ముఖా దపి నాఽత్ర చిత్రమ్
నైవాఽమృతం వమతి కిం కరినా శిలాపి
వీయూషధామకరజాలపరిగ్రహేణ

10

పౌదు రితి - సరసాని రసోఽత్రోపలక్షణం గుణాలంకారాదీనామ్ రసేన సహ
తాని సరసాని రసగుణధ్వన్యాది సహితా నీత్యర్థః యద్వా రసప్రధానానీత్యర్థః రసస్య
న్యాత్మమాత్రవిశ్రాంత్యేన పౌధాన్యాత్ “రసో వై స” ఇతి శ్రుతే సరసాని సేష్య
రాశి భగవత్ప్రతిపాదకానితి ధ్వన్యతే వచాంసి పదసమూహాత్మకాని వాక్యాని శారీ
కారుణ్యతి వార్వతీకృతవాయా ఇతి హేతో” పశ్చిమీ మమ ముఖా దపి అతిజడస్య
మమ వక్త్రా దపి పౌదు ర్భవన్తు నామ ఉదృఢవన్తు నామేతి పృసిద్ధి ఏతేన జడా నపి
కవీక కరో తీ త్యనుటితఘటనాఽటీయ స్త్వ మ్మాయారూపిణ్యా శౌర్యా వ్యజ్యతే.
అత్ర విషయే చిత్ర మమృతం న నాస్తి కుత ఏత దిత్యత్ర దృష్టాన్త మాహ కరినా
కర్మశాపి శిలా చంద్రికా నైదృఢత్వే వీయూషధామకరజాలపరిగ్రహేణ వీయూష
ధామ్న. సుధామయూఖస్య కరజాలానాం కిరణవరమ్పరాణాం పరిగ్రహేణ సంబంధేన
హేతునా అమృత ముదకం సుధాం చేతి గమ్యతే న వమతి కిం, న సృవతి కిం, కిన్
ప్రవ త్యేవ ఏవేతి వాక్యాలంకారే యద్వా న వమత్యేవ కమిత్యన్వయో భోధ్యో
వమతీ త్యస్య వమనరూపం ముఖ్యాంక త్వక్త్యా గౌఢస్య స్వననరూపన్యార్థస్య వివక్షి
తత్త్వా చ్చారుత్వమ్, తదు క్త న్దణినా “నిష్కాతోద్గిరి వాంతాది గౌఢవృత్తి వ్యపా
శ్శయమ్ అతి సుందర మన్యత్ర గ్రామ్యకక్షాం విగాహతే” ఇతి దృష్టాన్తాలంకార
స్ఫుట ఏవ అత్ర వీయూషధామకరజాలవ ద్దారీకహృత్పాత్రహాణా మమృతస్వప్ననం
చంద్రికా నైవ త్కవే. పరిశుద్ధత్వం చ వ్యజ్యతే 10

అథ సుకవిక ప్రార్థయతే

శ్లో॥ దోషం విముంచత గుణాంశ ముదార మత్ర
సంత. పృతీచ్ఛత గుణైకదృశో దయార్ద్రాః
త్యక్త్వా కళంక మనవద్య సుధాంశుఖండ
మీశో బిభర్తి శిరసా న కి మాదరేణ

11

దోష మితి గుణైకదృశ గుణానేకాః పశ్యంతీతి తథోక్తా యద్వా గుణే
 ప్లేకా ముఖ్యా దృక్ దృష్టి ర్జ్ఞాన మితి యావత్ యేషా న్తే తథోక్తా విద్యమాన
 దోషత్యాగపూర్వకం గుణమూత్రగ్రాహిణ ఇతి భావ దచూర్ద్వా దయమా కృపయా
 ఆర్ద్రా శీతలా హేమస్త విద్వాంసః అత్ర కావ్యే దోషం విముంచత త్యజత ఉదార
 మధికం గుణాశం గుణభాగం ప్రతీచ్ఛత స్వికురుత యాయ మితి కర్తృపదాక్షేప
 అత్ర దోషత్యాగస్య దయార్ద్రత్వం హేతు గుణస్వేకారస్య గుణైకదృష్టిత్వ మితి
 “పదార్థహేతుకం కావ్యలింగద్వయమ్” యద్వా నాభిప్రాయత్వా ద్విశేషణస్వయస్య
 పరికరాలంకారద్వయమ్ నను దోషసత్వే సంస్థాపి ప్రబంధ స్త్యాజ్య ఏన తస్య
 మపి నోపేక్ష్యం కావ్యే దుష్టం కథంచ నేతి దణ్ణీచనా దత ఆహ కళంకం చిహ్నమ్
 అర్థా తత్సన్నిహితం కలంకం చ త్యక్త్వా విహాయ అనవశ్యపదాంశుఖండం
 నిర్ముచచస్త్యశకల మీశ శ్శివ నిష్కళంక చంద్రానరనిరాకూలమర్థ ఇతి భావ ఆద
 రేణ ప్రేక్షా న తు నిర్బంధే నేతి భావ శిరిసా మాఙిణా న త్వవయవమూత్రే
 జేతిభావ న బిభర్షి కిం న ధత్తే కిమ్ బిభర్ష్యే వేత్సర్థ న తు ఊణయాత్మగృత్యా
 త్యజ తీతి భావ దృష్టాంతాలంకార ‘యద్యదా చరతి శ్చైష్ట స్తత్తదేవేతరే జనా ఇతి
 న్యాయేన పరమేశ్వరేణ యదాచరితం కళంకత్యాగపూర్వకచస్త్యశకలస్వేకారరూపం
 కర్మ త దధునాతనా విద్వాంసో ప్యనుకుర్యురేవేతి కవ్యాశయ సుధాంశుఖండ
 సాదృశ్య ప్రతీత్యా గ్రంథస్య సుధారస సావకత్వం ప్రతీయతే

11

స్వకావ్యస్య ఇతరకావ్య వైలక్షణ్యం ప్రతిపాదయతి

శ్లో॥ ఉపకృమ్య స్తోతుం హరి మిహ హి వాత్స్యాయనకథా
 ముధా మాఘాదీనా మివ కృతిషు నైవ ప్రకటితా.
 గుణై శ్శిష్టా కింతు ప్రతిపద ముదారై ర్మురరిపో
 రపారా కాప్యేషా ప్రసరతి సుకావ్యాః మృతర్షురీ

12

ఉపకృమ్యేతి ఇహోఽస్మిన్ కావ్యే మాఘాదీనాం మాఘ ర్యేషాం
 తేషాం మాఘభారవిప్రముఖకవీనా మిత్యర్థం నాయకేన భగవతా భగవదంశేన వా
 భావ్య మితి తదన్యదుప్రభుప్రతిపాదకానాం కావ్యానా ముత్తేన “కావ్యాలా
 పాంశ్చ వర్జయే” దితి నిషేధకోటిగతత్వా తత్ప్రసంగ మపహాయైవ భగవన్నాయక
 కావ్యసామ్యం స్వగ్రంథ న్యాశంక్య, నాయకాంశే సామ్యే సత్యపి వర్ణనాంశే
 విశే షోఽస్మిన్ ప్రకటయితుం మాఘాదిగ్రహణ మితి బోధ్యమ్. తమేవ విశేషం
 దర్శయతి హరి మిత్యాది హరిం భగవన్తం స్తోతు ముపకృమ్య ప్రారభ్య భగవ
 త్సుత్యర్థం ప్రస్తోతో భూత్యేత్యర్థం. ముధావృధా వాత్స్యాయనకథా. వాత్స్య
 యనః కామతన్యాచార్య. తస్య కథాః గ్రామ్యధర్మప్రసంగా ఇత్యర్థ నప్రక
 టితా ఏవ నవర్ణితా ఏవేత్యర్థం. మయా ఇతి కవే కర్తృరాక్షేపః మయేహవాత్స్య

యచకథా నప్రకటితా ఇత్యన్వయ మాఘాదిషు హి ద్విత్వేషు సర్గేషు హరికథా
ముపనర్ణ్య సమనస్తరం భూయోభి రై హరికథాభి రసంస్పృష్ట మన్యదేన వర్ణ్యతే
ప్రకృతే తు కావ్యే ఆగ్రంధసమాప్త హరికథా ఏవ వర్ణ్యస్తే నతు తదసంస్పృష్ట
మన్య దితిమాఘాదికావ్యేభ్య స్సకావ్యస్య తత్కర్తృభ్యో మాఘాదిభ్య స్స్వస్య చ
వైలక్షణ్యం స్పష్టమ్ నచ స్వకావ్యేషి “ముగ్ధే కథం కంచుకాం దధానీ” త్యాదా
వాతాన్యాయనకథానర్ణ్యన్త వేతి మాఘాదివైలక్షణ్యం నాస్యేతి వాచ్యం భగవత్క్రి
డావర్ణనస్య కర్తవ్యత్వాత్ మాఘాదిషు తు తత్తెన్నికాది క్రిడావర్ణన మితి వివేక
ఇద మేవవైలక్షణ్యం స్ఫుటయతి గుణై రితి కింతు ప్రతిపదం పదే పదే వీప్సాయా
మన్యయాభావ , మురిపోః కృష్ణస్య సంబుధిభి ఉదారై ర్మహద్భి కల్యాణగుణై
శ్లిష్టా మిశ్రితా అపారా అనవధి కాఽప్యనిర్వచనియా ఏషా ప్రతిపాద్యమానా.
సుకావ్యాఽమృతఝరీ శోభనకావ్యామృతప్రవాహ. అమృతం రస. తదేవామృతం
సుధేతి శ్లిష్టరూపశ్చైవ ప్రతి ప్రసహతి స్వగ్రంథపరిశీలనే తు భగవద్గుణశృణ
జన్యం తావ్యాస్వాదజన్య శ్చానందాభవ తీతి భావ అనేన ఏత ద్గ్రంథాధ్యేత్యాణాం
మోక్షలక్షణ మమృత మపి కరతలామలక మితి అమృతపదేన సూచ్యతే గుణై
శ్లిష్టా ఝరీ ప్రసరతీ త్యనేన భగవద్గుణబద్ధా సతీ కాచన తరుణీ రాధాభిధా అత్య
గ్రంథే ప్రకర్షణ సరితి వర్ణితా భవ తీతిస్వకల్పితరాధామాధనకథా చ సూచితా
భవతి సుకావ్యామృతత్వ మేవ ప్రపञ్చయతి

12

శ్లో॥ కదైకఘటనాపరై స్త్రి చతురై రస ద్వ్యంజనై
కృతి ర్మమ యుతా భవే దియ మనారపద్వై ర్నవా
ననేన కలా తథే త్యరుచి మాదదధ్యం బుధా
వధారయత యత్నత ప్రతిపదం ధ్వనే ర్భృంభణమ్

13

కథేతి కదైకఘటనాపరై కథాయా ఏవైకస్యా ఘటనాయాం పరై
నిష్ఠితై కథామాత్ర ప్రయోజకై రిత్యర్థ అతఏవ అచద్వ్యంజనై అసతీ అవిద్య
మానా వ్యంజనా తన్నామకా వృత్తి యేషు తై వ్యంజనా వ్యాపారి శూన్యై
అవ్యంగ్య మధమం స్మృతి మితి కావ్యస్య అధమత్వ ప్రయోజకో హేతు రవ్యంగ్యత్వ
మేవేతిథావిధై రివ్యంగ్యై రితి భావ త్రిచతురై త్రిణి చత్వారివా త్రిచతురాణి
తైః కతిపయై రిత్యర్థ అత్యలై రితి యావత్ అసార పద్వై సారభూతరసరహి
త శ్లోక ఇయం మమ కృతి యుతా భవేత్ ననేతి సంశయ. అతి విరళేఽస్మిక్
గ్రంథే త్రిణి చత్వారివాపద్యాని అవ్యంగ్యాని సన్తు యద్వా న సన్తు తావన్మాత్రనిసార
పద్య సత్త్వ మపి సందిగ్ధ మేవ తనతిరిక్తాని సర్వాణి పద్యాని తు సవ్యంగ్యా న్యత
ఉత్తమా న్యేనేతి భావ. అనేన గ్రంథస్య అతి విరళతా వ్యజ్యతే తేన తావన్మాత్రేణ

సకలా సమస్తా కృతిః గ్రంథః అసారేతి నీరసేతి అరుచి మప్రేతిం నాదధధ్వం న కురుత.
 హేబుధాః విద్వాంసః సహృదయా ఇతి యావత్ కిన్తు యత్నత ప్రయత్నపూర్వకం
 ప్రతిపదం పదేపదే ధ్వనే. వ్యంగ్యవ్యజృంభణం వికాసన్ వధారయతి విచారియ
 తేత్యర్థః “వష్టిభాగురిల్లోప మహాప్రస్థ రుపసర్గయో” రితి అకారలోప. వ్యంగ్యన్యా
 ౨త్యన్యాసత్వే తు కావ్య మధముం స్వాత్ న చ కతిపయస్థలెషు వ్యంగ్యాసత్వే
 తస్మాత్ వ్రాయశ స్సర్వత్రాపి వ్యంగ్య స్ఫురణ మస్త్యే వేతి కృత్వా తద్విచారణ
 మేవ బుధానా మావశ్యకం నతు తదభావస్థల ప్రయుక్తా నాదర ఇతి భావః. 13

అథ స్వవివక్షితాం కృష్ణకథాం ప్రస్తావనం తత్కథామూలభూతభాగవత
 ప్రవర్తకం పరిక్షితం స్తాతి సప్రశ్నోక్తే.

శ్లో॥ ఆసీ దసీమమహిమా మహానీయరూప
 రూపానురూపచరిత సుకృత ప్రధాన
 రాజా పరిక్షిదభిధో యదజ్ఞప్రదాన
 నీరై రుపైతి మరుభూమి రనూపభావన్.

14

ఆసీ దితి అసీమమహిమా నాస్తి సమా మర్యాదా యస్య సః అసీమా
 మహిమా మహత్త్వం యస్య స తథోక్త ఆనన్తమాహత్మ్య ఇత్యర్థః ఏతేన పరిక్షిత.
 భగవదంశత్వం వ్యక్తం మహానీయరూపరూపానుచరిత. ప్రశస్తం మహానీయం మహా
 నీయరూపమ్ ప్రశంసానాం రూపవ తచ్చ తద్రూపం కుణ్డలముకాహార నూపురాంగ
 దాది చతుర్విధ భూషణభావే. భూషితవ దవభాసమాన ఆకారవిశేషః తదుక్తమ్
 “ఆవేధ్యా రోప్య విశేష్య బంధనీయై రిభూషితౌ యషిస్థాపిత మివాభాతి తద్రూప
 మితి కథ్యతే” ఇతి తస్య అనురూప మనుగుణం చరిత మాచరణం యస్య స తథోక్తః
 న కేవల మస్య రూప మతిమహానీయం కిన్తు చరిత మపి తద్గదేవేత్యర్థ. యద్వా
 మహానీయం రూపం యస్య సచాసౌ రూపానురూప చరితశ్చైతి కర్మధారయ కుత
 ఏవ మత ఆహ సుకృతప్రధాన సుకృతానాం పుష్కానాం ప్రధానో ముఖ్యాశ్రయః
 పూర్వజన్మరితపుణ్యబహుళిపరిపాకభూతత్వా దస్య మహానీయరూపాదిక మితి
 భావః యద్వా సుకృతం ప్రధానం యస్య సః “మయూరవ్యంసకాదిత్వా” ద్విశేషణస్య
 పూర్వనిపాతాభావ. ఉత్కృష్టసుకృతి ఇత్యర్థః అథవా సుశోభనం కృతం కృతి
 రాచరణం యేషాన్తే సుకృతా. తేషు పురుషేషు ప్రధాన. ఉత్తమ పురుషోత్తమ
 ఇత్యర్థ. పురుషోత్తమాంశేత్వే నాస్యాపి పురుషోత్తమత్వా న్మహిమాదిన త్వమితి
 భావః. మహామాత్రః ప్రధానస్సాస్తి దితి వోపాలితకోశాత్ప్రధానశబ్ద పుంలింగోప్య
 నీతి బోధన్య. పరిక్షి దభిధ. పరిక్షిదిత్యభిధా నామ యస్య సః రాజా నృపతి. రాజ
 శబ్దప్రయోగస్వారస్యాత్ ఉత్తి యో2య మితి వ్యజ్యతే యద్వా రాజాచన్ద్ర ఆసీత్.
 చంద్రవంశజత్వా త్పరిక్షిత త్పన్ద్రత్వేన వ్యవదేశ ఇతి పరిక్షితో వంశోపి వ్యక్తః

మహిమాదిక మేవ వివృణోతి యదితి యదజ్ఞదానసీతైః, యత్సంతత వితరణోద్దేశః. గోభూహిరణ్యాదిదానోషు హి జలధారాం వితరంతి స ఏవ పరీక్షితభిధాన ఇతి వక్ష్యమాణగద్యసతచ్ఛబ్దేనాన్య యచ్ఛబ్దస్య వక్ష్యమాణశ్లోకగతయచ్ఛబ్దానాం చాన్వయః మరుభూమిః నిర్జలప్రదేశః. అనూపభావం జలప్రాయతా ముపైతి ప్రాప్నోతి వర్తమాన నిర్దేశేన అధునా జలప్రాయతయా దృశ్యమానా స్పర్వా అపి భూమయ పరీక్షిత. ప్రాక్కాలే మరుభూమయ ఏవేతి ధ్వన్యతే రూపానురూపచరితేత్యత సమాలంకారః మరుభూమే ర్జలప్రాయత్వాసంబంధేసి తత్సంబంధోక్తే రితిశయోక్తిః తయా చ రాజ్ఞో నిరతిశయాదార్యం వ్యజ్యతే తేన చ మహాభాగ్యం వస్తు వ్యజ్యతే 14

శ్లో॥ కందర్పదర్పదమనాయ పురా పురారి

నైటాలలోచనభవస్య కృషీటయోనే.

క్రోధానలం రిపుమహీపచమూచమూరు

పంచాననస్య యుధి యస్య వివర్త మాహుః

15

కందర్పేతి రిపుమహీపచమూచమూరుపంచాననస్య రిపుమహీపానాం శత్రు భూపానాం చమూ సేనా సైవ చమూరుర్హరిణీ తస్యా పంచాననస్య సింహస్య చమ్వా ఏకత్వా చ్చమూరో రవ్యేకత్వేన నిర్దేశ అన్యథా భిన్నవచనత్వదోషాపత్తే నచ ఉపమాయా మేవ తద్దోష. న తు రూపకే ఇతి వాచ్యమ్ ఔపమ్యస్యైవ రూప బీజత్వేన భిన్నవచనత్వేతి ఔపమ్యదోషాత్, ఇతి యద్వా, చమూరితి జాతే కత్వం తతశ్చ సేనాయా అపి అవయవబహుత్వే సత్యపి జాత్యేకత్వా దుభయే కాపమ్య మవిప్రతిపన్న మితి బోధ్యమ్ అథవా రిపుమహీపచమూనా మేవ చమూ రూణా మితి బహుత్వ వ్యాఖ్యానమేవ సమ్యక్ ఏతేన పంచాననతుల్యపరాక్రమత్వ రాజ్ఞో వ్యజ్యతే పంచాననస్య పురత శ్చమూరూణాం యథా న స్థితి. ఏవం పరీక్షితే పురతః రిపుభూపసేనానా మితి యదం వినైవ అస్య సర్వరాజజయస్సిద్ధ ఇతి భావ యస్య పరీక్షితః యుధి యద్దే జాత మితి శేష. క్రోధానలం ణోహగ్నిం యదా యుధి, సత ఇతి శేష. యస్య క్రోధానల మిత్యన్వయ, పురా పూర్వకాలే కందర దర్పదమనాయ మన్మథగర్వనిబర్హణార్హ తన్నాశనాయేత్యర్థ తాదర్శ్య చతు పురారి నైటాలలోచనభవస్య నిఘాతే ఘాతే భవ నైటాలం తత్రభవ ఇత్యుః “ఘాలో నిఘాలో నిటల” ఇతి నైఋత్యస్తోత్రచం నయనం పురారే రైషి లలోచనం పురారి నైటాలలోచనం శివఘాలస్థనేత్రం తత్రభవస్య ఉత్పన్నస్య మన్మథ హస్తం శివఘాలనేత్రా దావిర్భూతస్యేతి భావ. కృషీటయోనే అగ్నేవివర్తంపరిణావ రూపాన్తర మితి యావత్. ఆహుః ఎదిన్తి కవయ ఇతి శేష అత్ర విశిష్టర ర్హిణ్యో రైక్యారోహ నిదుర్భనాలంకారం. “వాక్యార్థయో సుదృశ్యయో రైక రోహ నిదుర్భసేతి లక్షణాత్ యద్వా క్రోధానలస్య ఘాలనేత్రాగ్నివివర్తత్వాసంబం

తత్సంబంధోక్తే రతిశయోఽః రాజకోశే ఆరోపిణోఽనల స సాధారణ కిన్తు శివపాల
స్థితపవేతి అపహ్నానో వ్యజ్యతే తేన చ గుప్తయ క్షణాత్కృత ఇతి చ సుస్వజ్యతే 15

శ్లో॥ యస్మాతివేలధవశే వ్యఖిలారణేషు
భాసై రమందవిభవస్య యశస్సుధాశో.
శ్వేతచ్ఛదా స్థిలదుగవిభాగవిద్యా
ధన్యా మమన్యత చిరా దితరై దురాపామ్

16

యస్మేతి అమందవిభవస్య అమితైశ్వర్యస్య యస్య రాజ్య సుబంధినః యశ
స్సుధాశో కీర్తిరూపచన్ద్రస్య భాసై కాన్తిభి “భాసో భాసి ఖగే గోషే” ఇతి
భాస్కరః అఖిలారణేషు “అనణే సురాచర్పిర్దధిక్షీరజలారవా” ఇతి సప్తసు సము
ద్రదేషు, అతివేలధవశేషుత్సు భృశం శ్వేతేషుత్సు ‘అతివేలభృశాత్స్యరే త్యమర
శ్వేతచ్ఛద హంస జాత్యేకవచనమ్ హంసా ఇత్యర్థ హంసా స్తు శ్వేతగరుత ఇత్య
భిధానాత్ చిరా ద్భుశుకాలం స్వనిషా మితిశేష ఇతరై అన్యైః జన్తుభి. దురాపా
మాస్తు మశక్యాం స్థిలదుగవిభాగవిద్యాం స్థిలదుగయో. ఉదకక్షీరయోర్విభాగ
వివేచనం సవే విద్యా తాం దన్యాం సఫలా మమన్యత మేనే క్షీరసముద్రవత్సర్వ
సముద్రాణాం శ్వేతత్వేన అయం క్షీరసముద్రః అయజలార్ణవః ఇతి వివేకే
హంసాః ఋతే నాస్మేషా మశవ దితి భావ హంసానా మ్యానసావాసత్వేన
మానసరస జలమయత్వాత్, మన్నివాసభూతం సర. క్వాస్తీతి సర్వత్ర విచిన్యానా.
హంసా. “స్వవిద్యయా ఇదం జల మిదం క్షీర మితి వివిచ్య” స్వనివాసం జానన్తితి
ధ్యన్యతే ఏతేన సర్వభూమణ్డలవ్యాపి రాజకే ర్థి రితి వస్తు ధ్వని. 16

శ్లో॥ ఆశీత్య జన్మభవనం రిపుభూపతీనాం
యస్య ప్రతాపరవి రాశ్శ్రీయనాశ మేషామ్
కృత్వా తతో ధనపదాకృమణం విధాయ
తద్వికృమక్షయవశేన బభూవ సౌమ్య

17

ఆశీక్యేతి యస్య రాజ్య. ప్రతాపరవి. తేజోరూప సూన్య. రిపుభూపతీనాం
శత్రున్మపాణాం జన్మభవనం ఉత్పత్తిగృహం లక్షణయా తాదృశగృహవతీం రాజధానీ
మాశీత్య ఆకృమ్య ఏషాం రిపుభూపతీనా మాశ్శ్రీయనాశం స్థానభ్రంశం కృత్వా
ఉచ్చాప్యైత్యర్థ. తత. తదనన్తరం ధనపదాకృమణమ్ కోశగృహాక్రాన్తిం విధాయ
కృత్వా ధనగృహావప్యాకృమ్యైత్యర్థ. తద్వికృమక్షయవశేన తేషాం శత్రుభూపానాం
వికృమస్య పరాకృమస్య క్షయవశేన నాశా దిత్యర్థ. క్షీణపరాకృమత్వా త్తేషు శర
ణాగతేషు స త్స్విత్యర్థ. సౌమ్య ప్రసన్నః బభూవ శరణాగతరక్షకత్వా దితి భావ.
తేజోరూప సూన్య ఇతి యదుక్తం తత్ర తేజఃక్షీణవ్యాఖ్యాత. సూర్యవక్షేతురవి
రిపుభూపతీనాం జన్మభవన ముదయరాశిం లగ్న మితి యావత్ ఆశీత్య ప్రాప్య

ఏమా మాశ్రయనాశం నానభంశం కృత్వా “నానం జన్మని నాశయే ద్దినకర” ఇతి సిద్ధాన్తాత్ తత ధనపదం ద్వితీయనానం ద్వితీయం ధనవాగ్ని త్తమితి తత్సంకేతాత్ తస్మాత్ ౭క్రమణం విధాయ ద్వితీయరాశిం ప్రాప్యేత్సర్థం. త త్తత విక్రమక్షయవశేన తృతీయ సానప్రాప్త్యా “నివేశ శ్వరణం క్షయ” ఇత్యమరః తృతీయం భాగ్యవక్రమ ఇతి సిద్ధాన్తా ద్దితి బోధ్యమ్ “సౌమ్య మృదు శ్శుభపద” ఇది యావత్ బభూవ పట్నీదశస్థో భాను రితి శాస్త్రా దితి భావ రూపకోతాపితశేమాలంకార శేషపజవితం రూపక మితి వా ధ్యని స్తు న భవతి విశేష్యస్య అశ్లేష్టత్వాత్ తేనచ యథా రవి ర్నమస్కారాద్యారా ధనేన సమాధేయః సతు విక్రమేణ తద్గదస్య పృతాపాపేతి పృతాపస్య నిరర్గళత్వం వ్యజ్యతే 17

శ్లో॥ యత్స్వాతివృష్టిజనితాని యశోనిభాని
ముక్తాఫలాని దిగధీశకిరీటశాణైః
ఉత్తేజతా న్యహహదిగ్గర్వరర్ణినాం
హారంతి సత్కవిగవిగుణగుంభితాని

18

యదితి యత్స్వాతివృష్టిజనితాని స్వస్య ధనస్య అతివృష్టి స్వాతివృష్టి స్వ మజ్ఞాతిధనాఖ్యాయా మిత్యత్ర స్వశబ్దస్య ధనవాచకత్వం స్ఫుటం స్వాత్ స్వాతివృష్టి త్రే వృష్టిః స్వాతివృష్టి. “వృష్టి ర్నర మిత్యమరః.” యస్య స్వాతివృష్టి రేవ స్వాతివృష్టి రితి శిష్యరూపకమ్ తతో జనితాని జాతాని యత్స్వాతివృష్టిజనితాని యత్సంబంధిధనాతివర రూపస్వాతీ నక్షత్రవరప్రభూతా నీతి నిర్గతార యశ ఇతినిధం మిషం యేమాన్తాని యశోనిభాని కీర్తి వ్యాజేన జాతా నీత్యర్థ. ‘మిషం నిధంచ విద్విష మితి హలాయద దిగధీశ కిరీటశాణై దిగధీశానాం దిక్పతీనా మింద్రాగినాం కిరీటరూపై శాణై ఉత్తేజనయంతై ఉత్తేజతాని సంఘరి తాని ముక్తాఫలాని మాక్తికాని సత్కవిగవిగుణగుంభితాని సతా ముత్తమానాం కవీనాం యా. గావ వాచ తా సత్కవిగవ్య. గో రతద్గత లుకీతి సమాసా నష్టచ్. టీత్వాత్ జీవ తాపవ గుణాః త న్నవ. తే. గుంభితాని సందృబ్ధాని సన్ని దిగ్గర్వరర్ణినాం దిశపవరవర్ణిన్య సుదత్యః తాసాం హరిన్తి హారవదాచరన్తి సుబాతు. దిగ్గర్వరర్ణిన్యా కీర్తి రితి భావ. ముక్తాఫలానాం యశోనిభత్వవచనా దసహస్రవోయం స చ రూపకోతాపిత ఇతి జ్ఞేయమ్ యశోనిభానీత్యస్య యశోరూపా ణీత్యురాశ్రయణేతు నావయవరూపకాలంకార అత్ర దిగధీశాః స్వకిరీటశాణై రుత్తే జయిత్వా నిరుమాని ముక్తాఫలాని గుణై సందృబ్ధ్య స్వపత్నీభ్యః దిగ్గర్వరర్ణిభ్యః తేషాం హారాన్ దదతీతి నాయికాపసాధనం వ్యజ్యతే సత్కవిగవీనాం కల్పాన్తస్థాయ త్వా తదుంభితయశోముక్తాహారోపి కల్పాన్తస్థా యాతి కీర్తే కల్పాన్తస్థాయిత్యం వ్యజ్యతే యశోముక్తాఫలానాం శాణోత్తేజనకధనేన ప్రసిద్ధముక్తాఫలవృత్తిరేవో వ్యజ్యతే ప్రసిద్ధముక్తాఫలానాం శాణోత్తేజనాసంభవా దితి రత్నావళీకారా అహహేత్యా శ్చర్యే. అత్యద్భుత మిద మితి భావః -

18

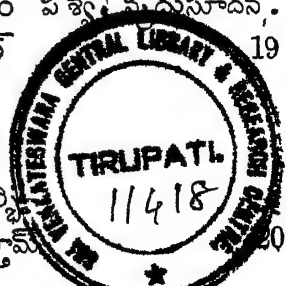

శ్లో॥ స్మృత్యా య మేవ కురుపాండుకులప్రతిష్ఠా
మాచార్యసూనుశరణాలనియమ్యమానమ్
ఆవిశ్య కుక్షికుహరం తరసా జగోప
చక్రేణ శౌరి రతిమాత్రకృపావిశాల

19

స్మృత్యైతి కురుపాండుకులప్రతిష్ఠా కురుతి కశ్చన కౌరవంశమూలపురుషం
పాణ్డు రితి తద్వంశ్య ఏన పరీక్షిత్వసితామహ తయో కులే కురుపాణ్డుకులే తయో
ప్రతిష్ఠా మాఢారభూత మిత్యర్థః యద్యపి పాణ్డుకులమపి కురుకులమేన తథాపి పాణ్డు
కుల మిత్యహా స్థరవిశేషకథనేన కురుకులత్వం పాణ్డుకులేతరధృతరాష్ట్రకులే ఏన విశ్వా
మ్యతి తస్మాత్ ధృతరాష్ట్రవంశశ్చ పాణ్డువంశశ్చ చ య మేన ఆధారభూత ఇతి
సిద్ధమ్ యద్యా మూలభూతకురువంశశ్చ తదవా స్థరపాణ్డువంశశ్చ చాయమేవ ప్రతి
ష్ఠేతి బోధ్యమ్ ప్రతిష్ఠాపేతుత్వా త్ప్రతిష్ఠేతి పేతుపేతుమతో రణదేన నిర్దేశః
ఆచార్యసూను శరణాలనియమ్యమానమ్ ఆచార్యశ్చ ద్రోణశ్చ సూనో రిశ్యతామ్నః
శరణాలేన బ్రహ్మత్రుప్రప్తబాణసమూహేన నియమ్యమానం వీర్యమానం అశ్వీతామ
ప్రయుక్త బ్రహ్మత్రుజాల దందహ్యమాన మితి యావత్ యం పరీక్షితం స్మృత్యైవ
ఏనకారోత్ర అవ్యవధానబోధకం, స్మృత్యన స్థరమేవేత్యర్థః, కుక్షికుహరం ఉత్తరాయా
గర్భరంధ్ర మావిశ్యప్రవిశ్య అతిమాత్రకృపావిశాల అత్యర్థదయాప్రసార శౌరి కృష్ణ
తరసా వేగేన చక్రేణ చక్రాయుధేన జగోప రరిక్ష చక్రేణ బ్రహ్మత్రుశరజాలం భిత్వా
గర్భస్థం రరక్షేతి భావ అత్ర యమేవ స్మృత్యా తరసా జగోపేతి వాక్యార్థశ్చ అతి
వేలకృపావిశాల ఇతి పదార్థపేతుకత్వా త్కావ్యలింగమ్ విశేషణ్య సాభిప్ర
యత్వా త్పరికరో వా యమేవ స్మృత్యై త్యనేన నతు భగవన్త మయం సన్మార కిన్త
భగవానే వాముమితి నిర్దేశతుకత్వం కృపాయా వ్యజ్యతే అత్ర ఆచార్యసూనుశరణాల
నియమ్యమానం యమేవ కురుపాణ్డుకులప్రతిష్ఠాం స్మృత్యా విచింత్యేత్యన్వయోపి
సంపద్యతే కురుపాణ్డుకులయో కాచన ప్రతిష్ఠా స్యాదనేన జీవితేన సతేతి మత్వా
తం రరక్షేతి భావః సర్వవ్యాపిన్. కృష్ణశ్చ కుక్షికుహరప్రవేశాపంభవేపి తత్సంబం
ధోక్త్యా విరోధో వ్యజ్యతే తస్య చ అంగుష్ఠమాత్రపురుషాకారధృతిపూర్వకప్రవే
శోక్త్యా పరిహారః స చ వ్యజ్యతే శూరస్యావత్వం శౌరి రితి వ్యుత్పత్త్యా ఆర్తరక్షణో
పయోగిశౌర్యసద్భావో వ్యజ్యతే యం శౌరి ర్గర్భస్థ మేవ సన్మారే త్యనేన పరీక్షితో
మునుకుత్వం వ్యజ్యతే. జాయషానం హి పురుషం యం పశ్యేన్మ దుసూదన.
సవై తత్త్వార్థవిజ్ఞాతా సవై మోక్షార్థచిన్తక ఇత్యుక్తత్వాత్
ఉపసంహరతి - శ్లో॥ కింవిస్తరేణ వచసా మధునాయ ఏష

కాలేపిహంతకలిపూరుష జృంభణార్హే
ప్రవాన్తర్ముతుకృత మేవ పదై చ్యుతురి
రంహం ప్రవృత్తి ముపరుధ్య విధిప్రకృప్తమ్

కిమితి నచసాం వాక్యానాం విస్తరేణ అతిశయేన కిన్ వాగాడంబరేణ కిమపి న
 ఘట మిత్త్యర్థం సరిషీన్మాహాత్మ్యప్రకటనార్థం నాగాడంబగో వృధేతి భావ కుతపత
 దతఅహం అధుగా ఇతి కలిపూరుషబృంభణార్థే కలిపూరుషవికాగయోగ్యే అధునాపి
 కావే అస్మిన్నపి కాలే కలియుగేషీత్యర్థః విధిప్రకృత్యాం దైవకృతాం అంహంప్రవృత్తిం
 వాసవ్యాపారం అధర్మగంచార మితి యావత్ ఉపకుద్య నిరుద్య సుకృతమేవ పుణ్య
 మేన నృపభరూపం ధర్మ మేవేతి యావత్ చతుర్థి పదై అంతై. పాదైశ్చ య
 ఏష ప్రకృతో రాజా పావనరయత్ ప్రసరయతిర్మ హంతేత్వాశ్చర్యే అనేన
 విధిమప్యవ్యధాకర్తుం శక్తస్యైవ శత్రుజయ కియానిత్యైరాప త్తి ర్వజ్యతే కలిమపి నిగృహీ
 తవతం కిముత శత్రుభూషా ఇతి భావ అత్ర ధర్మసంస్థాపనార్థాయ సంభవామి
 యుగే యుగే ఇతి భగవద్వచన ప్రామాణ్యా ధర్మసంస్థాపకోయం రాజా భగవదంత
 ఏవేతి ధ్వన్యతే

20

గద్యస ఏష పరిక్షదభిధానో రాజర్షి రాకర్ణిత వివిధమధుసూదనకథాప్రపంచ
 స్తోపి సాహిత్య మనధిగచ్ఛన్నధిగతనిఖిలనిగమతే త్వం త త్వవిదా మగ్రేర ముప
 శమశకలితవిషయాభినివేశ మపరిమితమహిమమహితం భగవంతం బాదరాయణి
 మద్యాక్షీ దప్యాక్షీచ్ఛ అయి భగవన్నిశమితాని పాండునందనప్రశంసామాంఠలాని జగ
 దుద్భవప్రసంగసంగతాని రుచితరమురభిదవతారిలీలానికరకరింభితాని ధ్రువపురుషపురం
 జన చరతభరితాని దక్షాధ్వరవిధ్వంసప్రపంచకంఠకీతాని ప్రియవ్రతచరిత్రవిచిత్రితాని
 ధర్మగోళపరిమితినిరూపణసూర్యుతాని సముదంచదజామితచరితకవచితాని వృత్తచద
 విధానవృత్తాంతసందానితాని ప్రహ్లాదకథాకదంబకందశతాని వర్ణాశ్రమధర్మమర్మ
 సముదయమేదురాణి మకరకాతరీకృతసింధురకథానిబంధనబంధురాణి దుగ్ధపయోనిధి
 మధనోదంతదంతరాణి బలిబలనియమనకథానుపంగతరంగితాని మిహిరిహిమకరకుల
 నరపాలగుణపరిశీలనకీలితాని భవదీయవదనారవిందనివ్యందమానమకరందబిందుండో
 హయితాని వచోమృతాని నామ॥

21

స ఏషః పూర్వోక్తగుణవిశిష్టః ప్రసిద్ధః పరిక్షిదభిధానః పరిక్షిదిత్యభిధానం
 నామ యస్య సః రాజా పరిక్షిదభిధ ఇతి నామ్న ఉక్తత్యేపి పునరుక్తిస్థ కల్యాణార్థః
 భగవదంతభూతపురుషనామగ్రహణే హి భవతి మంగళమ్ రాజా చా సా
 ఋషిశ్చ రాజర్షి ఏతేన మహారాజస్యాప్యస్య విషయదోషానుసంధానపూర్వక
 త్వక్తరాజ్యవిజృంభణే తేనచ భాగవతకథానుయోగయోగ్యత్వం సిద్ధ మితి
 వ్యక్త్యతే ఆకర్ణితః వివిధః బహువిధ మధుసూదనస్య నారాయణస్య కథానాం
 సమగ్రమధనాదీనాం విశిష్టత్వం విస్తారో యేన స ఆకర్ణితవివిధమధుసూదనకథా
 ప్రకృత్యైవ భాగవతే ద్వితీయాదినవమస్కంధ పర్యంతం యే యే భగవదవతారా
 తేషాం కథా స్మర్యా అభి శృణ్వేతి భావ. తతోపి తథాపి సాహిత్యం తృప్తిం సుహి

తార్థాస్పృష్టార్థా ఇతి వ్యాఖ్యానాత్ అలంభావ మితి యావత్ అనధిగచ్ఛన్
 అపాప్నోతువానచ్ఛన్ కడ త్తమశ్లోకగుణానువాదా త్పుమాన్ నిర్వరజ్యేత వినా సశుష్ణు
 దితి. భగవత్కథామృత మతిశయిత మితి వ్యజ్యతే అతపవ అధిగతం నిశాలానాం సమ
 స్తానాం నిగమానాం వేదానాం త త్వం యాధార్థ్యం యేనతమధిగతనిఖిలనిగమతత్త్వం
 త త్వవిద్యాబ్రహ్మజ్ఞానినా మగ్రేనరం అగ్రేనర తీతి ఆగ్రేనర ముఖ్య తం ఆగ్రేనరత్వ
 మేవ దర్శయతుం విశిష్య ఉపశమశకలిత విషయాభినివేశమ్ ఉపశమేన శాన్త్యా
 శకలిత నిర్స్త విషయేషు సాంనాదకభోగేషు అభినివేశ ఆగ్రహ అస్తక్తి రితి
 యావత్ యస్య తమ్ అతపవ అపరిమితమహిమమహితం అపరిమితేన అనవధినా
 మహిమ్నా మహత్త్వేన మహితం పూజ్యం అపరిమితమహిమ్నా మృహానుభావానా
 మపి మహితం పూజ్య మితి వా భగవన్తం షష్టతైశ్వర్యశాలినం బాదరాయణం బదరో
 వృక్ష. తత్సబంధి బాదరం వనం తదయనం సానం యశ్య స బాదరాయణ సఖ్యోజ్ఞా
 త్యాణత్వమ్ వ్యాసః సరనారాయణిలయే బదర్యాశ్రమే వ్యాసో వసతీతి ప్రసిద్ధి. తస్యా
 పత్యం బాదరాయణి. ఆత ఇఖ్యో శుక ఇత్యర్థ. తం అద్రాక్షీ ద్దదర్శన అపాక్షీచ్ఛ
 పప్రచ్ఛచ యద్యపి శుకదర్శనా త్వాన్ పరీక్షిత. మధుసూదనకథా శ్రవణ మేవ
 నాస్తీతి ఇదానీ మద్రాక్షీ దితి శబ్దప్రయోగోఽపార్థో విరుద్ధశ్చ తథాపి పురత
 స్సన్త మేవ శుకం ప్రశ్నాభిప్రాయపూర్వకం దదద్యేతి కథంచి త్సమాధేయమ్. ప్రశ్న
 ప్రకారమేవాహ అయిత్యాతేనా అయితీప్రేమపూర్వకం సంబోధనమ్ హేభగవన్
 భగవత్కథాస్మృతిసామర్థ్యాభిప్రాయ గర్భితుదమ్ వచోఽమృతాని అమృ
 తానీవ ఎచాంసి ఉపమితకమస. అమృతనాగ్నివిషు వచస్సు అమృతత్వేన
 వ్యవదేశ బహుళిరసభరితత్వద్వోతనార్థ మయేతిశేష. నిశమితాని శ్రుతాని
 నామేతి ప్రసిద్ధే ఇత్యన్వయ. వచోమృతాని విశిష్యః పాణ్డనందనా
 నాం ధర్మాదీనాం ప్రశంసయా మాంసలాని బలిష్ఠాని తత్సత్వపాదకానీతి యావత్
 ఏతేన భాగవతే ప్రథమస్కంధకథాసంగృహీతా జగతః ప్రపశ్చస్య ఉద్భవప్రసంగేన
 ఉత్పత్తినిరూపణప్రసంగేన సంగతాని మిశ్రితాని ప్రసంగే సంగతా నీతి వా ఏతేన
 ద్వితీయస్కంధప్రధానకథా సంగృహీతా రుచిరతరాణా మతిమనోహరాణాం భగవ
 దవతారాణాం కపిలాదీనాం లీలానికరైః విలాసజాలైః కరంభితాని మిశ్రితాని, అత
 త్వతీయస్కంధకథాసంగ్రహ ద్రువ ప్రియవ్రతిపుత్ర పృథు వేనాంగజః పురం
 జన. నారదకల్పితో జీవవ్యంగ్యో రాజా ఏతేషాం చరితై. కథాభి ర్భరితాని
 పూర్వతా నీతి చతుర్థస్కంధప్రధానకథాసంగ్రహ దక్షాధ్వరివిధ్వంసప్రపశ్చకశ్చుకి
 తాని దక్షస్య బ్రహ్మపుత్రస్య ప్రజాపతే అధ్వరిస్య యజ్ఞస్య విద్వంసప్రపశ్చ. భంజన
 విస్తార తేన కశ్చుకితాని మిశ్రితాని అత్యాపి చతుర్థస్కంధకథాసంగ్రహ ఏమి.
 ప్రియవ్రతస్య రాజ్ఞ శ్చురిత్యేణ విచిత్రాని సంజాతాద్భుతాని ధరిణీగోళిస్థ భూగో

శస్య పరిమితినిరూపణం పరిమాణప్రకటనం తేన సురూపితాని సుష్టుసంజాతరూపాణి
 రూపశబ్దాత్ సామాన్యకారేణ గుణాభిధాయా యద్వా ధరణీగోళపరిమితినిరూపణే
 సురూపితాని నిరూపితా నీత్యం ఏతేన విశేషణద్వయేన పశ్యమస్కంధకథా
 సంగ్రహం. సమ్యగుదంచదావిర్భవత్ ప్రకాశమాన మితి వా యదజామిశస్య దాసీ
 భర్తుశ్చరితం చరిత్రం తేన కవచితావి మిశ్రితాని వృత్తస్య త్వప్తకృతాభిచార
 హోమప్రభూతస్య ఇంద్రశతో రసురిస్య వధవిధానం సంహరివిధిః తద్రూపో యో
 వృత్తాంతః వార్తా తేన సందానితాని గుంభితాని అనేన విశేషణద్వయేన పశ్యమస్కంధ
 కథాసంగ్రహం. ప్రహ్లాదస్య హిరణ్యకశిపుత్రస్య కథాకదంబేన చరిత్రవిస్తారేణ
 కందళితాని వ్యాప్తాని వర్ణా బ్రాహ్మణాదయ ఆశ్రమాః గృహసాదయ. తేషు యే
 ధర్మాః లహింసాదయ తేషా మ్మర్మణాం సందిగ్ధాంశానాం సముదయేన సమ్యగా
 విర్భావేణ మేదురాణి దన్తురితాని ఇతి సప్తమస్కంధకథాసంగ్రహం. ముకరేణ గ్రాహేణ
 కాతరీకృతస్య భీతింప్రాప్తితస్య సింధురస్య గజేంద్రస్య కథానిబంధనేన చరిత్ర ప్రతిపాదనేన
 బంధురాణి నిబిడాని దుగ్ధపయోనిధే క్షీరసముద్రస్య పయోనిధిశబ్దోహి రూఢ్యా సము
 ద్రం ప్రతిపాదయతి నతు యోగరూఢ్యా జలారవం ప్రకృతాసంగతే మధనోద స్తేన
 మంధనవృత్తానేన దన్తురాణి వ్యాప్తాని బలే ప్రహ్లాదపౌత్రస్య బలనియమనకథాయాః
 బలసంకోచనవృత్తాంతస్య అనుమంగేణ సంబంధేన తరింగితాని సంజాతతరంగాణి వ్యాప్తా
 నీతి యావత్ ఇతి అష్టమస్కంధకథాసంగ్రహః మిహిరహిమకులయో. సూర్యచన్ద్ర
 వంశయోః యే నరపాలాః సగరపురూరవాదయః తేషాం గుణపరిశీలనేన గుణప్రఖ్యా
 పనేన కీలితాని మిశ్రితాని ఇతిసవమస్కంధప్రధాన కథాసంగ్రహం ఆత్మ విశేషణేషు
 అర్థైక్యేషి మాంసలాదిబహుభంగీకశబ్దప్రయోగసత్త్వాత్ కివే ప్రాధత్వం గమ్యతే
 ప్రాధి రుక్తేః పరీపాక ఇతి తు గుణ వచనాం వకారం నిర్దిశతి భవదీయేతి భవత
 స్తవ ఇదం భవదీయం వృద్ధాచ్చ తచ్చ తద్వచనారవిందం చ తథోక్తం వదనమేవార
 వింద మితి రూపకం తస్మాత్ నివ్యందమానః స్రవణం. మకరందసందోహః మధు
 ప్రవాహః తద్వదాచరితాని కమలాన్మధుబిందుసంతతి రివ తవ వదనా ద్వచస్సంతతిర్ని
 స్సృతేతి భావః

21

తతః కిమత ఆహ

గ|| ఏవ మమృతసారిసరస మాస్వాదయన్నపి భవదీయవచననిచయ మనుపజాతి
 పరితోషపోష ఏవ మదీయమానసమానసచరః||

22

ఏవమితి|| ఏవ ముక్తవిధ మమృతాసారిసరసం సుధాప్రవాహసమానరసం భవ
 దమేయవచననిచయం త్వత్సంబంధివాగ్జాల మాస్వాదయ న్ననుభవన్నపి మదీయమానస
 మేవ మానసచరో హంసః అనుపజాత. అనుదితః పరితోషపోషః సంతోషపుష్టిః

యస్య స తథోక్తం ఆత్మప్రపవేత్సర్ అతి మానసస్య హంసత్వరూపేణ వచనాం
విససాదృశ్యం సూచ్యతే

గ|| తదస్మి కించి దభ్యర్థినీయమ్ అయ మహా మహాసీ మాశానితంబినినితంబిబిబు
దుకూలాయమానయశోనికురుంబ్య నిరవధి కృపావారిధే అనుగృహీతముమహీభ్య
దన్యయస్య నిఖిలలోకహితావతారస్య భగవతో గరుడధ్వజస్య మహిమాన మవకర్ణ
నిరతిశయసుఖ మనుభవితు మభిలషా మితి

తదితితత్తన్మాద్దేలో త్వత్సభావా దితి భావ అభ్యర్థినీయం ప్రార్థనీయం
కీడ్చి ద్వస్తు అస్తి విద్యతే తదేవాభిలషిత మభినీయదర్శయతి అయమితి అయ మత్ప్రప్త
అహం ఇదానీ మధునా ఆశానితంబినాందిజ్ఞానీణాం “నితంబీనీత్యత్య ప్రశంసాయా
మిని” నితంబింశేష కటిమణ్డలేషు దుకూలాయమానం దుకూలవత్ ఖైమివత్
ఆచరిత్, యశోనికురుంబం కీర్తిసముహాః యస్య తస్య దిగన్తవిశాస్త్రక్షేత్రే రితి భావ
నిరవధి. అమిత. సచాసా కృపావారిధి. దయాసముద్రో తస్య సముద్రస్య వేలాఅస్తి
కృపాయాస్తు సతథేతి వ్యతిరేకో వ్యజ్యతే కృపాకృపావత్ ర్ధరృధర్మిణో రభేదేన నిర్దేశ.
కృపైవ వారిధిరితి రూపకమ్ యద్వా కృపాయా వారిధి రితి షష్టిపక్షాః సద్విజ్ఞానం
వారిధి ర్యథా విశాన్తిభూమి ఏవం కృపాయా భగవానీతిభావ. అథవా నిరవధి.
కృపారూపో వారిధి ర్యస్య తస్య అనుగృహీతోనుకమ్పిత స్వజన్మ నేతి భావ యదు
మహీభృత యదునామకస్య రాజ్ఞ అన్యవాయో వంశో యేన తస్య యదుసంశ్లో
తారక స్తేతి భావ నిఖిలలోకానాం సర్వజగతాం హితం సుఖం యన్మా తస్య నిఖిల
లోకహిత. నిఖిలలోకానాం హితః ప్రియ ఇతి వా, అవతారి ఆవిర్భావః యస్య తస్య
సర్వలోకజేమార్గ మవతీర్ణ స్తేతి భావః భగవత “సర్వస్య సమద్రస్య వీర్యస్య యశే
సశ్చియః జ్ఞానవైరాగ్యయో శ్చైవ షణ్ణాం వర్గో భగోమతః” ఇత్యక్తలక్షణవద్గూ
శాలిన. గరుడధ్వజస్య కృష్ణస్య మహిమాన మనుభావ మవకర్ణ పుత్వా నిరతిశయ
మత్ప్రతిమం సుఖం మోక్షలక్షణ మానందం శ్రవణజన్యం మానసికమానందం వా
అనుభవితుం ప్రాప్తు మహామభిలషామి ఇచ్ఛా మిత్యన్వయః కృష్ణావతారి క్షధాశ్లేష
ణాభిలాషో మమాస్తీతి భావ.

శ్లో|| ఆకర్ణ్య కర్ణ మధురం వచనం తదేత

దానందమందర మముష్య మహిమఘోసః

వైయాసకిః కథయతిష్మ తతో నిషీయ

కౌరుణ్యపూరపరిపూరితయా దృశై నమ్

ఆకర్ణ్య|| అముష్య ప్రమృః మహిమఘోస భూదేవేంద్రస్య సంబంధి కర్ణ
మధురం కర్ణయో శ్రవణయో ర్మధురం సుభగం శావ్య మిత్యర్థ అతేపవ ఆనంద
మందరం సుఖదన్తరం సుఖహేతు మితి యావత్ తదేతత్పూర్వోక్తం ప్రసిద్ధం వచనం

ప్రశ్నరూపం వచః అయ మహా మిత్యారభ్య అభిలషా మిత్యన్త ప్రశ్నస్య ఏకవాక్య
గతత్వాత్ ఏకవచననిర్దేశః వాక్య మిత్యర్థః ఆకర్ణ్య శ్రుత్వా తతస్తదనన్తరమ్,
త్వయాః “వ్యాసశబ్దాదత ఇహ వ్యాసవరుడేత్యక ఇచ నయ్యుభ్యామిత్యేచిచ రూప
మిదం వ్యాసావత్య మిత్యర్థః శుక ఇతి యానత్ కారుణ్యపూరపరిపూరితయా
ఉయారః ధురిభరితయా దృశా క్షాణజాత్యేకత్వమ్ ఏనం పరిక్షితం నిషియ వీత్వా
దృష్టేతి యావత్ కథయతిస్మ జగాద, లట్ స్మ ఇతి స్మయోగే లట్ దృశా నిషియే
త్యత్ర దృశాపాన మనుపపన్నం సదాదరాతిశయం వ్యంజయతీతి జహల్లక్షణమాలా
షస్తుధ్యనిః

24

శ్లో॥ మహీనాథ! ప్రజ్ఞా తవ పరిచితా పుణ్యవిభవై
రుదీతా శుశ్రూషా మురరిపుకథానాం యదతులా

అభూమి ర్వాచానాం కిముత భవతః పూర్వపురుషై

రసా భూమా భూమా విహ విరచితానాం ప్రతపసామ్

25

మహీనాథేతి హేమహీనాథ, భూపతీ తవ ప్రజ్ఞా బుద్ధి పుణ్యవిభవై
పూర్వపుణ్యతిశయైః పరిచితా సంపన్నా, త్వద్బుద్ధే పుణ్యవిభవపరిచయో ౭ స్తీతి
భావః, పరిణతేతి పారే పరిణామం గతేత్యర్థః పూర్వపుణ్యతిశయేన త్వద్బుద్ధి
రేతాదృశః పరిణామ ఆసీదితి భావః అథవా పుణ్యవిభవైః పరిణతా తవ ప్రజ్ఞా
పూర్వపుణ్యపరిణామభూతా ప్రజ్ఞేత్యర్థః ఘూత్మనామృదివ, ప్రజ్ఞాత్మనా పుణ్య
విభవః పరిణత ఇతిభావః యద్వాపుణ్యవిభవై రిత్సుత్తరేణాన్యయః హేమహీనాథ తవ
ప్రజ్ఞా పరిణతా పరిపక్వాబ్రహ్మణీజాతనిష్ఠేతిభావ కుతపత దత ఆహ పుణ్యవిభవై రితి
యద్వస్తూత్, పుణ్యవిభవై ర్హేతునా, అతులా అనుపమా మురరిపుకథానాం భగవ
ద్వార్తానాం శుశ్రూషా శ్రోతుమిచ్ఛా ఉదీతాఉత్పన్నాభవతీతి శేషః “ఉత్పన్నవాదీజ
కర్తరిక్తః” “అదన్తత్త్వాప్” భగవత్కథా శుశ్రూషైవ బుద్ధిపరిణామస్య లక్షణమితి
భావః కిముత యద్వా అసౌ తపోదితేయంహరికథాశుశ్రూషాం భవతే ప్రపూర్వ
పురుషై. పితృపితామహాదిభిః ప్రాచీనపురుషై ఇహభూమా అత్రభూలో కేవిరచితానాం
కృతానాంప్రతపసాం ప్రకృష్టప్రతపసాం సంబంధీ వాచానాంవాక్యానాం “ఆపంచైవ
హలన్తానాం యథావాచానిశాదిశే” త్యుక్తత్వాత్ అభూమి రవిషయ.వక్తుమశక్యఇతి
యావత్ భూమా మహిమా భవతీతి శేషః అలోహరిశుకథాశుశ్రూషాతపో
మహిమోర్హేతుహేతుమద్భావ త్వద్వంశసుకృతస్య త్వశ్శుకృతస్య వా ఇయమేవ
ఫల భూతేతిశోకనారః, తపోభూమజన్మాయాం హరికథాశుశ్రూషాయాం తపోభూమత్య
వ్యపదేశా దేత్వలంకారః “హేతుహేతుమతోరైక్యే హేతుంకేచిత్ప్రచక్షతే” ఇతి
లక్షణాత్.

25

శ్లో॥ ఇత్త మేన మభినంద్య భూయసా, పారికాంక్షీవిభు రాభిమన్యవమ్

అదదే సదది వాచ మాదరా, న్మాధురీభి రధరీణమాక్షికామ్.

26

ఇతిమితి పారికాంక్షీవిభు మునిశ్రేష్ఠ ప్రకరణా చ్చుక. తపస్వీ తామసః
 “పారికాంక్షీ వాచంయమో ముని” రిత్యమరః ఇత ముక్తప్రకారేణ ఏనం ప్రజ్ఞాన
 మాభిమన్యవ మభిమన్యసుతం “తస్యైతత్సమిత్యే” భూయసా అత్యర్థ మభినంద్య
 శ్లాఘుత్వా సపది తత్కాలేపవ మాధురీభిః మాధుర్యైః. అధరీణమాషీకా ముఖ
 రీణం తిరస్కృతం మాక్షికం మక్షికాకామిదం తస్యేద మిత్యే, మధుకారకృతం
 మధ్యిత్యర్థం యయాతాం యస్యా స్తా మితి వా తథోక్తాం మధ్యపేక్షయా పృథి
 మధురా మిత్యర్థం వాచం జాత్యేకవచనం వాక్యా నీత్యర్థః. ఆదరాత్ పరీక్షీద్విషయ
 ప్రీతే. నతు నిర్బంధా దితి, భావః “హేతౌషజ్ఞమి” అదదే జగ్రాహ, వక్తు ముప
 చక్రమే ఇతి భావ. అధరీణమాషీకా మిత్యత్ర ప్రతీపాలంకారః “ప్రతీప ముపమాన
 స్యోపమేయత్వప్రకల్పన” మితి లక్షణాత్ తేన చ మక్షికాభి కీటై ర్నిర్మితా స్మృధు
 న శుకేన మహరిణా నిర్మితం భాగవత మిద మతిమధుర మిత్యత్ర నవివదితవ్య
 మితి మాషీకపారికాంక్షీవిభుపదద్వయబలా త్ప్రతీయతే 26

గ|| సానేహి తత్ || తత్ పూర్వోక్తం శుకవాచోఽధరీణమాషీకత్వం సానేహి
 యుక్తమేవ యోగ్యతా మేవ ప్రకటయతి

శ్లో|| అలక్షితార్థా అపి లోభనీయా
 ద్విజస్య వాచ శుకనామభాజ
 తావచే దరయతా ముకుంద
 లీలాకులాయా అపి కింపున స్స్యాత్

27

అలక్షి తేతి అలక్షితార్థా అపి నలక్షిత. అలక్షిత. అదృష్టః అర్థః అభిధేయః యేషా
 న్నే తథోక్తః. అరానున్ధానంవిలాపీత్యర్థం శుకనామభాజః శుక ఇతి నామ భజతీతి
 శుకనామభాజ తస్య ద్విజస్య బ్రాహ్మణస్య శుకమహారే రిత్యర్థః. వాచః గిరః లోభ
 నీయా అకాంక్ష్యః భన స్తీతి శేష. శుకమహర్షిప్రోతాశ్లోకా శృంగణసమయే ఏవ
 ఆనందం జనయ స్తీతి భావ, ముకుందలీలాకులాయా ముకుందస్య కృష్ణస్య లీలానాం
 విలాసానాం “కులాయోనీడమస్త్రియామ్” ఆశ్రియా ఇత్యర్థః ఇద మేవ లోభనీయ
 త్వే హేతు. తాః వచ. అరయతా అపి చేత్ అనుసంధితార్థాలపి భవేత్తు శ్చేత్.
 కింపునస్స్యాత్, కింపునర్వికవ్యంస్స్యాత్ సకిమపీత్యర్థః ఏవేతివాక్యాలంకారే, శృంగణ
 వేళాయా మేవ యా ఆనందం జనయన్తి తాసా మరానుసంధానే అనందప్రదత్వం
 నవక్తవ్యం స్వతస్సిద్ధత్వా దితి భావ అత్యార్థానరస్సుతతి తథాహి అలక్షితార్థా
 అపి అరహీనా అపి శుకనామభాజ ద్విజస్య పక్షిణః వాచః లోభనీయా భవన్తి,
 శుకసంబంధీయః కశ్చన అసంబద్ధప్రలాపోపి మధురః స్వరే చారుత్వసత్త్వా దితిభావ,
 అపవచాచః అరయతా శ్చేత్ తత్కాలే ముకుందలీలాకులాయా అపి భవేయ
 శ్చేత్ కింపునర్వికవ్యం స్స్యాత్ నిరర్థకానా మేవ తేవహానా ముకుందత్వేన

మతిమధురత్వం సంప్రతిపన్నమేవ తత్ప్రాప్తి భగవద్గుణప్రతిపాదన
 రూపాదివత్ప్రతిపత్త్యైవ సమధుర మితి సునిర్ణయమితి భావ అత్ర శుకగిరాం ప్రాగేవ
 చిత్తం చూడుద్యుత్తరం అర్థహానికథాభ్యాం సంబంధే నాతిశయా దనుగుణాలంకార.
 'హృదయైర్గుణైర్మోక్షోనుగుణ పరిసన్నిధే' రితిబిరుదాత్ విశేష్యయో రపి కిష్ట త్వా
 నాన్వితో శైవాలంకారః కనుధ్వనిరేవ, తేనచ - కీరవాచ ఇవ శుకమునివచనానాం
 హృదయైర్గుణైర్మోక్షోనుగుణ పరిసన్నిధే 27

అథ శుక కృష్ణకథా మవతారయతుం కృష్ణావతారహేతుభూతం కంచన
 చృతాంతం ప్రకాశతి

౪ పురా ఖలు నిఖిలసహజవిరుదధురంధరాపి వసుంధరా దుస్సహమద
 మేకుశకసాదిమేదినీదుత్తకై తవనిశాచరభర మహామానా పరిగృహ్య పయస్విని
 మాతే సహులికలుషవయనయుగళాశోకపావకపరవశనిజాశయా పరిదేవసనినద
 చతురతహాదిదంతరా భగవంత మంభోజసంభవం శరణ మభజత 28

పురా ఖల్వీతి! ఖలు ప్రసిద్ధౌ పురా పూర్వకాలే నిఖిలానాం సర్వేషాం
 సహజం మురణం తదేవవిరుదం ప్రతిష్ఠా త్యధురంధరా భారవాహో రర్థంసహేతి
 దిరుదహాని చ్యవీత్యర్థ వసుంధరా భూమి మదేన గర్భేణ మేదురాః ఉద్రిక్తా యే
 కంసాదిమేదినీదుత్తా కంప్రముఖా రాజాన ఆదిశబ్దేన శిశుపాలాది సంగ్రహ తే
 కైతసంకషటం యేషా క్తేషాం నిశాచరాణాం రక్షణం భర భూ దుస్సహ
 శౌచిరా మదమేదురకంసాదిమేదినీదుత్తకై తవనిశాచరభర శ్చేతి కర్మధారయ
 తి తద్గోక్షిం ఆహమానానాతీ వోభు మక్షమానీత్యర్థ పయస్వినిరూపం గోరూపం
 పరిగృహ్య స్వీకృత్య అశ్రులలితేన బాష్పజలిన కలుషం బం నయనయుగళం నేత
 వ్యద్వం యన్యా సా తథోక్తా సతీ కించ శోక భేదః సేవ పావక అగ్నిః తేన
 పరవశోపసత్ప్రతి నిజశ్య - స్వస్య ఆశయ. హృదయం యన్యా సా తథోక్తా చ
 సతీ - అపిచ పరిదేవసనినదేన విలాపరవేణ దస్సురిత్యాణి వ్యాప్తాని హరిదన్తరాణి దిబ్బధ్వ
 భాగా యన్యా - సా యయా సేతి వా తథోక్తా చ సతీ భగవత్సం పక్షణశాలినం
 లంభోజసంభవం బ్రహ్మకృత శరణం రక్షితారం, శరణం గృహరక్షితో రిత్వ
 మతః, అభజత ప్రవత్ - బ్రహ్మకృతం రక్షితృత్వేన స్వీచకా రేత్యర్థః శరణాగతా
 బధ్ధావేతి భావః 28

౫. పోషహినివేదనవిధితతదీయవేదనాపనోదనాయ శతమృఖముఖసురనికరపరి
 వృత్తే శ్చతురదావన స్సహసురభిరూపధారిణ్యా ధరిణ్యా పయపయోధి ముపనసర్ప 29

పోషితి శోపి చతురదావనః ధరణిశరశీకృతో బ్రహ్మపి శతమృఖముఖానా
 మింద్రిందీనాం సురాణాం దేవానాం నికరేణ సమూహేన పరివృతస్సృక్ సురభిరూప
 ధారిణ్యా శ్రోరూపశాలిన్యా ధరిణ్యాసహ భూదేవ్యాసమం భూవాసహిత ఇత్యర్థః

నివేదనేన విజ్ఞాపనేన విదితాయా జ్ఞాతాయాః తదీయాయా. భూసంబంధిన్యాః వేదనా
యా. దుఖస్య అపనోదనాయ నివారణార్థం పయ పయోధిం క్షీరసముద్రం, ప్రతి
ఉపసంస్పృజగామ గోరూపిణీ ధరా చతురాననాయ స్వదుఖం వ్యజ్జవత్ సచత
దపనోదనాక్షమస్కన్ధ స్వగురునిలయం దుగ్ధాబ్జ మగమ దితి భావ 29

XII తత్ర -

తత్రేతి॥ తత్ర క్షీరసముద్రే సన్త మితి శేషం.

శ్లో॥ దదం కల్యాణానాం దధ మపి కృపాయా నిరవధే

ర్హసం క్రవ్యాదానాం పిబ మపి భవాద్ధే శ్శ్రితవతామ్

శ్రియ పశ్యం భూయ సకలజగతీధారయ మసా

విధి స్సావం స్తావం మధురిపు మనంసీ త్వవినయమ్

30

దదమితి కల్యాణానాం శుభానాం దదం దాతారమ్ నిరవధే అపారాయా.
కృపాయా దయాయా దధం బిభ్రాణం “దదాతి దధాన్యో ర్విభాషేతి శప్రత్యయ”
క్రవ్యాదానాం రాక్షసానాం హనం హంతారమ్ “హసథాతో పచాద్యచ్” శ్శ్రితవతా
మాశ్శ్రితానాం సంబంధిన భవాద్ధే, సంసారసాగరస్య పిబం పాన మపహర్తార
మితి యావత్ పాఘూధ్మాధే డితి శప్రత్యయే పాఘూ ధ్మేతి పశ్యాదేశం కర్మణ
శ్శేషత్వవివక్షాయాం పక్షే కల్యాణానా మిత్యాదా బోధ్యా భూయ బహుధా
సకలజగతీధారయం సకలాయాః సమస్తాయా జగత్త్యా భువం ధారయతీతి ధారయః
ధర్తాంతంథోక్తం “అనుపసర్గాల్లంఘనం దే” త్యాదినాశప్రత్యయ మురరిపుంవిష్టుం సాశత
మఖాదిసురనికరపరివేష్టితం. విధి బ్రహ్మ స్సావంస్తావం స్తుత్వాస్తుత్వా “ఆభీక్ష్యణముల్”
సవినయం వినయేన హితంయధాతథా అనంసీత్ సమశ్చికారి యద్వా సవినయం
స్తుత్వాస్తుత్వా అనంసీ దిత్వన్వయః అత్ర సకలజగతీ ధారయ మిత్యనేన ప్రకృత
భూదుఖనివారణక్షమత్వం వ్యజ్యతే ధారణగనామ పోషణం హి తచ్చదు ఖనివారణ
ద్వారక మితి భువో దుఖహేతురియగభార. క్రవ్యాదనిమిత్త ఏవేతి కృత్వా తద్దననం
ప్రార్థయితుం హనం క్రవ్యాదానా మిత్యుక్తమ్ క్రవ్యాదహననపూర్వకభూభారణే
తవ నకించిత్ప్రయోజనం నాపి కశ్చిత్ప్రేరకం. కిన్తు నిర్దేతుకకృపై వేత్వాహ కృపాయా
దదమితి అస్మదాదినిష్కృపావన్నేయం పరిచ్ఛిన్నేత్వాహ నిరవధే రితి నిష్ప్రత్యూహ
విజృంభమాణకరుణాదుగ్ధారవో భగవానితి భావ ఏవం భువ ముద్దిశ్య ప్రార్థయిత్వా
దేవా నుద్దిశ్య ప్రార్థయతి దదం కల్యాణానా మితి రాక్షసై ర్విభ్రంశితశ్రియ దేవా.
తద్దననద్వారా త్వయా శుభయుక్తా కర్తవ్యా ఇతిభావః స్వాగమనప్రయోజనం ధ్వన
యతి పిబ మపి భవాద్ధే శ్శ్రితవతా మితి మామకసంసారదు ఖాపనోదనపూర్వకం
మోక్షశ్రియం దేహీతి భావ. సన్వహ మపి యూయ మివ బద్ధ ఏవ నతు ముక్త
ఇత్యేతలహ శ్శ్రియ. పశ్య మితి మోక్షలక్ష్యం సానురాగం పశ్యసి తత్సమాల్లింగేత

ఏవేతి భావః ఏతేన నిత్యము కత్వ నిశ్చయం బద్ధమ్ స్తావంతావ మిత్యనేన భగవ
ద్గుణానా మానస్త్యం వ్యజ్యతే 30

శ్లో॥ అవారకరుణాపూర పరిపూరితమానసమ్

వాగ్భి శ్రుయీమయీభి స్తముపతస్థే పితామహ.

31

అవారేతి అవారేణ అతివేలేన కరుణాపూరేణ దయాప్రవాహేణ పరిపూరితం
సర్వోగోభరితం మానసం హృదయం యశ్య తం తథోక్తం తం భగవన్తం పితామహ
బ్రహ్మ త్రయీమయీభి వేదాత్మికాభిః వాగ్భి వచన్తే ఉపతస్థే తుష్టావ శ్రయీ
మయీభి రిత్యత్ర “వికారార్థే మయట్”, యద్వా, ప్రకృతవచనేమయట్ వేద
త్రయప్రధానాభి రితి తదర్థం బ్రహ్మముఖచతుష్టయా దేవ వేదానా మావిర్భావ
శ్రవణా దేవ ముక్తమ్ నిర్గుణవిషయాయా ఇవ అస్యా స్సతే ర్వివైయర్థ్య మిత్యేత
దర్థ మసాగేతి విశేషణమ్ పౌరుషవచోగుంభితే అస్మిక్ కావ్యే అపౌరుషేయవచో
నిబంధనాయోగా ద్భాషీమీతి రత్ర నోపనిబద్ధేతి జ్ఞేయమ్

శ్లో॥ సమాధిస్తే వేదస్య విదితనదావా గచకల

త్సుధాసారాకారా నభసి తదభీష్టాను సదృశీ

నిశ మ్రైనాం వేధా స్తదను దనుజారాతినిదయా

నసా పూచేవాచం ప్రతినిదవాచాలితదిశమ్

32

సమాధిస్తేతి॥ వేదసి సమాధిస్తేతి బ్రహ్మణి చిత్తైకాగ్ర్యం సంపాదయతి
సతీత్యర్థ సమాధిసంపాదనక్షణవివ అభీష్టార్థసిద్ధే ప్రహరణాలంకారః “ఉత్తంరితార
సంపిద్ధి ద్వినా యత్నం ప్రహరణ మితి” లక్షణాత్ తేనచ భగవతః పరమకారుణికత్వం
వ్యజ్యతే అవిదితవ దావదతీతివదం “సూర్యుచ్” అవిదిత అజ్ఞాతః వదం వక్తా యస్యా
స్సా తథోక్తా సుధాసారాకారా సుధాయా అమృతస్య ఆసార ధారాసంపాతః
తస్యేవ ఆకారః యస్యా స్సా సుధాప్రవాహతుల్యే త్యర్థం తదభీష్టానుసదృశీ తస్య
బ్రహ్మణః అభీష్టస్య అభిలషితస్య అనుసదృశీ అనురూపా వాక్ వాణి నభసి
అచకలత్ ఆవిర్భభూవ ఆకాశవాణీ ఆవిర్భభూవేతి భావః అత్ర, సమాధిస్తే ఇత్యనేన
క్షీరసాగరేషి న భగవాన్ బ్రహ్మణో గోచరతా మాప తస్య సర్వాన్తరత్వేన బహి
ర్భావాయోగాత్ తస్మాత్ భగవత్సాక్షాత్కారనాధనభూతం తప ఏవేతి అనుభవవశా
ద్బ్రహ్మ జ్ఞాత్వా సమాధి మధితప్తే ఇతి వ్యజ్యతే అవిదితవదేత్యనేన వాగ్భి రేవాయ
మనుషేయః సతం సాధనాన్తరేణేతి పరబ్రహ్మణ శ్చాస్త్రయోనిత్వం వ్యజ్యతే
సుధాసారేత్యనేన అమృతవత్సాదుత్పంవాక్యానాం వ్యజ్యతే కించ సమాధా నభ
స్యచకలదిత్యనేనస్వహృదయాకాశే ఆవిర్భూత ప్రణవనాద ఏవవాఙ్మయత్వేన బ్రహ్మణా
పరిశీలిత ఇతి వ్యజ్యతే అన్యథా బాహ్యనభో వాక్యావిర్భావపక్షే తు దేవై రపి
సాశ్రూయేతేతి బోధన్ము అసౌ సమాధిశాలీ వేధాః | బహు ఏనాం నభసి ప్రస్ఫుతాం

వాణీం వాచం నిశమ్య ఆకర్ణ్య తదను తదనన్తరం దనుజారాతిః అపరద్వేషిణ
స్సూరా నితి యావత్ ప్రానినిదవాచాలితదిశం ప్రానినిదేన ప్రాతిష్ఠనివా వాచాచైతా
శ్శబ్దాయమానా. దిశః కకుభ. యన్యాన్తాం తథోక్తాం వాచం వాక్య మూచే
ఉవాచ “దుహ్యోచ్ పద్ద జ్ఞుధి ప్రచ్ఛీతి ప్రచ్ఛార్థకా ద్వచే ర్వికర్మకత్వం” 32
గ|| విదిత ఏవ సనివేది తోపి భగవతా చతుర్ముజేన నిరవధి రసా వసుంధరాజ్వర 33

విదిత ఇతి|| సనివేదితోపి అవిజ్ఞాపితోపి నక్షరకోఽయం చశబ్ద నిరవధి సాచ
అసౌ ప్రత్యక్ష వసుంధరాజ్వర. భూపరితాపః భగవతా మగ్నశాలిగా చతుర్ముజేన
విష్ణునా విదిత ఏవ జ్ఞాత ఏవ అవిదితవేదనే భగవత్త్వ మేవ హేతుః సాచివాయ
విశేషణా త్పరికరాలంకార 33

గ|| సోఽయ మవసీవ్యసన వినాశనాయ సంప్రతి సంప్రతిపన్నవ సదేవతసయ
భావ పరివసుంధర మవతరితు మధ్యవస్యతి 34

సోయమితి|| సోయ మస్మదుపసృతో భగవాం శ్చతుర్ముజ సంప్రతి అధునా
అవసీవ్యసనవినాశనాయ భూదు.ఖనివారిణారం సంప్రతిపన్నవ సదేవ తనయభావస్స
సంప్రతిపన్న స్వీకృత. వసుదేవస్య దేవకీపతేః తనయభావ పుత్రిత్వం యేన త
థోక్తం పరివసుంధరం వసుంధరాయాం విభక్త్యరేవ్యయాభావ భూలోకే ఇతి
యావత్ అవతరితుం ఆవిర్భవితు మధ్యవస్యతి నిశ్చినోతి ఉద్యుక్తే ఇతి యావత్.
వసుదేవస్య పత్న్యాం దేవక్యాం భగవాన్ కృష్ణ రూపేణ ఆవిర్భవిష్య తీతి భావ 34

గ|| తదిదానీ మవిలంబిత మవలంబనీయ ఏవ తదిభ్యర్చినాయ భవద్భి రపి
యదుకులసముద్భవ. 35

తదితి|| తత్త న్మాత్ ఇదానీ మధునా అవిలంబితం త్వరితం తదిభ్యర్చినాయ
భగవత్పూజనాయ యదుకుల సముద్భవః యదువంశే ఉత్పత్తి భవద్భి రపి యుష్మా
భిశ్చ అవలంబనీయ ఏవ స్వీకర్తవ్య ఏవ హేదేవా యూయు యదువంశే ఉత్ప
ద్యధ్వమ్ ఇతి భావః 35

గ|| ఏవ మమరవరవర్ణినీభి రపి మురరిపుచరణపరిచరిణాయ పరికలనియ ఏవ
మానవమానిసిభావ. 36

ఏవమితి|| ఏవ ముక్తరీత్యా మురరిపుచరణపరిచరిణాయ భగవత్పాదసేవార్థ
మమరవరవర్ణినీభి రపి దేవతాస్త్రిభి అస్సరోభి రకీర్త్యర్థ. మానవమానిసిభావః
మనుష్యనారీత్వం పరికలనియ ఏవ గృహితవ్య ఏవ అస్సరసః గోపికాస్వరూపేణ భువి
ప్రార్థుర్భవ స్త్వీతి భావ. 36

గ|| ఋషిభి రపి పురుషోత్తమ పరితోష పోషణాయ గోరూపధారణ మాదర
ణీయ మేవ. 37

ఋషిభి రితి॥ పురుషో త్రిమస్య విష్ణోః పరితోష స్సంతోషః తస్యపోషణాయ
అభివృద్ధ్యర్థం ఋషిభి రపి మునిభి రపి గోరూపధారణం పయస్వినిరూపస్వీకారం. ఆద
రణీయ మేవ ఉదర్శం యోగ్య మేవ ఆదర స్వీకరణీయ ఏవేతి భావః. 37

గ॥ కుంభీనసవిభు రపి మురిచిపుభజనాయ భవితైవ తదగ్రభవ 38

కుంభీనసేతి॥ కుంభీనసవిభు రాదిశేషాపి మురిచిపుభజనాయ భగవత్సేవార్థం
తదగ్రభవః కృష్ణాగ్రజస్య భవితైవ ఆవిర్భవిష్యత్సేవ బలభద్రానామ్నా శేష ఉత్స
త్సృతీతి భావః 38

గ॥ మాయాపి భువనమోహినీ మురళాసనశాసనేన పురా పరివసుంధర
మపతరతి 39

మాయేతి॥ భువనమోహినీ జగన్మోహకాఢిణీ మాయాపి ప్రకృతి రపి మురి
శాసనస్య విష్ణో శ్శాసనేన ఆజ్ఞాయా పరివసుంధరం భుపి పురా అపతరతి అపతరిష్యతి
“యావత్పురా నిపాతయో రితి లట్” యశోదా కన్యకారూపేణేతి భావః. 39

గ॥ కమలాలయాపి భువి తదీయకులసాలికాపద మనుబుభూషతి 40

కమలాలయేతి॥ కమలాలయా లక్ష్మీ రపి భువి తదీయకులసాలికాపదం భగ
వత్సంబంధి కులస్త్రీత్వం పత్నీభావ మితి యావత్ యద్వా భగవత్సంబంధికులస్త్రీ
సాన మిత్యర్థః. అనుబుభూషతి అనుభవితుమిచ్ఛతి రుక్మిణీస్వరూపేణ లక్ష్మీ రుత్స
త్సృతే ఇతి భావః “రాఘవత్వేన భవత్సితా రుక్మిణీ కృష్ణజన్మ నీతి” విష్ణుపురాణ
వచనాత్

గ॥ తదవలంబిత మేవ యథోదిత మనుషీయతా మితి బుధసభాసద స్సమా
దిశ్య సమాశ్వాస్య చ మేదిసి మమృతధారాకల్పజల్పితపంపరాభి రనుభవన మప
ససార సారసాసనః 41

తదితి॥ త త్తస్మాత్ అవిలంబితమేవ త్వరితమేవ యథోదిత ముదిత మన
తిక్రమ్య మదుక్తప్రకారేణే త్యర్థః. అనుషీయతాం క్రియతాం భవద్భి రితి శేష
ఇత్యేవం రీత్యా బుధసభాసదః దేవసభ్యా ఇంద్రాదీ నిత్యర్థ సమాదిశ్య ఆజ్ఞాప్య
అమృతధారాకల్పాభిః సుధాప్రవాహతుల్యాభిః. “ఈషదసమాప్తేకల్పే” జల్పిత
పరమృరాభిః వచనధోరణీభిః. మేదిసిం భూదేవిం సమాశ్వాస్య చ సమ్యగాశ్వాస్య చ
నారసాసనః బ్రహ్మ అనుభవనం భవనమనుగృహం ప్రతిత్యర్థం. అపససారి జగము
సత్యలోకం యయా విత్యర్థం 41

అథ దేవక్యాం కృష్ణోదయం చర్ణయతుం తత్కథాం సంక్షేపతో దర్శయతి

శ్లో మధురా మధురానామ | రాజధానీ పురాతనీ

దేశేషు శూరసేనేషు | బహువ యదుభూభుజామ్

మధురేతి॥ శూరిసేనేషు తన్నామకేషు దేశేషు యదుభూభుజాం యదురాజ్ఞాం
యదువంశీయన్యవాణా మిత్యర్థ పురాతనీ రాజధానీ కులపరమ్పరాగతా ప్రధాననగరీ
మధురా మనోజ్ఞా మధురా తన్నామ్నా ప్రసిద్ధా నగరీ ఒభూవ ఆసీత్ నామేతి
ప్రసిద్ధా యద్వా మధురా మనోజ్ఞా పురాతనీ అనాదిసిద్ధా మధురాగామ మధురేతి
నామ్నా ప్రసిద్ధా యదుభూభుజాం రాజధానీ శూరిసేనేషు దేశేషు ఒభూవ ఆసీ
దిత్యన్వయః. అథవా శూరిసేనేషు దేశేషు మధురా పురాతనీ మధురా నామ
యదుభూభుజాం రాజధానీ ఒభూవేతి

42

శ్లో॥ ఆవస న్నగరీ మేనా ముగ్రసేనమహీపతిః

గుణై రనుచకా రై నా మనుజో మనుజోత్తమః

43

ఆవసదితి॥ ఏనాం పూర్వోక్తాం నగరీం మధురాం ఉగ్రసేన ఇతి రాజా ఆవసత్
అధితప్తే ఆశ్రిత ఇత్యర్థ ఉపాన్యధ్యాజ్ఞు ఇత్యాధారభూతాయా నగర్యాః కర్మ
త్వమ్ మధురాయా మువా సేత్యర్థం మనుజోత్తమః మనుజే షూత్తమ ఇతి స పరీ
సమాస పక్షీత్యేషు ననిరారణే ఇతి నిపేధ ప్రసర్జిత, ను శ్రేష్ఠ ఇత్యర్థం అనుజా
ఉగ్రసేనస్య కనిష్ఠోభ్రాతా దేవక ఇత్యుత్తరశ్లోకసపదేనాత్మాన్వయ గుణైః ఔదా
ర్యాదిభి ఏన ముగ్రసేన మనుచకాం అనుకరోతిష్ఠ తత్తుల్యగుణఇతి భావః.

43

శ్లో॥ దేవక స్తనయా తస్య దేవకీ దేవతోపమా

తనయో పుగ్రసేనస్య కంసో హి కులపాంసన॥

44

దేవక ఇతి॥ దేవకపదస్థ పూర్వశ్లోకే ఏవాన్వితమ్ తస్య దేవకస్య దేవతో
పమా దేవతాతుల్యా తద్వత్సంద రీతి భావ దేవకీ తన్నామ్నా తనయా పుత్రీ
ఒభూవేతి శేషః. ఉగ్రసేనస్య కంసః తన్నామ్నా కులపాంసనః, వంశదూషకః. తన
యోప్యాసీ దితి శేషః.

44

గ॥ అథ కదాచి దానికదుండుభి రధిమధురానగరం ముపయమ్య దేవకతనూజా
ముపజాతహర్షప్రకర్ష స్సహ జాయయా పరిజనేన చ నిజభవనజగమిషయా సమారు
రోహ రథ మనుపహతమనోరథ॥

45

అథేతి॥ అథ ఏషంస్థితే కదాచిత్ కుత్రచిత్కాలే అధిమధురానగరం మధు
రాపత్తనే “విభక్త్య ర్దేవ్యయాభావ” దేవకతనూజాం దేవకస్యసూతాం దేవకీ మిత్యర్థం.
ఉపయమ్య పాణోక్త్య పరిణీ యేతి యావత్ అతపవ ఉపజాత ఉదిత హర్ష
ప్రకర్షః మోదాతిశయ యస్య స తథోక్తస్సౌ అనుపహతమనోరథః. అప్రతిహత
కామః అనకదుండుభిః. ఏసుదేవః నిజభవనజగమిషయా స్వగృహం ప్రతి గన్తుమిచ్ఛయా
జాయయా సహ భార్యయా దేవక్యా సమం పరిజనేన చ అనుచరవర్గేణచ సమం రథం
స్యందనం సమారురోహ అధితప్తా యద్వా పరిజనేన పరివృత స్సన్నితిశేష జాయయా
సహ రథమారురో హేత్యన్వయః.

45

వాత్స్యం భగినీజనే ప్రకటయ న్నంస స్తత న్నాదరం
నారధ్యం సముఘేవా న్పరివృతో రాక్షై రిధానాం శతైః
నానందం హరిశాత్రునా మహితరి ప్రేష్ఠా దదా దేవకః.

ప్రాజ్యం హస్తిరధాశ్వముజ్జ్వలతరా దానీ స్సరూపా అపి

46

వాత్స్య మితి తత తదనన్తరం దేవకీవసుదేవయో రధారోహణానన్తర
మిత్యర్థం కాక్షై ర్ సువర వికారై “వికారారే ఆణ్” రధానాం స్యందనానాం
కౌముది ఆమితై ర్తి యావత్ శతశబ్దో యద్యపి శతసంఖ్యేయవాచీ తథా
ప్రత శ్చైత బహుత్వవిరేకేన అసంఖ్యేయత్వ మర్థ ఇతి వేద్యమ్ పరివృతః యతః
ప్రకటయన్ భగినీజనే భగినీనాం సోదరీణాం జన స్సమూహం తస్మిన్
యద్వా భగినీ జన్ తస్మిన్ జనశబ్దోత్త దీనవాచీ దీనాయాం భగిన్యా మిత్యర్థం.
భగ్యై ర్వృత్తు ఉత్పత్తిస్థానత్వాగకృత మితి వేద్యమ్ అనేన చ భావిదైన్యం
నృజ్యతే వాత్స్యం ఎత్సలత్వం ప్రేమేతియావత్ “వత్సాం సాభ్యాం కామబలే ఇతి
లచితత్వం” తతో గుణవచ నేతి వ్యభివాత్స్యమ్ ప్రకటయన్ జ్ఞాపయన్ సన్
వాసిన్ ప్రేమ యథా తథా నారధ్యం సారధికర్మ సముఘేవాన్ ప్రాప్త. బభూ
వేతి శేష “ఉఘేవా ననశ్వా నితి నిపాతనా త్సాధు రధినో వసుదేవస్య నారధి
ర్మూలకై భావ దేవక దేవకీతా దుహితరి పుత్రికాయాం విషయే ప్రేష్ఠా
స్నేహేన హేతునా హరిశాత్రునా హరిణ్యరూపేణ వివాహకాలే దుహితు
ర్నియమానం వస్తుహరిణ మిత్యుచ్యతే ప్రాజ్యం ప్రభూతిం హస్తిరధాశ్వం సేనాంగ
త్వాదేకవద్వాచ గజరథతుంగా నిత్యర్థః సరూపా సు శోభసం రూపం సౌందర్యం
యనా రాక్షసోక్తా ఉజ్జ్వలతరా అత్యనం భాసమానా. భూషణై రితి శేషః
భూషణభూషితా ఇతి యావత్ దానీ. దాసానాంస్త్రియ దాన్యః “పుంయోగే
స తా పరిచారికా ఇత్యర్థం అపి సముచ్చయే తేన ధనాదిక మేతి వ్యజ్యతే
నానందం సంతోషంయథాతథా. సతుధినాదిగతస్నేహకృతవ్యసనే నేతి భావ.
ఏదా వ్యతిరేకే ఆర్థా దుహితు రేవేదం దానం దేయ్య హరిణ తృకత్వవచనాత్.

శో గీతై ర్ద్వారివిలాసినిపరిచిత్తై. కల్యాణవాదాయురై
దుద్వైతై రపి కాహళీకలకలై రాపూరి రోదోంతరమ్
కంఠ నిర్వృత మంతరేణ గగనే దైవీతదావాగభూ
దన్యాస్తే లయ మప్టమః కలుతా గర్భో భగిన్యా ఇతి॥

47

గీతై రితి వారివిలాసినిపరిచిత్త వేశ్యాంగనాభి రభ్యస్తై తత్ప్రైతై రిత్యర్థః
గీతైః గానై కల్యాణవాదాయురై. సువాసినికృతై కల్యాణవాదానాం మంగళ
వాదానా మంకురై రావిర్భావై మంగళవచనై రిత్యర్థ ఉద్వైతై ఉద్భూతా
నినా వేలామర్యాదా యై స్తే ఉద్వైలా అనవధయ ఇత్యర్థం తైః కాహళీకలకలై రపి

కాహళీనాం వాద్యవిశేషాణాం కలకలైః కలకలధ్వనిభిః పోహో చరన్ బ్రహ్మాణ్ణ
మధ్యమ్ ఆపూరితమ్ తుమ్ తుమ్ “అజ్ఞాపూర్వకాత్ ప్రపంచప్రాణయోగి
భాతో కర్మణిలుజ్జిచ్ఛేత్” “చిహ్నుః” గీతాదిధ్వని త్రయం మిత్యా బ్రహ్మాణ్ణ
విదారయామా సేతి భావః తదా తదానీమ్ నిర్వృతం సుఖతం భగివీవాహాత్సవ
దర్శనేన సానన్ద మిత్యర్థః కంఠముతరేణ ఉద్దిశ్య “అస్తరాన్తరేణేతిద్వితీయా అస్యా
త్వయా సానన్దం నీయమానాయా తే తవ భగిన్యా సోదర్యా సంబంధీ అష్టమో
గర్భః కుక్షీసజన్తు సుత ఇతి యావత్ తే తన లయం నాశం క్లుప్తా కరిష్యతి
తే ఇతి పద మావర్త్య ఉభయత్ర యోజితమ్ ఇతి ఏవం ప్రకాశా దైవ దేవ
సంబంధినీ వాక్ వాణీ గగనే అభూత్ అకాశవాణీ ఆమిభూ దిత్వర్థ కస్యేద
మిత్యణిటిడేతిజీపి” దైవీ ఇతి రూపన్

47

శ్లో॥ ఏనా మాకర్ణ్య వాణీం వికలితహృదయ కంఠ ఏష స్వనారం

హస్తగాహం గృహీత్వా కచనిచయ మిమాం హతు మభ్యుద్యతో భూత్
దృష్ట్వా కష్టాయమానం త మథ మృదుగిరా నాత్వయామాః శౌరి.
ప్రత్యాదిప్టోధ తేన ప్రకృతి ముపగతో న ప్రియా భంగభీరు

48

ఏనా మితి॥ ఏనాం పూర్వోక్తాం వాణీం వాచ మాకర్ణ్య శృత్వా వికలిత
హృదయ విదీర్ణ చిత్త ఏష స్వీకృతసారథ్య కంఠ కచనిచయం కేశపాశం హస్త
గాహం గృహీత్వా హస్తేన గృహీత్వా “హస్తేన రిగ్రహో రితి నిముల్” ఇమాం
నవోథాం స్వసారం భగినిం హస్తుం హింసితం మభ్యుద్యతో ఉద్యుక్త అభూత్ బభూవ
అథ తతః శౌరి ర్వసుదేవ కష్టాయమానం పాపంకర్ష ముత్సహచూచం “కష్టాయ
కృమణే ఇతి కృజ్” తం కంఠం దృష్ట్వా మృదుగిరా ప్లిగ్గనాచా నాత్వయామాః
ప్రార్థయామా సేత్యర్థః తమితి కర్మపదం దృష్ట్వే త్యనేన సాత్వయామాసేత్యనేనచ
సంబధ్యతే ఇతిబోధ్యమ్ అథ తత తేన కంఠేన ప్రత్యాదిప్టుక్ ప్రఖ్యాతః అనంగీ
కృతనిజప్రార్థనస్స నిత్యర్థ ప్రియాభంగభీరు. ప్రియాయా ప్రేయన్యా భంగే విషయే
భీరుః భయశీలః యద్వా ప్రియాభంగేన ఉపపత్తితేన భీరు రితి సమాస అతఏవ
ప్రకృతిం స్వాస్థ్యం నోపగత నప్రీప్య బభూవేతి శేషం నావాపేత్యర్థః

48

శ్లో॥ అనివార్య మథాలోచ్య సాంత్యై స్తస్య వినిశ్చయం

ఉవాచ వచనం శౌరి ర్దుతాప్రేమవిహ్వల.

49

అనివార్య మితి॥ అథ అన స్థరమ్ తస్య కంఠస్య వినిశ్చయం విరుద్ధాభివేషం
విశేషాగ్రహ మితి వా సాంత్యైః ప్రార్థనావాక్యైః అనివార్యం నివారయతు మశక్య
మాలోచ్య విదిత్వా దుతాప్రేమవిహ్వల దుతాయాం భార్యాయా ప్రేష్ణా
భార్యావిషయన్నేహ సేత్యర్థః విహ్వల వివశః శౌరి ర్వసుదేవ వచనం వాక్యం

చాచూమితి భావః ఉవాచ అవోచత్ సామోపాయస్య నిష్ఫలత్వేన దానోపాయ
మమతాఽయామానేతి భావః 49

పంచ మేష నిర్దిశతి గద్యద్వయేన

గ' అయి భగవత్ భోజకులతిలకప్రతీతదీనదయానుభావస్య దిశాంతవిశ్రాంత
యశోనై భవ్య న సాంప్రత మేవ తపస్వినీ మేనా మచుజా మపి తనుజా మివ సభాజన
భాజనభూతా మసుభి ర్వియోజుతుమ్ 50

అయితి అయితి ప్రేమా సంబోధనమ్ భగవత్ పక్షణనిధే మత్సేయసి
కక్షాభాః స్యాధునా త్వదాయత్తత్త్వా త్వమేవ భగవా నిత్యభిప్రాయా దిదం సంబోధ
న భోజకులతిలక భోజనంశభూషణ ఏతేన నత్వం కులపాంచన ఏతాదృశంగ ర్హ్యం
కృత్వం కృ మితి స్తుతి ర్వ్యభ్యుతే కించ భోజా ప్రాచీనా స్వద్వంశీయా సహ
మష్ట కిను సుశీలా ఏవేతి తద్వంశస్య తవా శిష్టత్వ మేవ న్యాయ్య మితి సూచ్యతే
ప్రతీతదీనదయానుభావస్య ప్రతీత ప్రసిద్ధ దీనేషు కృపణేషు శోచ్యేష్యిత్వర్థం
దయానుభావ కారుణికత్వం యత్యత్య నశు నిర్ముఖ స్థేతి భావ అత
ఏవ దిశాంతవిశ్రాంత యశో వై భవస్య దిగంతవ్యాప్త కీర్తివిలాసస్య
తనేతి శేష తపస్వినీ శోచ్యాం “తపస్వీ తాపసే శోచ్యే” ఇతి వైజయన్తీ అనుజా
మపి దగ్ధిమపి తనుజా మివ సుతా మివ భాజనభాజనభూతాం భాజనం ప్రీణం
త్య భాజనం పాత్రం తదితభూతాం జాతాం తథోక్తాం ప్రీణసవిషయభూతా
మిత్వర్థ అభాజనంభాజనం సంపద్యమానాభూ తేతి విగ్రహోక్తా తు “అభూతతద్భా
వేచ్ఛి అస్యచ్ఛాదితీత్వం దీర్ఘశ్చ” భాజనీభూతా మితి స్యా దితి జ్ఞేయమ్ నేయ
నునుజా కిను తనుజేవ త్వయా సద్దశి యేతి ముఖ్యాభిప్రాయ ఏనాం సవోధా
మసుభి ప్రాణై వియోజయితుం విఘటయితుం పదద్వయస్య మారయితు మితి
నిష్కృష్టార్థః న సాంప్రత మేవ న యుక్త మేవ ఏతాదృశాయా మారణే తవ
మహాతీ లక్ష్మీ స్సాన్త తయా చ సర్వ మపి తవకులం దూషితం న్యాదితి కంసస్య
హిలోపదేశోఽయమ్ 50

సను భవతునామ మమాకీర్తి దేవక్యా మారణే తు ప్రాణా స్తావ త్త్వ
త్వత్వత ఆపా

గ' కింతు భవదత్యాహితహేతుభూత మేతదీయ మపత్య ముద్భవిష్యతి యది
సద్య ఎవ వ్యాపాద్యతా మితి 51

కీర్స్తితి తవ త్వదనుజాయా శ్చ యథా ప్రాణవియోగో న స్యాత్ మమ చ
యథా ప్రియావియోగో న స్యా త్తదనుగుణ ముపాయం వక్యోమి శ్రుష్టిత్వభిప్రాయః
భవత స్తవ అత్యాహితస్య మహాభయస్య ప్రాణాపహరణయాప స్థేతి భావః
హేతుభూతం కారణభూతమేవేతదీయం దేవకీసంబంధి అపత్యంసంతాన ముద్భవిష్యతియది

ఉత్పత్త్యేతేచేత్ సద్య ఏవ తత్క్షణా దేవ వ్యాపాద్యతాం హన్యతాం త్వయేతి శేషః
ఏతత్సంతానం త్వం నాశయేతి భావ తథా తి న తే మరణభీతి. న చ
ప్రియాయా. న తద్వియోగేన మమూతి త్రయోపి నయం సుఖం నరామహే ఇతి
భావ. ఇతితి పదస్య ఇతి వచన మువా చేతి పూర్వేణ సంబంధ 51

శ్లో॥ మత్స్యా హిత ఖిదమ్ వాక్యం పరిణామ విమాయతన్
తత్సంవృతే కంసో భగినీవధి పౌరుషాత్ ॥

మత్స్యేతి॥ పరిణామవిమాయతం పరిణామే పరిపాకే విమాయతం విషవదాచరితం
ఇదం వసుదేవోక్త మవత్యదానరూపం వాక్యం హితం ప్రియ మిష్ట మిత్యర్థః మత్స్యా
ఆలోచ్య తత వాక్యశ్రవణానన్తరం భగినీవధిపౌరుషాత్ భగిన్యా స్సోదర్యా వధా
హవనం ఏవ పౌరుషం పురుషకారి తస్మాత్ కం నివృతే చిన్మత్తోభవత్
భగినీవధిపౌరుషం తత్త్వాజ్ఞేత్యర్థః 52

గ॥ ఇత మానకదుందుభి రుగ్రసేనసుతసమాలంబితాం నిజవధూవధవిధిత్యా
ముత్సార్వ్య సప్రమోద మేవ నిజుదన మానాద 53

ఇత మితి॥ ఆనకదుందుభిః వసుదేవః ఇత ముక్తప్రకారేణ ఉగ్రసేనసుత
సమాలంబితాం కంసేన స్వీకృతాం నిజవధూవధవిధిత్యాం స్వభార్యాహననేచ్ఛాం
విధాతు విచ్ఛా విధిత్యా నిజస్య వధూః నిజవధూ తస్యా వధస్య విధిత్యా తాం
తథోక్తా మితి విగ్రహ ఉత్సార్వ్య వివా ర్థేత్యర్థః సప్రమోద మేవ సానన్త మేవ
జీవత్ప్రేయసీలాభా దితి భావ నిజుదనం స్వగృహమ్ ఆసనాద ప్రాప 53

శ్లో॥ వాసరై స్తదను స్తోక్తే | కీర్తిమన్నామభాజనమ్
సుషువే దేవకీసూను మైంద్రీ చంద్రమనం యథా 54

వాసరై రితి॥ తదను తదన స్తరం స్తోక్తే అలైన్ వాసరై దిన్తే గతై రితి శేషః
కతిచిద్దినేషు యాతేషు సత్స్విత్యర్థ వింద్రీ ఇంద్రీసంబంధినీ “తస్యేద మిత్యణిటిడ్డేతి
జీవే ప్రాచీదిగిత్యర్థ చంద్రమనం యథా చంద్రమివ దేవకీ వసుదేవదారా కీర్తిమన్నామ
భాజనం కీర్తిమాన్ ఇతి నామ కీర్తిమన్నామ తస్య భాజనం పాత్రం విషయ మితి
యావత్ యద్యా భాజయతి ణ్యర్థస్యావివక్షయా భజతి ప్రాప్నో తీతి భాజనః తమ్
కీర్తిమన్నామభాజ మిత్యర్థ సూనుం పుత్రం సుషువే ఉత్పాదయామాన “మాజ్
ప్రాణి గర్భవిమోచనే ఇతి ధాతో ర్లిట్ ” ఉపమాలంకారః తేన చంద్రతుల్యకాన్తి
శాలిత్వం పుత్రస్యవ్యజ్యతే 54

గ॥ తదను యదుపతి రపి తనయసముదయనిశమనసముపనత మానంద మను
భూయ సత్యవ్యత్యాసనాధ్వసా దేన ముపనీయ కథ మపి కంసాయ సమర్పయామాస
తదన్వితీ॥ తదను తత దేవకీప్రవానన్తర మిత్యర్థ యదానాం పతి ర్యదుపతి
ర్వసుదే వోషే తనయస్య పుత్రస్య సముదయఆవిర్భావః తస్య నిశిమనం శ్రేవణం

కమోఽన్యచైత్యతీ శృంగేమిత్వా దుపధాహ్వా తేన సముపనతం జాతం ఆనందం
సంభవం భూయ ప్రాప్య త్యక్త్యాసాధ్వనాత్ సత్యస్య వ్యత్యాసం వైపరీత్యం
సత్యమితి యావత్ తస్మా ద్య సాధ్వసం భయం తస్మాత్ ఏవం సుత ముపసీయ
చియ కథ మపి అతికృచ్ఛ్ణీణ పుత్రీవియోగస్య దుఃఖహత్వా దితి భావః
కమాయ రాక్షసమర్సమామాస అర్పితవాక్ దదా వితి యావత్ 55

శో కంసోపి ధైర్య మనివార్య మధో విచార్య
కర్మాతివిర్య మభినంద్య త మాబభాషే
రాక్షా ద్విజేమి కలభోఽయ ముపైతు సద్మ
గర్భోఽప్తమో మమ జిఘాంసు రభాణి పూర్వమ్ 56

కంసోపితి అథోఽన్యరం కంసోపి కంసశ్చ తస్య ధైర్యం ధీరత్వ మనివార్యం
నివారయతు మశక్యం విచార్య ఆలోచ్య తస్యేతి కాకాక్షిన్యాయేన ఉభయత్ర సంబ
ధ్యతే తస్య వసుదేవస్య అతివిర్య మత్యంతపరాక్రమ మభినంద్య శ్లాఘుత్వా తం
చసుదేవం పృతి అబభాషే ఉవాచ వచన మేవ దర్శయతి నాస్మాదితి అస్మాత్
తవ ప్రథమా త్నుత్రాత్ నభిజేమి ఉత్తమపురుషనిర్దేశేన అహ మిత్యాషీప్యతే
అహం భీతిః నసాిహ్నమి త్యర్థం అయం పుత్రః సద్మ అరిష్టరూపం గృహం ఉపైతు
ప్రాప్నోతు ఎవ మగ్నిష్టం నయేత్కర్ అప్రమ. గర్భం అపత్యం మమ మే జిఘాంసుః
హస్తుమిచ్ఛః హస్తేతి యావత్ భవతీతి శేష ఇతి పూర్వం పురాదేవక్యానయన
చమయే ఇత్యర్థం అభాణి ఉక్తం “భావేలుజ్” దేవేనేతి శేష 56

గ. ఇత మనుకంష్టమానోపి కంసేన శంకితమానస ఏవ వసుదేన స్తనయ
మాదాయ నిజనివేశ మావివేశ 57

ఇతమితి ఇత మేవం కంసేన అనుకంష్టమానోపి అనుకంపితోపి ఉపరర్త
చశాత్ కపిచలనే ఇతి ధాతు ర్దయాయాం వర్తతే తత శ్శానచిరూప మిదమ్ శంకిత
మాన ఏవ శంకితం సంజాతశంకం మానసం మన యస్య తథోక్త సశంక ఏవే
త్యర్థం వసుదేవ తనయం సుత మాదాయ గృహీత్వా నిజనివేశం స్వగృహ మావి
వేశ అవిశత్ ప్రాపేతి యావత్ 57

గ. అథ కదాచి యోగ్రసేని రిచవఃతబృందారక బృందవంద్యమానచరణారవింద
మరవింశభవనందన మమరమునిబృందారక మవిరతవిగ్రహసముత్సుక మపి సముజ్జిత
విగ్రహభీనివేశ మధర్మగుణగుణ మపి మురరిపుగుణగుణ ముపవీణాయంతం భగవంత
మఖిలనిగమధర్మమర్మనిర్భేదసవిశారదం నారదముని మద్యాక్షీత్ 58

అథేతి అథ కంసనిర్వృత్త్యనంతరమ్ కదాచి త్కుత్రచిత్కాలే యోగ్రసేనిః
ఉగ్రసేనన్యాపత్యం “తస్యాపత్య రిత్వేనే అత ఇష్” కంస ఇత్యర్థం అనవరతం యథాతథా
చర్యదాషీత్యర్థం బృందారకబృందేన దేవసమూహేన కింపున ర్మనుష్షే రితి భావః

వంద్యమానే అభివాద్యమానే సూయమానే ఇతి వా “వని లభివాద్య స్తుశ్లో రితి ధాతో. కర్మణి యకి శాన్” అరివిందే ఇవ చుణే చరణారవిందే ఉపమితం వ్యాఘ్రాదిభి రితి వ్యాఘ్రాదే రాకృతిగణత్వా దుపమితమానః స్మృతం అరివింద భవ్య బ్రహ్మణ నన్దనం తనయం నన్దయతీతి నన్దనం నన్ది గ్రహీతిల్లు మునిషు దేవర్షిషు బృందారక ముఖ్య తం “బృందారక రూపమున్నవి” త్యమిరి అవిరతంయథాతథా అనారత మిత్యర్థం విగ్రహే కలహే సముత్సుకం హరి మసి సముజ్జిత త్యక్త విగ్రహాభినివేశే శరీరాభిమాన యేన తం దేహాదావాత్మాభి మానరహిత మిత్యర్థం అధరీణా తిరస్కృతా. గుణగణా శబ్దాదిగుణామూహ యేన తమసి మురరిపో. కృష్ణస్య గుణగణం కల్యాణగుణకదంబ ముపాదాయ స్తో విణయా ఉపగాయంతం “సత్యాపహాశేత్యాదినాణి” అత్ర కలహాసముత్సుక ము కలహాభినివేశరహిత మితి తిరస్కృతశబ్దాదివిషయ మసి శబ్దాదివిషయకదంబం గాయంత మితి చ విరోధద్వయం ప్రతీయతే తస్య ఉక్తకీర్త్యా పరిహారా ద్వితోధా భాసాలంకారద్వయమ్ భగవన్తం పద్మణనిధిం అఖలానాం నిగమధర్మాణాం జేదోక్తి ధర్మాణాం యాని మర్మాణి రహస్యైర్థలాని రహస్యా నీతి యావత్ తేషాం నిశ్చేదనే ప్రకాశనే విశారదం నిపుణం నారదమునిమ్ నారదశ్రీతి ముని ఋషి తు అద్రాక్షిత్ అపశ్యత్ అత్ర అనవరతబృందార కేతి విశేషణేన దేవకార్యార్థం నారద వ్యాత్యాగ మన మితి సూచ్యతే అవిశతవిగ్ర హేత్యనేన శాంతకోపస్య కంఠస్య కోపోద్బుధ నారిం తదాగమన మితి సూచ్యతే ఏవంవిధవ్యాపారే నారదస్య కింఘల మత ఆహ మురరి ప్సీతి కంఠస్య దుష్టత్వే ప్రవృద్ధే సత్యేవ భగవా నావిర్భూయ భువి లీలా ప్రదర్శయిష్య తీతి తద్గుణాగార మయం నారదస్యప్రియా ఇతి భావ తేన ప్రత్యక్షిష్య న్యాపి నారదస్య భగవద్గుణలోలుపత్వకథనేన “ఆత్మారామా శ్చ మునయో నిర్గింథా అప్యరుక్రమే కుర్వన్త్యహైతుకీంభక్తి మితంభూతగుణో హరి” ఇతి భాగ వతవచనం నారదోక్తం వచనం కం నీక్వికుర్యా ద్వా నవేతి శంకానందనాయ భగవ న్మ మితి గతాగతాది సర్వవేత్తృత్వాన్నిరదోక్తిం తథ్య మితి కింహ జానీయా దేవేతి భావ. నను మనుష్యమనోరహస్యమయం వేత్తునామ కథం దేవరహస్య మత ఆహ అఖలనిగ మేతి సర్వదేవరహస్య న్యాపి వేదైకాయతనత్వా ద్వేదిమర్మజ్ఞ న్యాస్య దేవరహస్యవేదనం నాద్భుత మితి భావ నారద స్త్యైవంవిధమాహాత్యే హేతు మాహ అరివింద దేతి బ్రహ్మణ ఏతాదృశ త్యేన తత్త్వ త్రోసి తథావిధ ఏవేతి భావః నను దేవహితార్థం వ్యాప్రియమాణేషు దేవర్షిషునేకేషు సత్సు కింనారద స్త్యైవాయం శ్రీమః అత ఆహ అమరము నీతి తేషు ముఖ్యత్వా దస్త్యైవ దేవహిత కరత్వ ముచిత మితి భావ.

58

గ॥ తదను నారదోపి యథావిధితదభ్యర్చనా ముపగమ్య కంఠ మిద మవాదీత్ తదన్వితీ॥ తదను దర్శనానంతరమ్ యథావిధి విధిమనతిక్రిమ్య ప్రాప్య స్వీకృత్యే

త్యర్థః నారిదోపి నారదశ్చ కంఠమ్పుత్రి ఇదం వత్స్యమాణం వచనం వాక్య మవాదీత్
ఉవాచ “వదేర్లుజ్”

59

శ్లో॥ వారేయా వసుదేవదేవకముఖా గోపా శ్చి నందాదయ

స్తతాంతా లపి దేవతా ఇతి మితిం పర్యాకులాం మాకృధా.

త్వద్వహ్యో నపి దానవాన్భుకముఖా త్వాం కాలనేమిం పురా

భూతం విద్ధి చతుర్భుజోపి భవితా నాథో యమానా మితి

60

వారేయా ఇతి॥ వసుదేవదేవకముఖా. వసుదేవో దేవకశ్చ వసుదేవదేవకౌ
ముఖమాదిర్యేషానే తథోక్తా వారేయా. వృష్ణివంశ్యా. యాదవ ఇత్యర్థం యద్వపి
దేవకో భోజవంశజత్వేన నవారేయ తథాపి వసుదేవానుయాయుత్వా త్తథా వ్యవ
దిప్తమ్ యద్వా వారేయా. వసుదేవదేవకముఖా శ్చి ఇతి ప్రత్యేకం యోజ్యమ్
అస్మక్ పక్షే వసుదేవస్య వారేయ త్వేపి పృథగ్గ్రహణ చుత్కర్తార్థ మితి బాధ్యమ్
నందాదయ. నంద ఆది ర్ముఖ్య యేషానే నందాదయ గోపా. గోపాలా శ్చ
తత్కాంతా తేషా. వసుదేవాదీనాం వారేయానాం నందాదీనాం గోపానాం చ
కాంతాః భార్యాః దేవకీయశోదాదయశ్చ ఏతేసర్వే దేవతా. సురా ఇత్యేవం రూపాం
మితిం ఇత. వ్రాత్తవోదితాం బుద్ధిం పర్యాకులాం విక్షిప్తాం మాకృధాః మాకురుత్వ
మితి శేష దృఢాం కుర్విత్యర్థ. యద్వా ఇత్యేవం జ్ఞాత్వేతి శేష. మద్వచనేన సిద్ధి
త్వేత్యర్థః మితిం తవ బుద్ధిం పర్యాకులాం మాకృధా. భీతాం మా కుర్విత్యర్థ.
మాభైషీ రితి యావత్ త్వద్వహ్యో త్వత్పక్షాశ్రితా నపి బకముఖా బకాదీన్
పురా పూర్వజన్మని దానవాన్ దనోరిమే దానవా తాన్ అసురాన్ విద్ధి జానీహి
త్వా మపి పురా జన్మని భూతం సత్తాశాలినం కాలనేమిం తన్నామక మసురం విద్ధి
యద్వా పురాభూత మిత్యేకం పదం పూర్వకాలిక మిత్యర్థః చతుర్భుజో భగవాన్
వాసుదేవోపి యమానాం నాథ పతి ర్భవితా భవిష్యతి ఇతి విద్ధి వసుదేవాదీనాం
దేవత్వేపి తద్భూతామసురాంశత్వా త్తవ చ కాలనేమిత్వా త్పూర్వవైర మవిస్మృత్య
తాన్ దేవాన్ తత్పక్షగం వాసుదేవం చ సమూల మున్మూలయేతి భావః

61

గ॥ ఇతముపదిశ్య సురతపస్వినివినిర్గతే తద్వచనవిదిత యాదవ దేవభావసంభూత
భయవిఘ్నాననాయ దేవకదుహితర మానకదుందుభి మపి కారాగారసీమని విఘాయ
నిగళసందానితౌ పితర మపి పరిభూయ నిజశాసనవిషయైకతరహారసేనవిషయ
శ్చాఘోరజరాసంధకేళిమహాశనముష్టికారిష్టధేనుకబకత్పణావృత్తాదియాతుధానవివృత్త
పరివృత స్సపది యదుకదన మమిత మతనుత

61

ఇత మితి॥ సురతపస్యిని దేవర్షా నారదే ఇత మేవం ప్రకారేణ ఉపదిశ్య ఆ-
దిశ్య వినిర్గతేనతి నిష్క్రాంతేనతి తస్య నారదస్య వచనేన విదితాత్ జ్ఞాతాత్
యాదవానాం యదువంశజానాం దేవభావాత్ సురత్కాత్ సంభూతస్య ఉదితస్య
భయస్య భీతే. విధూననాయ నివారణార్థం దేవకస్య దుహితరం సుతాం దేవకీ మిత్య-
ర్థం ఆనకదుందుభి మపి వసుదేవం చ ఏతావుభానిగళైః శృంఖలాబంధైః సంధానితో
బద్ధౌ విధాయ కారాగారసీమని కారాగృహస్థః విధాయేతి కాకాక్షీన్యాయే నోభ-
యత్యాన్వేతి విధాయ స్థాపయిత్వా పితర ముగ్రసేన మపి పరిభూయ తిరస్కృత్వా
నిజశాసనస్య స్వాజ్ఞాయా విషయిక్యతాః “అవిషయా విషయా కృణా ఇత్యభూత
తద్భావే చ్ఛి” గోచరీభూతా ఇత్యర్థం శూరిసేనవిషయా. శూరిసేననామానోదేశాః
యేన స తథోక్త చాహార జరాసంధ కేశి మహాశివ ముష్టిక అరిష్ట ధేనుక బక
తృణావృత్తా ఆదయ ముఖ్యా యేషాన్తై యాతుధానవిప్రుతైః రాక్షసరూపాస్తరైః
రాక్షససమూహై రితివా పరివృతః యతస్యై కంస ఇతి కేషః సపది తత్క్షణే
ఏవ అమిత మనల్పం యదుకదనం యదుభి ర్విరోధ మతనుత అకరోత్ 61

గ॥ తదను భగినీగర్భసముద్భవ మర్భకపట్న మపి వ్యాపాదితవా 62

తదన్వీతి॥ తదను యదువిరోధాన స్తరమ్ భగినీగర్భసముద్భవం దేవకీగర్భసంజాత
మర్భకపట్న మపి షణ్ణాం సమూహం పట్నం అర్భికాణాం పట్నం మర్భకపట్నం
శివభాగవతాదివత్సమాసం పట్ శిశూ నపిత్వర్థం. “పోతః పాకోఽర్భకోడింభ” ఇత్య-
మరం వ్యాపాదితవా జఘాన 63

శ్లో॥ శేషాఖ్యం బిభరాం బభూవ భగవద్ధామానువిధం తతో

గర్భం దేవకనందనాహరి రథత్రాతుం త మత్యాహితాత్

క్షీప్రం గర్భ మముం వికృప్య సకలాం త్సమోహ్యా నందవ్రజే

రోహిణ్యావినివేశ యేతి జరరే మాయాం నిజా మాదిశత్ 64

శేషాఖ్య మితి॥ తతః అర్భకపట్ననాశనాన స్తరమ్ దేవకనందనా దేవకతనయా
దేవకీతియావత్ భగవద్ధామానువిధం భగవత. కృష్ణస్య ధామ్నా తేజసా అ శేనేతి
యావత్ అనువిధం వ్యాప్తం శేషాఖ్యం శేషఇత్యాఖ్యా నామ యస్య తం గర్భం
కుక్షిసంజన్తం బిభరాం బభూవ దధార దేవకీగర్భే భగవదంశ. ఆదిశేషః శిశురూభిత్వా
వివే శేత్వర్థం అథ గర్భధారిణాన స్తరమ్ తం గర్భం శిశు మత్యాహితాత్
మహాభయా త్రాతుం రిక్షితుం హరి ర్భగవాన్ విష్ణుః అముం పరిదృశ్యమానం
గర్భం కుక్షిసంజన్తం అముం దేవకీగర్భస్థ మితి వా క్షీప్రం త్వరితం యథాతథా
వికృప్య ఆకృప్య అపసీ యేతి యావత్. సకలాన్ సర్వా నపి సమోహ్యా మోహ-
యిత్వా నందవ్రజే నందస్య గోవస్య వ్రజే గోష్టే ఘోష్టే వా స్థితాయా ఇతి శేషః

రోహిణ్యాః జరరే గర్భే వినివేశయ నిక్షిప సాపయేతి యావత్ ఇతి ఏవం నిజా
స్వీయాం మాయాం యోగమాయా మాదిశత్ ఆజ్ఞాపయామాన 63

శ్లో॥ తయా సపది నిర్వ్యూధే, వచనే వనమాలినః

గర్భో విగళితో దేవ్యా, ఇతి పౌరా విచుక్రుశు

64

తయేతి॥ సపది తత్కాలే ఏవ తయా మాయయా కర్త్ర్యా వనమాలిన విష్ణోః వచనే
వాక్యే నిర్వ్యూధే అనుష్ఠితేనతి భగవదాజ్ఞాప్రకారేణ కృతేనత్యర్థః దేవ్యా
రాజ్ఞ్యా దేవక్యా ఇతి యావత్ రాజకన్యాత్వా దేవ్యా ఇత్సుక్తమ్ గర్భః కుక్షిస్థ
జన్తు విగళిత. భృష్టః బభూవేతి పౌరా పురజనా విచుక్రుశు. విశేషేణ దురుదు.
కంసస్య దుష్ట త్వేపి తత్పురిజనానాం సమత్వా ద్యోదనకర్తృత్వమితి జ్ఞేయమ్ 64

శ్లో॥ అధాతను తనుచ్ఛాయ విశదీకృతదిజ్ముఖమ్

రోహిణీ సుషువే సూనుం, రోహిణీవ గరియసీ

65

అధేతి॥ అథ మాయయా రోహిణీజరరే దేవకీగర్భనిక్షేపణాన స్తరం రోహిణీ తన్నామకా
ఆభీరీ అతనుతనుచ్ఛాయవిశదీకృతదిజ్ముఖం అతనునా మహతా తనుచ్ఛాయేన
శరీరకాన్త్యా “విభాషాసేనా సురా ఛాయేతిక్లిబత్సం” విశదీకృతాని శ్వేతీకృతాని
దిశాం ముఖాని అస్తరాణి యస్య తం తథోక్తం సూనుం పుత్రిం గరియసీ శ్రేష్ఠా
రోహిణీ చన్ద్రోపత్నీ తారా అతను తనుచ్ఛాయవిశదీకృతం దిజ్ముఖం ప్రాజ్ముఖం యస్య
తం తథోక్తం సూనుం పుత్రిం బుధ మివ సుషువే ఉత్పాదయామాన బుధో
యద్యపి తారాయాః బృహస్పతివత్సన్తయ ఇతి ప్రతీతిరస్తి తథాపి “రాహి
ణీయో బుధ స్సౌమ్య” ఇతి కోశాత్ బుధస్య రాహిణీయత్వ మస్తి త్వేవ ముదా
హృత మితి బోధ్యమ్ బుధోదయేన శ్వేతాయతేఖల్యైర్బ్రహ్మదీక్షితైః అత్ర శ్రిష్టసాధర్మ్య
సమాలంకార బలరామస్య శ్వేతత్వా ద్విశదీకృతేత్సుక్తం తేన చ దిశాం ప్రస
న్నత్వం గమ్యతే 65

గ॥ భగవా నపి సమవంతర మానకదుందుభిమనోరథపరిపూరిణాయ దేవకీ
జరర మవజగాహే 66

భగవాచపీతి॥ సమనస్తరం తత. భగవా నపి వాసుదేవోపి అపినా గర్భసంబంధ
యోగ్య స్వాపీతి విరోధో వ్యజ్యతే ఆనకదుందుభే ర్వసుదేవస్య మనోరథానాం
కామానాం పరిపూరిణాయ ప్రవరణారం ఏతేన విలాసేనాస్య గర్భసంబంధ. నతు
కర్మణేతి విరోధపరిహారిః ప్రతీయతే దేవకీజరరందేవక్యాః కుక్షి మవజగాహే అవిశత్.

గ॥ అథ కమపి సమయ మాగ్రసేనీ రననుభూతపూర్వసుషమావిశేషవిషయా
భూతా మేతా మాపన్నసత్త్వా మాలోక్య నియత మవలంబిత ముత్పత్త్యమాన
మపత్య మేవ మ దత్యాహితపేతుభూత మితి చింతాసంతానతంత్రవితానసంధా
నితాంతఃకరణోఽయ మభవత్॥ 67

అథేతి॥ కమపి సమయం “కాలాధ్వనో రత్యంతరం యోగే ద్వితీయా” కస్మింశ్చి
తామ్రే ఇత్యర్థం అనుభూతపూర్వం పూర్వమనుభూత న భవతీ త్యననుభూతపూర్వం
అదృష్టచర ఇత్యర్థం సచాసౌ సుషమా విశేషః పరుకాన్త్యతిశయ తస్య విషయా
భూతాం గోచరభూతా మాపన్నత్వాం గర్భిణీం “అపన్నత్వాన్యాద్భుద్వి
జ్ఞాన్తర్వత్త్వి చ గర్భిణీ” త్యమరః ఏతాం సంక్రాన్తభగవత్తేజస్కాం దేవకీ మాలోక్య
ద్వైష్ట్యా అవిలంబితం త్వరితం యథాతథా ఉత్పత్త్యనూన ముద్భవిష్యదపత్యం
సంతాన మేవ నియతం నిశ్చితం విధివా కృత మితివా మ దత్యాహితస్య మమమహా
భయస్య హేతుభూతం కారణం భవతీత్యేవం చింతాసంతానే నైవ చింతాసమూహేనైవ
తన్మవితానేన గుణసమాహేన సంతానితం బద్ధ మన్తకరణం చిత్తం యస్య స తథోక్తం
అయం కంసః అభవత్ కంస శ్చిన్తా మాపేత్యర్థ

గ॥ అథ పితామహపురస్సరా స్సురా నారదాదిభిరమరమునిభిస్సహ వసుమతీ
మవతీర్య గర్భిక్వతచతుర్దశభువన మపి దేవకీగర్భగర్భభవన మధ్య మధ్యాసీనం భగవంత
మంభోజలోచన మస్తౌఘ ॥ తథాహి॥ 68

అథేతి॥ అథ కంఠవిషాదాన నగమ్ పితామహపురస్సరాః బ్రహ్మప్రముఖాః
 నురాః దేవాః నారదాదిభి నారదప్రముఖైః అమరమునిభిస్సహ దేవర్షిభిస్సమం వసు
 మతీం భవ మవతీర్య అవరుహ్య ప్రాప్యేతి యావత్ గర్భకృతాని గర్భాః కుక్షిస్థ
 జన్తవః "అగర్భాః గర్భా కృతానీ త్యభూతతద్భావే చ్చి " గర్భేధృతానీ త్వర్థః
 చతుర్దశభవనాని పాతాళాదిచతుర్దశలోకాః యేన తం తథోక్త మపి దేవక్యా
 గర్భాః కుక్షి రేవ గర్భభవన మభ్యన్తగృహం తప్య మధ్యం మధ్యదేశ మధ్యాసీనం
 అధిష్ఠితవన్తం "అధిశీజ్ఞానా మిత్యాధారస్య కర్మత్వమ్", దేవకీగర్భేనన్త మిత్యర్థః
 భగవన్తం షడ్గుణైశ్వర్యశాలిన మంభోజలోచనం విష్ణు మస్తాఘ. ఉపతస్థిరే తుష్టావు
 రిత్యర్థ. స్తుతి మేవ దర్శయతి నవభి శ్లోకై రిత్యాహ తథాహీతి తదే వోపపాదయ
 తీత్యర్థ

శ్లో॥ దామోదరాయ ధమితామితదానవాయ

దారిద్య్రదావదహనాయ దయాపరాయ

దూరీకృతాతిదురితాయ దురాసదాయ

దద్దాం నమ స్సపది దారుణదారణాయ

69

దామోదరా యేతి దామ లోకాత్మకా మాలా ఉదరే యస్య స దామోదరః
యచ్ఛా దామాని రజ్జవః తత్తుల్యా వళ యోత్ర నిగ్గతక్షణయా పృతిపాద్య నే
ఉదరే యస్య స తథోక్తః అథవా దామ వనమాలా ఉదరే ఉపలక్షణ మిదం చక్షు
సోపి యస్య స తథోక్తః తస్మై అత్ర దామ ఉలూఖలబంధనార్థం యశోవయా
గృహీతా రజ్జ రుదరే యస్య స దామోదర ఇతి వృత్తత్యా, భావి ఉలూఖలాకర

ణోత్సవో వ్యజ్యతే విశేష్య మిదం అథ విశేషణా న్యాహ దమితేతి దమితా.
 నాశితా అమితాః అనన్తా. దానవా మధుకైటభాదయో యేన తస్మై దమితామిత
 దానవాయ ఏతేన పూతనా తృణాన్యతాద్యనన్తరాక్షసవధోఽనేన కరిష్యతే ఇతివ్యజ్యతే
 దారిద్ర్యదావదహనాయ దారిద్ర్య మకించనత్వం తదేవ దావో వన. తస్య దహన
 దావాగ్నిః తస్మై ఇతి రూపకమ్ దారిద్ర్యనివారకా యేత్యర్థ ఏతేన కుచేలోపాఖ్యా
 నం వ్యజ్యతే దయాపరాయ దయాయామ్ కృపాయాం పర ఆసక్త స్తస్మై తథో
 క్తాయ కరుణాసముద్రా యేత్యర్థ ఏతేన కుబ్జాకృష్ణవిలాసాదికం వ్యజ్యతే, దూరీ
 కృతాతిదురితాయ దూరీకృతం నాశిత మతిదురిత మత్యస్తపాప అర్థా దృక్తానాం
 యేన తస్మై ఏతేన శిశుపాలసాయుజ్యదానాదికథా. వ్యజ్యస్తే దురాసదాయ దుర్ధ
 రాయ ఏతేన జరాసంధాది యుద్ధకథా ప్రతీయతే, దారుణదారుణాయ దారుణానాం
 దుష్టానాం దారుణాయ విదారకాయ నాశకా యేతి యావత్ ఏతేన భారతయుద్ధం
 వ్యజ్యతే ఏవంవిధాయ దామోదరాయ సపది ఇదానీం నమః ప్రాణిం జాత్యేక
 వచనం నమాంసీత్యర్థం దద్యాం వితరేయం ప్రార్థనాయాం లిజ్ ప్రత్యేకాభి
 ప్రాయే ణేద మేకవచనమ్ అత్ర శబ్దాలంకార స్ఫుట ఏవ సచ రూపకసంకీర్ణ ఇతి
 వివేకః—

69

శ్లో॥ నీలాభ్రకాంతినికురుంబకరంభితాయ

కల్యాణజాలనిధయే కరుణార్ణవాయ

లీలాలయాయ పలలాశపలాలజాల

జంఝానిలాయ పురుషాయ నమః పరస్మై

70

నీలాభ్రతి॥ నీలాభ్రకాంతినికురుంబకరంభితాయ నీలాభానాం కృష్ణమేఘానాం
 కాంతినికురుంజేణ శోభాసంతానేన కరంభితాయ వ్యాప్తాయ మిశ్రితా యేతి
 యావత్ నీలమేఘకాంతినికురుంబప్య కృష్ణేవ్యాప్తయోగాత్ తత్కల్పకాన్త్యాక్షేప
 తస్మాన్నిదర్శనాలంకారం అనేన చ నీలమేఘ స్వేవ జగత్సంతాపహరిత్వం వస్తు
 వ్యజ్యతే ఇత్యలంకారేణ వస్తుధ్వని ఏతేన విగ్రహసౌందర్యం వ్యక్తమ్ కల్యాణజాల
 నిధయే కల్యాణజాలానాం మంగళసమూహానాం నిధిః నిక్షేపః తస్మై అమితకల్యాణా
 యేత్యర్థం. ఏతేన జీవవన్నాయం దుర్భగ ఇతి ఫలితమ్ నన్వీశ్వరస్య కుతో గర్భవా
 సాదిక్షేశాంగీకార ఇత్యుత ఆహ కరుణార్ణవాయేతి దయాసముద్రా యేత్యర్థః ఆశ్రితే
 వ్యక్తాస్య బ్రహ్మాదిష్ట దయయా తవాయం గర్భవాస ఇతి భావః సన్న్వేపమపి జీవ
 స్వేవ మమాపి గర్భసంబంధేన కేశసాన్వితమిత ఆహ లీలాలయా యేతి విలాస
 నివాసా యేత్యర్థః యద్వా ఈశ్వరస్య నిర్గుణస్య కథం కరుణయాపి గర్భకేశ. అత ఆహ
 లీలాలయా యేతి ఏతద్దర్శనవాసాదికం తవ విలాస ఏవ నతు బంధకం జీవస్వేవేతి భావ
 భగవవావిర్భావహేతుభూతాం ప్రధానాం లీలా మాహ పలలాశేతి పలలాశా
 క్యద్రాదా. తే ఏవ పలాలజాలాని తుషసంఘా. తేషాం తేభ్యో వా జంఝానిల,

మహావాయు తస్మై పలలాశపలాలజాలజంఘానిలాయ లీలయా యుయత్సా స్తవా
జ్జయా జాతాభ్యాం చిశుచాలదన్తవక్త్రాభిధాభ్యాం జయవిజయాభ్యాం సాకం
యుయత్సయా తవాయమావిర్భావ ఇతి భావ ఏవం విధాయ పరస్మై ప్రకృతివిల
క్షణాయ పురుషాయ పురుషాత్తమాయేత్తర్థ నమః ప్రణామం అస్మితి శేషం 70

ఏవం సగుణత్వేన స్తుత్వా నిర్గుణస్థితి ముపకృమన్తే

శ్లో॥ దృష్టా త్వమేవ సకలస్య నదృశ్య మేత
దిత్యాకలయ్య తదను త్వదనన్యభూతమ్
వ్యామృశ్య దృశ్య మపి తాం ధియ మప్యపాస్య
సంవిత్సుఖై కరసికా స్సముపాసతే త్వామ్

71

దృష్టేతి త్వం సకలస్య ప్రపంచస్య దృష్టా జ్ఞాతా సాక్షీతి యావత్ ఏవ భవ
సీతి శేష అనధారణఫలిత మాహ న దృశ్య మేత దితి ఏతత్ప్రత్యక్ష దృశ్యం జ్ఞేయం
జగత్ త్వన్నభవసి దృష్టేవ త్వం భవసి నతు దృశ్య మిత్యర్థ దృశే ర్యదృపి
ప్రేక్షణమర్థ తథాపి “దృశో నాలోచనో కక్షేతి సూత్రాత్” జ్ఞాన మత్రారః ఇత్యేన
మాకలయ్య జ్ఞాత్యా దృశ్యభూతసర్వప్రపంచవిలక్షణ. కశ్చన దృష్టా విద్యతే ఇతిగురు
శాస్త్రాభ్యాం హోక్షితో విదిత్యేతి భావ తదను సాక్షిబోధదార్థ్యానన్తరం దృశ్య మపి
జగ దపి త్వదనన్యభూతం త్వత్తోఽభిన్నం వ్యామృశ్య విచార్య “యతోవా ఇమాని
భూతాని జాయ శే” ఇత్యాది కారణవాక్యవిచారణేన “సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ” త్యాద్య
ద్వైతశ్రుతి మననేన చ కారణాభిన్నం కార్యం భవితు మర్హ తి మృదభిన్నఘటవ దితి
యుక్త్యా చ త్వతో జన్య మిదం జగ త్వదభిన్న మేవేతి నిశ్చిత్యేతి భావ. తామపి
ధియం దృగ్దృశ్యానగోహినీం బుద్ధిం అపాస్య త్వక్వా “జ్ఞానేన జ్ఞేయ మాలోచ్య
పశ్యాత్ జ్ఞానఞ్చ సంత్యజే” దితి శాస్త్రా దితి భావ సంవిత్సుఖై కరసికా. చిదానన్త
రసానుభవప్రవణా మనయ ఇతి శేషం త్వాంకేవలాత్మస్వరూపం సముపాసతే అను
భవ స్థిత్యర్థ స్వస్వరూపేణ తిష్ఠస్థితి భావ. ఇయమేవహి నిర్వికల్పసమాధేః
పరాకాష్ఠా

71

శ్లో॥ సృష్టా త్వమేవ జగతః పరిపాలకోపి
సంహారకోపి భవసీతి సమామనంతి
కారుణ్యపూరపరిపూరితమానసస్య
సంహారధీ స్తవ కథం నివ్దితి న ప్రతీమః

72

సృష్టేతి॥ జగత ప్రపంచస్య సృష్టా ఉత్పాదక స్త్వమేవ భవసి జగతః పరి
పాలకో రక్షకోపి త్వమేవ భవసి జగతస్సంహారి కోపి త్వమేవ భవసి యద్వా జగత
సృష్టా పరిపాలక శ్చ సంహారకశ్చ త్వమేవ భవ సీత్యేకవాక్యాన్వయ ఇతి సమా
మనన్తి వదన్తి శ్రుతయ ఇతి శేషం “యతోవా ఇమాని భూతాని జాయన్తే, యత్ప్ర

శ్లో॥ లబ్ధ్యా భవత్పదసరోజపరాగజాల
సంగం శిలాపి జడభావ మముంచ దాశు
స్తంభం భజంతి హృదయేన భవన్త మేవ
చిత్రం చిరాయ పరిరభ్య శరీరిణోపి

75

లబ్ధ్వేతి॥ శిలాపి దృఢదపి భవత్పదసరోజపరాగజాలసంగం త్వచ్ఛరణారవంత
రజస్సమూహసంబంధం లబ్ధ్యా ప్రాప్య ఆశు తత్క్షణమేవ జడభావం జడత్వం అచేద
నత్వ మితి యావత్, అముంచత్, తత్త్వాజ్ఞ ప్రతస్య మాపేతి భావః. అత్ర అహల్యా
శాపవిమోచనరూపో రామావతారవృత్తాంతో వర్ణిత ఇతి జ్ఞేయమ్ శరీరిణోపి చేతనా
అపి, చిరాయ చిరకాలం హృదయేన మనసా వక్షసేతిచ వ్యజ్యతే భవంత మేవ
త్వామేవ పరిరభ్య ధ్యాత్వా ఆలింగ్యేతిచ వ్యజ్యతే స్తంభం సాత్త్వికభావ మన్యత్ర
జడభావం భజన్తి ప్రాప్నున్తి చిత్ర మాశ్చర్య మిద మిత్యర్థః అత్రేవాచ్యాధే చిత్ర
భావాత్ చిత్ర మితి పదం వ్యంగ్యార్థం ప్రకటయ తీతి గుణీభూతవ్యంగ్య మిదమ్
యద్వా శరీరిణోపి స్తంభం జాడ్యం భజన్తి విరోధ. చేతనానా మచేతసిభవనస్య విరుద్ధ
త్వాత్ స్తంభం సాత్త్వికభావ మితి తత్పరిహారః తేనవిరోధాభాసోఽయం “ఆభాసత్వే
విరోధస్య విరోధాభాస ఇవ్యతే” ఇతి తల్లక్షణాత్ అనేనచ భగవత అఘటితఘటనా
పటియ స్తం వ్యజ్యతే

75

శ్లో॥ సానే విదారితహృదా నఖరై రభావి
యద్వైరిణా నరహరే తవ గర్వభాజా
యాంతి శ్రితా అపి విలోకనమాత్రత స్తే
హృద్గ్రంధిభేద మితి కింతు విచిత్రపాత్రమ్

76

సానేతి॥ హేనరహరే నరసింహ గర్వభాజా దర్పవతా వైరిణా శత్రుణా
హిరణ్యకశిపు నేత్రై ర తవ నఖరైః. నఖై విదారితహృదా త్కుటితవక్షసా అభావి
భూత మితి యత్ “భావే లుక్” “యత్తతో ర్నిత్యసంబంధాత్” తత్, సానే యుక్త
మిత్యర్థః త్వన్నఖై శ్చత్రుహృదయస్య విదళనం యుక్తమే వేతి భావః ఇతి నరసింహ
వతారో వర్ణిత. అథ అయుక్తత్వం దర్పయతి యాన్తి కిన్తు శ్రితా. అశ్రితా భక్తా
అపి నతు శత్రవ ఇతి భావః. తేనవిలోకన మాత్రత దర్పనమాత్రాత్ నతునఖాది
క్షతాదితి భావః హృద్గ్రంధిభేదం హృదయమర్మవిశరణం, యాన్తిభజన్తి విరోధ.
హృద్గ్రంధినాం కామాదీనాం భేదం నాశనం యాన్తి తత్పరిహారః “భిద్యతే హృదయ
గ్రంధి” రితి గీతావచనాత్ ఇతీదం విచిత్రపాత్ర మాశ్చర్య విషయమిత్యర్థః భవతీతి
శేషః విరోధాభాసాలంకారః.

76

శ్లో॥ అసీతా యాధార్ఘ్యం గహన మభిధాతుం శృతి రపి
స్వశక్తే శ్వేధిల్బం స్ఫుటయతి యథో వాచయతి తే

అత స్తోతుం శక్తా కథ మివ వయం త్వాం కిముత తే
కృపాపారావారో జయతు జగతీపాలనకృతే

77

అనీశేతి॥ “యతోవాచ ఇతి శృతి రపి” “యతో వాచో నివర్తనే అప్రాప్య
మననా సహేతి” వేదోపి గహనం దుర్జయం తే తవ యాధార్థ్యం తత్త్వ మభిధా
తుమ్ వక్తు మనీశా అసమర్థాసతీ స్వశక్తే స్వసామర్థ్యస్య శైధిల్యం శిధిలత్వం రాహి
త్య మితి యావత్ స్ఫుటయతి పృకటయతి యద్వా శృతి రపి తే గహనం యా
ధార్థ్య మభిధాతు మనీశాసతీ యతో వాచ ఇత్యాదినా స్వశక్తే శైధిల్యం స్ఫుటయ
తీత్యన్వయ అతః శృతిశక్త్యవిషయత్వాత్ త్వాం స్తోతు మభివాదయితుం వయం
కథమివ శక్తా సమర్థాః నకథమపీత్యర్థః కిముత కిన్తు జగతీపాలనకృతే భూరక్షారం
తే తవ సంబంధీ కృపాపారావార. దయాయాపసముద్ర జయతు సర్వోత్కర్షేణ వర్త
తాత్ ఇతిప్రార్థనాయాం లోబ్ కృపయా జగతీం పాపీతి భావః

77

శ్లో॥ స్తుత్యైవ మరవిందా త్ముగ్రసేనసతార్దితామ్
దేవకీం ముహు రాశ్వాస్య దేవా స్వభవనం యయు.

78

స్తుత్యైతి॥ ఏవ ముక్తప్రకారేణ అరివిందాత్మం పుండరీకాత్మం స్తుత్వా అభి
వంద్య ఉగ్రసేనసతార్దితాం కంసపరిషీడితాం వర్తమానేక్త దేవకీం ముహు అత్యర్థ
మాశ్వాస్య సాంత్యుత్వా దేవా. బ్రహ్మాదయ. సురా స్వభవనం స్వలోకం యయుః
జగ్ము

78

X॥ తదను దేవకనందనా సముపలక్షితదాహృదలక్షణా విలక్షణసుషమావిశేషా
మందమంద మపహాయ వివిధభూషణభర మపచితబల మపి సముచితరుచినిచయ
మవయవసముదయ మదీధరత్

79

తదన్వితీ॥ తదను దేవనిర్గమనాన న్తరిం సముపలక్షితదాహృదలక్షణా ప్రాప్తగర్భ
ధారణచిహ్న గర్భచిహ్నై రుపలక్షీ తేతి యావత్ అతపవ విలక్షణసుషమా విశేషా
విలక్షణ యత్రాకృత్యాపి లోకే అప్రసిద్ధః సుషమావిశేష కాన్త్యతిశయః యస్యా
స్సా తథోక్తా దేవకనందనా దేవకీ మందమందం “ప్రకారే గుణవచన స్యేతి ద్వైర్భావః.”
తేన “కర్మధారయవద్యావా త్సుగ్లోప.” మందసదృశ మివన్మందంయథాతథేత్యర్థః. శస్త్ర
రితి యావత్ వివిధభూషణభరం వివిధమావేధ్యారోప్యాది భేదై ర్భూషావిధం
భూషణభర మాభరణనికర మపహాయ త్యక్త్వా ప్రథమం మేఖలాం తతో వలయ
మిత్యేవంకృమేణ త్యక్తసర్వభూషణేతి భావ. అపచితబలమపి విగతశరీరదార్ద్యమపి
సముచితరుచినిచయం యోగ్యకా నిబృన్ద మవయవసముదయం కరచరణాద్యంగ
ప్రసృతం అదధరత్ దధార “ధరతేర్దాచణీసన్వద్యావః” దీర్ఘశ్చ యద్యపి ధారయామాసే
త్యేవారో న్యాయ్యః తథాపిణిజ్ఞోత్యావివక్షిత ఇతి కృత్వా దధారేత్యుక్త మితి
బోధ్యమ్.

79

శ్లో॥ యచ్చింతనేనాపి నిమేషమాత్రం
సారూప్య మాప్యేత త మభ్రాసీలమ్
గర్భే విధాయాపి విరూపభానం
బభార గౌరా వసుదేవదారా

80

యదితి నిమేషమాత్రం నిమేషపరిమితకాలేపి నతు బహుకాల మితిభావః యచ్చింతనేనాపి యస్య విఘ్నో జ్ఞీననేన మననేనాపి నతు బహుకాలశరీరసంబంధేనేతి భావః. సారూప్యం సమానస్వభావతా సమానసీలసీతాదిరూపత్వం “రూపం స్వభావే సాందర్యే ఆకార శ్లోకయో రపీతి” విశ్వ సమానం రూపం యస్య సః సరూప. సమానస్యేతి - యోగవిభాగాత్ సమానస్య సభావః యద్వా సహ సమానమ్ “అవ్యయానా మనేకార్థత్వాత్” రూపం యస్య సః సరూప వోపసరస స్యేతి సహస్య సభావ సరూపస్య భావ స్సారూప్యమ్ “గుణవచనేతి వ్యుత్” ఆప్యేత గమ్యేత భక్తై రితిశేష అభ్రాసీలం మేఘవ త్కృష్ణవర్ణం తం కృష్ణం గర్భే విధాయాపి కుక్షో ధృత్వాపి వసుదేవదారా, వసుదేవస్యదారా భార్య “దారా పుంసి చ భూమ్యేవే” త్యభిధానా ధృసుత్వా పుంస్వత్స దేవకీత్యర్థ, గౌరా వాణ్ణరా సతీ విరూపభావం వైరూప్యం శ్వేతత్వ మితి యావత్ బభార అధరత్ అత్య గర్భే హరిం ధృత్వాపి తన్నైల్వసంక్రమణేన వీలా నాసీ ది త్యతద్గుణాలంకారః “సంగతా న్యగుణానంగీకార మాహు రతద్గుణ” మితి తల్లక్షణాత్.

80

శ్లో॥ గౌరవం భజతి గర్భసంభవా
మధ్యమే మృగదృశ స్తనీయసి
సాధు తద్ద్రక్షిమకృ ద్వళిచ్చలం
హేమదామనికురుంబ మతుటత్ ॥

81

గౌరవ మితి॥ మృగదృశః మృగస్యేవ దృశౌ యన్యా స స్యాః హరిణవ చ్చంచ లాఽన్యో ఇత్యర్థ దేవక్యా ఇతి యావత్, సంబంధిని తనీయసి అత్యల్పే మధ్యమే “మధ్యాన్య ఇతిరు.” మధ్యభాగే గర్భసంభవాత్ కుక్ష్యంజనుభరణా దేతోః గౌరవం భజతి సతి గురుత్వం ప్రాప్నువతి సతి సాధు యోగ్యం తద్ద్రక్షిమకృత్ తస్య మధ్యస్య ద్రక్షిమానం దార్ద్ర్యం కరోతీతి తథోక్తం మధ్యస్య తనీయస్త్వా తద్భంగభియా విధినా కృత మిత్యర్థ. వళిచ్చలం వళయ ఇతి భంగ్య ఇతి ఫలం మిషం యస్య తత్ త్రివళి వ్యాజ మిత్యర్థం హేమదామనికురుంబం స్వర్ణరజ్జుసమూహ అతుటత్ చిన్నం బభూవే త్యర్థ స్వతపవ దృఢత్వా ద్వైయర్థశంకయా శిధిలీభూత మితి భావః గర్భే వర్ధమానేనతి వశయో నాలక్ష్మ్య నేతి ముఖ్యార్థం అత్ర ఫలశబ్దేన వళిషు వళిత్వ మప హ్నుత్య హేమదామనికురుంబతోల్లేతేక్షణా దుల్లేక్షణాలంకార. సచ వ్యంజకా ప్రయోగా ద్దమ్యః

81

శ్లో॥ గభీరభావేన బభూవ నాభీ

మహాబిలం లోలవిలోచనాయాః

అధాపి గర్భస్ఫురణేన విష్ణు

పదచ్చలా త్రాప్తాప మహాబిలత్వమ్

82

గభీరేతి॥ లోలవిలోచనాయా చపలాశ్చ దేవక్యా నాభీ నాభిః గభీరభావేన అగోధత్వేన హేతునా మహాబిలం మహచ్చ తద్విలంచేతి కర్మధారయే అన్యహత ఇత్యా త్వమ్ బృహత్సుమిర మిత్త్యర్థం. బభూవ అభూత్ ఇదానీం గర్భస్ఫురణేన గర్భస్థా లేన హేతునా గాధాపి అగభీరాపి విష్ణుపదఛలాత్ విష్ణో పదం స్థానం విష్ణుపదం వియదితి చ గేమ్యతే తస్య ఛలా ద్వ్యాజాత్ మహాబిలత్వ మాకాశత్వం మహారంధ్రత్వం చేతి గమ్యతే ప్రాప్త అభజిత్ గాధాపి మహాబిలత్వ మావేతి విరోధస్య ఆకాశత్వం ప్రాప్తే త్యాభాసీకరణా ద్విరోధాభానాలంకార అయంచ విష్ణుపదఛలాదిత్యపహ్నవాను ప్రాణితే. సోష్యపహ్నవ విష్ణుపదశబ్దశేషబలా దుజ్జవిత ఇతి త్రియాణా మంగంగీభావేన సంకర గర్భోదయా త్ప్రాప్త నాభ్యా గాంభీర్యా నృహాబిలత్వం ఇదానీంతు విష్ణుపదత్వా నృహాబిలత్వ మితి ముఖ్యార్థం.

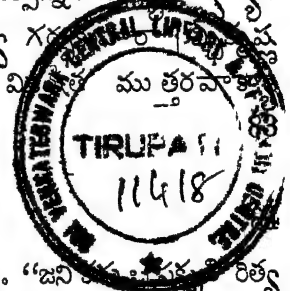
82

అథ కృష్ణావతారం వర్ణయతి

గ॥ అథ కథాచి దఖిదేహి వ్యమందాచందకందళితేషు దళితేషుచ మనుజభువన కలుషేషు కలుషేషు చ విమతహృదయకమలేషు విమలేషు చ సకలచలిలాశయేషు విమలాశయేషు చ విబుధజనసమూహేషు సమోహేషు చ సకలాసురేషు భాసురేషు చ నిఖిలదిగంతేషు శాంతేషుచ జీమూతగర్జితేషు తర్జితేషుచ వ్యసన్నిరేషు ర్మురకేషుచ సకలసమయారిప్తేషు వృప్తేషుచ కల్పపాదపకుసుమతరంగితేషు తరంగితేషుచ గీర్వాణ వరవర్ణినీనృత్యేషు వృత్యేషుచ గగనకల్లోలినీకల్లోలమాలికా కలకలవిడంబశౌండనిరర జయడిండిమాడంబరేషు పరిమధురానగర మధినిశీధ మభిభూతివిరోచనాభీధానతేజ స్త్రితయ ముద్భాసిత జగత్ప్రయ మనుద్భాతపూర్వం కిమపి మహా. ప్రాదురభవత్॥

అథేతి॥ దేవకీగర్భపరిపూర్ణనన్దమ్ కదాచి తుత్తరిచి చ్చుభకాలే అఖిల దేహీషు సర్వప్రాణిషు అమందానన్దకన్దళితేషు అమితానన్దసంజాతకందళేషు సత్సు కందళితే ప్విత్యుత్తర తారకాదిత్వాదితచ్ఛ సంజాతానన్దేషు సత్స్విత్యర్థం. మనుభువనకలు షేషు మనుష్యలోకపాపేషు దళితేషు అపహృతేషు సత్సు విమతానాం విరోధినాం కంసాద్యసురాంశానాం హృదయాని కమలాసీవ తేషు మన పద్మేషు కలుషేషు దుఃఖితేషు సత్సు, సకలచలిలాశయేషు సమస్తజలాశయేషు, విమలేషు నిర్మలేషు సత్సు విబుధజనసమూహేషు దేవజనసంఘేషు విమలాశయేషు నిర్మలహృదయేషు సత్సు ప్రసన్నమనస్సు సత్స్విత్యర్థం. సకలాసురేషు సర్వరాక్షసేషు బకపూతనాప్రలంబాదిషు సమోహేషు సమ్యక్ మోహో మూర్ఖా యేషాన్దేషు సత్సు నిఖిలదిగన్దేషు

సర్వదిగ్భాగేషు భాసురేషు ప్రకాశమానేషు సత్సు జీమూతగర్జితేషు మేఘధ్వనిషు
శాస్తేషు ఉపరతేషు సత్సు శ్రావణమూర్త్యు వర్షాకాలత్వా నృపుధ్వనిసంభవ. గర్జితానా
మశుభసూచనత్వా చ్చుభార్గవత్యాన్విచన మితి జ్ఞేయమ్ వ్యసననిర్మలేషు
దుఃఖప్రవాహేషు తరితేషు నాశితేషు సత్సు సకలమయారిష్టేషు విషమటికాదిసర్వ
దుస్సమయేషు ఝర్జితేషు విశిష్టేషు అపహృతేషు సత్స్విత్యర్థః విషమటికాద్యరిష్టాభావ
సమయే ఇతి యావత్ వృష్టేషు వర్షేషు కల్పవాదపకుసుమతరంగితేషు కల్పవృక్ష
పుష్పై స్సంజాతతరంగేషు సత్సు యద్వా కల్పవాదపకుసుమానాం తరంగితేషు
తరంగేషు సమూహే స్విత్యర్థ వృష్టేషు సత్సు దేవై రితి శేష. గీర్వాణ
వరసరినీనృతేషు అప్సరో నాట్యేషు తరంగితేషు వర్ధితేషు సత్సు గగనకల్లోలిన్యాః
ఆకాశగంగాయా. తస్యా మితివా కల్లోలమాలికానాం తరంగసంఘానాం
యే కలకలా తద్వద్ధ్వనయ తేషాం విడంబే అనుకరణే శౌండా ప్రశస్తా స్సమర్థా
ఇత్యర్థ. నిరరాళాం దేవానాం సంబంధినాం ఒయార్థం పిండిమ. జయపిండిమ
వాద్యవిశేషా. తేషా మాడంబరా. ధ్వనయ ఇత్యర్థ గగనకల్లోలినీ కల్లోలమాలికా
కలకలవిడంబశౌండానిరరజయపిండిమాడంబరా శ్చైతీ కర్మధానియః తేషు తథో
క్తేషు వృత్తేషు ప్రవృత్తేషు సత్సు పరిమధురానగరం మధురాపతనే “విభక్త్యర్థేవ్య
యీభావ” అధినిశీధం నిశీధమయే అభిభూతం తిరిస్కృతం విరోచనాభిధానం విరో
చననామకం తేజస్త్రితయం తేజస్త్రయం యేన తత్ అగ్నింద్వర్ణాదివిరోచనా ఇత్యభి
ధానాత్ సూర్యచంద్రాగ్నితిరస్కృతిచణ మిత్యర్థ అతివప ఉద్భాసిత జగత్ప్రయం
ప్రదీపితతిలో మనుద్భూతపూర్వం పూర్వం యదాకదావ్యనుత్పన్నం కేమసన్నిర్వాచ్యం
మహా. కృష్ణాత్మకం తేజ ప్రాదుర్భావత్ ఆవిర్భూవ యద్వా గగనకల్లోలినీ కల్లోలమాలికా
నిర్గమనమయే బహిఃప్రసృతం తేజ ఏవాత్ర మహాశ్శబ్దేన విరూపాక్షా ముత్తరవాక్య
రానుగుణ్యాత్

శ్లో॥ ఆవిర్భూవ దేవక్యా స్తత శ్రీవత్సలాంఘన
ద్రష్టు మేన మివ ప్రాచ్యా శీతాంశు రపి తత్రణమ్
ఆవిరితి॥ తతః తేజః ప్రాదుర్భావానస్తరమ్ దేవక్యా. “జనిత్యుత్పత్తి రిత్య
పాదానసఖ్ జ్ఞయా పఞ్చమి” శ్రీవత్సలాంఘన భగవాన్ కృష్ణ. ఆవిర్భూవ ఉద
పద్యతి తత్ క్షణం తదైవ వనం కృష్ణం ద్రష్టుమివే త్యుత్పేక్షా ప్రాచ్యా పూర్వ
దిశస్సకాశాత్ శీతాంశు రపి చంద్రోపి ఆవిర్భూ వేత్యన్వయ. దీపకాలంకారః స చ
ఉత్పేక్షాసంస్పృః అత్ర శ్రీవత్సలాంఘనం ద్రష్టుం మృగలాంఘన సుమాజగా మేతి
శ్రీకృష్ణచంద్రయో సాధర్మాద్య దన్యోన్యప్రేమ వ్యజ్యతే శీతాశ్శాన్తాః సంకోచితా
ఇతి యావత్ అంశవో యస్య స ఇతి వృత్తిత్వా మృగలాంఘనరూపార్థప్రతీతే రితి
జోధ్యమ్. కించ స్వభగినిభర్తారం కృష్ణం ద్రష్టుం చన్ద్రాయయా వితి చన్ద్రస్య కృష్ణ
విషయం ప్రేమవ్యజ్యతే అపిచ చంద్రం ద్రష్టుం కృష్ణా నయయా కిన్తు కృష్ణం ద్రష్టు

శ్లో॥ గభీరభావేన బభూవ నాభీ

మహాబిలం లోలవిలోచనాయాః

అధాపి గర్భస్ఫురణేన విష్ణు

పదచ్చలా త్రాప్తాప మహాబిలత్వమ్

82

గభీరేతి॥ లోలవిలోచనాయా చపలాశ్చా దేవక్యా నాభీ నాభిః గభీరభావేన అగోధత్వేన హేతునా మహాబిలం మహచ్చ తద్విలంచేతి కర్మధారయే అన్యహత ఇత్యా త్వమ్ బృహత్సుషిర మిత్వర్థం. బభూవ అభూత్ ఇదానీం గర్భస్ఫురణేన గర్భస్థా లేన హేతునా గాధాపి అగభీరాపి విష్ణుపదఛలాత్ విష్ణో పదం స్థానం విష్ణుపదం వియదితి చ గేమ్యతే తస్య ఛలా ద్వ్యాజాత్ మహాబిలత్వ మాకాశత్వం మహారంధ్రత్వం చేతి గమ్యతే ప్రాప్త అభజిత్ గాధాపి మహాబిలత్వ మావేతి విరోధస్య ఆకాశత్వం ప్రాప్తే త్యాభాసీకరణా ద్విరోధాభానాలంకార అయంచ విష్ణుపదఛలాదిత్యపహ్నవాను ప్రాణితే. సోష్యపహ్నవ విష్ణుపదశబ్దశేషబలా దుజ్జవిత ఇతి త్రియాణా మంగంగీభావేన సంకర గర్భోదయా త్ప్రాప్త నాభ్యా గాంభీర్యా న్మహాబిలత్వం ఇదానీంతు విష్ణుపదత్వా న్మహాబిలత్వ మితి ముఖ్యార్థం.

82

అథ కృష్ణావతారం వర్ణయతి

గ॥ అథ కథాచి దఖిదేహి వ్యమందాచందకందళితేషు దళితేషుచ మనుజభువన కలుషేషు కలుషేషు చ విమతహృదయకమలేషు విమలేషు చ సకలచలిలాశయేషు విమలాశయేషు చ విబుధజనసమూహేషు సమూహేషు చ సకలాసురేషు భాసురేషు చ నిఖిలదిగంతేషు శాంతేషుచ జీచూతగర్జితేషు తర్జితేషుచ వ్యసన్నిరేషు ఝర్జకేషుచ సకలసమయారీప్తేషు వృప్తేషుచ కల్పపాదపకుసుమతరంగితేషు తరంగితేషుచ గీర్వాణ వరవర్ణినీనృత్యేషు వృత్యేషుచ గగనకల్లోలినీకల్లోలమాలికా కలకలవిడంబశౌండనిరర జయడిండిమాడంబరేషు పరిమధురానగర మధినిశీధ మభిభూతివిరోచనాభీధానతేజ స్త్రితయ ముద్భాసిత జగత్త్రయ మనుద్భాతపూర్వం కిమపి మహా. ప్రాదురభవత్॥

అథేతి॥ దేవకీగర్భపరిపూర్ణనన్దమ్ కదాచి తుత్త్రచి చ్చుభకాలే అఖిల దేహీషు సర్వప్రాణిషు అమందానన్దకన్దళితేషు అమితానన్దసంజాతకందళేషు సత్సు కందళితే ప్విత్యత్ర తారకాదిత్వాదితచ్ఛంజాతానన్దేషు సత్స్విత్యర్థం. మనుభువనకలు షేషు మనుష్యలోకపాపేషు దళితేషు అపహృతేషు సత్సు విమతానాం విరోధినాం కంసాద్యసురాంశానాం హృదయాని కమలాసీవ తేషు మన పద్మేషు కలుషేషు దుఃఖితేషు సత్సు, సకలచలిలాశయేషు సమస్తజలాశయేషు, విమలేషు నిర్మలేషు సత్సు విబుధజనసమూహేషు దేవజనసంఘేషు విమలాశయేషు నిర్మలహృదయేషు సత్సు ప్రసన్నమనస్సు సత్స్విత్యర్థం. సకలాసురేషు సర్వరాక్షసేషు బకపూతనాప్రలంబాదిషు సమూహేషు సమ్యక్ మోహో మూర్ఖా యేషాన్దేషు సత్సు నిఖిలదిగన్దేషు

కిన్తు తద్దంశీయాన స్తపురుషాన స్తజన్మచరితం సుకృత మేవేతి అక్షేపాలంకారో
 న్యజ్యతే “అక్షేపస్వస్మిక్త్య, ప్రతిక్షేధో విచారణా దితి” ఇల్లక్షణాత్ స్ఫురిల్ల
 లాజాలం ప్రకాశమానవిలాసచూహన్ ఎతేన, భగవతో శీతైవ ఏవం భగవత
 మావిర్భావయతి నతు మత్సుకృతం నాపి మద్వంశసుకృత మితి పూర్వోక్త
 స్యాజేహి వ్యజ్యతే అథవిగ్రహగుణం ఎతేనపి వలభిదుపలశ్యామతను మితి. వలభి
 దుపల ఇంద్రీయమణి. తద్వత్ శ్యామలా శ్యానూ తను యస్య తేష్ తథోక్తం నీల
 నర్ణ మితి యావత్ ఎతేన నాయ మంగారివన్నీలః కిన్త్వింద్రీయలవ త్చిరమశోభ ఇతి
 ఫలితమ్ అథ భూషణా న్యాహ గదా మిత్యాదినా కరతలైః హస్తప్రదేశైః
 బహుత్వా చ్చతుర్భి రిత్త్యర్థ గదాం కామోదకీం శంఖం వాంచజన్యం చక్రం సుద
 ర్భణం ధనురపి శార్ఙ్గంచ దధానం బిభ్రాణం తనా శరీరేఽపి వాసో వస్త్రం దధానం
 పీతాంబర మిత్త్యర్థ. శిరసి చూర్ధ్వ మకుటం కీటం కాసుభవమి సముద్రజం కాసు
 భాఖ్యం రత్నంచ దధానం యద్యపి కాసుభం గతై వర్తతే సతు శిరసి తథాపి యయో
 రాక్షోలక్ష్మీ రిరుణహరిచూడామణీరుచి రిత్త్యై హరే చూడామణిం కాసుభ ఇత్యా
 ఖ్యాతం సర్వజ్ఞులొల్లక్ష్యణే నేతి శ్రుత్వా ప్రకృతేషి శిరఃస్మృత మితి జ్ఞేయమ్
 యద్వా శిరసి మకుటం దధానం కాసుభంచ దధాన మిర్ధాన్తరే ఇతి శేష ఇతి
 వ్యాఖ్యేయమ్

శ్లో॥ తనూజానాం వాండో కిమపి కులదైవం సకరుణం
 విలోలలావణ్యామృతజలధివేలామితతనుమ్
 గుణానా మంభోధిం సుకృతనిచయం విగ్రహభృతం
 ప్రకాశా స్తన్వానం చకచకిరభాపై ర్గతదిశః।

87

తనూజానా మితి॥ వాండో స్తనూజానాం సుతానాం ధర్మాదీనాం పశ్చాన్నాం
 కిమి పృనిర్వాచ్యం కులదైవం వంశదేవతాభూతమ్ వేదం వాక్యం వసుదేవధానితం
 కిన్తు కవివాక్య మితి భవిష్యత్సాక్షాదపక్షపాత్పిత్వచనె నదోష తత్ర హేతు మాహ
 సకరుణ మితి సదయ మాశ్రితవత్సల మిత్త్యర్థ అతఏవ కృపాపారావార మిత్వనేన
 నపానరుక్తమ్ విలోలలావణ్యామృతజలధివేలామితనుం విలోలత. చంచలస్య
 లావణ్యం భూమిషం తేజసవాద్భి ర్భూతలభి ర్భూదూకృతం, “చక్షు
 రానందజనకం లావణ్య మితి” కథ్యతే ఇత్యుక్తక్షణంసామ్యతేజ తదేవామృతం
 జలం తస్య జలధి స్సముద్ర తస్య విలోలలావణ్యామృతజుధే వేలామితా
 పారభూతా విశ్రాంతిభూమి రితి యావత్ తను శ్శిరీరి యస్య తం తథోక్తమ్
 లావణ్యనిధి మితి యావత్ గుణానా మోదార్యాదీనాం సద్గుణానా మంభోధిం
 సముద్రమ్, కల్యాణానామితి పూర్వ పదస్యతు అపహత సామ్యత్వాదియ. స్వరూప
 గుణా అర్థ. అన్యగుణానామితి పదస్యతు బోధార్యాదయో మహోగుణా ఇతి వివేకః

తన్మాన్నపౌనరుక్తిమ్ విగోహభృతం శరీరధారిణం సుకృత నిచయం చతుర్దశ భువన
సంబంధి పున్యామూహ మిని స్థితి మితి గమ్యాత్ప్రేక్షా ఏతేన యదుచంశ సుకృతి
స్వైవాయం పరివాక ఇతి పూర్వోక్తి సంక్షోచస్య ఆప్తి పత్వా దామృతాంకారో వ్యజ్యతే
తన్మాన్నపౌనరుక్త్యశంకావకాశ చకచకిత భాసై చకచక ఏమాం సంజాత చకచకితా.
ధగదగితాత్మైర్ధి భానా కా నయ భాసో భాసి ఖగే గోపే ఇతి విశ్వ తై దశ
దిశ దశచ తా దిశశ్చేతి సమాన యద్వా దిశేతి భిన్నంపదమ్ దశసంఖ్యాకా కకుభ
ఇతి కర్మ పాకాశా పాకృష్ట కాశ దీప్తి కాశృదీనాపితి ధాతో పచాదిత్వాదచికాశ
ఇతి రూపస్య యానాన్తాస్తథోక్తా తన్మానం కుర్వాణం ఏనం విధం కిశోరింవసు
దేవో న్యధ్యాయదితి పూర్వోక్త సంబంధ

87

XII ఏన మానకదుందుభి రిత్విద్భుతానుభావ మభూతపుర్వ మావిర్భూతమేన
మర్భకం చతుర్భుజమవధార్య నిర్భరానంద సింధునిమజ్జన మనుభవన్నపి పునరుక్తి
సలిలావగాహనశ్చేతి సైవ సురభిశతిమవసిసుర నాద్విధాయ భగవన్ మంభోజలోచన
మస్తాపీత్ తథాహి

88

ఏవమితి॥ ఏన ముక్తివిధి మత్విద్భుతానుభావ మినితి మహిమాన మభూత
పూర్వం పూర్వం కథాప్యనుత్పిన్న మావిర్భూత ముత్పిన్నమేనం స్వతినూజ మర్భకం
శిశుం చతుర్భుజం భగవన్ మవధార్య జ్ఞాత్వా చతుర్భుజమేన మర్భకం అవధార్య
దృష్టేతివా అనకదుందుభి ర్వసుదేవ నిర్భరానంద సింధునిమజ్జనం సంపూర్ణ సంతోష
సాగర న్నాన మనుభవన్నపి కుర్వన్నపి అన్దపూర్ణో భూత్వేత్త్యర్థ పునరుక్తిసలిలా
వగాహన పునరుక్తం పునరపికృతం సలిలావగాహన ముదకనిమజ్జనం యేన స తిథోక్త
సముద్రేమజ్జన్నపి సలిలావగాహనం పునశ్చకారేతి విరోధ. తస్య ఆనందనాహ్నిభూతా
సలిలేన్యమజ్జదితి పరిహార తేన విరోధాభానాలంకార చేతి సైవ మనసైవ శరీరస్య
కంసపరత స్త్రీత్వాదితి భావ. సురభిశతిం గోసహస్రం శతశబ్దోతి అసంఖ్యేయవాచీ
అవసిసురనాత్ బ్రాహ్మణాధీనం దేయే త్రాచేతినాతిప్రత్యయ విధాయ కృత్వా
భగవన్ స్తం షాడుణ్యనిధి మంభోజలోచనం పుణ్ణరీకాక్షమస్తాపీత్ తుష్టాన స్తుతిమేవ
దర్శయతి తథాహితి తదేవ పలివాదయతీ త్యర్థ

88

పంచభిశ్లోకం వసుదేవ. అస్తాతి పురాణ ఇత్యాదిభి

శ్లో॥ పురాణో నీరూప స్వమసి విగుణోనైవ ఎశగో
గిరాంవా నిశ్చేష్ట పరమశితు చైతన్య నిలయ
కథంవా చజ్యంతి శ్రుతియువతయ స్వయ్యపి హరే
నజయ్యాతే మాయా బతి భువన సమ్మాహనకరీ

89

పురాణేతి॥ హేహరే, భగవన్ త్వం పురాణ అనాది అసి ఇదం సర్వత్రి సంబ
ధ్యతే 'పురుషపురాణ' ఇతి శ్రుతే. తథా నరూప. నిరాకార. విగుణ సత్త్వాది

గురహితశ్చ అసి భససి సూచమాసే సూచమాసే సూచమాసే సూచమాసే
 గిరా వచనాం వశగ అదశ విచయ ఇతి మాత్రే కేనా సూచమాసే సూచమాసే
 వాచో నివర్తనే ఇతి సుతే నిశ్చేష్ట నిశ్చేష్ట నిశ్చేష్ట నిశ్చేష్ట నిశ్చేష్ట
 మితి సుతే ఏవ నిశ్చేష్టమేవ పరిపాద్య నిశ్చేష్టమేవ పరిపాద్య నిశ్చేష్టమేవ
 కింతు పరం కేవలం చైతన్యనిలయ జ్ఞానాశ్చయ నిశ్చేష్టమేవ పరిపాద్య
 హ్యస్యద్మాపలక్షణం చైతన్యనిలయ బ్రహ్మేంద్రం నిశ్చేష్టమేవ పరిపాద్య
 నానామితి సుతేష్ట త్తయ్యసి ఏతాదృశేష త్తయ్యసి సుతే యతయ సుతయా
 స్తగుణ్య కథంవాకేన ప్రకారేణ అభ్యంతరకాదహ్య సుతయయ సుతి
 త్యాం సుతయ కథంవా ప్రతివాదయమాను శాస్త్రయోగ్యా నిర్వచకాహ
 తవ శాస్త్రేక వేద్యత్వం ప్రతివాదిత శాస్త్రయ నాత్మకత్వేన సుతయయ
 ప్రతిపాదయతుం నశ్యో త్యేనేతి కృత్వా తవ శాస్త్రయోగ్యం కుమరయ
 ఏతేన 'బ్రహ్మబ్రహ్మణ్యనిర్యే నిరుతే సూచమాసే కథం వా సుతయ
 సాక్షాత్పదపత పరే ఇతి పరిక్షేప్తశాస్త్రోక్తానన్య ప్రకారయ సుతయ
 భువనసమోహనకరీ త్రిజగన్మోహినీ తే మయా సజహ్యా కేన సుతయ
 త్తయజయ్యామితి నివారణ తాగు త్తయ్యామనివన సుతయ ఇతి బావః
 ఏతేన సుతయో భగినం ప్రతిపాదయ సుతయ మాత్రం కృత్వ
 యతే వస్తుతస్తు అద్వితీయే బ్రహ్మణి సుతయ ఏవ సుతయ త్తయ
 పాద్యత్వమితి అద్వైత్యానునాశేణయ ముత్తర సూచమాసే సుతయ
 త్యాం ప్రతిపాదయ ని సుతయ హను కేవలం యతీకుతా 'సూచమాసే ముతయ
 బ్రహ్మ త్యాదినా నిర్గుణప్రతిపాదనస్తు వ్యంజనా వ్యక్తేన సుతయ కేవలం
 తానుసారేణయము తరీ యద్వా దుర్బలమపి ఘటయమానై స్సక్తతత్వప్రతిష్ఠా
 యీర్వనాయా అసి తద్బ లాత్సర్వముపపన్యతే ఇతి వాచ్యుతే సుతయ
 యవత్తీర్వరూపణాత్ కథంవా అభ్యంతర విరోధ సుతయలే సూచమాసే
 సాందర్యరహితోసి సాందర్యమోస్తునామ యాచనమపి సాత్త్వహప్రకారాతి జరక
 ఇత్యర్థ జరకత్వం వ్యంగీకీయతాన్నామ గుణా అసిన సత్త్వాహ నిగుతై మప్తవ్యర్థః
 అస్మదోష. తథాపి గిరామసి వైవశిక తానా సాత్త్వాన్యసి సుతయ
 ఏవం విధస్యపితవ తానామాలింగనేసి నశక్తిర సత్త్వాహ నిశ్చేష్ట ఇతి కుచకాదిచాల
 కేసి అ మర్థఇత్యర్థ అపితు కేన్య చైతన్యనిలయ వ్యాఖ్యాతాన్యసి కేన్య
 విధే గ్న్య కథం సుతయవతయో నిజ్యస్త ఇతి పరిపాద్య సుతయ
 మాయాబలి భువనసమోహనకరీత్యనేన పరిహరి సుతయంతాది పంచరూపాయా
 శబ్దేనోచ్యతే తయా సర్వమిదం ఘటిత మితి భావ అర్థి పురాణ ఇత్యాదౌక్తేషః
 సుతయవతయ ఇత్యత్రరూపకం తదుభయోత్థాపితో నిరూపాదానాంకారః
 కథంవేతి స్వాత్మానురాగానుపపత్తే నజయ్యేత్యాదినా నిషేదా దాక్షేపాంకారః

మూర్తిసృతివారిత నిర్వృత్త్య నవయ్యైతి నాక్యాశ్చైవ మర్థగా ద్వాక్యార్థహేతుకం
కావ్యలింగమలంకార నితేహం యదాయదం ప్రకారో జ్ఞేయ ఏతైస్సర్వై రుత్తాపితో
నిష్ఠాయా సత్యచిన్మరూచా న్యజస్య చ్యులంకార పురాణత్వాదీనాం గుణానా
మిహషద్యోషత్వ కల్పనా భేదంకార

89

శ్లో నిధి కల్యాణానాం కృషధిక మదాక సకరుణ
కృతార్థాస్తే భృత్యా క్రిత చ తన సేవాపదనక
హృతే యత్సర్వస్వే ప్యవవ దలికొంజరా
త్తతన్వాత్మలక్ష్మ పరిమతి హి లాభస్సచుధిక

90

విధితి త్వం కల్యాణానాం సుపహత వాప్యత్వాదీనాం మంగళగుణానాం నిధి
నిక్షేప అసి నచ నిర్గుణ స్మృతివిరోధ నిర్గుణ అనాకృత గుణరహిత ఇతి తదర్థాత్
అన్యథా “సహపష పురుషో మహా” నిత్యాది స్మృతివాదిత మహత్త్వాదిగుణా నిరాలం
బాస్యస్య యద్వా సహసార్థదశాయాం నిర్గుణ ఇత్యర్థా న్న నిర్గుణ స్మృతివిరోధ ఇతి
జ్ఞేయమ్ సృత కల్యాణవిధిత్వా త్వ మస్మాకం కల్యాణం దాతుం శక్నోషీతి భావ .
అత ఏవ పరికరాలంకార అప్రీ కల్యాణానాం సువర్ణానా మితిచ గమ్యతే ‘కల్యాణం
మంగళై స్సర్వై ఇతి భాష్యరక్షోశాత్ అతపన అధికముదార అత్యుత్కృష్ట జీవాహి
అవహత వాప్యత్వాది గుణభావా త్వతోవికృష్టా అనేన పురుషో త్తమత్వం భగవతో
వ్యక్తమ్ అత్ర న కేవలం త్వం సర్వనిధి. కిను అధికముదారో దాతా నతు పునరుబ
ఇతి గమ్యతే ‘ఉదారో దాతృమహలో రిత్యమర. నను ఏవం పురుషో త్తమత్వ మస్తు
నామ వైర్భుజ్యే సతి తత్సేవావ్యరేత్యత ఆహ సకరుణ ఇతి ఆశ్రితేష్యపి అవహత
వాప్యత్వాది గుణాప్తక మావిర్భావముతుం న సౌశీల్యమస్తీతిభావః అన్యత్ర కృపణ
దారిద్ర్యదుఃఖాసహిష్టు రితి గమ్యతే తే తవ భృత్యా భక్తా. సేవకా ఇతి చ
గమ్యతే కృతార్థా ధన్యా బభూవు రితి శేష భృత్యేభ్యం యథాభజనం
సాలోక్యాదికం దత్వా తా కృతార్థయామాసి ధేతిభావ అన్యత్ర కృతార్థాః
లబ్ధధనా ఇతి మత్వా గమ్యసూనార్థత్వా దప్రయోగం ప్రయోగే పానరుక్త్య
మిత్థాలంకారికా తేన సేవా పరవశ త్వద్భజనాసక్త జన ఇతి శేష అస్తిర్భవన్తి
పరోప్రయుజ్యమానోష్యస్తీతి భావ్యకారవచనాత్ అస్తీతిలాభః భవతీత్యర్థ సర్వస్వే
సర్వధనేహృతే సతి త్వయేతి శేష ‘యస్యానుగ్రహ మిచ్ఛామి తస్యచి త్తంహరామ్యహ
మితి విష్ణుపురాణవచనా” దితిభావ, అఖంజనాత్ ప్రాపంచిక సర్వజనాపేక్షయా
అతిక్త. అధిక. అతి దరిద్రశ్చేతి గమ్యతే అభవదితియత్ బభూవేతియత్ అరాత్
జన ఇత్యే వాతకర్తా తదస్య తత్తథానామ్ నతావన్మాత్రమేవ పురుషార్థ ఇత్యర్థం
అన్యత్ర సర్వస్వం హృత మిత్తేతావన్మాత్రమేవ సశోచనీయ మిత్తర్థ ఆత్మాపరము
త్కృష్టం నిస్సంశయం యథాతథాలబ్ధి ప్రాప్త అత్మసాక్షాత్కార ఆసీదిత్యర్థం

ఇతిహి ఇత్యయం సమధిక తత్పుత్రాస్త్రు లాభ పునసాశోభనభిరేష “తత్పులాభా
 న్మపరం నిద్యతే ఇతి” సులైత్వైః అన్యైః, తత్త్వా స్వయంబు పతి పరం తత్వేన
 సమధిగోలాభ సాంకా ఆప్యచశేతా చతు పున సేవ మాతా ఇతి వాక్యానశేష
 ౨౧ పరిమోలాభ ‘చందా’ సన్యతిన్యాచాదితీవ అతివాచ్యాచే పృథా
 నో నిలంకాః పృథ్యాకైతః భూతయా ధనికముచ్చయ్య కరిష్యే కాచే ధరాగ
 మాభావేష వాక్య కర గ్రహాది క-పద్ధనన్యా ప్యగిమంభనా ద్వివాదాంకారి “ఇష్ట
 నూం నిరుహారి వాక్యైః సు సూచన నిత” లక్షణాత్ హభా ఖుత్త దోషేణ
 భృత్యవధాభావ్య గుణత్వేన ప్లనా మ్న-కాః “సకన్య సూదోమావ్యా
 ముల్లాసోన్యత్యై యదీతి లక్షణాత్ ద్వయోపసృష్టే

90

శో! దురాశం త్వాం మత్వా జగతి సదృశాం సన్య ముకై
 కగిహం భవం తే నితత నతయో యాంతి కరణం
 అసిశ్చయోదాతా యది తదనంబో దృఢతరో
 నచేదేవం తెహం నఖలు సులైకోః భవత

91

దురాశమితి! జగతి లోకే విరతమతయ విస్తృతబుద్ధయ నిత్యానిర్వృతస్తు
 వివేచన చతురా ఇత్యర్థ సుదృశాం శోభనం దృక్ జ్ఞానం యేహ నేహం భక్తానా
 మితియావత్ వశ్య మధీనం త్వాం అపరైరభక్తైః దురాశం వాక్య మశక్యం మత్వా
 జ్ఞాత్వాతే తవ ఆబియతా మిష్టాం భక్తి “యోమద్భక్తి స్సప్రేప్రియ” ఇత్యాదా భక్తి
 మత స్రీయత్య కర్మనేన భక్తి సీయత్వం కైము త్తకన్యాయసిద్ధ మితి భావ శరణం
 యా ని రక్షకత్వేన భజ సత్త్వం తనమంబ తన్యా భక్తి కర్మణి మస్తే అవలంబ
 పరిగ్రహ దృఢతరి సుదృఢ యదిస్యాచ్చేత్ సృఢభ క్త్యాన్యచ్చేదిత్యర్థ శ్రేయో
 దాతా మోక్షప్రద ఇతి భవసి సవం చచేత్ దృఢభ క్త్యా సి చేదిత్యర్థ తేహం
 సేవకానాం భవత సుకాశాత్ ఫులేశోపి స్వల్ప ఇలవసి నఖలు నైవభవేత్ దృఢ
 భ క్తిరేవ మోక్షహేతు నతు ఆపాతభ క్తి నాప్యభ క్తిరతి ముహ్యార్థ. యద్వా జగతి
 సుదృశాం జ్ఞానినా నశ్యం సుబజమితి యావత్ అత్మనామోత్కారస్య అత్మజ్ఞాన
 పూర్వకత్వాత్ త్వాం అపరై భ క్త కర్మరాదిభి దురాశం నచ భ క్తీసులభస్య కదం
 భ క్తదుర్లభత్వమితి నాచ్యమ్ “భ క్తిరానాయ కల్పతే ఇతి” భ క్తి రాన ద్వారా భగ
 వత్సామోత్కాహేతు నతుకేన లేతి కేవలాయా భ క్తేరిపి భగవత్ప్రాసావస్తరంగ
 నాధనత్వాత్ సత్త్వా జ్ఞాత్వాని నిరతమతయ స్థ బుద్ధయ జ్ఞాన అనిధికారిణ
 ఇతి భావ అగ్రహం స్వేచ్ఛా విషయీ భూతాంతే త్యద్విషయాం భ క్తిం శరణం
 యాని భ క్త రేవ తదగ్రహత్వేన తామే వావలంబ నే ఇత్యర్థ యద్వా తే తవ అభీష్ట
 మభీష్టన దంభానమానా యితకాకర్మ “ప్రియోహి జ్ఞానినోత్కరమహం” చమముప్రియ
 ఇతి” జ్ఞానస్మైసతత్ అభీష్టత్వాత్ భ క్తిం శరణం యా నిత్యన్వయ కేవల భ క్తమూర్తి

నితా భవన్తిభావః . ఎం భక్తహూగ్ధావలంబినాం గతి మాహ అసితి దృఢతరః
 తదవలంబః భక్తి కర్మక పరిగ్రహ ఆసియది తర్హిత్రేయసాంస్వర్గాది ఫలానాందాతా
 శ్రేయోదాతా అసిభవసి “నాన్య పగధా విద్యతేయనాయేతి” ప్రతే. జ్ఞానాదన్యన్న
 మోక్షనాథనం, కిన్తు దృఢభక్తి స్వర్గాది నాథన మితిభావ తథాచ నారాయణేతి
 మ్రియమాణ ఉపైతి ముక్తి మిత్యాదావపి అన్తే నారాయణ స్మృతి మాత్రేణ
 మోక్షో న భవతీతి కృత్యా ముక్తిం స్వర్గమితి వ్యాఖ్యాతం పశ్యశీద టీకాకారై
 ఏనం నచే ద్భక్తిపి దృఢా నాస్తిచేత్ తేషా సూపాతభక్తానాం భవతస్సకాశాత్పుల
 లేశోపి నభవతీతి శ్లోకార్థ అత్ర సుదృశామితి పదశ్లేష బలాత్కృష్ణనారః ప్రతీయతే
 సుదృశాం స్త్రీణాం వశ్య మపరైరురాపంత్యా మ్రిత్యా వితతమతయ సూక్ష్మబుద్ధయః తే
 అభీష్టాం ప్రేయసీం భక్తిగామమస్త్రియం శరణంయాన్తి దృఢితరః తదవలంబ భక్తి
 కర్మక పరిగ్రహః న్యాద్యది శ్రేయనా మభీష్టానాం ధనాదీనాం దాతాఅసి కామాంధా.
 కిం నకుర్వన్తిభావ ఏనం నచేద్యది భవత స్సకాశా త్తేషాం ఫలలేశోపి నఖలు
 స్త్రీసుతంత్రస్య తవత్సునస్త్రివ దుర్లభ త్యాదితి

91

శ్లో! నాథ త్వద్గుణజాలబద్ధహృదయా భక్తా విముక్తాః కథం
 సంజాతామితవేదనా అసి కథం మగ్నా సుఖాంభోనిధౌ
 ధ్యానేన ప్రకృతిం తదైవ గమితా మాయామతీతా. కథం
 నాశ్చర్యం జగదింద్రజాల కలనే పింఛాహి వాంచాతన॥

92

నాథేతి॥ హే నాథ ప్రభో త్వద్గుణజాలేన సత్వకామత్వాది తావకగుణ బృం
 దేన బద్ధం తద్ధ్యానశీల మిత్యర్థం హృదయం మన యేషాస్తే తథోక్తా భక్తా విముక్తా
 విశేషేణముక్తా కథం కేన ప్రకారేణ భవన్తి సకథ మసీత్యర్థం లింగభంగోహి
 మోక్ష. లింగస్యతు ప్రధానతత్వం మన భగవద్గుణాన క్తస్య మనస స్సత్త్వాత్తదాసీం
 ముక్తిర్విక్తు మశక్యేతిభావ. సంసృత మమితం వేదనం జ్ఞానం యేషాస్తే సంజాతా
 మితవేదనా అసి భక్తా ఇతి పదన్యాత్రా ప్యన్వయ సుఖాంభోనిధౌ అనన్దసాగరే మగ్నా
 స్నాతా. కథం సకలజ్ఞాన విలయేహి ఆనన్దస్య బ్రహ్మణః పరిస్ఫూర్తిర్భవతి సుషుప్తా
 వివేతి కృత్యా అమితజ్ఞానసత్త్వే కథం బ్రహ్మనన్దానుభవః సకథ మసీతిభావః ధ్యానేన
 హేతునా తదైవ మాయాశబ్దేన బ్రహ్మణ ఈశ్వరస్య తవైవేత్యర్థః ఏవకామో
 నతు శుద్ధబ్రహ్మణ ఇత్యవధారణం లభ్యతే ప్రకృతిం స్వభావం సత్వకామత్వాదికం
 గమితా వ్రాప్తా ధ్యానేన కర్త్రా గమితాః ప్రాప్తీతా ఇతివా భక్తా. మాయాం సత్వ
 కామత్వాది స్వభావహేతుభూతాం దర్పణ సదృశీం మాయామతీతా. అతిక్రాంతా.
 కథం లోకే ధ్యాతుధ్యానేనహేతునా ధ్యేయాత్మకత్వప్రాప్తిః దృష్టా తద్వత్ ప్రకృతే.
 ధ్యానగోచర ఈశ్వర ఏవ నతుబ్రహ్మ అవిషయత్వాత్ ఏవం చ. ఈశ్వర
 ధ్యాతృణా మిశ్వరాత్మకత్వం భవతీతి సిద్ధమేవ ఈశ్వరస్తుమాయావి నతుబ్రహ్మవన్ని

రాయమ్ అతః త్వద్భక్తా అపి మూల సవన తమమాయాతీతా క్షయం గుణా
ముక్తా (సారుప్యే ఇత్యర్థః) జగద్వ్యాపారవిరమితి భగవద్భి వ్యాపారై జగద్వ్యా
పారం వినా ఈశ్వరసారూప్యం సగుణోపాచకానాం భవతీతి ధ్యానం గామ సగుణ
పాసనంహి నిర్గుణే ధ్యాతృధ్యాతృభేదయత్రయభావాత్ ఇతి భావః శ్రేష్ఠేష్ఠ విరా
ధేష్ఠ స్మయమానం ప్రత్యాహ నాశ్చర్యమతి అత్రాశ్చర్యం చకరవ్యమితిభావ
కుతః తవ వాంఛా ఇచ్ఛా జగదీంద్రులకలనే జగదేవేంద్రుల మామూక్తిత్యం
తస్యనిర్మాణే పింఛాహి బర్హి తుల్య మిత్యర్థి నాదృశ్యాక్షేవా స్పృశ్యనాలంకార
యధేంద్రజాలికః పింఛాభిముఖ మాత్రేణ గగనే సముద్రాదికం రాయతి తద్వదిచ్ఛా
మాత్రేణ అచింత్య నిర్మాణం జగద్రచయత స్తవ నకించిదపి ముక్తం త్వత్స
కార్యేస్థిన్ జగతి బంధాదికం యథామిథ్యా తిథా ముక్త్యాదిక మపి ముక్త్యైవ సమం
నజగదస్థి నాపితత్వప్రో జీవానాం బంధ నాపి తస్మాత్ ఆద్వితీయస్య సైత్య
స్పదైకరూపత్వాదితి పరిహారః అతపవ ఆక్షేపాలంకార యద్వా హేనాథ త్వద్గుణ
జాలేన తావకరజ్జుసంతానేన బద్ధం సందానితం హృదయం ఏక్ష యేమా నై తథోక్తా
భక్తా విముక్తా త్వక్తా కథమితివిరోధ త్వద్గుణజాలే తావకమంగళ గుణగణే బద్ధ
మాసక్తం హృదయం యేమా నై తథోక్తా భక్తా విముక్తా సగుణముక్తింప్రాప్త ఇతి
తత్పరిహారః సగుణ ముక్తా మనస్సుత్కాంగీకారాత్ అథవా త్వద్గుణజాల బద్ధహృద
యాస్సన్తః భక్తా క్రమేణ సర్వవాసనాక్షయే జాతేతి కైవల్యం ప్రపద్యంతే ఇతివా
విరోధపరిహారః ఏవం సంజాతా అమితావేదనా వ్యథా యేమా నై తథోక్తా అపి
సుఖాంభోనిధౌ మగ్నాః కథమితి విరోధ ఉత్పన్నామిత జ్ఞానాస్సన్త పశ్చాత్తదపి
సాధనభూతం జ్ఞానం త్వక్త్వా నీరోదయానన్తరం కూప ఖానకాపి ఖనిత్ర మివేతి భావ
సుఖాంభోనిధౌ స్వస్వరూపే మగ్నాః భవన్తి నివాత సితదీపవ త్తిప్సనీతి తత్పరిహారః
ధ్యానేన తవైవ పృకృతిం మాయాం గమితా మాయా మతీతా కథమితి విరోధ
ధ్యానేన బ్రహ్మాపాసనయా సోహమిత్యనయా తపప్రకృతిం సచ్చిదానందలక్షణం పరి
మార్థ స్వభావం గమితా అత ఏవ మాయాం త్రిగుణాం ప్రకృతిమతీతా నిరసా
విద్యా భవ నీతి తత్పరిహారః ఇతి విరోధాభానాలంకార త్రయమ్ ఏవ మాత్రతః ప్రతీ
తానపి విరోధాన్ సమాధత్తే నాశ్చర్య మిత్యాదినా నాశ్చర్యం విరుద్ధ ధర్మానా
మ ప్యేకత్ర సమావేశన మత్ర నాద్భుత మితి భావః కుత తవవాంఛా జగదింద్ర
జాలకలనే పింఛాహి మాయా వశాద్దుర్బల మపి సర్వం సుఖుటం భవతీతి భావః 92.

శ్లో॥ ప్రాప్తా స్తమఃపరిచయా ద్విరసం భవాంధుం

నిర్వాంతుతే గుణగణా నలంబ్య ధీరా

మగ్నాత్మనాం త్వయి సుఖాంబునిధౌ వమిషాం

సంభావనాపి నిరయస్య కథం పున స్సన్ధితే

వాగ్ధాతా ధీరా ప్రాజ్ఞా ధర్మమౌళి తమ పంచమూర్తీ తమోగుణ ప్రాచు
ర్యాదైత్యోః అంధకార ప్రాకార్యాచ్చ విచిత్ర నిశానం నిర్మలంచ భవాంధుం సంసారి
రూపం కూపం “పుంస్యైవాంధు ఏహి కూప” ఇత్యమరి ప్రాశస్త్యంతః తత్త్ర
పతితాస్సన ఇతి యావత్ తే తవ గుణాణాం సత్యంకల్పత్వాది గుణసమూహా
రంజనమూహంశ్చ అవలంబ్య ధ్యాత్వా ధృత్వేతి చ నిష్క్రమ నిర్ణయము నిర్ణయనం
యత్క మిత్థ్యైః సుఖంబునిధౌ అస్మై చ దేత్సేత్స మగ్నాత్మనాం మగ్నస్వరూ
పాణాం స్వదైక్యం వాస్తవానితి యావత్ మగ్నాకీరాణాంచ అమీషాం ధీరా
ణాం పున భూయ నిర్మలత్వ త్వత్ నిర్మలచర్య పునః పునః ఇతి యావత్ సంభావ
గాపి ఉత్పేక్షాపి ఉహోపతియావత్ కథగ్యాత్ సకథమపి కైవల్యం ప్రాప్తనాం
పునరావృత్తేతిధావ అంధకారే నిర్మలకూప సతతో దృష్ట రంజనాదీ నవలంబ్య
కథంచ నిర్మలత్వేత్ మధ్యే సముదాం ఏగ్మ్యతు న పునరావృత్తి రితిపక్వతార్థ
తాస్పృశ్యే అత్ర భవాంధుమితి త్వం సుఖంబునిధా వితిచ రూపకద్వయం తచ్చ
తేషా తాపితమ్ సంసార్య కూపత్వ రూపణేనభగవతి సముద్రత్వరూపణేనచ “వాదోస్య
విశ్వాభూతాని తివాదన్యామృతం దివి” సతా “పురుషసూక్తార్థ స్సంగృహత ఇతిశేష్యమ్”
భ్యాన్తిమూలత్వా దపరిమార్దవ్య సంసార్య నిన్మల, పరిమార్దవ్య కైవల్యస్యతు
ససిత్య ఇతివివేక ఆలకూపపతితా అం నిర్మలం చైవ తు సముదవత్సరితాస్స
చనిర్మలస్య కిన్తు తద్వైషమియస్తే అహం తవ సూక్తునైతి భగవతో చైవ నిన్హ
వ్యజ్యతే చియాచ నిన్దయా భగవత స్వాధాత్మస్య రూపానిర్వ్యజ్యతే ఇతిలేశో
తాపితా వ్యాజస్యతి.

93

ఉపసంహరతి

శ్లో॥ ఇతి స్తావంతావం ప్రతిముచా రిన్దం చక్రచిన్దం

దృశ వాయంచాయం చిరమపి నశాహిన్య చగమత్

సుఖం ధ్యాయంధ్యాయం కృతీన సుయ మాత్రాన నిభజ

ద్విపుం స్మరింస్మరిం వ్యధిత పరి మత్స్యానతమపి.

94

ఇతీతి ఇత్యేవం ప్రకారేణ ఆయం నిసృజేన మురరిచ్చం భగవన్తం స్తావం
స్తావం నాత్వా స్తత్వా “రంజిత్యేణాం” “నిన్ద్యేషప్రయోచి ద్విర్యాని ప్రతిముహు
ముహూర్ముహూ” “ఏషాన్యామవ్యంబూభావ” “అవ్యయం నిభక్తేతి సూత్రపరిత యథా
ధేషు ఏషాన్యా మ సర్వావాత్” ఉదాహరణంచ రిన్ద్యేన ప్రత్యర్థమితి “అనంసీత్
సనామ” “ఐమప్రహృత్యై ఇతిధాతోర్లుజ్” “గన్యన్ సమారిమితిసమ” “అనిత్వేనలు
జీపిచ ఇదాగమాభావాత్ ఇటశ్చైతి సలోప” తథా దృశా దృష్ట్యా చిరమపి
చిరికాలమపి వాయం పాయం కీత్వా కీత్వా మురరిచ్చ మిత్వే వాత్రాపిరర్పి అయ
మితితు కర్తా. సౌహిత్యం తృప్తిం సాగమత్ గ్రహప తథా ఆయమ్ ఆత్మానం స్వం

కృతినం పుణ్యన నం ధ్యాయం ధ్యాయం ధ్యాత్వా ధ్యాత్వా అహవతీవకృతీ అవ్యధా
కథం మమ భగవతా పుత్రీత్వమితి మత్స్యేత్సర్గ సుఖమానన్ద మభజ దాప తథా
అయం రిపుం శత్రుం కంఠం స్మరిం స్మరిం స్మృత్వా స్మృత్వా పరమత్యస్త మత్స్యా
హీతం మహాభయంచ వ్యధితే అకరోత్ ప్రాచేత్సర్గ కంసా దన్యాబ్జకస్య భయ
మాశంకిభివానితి భావ , 94

గ|| తదను దేవక చందనాసి ముకుంద మమందానందకందళిత మభివంద్యచ
సుధాసారసారితరాభి రమితస్థుతిభి రిత మేనా ప్రార్థయత్| 95

తదన్వీతి|| తదను వసుదేవస్మృత్యన నరిం దేవక నన్దనా దేవకీచ ఆమందేన
అధికేన అనందేన కన్దతిం సంజాతకన్దం స్వభక్తవసుదేవవాఙ్మరందాన్వాదచేన
ముదిత మిత్సర్గ ముకుందం కృష్ణం సుధానారా ఇవ అమృతధారా ఎవాతా ఇవ
నారతిరా అధికన్వాదా తాభి తిథోకాభి ఆమితాభి అమూల్యాభి సుతిభి సై అభి
వంద్య స్మృత్వా చాన్నమస్మృత్యేత్సర్గ ఇత్తంచక్ష్యమాణ పృథాకారేణ ఏనం కృష్ణం
ప్రార్థయత్ యయాచే “ప్రపూర్వకాదర్థ ఉపయాచాయామితిథాతోర్లోజ్” “చురా
దిత్వాత్వాదేశిచ్” అర్థవేద స్మృత్యానామాపుగితి ఆపుగాగమస్తు నాచ్యభవతి “తవర్గ
చతుర్థోపధస్యేవార్థతే తద్విధానాత్” అయన్తు తవర్గద్వితియోతోపధఇతి వివేకం 95

ప్రార్థనామేన దర్శయతి గద్యద్యయేన

గ|| భగవన్ననుభూతచర మభిరూపం రూప మిదం సునిరూపం మాదృశాం
మాకుర్వీధా 96

భగవన్నితి|| హే భగవన్ వక్షణనిధే అచనుభూతచరం పూర్వమననుభూతం
“భూతపూర్వేచరణ్” అభిరూపం సుదరిం ఇదం పరిదృశ్యమానం శంఖచక్రాది విభూ
షితం రూప మాకారం మాదృశాం మామిషపశ్యన్త మాంస్తే మాదృశే తేనాం
మాంచచ మామితిభావ సునిరూపం సుఖేన దృష్టుం యోగ్యం సులభమితి యావత్
మాకుర్వీధా మాకురు మాదృశాం దుర్లభం కుర్వీత్సర్గ ఇదం రూపముపసంహరేతి
భావ 96

గ|| అపిశు తనయవిరహమాయమానచూనసామేనామాచందయతు రిపు భయ
మపి పరిహరతు భవానితి| 97

అపిత్వీతి|| అపిశు కింతు తనయానాం కింనాశితానాం వక్ష్యాం పుత్త్రాణాం
విరహేణ వియోగేణ దూయమానం ఉపతప్యమానం మానం యస్యాన్తా తథోక్తా
మేగా శీనాం కూల అనాథాం కూమితివా భవా నానన్దయతు అభోషయతి
భార్యావిరహ దుఃఖం పునర్భార్యాస్తరి సంపర్కేణ యథానశ్యతి తద్వత్పుత్త్ర విరహ
దుఃఖం పునః పుత్త్రాస్తర సంపర్కేణైవ నశ్యతి నత్సన్యధేతికృత్వా త్వమ్మమ పుత్త్రో

భూత్యా మద్దు ఖ మపనుడేతి దేవకీప్రార్థనా ఏవం యది మదుక్త్యా భవాన్ ప్రాకృత శిశుః కేవలం భవసి తర్హి కంనాద స్తి భయమితి తత్సరిహారం వార్ధయతే భవాన్ త్వం రిపుభయముపి కంనాద్భీతి మపి పరిహరతు అపహరేత్సర్ధి ఇతితిపద్య వార్ధయతేతి పూర్వేనాన్వయః. 97

గ! ఏవ మభిదధానౌ తనయ విరహాకాతకౌ మాతాపితౌ మురళాన న్నాదరి మిద మవాదీత్ 98

ఏవమితి! ఏన ముక్తపక్షికారేణ అభిదధానౌ వార్ధయమానౌ తనయానాం విరహః ద్వియోగా త్కాతకౌ భీతో మాతాచ పితాచ మాతాపితౌ తౌ ప్రతిముర శానన విష్ణు నాదరిం సప్రేమ యథా తథా ఇదం వక్ష్యమాణం వచన మవాదీత్ ఉవాచ. 98

శ్లో॥ పురాఖిలు యువాం పృష్ణ స తపోనామధారయా

తవ మమతప్యేధాం తేన ప్రముదితో భవన్

99

పురాఖిల్వీతి ఖిలు ప్రసిద్ధౌ పురా పూర్వజన్మని, పృష్ణశ్చ సుతవాశ్చ పృష్ణి సుతపనావితి నామనీ అభిధే ధారియత ఇతి పృష్ణ సుతపోనామధారయా పృష్ణి స్సుతపఃః పత్నీ యువాం పర ముత్సృష్టం తవ అతితప్యేధాం తప్తవన్తః చక్రతు రిత్వర్థః. తేన తపనా ప్రముదితస్సంతుప్తః అభవన్ ఇహ అహ మి త్యాక్షిప్యతే 99

శ్లో॥ పుత్రి పురా భవామితి యువయో ర్వర మశ్యదాన్

తేనాహ మిహ జాతోద్య భవత్ప్రియవిధిత్సయా

100

పుత్రి ఇతి పుత్రి పురాభవామి భవిష్యామి “యావత్పరేతి లట్” ఇత్యేవం యువయోః “సప్తదానత్వా చ్చతుర్థ్యా భవిష్యత్వేసి శేషత్య వివక్షయా వక్షీ” వర మదామసి దత్తవా నభవన్ తేన వరప్రదానేన హేతునా భవత్ప్రియ విధిత్సయా యువ యోః ప్రీతివిధానేచ్ఛయా తస్యర్థ మిత్యర్ధి ఇహ అస్మిన్ జన్మని అత్రలోకే ఇతివా అద్య అధునా జాత ఉత్పన్నః అభవ మితిశేష. 100

శ్లో॥ యావ స్మమానుభావేన తరథశ్శోకవారిధిమ్

నందవృజ మహ న్నేయ న్నాంప్రతిం సంప్రతారణాత్

101

యావదితి! మమానుభావేనకప్రభావేచరణేన హేతునావా శోకవారిధిం దుఃఖ సాగరం యావత్తగథః తరిష్యథ యువామిత్యస్యాక్షేపః యువాం శోకవారిధిం తీర్ణా భవిష్యథ ఇత్విర్థః “యావత్పురేవిలట్” నాంప్రత మధునా సంప్రతారణాత్ వంచ నాత్ సర్వం జనం ప్రతార్యేత్వర్థం అహం నందవృజం నందస్యఘోషం నేయా ప్రాప్తవశీయః. వసుదేవేనతిశేషః. “సహృక్మస్వహామితి నయతే ద్వికర్మకర్మమ్”. 101

శ్లో॥ ఏవం వ్యాహృత్య భగవాన్ | బభూవ ప్రాకృత శ్శిషు

రోదితిష్ఠ తత స్తారం | తారణో భవవారిధే

102

ఏవమితి॥ భగవాన్ విష్ణు సుచ ముక్తరీత్యా వ్యాహృత్య అభిధాయ, ప్రాకృత ప్రకృతి పరతన్త్రం శిశురర్భకం బభూవ ఆసత్ తతః శిశుభావ ప్రాప్త్యనంతరమ్ భవ వారిధే సంసారరూప సముద్రస్య తారక సంతారముతా భగవాన్ తారమత్యంతం రోదితిష్ఠ రురోద “లట్ లెట్ ఇతి విడ్ డేట్” శిశవోహి భువిఽతిత్వా ప్రాక్తనం జ్ఞాన సుమహృతమితి భృశం రుదన్తితి ప్రసిద్ధి శిశుభావప్రాప్త్యా భగవానః తథా రురోదేతి భావః అత్ర భవ తారణోపి తారం రురోదేతి విరోధ లీలాశిషుత్వాదితి పరిహార

102

శ్లో॥ మాయాపి సంగజాయాయా | మజాయత తదా హరే

తయా విమోహితాః కంఠః | పురాంతః పురరక్షణః

మాయాపీతి॥ తదా తదాసీం హరేః కృష్ణస్య మాయాపి యోగమాయాపి నందజాయాయాం నందస్య పత్నీయం యశోదాయా మజాయత కన్యకారూపేణ ఆసీత్ తియా బాలికయా కంఠ పురాంతః పురరక్షణ కంఠపురే మధురానగరే యదన్త పురం గర్భగృహం దేవకీమనుజేవ బన్ధ నాగారమిత్యర్థం తత్రైవ దేవక్యా ప్రసూత త్వోత్ అన్యథా ఏసుదేవస్య భగవద్దర్శనమేవ సఘటితేతి దిక్ తస్యరక్షణః పాలకాః విమోహితా మోహంప్రాప్తితాః బభూవురితిశేషం తేషాం జాగరూకత్వేన భగవతో నన్దవ్రజనయనం సంభవేదితి భావః,

103

గ॥ సమనంతర మానక దుందుభిరిపి జనార్దన ప్రచోదనేన నందమందిర ముపయాతుకామ స్త్రీణామేవ విగళితనిగళబంధ సూతికాచికేతనాద్వినిర్గత్య గత్యను కూల మయత్నసంభూత మరరవిఘటన ముపలక్ష్య ఫణిపతిఫణాగణనివారితవారి ధార మిలింబిత మంతఃపురతః పురతోరణతోపిచ నిష్క్రమ్య తరణితనూభవ మతి సృష్టసరణి మంతరేణ తరణి మతిలంఘ్య నందవ్రజ మవజగాహే॥

104

సమనన్తరమితి॥ సమనన్తరం నందజాయాయా మ్మాయోదయానన్తరమ్ భగవతః ప్రాకృత శిశుభావాపత్త్యనన్తరమితివా ఆనక దుందుభిరిపి వసుదేవశ్చ, జనార్దన ప్రచోదనేన స్త్రీ కృష్ణ నిదేశేన నందమందిరం నందగోపవ్రజ ముపయాతుకామః గన్తుకామ “తుం కామ మనసోరపీతి” మలోప తత్రణ మేవ జగమిషా సమకాల ఏవ విగళితనిగళ బంధ భృష్టశృంఖలాబంధః కృష్ణాను గ్రహేణేతి భావః భూత్వేతిశేష సూతికా చికేతనాత్ అరిష్టాత్ ప్రసూతి గృహ గిర్భిర్ వినిర్గత్య నిష్క్రమ్య గత్యనుకూలం గమనానుకూల మయత్నసంభూత మప్రయతోదితి మరరవిఘటనం కవాటే బంధాభావ ముపలక్ష్య దృష్ట్వా భగవదను గ్రహేణ ప్రయత్నం వినైవ కవాటేషు విఘటితేషు సత్స్వితీభావ ఫణిపతే శేషస్య

శ్లో॥ గణేన స్ఫురముహేన నివారితా అపహృతా వారిధారా ఎన్ద్రధారా మిష్య -
కక్రణి తద్యథా తథా తథో కమ్ తదానిం శ్రావణమూర్త్యేన చంద్ర నిగదాం
ప్రాకృతశిశుం భగవన్తం బాధేన్నితి శిశుయా భగవాన్ శేష స్వహృగ్ ని భగవ
అపహృతాయశేస్మతి భావ లిలింగబితి మతిత్వరిణం యథా తథా
గృహత్ పుణ్యోఽత పతన బహిర్వారాచ్చ సకాశాత్ నిష్క్రమ్య నిర్గత
మిశ్రణే - సు విగా "అన్తరా సరేణేతి ద్వితీయా" అనిష్ట నిర్గత నిర్గతం
లిప్త చిహ్నావం సూర్యసుతాం యమనానదీ మితిలంఘ్య తీర్థ్య
భోష మనజగాహే విశేష

104

శ్లో॥ నందవ్రజం శౌరి రుపేత్య త్రితి శిశుం యశోదా త్రయనే నివేద్య

తస్యా స్వమాదాయ సుతా మధాశు విశేష హ్వాన నిజం సు 105

నందేతి శౌరి ర్విసుదేవ నందవ్రజముపేత్య ప్రాప్య ప్రవిశ్యేతి
వ్రజే యశోదాశయనే యశోదాయా. నందవత్పాత్య శయనే శిశు
నాపముత్వా అధతత తస్యా యశోదాయా సుతాం కన్యాం సహృదయ
హేణ కృతకార్యత్వా త్సంతోషేణ నిజం స్వకీయం నివేద్య
యథాపూర్వం బంధనాగారం ప్రవిష్ట ఇతి భావ

105

శ్లో॥ తామసా నిజదారాణాం నిధాయ విధే రితి

చరణౌ నిగళై రాశు నిధాపుర మనహ్యత 106

తామితి అసౌ వసుదేవ నిజ దారాణాం స్వభార్యాణాం నిధి
యశోదాకన్యాం నిధాయ నాపముత్వా తత విధాగాన నిధి
యథాపురం పూర్వవత్ చరణౌ స్వపాదౌ నిగళై శృంఖలాభిరనువ్యాత
బద్ధనే ఇతి ధాతోర్లోఽ

106

శ్లో॥ ఆదత్తనందరమణీ వసుదేవసూనా

వానంద మాత్మజధియాభర మమూల యాయత్

తత్రైవ నిర్విశయయా పరితాధియాపి

తాదృగ్విధం కేమనయా సులభం సుఖంస్యాత్

ఆదత్తేతి నందరమణీ నందపత్నీ యశోదా వసుదేవసూనా వసుదేవ
శ్రీకృష్ణే భగిమమూలయా భాగ్ని హేతుకయా ఆత్మజధియాం ఆత్మజ సూను ర్భగి
బుద్ధి తయా హేతునా యదానన్దం సుఖమాదత్త పాప్రస్వపర్వంకసం వసుదేవసూను
స్వసూను మృత్వా యదానన్దం ప్రాపేతి భావ తాదృగ్విధం కేమనయా సులభం సుఖం
వసుదేవసూనా దేవ నిర్విశయయా నిస్సందేహయా పరితా ధియాపి పరిమూర్ఖత్వా
బుద్ధ్యాపి పరో "పరిమాత్మనో రిత్తభిధానాత్ అనయా యశోదాగౌ సులభం
సుఖేన లబ్ధం యోగ్యం న్యాత్మిక్ నన్యాదేవ అయం శిశు సూనా అనందపుర

ఏవేతి తత్త్వజ్ఞానోదయేపి న పూర్వోక్తం విధం సుఖం స్యా దితిభావః అత్ర వాస్తవార్థస్తు నద్దరమణీ భ్రమమూలయా అవిద్యాకృత మనాత్మని దేహదా వాత్మజ్ఞానం ఆత్మని సచ్చిదానందే దుఃఖత్వాదిజ్ఞానం భ్రమ ఇత్యుచ్యతే సః భ్రమః మూలం కారణం యస్యా స్తయా వసుదేవసూనా వాసుదేవే భగవతి పరమకారణే అనాదా శరమపురుషే శ్రీకృష్ణే ఆత్మనిధియా “దేహః ద్వేషోభిజాయతే” ఇతి జాతవ్యవహర విషయః దేహవచ సతు జీవః “అజ్ఞో నిత్య శ్శాశ్వ తోఽయం పురాణితి” శ్రుతే ఏవంసః జహత్యేనాం భుక్తభోగా మజోన్య ఇత్యుక్తలక్షణస్య సర్వసాక్షిణ ఈశ్వరస్య కథం జన్మ యేన తస్మిన్ యశోదాపుత్రీత్వ వ్యవహర స్సాన్ తస్మాత్ శ్రీకృష్ణో మమాత్మజ ఇతి యశోదాయా బుద్ధిః భ్రమవచ సతు ప్రేమేతి భావ యదానన్త మాదత్త “ఆత్మాహి తావత్ప్రేమాస్పదః ఆత్మనస్తు కామాయసర్వంప్రియంభవతీతి” శ్రుతే తస్మాదపి గౌణాత్మా ప్రాకృతపుత్రాదిరపి పరప్రేమాస్పద, లోకే తథా దర్శనాత్ శస్యా దేతస్మాచ్చ పరమప్రేమాస్పదవచ పరమాత్మేతి కృత్యా తథావిధే పరమాత్మని గౌణాత్మబుద్ధ్యాపి యశోదాయా జాత ఆన్తః ప్రాకృతానన్తా దతిరక్త ఏవేతి భావః ఇదమేవ అర్థాపత్తిముఖేన ప్రధయతి తత్త్రే వేతి ఆర్థః ప్రాగ్వదేవ పరమాత్మ శ్రీకృష్ణే దృఢయా పరమాత్మబుద్ధ్యాపి ఏవం విధానన్తో న స్యాదేవేతి కీముత ప్రాకృతానన్తస్య తత్త్వైశంకేతి భావః.

107

XII సమనంతర మంతఃపురద్వారేషు పురగోపురేషు చ యథాపుర మావృతేషు బాలికాకలకల మాకిలయ్య నిలయవాలికా సత్త్వర మవబుద్ధ్య కంసాయ సుతావతరణం వ్యవేదయన్.

108

సమనంతరమితి సమనంతరం నష్టప్రజే కృష్ణప్రవేశనానంతర మిత్యర్థః అంతఃపురద్వారేషు పురగోపురేషు పత్తనబహిర్ద్వారేషు చ యథాపురం పూర్వవదావృతేషు ఘటితేషు సత్పు బాలికాయాః దేవకీశయనస్థాపితయశోదాసుతాయాః కలకలం తాదృశ భృని మాకిలయ్య శ్రుత్వా సత్త్వరం సవేగ మవబుద్ధ్య స్వాపా దుత్థాయేత్కర్థః నిలయవాలికా గృహాక్షిణ్యః కంసాయ కంసంప్రతీత్యర్థ సుతావతరణం పుత్రికోదయన్వ్యవేదయన్ విజ్ఞాపయామానుః దేవకీ కుమారీ మజనయ దితి కంసంప్ర త్యాచిరే ఇతి భావః.

109

XIII సాపి తద్వచననిశముసనమయ మశనిహత ఇవ ధారాధర స్సమధికగతహృదయవేదన స్సమజని నిజవిలయహేతు రంతక ఇతి సాతంకః పంకనిమగ్నపద ఇవ ద్విరదః కృత్యాకృత్య వివేక షకలయన్ ద్వివిధమ వ్యక్ష్త మాసాదయన్ వ్యాపాదనాయ దేవకతనయాం తనయా మయాచత సాపి సాపాశయ మేనం ప్రత్యవాదీత్.

109

సోపీతి సోపి కంసోపి తద్వచననిశేమనమయం తాసాం వాక్యశ్రవణకాలేషవ “కమో
దర్శనేతిత్రైవజేమిత్వాన్ని శమన మిత్యత్ర హృస్వః” అశనిహతః వజ్రాయుధక్షతః
ధారాధర ఇవ ధరాధరవన ధారాధరః “స్వాధో” ధరాధరఇతి పారస్తు సుగమః
పర్వతఇవ. నమధిగతహృదయవేదనః ప్రాప్తమనోవ్యధసన్ నిజస్య స్వస్యమమేత్యర్థః.
విలయస్య నాశనస్య హేతుః కారణభూతః అంతః మృత్యుః సమజని జాతః ఇతి
సాంతకః నభయస్సన్ పంకనిమగ్నపదః పంకే కర్దమే నిమగ్నాని మగ్నాని పదాని
చత్వారః పాదాః యస్య స తథోక్తః ద్విరదః గజఇవ కృత్యాకృత్యవిశేషం ఇదం
కృత్య మిద మకృత్య మితి కర్తవ్యాకర్తవ్యభేదజ్ఞానం అకలయన్ అజానన్ సన్
ద్వివిధం ద్వే విధే రీతి యస్య తం తథోక్త మరిష్టం సూతికాగృహ మశుభం చేతర్థ.
“అరిష్టం సూతికాగారే తక్రేచావ్యశుభే శుభఇతి” వైయజ్ఞస్తీ. ఆసాదయన్ భజన్ సన్
వ్యాపాదనాయ హింసనార్థం దేవకతనయాం దేవకీం తనయాం సుతా మయాచత
ప్రార్థయత “దుహ్యచిప్రచ్ఛితి యాచితి ద్వికర్మకః” సాపి దేవక్యపి ఆపిశ్చార్థః పాపా
శయః కలుషబుద్ధిం “అధిత్రిషు ద్రవ్యే పాపపుణ్యసుఖానివేత్యమరోక్త్యా పాపశబ్దోఽత్ర
పాపవద్ద్రవ్యపరః” “యద్వా పాప మాశయే యస్య స పాపాశయః చక్రపాణి రితి
వత్సమానః” ఏనం కంసం ప్రత్యవాదీత్ ప్రత్యువాచ.

109

శ్లో॥ భూయాంసో నిహతా స్సుతా మమ సుధాధామాననా మాననా
యోగ్యా భీరు రసా వసావి సపది ప్రేమా సమాలంబ్యతామ్
క్షేత్రం మా నయ మానయ స్వభగినిం దూనా మనూనాధినా
నోసింఛంతి ధరాధరాభి మశేషోపేపి ధారాధరాః.

110

భూయాంస ఇతి. సుధాధామాననాః చన్ద్రివదనాః మాననా యోగ్యాః సమ్మానార్థాః
భాగినేయత్వా దితి భావ భూయాంసః బహవః షడితిభావః మమసుతాః పుత్రాః
సహతాః నాశితాః త్వయేతిశేషః అత్ర హేళంస! ఇతి సంబోధనే కర్తవ్యేషి దుష్ట
తయా తన్నామగ్రహణస్య అమర్షయా దేవక్యా తథా నసంబోధిత మితివేద్యమ్.
అసౌభ్యయం భీరుః కన్యా “క్షౌరభీరు కులకు స్తలబంధాదిత్యభియక్తోక్తే ర్హస్వా
న్తోయం భీరుశబ్దః” అసావి అనూత “సూశేః కర్మణి లుబ్” మయేతిశేషః సపది
ఇదానీం ప్రేమా గ్నేహః సమాలంబ్యతాం గృహ్యతాం త్వయేతిశేషః వప్తపుత్రా
యాం మయి అనాథాయా మర్యాం చ ప్రేమ గృహణేతి భావః. భగినిం మాం
క్షేత్రం కష్టం మానయ నప్రాపయ ‘సీహృక్రవ్యహ మితి నయతిర్ద్వికర్మకః’ మాబ్ధ
కోయం మాశబ్దః భగిని మితి కాకాక్షిన్యాయేన ఉభయత్రాప్యేతి అనూనాధినా
అధికమనోవ్యధయా పుంస్యాధిర్మానసేవ్యభేత్యమరః. దూనాం పరితప్తాం భగినిం
సోదరిం మాం మానయస్య పూజయ పుత్రికానమర్పణ మేవ మమపూజేతిభావః
నను పుత్రిహంత త్వేన త్వత్ప్రేమాహేతో ర్మమ కథం త్వగ్మాననమతహా నోసింఛస్తీతి

అశనిష్టాపేషి వజ్రదాహే క్రిమమాణే సత్యపి కృతేసత్యపీతివా అశనినాదగ్ధాన్
పీత్యర్థః ధారాధరా మేఘాః ధరాధరాశిం సర్వతబృన్దం నోసింహతీతి కాకుః ఆర్ద్రీకుర్వ
న్యైవేశ్యర్థః అధ్వానరన్యాసాలంకారః. 110

గ|| ఏవ మతికరుణ మాలపంతీ మేనా మానకదుందుభి మపి దీవారవ
ముఖరితహరిదంతర మవిగణయ్య స్తనంధయీ మాడాయ పరిశిలా
తల ముత్పాత్య వాయుతు మారభత. 111

ఏవ మితి ఏవ ముక్తరీత్యా అతికరుణాంత్యస్తదీనం యథాతథా ఆలపంతీం విలపన్తి
మేనాం దేవకీందీనారవముఖరితహరిదన్తరం దీవారవైశ్యపణవిలాపైః ముఖరితాని శబ్దా
యమానాని హరిదన్తరాణి చిచ్ఛేదమధ్యభాగా. యస్య తం ఆనకదుందుభి మపి వసుదేవం
చ అవిగణయ్య అగణయిత్యా ఉభా వపి తిరస్కృత్యేశ్యర్థః స్తనంధయీం స్తనం
లక్షణయీ స్తన్యం క్షీర మిత్యర్థః ధయతీతి పిబతీతి తథోక్తా తామ్ “నాసికా స్తనయో
ర్ధ్వాధేహీరతి స్తనేధేబఃఖక్ అగుర్ద్విష మితి ముమ్ తిర్ధీతి జీప్స” బాలా మిత్యర్థః
ఆదాయ గృహీత్వా ఉత్పాత్య ఉపరి విక్షిప్య పరిశిలాతలం పాషాణప్రదేశే విభక్త్యర్థే
ఽవ్యయీభావః పాతయితుం డ్రేపు మారభత ఉపక్రమతేన్మ 111

శ్లో|| అబలా య ద్వేషకజా న తత స్సోయం శృణోతు తద్వాణీమ్ |
ఆనకదుందుభిశబ్దం నాశ్రౌషీ దేష విస్మయా యైతత్ || 112

అబలేతి. యద్యస్మాత్ ద్వేషకజా దేవకీ అబలా స్త్రీ భవతీతి శేషః దుర్భవేతివ
గమ్యతే తతః తస్మాత్ స్త్రీత్వప్రయుక్తానాదరాద్ధేతో రిత్వర్థః దౌర్బల్యప్రయుక్తధ్వని
మాంద్యా దితి చ గమ్యతే సోయం శశుహస్తా కంసః తద్వాణీం దేవకీవాచం నశృ
ణోతు నాగీకరోతు నశ్రణో త్వీతి చ గమ్యతే. ఏష కంసః ఆనకదుందుభిశబ్దం వసు
దేవవాక్యం పటహభేరిశబ్ద మితి చ గమ్యతే నాశ్రౌషీత్ నాగీచకార నాశ్రుణో
దితి చ గమ్యతే ఇత్యేతత్ విస్మయాయ ఆశ్చర్యాయ భవతీతి శేషః ఆశ్చర్యవహ
మిత్యర్థః దుర్భలౌచ్ఛాదితశబ్దస్య అతిమందతయా శ్రవణాభావో యుక్త ఏవ పటహ
భేరిశబ్దమపి నాశృణో దిత్వనాో కంసస్య బాధిర్య మితి ధ్వని. ఇదం చ వ్యంగ్యం
గుణీభూత మేవ విస్మయాయేత్వనేన ప్రతిపాదిత. విస్మయః వాచ్యాధే అసంభవస్సన్
వ్యంగ్యార్థం గమయతీతి సహి ఘరుషాక్యం గృహీతవ్యం స్త్రీవాక్యస్తు సతథేతి
ప్రాజ్ఞానాం నియమః నను వక్తృవిశేషఃస్పృహ గుణగృహ్యవచనేవిపశ్చిత ఇత్యుక్త
త్వాత్ సచ దుష్టానా మయం నియమ ఇతివాచ్యం తేమాం స్వతంత్రత్వాత్ సహి
దుష్టానాం పారతన్య మస్తి వేదగుర్వాది సరతన్యత్వే దుష్టత్వవ్యాఘాతా దితి
కృత్వా స్త్రీవాక్యానంగీకారవ త్పురుషవాక్యానంగీకారోఽపి నవిస్మయావహః కిన్తు
సహజ ఏవేతి వాచ్యాధే నవిస్మయఇతి సుఖా. 112

గ|| సాపి పుతకాశలేన తస్మాణ మంతరితవర్తని సముత్పత్త్య సవధి

గవ్య చ సురసుందరీరూప విర్యయమాన మేన ముగ్రసేతనయ మవాదీత్. 118

సాపితి సాపి బాలాచ పుతకాశలేన లఘుసచాతుర్యేణ తస్మాణ తదేవ అస్తోక్ష
వర్తని అకాశమాగ్నే సముత్పత్త్య సముస్థిమ్య సురసుందరీరూపం దేవతాస్వరూపం
సవధిగమ్యచ ప్రాప్యచ విస్మయమానం కీమిదే? మిత్యాశ్చర్య పర్యాకులం ఏనం
పూర్వోక్తం ఉగ్రసేతనయం కంస మవాదీత్ ఉవాచ. 113

గ|| అయి హోవై ధేయకులతిలక! కిమసయా బాలిశయా మయానిబద్ధితయా
అయీతి. అయీతి ముగ్ధసంబుద్ధిః భోవై ధేయకులతిలక! హేమూర్ధచంశభూషణ!
నిబద్ధితయా త్వయా హింతయా ప్యసయాస్త్రియా బాలిశయా బాలయా మయా
కీమ్ యద్వామయానిబద్ధితయశ్చత్యా తవకీమ్ మన్నిబర్హణేన తవ సమరణభయ
నిష్కర్తిరితి భావః 114

తదేవ పితృదయతి అపిత్సితీ.

గ|| అపి తు ఘవి సముద్భూతే ఏవ తవ సమభ్యర్చనాయ కోపి

నిరంకుశమహిమానుభావ స్సావధానమేవ తదవధారయతు

భవా నితి

115

అపిత్సితీ. అపితు కిన్తు నిరంకుశః అప్రతిహతః మహిమానుభావః మహిష్టుః ప్రభావః
యస్య స తథోక్తః కోప్యనిర్వాచ్య పురుషః పురుషోత్తమ ఇతి యావత్ తవ సమ
భ్యర్చనాయ విపరీతలక్షణయా సమన్మూలనార్థం భవి భూలోకే సముద్భూత ఉత్ప
న్నఏవ భవాన్ త్వం సావధానం ఏకాగ్రచిత్తత్వ మవధానం తత్సహితం యథాతథా
తదేవ త్వదంతకజన మేవ అవధారయతు జానాతు విచారయత్విత్యర్థః ఇతి సాకం
వసువాదీ దితి పూర్వేణాన్వయః. 115

గ|| కంసోఽపి నితాంత మరుంతుదవచనర్పుర రితహృదయకోటరః కమపి

కర్మశదశావిశేష ముపగమ్య వసుదేవ ఏవ శరణీకరణీయ ఇతి దియ
మయాసీత్.

116

కంసోఽపితి. కంసోపి కంసశ్చ నితాంత మత్యంత మరుంతుడైః మర్మభేదకైః వచనైః
బాలికావాక్యైః ర్పుర రితం విచారితం హృదయమ్ మనః కోటరమివ గహ్వర మివ
హృదయకోటరం యస్య స తథోక్త స్సన్ కమప్యనిర్వాచ్యంకర్మశదశావిశేషంకష్టదశా
తిశేయ ముపగమ్య ప్రాప్య వసుదేవవచన శరణీకరణీయ శరణం గత్తుం యోగ్య ఇత్యర్థః
అశరణం శరణం కరణీయ శరణీకరణీయః “అభూతతద్భావేద్వ్యి” ఇతి ధియం బుద్ధి
మయాసీదభివృద్ధత వసుదేవ ఏవ మమ శరణ ఇతి నిశ్చికా యేతి భావః. 116

శ్లో॥ ప్రాప్తోపి పుత్ర ర్దనవజ్రఘాతాన్
కంసాంబువాహం ద్వసుదేవశైలః
బభార తస్యైవ వచోంబుధారా
శ్రీర్షణ గుర్వీ ఖలు జీవనాశా.

117

ప్రాప్తోపితి. వసుదేవశైలః వసుదేవరూపః పర్వతః కంసాంబువాహంతే కంసరూపా
నేత్రఘాదపాదానాత్ సకాశాదితివా పుత్రార్దనవజ్రఘాతాన్ శిశుమారణరూపాశని
ఘాతాని ప్రాప్తోపి ప్రాప్త్యాపీత్యర్థః తస్య కంసాంబువాహస్యైవ వచోంబుధారాః
వాగ్రూపజలధారాః శ్రీర్షణ శిరసా శృంగేణ చ బభార ధృతివాన్. వాచాం శీరధా
రణన్నామతద్బహుమానన మంగికారపవేతియావత్ ఉక్త మర్థ మధ్ధాన్తరన్యాయేన
ద్రథయతి జీవనాశాజీవితస్పృహ ఉదకవాంఛేతి చ గుర్వీ విస్తృతా ఖలు ప్రసిద్ధిః సామా
న్యేన విశేష సమర్థనరూపోఽర్ధాన్తరన్యాయసాలంకారః సావయవరూపకస్య అస్య చ సం
సృష్టి. అన్యోన్యైరైవైత్యైత్ అయం చార్ధాన్తరన్యాయః జీవనశబ్దశ్లేషవశాదుత్థాపితి ఇతి
శ్లేషానప్రాణిత ఇతి వివేకః యది కంసోక్తం మయా నాద్రియేత తర్హి కంసో మాం
పాన్యా దితి భియా కంస మాశ్వాసయామాన వసుదేవః సత్ప్రేక్షమా కంసస్య కృతా
పరాధత్వా దితి భావః

117

గ॥ దేవకీ చ సాంత్యవచనై రభ్యర్థయమానం మేనం సానుశయ మాశయ
సంధుక్షణవిచక్షణం తక్షణ మానందయామాన॥

118

దేవకీచేతి॥ దేవకీ చ సాంత్యవచనై. నామవాక్యైః అభ్యర్థయమానం ప్రార్థయంతం
సానుశయం సవశ్చాంత్యం ఆశయస్య యనస. సంధుక్షణ ఉల్లాసనే విచక్షణం నిపుణ
మేనం కంపం తక్షణ తదైవ ఆనందయామాన సాంత్యవచనై రేన మానందయామానేతి
వా అన్వయః

118

గ॥ ఏవం ప్రసాదిమేదురహృదయారవిందా దంపతీ ఘండరీకవిలోచనవిలోకన
వికలసకలబంధా వపి విగళితనిగళబంధా వాధాయ తాభ్యా మాశ్వాసిత కంసోపి నిజ
సదనమాససాద.

119

ఏవమితి॥ ఏవముక్తరీత్యా ప్రసాదేన అనుగ్రహేణ మేదురే బంధురే హృదయేలర
విందే ఇమ హృదయారవిందే యయో స్తా తౌ దంపతీ జాయూచ పతిశ్చ దంపతీ
జాయూయా దంభావో జంభావశ్చ వా నిపాత్యతే ఇత్యభిధానా ద్దంభావ. తౌ ఘండ
రీకవిలోచనస్య ఘండరీకాక్షస్య కృష్ణస్యోన్మథ విలోకనన దర్శనేన హేతునా వికలాః
గళితాః సకలాఃసర్వబంధా సాసాక్షిక్లేశా యయో స్తా తథోక్తా తేచ విగళితః
అపహృతః నిగళబంధః శృంఖలాబంధః యయో స్తా తథోక్తా ఆధాయ కృత్వా
గళితబంధస్య పునర్బంధాపసారణం విరోధ మాససికబంధో విగళితపురా. ఇదానీన్త

కాయక ఇతి తత్పరిహరః అతో విరోధాభాసాలంకారః కంసోపి కంసశ్చ తా-
దంపతిభ్యా మాశ్వాసితం అచనీతస్సన్ నిజసదనం స్వగృహ మాసనాద ప్రాప-

XII తతఃకంసగృహప్రవేశాన స్తరమిత్యర్థః
తతఃకంసగృహప్రవేశాన స్తరమిత్యర్థః

XII అపచితరుచినిచయ హిమకరివిరహవిధూతంజనీయవతి
పరిదేవనవిరావాయిత నానావిధపతగవిరుతముఖితేషు హన్యుభే
షు కీర్షు ఖలు పూర్వస్వలసహభృదవలంఘ్యమానభాసురమణిముకుర
మిదంకిముత పరిసరవేస్తమరతెసరవాసరకషలానిలాసకోకినద
మిద మాహోస్వీ దవనీతలాపత్యర్థమధుసూదచనిషేవణ యలలి
సదనసముద్గతభృషపరిచృక్మాడాశోణరత్ని మిద మధవా
రథాంగవిహంగదూరీకృతివిరహాచలహ్వలాశటల మిదం కిముత
ద్విజరాజవసుహుణసముపనతిగర్హణానబర్హణాయచాసర
కరిసముదకతస్తలోవాఫలక మిద మేన ముచ్చాచచ ముఖ్యభ్యమానే
హిమాయహిన్యుఖచుండ్యమాస సముపనతి భావతి భాస్వతి

అపచితేన నారిన్యుభేషు దిబ్బుభేషు అపచితరుచిచయన్యు అపచితరుచిచయసాన్నిధా
క్షీణకాన్యుతాన్యు హిమకరిన్య చంద్రన్య పత్యు ఇతిభావం విహేణ వియో
విదుతాయాః వినగీకృతాయా యథా రోగేణ శ్రీకృష్ణే భర్తగి కృషేణ మృతే
తత్పత్నీ విహ్వలాభవతి తస్మాదితిభావ రజన్యావయవత్యాః ఇతి రూప
పరిదేవనవిరావాః విలాపధ్వనయః తద్భవాచరితైః పరిదేవనవిరావాయితై ఉప
లంకార ౨౧ విధానం నానాజాతీయనానా పతిగానాం పక్షిణాం విరుతైః ధ్వజ
ముఖితేషు సంహతముఖతేషు శబ్దాయమానాం సత్పు ప్రభాతేహి పక్షిణా రు
త్రవ్రోచిసన్తు చంద్రరూప భర్తృవియోగేన విధురతాయాః రాత్రికామిన్యాం రోదనని
వద్మాదితి భావ ఇదం విస్మయకరమానం వత్తు పూర్వ సర్వసహభృత్ పూర్వవర్త
సపనప్రాగత భావతీరితి స్థిరరూపకమ్ తే అవలంబ్యమానం వ్రాత కాలే శుభా
గృహ్యమానం భాసురం ప్రకాశమానం విరామకరం వణిమయం దర్పణం కిన్నక
ఇత్యుత్పేక్షా ఖలు రక్షాకాలంకార ఇయంచ స్నేహాప్రసేతి బోధ్యమ్ ఇదం పరి
విమృశ్యతేనం వ్రాతదేశసంతకంబలం వాసరకషలామూః నిలతత్క్యా ఏవ లక్షా
ఇతి స్థిరరూపకమ్ విలాపకోకినదం లీలాచిత్తలంకిముత అత్రాపి రూపకో
తోత్పేక్షాలంకారం లక్ష్యాహిలీలాశమలధారణం ప్రసిద్ధ మిహ లీలాశోకసదధార
ముత్పేక్షితమితి బాధ్యమ్ ఆహోస్విత్ అధవా ఇదమ్ అవంతలాపత్యర్థస్య భూమ
విమృశ్యతస్య మధుసూదనస్య కృష్ణస్య చిషేవణాయ సేవనార్థం బలిసదనాత్ రసాత
తమద్గతస్య ఉద్ధితస్య భుజగపరివృథస్య సత్పదస్య చూడాశోణరత్నం ముఖ్యం
రాగవణిః కిము, అధవా యద్వా ఇదం రథాంగవిహంగ చక్రనాకపక్షిభి. దూరి

తస్య త్యక్తస్య విరహానలస్య పియోగాగ్నేః జ్వాలానాం శిఖానాం పటలంసముహా
 కిముద్ధదం ద్విజరాజ శ్చస్త్రే సువన బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠ ఇతి శ్లేష్ఠరూపకం తస్య వసుహ
 రణం కాస్త్యపహరణం తదేవ ధనావహరణ మితి పూర్వవద్రూపకమ్ తేన సముప
 నతాయాః సంప్రాప్తాయా విగర్హణాయా నిద్రాయా లోకాపవాసస్యేతి యావత్
 నిబర్హణాయ విధ్వంసనార్థం వాసరకరేణ దినకరేణ సూర్యేణత్యర్థ తేనైవ వాసరస్య
 తన్నామకస్య కస్యచిత్పురుషస్య కరేణ హస్తేనేతి స్లేష్ఠరూపకమ్ సముదక్తముద్భుతం
 తిష్ఠ మగ్నిదగ్ధం లోహఫలకం లోహమయం ఫలకం కిము యథా లోకాపవాదనిర్హ
 రణార్థం తద్విశ్వానహేతవే తప్తాయః ఫలకం కరేణాన్యుష్ణాతి తద్వదితి ధావ. ఏవ
 ముక్తరీత్యా ఉచ్చావచ మనేకభేదం యథాతథా ఉల్లిఖ్యమానే వర్ణ్యమానే హాహ
 యస్య ఇంద్రియ హరి ద్విక్ ప్రాచీ తస్యాః ముఖేన ఆరంభేణ చుంబ్యమానే సంయుజ్యమా
 నే ప్రాగ్దిగారంభంబంధవతీ త్యర్థః అత్ర హరిహయహరి దితి ఇంద్రియత్వీ కాచనస్త్రి
 తయా ముఖేన చుంబ్యమానే ఇతి ప్రతీయతే భగవతి వస్తుణశాలిని చాస్యతి సూక్ష్మ
 సముదంచతి సతి సమ్యక్ ఉత్ ఉపరి అంచతి ౧ చ్చతి సతి ఉర్ధ్వం ప్రసరతి
 సతీత్యర్థః

121

శ్లో॥ దుర్మంత్రిభి రిసా వాశు సమ్మంత్రియితు మంతరాత్
 సమాజ మాజగా మాధికింస స్సంతానపాంసః॥

122

దుర్మంత్రిగిరితి అథ సూర్యోదయూనస్తరం అసౌ ఏశః సంతానపాంసన కలదూషికః
 కంసః దుర్మంత్రిభి సహ దుష్టై ర్మంత్రిభి ససమం సమ్మంత్రియితుం ఆలోచయిషు
 మాశు ద్రుతం అస్తరా దంతఃపురాత్ సమాజం సభా మాజగామ ఆయయా
 అత్రానుప్రాస శ్చబ్దాలంకారః స్ఫుటః

122

గ॥ రాయ మముయా కపటబాలికయా సల్లపిత మఖిలమపి
 తేభ్యో నివేద్య తదనువిధేయ మదీదధే.

పోయమితి. సోయం కంసా అముయా పూర్వోక్తయా కపటబాలికయా మాయాబాలి
 కయా సల్లపిత ముక్త మఖిలమపి సర్వంచ తేభ్యో మంత్రిభ్యః నివేద్య ఉక్త్వా తదను
 విధేయం తదనంతరక ర్తవ్య మభిదధే ఉవాచ యత్క ర్తవ్యం తత్ అథా త్వకంశిశుహ
 నసమువాచేతిభావ.

123

గ॥ తేపి మంత్రిణ తన్నియంత్రిణవరతంత్రితా స్సకలవసుమతీ
 వాస్తవ్యపుకమధనకృతసిశ్చియాన్నిశ్చక్రము శుస్వయమపి నిజనిలయమయాసీత్

124

తేపితి. తేపి మంత్రిణ తన్నియంత్రిణవరతంత్రితా కంనాజ్ఞాసంజాతపతంత్రాః
 తదాజ్ఞావశా ఇతి యావత్ సంత అతేవేవ సకలానాం సర్వేషాం వసుమతీ వాస్త

వ్యానాం భువివివసతాం పృథుకానాం శిశూనాం “పృథుక శ్శాబక శ్శిశు రిత్యభి
థానమ్” మథనే వినాశనే విషయే కృతా ద్దృహీతాత్ దృఢాదితివా నిశ్చయాత్
అభినివేశాత్ నిశ్చక్రముః నిరగమన్ సకలశిశువినాశనార్థం నిర్భయ రితిభావః స్వయ
మపి కంసశ్చ నిజనిలయం స్వగృహ మయాసీత్ ప్రాప. 124

శ్లో॥ తదైవ వంద స్సుతభావభాః

పరస్య సాక్షాత్కరణేన పుంసః

నిర్వాణ మాపాసకమందుభేష్ట

బంధో భవ చ్ఛ్చుః ధో పరోక్షే.

125

తదైవేతి॥ తదైవ తదాసీమేవ ఆదత్తనందరమణీతి యశోదాచిర్వాణసమకాలేవ వేత్స్యర్థః
సుతభావభాజః పుత్రోత్పత్త్యం ప్రాప్తస్య పరస్య పరమస్య పంసః పురుషస్య పురుషోత్త
మస్యేత్సర్థః సాక్షాత్కరణేన హేతునా దర్శనాద్ధేతో నన్ద నిర్వాణం సుఖ మాప
ప్రాప చక్రధరే శ్రీకృష్ణే పరోక్షేనతి అప్రత్యక్షేనతి శ్రీకృష్ణస్య సద్వ్రజగమనానంతర
మిత్స్యర్థ ఆసకమందుభే ర్వసుదేవస్య తు బంధో నిగళంభః అభవత్. చరణా
నిగళై రాశు యథాపుర మనవ్యాతే త్యుక్తత్వాత్ అత్ర పరమాశ్మసాక్షాత్కారేణ
సద్దస్యముక్తిః తత్పారోక్ష్యాద్వసుదేవస్య సంసారబంధ శ్చాభూతాఽతి ధ్వన్యతే- 125

శ్లో॥ న్దానే త మాదాయ తదా యశోదా

వ్యమంద మానంద మవింద తేతి

హృదా ము దాయం పరిభ్యలీలా

లోలా విరాగా యతయోపి భూతాః

126

సానేతి॥ శదా తదాసీం తం భగవన్తం శిశు మాదాయ గృహీత్వా యశోదాపి నన్ద
పత్నీచ అమంద మమిత మానన్ద మవిందత అభజ దితి॥ నానే యుక్తం విరాగాః
వీతకామాదిరాగాః యతయః మునయోపి ముదా సంతోషేణ హేతునా హృదా
మపా కరణేన వక్షసేతిచ యం భగవన్తం పరిభ్య భ్యాత్వా ఆలింగ్యేతిచ లీలాలో
లాః తద్విలాసానక్తాః తద్విలాసచిన్తనరతాభిస్సర్థః క్షీణానక్తా ఇతిచ గమ్యతే భూతాః
బభూవుః తమితి పూర్వేణాన్వయః విరాగాణాం యతీనామపి తదీయలీలాపారవశ్యే
కిముత మాతురిత్యర్థావ త్తిరలంకారః సచక్లేషోత్థాపిత ఇతివేకః మనసా భగవద్ధ్యానే
ఏవయతీనాం పరమానందయోసతి సాక్షాద్భగవద్దర్శనే కిముత. యశోదాయా ఆనందో
వాచాంవిషయ ఇత్యవస్థ్యాపత్తి రస్తి అత్ర విరాగా యతయోపి యం భగవన్తం
శ్రీ గమం హృదా మనసా సతు వక్షసా దుర్లభత్వాత్ పరిభ్య ఆలింగ్య మనసైవ
శద లింగసనుఖ మనుభూయేత్సర్థః తావతా అనిర్మలతత్వాత్ లీలా లోలా. తేనసమా
క్షీణానక్తా స్సంతః భూతాః అధునా గోపికాస్వరూపే జాతా ఇత్యర్థాన్తరం ధ్వన్యతే
తేనచ శ్రీకృష్ణస్య నిరతిశయసౌందర్యం వస్తువ్యజ్యతే 126.

నికామభూషితేషు నికేతనేషు మందుభివటహానిస్సాణరాణముఖిరీతేషు
 హరిన్మఖేషు లాస్యవిలాసలాలసాసు వేశమత్తకాశీనిషు శ్రుతిరుజాపహారి
 గానరసాయనేషు గాయనేషు విక్ష్ణుసుమనోగజేషు సుమనో గజేషు
 ప్రకటితకల్యాణగాధేషు మాగధేషు సముదితానందప్లవేషు వల్లవేషు
 ప్రవర్తితమంగళహస్తజాతేషుచ తక్షణ మాత్మజన్మనో జాతకర్మమంగళం
 నిర్వర్తయామాస||

127

నందోపేతి|| తదను తతః సందోపి సందశ్చ నందసస్య సుతస్య సముదయసమయః
 ఆవిర్భావకాలః తస్య సముచిత మనుకూలం తత్ర సముచిత మితివా ఆనందం సుఖ మను
 చాయ ప్రాప్య పయస్వినిశతం గోసమాగ్ర మపరిమితకనక మమితి సువర్ణ మపి అవసి
 సురసా ద్భాషురానం విభాయ కృత్వా నికేతనేషు గృహేషు తోరణపతకానికాయ
 జాషితేషు పుష్పమాలికాదిబంధనాం ద్వారాద్భూషి రుభయపార్శ్వయో ద్వారా
 కాశీ ప్రతిష్ఠితం సంభవ్యయం తోరణ మిత్యుచ్యతే తోరణోస్త్రీ బహిర్ద్వార మిత్య
 మరః పతాకావైషయతీ న్యాత్మేతనం ధ్వజ మస్త్రీయా మితి చామరః” తోరణానాం
 పతాకానాంచ నికాయై స్సమూహై భూషితేషు అలంకృతేషు సత్సు హరిన్మఖేషు
 దిగంగ శేషు మందుభీనాం భేరిణాం పటహానా మానకానాంచ నిస్సాణరాజై నిస్సాణ
 ధ్వజభి ముఖిరీతేషు శబ్దితేషు సత్సు వేశమత్తకాశీనిషు వేశే వేశ్యాగృహే మత్తకా
 శీన్యై స్త్రీయ తథోక్తా వేశ్యాఇత్యర్థః సేవభ్యే గృహమాత్రేచ వేశో వేశ్యాగృ
 హేషి చేతిరభిసః లాస్యవిలాసలాలసాసు లాస్యం నృత్యవిశేషః తస్యవిలాసే లిలాయాం
 లాలసా లోలా. తాసు తథోక్తాసు సతీషు గాయనేషు గాయకేషు ఋత్యుక్తుతి
 కర్తరిణ్యుత్ శ్రుతిరుజాపహారిగానరసాయనేషు శ్రోతరుగపహరగీతిరూపరసాయన
 సత్సు సత్సు రసాయనేన రోగిణి గానేన శ్రోత్రపిడా అప్రహీయ తే ఇతి గానస్య రసా
 యననాస్మిశ్చమే శృతిమనోహరం గాయత్సు స త్స్విత్కర్థః సుమనోగ శేషు దేవబృందేషు
 వికేర్షకమంగళశేషు నృప్తపుష్పబృందేషు సత్సు మాగధేషు మగధేషు వంశావళి
 వారికేష్వత్కర్థ ప్రకటితకల్యాణగాధేషు ప్రకాశితమంగళచరిత్రేషు సత్సు వల్లవేషు
 గోపేషు సముదితా ఆనందప్లవా సుకందళా యేషాం తేషు సత్సు ద్విజాతేషు
 బ్రాహ్మణేషు ప్రవర్తితాని ప్రకటితాని మంగళాని శిభాని మంగళహేతౌ మంగళ
 త్వారోఽః సూక్తజాలాని “సహానవోభవతీత్యాదినూ క్తిసమూహః యై స్తేషు
 తథోక్తేషు సత్సు తక్షణం తదేవ ఆత్మజన్మ కుమారస్య జాతకర్మమంగళం జాత
 కర్మాఖ్యం శుభకర్మ నిర్వర్తయామాస అనుష్ఠితవాః.

127

శ్లో|| కృమేణ వవృధే శౌరి | ధర్మో విగ్రహవానిత

తథాదుర్వివయాంకూరః | కంసస్య చ నిరంకుశః.

కృమీణేతి॥ విగ్రహవాన్ సశరీరః ధర్మభవ స్థితః శౌరిః కృష్ణః క్రమేణ వవృధే వృద్ధిం
 ప్రాప తథా తేన ప్రకారేణ కంఠస్య దుర్విసయాంకూరః దుర్విసయస్య దుష్ప్రత్యస్య
 అంకూరః అంకుర “అంకేహోపి ప్రరోహ స్సా దంకూ రోంకుర మస్త్రియా మిత్స్వి
 వైజయంతి” నిరంకుశః అప్రతిబంధస్సన్ క్రమేణ వవృధే ఇత్వన్వయః అత్ర కంఠమర్చి
 సముంకుర శ్రీకృష్ణయోః వృద్ధిమానై కధర్మావ్యయా తుల్యయోగితాలంకారః
 ‘ఎదుతి వర్ష్యా వర్ణానాం ధర్మైక్యం తుల్యయోగితేతి” లక్షణాత్ అయంచ శర్మ
 ఇవే త్యుత్పేక్షా సంస్పృష్ట ఇతి బోధ్యమ్. 129

గ॥ అథ కదాచి దుపహరవితరణాయ ప్రజపరిత్రాణభర ములముచ నిజ ముచ
 జని ఒనసా ద్విధాయ సమధిగతమధురానగర ముపచృతసమ ప్రస్ఫులికరతయా
 పరితోషితపరివృథం నందగోప ముపగతి మాకర్ణ్య వాక్యేన సత్త్వమిదమయ
 మిదవతిత మాయాసిత్

అథ తతః కదాచి శ్కష్మిన్మిత్రాల్లే నిజం స్వకేయం అలంకరమప్రసజ
 ప్రిత్రాణభరం ప్రజపరిత్రాణం అనుజీవిజనసాత్ భృత్యజనాఫేరం విధాయ కృత్వా
 ప్రసజ్మితమస్తవస్థనికరతయా సమర్చిత సర్వమృతభార త్వేన హేతునా పరితోషిత పరి
 వృథా సంతోషితప్రథం నందగోపం నందగోపః గోపాలకః తం నందగత మాగత
 మాకర్ణ్య ఉపహరవితరణాయ ఒలిదానార్ధం సమధిగతమధురానగరం ప్రాప్తమయ
 రాధిపత్యమ్ శృత్వా ఎసుదేవః సత్సరం శీఘ్రం అదసేయం ఆముష్యేతిం వృద్ధాశ్చః
 అదసంబుదీత్యః ఉదవసితం గృహ మయాసీత్ అభజత్ యయావితవా. 130

శ్లో॥ తా వధ భ్రాతకా స్నిగ్ధా
 వైచా ల్మితసమూహా
 పరస్పరం పరివృజ్య
 ప్రచ్ఛతు రిరామయం

తావత్ శ్లో॥ అథ ఎసుదేవస్య నన్ద్రహగమనానంతరం స్నిగ్ధా వయశ్యా అతిపవ
 భ్రాతకా స్నిగ్ధాననుదేవయోః వైశ్యక్షత్రియయో రాధితృభావస్నేహకృత ఇతిభాః
 స్వస్య గోపత్నేన శూద్రత్వం శంక్యం గోపక్షణస్య వైశ్యవృత్తిత్వాత్ వైవా
 ద్విభవశాన్ కృతసమాగమా సంజాతసంగమా తో నన్దననుదేవో పరస్పర మన్యోవయ
 పరివృజ్య ఆలింగ్య అనామయం ఆరోగ్య మిద మపలక్షణం క్షేమస్య “భ్రాహ్మణం
 కుశలం పృచ్ఛేత్ శూద్రబంధు మనామయం వైశ్యం క్షేమం సర్వా పృచ్ఛే” దితి వచ
 నాత్ నందో ఎసుదేవ మనామయం ఎసుదేవో నందం క్షేమంచేతి వివేకః ప్రపచ్ఛతుః
 సోచతు రిత్యర్థః- 131

తత్ర మమదేవకృత ప్రశ్నప్రకార మాహ భ్రాతరితి చతుర్థిః

శ్లో॥ భ్రాత స్తనయసారేణ మధురేణ వివర్ధనే
జాతాచ్యుతసుతాశస్య యశఃచ్యుత సుతస్పృహః

భ్రాతరితి హేభ్రాతః మధురేణ మనోజ్ఞేన తనయనారేణ శ్రేష్ఠతనయేన అద్భూత్ శ్రీకృష్ణేన మయూరవ్యంసకాదిత్వా త్సారస్య పూర్వనిపాతాభావ వివర్ధనే విశేషేణ స్థం యోసి యద్వా మధురేణ న్వామనా తనయశబ్దో లక్షణయా తల్లిలాపరః తనయనారేణ పుత్రతీలారసేన నాగో ఒలే ధ్ధిరాంశేర్దే న్యాయే క్లీబం వలే త్రిషుక్లేబ మంబునెతిరత్నమాలా వివర్ధనే మధురతనయతీలారసం వీత్వా భృశం నందసి కిమిత్కర్తృ యత్ యస్మాత్ చ్యుతసుతాశస్య గతమావసత్వా త్పుష్కలవాప్తిషయే నిరాశస్యేత్కర్తృ అచ్యుతసుతస్పృహః నిరసధికసుతానురాగ, అచ్యుతరూపే సుతే అనురాగశ్చేతి వ్యజ్యతే జాతా ఆసీత్ ఒహుకాలా దపత్రస్య స్థవిరస్య తవ ఇదానీం సుతతీలారనా నభవః అతివాంఛా విషయత్వేన అతిశ్లాఘ్య ఇత్యేకోర్ధః సాక్షాద్భగవానేవ తవ సప్త్ర ఉప దిత్వఃకో తవ తల్లిలారసానభవానంద ఇతి స్మంగ్యర్థః 132

కుశలీ రాహణేయః బాన్వత కిము సద్మని

తాతసద్మీయతి ప్రాధ్య కీనా సప్తమీయతి

133

క శ్లో॥ ధాన్వతః తేజస్వినః తే తవ సద్మని రాహణేయో ఒభక్రః కుశలీ కుశలవాన్ కిము ఆప్త ఇతిశేషః ఆస్తే కిమిత్కర్తృః రాహణేయ ఇతి పద మత్రా ప్యుత్తరత్రైచ అస్మేతివ్యం తాత సద్మీయతి తాతస్య పితు సుష్ణ గృహం తాతసద్మ తదాత్మన ఇచ్చతీతి తాతసద్మీయతి 'సుప ఆల్పనః క్యేవ నః క్యఇతి పదసంక్షోజ్జాయాం' నతోః క్యచిచేతీకారః మాధ్య జ్ఞనకగృహం త్యక్త్వా బాలైస్సహ క్రిడనార్థ మ్యత్ర గమ్యం విధేతి కిమితి భావః ప్రాధ్య ప్రాధజ్యేన మిత్రగృహీయతి వా మిత్రస్య సువ్యాధిః గృహ మాత్మన ఇచ్చతి కిమిత్కర్తృ బాలై న్నాకం క్రిడనార్థం తేషాం గృహాన్ గంతుం శక్నోతి కిమితి భావః అత్ర తాతస్య మమ సద్మ ఆస్మన ఇచ్చతివా అథవా మిత్రస్య తవ గృహ వితి ప్రశ్నో వ్యంగ్యః యద్వా కుశలీ రాహణేయః భాన్వతస్తే సద్మని తాతసద్మీయతి కిము తాతసద్మనీ వాచరతికిం ఆధిరణా చేత్యాచారాధ్య క్యే' మాధ్యజ్ఞైవ మేవ తాతం వన్యతే కిమిత్కర్తృః ప్రాధ్య మిత్రగృహీయతి వా మిత్రగృహే ఇవాచరతి మే మమ ఒతా వసుదేవ ఏన సద్మ మిత్ర మితి మన్యతే కిమిత్కర్తృః అయమపి వ్యంగ్యార్థిపవ నతు నాచ్యార్థః ఏతద్ధర్మ్య వాచ్యత్వే నేష్యమాణత్వే వసుదేవేన దేవహస్య ముద్బాహితం న్యాత్ సద్మస్య కృష్ణ ఆస్మ జత్వ బుద్ధి రపి నశ్యే దితి మహా దశిష్టం బోధ్యం అత్రో ఆస్యో వ్యర్థో వ్యజ్యతే రాహణేయో ఒధ భాన్వత సూర్యస్య సద్మని సింహరాశౌ తాత సద్మీయతి కిము తాత సద్మనీ వాచరతి కిమి 'రాజానా రసితీతగూ క్షితిసుగ్రో నేతా కుమారో ఒధ' ఇతి ఒధస్య సూర్యకుమార వ్యవహరసత్వాత్ కంవా మిత్రగృహీయతి మిత్రే సూర్యమితౌ

బుధస్యేతి శాస్త్రాత్ యద్వా తాతస్య చంద్రస్య సద్వనికటకే ఇవాచరతికిమ్ నాచ
రత్యేవేత్యర్థః కింవాకింతు అవ్యయానా మనేకార్థత్వాత్ మిత్యగ్రహీయతి సూర్య
బుధయో ర్ద్వితృత్వా దిత్వస్వేతవ్యం ఏవంసతి బుధస్య సూర్యసుతత్వ శంకాపి నోదేతీతి
బోధ్యమ్ .

133

కంసాక్షియా పూతగా వ్రజం గమిష్యతీతి చేతసి కృత్వా ఆహ.

శ్లో॥ తవార్పితకర స్యాద్య నాదేయ మిహ కించన

అతోర్హసి వ్రజం గంతుం కర్తుం నైవానన గ్రహమ్ |

తవేతి॥ అర్పితకరస్య దత్తోపాయనస్య స్వం ధనమపి రాజనా స్కృణ్వత ఇత్యర్థః
అద్య అధునా ఇహ మధురాపురి ఆదేయ మాదాతుం యోగ్యం వ్రాప్య మితి
యావత్ కించన కించిదపి న నాస్తి కేతుం ధనాభావా దితి భావః. అతః ప్రయోజనా
భావా దిత్వర్థ వ్రజం గంతుం యాతు మర్హసి అన్తోభవసి ఆననగ్రహం కర్తుం
స్థాతుం నైవ నార్హస్యేన అతి అర్పితకరస్య దత్తవాణైవ ఆదేయం కించనా పిహ
నాస్తి ఆదానస్య పాణివిషయత్వాత్ పాణ్యభావే ఆదానం సమతత్వతి భావః అతో
వ్రజం గంతు మర్హసి పాణివైకల్యేన పాదవైకల్యాభావాత్ ఆననగ్రహం పిత్రాద్యా
సనగ్రహణం కర్తుం నార్హస్యేన పాణివైకల్యాదితి భావః ఇత్యర్థః ప్రతియతే॥ 134

శ్లో॥ భ్రాతర్గృజ ముపేక్షస్య | నోత్పాతశతసంకులమ్

విరరామాభిధా యేదం | నంద మానకదుందుభి

భ్రాతరితి॥ హే భ్రాతః ఉత్పాతశతసంకులం అమితార్థిష్టపరీక్షిం వ్రజం నోపేక్షస్య
వ్రజవిషయే ఉపేక్షా మ్యాకుర్వీత్యర్థః ఏతేన కంస స్తవ శిశునాశనాయ బహూ
న్యరిష్టాని కారయిష్యతీతి తత్రనానధానోభవేతి సప్తమృతి వసుదేవోపదేశ ఇతివ్యజ్యతే
ఏవ ముక్తరీత్యా అభిధాయ ఉక్త్వా ఆనకదుందుభి ర్వసుదేవ విరరామ విరతో
భవత్ తూష్ణిమభవ దిత్వర్థః బహుభాషణే దేవరహస్యప్రకటనభయా దితిభావః॥ 135

శ్లో॥ ప్రముదితహృదయం విధాయ శౌరిం

తదభిహితం హిత మాకలయ్య భూయః

భవన మను తత శ్చిచాల నంద

స్సమమను జీవిభి రాదృతైర్గవీశైః॥

ప్రముదితేతి॥ సన్దః శౌరిం వసుదేవం ప్రముదితహృదయం పుత్రకశలవృత్తాంతకథనేన
సంతుష్టాంతరంగం విధాయ కృత్వా తదభిహితం వసుదేవవాక్యం హిత విష్ట
మాకలయ్య జ్ఞాత్వా తతః జ్ఞానానంతరం ఆదృతైః స్వేన వసుదేవేనవా సమ్మూనిలైః
అనుజీవిభిః భృత్యైః గవీశైః గోపై స్సమం సహ భవనం గృహ మను ఉద్దిశ్య
చచాల యయా.

136

శ్లో॥ పూతనా తదను నందిమందిరం

పాతనాయ సకలార్భసంతతే

యాతనాను నిపుణా సమాయయా

చేతనార్ద్రన పరాయణాశయా

పూతనేతి॥ తదను స్వనిర్దగమనానందరం యాతనాను పిడకేషు నిపుణా కశలా
పూతనా తన్నామ్నా అసురస్త్రీ చేతనార్ద్రనపరాయణాశయా చేతనానాం శిశూనా
మద్దనం హింసకమేన పరాయణం పరమప్రాప్య మిత్యాశయా ఇచ్చయా చేతనార్ద్రనో
జనార్దనః కృష్ణపద పరాయణ మిత్యాశయేతి చ గమ్యతే శ్రీకృష్ణసాయుజ్యభలాష
యేతి వ్యంగ్యాశయ సకలార్భసంతతే స్వశీఘ్రస్తానస్య పాతనాయ నాశనార్థం నన్ది
మందిరచ్ఛవప్రజం సమాయయా సమాజగామ

137

XII సేయ మవతంతిరకంసశాసనాకిమనీయతరకామిరూపచంపదతిసంహితవసుం

ధరాబాలిశపరాసనపలాయణా నందభవసభూషణీభూత ముపధిబాలిశం

వనమాలినమతివేలబాలీ లావిలోకనలాలనేవకరగ్రాహంగృహీత్వాతదీయ

మధురతరభారతభరనిమంపరవశనిజాశయేవ కమసి ప్రమోదభర మభి

నీయ హాలాహలనిలయ మాత్మనస్తనయుగళ మపాయయత్

సేయమితి॥ అవతంతిరకంసశాసన మాజ్ఞా యయా సా
తీర్థోక్తా కంసశాసన వరివిదమివ శోపితే గృహీత్వేత్యర్థ తదాజ్ఞా పరతంత్రేతి
యావత్ అతపవ బాలిశానాం బాలానాం పరాసం మారణం తదేవ పరాయణ
ముఖ్యకృత్యం యన్యాన్నా తీర్థోక్తా కమనీయతరస్య సుందరస్య కామిరూపస్య అంగనా
కారస్య సంపదా విభ వేన అపరిమితా వచితా అసంధరా యయా సా తీర్థోక్తాచేయం
నన్దమందిర ముపతా పూతనా నన్దభవసభూషణీభూతంనందగృహభరణాయమానము
పధిబాలిశం కపటశాలకం వనమాలినంకృష్ణం అతివేలబాలీలానామత్మరబాలవిలాసా
నాంవిలోకన దర్శనే లాలచేన లోలేవ ఇస్తుతస్తు సతిధేతిభావో కరగ్రాహం గృహీత్వా
కదేః గృహీత్వా హస్తే వర్తిగ్రహో రితిణముల్ తదీయస్య కృష్ణసంబంధిః మధురత
రస్య అతిన్వాదుః భారతీభరస్య వాగ్విలాసస్య నిశుమచేన శ్రవణేన హేతునా పరవశః
పరతీస్త్రో వివశణత్యర్థః నిజ స్వీయః ఆశయః హృదయం యస్యా స్యా తథోక్తా తథా
విధేవ కమ స్వనిర్వాచ్యం ప్రమోదభర మానస్తరాశి మభినీయ అభినయముఖేన
ద్రష్టాణాం ప్రదర్శయిత్వేత్యర్థః హాలాహలనిలయం వివనివాసభూత మాత్మనః స్వస్య
స్తనయుగళం కుచద్వంద్యం అపాయయత్ పాయయామాస శ్రీకృష్ణాయ స్వస్తస్య
పాన మదా దిత్వర్థః

138

గ|| యశునందనోపి త్రిభువనమోహనవిశాలముపి మా పియ
మతిసంధాతు మధ్యవస్యతీతి తదీయచ్ఛంపి మమనందనాఁగ్గియ
మరిమిలిశేరల మవలేమమి ప్రాణసమీరచై న్నమ ప స్మిత్.

యద్వీతి|| యదునందనోపి యదోః స్వవంశమూర్తిపురుషస్య యదూహాః పానాః
అనందనః యదువంశవర్ధన ఇత్యుక్తః పశేన శ్రీకృష్ణస్య దీప్తాయస్మిన్మృత్యుం చక్షుశే
తేనచ పూతరావిషపాగా ద్భుక్తిస్య న కాపి క్షతి క్షతి స్వస్థైః ప్రాణమోహ
విశారదం త్రిలోకసమ్మోహనైతత్ మ్యామపి యం పూతనాదీని తాం వాహు
మధ్యవస్యతీ నిశ్చిగతి ఉద్యుక్తైశ్చార్థ్యర్థ ఇతి శుం తిదీయచ్ఛంపి వ్యాధిం చ
అనుసందధానవీవ జాగ్రత్తేన లదీయం తిన్మానంబంధి అవశిష్టతే న తిన్మానంబంధి
పాటవం అవలేమమి గర్భంచ ననోబలంబేద్యైః ప్రాణసమీరచై న్నమ ప స్మిత్
భిస్సహ తత్ప్రాణానపీత్యర్థ అనిష్టదత్తాన్మా దమీమాః ఉపహా ర్యుర్తి

శ్లో|| యత్పూతనాప్రాణసమీరవార
మహాస్తనాన్వాదనిభా నధాసత్
చక్రే తతోసా నిరధారి కింతు
చిత్ర సుషర్ణప్రాణయిత్వ మస్మిన్.

యద్వీతి|| యద్యస్మాత్ అసౌ శ్రీకృష్ణ పూతనాప్రాణసమీరవారం పూతనానా
వాయుసమూహా ప్రాణస్య నిశేధత్వా దియముక్తిః స్తనాన్వాదనిభాన్ ప్రాణా
మహాత్ అధానీ త్విహ తత స్తస్మాత్తతో అసౌ శిశుః చక్ర విష్ణుతే నిరధారి
వ్యస్యతే నిరధారి సిద్ధితిః లోకైరితిశేష మహామాయన్యా పూతనానా గూ
కోయం చార్కః ప్రాకృతికిన్తు భగవానేవేతి లదానీ జనాః శం కేనం నిర
ష్ఠేనిరే ఇతిభావ సర్వస్య నాతాశనత్వాత్ పూతనాప్రాణవాదానుభవే ని
ర్నబాల, ఇన్తు సర్వపవేతిలోకానిరణయన్నితివ్యంగ్యశబ్దః వ్యంగ్యార్థమాప్రేరే
మావిష్కారోతి కిన్త్రితి కిన్తు లక్ష్మి చక్రే సుషర్ణప్రాణయిత్వం గర్భడక్ష్యం చక్రే
సర్వగర్భడయో ర్వైత్వా దితిభావః భగవత క్షిప్తస్య గర్భధూత్యైవ గర్భడక్ష్య
సచిత్ర మితి వాస్తవార్కః కిన్త్రితి తుదీయచ దన కవిసా స్వయమేవ చక్రవర్త్య
స్యావిష్కరణాత్ గుణీభూతవ్యంగ్య మిగమ్

140

శ్లో|| సానీ జగత్ప్రాణధయీ సహస్యాః
ప్రాణానిలానేవ నినాయ నాశమే
తుల్యేపరాధే మరుతాం హితోభూ
కసా నిపు స్సేతి విచిత్రమేతత్.

సానీదితి॥ సా పూతనా జగత్ప్రాణాధియూ జగతః లక్షణయా తద్భజనానాం ప్రాణానాం
 ప్రాణవాాయూనాం ధియా పాయినీ అపహరిణీతియావత్ “పాపప్రాప్త్యేతి ధేట శ్శప్ర
 త్యయఃటిత్వాత్ స్త్రియాం జీవ” ఖశోన్యత్ర నేష్యతే ఇతి హరదత్తమతేతు జీబుర్లభ
 ఇతి ధయాఇత్యేవపార్యమ్ ఆసీత్ ఒభూవ సచ సోపి కృష్ణః అస్యాః పూతనాయాః
 ప్రాణానిలానేవ ప్రాణవాాయూనేవ నాశ మదర్శనం నినాయ ప్రావయామాన అపజహః
 రేత్యర్థః జగత్ప్రాణాపహరిణ్యాం ప్రాణానేప జగదస్త్యఃపతీ శిశు రపహర దితి పృతీ
 తన్య విరోధన్య తన్య శిశో రప్రాకృతత్వేన జగదస్తపాతిత్వాభావా త్తిదపహరణం
 యుక్తమేవేతి పరిహరః అపరాధే ప్రాణవాాయుప్రహరణరూపే ద్రోహే తుల్యేపి సమా
 నేపి అసౌ కృష్ణః మరుతాం దేవానాం వాయూనాంచ “మరుతౌ షవనామరావిత్య
 మరః” హితః సుహృత్ అభూత్ సా పూతనారిపు శ్శత్రు రభూత్ అర్ధా స్మరుతా
 మేవ ఇత్యేతత్ ఇతీదం విచిత్ర మద్భుతమ్ ప్రాణానాం వాయుత్వేన తదపహరిణో
 రుభయోరపి వాయుద్రోహిత్వే తుల్యే ఏవో వాతానాం హితః అన్యోహితఇతి కథనం
 విచిత్రమితిభావః అన్య విచిత్రన్య ఏవో దేవహితః అన్య దేవహితే త్యర్థా
 శ్రయణా త్పరిహరఇతి వివేకః అత్రాయం వ్యంగ్యార్థః సా జగత్ప్రాణ
 ధియా వాయుద్రోహిణి ఆసీత్ “సమీరమారుతమర్జ్యగత్ప్రాణసమీరణాఇత్యమరః”
 ఇదం జగత్ప్రాణపద ముపలక్షణ మిద్రాదిదేవానామ్ దేవమూహద్రోహిణీతి ఫలి
 తార్థః సతుకృష్ణః అస్యాః దేవద్రోహిణ్యాపవ ప్రాణానిలా న్నాశం నినాయ ఏవ
 మపరాధే ప్రాణద్రోహరూపే తుల్యేపి అసౌ మరుతాం దేవానాం హితోభూత్
 స్వశత్రునాశకత్వాత్ సర్వాదిమరణేన సస్త సస్తవ్యస్తేవ సతు తత్రోద్విగ్నభ
 వస్తీతిభావః సా పూతనారిపు రభవత్ స్సద్రోహకరత్వా దితిభావః ఇత్యేతత్ విచిత్ర
 మద్భుత మితి కాకు. నాద్భుత మేవేత్యర్థ

141

శ్లో॥ నిషియ తస్యా గరళాయ తాని
 న వివృధే స్తన్య ఏయాంసి సోయమ్
 ఆవాసభూమి ర్వివధి స్సుతాపి
 తస్యైవ యస్యేష్టతమేతి విత్తమ్॥

నిషీయేతి॥ గరళాయితాని గరిళవదాచరితాని తన్య పూతనాయా స్తన్యపయాంసి
 స్తనే భవాని స్తన్యాని తత్ర భవ ఇతి భవాధే శరీరావయవాచ్ఛేతియత్ తానిచ
 తాని ఏయాంసి స్తన్యపయాంసి స్తన్యవసుతక్షరాణీత్యర్థః నిషియత్యా సోయం భగ
 వాన్ కృష్ణః నివివృధే వ్యధాం నాయాసీత్ గరళపానే కారణే సత్యపి వ్యధారూప
 కార్యాభావవర్ణనా ద్విశేషాలంకారః “కార్యాజని ర్విశేషోక్తి స్తుతి పుష్కలకారణే
 ఇతిలక్షణాత్” ఉక్త మర్థం సమర్థయతి ఆవాసేతి యన్య కృష్ణన్య వివధి స్సముద్రః

గరళనిధిశ్చ “కృషీటం కాణ్ణమస్త్రీన్యా జ్ఞననీయం కశం విష మిర్విమరాద్విషశ స్య
జలేప్రయోగ ఆవాసభూమి. నివాదేశః భవతి తస్య విషధేన సుతా పుత్రికా
లక్ష్మీరీతిర్భగః యస్య కృష్ణస్య ఇప్తతమా ప్రియతమా ప్రియతీ త్నః భవతి.
ఇతి విత్తం ప్రసిద్ధమ్ “విషఘ్నణన్యాయే జీవా మ్యహా” మితి వచనాత్ నిత్యవిష
సంబంధస్య అన్య విషా ద్వ్యధాభావో యత్ప్రవేతి భావో వాక్యార్థపాతుకం కావ్య
లింగ మలంకారః సచశ్చేషోజ్ఞాపితః 142

శ్లో॥ అలమల మితివాగీది తతోపా

ఝషితి విభిన్నసమగ్రసంధిబంధా

అధిధరణి పపాత నప్తసంజ్ఞా

గిరిరివ దుస్సహరాద్రవజ్రఘాతాత్

అలమితి॥ తతి శ్రీకృష్ణస్యపానానంతర మసా పూతనా, అలమలం సంధిమాణా
ద్విరుక్తిం స్తస్యపానేనకృత మిత్యర్థః ఇతి వాదిని భాషిణీసతీ ఝషితి తత్తేజమేవ
విభిన్నాః విశీర్ణాః సమగ్రా స్సర్వే సంధిబంధాః అస్తిసంధిబంధనాని యన్యా న్నా
విభిన్నసమగ్రసంధిబంధాసతీ అతవవ దుస్సహరాద్రవజ్రఘాతాత్ దుర్బల్యభీష
ణాశనిక్షతాదేతో. గిరి పర్వతఇవ నప్తసంజ్ఞా నిశ్చేతనాసతీ అధిధరణి భవి
“విధిక్త్యర్థేవ్యయాభావ సుపాల్కు “అదన్త్యాభావాన్నామ్” పపాత అపతత్.
ఉపమాలంకారం తేన పర్వతతుల్య మన్యా రూప మితి వస్తు వ్యజతే 143

శ్లో॥ అపపుర మిదమీయం గాత్ర మాధాయ ఘోరం

కలయతి శిశురక్షం రక్షిణం చక్రకాశే

నిజసదన ముపాగా న్నందగోప స్సహస్త్వే

గ్నిశిమితి సుతవారో విస్మయంచ వ్యతానీత్

అపపురమితి॥ ఘోరం భయంకరం ఇదమీయం పూతనాసంబధి ‘వృద్ధాచ్చ’
గాత్రం కళెబరం అపపురం గ్రామాద్భూహి రిత్యర్థం. “అప పరి బహ రించన
పశ్చిమ్యే” త్యవ్యయాభావః ఆధాయ కృత్వా పాతయిత్యేత్యర్థః. రక్షిణం చాల
కానాం చక్రవాళే మణ్డలే శిశురక్షం కృష్ణరక్షం కలయతి కుర్వతితి అక్ష్టై రిష్టై
స్సహ నందగోప. నిజసదనం స్వగృహం ఉపాగాత్ ఆజగామ “నందగోప” ఇతి
పద మత్రాప్యన్వేతి నిశమితసుతివార్తం శ్రుతపుత్రవృత్తాన్త స్సగ్ విస్మయ మాశ్చ
ర్యంచ వ్యతానీత్ విన్తరయామాస ప్రావేతి యావత్ స్తనన్ధయ రాక్షసం
మారయామాసేతి వృత్తాన్తం శ్రుత్వా కోవా నవిస్మయతీతిభావః. 144

గ॥ అధ కదాచి దౌత్యానికముంత్సవసముత్సృకనకిలవల్లవవిలాసినికులకలకల
కబళితాను హరిద్దరీషు య పానాసమాకులయశోదాకిశోరచరణతు
సమీరితవిశంకటనికటశకటర్పుం పిభావ ముత్పాతశత మాశంకమానా
నిందగోపపురోగమా స్తత్కర్మణా ప్యనభిభూత మర్భక మవలోక్య
కమపిప్రమోద మనుబభూవుః

అధేతి॥ అధ పూతనానాశనాన స్థరం కదాచి త్కస్మింశ్చ త్కాలే బాలస్య తృతీయే
మాసీత్యర్థః హరిద్దరీషు దక్కుహరేషు ఉత్థాన భవ బౌత్థానిక. అధ్యాత్మదిత్వాత్
వఞ్చో సచాసా మహా నిత్త్యం బౌద్ధానామహత్తవ. “ఉత్పాతే హర్ష మిత్యేష
ఉత్సవః పరికిరీత ఇత్యుత్సవంబుజీహృ బాలకృష్ణస్య ఉత్థానసమయే కృతః మహా
త్సవ ఇత్యర్థః తస్మిన్ సమ్య గుత్సృకానా ముత్కంఠతానాం సకలానాం సర్వానాం
వల్లవవిలాసినినాం గోవాంగనానాం లక్ష్మ్య పృండుస్య కలకలై తాదృశధ్వనిభిః కబళి
తాను వ్యాప్యాను సతీషు పయ పిపాసయా శరీరాచేచ్ఛయా సమాకులస్య సంబ్రాం
తస్య యశోదాయా కిశోరీస్య శిశో చరణాలేస వాదాధ ప్రదేశేన సమీరితస్య
క్షీస్తస్య విశంకటస్య విశాలస్య కిలకళకట్య మిష్య అసః ఝర్పురీభావో
విశీర్ణ తా యస్మిం స్తత్ తథో క్తంయస్మిన్ త్పాతశత శకటర్పురీభావో స్తర్భూయ
వర్తతే తదిత్యర్థః శకటర్పురీభావాదితి మియావత్ ఉత్పాత మమితా నుత్పాతా
నిత్యర్థః అశంకమానాః సంభావయన్ ఉత్పాతశతమృతి ఆశ్రమంతా చ్ఛంకమానా
ఇతివా నన్దగోపపురోగమా న్నాదయో గోవా తత్కర్మణాపి శకటర్పురీభావ
క్రియయాపి అనభిభూత మతీరస్కృత మర్భకం శిశు మవలోక్య దృష్ట్వా కమ ప్యని
ర్వాచ్యం ప్రమోద మానన్ద మనుబభూవు అనుభవ నిస్మ ప్రాపురిత్యర్థ 145

గ॥ ఏవ ముత్పాతశతమపి పరిభవంతి మనంతమహిమాన మేన మర్భకం
యశోదా కదాచి దుత్సంగసంగిన మాధాయ వర్తమానా గిరిశిఖర భర
మివ తత్కలైబరభరం నిమిషమపి నవిషేహే

ఏవమితి॥ ఏవంప్రకారేణ ఉత్పాతశతమపి అమితాన్య ప్యరిష్టాని పరిభవంతం నాశ
యంతం అతిఏవ అనన్తమహిమాన మమితమహత్వశాలిన మేనం పూర్వోక్తం
మర్భకం శిశుం కదాచిత్ ఉత్సంగసంగిన సక్తగత మాధాయ కృత్వా వర్తమానా
స్థితా యశోదా గిరిశిఖరభరమివ పర్వతశృంగభారమివ వర్తమాన మిత్యుపమా
తత్కలైబరభరం శ్రీకృష్ణశిరీరభారం నిమిష మతిక్షణకాలమపి “కాలాధ్వనో
రిత్యన్తసంయోగే ద్వితీయా” నవిషేహే వోధుం నశశాకేత్యర్థ. సన్నిహితత్వణా
వృత్తచక్రానిలభారిహేతవే భగవాన్ స్వయం దుర్భరో బభూవేతి భావ. 146

శ్లో॥ కుక్షిస్థాఖిలలోకాయ మబలా నృకసుందరీ
విమ్రయావిషయేష్యస్మి న్యస్యయంత తదా జనాః

కుక్షిస్థేతి॥ అయం కృష్ణః కుక్షిస్థాఖిలలోకాయ మబలా నృకసుందరీ యశోదా అబలా గుర్బలా క్రితచ విమ్రయావిషయేష్య ఆశ్చర్యస్య అవిషయేషి అనవకాశేపీత్యర్థం ఆస్మిన్ గిరిఖరన త్కృష్ణకళేబరస్య నుర్భుకస్య విషయే తదా తదాసీం జనాః వ్యస్తయస్త ఎస్మయ మభజన్నిత్యర్థ అత్ర విమ్రయా విషయేషి వ్యస్మయస్తేతి విరోధస్య శ్రీకృష్ణతత్త్వాజ్ఞానాదితి పరిహారి తేన విరోధా భాసాలంకారం ఏతేన తృణావృతమాయాకృతో నాయం శిశుకళేబరభార భగవదచ్యయేవేతిసప్తమ్

147

శ్లో॥ అద్భుతం పర మాస్థాయ జననీ భారపీడితా
అవతార్య శిశుం భూమా కర్మసు వ్యాపృతాభవత్

అద్భుతమితి॥ భారపీడితా శ్రీకృష్ణకళేబరభారచ్యుతితా జననీ యశోదా పరి మత్యం మద్భుత మాస్థాయ ప్రాప్య శిశో రిరిఖిరన దుర్భురత్వస్య క్వాప్యవృష్టశుభత్వా దద్భుతమితి భావ శిశుం భూమా గూతచ అవతార్య అవరోహయి త్యైత్యర్థః స్థాపయి త్యైతియావత్ కర్మసు గృహకృత్యేషు వ్యాపృతా వ్యక్తగా అభవత్ బభూవ ఏవం విస్మితాయా యశోదాయాః కర్మివ్యాప్తేరపి భగవన్మాయా కృతైవేతి బోధ్యమ్

148

శ్లో॥ తృణావృత క్రవ్యా శిశుముపరి క్రానిలకను
ర్యదా తూలం నీత్వా శిశుముపరి భారాద్ధితకః
వ్యవస్య నుత్రస్త్వం పృథుకకనిష్ఠేతిగ
గళత్రాణం వ్రాయా ధరణి మిద మత్యచ్ఛత మహాత్

తృణావృత ఇతి॥ తదను యశోదాయా సుకత్యాగావచరం క్రవ్యా ద్రాక్షసః తృణావృతం కృతచక్రానిలతను విధృతచక్రవాతశరీరస్య మ్దాలాకారవాయు రూభిత్యైత్యర్థః తూలం యథా సిమమివ శిశుం బాలముపరి ఊర్ధ్వం నీత్వా భారాద్ధితక భారేణ శిశుశరీరభారేణ అర్థితౌ పీడితౌ కరా యస్య స కథోక్తః అతపివ ఉత్రస్త్వం శిశుం త్యక్తుం వ్యవస్య ఉద్యంజమానం తదైవ పృథుకకర నిష్ఠేతిగళః పృథుకస్య శిశో కరాప్యం నిష్ఠేతిగ నితరాం బాధితం గళ కరం యస్య స తథోక్తం అతపన గళత్రాణం గళే భ్రశ్యో ప్రాణో యస్య స ఊర్ధ్వత్రప్రాణవ్యర్థ ధరణిం భూమిం వ్రాయా దభజత భువ్యవత దితర ఇదం తృణావృతహసన మత్యచ్ఛత మతివిష్కయావహ మహాత్ జాతమ్ అత్ర శిశుమారణే

ప్రవృత్తస్య తృణావృత్తస్య స్వకపవ మరణాత్ విషమాలంకారః యశోదయ
అవతారితం గిరిశిఖరవ ద్దుర్భరమపి శిశుం తూలన తృణావృత్త ఉపరి నినారే
త్యనేన తృణావృత్తస్యాత్యచ్ఛత్రలం ప్రతయతే చక్రానిల స్థూలమివ తృణావృ
శ్శిశు ముపరి నినాయే త్యుపమాలంకారః. 14

గ|| తదను యదుకులపురోధా గర్గాభిధానో ముహాముని ర్యసుదేవ నిదేశేన
నందమందిర మధిగమ్య యధావిధి సమభ్యర్చిత స్తనయయో
రనురహసమేవ నామకర్మమంగళం విధివ ద్విధాతు మారభత||

తదన్వితీ|| తదను తృణావృత్తహననానన్తరం యదుకులపురోధాః యదువంశపురి
హిత గర్గ ఇ త్యభిధానం నామ య్య - గర్గాభిధాన మహాముని. మహర్షిః వగ
దేవస్య స్వదాతు నిదేశేన ఆజ్ఞాయా నన్తనజ మధిగమ్య వ్రాజ్య విధి మనతిక్రమ
యధావిధి యధాశ్రుం సమభ్యర్చిత సంపూజిత నన్తేనేతిశేష. అనురహస మేక
న్తేపవ కంసభయాదితిభావ. అన్వవతవ్తాదేహస ఇతిసమాసాన్తోచ్చిత్తయఃతనయయో
రామకృష్ణయో. నామకర్మ మంగళం నామకరణరూపం శుభం విధినత్ శాస్త్ర
యుక్తం యధాతథా క్షత్రియత్వా ద్వస్తుత ఇతిభావః విధాతుం కర్తు మారభత ఉ.
చక్రామ తత. విఘ్నేశ్వరాదిపూజానన్తర మిత్త్యర్థః 15

శ్లో. రాహిణేయం బలో రామ స్సంకర్షణ ఇతి ద్విజ
అవస ద్వాసుదేవోసా కృష్ణ ఇత్యపి నందజమ్

రాహిణేయమితి||ద్విజో గర్గాభిధో బ్రాహ్మణ. రాహిణేయం రోహిణ్య అపత్యం
స్త్రీభ్యోధకో బలఇతి రామఇతి సంకర్షణఇతిచ అవదత్ ఉవాచ తస్య నామత్రయం
చకారేత్యర్థః. బలం భగవత్పుర్యంకేత్యేన భగవచ్ఛరీరధారణోపయోగి శరీరపాలన
మస్యాస్తీతి బలః అర్కఆదిత్వాదచరమతే భగవతీతి రామః భగవద్ధ్యానానన్తపరవశ
ఇత్యర్థః సంకర్ష త్యేకీకరోతి ప్రపిచ్ఛం భగవతా ప్రళయే ఇతి సంకర్షణం ప్రళయేహి
ప్రపిచ్ఛ ముదరేకృత్య భగవాన్ శేషే శేతే సంకర్షణ న్యాదిశేషస్య పూర్తాకర
వాతేన సర్వప్రపిచ్ఛదహనం భవతీతిచ ప్రసిద్ధమ్ ఇతి శేషాంశత్వాఖ్యాపకం నామ
త్రయమ్ అసా ద్విజః నన్తజం నన్తసుతం వసుదేవ ఇతి కృష్ణ ఇతిచ అవదదితిపూర్వే
ణాన్వయః వసుదేవస్యాయం వాసుదేవ అపత్యత్వావిక్షయా అత ఇఘోఽభావః
“ప్రదీయతాం దాశరథాయ మైథిలీతివత్” తస్యేదమిత్త్యేన్ నాయం తివ సుతః కిన్తు
వసుదేవసుత ఏవేతి నామకరణవ్యాజేన నన్తమ్ప్రతి బోధయామూసేతి భావ.
వస్తువు వస్తు వస్తు జగన్న్యస్మిన్నితి వసతి జగ త్రయమితివా వాసు. దీవ్యతి భూతపాల
నాదిగా క్రిడతీతిదేవ. వాసు శ్చాసా దేవశ్చి వాసుదేవ. నాయం వసుదేవసుతః

నచ త్వత్సుతః కిన్తు సర్వకారణభూతః పరమాత్మైవేతిభావః కృష్ణః పరమానంద
స్వరూప ఇత్యర్థః కృషి ర్భూవాచకం శ్శబ్దః ఐశ్వ నిర్వృత్తివాచక తయో రై క్యం
పరం బ్రహ్మ కృష్ణ ఇత్య భిద్ధీయతే ఇతినిరుక్త త్వత్ 156

శ్లో న పోతః పోతోఽసౌ నిరవధికసంసారజలధే
ర్న పాకః పాకోయం యదుకులగళద్వేలతపసామ్
తథా వ్యేతౌ పోతప్రకృతి మవలంబ్యాధ జగతీం
నిజై ర్విలాజాలై రహహవిదధాతే ప్రముదితామ్

నపోతఇతి||అసౌ కృష్ణ పోత శ్శిశు ర్నభవతి కిన్తు నిరవధిక సంసారజలధేః దుస్తర
సంసారసముద్రస్య పోతః తారక ఇతి యావత్ భవతి అతనపోత ఇతి
నిషిధ్య పోత ఇతి పున్రవచనా ద్విరోధ తస్య నౌ రితి పరిహార అతో విరోధా
భాసాలంకారః ఏవ ముత్తరవాదేషి బోధ్యమ్ కించ “నిరుక్తి ర్యోగతో నామ్నా
మన్యార్థత్వప్రకల్పన మితి పోతపాకశబ్దయో రద్ధానరనిర్వచనలక్షణో నిరుక్త్యలం
కార అసౌ రామ పాక శ్శిశుర్నభవతి కిన్తు యదుకులగళద్వేలతపసాం యదుకు
లస్య యదువంశస్య సంబంధినాం గళస్తీ వేలా మర్యాదా యేషా స్తేషాం గళద్వే
లనా మమితానా మిత్యర తపసాం సుకృతానాం పాకః పరిపాకో భవతి తథాపి
భగవత్వేన భగవదంశత్వేనచ అపాకృతిం శిశుస్వభావమవలంబ్య ధృత్వా
మాయాబలా దితి భావః అథ తతః జగతీం భూమిం నిజైః స్వీయైః విలాజాలైః
విలాససమూహైః ప్రముదితాం సంతృప్తాం విదధాతే సర్వాతే అపాహేత్యాశ్చర్యం
భగవతో బాలలీలా ఇతీద మద్భుతమితిభావః ఇతి ద్వితీయవిలాసే ప్రధమతో వర్ణనీ
యానాం బాలలీలానా మయ ముపొద్ధాతః విలాసాస్తే జగదానందవిధానవర్ణనేన మం
గళమపి కృతమితి బోధ్యం 15

అథ యావత్కిన్చిత్ ర్మనుష్యస్య లోకే తిష్ఠతి శాశ్వతీ తావ త్పుణ్య
కృతాన్ లోకా ననన్తా స్పరుషాశ్చుతేఇతి శాన్తార్థ మనుసందధానః ప్రబంధే
నిజనామాఖ్యానపూర్వకం పరిచ్ఛేదసమాప్తిం కథయతి.

శ్లో॥ యస్మిన్ శంకరదారచారభజరీజృంభతక్రూక్షచ్ఛటా-
పాతాం కల్పలతావితానసుమనోగుంభప్రియంభావుకాః
తస్యాసౌనవకాళిదాసవిదుష శ్చంపూప్రబంధామృతే
పూర్వ కావ్యవిదాం ప్రకల్పితసముల్లాసో విలాసోఽ గమత్ ||

యస్మిన్నితి|| కల్పలతావితానసుమనోగుంభప్రియంభావుకాం కల్పలతావితానస్య
కల్పవృక్షసమూహస్య సంబంధీ సుమనోగుంభాః పుష్పమాలాః తాఇవ ప్రియం

భాషకాః ప్రియాఞ్శత్యర్థః “కర్తరి భవః భిష్టుచ్ఛుక” భావితీ చ్వరే భవజేః
 ఖుకణ్. అప్రియాః ప్రియాః భవస్థితి విగ్రహః శంకరదారసారభజరీజృంభ
 త్కటాక్షచ్ఛటాపాతాః శంకరదారాణాంభవాన్యాః సారభం సాందర్యం
 “సుగంధాచ మనోజ్ఞేచ వాచ్యన త్సురభి స్సత్ప్రత” ఇతివిశ్వః తేన సురభి ర్మనోజ్ఞః
 తస్యేదం సారభమ్ “తస్యేదమిత్యణ్.” సాందర్యమితి ఫలితార్థకథనమ్ తేన
 జరీజృంభన్తః అతిశయేన విజృంభమాణాః అతిసుందరా ఇత్యర్థః. శ్రీకటాక్షాణాం
 స్వత స్సుందర త్వేపి పార్వతీసాందర్యసంక్రాన్త్యా అతిసాందర్య మితిభావః. కల్పలతా
 వితానసుమనోగుంభే సారభస్యసుగంధస్య జరీజృంభణ మస్తి. అతతు శంకరదార
 సారభస్యేతి బింబప్రతిబింబభావేన సామాన్యధర్మః యే కటాక్షాః తేషాం భటానాం
 సమూహానా మపంగసంఘానా మిత్యర్థః. పాతాః ప్రవృత్తయః యస్మిన్ స స్థితి
 శేషః. చూలాకారసాదృశ్యార్థం కటాక్షచ్ఛటేత్యుక్తమ్. తేనచ నిరతిశయా
 కవివిషయా భగవత్పాఠ్యః కరుణా వ్యజ్యతే. కల్పలతేతి విశేషణేన పార్వత్య
 పాంగానాం శ్వేతత్వం వ్యజ్యతే. అభీష్టదాతృత్వజ్ఞేతి తస్య నవకాళిదాసవిదుషః
 నవకాళిదాసఞ్చి విద్వాన్ కవిః తస్య చంపూప్రబంధామృతే చమ్పూప్రబంధ
 సూపేఅమృతే సుధాయాం పూర్వః ప్రథమః కావ్యవిదాం సహృదయానాం
 ప్రకల్పితసముల్లాసః ప్రకర్షణకల్పిత స్సమృగుల్లాసః ఆనందః యేన స తథోక్తః
 ౨౮ “విలాసః. విలాసఞ్చి పరిచ్ఛేదస్యసంజ్ఞా”. అగమత్ సమాప్తఞ్శత్యర్థః. 152

ఇతి శ్రీహయవదనరదనరుచినదనవదనవేనమధురతరరససమాస్వాదనిత్యత్వస్య
 ఫణితర మాపరిణయాదిప్రబంధస్య పులిఘల్ల రామసూరి కరుణాసమాసాదితానవద్య
 బ్జవిద్యస్య బెల్లంకొండోపనామక మోహన్రాయతనూభవస్య రామస్య కృతిషు
 సమ్పూర్ణభాగవతవ్యాఖ్యానాయాం మంధరసమాఖ్యానాయాం ప్రథమో విలాసః

శ్రీ హయగ్రీవార్చనమస్తు.

శ్రీ చంపూభాగవతే

ద్వితీయో విలాసః

శ్లో॥ మత్సర్వస్య మదీయజీవితమమప్రాణాంబతాతేతి తం
 ప్రేక్షా యేన ముహు శ్చుచుంబ జననీ యద్వా హరి రాబ్ధిశః
 స్మేరాస్య కిమపిబ్రవన్ నిజజన్మాలోకనాదుర్లల
 లీలాజాల మమూల్యమాదితనమ తస్మై చ తస్మైచన ॥

అథ॥ ద్వితీయవిలాసప్రారంభే నమస్కారాత్మకం మంగళం గ్రంథతో నిబధ్నాతి
 మత్సర్వస్వేతి హేమత్సర్వస్వ స్వశబ్దోఽత్ర ధనవాచీ మదీయసర్వధన మమ సర్వం
 ధనమమేన నతు త్వత్తోస్యధన మ్మమాస్తేతి భావః. ఏతేన ప్రేమాస్పదత్వం వ్యక్తమే
 హేమదీయజీవిత మమేదం మదీయం వృద్ధాశ్చ తచ్చ తజ్జీవితం జీవనం తస్య
 సంబుద్ధిః మమ త్వమేవ జీవనం నాన్యదితి భావః ఏతేన ధనాదపి పరప్రేమాస్పదత్వం
 వ్యక్తం హేమమప్రాణ యద్యపి వాగ్మా పుంసి చ భూమ్నస్యవేతి కోశా ద్భూతుత్వం
 వక్తుం యుక్తం తథాప్యత్ర ఏకీవన వాగ్మాః పశ్చిధా భిన్నాతి వ్యవహార మాశ్రిత్య
 ఏకత్విముక్తం ఏతేన ధనవీతాభ్యామపి పరప్రేమాస్పదత్వం వ్యక్తం స్వప్రాణా
 పెక్షయా ధనజననయో ర్నికృష్టత్వం లోకసిద్ధమేవ యద్యపి జీవితం ప్రాణధారణ
 మితి జీవితప్రాణయో రేకత్వమేవ పృతిభాతి తథాపి పృక్తతే జీవితహేతో జలాదౌ
 జీవితశబ్దో లాక్షణిక ఇతి జ్ఞేయం హేలంబ హేమాతః పుత్రేప్యంబశబ్దప్రయోగః
 రక్షతత్వాభిప్రాయగర్భం ప్రేమకృత ఇతి బోధ్యమ్ ఏవం హేతాత ఇత్యత్రాపి
 బోధ్యం హేపిత ఇత్యేవం రీత్యా బ్రువాణేతి శేషం వదంతీసతీత్యర్థః. తం భగవన్తం
 కృష్ణం జననీ యశోదా యేనప్రేక్షా ముహు శ్చుచుంబ “చుచివక్త్రసంయోగే”వస్తు
 తస్తు త్వమేన మాతాచ పితా త్వమే వేత్సుక్తవచనానుసారేణ భగవత ఏవం
 విధిత్వ ముచితమేవేతి బోధ్యం యద్వా సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మాతి శ్రుత్యా యతోవా
 ఇమాని భూతాని జాయంతే ఇతి కారణశ్రుత్యా చ భగవతి సర్వశ్రుత్యాదిరూపణ
 మంబాత్వాదిరూపణం చోచితమేవ బాలిశః బాలః హరిః కృష్ణః నిజజన్మాన్యః

స్వమాతుః ఆలోకనం దర్శనం తస్మాత్ నిజజనన్యాలోకనాత్ యశోదాకర్మకదర్శనా
 ద్దేతో రిత్యర్థః స్మేగాస్య స్మితవక్త్ర కిమపయత్కించిత బ్రువన్ వదన్ సన్ స్మిత
 పూర్వభిభాషీచ పూర్వభాషీచ రాఘవ ఇత్సుక్తత్వాత్ స్మితపూర్వం భాషమాణ
 ఇతి భావః ఉల్లలత్ లచవిలాసే ఉచ్చైర్విలస దిత్యర్థః అమూల్యం అనన్యం లోకో
 త్తర మిత్యర్థం యద్వా యచ్చ లీలాజాలం విలాససమూహం బాలక్రీడా ఇతి యావత్
 ఆదితి జగ్మాహ చకారేతియావత్ తస్మై యశోదా ప్రేమైచ తస్మై కృష్ణలీలాజాలాయ
 చ నః ఆన్మాకం సంబంధి నమః ప్రణతి అస్తీతి గమ్యతే “అస్తి ర్భవన్తి పరోఽప్రయు
 జ్యమానోఽప్యస్తీతి మహాభాష్యవచనాత్ తద్యశోదా ప్రేమ తద్వాక్యష్ణలీలాజాలం
 వర్ణయితుం నాస్మాకం శక్తి రసికిను కేవలం తదుభయం నమస్క రోమీతి కవే
 రాశయః ఏశేన మంగళశ్లోకేన అత్ర విలాసే ప్రాధాన్యేన భగవతోబాలకృష్ణస్య
 లీలా వర్ణనై ఇతి వ్యజ్యతే—

గుణై రసవలంబితాం నియమిచిత్తడోలాం గమా
 గమత్యజమయసీ మసదనుచ్చభూతాశ్శితామ్
 జగద్గురుపి శ్రిత స్వయమవాప యస్సంమదం
 చలాధృతిగుణా గురు ర్మమిరస్య డోలాముదే

గుణై రితి గుణై శృద్ధాదిభి ర్విషయైః సత్త్వాదిభి ర్వా అన్యత్ర రజ్జభిరితి గమ్యతే
 అసవలంబితాం అనాశ్రితాం గుణబహితా మిత్యర్థం అతపన గమాగమత్యజం
 గమాగమా గమనాగమే త్యజతీతి తథోక్తాం గతాగతరహితా మిత్యర్థః వైరాగ్యేణ
 నిశ్చలామితి చిత్తపక్షేయాచంద్రిం అణీయసీ అణపరిమాణాం నైయామకమతే
 మనసోఽణుత్వాభ్యుపగమాత్ అన్యత్ర అల్పం శయనార్ద మపర్యాప్తమిత్యర్థం
 అసదనుచ్చభూతాశ్శితాం అసద్భి అపరిమార్దై అనుచ్చభూతై భూతసూక్ష్మై
 రాశ్శితాం వ్యాప్తాం సూక్ష్మభూతమయీమిత్యర్థం లింగశరీరే మనసి సూక్ష్మరూ
 పేణ భూతాని సస్తీతి ప్రసిద్ధిః అన్యత్ర అసద్భిః దుష్టై అనుచ్చభూతైః తుద్రా
 జంతుభిః మత్కుణాదిభి ఆశ్శితాం వ్యాప్తమిత్యర్థం ఏవంవిధాం నియమిచిత్త
 డోలాం నియమినా యోగినాం చిత్తం మనసవ డోలా ప్రేంఖా తాం స్వయం
 జగద్గురుపి జగదీశ్వరోఽపి అన్యత్ర జగతోపి గురు రతిసూలూపిసన్ య శ్రితస్సన్
 డోలామాశ్రిత్యేత్యర్థః సంమద మానందమవాప తత్యతాదృశబహుదోషపూరితడోలా
 మవ్యాశ్రిత్య సుఖతస్యేత్యర్థం ధృతగుణా రజ్జభిర్బద్ధఇత్యర్థం అతపన చలా చంచలా
 గురు మహతీ ణోతో గుణవచనాదితి జీష్ణికల్పం డోలా ముదే సంతోషాయ నకిము
 నభవతికిం భవత్యేవేత్యర్థః అత్ర జగద్గురుపి అణీయసీం డోలాం శ్రితఇతి ఆధారా
 ధేయయో రానురూప్యాభావా దధికాలంకారః ప్రతితస్య విరోధస్య తు జగదీశ్వర

ఇత్యర్థవర్ణనేన యహారా ద్విరోధాభాసాలంకారశ్చ జీవత్వా దినిశేషణైః నియమి
చిత్తడోలాపేక్షయా ప్రసిద్ధడోలాయాః వ్యతిరేక ఉక్త ఇతి వ్యతిరేకాలంకారః
చిత్తడోలేత్యత్ర రూపకం తచ్చ గుణాదిశబ్దగతశేషాత్పాతమితి వివేక కించ గుణ
నవలంబనాదయో గుణాదు దోషత్వేన ప్రతిపాదితా ఇతి లేశాలంకారః నిర్గుణాపి
డోలా యస్య మూదే తస్యసగుణా ముదే భవతీతి కిము తేతి కైముక్త్యేనార్థసంసిద్ధి
వర్ణనా ర్థాపత్తి రిలంకార జగదీశ్వరోఽసి దరిద్రవశ్యత్వం డోలా మాశ్చిత్వ
ముమోదేతి భగవతః అతిలుబ్ధత్వం వ్యజ్యతే వస్తుస్త్వ పరమకారుణ్యత్వం వ్యజ్యతే
ఇతి బోధ్యం అలంకారాణాం యథాయథం సంపృష్టింకరాదిక మూహ్య మితి
సంక్షేపః 2

య త్స్వాదితామృతం కరాబ్జం
విగృహ్య యద్వా మధుసారమాధాత్
తస్యోగినీ మంగుళి మేష నిత్యం
బాలో హరిశ్చమృతం నాత్ర చిత్రం

యత్స్వాదితి॥ యత్ కరాబ్జం అబ్జమివ కర ఇత్యుపమితసమూహ కరకమల మిత్యర్థం
అజస్రామృతదం అజసం యథాతథా అమృతం మోక్షం సుధాంచ దదాతీతి
తథోక్తం న్యాత్ భవేత్ యద్వా యచ్చ కరకమలం విగృహ్య విరుద్ధ్య మధుసారం
మధుసారమకరాక్షురబలం క్షోద్రస్థిరాంశంచ సారో బలే స్థిరాంశే ఇతి కోశాత్
ఆధాత్ ఆమనాత్పపా అపజహరేత్యర్థ ఆహ్వాన్యకాద్ధోనే ఇతి ధాతోర్లుప్ విభా
షాఘ్రాధే జితి సిచ. పక్షే లుక్ తత్సజ్జినీం తస్య కరకమంశ్య సంగ స్సంబంధోఽస్య
అస్తీతి తత్సంగినీ తాం అత ఇదిరనా ఋనేభ్యో జీప్ తదిరూమిత్యర్థ అంగుళిం
కరశాఖం ఏష బాలో హరి కృష్ణ. నిత్యం అనిరితం చుంబతు అత్ర అంగుళిచుంబన
విషయే చిత్ర మమృతం న నాస్తి బాలస్తావ ద్బాలభావా దంగుళిం చుంబతి తత్ర
బాలభావస్య అజ్ఞానస్య సత్త్వా నైతదిమృతం ప్రకృతేతు, భగవతో బాత్వేతి అలుప్త
జ్ఞానత్వేన అంగుళిచుంబన మమృతమితి ప్రాప్తే సుధామధుసరబంధసత్త్వా దంగు
ళ్యాన్తత్సానం భగవతోఽసి యద్యతే ఏకేతి సమాధాపితమితి కూలంకషో భావ
అత్ర బాలభావసులభే అంగుళిపానే చిత్రముద్భావ్య ప్రతిపేధా దాక్షేపాలంకారః
సచ శ్లేషోజ్జవిత చిత్ర ముద్భావయతుం సాభిప్రాయేణ వారిరితిపదం నిర్దిష్టమితి
ఋకరాలంకార బాలక రృకాంగుళిపానం నాకృతం కిన్తు హరికర్పూకాంగుళి
పానమేవ హ్యుద్భృతం హరే స్పర్విజ్ఞ త్వాదితి దిక్ 3

పురాభవే కిం కరవాలమృతం
యో మే కృశాను ర్ముశశాక దగ్ధం

సమే కియానేష ఇతివ బాల

స్పృష్టుం హరిర్దీ పశిఖాం వ్యవ్యాసత్

పురోతి॥ పురాధవే పూర్వజన్మని రామావతారే ఇత్యర్థం మే మమ కింకరవాల
మాత్రం కింకరస్య దాసస్య హనుమత ఇత్యర్థం నాలమాత్రం పుచ్చమాత్రం వబ
యారభదాత్ కంకరిశ్చసా బాలశ్చ కింకరబాల తన్మాత్రమితి చ గమ్యతే దగుం
యః కృతానుః అగ్ని ర్మశశాక స సమర్థ ఇత్యర్థం ఇతీవ ఇతీతి మత్సేవ బాలః
కృష్ణః దీపశిఖాం దీపజ్వాలాం స్పృష్టుం గృహీతుం వ్యవ్యాసత్ వ్యవసితోఽభవత్
ఉద్యుతోఽభూదితి యావత్ అత్ర బాలభావసులభస్య ఫలాబుద్ధిప్రయుక్త దీపశిఖాస్స
ర్శనస్య కింకరవాలమాత్రదాహశక్తికృతానువిషయతుచ్చత్వబుద్ధిప్రయుక్తత్వో
త్ప్రేక్షణా ధేతుత్ప్రేక్షా

శ్లో మనోగతం స్వప్రతిబింబ మాపుం

చక్రే హరి ర్యచ్ఛిధిలం మనః ప్రాక్

స్మృత్వేవ తద్దర్పణగం స్వ నూపుం

బాలో నఖై స్తచ్ఛిధిలం వ్యధిత్సత్

మనోగతమితి॥ హరి ర్భగవాన్ ప్రాక్ బాలబావాపత్తే పూర్వావస్థాయాం మనోగత
మంతఃకరణగతం స్వప్రతిబింబం స్వస్య పరమాత్మన ప్రతిబింబభూతంజీవ మిత్యర్థః
అంతఃకరణగతపరమాత్మప్రతిబింబత్వా జ్ఞానస్యేతి భావః ఆపుం ప్రాపుం స్వాభిన్నం
కర్తు మిత్యర్థ మనః శిధిలం చక్రే జ్ఞానసంపాదనద్వారా నాశయామానేత్యర్థ
అంతః కరణలయే సతి జీవస్య బ్రహ్మభావవ్యవదేశాదితి భావ ఇతియత్ తదధు నా
స్మృత్వేవ ఇత్యుత్ప్రేక్షా బాల కృష్ణ దర్పణగ మ్ముకురస్తం స్వం స్వప్రతిబింబ
మిత్యర్థ ఆపుం తద్దర్పణగం నఖై శిధిలం భిన్నం వ్యధిత్సత్ విధాతు మైచ్చత్
దప్తే భగవతి భగవతికాన్తస్సమివ భగ్నదర్పణాన్తస్సం ప్రతిబింబ సుగ్రహణో
భవతీతి బాలన్యాశయ ఇతి భావః

5

శ్లో పురాతనస్యాభినవస్య వాన్యా

దృక్స్వ నిర్వాణ మిహోముకున్దాత్

మహోత్సవే క్వాపి నవీనభక్తా

శ్చభూవ నిర్వాణ మముష్య చిత్రమ్

పురాతనస్యేతి॥ పురాతనస్య ప్రాచీనస్య అభినవస్య నూతనస్య చ జక్తస్య ఆశితస్య
ఇతః ఏతస్మా న్ముకుందా త్సకాశాత్ నిర్వాణం మోక్షః స్వాత్ భవేత్ ఖట్వాం

గవ తాత్కాలికభక్త్యా భరతాదివ ద్భుశుకాలికభక్త్యాచ సంతుష్టో భగవా
నాశ్చితేభ్యో ముక్తం దదాతీతి భావః ముకుందమోక్షం దదాతీతి ముకుంద ఇతి సాధి
ప్రాయమిదం పదం క్వాపి మహోత్సవే అన్నప్రాశనమోహోత్సవే ఇత్యర్థః. అముష్య
బాలకృష్ణస్య నవీనభక్త్యా నూతనాన్నాదిభి న్నాస్త్రి భక్తమందోస్తమితి కోశాత్
నూతనాశ్చితాదితి చ గమ్యతే నిర్వాణం సుఖం మోక్షం చ బభూవ అభూత్.
చిత్రి మద్భుతం భక్తనిర్వాణదస్య భక్తాన్నిర్వాణప్రాప్తి రాశ్చర్యమిత్థర్థః
విరోధాబానాలంకారః 6

శ్లో చిత్తే నిరుద్ధస్య చిరం ముసీనామ్ బద్ధస్యచాపి స్మృతితన్మజాలై
నిరర్థో నిష్క్రమణోత్సవేన యతో ముకుందస్య శిశో. ప్రమోద.

చిత్తేతి॥ ముసీనాం యోగినాం చిత్తే మచసి చిరం నిరుద్ధస్య స్థాపితస్తేత్యర్థః కారా
గృహనదితి భావః. అచిచ కించ స్మృతితన్మజాలైః స్మృతిరూపతిన్మసమ్మూహైః. బద్ధస్య
సంధానితస్య నిగళైరివేతి భావః శిశో రాబ్ధిలస్య ముకుందస్య కృష్ణస్య నిష్క్రమణో
త్సవేన నిష్క్రమణం నిష్క్రాంతిః సంచార ఇత్యర్థ తదేవోత్సవః తేన హేతునా
జాతి ఇతి శేష నిరర్థః ఉద్దేలః ప్రమోద స్సంతోష. యుక్తః యోగ్యవవ.
యథాకారగృహస్థాపితస్య నిగళై ర్బద్ధస్య చ చోరస్య శిక్షావధ్యనన్తరం కారా
గృహోన్నిష్క్రమణే లభ్యే సతి పరమానందో జాయతే తద్వ దన్యావీతి యుక్తమే
వేదమితి భావః అత్త స్వభావోక్తిరాలంకార. సచ స్మృతితన్మయాఽకోద్భవితః
ఉపమాలంకారస్థ ధ్వన్యతే 7

శ్లో॥ మాతా పితా త్వం భవసితి కన్యా
ప్రేక్షానుయుక్త స్స యశోదయా ర్భక.
తవేతి యత్రాహ సతిస్మృతాభూ
త్పమికృతం వ్రాకృతపోతవాచా

మాతేతి॥ హే కృష్ణేతి శేషః త్వం కన్యాః మాతా భవసి కన్యాః పితా భవసి.
ఇత్యేవం ప్రకారేణ ప్రేక్షా హేతునా యశోదయా ర్భక్త్య అర్భక శిశుః
కృష్ణః అనుయుక్తః పృష్టస్య ప్రశోషనుయోగ. పృచ్ఛాచేత్యమరః తవ తే
ఇతి తనైవ మాతా పితాచ భవామిత్యర్థ. యద్వచః ప్రాహ ఉవాచ తద్వచః
మృపా అసత్యం నాభూత్ నను యశోదాయాః పుత్రిస్య కథం యశోదాయాః
పిత్రిత్వ మసత్యం నభవే దతతహా మికృతమితి తదితి సంబధ్యతే తద్వచ వాక్యత
పోతవాచా వాక్యతస్య పృక్వతిరంపుష్టస్య సోతస్య బాలస్య వాచా వాక్యేన సమీ
కృతం లక్షమం సమంకృతమిత్యర్థ పృక్వతిర్వాదూ తన్యా అయం వ్రాకృత మామూ
ప్రతిబింబితం చైతన్య మిత్యర్థ ఏవంచ పోత స్ ఈష్టత్వాత్ ఈష్టస్య దగజ్జ

కత్వాన్య యశోదాయా. పితృత్వ మస్య ఈశ్వరపోష్య సత్యమేవేతి భావః
యద్వా ప్రాకృతపోతవాచా సమీకృతం తద్వచ మృషా నాభూదిత్యేక ఏవాన్వయః
ప్రాకృతస్య పకృతిపరతన్త్రస్య అజ్ఞస్యేతి యావత్ పోతస్య శిశోర్వాచా
సమీకృతం సమాధాపితమిత్యర్థం స్వమాతరిమృతి తనైవాహం మాతేతి
శిశోరుక్తి రజ్ఞత్వాత్సంగచ్ఛతే ఇత్యేవం సమాధాపితమితి భావః ఏవ మజ్ఞత్వాహే
తునా సమాధాపితస్యాపి వాక్యస్య అత్యత్వాభావస్తు నాయం పాకృతపోత. కన్వ
ప్రాకృతపవేతి జగజ్జనకత్వా దప్రాకృతస్య ఈస్వరస్య ఇదం వచనం సత్యమేత్యు
న్నేయః యశోదాయా అయం ప్రశ్నసు ప్రేమకృత. నతుమాగ్ధ్యకృత ఇతి ప్రధమ
శ్లోకే ఏవ ప్రతిపాదితమ్

8

శ్లో స్తంభం సమాలంబ్య గృహంతరిస్త
మాదాపుదన్ధా త్సహరి కిశోర
ప్రహ్లాదవృద్ధిః ప్రళయోఽపి కిన్న
పితు ర్నతస్యాస్తు విలోకనేన

స్తంభమితి॥ సః పూర్వోక్తః కిశోర శ్శిశు. హరి కృష్ణ. ఆదా ప్రధమం గృహన్త
రస్థం గృహమధ్యగతం స్తంభం గృహభారదారువిశేషం సమాలంబ్య సమ్యగవ
ప్ర్యభ్య ఉదన్ధాత్ ఉద్ధితోఽభవత్ ఉత్సూర్వకాత్ ప్లాగతినివృత్తావీతి ధాతో ర్లుజి
గాతిస్థేతి సిచోలుక్ ఉదోనూర్ధ్వకర్మణీత్యూర్ధ్వకర్మణి పుష్పైషదమేవ తస్య బాల
కృష్ణస్య విలోకనేన దర్శనేన పితు. నస్తస్య ప్రహ్లాదవృద్ధి. సంశోహతిశయః ప్రల
యోఽపి ప్రలయాఖ్యస్సాత్త్వికభావశ్చ నాస్తుకిమ్ న్యాదవేత్సర్ధిః పుత్రస్య స్తంభా
ద్యవలంబనేనఉద్ధాన శక్త్యుదయేనతి తదద్ధానం వీక్ష్య పితా నస్తత్యేవేతి భావః
వ్యంగ్యార్థస్తు సః కిశోర. గౌణవృత్త్యా నవీన ఇత్యర్థం. హరి సింహ నాయం
ప్రాచీన. సర్వజనవిదిత సింహః కిన్తు నవీన అనాధారణ ఇతి కిశోరో హరి రిక్యనేన
నరసింహ ఇతి ఫలితమ్ ఆదా పూర్వకాలే గృహన్తరస్థమ్ అన్త తిప్తతీతి అ నర
స్థమ్ గృహస్యాన్తరస్థం గృహన్తరిస్థమ్ అర్ధాత్ సభాద్వారగతం స్తంభం సమా
లంబ్య ఉత్పత్తిత్యేత్యేన స్వీకృత్యసంసింహాకారేణ వ్యాప్యస్థిత్యేతివా ఉదన్ధాత్ ఉద్ధా
యాజగామ అర్ధాత్ స్తంభాదిత్యేవ ఉద్ధానపూర్వకస్య గమనస్యఉర్ధ్వకర్మత్వాదుదో
నూర్ధ్వేతి నతజ్ స్తంభం సమాలంబ్య నిర్భిద్య ఉదన్ధాత్ ఉజ్జగామేర్ధ్వకర్మణేతు
తజ్దుర్వార ఏవస్యాదితి బోధ్యమ్ తస్య స్తంభాదుతితస్య నరసింహస్య విలోకనేన
హేతునా ప్రహ్లాదవృద్ధిః ప్రహ్లాదస్య భక్తస్య వృద్ధి రభ్యుదయః నాస్తుకిం ఏవం
పితు ర్నిరణ్యకశిపో. ప్రళయో నాశశ్చ నాస్తుకిమితి ప్రత్యేకాన్వయః

9

శ్లో॥ పదేపదే స్కలనం స బాల శ్చైశాల యత్తజయతు ప్రయేన
సతీ గతి స్సంస్మరణేన యస్య ముగ్ధై రివాప్యతి సుఖేన

పదేపదే ఇతి॥ సః బాల పదేపదే ప్రతిప్రళం నిత్యవిప్రయోగితో ద్విర్యావ సూరిం
సభృంశం యథాతథా చచాల ఆచలదితి యత్ తత్ స ఉగ్రాకం శీఘ్ర
ర్యార్థం జయతు సర్వోత్కర్షణ వర్తతాత్ యస్య శ్రుతిగమనస్య సంస్మరణ
సమ్యక్ మనస్యనుధ్యానేనేత్యర్థ హేతునా ముగ్ధై ర్ముగ్ధై సతశ్శేష్టా అల్పలితైర్మరి.
గతి ర్గమన మవాప్య ప్రాప్తం యోగ్యేతి విరోధ తే నిష్పశ్యమా గతి మ్మనం
పరమాత్మవిషయక మిత్యర్థ అవాప్య భవతీతి పరిహార భగవతి నాకాగవాక్షేన
మనసి పరిశుద్ధే సతి పరమాత్మానాకాత్కారో భవతి వాచ ఇతి ఉచ్యతే
సభవతి కిన్తు అత్యధిక మేవేత్యర్థ లోకే హి గజాదిగతివిషయస్య హి కుచనాగ్రే
మనసి స్థితే సతి అభ్యాసచాలవేన విదగ్ధ సత్సజాతీయూ తి నివాప్యతే ఇతి
సహజమ్ అత్ర తు శ్రీకృష్ణస్థలితగతిస్మరణేనైవేద్యో విరోధ ముగ్ధై రివాప్యతే
ఇత్యన్యో విరోధః తద్విజాతీయా తీ గతి రివాప్యతే ఇతి త్మయే వచః బహు
విరోధాస్పదత్వా దధిక మిద మగ్భవమితి భావ. విరోధాభాసాలంకార — 10

శ్లో॥ స మందమందం విచచార చారు
తదా యదా నందపదం తదస్తు
ప్రాప్తై ర్విపద్భావమపి ప్రకామ
ముచ్చై ర్గతి ర్యత్కలనేన గమ్యా

ఇతి॥ స బాలకృష్ణ తదా తదానీమ్ మందం మందం ప్రకారేణాచనస్యేతి
ద్విర్యావన. కర్మధారయవద్భావాత్సుబ్లుక్ అతిమందం యథాతథా గారు రిమ్యం
యథా తథా చ విచచార సంచచారేతి యత్ తత్ మందసంచరణమ్ ఆచందపదిం
సుఖసానమ్ పదం వ్యవసిత తాణ ధాన లక్ష్యోఽఘి వస్తుప్యితి గోశ త్ అస్తు
భవతు స్మర్తాణాం తత్సుఖప్రదిమితి భావ. తదేవ వివృణోతి ప్రాప్తై ర్విప్రకామ
మత్యస్తం విపద్భావం విగతౌ పదౌ యస్య స. విపత్ పంగరిత్యర్థ తస్య భావః
విపద్భావ. తం పదంఘ్రిశ్చరణోఽస్త్రియా మిత్యమరి ఇతి విరోధ విపదా
మాపదా భావ స్తత్తా తమితి పరిహారి ప్రాప్తై రిపి యత్కలనేన యస్య శ్రీకృష్ణ
సంబంధిమందమందసంచారస్య కలనేన స్మరణేన హేతునా ఉచ్చై. ఉత్కృష్టాగతి
గమనమితి విరోధ. గతి స్థానం వైకుంఠాఖ్యమితి పరిహారి. గమ్యా గమం యోగ్యా
ప్రాప్త్యేత్యర్థ భవతి పంగుభి రుచ్చైర్గమనం ప్రాప్యతే ఇతి పతీతస్య విరోధస్య

కత్వాగ్న యశోదాయాః పితృత్వ మప్య ఈశ్వరపోష్య సత్యమేవేతి భావం
యద్వా ప్రాకృతపోతవాచా సమీకృతం తద్వచం మృషా నాహుదిత్యేక ఏవాన్వయ
ప్రాకృతస్య పకృతిపరతన్త్రస్య అజ్ఞసృతి యావత్ పోతస్య శిశోర్వాచా
సమీకృతం సమాధాపితమిత్యర్థః స్వమాతరమ్మృతి తవేవాహం మాతేతి
శిశోరుక్తి రజ్ఞత్వాత్సంగచ్ఛతే ఇత్యేవం సమాధాపితమితి భావం ఏవ మజ్ఞత్వాహే
తునా సమాధాపితస్యాపి వాక్యస్య అసత్యత్వ హావస్తు నాయం పాకృతపోత కిన్త్వ
ప్రాకృతపవేతి జగజ్జనకత్వా దప్రాకృతస్య ఈస్వరస్య ఇనం వచనం సత్యమేవేతి
న్నేయః యశోదాయా అయం ప్రశ్నసు ప్రేమకృతం నతుమాగ్నకృత ఇతి ప్రధమ
శ్లోకే ఏవ పృతిపాదితమ్.

8

శ్లో స్తంభం సమాలంబ్య గృహంతిరస్థ
మాదాపుదన్ధా త్సహరిః కిశోర
ప్రహ్లాదవృద్ధిః ప్రళయోఽపి కిన్సు
పితు ర్నతస్యాస్తు విలోకనేన

స్తంభమితి॥ సః పూర్వోక్తః కిశోర శ్చిశుః హరి కృష్ణః ఆదా ప్రధమం గృహంత
రస్థం గృహమధ్యగతం స్తంభం గృహభారదారువిశేషం సమాలంబ్య సమ్యక్
ప్రభృత్య ఉదన్ధాత్ ఉద్ధితోఽభవత్ ఉత్సూర్వకాత్ స్థాగతినివృత్తావితి ధాతో ర్లుజి
గాతిస్థితి సిచోలుక్ ఉదోనూర్వకర్మణీత్సూర్వకర్మణి పరస్మైపదమేవ తస్య బాల
కృష్ణస్య విలోకనేన దర్శనేన పితు నన్దస్య ప్రహ్లాదవృద్ధి సంశోపాతశయ ప్రల
యోఽపి ప్రలయాఖ్యస్సాత్త్వికభావశ్చ నాస్తుమ్ న్యాదేవేత్యర్థి పుత్రిస్య స్తంభా
ద్యవలంబనేనఉద్ధాన శక్త్యుదయేనతి తదద్ధానం వీర్య పితా నన్దత్యేవేతి భావ
వ్యంగ్యార్థస్తు సః కిశోరః గౌణవృత్త్యా నవీన ఇత్యర్థః హరిః సింహ నాయం
ప్రాచీన సర్వజనవిదిత సింహః కిన్తు నవీనః అనాధారణ ఇతి కిశోరో హరి రిక్యనేన
నరసింహ ఇతి ఫలితమ్ ఆదా పూర్వకాలే గృహన్తరస్థమ్ అన్తః తిష్ఠతీతి అచర
స్థమ్ గృహస్యాన్తరస్థం గృహన్తరస్థమ్ అర్థాత్ సభాద్వారగతం స్తంభం సమా
లంబ్య ఉత్సృజ్యతేత్యేన స్వీకృత్యనృసింహకారేణ వ్యాప్యస్థిత్యేతివా ఉదన్ధాత్ ఉద్ధా
యాజగామ అర్థాత్ స్తంభాదిత్యేవ ఉద్ధానపూర్వకస్య గమనస్యఉద్ధర్వకర్మత్వాదుదో
నూర్ధ్వేతి నతజ్ స్తంభం సమాలంబ్య నిర్భద్య ఉదన్ధాత్ ఉజ్జగామేత్యర్థకథనేతు
తజ్జదుర్వార ఏవస్యాదితి బోధ్యమ్ తస్య స్తంభాదుత్థితస్య నరసింహస్య విలోకనేన
హేతునా ప్రహ్లాదవృద్ధిః ప్రహ్లాదస్య భక్తస్య వృద్ధి రభ్యుదయ నాస్తుకిం ఏవం
పితు ర్నతస్యాశిషోః ప్రళయో నాశశ్చ నాస్తుకిమితి ప్రత్యేకాన్వయః

9

శ్లో॥ పదేపదే స్థలనం స బాల శ్చశాల యత్తజ్జయతు శ్రీయై న
సతీ గతి స్సంస్మరణేన యస్య ముగ్ధై రవాప్యేతి న చిత్త ముప్పమ్

పదేపదే ఇతి॥ సః బాల పదేపదే ప్రతిప్రదం నిత్యవీప్యయోరితి ద్వైరాభవ స్థలనం
సభృంశం యథాతథా చచాల ఆచలదితి యత్ తత్ న అన్యాయం శ్రీయై విశ్వ
రార్యం జయతు సర్వోత్కర్షేణ వర్తతాత్ యస్య స్థలింగమనస్య సంస్మరణేన
సమ్యక్ మనస్యనుభ్యాసేనేత్యర్థ హేతునా ముగ్ధై ర్ముగ్ధై సతిశ్రేష్టా అస్థలితేత్యర్థః.
గతి ర్గమన మవాప్య పాశ్చం యోగ్యేతి విరోధ తీ నిస్సృశియా గతి జ్ఞానం
పరమాత్మవిషయక మిత్యర్థ అవాప్య భవతీతీ పరిహర భగవత న్నాకారధ్యానేన
మనసి పరిశుద్ధే సతి పరమాత్మానాత్మాత్మారో ధనతతే భావ ఇతిదం అల్పం చిత్తం
నభవతి కిన్తు అత్యధిక మేవేత్యర్థ లోకే హి గజాదిగతివిశేషాదర్శనాపి తసంస్కారే
మనసి స్థితే సతి అభ్యాసవాటవేన విదగ్ధ స్తత్సజాతీయా గతి రివాప్యతే ఇతీదం
సహజమ్ అత్ర తు శ్రీకృష్ణస్థలితగతిస్మరణేనైవేక్ష్యో విరోధ ముగ్ధై రవాప్యతే
ఇత్యన్యో విరోధః తద్విజాతీయా సతీ గతి రివాప్యతే ఇతి తృతీయ ఏవం బహు
విరోధాస్పదత్వా దధిక మిద మద్భుమితి భవ విరోధాభాసాలంకారః— 10

శ్లో॥ స మందమందం విచచార చారు
తదా యదా నందపదం తదస్మ
ప్రాప్తై ర్విపద్భావమపి ప్రకామ
ముచ్చై ర్గతి ర్యత్కలనేన గమ్యా

ఇతి॥ స బాలకృష్ణః తదా తదానీమ్ మందం మందం ప్రకారేణ నివచనస్యేతి
ద్వైరాభవ. కర్మధారయవద్భావాత్సుబ్లుక్ అతిమందం యథాతథా చారు రిమ్యం
యథా తథా చ విచచార సంచచారేతి యత్ తత్ మందసంచరిణమ్ ఆనందపదం
సుఖస్థానమ్ పదం వ్యవసీతి తాణ న్ధాన లక్ష్యంఘ్రి వస్తుష్వితి కోశాత్ అస్తు
భవతు స్మర్తృణాం తత్సుఖపరిమితి భావ తదేవ వివృణోతి ప్రాప్తై రితి ప్రకామ
మత్యంతం విపద్భావం విగతౌ పదా యస్య స విపత్ పంగురిత్యర్థః తస్య భావ.
విపద్భావ తం పదంఘ్రిశ్చరణోఽస్త్రియా మిత్యమరి. ఇతి విరోధ విపదా
మాపదాః భావ స్తత్తా తిమితి పరిహరి. ప్రాప్తై రిపి యత్కలనేన యస్య శ్రీకృష్ణ
సంబంధిమందమందసంచారస్య కలనేన స్మరణేన హేతునా ఉచ్చై. ఉత్కృష్టాగతి
గమనమితి విరోధ. గతి న్ధానం మైత్రురాఖ్యమితి పరిహరః గమ్యా గమ్యం యోగ్యా
ప్రాప్యేత్యర్థ భవతి పంగుభి రుచ్చైర్గమనం ప్రాప్యతే ఇతి పతీతస్య విరోధస్య

విపత్సరమ్మరాపరాభూతై రైవకుంఠపదం గమ్యతే ఇతి పరిహారాత్ విరోధాభాస
అనేన చ అఘటితఘటనాపటియ సమత్వం భగవతో వ్యజ్యతే— 11

శ్లో॥ సతీ గతి స్తత్పద మాత్రలభ్యా
యత స్తతోసా న కథన్న హంసః
అతిస్ఫుటే కృష్ణపదే పృముష్మి-
న్నధార్తరాష్ట్రత్వ మిదు తు చిత్రమ్

సతీతి॥ యతః యస్మాద్ధేతో సతీ ఉత్పన్నా గతి ర్మోక్ష ఇత్యర్థ తత్పదమాత్రలభ్యా
తస్య కృష్ణస్య పదిమాత్రేణ చరణమాత్రేణ చరణధ్యానేనై వేత్సర్థ లభ్యా లభ్యుం
శక్యా భక్తేరితి శేషః తత తస్మాత్ అసా కృష్ణ హంస పరమాత్మా నకదన్న
క రా నభవేత్ భవేదేవేత్సర్థ అసా కృష్ణ పరమాత్మా భవతు మర్హతి
ధ్యాత్ముక్తిపదచరణకమలత్వాత్ యదా శ్రీమన్నారాయణః ఇతి ప్రయోగో
ఽత్రానుబంధేయ ఇతి వాస్తవార్థ అత్ర యతో యన్మాత్ సతి శ్రేష్ఠ గతి ర్గమనం
తత్పదమాత్రలభ్యా తదియచరణైస్తైవ లభ్యా తతో హేతో, అసా హంసః పక్షి
విశేష కథన్న సభవేత్ హంసో నచేత్ ఈదృశగతిసాందర్య మస్య సఘటే
తేత్సర్థ ఇతివ్యంగ్యార్థం అముమేవాశ్శిశ్య విరోధమాహ అతిస్ఫుటే ఇతి కృష్ణపదే
నీలచరణే ఆతిస్ఫుటే సత్యపి స్ఫుటం యథా తథా దృశ్యమానే సత్యసీత్యర్థః
అముష్మిన్ హంసే ధార్తరాష్ట్రత్వం తన్నామకహంసవిశేషత్వం ననాస్తీతీదన్తు చిత్ర
మద్భుతిమ్ “రాజహంనాస్తి తే చంచుచరణై ర్లోహితై స్పితా మలిన్తై ర్మలైకాత్మా
స్తే ధార్తరాష్ట్రా స్పితేతరై” రిత్యమరః కృష్ణపదే కృష్ణత్వే పాండవపక్షవాతిత్వే ఇతి
యావత్ అతిస్ఫుటే సతి ధార్తరాష్ట్రత్వం ధృతరాష్ట్రసంబంధిత్వం తత్పక్షపాతీత్వ
మిత్యర్థ అముష్మిన్ శ్రీకృష్ణే ననాస్తీతి వాస్తవార్థేన తత్పరిహార ఇతి విరోధాభా
సాలంకార అత్రాప్రస్తుతార్థప్రతితి ర్ద్వని రితి సభ్రమితవ్యమ్ కృష్ణపదేవేత్సపిశబ్ద
ఒలాత్ ఇదం తు చిత్రమితి వాక్యార్థబలాచ్చ వాచ్యార్థే కశ్చన విరోధోఽవశ్యం
ప్రతీయేత వ్యంగ్యార్థానాశ్రియణేతు సత్రప్రతీతి రితి వ్యంగ్యార్థోఽత్ర వాచ్యసిద్ధ్యం
గమేవేతి కృత్వా నాసా ధ్వని కిన్తు విరోధాభాస ఏవేతి సుప్టు పూర్వార్థేతు
ధ్వనిరేవ స చ ఉత్తరవాక్యేన కవినా స్వయమేవ ప్రకటిత ఇతి గుణీభూతవ్యగ్యం
తదితి భోధ్యమ్

12

శ్లో॥ తద్వాగపంకేరుహముద్రితాసు
భూమిషు లక్ష్మ్యే న కదన్నివాస
సవీన మేఘ త్థిలపద్మగాపి
సరోజలక్షీ మితీయాతి సేతి.

ద్వితీయో విలాసః

తత్సాదే॥ తస్య కష్టస్య పాదరూపైః పంకేరుహైః కమలై ర్ముదితాః పూర్ణ
తాసు తథోక్తాసు భూమిషు ధరాయాం అవాంతరికేశేష మాత్రస్య సువ
నిర్దేశః స్థలవిశేషేష్విత్యర్థ లక్ష్యై శ్శోభాయా లక్ష్య దేవ్యాశ్చ సువాః శ్శి
కథం న నాస్తు అస్మ్యేవేత్యర్థః లక్ష్యైః కమలాలయత్వాత్ భగవత్సాదృశ
చిహ్నరూపేష్యసి కమలేషు లక్ష్యై నివాస ఉచిత ఏవేతి భావ కమలచయ
యుక్తేషు స్థలేషు కమలకృతశోభానివాసశ్చ యుక్త ఏవేతి చ భావః. అథ య
మాహ. స్థలపద్మగా భూగతచిహ్నభూతకమలస్థా నా లక్ష్యే శోభాదే
సరోజలక్ష్యై కమలగతాం శోభాం లక్ష్యై దేవీమితి చ యూతీ అతిశేనే ఇ
తత్ నవీనం చిత్రమిత్యర్థ. సరోజాపేక్షయా స్థలకమలస్య నికృష్టత్వాదిద ము
మితి భావః అన్యత్ర భగవత్సాదకమలాంకగతాయాః సరోజనివాసిన్యాశ్చ స
దేవ్యా ఏకత్వే ఉచితే సతి తా మతియాతీతి శబ్దప్రతిపాదనం చిత్రిమితి భావః
ధ్వనిరేవ వాచ్యార్థే ప్రతీతస్య విరోధస్య తు స్థలగతాన్యసి ఇమాని పద్మాని సనాధ
ణాని కిన్తు విలక్షణాని భగవత్సాదసంబంధిత్యాదితి కృత్వా సరోజాపేక్షయా భ
త్సాదకమలచిహ్నస్య అతిశయో యుజ్యతే ఏవేతి పరిహారః

శ్లో॥ అక్కంబ తాతేతి వచాంసి తూర్ణం
శిశుం ప్రసూర్గాహయతిస్మ శౌరిమ్
కదాచిదేనం నగిర స్పృశేయు
రితి శ్రుతి స్సా కథ మాబభాషే

అక్కేతి॥ అక్క అంబ “అంబార్థనద్యోర్నాస్య” ఇతి హ్యస్య తాత ఇత్యేవం నచ
ప్రసూర్గచి శిశుం శౌరిం కృష్ణం గ్రాహయతిస్మ ఉపదిదేశ్యేర్థి అక్కేర్థ్య
మామాహ్వాయ తాతేతి నన్దమాహ్వయేతి వాక్యాని గ్రాహయతుం ప్రభ
పదమాత్మం గ్రాహయామాసేతి భావః ఏనం కృష్ణం కదాచిదపి గిరః వా
నస్పృశేయు. నభజేయు అయం మూఢోభవేదిత్యర్థః. వాచా మవిషయ ఇ
ప్రతీయతే ఇత్యేవం రీత్యాహ ప్రసిద్ధా శ్రుతి “యతో వాచో నివర్తన్తే
శ్రుతిరితి భావః కథమాబభాషే కథమవదత్ శ్రుతేః ప్రమాణత్వేన శ్రుత
స్యాన్యథాభావో నయుజ్యతే ప్రకృతేతు జనన్యపదిష్టాని అక్కంబే
వచాంసి భగవతా గృహీతాన్యేవేతి కృత్వా శ్రుత్యుక్తస్య భగవన్విషయ
గ్రహణస్య అన్యథా భూతత్వాత్ శ్రుతేరప్యగ్రామాణ్య మాపాదితమితి భ
ఏవం ప్రతీయమానస్య విరోధస్య కదాచిదేనం నగిరస్పృశేయు రితి వా
వాచా మవిషయ ఇత్యర్థవర్ణనా త్పరిహారః ఇతి విరోధాభాసాలంకారః
లంకారేచ కశ్చన విరోధాభాసాలంకారో ధ్వన్యతే. తథాహి వాగవిషయస్య

వతః కథంవా వాగ్విషయత్వమితి విరోధస్య వస్తుతో వాగవిషయత్వం భగవతః.
క్రీడామనుజబాలకత్వా ద్వాగ్విషయత్వం చేతి పరిహార ఇతి 14

శ్లో॥ యస్మిన్నసంక్లిష్ట మశేషవర్ణనిర్మాణచాతుర్య మనన్యలభ్యమ్
అశిక్షీ కృష్ణోఽపి సమస్తవర్ణపరిగ్రహే సోఽయ మిదం నవీనమ్

యస్మిన్నితి॥ యస్మిన్ భగవతి కృష్ణే అనన్యలభ్యం అన్వైరబ్దు మశక్యం అసంక్లిష్టం
యథా పూర్వోక్త రాక్షసయో సంసర్తో యథా సభవతి తథేత్యర్థం అశేషవర్ణ
నిర్మాణచాతుర్యం సకలకార్యక్షరలేఖనసంస్థం అస్తీతి గమ్యతే ఇతి ప్రతీయ
మాచో విరోధార్థం వాస్తవార్థం అసంక్లిష్టం గుణకర్మవిభాగేన అశేషవర్ణనిర్మాణ
చాతుర్యం సమస్తబ్రాహ్మణాదినన్యైష్టికాశల మస్తీతి విరోధపరిహార భగవతః
కృష్ణస్య పరిమేష్టత్వం సకలజగజ్జకత్వాదతిథావ సోఽయం కృష్ణోఽపి సమస్త
వర్ణపరిగ్రహే అక్షరాభ్యాసే గ్రహ్యతే అశిక్షీ శిక్షిత గురుశ్చేతశేష ఇతం నవీన
చిత్తమిత్యర్థం స్వయమే వాక్షరనిర్మాణ రక్షరాభ్యాస ఇత్యాశ్చర్య మితిధావ
సర్వజగత్ప్రేక్షాపి భగవాన్ క్రీడామనుజబాలకీభూయ అక్షరభ్యాసవిషయే శిక్షిత
ఇవ సః ప్రతీయతే మాయయా నతు వస్తుతః ఆతి వాస్తవార్థ అత్యాపి విరోధా
భాసాలంకార అత్ర కృష్ణోఽపి నిరోఽపి సమస్తేశ్వేతాదినన్యైష్టికా విషయే
అశిక్షీతి ద్వన్యతే 15

శ్లో, ప్రాధానసి గ్రాహయితుం రుణద్ధి
సదక్షరం గ్రాహయశ్చతో య
సంభవించ కథ మక్షరాప్త్యై
పలాయ కక్షో గురుణ నిరోధ్య.

ప్రాధానపేతి॥ యం గాథం చిరమనశ్చతః అభుంజానం ఎగ్రావనం నిరుప
మక్షరం కాచినర్ణం గ్రాహయితుం స్వీకారయితుం రుణద్ధి నిర్బధాతి లోకే
వయసా పేథా చిరమనశ్చతో బాలకా నక్షరగ్రహణాయ నిరుంధన్తి అత్ర తు
తద్వైపరీత్యమితి తార్కర్యమ్ యం కృష్ణ గాథ మనశ్చతం అనశనరూపం తపః
కుర్వాణాన్ ప్రాధాన్ అధీతనాంగస్వాధ్యాయాన్ సచ్చాఘ్న మురమార్థమితివా
అక్షరం బ్రహ్మ అక్షరం బ్రహ్మవర్ణయోరితి రుద్రా గ్రాహయితుం ప్రాపయితుం
రుణద్ధి విషయేభ్యో నివర్తయతి చేత్యర్థం “తేషా మహం సముద్ధర్తా మృత్యు
సంనారిసాగరాదితి గీతావచనాత్ ఇతివాస్తవార్థం స. పలాయదక్షః పలాయనసమర్థః
దంభడింభః కపటబాలకః అక్షరాప్త్యై అక్షరస్వీకారార్థం గురుణా కథం నిరోధ్యః
నిర్బంధనీయః ప్రాధాన్ గురూనపి అక్షరాప్త్యై నిర్బంధిత. కృష్ణస్య గురుకృతో

నిర్బంధ అశ్వర్యావహాళి భావః అత్ర పలాయదక్షో 10. 1. 13 - 14 కావ్యే
వృద్ధేన వా కథం నిరోధ్య నకథమపీతి ధ్వనిః

16

శ్లో॥ అయం గజోయం వృషభో మమేతి
స జంతుభి ర్దారుమయై రభేలత్
యత్క్రిడనం ప్రౌఢపదే పునార
కామాశ్రితేనైవ వృషేణ చిత్రమ్

అయమితి | అయ మేవగజ లాహరినిర్మితో హం మమ మదీయ తిధా యం
వృషభః అనడ్వాన్ మమ ఇత్యేవంరీత్యా స కృష్ణ దారుమయై వాషుకాః
జంతుభి గజాదిభి స్సమ మఖేలత్ - కీడితస్మ బాల్యే అజ్ఞానా త్సత్ప్రకాశే
ముచితమేవేతి భావ ప్రౌఢపదేపి ప్రౌఢత్వేపి ఉవారకామాశ్రితే సూచనా
మయేన వయోగారవవశేన స్థూలదారుమయవృషభాత్తేతి భావః అని తిధా
కామా అత్యుత్కరః తామాశ్రితేన అత్యుత్కృష్టేనేత్యర్థః వృషేణ వృషభేనామ
అన్యత్ర సుకృతేనసహ యత్క్రిడనం యస్య కృష్ణస్య క్రిడనం భవతితేషాః
చిత్రం బాల్యే అజ్ఞానా దారుమయవృషభకీడితం యుజ్యతేవ ప్రకృతే
డన మద్భుతమితి భావ ఉక్తాద్భుతస్య అర్థాన్తరవర్తేః పరిణాతే తిధా
లంకారః అత్ర వృషభేతి జాత్యేకవచన మత్యుత్కృష్టస్వప్రకృతే సహ య
డనమితి వృషభసంకమద్దినం గమ్యతే తత్త చిత్రం తేమా వృషభానా మకార
త్వాదితి ధ్వనిరేవ అత్ర అన్యోఽప్యర్థః ప్రతీయతే తిధాహి బాల్యాదారిధ్య య
యత్ర అభిరుచి త్తత్ర స ప్రౌఢత్వే పరినిష్ఠాశో భవతి సర్వజనవిదాః సాం
ఏవం స్థితే శ్రీకృష్ణ బాల్యే గోవృషభాదిభి క్రిడితవానితి బాల్యాదగమే
వృషభ పరిపాలనేన క్రిడితవానితి అస్మిన్నర్థేతు చిత్రమితి మూలార్థః ప
నచిత్రమిత్యర్థః కల్పసి

17

శ్లో॥ యదేష వత్సా న్పరిగృహ్య రేమే
తదస్యయుక్తం ఖలు వత్సలత్వమ్,
విచారయంతః కథమన్యథా తు
జనార్దనే వత్సలతాం పృతీమ

యదితి॥ యద్యస్మా దేష కృష్ణ వత్సా గోశిఖా పరిగృహ్య పాశ్యైవ
స్వీకృత్య రేమే క్రిడితవా తత్తన్మాత్ అస్య కృష్ణస్య వత్సత్వం సత్సా లా
ఆదత్తే ఇతి వత్సల తస్య భావ స్తత్త్వం వత్సపరిగృహితృత్వమితి యావత్ సమా

ఘృతమితచ గమ్యతే యుక్తంఖలు అన్యథా పూర్వోక్తాద్విన్నప్రకారేణ విచార
యంతః పరిశీలయంతస్సు వయమిత్యాక్షిప్యతే జనార్దనే జనానర్దయతీతి జనార్దన
నన్యాదిత్యాల్లుః తస్మిన్ వత్సలతాం వాత్సల్యం కథం ప్రతిమః జానీమః నకేనాపి
ప్రకారేణేత్యర్థ “నత్సలో వత్సరో వత్సీ రిత్సగరోభి ధనంజయ” ఇతి జనార్దనే భగవతి
వత్సలశబ్దప్రయోగ విష్ణుసహస్రనామసుప్రసిద్ధం సతు నైవ యుజ్యతే జనానామర్ద
నస్య సృశంసకర్మత్వేన జనార్దనత్వవత్సలత్వయో సామానాధికరణ్యస్య దుర్లభ
త్వాదితి కృత్వా తత్ప్రయోగస్య కా గతిరితి విచారయంత స్సుధియ వత్సాన్
లాతీతి వత్సలఇతి వ్యుత్పత్త్యా జనార్దనస్య గోపత్వేన వత్సలశబ్దప్రయోగో ఘటతే
ఇతి నిరణయన్నితి భావః అత్ర నిరుక్తిరలంకార “నిరుక్తి ర్యోగతో నామ్నా
మన్యార్థత్వప్రకల్పన” మితి లక్షణాత్ జనార్దనే ఇత్యత్ర తు పరికరాలంకారః- 18

శ్లో॥ కూరం సుధాకల్ప మభుజ్ఞ కృచ్ఛం

సోఽయం ప్రతిగ్రాసముపాసనాభి.

నిర్బధ్నతామేవహ మాగ్ధ్యమాసీ

దజ్ఞసత్ప్రప్తం త మహా న తస్య

కూరమితి॥ సోఽయం కృష్ణ సుధాకల్ప మమృతతుల్య మిషదసమాప్తే కల్పప్. కూర
మన్నం కూర మాహార ఇత్యన్నపర్యాయేష్వజయ్య ప్రతిగ్రాసం ప్రతికబళం
ఉపాసనాభిః పార్థనాభి కృచ్ఛం కష్టేన అభుజ్ఞ బుభుజే బాలా ఖలు క్రీడాలోలు
పతయా ఆహారమనిచ్ఛన్ యచాగూం పిబ సిఖాతే వర్ధిష్యజే ఇత్యాదిప్రరోచనా
వాక్యైః పితృదిభి ర్వంచితా సంత. కృచ్ఛేణాన్నమశ్నన్తితి స్వభావసిద్ధస్యైవ
వర్ణనా త్వభావోక్తిరలంకార సుధాకల్పమిత్యనేన ఆహారే నీరసత్వమనుసంధాయ
నేన మనశనం కిన్తు క్రీడాదిభి స్ప్రప్తత్వాదేవేతి బాల్యాదేవేతివా ధ్వన్యతే నను
కిమేవ మస్య మూర్ఖత్వమితి శింకాయామాహ నిర్బధ్నతామితి అజ్ఞసత్ప్రప్తం నిత్య
త్ప్రప్తం చోగిత దుగ్ధపానాదినా సంతృప్తమితి భావ. అవాప్తసమస్తకామమితి ధ్వన్యతే
తం బాలకృష్ణం నిర్బధ్నతాం నిరుంధతామేవ మాగ్ధ్యం మూఢత్వమాసీత్ తస్య
నిర్బధ్యమాసస్య కృష్ణస్య తు న మాగ్ధ్య మాసీదిత్యర్థ లోకే ఇష్టసాధనతాజ్ఞాన
శూన్యస్య అభుంజానస్య బాలస్య మాగ్ధ్యం నిర్బధ్నతాన్తు ప్రాణిః అత్రీతు తద్వైప
రీత్యమితి అహా చిత్రమిదమితి బావ- 19

శ్లో॥ యదర్థితో భోక్తు మసౌ సమిత్యా

ముహు స్తదుద్వేలవిలాసనూత్రమ్

భక్తానురక్తః కథమన్యథా తు

స భ క్తవైరస్య భరం బిభరు॥

యనితి॥ అసౌ కృష్ణ సనిత్యా జనన్యా భోకం భోజనామిత్యుః ॥ ౧౦౫ ॥
 పునఃపునః అర్థిత సార్థిత ఇతియత్ తత్ వ్యాప్తమానృత్ ॥ ఉద్వేగవిలా-
 మాత్మి అతశయతీత్ర వేత్త్యర్థ. నత్వన్నవైరన్యానితి భావః ఉముక్షేః క్షావాం
 వివృణోతి ఉత్తరాధేన అన్యథా విలామా తత్వానంగికారేతు భక్త్యుచ-
 భక్తే అన్నే అనురక్తః అభిలాషీ భక్తే మ్యాశిక్షే అనురక్తః ద్విచారితః ॥
 గమ్యతే స భక్తవైరన్య భరం భక్తే భక్తేషుచ వైరన్యభరిం విర-త్వానితియం
 కథం కేన ప్రకారేణ బిభర్తు భజతు నకథమపీతి భావ. అథ పూర్వార్థః ॥
 విలాసమాతత్వస్య ఉత్తరాధేన సమర్థనా త్కావ్యలింగం తచ్చ భక్తిశక్తితత్త్వా
 త్థాపితమితి బోధ్యమ్ భక్తేష్వనురక్తస్య కృష్ణస్య భక్తివ్యాప్తిరాంగికారి ఉచ్యతే
 కృత్వా స్వాశ్రితయశోదాకృతస్వభోజనవార్ధినానంగికారో యద్యద్యమచితి తథా
 మయీయమిమిమిక్తావా నవా తత్ప్రాపి ధృఢాచరకావా నవేతి తవామయం పరి
 యతు శ్రీకృష్ణన్యాయం విలాస ఏవ, నతు భక్తేషు వైరన్యవైరన్యానితి ధృవ-

శ్లో॥ ఉచ్చై ర్మ్యధీయం తపయాంసి తస్య
 పయోముషః ప్రేక్ష్యతు వామనత్వమ్
 అపాహరత్తాని తథాపి కేన
 దస్యావగమ్యం నిఖిలోన్నతత్వమ్.

ఉచ్చైరితి॥ పయోముష. క్షీరచోరస్య తస్య కృష్ణస్య వామనత్వం హస్తత్వం
 ప్రేక్ష్య దృష్ట్వా హస్తోన్మయమితి విచార్యేత్త్యర్థః పయాంసి క్షీరాశీ ఉచ్చై ఉచరి
 న్యధీయన్త నిహితాని జనన్యాదిబి రితిశేష. తథాపి తాని ఉచ్చన్నాని పయాంసి
 అపాహరత్ హృతవాన్ స ఇతి శేష. తస్య కృష్ణస్య సంబంధి నిఖిలోన్నతత్వం
 సర్వాధికిత్వం కేన పురుషేణ అవగమ్యం జ్ఞేయం నకేహేత్త్యర్థః హస్తత్వేనా
 దృశ్యమానత్వాదయం హస్తస్వపేతి సర్వే జానన్తి పేద్యానివద్యభాలగళారూఢి
 త్వేన సర్వేభ్యోపి ద్రిష్టువన భవిష్యతీత్యేత ద్విధిసేతం కే జానియు రితిభావః.
 అత్రాయం వ్యంగ్యార్థః పయోముష స్తస్యేత్యభేదేన నిర్దేశః నిదర్శనాలంకారార్థః
 మేఘుతుల్యస్య విప్రోతిత్వర్థ. నచ మేఘే పయోముట్కుబ్ధసంయోగో దుస్సంభవ ఇతి
 వాచ్యం సముదగ్రతాని పయాంసి మేఘైః పహరతితి హేతునా పయోముట్కుబ్ధస్య
 తత్ర యాగికత్వా ద్వామనత్వం వామనావతారత్వం ప్రేక్ష్య ఉపాత్వా భగ
 వాన్ వామనావతారే త్రివిక్రమా భూత్వా బ్రహ్మాండ మాకమిష్యతీతి యోగ
 దృష్ట్వా మత్సేత్త్యర్థ పయాంసి బ్రహ్మాండావరకాని జలాని ఉచ్చై రుచరి సుశీయ-
 బ్రహ్మాణేతిశేషః బ్రహ్మాండ స్థోధ్యకర్షరాదుపరి జలానాం వరి మానత్వా దిద
 ముకమ్ తథాపి తాని పయాంసి అపాహరత్ వాదప్రసారకేన స్మృతం వైకర్ష-

భిత్వా జలాన్యథః ప్రనారయామాసేతి భావః. అతివవాన్య గంగాజనకత్వస్రసిద్ధిః. తస్య త్రివిక్రమస్య నిఖిలోన్నతత్వం కేనావగమ్యం న కేనాపి బ్రహ్మపి ఏతావ త్పర్యం విష్ణుర్వాప్యపుః శక్నోస్తీతి య మవధిం నిర్మమే తన్యాపి భగవత్వాత్ బ్రహ్మ సృష్టజనఘ్న కోవా తన్మహిమాన మున్నయేదితి భావః. 21

శ్లో లభ్యా స్వమాతురపి చౌర్యవశా నవాప్తా
మాన్వాద్య దుగ్ధలహరీ మనవాప్తత్వమ్
సంస్కృత్య బాలవనమాలనమాశ్రితోఽసౌ
దుగ్ధంబుధిం కుత ఇతి వ్యయతాద్యశంకా

లభ్యామితి॥ స్వమాను ర్యశోనాయా సుకాశాల్లభ్యం మ్నాంతం తయా దత్తామిత్యర్థః. చౌర్యవశాత్ నెయకర్మకలా దివావాం నావాంచ దుగ్ధలహరీం తీరప్రవాహ మాన్వాద్య పీత్వాః అనవాప్తత్వం అవాచంబుధిం బాలవనమాలినం బాల కృష్ణమ్ సంస్కృత్య సమ్మత్సంస్కృత్వా ఏకస్మిన్రిణపాతునేత్యర్థః. అసౌ కృష్ణ దుగ్ధంబుధిం తీరసముద్రం కుత కన్యాధేత రాశ్రిత భూతేక. పురేతిశేషః. ఇతిశంకా సంశయః. అన్యకమితిశేష అద్య వ్యయతా నష్టా నిరవధిక దుగ్ధపివాసా సత్త్వా నిర్మిరస్థదగ్ధావిశాయాతి నిశ్చినమ ఇతి భావః అత్ర సంస్కృత్య శంకావ్యుత్పత్తి శంకాయా సంస్కరణాధికరణత్వాసంభవేఽపి వయం సంస్కృత్య శంకా మపాకుర్మ ఇతిర్ధాత్రయశా త్కథంచల్లప ఉపపత్తి ర్బోధ్యా 22

శ్లో॥ భూత్వా స్వయం విధురపి ప్రకటం రిరంసుః
యేనాసక్త ద్విధుమసౌ జననీం యయాచే
సుప్రాపతా మతిరపి స్వపదాశ్రితేఽస్మిన్
తేనైవ మాగ్ధ్యమిదమస్తు ముదాం నిదానమ్.

భూత్వేతి॥ అసౌ కృష్ణః స్వయం విధు ర్విష్ణు శ్చన్ద్రశ్చ “విధు ర్విష్ణౌ చన్ద్రమసీ” త్యమరః భూత్వా భివన్నపీత్యర్థః. ప్రకటం యథాతిథా రిరంసుః. రస్తుమిచ్ఛుస్సక్యేన మాగ్ధ్యేన హేతునా జననీం యశోదాం విధుం చన్ద్రం అచక్రత్ ముహుర్ముహుః యయాచే యాచితవాః దుహ్యచ్ఛచ్చేతి యాచతి ర్వికరమక చన్ద్ర స్సులభో దుర్లభో వేత్వంశ మవిచార్య కేవలమాగ్ధ్యేన బాలా శ్చన్ద్రం వాంఛస్తీతి ప్రసిద్ధిః. తథైవాయం కృష్ణోపీతి భావః అత్ర స్వయం విధుఃసన్నపి విధుం యయాచే ఇతి విరోధస్య విధు ర్విష్ణుః త్యర్థవర్ణనే సరహారా ద్విరోధాభావః. తేనైవ ఇతరబాలా పెక్షయా కృష్ణస్య అతిమాగ్ధ్యం వ్యభ్యతే స్వభిన్నం విధుం తే వాంఛన్తి అయన్తు

స్వమేవ విధు మజాన న్వాంఛతీతి భేదాత్ తేన మాన్యైస్సైవ స్వపదాశ్చితే స్వస్య
విష్ణో పదం స్వపదం విష్ణుపద మాకాశ ఇతి యావత్ తదాక్రితే శత్రవో మాన
ఇత్యర్థం స్వచరణసేవకే ఇతి చ గమ్యతే అస్మిన్ విధౌ దుష్ప్రాప్తామతిరపి మరిభ
ఇతి బుద్ధిరపి ఆసీదితి శేషం అర్థాత్ స్వైవ స్వచరణసేవకే దౌర్జన్యబుద్ధిరితి విరోధ
వ్యోమగతే శార్లభ్యబుద్ధి రుచితేవేతి పరిహార ఇదం శ్రీకృష్ణచరణభి మాన్య
మజ్ఞానం ముదాం సంతోషాణాం నిదానం హేతు రస్తు న సుంతోషప్రపంచ భవత్స్య
త్యర్థః అత్రాయం వ్యంగ్యార్థ అసౌ ఎరమాత్మా స్వయం విధు ర్విష్ణు స్పర్శవ్యాప్తి
ఇత్యర్థః పూర్వాపి బ్రహ్మసీత్యర్థ యేన లీలావశేన హేతునా ప్రకటం దం శుక్
జననీం ప్రకృతిం విధుం చన్ద్ర ముపలక్షణ మిదం సకలదేవాదవతిర్విజృంభణాలస్య
యయాచే ప్రకృతికార్యత్వా చ్చన్ద్రాదీనాం తత్కర్తృ ప్రకర్తృమితి భావః
“మేనే సన్త మివాత్మానం సుప్తశక్తి రుప్తదృక్ యస్మిచ్చయై గౌహతా మధ్య
పద్యత లీలయా” ఇతి భాగవతాత్ ‘బహున్యాం ప్రజాయేయే’ శుశ్చ పరమాత్మా
బ్రహ్మాదిభిః క్రిడన్తకైరివ లీలయా చిక్రిషేషు ప్రకృతం ప్రకరదే ఇ యమాన్యః ఏవం
లీలయా ప్రకృతివశా త్రప్సహ్చాకారేణ ప్రతయమానేసి స్వపదా తే స్వస్వరూపే
స్థితవతి అస్మిన్ పరమాత్మని వస్తున్ న్యవికృతిత్వా దితి భావ తేనైవ లీలా
వశేన దుష్ప్రాప్తామతిర ప్యన్యాయకం జాతౌ భగవత్తీలయా మోహితా వయం
భగవదంశశ్చేన భగవ దభిన్నా వయమితి స్వస్వరూపమజానాన్ భగవన్
దుర్లభం మన్వామహే ఇత్యర్థ ఇద మస్మదీయం మాన్యం ముదాం భగవత్సం
తోషాణాం నిదాన మస్తు స్వస్వరూపం వింత్యా యసి సత్వే వయం మాన్య
మాసామహే తద్ధి భగవత ప్రసన్నుడైవ లుప్యేతి తతశ్చ తస్య మహావని శోష
న్యాత్ చిక్రిషేషయైవ భగవత ప్రకృతిస్వికారాత్ త్వాత్ యసి వయ మజ్ఞ
త్యేన దేహాది మ్యాత్మత్వభ్రాన్త్యా బహుభావశబ్ధితాః ప్రసన్నైః పరితాః
పుత్రాద్యుత్పాదనద్వారా ప్రసన్నం విసారియామ ర్హి భగవాన్ సంతుష్య
తీతి భావ అన్యోపపత్తి ప్రతీయతే విధు ర్విష్ణుః స్వయం ప్రకటం దం సు ర్భూత్వా
ఆత్మరతిం త్యక్త్వా శ్రీరతిం వాంఛన్తిత్వర్థం యేన లీలావశేన జననం లక్ష్మీం
జననీ జానకీ సాయో జ్ఞానకో రఘునన్దన కత్యుక్తత్వా త్రిలోకజననీ లక్ష్మీ రిత్యర్థం
విధుం చన్ద్రం వివయవిగరణేన మఖం యయాచే యాచన్తకారస్తు “ఈష
ద్దర్శయ వక్త్రచన్ద్రమమ నేకా తావలా తే క్షతి’ రిత్యాది ర్మయే రుక్మిణీపరిణయే
ద్రప్తవ్యం నను స్వోరుగతిలక్ష్మీముఖచంద్రో బలాదం చుంబ్యతాం కిం పునర్యా
చ్చయే త్యత ఆహ దుష్ప్రాప్తేతి స్వపదాశ్చితేపి నిజోరుద్ధానగతే అస్మిన్ ముఖచంద్రే
తేనైవ దుష్ప్రాప్తామతిరాసీదితి కరావరోధా వతిముదే అలాత్కారేణ సుల
భేపి లీలయా దుర్లభత్వ మేవేతి భావః బలాత్కారేతు రతివైరస్యం బోధ్యమ్.

ఇదం మాగ్ధ్యం లక్ష్మ్యః ముగ్ధాత్వం నః ముదాం నిదాన మస్తు లక్ష్మ్య అసి సుర
తేచ్చా వర్తతేషవ కిన్తు ముగ్ధాత్వా లజ్జయా సా తిరోమాతేతి భావః ఇతి ప్రధమదిన
సంభోగఃప్రతీయతే 23

శ్లో॥ యవవ్యక్తై ర్వర్తై ర్మధురమధురం వ్యాహర దసా
వహేతుం హాసం వా వ్యతనుత దరస్మేరవదనమ్
నిరుద్ధో య ప్రేష్ణూ ప్యసరదరమాన ర్తితకరో
న తస్మై కో నామ స్పృహయతు విలానాయ జగతి

యదితి॥ అసా బాలకృష్ణః అన్యక్తై అస్పష్టైః వర్తైః కాదిభిరక్షరైః మధురమధుర
మతిమధురం యథా తథా వ్యాహర దువాచేతి యత్ తథా దరస్మేరవదనం దర
స్మేర మందస్మితం తద్యుక్తం వదనం ముఖం యస్మిన్ కర్మణి శత్యధాతథా
మందస్మితవదన స్స నిత్యర్థ అహేతుం నిష్కారణం హాసం ప్రకాశస్మితం వ్యతి
నుత విస్తారయామాసేతి యత్ చ ప్రేష్ణూ స్నేహేన నిరుద్ధోఽపి నివారితోఽపి
మాత్రేణ శేషః అర మీష దాన ర్తితకరః ప్రచాలితహస్త స్సన్ అసరత్ చచాలేతి
యత్ తస్మై విలానాయ లీలాజాలార్థ మిత్యర్థః జగతి లోకే కో నామ పురుషః
నస్పృహయతు స్పృహం న కరోతు సర్వోఽపి స్పృహయత్యే వేత్యర్థః స్వభా
వోక్తిరలంకారః 24

శ్లో॥ పయః పీత్వా చౌర్యా దమృతమచిగూఢం వితరతః
నలం కించి న్నిత్వా నిఖిలఫలజాలాని దదతః
ముషీ త్వేషద్వితం స్వపదమపి తేభ్యో వితరతః
కథం భూయ స్తస్యావినయ మపి న తౌమ్యతు జనః.

పయఇతి॥ చౌర్యాత్ చౌర్యేణేత్యర్థః పయః క్షీరం పీత్వా అచిగూఢం ప్రకాశం
యథా తథా అమృతం సుధాం మోక్షం చ వితరతః దదతః కించిత్ఫలం చూతా
దికం నీత్వా గృహీత్వా స్వీకృత్యేత్యర్థః నిఖిలఫలజాలాని సర్వవిధఫలసమూహాని
సర్వపురుషార్థానితి చ దదితి ప్రయచ్ఛతః ఈష ద్వితం స్వల్పధనం ముషీత్వా
చౌరీత్వా అపహృత్యేతి చ యస్యానుగ్రహ మిచ్ఛామి తస్య విత్తం హరా మృహ
మితి గీతావచనాత్ తేభ్య సంప్రదానత్వా చ్చతుర్థీ స్వపదం స్వస్థానమపి వైకుంఠ
మపీచి వితరతః దదతః తస్య కృష్ణస్య అవినయం దార్ఢ్య మపి జనః లోకః
కథం భూయః కథం ఖనః కథంచే త్యర్థః నతౌమ్యతు నసహతామ్ అపితు సహే
తై శేత్యర్థః అవినయా దపి స్వస్యాధికఫలలాభాదితి భావః అత్ర పరివృత్తాలంకారః

పరివృత్తి ర్వినిమయో న్యూనాభ్యధికయో ర్విధ ఇతి లక్షణాత్. అత్ర 'పత్రం
పుష్పం ఫలం తోయం యో మే భక్త్యా ప్రియచ్ఛ'తీతి భగవద్వచనానుసారేణ
భక్త్యా యద్యపి పయః ఫలాదీని భగవతే కృష్ణాయ గోపానీసమర్పయామాసు
తథాపి చౌర్యేణాపి గోపేభ్య స్సకాశా త్సయఃఫలాదికం గృహీత్వా భగవాన్
తేభ్యో ముక్తిం దదాతీతి భగవతః పరమకారుణికత్వం వ్యజ్యతే కంచ యథా కశ్చి
చ్ఛరః స్వచౌర్యే బహర్గతే సత స్వచోరితధనాదధికం తేభ్యో దత్త్వా స్వశిక్షా
మపాకరోతి ఏవం కృష్ణోఽపీతి అహో అస్య చోరస్య యుక్తి రితి వ్యజ్యతే 25

శ్లో॥ పయఃస్వాదం స్వాదం త్వరిత మతిదూరం ప్రసరత

పున రాతృ ర్ముగై రనునయనజల్నై రుపయత.

ఘృతక్షీరద్రాక్షాకలితవపుష స్తస్య హసత

స్సుఖం లీలాజాలైః కియదివ సవిత్రీ న భజతామ్

పయశ్శితి॥ పయః క్షీరం స్వాదం స్వాదం ఆస్వాద్యాస్వాద్యేత్యర్థః ఆభీక్ష్యేణముత్
త్వరితం శీఘ్రమేవ అతిదూరం యదాతథా ప్రసరతః ప్రయాతస్య పున భూయః
మాతు ర్యశోదాయా స్సంబంధిభిః ముగై రమ్యై అనునయనజల్నైః అనునయ
వ్యాకృష్టై ర్హేతుభిః ఉపయతః సమీపం ప్రాప్తస్య ఘృతక్షీరయోః ద్రాక్షై బిందుభిః
ఆకలితం వ్యాప్తం వపు ర్దేహో యస్య తస్య తథోక్త్యై విప్రుక్తీనైః పృవతో బిందు
స్తోకో ద్రష్ట ఇతి వైజయంతీ హసత స్మయమానస్య తస్య కృష్ణస్య సంబంధిభిః
లీలాజాలై ర్విలాససమూహైః కియదివ సుఖ మానందం సవిత్రీ బనసీ నభజతామ్ న
ప్రాప్నోతు పరమానందం భజత్వేవేత్యర్థః 26

శ్లో॥ అకాలుష్యం జజ్ఞే తదవయవధూళీవృత్తికరా

దభూత్సంకాపాయ స్తదురు పందపంకచ్ఛరణతః

అభూన్నిరేపత్వం తదవిరళలాలాప్లుతతయా

యశోదాయాః కన్యా దితి ఖలు న విద్యుః కథమపి

అకాలుష్యమితి॥ యశోదాయా తదవయవధూళీవృత్తికరాత్ శ్రీకృష్ణశరీరపరాగ
సంపర్కా ద్దేతోః అకాలుష్యం మాలిన్యాభావ ఇతి విరోధః మనః క్షోభరాహిత్య
మితి పరిహార జజ్ఞే జాతమ్ తథా యశోదాయా తదురుపదపంకచ్ఛరణతః తస్య
కృష్ణస్య ఉరుర్మహాన్ య పదపంకః చరణలగ్నకర్దమ. తస్య ఛరణత. లేపనా
ద్దేతోః సంకాపాయః కర్దమవియోగ పాపరాహిత్యంచ పంకోఽస్త్రీకర్దమైనసో రితి
వైజయంతి అభూత్ తథా యశోదాయాః తదవిరళలాలాప్లుతతయా తస్య కృష్ణస్య

అమిశయా సామ్రాజయా లాలయా వ కృష్ణతజలేనేత్యర్థః సృణికా స్యందినీ లాలేత్య
మరః ఆప్లుతయా వ్యాప్త్యే హేతునా నిర్దేపత్వం దవీభూతవస్తుసంసర్గాభావః
పుణ్యపాపసంబంధరాహిత్యం చ “తద్విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయేతి” శ్లోకే
అభూత్ భగవత్సంబంధేన ఆదా మనః క్షిభాభావ తతస్తద్దేతుభూతపాపక్షయః
తతః పుణ్యస్యా త్యాగ ఇతి భావః కన్మాదితి కుత ఏవమితి కథమపి కృచ్ఛేణాపి
న విద్యు ఖలు న జానీమ ఏన విరుద్ధవిషయత్వా దిత్యేకత్ర అవాజ్ఞానసహోచర
మహిమత్వా త్కృష్ణస్యే త్యన్యత్ర చ భావం యద్వా తదవయవధూలేవ్యతికరా
ద్యశోదాయా అకాలుప్యం కన్మా జ్ఞజ్ఞే ఇత్యేవం తత్త్వ ద్వాక్యే ఏవ కన్మాదితి
పదమన్యేతవ్యమ్ ఇతీదం న వయం కథమన విద్యు ఇత్యన్యాయ . విరుద్ధకార్య
స్యోత్పత్తి రూపో విషమాలంకారి సచ శ్లేషోద్భవత

27

శ్లో అనశ్చరుదితై రినావమయే పయ పార్థనై
కరాంబువికర్షణై ర్భువి సరోష ముల్లంరనై
అనాంత్యవచనగ్రహై రకృత విప్రియం యత్తదా
తపోనిచయసంచితం త దహితం జనన్యా కుత

అనశ్చరుదితైరితి॥ అసౌ కృష్ణ అనశ్చ రుదితై అశుహినరోదనై మిధ్యా
భూతై రోదనైరితి భావం వస్తుతో రోదనే తు నేతాభ్యా మశుస్వణస్య ఔచి
త్యాత్ అనమయే అకాలే మధ్యాహ్నదావిత్యర్థ పయః పార్థనైః క్షీరాభ్యర్థ
నాదిభిః కరాంబువికర్షణై కరాభ్యా మంబరస్య వస్తుస్య విశేషేణ గ్రహణై
భువి భూమా సరోషం రోషయక్తం యథా తథా ఉల్లంరనైః ఉద్భ్రమణైః
అనాంత్యవచనగ్రహైః నామవాక్యానామశ్రివణైశ్చ ఏతై కృత్యైః జనన్యా యశో
దాయా యద్విప్రియ మప్రియ మకృత చకార తపోనిచయసంచితం సుకృతపరిపాక
లబ్ధం తత్ బాలకృష్ణకర్తృవస్త్రాక్షరణాదికం విప్రియం జనన్యా సూతుః
కుతః కథ మహిత మప్రియం భవేత్ నకథమపీ త్యర్థ కేశాకర్షణసఖదన్త్రణా
దికం ప్రియకర్తృకం యథా కామిన్యా ప్రియం తద్వత్సుత్రకర్మక మంబరా
కర్షణాదికం మాతు రపి ప్రియమేవేతి భావః.

28

శ్లో॥ మాత ర్దేహి పయ శ్శిశో కి మధునా వరే త దుగ్ధం కిదా
తర్హ్యాయాతు పితృప్రసూ. కిమధునా తాత ప్రసూ ర్ద్ధి వతి
శో సాయం కిమిదం తమ ప్రకటతా సా గర్భగేహే స్ఫుటే
త్యాలాపోఽస్తు యశోదికాతనయయో. న శ్రేయసే భూయసే.

యన్యా న్నా తథోక్తా నా యశోదా మనా గీషదపి మైరస్యం మిరస్యం చ - కరణస్య కోపేన అన్యధాభూతత్వ మితి భావ నాతనోత్ స విస్తరయామాన నదధారే త్యుః

43

శ్లో॥ పాయంపాయం రుచిమపి తనో ర్హాన బాలంసువీలా-

శ్రావం శ్రావం గిరి మపి సుధా నారసారా ముదారామ్

చుంబంచుంబం ముఖమపి తనూజన్మ న్నానురాగం

శ్లేషం శ్లేషం తను మపి న నా నౌహా మాలలంబె

పాయంపాయమితి॥ లూకబాలేనువీలా లూకస్య చిత్తస్య బాలేందా న్నాత్కాలిక సంపూర్ణదన్తస్య లీలేవ లీలా యన్యా న్నా మితి నిర్భూతా న్నజాదికం హ టంకానినా ని మం నృధ్యే దేశే విశేషేణ శో తే ఇతి ప్రకృత వేద ముదయ పర్వతారూఢ మరుణం చంద్రబింబం యది కేర బ్లిష్టపాయే - క్షుం న్యా త్తేజో తదుదరం శ్రీకృష్ణదేహశోభ యోషమాయేతి సంభవితోషమా గమ్యతే. యస్యపి శ్రీకృష్ణతను ర్మిత్రవ తథాపి చిచ్ఛోభా న నీలేతి హోధ్యమ్ తనూజన్మన సుయస్య తనో శరీర స్య రుచిం శోభాం పాయ- పాయ పీత్వా పీత్వాఽపి దృష్ట్వా గృష్ట్వా కృత్వార్థ సుధాసారసారాం సుధానారస్య అమృతనారస్యేవ సార స్థిరాంశః మాధుర్యమితి యావత్ యన్యా న్నాం చిత్త వేద ఉదారాం మహతీం తనూజన్మనః గిరం శ్రావం శ్రావం శ్రుత్వా శ్రుత్వా చ నిధా తనూజన్మ ముఖమపి సానురాగం యథాతిథా ఇదం పదం పూర్వతాపి యోజ్యమ్ ప్రియసహితం యథా తథేత్యర్థః. చుంబం చుంబం చుంబిత్యా చుంబిత్యా తథా తనూజన్మః తనుమపి శ్లేషం శ్లేషం లలింగ్యాలింగ్య సా యశోదా సాహితీం కృష్ణం అంబావ మితి యావత్ నాల లగే నప్రాప-

44

॥ అథ చ గాచన విజనివాసిసస్య బ్రహ్మచారిణ సకలబాంకా స్సం ాయ

యకం గుప్తం శ్చిఖాద మృతమితి యశోదాయై న్యవేదయః

అథ గోపికావిజ్ఞాపనాన స్థిరమ్ కనాచన కస్మింశ్చి త్కాలే ప్రణనివాసః యశోదా చ బ్రహ్మచారిణ స్సంయన్యాః అర్థా ల్కృష్ణస్యేతి హోధ్యమ్ సకల బాలకాః సర్వే బాలా సంహిత మిళిత్యా యమనందనః కృష్ణ మృదు మృత్తికాం చిచ్ఛాది ఒఘాన ఇతి యశో దాయై న్యవేదయన్ నివేసయాచూసు

45

॥ నా తి కుదితనిశిమనా దినునియమచకామనయూ సరయ మాహూయ

లనయ ముఖో దుర్ల లితి కిమిద మనార్య మాచరతి సరోషమువా

లభతి

నా ॥ నాప యశోదాచ తదుదతనిశమనాతో శేషం బాలగోపాలానా ముదతిప్య హాస్యస్య సిశిమనా చ్చనిగోత్ అనునియమకామానయ త్పిణిశి శేచ్ఛనూ

సరయం ససంభ్రమం యదా తథా లయం బాల మానూయ అకారియత్వా
అయీతి ప్రేక్షాం బుద్ధి భో దుర్లభిత భో దుర్వినిత కిం కమర మిదం గోపాలోక్
మనార్థం మృద్భుజిరూప చూర్య మాచరిసి కిం యద్వా ఇద మనార్థ
మాచరిసి కి మిత్వయ ఇత్యేవం రోష రోషేణసహతం యదా తథా ఉపాల
భతి తరయామాస

సరి

గ|| సోఽపి ప్రశ్నయ ము జపని న చిత్వసిమా ఎత్వమం కదీయ మాలాప
కలాప ముధారియ బగ మిమ ముగతాసూయ మిభిధాయ
వ్యాదాయ చ వ చ ముచ్చయన్

సోఽపి|| సోఽపి కృష్యే సప్రయం కనయ యదా తథా అయి జపని హేమాతః
విశ్వం కృత్సం గ తదయం గోపాలసంబంధి ఆలాపకలాపం బాషణముదాయం
న విశ్వసిహి న తత్ర పిశ్వాసం కర్పిత్వం తత్ర హేతు మానా ఇమం జనం
గోపాలబాలబృంద ముపగతాసూయం ము సంజాతి ముచిరి మవధారయ
జానీహి ము మాత్సిర్యే నోక కంతే. న తు పున సృత్య మిద మితి భావ
ఇత్యేవం అభిధాయ ఉక్త్వా తథాపి సందిహనాయా. యశోదాయా విశ్వాసోత్పా
దనార్థం వదనం ముఖంచ వ్యాదాయ వినారయత్వా అదిర్భయత్ దచ్చయామాస
మద్వదనే మృల్లగా వా సనా త్వమేవ పరిశీలయేతి బాలన్యాశ్రయ

స7

గ|| యశోదా పరివహం మనాలోకతచరి మశేషమపి చరాచర మవలోక్య
విస్మయమానమాననా పరిమవురుష ఏవాయమితి తక్షణ మభిదధానా
పురపి మోహగహన మగాహల

యశోదేతి|| యశోదా చ పరివదనం కరకే తర్థా తృప్తస్య అనాలోకతచరం భూత
పూర్వే చరిత్ పూర్వం యదా కదా వ్యభిచ్ఛ మిత్కర్ణం అశేషం సర్వంచ చరాచరం
జగత్ అవలోక్య దృష్ట్వా విస్మయమానమాననా సాశ్చర్యహృదయా అయం
కృష్ణ పరిమవురుష ఏవ పురుషోత్తమ ఏవ ఏవ కారా న్నప్రాకృతబాల ఇత్యర్థః
ఇత్యేవం తక్షణం తదా అభిదధానా వదన్తీ సతి పునరిపి భూయశ్చ మోహగహనం
అజ్ఞానరూపం కానన మవదగాహే వివేశ భగవత్కాయయా ముమోహేత్కర్ణం

స8

గ|| అథ కదాచన విశంకటదధిఘటవిఘటసంజాతిరోషయా యశోదయా
సముద్వేజిత స్పృహ యదుచందన స్పరియ మతిదార మపాసరిత్

అథేతి|| అథ తతిః కదాచన పిశంకట స్త్ర విశాలస్య దధిఘటస్య ఉధిభాణస్య విఘట
నేన స్ఫుటనేన సంజాత రోష యన్యా యా తథోక్తయా యశోదయా సముద్వే
జిత ఉద్వేగం గమితః తర్జిత ఇతి యీషత్ యదుస్థనః కృష్ణః సపది తక్షణమేవ
సరియం సవేగం యథా తథా ప్రతిమారిం బహుదూరి మపాసరిత్ అపసనార
అవాదగ్రవ దిత్కర్ణం.

స9

౧౧॥ తదను త ముదావమానా చిత్రచక్రచంగమణచతురం అతిరుచిర
మర్భక మేన ములంబిత మపారయంత్యా పరిశ్రమ పర ముబభూవే

తదన్వితః॥ తదను శ్రీకృష్ణాపరణామృతం సంకృష్ట ముదావమానయా అను
సృష్ట్యా ధావన్యా అనుపూర్వకధాన్ వినిష్కర్షితానాం స్వరితేత్వేన ఉగ్రయ
పదిత్యా దాతృవేషం శాశ్వత కేలగస్యూర్నాసి ధావతే ప్రకరణాంత్ర శీఘ్ర
గత్యర్థకత్వమ్ రత్నావళికారైస్తు స్వస్థితాంత్ర గాత్రోః తాచ్ఛ్రీత్య చానశ్
ఇత్యుక్తమ్ తచ్చిన్యమ్ వాఘ్నేన రేర్విహతో ధౌ ఇత్యయ మాదేశః ఇన్ద్రజ్ఞక
శకారాదా ప్రత్యయే పరిత ఏన సుతి నిర్వీణంజ్ఞః శకారా నే తథాత్వే పశ్య
పిభావ్యాదేశాపత్తే తస్మాత్ చా శి ఇన్ద్రజ్ఞః శకారాంత్యావా న్నాస్మిన్
పరిత సురే ధౌ ఇత్యాదేన న్స్వస్థితే ధావమానత రూపం సిద్ధ్యేత్ ఇతి
చిత్ర మద్భుతం యచ్చక్రచంగమ ౧ చక్రాకార స్థిమిదం తతః చతురం పణ్డతం
అతిరుచిర మతివచోజ్ఞ మేన మర్భకం బౌత్కృష్ట ములంబయిం గృహీతుం అపార
యన్త్యా అశక్నువా సయం యశ్చ దయేతి ప్రకరణాల్లభ్యతే పరం కేవలం
పరిశ్రమః ఆయాస అనుబభూవే అనుభూత న తు కృష్ణ ఇతి భావః. 40

౧౨॥ నానే హి తత్

నానేహితి॥ తత్ శ్రీకృష్ణాగ్రవాణం నానే హి యక్త మిత్యర్థ తదేవ వివృణోతి

శ్లో॥ జంఘాలతాయా ముపమానభూతిం
మనోఽపి యన్న ప్రభవే ద్భ్రహీతుమ్
కథన్ను గృహీతు త మేన మేమా
సదానదంతావళిమందయినా

జంఘాలతాయామితి॥ జంఘాలతాయాం వేగంతాయా ముపమానభూతిం వాయ్వా
దిభ్యోఽత్మధిక మిత్యర్థః ఉపమానం న్యాధికగుణం చంద్రాదీత్యుక్తత్వా దుపమాన
న్యాధిక్య ముపమేయస్య న్యూన్యం చ సహజమితి మనోఽపి చిత్తమపి యం
ధగవన్తం కృష్ణం గృహీతుం ఛలు వాప్య మిత్యర్థః స ప్రగివే న శక్తమ్ 'యతో
వాదో నివర్తన్తే' వ్యాప్య మనసా హేమ శ్శుభ్ర రితి భావః మనోఽపి వేగవత్త్వేన
మనోయం సభజే రితి వ్యజ్యతే స మేన మనసో వ్యతిహారం కృష్ణం సదానదంతా
వళిమందయినా మదిగజవ న్నగరగునే త్యుపమా తయా అతిగతిమాంద్యం
సృజ్యతే ఏవా జుని కథం నుకృప వా గృహీతుం భజతు స కథమపేత్యర్థ మనసోఽపి
వేగవాన్ బాలోఽపి క్రియః కథవన్మందిగామిన్యా తిరుగ్యాపి యశోదయా న గ్రాహ్య
ఏవేతి నాన్య విప్రయ కార్య ఇతి భావః 42

తతి ఇతి॥ శ్రీకృష్ణం గృహీతుం స్వస్య అశక్తా విత్యర్థ

తతః

శ్లో॥ మత్స్యా వినా యోగ మలభ్య మేనం

సమాన మాలంబ్య గతిం నిగూఢాం

క రేణ జగ్రాహ కథంచి దేహ

తతో విముక్తౌ క ఇవ ప్రయత్న

మత్స్యేతి॥ ఏనా యశోదా యోగం వంచనారూప ముపాయం వినా పృథ్వీనేతి తృతీయామూ చెల్వకత్వా త్వక్షే ద్వితీయా ఏనం కృష్ణ మలభ్య మగ్రాన్యాయం మత్స్యా ఆలోచ్య మానం శిశ్నబ్ధం యథ తథా నిగూఢాం అప్రకటం గతిం గమన మాలంబ్య గృహీత్వా సత్త్వా ల్భగా శిశ్నబ్ధ మాగత్యే త్యర్థ కథంచి త్కైచ్చేణ క రేణ హసేన జగ్రాహ బద్ధ తతి కరగ్రహణానంతరం విముక్తౌ మోచనే విషయే ప్రయత్న లాభాత్ శ్రీకృష్ణకృత కరాదిచాలనరూప యత్నం క ఇవ నిష్ఫల ఇత్యర్థం బాలత్వా స్మృతముత్తు మాత్మాన మిశిక్తోభూ దిత్యర్థ అత్రాయం న్యంగ్యర్థ ఏనా ముము యోగం ధ్యానం వినా ఏన మాత్మానం కృష్ణ మలభ్యం దర్శనం మత్స్యా 'కౌతవ్యో ముతినో నిదిధ్యాపితవ్య' ఇతి నిదిధ్యాసస్య తురీయప్రయత్న త్వాదితి బాహ సమానం లోకవార్తాకథం హిత్యేత్యర్థ ఆలంబ్య యోగ మథాయేత్యర్థ నిగూఢాం రహస్యభూతాం గతిం జ్ఞాన మాత్మ స్వరూప మిత్యర్థం 'ప్రత్యగ్రాహ స్వయం జ్యోతి రితి ఆత్మనో జ్ఞానస్వరూపత్వ ప్రతి పాదనాత్ క రేణ జగ్రాహ నాత్మా దకరో దిత్యర్థ తత విముక్తౌ ముక్తివిషయే ప్రయత్న క ఇవ ప్రయత్నాంతరేణ కమిత్యర్థ ఇతి అత్ర సమానం గతి మాలంబ్య క రేణ జగ్రా హేత్యనెన దమయన్తీ హంస మివేత్యుపమాలంకారోఽపి ధ్వస్యతే

XII ఆదాయ చ తమేన ములూఖలసమని నిబద్ధ మారభత

ఆదాయేతి॥ ఆదాయ క రేణ గృహీత్వా త మేనం కృష్ణ ములూఖలసేమని ఉమాఖల ప్రదేశే ఉమాఖల ములూఖల మిత్యమరః నిబద్ధం నితరాం బద్ధ మారభత ఉపచక్రమ

44

శ్లో॥ పర్యాప్తభావం బహవోఽపి తస్య

బంధే గుణా నైవ యయు నదానిమ్

తత్కర్మణా విస్మితయా తయాధ

బద్ధో గుణాతీతను కథంచిత

పర్యాప్తేతి॥ తదానిం తదా తస్య కృష్ణస్య బంధే బంధినే బహవోఽపి అమితా అపి గుణాస్తనవః పర్యాప్తభావ ముపభావం నాకల్య మిత్యర్థం నయయు నప్రాపురేవ అపర్యాప్తా బభూవు రిత్యర్థం తత్కర్మణా తేన కర్మణా విస్మితతయా ఆశ్చర్యం గమ

తయా అహో ఏకస్య బాలకృష్ణస్య బంధే బహు విధానాః కృతాః సంతాపాః
 ఇతి విస్మయమానమానసయ్యైర్ధృ అథ తయా యశోవంతాః సంతాపాః
 ప్రమాణాధికశరీరః కృష్ణః కథంచి త్ప్రేక్ష్య బహు విధానాః కృతాః
 బంధోంగీకృతః నశు మాత్రా బలా స్త్యజతిభావం శ్రేయోగ్యాః సంతాపాః
 బంధే బహువిధానాః కృతాః సంతాపాః కృతాః సంతాపాః
 అన్యతరన్యూనాధిక్యాభ్యాం బహువిధానాః కృతాః సంతాపాః
 భావం సామర్థ్యం నయయురేవ న్యాధీశమాయత్వా నీశ్వరస్వేతి వాచ్యతే
 విస్మితయా తయా మాయయా అహో చిత్తజీవమోహనానాం మహా
 మాత్రా మోహం గమిత ఇత్యాభిప్రాయయా సంతాపాః
 నిర్గుణస్వరూపం పరమాత్మా కథంచి ద్భుజి హారమాశ్చార్యం శ్రీ వ
 మాయాగుణంబంధ స్థిక్త్యై నతు మాయావతి 40

గ|| తదను యదుపతి రసి పురా విషయశరంగజలగతిః మమవచితి
 వృతా వప్రవృత్తకళేబరా వృత్తజమేవ తావదాకాశం విశాలా
 శాపవ్యాపారా దుపాత్తార్హుః సహరుమాభావో యణి వాచ్యతే
 ధేయా నరవాహనందనౌ మంజు పరిచయః వచుః పు
 ఖలమపి సమాకృష్ట తత్సవిధ ముపసర్ప

తదన్వితీ|| తదను ఉలూఖలంధానగర్భే పురా పూర్వకావ ముపశరంశే
 మన్మథసంబంధే సురతే ఇత్యర్థః విగతినిజయే గతవనం విజయేక్తి రియ
 ఇతి వైజయన్తీ యువతీశతేన తరుణీభుజేన పరివృత మతౌ లోకాకాశం
 బకా దివ్యశరీరా తత్త్రణమేవ తదైవ తనలోకనేన విగతనిజయయవశేన
 నృతయో ర్ధర్మనేన హేతునా కుపితే, గుప్తేన లోకా మా మహాకా
 మత్త్ర యేమా యథా పురం వర్తేతే ఇతి రోషేన త్యక్తి సంతాపా
 చ్చాపవ్యాపారాత్ మత్త్రతాయా, పరంకాష్టా నావతాం మహావాదేనో
 రిత్త్యర్థ ఉపాత్త స్థిక్త్యై లరువ మహారుహయో, కృతార్హో విజయేన
 రింద్యుః కకుభోర్హుః ఇత్యుపరః భావ స్వరూపః యాభ్యాం లోకా మంజు
 పరిసరవ ర్థినౌ గృహప్రాసక్తితో మణిగోవనశకూబరా విత్సజ్ఞయా మమ
 యయో స్తా తథోక్తౌ నరవాహనననౌ కుబేరతనయా అనంభ
 హీతు మిచ్చు యదుపతి రసి కృష్ణశ్చ ఉలూఖల మపి ఉలూఖలం చ మాకృష్ట
 సిత్యా తత్సవిధ మర్జునతరుసమీప ముపసర్ప శీఘ్రం జగామ 41

శ్లో|| నాచీభూత ములూఖలం విధివ శా దాకృష్ట శైలోపమం
 తస్మిన్ సత్పరమంతరా తరుయగం నాటోపమా ధావతి

త్రైవిధంబు మిరితొ నొకతొ నొసేయఁగా తత్త్వ
తేనానా నిబిడికృతం పటపటానాం రోదం గతరమే

సామంతమితి తైలోనము పర్వ లభ్యం సామంతం త్రివిధముత ముయ్యాఖ్యం
విధవశాత్ నిధే దైవస్య స్వస్య వశా నైవాత్ ఆకృష్ట్య నిత్యా తరుయుగ
మనరా తిరువ్యయస్య మధ్య సావశేషా ద్విత్తియా సాటోం సంభం
యథా తథా స్మిన్ కృతే ఆవాసతి శీఘ్రం గచ్ఛతి ని న్నోణీకుపా అన
వృత్తౌ త్రైవిధంబుమిరితొ శ్రీకృష్ణదాహనగపరికరితౌ చ ఏవ తత్ర శాత్
నిపతితౌ భవి పతిత్ బహువగు రితిశేష సౌ తరుయుగళపతివజన్యేన పటపట
ధ్యానైన పటపటం ద్వివి రోదంస్తరం బాస్మాంశమధ్యభాగం రోదసో ర్ధ్వవా
ప్యధో వ్యతిస్తరం రోదోనరమితి మాస ద్వాపాథామి శు రోదసి ఇత్యమం
నిబిడికృతం వ్యాస మధుల్ బభూవ

47

శ్లో॥ బంధో యదుతమాజస్య మునిశాపనిన్నయో
చవ వృం మోక్షాయ యక్షరాజతనూయో

ఒంధఇతి యదుతమాజస్య కృష్ణ్య బంధః ఉలూఖలబంధం మునిశాపనిన్నయో
నారవశావా ద్విపత్తిం ప్రాసయో యక్షరాజతనూయో ర్షలకూబరమశీకూ
బరాఖ్యకబేబుత్రయో ఒంధమోక్షాయ సందారవాశా మ్మక్తయే నిశ్చేయసార్థ
మితి యావత్ అధినత్ శ్రీకృష్ణపుష్పే తౌ ముక్తా బభూవతు రితి భావ అశ్రి
బంధో మోక్షో యాచవ దైవో విరోధ యదుతమాజబంధం యక్షరాజతనూజ
మోక్షోయాభవ దిత్త్యన్యం ఉలూఖలబంధం వ్యాజీకృత్య భగవాన్ తయో ర్షిత్యే
యమదాపితి తయో పరిహం విషమాలంకార విరుద్ధకార్య స్సోశ్చి రితి
తల్లక్షణాత్ బంధాత్కరిణాత్ ముక్తే కార్యోద్దయో హి విరుద్ధ ఇత్యలమ్ 48

శ్లో॥ తౌ తత క్షయమా శౌరే ప్రకృతిం సమత్య రామ్
ఉపగమ్య నిజం రూప మాశ్రితౌ గతి ముత్తరామ్

తావి తతి బవి నిపాతాన్తరిం తౌ యక్షరాజసుతౌ శౌరే కృష్ణస్య కృష్ణయా
కగురయా తాం ప్రకృతిం స్వధాన మధుగవృత్త్వా మితి యావత్ మిత్య
త్యక్త్వా నిజం స్వీయం రూపం యక్షత్వ ముపగమ్య ఉత్తరాం ఉత్తరదిగభిముఖా
లాక్షణకోఽయం ప్రయోగం గతి గమన మాశ్రితౌ ప్రాప్తౌ ఉత్తరదిగాభిముఖ్యన
యయుతు రిత్స్యన్త సు బంధమోక్షోయా సవనితి పూర్వం ముక్తం ప్రతిపాద్య కథ
మధునా యక్షర్వరూపం ఒంధమేన యయుతు రిత్సు కమితి చెన్నైష వోష స్థాన
రత్వత్యాగపూగ్యకయశరీరాప్రవృత్త సరిం తే శోవనాన తయో ర్ముక్తే రాభ్య
మానత్వేన భవిష్య ద్గతి మారోచ్య తథోకమి యవ్యా బంధమోక్షో యోగ్య

బంధస్య న్నావరత్వరూపస్య మోక్షాయ త్యాగాయేత్యర్థో వాచ్య అత్రేదం వ్యంగ్యం
 తౌ శౌరే కృపయా భగవత్సంకల్పేనే త్యర్థ తాం ప్రకృతిం మాయాం సమతీత్య
 తీర్త్వా నిజరూపం స్వస్వరూప ముపగమ్య ప్రాప్స్య మాయయా స్వస్త్వి న్నారోపిత
 దేహాది తాదాత్మ్యకృతదుందుభిత్యాది శివవేష మపహాయ చ్ఛిదానన్దో హ
 మిత్యాత్మ స్వరూప యాథాత్మ్యనామైత్యా-రశాలినా హృద్యేతిభావ ఉత్తరాం
 శ్రేష్ఠాం గతిం మోక్షం దేహాననానే ఇతిభావః ఆశితౌ ప్రాప్తౌ ఇతి. 49

గ|| అథ నందగోప పురోగమాః ప్రావృషేణ్య పయోనాహ నివహ నిష్ఠోష
 పారంపరీ సబ్రహ్మచారిణ మౌనస్థిత మనోకహ పతనసంఘాత పటపట
 రివ మాః ర్ద్య కిమివ ముపస్థిత మతిభయానక మితి విస్మయపరీత మతి
 య స్త్వరిత మాపత్య శతధాఽవిదారిత మివ ధారధర శిఖరయుగళ మాలిం
 గితమహీతల మరుసమహీరుహయుగళ మంతరాతరుయుగళ ముష్ణునిమాన
 ములూఖలనిబద్ధ మకతోభయ మర్భకమపి నిజ మవలోక్య సకల మివ
 మేత దర్భకకృత మితి పరిసరవిసర దర్భకభారత్యా మసంభూతవిప్రంభా
 విముచ్యచ పృథుః ముత్పాతశీతపరీతం పద మిద మనివాసయోగ్యమితి
 సంమంత్రియ మంత్రిభి స్సంక్త్య ఏవ శృంగవాద్యనినద మాపాద్య గోధనమపి
 పుగోధాయ కుంభినీరంభాయితాభి రాభీరభీరుభి స్సమ మశేష మపి
 పరిచ్ఛక మారోప్య శకట మతివిష్మయనీయకామనీయక మ్వర్ణాభిధాన
 గోవర్ధనధారాధరవ ర్తనమనోరమం కైలాసమివ నీలకంఠనిలయం వైకుంఠ
 మివ హరినికేతనం చతురానన మివ సకలాగమసేవధిం యామునపురీ
 లోభనీయం బృందాచనోద్దేశ మవిశత్

అథేతి|| అథ యక్షతనూజనిర్గమనాన ర్తమ్ నిదగోపః పురోగమ పురస్సరః ముఖ్య
 ఇతి యావత్ యేషా నే తథోక్తాః సన్దాదిగోపా ఇత్యర్థః ప్రావృషిభవః ప్రావృ
 షేణ్య ప్రావృష ఏణ్య ఇత్యేణ్య వార్షిక ఇత్యర్థః స చాసౌ పయోనాహ నివహః
 మేఘ మూహః తస్య నిర్ఘోషచ రంపర్యా గర్జితసంతానేన సబ్రహ్మచారిణం
 సవయస్యం తిత్సుల్యమిత్థం అకస్మిక మకస్మా దుద్భృతం అచోకహయోః
 వృక్షయోః పతనా త్పాతా త్పింభూతం జాతం పటపటారవం పటపటేతి ధ్వనిం
 ఆకర్ష్య శృత్వా కిం కిమర్థ మతిభయానక మతిభయంకర మిద ముపస్థితం
 ప్రాప్తమితి యద్వా అభిధయూనక ముపస్థిత మిమం కిమి త్యన్వయః ప్రత్యేవం
 విస్మయపరీత మతయం ఆశ్చర్యర నిర్మగ స్వాంతా సనం శ్వరితం శీఘ్ర మావృత్య
 యత్ర దిశి బద్ధ శృంగం తత్ర గత్యేత్సర్గ శతధారివిగారికం వజ్రాయుగ
 నిర్భన్నం ధరాధరశిఖరయుగళమివ పర్వతశిఖరద్వంద్వమివ ఆలింగిత మహీతలం
 భూతలపతితి మిత్థం అర్జునమహీరుహయుగళం కకుభ వృక్షగ్గయం శతధార

విదారిం ధరాధరశిఖరియుగళం యథా ఆలింగిత మహితలం భవతి తద్వ
 కలూఖల నిర్భిన్నం తరుయుగళ మాలింగిత మహితల మిత్కుపమాలంకారః.
 అత్ర ఆలింగితేత్యసేన యథా కేనాపి హేతునా నిర్భిన్నాంగ. పుత్రః జననీ
 మాలింగ్య వర్తతే తద్వత్ భూజా వపి భువ మాలింగ్యేతి ధ్వని. సిధా తరు
 యుగళవృక్షద్వయ మధ్యే ఉష్ణార్దమానం ఉచ్చైః. పరిభ్రమణశీలం ఉలూఖల
 విబద్ధం ఉలూఖలే బద్ధం అకుతోభయం కుతశ్చి ద్భయరహితం నిజం స్వీయ మర్భక
 మపి బాలంచ అనలోక్య దృష్ట్వా ఇదం సకలం నృక్షపాతనరూప మేతత్సర్వం
 కృత్యం ఏతదర్భకకృతం ఏత ద్బుల నిర్విరితం భవతీత్యేవం రూపాయాం పరిసర
 విరతాం ప్రాన్తచాదిణాం అర్భకానాం బాలానాం భరత్యాం చాచి అసం
 భూతవిస్రంభా అజాతవిశ్వాసా స్సన్తః. బాలః క్వ అర్జునమహీరుహపాతనం క్వ
 ఇతి విషమబుద్ధయో భూత్యేతి భావ. పృథుకం బాలం విముచ్య మోచయిత్వా చ
 ఉలూఖలబంధా దితి శేష. ఉత్పాతశతపరీత మరిష్టసంతతిసంబద్ధ మిదం పదం
 నానం అనివాసయోగ్యం నివాస స్యాయోగ్య మిత్యేవం మంత్రీభి స్సహ సంమంత్ర్య
 ఆలూచ్య చద్యః తత్తతే ఏన శృంగవాద్యనినదం శృంగాణాం తదికరిభేర్యాది
 వాద్యానాం చ నినదం ధ్వనిం ఆపాద్య ప్రవర్తయిత్వా మంగళార్థ మితి భావః.
 గోధనమపి గోరూపం ద్రవ్యమపి గోపానాం గావ ఏవ హి ధనమ్ పురోధాయ
 అగ్రే కృత్వా కుంభినీరంభాయితాభిః భూగతరంభా ఇవాచరితాభి. భువి రంభా ఇవ
 ఆచర స్తీభి రితివా యథా స్వర్లో రంభయా భూష్యతే ఏవం భూ రాభి ర్భూష్యతే
 ఇతి భావః. ఆభీరభీరుభిః గోపాంగనాభి స్సమం సహ అశేషం సర్వమపి పరిచ్ఛ
 దం వస్త్రభూషణాది వస్తుజాతం శకటమారోప్య గోపాంగనానాం వస్త్రాది వస్తూని
 చ శకటేషు స్థాపయిత్వేత్యర్థః. అతివిస్మయనీయం అత్యాశ్చర్యకరం కామనీయకం
 సౌందర్యం యస్య తత్ అన్యథం సార్థకం అభిధానం గోవర్ధన ఇతి నామ యచ్య తస్య
 గా. వర్ధయతీతి గోవర్ధన ఇతి యోగరూఢనామవత ఇత్యర్థ. గోవర్ధనధారాధరస్య
 గోవర్ధనపర్వతస్య వర్తనేన స్థిత్యా మనోరమం మనోజ్ఞం పర్వతే తృణాదిబాహుళ్యా
 ద్దవాం పర్వతప్రదేశో నివాసయోగ్య ఇతీదం విశేషణ ముక్తమ్ కైలాసమివ
 నీలకంఠనిలయం హంసనివాస మన్యత్ర శివనివాసం చ శ్లిష్టసాధ ర్మ్యేయ ముపమా.
 ఏవ ముత్తరత్రాపి వైకుంఠమివ హరినికేతనం సింహనిలయం విష్ణునివాసం చ ఏవ
 ముపమాద్వయేన కైలాసవైకుంఠలోకవదస్య సుజనసేవ్యత్వం గమ్యతే చతురానన
 మివ బ్రహ్మాణమివ సకలాగమసేవధిం సర్వవృక్షనిధిం సర్వవేదనిధిమితి చ యామున
 పులివనోభనీయం యమునానదీసంబంధి సైకతమనోహరం బృందావనోద్దేశం
 బృందాయాః కస్య చిద్రాక్షసస్య పత్నీ వనం బృందావనం తదే వోద్దేశః తస్య
 ఉద్దేశ ఇతి వా తం బృందావనప్రదేశ మిత్యర్థ. అవిశత్ ప్రవిష్టా బభూవుః 50

శ్లో॥ బృందావనపదే దీనబృందావనపరాయణా

గోపా విరచయంతి స్మ గోపాలనకృతే వ్రజన్

బృందావనేతి॥ దీనబృందావనపరాయణా. దీనానాం కృపణానా మగ్రధానా మి
యావత్ బృందస్య సంఘస్య అవనే రక్షణే పరాయణా వ్యగ్రా. యస్యా అవః
మేవ పరాయణం పరమప్రాప్యం నృథకృత్యమితి యావత్ యేషా క్షేత్రభోక్త
గోపాః నన్దాదయః గోపాలనకృతే గోరక్షణార్థం బృందావనపదే బృందావనగో
వ్రజం గోష్ఠం విరచయంతి స్మ చక్రః ఛేకానుప్రాస

71

శ్లో॥ తౌ తతః పితృనిదేశత స్సుతౌ

వత్సపాలపద మన్యతిష్ఠతామ్

తద్విహాయ వసుదేవసన్నిధిం

గోపమందిరసమాశ్రితే. ఫలమ్

తాత్పర్యే॥ తతః బృందావనే వ్రజనిర్మాణానంతరమ్ తాసు తౌ రామకృష్ణా పితృ
నిదేశతః నన్దస్యాజ్ఞతః వత్సపాలపదం గోశిశుపాలనాన మన్యతిష్ఠతామ్ అధిష్ఠతామ్
గోశిశుపాలనార్థం పితౄ నియోజితా విత్పర్యః తత్ వత్సపాలపదలాభః వసుదేవ
సన్నిధిం వసుదేవస్య యదువంశీయస్య స్వకేతు స్సన్నిధిం సమీపకృతిం వసుదేవస్య
ధనపతే స్సన్నిధి మితి చ గమ్యతే విహాయ గోపమందిరసమాశ్రితేః క్షేత్రభోక్త్రయ
ణస్య ఫలం భవతీతి శేషం వసుదేవస్య రాజన్యజ్వేన తద్వంశే జాతయౌ రివయౌ
గోపాలనకథా యద్యపి దూరా తథాపి బాల్యే ఏవ తత్సన్నిధి త్యాగపూర్వకం
మందిరస్వీకారా ద్ధేతోః గోపాలనాధికార స్తయౌ రానీది భావః ఉత్తమకులజాతౌ
మాధ్యా ర్యది ధనపతిసాన్నిధ్యం త్యజతి తస్మి తస్య గోపాలనాది నిచవుత్తి శేష
భవతీతి ధ్యని.—

౭౨

శ్లో॥ అమత మురివైరీ మల్లయుద్ధే స్తదాయ

క్రిము తదిద మఫాలీ న్మల్లచాణూరఘాతమ్

యదపి ముహు రఖేల త్కంతుకై ర్గోపకాంతా

కుచకలశవిమర్దప్రాధయ స్త త్కృతా ను

అరమతేతి॥ ఇదా తదానీం మురివైరీ కృష్ణ మల్లయుద్ధే బాహుబాహవ్యాదిః ర్మల్ల
సంగరై అమతేతి యత్ క్షీడితవానితి యత్ తదిదం క్షేడనం మల్లచాణూరఘాతం
మల్లచాణూరయౌ ర్మననం తత్సర్వరూపేణే త్యర్థః అఫాలీత్క్రిము నిష్పన్నం
ఫలనిష్పత్తామితి ధాతో ర్ముక్ బాలభావాభ్యన్త మల్లయుద్ధకృడనం బాల్యాపగమే
మల్లచాణూరఘాతాత్సనా ౭ పరిణమతేతి భావ తథా మురివైరీ కంతుకైః క్షేడా
సాధనైః ముహుః పునః పునః అఖేలదితి యత్ క్షీడితవానితి యత్ గోపకాన్తానుచ

కలవిమర్శప్రాయ గోపకాగ్రానాం గోపాంగనానాం కుచకలశయో కుచకుంభయో
విమర్శప్రాయ మర్దవవాణిత్యైని తిత్కృతాను తిస్మాత్ కిన్తుకక్షణా తక్రూతా
జాతా ను కమ బాలభావాభ్యస్త కష్టైః తామశ్యై కుచకలశవిమర్దసపాణ్ణిత్యం
ఒకయామానతి భావ ఉత్పేక్షా ద్వయస్య అచ్యోన్యనైరావేక్ష్యత్ సంస్పృష్టిః 53

శ్లో॥ వృషవివ ర్తపదం ప్రధితం యయో
ర్వృషభవేషభృతో శ్శిశుచాపలాత్
గణమున్నతియో ర్నతయో పర
స్పరసలీలవిలంఘనమద్భుతమ్

న్మపేతి॥ గుణసమున్నతయో గుణైరభ్యధికయో ర్భయో రామకృష్ణయోః వృష
వివ ర్తపదం సుకృతపరిణామత్వం వృషభవికారత్వజ్ఞాతి గమ్యతే ప్రధితం ప్రసిద్ధమ్
శిశుచాపలాత్ బాలచాపల్యా ద్వృషభవేషభృతో వృషభవేషధారిణో స్తయోః
పరస్పరసలీలవిలంఘనం పరస్పరస్య అచ్యోన్యస్య సలీలం సవిలాసం యథా తథా విలం
ఘన మాక్రమణం లీలాయుద్ధ మితి యావత్ నామ్భుతం నచిత్తమ్ స్వత ఏవ
వృషవివ ర్తయో స్తయో ర్వృషభవేషేణ క్షీణం నచిత్త మవృషభస్య తు తద్వ
త్కీడనం చిత్తమితి భావ యద్వా శిశుచాపలా ద్వృషభవేషభృతో రత ఏవ
యయో ర్వృషవివ ర్తపదం ప్రధితం రామకృష్ణయో స్వప్రసిద్ధస్య వృషవివ ర్త
త్వస్య బాలభావప్రయుక్తవృషభవేషధారిణిత్వస్యోత్పేక్షా దుత్పేక్షా నా చ
వ్యంజకా ప్రయోగా ద్దమ్యా వృషశబ్దగతశ్లేఖాత్థాపితా చి గుణసమున్నతయో.
ప్రసిద్ధయో ర్వృషయోసు శరీరాన్నత్య మాత్ర మనయో స్తు గుణోన్నత్య మితి
వృషభవృత్తిరేకః ప్రతీయతే తయోః పరస్పరసలీలవిలంఘనం నాద్భుత ముభయో
ర్వృషవివ ర్తస్యనామ్యాదితి భావః యద్వాభ్యా మన్య కశ్చి ద్వృషాంశరహితః
అనయో రన్యతిరం లీలయా లంఘయే త్తర్చి చిత్తమితి బోధ్యమ్ 54

శ్లో॥ సకలస త్త్వగుణాస్పదతా యయో
రవిశయా నతయో రితియో గయో
నిజసత్త్వరతా సుకృత్రిక్రియా
విలసితోపనతిం సుఖ మద్భుతమ్

సక లేతి॥ యయోస్సప్తమీయన్ యన్నిషేత్కర్థః సకలస త్త్వగుణాస్పదతా సకలానాం
సత్త్వానాం వాగ్దానాం గుణానా మింద్రియాణాం చ ఆస్పదతా ఆశ్రయత్వం అవి
శయా నిస్సంశయా సకలజీవాభిన్నత్వా దితిభావ ఇత యోగయోః ప్రాప్తసంబం
ధయో యో నిజసత్త్వ సత్త్వ సజనేషు పుతియా వ్యగతయా హేతునా యా
సుకృత్రిక్రియా సత్కార్యరణం తిన్యా విలసితేన విలాసేన ఉపనతిం ప్రాప్తం
తథోక్తమ్ సుఖం నాద్భుతం యద్వా తయో స్సుఖం నిఖిలసత్త్వరతా సుకృత్రిక్రియా

విలసితోపనతి మితి నాద్యుతమి త్యన్వయ సకలసహజయో సకలత్రిచాత్మ్యం
యు కమ్ తేన చ తాత్పర్యకరణం యుక్తం తేన చ అదృష్టవ్యాధా సుఖా
రసి యుక్తవేతి భావః ఏతేన తా బృందావనే సజ్జనబాధితాన్ సస్సవాప్నో హత్వా
సుఖమూషతు రితి భవిష్యత్కథా నూచితా యవ్యా సకలసత్త్వకా సత్త్వా
సమగ్ర స త్త్విగుణస్య ఆశ్రయత్వం విష్ణుత్వమితి యావత్ అన్యత్సర్వ మానవ.
తథా చ స త్త్విగుణపామల్యా త్సర్వసజ్జనరక్షా అసయో కుచిత్రైకేతి భావ

గ॥ ఇత్థ మతిశయితిశక్యత్కరిపరిపాలనలాలస మాసాదితానం మాదృశి
పితృనిదేశం హృషీకేశ మభిబుభూషు రుగ్రసేనసుతనియంత్రిత స్వతి
మాజగామ వత్సాభిధానో యాతుధానః

ఇత్థమితి॥ ఇత్థ మేన మతిశయితానాం సంజాతాతీతయానాం శక్తిత్కరితా తాత్పర్య-
శక్యత్కరిస్తు వత్సన్యా దిత్వమః పరిపాలనే రక్షణే యద్వా అత్యంతే శక్తి త్కరి
పరిపాలనే ఇతి గోస్యం లాలస మాసక్తం అత్ర హేతు మాహ ఆదృతపితృనిదేశ
మితి ఆదృతి శ్చిరనాంగీకృత ఇతి ర్షందస్య నిదేశః ఆజ్ఞా యేన తమ్ పితృవాక్పరి
పాలనార్థం గోపాలకత్వ మంగీకృతం నతు మాగ్ధ్యాతి భావః అనాచితాన్వ వాక్త
సుఖం క్వ భోగ మాప్నోతి న భాగ్యభాగం ఇతి న్యాయాత్ వచ గోపాకరణ
కృష్ణస్య సుఖ మనర్థమితి భావ హృషీకేశం కృష్ణ మభిబుభూషు అభిభూషం
తిరస్కర్తు మిచ్ఛు స్సన్ ఉగ్రసేనసుతనియన్త్రితః కంఠప్రేరిత వత్సాచిదాన. వత్స
నామక. యాతుధాన. రాక్షస త్వరితం క్షీప్ర మాజగామ కృష్ణం పితృగతి
ఇత్సర్థః

శ్లో॥ హితాహితజ్ఞానవిశేషశూన్య
పరాశనాయాగత ఏష వత్సః
తతో ను గోవిందభుజోరుదండ
నున్న స్తృణావ ర్తపదం ప్రవేదే

హితేతి॥ హితాహితయోః ప్రియాప్రియయో ర్జ్ఞానేన తద్విషయజ్ఞానేత్యర్థః విశేష
శూన్య అతిశూన్య. తథో కః ఇదం హిత మిద మహితమితి జ్ఞానమోషసపి త్య
నా స్థిత్యర్థః ప్రబలవిరోధాదితి భావః పరాశనాయ పరస్య పరమాత్మచ. కృష్ణస్య
అశనాయ భక్షణాయ మారణార్థ మితి యావత్ అగతం ఏష వత్స తన్నామ
యాతుధానః తతో ను తతి గోవిందభుజోరుదండచన్నం. గోవిందస్య విష్ణు. కృష్ణస్య
త్వరిత. భుజ ఏన ఉరుదండః మహాన్ లగుః తేన నున్న. తాతపసన్ త్మణావ ర్తపదం
త్మణావ ర్తనానం ప్రవేదే అధడత్ తద్వైత్రిత ఇత్యర్థః పరాయోక్త మలంకారి
మృతి ఇత్యనుక్త్యా త్మణావ ర్తపదం ప్రవేదే ఇతి భంగ్యస్తరేణ చారుతరేశాభి

ధానాత్ పర్యాయోక్తస్తు గమ్యస్య వచోభంగ్యస్తరాశ్రయణమితి లక్షణాత్
అత్రేదం వ్యంగ్యం. హితాహతజ్ఞానవిశేషసూన్యః పశుత్వా దితిభావః పరాశనా
యాగత ఇత్యేకం పదం పరా మధికా మశనాయాం బుభుక్షౌం గతః ప్రాప్తః
అశనాయా బుభుక్షౌం దిత్యమర. ఏష వత్స తర్లక తతోను తత. గోవిందస్య
గోపస్య గోష్ఠాధ్యక్షేసి గోవింద ఇత్యమర. భుజే య. ఉరుర్దండః తేన చున్నః
ప్రేరితః తృణానా మాసమంతాత్ వర్తన మావర్త. భావే ఘృత్ తస్య పదం
స్థానం తృణప్రచురప్రదేశ మిత్యర్థః ప్రవేదే ఇతి

57

గ|| బకోఽపి తదను యదునందనపరిబుభూషయా సత్వరమాపత్య పూతనా
సాహచర్య ములభత

బకోఽపీతి|| బకశ్చ తదను తతః యదునందనస్య కృష్ణస్య పరిబుభూషయా పరిభ
వేచ్ఛయా తం తిరిస్కుర్తు మిత్యర్థ సత్వరం క్షీప్రమాపత్య ఆగత్య పూతనా
సాహచర్యం పూతనాసహచరత్వ మభజన్ ఆప తద్వస్త్రుత ఇత్సర్థ అత్ర ఒకః
పూతనాసాహచర్య మభజతేత్యనెన కాముకస్య కామినీసాహచర్య ప్రాప్తి ర్వన్యతే

శ్లో|| హంసం సన్మానసావాస మాశ్రిష్టకమలాకరమ్

ఉదాఃబలసంపృక్తం బక. పరిభవేత్కథమ్

హంసమితి|| సన్మానసావాసం తాం బుధానాం మానసం హృదయమేవ ఆవాసో
నిలయో యస్య తం తథోక్తం ఆశ్రిష్టకమలాకరం ఆశ్రిష్ట వీషిత కమలాయా
లక్ష్మ్యైః కరో యేన తం లక్ష్మీ పతి మిత్యర్థః పాణిగ్రహణే పాణివీక్షనశబ్దప్రయోగః
ప్రాయః.. పాణివీక్షనమహం దమయన్త్యాః కామయేమహి మహిమిహికాంశో ఇతి
శ్రీహరః యద్వా ఆశ్రిష్ట ఆలింగిత కమలాయా ఆకర. ఉన్నత్తిస్థానం క్షీరాబ్ధిరితి
యావత్ యేన తం క్షీరాబ్ధిశాయక మిత్యర్థ అధివా ఆశ్రిష్ట కమలాకర. పద్మసరిః
యేన తం తునీకాననం యత్ర యత్ర పద్మవనాని చ సన్తి భాగవతా యత్ర తత్ర సన్ని
హితోహరి రితిశాస్త్రాత్ యద్వా ఆశ్రిష్ట ఆజ్ఞాపూర్వకశ్చిషధాతోః కర్తృక ఆలింగి
తవన్తావిత్యర్థః కమలాయాః కరౌ యం తం కమలాకరాలింగితమిత్యర్థ. ఉదారబల
సంపృక్తం ఉదారేణ మహతా బలేన బలభద్రేణ సంపృక్తం యుక్తం హంసం
పరమాత్మానం ఒకః బకాసురి. కథం పరిభవేత్ తిరిస్కుర్యాత్ న కథమవీర్యర్థః
సద్భిః పరివేషితం తత్రాపి కమలయా సమాలింగితం తత్రాపి బలరామరక్షితం
భగవన్ మేకో ఒక. కథంవా పరిభవేన్నకథమవీతి భావ అత్రేదం వ్యంగ్యమ్
సత్ శ్రేష్ఠం మానసం తన్నామకం సరి. ఆవాసో యస్య తం ఆశ్రిష్టః ఆలింగిత.
కమలాకరః పద్మసరో యేన తమ్ యద్యపి మానసరోఽపి కమలాకరి ఏవేతి పాన
రుక్త్య మాపద్యతే తథాపి నివాసస్థానం మానసం మార్గవశాత్తు తదితరకమలాకరా
ఆవాసభూతా స్తస్మైతి పరిహారో బోధ్య. ఏతేన యత్ర కుత్రాపి కమలాకరే ఏవ

న గ్రతే నతు బకవత్ క ద్యహృదే ఇతి ఫలితమ్. ఉదా రేణ మూతా ౨ స శ్చిర
పాటవేన సంప్రక్తం యుక్తం ప్రబలమితి యావత్ హంసం పరి విశేషం బక.
పక్షివిశేషః కథం పరిభవే న్నకథ మపీతి

శ్లో॥ ముష్టిముష్టివిహారసారసరసా గోపాలబాలా స్తదా
జాతా స్తేన పరాజితా. కిమిద మిత్యాశ్చర్యపర్యాకులా
గూఢం తస్య చతుర్భుజత్వమపి వా సత్త్వైకసంవాసతా
వైదగ్ధ్యం చ బలిప్రతారణవిధౌ కో నామ జానాతు తత్.

ముష్టిముష్టితి॥ ముష్టిభిశ్చ ముష్టిభి శ్చ ప్రహృత్యేదం యుక్తం ప్రవృత్తమితి ముష్టి
ముష్టి తత్ర తేనేద మితి సరూపే ఇతిమానః అన్యేషామపి దృశ్యతే ఇతి పూర్వ
పదస్య దీర్ఘం ముష్టాముష్టితి త్వపహం ఏవ. తదేవ విహారి. కిం చ తత్ర విహార
ఇతివా తస్మిన్ సారసరసా అత్యంతసికా. గోపాలబాలా బాలగోపాః తదా సేన
కృష్ణేన పరాజితా పరాభూతాః ఇదం కిమిత్యాశ్చర్యపర్యాకులా విస్తరమానా లా
జాతాః బభూవుః బహవోఽపి వయ మేకేన కృష్ణేన ముష్టి ముష్టే యుక్తే పరా
ఇతి తత్ర కారణజ్ఞానా ద్విస్మయం ప్రవేదికే ఇతి భావః తత్ర కారణం కి
స్వయం వదతి గూఢమితి తస్య కృష్ణస్య సంబంధి తత్ప్రసిద్ధం గూఢం వేదక
సమధిగమ్యం చతుర్భుజత్వం విష్ణుత్వం భుజచతుష్టయశాలిత్వం చ సత్త్వైకసం
వాసతాం సత్త్వం గుణో బలం చ తస్య ఏకసంవాసతా ముఖ్యాశ్చయత్వం బలి
ప్రతారణవిధౌ బలిచక్రవర్తివంచనవిధౌ బలవత్సురువంచనవిధౌ చ వైదగ్ధ్యం
చాతుర్యం చ కో నామ కోవా జానాతు సకోపీత్యర్థః దేవరహస్యత్వాదితి భావః
కృష్ణోహి చతుర్భుజః తే తు ద్విభుజా ఏవేతి తేనైషాం పరాజయో యుక్త ఏవ
నను గోపా బహవో మిళిత్యా బహుభుజా ఏవేత్యత్ర ఆహ సత్త్వైకసంవాసతామితి
సన్తు నామ మిళితానాం తేషాం బహవో బాహవః నతు తేషాం బలమన్తి బలి
నానేన తత్పరాజయో యుక్త ఏవ నను బహూనా మల్పసారాణాం సమవాయో
దురత్యయ ఇతి న్యాయా ద్దుర్బలైరిపి బహుభి రేక ఏవ దయ్య ఇత్యత్ర ఆహ. బలి
ప్రతారణవిధౌ వైదగ్ధ్యమితి సరాః గజ మివ శ్రీకృష్ణః గోపసంఘం ఉపాయేన
జితివానితి నాస్త్వపాయతుల్యం లోకే కించి ద్వస్త్వీతి భావః ఇతి వ్యంగ్యాశయః
వస్తుత్వస్య శ్రీకృష్ణస్య భగవత్త్వా త్తజ్జయో యుక్త ఏవేతి భావః.

60

శ్లో. యామునేషు పుళినేషు స శౌరి
స్వేతుబంధవిధిభి ర్యదరంస్త
తత్పురా పరిపయోనిధినేతో
స్పృష మారచనవాసనయేతి

యాముఃస్మితి॥ ౧. శౌరిః కృష్ణః యామునేషు యమునాంబంధిషు పులినేషు
 తోయోద్ధతతేషు సేతుబంధంధిభిః సేతునిర్మాణకృత్యై రరంస్త క్షీణితవానితి
 యత్ తీక్ష్ణజనం పురా రామావతారే పరిపయోనిధి సముద్రే విభక్త్యర్థే వ్య
 యీభావః సేతో. అరచనవాసనయా నిర్మాణసంస్కారేణి స్పష్టం సర్వవిదిత
 మిత్యర్థం. శ్రీరామస్యాత్మని లగ్నః సేతునిర్మాణ సంస్కార రామావతారాననర్థం
 కృష్ణావతారేఽపి యమునాయాం సేతుం కారితవానితి భావః. ఉత్ప్రేక్షాలంకారః -

ఏవ మానకదుందుభినయనాంభోజదుర్లభాభి రాభీరశాబకభాగ ధేయ
 పరంపరాపరిణతిభి రంభోజసంభవప్రముఖబద్ధర్మఖనికరలోభనీయాభి
 రర్చకలీలాభి రశేషమపి భువన మానందయంతావాశ్వినేయావివ వసుం
 ధరాజ్వరనివర్తనాయ మధ్యమలోకభాజౌ మదనమాధవావివ వనసంచా
 రిణౌ జయంతనకూబరావివ భూలోకనిలోకనలాలసౌ ఇష్టాపూరి జన్మ
 సుకృతచందయావివ సశరీరబన్ధౌ రామణీయకసర్వస్వవిశిష్టప్రదేశౌ
 నత్సపరివాలనాయ విసినన్ద్రీనౌ సంచరమాణౌ గుంజామణిపుంబ
 రంజితావనతింతనానాక సుమదామసమదాయౌ వనదేవతాభిరపి సవి
 స్త్రయ మవలోకయమానౌ పరిశృతాభి రాభీరశోరరాభి రనుగమ్య
 మానౌ తాపేతౌ రాహిణీయనందనంద నావధ్యక్షయ న్నతిరూక్ష.
 క్షణదాచరః కశ్చిదఘాభిధానో సన్నిధాయ సోదరనిషూదనసంజాత
 వైరనిర్యాతనసముత్సుకః కమపి మహామహీధరవిడంబిబి లేశయక శేబర
 మాలంబ్య వ్యాదాయచ వదన మనవిసిన మవశిష్టే

ఏవమితి॥ ఏవ ముక్తరీత్యా ఆనకదుందుభే ర్వసుదేవస్య నయనాంభోజయోః సేత్ర
 కమలయోః దుర్లభాభి లబ్ధ మశక్యాభి ఆభీరశాబకానాం గోపాలబాలానాం
 సంబంధినాం భాగధేయపరమ్పరాణాం సుకృతసమూహానాం పరిణతిభి పరిణామ
 భూతాభిరత్కర్థం బాగ్యవశా త్తేషాం సులభాభిరితి భావః తత్ర హేతు మాహ
 అంభోజేతి అంభోజసంభవో బ్రహ్మ ప్రముఖ మాదిర్యేషాం
 నైషాం బద్ధిర్మృఖానాం దేవ నాం నికరేణ సమూహేనాపి లోభనీయాభి
 స్సృహనీయాభి. బ్రహ్మాదిలోభవిషయాణాం లీలానాం గోపాలబాలగోచరత్వే
 హేతు సదీయానేకజన్మసంచితసుకృతపరిపాక ఏవేతి భావః ఏతేన శ్రీకృష్ణప్రసవ
 హేతుబహుళిసుకృతాభ్యాం దేవకీపరదేవాభ్యామపి గోపబాలా ఏవ ధన్యా ఇతి
 భగవతి సౌలభ్యం వ్యజ్యతే ఆర్చకలీలాభి. బాలక్రీడాభి. అశేషం ముష్క మపి భువనం
 జగదానందయంతౌ సుఖయంతౌ వసుంధరజ్వరనివర్తనాయ భూతాపనివారణార్థం భూ
 దేవిజ్వరనిర్యాతనార్థంచ మధ్యమలోకభాజౌ భూలోకం ప్రాప్తవంతౌ ఆశ్వినేయా
 వివ ఆశ్వినావివ సితౌ వనసంచారిణౌ బృందావనే సంచరంతౌ మదనమాధవావివ

మీయదంప్రాయుగళ మివ తదంతరపద్యశ్యమానఘం నాపదసరణి
 రాయతారసజ్జీవ తత్రత్యదావపావకపరిచితసమీరణశ్వానానల ఇవ
 దవదహనదగ్ధస త్వదుర్గంధ సదశితోజితశితపూతిగంధఇవ శిఖరోపరి
 ఘూర్ణమాన మబ్రహ్మల మిదమీయఫణానీలమణిరణనిసరంబమివ
 నితంతవ్యాతదరీముఖతయా గింతు మిన్మానివ సోఽయ ముత్సుక ఇతి
 పరస్పర ముత్ప్రేక్షిమాణా యది పునరివ మవిశధమేవ తర్హి బకలావం
 లావిష్యత ఇతి సాకూతపత్తికరతాళ మధోఽజ మవలోకయంత సృత్వ
 మవిమృశ్య సహశిక్పక్రరీభి రిదనీయవదకోదరచృదేశ మవిశన్

తమేనమితి తం పూర్వోక్త మేనం సర్పరూపిణ మఘాసురం నిర్వర్త్య దృష్ట్వా సర్వేఽపి
 ఆభీరశాబకాః గోఽబాలా కమసకంచిత బృందావనసచేశవాస వ్యం బృందావన
 సమీపస్థిత మవనీధరం పర్వతం మన్వానా జానంతి. సన్త బాలా ఇతి శేష హేబాలాః
 నిధ్యాయత పశ్యత అయం గిరిః పర్వతి ఉంసర ఇవ చర్చిఇవ భాతీతి శేష సర్వత్రేద
 మన్వేతవ్యం వస్తుత స్పర్శమేవ గిరిం మత్వా సర్పత్వేన తముత్ప్రేక్షి చిత్రభాంతిహేతు
 ర్లోఽయముత్ప్రేక్షాలంకార స్వభావోక్తాపర్యవస్యతి వస్తులస్తులయ ముంస్సరో గిరిరివ
 భాతీతి వక్తవ్యే ప్రతీపవచనాత్ ప్రతీపాలంకార. ప్రతీప ముపమాన స్యోపమియత్వి
 కల్పనమితి తల్లక్షణాత్ బాలాస్తు ప్రతీపాలంకార వివక్షయా నైవ ముక్తవన్త కిన్తు
 భ్రాన్త్యేతి స చ భ్రాన్తిహేతుక ఇతి బోధ్య మేవముత్తరతాపి తదీయకందరోదరం
 పర్వతసంబంధి గుహంతంప్రదేశం ఆననమివ సర్పశ్య వదనమివ అత్ర ఆనన మితర
 మివేతిపారిః పామాదిః. ఆననశబ్దస్య క్లిబత్వేన ఇతరదితి వక్తవ్యత్వాత్ తథా
 ఇతరత్వదసివేశో వ్యర్థఇతి స చ మయాపసతి ఇతి బోధ్యమ్ గహ్వరస్య గుహాయాః
 పరిసరవర్తినోః పాంతస్థయో గండోపలయో పర్వతచ్యుతసూలోపలయో యగ
 శమ్ ద్వయమ్ ఇదమీయం ఇదం శబ్దా త్తస్యేద మిత్యర్థే వృద్ధాచ్ఛః సర్పసం
 బంధీ త్యర్థ దంప్రాయుగళమివ ఆశీర్వాద్యమివ తదన్తరే పర్వతమధ్యే ప్రదృశ్య
 మానా అవలోక్యమానా ఘంనాపదసరణి రాజమార్గ. యద్యపి ఘంటాపథశబ్దే
 నైవ తాదృశార్థప్రతీతౌ పున మార్గపర్యాయసరణిశబ్దప్రయోగో వ్యర్థ స్తథాపి
 కరికలభకణ్ణావతంనాదివ తాన్మాన్యవిశేషభావేన తదుపపత్తి ర్బోధ్యా ఆయతా
 దీర్ఘా రసజ్ఞా రసనేవ రసజ్ఞా రసనా జిహ్వేత్యమర. తత్రత్య దావపావకపరిచితసమీ
 రణః పర్వతస్థదావానలేన సంజాతపరిచయో వాయుః అవ్యయా త్యుబితి త్యప్.
 పరిచిత ఇత్యత్రే తు తారకాదిత్వా దితచ్ శ్వాసానిలఇవ ఘాతాగ్రవాయు
 రివ వివలిప్తత్వేన అత్యుష్ణత్వాచ్ఛ్వాసనాయోః తత్సాధిర్మాత్రం దావపావకపరిచి
 తత్వం సమీరణస్యోక్తమితి బోధ్యమ్ దవదహనేన దావాగ్నినా దగ్ధానాం భస్మీకృ
 తానాం సత్త్వానాం పాశీనాం సంబంధీ దుర్గంధ. దుష్టగంధ. అశితం చ తదుష్ణుతం

చ అశితోద్భుతం స్నాతానులిప్తవత్సమాసః తేన సర్వేణ అశితోద్భుతం అతి
 భక్షణాద్వాంత మిత్యర్థః తస్య పితృశ్చ మాంసశ్చ పూతిగంధస్తు దుర్గంధ ఇవ
 పూతిగంధస్తు దుర్గంధ ఇత్యుక్తమర్థః శిఖరోపరిశృంఖాగ్రే ఘ్రిణామృతం మణిల
 మభ్రవటం మేఘసమూహా ఇదమియాయాం సర్వసంబంధిన్యం ధామూ
 స్ఫటాయాం యః సీలమణిః ఇంద్ర సీలమణిః తస్యకిరణనికురంబం కాసి సంహృతాశ్చ
 యద్యపిమణే ర్భ్రమణస్నాస్తి తథాపి తత్కిరణానాం ప్రసరణభక్తిత్వాత్ ప్రామా
 నేత్యభ్యవిశేషణం దత్తం తత్సామ్యా దితి జ్ఞేయమ్ నితాంతం అభ్యుత్తం వ్యాత్తం
 స్థావిరితం దరికందరః ముఖమివ యస్య తస్య భావ సత్త్వాతయా ప్రకృమధంగత్వా
 దరీముఖేత్యత్ర ఉపమిత సమాసస్వకృతః అస్మాక్ గతుం సోమ్యం సువృత
 ఉత్సుకః ఉల్లాసవానివేతి ఏవం రూపేణ వరచుర మనోరంజన ముత్సేహిమాణః
 సంభావయన్తి స్తన్తం యది పునః యదితు ఇద మన్మాథే రుప్రేక్ష్యసూణం
 సర్వత్వం మవితధిమేవ సత్యమేవ భవేదితి శేషః వస్తుత స్పర్శ ఏవనా స్పర్శయం
 పర్వత ఇతి యదీప్తమిత్యర్థ తర్హి బకలావం లావిష్యతే ఒకచ క్షినిష్యతే మయేతి
 శేషః కృష్ణేనేత్యర్థః ఉపమా కర్మణిచేతి ణముల్ కమాదిషు యదావిధ్యుప్రయోగః
 సామాన్యవిశేషభావాదభదాస్వయః ఇత్యేవం నాకూతశ్చితకరతాళం నాభిప్రాయకృత
 కరతాళం బాలాస్తు మాగ్ధ్యా తస్మైపర్వతత్వ మారోప్య పున స్పర్శయం
 దుప్రేక్షితవస్తవ తత్పిద్యవత్కృత్య యద్యయం వస్తుత స్పర్శి స్తస్మి బకలా రస్య
 స్యాదితి నదక శ్రీకృష్ణ కరతాళధ్వని మకరోదితి బావః అక్షాక్షం కృష్ణ మవలోక
 యన్త పశ్యన్ అనిమృత్య కృష్ణ కిమేవ మధిదధాతీతి తవ్యచన మవ్యాలో
 చేత్యర్థః సప్రసరం శీఘ్రం యథాతథా శక్తృతక్రిభిచ్ఛూవ తస్మైవమ్ అనిమృత్య
 అదశ్చద్దా తస్మైగ మిత్యర్థే వృక్తాచ్ఛ త్వదాసిచేతి వృక్ష ద్వా ర్పంచంభిచ
 ఇత్యర్థః చదనస్య వక్ర్య ఉదరప్రదేశం మధ్యభాగం అవశక్ ప్రవిచామూచ

గ|| భగవానసి తస్య మాయానిచో మాయాచరావం విభావయన్ సత్య
 కుశల మభ్యర్థయమాన స్తదీయవదనకోటర మయాచరే

భగవానితి|| భగవాన్ కృష్ణశ్చ మాయావిః మాయాసః తస్య అహంసరస్య మా
 యానుభావం సంప్రేషధారణరూపం మాయాబలం విభావయన్ వశ్యో సత్య
 కుశలం సవయస్యతేమం సమానతీరేవాసీతి యత్ యస్యైవ సత్యో సత్య
 గురౌ విద్యా మభస్యత్సు ఛాతేషు ప్రసిద్ధ స్తథాపీహ జౌహూతి ఇతి బోధ్యమ్
 అభ్యర్థయమానః వాంఛన్ తదీయవదనకోటరం సర్వసక్రియావగచ్ఛాన మయా
 నీతి ప్రాప్త దీపరక్షణార్థం భగవత్ప్రవేశనం నతు బాల్యాదితి భావః

శ్లో|| వేగా దానకందరాంతరగత స్త్రైవిక్రమం ప్రకృమం
 చక్రే చక్రధరస్తదా నియమితశ్వానానిలాపూరణ

తేనాసా బలిచక్రవర్త్యపి తతో ముంచన్నధః ప్రసీతం
నిర్వృత్తానామిరణ శ్శిరపథా దాతిష్ఠ ముచ్చైః పదమ్

వేగాదితి॥ చక్రధరం కృష్ణ వేగాత్ న తు విశంబాత్ విశంబే సతి సతీర్ధనాశాత్
ఆకాశకన్దరాంతరగత స్సన్ సర్వనదనగహ్వరం ప్రాప్తస్సన్ దా నియమితం
ఒంధితం శ్వాసానిలాపూరణం శ్వాసవాయుప్రసారణం యేన స తథోక్తః సర్వసంబంధి
ప్రాణవాయుప్రసారణం నిరుద్ధ్యేత్యర్థం అవకాశేసతి హి వాయుప్రసారః ప్రకృతే తు
శరీరాంతస్సర్వస్థి మభివ్యాప్య శ్రీకృష్ణే వర్తమానే సతి నిరవకాశా ద్వాయు
నిరోధ ఆసీదితి భావః. యద్వా నియమితై శ్వాసానిలై స్వీయైరేవ ఆసమన్తా
త్పూరణం వృద్ధి ర్యస్య స తథోక్త స్వదేహే శ్వాసా న్సూరయిత్వా దేహ
ముజ్జ్ఞంభయన్నితి భావః త్రైవిక్రమం త్రివిక్రమావతారసంబంధినం ప్రకృమం
రీతిం చక్రే అతిస్థాన్య మభజదిత్యర్థం తేన శ్రీకృష్ణస్య స్వాంతర్నివకాశవ్యాప్త్యా
సంజాతప్రాణనిరోధేన్యేర్థ భగవత స్త్రైవిక్రమప్రకృమాశ్శయిణేనేతి వా అసా
అఘాసుర ఒలిచక్రవర్త్యపి ఒలినాం చక్రవర్తీ బలవదగ్రేసరోఽపీత్యర్థం శిరపథా
స్మస్తకమార్గాత్ బ్రహ్మరంధ్రాదిత్యర్థం. రజోవాచే రజోదంతశ్శిరోవాచీ శిర స్తథేతి
కంఠభూషణోశా దదంత్యం శిరశబ్దః. తథా విచక్ర శిరాన్ ద్రాణిరితి భారతే
ప్రయోగశ్చ ఋక్సూరభూః పథామానక్షే ఇతి సమాసాంతోఽప్రత్యయః. శిరస్య
పథాః శిరపథమితి సమాసః నిర్వృత్తానామిరణస్సన్ నిర్వృత్తానామిరణస్సన్
అధో ప్రసీతిం ఆధోలోకగమనం ముంచన్ త్యజన్ సరకాభిముఖగమనం త్యక్త్వే
త్యర్థం. ఉచ్చైఃపదం వైకుంఠ మాతిప్తత్ ఆశ్రితం. నహి భగవతా హతస్య
దుర్గతి ద్వేషా చైవద్యౌదయో నృపా ఇతి వచనాదితి భావం అత్ర తేన భగవత
స్త్రైవిక్రమప్రకృమాశ్శయిణేనాపి బలిచక్రవర్తీ బల్యభిధరాక్షసచక్రవర్తీ అధః
ప్రసీతిం పాతాళగమనం ముంచన్ త్వక్త్వా ఉచ్చైఃపదం స్వర్గ మాతిప్తదితి నిరోధో
ధ్వస్యతే. భగవతా నియమితస్య బలిచక్రవర్తినం పాతాళగమన శ్రవణాదితి
భావః

65

శ్లో॥ వ్యముచ్యతాఘేన హరేః ప్రసాదా
దానంద మాసీత్పరమం సరాణామ్
బుధై రపి పీఠిరహో విశాలా
కథం ససిద్ధాంత ఇతి వ్యధాయి

వ్యముచ్యతేతి॥ హరే. కృష్ణస్య ప్రసాదా దనుగ్రహద్దేతోః అఘేన అఘాసురేణ
వ్యముచ్యత భావే లజ్ ఆఘాసురో ముక్తోఽభూదిత్యర్థం సరాణాం జనానాం పరమ
ముత్కృష్ట మానస్త మాసీత్ జగదపకారిణోఽఘస్య నాశే జగత్తుతోషేత్యర్థః
సః అఘః కథం కేన ప్రకారేణ సిద్ధాంత ఇతి సిద్ధః నిర్వృత్తః అన్తః నాశః యస్య స

సిద్ధాంతః మృత ఇత్యర్థం. బుద్ధై రేవేపి విశాలా అధికా పితృ క్షేమం లభ్యతే
 న్నరి కృష్ణే వ్యధాయి అహో దేవానామపి హృదయశల్యాదురేతి చిత్తమన్య
 నామర్థమితి భావః అత్ర పూర్వార్థే ఏకస్య ముక్తి రస్య న్యాయాదు ర్విచిత్ర
 లంకారో వ్యజ్యతే విరుద్ధభిన్నదేశత్వం కార్యహేత్వో రంతరితి స. స.
 పూర్వార్థప్రతిపత్తివాక్యార్థః ముక్త్యానందయో ర్వైయధికరణ్య ప్రసాదాదరణ్య
 అపసిద్ధాంతభూత ఇతి భావః సిద్ధాంత ఇతి ఉత్తరపక్ష ఇతి బుద్ధైర్వివృత్తి ర్భూ
 సిద్ధాంతాభాసే విశాలా పీఠి కథం వ్యధాయి అహా విదుషామపి వ్యామోహ
 శ్చిత్ర మిత్యర్థం ఇతి ధ్వనిః అత్రాన్యోపన్యర్థ ప్రణయితే హరే ఈశ్వరస్య స
 త్సంకల్పరూపా దనుగ్రహ దామన పాపేన వ్యముచ్యతే పాపం చిత్త
 మభవదిత్యర్థం ఆత్మనో నిత్యముక్తత్వా న్నతస్య ఈశ్వర ప్రసాదా నిత్య
 ర్భవితు మర్హతి కన్తు ఆత్మనిష్ఠపాపవాసనాముక్తి రేవ ముక్తిరితి భావః
 జీవానాం నరియన్తే గక్షీయన్తే ఇతి సరా ఇతి వ్యుత్పత్తేః. పరమాత్మ మార్గ
 పాపనాశే సతి మనశ్శుద్ధిద్వారా సచ్చిదానందలక్షణస్వరూపనాత్మాత్మ
 తితి భావ స. భగవత్సంకల్పాదేవ జీవానాం ముక్తిః సతు కేవలాత్ స
 దిత్యయం యోగమతానుసారీ వాక్యార్థం. సిద్ధాంతః నిశ్చయ ఇతి బుద్ధై
 స్సాంఖ్యైరితి యావత్ విశాలా పీఠి ర్వ్యధాయా త్యహా నాంబ్యాం నిశ్చ
 రత్వేన ఈశ్వరప్రసాదా న్ముక్తి రిత్యన్యాయంగీకారా చ్చిత్రమితి భావ

X|| అథ సంక్రాంతయా తదీయ తేజస్సంపదా సంపన్నః కృతాంతవిశాలాది
 వత్తదీయవదనకందరా దావతద్భి సువత్సై ర్భృతపాలై రభివృద్ధిమా
 స్తదపదానముదితదివిషదపపాదితమందాన సుమవీచిభి రభ్యుర్రమాన
 శ్చక్రధర. కమపి వచనా మవిషయం వార్ష మభజత

అథేతి|| అథ అఘాసురవ్రాణాపాయాననరం సంక్రాంతయా స్వస్తి మితరూ
 తదీయ తేజస్సంపదా అఘాసుర సంబంధితేజోరాశినా లింగరేఖరూపేన్ద్ర
 తస్యైవ తేజోమయత్వప్రతిపాదనాత్ సచాత్మజ్యోతి రిగమితి భృమితవ్యం ఆత్మనః
 జ్ఞానైకాకారతయా తేజోరూపత్వాభావాత్ సచ స్వయం జ్యోతిష్ప్రకాశాతి
 తత్రాజ్యోతిశ్శబ్దస్య జ్ఞానార్థకత్వాత్ సంపన్న. యుక్. ఏతేన అఘాసుర కృష్ణనా
 యుజ్య మాప్తవానితి ఫలితమ్ నను లింగభంగే హి మోక్ష. కథ మఘా సలింగ
 స్యానుస్య మోక్షః పృత్యపాదీతిచేదుచ్యతే ముక్తిర్ద్వివిధా నిర్గుణా సగుణా చేతి.
 తత్ర నిర్గుణముక్తి ర్బ్రహ్మవిద ఏవ తస్య ప్రాణోత్క్రమణమనాస్తి 'అస్య పాశా
 నోత్కామ' స్థితి ప్రతిః అత్ర ముక్తా లింగభంగ ఏవ సగుణాయాస్తు స లింగ
 భంగః నాపి ప్రాణోత్క్రమణో భావః ఇయమేవ హి శ్వరసాయుజ్యసామేవైవం.
 కృతాంతనిశాంతాదివయమపదనాదివ తదీయవదనకందరాత్సర్వవక్త్రగవ్యూతృకాశా

దాపతద్భి రాగచ్ఛద్భిః సవత్సై. తర్ణకసహితైః వత్సపాలైః గోపై రిభినంద్యమానః
శ్లాఘ్యమాన తదపదానేన తేనామ్భతకర్మకా ముద్దితైః తుష్టైః దివిషిభి. దేవై
రుపపాదితాభి ర్వృష్టాభి రిత్సర్థ. మందారః సుమవీచిభి. దేవతరుపుష్పసూలాభిః
అభ్యర్చ్యమానః పూజ్యమానం అలంకృత ఇతి యావత్ చక్రధరః కృష్ణః కమప్య
నిర్వచనీయం ఇకమేవ స్పష్టమాహ వచసా మవిషయమితి, వాగగోచరమిత్సర్థం.
బ్రహ్మానందత్యాదితిభావః హరం సంతోష మభజత ఆప కృతకృత్యత్యాదితిభావః 67
గ|| తతః

తతః ఇతి అఘగాశనాన స్తరమిత్సర్థం అఘవదననిర్గమగాన స్తరమితి వా

శ్లో|| అఘవదనవిముక్తై స్తత్ర గోపాలబాలై
తటభువి యమునాయా సాదరం సేవ్యమాన.
అవిరితపరితృప్తౌ ప్యేష శౌరి స్సజగ్ధిం

వ్యతమత లలితాభి ర్నందయ న్నర్మివాగ్భి.
అఫేతి|| తత్ర బృందావనే యమునాయా స్తన్నామకనద్యా. తటభువి తీరప్రదేశే
అఘవదనవిముక్తై అఘసురవక్త్రనిర్మూక్తై ర్గోపబాలై ర్వత్సపాలై సాదరం యథా
తథా సక్రమే యథా తథా సేవ్యమానః పరిచర్యమాణ. ఏష పూర్వోక్తశ్శౌరిః
కృష్ణ. లలితాభి ర్నందరాభి నర్మవాగ్భిః కీడావాత్సల్యనందయన్ సతీర్థ్యానానన్దయన్
సచి అవిరితపరితృప్తౌఽపి నిత్యతృప్తౌఽపి అవాప్తసమస్తకామత్యాదితిభావ. సజగ్ధిం
సమాభోజనం సజగ్ధిం సమాభోజన మిత్సమర. వ్యతమత అకరోత్ యమునాతిరే
గోపైస్సమం శిష్యసమోదనం బుభుజే ఇతి భావ స్వభావోక్తిః 68

శ్లో|| కూరం మరారికమనీయకధోపదంశ
మాధాయ భాగవపుటేషు సుధావధీరి
మోదాత్తదా నిజవిజాన్నరుచిప్రకాశ
మాచామతిస్మ సురభీశకిశోరరాశి.

కూరమితి|| సురభీశకిశోరరాశి. గోపబాలపక్షిః తస్యమూహ ఇత్సర్థః తదా
శ్రీకృష్ణభోజనసమకాలే సుధావధీరి అమృతతిరస్కృతచణమిత్సర్థం అమృతాదపి
స్వాద్వితి యావత్ కూరమన్నం భాజనపుటేషు పాత్రభూతేషు పతిపుటేషు
ఆదాయ స్థాపయిత్వా మురారికమనీయకధోపదంశం మురారేః కృష్ణస్య కమనీ
యాభి ర్మనోహరాభి కథాభిః పూతనానాశనాదివృత్తానైః ఉపదంశం మురారి
కమనీయకధోపదంశం మురారికమనీయకథా. ఉపదంశ్యేత్సర్థం ఉపదంశ స్త్రుతీయా
యామితి ణముల్ ఉపదంశస్థు భక్షణ మిత్సమర (అంధే) ఊరగాయ) మాంసాది
కమివ మురారికథావ ఉపదంశీకృత్యేతియావత్ నిజవిజాన్నరుచిప్రకాశం నిజ

ప్రభూతేతి॥ ప్రభూతః సమగ్రో మధుసూదనస్య కృష్ణస్య సంబంధినీమః ప్రియాను
కథాను వార్తాస్వేవ సుధాను అమృతేషు యః మాధురీ విజృంభః మాధుర్యాతి
శయః తస్య పరిరంభజేన ఆస్వాదనజాతేన ప్రేమదభూమ్నా ఆనన్దాతిశయేన
ప్రకృష్టమదాతిరేకేణేతి చ గమ్యతే విన్మూరితా విన్మూరితిం గమితా తథోక్తా అసౌ
సురభిపాలబాలావళిః గోపాలబాలసంఘః తదా స్వభోజనావసరే అతిదవీయసీ మతి
దూరామపి శకృత్కూరిపరమ్పరాం వత్ససంఘం న బుబుధేతరామ్ అత్యంతం నోపే
దేత్యర్థః కిమేత్తిశిత్యామ్ అత్ర ఉత్తరవాక్యార్థస్య వత్సాన్జ్ఞానస్య ప్రభూతేతి పదార్థ
హేతుకత్వా త్కావ్యలింగమ్ ప్రమదేత్యనేన వాసో యదా పరిహృతం మదిరా
మదాంధ ఇత్యుపమా ధ్వన్యతే కించ భగవదేకరసతా మామద్య వత్సాః కిమపి
నవిదురితి సాక్షాత్కారస్య పరాకాష్ఠా చ సూచితా దేహం చ నశ్వర మనస్థిత
ముద్ధితం వా సిద్ధో న పశ్యతి యతోధ్యగమత్స్వరూప మిత్సుకత్వాత్. 71

X॥ సమనంతరం సమం తతః ప్రసార్య విలోచన మనలోకనపథ మతి
క్రాంతం వత్ససంచయ మనాలక్ష్య వైలక్ష్యవిషాదకబళితేషు వత్స
పాలేషు

సమనంతరమితి॥ సమనంతరం స్వప్రమాదేన వత్సాపసరిణానంతర మిత్యర్థః సమం
తతః సర్వదిగ్ విలోచనం దృష్టిం ప్రసార్య సర్వత్ర దృష్ట్యేత్యర్థః అనలోకన
పథం దృష్టిమార్గం అతిక్రాంత మతిక్రమ్య వర్తమానం వత్ససంచయం తర్లకసంఘ
మనాలక్ష్య అదృష్ట్యా వత్సపాలేషు గోపబాలేషు వైలక్ష్యం త్రపా వత్సైర్వంచిత
త్వాది భావః విషాదః ఖేదః స్వపాల్యవత్సావగమేన తత్ప్రభుసకాశా చ్ఛిన్నా
వ్యాపారావనాయేతి భావః తాభ్యాం కబళితేషు వ్యాపేషు సత్స్విత్యర్థః. 72

శ్లో॥ యశోదా దాయాదో నిరవధిపరీతాపలహరీ
పరీతా నాతిస్వన్ సపది ముదితాన్ గోపతిసుతాన్
విచిన్వన్ వత్సానాం చరణసరణిం మంజుగహనం
జగాహ భక్తార్తిచ్ఛిదురమధురస్మేరవదన

యశోదేతి॥ యశోదాదాయాద కృష్ణః నిరవధిపరీతాపం పరీపరీతాన్ దురస్త
చింతాసనానదన్తురితాన్ అత్యంతపరితప్తానిత్యర్థ గోపతిసుతాన్ గోపాలబాలాన్
సపది తత్కాలే ముదితాన్ తుష్టాన్ ఆతన్వన్ కుర్వన్ పూరితానినాశనేన భగవ
దనుభావస్య విదితత్వాత్ కృష్ణోన్మదీయాన్ వత్సాన్ ధృవమానేష్యతీతి శ్రీ
కృష్ణం శరణం గతానాం వత్సానాం వత్సాన్వేషణే భగవత ప్రవృత్త్యా మహాన్
సంతోష ఆనీదితి భావః వత్సానాం చరణసరణిం పాదమార్గం పాదన్యాసపథమిత్యర్థః
పాదరీతి మితివా. విచిన్వన్ అన్వేషయన్ భక్తార్తిచ్ఛిదురమధురస్మేరవదనః భక్తానా
మార్తిచ్ఛిదురః వీడానివారణశీలః మధురః మనోజ్ఞః స్మేరః స్మృతం వదనే యస్య సః

తాదృశస్మైరయుక్తం వదనం యస్మైతి వా తథోక్త పున్ మం యస్మై గహనం
 ఎనం జగాహే వివేశి గోపాలానాం వత్సవగమజన్మామాం శ్రీశ్రీశ్రీ
 హృతవాన్ కిం పున ర్వత్సాన్వేషణేనేత్యర్థాపత్తి ర్వ్యజ్యతే కించ స్మైరవదన ఇత్య
 నేన అయం కృష్ణో న వత్సపాలసజాతీయానుభావ కిన్తు తద్విలక్షణ సమానస్య
 ఈశ్వరవేదేతి కృత్వా నాస్య స్వవత్సాపహరణజం దుఃఖ మిషదపితి గమ్యతే అచ
 యశోదాదాయాదః ఆతిసుకుమారోఽపి భక్తార్తిచ్ఛేదార్థం గహనం జగాహే ఇత్యుగా
 అస్య భక్తపక్షపాతిత్వమితి గమ్యతే ఆత్మార్థానాపి పది ముదితా నాత్యర్థవ్యత్య
 నేన భగవచ్చరణాగతిరేవ దుఃఖపరమ్పరాయా అవధితి నూచితమ్ ఆత్మగోపతి
 సుతసంతోషణాభివ్రాయగర్భం భక్తార్తిత్వాది కృష్ణవిశేషణమితి పరికరాలంకారః 73

X|| తమేవ సమయ మంభోజసంభవం సరభస మఘాసురావప్తంభంభార
 విఘటన సమయ మనుభూతమపి భగవత శ్చతుర్భుజస్య మహిమానుభావ
 మసంభూత విస్మయభతయా భూయోఽపి విభావయతుకామ స్సమావత్య
 సవత్సాన్ వత్సపాలా నపజహార

తమితి|| తమేవ సమయం కాలాధ్వనో రత్నస్తంభయోగే ఇతి ద్వితీయా తస్మిన్నేవ
 సమయే ఇశ్యర్థః అంభోజసంభవః బ్రహ్మ అఘాసురిస్య అవప్తంభంభారస్య
 గర్వాతిశయస్య విఘటనసమయం వినాశినసమయే అనుభూతం సాక్షాత్కృతమపి
 భగవత శ్చతుర్భుజస్య కృష్ణస్య మహిమానుభావం మహిమాతిశయం అసంభూత
 విస్మయభతయా అపాతవిశ్వాత్వేన హేతునా బూయ పునరపి విభావయతుకామః
 దిద్మః సన్ సరభసం శిఘ్ర మావత్య ఆగత్య సవత్సాన్ వత్సపహితాన్ వత్స
 పాలాన్ గోపాలబాలా నపజహార అపహృతవాన్ పులిసస్థాన్ వత్సపాలాన్ వత్స
 గస్థాన్ వత్సాశ్చ కృష్ణసరోత్థా నపజహారేతి భావః 74

X|| భగవానపి విపినసీమని విచిత్ర చిరతర మలభవతోఽపలభ్యః పునరపి పులి
 నోపకంఠ మాసాద్య తత్ర వత్సపాలా నప్యనవలోకయన్ ముహూర్త
 మాత్రమివ చిత్రియమాణచిత్త స్సకలమేతదపి కమలసంభవవంభం
 భూతమితి దివ్యచక్రే సా సాక్షాత్కుర్వాణ స్తక్షణమేవ తదుభయాత్మిక
 మాత్రాన మకల్పయత్

భగవానితి|| భగవానపి కృష్ణశ్చ విపినసీమని వనదేశే చిరతరం చిరా ద్విచిత్ర అన్యే
 షమిత్వా అలబ్ధవతోఽపలభ్యః అప్రాప్తవత్సప్రాప్తిః వత్సాప్రాప్త్యర్థః. పునరపి
 పులిసోపకంఠం పులిససమీప మాసాద్య ప్రాప్య తత్ర పులిసే వత్సపాలానః
 అనవలోకయన్ అశ్యన్ మహూర్తమాత్రం ముహూర్తపరిమితికా
 చిత్రియమాణచిత్త ఇవ విస్మితమనా ఇవ భూత్వేతి శేషః సతు వస్తుత స్త్రేతి ఇవ
 శబ్దనివేశాభిప్రాయః ఏతత్సకలమపి వత్సవత్సపాలాపహరణమ్ సర్వం కార్యం. కమల

సంభవస్య బ్రహ్మణో దంభా ద్గర్వా త్పుంభూతం జాతం ఇత్యేవం దివ్యచక్రమా
యాగికజ్ఞానేన సాక్షాత్కుర్వాణః జానన్ తత్తణమేవ ఆత్మానం స్వం తదుభయా
త్మకం వత్సవత్సపాలమయ మకల్పయ చ్చిరమే మాయయా ఏకోఽపి స్వయం తదు
భయాత్మనా ౭పరిణమ తేత్సర్థ బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి సంకల్ప్య సచ్చత్యచ్ఛా
భవదితి ఈశ్వరస్య ప్రపజ్ఞాకారపరిణామశ్రవణాత్ ప్రకృతవత్సాద్యాత్మకపరిణా
మో న చిత్త్ర ఇత్యభిప్రాయేణ భగవానితి పదం ప్రయుక్తం మూలకృతా. వస్తుతో
నిర్గుణస్యాపి మాయావశాత్ మాడ్గుణ్యపరిపూర్తి రితి మాయిన స్తస్య ఏవం పరి
ణామః యుక్త ఏవేతి భావః.

75

శ్లో॥ వత్సా స్తే వత్సపాలా యదుతనయమయా స్సాయ మాసాద్య సదృ
స్వం స్వం ప్రేష్టుప్రగోహం పరిపుషు ఋ రమీ పూర్వవ త్వస్వమాతుః
యావత్సంవత్స మేవం విహరణపరతా మస్య గూఢా మవాగా
ద్రామో వానైవ చిత్త్రం వికృతి రుదభవ త్తేషు నప్రాగ్దశాయాః

వత్సా ఇతి॥ తే పూర్వోక్తాః అమీ ఏతే యదుతనయమయా. కృష్ణాత్మకాః వత్సాః
వత్సపాలా శ్చ సాయం సాయంకాలే స్వం స్వం నియత మిత్యర్థః సదృ గృహ
మాసాద్య ప్రాప్య పూర్వవ త్సార్వదినే ఇవ స్వస్వమాతుః స్వా స్వా మాతా
స్వస్వమాతా తస్యాః వీప్సాయాం ద్వీర్భావః ప్రాయాః పుంవదితి పుంవదాభావః
ప్రతినియతాయాః జనన్యా ఇత్యర్థః. తత్సంబంధినం ప్రేమపరోహం స్నేహంకురం
పరిపుషుః పోషయామాసు. అస్య కృష్ణస్య గూఢాం రహస్యామేవంవిహరణ
పరతాం ఏవంరీత్యా విహారానక్తతాం యావత్సంవత్సం సంవత్సరపర్యంతం సంవత్స
శ్చారదో వత్స ఇతి నిఘంటుసారే రామో వా బలభద్రోఽపి నిత్యసహచరోఽపీ
త్యపేరర్థ. నావాగాదేవ నైవ బుబుధే తేషు వత్సేషు వత్సనాలేషు చ ప్రాగ్దశా
యాః పూర్వావస్థాతః తదపేక్షయేత్సర్థం వికృతి ర్వికారః వైపరీత్యమితియావత్.
నోదభవత్ నోద్భూతా వికృతౌ సత్యాం రామో జానీయాదితి భావః చిత్త్ర
మాశ్చర్యమ్. శ్రీకృష్ణస్వాయం విహారోద్భుత ఇతి భావః

76

శ్లో॥ గవాం గోపాలానామపి నిజనిజాపత్యవిషయే
నివీయ ప్రేమాణం నిరవధి మనాస్వాదితచరమ్
బలో విస్మేరాంతఃకరణసరణి ర్వర్ష విరతౌ
కథంచి త్తానేకా న్మురరిపువివర్తా నిరచినోత్॥

గవామితి॥ గవాం వత్సజననీనాం గోపాలానాం వత్సపాలజనకానాం చ నిజనిజాపత్య
విషయే స్వస్వపుత్రవిషయే జాతమితి శేషః. నాస్వాదితచరం అననుభూతపూర్వం
భూతపూర్వచరత్ నిరవధిం అతివేలం ప్రేమాణం క్రితీం నివీయ దృష్ట్వా పరమప్రేమా
స్పదత్వం దృష్ట్యేత్సర్థః విస్మేరాంతఃకరణసరణిః విస్మేరో విస్మయః తద్యుక్తా అన్త

కరణసరణిః మనోరీతి ర్యస్య సః విస్మితమనా ఇత్యర్థం బలః బలరామః వరవిరతౌ సంవత్సరాస్తే తానేతాన్ వత్సవత్సపాలాన్ మురరిపువివర్తాన్ శ్రీకృష్ణపరిణామ భూతాన్ తదాత్మకానితి యావత్ కథంచి త్ప్రచ్ఛేణ నిరచినో నిశ్చితవాన్. ఇదానీం గావో గోపాలా శ్చ స్వస్వాపత్యేషు పరమప్రేమ కుర్వన్తి పూర్వస్య ప్రేమమాత్రం పరమప్రేమాస్పదత్వంచ స్వస్వాత్మన ఏవ ఘటతే నతు జాయా పుత్రాదేః కృష్ణస్య తు పరమప్రేమాస్పదత్వం యజ్యతే స్వస్వాత్మాభిన్నత్వాత్ అత ఏతే వత్సా వత్సపాలా శ్చ సర్వే మురరిపుమయా ఏవేతి నిర్ధారితవానిత్యర్థః. 77

X|| చతురాననోఽపి సంత్సరావసానే వసుమతీ మవతీర్య యథాపుర మేవ విహరమాణాన్ సవత్సాన్ వత్సపాలా నవలోకయన్ కిమపి మోహగ హన మవగాహ్య యాధార్థ్య మవగంతు మసమర్థః పురుషోత్తమ మస్తాషీత్

చతురాననఇతి|| చతురాననోఽపి బ్రహ్మచ సంవత్సరావసానే మానుషమానేన సం వత్సరపరిమితకాలస్యాస్తే ఇత్యర్థః వసుమతీం భువ మవతీర్య ప్రాప్య యథా పురమేవ పూర్వవదేవ విహరమాణాన్ కీడతః సవత్సాన్ వత్ససహితాన్ వత్సపాలా నవలోకయన్ పశ్యన్ కిమప్యనిర్వాచ్యం మోహగహనం మోహరూపం కానన మవగాహ్య ప్రవిశ్య మోహం ప్రాప్యేత్యర్థః స్వనీతవత్సవత్సపాలానాం గుహస్త రవరుధ్యమానత్వా దత్ర పున స్తద్దర్శనేన కిం మమైవాయం ష్యామోహః ఉత భగ వన్మాయేతి సందిహ్యేతి భావ యాధార్థ్యం భగవత్స్తత్త్వ మవగన్తుం జ్ఞాతు మసమర్థస్యన్ యద్వా యాధార్థ్యం దృశ్యమానవత్సవత్సపాలయధార్థసీతి మిత్యర్థః పురుషోత్తమం పురుషేషు జీవేషు ఉత్తమం మాయానభిభూతత్వా చ్ఛేష్ట మిత్యర్థః కృష్ణమితి యావత్ అస్తాషీత్ స్తుతవాన్ పుష్కన్ స్తుతావిత్యస్మా ల్లజ్ఞః. 78

X|| తథాహి

తథాహితి|| స్తుతిప్రకారమేన ప్రతిపాదయతి కవి రిత్యర్థః తావత్ మాయయా ప్రపంచాకారేణ పరిణతస్య తవ వత్సాద్యాత్మనా పరిణామోఽయం నచిత్ర ఇత్యాహ

శ్లో|| జగజ్జీవాశేదస్ఫుటనపరయైవ పురిగిరా నిరస్తంద్వైతం తే స్వగతమపి నైవాదృభత మిదమ్ తథాపి ప్రాగల్భ్యం త్వయి భజతి యత్పంచజనతా తదస్మాకం మాయాకబళితవృదాం నంచనకలా

జగజ్జీవేతి|| జగదచేతనమ్ జీవశ్చేతనం తాభ్యా మశేదః జగజ్జీవాశేదః చేతనాచేతన ద్వయప్రయు క్తశేదాభావ ఇత్యర్థః తస్య స్ఫుటనం ప్రకటనం తత్ర పరయా వ్యగ్రయా ఆసక్తయేత్యర్థః తవ జగత్సకాశాత్ జీవసకాశాచ్ఛు శేదాభావం

సంజాతం ప్రవృత్తయేతి యావత్ శుక్తిగిరా 'ఏకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మతీ'
 ప్రత్యా తే స్వగత మసి చైతన్యం భద్రం ద్విత్వం చేతి గమ్యతే నిరస్తమేవ
 చాహా తేకథ సజాతీయో విజాతీయ స్స్వగతశ్చేతి యథా వృక్షస్య వృక్షాంత
 రాత్మజాతీయః పర్వతాదే ద్విజాతీయ స్స్వగతఫలపుష్పాదినా స్వగతశ్చ ఏవం
 బ్రహ్మచేతస్య బ్రహ్మణ అచేతనా జ్ఞగతోన విజాతీయభద్రం పర్వం ఖల్విదం
 బ్రహ్మేతి జగతో బ్రహ్మత్వైకత్వశ్రవణాత్ నాపి జీవాత్సజాతీయ అయమాత్మా
 బ్రహ్మతీ వబ్రహ్మణోరైకత్వశ్రవణాత్ నాపి స్వగత ఆవిశ్రుతత్వశ్రవణాత్
 సత్త్వేన శుక్తిస్తైరై ధ్యేతీయం ప్రతిపిద్ధం భవతు నామ కథమేకమేవా
 ద్వితీయః బ్రహ్మతీ శుక్తిస్త్వేవేత్వైకమితిచే దుచ్యతే అద్వితీయమిత్యనేన విజా
 తీయఃకథనిపేధ ఏకమిత్యనేన సజాతీయ భద్రనిపేధ ఏవేత్యనేన స్వగతభద్రనిపేధ
 ఇతి తస్మాత్ ఇదం నైవాదుభుతం న చిత్రమేవ బ్రహ్మణ స్స్వత్వ భిన్నస్య కస్య
 చిదపి వసనోభావాత్ ఇమే వత్సాదయ త్వదాత్మికా ఏవేతి నాశ్చర్యమితి
 భావః సత్త్వేనం యద్యహం పరమాత్మా తర్హి కిమితి తథాపక్వతం త్వయేత్యత
 ఆహ తథాపి తథాపి తవ పరమాత్మ త్వేషీత్వర్థ త్వయి సంమేశ్వరే పశ్చజనతా
 మానుషత్వం పశ్చసంఖ్యాయు కజనత్వం చ గమ్యతే ప్రాగల్భ్యం భజతీతి యత్
 ప్రకాశం ప్రాప్నోతీతి యత్ త్వం మానుషాకారేణ ప్రకీయసే ఇతియదిత్యర్థః తత్
 మానుషత్వాశ్రయణమ్ మాయాకబళితహృదాం త్వత్ప్రకృత్యపహృతజ్ఞానానాం
 ఆన్మాకం జీవానాం వంచనకలా ప్రతారణచాతురీ భవతి లీలామానుషం పరమా
 త్మానం భవంతం త్వన్మాయామోహితత్వేన ప్రాకృతమానుషం మత్వా మయా
 గథా ప్రకృతిం అయం చాపకార స్త్వయ్యేవ విశ్రామ్యతి న తు మయి మమ త్వన్మా
 యాపరతత్త్వాదితిభావ యస్మిన్ ద్విత్వమేవ శుక్త్యా నిషిధ్యతే తస్మిన్ పంచ
 జాత్య మత్స్యాసంభవితం తథాపి తత్ప్రకటనం వంచనై వేతి ధ్వని.

79

శ్లో సతో దుఃఖస్యాంతో నహి సుఖ ముద్యా తవ విభో
 ఫలం సాక్షాత్కారాదపి తు నిజరూపేణ భవనమ్
 అమత్వేదం తత్త్వం కిమపి ఫలముద్దిశ్య భజతా
 మబోధానాం ప్రాంతే ఫలముపనతభ్రాంతివిలయః

సరి తే హేహరే తవ నాక్షాత్కారాజ్ఞాయ సమితి శేష. ఫలం సతః సత్యస్య
 దుఃఖస్య అన్తానాశోన భవతి 'తరతి శోక మాత్ర' 'దితి శ్రుత్యా జ్ఞాననివ ర్త్య త్వే నావ
 గతిస్య శోకస్య శుక్తిరజతవన్విధ్యా త్వేన సత్యస్య దుఃఖస్యైవాభావాదితి భావః.
 (యది దుఃఖస్య సత్యత్వం తస్మా జ్ఞాననివ ర్త్యతే న భవత్వేన న హి సత్యా శుక్తి
 ర్జ్ఞానేన నివ ర్త్యతే కిన్తు నేదం రజసిం కిన్తు శుక్తిరేవేతి ప్రమయా మిథ్యాభూతం
 రజతమేన నివ ర్త్యతే తథా సత్యదుఃఖస్య జ్ఞానానివ ర్త్యత్వే సిద్ధే శరతి శోకమాత్మ

విదితి పుత్రే రప్రామాణ్యం స్యాదిత్యాశయ) అసత్ మిధ్యాభూతం సుఖం వా న హి న భవక్షేవ కిన్తు సత్యసుఖమేవేత్యర్థం బ్రహ్మసాక్షాత్కారస్య స్వరూపసుఖా భివ్యక్తిఫలకత్వేన పిషయవత్ ద్రుసుఖజ కత్వాభావాదితిభా యద్వా అసత్ అవిద్యమానం సుఖం వా న భవతి కిన్తు విద్యమామేవేత్యర్థం కంచామూర న్యాయేన నిత్యసిద్ధసుఖస్యావిర్భావమాత్రిం న తు త్యక్తాత్మాత్మారేణావిద్యమానః కశ్చిదానన్దో జాయతే ఇతి భావః - అపితు కిన్తు నిజరూపేణ స్వస్వరూపేణ భవన మవస్థానం కాలానికం జీవత్వేవేవ మపహాయ సచ్చిదానందక్షణేన స్వస్వరూపేణావ స్థానమిత్యర్థం ఫలం భవతి - ఇదం తి త్వం యాధ్యాయ మమత్వా అజ్ఞత్వా తత్త్వ మజ్ఞాతమితి పశ్చాత్తాపం ప్రాప్యేత్యర్థః కిమప్యచిర్వచనీయం ఫలం మోక్ష ముద్దిశ్య అపేక్ష్య భజతాం సేవమానానాం అబోధానా మనిష్పన్నతి స్వజ్ఞానానాం అనుదరా కన్యేతివదీషదధిరే సమాస ప్రాంతే సమాధినిష్పత్త్యనంతరం ఉపనత భ్రాన్తివిలయః ఉపనతాయా ప్రాప్తిద్ధాయా భ్రాంతేః అవిద్యాకృతీశ్వ దేహాది వ్యవహారితి భ్రమన్య విలయో నివృత్తి ఫలమ్ ఆత్మనాక్షాత్కారే సతి అంత్ర స్వాత్మత్వబుద్ధి ర్నివ రి కే ఇతి భావః అప్రేదం వ్యంగ్యమ్ హేవిభో స్వామిన్ తవ సాక్షాత్కారా ద్దర్శనా త్ఫలం సతః విద్యమాన్య దుఃఖస్యాన్తో న భవతి దాదిద్య దుఃఖ నాపసరతీతి భావ ఏతేన అనిష్టనివారణరూపపురుషార్థాభావ ఉక్తిః అసత్ త్వదాశ్రయశా త్సూర్యం మవిద్యమానం సుఖం వస్తువాహనాదిలాభజన్య ఆనందః సహి యద్వా అసత్ స్వల్పమపి సుఖం సహి లుబ్ధాగ్రేసరేణ త్వయా కియతోఽపి ధనాదే రివిత్తిరీ త్వాత్ అనేన ఇష్టప్రాప్తిరూపపురుషార్థాభావ ఉక్తిః అపితు నిజరూపేణ భవనం ఫలం త్వదాశ్రయశా త్సూర్యం యాదృశ మవస్థానం తాదృశమే వాధునాపీత్యర్థం గృహాలంబికుమారీవ నైధతే న చ శుష్యతీతి న్యాయా దితి భావః కిమపి మరుమరీచికాజలవ దసంభి వితు ఫలముద్దిస్య భజతాం త్వం సేవమానానాం అబోధానా మజ్ఞానాం పరకీయకిపట మజానతా మిత్యర్థం ప్రాంతే చిరసేవాకృతనిర్వేదానంతరం ఉపనతాయా ప్రభుణా పున పునః క్రియమాణౌ శ్శుష్కప్రియై రుత్పన్నాయా ఇత్యర్థం భ్రాంతేః లుబ్ధప్రభువిషయకదాకృత్వభ్రమ సేవేత్యర్థః విలయో నాశః ఫలం దాతృత్వభ్రమనిష్పత్త్యనంతరం నిరర్థక సేవాప్రవృత్త్య భావా ద్భ్రమవాశస్య ఫలత్వమితి భావః వ్యంగ్యార్థోఽప్యయం వస్తుతో భగవతి యోజ్యుతుం శక్యవేవ తథాహ 'యస్యానుగ్రహ మిచ్ఛామి తస్యవిత్తం వారా మీ' త్యాదివచనాత్ భక్తిదార్ధ్యపరీక్షార్థం భగవాన్ భక్తేభ్య దుఃఖస్యానంతరం దుఃఖమేవ పదతే నతు సుఖమితి శ్రీవిష్ణుసేవయా విద్యమానదుఃఖనివృత్తి ర్నాస్త్వేవ అస దవిద్యమానసుఖమపి సహి విద్యమానం సుఖమపి యోఽపహృత్య దుఃఖం పదతే స కథ మవిద్యమానం సుఖం దద్యాదితి భావః అపితు నిజరూపేణ

చంద్రమ్ యథా ఉత్పత్తిరశాయా మసహాయః తథాధునాపి కేవలం వర్తతే
 ఘనమిల్లకమాత్రమవ్యవశిష్యతే ఇతి భావ ఇదం తత్త్వం భగవత్సేవయా
 సాంసారికభం సర్వ మవ్యవేతీతి యాధార్థ్య మజ్ఞాత్వా కిమపి గజాశ్వాది
 లాభరూపం ఫల ముద్దిశ్య భజతా మజ్ఞానానాంపాంతే దారాపుత్రాది సర్వస్యాప
 హానాననరం ఉపసతభ్యాన్తివిలయః ఫలం గృహదేహాదిగతాహం మమేతి భ్రమ
 నివృత్తేవ ఫలమితి భావః

80

శ్లో॥ పురాణస్యం మాయా తవచ గృహిణీ త్వం చ నితరా
 మసంగ సాసి త్వాం స్మృతీ న కదాపి ప్రణయతః
 తవేయం సాన్నిధ్యా త్వరమపి తు సూతే జగదితి
 ప్రవాదోఽయం మిథ్యా నభవతు కథం నిశ్చితధియామ్

పురాణాః త్వం పురాణః అవాచి తవ గృహిణీ భార్యా మాయా ప్రకృతిశ్చ
 చాత్మరూప శబ్దానుకరః సచానుకృప్తః పురాణశబ్ద స్మృత్యేన విపరీతమ్యతే
 పురా అవాదిరిత్యర్థః ప్రకృతిం పురుషం చైవ విధ్యనాదీ ఉభావ పీతి వచనాత్.
 త్వం నితరా మత్వంతం అసంగ స్సంగరహితశ్చ 'అసంగో' హ్యయం పురుష, ఇతి
 సూతే నాపి మాయా త్వాం ప్రణయతః సేహాత్ కదాపి కదాచిదపి నస్మృతీ
 సాధాతీత్యర్థః ఈశ్వరస్య స్వాధీనమాయత్వాదితి భావః అపితు కింతు ఇయం
 మాయా తవ సాన్నిధ్యా త్వరం సన్నిధిమాత్రాదేవ జగత్ప్రపంచం సూతే కల్పయతి.
 అయన్తా నవ నిర్వికారస్యాపి తవ సన్నిధిమాత్రేణ జడాపి మాయా జగత్కల్పన
 సమర్థా భవతీత్యర్థ ఇత్యయం ప్రవాది ప్రకృప్టానవాది ప్రతిప్రభోష ఇత్యర్థః
 నిశ్చితధియాం జ్ఞానినాం మిథ్యా న కథం భవతు పామరదృష్ట్యేన ప్రపంచ స్సత్యః
 తత్త్వవిప్రస్థాతు మిధ్యవేతి పరమార్థః జగత స్సత్యత్వే ప్రవాదస్య సత్యత్వం
 నాత్ర యథా జగన్నిధ్యా తదేవ ప్రవాదోపి మిధ్యేతి భావః జగతో మిథ్యాత్వస్తు
 మాయాకార్యత్వాదితి బోధ్యమ్ వ్యంగార్థస్తు త్వం పురాణః వృద్ధః తవ గృహిణీ
 మాయా తన్నామిష కాచన స్త్రీ పురాణీ వృద్ధా ఏతేన ఉభయోరపి ప్రజోత్సా
 దానన్వతా సూచితా. క్వచిద్వృద్ధానామపి రిరంసా దృశ్యతే తవతు సాపి నాసి
 త్యాహ సంగఇతి అమరాగరహిత ఇత్యర్థః మాస్తు తవ తన్యా మనురాగః గృహిణీ
 రిరంసుశ్చే త్రుజా సంభవే తదపి నాస్తీత్యాహ సాపి త్వామితి స్పర్శవవ నాస్తీతి
 సంభోగార్హతా తు దూరతవవేతి భావః అపితు తవ సాన్నిధ్యా త్వరం జగత్సూతే
 జగచ్ఛబ్దేన తత్తాన్ జనా లక్ష్మస్తే తేన బహుప్రజత్వం వస్తు వ్యజ్యతే ఇత్య జహల్లక్ష
 నామూలో వస్తుధ్వనిః బహుప్రజా జనయతీత్యర్థ ఇత్యయం ప్రవాదః లోకాప
 వాదః నిశ్చితధియాం తత్త్వమిథ్యావివేచనచతురాణా మిత్త్యర్థః మిథ్యా కథం

నభవతు మూఢాస్తు కింకి నసంభావ్యతే ఇతి న్యాయేన తదపి సత్యం మన్వతే
నతు సుధియ ఇతి భావః

81

శ్లో॥ మనస్వైరం లోకే విహరదుపరుధ్యా మితఫలే
ప్రకల్పాశాం బోధాంకురభరణకృత్యే నియమయన్
ఫలం భుక్త్వా తన్మామృతమయ ముపాంశే జడమితి
ప్రతార్యేదం మాయా కథమివ నివర్త్యా తవ జనైః

మనఃశ్చైవ యథేచ్ఛం లోకే విహరత్ భ్రామ్యత్ విక్షిప్తమితి యావత్
మనః చిత్త ముపరుధ్య నిరుధ్య అభ్యాసవైరాగ్యాభ్యా ముపరితప్తత్వం కృత్యే
త్యర్థః అమితఫలే మోక్షే ఆశాం ప్రకల్ప్య ఉత్పాదయత్వా ముముక్షూయా మనో
ధర్మత్వాదితి భావః బోధాంకురభరణకృత్యే బోధాంకురస్య జ్ఞానాంకురస్య షడం
గాధ్యయనజన్యస్య ఆపాతబ్రహ్మజ్ఞానస్యేత్యర్థః భరణకృత్యే పోషణవిధౌ నియమయన్
నియుక్తం కుర్వన్ ఉత్పన్నోపి జ్ఞానాంకురః మనస్వైర్యాభావే నశ్యతీతి భావః తస్య
జ్ఞానాంకురస్య సంబంధి అమృతమయం మోక్షరూపం ఫలం ఉపాంతే ప్రాంతే జడ
మచేతనమితి హేతోః ఇదం మనః ప్రతార్య వంచయత్వా భుక్త్వా అనుభవసి
మోక్షదశాయాం జడస్య మిథ్యాభూతస్య మనసోఽపి కతకరేః సన్యాయేన నాశాదితి
భావః తవ మాయా జనైః కథం నివర్త్యా నిరసనీయా నకథంచదిత్యర్థః పూర్వాధేన
భగవతః పరమకృపాఖిత్వ మన్తర్యామిత్వంచ ఫలం భుక్త్వా ఇత్యనేన ఫలభోక్తు
రాత్మన స్సకాశా ద్భేదాభావశ్చ ఉక్తం భవతి వ్యంగ్యార్థస్సు స్వైరం లోకే విహ
రత్ తత్ర తత్ర యథేచ్ఛసంచారేణోదరభరణం కుర్వాణ మిత్యర్థం మన ఇతి క్షిబ
త్పనిర్దేశేన కచ్చి త్పురుషకారరహితో జనో వ్యజ్యతే తముపరుధ్య అమితఫలే
అధికఫలే ఆశాం ప్రకల్ప్య బోధ ఉపాయః తత్పూర్వక మంకురభరణకృత్యం తత్ర
నియమయన్ అంకురరక్షణే కృతే తవ మహాన్ లాభో భవిష్యతీతి ఆశా ముత్సా
ద్య అనన్యవ్యాపారతయా తత్ర స్థాపయన్నిత్యర్థః తస్య అంకురస్య చూతాది
ప్రరోహస్యేతి యావత్ అమృతమయ మతిమధుర మిత్యర్థః ఫలం ఉపాంతే
ఇదం మనః అయం జనః జడః మూఢ ఇతి ప్రతార్య తం వంచయత్వేత్యర్థం భుక్త్వా
తవ మాయాకపటః జనైః కథమివ నివర్త్యా పరహృదయస్యాప్రత్యక్షత్వాదితి
భావః

82

శ్లో॥ పురాణస్త్వం జాయా ప్రకృతి రసతీ హంత నిఖిలా
జడా స్త్వతో జాతా ఇతి తవ జగత్యా అపి విభోః
న సంసారే సౌఖ్యం యదిహ రుచి ముచ్చాం విఘటయన్
కరోషి త్యత్తుల్యం శ్రితమపి నవీనం తు తదిమమ్

పురాణం పురాణ అనాది. ఉపలక్షణమిదం మధ్యాంతాభావయోః తథా
 కాలాభ్యాం ఇతిర్థిః సత్య ఇతి యావత్ జాయా అనపాయితరతా తవ
 భార్యానాం తా వక్తృర్మయా అసతీ మిథ్యాభూతా జ్ఞాననివర్త్యత్వాదితి భావః త్వత్త
 సకాశా తా ఉదితాః నిఃలాః సర్వే ఆకాశాదయః పదార్థా అశ్మన ఆకాశ
 స్సంపాదా ఇంద్రియేషు జడా అచేతనా అజో నిత్య శ్యాశ్వతోయం పురాణ ఇతి
 సుకే చో న జాయతే వవేతి భగవత సకాశా దచేతనానా మేవావిర్భావ నతు
 చేతనానామిభావ ఇతి హేతో పరమేశ్వరత్వాదితి భావః జగత్యా లోకస్య
 విరోధశ్చ తవ సంసారే సౌఖ్యం ద్రీసుఖ మిత్యర్థ న నాస్తి ఆత్మరతత్వా
 ది భావ జేవా న్వామాయావరతస్య త్తదస్సుఖ మిహాస్తే త్వన్తు మాయత్వా
 ది తేషా మన్యార్థ ఇహ సంసారే ఉచ్చాం రుచిం విఘటయన్ శ్రితమపి జ్ఞాన
 నిర్వాణ్య విషయవైగాగ్యం జవయన్నితి భావః శ్రితం భక్తమపి త్వత్సత్త్వం
 పరమేశ్వరిం కరోమితి యత్ త్వత్సాయుజ్యం దదాసీతి యదిత్యర్థ. తదిదంతు నవీనం
 చ తమే కన్దకపి సేవకస్య స్వం పదం దదాతి త్వన్తు స్వమేవ దదాసీతి తవ
 కృపాభూతా ఆశ్చర్యకరీత్యర్థ అత్రేదం వ్యంగ్యమ్ త్వం పురాణః వృద్ధః అనేన
 సుభాగాన్మృశీరతా సూచితా జాయా కృతి భార్యాస్వభావ. అనేన దుష్టా
 అనేన అనుకూలదాంపత్యాభావ స్సూచిత త్వత్తో జాతా నిఖిలా స్సుతాః జడాః
 మూఢాః విద్యావైయా త్వశవ ఇత్యర్థ. పుత్రీ శ్వతురీ రపండిత ఇతి న్యాయా దిదం
 మహాన్మృశిమితి భావ ఇతిహేతో జగత్యా విభోః పతే మహారాజస్యేత్యర్థః
 అపి చివ సంసారే సుఖం నాస్తియేన ఘాపలేరపి దారాపుత్రాద్వానుకూల్యమూలకం
 హి సంసారసుఖమితి భావ ఇహ సంసారే ఉచ్చాం రుచిం విఘటయన్ శ్రితమపి
 త్వత్సత్త్వం త్వమివ సంసారసుఖరహితం కరోమీతీదన్తు నవీన మిత్యర్థః ఈదృశీ పున
 రనూయా నక్వాపి దృష్టచరేతి భావః 83

ఏవం వచ్చుచు ప్రత్యా అధునా న్యాపరాధక్షమం ప్రార్థయతే

శ్లో తవావాంగై స్సరసిజవిలాసప్రతిభతై
 ధ్రియాసారై స్సారై రమృతరసకల్లోల మధురై
 పతపః సిక్తం మాం విచయ యదజ్ఞానవిధయా
 కృతం వా చాపల్యం తదపి నపది త్సోమ్యతు భవాన్

తవేతి వ్రుచ్యం నాసారికతాపసంతప్తం మాం వతేన ఆబ్రహ్మభువనాల్లోకాః
 పునరావరితీరునేతి గీతావచనాత్ బ్రహ్మణోపి స్థానభింశాదిసంతాపోస్తీతి
 పతితమ్. సరసిజవిలాసప్రతిభతై. కమలలీలాతుల్యలీలాశాలిభిరిత్యర్థః వతేన భగ
 వతే చుండకాక్షత్వం సిద్ధం అమృతరసకల్లోలభరితే. సుధారిసతరంగపరిపూరితైః

ఏతేన పరమాహ్లాదకత్వ ముక్తం భవతి దయాసారై కృపాధారాసంవాదితైరితి
 శేదేష్యశేదాతిశయోక్తిః దయారసవర్షిభి రిత్కర్థః సారైః శ్రేష్ఠే. తుంగై రున్నతై
 రమితప్రభావై రిత్కర్థ తవ ఆపాంగైః క్షయై. సిక్తం ఆద్యీకృతం విరచయ కురు
 అజ్ఞానవిధయా జ్ఞానాభావరీత్యా మోహరీత్యేతివా యద్వా యచ్ఛ చాపల్యం
 చపలత్వ మపరాధ ఇతి యావత్ కృతం మయేతి శేష.. తత్ సపది ఇదానీం
 భవాన్ త్వం ఔమ్యతు త్తమస్వేత్కర్థః ప్రార్థనాయాం లోట్ నాయం బుద్ధి
 పూర్వకృతాపరాధ మద్భుద్ధే స్వనాత్రయావతస్త్రీత్వాదితి తవ మాయాకారితం
 త్వం తుంతు మర్హసీతి భావః 84

శ్లో॥ విరించి శ్రేయసాం దాయం ధాయం త్రిజగతామపి

స్తుత్వైవ మఖిలేశాన మగమ త్పద మాత్మనః.

విరించిరితి॥ విరించి ర్భృహ్మ శ్రేయసాం శుభానాం దాయం దాతారం త్రిజగతాం
 లోకత్రయస్యాపి ధాయం ధర్తారం దుదాహ్ దానే దుదాహ్ ధారణబోషణయోరితి
 ధాతో శ్వాద్యధే త్యాదన్తలక్షణో ణప్రత్యయః. ఆతో యుగితి యుక్త
 అఖిలేశానం సర్వేశ్వరం కృష్ణం ఏవ ముక్తరీత్యా స్తుత్వా ఉపహ్మాయ ఆత్మనః
 స్వస్య పదం స్థానం సత్యలోకమితి యావత్ అగమత్ యయా 85

శ్లో కరుణావరుణాలయ స్తోఽసౌ

హరి రాశ్వాస్య వయస్యవత్సపాలాన్

వృజ మాప తదాఽపదానమస్య

వృజసీమ్ని పృససార విక్రయాయ

కరుణేతి॥ తతః బ్రహ్మసిద్ధమనానన్తరం కరుణావరుణాలయః దయానముద్రః అసౌ
 హరిః కృష్ణః వయస్యవత్సపాలాన్ వయస్యాన్ స్నిగ్ధాన్ వత్సపాలాన్ గోపాల
 బాలాన్ ఆశ్వాస్య అనుసీయ వ్రజం గోష్ఠ మాప యయా అస్య కృష్ణస్య సంబంధి
 తగ్భృహ్మస్మితిరూప మపదానం అదృతవృత్తం వ్రజసీమ్ని గోష్ఠప్రదేశే విక్రయ య
 ఆశ్చర్యార్థం ప్రససార ప్రసృతి మభూత్ తదపదానం శ్రీత్వా సర్వే విస్మితా
 బభూవు ర్ర్వజే ఇతి భావః. 86

౧॥ అథ కదాచన విపిచతుండాలతుండాఘాతసముద్భూత మాన గానానోకిహ
 నివహాశ్చిరకుసుమకోటరోదరసముచ్చరదమందమకరందబిందుసందోహ
 మేవరీభూతై కిలిందనదనా కల్లోలమాలికానలింసలీలోచ్చలిశివప్రత్ర
 పత్రత్ర సంరింభ సలభూత తుషారవృషతృదంబకరంబితాకారై రురగ
 పరివృథవివ ర్శిభూతలకర ణసంసేవనాయ మలయశైలవేలానివాసినీభి
 రురస్సరవిలాసినీభి రాదరాదివ సమీరితై రుదరవిరదాసనాస్వాదమది
 శబ్దాయమాన చంచరీకనిచయవాచాలితవిక చకుటజచాపేయమచర్పికా

పరిచయమునచితామోదై ర్వచదేవతావదనమారుతపరిరంగభృంభితై
ర్బాలానిలై రుపలాన్యమానం సందనమివ హరినందనం సదనుగ్రహ
మివ సకలఫలాస్పదం బృందావనాంతరాళగతం తాళవిసిన మను చర
సమభ్యర్థనాభి స్సంకర్ణణమధుసూదనౌ సరభస మభజతామ్

అధేతి. అథ తత కదాచన కస్మిన్చిత్కాలే బాలానిలై ర్బృందమారుతై రుప
లాన్యమానం అనునియమానం తద్వక్త కిమిత్యర్థ అనేవ యథా ఏతా పుత్ర ముప
లాలయతి తద్వద్వాయు ర్వచుతి గమ్యతే స్థనమివ ఇచ్చావనమివ హరినందనం
ఇన్ద్రాగ్రాహకం కృష్ణాహ్లాదకరంచ నన్దిగ్రహేతి ల్యుప్త సదనుగ్రహం సతాం ప్రసాద
మివ. సకలఫలాస్పదం సకలపురుషార్థప్రదం సర్వవిధఫలవిలయం చ బృందావనాం
తరగతం బృందావనమభ్యర్థం తాళవిసినం తాళానాం వనం అనుచరసమభ్యర్థనాభిః
వయస్యపాదినైః తైర్ధితా ఇత్యర్థం సంకర్ణణమధుసూదనౌ రామకృష్ణ సరభసం
శీఘ్రం సహారం వా అభజతాం ప్రాప్తవంతౌ బాలానిలాక విశినప్తి విశినేత్యాదిభిః
విసినమండలానాం వనగజానాం మండలాత్తై. కరతాడనై సమష్టార్థమానస్య
ఉద్భ్రమితః నానానౌకహనివహస్య బహువిధతరుసమూహస్య శిఖరేషు అగ్రేషు
యాని కుసమాని తేషాం కోటరోదరేభ్యః గహ్వరితుల్యానస్థనలేభ్య స్సకాశాత్
సముచ్ఛరతాం సమ్యగూర్ధ్వం ప్రసరితాం అమందానా మధికానాం మకరింద
బిందమానామధుష్పవతాం సందోహేన సమూహేన మేదురీభూతై వ్యాప్తై రిత్యర్థః
ఏతేన వాయూనాం సుగంధవత్త్వ ముక్తం భవతి. కళిందనందనాయాః యము
నాయాః కల్లాలమాలికానాం తరంగంఘానాం సలిలేషు జలేషు సలీలం సవిలాసం
యథా తథా ఉచ్ఛలితాః ఉద్భ్రమణశీలా యే సితప్రతా. హంసా. తేషాం పతత్ర
సరంభా త్పక్షపిక్షేపా త్సంభూతేన జాతేన తుష్కార్థపుష్పత్కదంబేన శీతలబిందు
సమూహేన కరంబితాకారైః వ్యాప్తస్వరూపై. ఏతేన వైత్య ముక్తమ్ ఉరగపరి
వృధస్య శేషస్య వివర్తిభూతః రూపాంతరాయిత అవతార ఇత్యర్థః యం సంకర్ణణః
బలరామః తస్య సంసేవనాయ సేవార్థం మలయశైలవేలానివాసినీభి చందనాచల
సీమస్థాభిః ఉర్రురవిలాసినీభిస్సర్పాంగనాభి. ఆదరాత్ ప్రీత్యా సమీరితైః ప్రేషితై
రివస్థితైః ప్రేయస్య ప్రియాయ శ్లాఘ్యవస్తుప్రేమయస్థితి భావః. ఏతేన వాయూనాం
మలయజత్వం గతిమాద్యం చోక్తం భవతి ఉదరేషు పుష్పాణా మన్తః విసరతః
ప్రసరత. ఆవస్య మకరిందస్య ఆస్వాదా దనుభవా ద్యో మదః గర్వ తేన శబ్దాయ
మానానాం శబ్దం కుర్వాణానాం శబ్దవైరేతి కర్మణి కృజ్ చంచరికాణాం
భృంగాణాం నిచయేన సమూహేన వాచాలితానాం ముఖరితానాం స్వగతభృంగ
భృగివ్యాజా త్సుష్మాణి శబ్దం కుర్వన్తివేతి భాన్తితి భావ. కుటజో గిరిమల్లికా
భృగ్మృషమపి కుటజమేవ చామ్యేయం చమ్పకపుష్పం వికచానాం వికసితానాం
కుటజాంశాయమచర్చికానాం ప్రశస్తకుటజచమ్పకపుష్పాణాం పరిచయా స్సంబం

నాత్ సముదంచితః ప్రవృత్త ఆమోదః పరిమళః యేషాన్తైః ఏన గంధాతిశయ
ఉక్తః వనదేవతావదనమారుతపరిరంభేన వనదేవతాముఖవాయుసంబంధేన జృంభి
తైః ప్రవృత్తైః అనేన చ గంధాతిశయ ఉక్తః వదనే తాంబూలాదిగంధసత్త్వాత్.

గ॥ తత్ర ఖలు

ఖలు ప్రసిద్ధా తత్ర తాళవనే

శ్లో॥ పూరయ న్నారవై ర్యాతూరోషనాడింధమై ర్విసమ్
రామ స్సయసాం తుష్ట్యై ఫలభార మపాతయత్

పూరయన్నితి॥ యాతురోషనాడింధమై నాం ధమస్తితి నాడింధమా నాడి
ముష్ట్యై శ్చేతి ఖల్ సిరాభేదకా ఇత్యర్థం రోషస్య నాడింధమా రోషనాడింధమా.
రోషాశ్చయీభూతసిరాభేదకా ఇత్యర్థం యాతునాం యాతుధానానాం రోషనా
డింధమా. తై తథోక్తై రాక్షసానాం రోషాత్పానకై రిత్సర్థం. రాక్షసాలయత్వా
త్తద్వనస్యేతి భావం. అంబై ధ్వనిభి వనం కాననం పూరయన్ నిబిడికుర్వన్ రామః
ఫలభద్ర సవయసాం వయస్యానాం తుష్ట్యై తతోహర్థం ఫలభారం ఫలరాశి
మపాతయత్ పాతయామాన

68

శ్లో॥ తత్ర తాలఫలపాతనజన్మా

కోష్యభూ చ్చటచటధ్వని రుచ్చైచ

తన్నిశమ్య కుపితః ఖరరూపీ

ధేనుక స్సపది సన్నిదధేఽపి

తే॥ తత్ర తాళవనే తాలఫలపాతనజన్మా తాళఫలానా మధః పతనా దుమ్భాత్
ఇత్యర్థం ఉచ్చైః అధికం కోష్యనిర్వాచ్యం చటచటధ్వనిః చటచటేతి శబ్దః అభూత్
ప్రససారేత్యర్థం తం ధ్వనిం నిశమ్య పుత్వా కుపిత స్సంజాతకోపః ఖరరూపీ గర్జ
నాకారః ధేనుక ధేనుకాసురం. సపది తదానీం సన్నిదధేఽపి సన్నిహితోభవచ్చ
త్రధేనుకో ధేనురపి ఖరరూపీ సన్నిదధే ఇతి విరోధ ప్రతీయతే

69

శ్లో॥ అసౌ వత్ససాయవ్యధితహృదయో ధేనుపదభృ

త్పదం వత్సస్త్వైవ త్వరిత మధ నిన్యే హలభృతా

శశంసు స్తే బాలా స్తదను కృతినాకూతహసితా

బలం హర్షోత్కర్షా దయ మబలజయ్యః కథమితి

అసౌవి॥ అధ ధేనుకసన్నిధానాన స్వరం వత్ససాయవ్యధితహృదయః వత్సస్య
కత్నాసురస్య సస్య రపాయేన నాశేన వ్యధితం సంజాతవ్యధం హృదయం ముః
స తథోక్తం ధేనుపదభృత్ ధేనుపదవాన్ అసౌ ధేనుకః ధేనుకశబ్దే
ధేనుపదసద్భావాత్ ధేనుపదభృచ్ఛబ్దవాచ్య ధేనుకశబ్దం ఇబ్బపరిశిష్టేనా ప్యర్థం

బోధ్యతే ఇతి తేన ధేనుకాసుర ఇత్యర్థ ప్రతీయతే ఇతి బోధ్యమ్ హలభృతా
రామేణ హలాయుధత్వా ద్బలభద్రస్యేతి భావః . త్వరితం శీఘ్రం వత్సస్య పదమేవ
స్థానమేవ నిన్యే ప్రాప్తితః తద్వన్మూఢత ఇత్యర్థః . తదను ధేనుకమారణానంతరం కృత
సాకూతహసితాః కృతసాభిప్రాయస్మితా తే బాలా వత్సపాలా బలం రామం
అయం ధేనుకః అబలజయ్య. బలభద్రస్యతిరిక్తేన జేతుం శక్యః కథం భవతి న
కథమపీత్యర్థః . దుర్బలజయ్య. కథమితి చ ప్రతీయతే ఇత్యేవం హర్షోత్కర్షార్థాత్
అనన్తాతిశయా చ్ఛశంసుః శ్లాఘయామాసు యద్వా హర్షోత్కర్షార్థాత్సాకూత
హసితా ఇత్యన్వయః అత్రపూర్వార్థే ఇదం వ్యంగ్యం వత్సస్య తర్జకస్య అపాయః
అపగతిః తేన వ్యతితహృదయ ఇతి లింగవివరిణా మః అసౌ ధేనుపదం ధేనుత్వం
బిభర్షీతి ధేనుపదభృత్ ధేను రిత్యర్థః . హలభృతా కృషీవలేన వత్సస్య పదం స్థానం
త్వరితం నిన్యే వత్సేన యోజితఇత్యర్థః 90

గ|| తదను తదనుచరనికరమపి ఖరతరఘోరవవేషభీషణ మతిరోషణౌ రామ
కేశవౌ సమూలకాష మకషతామ్

తదన్వితీ|| తదను ధేనుకనాశనానంతరం ఖరతరఘోరవవేషభీషణం తీక్షణస్థుగాలవేషేణ
భయంకరం తదనుచరనికరమపి ధేనుకస్య వయస్యఽంఘమపి అతిభీషణౌ అతిభీకరా
రామకేశవౌ బలకృష్ణౌ సమూలకాష మకషతాం సమూలఘాతం జఘ్నుతు రిత్యర్థః
నిమూలసమూలయోః కష ఇతి ణముల్ యధావిధ్యనుప్రయోగః నిర్మూలభవ్యం
చక్కతురితి భావః 91

శ్లో|| తతో భుజంగేన పృథగ్జనేన
కదర్ధ్యమానా మమలాం ప్రకృత్యా
సహోదరీం పాపనియామకస్య
గోవుం ప్రతస్థే పురుషోత్తమ స్తామ్

తతః|| తతః ధేనుకాసురనిబర్హణానంతరం పృథగ్జనేన నీచేన “మూర్ఖాసీచౌ పృథగ్గానా”
విత్యమరః భుజంగేన కాళీయాభిధాసర్పేణ కదర్ధ్యమానాం విషప్రక్షాళణాదిना కలుషీ
క్రియమాణాం ప్రకృత్యా స్వభావతః అమలాం స్వచ్ఛాం తాం ప్రసిద్ధాం పాప
నియామకస్య పాపశబ్దోత్త్ర పాపవద్ద్రవ్యవాచీ శస్త్రం బాధత్రిషు ద్రవ్యే పాపపుణ్య
సుఖాని చేత్యమరః పాపానాం పాపినాం నియామక శ్చిక్షకం తస్య అర్థా ద్యమస్య
సహోదరీం సోదరీం యమునా మిత్యర్థః . ఉభయో సూర్యావత్యత్వాదితి భావః
గోవుం రక్షితుం కాళీయనిష్కాసనేన సుప్రవేశాం కర్తు మిత్యర్థః పురుషోత్తమ
కృష్ణః ప్రతస్థే ప్రసితోఽభవత్ సాధుజనరిక్షణార్థం దుర్జనశిక్షణార్థం చ పరమేశ్వర
స్వావర్ణత్యా త్తదభయార్థ మస్యప్రవృత్తి రితి బోధ్యమ్ వ్యంగ్యార్థస్థు పృథగ్జనేన
సహోదరీణా వీతేన బలాత్కారో వ్యజ్యతే భుజంగేన విటేన భుజంగో విటచర్పయౌ

రిత్యమరం కదర్ధ్యమానాం భోగాయ నిర్బధ్యమానాం ప్రకృత్యా అమలాం నిర్దోషాం
పతివ్రతా మిత్యర్థ పాపనియామకస్య స్వయమేవ న కేవలం ధర్మతత్పరః కిన్తు
పరానపి పాపాన్నివర్తయతీతి కశ్చి త్పురుషధౌరేయో వ్యభ్యతే సహోదరిం ఏతేన
సత్కులప్రసూతర్యజ్యతే తాం గోష్ఠం విటహసనేన తన్యా పాతివ్రత్యం రక్షితు
మిత్యర్థం ప్రతసే ఇతి—92

గ॥ తత్క్షణమేవ ఖరతరకిణకిరణసంపాతసంవాదితపరితాపాతిరేకసముదితోద

న్యాతిప్రసంగతయా కాశియవ్యాఖ్యానిష్ఠాతనిర్దేశగరకబళితకళిందసం

దనాసలిలస మాన్వాద్య మూర్ఛాయితేషు సవత్సేషు వత్సహితేషు

తత్క్షణమేవేతి॥ తద్దేవ ఖరతరకిరణస్య ఉష్ణాంశో కిణానా మంశూనాం సంపాతేన
సమ్యక్స్పృశణేన సంపాత ప్రాప్త్య య పరితాపాతిరేకం సంతాపాతిశయః తస్మా
త్తేనేతి వా సముదిత జాత ఉచన్యాతిప్రసంగం. పిపాసాతిశయ యేషా నేషాం భావ
స్తత్తా తయా, తథోక్తం కాశియ ఇతి వ్యాస స్పృశ-తేన నిష్ఠ్యాతేన వాంతేన
నిర్దేశేన అధికేన గరళేన విషేణ శిబళితస్య సంజాతశబలవర్ణస్య కళిందనందనాయా
యమునాయా స్పృశంధిన. సలిలస్య ఉదకస్య రసం న్యాద మాన్వాద్య పీత్వా
సవత్సేషు వత్ససహితేషు వత్సిపాలేషు మూర్ఛాయితేషు మూర్ఛితేషు సత్సు—93.

శ్లో॥ కారుణ్యామృతపూరినారభరితై స్తుంగై రివాంగై ర్మృచు

స్సంసిచ్య స్వపదాంబుజైకశరణా నేతాన్ సముజ్జవయన్

మధ్యే యూమునవారిభూరిగరళజ్వాలావల్లిధాంతరం

సార్పం సదృ వివేశి నాలశిఖరా ల్లీలాకులాయో హరిః

కారుణ్యేతి॥ లీలాకులాయ విలాసనిలయం. హరి కృష్ణ స్వపదాంబుజైకశరణాన్
స్వచరణకమలాశ్రయాన్ ఏతాన్ మూర్ఛితాన్ సవత్సాన్ వత్సిపాలాన్ కారుణ్యా
మృతపూరినారభరితై కారుణ్యం కరుణా గూఢచసత్వాత్ స్వాధే వ్యభో. తదే
వామృతసుధా తస్య పూరం ప్రవాహః తస్య సారేణ స్థిరాంచేన భరితై
పూరితై దయారసభరితేనామృతాయమానై రిత్త్యర్థ తుంగై రధికై
రివాంగై. అంతై ముచు. బహువారిం సంసిచ్య ఆస్తికృత్య సముజ్జవయన్
ఉత్పన్నజీవాన్ కుర్వన్ మూర్ఛా మపనుష్య చేతయన్తిత్స్య అమృతం యథా
విషతాపం నివార్య చేతయతి తద్వదస్యావాంగా ఇతి కృత్వా అమృతేత్యాద్యుక్తమ్
అతఏవ పరికరాలంకారం. మధ్యేయూమునవారి యమునాజలస్య మధ్యే స్థితమితి
శేష మారిగరళజ్వాలావల్లిధాంతరం బహువిషజ్వాలావ్యాప్తమన్యభాగం సార్పం
సర్పస్యేదిం తిస్యేది మిత్యర్థం సదృ నిలయం నాలశిఖరాత్ సాలస్య కదంబ
భూజస్య శృంగ మారుహ్యేతి ల్యబ్ధోపే పల్చురీ వివేశ లంఘితవాన్ ఉన్నత
స్థలా దుదకమధ్యే లంఘనే కృతే సతి ఉ-కాధఃప్రదేశప్రాప్తి స్ఫులభేతి సాల
శిఖరా ల్లంఘనమితి బోధ్యమ్ 94

శ్లో॥ స్వభవనపరిభవసంభవరోషా

దాయా దధాసు భుజగేంద్ర

మరరిపు మరుచిరచరితో

ఘోరాకారై ర్దశంశ దిశస్తైశ్చ

స్వభవసతి॥౭౬౬ శ్రీకృష్ణలంఘనాచారమ్ భుజగేంద్రః కాళీయః స్వభవనపరిభవ సంభవరోషాత్ స్వగృహతిరస్కారజన్యోపాత్ గృహతిరస్కారో నామ గృహ క్రమణమేవ ఆసు ద్రుత మాయా దాజగామ అరుచిరచరితః దుష్టచరిత్ర కాళీయః ఘోరాకారై ర్భయంకరై ర్దశనై ర్ద్రిష్టాభిః మరరిపుం కృష్ణం దదంశ చ దృష్టవాన్ ఆగమనతేన ఏవ దశనవ్యాపారోఽపి సంవృత్త ఇతి సూచయితుం చకార గ్రహణమ్ 95

శ్లో॥ శౌరి గాప న భుజంగవిషాగ్ని జ్వాలజాలజవితాం పరిభూతిమ్

చక్రిణో ర్యది పరస్పరయుద్ధం త్వేషతో హి న తదాన్యతరార్తిః

శౌరిరితి॥ భుజంగస్య కాళీయస్య విషరూపో యోఽగ్ని తజ్వాలజాలాత్ తచ్ఛిఖాస మూహాత్ జనితా ముత్పన్నాం తదోక్తాం పరిభూతిం తిరస్కృతిం సంతాపమితి యావత్ శౌరిః కృష్ణః నాప సప్రాఽ ఉక్త మర్థం సమర్థయతి చ॥చక్రిణోః కృష్ణ కాళీయయో “చక్రీ కృష్ణే కులాలేఽచూ” ఇతి భాస్కరః సర్వయోరితిచ పరస్పర యుద్ధం యది అన్యోన్యసంగ్రామం స్యాద్భవి తదా యుద్ధే త్వేషతః విషాత్ అన్య తరార్తిః ఉభయో రేకస్య వీడా సహి సభవతి హి సర్వస్య సర్వవిషబాధానేతి భావః అర్థానరన్యాసాలంకారః స చ చక్రికబగతశ్చేషోజీవిత కృష్ణస్యపరమేశ్వరత్వా చ్చవిషబాధేతి పరమార్థ 96

శ్లో స్పందితుం స నశశాక తదేవ

శ్రీపతి ర్భుజగభోగపినద్ధ

చిత్రమేవ తదిదం కదమస్మి

న్యజ్యతాం భుజగభోగజబంధం.

స్పందితుమితి॥ తిదా సః శ్రీపతిః కృష్ణః భుజగభోగపినద్ధః సర్వదేహవేష్టితః అత ఏవ స్పందితు మేవ చరితుమసి నశశాక సనేహే తదిదం కృష్ణస్పందనానామర్థ్యం చిత్ర మేవ నను కుత శ్చిత్రం మరుష్యా హి సర్వవేష్టతాః స్పందితుం నశక్నువస్తితి యుక్తమేవేద మత ఆహ కథమితి అస్మిన్ శేషశాయిని కృష్ణే భుజగభోగజ బంధః సర్వదేహకృతబంధనం కథం యజ్యతాం యుక్తో భవతు యస్సర్పరాజం అజలభూభరణధురీణం శేవమసి పర్యంకికృత్య తత్రశేతే తస్య కాళీయా త్తుచ్ఛ సర్పా ద్భంధోభవదితి చిత్రమేవేదమితి భావః అతేదం వ్యంగ్యం శ్రీపతిః అనేన కాముకత్వం వ్యజ్యతే భుజగభోగపినద్ధ భుజగః భుజంగవిట ఇత్యర్థః పక్షిత

లక్షణేయమ్ తస్య భోగేనేతి నిదర్శనా భోగతుల్యభోగేనేత్యర్థ తద్వద్విహరణేనేతి
యావత్ పినద్ధం బద్ధం సంసారేనిర్బద్ధ ఇత్యర్థః స్పందితుమపి కిముత సంసారాదాత్మానం
మోచయితుమితి భావః. నశశాక విటవ దత్యన్త కామసయా విహృత్య
విహృత్య సంసారాభ్యా నిర్మగ్న ఇతి భావః. ఏతేన షోడశసహస్రగోపికావిహృతి
ర్మయ్య తే తపదం చిత్రమేవ అస్మిక్ పరమాత్మని మాయామూరే భుజగభోగజబంధః
కథం యుజ్యతాం మాయావశ్యానాం జీవానామేవ భోగేన బంధః. ఈశ్వరస్య
కథమితి భావః. ఏతేన శ్రీకృష్ణస్య వస్తుతః అస్థలితబ్రహ్మచారిత్వం సూచ్యతే 97

శ్లో తదా బాలా స్తస్మిన్నరిపరిభవం బంధమపి త

త్క్రొతం దుఖం మోహో ద్వితధమవిదిత్వా జడధియః

కథం వా ముక్తిఃస్యాత్ కథమివ తదధ్యక్షజనితం

సుఖమ్ శ్లోకోవా విరమతు కథంవేతి వివశాః

తదేతి|| తదా శ్రీకృష్ణస్య సర్వవేష్టసమయే జడధియః మందబుద్ధయ బాలా.
వత్సపాలాః తస్మిన్ కృష్ణే వివయే అరిపరిభవం శత్రుభూతకాళియకృతతిరస్కారం
బంధమపి రజ్జతుల్యసర్పశరీరకృతవేష్టసం చ తత్క్రొతం తాదృశదృఢబంధనజన్యం
దుఃఖం శ్రీకృష్ణశోకం చ వితథం వ్యర్థం నిష్కమితి మోహో దజ్ఞానా దవిదిత్వా
అజ్ఞాత్వా భగవత్ త్యే జ్ఞాతే సతి మాయామూరవశ్య భగవత్. కృష్ణస్య పరమేశ్వ
రస్య ఏతస్సర్వబంధాదికం లీలైవ నతు దుఃఖకరిమితి సత్సయజ్ఞానం జాయేత తత్త్వా
జ్ఞానేతు ప్రాకృతమనుష్యవ త్తస్యాపి దుఖం సంభావ్యమేవేతి భావః. కథం వా
కేన ప్రకారేణ ముక్తిః సర్వబంధత్యాగ స్యాద్భవే ఉక్థా త్కృష్ణస్య తదధ్యక్ష
జనితం ఆపాదమస్తకం సర్వశరీరవేష్టితయా దుర్దర్శస్య తస్య కృష్ణస్య అధ్యక్షా
త్ప్రత్యక్షా ద్దర్శనాదితి యావత్ జనితం జాతం సుఖమానన్ద న అస్మాకం
కథంవా స్యాత్. శోకో వా దుఃఖం చ కథంవా విరమతు నశ్యతు ఇత్యేవం
చింతయా వివశాః మూర్ఛితా. జాతా ఇతి శైవ వ్యంగ్యార్థస్తు జడధియ అపరి
శుద్ధమనసః అతఏవ బాలాః అజ్ఞా. తస్మిన్ జీవే అరిపరిభవం అన్యశ్చత్రుకామాది
పారవశ్యం బంధం కర్మవశ్యతాం తత్క్రొతం కామాదిజన్యం దుఃఖం చ వితథ
మనృతమితి మోహో దజ్ఞానా దవిదిత్వా ముక్తి రవిద్యావియోగ కథం స్యాత్ తద
ధ్యక్షజనితం తత్ప్రదార్శనాత్కారజన్యం సుఖం కథం స్యాత్ బ్రహ్మచన్ద్ర. కథం
స్యాదితి భావః. న శ్లోకః సాంసారికం దుఖం కథం విరమతు ఇతి వివశా నిర్విణ్ణా
జాతా ఇతి 98

గ|| భగవానపి కంచితకాల మబలభావ మభిసీయ నితాంతచింతాదంతురి
తాంతరంగేషు సహచరేషు సచమత్కార ముత్సృత్య ముహుర్ముహు
శ్చరణఘాత మాహత్య చ భుజంగ మతిమాత్ర మసమర్థం సమర్థయా
మాస.

భగవానితి॥ భగవాన్ కృష్ణశ్చ కంచితకల మిత్యత్యంతసంయోగే ద్వితీయా అబల
భావం దుర్బలత్వం సర్వబంధమోచనానామర్థ్యమిర్ధార్థ అభినియ అనుకృత్యేత్యర్థః
సతు వస్తుతన్త్రా ఈశ్వరత్వాదితి భావః సహచరేషు వయస్యేషు నితాంతయా
అత్యంతయా చింతయా దంతరితాని వ్యాప్తాని అంతరంగాణి మనాంసి యేషా స్తేషు
అతిచింతాకా స్తేషు సత్స్వత్వర్థః సచమత్కారం సవైదగ్యం యథా తథా ఉక్తుత్య
ఉద్దీయ ముహు ర్ముహుః భుజంగం కాళియం చరణఘాత మాహత్య చరణేన హత్యై
త్యర్థః కరణేహమితి ణముల్ అతిమాత్ర మైవ మసమర్థ మశ్చైతం స్వదేహ
చాలనేషి శక్తిరహిత మిత్యర్థః సమరియామాస చకార 9

X॥ తతః ప్రయాణోన్ముఖప్రాణం ప్రాణేశం నిశమ్య తదంగనాజన స్సరభన
మధోక్షజం శరణ మభజత సవినయ మనాషీచ్ఛ

తతః॥ తతః సర్వస్య దౌర్భ్యప్రాప్త్యననరం ప్రాణేశం భర్తారం కాళియం ప్రయా
ణోన్ముఖప్రాణం గమనోన్ముఖప్రాణం సన్నిహితమరణ మితియావత్ నిశమ్య శ్రు
త్వా తదంగనాజనః నాగాంగనాసముహాః సరభసం సవేగం యథా తథా విశంబే
సతి తు ప్రాణేశో మ్రియేతేతి భావ అధోక్షజం కృష్ణం శరణం రక్షితార మభజత
ప్రాస త్యమేవ న శ్శరణమితి శ్రీకృష్ణపాదాక్రాంతా బభూవురితి భావః సవినయం
యథా తథా వినయేన సహితం యథా తథా అనాషీత్ అస్తాషిచ్ఛ ఇ స్తుతౌ లుక్
అన్య సేటకత్వాత్ అనావీదితి పార్శ్వమ్ 100

X॥ తథాహి.

నాగాంగనాకృతభగవత్సన్నితిమేవ దర్శయతి కవి రిత్యర్థః ఇతి స్తుతంబి కృతమిత్యా
దిభి తత్ర నిర్వాణకృపాముద్ర్య తవ నేదం యుక్తమిత్యాదుః ప్రధమశ్లోకేన

శ్లో॥ కృతం మాత్యర్యేణ స్మరణ మపి నిర్వాణకరణం
హరత్యన్యో ద్వేషా ద్ద్రహణముష నామ్నో భవభయమ్
ఁయోవా పత్రంవా హితి మహాభా భక్తై రుపహృతం
హరే పారిం విద్యో న తవ కరుణాయా నిరవధేః

కృతమితి॥ హే హరే కృష్ణ మాత్యర్యేణ ఈర్ష్యయా కృతమపి తవ నామ్నో కృష్ణే
త్యభిధానస్య స్మరణమపి స్మృతిరపి నిర్వాణకరణం సుఖకరం మోక్షకరమితివా
అనేన ద్వేషా చైవద్యాదియో నృపా ఇతి సూచితమ్ అన్యోద్దేశాత్ అన్యవ్యాజాత్
అన్య ముద్దేశ్యేత్యర్థః కృతమపి నామ్న గ్రహణం ఉచ్చారణం భవభయం సంసార
భయం హరితి నాశయతి ఏతేన అజ మిథాకథా సూచితా భక్తై రుపహృతం
సమర్పితం ఁయో వా క్షీరం వా జలమితి వా పత్రం వా తులస్యాది దళంవా
హితం ప్రియం తవేతి శేష అహమేత్యాశ్చర్యే సర్వేశ్వరిస్యాసి ఁయ ప్రియా
త్రేణ ప్రీతిరితి నిరభిమానితా ప్రత్యాశ్చిన్యమితి భావః అనేన కుచేలాదికదా

సూచితా నిరవధే అపారాయా తవ కరుణాయా. వారం అవధిం న విద్యుః
నోఽపలభామహే అపారత్వాదేవేతి భావః 101

శ్లో॥ ప్రియాం ప్రాణప్రాయాం క్షణమపి వినా భావవిరిసాం
యయా హిత్యా యానం నిభృత మనుజీవివ్రజమపి
అయాసీ స్సంభ్రాంత స్సపది కరిదీనారివభరై
హరే శ్రేయస్సా న ఫలతు తవ కారుణ్యలహరీ

ప్రియామితి॥ హే హరే యయా కారుణ్యలహర్యా హేతుభూతయా క్షణమపి క్షణ
కాలమపి వినా భావవిరసాం నియోగాసహనాం అతఏవ ప్రాణప్రాయాం ప్రాణ
తుల్యాం ప్రియాం ప్రేయసం ఽక్షీం తదా నిభృతం వినీత మనుజీవివ్రజమపి భక్త
సంఘంచ హిత్యా తృక్త్వా కరిదీనారివై. గజేంద్రకృపణధ్వనిభి సంభ్రాంతః
సంభ్రమం వ్రాప్తస్సౌ సపది తదానీమేవ యానం గమన మయాసీ. అభజః
యద్వా హరే కరిదీనారివై స్సంభ్రాంత అతఏవ క్షణమపి వినాభావవిరిసా మత
ఏవ ప్రాణప్రాయాం ప్రియాం నిభృత మనుజీవివ్రజమపి హిత్యా యయా యాన
మయాసీ ఇత్యన్వయ సా తవ కారుణ్యలహరీ కృపాప్రవాహః న. అసాకం శ్రేయః
శుభం ఫలతు దిశేతు గజేంద్రకృకాలికా కృపా ఇదాసీ మస్మదర్థం స్వీక్రియతా
మితి ముఖ్యార్థః 102

శ్లో॥ దీనాత్మనాం తావకనిత్యసిద్ధ
రస్ప్రభావాదపరాధరీతిః
కళ్యాణభావాయ న కల్పతే చే
దనర్థలాభః కథమస్తు వార్య.

దీనాత్మనామితి॥ దీనాత్మనాం కృపణమనసాం సంబంధినీ అపరాధరీతి అపరాధవిధా
తావకస్య త్వదీయస్య నిత్యసిద్ధస్య సహజస్య నిరుపాధికస్యేత్యర్థ రసస్య అనురాగస్య
కృపాయా ఇతియావత్ ప్రభావాత్సామర్థ్యాదేతోః కళ్యాణభావాయ శ్రేయసా
మత్సత్తయే న కల్పతే న సంపద్యతే న భవతీతియావత్ చేద్యది అనర్థలాభ అనిష్టా
వాప్తిః కథం కేన ప్రకారేణ చార్యః నివారయతుం శక్యః అస్తు భవతు దీనకృతా
అపరాధా స్త్యక్తప్రాబలా దపరాధతా మపహాయ ఉపచారా ఏవ భవన్తి అన్యథా
ప్రతిపదమనాథా స్సంభవేయు రితిభావః వ్యంగ్యార్థస్తు దీనాత్మనాం దరిద్రాణాం
అపరాధశబ్దోఽత్ర లాక్షణికః అపరాధవద్దుష్ట ఇత్యర్థ రీతి ర్లోహవిశేషః 'రీతిస్త్రీయా
మారగూట' మిత్యమర. తావకో య నిత్యః అక్షయ్యః సిద్ధరసః పారదః తత్ప్ర
భావాత్తత్సంపర్కమాహాత్మ్యా ద్రసభస్మప్రభావాదితి భావః కళ్యాణభావాయ
సువర్ణత్వాయ న కల్పతేచేత్ సువర్ణాత్మనా న పరిణమతే చేత్ అనర్థలాభః ద్రవ్య
ప్రాప్త్యభావ దారిద్ర్యమితియావత్ కథంవార్యోఽస్తు నకథంచ దిత్యర్థ 103

శ్లో॥ అనాత్మజ్ఞానాః శుచమయమయాసి ద్విభురితి
స్వరూపం మత్వా తే నపది పరిపుష్కాత్పుష్కమమ్
పరిభావం శోకై ర్యదాసి పునరద్యాసి భజతే
ప్రతితిః కేయం తే నిరవదికృపానీరధిరితి

అనాత్మజ్ఞానాః ఇతి అయ మనాత్మజ్ఞం అత్మజ్ఞానశూన్య విభు న పతి శుచం శోక
మయాసీతాత్మేతి నానె యుక్తం స్వరబలాబుషివేకాభావాత్ ఈశ్వరేణ త్వయా
యుద్ధాన్వాణంకటం పాపకర్తృద మవివేకినోఽప్య ఉచిమేవేతిభావం నపది ఇదాసిం
తే తవ స్వరూపం పరమేశ్వరత్వాత్మికం యాధార్థ్యం మత్వా జ్ఞాత్వా అయం
సర్వేశ్వరవీవ నతు ప్రాశ్నతి అన్యథా కథమ్మనూస్మా దీదృశీ దశేతి నిశ్చిత్యేత్వర్థః
ఉపశమం శాంతిం కోపేన కలహ్యావాదతిభావః పరిపుష్కాతి భజతి పాదరక్షానియ
మిత పృశ్చికవదితిభావం న విభ పునరద్యాసి అధునాసి త్వత్స్వరూపజ్ఞానోత్తరకాలే
త్వర్థ శోకై పరిభావం తిరిగ్నారం భజతేయది ప్రాశ్నాతి యేత్ త్వయా నిర్జిత
ప్రపంచశ్చ భూత్వా అస్మద్భావరా త్వాం శరణాగతిం వ్రాప్యసి పున స్వయా తాడ్య
మాన స్పృహంచేత్ తే తవ నిరవదికృపానీరధి రితి అపారికరుణాసముద్ర ఇతి ఇయం
ప్రతితిః ప్రసిద్ధి కా కుత ఇత్వర్థం ప్రతితి ర్మశ్యేదితిభావ శరణాగతపరిత్రాణజన్యా
కీర్తి రపగచ్ఛేదితిముఖ్యాంః వ్యంగ్యాస్థి అయం విభు వ్యాపకో జీవ అనాత్మ
జ్ఞానో సచ్చిదానందలక్షణ మాత్మత్వరూప వవిదిత్వా శుచం సంసారదుఃఖమయాసీ
దితిస్థానేయుక్తం నపది ఇదాసింతు తే స్వాత్మాభిన్నస్య పరమాత్మన స్థవ స్వరూపం
సచ్చిదానందలక్షణం కత్వం మత్వా సచ్చిదానందలక్షణం బ్రహ్మైవాహ మస్మీతి
మహావాక్యార్థమననేన నిశ్చిత్యేత్వర్థం ఉపశమ ముపరితిం పరిపుష్కాతి కామాదిభి
రపరిభూత స్పృహమానే ఇత్వర్థం సపున ఆత్మవేత్తా యన్తు అద్యాపి అత్మజ్ఞానోత్తర
కాలేషి శోకై పరిభావం భజతేయది షేతవ పరమాత్మన నిరవది కృపానీరధిరితీయం
ప్రతితి కా? మామషేత్య త్త క న్దేయ పునర్యస్మ నవిద్యతే తేహమహం సముద్ధరా
దుఃఖసంసారనాగరా చిత్యాదిభిః ప్రపృతం యశో సశ్యేదితి భావం.

104

శ్లో॥ సహాగిచూడామణి రేష పృథ్వీం
వయం చ భాగిన్య ఇతి ప్రతీతి
ఘటత నై తత్కిలభోగభావస్యం
క్రివాం వినా తే గరుడఙ్గజన్య

స ఇహే! స య సాయం భోగిచూడామణి చూడాయాం మణి శ్చూడామణిః
భోగినాం చూడామణి ర్భోగిచూడామణి రితిగూర్తయం ప్రయోగ సహి భోగిన
శ్చూడాయాం మన్వేనాముం బిభృతి తతిశ్చ యథా మణి శ్చిరసా శ్లాఘ్యతే
తద్వదయమపీతి శ్రేష్ఠ ఇత్యో పర్యవసన్న సర్వోత్తమ ఇతినమాసార్థ భోగవ

గ్రహ ఇతి చ గమ్యతే వయం చ వయం తు భోగిన్యం భోగిన్యభాత్ ఋన్నేభ్య
జీప్ యద్వా భోగినాం ప్రీయం. భోగిన్య ఇతి ఘంటాగే జీప్ నాగాంగనా
గ్రహః భోగానుకూలా ప్రీయ ఇతి చ ప్రతీయతే 'భోగిన్యోన్యా సృప్రీయ' ఇత్య
ః ఇత్యేనం పృథ్వ్యం భూషా ప్రతితి ప్రసిద్ధి ర సి ఆస్తుకిం తతి ఇత్యత ఆహ
డధ్వజస్య భగవత స్తే తవ కృపాం వినా ఏతత్సర్వజనప్రతీతి విషయమస్మన్నిష్ఠం
గభాక్త్వం సుజత్వం 'భోగి స్సుఫె న్నాది భృతా వహేశ్చ ఫణకాయయో'
మరః న ఘటేత కిల న వక్తేతైవ నైవ యుజ్యేతేతి వా జగదీశ్వరస్య తవ కృపా
వే కుతో భోగః ప్రతుల్యత దు ఖమేర స్యాదిత్యర్థం సర్వభూమిప్రసిద్ధా మస్మద్భి
త్వప్రధానం మారాశయేతి బావ అన్యత్ర ఏతద్భాగభాక్త్వం సర్వశరీరధారణం
డధ్వజస్య త్యాగినియామకస్య తే కృపా విరా న ఘటేత న వక్తేత ఖలు కృప
యది భవాన్ గరుడం నియమసి తర్హి వయం శరీరధారణం కుర్మ నోచేత్
డో2 స్యాన్ హనిష్యత్యేవేతి భావ ఏతేన ఏతత్కుత్రితభోగిమారణే కుతస్త
మంశ్రీమః యది తు తవ అన్మాసు ఆగ్రహ స్తర్హి త్వదీక్షానియన్త్రిత గరుడ ఏవ
నాల మూహూలయేన్న ఇతి కృత్వా తథా అకరణాదేతోః న తవాయ ముద్యమ
స్థిమారణార్థ క్షు విలానార్థవేతి నిశ్చినుమ ఇతి భగవద్ధృవయగతో భావః
గాంగనాభి ర్విషత ఇతి ప్రతీయతే. గరుడధ్వజస్యేతి నాభిప్రాయవిశేషణా
గంగాధే పరికరాలంకారః

105

అవ|| స్తుతి ముపసంహరన్తి త్వయి తి

శ్లో|| త్వయి నాధే2సి జగతా మముగా న సునాథతా

తేన నం కరుణాసి-ధో! హరసాభాగ్యవిప్లవమ్

యూతి|| త్వయి జగతాం చతుర్దశధువనానాం నాధే ప్రభౌ భవతీతిశేషః భవతి
గ్రహం అమునా సర్వేణ సనాథతా నాథ పతిః ప్రయశ్చ నాథవత్త్వమస్తీతి
యతే సామాన్యాకారేణ సర్వజగన్నాథ స్త్వ మస్మాకమపి యద్యపి నాథం
పి విశేషాకారేణ అయమేవాస్మాకం నాథం పతిరితి భావ. హేకరుణాసింధో!
వాసముచ్చి తేన హేతునా అస్యైవాస్మత్ప్రతిత్వాద్ధేతోరిత్యర్థం నం సంబంధినం
భాగ్యవిప్లవం సాభాగ్యోపద్రవం పశ్యో మారితేనతి అన్మాకం సాభాగ్యం నశ్యే
భావః హర నాశయ అయం భావ అయంతు అస్మాకం కాల్పనికః పతిః
గాయ కేవలం కల్పితః త్వయి సర్వేశ్వరో నిత్యసిద్ధం పతి అహః అన్మాకం రక్షా
త్వదధీనైవేతి అతిపూర్వార్థే త్వయి నాధే ప్యమునా సనాథతేతి విరోధో
జ్యతే తస్య నాథ భోగహేతు పతిరిత్యగ్భావవిరోధ ఇతి విరోధాభాసాలంకారః
సాభాగ్యవిప్లవం త్వయేన హరేత్యు తరవాక్యాధ్యత్వం నాధే జగతామిత్యేత
క్యాధహేతుకి త్వత్కార్యలీలం సర్వజగన్నాథత్వా త్వ మస్మాకమపి నాథ
త్వత్ప్రతిభాగ్యవిప్లవం హర్తుం క్షమ ఇత్యర్థాత్

106

గ|| ఏవ మభిధాయ బాష్పాయమాణనయనాభి రూష్పాయమాణహృదయాభి
రజగరవధూటీభి రాద్ధీకృతచిత్తవృత్తిః కారుణ్యకల్లోలమాలీ వనమాలీ
తథేతి తత్తత్తణమురరీసర్వాణ స్తత్తణముపసర్పతు పయోనిధి మిహ
నివసతు నిమిషమపి న భవానితి దండశూక మాదిశ్య సమాశ్వాస్య చ
మాన మనుచరనికర మాత్మ సదన మాససాద

ఏవమితి|| ఏవ ముక్తరీత్యా అభిధాయ ఉక్త్వా బాష్పాయమాణనయనాభిః బాష్పాయ
మాణే అశ్రూద్యమనే నయనే యాసా ద్దేభిః స్రవదప్రసేత్రాభి రిత్త్యర్థః ఉష్పాయ
మాణం సోమృహృదయం యానాక్తాభిః బాష్పోమృత్యాముద్వమనే ఇతి క్యజ్
అజగరవధూటీభి సర్పాంగనాభి ఆర్ధీకృతా శీతరీకృతా చిత్తవృత్తి ర్మనోవృత్తి
ర్యస్య స. కారుణ్యకల్లోలమాలీ కరుణాసముద్ర. వనమాలీ కృష్ణః తథేతి
యుష్మత్సేభాగ్యవిప్లవం హరాహితి తత్తణం తదైవ ఉరీసర్వాణః అంగీకుర్వన్
భవాత్ త్వం తత్తణ మధునైవ పయోనిధిం సముద్ర ముపసర్పతు గచ్ఛ ఇహ
యమునాప్రాదే నిమిషమపి న నివసతు నతిష్ఠ ఇతి దండశూకం సర్పం కానియ
మాదిశ్య ఆజ్ఞాప్య దూనం ఖన్న మనుచరనికరం సహచరసంఘం సమాశ్వాస్యచ
సమ్యగాశ్వాస్య ఆత్మన స్వస్య సదనం గృహ మాససాద ప్రాప—107.

గ|| అథ కదాచిదుపచితరణరణకనిస్సాణరాణకల్పనల్పశిలీముఖపటలర్పంకా
రకరంభితాకారతయా వనదేవతాభి రివ విహితకుశలానుయోగాభి రున్మీ
లితమల్లికామతల్లి కాపాటలపటలపరిమళపరిశీలనకమాయాభి రనవరతజాగ
రూక ధారాయంత్రనిర్దళవినిర్దళద్వారిధారావిరచితలిలావిహారాభి రతివేళ
తరళశిఖరతయావనరాజిభి రివ నానంద మభినంద్యమానసమాగమాభిః
ప్రతిదిశనాయితసరీస్పృశచర్యమా తయేవ విరళప్రచారాభి ర్మలయాచల
బాలానిలమాలాభిః కథంచన ధార్యమాణప్రాణప్రాణిసందోహః స్వకీయ
పరితాపాతిరేక మసహమానాభిరివ ప్రతిబింబదంభా దిభ్యంతర మవ
గాహమానాభి రహిమకరకిరణపరంపరాభి ర్మందోష్ఠీకృతసకలసలిలా
శయ స్సముదంచితమరుమరీచికాసలిలవీచికావిహరివై ఖరీవిషయపథిక జన
మనోరథవై ధురీధరీణమధ్యందినవిజృంభణ స్సముదితయావనయోపావిశే
షగవేషితపుష్పసమయ శ్చిరతరవిరహిణీజననయనమాత్రవిశ్రాంతవర్షా
సమున్మేషః పితామహపురుషాయుషమాత్రాపంచితరదాయామ. ప్రబల
తిరసంభావితానర్ధపరిజహీర్షయా తుషారగిరికందరాంతరాళతపశ్చర్యా
షర్యత్సుక హేమంతసమయ. తరుణీకుచకలతసంఘన్న వాస్తవ్యశిశిరభావో
భోజ్యవిశేషనిరసవిపానాసమాకులసకలలోకతయా జీవనభావమంభసస్సమ
రయమానః కాయమాననికాయైః కాయనివిలాసిజనచిరపరిత్యాగకృత
శోకాతిరేకాదివ బాష్పాపదేశేన నిరంతరనిస్సరన్నిశ్వాసశ్వాసనగర్భ

భవనాభోగం పానకరసపానైకతానతాం పటీరపంకాలేపలోలుపతాం
ప్రసూనచయసంస్పృహతాం ప్రపాసన్నివేశసాశయతాం వారి
విహారసాదరతాం వారిజమాలాకుతూహలితాం నిశాకరకరాలోకకాము
కతాం నిశాసమయముత్సుకతాం చ విషయబంపనానాం సంవాదయన్
సులభసలిలావగాహతయా సుగమసచ్చాయప్రవేశతయా పరిధానిరపే
క్షయా సుప్రాప్రపాశిశిరపానీయతయా సుకరతాలవృంతతయా చ కించిద
కించనజనన్యాపి భోగసుభగం భావుకస్సముదంచదాంతరపరీతాపమాత్ర
పరిభూతవిరహిణీజనసత్త్వప్రవాణహరిణాయ బహిరపి సముక్తేషితోహ్లాతి
భూమి రూప్మాగమ సమయ స్సమజృంభతి

అధేతి॥ అథ కాయనిష్కాసనానంతరం కదాచి దూష్మాగమసమయః గ్రీష్మకాలః
సమజృంభత సమ్యక్ జృంభితవాక్ జృంభణప్రకారం దర్శయతు మాదౌ మలయా
నిలా న్వరయతి ఉపచితేతి ఉపచితం వర్ధితం రణరణక ముత్తంగం యేన స ఉపచిత
రణరణకః మన్మథ తస్య రణః కామయుద్ధమిత్యర్థం 'ఆయలక ముత్తంగం స్యాదు
త్కలికా రతిశ్చ రణరణక మితి హలాయుధ తత్ర' నిస్సారాణకత్వై నిస్సాధ్యవి
తుల్యై అనల్యై అధిక్తై శిలీముఖపటలర్పంకారై భృంగసంఘర్పంకృతిభిః కరం
భితాకారతయా వ్యాప్తవిగ్రహవత్త్వేన హేతునా వనదేవతాభి విహితః కృతః
కుశలానుయోగః కుశలప్రశ్నః యాసాం తాభిరివ స్థితాభి వనదేవతా. భృంగ
ర్పంకారవ్యాజేన బాలానిలమాలానాం స్వాగతం పృచ్ఛన్త్య ఇవ వర్తంతే ఇతి
భావః ఉత్పేక్షాలంకార. భృంగర్పంకారాణాం గీతత్వరూపణవ ద్వ్యక్షభాషణత్వ
రూపణమప్యస్తి యథా నాగానందే 'మధురమివ వదన్తి స్వాగతం భృంగశబ్దైరితి
ఉన్మీలితానాం వికసితానాం మల్లికామతల్లికానాం శ్రేష్ఠమల్లికాపుష్పాణాం పాట
లానాం కృష్ణవృంతాఖ్యపుష్పాణాంచ పటలస్య సమూహస్య య పరిమళ ఆమోద.
తస్య పరిశీలనేన సంబంధేన కమాయాభి సులభిభి ఏలేన గంధాతిశయ ఉక్తి అన
వరితజాగరూకేభ్యః నిరస్తరోద్వృటితద్వారేభ్యః ధారాయంత్రేభ్యః ఉదకస్యావ
యంత్రేభ్య స్సకాశాత్ అత్ర ధారాయంత్రే అచేతనే జాగరణ మచుపపన్నం
సంతాపాతిశయం వ్యంజయతీ త్యజహల్లక్షణామూలో వస్తుధ్వనిం సకాశాత్ నిర
ర్గళం అధికం యథా తథా వినిర్గళస్తీషు నిర్గచ్ఛస్తీషు వారిధారాసు జలధారాసు
విరచితః కృతః లీలావిహర విలాససంచార జలక్రీడేతియావత్ యాభినాభిస్తథోక్తాభిః
అనేన శైత్య ముక్తమ్ అతివేలతరళాని అతిచందలాని శిఖరాణి అగ్రాణి శిరస్తుల్యాసీతి
భావః యాసాంతాసాం భావ స్తత్తా తయా వనరాభి. సానన్దం యథా తథా అభి
నంద్యమానసమాగమాభిరివ స్థితాభి. అభిసంద్యమాన. శ్లాఘ్యమాన స్సమాగమ.
సంబంధ. యాసాంతాభి రితి సమాసం యథా నార్యః చిరప్రవాసితసఖీసమాగమం

సశిర కంపం (శిరసా) క్లాపయన్తి తస్యచితి భావ సంతోషం 'రవది' అశనా
యితైః సంజాతబుభుక్షై 'అశనాయా బుభుక్షా' స్యాదిత్యమన సరిపృపై స్సరైః
చర్యమాణతయా ధున్యమానతయేవ సర్వాణాం వాతాశనత్వాత్ ఉత్పేక్షా
విరళః క్వాచిత్క మంద ఇతి యావత్ ప్రచార స్పృహతో యానా గ్తాభి అనేన
మాంద్య ముక్తమ్ ఏవంవిధాది మలయాచల మలయకైః తస్య తత్సంబంధినీభి
రిత్యర్థ తస్మా దాయాదాః రితి యావత్ బాలాచలమాలాభి మందమాగుత
పరమ్పరాభి కథంచన అతిక్రమేణ ధాన్యమాణా వోష్యమాణాః ప్రాణాః యస్య సః
ప్రాణిసందోహ. ప్రాణిసమూహ యస్మిన్ సః ఇతి క్షిప్రాగమసమయవిశేషణం
గీష్మసంతాపేన ప్రయానోన్ముగ్ధాః ప్రాణిన్ మలయవాయుస్పర్శవశా
త్కంఠం చి త్ప్రాణాన్ ధాయన్తీతి భావ స్వకీయం గీష్మసమయసంబంధినం
పరితాపాతరేకం సంతాపాతియ మహామానాభి రివ సామ మశక్నువన్తీభి రివేత్సు
త్పేక్షా అనేన సూర్యమపి సంతాపయత్యహోగీష్మసమయ స్యాష్మాతిరేక ఇత్యా
శ్చర్యం వ్యజ్యతే ప్రతిబంబదంతా త్వరితఫలన్యాజాత్ అభ్యంతరం జలాన్తర
మవగాహమానాభి. ప్రవిష్టాభి. అహిమశిరస్య సూర్యస్య కిణశరంపరాభి అంశు
సమూహై. మందోష్ణీకృతాః ఈషదుష్ణీకృతా. 'కోష్లం కవోష్లం మందోష్ల' మిత్య
మరః సకలా స్సర్వే సలిలాశయా హృదా. యస్మిన్ స ఇత్యూష్మగమవిశేషమ్
ఏతేన జలన్యాస్త. కించి చైశ్చిర్య మస్తి సతు కుత్యా తదన్యత్రేతి వ్యక్తమ్
సముదంచితస్య సమ్య గుదితస్య మరుమరీచికాసలిలస్య నిర్జలప్రక్షేపసంక్రా ససూర్య
కిరణేషు భాగ్నావగతస్య ఉదకస్యేత్కర్థః వీచికాసు తరంగేషు యా విహరన్తేభి
కీడారితి సైవ విషయ. గోచరో యస్య తస్య పథికజనమహోరదస్య పాంధజనకా
మస్య వైధురీధురీణం విఫలత్వాపాదకం మన్యంజగస్య మధ్యాహ్నస్య విజృంభణం
ఉద్యోగః యస్మిన్ సః వాంధా హి తానాలికా జలావగాహ మభిలషన్త క్వాపి
ప్రసిద్ధం జల మనుపలభ్య మరుమరీచికాసు సలిలబుద్ధ్యా ప్రవిష్టాస్త్రతి జలాభావా
త్సంతాపశాన్త్యభావరూపం వైయ్యమేవ భజన్తి భావ. అద గీష్మవ్యతిరిక్తా
నాం పశ్చిజంతూనాం గీష్మప్రభావా దధికం సంకోచ మాహ సముదితేత్యాదివా
సముదితం ఉత్పన్నం యావనం యేషాస్తై ర్యోమానిశేస్తై కాశ్చి న్ముగ్ధయోమాభి
రిత్యర్థః గవేషిత అన్యేషితః పుష్పమయ వసుత ఆర్ధసమయ శ్చి యస్మిన్
సః తథోక్తః ఏతత్ప్రభృతి వాక్యపశ్చి కేరిసంఖ్యాబంకారి స చ క్షేపోష్ణివ 'ఏకస్య
వస్తునః ప్రాగ్నావనేకత్రైకదా యదా ఏకస్య నిమిషస్యాహి పరిసంఖ్యా నిగద్యతే ఇతి
లక్షణాత్. యవతిష్ఠేవ పుష్పసమయో నాన్యత్ర తిరాగ ముగ్ధాస్త్వేవ సత్విశ్వాస్త్వీతి
భావః చిరతరవిరహిణజనస్య ఒహుకాలా ద్వియోగాక్రాంతనారీసమూహస్య నయన
మాత్రేనేత్రయోరేవవిశ్రాంత్యసిత వర్ణాసమున్మేష ప్రావృడ్విజృంభణం గోణోఽయం
ప్రయోగః. వర్షణమిత్యర్థః. యస్మిన్ సః విరహిణజనోనేత్రాభ్యామశ్రుధారా. వర్ష తీతి

భావ పురుషన్యాయపురుషాయుషం అచతురేత్యాదిషు అస్య సహితనాత్సమాసాన్తోఽ
 చ శతసంవత్సర పరిమిత మాయురిత్యర్థ తామహస్య బ్రహ్మణ పురుషాయుషమేవ
 పితామహపురుషాయుషచూత్రావలంబితే ఇతి తస్మాత్త్రావలంబితే శారదాయామః
 శరత్కాలధర్మవిప్రృథాణం సంవత్సరైర్విత్తైశ్చ యస్మిన్ స బ్రహ్మపేక్షయా
 అధికాయుష్మతోఽహం దియ ముక్తిః మానషమానేన గణనే కృతే అసంఖ్యేయ
 సంవత్సరాయుష్మాత్ బ్రహ్మేతి కృత్వా సంవత్సరాయామ బ్రహ్మయుష ఏవేతి
 భావ ప్రబలతరాదతిప్రబలాద్భిష్మసమయా దితి భావ సంభావిత్య ఉత్పేక్షితస్య
 అనర్థస్య పరిజహీర్వయా పరిహర్తు మిచ్ఛయా తుమరిగిరే ర్హిమనత కందరాంత
 రాశే దరీమధ్యే తిష్యేర్వాపద్యుత్సుక తప కృత్యే కృతోత్సాహ హేమంతసమయః
 హేమంతయుతు ఉపవారేణ తద్గర్భశ్చైత్యంత యస్మిన్ స తథోక్త యథా కశ్చి
 త్స్పృబలా చ్ఛత్రోః స్వభవ మహాశక్య తన్నినారిణ్యం పర్వతాదౌ తపస్యతి
 తద్వద్దేమంతియుతుంసేతి భావ హిమనతి హిచూనిక్యా చ్ఛత్రం వ గతే నర్తన్యత్ర
 క్వాపీతి ముఖ్యార్థ తిరుణాం నారీణాం పదకలశేషు స్తనసంశేషు సంభవనాస్తవ్యః
 గూఢనివాసే శిశిరభావ శీతలత్వం శిశిర యతుశ్చ యస్మిన్ స తథోక్త యథా గాం
 దితి క కశ్చిస తచ్చతువి యా క్వాపి గూఢో వర్తతే తిన్యతి భావ గ్రీష్మేఽపి
 నారీకుచానాం శీతలత్వం ప్రసిన్ధమ భోజ్యవిశేష ఆహారివిశేషే విరసాః విరనురాగా
 పిపాసాసమాకులా పానేచ్ఛయా వ్యావృత్తకలా సుర్వే లోకా జనా యస్మిన్ స్తస్య
 భావ స్తత్తా తయా “లోకస్స భవనే జనే” ఇత్యమర ఆంధసః ఉదకస్య జీవనభావం
 జీవనత్వం జీవయతీతి చివరమితి వృత్తిత్వా జీవనం భువనం వన మిత్యమరకోశాత్.
 ఉదకే జీవనశబ్దప్రయోగ స్తావరం అధునా తత్తస్య నార్థకమితి భావ సమర్థయమానః
 సంపాదయన్ స్ఫుటికుర్వన్నితి వా కాయమానదూపో నికాయ గృహం కాయమానం
 నికాయ ఇవేతి వా కాయమాననికాయ కాయమానం నామ ఉష్ణకాలే తృణాది
 నిర్మితం శిశిరోపచారబహుళం లీలాగృహం స ఏకం ముఖ్యమయనం నివాసాయస్య
 తస్యవిలాసిజన్య కాముకజన్య నాగరికజన్యేలివా చిరిపరిత్యాగేన బహుకాల యో
 వియోగేనకృతాదుదితాత్ శౌర్యం కాతమ ఖాతకయాదివేత్త్యుత్పేక్షా నశూపమేతి
 భ్రమితవ్యంగర్భభవస్య అస్య చైతరధర్మాన్వయాపభవత్ బాహ్యపదేశేన
 ఉష్ణవ్యాజేన నిరస్తం చైత్య ఆత్మనం ప్రస్తుతి నిశ్వా శ్వసన నిశ్వాసవాయుః
 యస్య స తథోక్త ఈదృశ గర్భభవనాభోగ గర్భగృహవిసారో యస్మిన్నితి బహు
 ప్రీహిగర్భో బహుప్రీహి యథా ప్రియజపవియోగా ఇతి స్తరం నిశ్వాసం విరహిణ్య
 స్తద్వత్ గర్భగృహమపి నిలాసిజన్యవియోగాద్బాహ్యన్వ్యాజేన నిశ్వాసతీతిభావ
 గ్రీష్మయుతౌ గర్భగృహేషు బహుళోష్ణవత్త్వం ప్రసిద్ధమ్ విషయలంఘనానాం
 విషయాసక్తానాం కాముకానా మిత్థిర్థి పానకరస్య ద్రాక్షాదిపంచసారవిశిష్ట
 జలస్య పానే ఏకతాసతా ముఖ్యాస క్త్యం పశీరపంకస్య చననగంధస్య ఆలేపే

ప్రేమన లోలుఁతా మాత్మతాం ప్రసూతయే పుష్పశయ్యానాం సంస్పృహతా
 మత్కాశస్త్యం ప్రవాసన్నివేదే పానీయశాలాగృహే సాశయతాం మనోవత్స్వ
 మాసత్త్వమితయావత్ వారివిహారే జలక్రీడానాం సాదరతాం ప్రేమిమత్స్వమ్
 వారిజమాను కమలనే కుతూహలితాం కుతూహలవత్స్వమ్ నిశాకరస్య
 చక్రస్య కిరుశామంశుగా మాలోకే దర్శనే కాముకతాం లంపటత్వం నిశాస
 మయే రాత్రికాలే సమత్సుకత్వం సముల్లాసం చ సంపాదయన్ జనయన్ సులభః
 చలివగహ జలప్రశలే జలక్రీడేతియానత్ యస్మింస్తస్య భావస్తత్తాతయా
 సుగమ సుప్రాపః సచ్చాయప్రదేశ ఛాయాసహితోదేశ యస్మింస్తస్యభావ
 స్తత్తాతయా ప్రవేశతయేతి వారెతు ఛాయయా సహిత సచ్చాయోదేశ తత్ర
 ప్రవేశ సుగమ యస్మిన్నితి బోధ్యమ్ పరిధాననిరవేక్షితయా వస్త్రాకాంతారాహి
 త్వేన వస్త్రే సతి స్వేదాతీతయాదితిభావ సుప్రాపం సుఖేన ప్రాప్తుం శిక్వం
 సులభమితిర్థ ప్రాపయాం శీతలం శీతలం పానీయం యస్మింస్తస్య భావస్తత్తా
 తయా సుపరీరానాలవృత్త్యజనాని యస్మింస్తస్య భావస్తత్తాతయా చ అకిం
 చరజనస్యాసి దరిద్రజనస్యాసి కించిద్బోగసుభగంభావుక భోగానుకూలః అయం
 భావః హేమంతాదిషు ధనినః ఉష్ణోదకావగాహం కుర్వన్తి దరిద్రాస్తు కాష్టపైన్యా
 త్రాశక్తే అధునా తు ధనినామపి శీతజలావగాహస్యైవ ఆకాంత్యత్వేన ఉభయో
 రపి న తత్ర వికేష ఇతి కిచ్చ ఛాయాసహితగర్భగృహాదిప్రదేశం బాహ్యభివ్యాప్త
 మితి త్యక్త్వా ధనినోఽపి వటచృక్షాదిచ్చాయా మధునా సమాలంబంతే ఇతరఋతుషు
 గర్భగృహాదిషు సుపైన వర్తన్తే దరిద్రాశ్చ గర్భగృహాని దుర్లభానీతి ఇతరఋతుషు
 స చాభ్యుం గ్రీష్మే తు వృక్షాణాం ఛాయా సులభా ఇతి అపి చ దరిద్రదుర్లభం
 పట్టకంబళాడికిం పరిధానం త్యక్త్వా ధనినోఽపి గ్రీష్మే స్వేదభయాత్కేవలం వర్తన్తే
 దరిద్రాశ్చ స్వతశ్చిత్తో నస్తాభావ ఇదానీం సుఖహేతు రభూదితి అపిచ హేమంతా
 దిషు ఉష్ణోదకం పిబన్ ధనినోఽపి గ్రీష్మే దరిద్రవచ్చితమేవ జలం పిబన్తి దరిద్రాణా
 మస్వత్రాంకే భమేవ కించ సర్విఋతుషు చామరాదిభి ర్ధనినో వీజ్యన్తే దరి
 ద్రాస్తు ధనికవషధునా తాళవృంతపీజన మార్క్తిని కుర్వన్తి అధునా తాళవృం
 తానాం ఋతృత్యాదితి సముదించితి సమ్యగావిర్భవత ఆన్తరాధృతయస్థాత్పరీతా
 పమాత్రా ద్వియోగజన్యంతాపాదేవ పరిభూతస్య దుఖతస్య విరహాణీజనస్య వియో
 గినిసంఘస్య సత్కరం శ్రేమం యథా తథా ప్రాహరకాయ ప్రాణాపహారారం
 బహిరపి సమున్నేషత సముజృంభిత ఉష్మాతిభూమి ఉష్మాతిశయః యేన స
 తపోక్త స క్షేమం సుపుతాప ప్రాణహరణే శక్నోతీతి మత్వా స్వయం గీష్మ
 ఋతు బహిరపి తానాం సంతాపం జనయతీతి భావ — 108

గ|| తత్త్వం చ

తత్వేతి గీష్మసమయే

శ్లో॥ అయామాయామభావేన కృంశాగీ కామనీయకమ్
సకలా సకలానాథా యామినీకామినీ యయా

అయామేతి॥ అయామాయామభావేన యామానాం ప్రహరాణా మయామో
దైర్ఘ్యం యామా యామః యామాయామో నవిద్యతే యస్మిన్ స్తతః అయా
మాయామ మితి సామాన్యే సపుంసకం తస్య భావ తేన యామదైర్ఘ్యాభావేన
హేతునేత్యర్థః గ్రీష్మే రాత్రిషు యామదైర్ఘ్యాభావః ప్రసిద్ధః కృశాంగీ క్షీణా
సకలానాథా కలానాథేన చంద్రేణ సహితా సకలా సమస్తాపి యామినీకామినీ
రాత్రితరుణీ కామనీయకం కమనీయతాం యయా కలానాథసహితా సర్వాపిరాత్రిః
కమనీయేతి భావ అత్రపియసహితా కృంశాగీ కామినీ కమనీయేతి వ్యజ్యతే 109

శ్లో॥ తస్మాధవబలాక్రాంతబృందావనపదం తదా
శుశుభే న తథా ప్లాసీ ద్వికస్వరపలాశతామ్

తదితి॥ తదా గ్రీష్మే మాధవబలాక్రాంతం కృష్ణరామాక్రాంతం అత్ర యద్యపి అల్పా
చరమూర్పర్వమితిబలమాధవేతి వక్తవ్యం తథాప్యభ్యర్హితం పూర్వమితి మాధవస్య
పూర్వనిపాతః నచ అగ్రజత్వా ద్రామవవాభ్యర్హిత ఇతి వాచ్యం వస్తుతో రామస్య
కృష్ణపర్యం కత్వేన రామాత్కృష్ణస్యైవాభ్యర్హితత్వాత్. యద్వా లక్షణహేతోః
క్రియాయాఇతి నిర్దేశాత్పూర్వనిపాతశాస్త్ర మనిత్య మితి బోధ్యమ్ తద్బృందావనపదం
ప్రసిద్ధంబృందావనస్థానం శుశుభే చకాసే తథా వికస్వరపలాశతాపి వికస్వరా విజృంభ
మాణాః పలాశాః కృవ్యాదా యస్మిన్ స్తస్య భావ స్తత్తా చ నాసీత్. ఏతేన దోషా
భావ ఉక్తః రామకృష్ణనివాసభూమా కుతో రక్షప్రవృత్తి రితిభావః వ్యంగ్యస్తు
మాధవస్య వసంతస్య బలేన శక్త్యా ఆక్రాంతం తద్బృందావనం తదా గ్రీష్మే
శుశుభే అయ మేకో విరోధః గ్రీష్మే వసంతాక్రమణవర్ణనాత్ తథాపి గ్రీష్మనిరస
నేన వసంతోన్మేషే రామకృష్ణప్రభావాదితి కథంచి దంగీకృతేఽపి వికస్వరపలాశతా
సంపుల్లపలాశకుసుమనత్తా నాసీత్ అర్థాద్బృందావనస్తేవేతి విశేషాక్షేః కారణే
సత్యపి కార్యానుదయాత్ 110

శ్లో॥ బృందావనపదే రమ్యే తదా విహరతో హరేః
వేణునాదవిరోదేన కేవా నైవాతిహర్షితా.

బృందావనేతి॥ తదా గ్రీష్మే రమ్యే మనోహరే బృందావనే విహర క్రికత హరేః
కృష్ణస్య సంబంధినా వేణునాదవిరోదేన వేణుస్వనివిలాసేన కేవా పురుషా నైవాతి
హర్షితా. నైవసంతోషితా. కిన్తు సర్వేఽపీత్యర్థః

స్థానే హితత్.

తత్ భగవదీయ వేణునాదేన సర్వజనహర్షణమ్ స్థానే హి ఉచితమేవే త్యర్థః 111

శ్లో॥ ఛిద్రై ర్ముహు ర్ముఖగతై రపి గాయకానా
మాగంతుకైశ్చ సహజై ర్బహుభి ర్లఘీయాన్
వంశ స్తదా హరికరగ్రహణానుభావా
త్సాన్వప్తస్మృతిం జనయతీతి ముదం న చిత్రమ్.

ఛిద్రై రితి॥ ముహు పునః పునః గాయకానాం గాయనానాం ముఖగతైః వక్ష్యం
ప్రాప్తైః వేణుభిదేషు ముఖం క్షిప్వా గాయంతితి ప్రసిద్ధిః ఆగంతుకైః కల్పితైః
సహజైః స్వాభావికైశ్చ బహుభి రనేకై శ్చిద్రైః రంధ్రైః లఘీయాన్ భారహీనః
ఛిద్రన్తానీయకాన్తస్థిరాంశాపగమాదితి భావ వంశ వేణు. తదా హరికరగ్రహణాను
భావాత్ హరేః కృష్ణస్య కరేణ గ్రహణం స్వీకార. తస్య అనుభావాత్ పృథా
వాత్ శ్రుతిం శ్రవణం శ్రోతృగామితభావః ప్రాప్తస్య ముదం సంతోషం
జనయతి ఉత్సాహయతీతి న చిత్రం నాద్భుతం వేణో రచేతనత్వేన స్వతో మంజుస్వనా
భావేఽపి పరకీయవ్యాపారేణ వీణాదివత్కర్ణప్రియంకరత్వం నచిత్ర మిత్యర్థః.
వంశస్య శ్రోతృశ్రవణప్రాప్తిః స్వీయధ్వనిద్వారా సంభవతీతి బోధ్యమ్ వ్యంగ్యాధ్వన్త
ముహు ర్గాయకానాం దూషకాణాం ముఖగతైః నిరస్తరం తై రుద్వోష్యమాణైః షిత్వర్థః
ఆగంతుకైః సహజైశ్చ బహుభిః ఛిద్రైః దోషైః లఘీయాన్ అతిలఘుః అశ్లాఘ్య ఇతి
యావత్. వంశ కులం తదా హరికరగ్రహణానుభావాత్ హరే రస్మిన్ వంశే వాణి
గ్రహణ ప్రభావాద్దేతోః శ్రుతిం ప్రాప్తస్య శ్రుతస్య ముదం జనయతీతి వ చిత్రమ్.
అత్యల్పోఽపివంశః మహద్భి స్సహ సంబంధా చ్ఛ్లాఘ్యతరో భవతీతి కిం పుషర్తృత్వం
బంధాదితి భావః. అన్యోఽప్యర్థః ప్రతీయతే గాయకానాం దూషకాణాం సంసర్గాక్షి
రేష ఆగంతుకై రభ్యస్తైః సహజైశ్చ ముఖగతైః బహుభి శ్చిద్రై ర్దోషైః అవాచ్య
వచనరూపై రిత్యర్థః. లఘీయాన్ దుష్టో వంశ లక్షణయా తదుద్ధారకః పుత్రోఽభిధీ
యతే హరికరగ్రహణానుభావాత్ భగవతా హస్తేన స్వీకారానుభావాద్దేతో. భగ
వతా దత్తాభయత్వాదితి భావ. శ్రుతిం వేదం ప్రాప్తస్యన్ ముదం జనయతి అతా
త్పితుః ఇతి న చిత్రమ్ ధ్రువస్య శిరసి భగవతా హస్తే దత్తే యథా స సర్వజ్ఞోఽభవ
దేవ మన్యోఽపి భవేదేవేతి నాత్యాశ్చర్యవిషయం కిచ్చిదపీతి భావః 112

గ॥ తదైవ గోరూపధారీ ప్రలంబనామా నిశాచర స్సంకర్షణ మభిభూయ
ధేనుకసిద్ధి మలభత.

తదేతి॥ తదైవ గోరూపధారీ గోస్వరూపభృత్ ప్రలంబ ఇతి నామ ఆఖ్యానాంతర్యం
నిశాచరః రాక్షసః సంకర్షణం రామ మభిభూయ తిరస్కృత్య తేన సహ యుద్వే
త్యర్థః. తమధిక్షిప్వేతి వా అర్థ. ధేనుకసిద్ధిం ధేనుకాసురప్రాప్తఫలమిత్యర్థః. మృతే
మితి యావత్. అభజత ప్రాప 113

గ॥ తదను దండహ్యమానదావాసలజ్వాలామాలావలయితేషు గోపాలేషు
తదన్వితీ॥ తదను ప్రలంబనాశిఖానస్తరమ్, గోపాలేషు వత్సపాలేషు దండహ్యమానస్య

విశేషేణ దహతోః దాహానలస్య దాహాగ్నేః జ్వాలామాలాభిః శిఖాపక్షిభిః వలయి
తేషు వేష్టితేషు సత్సు.

114

శ్లో॥ హా కృష్ణ హారామ దయాపయోధే

దీనార్తిహారిణ శరణం భవేతి

ఆర్తప్రణాదం కురరీవిరావ

సరూప మేషా మశుణో న్మురారిః

హేతే॥ హాకృష్ణ హారామ పేదయాపయోధే కరుణాసముద్ర హేదీనార్తిహారిణ
దీనానాః ఖిన్నాధానా మూర్తిం వీడాం హరతీతి తద్ధాన్ తస్య సంబుద్ధిః యద్వా
జయోజయోధే దీనార్తిహారిణ హారామ హాకృష్ణ ఇతి రామకృష్ణయో ర్విశేషణ
ద్వయే మన్వేతవ్యం శరణం రతుకో భవ ప్రార్థనాయాం లోట పృథగ్గనానా
మస్తాదృశానామపి కేవలం ప్రాణిషు కదాచిద్దయా వర్తతే తదవనసామర్థ్యస్తు
నాస్తీతి తత్సామర్థ్యోద్బోధనార్థం దీనార్తిహరిన్నితి ఇత్యేవం రూపం ఏషాం గోపా
లానాం సంబంధినం కురరీవిరావసరూపం పక్షిధ్వనితుల్యం ఆర్తప్రణాదం దీనారవం
మురారి. కృష్ణ. అశుణోత్ శ్రుతవాన్

115

శ్లో॥ శ్రీపతి శ్శ్రితవాత్సల్యా త్కల్పాంతదహనోపమమ్

తదా యోగబలా ద్వహ్ని ముపసంహరతి స్మ తమ్

శ్రీపతి రతి॥ శ్రీపతి. కృష్ణ శ్రియో లక్ష్మ్యో మాయా. పతి ర్నియస్తేతి పరమేశ్వర
తాగ్భిప్రాయగర్భమిదమ్ శ్రితేషు ఆశ్రితేషు వాత్సల్యాత్ స్నేహద్వేతోః తదా
తదానీం యోగబలా న్మాయాసామర్థ్యాత్ కల్పాంతదహనోపమం ప్రళయానల
తీర్థ్యం తం వహ్నిం దావాగ్ని ముపసంహరతిస్మ పసౌ లట్ స్తే ఇతి లిడ్ధరేలట్.

అవ॥ ఇతరై రిత్యాదివి శ్చతుర్భి ర్వర్షయన్ వర్ణయతి

శ్లో॥ ఇతరై స్సమమేవ సన్నిధిన్

కిమువర్షా అపి తాపితాతపేన

యదసా స్తనిత చ్చులాద్రటంతి

రుదతీ వృష్టిమిషా త్తదావిరాసీత్

ఇతరై రితి॥ సన్నిధిస్థా గ్రీష్మానస్తరభావిత్యా త్పూర్ణాపస్థా వర్షా అపి ప్రావృడపి
గ్రీష్మతాపాపహరణక్షమావీత్యచేరం ఇతరై స్సమమేవ ఇతరా ఇవేత్యర్థం తాపేన
గ్రీష్మేణ తాపితా సంతాపితా కిము ఇత్యుపమాసంపృష్టాత్ప్రేక్షా ఇయం చ
ప్రావృట్టాటోత్ప్రేక్షా సన్నిధిస్థితి పద్మాహేతుకత్వా తావ్యలింగసంక్లిష్టా
స్వాత్ప్రేక్షాం సిద్ధవత్కృత్యవదతి యదసావితి యద్వస్తా దసా వర్షాః తదా గ్రీష్మా
వసాసే స్తనితచ్ఛులాత్ గర్జితవ్యాజాత్ రటన్తి శబ్దాయమానా సతీ వృష్టిమిషా
ద్రుదతీ సతీ వర్షవ్యాజా ద్ద్రువిమోచనంకు ర్వ సి సతీత్యర్థం. రుదీర్ అశ్రువిమోచనే
ఇతో ధాతో శ్శత్రన్తాత్ ఋన్నేభ్య ఇతి జీప్. ఆచ్ఛీనద్యో రితి చుమ్వికల్పః ఆవిరాసీ

దావిర్బూవ సంతస్తా హి నార్యః ఉచ్చైర్విలపన్తో రుదస్తితి ప్రసిద్ధమ్ పూర్వ
వాక్యార్థస్య ఉత్తరవాక్యార్థేన హేతునా సమర్థనాత్ కావ్యలింగమ్ 117

శ్లో॥ నామోదితం తదా కిం వా కాదంబోన్మేషవైభవైః

చిత్రం తథాపి నామోదః కాదంబోన్మేషజో నృణామ్

నామోదితమితి॥ తదా వర్షాకాలే కాదంబోన్మేషవైభవైః కాదంబ కదంబకుసుమ
సంబంధీ ఉన్మేషో వికాస తస్య వైభవైః సమృద్ధిభిః కింవా నామోదితం నసురభితం
సర్వమపి సురభితమేవేత్యర్థః తథాపి సర్వస్య సురభిత త్వేపి నృణాం కాదంబోన్మే
షజః కదంబకుసుమవికాసజన్యః ఆమోదః పరిమళః న నాసీదితి చిత్రం విరుద్ధత్వాత్
కాదంబా. కలహంసాః తేషా మున్మేషః విజృంభణం తస్మా జ్ఞాయతే ఇతి తజ్జః
తజ్జన్యః ఆమోదః హ్వరం నేతి విరోధపరిహారః 'కాదంబః కలహంసస్సాన్య' దిత్యమరః
వర్షాకాలే హంసానామార్తిసంభవా న్నతత్సంచార ఇతి భావః. విరోధాభాసా
లంకారః.

118

శ్లో॥ యదాగతి రయోగార్తవధూజనవినాశినీ

ప్రావృషి ప్రస్ఫుతో వాతః కుత స్సాయం సదాగతి.

యదాగతి రితి॥ యదాగతిః యస్య వాయో రాగతి రాగమనం అయోగార్తవధూ
జనవినాశినీ అయోగేన వియోగేన అర్తస్య దుఃఖతస్య వధూజనస్య స్త్రీసమూహస్య
వినాశినీ నాశకరీ వార్షికమేఘసకాశా దాగత శ్శీతోవాయు ర్విరహోద్దీపక ఇతి
తత్పుర్యేన వియోగినీనాం దుఃఖాశితయ ఇతిభావః ప్రావృషి వర్షాసు ప్రస్ఫుతః
చలితః సోఽయం వాతః విరహిజనమారణో వాయుః సదాగతి. సతీ ప్రశస్తా పరోప
కారార్థేతి యావత్. ఆగతి. ఆగమనం యస్య సః తథోక్తః వాయుమాతరిశ్వా
సదాగతి రిత్యమరా ద్వాయో స్సదాగతిపదవాచ్యత్వం స్పష్టమ్ కుతః కథం
భవతి దురాగతి రేవ భవతితిభావః 'నిరుక్తిరలంకార. నిరుక్తి ర్యోగతో నామ్నా
మన్యార్థత్వప్రకల్పన మితిలక్షణాత్ సదా సర్వదాగతిః ప్రసారోయన్యేతి వ్యుత్పత్త్యా
సదాగతిశబ్ద. ఇతఃప్రాగ్వాయా వర్తతే అథునాతు అన్యార్థత్వప్రకల్పనేన తద్విఘటిత
మితి లక్ష్యే లక్షణ సమన్వయః.

119

శ్లో॥ మలినోఽప్యతిచంచలోఽపి మేఘ.

కలయన్ సత్పు తిరస్క్రియాం సదాపి

విషపూరమయాశయోఽపి దీన్

ప్రణత కైశ్చన జీవనప్రదానాత్

మలిన ఇతి॥ మలినోఽస్థిలః పాపీచ అతిచంచలః అధికవిద్యుత్ 'విద్యుచ్ఛంచలా చప
లాపి చెత్యమర. అత్యంతచపలచిత్తశ్చ సత్పు నక్షత్రేషు విషయే తిరస్క్రియా
మాచ్ఛాదనం సదా సర్వదా కలయన్ కుర్వన్నపి సత్పునాథుషు తిరస్క్రియాం పరి
భవం సదా కలయన్నపీతిచ విషపూరమయాశయః ఉదకపూరితాభ్యంతరః గరళ

ప్రవాహప్రచరచి తృశ్చ అతిక్రూర ఇతి యావత్ ఏవం భూతోఽసి మేఘః జీవన
ప్రదానాద్దేతోః ఉదకదానాత్ జీవనం జీవికా ధనాదిరూపా వృత్తి రితియావత్
తస్య ప్రదానాదితిచ దీన్యే. కృపణైః దరిద్రైశ్చ కైశ్చన పురుషైః ప్రజితః స్తుతః.
దుష్టోఽసి దాసేన కీర్యతే ఇతి భావః శ్లేషాలంకార నాసా శ్వుః మేఘ ఇతి విశేష్య
స్యశ్శిష్టత్వాభావాత్ కించ ఏవం విధోఽసి మేఘో దీన్యే. ప్రజిత ఇతి వాక్యార్థస్య
జీవనప్రదానాదితి పదార్థహేతుకత్వా త్కావ్యలింగమ్ కించ మలితోఽపీత్యాదిషు
ప్రతీతస్య పాఞ్చిత్వాదివిరోధస్య నీలత్వాదిభిః పరిహారా ద్విరోధాభావః. 120

అవ॥ గర్జితై రిత్వాదిభిః స్త్రీభి శ్శరదం వర్ణయతి

శ్లో॥ గర్జితైః సర్జితా మస్య తటిద్భి ర్భీషితామపి

సర్వంసహం స్థిరాం నేతుం ప్రసాదం శరదాయయా

గర్జితై రితి॥ అస్య మేఘస్య గర్జితైః స్వనితైః తజ్జితా మధిక్షిప్తాం తథా అచ్య తటిద్భి
విద్యుద్భిః భీషితామపి భీతిం గమ్యతాంచ సర్వంసహం తథాపి సర్వంసహం సర్వంమేఘ
కృతంపరిభవం సహతే ఇతి సర్వంసహం తాం సర్వంసహం వసుమతీ ర్విమరా త్సర్వం
సహశబ్దవాచ్యాయంచ స్థిరాం భూమిం ప్రసాదం విమలత్వం నేతుం గమ్యతుంచయతి ర్వి
కర్మకః శరత్ ఋతుః, అయయా అజగామ వర్షాసు పంకాదికలుషితాభూమి శ్శరదా
గమే ప్రసన్నా భవతీతి భావః అత్ర భర్తా పరుషాత్వాదిభిః సైతాం మావిక్షేపాదిభి
ర్భీషితాం తథాపి తత్సర్వం సహమానాం కాంచన వధూ మునేతుం కాంచన శుభ్ర
అయయా వితి ధ్వస్యతే తేన సమాసోఽన్తి రిలంకార సమాసోఽన్తి పరిస్ఫూర్తిః
ఏస్తుతేఽప్రస్తుతస్యచేదితిక్షణాత్ సర్వంసహేత్యుక్తి నిరుక్తరలంకారః 121

శ్లో॥ ప్రతి పన్నమనాగమాంతభాగో

విమలీభూత జలాశయో విపంకః

సమచద్యత మధ్యమోహి లోకో

న తదాసీం కథ మావిరస్తు హంసః

ప్రతిపన్నేతి॥ మధ్యమో లోకః స్వర్గపాతాశమధ్యస్థో లోకః. ధూలోక ఇత్యర్థః ప్రతి
పన్నమనాగమాంతభాగః ప్రతిపన్నః ప్రాప్తః ఘనాగమచ్య మేఘాగమచ్య ప్రాప్తవ
ఇతి యావత్ అంతభాగం అవధి యేన స తథోక్త. నివృత్తనరాకాల ఇత్యర్థః విమలీ
భూత జలాశయః విమలీభూతాః నిర్మాలాః జలాశయాః హ్రదా యస్మిన్ స.
విపంకః కర్దమరహితః ఏవంవిధ స్సమపద్యత హి అభూత్ ఖలు తదాసీం హంసః
పక్షివిశేష కథం కుఱో నావిరస్తు నప్రాదుర్భవతు కిన్తు హంప్రాదుర్భావ శ్శరమ్య
చిత ఏవేతిభావః వ్యంగ్యార్థస్తు మధ్యమ సత్వజ్ఞ నాపి ప్రాజ్ఞ కిన్తు మధ్యస్థో హ్మాధి
కారీత్యర్థః లోకః జనః ప్రతిపన్న ప్రాప్తః జ్ఞాత ఇత్యర్థః ఘనః అధిక. అగమాంత
భాగః వేదాంతభాగం. యేన సః తథోక్త. ఇతి పూర్వ మధీతవేదాంతాగత్వాదిదాసీం
వేదాంతజ్ఞానం సౌలభ్యేన జాతమితి భావ అతఏవ విమలీ భూతజలాశయః విమలీభూతః

అత్యుత్తమ పరోక్షజ్ఞానేన నిర్మలం లరయో రభేదాత్ జడః వేదాంత శాస్త్రాధిగమూ
తూర్వ మపరిశుద్ధః ఆశయః అన్యఃకరణం యస్య సః ఇతః ప్రాగ్జ్ఞాశయ ఇదా
నీన్య విమలాశయ ఇతి భావః అత ఏవ విపంకః నిష్పాపః 'జ్ఞానాగ్ని స్సర్వకర్మాణి
భస్మసాత్కురు తేర్జునేతి గీ తావచనాత్ ప్రాక్తన సర్వపుణ్యపాపాత్మకకర్మసంచయం
నాశయిత్వా ఉత్తరత్రాపి జన్మహేతుభూత పుణ్యపాపసంబంధం నిర్మూలం నాశ
యన్నితి భావః ఏవంవిధ స్సమపద్యత హి జాతః ఖలు తదానీం హంసః పరమాత్మా
కథం నావిరస్తు బ్రహ్మసాక్షాత్కారస్యాదేవేత్యర్థః

122

శ్లో॥ పక్షపాత స్తదా నీల కంఠై కవిషయో భవత్
వాసుదేవే పరం రక్త తథాపి సకలా మహీ

పక్షపాత ఇతి॥ తదా శరది పక్షపాతః. స్నేహః నీలకంఠై కవిషయం నీలకంఠః శివ
ఏవ ఏకః ముఖ్యః విషయః గోచరః యస్య స తథోక్తః అభవత్ శివే ఏవ పక్ష
పాతః సత్త్వస్య దేవతాయా మితిభావః ఇతి విరోధార్థః పక్షపాతో గరుడశనం నీల
కంఠః వయూరః ఏవో విషయ యస్య స తథోక్తః అభవత్ శరది నీలకంఠానామేవ
పక్షగళనం సత్త్వస్యపక్షిణా మితిభావః ఇతి పరిహారః తథాపి శివపక్షపాతే సత్త్వపి
తథాచేతి చ సకలా సర్వా మహీమహీశబ్దేన తద్వర్తినో జనా లక్ష్మ్యనే వాసుదేవే పరం
శ్రీకృష్ణే ఏవ రక్త అనురక్త అభవదితి పూర్వేణాన్వయ విరోధాభాసాలంకారః

గ॥ తదను శరది వ్యతీతాయామ్

తదను తతః శరది వ్యతీతాయా మతి కాంతాయాం సత్యామ్

శ్లో॥ సంతప్తా స్సుదృశ స్తదా వ్రజగతా శ్చిత్తోద్భవవ్యాధిభి
ర్మన్వానా హరి మంతరేణ విరసం సంసార సంసేవనమ్
కుర్వాణా గుణవర్ణనం ప్రతిముఖు ర్గేయాః కథాంతతేః
కిం వా సాధన మంతరంగ మితి తత్ప్రాప్తా విచారాకులాః

సంతప్తా ఇతి॥ తదా హేమ స్తబ్ధుతువ్రాదుర్భావే వ్రజగతాః వ్రజనివాసిన్యః సుదృశః
స్త్రియః అనేన శోభనే దృశౌ యానా నా ఇతి పుష్పత్వ్యా నారీణా మాసాం
సౌందర్యాతిశయో వ్యజ్యతే చిత్తోద్భవవ్యాధిభిః మస్మధగుజాభి సుంతప్తాః భృశం
తప్తా స్సత్య హరిం కృష్ణ మన్తరేణ వినా శ్రీకృష్ణభక్తకత్వవ్యతిరేకేణేత్యర్థః
శ్రీకృష్ణసంభోగం వినేతి పరమార్థః సంసారసంసేవనం సంసారసేవా విరసం వ్యర్థ
మితి మర్వానాః భగవత్సంభోగం వినా సంసారాసక్తి ర్వ్యర్థేతి మత్స్యేత్యర్థః ప్రతి
ముఖుః ముఖుర్ముఖుః గుణవర్ణనం శ్రీకృష్ణగుణకీర్తనం కుర్వాణాః కుర్వన్యః
అనేన ప్రలాపోనామావసావిశేష స్సూచితః ప్రలాపః ప్రియసంశ్లగ్గణాలాప
ఉదాహృత ఇతి లక్షణాత్ కథాంతతే. కథాసమూహస్యకర్మాణి వషట్టి అర్థాత్కృ
ష్ణస్యైవ గేయాః గాయిన్యః భవ్యగేయేత్యాదినా కర్తరి నిపాతః తత్ప్రాప్తా

శ్రీకృష్ణప్రాప్తివిషయే అన్తరంగం ముఖ్యం క్షిప్రసిద్ధికరమిశ్యర్థం నాథనం
నికాయః శాయమానం నామ ఉష్ణకాలే తృణాది వ్రతాదికం కింవా కిమితి విచారా
కులాః చింతాసంకులాః జాతా ఇతిశేషః కేన వా వ్రతేన కృతేన సతా అస్మాకం
శ్రీహరిః పతి ర్భవేతిది విచారాక్రాంతా బభూవురిశి భావః అత్ర హరిసంపర్కం
వినా సంసారస్య అరమ్యత్వ కథనా ద్వివోక్తిరలంకారం వివోక్తి శ్చేద్విని కించి
త్రస్తుతం హీన ముచ్యతే ఇతి లక్షణాత్ వ్యంగ్యార్థస్తు తదా వ్రజగతాః సుదృశః
శోభనా దృక్ జ్ఞానం యేమాస్తే సుదృశం సుధియః చిత్తోద్భవవ్యాధిభిః మనోజన్య
కామాదిదుఃఖైః కామాదీనా మృత్యోధర్మత్వాదితి భావః సంతప్తా స్సన్తః నిర్విణ్ణా
భూత్వేత్యర్థః హరిం భగవన్త మన్తరేణ తద్ధ్యానం వినేత్యర్థః సంసారసంసేవనం
విరసం మన్వానాం సంసారిణామసి జనకాసీనాం సంసారావిరోధేన హరిభజనస్య
కృతత్వాత్ సంసారేషు హరిభజనమేవ కర్తవ్యమితి భావ ప్రతిముహూ ర్ణవర్ణనం
సత్యకామత్వాదిభగవద్గుణోర్ధ్వం కుర్వాణాః కథాసంతతే మత్స్యాద్యవతాకికృత
వేదాహరణాదితివృత్తాన్తసమూహస్య గేయాః గాయకాః ఏతావతా భక్తివిషా
బూర్వేతి సిద్ధమ్ తత్రాప్తౌ పరబ్రహ్మసాక్షాత్కారే అన్తరంగం ఇతిరాసపేక్షం
ముఖ్యమితి యావత్ సాధనం కింవేతి విచారాకులా జాతా భక్తిరసి జ్ఞానదావ్వి
రైవ మోక్షహేతు ర్నసాక్షాదితి స్వానుష్ఠీయమానాయా భక్తే ర్భుహిరంగనాథ
నత్వా దన్తరంగనాథనం జ్ఞానం కీదృశం కథం వానుష్ఠేయమితి తత్రవిచారం
కృతవన్త ఇతి భావః—

124

శ్లో॥ నాథ ప్రైజగతాం నాథో హరి రస్మాక మస్మితి
హైమన్తే ప్రథమే మాసి చక్రః కాత్యాయినీవ్రతమ్

నాథ ఇతి॥ త్రి జగతాం త్రిలోకానాం నాథ. ప్రభు ర్హరిః కృష్ణం అస్మాకం నాథః
పతిః ప్రభురితి చ అస్తు భవతు, ఇత్యేవం సంకల్పేతి శేషః హైమన్తే హేమన్త
ఋతుసంబంధిని సర్వత్రా చ తలోపశ్చేతి తలోప ప్రథమే పూర్వస్మిన్
మాసి మాసే అర్ధాస్మార్గశీరే కాత్యాయినీవ్రతం కాశీవ్రతం చక్రః కృతవత్సః
సుదృశ ఇతి పూర్వశ్లోకా త్కర్తృపదమన్వేతవ్యమ్ అత్ర త్రిజగతాం నాథస్య
హరేః జగదన్తఃపాతినాం గోపికానామపి వ్రతానుష్ఠానాత్ ప్రాగేవ నాథత్వాత్
పున స్తన్నాధత్వార్థం వ్రతానుష్ఠానం విప్లవేషణమితి విరోధః తస్య నాథో భక్తేత్య
ర్థవర్ణనా త్పరిహర ఇతి విరోధాభాసాలంకారః ప్రతీయతే—

125

గ॥ అనన్తర మభ్యర్చ్య చ భగవతీం భవాసిం వివిధోపచారై రేవ
మస్తామః.

అశ్చన్తతమితి॥ అనన్తరమ్ వ్రతానుష్ఠానాన్తరమ్ భగవతీం షాడ్గుణ్యనిలయాం
భవాసిం భవస్యపత్నీం ఇన్ద్రవరుణభవేత్యాసుక్ జీమ్ చ పార్వతీ మిత్యర్థః వివి

సోపచా- మధుపర్కాదిబహువిధోపచారై రభ్యుచ్చై పూజయిత్వా ఏవం
వక్ష్యమాణప్రకారేణ అస్తాషు స్తుతిం చక్ర మ్మౌ స్తుతావతి ధాతో ర్లుక్-126

X. తథాహి

తథాహితి స్తుతిప్రకారమేవ ప్రతిపాదయతి కవిచిత్తార్థ

అవ అథ నాళీకద్యుతిత్యాదిభి ర్నవభి. స్తుత్వా దశమేన స్వాభీప్సితం
ప్రార్థయన్తే,

శ్లో నాళీకద్యుతిపశ్యతోహర మద స్వత్పాదపంకేరుహం
వందే యన్మకరందబిందులహరీదైన్యానలధ్వంసినీ
యత్కేళీకలహేషు విశ్వజననిత్రానా న్నతశ్శంకర
శ్చూడాపీడహిషద్యుతిస్రుతసుధాధారాభి రాసించతి

నాళీకద్యుతిరితి హేవిశ్వజనని లోకమాతం అదః ఏతత్ మన్మనోగత మిత్యర్థః
సరిద్దశ్శమాన మర్చానిగ్రహగత మితివా నాళీకద్యుతిపశ్యతోహరం లోకస్య
పశ్యత స్సత. తదీయవిత్తం హరతీతి పశ్యతోహర. నాడిందమాది. పృసద్ధ శ్శీరః
నాళీకస్య కమలస్య సంబంధినీనాం ద్యుతినాం కాంతీనాం పశ్యతోహరం చోర
మహారాజమితి యావత్ నాళీకా దప్యధికద్యుతిమ దిత్యర్థః అతీనాళీకస్య పశ్యత
స్సతః తదీయాం ద్యుతిమేవ విత్తం హరతీతి నాళీకద్యుతిపశ్యతోహర మిత్యఖండార్థః
అచేతనస్య నాళీకస్య దర్శననాసంభవాత్ దర్శన మత్ర లక్షణయా వికసనమేవ తతశ్చ
ఉత్పన్ననాళీకద్యుతిహర మితి లబ్ధమ్ స్ఫుటకమల సదృశమితి యావత్ త్వత్పాద
పంకేరుహం తవ చరణరూపం కమలం నచాత్ర ఉపమితసమాస ఇతి భృమితవ్యం
నాళీకేతి విశేషణేన సహ పౌన రుక్త్యాపత్తే యస్మకరందేతి వక్ష్యమాణవాక్యాద్ధా
నన్వయాపత్తేన నహి చరణే మకరందబిందులహరీ వర్తతే ఇదంచ పాదరూపితం
కమలం సలోక సాధారణం కన్తు లోకవిలక్షణమ్ అన్యథా నాళీకద్యుతిపశ్యతోహరత్యా
సంభవాత్ లోక సాధారణం కమలం నహి స్వేతరకమలద్యుతిం హర్తుం క్షమతే ఇతి
వందే సమస్కరోమి ప్రశ్నేకాభిప్రాయా ఏకవచననిర్దేశ. సమస్కరోద్విష్టఫలం
వ్యంజయన్తే తచ్చరణరూపితం కమలధర్మవిశేషం ప్రస్తాతి యదితి యస్య చరణ
కమలస్య సంబంధినీ మకరందబిందులహరీ మధుపుష్పప్రవాహ పాదగతలావణ్య
ప్రవాహ ఏవ నిగీర్ణాభ్యవసాన లక్షణాతిశయోక్త్యా మకరందబిందులహరీ త్వేన నిరూపిత
ఇతి క్షేయమ్ దైన్యానలధ్వంసినీ దైన్యం దీనత్వం దుఃఖమితి యావత్ దారిద్ర్యమితిచ
ప్రతీయతే తదేవానలః అగ్ని తప్య భ్వంసినీ నాశకరీ భవతీతిశేషం పార్వతీచరణార
విదసాందర్యం మనసి లగ్నం చేత్సర్వదు ఖశాన్తి ర్భవతి ఐశ్వర్యహేతుత్వా
త్సర్వదారిద్ర్య నివృత్తిశ్చ భవతితి ప్రస్తుతార్థ మకరందస్య జలవికారత్వేన తన్నివార్య
త్వోపయోగితయా అనలవ త్సంతాపకరీ త్వేనచ దైన్యే అనలత్వం రూపితమ్, ఏతేన

అనాధత్వప్రియుక్త మస్మద్దైన్య మపహర్తుం త్వచ్చరణారవిందవంజన మితి సూచితమ్
 కేళికలహేషు ప్రణయకలహేషు త్రాసా ద్భయ్యాదేతోః యత్పాదారపిండం కర్మ
 నతః నమస్సృక్ శంకరః శివః చూడాపీడహిమమృత స్రుతసుధాధారాభి చూడాయా
 మాపీడః భూషణం చూడాపీడః మకుటాలంకార ఇత్యర్థ సచాసా హిమమృతి
 శ్చంద్ర తస్మాత్ స్రుతాభి స్రువ న్తీభిః సుదాధారాభిః అమృతాసారైః ఆసించతి
 ఆనమంతా త్సించతి ఏతేన వార్వత్యా శ్చిరం ప్రసాదాభావో వ్యజ్యతే తేన చ శివేన
 మహా నపరాధం కృత ఇతి వ్యజ్యతే ఏతేన యథా త్వం న్యాధీనధ ర్తృకా తథాస్మానపి
 కుర్వీతి ప్రార్థనా వ్యజ్యతే

127

శ్లో॥ మాత స్తాతి చతుర్ముఖ. ప్రణమతి ప్రాచీనబర్హిర్ముఖు

ర్యాయచప్తే మురళాసన స్తవ గుణా నృందారమాల్యోపమాన్

ఇత్థం పార్వచరోక్తి భిః కథమపి వ్యాపారయంతీ దృశః

ప్రాంతే కాచన మోహిని విజయతే లీలాశుకైకాయనా

మాతరితి॥ హేమాతః రక్షకత్వగుణయోగా న్మాతృత్వ వ్యపదేశః యద్వా ప్రకృతి
 పురుషయో ర్జగత్కరణత్వేన ప్రకృతి ర్జగతో మాత్రైవేతి కృత్వా ప్రకృతిస్వరూప
 త్వా ద్వా చతుర్ముఖ బ్రహ్మ స్తాతి స్తుతిం కరోతి ప్రాచీనబర్హి రిన్ద్రః ప్రణమతి నమ
 స్కరోతి మురళాసనః విష్ణు మందారమాల్యోపమాన్ మందారపుష్పమాలా
 తుల్యై తద్వస్తధురానిత్యర్థ తవ గుణా ముఖ రత్నర్థం వ్యాచప్తే కీర్తయతి ఇత
 మేవంరూవాభి పార్వచరోక్తి భి ఆనుచరవచనైః కథమపి అతికృచ్ఛ్ణా ప్రాంతే
 పరిసరదేశే దృశః దృష్ట్వ వ్యాపారయంతీ ప్రేరియన్తి పశ్యన్తి త్యర్థః లీలాశుకైకాయనా
 లీలాశుక. విలాసకీరః ఏకం ముఖ్య మయనం స్థానం మనస ఇతి భావ. యస్యాన్నా
 తదోక్తా శుకైకాగ్రచిత్రైర్మర్థ. ఆయమేవ బ్రహ్మాదికృతస్తుత్యాద్యనుసంధానాభావస
 హేతురీతి పరికరాలంకార. కావ్యలింగం వా కాచన అనిర్వచనీయా మోహిని తే
 జగన్మోహకరీ అర్థా త్పార్వతీ విజయతే సర్వోత్కర్షేణ సర్వతే అత్ర బ్రహ్మాదిభి రపి
 స్తూయతే ఇతి పరమేశ్వరీభావ. పార్వత్యా స్సప్త తత్కృతస్తుత్యాది వ్యవ్యన్యా
 ఆదరో నాస్తితి ధ్వనితత్వేన అతిగాంభీర్యం వ్యజ్యతే లీలాశుకేత్యేన వీరకృపాశుత్వం
 వ్యజ్యతే తేన చ బ్రహ్మాది స్తుత్యాదిక మప్యననుసన్ధాయ యథా కేవలకృపయా
 లీలాశుకం వినోదయతి తద్వ దస్మానపీతి ప్రార్థనా వ్యజ్యతే

128

శ్లో॥ ఆనందాశ్రుధురీపరితనయనా సంపుల్లరోమచ్ఛటా.

స్వేదాపూరితగద్గదధ్వనిభృత స్సంక్షీణవేద్యాన్తరా.

ధన్యాః కేచన చిన్మయీం పశుపతే రానందకందాయితౌ

మంబ త్వా మనుచింతయంతి కరుణాకల్లోలిని మాదరాత్

ఆనందేతి॥ హేలంబ మాత ఆనందాశ్రుధురీపరితనయనా. ఆనందబాష్పసంతానవ్యాప్త
 నేత్రాః నేత్రాభ్యా మానందాశ్రుణి మంచన్త ఇత్యర్థ. సంపుల్లరోమచ్ఛటాః

ప్రహృష్టరోమపజ్జయః సంజాతరోమాంచా ఇత్యర్థః స్వేదాపూరితగద్గదధ్వని
 భృతః విశేషణద్వయ మిదం అన్యతరస్య విశేష్యత్వవివక్షాయాం సమాసః స్వేదేన
 ఘర్మజలేన ఆపూరితాః వ్యాచాః తథా గద్గదధ్వనిం గద్గదస్వరం బిభ్రతీతి గద్గద
 ధ్వనిభృతః స్వేదాపూరితా శ్చ తే గద్గదధ్వనిభృతశ్చ తథోక్తాః సంక్షీణవేద్యా
 న్తరాః సమ్యక్ క్షీణం నష్టం వేద్యాన్తరం అన్య ద్వేద్యం ఇతరవిషయ ఇతి
 యావత్ యేషాన్తే ఇతరవిషయజ్ఞానశూన్యా ఇత్యర్థః త్వదేకాయ త్తచిత్తా ఇతి
 యావత్ ఏవం విధా అత ఏవ ధన్యా కృతార్థాః కేచన సుధియః కేచనేత్యనేన
 ఏవంవిధానాం నిష్క-పలభక్తానాం విరళత్వం సూచ్యతే కరుణాకల్గలిసీం దయా
 తరంగిణీం కరుణానిధిమితి యావత్ పశుపతే శ్శివస్య ఆనందకందాయితాం కందో
 వృక్షాదిమూలేచేతి శోశా దత్ర ఉపచారేణ కేవలమూలారే కందశబ్దో వర్తతే
 ఆనందస్య కందో మూల మానందకందః తద్వదాచరితాం తథోక్తామ్ శివస్య ఇయమేవ
 సుఖహేతు రితి భావః యద్వా ఆనందకందః పరమానందః తద్వదాచరితాం తథో
 క్తాం శివస్య పరమానందమయీ మిత్యర్థః సచ్చిన్మయశివ సాక్షి త్తస్మాదనందమయీ
 శివేతి వచనాత్ సచ్చిద్రూపే బ్రహ్మణి శివే ఉపలభ్య ఆనందః పార్వత్యేవేతి భావః
 పరబ్రహ్మణ సచ్చిదానందత్మకత్వాత్ సచ్చిద్రూపశ్శివః ఆనందరూపా శక్తిశ్చ ఉభా
 వపి బ్రహ్మశబ్దవాచ్యామితి నిష్కర్షః చిన్మయీ చిత్ చేతనం జ్ఞానమితి యావత్
 తత్ప్రచుర ముచ్యతే యస్యాం సా చిన్మయీ ప్రచురజ్ఞానా సర్వజ్ఞేతి యావత్
 తాం యద్వా చిదేవ చిన్మయీ స్వాధీ మయట్ జ్ఞానస్వరూపిణీత్యర్థః తాం ఏవం
 విధాం త్వాం ప్రత్యగూహిణీం త్వమిత్యర్థం ఆదరాత్ ప్రీత్యా అనుచిన్తయన్తి
 ధ్యాయన్తి నిర్వికల్పసమాధా వనుభవన్తితి భావః యద్వా వస్తుత శ్చిన్మయీం
 పశుపతే రానందమూలభూతాం సరూపామేవ త్వా మనుచిన్తయన్తి మనసి తవ
 రూపం కల్పయిత్వా ధ్యాయన్తితి భావః.

129

శ్లో॥ మురాంతక పురాంతక ప్రభృతయో దయామేదురా

న సంతి కిము దేవతాః ప్రణతలాలనాలాలసాః

తథాపి మమ మానసం కలితకల్పవల్లీనిభే

దయారసమయాశయే మహసి శంకరాహ్లాదిని

మురాంతకేతి॥ దయామేదురాః కరుణారసభరితాన్తఃకరణా ఇత్యర్థః అత ఏవ ప్రణత
 లాలనాలాలసాః భక్తోల్లాసనచతురాః మురాంతకః విష్ణుః పురాంతక శ్శివః మురాం
 తక పురాంతకౌ ప్రభృతీ ఆదీ యేషాన్తే తథోక్తాః దేవతాః నిత్యప్రీతింగోఽయమ్.
 దేవా ఇత్యర్థః న సన్తి కిమ్ సన్త్యేవ తథాపి తేషాం సత్వేషి మమ మానసం మనః
 కలితకల్పవల్లీనిభే కలితా స్వీకృతా కల్పవల్లీనిభా కల్పలతానాదృశ్యం యేన తస్మిన్
 తథోక్తే ఆశ్రితాభీష్టప్రదానాత్సేషుమార్యాచ్చ కల్పలతాసమే ఇత్యర్థః దయారస
 మయాశయే దయారసమయః కృపారసప్రచురః ఆశయః అన్తఃకరణం యస్య తస్మిన్

యద్వా దయారసమయః కరుణారసవికారః ఆశయో యస్యేతి ఏవంశ్చ కృపారసఏవ
త్వదాశయాత్మనా పరిణత ఇతి ఫలితమ్ శంకరాహ్లాదిని శివసంతోషకే తత్రేయసీ
భూతత్వాదితిభావః మహసి తేజసి స్వయంప్రకాశస్వరూపే ఇత్యర్థః అథాత్వా
ర్వత్వాం వర్తతే ఇతి శేషః పర్యాయోక్త మలంకార , ఏతేన “మహేశ్వరే వా
మహతా మధీశ్వరే జనార్దనేవా జగదన్తరాత్మని న వస్తుభేదప్రతిపత్తి రస్తి మే తథాపి
భక్తిస్తరుణేనుశేఖరే” ఇతి భర్తృహరిశ్లోకానుగణ్యేన మురాంతకాదీనాం సర్వేషాం
బ్రహ్మత్వావిశేషేషి పార్వత్వామేన మమ భక్తి రితి సిద్ధమ్ 130

శ్లో॥ న కర్మ రచయామహే న చ తపాంసి శిక్షామహే

న దైవతముపాస్మహే న హృది కించి దాశాస్మహే

మహాః కిమపి మంగళం పరమమంగళానామపి

త్రిలోచనతపఃఫలం హృది విధాతు మీహామహే

న కర్మేతి॥ వయం కర్మ న రచయామహే న కుర్మః తపాంసి న శిక్షామహే చ
నైవాభ్యస్యామః చిత్తైకాగ్ర్యలక్షణతపోభ్యాసశ్రమం న ప్రాప్నుమ ఇతి భావః
దైవత మింద్రాదిదేవతాబృందం సమూహార్థేన యద్వా దేవతైవ దైవత మితి
స్వాధీ అన్ దేవతామిత్యర్థ నోపాస్మహే నసేవామహే ఇంద్రాదిదేవతోపాసనాం
నకుర్మ ఇత్యర్థః హృది మనసి కించిదపి నాశాస్మహే నకాంతామః పరమమంగళానా
మత్యస్తభుభూతానామపి వస్తునాం మంగళం శుభకరం మంగళహేతౌ మంగళ
శబ్ద ప్రయోగ బాపచారిక హేత్వలంకారః హేతుహేతుమతోరైక్యే హేతుం
కేచిత్ప్రపక్షతే ఇతి లక్షణాత్ నేత్యానన్దేన చంద్రేణేత్యుదాహృతత్వాచ్చ త్రిలోచన
తపఃఫలం త్రిలోచనస్య శివస్య సంబంధినః తపసః ఫలం పరిపాకభూత మిత్యర్థః
కిమప్యనిర్వాచ్యం మహాః తేజః అథాత్సర్వతీం హృది హృదయే విధాతుం కర్తుం
స్థాపయతు మిత్యర్థః ఈహామహే ఇచ్ఛామ అత్ర కర్మాదికరణనిషేధోఽనుపపన్న
స్పృభక్త్యతిశయే పర్యవస్యతీత్యాక్షేపాలంకారః నిషేధాభాస మాక్షేపం బుధాః
కేచన మన్వతే ఇతి లక్షణాత్ అనేన కర్మతపోదేవార్చనాద్యపేక్షయా మానసికే
భగవద్రీతి రధికేతి వ్యజ్యతే పర్యాయోక్త మలంకారః 131

శ్లో॥ తుషారగిరిసంభవం మఘవసీలసీలాలకం

కళాధరకళాధరం కలితలోలలీలాశుకమ్

దయామయమయామహే శరణ మిందుబింబాననం

ముదారుణమదారుణం కిమపి హారిహరం మహాః

తుషారేతి॥ తుషారగిరిసంభవం తుషారగిరీర్హిమవత స్సంభవ ఉత్పత్తి యస్యతత్
ఏతేన మణిమయశరీరత్వం వ్యజ్యతే అనన్తరత్వప్రభవస్య యస్యేతి వచనాను
రోధేన హిమవతో మణిప్రభవత్వాత్తత స్సంజాతేయమపి తథామణిమయ్యేవ భవితు
మర్హతీతి సంభావనాయా స్సుశకత్వాత్ తుషారేత్యనేన తు శీతలత్వం వ్యజ్యతే

కానాం కాన్యే సంక్రమణస్యాచిత్వాత్ మఘనసీలసీలాలకం మఘనః
 ఇన్ద్రస్య సీలాః ఇన్ద్రసీలమణయ ఇత్యర్థం. తద్వన్నీలాః అలకా శ్చూర్ణ కుంశలా యస్య
 సత్ ఏతేన శిరసి ఇన్ద్రసీలమణిసమన్వయ ఉక్తః కళాధరకళాధరం కళాధరస్య
 చంద్రస్య కలాయాశ్శకలస్య ధరం ధారకమ్ ఏతేన చంద్రకాంతమణిసమన్వయో
 వ్యక్తః కలితలోలలీలాశుకం కలితః ధృత. లోత శ్చపల లీలాశుక విలాసకీరః యేన
 లోత స్త్రీయోహి చలార్థం కరే శుకం బిభ్రతితి ప్రసిద్ధి. అనెన మరకతమణిసంబంధో
 వ్యక్తః అరుణం రక్తమ్ ఏతేన పద్మరాగమణిసమన్వయో వ్యక్తః. హరిహరం
 హరితో మనోహరా హారా మణిసృజ. యస్య తత్ ఏతేన సాక్షాన్మణిసంబంధ
 ఉక్తః. ఎవ తుమారగిరిసంభవమితి పదధ్వనితం పార్వాత్యా నానావిధమణిమయత్వం
 స్పృశం వ్యంజయ త్యా అధ శరణ్యగుణానామాహ దయామయమిత్యాదిభిః దయా
 మయం ప్రచురదయమ్ అదారుణం సామ్యం ప్రసన్నమితి యావత్ ప్రసాదమేవ
 ప్రకటయతి ఇందుబింబాననమితి చంద్రబింబతుల్యముఖపదిత్యర్థః ఉపమితసమాసో
 యమ్ ఏంబపదనిర్దేశబలాత్ ఇందోః పూర్ణత్వం వ్యజ్యతే న హి క్షీణేందోరస్తి
 వలయాకారః. సంపూర్ణచంద్రవత్ప్రసన్న మతి ఏవాహ్లాదకం చ అస్యా ముఖమితి
 భావః కిమప్యనిర్వాచ్యం లోకో తర మిత్యర్థం. ఏతేన అప్రాకృతత్వం వ్యజ్యతే మహా.
 లేజః అర్థార్థార్థాతిం ముదా సంతోషేణ శరణం రక్షక మయామహే భజామహే
 హరిహర మిత్యుక్తి హరిహరమ్ ఇతి పదధ్వయం వా హరి మనోహరమ్ హరస్యేదం
 హరం శివసంబంధి ఇతి తదర్థః పర్యాయోక్తాంతార.

132

శ్లో॥ సుధామధువిధాధరే సవిధుఖండచూడాపదే

మహీయసి మహామహే మహసి పద్మరాగారుణే

నిమజ్జతు నమజ్జనప్రచురదైన్యదావానలే

మనో మమ మనోభవాహితమనో విరోధావహే

సుధేతః సుధామధువిధాధరే సుధాయా అమృతస్య మధునో మకరందస్య చ
 విధా తీతి రివ విధా యస్య స తథోక్తః అధరం అధరోష్ఠః యస్య తస్మిన్
 అమృతమిన్ద్రసణ్డరసణ్డరసయుక్తాధరబింబవతీతి ఫలితార్థః అత్య అధరరసస్య సుధా
 మధువిధాపత్వే వక్తవ్యే తథా అనుక్త్యా అధరస్సైవ తద్వచనాత్సర్వోత్తయ
 మధరో రమయ ఏవ న తు రసవృత్తిరేకాదస్త్యైత కోవ్యంశ ఇతి ప్రతీయతే.
 సవిధుఖండ చూడాపదే విధో శ్చంద్రస్య ఖణ్డ శ్శకలం తేన సహితం సవిధుఖండం
 చూడాపదం చూడాపదం మకుటనాన మిత్యర్థం. సవిధుఖండం చూడాపదం యస్య
 తస్మిన్ తథోక్తే చంద్రేశ్వరే ఇత్యర్థః మహీయసి అతిమహతి మహామహి మహాన్
 అధికః మహ ఉత్సవ. యస్య తస్మిన్ మహాత్సవశాలినీత్యర్థః యద్వా మహాన్
 మహా యస్మాత్తస్మిన్ భక్తభోగ్య మహాత్సవప్రదాయకే ఇత్యర్థం. పద్మరాగారుణే
 పద్మరాగం అరుణమణి. తద్వచరుణం రక్తం తస్మిన్ నమజ్జనప్రచురదైన్య దావానలే

నమతః ప్రణతస్యజన్య భక్తజనస్యేత్కర్ణః సంబంధినః ప్రచురస్య అధికస్య దైవ్యస్య
దుఃఖస్య వనతుల్యస్యేతి భావః దావానలః దావాగ్నిః తస్మిన్ యద్వా దవో
వనం స ఏవదావ స్థాగ్రే అన్ దైన్యరూపస్య దావస్య అనలః తస్మిన్ రూపకా
లంకారం మనోభవాహితమనో వినోదావహి మనోభవాహితం మన్మథాంతకశ్శివః
తస్య మనసం చిత్తస్య వినోదమావహతి సంపాదయతితి తథోక్తం తస్మిన్ మహాసి
తేజసి పార్వత్యా మిత్యర్థం మమ మనో హృదయం నిమజ్జతు మగ్నంభవతు. 133

శ్లో॥ విభావసు విభార్ఘురీ తుహినరశ్మి రశ్మిచ్ఛటా

శిఖాలయశిఖావళీ మిళితలోచనాబ్జం మహా

సదామృతముదావహం కిమపి నీపవాటీ తటి

నివాసిగుణవాసితం భజతు మామకీనం మన

విభావస్వతి॥ విభావసో స్సూర్యస్య విభార్ఘురీ కాన్తిపూరః తుహినరశ్మే ర్హిమాం
శో. రశ్మిచ్ఛటా కిరణసమూహః శిఖాలయస్య అగ్రే శ్శిఖావళీ జ్వాలాసంఘం. ఏతేషా
మితరేతరద్వంద్వ ఏతాభిర్మిళితాని యుక్తాని లోచనాబ్జాని అబాసీవ లోచనాని
త్రిత్వాద్భుతమవచనం యస్య తత్తథోక్తం సూర్యచంద్రాగ్నిమయ సేత్రత్రయంది
త్యర్థం. అమృతముదావహం అమృతం సుధేన ముదం సంతోష మావహతి ప్రాప
యతీతి తథోక్తం యద్వా అమృతాః అమరా. తేహం ముదావహం తచ్ఛ్రుతు
భూతమహిషాసురాద్యసురవినాశనాద్వారా దేవానాం ప్రియకారిణీ మితి భావ నీప
వాటీతటినివాసి కదంబవనతటనిలయం కదంబతిరుతటనిలయమితి వా గుణవాసితం
గుణై రానందాదిభి ర్వాసితం సురభితం సకలకల్యాణగుణపూర్ణ మిత్యర్థం. కిమప్య
నిర్వాచ్యం మహా. తేజ కర్మ మామకీనం మదీయం తవక మమకా మేకవచనే ఇతి
మమ కాదేశ. మనః చిత్తం సదా సర్వదా భజతు సేవతామ్ భజ సేవాయామ్ 134

శ్లో॥ దయారసకరంభితై ర్నవసుధాతరంగోజ్జ్వలై

సరోజపరిపంధిభి స్సృపయ మాముపాంగై శ్శివే

అనేన మమ ధన్యతా స చ తవ శ్రమస్తావతా

యశోఽపి తవ జృంభతి శ్రితకృవాళుతాహేతుకమ్

దయారసేతి॥ హే శివే పార్వతి శివా భవాని రుద్రాణీ త్యమరః దయారసకరంభితై.
కరుణారసపూర్తై నవసుధాతరంగోజ్జ్వలైః నూతనామృతకల్లోలవద్భాసురైః సరోజ
పరిపంధిభిః కమలతుల్యైః పరిపంధిశబ్దో యద్యపి శత్రునాచక స్తథాపీహ ఉప
మాయాం పర్యవసన్నం అపాంగైః కిలైష్టై మాం స్సృపయ సించ త్వత్కరుణాకటాక్ష
వర్షం మయి పాతయేత్కర్ణం. అనేన త్వదపాంగస్సృపనేన మమ ధన్యతా కృతార్థతా
స్యాదితితేషః తావతా స్సృపనమాత్రేణ తవ శ్రమం. ఆయాసం చ నైవ భవతి
దర్శనమాత్రాన్నశ్రమ ఇతి భావం. తవాప్యనేన కించి త్ఫలమస్తీత్యాహ యశోపీతి
శ్రితకృవాళుతాహేతుకం శ్రితేషు కృవాళు ర్దయాళు శ్శ్రితకృవాళుః స్పృహిగృహి

పతిదయిత్యాదిగా దయతేరేవాఁచుత్తయో విహితః న తు కృపే రితి యద్యపి
కృపాభుశబ్దో వ్యామాణిక స్తథాపి న్యాదయభుః కాదుణికః కృపాభుః స్మరతసమా
ఇత్యమరణోశ చుసారేణ కృపాం లాతీతి కృపాభుః ఔణాద్యోఽయ ముపత్యయ ఇతి
కథంచిత్రమాధేయమ్ శ్రితకృపాః రాభవ శ్శ్రితాకృపాభుతా సా హేతు ర్యస్య
తదితి బహువ్రీహి. సమాసాంతః కప్ ఆశ్రితవాత్సల్యప్రయు క్తమిత్యర్థః తవ త్వత్సం
బంధి యశః కీర్తిశ్చ జృంభతి వ్యాప్తితి అనుదాతేత్వలక్షణస్యాత్మనేపదస్యా
నిత్యత్వాత్సరస్వైపదమ్ సచాప్రయు క్తత్వదోషః 'త్వష్టే జృంభసి పాపకర్మపిశునే'
ఇతిభ ర్తృహరిప్రయోగసత్వాత్

135

శ్లో॥ దయతో మే యశోదాయా దాయాదోఽయం దయామయః

దేవి తే దయయా భూయా దాయాసోఽయం కియా నయే

దయితఇతి॥ హేదేవి దయామయ. ప్రచురదయః అయమస్మద్వజగత. యశోదా
యాః దాయాద స్సుతి. కృష్ణ ఇత్యర్థ. దాయాదా సుతబంధవావిత్యమరఃతే
దయయా మే మమ దయత పతిః భూయాత్ భవతు అయే గౌరి తే తవ అయం
మదభిలషితోఽర్థః కియా నాయా. శ్రీమ అత్ర న స్వలోపి తవ శ్రీమ ఇతి భావః
అత్ర ఆయాసహేతావాయాసశబ్ద ప్రయోగాద్ధేత్వలంకారః దయావర్ణయో
ర్బహుధా శ్రీవణాచ్ఛబ్దలంకారి స్పష్ట ఏవ శ్రీకృష్ణః అన్యానాం దయతో మాస్తు
మమైకస్యావవాస్తు ఇతి సర్వా గోప్యః పార్వతీం ప్రార్థితవత్ ఇతి పరమార్థః. 136

౧॥ ఏవం భూయసా వ్యాశస్య భగవతీం భవాసీ మభీషిత మభ్యర్థయమానా

వల్లవవిలాసిన్యో యావన్మాసం వ్రత మన్వతిష్ఠత్

ఏవమితి॥ ఏవ ము క్తరీత్యా భగవతీం భవాసీం గౌరిం భూయసా బహుధా ప్రాశస్య
స్తుత్వా అభీషిత మభిలషిత మభ్యర్థయమానాః ప్రార్థయమానా సత్యః వల్లవవిలా
సిన్యః గోపాంగనా. యావన్మాసం మాసావధి వ్రత మన్వతిష్ఠత్ చక్రః 137

శ్లో॥ యస్మి న్సంకరదారసారభర్షురీజృంభత్కటాక్షచ్ఛటా

పాతాః కల్పలతావితానసుమనో గుంభప్రియంభావుకా

తస్యాసీన్నవకాళిదాసవిదుష కావ్యే ద్వితీయ. పున

శ్చంపూనామని ధీమతాం కృతసముల్లాసో విలాసోఽగమత్

అవ ఇతి తృతీయవిలాస వర్ణయమ్యమాణ శ్రీకృష్ణగోపికా సంభోగస్యోపాధ్యతతయా
గోపికావ్రతం వర్ణయత్వా ద్వితీయవిలాసస్య పరిసమాప్తిం క్లయతి యస్మిన్నితి॥
కల్పలతావితానసుమనో గుంభప్రియంభావుకాః శంకరదారసారభర్షురీజృంభత్క
టాక్షచ్ఛటాపాతాః యస్మిన్ ప్రసరంతి తస్య నవకాళిదాసవిదుష శ్చంపూనా
మని కావ్యే పున. అధునా అవ్యయానామనేకార్థత్వాత్ ధీమతాం కృత సముల్లాసో
అసౌ ద్వితీయో విలాసః అగమత్

138

ఇతి చంపూభాగవతవ్యాఖ్యానే మందరాఖ్యానే ద్వితీయోవిలాస.

శ్రీ చం పూ భా గ వ తే

తృ తీ యో వి లా సః

అవ అథేదానీం వ్రజయవతీనాం పూర్వవిలాసవరితకాత్యాయనీవ్రతఫలీభూతం భగవత్సమాగమం వర్ణయితుకామః తదుపాద్భూతశ్చేన తాపత్ జలకీడాం ప్రస్తాతి అథేత్యాదినా

శ్లో॥ అథ వారివిహారసాదరా విదరా వల్లవలోలలోచనాః

అగమ న్యమునా మనావిలాం కలయంత్యో హృది నందనందనమ్

అథేతి॥ అథశబ్దో విలాసారంభే ముగళశారః అథ కాత్యాయనీవ్రతసమాప్త్యనంతరి మిత్యర్థః వారివిహారసాదరా. వారివిహారే జలకీడాయాం నాదరా. ఆదరేణసహితాః ఉత్సుకా ఇత్యర్థః విదరా. నిర్భయాః వల్లవలోలలోచనాః లోలే చంచలే లోచనే యాసాంతా లోలలోచనాః చపలాశ్చః స్త్రీయ ఇతియావత్ వల్లవానాం గోపానాం లోలలోచనాః వల్లవలోలలోచనా గోపకాంతా ఇత్యర్థ. హృది నందనస్తనం శ్రీకృష్ణం కలయంత్యః కుర్వంత్య ధ్యాయంత ఇత్యర్థ. అనావిలాం నిర్మలాం యమునాం నదీ మగమక్ యయుః

1

శ్లో॥ వసనాన్యపనీయ యామునీ

మవగాఢా లహరీం తత స్త్రీయః

చ్యుతకోశరతీశవిస్ఫుర

త్తరవారిప్రతిమాం సమాగమక్

వసనానీతి॥ తతః యమునాంప్రతి గమనానంతరం స్త్రీయ ఆభీరకాంతాః వసనాని వస్త్రాణి అవనీయ విసృజ్య యామునీం యమనాసంబంధినీం తస్యేదమిత్యశే టిడ్డాణశ్చితి జీప్. లహరీం ప్రవాహ మవగాఢాః ప్రవిష్టాస్తత్య. చ్యుతః కోశః యస్య స చ్యుత కోశః ఖడ్గపిఢానా ద్భూహిరానీత ఇత్యర్థ. కోశో స్త్రీ కుట్ట లే ఖడ్గపిఢానే ఇత్యమరః. రతీశస్య మన్మథస్య సంబంధీ విస్ఫురత్ విశేషేణ ప్రకాశమాన అనవతవ్యాపారా దప్రాప్తమల ఇత్యర్థ తరవారి. ఖడ్గః చ్యుతకోశశ్చాసౌ రతీశవిస్ఫురత్తరవారిశ్చ తథోక్తః తస్య ప్రతిమాం సాదృశ్యం సమాగమక్ భజరే చ్యుతవస్త్రా స్త్రీయ. చ్యుతకోశరతీఖడ్గవద్భు రిత్యపమాలంకార. యద్యపి లహరీప్రవిష్టానాం కాంతా నాం జలమావరణ మస్తీతి నచ్యుతకోశఖడ్గౌపమ్యం సుఘటం తథాపి జలస్య నిర్మ

లక్ష్మీన శరీరస్య రత్నవద్భామానత్వేన చ జలం శరీరస్య న వస్త్రవదావరకమితి
 కృత్వా ఏవముకమితి బోధ్యమ్ యద్వా అవగాధా ఇతి వర్తమానే క్తః శేన అన
 గాహ్యమయే ఏవ తత్సామ్యం స్త్రీణాం సత్వవగాహనాన న్దరమితి నాస్తి జలా
 వరణమితి బోధ్యమ్ అథవా స్త్రీయః వసనాన్యపనీయ చ్యుతకోశరతీశవిస్ఫురత్తర
 వ రిప్రతిమాం మాగమన్ తతః యామునీం లహరీ మవగాధా ఇతి వాక్యభేదే
 నాస్యయః

2

అన యదర్థం జలక్రీడా ప్రస్తుతా తదధునా గోషికావస్తాప్రహరణం వదతి

అథ నేత్రపరంపరాం హరి హరి రానా మసర తరో శ్చిరః

ప్రమాదా న తదవ్యవాగమ స్మృతివేలం జలసంగలాలనా.

అన స్త్రీణాం యమునాప్రవేశాన న్దరం హరి కృష్ణః ఆసాం స్త్రీణాం నేత్ర
 పరంపరా వస్త్రసంచయం న్యా జ్ఞాంశుకయో ర్నేత్ర మిత్యమరః. హరన్
 గృహ్యంతే తో యమునాతీగతకదంబవృక్షస్య శిరః అగ్రిం న తు మధ్యదేశం
 గోషికావస్తాప్రమాదే భావః వస్తుతస్తు తద్గోషిహరిసందర్శనలాలసతయా
 గూఢం హతుం అగ్రిగతిః మధ్యసత్వే తు ఏవం దృష్ట్వా తాః క్రీడాతో విరక్షేయు
 రితి ప్రమాదా అతివేలమత్యంతం జలసంగలాలనా జలక్రీడాసక్తా అతి ఏవ ప్రమదాః
 స్త్రీయః తస్మి శ్రీకృష్ణకృతప్రహరణమపి నావాగమన్ నవిదు అవపూర్వక
 గమధాతో ర్లజ్జా న్యంగార్హిన్ అథ సాయంసమయే ఆసాం త్రిస్తాణాం జగతీనాం
 నేత్రపరంపరాం నేత్ర సాత్వీయరణసందోహం నేత్రశబ్దోఽపి గోశబ్దం లక్షయన్
 కించిత్ కించిత్ లక్ష్మీతలక్షణయా బోధయత్వేవ తస్మ తే తు ఆసాం ప్రకాశకామితి శేషపూర
 ణేన యోజ్యమ్ తే జగచ్చికాశకగోపరంపరామితి తదర్థం తథా చ ప్రయోగః
 'వివస్వతానామవలేవ మిశ్రాస్వగోషహస్రేణ సమం జనానాం, గావోఽపి నేత్రా
 పరిణామాశ్చేయా నైచేది హంధ్యం శిలు నాంధకారై రితి హరన్ ఉపసంహరన్
 హరి సూక్ష్మ తిరో పశ్చిమపర్వతవృక్షస్య పశ్చిమసముద్రవేలాస్థితవృక్షస్యేతి వా
 చి. అనన్త సమద్రే లంఘనాన్ మితిభావః అతివేలజలసంగే లడయో రభే
 దాత్ జడసంక అర్థార్థ్యతాదృ లాలనాః అత ఏవ ప్రమదా మత్తాః జనాః
 తస్మి సూర్యాస్తభిఖరనాన్నిధ్యము నావాగమన్ నవిదు కిముత సంధ్యావందనాది
 కృత్వి త్రితి నే హమితి అపిశబ్దాభివ్రాయ కించాత్ర హరి రాసాం నేత్రపరంపరాం
 సమసందోహం హరిన్నితి తన్నేత్రావహరణమపి ప్రమదా స్త్రీయో న విదు రితి
 చ క్వాచిత్కి విరుద్ధార్థ ప్రతీయతే అత్ర జలసంగలాలనా ఇతి నాభిప్రాయవిశేషణ
 నికైశా త్పరికరాలంకార ప్రకృష్టో మదో యానా న్తా ప్రమదా ఇతి వ్యుత్పత్త్యా
 విశేష్యన్యాపి సాభిప్రాయత్వా త్పరికరాలంకారాలంకారశ్చ సాభిప్రాయే విశేష్యే తు
 భవే త్పరికరాలంకర ఇతి లక్షణాత్ పూర్వార్థే రివర్తస్య బహుధాశ్రవణాత్
 వృత్త్యప్రసానాలంకారః

3

గ|| తదను చిరతరవారివిహారనితాంతపరిశ్రాంతాః కాంతా నిర్గమనకామ
నయా కూలోపసంరవ్యాపారితనయనాంతా త్రత దుకూలజాల మప్య
నాలక్ష్య సమీపసీపపాదపశిఖరవాస్తవ్య ముపహృతపరిధాన మరవింద
లోచన మవలోకయమానా విస్మయమానమానసా బభూవుః

తదన్వితీ|| తదను వస్త్రాపహరణానన్తరం చిరతర మతిచిరం వారివిహారః జలక్రీడా
జేన నితాన్తం భృశం పరిశ్రాంతాః ఆయాసం ప్రాప్తాః కాంతాః స్త్రియః నిర్గమనకామ
నయా జలాద్భుహిర్గమనవాంఛయా కూలోపకంఠం తీరసమీపే వ్యావరితా.
ప్రసారితాః సయవాంతాః అపాంగా యాభి స్తా త్తదోక్తా స్సత్య తత్ర కూలే దుకూల
జాలమపి స్వీయవస్త్రసంచయం చ అచాలక్ష్య అశృష్ట్యా సమీపే సన్నిధౌ యో
నీపపాదప. కదంబతరుః తస్య శిఖరే అగ్రే వాస్తవ్యం స్థితం ఉపహృతాని తాని
పరిధానాని అంశుకాని యేన తం అరవిందలోచనం కమలాక్షం కృష్ణ మిత్యర్థః
అవలోకయమానా. శశ్యంత్య విస్మయమానమానసా ఆశ్చర్యాక్రాంతహృదయాః
బభూవుః అహో కాత్యాయినీవ్రతఫల మధునైవ త్రత్యక్షం యదస్మత్కాంతయా
శ్రీకృష్ణ స్వయమేవ అస్మత్సంసజౌ మహృతవానితి రాజసుమారేణ యహాను
భావేన బృష్టేనాపి కిమేవ మహర్భ్యం కృతమితి వా అన్మాసు అవలోకయమానా
స్వేద అవిజ్ఞాతగమనం కథ మపజహారాయం అస్మదంశుకాని అహో అస్య పశ్యేత్
హరత్వమితి వా బహుధా గోపికానాం విమ్రోహో నిర్వర్ణః

శ్లో|| తత్రేతరేతరవిలోకనహాసశంకా

సంకోచవిభ్రమమనోహరమంగనానామ్ |

పాండిత్య మాంగజ మచర్గళ మావి రాసీ

దాకరి యేన సవిలాస మధోక్షజోఽపి

త్రతేతి|| తత్ర శబ్దా అంగనానాం సుదృశామ్ ఇతరేతరస్య అన్యోన్యస్య విలోకనం
దర్శనం హాసం స్మేర శంకా సాశయ. సంకోచో లజ్జా విభ్రమో విలాస ఏతే
రన్యోహరం మనోజ్ఞం ఆంగజం మస్మదసంబంధి అచర్గళం అపారం హాసేత్యం
ప్రాథత్య మావిరాసీత్ ప్రాదుర్భవత్ యేన పాండిత్యేన సవిలాసం సలిలం కుహ
తథా లీలామత్రేణేతిభావ ఆధోక్షజోఽపి జితేంద్రియోఽపి కృష్ణ తదకృత
మక్షజ మింద్రియజన్యం జ్ఞానం యేన స ఆధోక్షజోఽపి పృష్టతైః ఆకరి ఆశ్రయో
భవత్ పరికరారీకురాలంకారః ఆత్ర ఆధోక్షజోఽప్యాకృష్ట ఇతి విరోధో వృద్ధ్యతే
తేన చ స్త్రీణాం మాన్యధవాన్తిత్యస్య పరాకాష్ఠా సూచ్యతే పాదత్రయే స్వభావోక్తి
రలంకారః

గ|| తద తా స్తరుణ్యః యదుతనయ మేవం సవియం వ్యజ్జిహన్ - అయే

కరుణాపారావార యశోదానందన

అథేతి|| అథ ఏవం శంకాసంకోచాద్యుత్పత్తయన్తరం సమీపసీపతరుశిఖరగతభగవ

ద్విలోకనాస్తరమితి వా తాః పూర్వోక్తా. హృతవస్సా ఇత్యర్థః తరుణ్యః గోపికాః తరుణ్య ఇత్యనేన పురుషదర్శనేప్రీడావ్రాప్తియోగ్యయావదశా సూచ్యతే యదు తనయం కృష్ణమేవం వక్ష్యమాణీత్యా సవినయం వివేకేన హితం యథా తథా వృజిజ్ఞప్త విజ్ఞానయామానుః జ్ఞాథాతో ర్విపూర్వాత్ ణ్యనాచ్ఛజీ ద్విత్వం, సన్వ ద్భావశ్చ పుగాగమశ్చేతి బోధ్యమ్ విజ్ఞాననామేవ దర్శయతి అయే ఇత్యాదినా అయే ఇతి ప్రేమసంబుద్ధి కరుణాపారావార దయాసముద్ర స్వీయవత్ప్రప్రదానార్థం దయాశోస్తవ నేద ముచిత మిత్యభిప్రాయగర్భమిదం విశేషణమ్ యశోదా, స్తన యశోదాపుత్ర తాదృశమహాభాగాయా. యశోదాయా. పుత్రో భూత్వా ప్రాప్త పృతిష్ఠస్య తవ నేదం కృత్య ముచిత మిత్యభిప్రాయ గర్భమిదమ్ 6

శ్లో॥ కన్యాం దిశి న తేనంతైః కృతమాచ్ఛాదనం గుణైః

అతో గుణనిధే ర్యుక్తా నాబలాంబరహరితా

కన్యామితి॥ తే త్వత్సంబధిభిః గుణైః దాసదాక్షిణ్యదిభిః కన్యాం దిశి కకుభి ఆచ్ఛా దనం ఆవరణం నకృతం కా వా దిశో నాచ్ఛాదితాః దిగస్తవిశ్రాంతా స్తవగుణ ఇత్యర్థః తతో హేతోః గుణనిధేః సకలకల్యాణగుణపూర్ణ స్వేత్యర్థః తవ అబలాంబర హరితా స్త్రీవస్త్రాపహరణం నయుక్తా నోచితా గర్భ్యకర్మత్వాదితిభావః వ్యంగ్యా ర్థస్తు. తే అనంతై ర్గుణై స్తన్మభిః కన్యాం దిశి ఆచ్ఛాదనం నకృతం వస్త్రం ననిర్మితం వస్త్రమాచ్ఛాదనం వాస ఇత్యమర సర్వత్రాపి త్వదీయత్సభి రేవ వస్త్రాణి వయస్థితి భావః తతో హేతోః గుణనిధేః తన్మనిధే స్తవ అబలాంబరహరితా దర్శిద్రవస్త్రాపహరణం న యుక్తా స్వత స్తన్మవాయస్య పరేషాన్మవాయానామపి తన్మజాలం వితరత స్తవ దర్శిద్రవచ్చరపటచ్చరహరణం గర్హితమితి భావ. ఏతేన భగవతః కువిందత్వం వ్యక్తం. 7

శ్లో॥ వ్రతస్య ఫల మస్మాకం దాసీభానా న్న తే పరమ్

ఆనాదిత మిదం దేహి వాసో నః కృతగోపనమ్

వ్రతస్యేతి॥ తే తవ దాసీభావాత్ దాసీత్వా త్పర మన్యత్ అస్మాకం అష్టదశమీ తిస్యేత్యర్థః వ్రతస్య కాత్యాయనీవ్రతస్య ఫలం న నభవతి తవ దాసీభూయాస్మేతి వ్రత మకరవామేత్యర్థః. ఇదం ఏవం దాసీత్వయాపం ఫలమానాదితం దైవా త్రాప్తమ్ కృతగోపనం కృతం గోపనం రక్షణం యస్య తత్ రక్షిత మిత్యర్థః. నః సంబంధి వాసః జాత్యేకవచనం వస్త్రాణీత్యర్థః దేహి దిశ అంగీకృతదాసీ భావాను పరాక్రమో న యుక్త ఇతి భావః. వ్యంగార్థస్తు తే తవ దాసీభావాత్ దాసత్వా దభూత తద్భావే చ్ఛిః పరం అన్యత్ అస్మాకం వ్రతస్య ఫలం న త్విమస్మాకం దాసో భూయా దితి వ్రతం కృత మిత్యర్థ ఇదం దాసత్వ మానాదితం స్నానావసరే అస్మద్వత్పరక్షణాదితిభావః కృతగోపనం న వాసో దేహి దానాః ప్రభో న్నానసమయే వస్త్రాణి సంరక్ష్య స్నానానంతరం పునః ప్రయచ్ఛ స్థితిభావః. 8

గ|| ఏవ మృజుబుద్ధ్యా ప్రార్థయమానాను తాను సకాటిల్య మరవిందలోచన
ప్రత్యభావత

వమితి|| తాను గోఽకాను ఏవము క్తరీత్యా ఋజుబుద్ధ్యా అకపటబుద్ధ్యా ప్రార్థయ
మానాను సతీషు ఏతేన శ్రీకృష్ణేనైవ తత్ర వ్యంగ్యార్థ ఉద్ఘాటితః- నతు వస్తుతః
శ్రీయః వ్యంగ్యమర్యాదామాశ్రిత్య ఊచురితి సిద్ధమ్. అరవిందలోచన కృష్ణః
కాటిల్యం సవక్రం ప్రత్యభావత పునః అహోచత్ 9

శ్లో|| కువింద స్త్వం ప్రతేనాసి దాసో న శ్చేలపాలకః

ఇతి వ శ్లేషవాగ్భంగి రబోధి చ మయా కిము ?

విందఇతి|| త్వం కువింద స్త్వం వాయః ప్రతేనహేతునా న. అస్మాకం చేలపాలకః
ప్రత్యరక్షకః దాస ఇతి యావత్ అసి ఇత్యేవంయాసా వః యుష్మాకం సంబంధినీ శ్లేష
వాగ్భంగిః శ్లిష్టచ క్యరిచనా మయా నాబోధి కము సజ్జాతా కిమిత్యర్థః వక్రోక్తి
లంకారః వక్రోక్తి శ్లేషకాకుభ్యా మన్యార్థస్య ప్రకల్పన మితి లక్షణాత్ నచ వివృ
తోక్తి రితి భగవతవ్యం శ్లోకద్వయేన వ్యంగ్యార్థస్య శ్రీణా మవివక్షితత్వాత్ 10

శ్లో|| ప్రశ్యేకం యూయ మాయాత వినిర్యాయ జలాశయాత్

తదా దాన్యతి దాసోఽయం వాసాంసి విసయేన వః

ప్రత్యేకమితి|| యూయం ఏకమేకం ప్రత్యేకం ఏకైకశ ఇత్యర్థః జలాశయాత్
హదాత్ వినిర్యాయ నిర్గమ్య ఆయాత ఆగచ్ఛత తదా తదానీం అయం దాసః
హ మిత్యర్థః విసయేన సవిసయమిత్యర్థః వః యుష్మాకం వాసాంసి వస్త్రాణి దాన్యతి
తరిష్యసి నహ బహుభ్యః ప్రభుభ్యః ఏకో దాసః ఏకదా సవిసయం వాసో దానాయ
మతే ఇతి భావ. స్వస్య సేతోద్వయవత్సేన యుగపత్నీర్వానామాగమనే సతి తదీయ
ర్వాంగలావణ్యవివేకాన్నికశ్యేన దుర్గహ ఇతి మత్వా శ్రీకృష్ణేన ప్రత్యేకనిర్గ
మనం కాంక్షితమితి బోధ్యమ్ 11

గ|| ఏవ మర్థాంతరపరికల్పనయా విశంబన్దకతానే భవతి భగవతి గత్యం

తరాభావా దేకాంతశీతవేషితా వనితా వామహస్తసంవృతవరాంగా

నితాంశినమితాంగాః కథమపి సలిలాశయా నిశ్చక్రముః

వమితి|| భగవతి కృష్ణే ఏవ మర్థాంతరపరికల్పనయా ఉక్తరీత్యా స్వోక్తశ్లోకయో
గ్ధానరస్య భగ్నార్థస్య స్వవివక్షితా దన్యార్థస్యేత్యర్థః పరికల్పనయా విరచనయా
విశంబన్దకతానే అవహసప్రధానే భవతిసతి గత్యన్తరాభావాత్ అన్యగతి ర్గత్య
న్తరస్య అభావాత్ అగతిక త్వా దిత్యర్థ ఏకాన్త శీతవేషితాః హేమస్తఋతుత్సేన
సత్యన్తశీతేన కంపితా. వనితా. స్త్రీయః వామహస్తేన అవసవ్యకరేణ సంవృతం
సన్నం వరాంగం గుహ్యాయాసా న్తః వరాంగం మూర్ధగుహ్యయో రిత్యమరః
శ్రీకృష్ణదాన్యమానవత్ప్రగ్రహణార్థం దక్షిణహస్తముపరి నిధాయ గుహ్యప్రకట
భయా ద్వయమహస్తం గుహ్యే కృత్వేత్యర్థ తథాపి లజ్జయా నితాన్తమితాంగా.

అత్యున్నమశరీరాః సత్యః కథమపి అతికృచ్ఛేణ సలిలాశయాత్ హదాత్సకాశాత్
నిశ్చక్రమా నిర్దగ్ధః 2

శ్లో॥ తదా తీరమపి ప్రాప్య మజ్జంతీనాం తృప్తార్ణవే
పరస్పరాదృతే తానా మానీ నైవావలంబమ్

తదేతి తదా నిర్దమనాన్తరం తీరం ప్రాప్య తృప్తార్ణవ తీరం ప్రాప్యప్రీతి విరోధః.
యుమునాకూలం ప్రాప్యేతి పరిహారః అతి ఏవ విరోధాభాసాలంకార తృప్తార్ణవే
లజ్జారూపే సముద్రే మజ్జంతీనాం తానాం గోపేనాం పరస్పరాదృతే అన్యోన్యం
వినా అన్యారాదితరర్థే ఇతి పశ్యన్తిగా. అవలంబన మాధారః నానీదేవ నైవబభూవ
న నుజ్జం బహుభిష్టేతి న్యాయాదితి శావ. 13

శ్లో॥ ఊర్జుమూలపిహితం విలోకయన్ గోపముగ్రమణీమణీగణమ్

సరత్తః తాః ఫలిత మాత్మతో వ్రతం పశ్యంతేతి భగవా నచింతయత్

ఊర్జుమూలేతి భగవాన్ కృష్ణః ఊర్జుమూలపిహితం పిహితం చ్చన్న మూరుమూలం
గుహ్యం యస్య తమ్ మయూర్వ్యంసకాదిత్వా ద్విశేషణస్య పరనిపాతః యద్వా
పిహితమితి కర్తరిత్య. ఊర్జుమూలేవిషయే పిహిత మాచ్ఛాదితవన్త మిత్యర్థః
వప్తివాగురి రల్లోప మివాప్యో రుపర్గయో రి త్యర్థః గోపముగ్రమణీమణీగణం
గోపాశ్చార వల్లవానాం సంబంధివ్య. యాః ముగ్రమణీమణ్యాః ముగ్ధాంగసోత్తమాః
ముగ్ధశబ్దః సుసందర్శనాచీ యావనారంభవయోవిశేషనాచీ వా తానాం గణం
సమూహం విలోకయన్ విశేషేణ పశ్యన్ సర్వావయవావచ్ఛేదేన తాను దృష్టిం
ప్రసారయ త్యేత్యర్థః తా. అనుష్ఠితవ్రతా. గోప్యక సన్తు తిష్ఠన్తు తానాం వ్రతరే
తథాన్తా మిత్యర్థః ప్రత్యుత క్షిన్తు విచార్యమాణేవతీతి చా అత్మనః మమ వ్రతం
వివ ప్రగోపికా దిక్పృథ్వీరూపమితి భావ ఫలితం సఫలం జాత మితిశేషః ఇతి
అచింతయత్ మేనే 14

శ్లో॥ గుహ్య మస్తు కిము సర్వవేదినా తాను నేషీతచరం ఘురారిణా

మోహనాయ మనస స్తథాప్యసో నుభువా మీద మువాచ సస్మితః

గుహ్యమితి సర్వవేదినా సర్వజ్ఞేన మురారిణా కృష్ణేన తాను నేషీత చరం నేషీత
చర మదృష్టభరం గుహ్యం వరాంగ మస్తు కిము నన్యాదేవేత్యర్థః సర్వవేదినేతి
సాభిప్రాయవిశేషణార్థే త్వరికరాలంకారః అత్ర సర్వవేదినా ఘురారిణా తాను
నేషీతచరం గుహ్యం రహస్యం అస్తు కిము ఇతి ధన్యతే స్వమేవ పతి మభికాంక్ష
యస్యః తదర్థవ్రతం చక్ర గోపికా ఇతి యత్తత్సర్వం కృష్ణేన విదతమేవేతి
ధ్వన్యాయః తథాపి గుహ్యవేదన సత్యపి నుభువాం స్త్రీణాం మనసః హృదయస్య
మోహనాయ మోహజననారిం అసా కృష్ణ సస్మిత. స్మిరసహితస్సక్ ఇదం
వత్సహృదం వచః ఉవాచ అవోచత్ న్యాభిషిక్తేన పత్నా యదో పవరారిణా

ప్రద్యత్యేత తర్హి తస్మిన్నిరతిశయో మనోవ్యామోహ స్తానాం భవేదిత్యేతదర్థం శ్రీకృష్ణ ఏవ మువాచేతి భావః. 15

శ్లో॥ అంజలిం శిరసి సంరచయ్య చేన్మాం నమస్కురుత భావమాంతరమ్

స్పష్టమాకలయతా తదా మయా దీయతేఽభిలషితార్థసంచయః

అంజలిమితి॥ అంజలిం కరయుగవుటం శిరసి మకుటే సంరచయ్య ధృత్వా మాం నమస్కురుత యూయ మితి కర్తు రాక్షేపః. ఎణమతేత్సర్థః చేత్ తథా యుష్మాభిః ప్రణతం యది తదా ఆస్తరం మనోగత మర్థా ద్యుష్మాకమిత్యేన భావ మభిప్రాయం స్పష్టం యథాతథా ఆకలయతా సకలం నా నవేతి శోధయతేత్సర్థ మయా అభిల షితార్థసంచయః అభీష్టార్థసమూహః. అర్థాత్ప్రకృతే వస్తుసంచయః తస్యైవ గోపి కాభి రభిలవ్యమాణత్వాత్ దీయతే వర్తమానసామీప్యే వర్తమానవద్వేతి లక్ష్ దాస్యతే ఇత్యర్థః వ్యంగ్యార్థస్తు అంజలిం శిరసి సంరచయ్య మాం నమస్కురుత చేత్ ఆస్తరం హస్తాభ్యస్తరం భావం పదార్థం గుహ్యమితి యావత్ స్పష్టమాకల యతా మయా అభిలషితార్థసంచయో దీయతే ఇతి వామహస్తేన హి ఇతః పూర్వం వరాంగ మాచ్ఛాదితం శిరస్యంజలిబంధే తు అనావృతం తత్స్పష్టంప్రద్యత్యే శేత్యాశయః. అన్యోఽప్యర్థ ప్రతీయతే హేభక్తాః యూయ మంజలిం శిరసి సంరచయ్య మాం నమస్కురుత చే తదానీం ఆస్తరంభావం భక్తిభావం స్పష్టం యథాతథా ఆకలయతా మయా అభిలషితార్థసంచయః అభీష్టపురుషార్థసందోహః. దీయతే లక్ష్మణభక్తేభ్య స్సర్వమపి మోక్షాదిక మహం దదామీతి భావః అపి చ హేస్త్రియం యుష్మాభిః కృతం కాత్యాయనీవృతానుష్ఠానం మాగ్ధ్యవిలసితమేవ యది తుశిరస్యంజలిం బద్ధ్వా మామేవ నమస్కుర్యాత త్వా మహం శరణం గతేతి మత్ప్రార్థ్యర్థం మామేవ యది శరణం భజేద్వమ్ తర్హి యుష్మాకం హర్దం భావం మదేకాశ్రయత్వలక్షణం స్పష్ట మాకలయతా మయా యుష్మదభిలషితార్థసంచయః మత్సంభోగరూపః దీయ తైవ యుష్మాభిస్తు న తథా కృత మిత్యహో యుష్మదవివేకితేతి ప్రతీయతే ఏతేన యదర్థం యుష్మాభిః రహసి వృత మనుషితం తత్ఫలాయిత్యవత్పు ర్మమ సన్నిధౌ కేయం యుష్మాకం త్రపా కిన్త్వవశ్యం త్యాజ్యేతి భగవదుపదేశో వ్యజ్యతే 16

గ॥ ఏవ మభిదధాన మేన మతిసంధాన మంతరేణ వచనకరణ మపరిహర్య

నిశ్చయం మన్వానాసు తరుణీషు తథా కుర్వాణాసు

ఏవమితి॥ ఏవ ముక్తరీత్యా అభిదధానం వదంతం అతిసంధానం వంచయంతం ఏనం కృష్ణం వచనకారిణ మంతరేణ తద్వాక్యానుష్ఠానంవినా తదుక్తార్థానుష్ఠానం వినేత్సర్థః వచనశబ్దోఽత్ర తదర్థే ఔపచారికః అపరిహర్య నిశ్చయం అపరిహర్య. పరిహర్య మశక్యం. నిశ్చయః దృఢాభినివేశ యస్య తం తథోక్తం మన్వానాసు జాన స్తీషు తరు ణీషు యువతీషు తథా కుర్వాణాసు తనుక్తరీత్యా విదధానాసు సతీషు శిరస్యంజలిం బద్ధ్వా భగవంతం నమస్కుర్వన్తిష్విత్సర్థః 17

శ్లో॥ అసా మాసాదితామోదో వాసాంసి వితరన్ హరి

అశ్రౌషీ విజనంబంధరూప్రతఘలార్పణమ్

అసామితి॥ అసాదితామోదః అసాదితం గోపికాభిః స్వకౌర్ధానుష్ఠానద్వారా ప్రాపితః
అమోదః సంతోష యస్య ః తథోక్తః అతవన హరి కృష్ణం ఆసాం గోపికానాం
అత్ర దానన్యార్పూర్వానాథాయకత్వా ద్రవకస్య వత్త్రం దద తీతివత్తప్తీ వాసాంసి
వస్త్రాణి వితరన్ దిశన్ సన్ నిజసంబంధరూప్రతఘలార్పణం నిజసంబంధః స్వేన
సహసంయోగ సవన రూప మాకృతి ర్వ్యతస్య కృష్ణంయోగాత్మకస్వేత్యర్థః
నతఘలస్య గోపికానామితకాత్వాయస్మిన్త్రవసంబంధిఫల్య అర్పణం సమర్పణం అర్థా
ద్గోపికాభ్య ఏవ అశ్రౌషీత్ ప్రతిజ్ఞాతవాన్ యష్మాకం వదకార్థకారిత్యా దనే
నాహం సంతృప్తః భూత్వా మస్మింబంధ ముద్దిశ్య యష్మాభి రచప్రీతస్య ఫలం మద
ధీన మిత్యవామేన తద్దాన్యామితి ప్రతిజ్ఞాయ శ్రీకృష్ణం గోపికాజన మానందయా
మానేతి భావః

18

శ్లో॥ అథ వాసాంస్యపాదాయ వ్రజం వ్రజవధూజన

వివేశ కేశవాదేశా దాశాపాశాసితాశయ

అధేతి॥ అథ శ్రీకృష్ణప్రతిజ్ఞాన స్థరం వత్త్రదానాన స్థరమితి నా అశాపాశాసితాశయః
అశా భగవత్సంభోగకాంతౌ సైవ పాశ రజ్జుః తేన ఆసితః అసమంతాద్భుద్ధః
ఆశయః హృదయం యస్య తథోక్తః వ్రజవధూజనః వ్రజే గోష్ఠే వరమానో
వధూజనః క్రీరమూహ అర్థాద్గోపాంగనాసంఘః తాసామేవ వ్రజాధికరణః త్వోచి
త్యాత్ యద్వా వ్రజః జేన వ్రజస్థా గోవా లక్ష్మ్యనే లద్వధూజన ఇతి వాచ్యమ్
వాసాంసి వస్త్రాణి ఉపదాయ గృహీత్వా కేశవాదేశాత్ శ్రీకృష్ణాజ్ఞాత నాత్ర
నా తస్యం యష్మాభి రహసి గతం మాం జనోన్యధా మమతే తత్సారం వ్రజం
వ్రజతేత్యేనం శ్రీకృష్ణైవ ఆప్తా భూత్వేతి భావ వ్రజం గోష్ఠం వివేశ వ్రాప 19

శ్లో॥ అథ భృగం విశా సశనాశయా సపది న శ్శ్రితపాలక పాలయ

ఇతి నిశమ్య వచ స్సహచారిణాం హరి కువాచ వచః ప్రియ మీదృశమ్
అధేతి॥ అథ గోపికావ్రజ ప్రవేశాన స్థరం అశనాశయా భోజనవాంఛయా భృశం
వివశాన్ పరవశాన్ అతిబుభుక్షి తానితి యావత్ న. అస్మాక్ హేశ్శ్రితపాలక
ఆశ్రితరక్షక సపది శీఘ్రం ఇదాసీమితి వా పాలయ రక్షయ శ్శ్రితపాలకేతి నాభిప్రాయ
విశేష్యనిర్దేశా త్సరికరాంకురాలంకార ఇతి ఏవంరూపం సహచారిణా మనుచారిణాం
వత్సపాలానా మిత్యర్థః వచ. వాక్యం నిశమ్య శ్రుత్వా హరి కృష్ణః ఈదృశం
వత్సమాణచిధం ప్రియం ఇష్టం వచ వాక్యం ఉనాచ జగాచ్

20

శ్లో॥ యజ్ఞపాట ఇత స్సౌమ్యా నాతిదూరప్రదేశః

తత్ర యాచధ్వ మంధాంసి యది సౌహిత్య మిచ్ఛధ

యజ్ఞేతి॥ హేసౌమ్యా హేశిష్యా. అచుచరా ఇతి యావత్ తథాచ వేదే ప్రయోగః

“సామ్యేమాః పృజా” ఇతి యద్వాబాలా ఇత్యర్థః కాణోఽయం ప్రయోగః బాలాః ఖలు కామాదిభి రకలషితచిత్తేన అహారాః ప్రసన్నాః భవన్తి తస్మా త్ప్రసన్నవచినా సామ్యశబ్దేన బాలార్థభోగ సుంభవతీతి ఇత అస్మాత్ప్రదేశాత్ నాతిమూఽప్రదేశత. అనతిమూరదేశే న ఇత్యర్థోయం న శబ్ద. ఈషద్వారప్రదేశే ఇత్యర్థ యజ్ఞవాటం యాగశాలా అస్తి సాహిత్యం తృప్తిం ఇచ్ఛధ యది వాంఛధచేత్ తత్ర యజ్ఞవాటే అంధాంసి అన్నాని భి సాస్త్రి భి క మంధోన్న మిత్యమం. యాచ ధ్వం ప్రార్థయధ్వం తదిధిపతీ నిశ్చేశేష. యాచే ర్ద్వికర్మకత్వాత్ యాచతా అన్నేన భుక్తేన సతా యుష్మాకన్తత్రాంభావో జాయేత తావ త్పరిమితం మృష్ట మన్నం యజ్ఞవాటే లభ్యతే తస్మా త్తత్ర గచ్ఛవేతిభావః.

21

X|| ఏవం హృషీకేశాదేశాదాశావేశపరవశనిజాశయై ర్గవిశై రాసాద్య

సవనసదన మభ్యర్థ్య చ నిజేషితార్థ మప్యవీతమునిజనప్రత్యాఖ్యాతి తయా ప్రత్యాగతై రావేదితవృత్తాంతేన భగవతా తదీయప్రమదా జనోద్దేశేన పునరపి ప్రహితై రభ్యర్థితై ర్ద్వీయరమణీగణౌ ముహూ ర్ముహూ ర్విజరమణనివారితోఽపి భోజ్య మమృతపాయం ప్రాయచ్ఛత

ఏవమితి|| ఆశావేశపరవశనిజాశయైః ఆశాయా అన్నవాంఛాయా. ఆవేశేన అభి వ్యాప్త్యా పరవశ పరతః స్త్రీ నిజః స్వీయః ఆశయోన్యకరణం యేషానై ఏతేన ఆశాయా. గృహతుల్యత్వం వ్యజ్యతే గోపనాం చ గృహగ్రస్తవ త్సారవశ్యమితి తస్మా దుపమాంకారస్య ధ్వని. అతఏవ ఏవం పూర్వోక్తరూపాత్ హృషీకేశాదే శాత్ శ్రీకృష్ణనిదేశాదేతోః సవనసదనం యజ్ఞవాట మాసాద్య ప్రాప్య నిజేషి తారం స్వాభిలషిత మన్నరూప మర్థం సమభ్యర్థ్య చ సమ్యక్సార్థమత్వా చ అవి నీతేన దుష్టేన మునిజనేన ఋషిబృందేన ప్రత్యాఖ్యాతతయా నిరాకృతత్వేన హేతునా కేఽమీజాలా గోపబాలాః బ్రాహ్మణస్థితయోగ్యం వేదప్రతిధ్వనితం యజ్ఞవాటం ప్రవిష్టా ఇతి సరోవం మునిభి ర్నిహాసితై రితి భావః ప్రత్యాగతై. పునరాగతై గవీశై గోపై. ఆవేదితః హృషిత వృత్తాంత మునిజనప్రత్యాఖ్యానరూప వార్తా యస్మై తేన తథోక్తేన భగవతా కృష్ణేన తదీయప్రమదాజనోద్దేశేన ఋషి సంబంధి స్త్రీజనముద్దిశ్యేత్సర్వః యజమానీ ర్యాచధ్వ మిత్యాదిశ్యేత్సర్వః యజ మానై ర్నిరాకృతేభ్యో భిషుభ్య. తదంగనా. ప్రాయశో విరత స్తోదనకబళం దయార్ద్రహృదయత్వాదితి స్త్రీణాం బాలేశు పరికియేష్యసి ప్రాయశ. వీతి రస్తీతి వా సాక్షాత్పరమపురుషస్య లీలామానుషస్య కృష్ణస్వాచుచరా ఏతే పరమభాగ వతా ఏవ న తు గోపమాత్రా ఇతి స్త్రీయ స్వతత్త్వం జానస్తీతి వా మత్వా శ్రీకృష్ణ పునరపి గోపాన్యజమానీ రుద్దిశ్య పేషయామాసేతి బోధ్యమ్ పునరపి భూయోఽపి ప్రహితై పేషితై. గవీశై రితి పదం పునరత్రాపి సంబధ్యతే లభ్య ర్థితః ప్రార్థిత. తదీయరమణీగణ. మునిసంబంధిస్త్రీనివచా. ముహూర్ముహూః పునః

పునః నిజరమణైః స్వపతిభిః నివారితోఽపి నిరుద్ధోఽపి నా అమృతప్రాయం సుభాతుల్యం
ఘృతప్రచురమితివా అమృతం నై ఘృతమితి పుణ్యే భోజ్య మన్నం ప్రాయచ్చత
దదా గోపేభ్య ఇతి శేషః 22

గ|| అశ్చర్య మేతత్ అశ్చర్యమితి|| ఏతద్వక్ష్యమాణ మాశ్చర్య మద్భుతం
అవ|| తదేవ దర్శయతి ప్రతిపేతి

శ్లో|| ప్రతిపదర్శినోజాతాః పుమాంసః సదవజ్ఞయా
న తు ప్రతిపదర్శిన్య స్త్రియః తత్త్వవేదనాత్

ప్రతిపేతి|| పుమాంసః పురుషాః తదవజ్ఞయా శ్రీకృష్ణావమానేన శ్రీకృష్ణప్రేషితా
నుచరావమానమపి శ్రీకృష్ణావమానరూపమేవే త్యభిప్రేక్షేదముక్తమ్ ప్రతిపద
ర్శినః ప్రతికూలబుద్ధయ జాతాః అభూవన్ వక్రదర్శినో వామా బభూవు రితి చ
ప్రతియతే స్త్రియస్తు యజమాన్యస్తు తత్త్వవేదనాద్దేహోః శ్రీకృష్ణయాధార్థ్య
జ్ఞానాద్దేహోః ప్రతిపదర్శిన్యః ప్రతికూలబుద్ధయ న జాతాః నాభూవన్ స్త్రియో
నాభూవన్నితి చ గమ్యతే ప్రతిపదర్శినీ వామా వనితే త్యమరః ఇత్యేతదాశ్చర్య
మితి పూర్వేణాన్వయః స్త్రీణాం సహజస్య ప్రతిపదర్శిత్వస్య స్త్రీవ్యభావ ఏక మాశ్చ
ర్యం పురుషేషు సద్భావో ద్వితీయం చే త్యత్ర విరోధిత్వయం ప్రతియతే తస్య ప్రతి
కూల జ్ఞానిత్వరూపార్థాన్తరవర్గసేన పరిహారా ద్విరోధాభావః పృతీపదృష్టిః స్త్రీరప
హాయ పురుషానాశ్రితేతి పర్యాయాలంకారశ్చ పర్యాయో యది పర్యాయేణైకస్యా
నేక సంశయ ఇతి లక్షణాత్ పుమాంసః పృతీపదర్శినో జాతా ఇతి వాక్యార్థస్య
తదవజ్ఞయేతి పదార్థహేతుకత్వా దేకం కావ్యలింగం స్త్రియః పృతీపదర్శినో న
జాతా ఇతి వాక్యార్థస్య తత్త్వవేదనాదితి పదార్థహేతుకత్వా ద్వితీయం కావ్య
లింగం వ్యంగ్యార్థస్తు పుమాంసః జీవాః తదవజ్ఞయా ఆత్మజ్ఞానాభావేన పృతీపదర్శినో
జాతాః స్త్రీత్వం ప్రాప్తా ఇత్యర్థః పృసిద్ధ మిదం పురంజనోపాఖ్యానే స్త్రియస్తు
తత్త్వవేదనాద్దేహోః పృతీపదర్శినో చ జాతాః న పునః స్త్రీత్వం ప్రాప్తేరే కిన్తు ముక్తా
ఏవ పృసిద్ధమిదం దేవహూత్యుపాఖ్యానే ఇతి 23

గ|| దత్త్వా చ తదన్నం భగవంతి మేవ మశ్లాఘంత-

దత్త్వాచేతి|| తత్ప్రసిద్ధం యజ్ఞశిష్ట మమృతమయ మన్నం దత్త్వా- గోపేభ్యో వితీర్య
భగవంతం కృష్ణ మేవం వక్ష్యమాణీత్యా అశ్లాఘ న్నశ్లాఘయామాసుః మునిపత్న్య
ఇతి శేషః- 24

శ్లో|| ప్రసాదసాధ్య స్తేవిధి మనతియాతైః కృతుశ్చతై

ర్యదిస్వే నైవాస్మాక్ కలయసి కృతార్థా కరుణయా

తతః కిం భాగ్యం నః కిమివ తపసాం వా ఫల మహో

నమత్వా తత్త్వం తే కతిచన విముహ్యంతి కుధియః

ప్రసాదఇతి|| విధిం శాస్త్ర మనతియాతైః అనతిక్యానైః యథాశాస్త్ర మనుష్కైః

రిత్యర్థః కృతుశ్చతైః బహుభిః కృతుభిః తే తవ ప్రసాద అనుగ్రహః నాధ్యః నాధీతుం
యోగ్యః ఫలాభిసంధిత్యాగపూర్వకం కేవలం త్వదనగ్రహైకఫలా యజ్ఞశతా
కృత్వా మహాంతః త్వత్ప్రసాదం సాధయంతితి భావః. స్వేనైవ స్వత ఏవ కరుణయా
నిరుపాధికయా దయయా అస్మాక్ కృతార్థాక్ సఫలాక్ కలయసి యది కిరోషి
చేత్ యజ్ఞాద్యపరానం వినాప్యస్మా ననుగృహ్యసి చేదిత్యర్థః ప్రహరణాలంకారి
'ఉత్సంధితార్థసంసిద్ధి ర్వి నా యత్నం ప్రహ్లాణ' మితి లక్షణాత్ తత తస్మాత్
త్వత్ప్రసాదా దిత్వర్థం పరమితీశేషం భాగ్యం భాగధేయం నః అస్మాకిం కిమస్తి తదే
వాస్మాకం మహద్భాగ్యమిత్యర్థః తథా తతఃపరం న పరానం వా ఫలం కిమస్తి తదే
వాస్మాకం తప ఫలమిత్యర్థం అహో ఇతి విస్మయ తే తవ తత్త్వం పామాత్మత్వ
రూపం యాధార్థ్యం న మత్వా అజ్ఞాత్వా కతిచన కేచిత్ కుధియ కుత్సితబుద్ధయః
కంసాదయ విముహ్యంతి మోహం ప్రాప్నువంతి నన్దనతోఽయం గోప ఇతి మన్యంతే
ఇతి భావః.

25

గ|| ఏవమభిదధాన మవగతభగవత్ప్రభావ మలలాజన మనుగృహ్య తదర్పిత

మఖ మపి భోజ్యజాత మాస్వాద్యచ నితాంత మభిననంద నందినందన.

ఏవమితి|| ఏవ ముక్తరీత్యా అభిదధాన ముక్తవస్తం అవగతభగవత్ప్రభావం జ్ఞాత
శ్రీకృష్ణానుభావం అబలాజనం మునిపత్నిసంఘ మనుగృహ్య తస్మిన్ ప్రసన్న
భూత్వేత్యర్థః ప్రసాదమేవాహ తదర్పితం తేన సమర్పితం అఖలం బహువిధమపి
భోజ్యజాతం అన్నసమూహ మాస్వాద్య భుక్త్యేతి 'ధానాముష్టిముచే కుచేలముచయే
దత్తేస్య విత్తేతా' మితివత్ మునిపత్నిసమర్పితాన్నభాజనం తదనుగ్రహ ఏవ తేన
తాసాంమహేశ్వర్యసంభవాదితి భావ ఏ లేన మునిత్వస్వయమేవాన్న మానియ
శ్రీకృష్ణాయ సమర్పయామాసురితి ఫలితమ్ నన్దనన్దః కృష్ణ నితాంత మత్యంత
మభిననన్ద చ సంతుతోష తదన్నగతస్వాదజన్మోఽయ మానన్ద

26

శ్లో|| అథ జాతు పురందరాదరా దరమారాధనతస్పరా హరి

కలయన్ బలవైరివైరితా మవగ న్నందపురస్సరా న్నరాన్

అథేతి|| అథ జాతు తత కదాచిత్ హరి కృష్ణః పురందరాదరాత్ పురందరే ఇంగై
ఆదరాత్ పేతో ప్రీతివశాదిత్యర్థః అరం శీఘ్రం ఆరాధనతస్పరాన్ ప్రజనసక్తాన్
ఆర్థాదింగ్రహేన చందపురస్సరాన్ నన్దప్రముఖాన్ సర్వా గోపాన్ పృతి బలవైరివై
రితాం ఇంద్రశత్రుతాం కలయన్ ప్రకలయన్ సన్ అవదిత్ గాద దేవకార్కాభి
మవతీర్ణస్యదానవాచే కృష్ణస్య స్వై ఇంద్రశత్రుత్వాంభ వాత్సవమనుత్త్యక్తమ్
గోవర్ధ నోద్ధరణాది స్వలిలాదర్శనార్థమి మింద్రపూజానివారణమితి బాధ్యం అత్ర
బలస్యబలభద్రస్య వైరిణ శత్రో రింద్రస్య వైరితామితి ప్రతియ తే బలభద్రశత్ర రిన్ద్ర
స్వస్యాపి శత్రోరేవేతి కృత్వా తత్పూజానివారణం కర్తు మిత్థ మవదతితి భావ

27

గ|| అయే కృత మనేన సంధృతసంభారేణ సుకృందనసపర్యాపరంభేణ

అయేషతి॥ అయే ఐతి నందాదీనాం సంబుద్ధి సంభృతసంభారేణ సంభృత స్సంపాదిత సంభార. పూజావస్తుసమూహా యస్య తేన తదోక్తేన అనేన కగుమధ్యవసితేనేత్యర్థః సంక్రిందసస్య ఇద్విస్య సపరాధయా పూజాయా స్సంరంభ ఆడంబర. తేన కృతమ్ అలమ్ 'యుగపర్యాప్తయోః కృత'మిత్యమర. 28

శ్లో॥ అత్యుచ్చం సకలాగమప్రణయినం విశ్రామభూమిం గవాం
నిత్యాశేషఫలాన్నిధం సుమనసాం సంసేవ్య మామోదితిః
స్యాదేనం సముపాస్య మాన మచలం శ్రేయో వనావాసినాం
మోహో వ స్సురరాజపూజనధియా కస్మా దకస్మా దియమ్

అత్యుచ్చమితి॥ అత్యుచ్చ మత్యున్నతం సకలాగమప్రణయినం శక్తై స్సర్వై
అగమైః వృత్తైః ప్రణయినం వ్యాప్త మిత్యర్థం. పలాశీదు ద్రుమాగమా ఇత్యమర.
గవాం ధేనూనాం విశ్రామభూమిం విశ్రాంతిప్రదేశం అమన్తలక్షణమిత్త్యసత్త్వా
న్మితాం హ్రస్వ ఇతి హ్రస్వే కృతే విశ్రమ ఇశ్యేన భవేదితి కృత్వా విశ్రామ ఇత్య
పశబ్ద ఇతి కాశికాకార. వస్తుతు సు మితాం హ్రస్వ ఇతి సూత్రే వా చిత్తవిరాగే
త్యతో వేత్యనువర్త్య విభాషాశ్రియశా ద్వ్యుత్తికారమతానురోధేన విశ్రామ ఇతి
సుశబ్ద ఏవ నిత్యాశేషఫలాన్నిధం నిత్యం సర్వదా అశేషఫలానాం సర్వవిధఫలానా
మాన్వదం న్నానభూతమ్ సుమనసాం పుష్పాణాం సంబంధిన ఆమోదత. పరిమళా
ద్దేతోః సంసేవ్యం సమ్యక్ భజనీయం నాన కుసుమామోదై ర్జనానా మాకర్షణ
మిత్యర్థః ఏనం పరిదృశ్యమాన మచలం గోవర్ధనపర్వతం సముపాస్య సంసేవ్య
వనావాసినాం వనే కాననే ఆవాసః నివాసః వనావాస. స ఏషా మస్తీతి వనా
వాసినః అత ఇని రనో తేషాం వనే చరాణా మస్మాకం శ్రేయః శుభం స్యాత్
నూనం నిశ్చయః కస్మాద్దేతోః సురరాజపూజనధియా దేవేంద్రారాధనబుద్ధ్యా
అకస్మా దవితర్కితం యథాతథా వః యుష్మాక మయం మోహః వ్యామోహః
ఆసేదితి శేష ఏవం విధి మచలం విహాయ సురరాజపూజనన్తు వా మోహవిలసితమే
వేతి భావః వ్యంగ్యార్థస్థు అత్యుచ్చం సర్వోత్కృష్టమ్ సకలాగమప్రణయినం
సకలేష్వాగ మేషు వేదేషు ప్రణయః స్నేహః స్వీయత్వాభిమాన ఇతి యావత్
యస్య లిం యద్వా ప్రణయన్తి ప్రతిపాదయన్తీతి ప్రణయినః సకలాగమాః
ప్రణయినః యస్యతి సర్వవేదవేద్యమిత్యర్థః 'వేదైశ్చ సర్వై రహమేవ వేద్య ఇతి
గీతావచనా దితి భావ. గవాం వాచాం విశ్రామభూమిం 'యుతో వాచో నివర్తన్తే'
ఇతి శ్రుతే నిత్యం చ తదశేషఫలం చ నిత్యాశేషఫలం మోక్షమిత్యర్థః తస్య
ఆస్పదం స్థానం సంపాదక మిత్యర్థం సుమనసాం విదుషాం ఆమోదతి. హర్షా
త్సంసేవ్యం భజనీయం న తు నిర్బంధేన పరమప్రేమాస్పదత్వాదితిభావః అచలం
పూర్ణత్వా చ్చులనరహితం ఏనం పరమాత్మానం మా మిత్యర్థః సముపాస్య
వనావాసినాం వైరాగ్యాత్ గృహం పరిత్యజ్య వనమాశ్రితానా మిత్యర్థః సః

అస్మాకం జీవానామిత్యర్థః వస్తుతో భగవదభిన్నత్వా ద్భగవతా న ఇతి ప్రయుక్తం శ్రేయో మోక్షం స్యాత్ నూనం సురరాజపూజనధియా కస్మా దకస్మా దయం వో మోహా శ్చ ద్రదేవతోపాసనం మూఢానామేవ 'అంతవత్తు ఫలం తేషాం తద్భవ త్యల్పమేధసా' మితి గీతావచనాదితి భావః 29

శ్లో॥ ఏవం తదానీం కృతపక్షపాత పుపోష తోషం హరిశా గిరీంద్రం

చిరాన్మఘానా కృతపక్షపాత శ్చకార వైరస్య మముత్యే చిత్రమ్ ఏవమితి॥ ఏవ ము క్తరీత్యా తదానీం తత్కాలే హరిశా కృష్ణేన కృతపక్షపాతః కృతః పక్షపాతః సేషాం యస్మిన్ స తథోక్త గిరీరేవ పూజనీయో న త్సింద్ర ఇతి కృతస్నేహ ఇత్యర్థ గిరిం ద్ర తోషం ఆనందం పుపోష వర్ణయామాస గిరీ ర్ష కేవలం స్వకీయపూజాలాభశ్రీవణజన్యానందం కిన్తు స్వశత్రుపూజానివారణజన్యానందోపీత్యాహ చిరాదితి చిరా చ్చిరకాలాత్ పూర్వకాలమిత్యర్థ మఘానా ఇంద్రేణ కృతపక్ష పాతః కృతః పక్షపాతః పత్యచ్ఛేద. యస్య స తథోక్తః అత ఏవ గిరీంద్రం అముత్య ఇద్ద్రే విషయే వైరస్యం విరత్యం ద్వేషమితి యానత్ చకార కృతవాన్ నిష్ఠారణ మస్మత్పక్షచ్ఛేదం కృతవతో దుష్టస్య మఘానః అయం కృష్ణకృతః పూజానిరాసః యుక్తపవాసేదితి దీర్ఘవైరం స్మృత్వా ననస్తేతిభావ చిత్ర మద్భుతమ్ గిరీ ర్షహు కాలస్య వైరనిర్యా తనం భగవదనుగ్రహ దాసీదితి విస్మయ ఇతి భావః వ్యంగా ర్థస్తు ఏవం హరిశా తదానీం కృతపక్షచ్ఛేదోపి గిరి స్తోషం పుపోష మఘానా చిరా త్కృతపక్షచ్ఛేదోపి తత్ర వైరస్యం చకారే తీదం చిత్రం చూతనాపరాధలాభన సం తోష ఇతి యత్ పూర్వకాలకృతాఽరాధే ఇంద్రే వైరస్య మితి యత్ ఇదం ద్వయమపి చిత్రమితి భావ యోకే హి చూతసంత్రా ప్రిబలవైరస్యం ప్రాచీనే తు దౌదాసీన్యమితి స్థితే అత్ర తద్వైరసీత్య మాశ్చర్యావహ మితి ఫలితార్థ ఆన్యోఽప్యర్థః ప్రతీయతే కృష్ణేణ కృతపక్షచ్ఛేదోపి గిరి స్తుతోష మఘానా చిరాదారభ్య కృతస్నే హాపి గిరి స్తస్మిన్ వైరస్యం చకారేతి ద్వయ మిదం చిత్ర మితి భావః అపి చ హరిశా ఇంద్రేణ తదానీం కృతపక్షపాతోపి గిరి శ్చిరాన్మఘానా కృతపక్షపాతో భవదిత్యోవోవిరోధ తోషం పుపోష తథాపి తత్ర వైరస్యం చకారేత్యన్యో విరోధ ఇతీదం విరోధద్వయం చిత్రమితి చ ప్రతీయతే 30

తతః॥ భగవదుపదేశాన న్తర మిత్యర్థః -

శ్లో॥ హితాం భగవతో వాణీం ప్రమాణం చ విచింత్య తే

విధివత్పూజయాం చక్రు ర్విమోహీ జగతిధరమ్

హితామితి॥ తే సందాదయం భగవత కృష్ణస్య సంబంధినీం వాణీం వాక్యం హితాం ప్రియాం ప్రమాణం చ ప్రమాణభూతాం చ విచింత్య ఆలోచ్య ఫలప్రదానద్వారా స్వేషాం త్పూజప్రదానద్వారా గవాం చ ప్రియంకరస్య బహుపకారకస్య గోవర్ధి నస్య ప్రత్యుపకారభూతా ఛ జా తత్సంశోషావహత్వేన స్వేషా మధికఫలదాత్రీతి

శ్రీకృష్ణవాక్యం యథార్థమృత్యేతిభావః విమోహో దజ్ఞానాత్ భగవన్మాయా
బలాదితి వా జగతిభ్రం పర్యంతం విధివత్ యథాశాస్త్రం పూజాయాంచక్రః
సమపూజయత్ యద్వా విగతో మోహో విమోహః మోహోభావః తస్మాత్
ద్రదేవతోపాసనాత్మకస్య ప్రత్యక్షపర్యతమాజాత్యాగపూర్వకః సరోజేంద్రారాధన
రూపస్య వా మోహస్య నివృత్తత్వాదితి భావః 31

శ్లో॥ గోగణం హతభుజం ప్రదక్షిణ జ్వాలజాల మవసీసురా . పి

తర్సయత్ వ్రజనివాసినాం | వజో భూభృతే ఒలి మధ స్య వేదయత్
గోగణమ్ | వ్రజనివాసినాం గోపనాం వ్రజ స్సమూహః గోగణం గోసమూహం
తర్సయత్ తృణాదిదానేకేతిభావ తథా ప్రదక్షిణజ్వాలం ప్రదక్షిణః స్యనం
జ్వాలం హతభుజః యస్య తిం హతభుజ మగ్నిం తర్సయత్ అజ్యే నేతి
భావ తథా అవసీసురాపి బ్రాహ్మణాంశ్చ తర్సయత్ సేణయత్ దక్షిణాదిభిరితి
భావ ఉధ తతః భూభృతే గోపరసపర్వతాయ బలిం పూజాం ఉపహారం వా
స్య వేదయత్ నిశేదయామాస సమర్పయామాసేత్యర్థ 32

శ్లో॥ ఉచ చేతనయ న్నచ ప్రవేశా దచలేంద్రం బల మగ్రహీ న్మురారి

చరితిం పరివేయ తద్గీరం న తదా కే పున రద్భుతం వితేనుః
అశేతిమురారి కృష్ణః అనప్రవేశాత్ స్వస్య పర్వతాంతఃప్రవేశా ద్ధే . అచ
లేంద్రం గోపరసం చేతనయత్ చేతనీకుర్వత్ ప్రాణవన్తం కుర్వన్నిత్యర్థః బలిం
గోపై స్సమర్పితం పూజాపహారాదికం అగ్రహీత్ స్వీచకార తత్ గభీరం దుర్వి
క్షేయం చరితం చరిత్రం నివీయ శ్రుత్వా దృష్ట్యేతి వా తదా తదాసీం కే పునః
కేవా జనాః అగ్భుతి మాశ్చర్యం నవితేను. నవిస్తారయామాసు సర్వేషాశ్చర్యం
ప్రవేదిరే ఇత్యర్థ అచేతనస్య వాక్పాశ్యాదిరహితస్య పర్వతస్య చేతనీభూయ బలి
గ్రహణ మితి యత్ తన్మహదద్భుతమితి భావః 33

శ్లో॥ బలిపు ర్మఘవా నహితో హరే రితి న హేతు రహిదుహి నాదరే

ఒలిమసావచిలచ్ఛలత స్వయం పరిజిఘ్న రిదం వ్యధితధ్రువమ్
బలిపురితి॥ అహిదుహి అహిం వృత్తాసురం గుహతి హినస్తీతి అహిదుర్భ
తస్మిన్ ఇంద్రే విషయే సర్వే వృత్తాసురేషామితి రథస హరేః కృష్ణస్య నాదరే
న ఆదర నాదరః న ఇర్థోయం న శబ్ద తేన సహ సుచ్ఛువేతిసమాసః తస్మిన్ నాదరే
ద్వేషే బలిపుః బలస్య బలాసురస్య బలభద్రస్యేతి చ గమ్యతే రిపు శ్శత్రుః
మఘవా ఇన్ద్ర హరే. కృష్ణస్య న హేతః న శబ్దేన సహ సమాస. అహిత విరోధితి
యావత్. ఇత్యయం హేతు కారణం న న భవతి మదగ్రిజస్య బలస్య యస్మాదయం
రిపు శ్శత్రో మమాపి ద్వేష్య ఇతి హేతునా ఇంద్రే శ్రీకృష్ణో ద్వేషం నకృతివానితి
భావ తస్మి ఇంద్రద్వేషే కో హేతు రత ఆహ బలిమితి అసౌ కృష్ణ. అచలచ్ఛలతః
పర్వతవ్యాజాత్ పర్వతపూజామిషేషేత్యర్థః. బలి ముపహారం స్వయం పరిజిఘ్నః ;

గృహ్నితు ముచ్చస్స గిరిపూజావ్యాజేన స్వోదరపూరణం కర్తు మిత్యర్థః ఇద మింద్ర పూజానివారణం వ్యధిత అకరోత్ దుఃఖం నిశ్చయ అత్ర బలభద్రరిపుత్వస్య శ్లేష లబ్ధిత్వేన ఆహేతుత్వే సిద్ధిపే హేతుత్వప్రతిషేధ శ్చమతా రావహ ఇతి ప్రతిషేధా లంకారః 'ప్రతిషేధః ప్రసిద్ధస్య నిషేధస్యానుకీర్తన' మితి లక్షణాత్ 34

X|| అథ నిజవిమతమురరిపుచరిత పరికుపిత హరిహయసమీరిత సంవర్త సమయ సముజ్జంభణోచిత ధారాశధారాధర నిరంతరసముద్గీర్వమాణ సలిలా సార చుళకితాశేచనివేశప్రదేశతయా సముద్గీర్వకర్షణపరుషవిష మదీన భాంకారేణ సురభినికరేణ సమ మతికర్షణ తేషు గవీశేషు శరణముపయా తేషు

అథేతి|| అథ అచలపూజానన్తరం నిజవిమతస్య స్వశతో మురరిపో కృష్ణస్య సంబంధినా చరితేన స్వపూజానివారణరూపేణ వ్యావారేణ యద్వా నిజవిమతం స్వవిరుద్ధం యన్మురరిపుచరితం తేనేతివా పరికుపితం అత్యన్తకుపితః య హరిహయ ఇన్ద్రో తేన కర్తాసమీరితైః ప్రేరితైః సంవర్తసమయసముజ్జంభణేప్రశయకాల విజృంభణేఉచితైః యోగైః ప్రశయకాల సముల్లాసనార్హైః రిత్వర్థ యద్వా సంవర్తసమయసముజ్జంభణస్య ఉచితైః రనుకూలైః ప్రశయకాలకర్తృక విజృంభణస్య సహచరైః రిత్వర్థః ఉగ్రయథాపి ప్రశయకాలే ఇవ సముజ్జ్వంభమానైః రిత్వర్థః ధారాశై రవిచ్ఛిన్నై ర్ధారాధరైః శ్రేష్ఠైః నిరన్తరం అవిచ్ఛేదం యథా తథా సముద్గీర్వమాణేన సమ్యగుద్యమ్యమానేన విబుజ్యమానే నేత్యర్థః 'నిఘ్నాశోద్గీర్ణవాంతాది గౌణవృత్తివ్యపాశ్రయం అతి సుందర మన్యత్ర గ్రామ్యకర్తృం విగాహతే ఇతి వచనాత్ నాత్రాశ్లేలత్వస్వస్రక్తిః సలిలాసారేణ ఉదకధారాసంపాతేన చుళకితాః కబళితాః నాశితా ఇతి యావత్ అశేషా స్సర్వేనివేశప్రదేశాః నివాసస్థలాని యేషాన్తేషాం భావ స్తత్తాతయా తథోక్తమ్ అతి కదర్థితేషు అత్యన్తపీడితేషు గవీశేషు గోపేషు సముద్గీర్ణః సమ్యగుక్తః ఉచ్చైకృత ఇతి యావత్ కర్ణపరుషః శ్రవణకరోరః విషమః ప్రతికూలః దీనః కృపణ ఏవంవిధో భాంకారః భామితి ధ్వనిః యేన తేన తథోక్తేన సురభినికరేణ గోబృందేన సమంసహ శరణం రక్షక ముపయూతేషు ప్రాప్తేషు సత్సు ఏవంవిధాపదుద్ధారక శ్రీకృష్ణ ఏవ సత్వస్య ఇతి సర్వే గోపా గోభి స్సహ శ్రీకృష్ణం శరణాగతా బభూవురితి భావః యద్వా త్వదుక్తీత్యా ఇన్ద్రాపరాధం కృతవతా మస్మాక మీదృశీ దురవస్థా సంజాతేతి త్వమేవేమా మాపద మపహర్తుం త్వమనే ఇతి వదన్త స్సర్వే గోపా శ్రీకృష్ణం శరణంగతా ఇతి భావ 35

శ్లో|| అపయశః ఖలు గోత్రభి దిత్వలం భువి బభూవ హరేరితి చింతయా

అపనయన్నివ తద్యతనం వినా వ్యధితగోత్రసముద్గరణం హరిః

అపయశఇతి|| హరే రిన్ద్రస్య కష్టస్థితి చ గోత్రభిత్ పర్వతచ్ఛేత్తా వంశనాశకశ్చ

ఇష్టేన మపయశః కష్టేః అల మతిశయేన భువి లోకే బభూవ ఖలు అభవ
 క్షుల అపయశః కష్టేః అల మతిశయేన భువి లోకే బభూవ ఖలు ఇతి లోకాపవాదో
 వ గానీతి భావ ఇతి చింతయా ఏవం విచింత్యేత్సర్థం తపయశః అపయన్నివ
 విచింత్యే వేద్యేత్ప్రేక్షా హరి కృష్ణ యతనం వినో ప్రయత్నం వినో లీలయేతి
 మూర్తి గోగముద్ధరణం పర్వతోతే పాం వంశోద్ధారం చ వ్యధిత అకరోత్
 తానీతి గోత్రోద్ధారక ఇతి మహావీరీర్ని నాయకే చేత్ తయా పూర్వోక్త
 మపయశో కష్టేః మత్వా హరి గోత్రోద్ధారం చకారేతి భావః అత్ర గోత్ర
 చింతనముక్త మపయశ దేవేంద్రవిషయమ్ గోత్రోద్ధారప్రయత్నయశస్సు శ్రీకృష్ణ
 విషయమితి కృత్వా అన్యవిషయయశనా అన్యవిషయాపవాదస్య అనివార్యత్వేపి
 తన్నివాణం సంభావితమితి అతిశయోక్తిగరోత్ప్రేక్షాంకార అయంచ హరి
 గోగముద్ధయహోతాపిత ఇతి వివేక. అన్యథా చేదం వ్యాఖ్యాయతే తథాహి
 హా కష్టేః మమ ఘనీ గోత్రభిద్యంత్యేత్తా ఇత్యుపయశః అలం బభూవ
 ఖలు అనివారణం భూతనచ్చేతి భవిష్యదధే భూతన త్ప్రీతిత్యయ. భవిష్యతీశ్వర
 శ్రీకృష్ణ ఇంద్రాధనం నివారయత్వా స్వజనేన అద్రిం పూజయత్వా ఇంద్రకోప
 న్నాశాన్యవంశం నాశయామసేత్యపకీర్తి ర్మహతీ మమ న్యాదితి భావః ఇతి
 చింతయా వ్యసనేన ఆక్రాంతో భూత్వేతి కేవ. తగుత్పత్యమాన మపయశ. అప
 యశః నివారయతు మిత్సర్థం యతనం వినో ప్రయత్నం వినైవ హరిః కృష్ణః
 గోత్రసముద్ధరణం పర్వతోతే పాం వ్యధిత ఇవేతి వాక్యాలంకారే పర్వకే ఉక్తి
 తు తనక క్షత్వా క్షేద్యంతో వేదితి వంశోద్ధారక ఏవాహం స్వాం నను వంశ
 చేత్తేతి మత్వా శ్రీకృష్ణ గోవరహోద్ధారం చకారేతి భావ అత్ర పూర్వార్థేన
 గోత్రభి దిత్వయశో యథా హరే రింద్రస్య బభూవ తద్వస్తమాపీ త్యుపమాలం
 కారో భవ్యతే ఉత్తరాధనం తు తాదృశగోత్రచేదనజన్య మపయశ పరిమారుం
 ఇంద్రో గోత్రోద్ధారం చకారేతి వ్యజ్యతే

36

|| గోగణై స్సమ మార్తారై ర్యశోదాతనయాజ్ఞయా
 మూర్తితల మాభీరా జవా దనజగాహిరే

గోగ-రితి|| ఆ-రాః గోవా ఆర్తారైః అర్తస్తవేకీతై గోగణై సురభిబృండ్వై
 స్సమం సమా యశోదాతనయాజ్ఞయా శ్రీకృష్ణనిదేశేన జవా చ్చీఘ్రం జమూత
 తలం శ్వతాధ ప్రదేశ మవజగాహిరే ప్రవివిషు అత్ర వృష్టిభీత్యా కిమూతతలం
 మేఘన్యాధ ప్రదేశ మవజగాహిరే ఇతి మాఘ్యం గమ్యతే జమూతౌ మేఘశ్వతా
 విశ్వమర చదేదిం స్వంగ్రం కవినా వివక్షితమితి వాద్యం తథాత్వే గోవర్ధన
 తలం గోవా ఇద్యేవ శాకం కవినా పర్యేతి, నతు పున ర్గర్భద్యయస్ఫోరకం నిమూత
 పద మిత్సలమ్

37

శ్లో॥ కలుషేషి జన్మే లోకే నిర్మల్యాదప్రవృత్తిభి

సతదా హరిమహాత్మ్యా త్పంకస్పర్శః పశో రసి

కలుషేషి॥ నిర్మల్యాదప్రవృత్తిభిః నిర్మల్యాదా ఉద్వేలా ప్రవృత్తిః ప్రసారో
యేషానైః అపరిమితై రిత్త్యైః జలై రుద్వేకే హేతుభి లోకే భువనే కలుషే పంకిలే
సత్యసి తదా హరిమాహాత్మ్యాత్ హరే కృష్ణస్య మాహాత్మ్యాత్ ప్రభావాత్
గోవర్ధనోద్ధరణరూపాత్ పశోరసి జాత్యేకవచసం గవామపీత్యర్థ అపినా కరుత గోపా
నామితి గమ్యతే పంకస్పర్శ కర్దమంబంధ స నాసిత పర్వతాధ ప్రదేశే వృష్ట్య
భావాదితి భావః సచ ఇతి త్తః పతితవరధారాప్రచాహ ఎర్వతాధోదేశే పరం
త్యేవేతి కుత పంకాభావ ఇతి వాచ్యమే ఎర్వతప్రాసదృషద్భి సేతుభూతాదిభి
స్సర్వత్ర వర్షప్రవాహస్య నివారితత్వాత్ యద్వా ఎర్వతకటిప్రదేశే గోగోషగణం
స్థాపయిత్వా తమపరి చిత్రవ త్పర్వతశిఖరం కృష్ణా దధారేతి బోధ్యమ్ అథవా
భగవదాజ్ఞావశా త్సాగరసన్నివృత్తివత్ వరోదకమసి నివృత్త మేవాభూత్ సతు
పునః పర్వతాధోదేశే ప్రసారేతి జ్ఞేయమ్ వ్యంగ్యార్థస్య నిర్మల్యాదప్రవృత్తిభిః
ఉల్లంఘితవిధివిషేదై మర్యాదా విధిశాస్త్రజన్యా సతి నిర్గతా మర్యాదా యన్యా
స్సా నిర్మల్యాదా ప్రవృత్తి ర్వాప్యసారో యేషానై రితి సమాస జలై రుదయో
రభేదాత్ జడై దుష్టై రిత్త్యై లోకే కలుషే ఆవిలే సత్యసి పాపభూయిష్టే సత్య
పీత్త్యర్థం కలుషశబ్దో యద్యపి పాపగుణవాచ తిథాపి కలుష మన్యాస్తీతి పుష్పత్వత్వా
కలుషవద్రవ్యవాచీ చ తదా హరిమాహాత్మ్యాత్ భగవత్ప్రభావాత్ పశోరసి అవి
వేకినోపి స్వాశ్రితస్యేతి శేషః పంకస్పర్శ పాపసంబంధ స నాసిత ఇతి అపిచ
వరాసు జలైః కలుషేషి లోకే తదా శిరిది హరే సుసర్వస్య మహాత్మ్యా త్పశోరసి
పంకస్పర్శో నాసీదితి చ ధ్వన్యతే

38

శ్లో॥ పరిభూతి రభూ జలై ర్న తేషా మతిసంధైరసి మాధవాశ్రితానామ్

గతిరోధితు సత్పదచ్యుతై స్తై ర్భగవతే పంక ముపార్జితం ప్రభూతమ్

పరిభూతిరితి॥ మాధవాశ్రితానాం కృష్ణ మాశ్రితానాం తేషాం గవీశానాం అతి
సంధైః నిస్సేమై రసి 'సన్ధా సన్ధాసనీమయో రిత్త్యమరశేషః జలైః పరిభూతిః తిరిస్తారః
వీడేతి యావత్ నాభూత్ నబభూవతు కిన్తు సత్పదచ్యుతైః సతాం నక్షత్రాణాం
పంధా సత్పద మాకాశ ఇత్యర్థి ఋక్పూర్వబూః పథామితి మానాంతోప్రత్యయః
తస్మాత్ చ్యుతై భ్రష్టైః మేఘాహి ఆకాశే స్థిత్వా జలం వమస్తీతి ప్రత్యక్షం తై
ర్జలై ఆకాశగతమేఘవృష్టై రుద్వేకై రిత్త్యై ధరణౌభువి గతిరోధి సంచారప్రతిబంధకం
ప్రభూత మధికం పంకం కర్దమ 'పంకోఽస్త్రీ శాకర్దమా' విత్యమః ఉపార్జితం
సంపాదితం కృతమితి యావత్ తాదృశజలవశా ద్భువి మహాకా పంక స్సమజనీతి
భావః వ్యంగ్యార్థస్య మాధవాశ్రితానాం భగవద్భక్తానాం తేషాం అతిసంధై ర్నిర్మ

ర్వాదై. 'సంధా ప్రతిజ్ఞా మర్యాదా' ఇత్యమర. జలై ర్జడై పరిభూతి స్తిరస్కారో
నా భూత్ సహి భగవద్భక్తానాం కదాచిదపి కైశ్చిదపి పరాభవ స్యాదిహి భావ
సన్నధమ్యతై. సన్మార్గభ్రష్టైః తైః జడైసు ధరణౌ భూలో కేగతిరోధి స్వర్గాదిప్రాప్తి
విరోధి ప్రభూతం పంకం పాప మాపార్జితం సంపాదితం దుష్టాహి మహాత్మను అప
చారం విధాయ పాపమేవ సంపాదయన్తి నతు తదపచారేణ మహాత్మనాం కాపి
క్షతి. భగవత స్తత్సక్షపాతిత్వాదిహి ఫలితార్థ

39

శ్లో॥ స్వకం ప్రకాశం వృషభావ మింద్ర స్వర్వేశ్వరస్యావమతే ర్వితేనే

గవాం నిరుంధేస్మ సంతతేసు స్వైరప్రవృత్తిం విపరీతమేతత్

స్వకమితి॥ ఇంద్ర స్వర్వేశ్వరస్య కృష్ణస్య అవమతే రవమానా ద్దేహిః శ్రీకృష్ణ
మనమత్యేత్యర్థః స్వకం స్వకీయం వృషభావం వృషత్వం వాసవో వృత్రహా వృషే
త్వమరి వృషభత్వం చ ప్రకాశం ప్రకటం వితేనే చకార స్వర్వేశ్వరప్రాతికూల్యం
ఓర్వాణో వృషభవ స్మాధ ఏవేతి భావః అత్ర ఇంద్రేణ స్వస్త్రిక్ సిద్ధస్యైవ వృష
భావస్య స్వర్వేశ్వరావమహిద్వారా పునః ప్రకటికృతత్వా ద్విధ్యలంకారం 'సిద్ధస్యైవ
విధానం యత్తా మాహు ర్విధ్యలంకృత మితి లక్షణాత్ అయంచ వృషశబ్దగతశ్చే
షోతాశిత ఇతి బోధ్యమ్ స ప్రకటితవృషభావ. ఇంద్రస్త్వ గవాం సంతతే. గోసమూ
హస్య స్వైరప్రవృత్తిం యథేష్టసంచారం నిరుంధేస్మ నివారితవాక్ వృష్టేతి
భావః అన్యత్ర గవాం సంతతే ప్రజాయా. స్వైరప్రవృత్తిం నిరక్తరోత్పాదనం
నిరుంధే స్మేతి గమ్యతే ఏత ద్విపరీతం విరుద్ధం వృషభస్య గోసంతతివర్ధక త్వే సహజే
సతి తన్నిరోధనం చిత్రిమితి భావః విరోధాభాసాలంకారం వ్యాఖ్యాస్తరమసి
తధాహి ఇంద్ర. ప్రకాశం ప్రకృష్టం స్వకం వృషభావం ధర్మస్వరూపత్వం స్వర్వే
శ్వరి స్యావమతే తద్వా రేత్యర్థ వితేనే విరుద్ధక్షణయా నాశయామానేత్యర్థః స
ఇదం గవాం సంతతే సుంఘస్య స్వైరప్రవృత్తిం నిరుంధే స్మ ఇత్యేత ద్వయమపి
విపరీతం విరుద్ధమ్ దేవావమాననం గోనిరోధ శ్చేత ద్వయ మధర్మస్వరూపాణాం
రాక్షసానా మేవ కృత్యం నతు ధర్మస్వరూపాణాం దేవనామితి సిగ్ధే దేవేంద్రోప్యేవ
మకృత్యం కృతవానితి మహదాశ్చర్యమితి భావ .

40

శ్లో హంసస్య తస్యోదయతోఽఖిలేషు లోకేషు శోభాతిశయాశ్రయేషు

ఆంధ్యం ప్రపద్య ప్రతికూలచారీ తమోనుగ. కాశిక ఏవ నాన్య.

హంసస్యేతి॥ తస్య హంసస్య పరమాత్మన కృష్ణస్య ఉదయతః ఆవిర్భవాత్ అఖి
లేషు సర్వేషు లోకేషు జనేషు శోభాతిశయాశ్రయేషు శోభాతిశయస్య కాన్యతిశ
యస్య ఆశ్రయాః ఆధారా. తేషు అతిశోభాశాలిషు సత్పు ఇత్యర్థ కాశిక ఏవ
ఇంద్ర ఏక ఏవ తమోనుగం తమ తమోగుణమనుగచ్ఛతి ప్రాప్నోతి ఆధోక్త తమో
గుణపరవశ ఇత్యర్థః అతఏవ ఆంధ్యం మోహం ప్రపద్య ప్రాప్య ప్రతికూలచారీ
ప్రతికూలం కృష్ణస్యాననుకూలం యథా తథా చరతి సంచరతీతి ప్రతికూలచారీ

విరుద్ధాచరణ ఇతి యావత్ భవతీతి శేషః అన్యః ఇం దవ్యతిరిక్తో జనః న-తథా ప్రతి
కూలచారీ నభవతీత్యర్థః స్వంగార్థస్సు తస్య ప్రసిద్ధ్యహంసస్య సూర్యస్య ఉదయతః
ఉదయా ద్దేతోః అఖలేషు లోకేషు భువనేషు శోభాతిశయాశ్రయేషు సత్సు దీప్తేషు
సత్త్విత్పర్థ కౌశికః ఉలూక ఏవ 'మహేంద్రగుగ్గులూలూకవ్యాలగ్రాహిషుకౌశిక' ఇత్యు
మరః. తమోనుగః అంధకారం ప్రాప్త స్సౌ అతఏవ ఆంధ్యంచ రింద్రియన్యాప్రసారం
ప్రపద్య చక్ర రింద్రియవ్యాపారశూన్యో భూత్వేత్యర్థం. ప్రతికూలచారీ స్వానభిమత
సంచారః చక్రః ప్రసారణేనతి అభిమతస్థలే ప్రవర్తతే అనభిమతాత్మ నివర్తతే
తదభావే అభిమతానభిమతవివేకో నన్యాదితి భావః. అన్యః న తథా న కౌశికానామేవ
దివాంధత్వాదితి భావః ఏతేన మహేంద్రస్య ఉలూకసామ్యం వసు వ్యజ్యతే 41

X|| తవ యదునందనాపదాచనిశమనసమచయవిగళితదురవప్టుంభసంభా
రేణ జంభరిపుణా నివారితే వారివాహనివహే విహాయ విహాయస
స్థల మపసరతి నిరపాయ మావాసవసుమతీసవిధ మధిశయానేషు
గోపాలబాలేషు—

తదన్వతి|| తదను గోవర్ధనోద్ధారానంతర మిత్యర్థః యదునందనస్య శ్రీకృష్ణస్య
సంబంధినః అపదానస్య గోవర్ధనోద్ధరణరూపాద్భుతకర్తృణః విశమనం శ్రవణం తస్య
సమసమయే సమకాలే ఏవ యదా యదునందనాపదానం శ్రుతం తదైవేత్యర్థం.
విగళితః అపగతః దురవప్టుంభసంభారః మప్టగర్వాతిశయః యస్య తేన తథోక్తేన
జంభరిపుణా జంబాసురశత్రుణా ఇంద్రేణ నివారితే నియమితే వారివాహనివహే
మేషుసమూహే విహాయసస్థల మాకాశప్రదేశం విహాయ త్యక్త్వా అపసరతి
నిమ్గ్రస్తే సతి అపయాతే సతీత్యర్థః గోపాలబాలేషు గోపబాలేషు నిరపాయం
అపాయరహితం యథా తథా ఆవాసవసుమతీసవిధం నివాసభూమిసమీప మధిశయా
నేషు అధిస్తిత్య శయితేషు సత్సు అధిశీజ్ఞానామితి ఆధారస్య కర్మత్వం మేఘైః
నివాగృహణం నిర్మూలం నాశితత్వేన తమ్భాసమీపే ఏవ గోపాలా శ్శయితా
అభవ న్నితి భావ 42

శ్లో|| అనునేతుం యథాస్థానసంస్థాపితగిరిం హరిం

పురందర స్సమాయాసీ దాసీ చ్చావనతాననః

అనునేతుమితి|| పురందర. ఇంద్రః యథాస్థానసంస్థాపితగిరిం స్వస్థానసహితగోవర్ధనం
హరిం కృష్ణ మనునేతుం ప్రసాదయితుం సమాయాసీ దాజగమ అననతానన.
నమ్రమూఖః లజ్జయేతి భావః ఆసీచ్చ బహువ చాత్మవ్యోక్త పురందర ఏవా
త్రాపి కర్తా 43

X|| ఆనమ్య చ ముహుర్ముహు రనంతర మస్తాపిత

ఆనమ్యేతి|| ముహుర్ముహుః అపకృత్ ఆనమ్య ప్రణమ్య అర్థాత్ హరి మిత్యేవ
అనంతరం తతః అస్తాపీచ్చ స్తుతవాన్ 44

తదాహి॥ స్తుతిమేవ ప్రతిపాదయతి కవి రిత్యర్థః

శ్లో॥ పరేభ్య స్త్వం ముక్తిం కథమివ ముసీనా మవిరత

స్మృతిశ్రేణీరశ్మిప్రకరపరిణద్ధో వితరసి

నిమగ్న స్తద్భక్తిప్రచురజలధౌ తారయసి తా

స్కంధం వా తత్త్వం తే క ఇవ వివరీతుం ప్రభవతి

పరేభ్య ఇతి॥ ముసీనాం యోగినాం సంబంధినీ యా అవిరతస్మృతిశ్రేణీ సంతత
ధ్యానధారా సైవ రశ్మిప్రకర రజనివహః తేన పరిఃస్థః బద్ధః ణబాబద్ధనే ఇతి
ధాతుః త్వం పరేభ్యః ఇతరేభ్యః భక్తేభ్య ఇత్యర్థ ముక్తిం మోక్షం కథమివ
కథంవా వితరసి దదాసి స్వయం ముక్తిం పరా న్యోచయతు నామ త్వం తు స్వయం
బద్ధః పరేషా మోచనే తవ కా కథేతి విరోధ. అవిరత స్మృతిమాత్రేణ మునిభ్యో
ముక్తిం వితరసి తవ నిత్యముక్తత్వా దితి తత్పరిహారః విరోధాభాసాలంకార.
తద్భక్తిప్రచురజలధౌ తేషా మ్మసీనాం భక్తి రేన ప్రచురజలధి. మహాసముద్రం
తస్మిన్ నిమగ్న న్నాతః త్వం తాన్ భక్తాన్ కథం వా కేన ప్రకారేణ తారయసి
జలధిపారం గమయసీత్యర్థ స్వయం తీర్ణ పరానాయేదితి న్యాయాత్ స్వయం
మగ్నస్య తవ పరితారణకథా దూరేతి భావః. అత్రాపి అస్య విరోధస్య నిష్కలం
భక్తాన్ త్వం సంసారపారం గమయసీతి పరిహారి విరోధాభాసాలంకారః తే
తత్త్వం యాధార్థ్యం వివరీతుం చిరేతుం క ఇవ కోవా ప్రభవతి శ్లోతి
నకోపీత్యర్థ దురవగాహత్వా దిత్యేకో భావః అత్యస్తవిరుద్ధవిషయత్వా దిత్యన్యో
భావః ఏతేన తవ యాధార్థ్యస్య దురవగాహత్వాదేవ త్వం గోపమాత్రం మత్వా
మయా తథాపకృతమితి న్యాపకారహేతుః స్ఫూరితః

45

శ్లో॥ అమత్వా త్వా మాశాపరవశహృదః కేఽపి విదధు

స్ఫురన్నానారూపా స్త్వయి మిషతి సంసారనటనమ్

చిరా దప్యప్రాప్తాః కిమపి ఫలమాదార్య మథ తే

విదిత్వా యాచంతే కృతమితి వచః కేవల మహాః

అమత్వేతి॥ కేపి జీవా జీవతత్త్వస్యాపి దురవగాహత్వాత్ కేపి త్యుక్తిమ్ త్వా
మమత్వా అజ్ఞాత్వా సచ్చిదానందస్వరూపం న్వాత్మాభిన్నం పరమాత్మానాం త్వా
మవిదిత్వేత్యర్థ. అజ్ఞానమూలకత్వా త్సంసారస్యేతి భావ ఆశాపరవశహృదః ఇచ్ఛాప
హృతమనః. కామాభిభూతా ఇత్యర్థః నిష్కామస్య సంసారప్రవృత్త్యభావాత్ ఇతి
భావః స్ఫురన్నానారూపాః స్ఫురన్తి ఆవిర్భూతాని నానారూపాణి దేవతిర్యగాదిభేదేన
బహువిధశరీరాణి యేషాస్తే తథోక్తాః సంతః త్వయి మిషతి పశ్యతి సతి సర్వసాక్షిత్వా
త్తవేతి భావః సంసారనటనం సంసారః దారాపుత్రప్రోషణాదిరూపః వ్యవహారః సవవ
నటనం నాట్యం మిథ్యాత్వాదితి భావః విదధు శ్చక్రు. చిరాదపి బహుకాలాదపి
కిమపి యత్కించిదపి ఫలం సుఖం అప్రాప్తాః అగతాః అప్రాప్త్యేత్యర్థః. సంసారే నాస్తి

ఖలు కదాచిదపి కియదపి సుఖం సర్వస్య సుఖస్య దుఃఖమిశ్రాత్వాదితి భావః అథ నిత్యానిత్యవస్తువివేకానంతరం తే తవ జౌదార్య ముత్కృష్టతాం పురుషోత్తమత్వమితి యావత్ విదిత్వా జ్ఞాత్వా కృతం ఇతః పరం తవ సంసారేణాలం ఇత్యేవం రూపం వచనం కేవలం తావకం వాక్యమాత్రం నహి త్వదనుగ్రహం వినా అస్మాకం సంసారనివృత్తిరితిభావః యాచస్తే పార్థివస్తే అహో ఆశ్చర్యమ్ జీవభ్రామణరూపం త్వన్మాయాబలం తన్నివర్తనాత్మక స్త్వదనుగ్రహశ్చ అత్యద్భుతమితి భావః వ్యంగ్యార్థస్య కేవలం నటాః త్వా మమత్వా త్వం లుబ్ధ ఇత్యజానానా ఇత్యర్థః 'అవిదితపరిశోస్తే దోర్బలం కార్యుకేస్మి' నిత్యాదివ త్సామాన్యజ్ఞానవాదో విశేషజ్ఞానే పర్యవస్యతీతి ధ్యేయం. ఆశాపరవశహృదః ముహుర్ముహు రాక్ష్యదర్శనోత్సుకోఽయం ప్రభు రభిష్టం దాస్యతీ త్యాశాశతాదిష్టా ఇత్యర్థః అత ఏవ స్ఫురన్తి సుందరాణి నానారూపాణి వేషాః యేషాస్తే తథోక్తా స్సన్తః త్వయి మిషతి సతి త్వదవలోకనార్థ మేవేత్యర్థః సంసారనటనం శాకుంతలాదివ త్సంసారాభిధస్య యత్కించి న్నాటకస్య నటనం యద్వా సంసారస్యైవాభినయం విదధుః చిరాదపి ఆప్రభాతమపి కిమపి ఫలం వస్తువాహనాదిక మప్రాప్తా స్సన్తః అథ తే జౌదార్యం విపరీత లక్షణయా లుబ్ధత్వం విదిత్వా కృతమితి వచః కేవలం నతు ధనాదిక మిత్యర్థః యాచస్తే తావతాపి శ్రీమాభావరూపఫలసత్త్వాదితి భావః .

46

శ్లో॥ సతీ చే ల్లోకానాం నభవతి హి బాధాప్తి రసతీ
నవాత్మ్యంతం సత్యామివ భవతి యత్రప్రత్యయ ఇతి
అశక్తా నిర్వక్తుం ప్రకృతి మత ఏతాం తవ బుధా
భజంత్యేదాసిన్యా దహహ పరమానందలహరీమ్

సతీతి॥ అత్ర తవ ప్రకృతిం నిర్వక్తుమితి వక్ష్యమాణార్థకసంబంధా త్రప్రకృతిరితి విశేష్య పద శుద్ధ్యాహియతే తవ ప్రకృతి ర్మాయాశక్తి రితి యావత్ సతీ సత్యా చేతే త్రికాలాబాధ్యా భవతి యదీత్యర్థః లోకానాం మాయాజన్మానాం భువనానాం బాధాప్తిః బాధస్య ప్రాప్తిః బాధత్వ మిత్యర్థః న భవతి కారణస్య సత్యత్వే కార్యం సత్యం స్యాత్ ప్రకృతే జగత్కారణభూతాయా మాయాయా మిధ్యాత్వా త్కార్యభూతం జగదపి మిధ్యైవేతి భావః. నను “యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే” ఇతి శ్రుత్యా సత్యస్య బ్రహ్మణ ఏవ జగత్కారణత్వప్రసిద్ధే. కథ మిద ముక్తమితి చే దుచ్యతే మాయాశబలితే బ్రహ్మాణి అవిద్యాయుక్తే రజ్జౌ సర్పవ త్రప్రపంచః ప్రతీయతే ఇతి వివర్తవాదస్య సిద్ధాంతిత్యేన కేవలస్య బ్రహ్మణః న జగదే తుత్వం కిన్తు మాయావిన ఏవేతి కృత్వా మాయైవాత్ర జగత్కారణ మిత్యుక్తమితి బోధ్యమ్ తథా అత్యన్త మసతీ అవిద్యమానా వా న భవతి శిశశృంగాదివ త్వరూపేణ త్రైకాలికనిషేధప్రతియోగిని నా నభవతీత్యర్థ కుత ఇత్యత ఆహ యద్యస్మాత్ హేతోః సత్యామివ సత్రప్రకృతామివ బ్రహ్మాణీవేత్యర్థః ‘ప్రకృతిః

పచ్చభూతేషు పృథావే సచివాదిషు ప్రధానే కారణే గుహ్యే' ఇత్యభిధానాత్ జగదు
 వాదానకారణభూతం బ్రహ్మ ప్రతిపాదయత్యేవ ప్రకృతిశబ్దః తథాచ సూత్రం 'జని
 కర్తుః ప్రకృతి రితి తత్త్రైవోదాహృతం చ 'బ్రహ్మణః ప్రజాః ప్రజాయంతే' ఇతి
 ప్రత్యయః ప్రతీతిః భవతి అహ మజ్ఞో మా మన్యం చ న జానామితి మాయాశబ్ద
 వాచ్య మజ్ఞానం బ్రహ్మవత్పరోక్ష మనుభూయతే ఇత్యర్థః ఇత్యతో హేతోః ఏతాం
 తవ ప్రకృతిం నిర్వక్తుం సవసచ్చబ్దాన్యం నితరాం వక్తుం సతీతి అసతీతి వా
 నిష్కృప్య వక్తు మిత్వర్థః అజ్ఞాతా అసమర్థాః బుధా. విద్వాంః ఔదాసీన్యాత్
 మాయావిలాసోపేక్షణేన పరమానందలహరీం పరమసుఖప్రవాహం ఆత్మస్వరూప
 మితి యావత్ భజన్తి సేవన్తే ధ్యాయన్తి యావత్ మాయా తాగ్ర్యమిదం
 జగచ్చ ససత్ బద్ధమానత్వాత్ నాప్యత్ ప్రతీయమానత్వాత్ ప్రతీయతే
 బాధ్యతే చేతి హేతోః ర్మిద్యైవ ఇతి నిశ్చిత్త్య ఐంద్రిజాలికనిర్మితగన్ధర్వనగరాదావిన
 అత ప్రపణ్యే ఊదాసీనో భూత్వా కేవలమాత్మస్వరూపం భజన్ యావద్దేహపాతం
 జీవన్ముక్తో విద్వాన్ వర్తతే ఇతి బావః వ్యంగార్థస్త- తవ ప్రకృతి స్వభావః సతీ
 నాధ్వీ చేత్ లోకానాం జనానాం బాధాయా వ్యధాయా ఆస్తిః ప్రాప్తి ర్భాధాస్తి
 ర్భవతి సహి సజ్జనో జనాన్బాధతే ఇతి భావః అత్యంత మసతీ దుష్టావాన భవతి
 యద్యస్మాత్ సత్యాం ప్రకృతావిన సత్స్వభావే ఇన ప్రత్యయః విశ్వాసః భవతి
 'ప్రత్యయోఽధీనశపథజ్ఞానవిశ్వాసోపేతుషు' ఇత్యమరి. విసిత వేషవచనమాధుర్యా
 ద్యభినయేన సజ్జన ఇవ త్వయి విశ్వాసో భవతీత్యర్థః అతో హేతోః తవ ప్రకృతిం
 నిర్వక్తు మశక్తాః సజ్జనో దుర్జనో వేతి వివేక్తు మసమర్థా ఇత్యర్థః బుధా. ఔదాసీన్యా
 దుపేక్షణాత్ సేవాద్వేషయో రుభయోరపి ప్రహణేనేత్యర్థః పరమానందలహరీం
 భజన్తి ప్రాపుషన్తి అహ హేత్యాశ్చర్యే అవ్యయమ్

17

శ్లో॥ మన శ్లోకప్లుప్తం భజతు పరమాం నిర్వృతిమితి

క్షీపంత్యేతస్మిం స్తే చరణ మమృతస్యంది మునయః

క ఏవం జానీతే హృదయమిద మోత్సహచరం

విశ్వే తస్య దేత ద్విరహకృతకైవల్యమితి చ

మన ఇతి॥ శ్లో॥ ప్లుప్తం శ్లోకైః దుఃఖైః ప్లుప్తం దగ్ధం 'ప్లుషదాహే మనః హృదయం
 పరమాం నిరతిశయాం నిర్వృతిం సుఖం శీతలతాం చ భజతు ప్రాప్నోతు ఇతి
 మత్స్వేతి శేషః ఏవ మాలోచ్యేత్యర్థః మునయః మనసశీలాః యోగిణః ఏతస్మిన్
 మనసి అమృతస్యంది మోక్షప్రదం జలస్రావకం చ తే తవ చరణం పాదకమలం
 క్షీపన్తి స్థాపయన్తి ఆపన్నహచరం విషద్యుక్తం నాంసారికకేళపరాభూత మిత్వర్థః ఇదం
 హృదయం వినశ్యేత్ నష్టం స్యాత్ నిరసరధ్యానేన మనసో లయో భవతీతి భావః.
 ఏతద్విరహకృతకైవల్యం ఏతస్య మనసో విరిహేణ నాశేన కృతిం జాతం కైవల్యం
 మోక్షశ్చస్యాద్భవేత్ మనోలయస్యైవ మోక్షత్వాదితి భావః ఇత్యేవం శ్లో జానీతే

కోవేదనకోపి 'నాన్యః పంథా విద్యశేయగాయేతి' జ్ఞానమార్గా దన్యో న మోక్షహేతురిత్యేవ సర్వే జానన్తి భగవత్పాదావిండిధ్యానా దక్లేశేనైవ మోక్షో భవేదిత్యయం సులభో ప్రమాదశ్చ భక్తిమార్గః కైఽపి న జ్ఞాయతే ఇతి భావః. యద్వా ఏవం కో బ్రహ్మ జానీతే తస్య సాక్షాత్త్వత్పుత్రత్వా త్వద్భక్తిరసమాహత్యజ్ఞానం త్వదనుగ్రహేణాసి సత్వస్యమామితి వావ ఉత్తరాధ్యక్షిదం వ్యంగ్యం - ఆపత్సహచరం ఆత్మస్వస్వపాయశిలం మిత్ర మిత్యర్థ ఇదంసౌఖ్యం వినశ్యేత్ తాదృశ ముచ్యతే విపత్తిర్దుష్టహేతి భావః ఏద్యుహేణ మిన్ద్రాశేన కృతం కైవల్య మేకత్వ మనాధత్వమితి యావత్ తచ్చ న్యాదిత్యేవం కో జానీతే నకశ్చిద్భావిన మర్థం జానీతే ఇతి భావః

48

శ్లో॥ పరిప్రేమాధార స్వమసి సకలానాం ప్రకృతితః

స్తవ ప్రేష్టుః పాత్రం భవతి చిరసేవాభిరసికః

సదంభోన్యప్రేమాసిరుపధిక్రపానిరధి రసి

త్వమిత్యేవం జాగర్తహహ భువి కీర్తి ర్దపి తే

పరేతి॥ త్వం సకలానాం సర్వేషాం జనానాం ప్రకృతిత స్వభావతః. ఉపాధిం విశేత్యర్థః పరప్రేమాధారః పరిప్రేమాపదం అసి భవసి సర్వస్వాపి స్వస్వాత్మనః. పరప్రేమాస్పదత్వాత్ తస్య చ త్వదభిన్నత్వాదితి భావః. గోణాత్మానః పుత్రాదయో యద్యపి పరప్రేమాధారా స్తథాపి తత్ర పరిప్రేష్టా న నిరుపాధికత్వం పుత్రత్వాద్యుపాధిక్రతత్వా త్యస్యేతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం ప్రకృతిత ఇత్యుక్తమ్ తవ త్వత్సంబంధినః ప్రేష్టుః స్నేహస్య పాత్రం భాజనస్తు చిరసేవాభి ర్భుక్తుకాలసేవాభిరసి కో భవతి నకశ్చిదిత్యర్థః 'ప్రియోహి జ్ఞానినోత్కర్థ మహం స చ మమ ప్రియ' ఇతి జ్ఞానీహి భగవతః. ప్రియః వాసుదేవ స్సర్వమితి స మహాత్మా సుదుర్లభ ఇతి జ్ఞానినోదుర్లభత్వం చ గీతాను ప్రతిపాదితం ఏతేన పామరా సర్వేషి త్వం నిరుపాధికం ప్రేమకుర్వన్తి త్వం న తేహ మృధ్యే కస్మిన్షపీతి భగవతః కృతఘ్నత్వం ధ్వన్యతే అముమేవ ధ్వనితార్థ మాశ్రిత్య విరోధ ముత్థాపయతి సదంభ ఇతి తదపి తథాపి అన్యప్రేమా ఇతరస్నేహః సదంభః సోపాధిక ప్రాకృతానా మస్మాకం అన్యోన్యప్రేమ హి పరస్పరకృత్యప్రవృత్త్యా ద్యుపాధిక్రత ఇతి భావః త్వం తు నిరుపధిక్రపానిరధి రసి నిర్వాజదయాసముద్రం. అసి భవసి సహి భగవాన్ భ కసకాశాత్ కంచనార్థ మాకాంక్ష్య శేషు కృపాం కరోతి తస్య అవా ఫసమస్తకామత్వాదితి భావ ఇతి తవ భువి లోకే కీర్తిః ప్రథా జాగర్తి ప్రవ ర్తతే అచేతనాయా కీర్త్యాం చేతనత్వారోపా జ్ఞాగర్తి ప్రయోగః. జాగ్రనిద్రాక్షయే ఇతి భావః తేన చ కీర్త్యాం చిరస్థిరవిజృంభణం ప్రతీయతే అహహేతి వసుత పుర్వే నిరుపాధిక్రపాశ్రమీ. త్వన్య సవ్యాజకృపాశ్రయ ఇతి దుర్యశసి భవితవ్యే వైపరీత్య మాశ్చర్య మిత్యర్థః. విరోధాభాసాలంకారః 49

ఆవ॥ ఇతి పంచభిస్తుత్వా అథ స్వాపరాధక్షమ ప్రాథనాపూర్వకం స్తుతి ముపసంహరతి
స్మృశేన్ ఇతి-

శ్లో॥ స్మృశంతో భక్తానా మనిశ మపరాధానలక శా

భవంతం నిర్వాణాః కతికతి న కారుణ్యజలధిమ్

కటాక్షై స్తద్వన్మామపి సురగవీసంతతపయః

పరీ హపాప్రయై స్సవయ చిరమాగః కలుషితమ్

స్మృశన్త ఇతి॥ భక్తానా మాశ్చితానాం సంబంధినః అనిశ మవిచ్ఛిన్నాః కతి కతికతి
చ్యేనేన షట్సజ్జాయాం షట్భ్యో లుగితి లుక్ వీహ్నయాం ద్విర్భావః. కియత్సంఖ్యాకా
ఇత్యర్థః అపరాధానలకణ. అపచారరూపాగ్నికణాః కారుణ్యజలధిం దయాసముద్రం
భవన్తం త్వాం స్మృశన్తః ప్రాప్తా స్సన్త ననిర్వాణాః నశాన్తాః సర్వేషి శాన్తా ఏవే
త్యర్థః ఘనాద్ధిగిరిం ప్రాప్త్యన అగ్నిశ్శామ్యతీతి కృత్వా సముద్రం ప్రాప్త్య అగ్ని
కణానాం శాన్తి రివివాదైవ తద్వి శ్చనన్తం ప్రాప్త్య అపరాధా అపీతి భావ మదధీన
మాయాకబలతజ్ఞానా ఏతే మయ్యపరాధం కుర్వన్త నామ నాయం మయా గణసీయ
ఇతి త్వనేషు కృపామేవ కరోషీతి ముఖ్యార్థః. తద్వత్ తథా ఆగః కలుషితం ఆగాంసి
అపరాధాః తై సంజాతకలుషం త్వదపరాధకరణత్వాప్సిన మిత్యర్థః. మామపి సురగవీ
సంతతపయః పరీహపాప్రయై. సురాణాం గౌ సురగవీ కామధేయ. సమాసా న
ప్రవ టిత్వాత్ జీవ తస్యా స్సంతతపయః పరీహహః నిరన్తరక్షీరప్రవాహః. తైః
ప్రాయా స్తుల్యా తై స్సథోక్తే భగవతః పుండరీకాక్షత్వా త్వర్వకామప్రదత్వా
చ్చ భగవత్కటాక్షైః శ్వేతత్వా దిష్టప్రదానాచ్చ సురధేనుపయః పూరైరుపమితా
ఇతి బోధ్యమ్ కటాక్షై రివాంగై శ్చిరం స్సవయ సేచయ చిర మిత్యనేన ఇంద్రస్యా
త్యన్తసంతాపో వ్యజ్యతే

50

శ్లో॥ సురధేనుపయః పూరై రభిషిచ్య తతో హరిమ్

దివం దివస్సతిః ప్రాయా త్పరిపూర్ణమనోరథః.

సురధేన్వితి॥ దివస్సతిః ఇంద్రః తత్పురుషే కృతి బహుల మి త్యలుక్ కసాదే రాకృతి
గణత్వా త్సత్వమ్ తతః స్తత్యనన్తరం హరిం కృష్ణం సురధేనుపయ పూరై. కామ
ధేనుక్షీరప్రవాహై రభిషిచ్య స్సపముత్వా పరిపూర్ణమనోరథం పరిపూర్ణాః అవాప్తాః
మనోరథా స్సర్వే హృద్గతాః కామాః యస్య స తథోక్త స్సౌ దివం స్వర్గం
ప్రాయాత్ యయా

51

గ॥ అథ కదాచి దాచరితి హరివాసర వత ముపజాతానందం నంద మవగాహనా

స్వర్గ మనేహస మవిచార్య పరివిభావరి శమ నిభగినిపాసీయ మవగాహ

మాన మతిమాత్రమపిత. ప్రచేతో మాత న్నాన్వధీశనివేశ మవేశయత్

అధేతి॥ అథ తత కదాచిత్ కస్త్రింశ్చిత్సమయే ఆచరితం అనుష్ఠితం హరివాసర
వ్రతం ఏకాదశీవ్రతం యేన తం అత ఏవ ఉపజాతానందం ప్రభూతసుఖం సుఖపార

వశ్యా దేవ అవగాహనానర్హం ప్రవేశాయోగ్యం అనేహం కాల మవిచార్య
అనాలోచ్య అయం సమయో న యమునాపవేశార ఇత్యనిజ్ఞా యేత్యర్థః
పరివిభావరి నిశీధే విభక్త్యర్థే అవ్యయభావః శమనభాసీపానీయం శమనస్య
యమస్య భాగినీ సోదరి యమునేత్యర్థః తస్యా వానీయం జల మవగాహమానం
ప్రవిశంతం నందం గోఽం అతిమాత్రకుపిత అత్యంతో మర్షితః । పచేతోదూతః వరుణ
దూత స్వాధీశనివేశం స్వాధీశస్య స్వపతే ర్వరుణస్య నివేశం యదన మవేశయత్
ప్రవేశయామాస ణ్యస్తత్వా ద్వికర్మకత్వమ్

52

X|| సానే హి తత్.

తే నందనయనం స్థానేహి యుక్తమేవ. యోగ్యతామేవ దర్శయతి

శ్లో|| అసమయ మవిచింత్య త్ర సందే గతవతి సూర్యసూతా మశాంతనిద్రే

నిజగృహగత మక్రమం విదిత్వా కథమివ సోధు మపాంపతి స్సమర్థ
అసమయమితి॥ అశాంతనిద్రే అసమాప్తనిద్రానస్థే నందే నిద్రాశేషసంభవే మోహ
స్వాదితి భావః అసమయం అకాల మచింత్య అవిచార్య నాయం న్నానార్హకాల
ఇత్యవిశేష్యేత్యర్థః తత్ర తవా నిశీధే ఇత్యర్థః సూర్యసూతాం యమునాం గతవతి
ప్రవిష్టేనతి అపాంపతి ర్వరుణ నిజగృహగతం స్వనివాసభూకోదకసంక్రాంత మక్ర
మం దురాచారం విదిత్వా జ్ఞాత్వా సోధుం ముత్తుం కథమివ కథం వా సమర్థః
శక్తః నకథమపీత్యర్థః ఉదకే సంభవతో దురాచారస్య వరుణః ఖలు శిక్షకః అపాం
పతిత్వాదితి భావః యది సామాన్యజన స్థితి సహితైవ వరుణ్య రాజత్వాభిహన
మనుపపన్నం తత్ర చ రాజాపి యది లోకదురాచారం నావగచ్ఛేత్తస్మి సహితైవ
విదిత్వా సహనన్తు సుతరా మనుపపన్నం 'దిండ్యాం త్రైవినాప్యసంశయ న్న యశో
మహ దాప్నోతీ' త్యుక్తత్వాదితి పరమార్థః వ్యంగ్యార్థస్థు - అశాంతనిద్రే అనివృత్త
మోహే నందే అతఏవ అసమయం దురాచార మవిచింత్య పారదార్యమనాచార
ఇత్యవిగణయ్యేత్యర్థః సూర్యసూతాం గతవతి సతి తయా సహ మిధునీభూయ వర్త
మానే సతీత్యర్థః నిజగృహగతం స్వపతీగతం సిగృహః పత్యాం గృహే స్మృతా
ఇతి విశ్వ.. అక్రమం దోషం విదిత్వా అపాంపతి. ఏతేన వరుణస్య యమునాదయః
పత్న్య ఇతి వ్యక్తమ్ సోధుం కథమివ సమర్థః నకథమపీత్యర్థః సమాసోక్తి రలంకార
'సమాసోక్తి. పరిస్ఫూర్తి ప్రస్తుతే ౭ ప్రస్తుతస్య చేదితి లక్షణాత్ ఉదాహృతం చ
'చుంబతీవ రజనీముఖం శశీ' ఇతి

శ్లో|| అథో విదితవృత్తాంత స్మృతిం మురళాసనః

అగమ నృనసా రోషగురుణా వరుణాలయమ్

అథో ఇతి॥ అథో నందవారణానందరం విదితవృత్తాంతః విదితః చారేభ్యః అనుచరేభ్యో
వా సకాశాత్ జ్ఞాతః వృత్తాంతః నందం వరుణదూతో వరుణలోక మవేశయదితి
వార్తా యేన సః మురళాసనః కృష్ణః మురళాసన ఇత్యనేన మురవ ద్వరుణమపి శాసి

తుం తుమతే కృష్ణ ఇతి వ్యజ్యతే రోషగురుణా రోషేణ కోపేణ గురుణా దుర్భరేణ
అతికోపేత్యర్థః మనసా అసంకరణేన ఉపలక్షితస్సృక్ త్వరితం ద్రుతం వరుణాలయం
వరుణ దన మగమత్ ప్రాప యయా విత్సర్థః అత్ర మనసా అగమ దిత్వనేన
మన స్సంకల్పనమన స్థరరక్షణమేవ అగమదితి మనోవేగో గమ్యతే 54

శ్లో॥ పరిపూజ్య జలాధీశోఽప్యప్రమత్తస్తదా హరిమ్

ఆనంద మభజ త్తూర మానందం సంత్యజన్నపి
పరిపూజ్యతి॥ తదా శ్రీకృష్ణాగమనమయే అప్రమత్తః అవహిత స్సృక్ ఏతేన
బ్రహ్మాండ్రాదివ ద్వరుణస్య ప్రమాదరాహిత్యం వ్యక్తం జలాధీశో వరుణోఽపి
అపినా ఘామణ్డలా దధికానాం తదా వరుణఘాతానా మపాం రాజాఽయం వరుణ
స్సర్వేభ్యోఽపి చక్రవర్తిభ్య దేవేభ్యశ్చ ఉత్కృష్ట ఇతి వ్యజ్యతే హరిం కృష్ణం
పరిపూజ్య అర్చయిత్వా తూర్ణం ద్రుతం విలంబే సతి హరికోపభయాదితి భావః
నందం సంత్యజ్జా విప్రజ్జా ఆనందం సుఖ మభజదపి ప్రాప చ అ ఇత్యాశ్చక్యే నంద
పరిత్యాగాదేవ అస్య సుఖ ప్రాప్తిః అన్యదామఃఖమేవ స్యాదితి భావః వ్యంగ్యార్థస్తు-
లక్షయో రభేదాత్ జడాధీశో మూడాగ్రణీ రపి అప్రమత్తస్సృక్ హరిం పరిపూజ్య
ఆనందం సంత్యజన్నపి ఆనంద మభజదితి అత జడాధీశస్య అప్రమత్తత్వమిత్త్యేకో
విరోధః ఆనందం త్యజన్నపి బజతీ త్యన్య తేన విరోధాభాసాలంకారధ్వని. నచ్చాత్ర
విరోధాభాసాలంకార ఏవ నత్వలంకార్య ఇతి వాచ్యమ్ విశేషస్యాపి శ్లేషసద్భావాత్
ఇతి 55

శ్లో॥ పుణ్యనా వరుణలోకయాత్రయా నంద మాప్య పురుషోత్తమః కృతీ

తత్కృతే రివసితౌ పునః క్షీతిం ప్రాప మాయకమనుష్యవేషభృత్

పుణ్యేతి॥ పుణ్యనా సుకృతనా సుకృతోపపాకఇత్కర్థ ప్రశంసాయా మ్మత్తుప్
కృతీ కుశలః నిపుణ ఇశ్యర్థ మాయకమనుష్యవేషభృత్ కపటమాయపరూపధారి
పురుషోత్తమః పరమేశ్వరః కృష్ణ ఇశ్యర్థః పుణ్యలోకయాత్రయా వరుణలోకగమన
నందం జనకం ఆప్య ప్రాప్య స్వపతీయ త్యర్థః తత్కృతే నందానయనకర్మణః అవసితౌ
సత్యాం అవనానే సతి చిత్కర్మణి సమాప్తే సతీత్యర్థః పున ర్భూయః క్షీతిం భువం
ప్రాప భజే వ్యంగ్యార్థస్తు-పుణ్యనా సతి ఏవ కృతీ ధన్య పురుషోత్తమ కశ్చీత్పురుష
శ్లేషః వరుణలోకయాత్రయా ఆనంద మాప్య వరుణలోకం గత్వా తత్ర
భూయాంసం ఆనంద మనుభూయేత్కర్థం తత్కృతే తాదృశవరుణలోక సుఖానుభవ
మేతో. ప్రార్థకర్మణ అవసితౌ సత్యాం మాయకమనుష్యవేషభృత్ మిథ్యాభూతి
మనుష్యరూపధారి సృక్ సర్వస్యాపి జగతో మాయకత్వా నాత్రి విస్తృతవ్యం
పున క్షీతిం భూలోకం ప్రాప క్షీణే పుణ్య మర్చలోకం విత్సర్జితి శ్రవణాతి భావః

గ॥ అథ భగవా నరవిందలోచన కన్యామపి తామస్యా మభ్యుపగత్తార్థ
సమర్థనాయ కాననపరిసరం రిరంసు రిశిశ్రియత్

అధేతి॥ అధ నస్తమోచనానస్తరం భగవాన్ వడ్డుణనిధి రరవిందలోచన కమలాక్షః
కృష్ణ కస్యామపి కస్యాంచిత తామస్యాం అంధకారవత్సాం రాతౌ తమిసా
తామసీ రాత్రి రిత్యమర తప్తైరుభే ఇత్యర్థం సమనస్తర మిత్యనేన అన్ధకారోదయస్య
వర్ణయ్యవ్యమాణత్వాత్ సూర్యాస్తమయానస్తర మితి యావత్ అభ్యుపగతార్థసమర్థి
నాయ అభ్యుపగతస్య గోపికావస్తాపహారసమయే ప్రతిజ్ఞాతస్య అర్థస్య స్వసంభోగ
రూపస్య సమర్థనాయ నిర్వహణాయ రిరంసు గోపికాభిస్సహ రన్తు మిచ్ఛుః కానన
పరిసరం వనప్రాంతదేశ మశిశ్రియత్ ఆశ్రియామాస ణిశ్శ్రీతి లుజి చజ్ 57

X॥ సమనంతరి మాశా వశాధీశకుశలానుయోగాయేవ దిగంతలంఘనజంఘా

లాభి రంధకారధారాభి రాపాదితాద్వైతే జగతి

సమనస్తరమితి॥ సమనస్తరం భగవతో కాననప్రవేశానస్తరం జగతి లోకే ఆశావశా
ధీశానాం వశాం కరిణ్యం. 'వశా వంధ్యగవీయోషాదుహితాకరిణీ చ సా' ఇతి రత్న
మాలా తానా మధీశాః పతయః వశాధీశాః ఆశానాం దిశాం వశాధీశాః ఆశావ
శాధీశాః ఐరావతాదయో దిగ్గజా ఇత్యర్థం. తేషాం కుశలస్య క్షేమస్య అను
యోగాయ ప్రశ్నార్థ మివేత్పుత్రేషాం ప్రశ్నోనుయోగ పుచ్చాచేత్యమరః.
దిగంతేషు తేషాం సత్త్వా దిద్ధ ముత్పేక్షితం దిగంతలంఘనే దిగంతాక్రమణే జాఘా
లాభి. వేగవతీభి వేగా ద్దిగంత మామక్రమిన్తిభి రిత్యర్థః అంధకారధారాభి. తమస్స
మూహైః ఆపాదితాద్వైతే సంపాదితాభేదే సతి అంధకారవ్యాప్తత్వేన ఘటపటాది
పదార్థ వివేకాభావా త్సర్వం జగదేకాకారేణ భాసతే ఇతి భావః 58

X॥ కిన్ను ఖలు పూర్వపర్వతశిఖరకురువిందకందళద్యుతికదంబ మిదం కిముత
సకలవిలాసినిజనమోహనసాధనీభూతమనోభవమణిబింబ మిద మధవా
చకోరనికరిబుభుక్షు పరికల్పితమాషవటక మిదమాహాస్త్వి దవిరతప్రహార
శిధిలీకృతా స్తరపురందరమందిరపరిసరవర్తిఘటికాయంత్రఫలక మిద మేవ
మాలోక సంశయశలాకాశకలితశరీరే పురుషూతహరిదారంభ పరీరంభ
సంరంభభాజి భగవతి పీయూషరోచిషి

కిన్ని గృతి॥ ఇదం పరిదృశ్యమానం వస్తు పూర్వపర్వతశిఖరే ఉదయాద్రిశృంగే యః
కురువిందం పద్మరాగమణి. తస్య సంబంధి కందళద్యుతికదంబం ఉదంచత్కాన్తి
సమూహం కిన్ను కిము ఖలు ప్రసిద్ధౌ కిముత యద్వా ఇదం సకలవిలాసినిజనస్య
సర్వవిధనారీసంఘస్య మోహనసాధనీభూతం మోహనకర్మణి పరికరాయితం మనో
భవస్య మన్మథస్య సంబంధినః మణేః రత్నస్య బింబం మణ్డలం మణిమంత్రోషధాదీని
హి వశీక్రియాసాధనానీతి భావః అథవా ఇదం పురందరహరిదంగనాయాః పూర్వ
దిగ్గమణ్యాః నయనాంజనస్య నేతాంజనద్రవ్యస్య స్ఫటికకరండం స్ఫటికమయం
భాజనం అత్ర అంజనస్య కళంకసాదృశ్యం కరండస్య తు చంద్రసాదృశ్యమితి వివేక .
కిముత యద్వా- ఇదం జంభరభరితం భృంగవ్యాఘ్ర రజనీభామిన్యాం రాత్రి

యామిన్యా స్సంబంధి విలాసకోకనదం లీలారకోత్పలం అధవా ఇదం చకోరనికరేణ
 చకోరాఖ్యపక్షిసంఘేన బుభుక్షుయా భోజనేచ్ఛయా పరికల్పితం రచితం మాష
 వటకం మాషపిష్టకృతధిక్యవిశేష. (ఆంధ్రే గార) తద్ధి మధ్యే ఛిద్రవత్తేన
 సకళంకచన్ద్రామణులవ ద్వర్తతే యద్వా యథా లోకే మాషపిష్టేన వటకం కుర్వన్తి
 తద్వచ్ఛకోరా అపి అమృతమయం చన్ద్రానామాసం వటకం చక్రుః కిమిష్యత్ప్రేక్షా
 అత్ర బుభుక్షాపరిశోషణేతి చ పారాన్తరం తస్మతే - చకోరనికరస్య బుభుక్షాపరిశో
 షణం క నివర్తక మిత్యర్థః తదర్థం బ్రహ్మణా నిర్మితమితి భావః ఆహోస్విత్
 యద్వా- ఇదం అవిరతప్రహారేణ నిరస్తరతాడనేన శిధిలీకృతాన్తరం భిన్నమధ్య
 భాగం కళంకసాదృశ్యాన్తర మిదం పురందరపరిసరవర్తి ఇన్ద్రాప్రాంగణసం ఘటికా
 యన్త్రఫలకం ఫలకవ త్థితం ఘటికాయన్త్రిమ్ (ఆంధ్రే ఘంటకొట్టే లోవాపు
 పలక) ఇతి సందేహాకాలంకార యద్య క్షేత్రక మిమేషడప ఉత్పేక్షాలంకారా
 ఏవ తిథాపి ఏకస్యైవ వస్తునః షోడా సందిహ్యమానత్వా ద్విశిష్టస్సందేహాలంకార
 ఏక ఏవ తథా చోదాహృతం నాహిత్యరత్నాకరే - “సచేతనా కాంచన పుత్రికా
 వా శరీరిణీ మన్మథచాతురీ వా, సౌదామనీ స్థైరవతీ కిమేషా కావా న జానే రఘు
 వీరపార్శ్వే” ఇతి ఇదం కవి స్వయమేవ ప్రకటికరోతి ఏవ మాలోకకసంశయేతి ఏవ
 ముక్తరీత్యా ఆలోకకానాం ద్రష్టుణాం సంశయా స్సందేహా ఏవ శలాకా. ఆయుధ
 విశేషా. తాబి శ్వకలితం విదీర్ణం శరీరం యస్య తస్మిన్ ఏవ మాదిసంశయవిషయా
 భూతే ఇతి యావత్ భగవతి వీయూషరోచిషి అమృతాంశౌ పురుషాతపారిదా
 రంభః ప్రాచీముఖం తస్య పరీరంభసంరంభః ఆలింగనాడంబరం తం భజతీతి భాక్
 తస్మిన్ తథాభూతే సతి యథా విదీర్ణతను రశక్తేః కించి దాలింగతి తద్వత్ సంశయ
 శలాకాశకలితతను శ్చన్ద్రోపి ప్రాచీముఖ మాలింగతీతి భావః

59

శ్లో॥ ముదా వందారుమందార సుషమై సుషిరారవై.

ఆచకర్ష మన శ్శౌరి రాభీరతరళభ్రువామ్

ముదేతి॥వందారుమందారః ఆశ్రితపారిజాతః శౌరిః కృష్ణః ముదా సంతోషేణ సంతో
 షాతశయాదేవ మధురతరగానావిర్భావ ఇతి భావః సుషమై శ్చారుభిః ‘సుషమం
 చారు శోభన’ మిత్యమర. సుషిరారవైః వేణునాదై ఆభీరతరళభ్రువాం గోప
 స్త్రీణాం మనః జాత్యేకవచనం మానసాని ఆచకర్ష అపజహర-

60

శ్లో॥ పుత్వ తాం సుదృశ స్తదా భగవతో గీతిం విసృజ్యాలయా

నాథాన్మిత్రనగరభ్యతాతజననీ ర్విత్తాన్యపత్యానపి

అన్వేష్యం వినివారితా అపి ముహు శ్శౌరి వనం పాగ్విశ

నాథూ దాత్మసుఖైకలోలమనసాం చిత్రం విషాదాయ తత్.

పుత్వేతి॥ తదా శ్రీకృష్ణవేణుగానప్రవృత్తిసమయే సుదృశః స్త్రీయ తాం ప్రసిద్ధాం
 భగవతః కృష్ణస్య గీతిం వేణుగానం పుత్వా నిశమ్య ఆలయా గృహా నాథా

పతే మిత్రసగర్భ్యతాతజునీ మిత్రం సుహృత్ సగర్భ్య సోదరః తాతా పితా
 జననీ మాతా ఏతేషా మితరేతిరద్వన్ద్వ ఏతాశ్చ విత్తాని ధనాని అపత్యా న్యపి
 పుత్రాః పుత్రికాశ్చ 'అపత్యం తోక్తన్తయో సుమే' ఇత్యమర విబుజ్య త్యక్త్వా
 ముహుః పునఃపునః వినివారితా అపి శ్వశూర్శ్వశురాదిభి ర్నిరుధ్యమానా అపి శౌరిం
 కృష్ణ మన్వేష్టుం గవేషయితుం ననం కాననం ప్రావిశత్ వివిశుః శ్వశూర్శ్వశురాదీన్
 తిరస్కృత్య హరా ద్వనం యయు రితి భావః ఆత్మసుఖైకలోలమనసాం స్వసుఖై
 కాయత్రచిత్తానాం తానాం తత్ పూర్వోక్త మాలయాదివిసర్జనం విషాదాయ
 దుఃఖాయ నాభూత్ నజాతం చిత్ర మహో భగవద్వేణుగానమహాత్మ్య మిత్యాశ్చ
 ర్యమ్ శత్రురాజాదినిర్బంధేన యది గృహాదిత్యాగ స్యాత్ తస్మి స దుఃఖావహా
 ఏవ. అత్ర తు స్వేచ్ఛయేతి న దు ఖ న్తానా నూనీదితి భావః వ్యంగ్యార్థస్తు-సుదృశః
 విద్వాంసః భగవతో గీతిం గీతాం తదుపదిష్టత త్వకథా మిత్యర్థః శ్రుత్వా ఆలయాదీన్
 విస్మజ్య వైరాగ్యాదితి భావః వినివారితా అపి సన్నాసా సహిష్ణుభి ర్ఘాయాపుత్రా
 దిభి రితి భావ శౌరి మన్వేష్టుం ధ్యాతుం వనం ప్రావిశత్ వనం గతో యద్ధరి
 మాశ్రయే తేత్సుక్తత్వాత్. గృహేషు తు సాంసారికక్లేశై ర్మనసో విక్షేపస్యాదితి
 భావః ఆత్మసుఖం స్వస్వరూపప్రాప్తిజన్యసుఖం తత్ర ఏకలోలం ముఖ్యాసక్తం
 మనో యేషా స్తేషాం తత్పత్తిపుత్రాదివర్జనం విషాదాయ నాభూత్. 61

అవ. యదు క్తం విస్మజ్యేతి తదేవ త్రిభి శ్లోకై స్సంక్షేపేణవర్ణయతి సారనాక్షేత్యాదిభిః

శ్లో॥ సారసాక్షమధురాధరామృతా స్వాదనాదరకృతేతరారుచేః

మందిరా దపససార సారదృక్ క్షీరదోహన మపాస్య కాచన.

సారసాక్షేతి॥ కాచన కాచిత్ నారదృక్ శ్రేష్ఠలోచనా సుదృగిత్యర్థః. నారం శ్రేష్ఠం
 సారాసారవివేచనచతురమిత్యర్థః దృక్ బుద్ధి ర్యస్యాస్యేతి గమ్యతే. సారసాక్షస్య
 కమలాక్షస్య కృష్ణస్యసంబంధి మధురం స్వాదు యదధరామృతం అధరోష్ఠసుధా
 తస్య ఆస్వాదనే పానె ఆదరేణ ప్రీత్యా హేతునా కృతా జాతాయా ఇతరా రుచి.
 ఇతరేషు పదార్థేషు అరుచి. రుచ్యభావః తస్యా ఇతి పశ్చమీ సారసాక్షమధురా
 ధరామృతాస్వాదనాదరకృతేతరారుచేః అమృతపానాదృతస్య జనస్య నహితరత్
 రుచికరం వ స్త్వస్తీతి భావః క్షీరదోహనం దుగ్ధభాణ్ణ మపహాయ త్యక్త్వా మందిరా
 ద్రుహా దపససార అపజగామ వనే మమ మధురతర మమృతం సులభం కిమనేన
 క్షీరేణేతి క్షీరే అరుచ్యా క్షీరభాణ్ణ త్యక్త్వా కాచి ద్వనం యయామితి భావః
 ఉత్ప్రేక్షాలంకారః ఇవశబ్దాప్రయోగాత్ గమ్యా అనయా చ క్షీరాపేక్షయా
 భగవదధరామృతస్య స్వాదుత్వాతిశయో వ్యక్తః. 62

శ్లో॥ కిం ధన్యై ర్మమ బహిశ్చరాసుభిః ప్రాణమాంతర ముపేక్ష్య మాధనమ్

ఇత్యపాస్య వసుసద్మ సంవిదా కాపి కేశవ మపాసర త్తరామ్

కింధన్యై రితి॥ కాపీ కాచిత్ గోపీ ఆన్తరం అన్తర్వర్తమానం ప్రాణం ప్రాణవాయుం

తత్తుల్య మిత్యర్థః రూపకాలంకారః మాధవం కృష్ణ ముచేత్య ప్రాణప్రియే కృష్ణే
 బౌదాసీన్యం కృత్యేత్వర్థ బహిశ్చరాసుభి బహి దేహద్బహిశ్చర స్తీతి బహిశ్చరాః తే
 చ తే అనవశ్చ తైః అర్థా. బహిశ్చరాః ప్రాణా ఇతి న్యాయాత్. అర్థేషు బహిశ్చర
 ప్రాణత్వ మారోపితం ధన్తైః అర్థైః. ప్రాణేష్వివ ధనేష్వపి ప్రీతిసదృశాత్ నేమే
 అర్థాః కిన్తు బహిశ్చరా. ప్రాణా ఏవేతి సాపహ్నవ మిదం రూపకం తత్రాపి
 ప్రాణానాం బహిశ్చరత్వవ్యవదేశః కల్పిత ఇతి ఉచ్చేత్వా సంకీర్ణమ్ మమ కిం
 స్యాదితి శేషః స కిమపిత్వర్థ. పరికరాలంకారః బహిర్గతప్రాణాపేక్షయా అన్తర్గతస్య
 ప్రాణస్య అన్తరంగత్వేన ప్రేమాస్పదత్వాతిశయ స్వీకార స్వాచిత్యాత్ తద్విరుద్ధా
 చరణం మాగ్ధ్యవిలసితమేవేతి గోప్యాశయ. ఇత్యేవంరూపయా సంవిదా జ్ఞానేన
 వసుసదృశ కోశగృహ మపాస్య త్యక్త్వా కేశవం కృష్ణ మపాసర త్తరాం యయా 63
 శ్లో॥ సౌఖ్య మస్తు హరియోగజం కుత స్తోకసౌఖ్య మభిలష్యతే యది

ఇత్యపత్య మవత్యసత్యపి పృస్థితా సపది కాపి భామిని

సౌఖ్యమితి॥ సత్యపి పతివ్రతాపి కాపి భామిని కాచా కామిని తోకసౌఖ్యం అపత్య
 సుఖం అభిలష్యతేయది ఆకాంక్ష్యతే చేత్ మయేతిశేషః హరియోగజం శ్రీకృష్ణ
 సంయోగజన్యం సౌఖ్యం ఆనంద. కుతః కథ మను భవతు నన్యాదేవేతిభావ. యదర్థ
 మ్మయా కాత్యాయనీవ్రత మనుషితిం తస్య ఫలకాల ఇదానీ మాగత. అధునా
 యది తుచ్చపుత్రసుఖరతయా మయా కించి ద్విలంబః క్రియతే తర్హి తత్ఫలం
 నష్టం స్యాదితి పుత్రసుఖమేవ త్యాజ్యమిత్యన్యా గోప్యా ఆశయః ఇత్యేవం మత్వా
 అపత్యం పుత్రం పుత్రికాం వా అవమత్య తిరస్కృత్య రుదన్తం శూధిత మపి పుత్ర
 మనాదరేణ పరిత్యజ్యేత్వర్థ. సపది తదైవ పృస్థితా వనంపృతి పృయాతా ఆసీదితి
 శేషః అత్ర పూర్వార్థే స్తోకసౌఖ్యం ద్రివిషయసుఖ మభిలష్యతే యది హరి
 యోగజం భగవత్సాయుజ్యజాతం సౌఖ్యం కుతోస్తు ఇతి వ్యంగ్యార్థః 64

X॥ ఏవ మవధీరితగురుగిర మగణితాభరణవిన్యాస మాసాదితకుతూహల
 మహంప్రథమికయా సమాసేదివాంస మాభీరతరుణీగణ మభినంద్య
 నందనందన స్సాదర మిద మవాదీత్.

ఏవమితి॥ ఏవ ముక్తప్రకారేణ అవధీరితగురుగిరం అవధీరితా స్తిరస్కృతాః గురూణాం
 శ్వశురాదీనాం గిరో వాక్యాని యేన తం అగణిత. అవిజ్ఞాతః ఆభరణవిన్యాస
 విపర్యాస. భూషణధారణవైపరీత్యం యేన తం కంఠాభరణాని కట్యాం కట్యాభరణాని
 కంఠేచేత్యేవం వైపరీత్యేన భూషణాని ధృతవంతం సంభ్రమాదితి భావః ఆసాదిత
 కుతూహలం ప్రాప్తోత్సాహం అహం ప్రథమికయా అహంప్రథమ మహంప్రథమ
 మితి యన్యాం బ్రువన్తే సా క్రియా అహంప్రథమికా అహంపూర్వికేత్వర్థ. సా చ
 క్రియాత్ర గతిక్రియైవ అహం పూర్వికయా గత్యా సమాసేదివాంసం ప్రాప్తవన్తం
 ఆభీరతరుణీగణం గోపాంగనానివహం అభినంద్య సాధుకృతం యుష్మాభి రితి శ్లాఘ

యత్వా నస్తనస్తనః కృష్ణ సాదరం ప్రేమ యథాతథా ఇదం వక్ష్యమాణం వచన మవాదీత్ ఉవాచ—

65

శ్లో॥ అయే బాలాః కస్మా దయ మధినిశీధం వనభువి

ప్రియాణాప్రారంభ స్ఫుటర్గుణగుణనూపురరవః

ప్రియం వ. కార్యం వా కిముత తదిద మావేదయత య

త మం పత్యుర్దాన్యా త్తణమపి వధూనాం న విరతి

అయే ఇతి॥ అయే బాలా హేముగ్ధా న తు ప్రోథా దితి భావ కస్మాదేతో. అధిని శీధం నిశీధే న తు దినే ఇతి భావ వనభువి కానుప్రదేశే న తు గ్రామే ఇతి భావ. స్ఫుటర్గుణగుణనూపురరవ. స్ఫుట ప్రకట రుగ్గుణాఇతి నూపురాణాం హం కానాం పాదాభరణానా మిత్యర్థ రివ ధ్వనిః యస్మిక్ స తథోక్త న తు గూఢ ఇతి భావ ఏతేన త్వరితాభిధానం వ్యజ్యతే అయం ప్రయాణాప్రారంభ. ప్రయాణాభి ముఖ్యం యుష్మాభి రంగీకృత ఇతి శేష వోరాద్యుపద్రవమ ప్యవిగణయ్య త్వరితాభి ధావనా ద్యుష్మాకం కిమపి ప్రాణసంకట మాపతితి మిత్యహం మన్యే తస్మా తత్త్రిం కటం వదధ్వ మితి శ్రీకృష్ణశయ వ. యుష్మాకం యత్ ప్రియ మిష్టం కార్యం కర్తవ్య మ్మయేతిశేషః యద్వా మయా కార్యం వసంబంధి యత్ప్రియ మస్తీ త్యన్వయః తస్మిన్ము కిం వా తత్ప్రియ మిత్యర్థః ఇద మేత సృత్సృప్తం ఆవేదయత మహ్యం బోధయత అథవా— వ. ప్రియం కార్యం కృత్యం కిము కిమస్తి తదిదంప్రియం కార్య మావేదయత బ్రూత నను త్వద్గానశ్రవణార్థమాగతా నస్మాక్ సప్రతి కిమేవం భావసే ఇత్యత ఆహ యదీతి— యద్యస్మాత్ వధూనాం ప్రతివ్రతానాం స్త్రీణాం క్షణమపి క్షణకాలమపి ఆత్యస్తసంయోగే ద్వితీయా పత్యుర్భర్తు దాన్యాత్ సేవాయాః విరతి ఉపరమ. నక్షమం నయుక్తం దుస్త్యజాం పతిసేవాం సంత్యజ్య యస్మా ద్యాయ మేవమాగతా స్తస్మా స్మయేద్ధం పృష్ట మితి భావ.

66

గ॥ ఏవ మభిహితవతి భగవతి॥

ఏవమితి॥ ఏవ ము క్తరీత్యా భగవతి కృష్ణే అభిహితవతి ఉక్తనతిసతి

శ్లో॥ పరాతిసంధానధురంధరం తదా తదాశయం వ్రీడభరా న్నతానతా.

విచారయంతిస్మ పరంపరం పరాం పరామృశ న్నుత్తరపూరణే గిరామ్. పరేతి॥ వ్రీడభరాత్ లజ్జాతిశయా న్నతా సమాః తాః స్త్రీయ తదా తదాసీం పరాతిసంధానధురంధరం పరివంచనచతురిం తదాశయం శ్రీకృష్ణహృదయం నవి చారయంతిస్మ నవిదుః ఉత్తరపూరణే ఉత్తరప్రదానేవిషయే గిరాం వాచాం పరం పరాం పరం ధారామేవ పరామృశన్ అయం వంచయతీత్యజ్ఞాత్వా కిమస్మోత్తర మితి ఋజుబుద్ధ్యా విచారితవత్య ఇత్యర్థః

67

గ॥ అథ తా స్తదీయాం మాయ మనుమాయ స్వకాశయం ప్రకాశ యంతో మ త్యకాశిన్య స్తదనుకూలం కౌటిల్య మేవ మవాదిషుః

అత ఇతి॥ అన స్తరం తదీయాం కృష్ణసంబంధినీం మాయాం కపట మనుమాయ స్మిత
కటాక్షవిక్షేపాదిభి ఊహిత్యా జ్ఞాత్వేన్యర్థః స్వకాశయం సంభోగవాంఛారూపం
స్వహృదయం ప్రకాశయన్యః ప్రకటయన్యః మత్తకాశిన్య ప్రైయః తదనుకూలం
తస్య కుటిలస్య కృష్ణస్య అనుకూల మనుగుణం యథాతథా సకౌటిల్యం సవక్రం
ఏవం వక్ష్యమాణం వచన మవాదిషుః ఊచుః 68

శ్లో॥ రామా నభీష్టకృత మాశ్రయతో విరాగ

మభ్యర్థ మిశ తవ ముగ్ధదృశాం శ్రితానామ్

నిర్వాణ ముద్భటభవప్రతికూలకర్మ

భాజాం కథం ను న భవే దరతిస్పృశా నః

రామేతి॥ హేతుశ పరమేశ్వర రామానభీష్టకృతం అభీష్టం కరోతీ త్యభీష్టకృత్ స
నభవతీ త్యనభీష్టకృత్ రామాణామ్ స్త్రీణా మనభీష్టకృత్ అనిష్టకృత్ తం తథా
భూతం విరాగం వైరాగ్య మాశ్రయతః భజతః స్వాధీనమాయత్వాత్ స్త్రీషు
మాయామయేద్వనసుర క్తస్యేత్యర్థః తవ అభ్యర్థం సమీపం శ్రితానాం ప్రాప్తా
నాం త్యాగ శరణాగతానా మిత్యర్థః ఉద్భటభవప్రతికూలకర్మ భాజాం ఉద్భటం
గస్సహం భవప్రతికూలం సంసారవిరోధి కర్మ పుత్రగృహాదిపరిత్యాగరూపం
కార్యం భజన్తీతి భాజః తానాం తథోక్తానాం పుత్రాదిసౌఖ్యం త్యక్తవత్సనా మిత్య
ర్థః అతఏవ అరతిస్పృశాం అరతిం విరాగం స్పృశన్తీతి అరతిస్పృశః తాసాం విర
క్తానా మిత్యర్థః ముగ్ధదృశాం మందబుద్ధీనా మాత్మానాత్మవివేకశూన్యానా మిత్యర్థః
నః అస్మాకమ్ నిర్వాణం మోక్షం కథం నభవేత్ భవేదేవ భవా నతివిరక్తయా
తిరస్కృతస్త్రీసుఖః సర్వజ్ఞశ్చ వయంచ విరక్తా ఇత్యత్ర ప్రమాణం పుత్రాదీ
స్పరిత్యజ్యాత్రాగమనమేవ తథా చ త్యాగ శరణాగతానా మన్మాకం మంద
బుద్ధీనాం త్వదనుగ్రహేణ మోక్ష స్వాదేవేతి భావః ఏతేన పతివ్రతాభి రప్యస్మాభి
ర్ముముక్షయా పతిసేవా త్యక్తా త్వం సర్వేశ్వర ఉపసృతశ్చ - ఇతీదం ద్వయం న
దోషావహమితి ఋజుబుద్ధ్యా శ్రీకృష్ణప్రశ్నస్య దత్త ముత్తరం చ్యం గ్యార్థిస్తు-
రామస్య అనభీష్టో రావణః తేన కృతం ధృతం విరాగం సన్న్యాస మాశ్రయత
రావణసన్న్యాసన్యాసేన విరక్తాభాసస్యేత్యర్థః తవ అభ్యర్థం శ్రితానాం ఉద్భటస్య
భవప్రతికూలస్య శివరిపః మన్మథస్య కర్మ బాణప్రతే పణరూపో వ్యాపారః తద్భా
జాం మదనశరీరవిశీర్ణానా మిత్యర్థః అరతిస్పృశాం చిరా దప్యలబ్ధసురతానాం ముగ్ధ
దృశాం వామాక్షీణాం నః అస్మాకం హేతుశ సమర్థ నిర్వాణసుఖం కథం నభవేత్
విరక్త ఇవ కిమస్మాక్ వంచయసి యథేచ్ఛం యథస్యేతి భావః అన్యథా చేదం
పద్వ్యం వ్యాఖ్యాయతే రామాణాం పశూనా మప్యనభీష్టం వీడా మర్థాత్ శోత్ర
సంబంధినీం కృణాతి హి న స్తి హరతీత్యర్థః రామానభీష్టకృత్ తం రామః పశౌ జామ
దగ్న్యో' ఇతి రత్నమాలా "శిషు ర్వేతి పశు ర్వేతి వేత్తి గానరసం ఘణీ' ఇతి వచనాదితి

భావః విరాగ వివిధం రాగం గీతవిశేష మాశ్రయత స్తవ అభ్యర్థం శ్రితానాం
గానశ్రవణార్థం న తు సంభోగార్థమితి భావః ముగ్ధదృశాం యుక్తాయుక్తవివేక
శూన్యానా మిత్యర్థః రహసి పరపురుషసకాశం గతాసు కామినీషు జనోఽన్యథా
మనుతే ఇతి అజానానా మిత్యర్థః అత ఏవ ఉద్భటభవప్రతికూలకర్మభాజాం దుస్సహ
పుత్రధనాదిత్యాగరూపసంసారవిరోధి కర్మ కృతవతీనాం నను కుత ఏవం కృతం
సాహసిక మత ఆహుః ఆరతి స్పృశామితి గానరసలోలుపతయా సర్వత్రాగతిం
ప్రాప్తవతీనా మిత్యర్థః సః అస్మాకం నిర్వాణం గానరసానుభవా దానన్ద కథం
నభవేత్ భవేదేవ యది గృహేష్యేవ అస్మాకం స్థితి స్సాన్యత్ తస్మి త్వద్గానరసాను
భవసుఖం నన్యాదిత్యేతదర్థం వయ మాగతా. నపున స్వత్సంభోగార్థం యేన త్వ
యైవముచ్యతేతి పరమార్థః.

69

అవ నను సమాప్తంగానం తూర్ణం గృహాః ప్రజత అపఖ్యాతిస్సాన్యదస్మాకమత ఆహుః

శ్లో॥ అఖలేశధియా హి భీరవ శ్చరణం త్వాం సమనోభవాధయః

అభజామ వయం పరిగ్రహే విరసో యాసి కథన్నవృపారుషమ్

అఖలేతి॥ భీరవః స్త్రియః భయశీలత్వాభిప్రాయగర్భమిదం స్త్రీత్వాద్భయశీలత్వాచ్చ
న వయం పున ర్గృహాః గన్తుం శక్నుమ ఇతి భావః అత ఏవ సమనోభవాధయః
మనసి భవతీతి మనోభవ. ఆధిః వ్యధా తేన సహితా సమనోభవాధయః
పుంస్యాధి రాజనసీ వ్యధేతి ఆధిశబ్దేనైవ వివక్షితార్థప్రతీతౌ మనశ్శబ్దస్య పున రుపా
దానా దాధే రాధిక్యం గమ్యతే కథం వా అస్మాభి. పునః గృహం ప్రాప్యేతేతి
భృశం నిర్విణ్ణ ఇత్యర్థః వయం అఖలేశధియా అఖలేశః సర్వరక్షక. త్వమితి బుద్ధ్యా
త్వాం శరణం రక్షితారం అభజామ ప్రాప్తవత్విః బాదిమహాసురవిధ్వంసకస్య
తవాశ్రయణేన చోరసర్పాదిభయాపగతిపూర్వకం పునర్గృహప్రాప్తి ర్భవేదితి
మత్వా త్వాం శరణాగతా ఇతి భావః పరిగ్రహే స్వీకారే రక్షణే ఇతియావత్.
విరసః ఆనిచ్ఛస్య అపారుషం అబలత్వం కథం ను యాసి కథం వా భజసి
శరణాగతానాం తత్ప్రాప్తి స్త్రీణా స్తత్రాప్యనాథానా మస్మాకం పరిత్రాణం తవ
యుక్తమితి భావ యద్వా- నను విరక్తానాం యష్మాకం కుతోమచ్ఛరణాగతిః
సర్వేశ్వరం శరణం భజద్వ మత ఆహుః - భీరవః సంసారా దితిశేషః భయశీలా
సమనోభవాధయః సాంసారికమనోవ్యాధిపరితప్తా ఇత్యర్థః వయం అఖలేశధియా
త్వమేవ సర్వేశ్వర ఇతి బుద్ధ్యా త్వాం శరణ మభజామ పరిగ్రహే విరసస్య కథ
మపారుషం యాసి సర్వేశ్వరత్వా త్వమేవాస్మాకం శరణమితిభావః వ్యంగ్యార్థిన్-
సమనోభవాధయః మనోభవేన మన్మథేన కృతాఅధి ర్మనోభవాధిః తేన సహితా.
అత్యస్తత్వద్విరహానలపరిదగ్ధా ఇతి భావః భీరవ. స్త్రియో వయం అఖలేశధియా అఖ
లానాం స్త్రీణా మిశః ఏతి రఖలేశః న ఇతి ధియా సర్వాత్మకత్వా త్వమేవాస్మాకం
పతి రితి బుద్ధ్యేత్యర్థః భగవత సర్వాత్మకత్వా త్వత్వే భగవద్బుద్ధిన్ సహజాభగవతి

పతిత్వబుద్ధిస్తు ప్రాథోక్తి రితి జ్ఞేయం త్వాం శరణ మధజామ పరిగ్రహే పత్న్యాం
ప్రత్యేకాభిప్రాయా దేకత్వవ్యపదేశః త్వత్పత్నిష్యస్మాస్విత్పథః తవ అశ్రితస్త్రీపతిత్వా
ద్వయం త్వత్పత్న్య ఏనేతి భావః పత్నిపరిజనా దానమూలశాపా. పరిగ్రహే ఇత్య
మరః విరసః విరక్తస్సకథ మపేరుషం క్షీ బత్వం యాసి 'పుంభావే తస్మిన్' యాయాం
చ పౌరుష మిత్యమరః- 70

గ|| ఏవ మభిదధాన మాభీరతరుణీగణ మనివార్య ధైర్యమనధార్య మురరిపు
రరీరమత్

ఏవమితి|| ఏవ ముద్విధయా అభిదధానం భాషమాణం ఆభీరతరుణీగణం గోపాంగనా
సంఘం అనివార్యధైర్యం అనివార్యం నివారయతు మశక్యం ధైర్యం ధీరత్వం యస్య
తం తథోక్త మవధార్య నిశ్చిత్య మురరిపు కృష్ణః అరీరమత్ రమయామాస రమతే
ర్ణస్తా చ్చుజీ సన్వద్యావ. మురరిపు రాక్షరతరుణీగణ మరీరమదిత్యన్వయః- 91
అవ రమణప్రకారమేవ వర్ణయతి తత్రాదా శ్లోకత్రయేన కామినీకర్పకం శ్రీకృష్ణ
రమణం వర్ణయతి రమణీత్వాదినా-

శ్లో|| రమణీ సరోజరమణీయలోచనా
మధురాధరా శ్రమధురాధరాపి కా
రుచిరా చిరాంశురుచిరాశయం తదా
తరళీచకార మురళీవినోదిన

రమణీతి|| సరోజరమణీయలోచనా కమలవన్మనోజ్ఞనేత్రా మధురాధరా మధురః
స్వాదు. అధర యస్యా స్సా శ్రమధురాధరా శ్రమస్య సురితాయాచస్య ధూ
శ్రమధురా ఋక్సూరబ్ధా రితి సమాసాంతోఽప్రత్యయః- అజస్తలక్షణస్తాప ధరతీతి
ధరః పచాద్యచ్ శ్రీయాం యాప శ్రమధురాధరా తథోక్తా రుచిరా మనోజ్ఞా
అచిరాంశురుచి. అంచిరాంశో ర్విద్యుత రుచి రివ రుచి కాన్తి. యస్యా స్సా- నిదర్శ
నాలంకారః ఏవంవిధా కాపి రమణీ కాచన శ్రీ మురళీవినోదినః వేణునాదరసికస్య
కృష్ణస్య ఆశయం హృదయం తదా రతిసమయే తరళీచకార కమ్పయామాస
యద్వా నేదం సురతదశావర్ణన ముత్తరత్ర కరిష్యమాణత్వాదితి శ్రమ. వన
సంచారజన్యఆమీస. తదా ఆగమనసమయే ఇతి చ వ్యాఖ్యేయమ్ ఛేకానుప్రసః 72

శ్లో|| తరుణీవిలోలతరుణీహ కాననే
మలయానిలేన కలయా విధోస్సమా
అపరా సమాగమపరా మనోరమా
రమయాంబభూవ రమయా సమా హరిమ్

తరుణీతి|| విధో శృన్ద్యప్య కలయా లేఖయా సమా తుల్యా రమయా లక్ష్యై సమా
తుల్యా చ ఇత్యపమాద్యయం - అత ఏవ మనోరమా మనోజ్ఞా సమాగమపరా
సంయోగాసక్తా అపరా అన్యా తరుణీ యువతీ మలయానిలేన ముయకర్వతా

దాగచ్ఛతా వాయునా హేతునా విలోలతిరుణి విలోలా శ్చంచలా స్తరవః యస్మిం
స్తస్మిక్ తథోక్తే ఇహ అస్మిక్ కాననే హరిం కృష్ణం రమయాంబభూవ రిమయా
మాస అత్ర మలయానిలరూపోద్దీపనవిభావేన చంద్రకళాదినదృశనాయుకారూపాలం
బనవిభావేన చ సహిత శృంగారసశ్చర్యశాస్పదం భవతి 73

శ్లో॥ దరస్మైరై రజ్జాసుభగసుభగైః పేమలహరీ
లలత్కల్లోలాభై రసమశరనారాచసహజైః
తదా కాచి న్మందస్మితమధుపరీరంభమధురైః

కృశాంగీ సానంగై ర్మురరిపు మసాంగై సమకిరత్

దరస్మైరై రితి॥ తదా కాచి త్కృశాంగీ కాచన తన్వి దరస్మైరైః ఈషత్సేరైః స్ఫుర
ద్రూపక్షతారం య త్తత్సేగమితి కథ్యతే ఇతిభావప్రకాశః. లజ్జాసుభగసుభగైః
లజ్జయా వీడయా సుభగసుభగైః అత్యస్తసుభగైః స్వానుకూల్యప్రకాశకై రితి
యావత్. తదుక్తం 'సవీడలోకనేనైవ స్వానుకూల్యనివేదన' మితి పేమలహరీలల
త్కల్లోలాభైః పేమలహర్యాం స్నేహప్రవాహే లలతాం కీడతాం కల్లోలానాం
తరంగాణామివ ఆభా కాన్తి ర్యేషా నైః తత్తుల్యై రిత్సర్థః ప్రియదృష్టిప్రతిఘాతేన
ఔత్సుక్యేన చ యథాక్రమ మాసారప్రసారాభ్యా మంగీకృతతరంగభంగికై రితిభావః
అతవైతే సోత్సుకా స్తరంగితాశ్చ తదుక్తం 'సోత్సుకం యద్యదాలోక్య భూయో
భూయో విలోకనం కల్లోల ఇవ యత్కాన్తి విశేష స్తత్తరంగిత' మితి అసమశర
నారాచసహజైః మన్మథబాణసదృశైః ఏతేన అతితీవ్రత్వం వ్యక్తం మందస్మితమధుపరీ
రంభమధురైః మందస్మితం మందహాసితం తదేవ మధు మద్యం తస్య పరీరంభేణ
సంపర్కేణ మధురైః న్వాదుభిః అతవైతే సంభోగాత్సుక్యసూచకా స్తాప
హరాశ్చ తదుక్తం - 'కటాక్షై ర్వాసగర్భైస్తు సంభోగాత్సుక్యభావనా శీతలీక్రియతే
భావో యేన తన్మధురం స్మిత' మితి-సానంగై సమశ్చక్తైః విరక్తస్యాపి ఊభకరై
రిత్సర్థం 'యద్దర్శనే విరక్తోఽపి సుభ్యతే తన్నమన్మథ' మిత్యుక్తత్వాత్. ఈదృశైః
అసాంగైః కటాక్షైః మురరిపుం కృష్ణం సమకిరత్ విచిక్షేప క్రూ విక్షేపే ఇతిభావో
స్సంపూర్వకా ల్లజ్ వతాదృశాసాంగా శ్రీకృష్ణే వవరేత్సర్థం 74
తతః॥ ఏవం గోషికటాక్షక్షుతివశాత్ శ్రీకృష్ణమనఃక్షోభానస్తర మిత్సర్థః.

శ్లో॥ హరి స్మరపరీతాపవిధురా మధురాధరాః

న్యమించ చ్చంచలాసాంగీ రేవం నర్మవచోఽమృతైః

హరిరితి॥ హరిః కృష్ణః స్మరపరీతాపవిధురాః మన్మథసంతాపవివశాః మధురాధరాః
స్వాద్వధరోష్ఠాః చంచలాసాంగీ. చపలకటాక్షాః స్త్రీయః కర్మ-ఏవం వక్ష్యమాణ
రీత్యా నర్మవచోఽమృతైః విలాసవాక్కుధాధారాభిః న్యమించత్ అభిషేషేచ. స్వాంగాదితి
జీవః నకోడాదిబహ్వ చ ఇత్యనేన నిషేధాత్ చంచలాసాంగీత్యత్ర జీవ ప్రామాదిక
ఏవేతి ప్రామాణికాః. చంచలాభాంగీ రితి పరితే తు న కోఽపి దోషః- అంగగాత్ర

కంఠేభ్య ఇతి వార్తికాత్ జీవస్సిద్ధే.. చంచలా విద్యుత్ తస్యా ఇవాభా యస్య తత్
చంచలాభ మంగం శరీరం యస్యా సా తథోక్తా విద్యున్నిభత్వరః 75
అవ అధ నవభి స్తన్నర్కవచాంసి వర్ణయతి ఉత్తేజనేత్యాదిభి-

శ్లో॥ ఉత్తేజనాఘర్షణజా న రత్నహేమ్నా రివాభా తవ సౌకుమార్యాత్
ప్రియే వినిర్మాయ తనుం విధి స్తే తతో ను లావణ్యరసై రసించత్

ఉత్తేజనేతి॥ సౌకుమార్యాత్ సుకుమారత్వాదేతోః తవ తే ఆభా కాన్తి రత్న
హేమ్నాః మణిసువర్ణయో రాభేవ ఉత్తేజనాఘర్షణజా ఉత్తేజనా శాణోల్లేఖనం
ఘర్షణం లోహవిశేషేణ ఘట్టనం తాభ్యాం జాయతే ఇతి తజ్జా న నభవతి ఉత్తేజ
నయా రత్నస్య ఘర్షణేన సువర్ణస్య చ యథా ఆభా ప్రోల్లసతి తద్వన్న తవ కుత.
రిత్నహేమ్నా కరినత్వాత్ తవ సౌకుమార్యాచ్ఛేతిభావ. అత్ర సోపాధికకాన్తి
మద్రత్నహేమాపేక్షయా నిరుపాధికకాన్తిశాలినీ కాన్తా అతిరిచ్యతే ఇతి వ్యతిరేకా
లంకారః ఉత్తేజనయా రత్నస్య కాన్తి ర్గర్హణేన సువర్ణస్యేతి యథాసంఖ్య మన్వయా
ద్యధాసంఖ్యాలంకార సౌకుమార్యహేతునా కాన్తావ్యతిరేకస్య స్థాపితత్వాత్ప్రదార్ధి
హేతుకం కావ్యలింగం చ-త్రయాణాం సంకర. హేప్రియే ప్రేయసి విధి బ్రహ్మ
తే తవ తనుం దేహం వినిర్మాయ కృత్వా తతః నిర్మాణానంతరం లావణ్యరసైః
భూయిష్టం తేజవీవాద్భి ర్బహుళాభి ర్మృదూకృతం 'చతురానన్దజనకం లావణ్య' మితి
కధ్యతే, ఇత్యుక్తలక్షణః మృదులచ్ఛాయావిశేషో లావణ్య మిత్యుచ్యతే తదేవ
రసాః జలాని తైః అసించన్న ఆర్ద్రీచకార కిమ్ ఉత్పేక్షా లావణ్యరూపద్రవద్రవ్య
సంబంధా త్వదంగస్యేదిం మార్దవం నత్వన్యధేతి భావః 76

శ్లో॥ త్వదూరుశోభాభిభవేన రంభాస్తంభా నిజం దంభ మయి త్యజం :

మోచాభిధానం దధు రర్థయుక్తం కథం జడస్యరుసమానతా స్యాత్

త్వదూర్వితి॥ అయి ప్రేయసి త్వదూరుశోభాభిభవేన తవ ఊర్వో శ్శోభా త్వదూరు
శోభా తస్యా సకాశా దభిభవ తిరిస్కార. తేన యద్వా-త్వదూరుశోభాయా ఇతి
కర్తరి వస్యో సమాసః త్వదూరుశోభాకర్తృకాభిభవేనైత్యర్థః హేతునా రంభా
స్తంభాః కదళీప్రకాండాః నిజం స్వకం దంభం గర్వం త్యజన్తస్సన్తః ముచన్త
స్సన్తః అర్థయుక్త మన్వర్థం మోచాభిధానం మోచా ఇతి నామ దధుః ధృతవన్తః
త్వచం ముంచతీతి మోచేతి వ్యుత్పన్నస్య నామ్నః దంభం ముంచతీతి మోచతి
యోగతోన్యార్థత్వప్రకల్పనా నిరుక్త్యలంకారః. 'నిరుక్తి ర్యోగతో నామ్నా
మన్యార్థత్వప్రకల్పన' మితి లక్షణాత్. జడస్య అత్యన్తశీతలస్య ఊరుసమానతా
కథం స్యాత్ త్వదూరుసామ్యం కథం భవేత్ 'ఏకాన్తశైత్యా కదళీవిశేషా' ఇతి
కుమారసంభవే జడస్య అజ్ఞస్య ఊరుసమానతా ఊరవో మహాన్తః తై స్సామ్యం
కథం స్యాదితి ధ్వని., అత్ర రంభాస్తంభానా మూరుశోభాభివం ప్రతి యజ్జడత్వం

హేతు ర్ద్వనితం తస్య తురీయపాదేన కవినా స్వత ఏవ ప్రపశ్చితత్వా ద్దుణీభూత వ్యంగ్యమ్ తేన వాక్యార్థహేతుకం పదార్థహేతుకం వా కావ్యలింగ మలంకారః 77

శ్లో॥ అవిర్భవే ద్యత్ర లతాసు పుష్పం తత్రైవ దృష్ట. ఫలసంభవోఽపి

ఉదేతి చిత్రం తరుణీలతే తే పుష్పం క్వచి త్కాస్య శిలాటయుగ్మమ్
అవిరితి॥ లతాసు వల్లీషు యత్ర స్థలే పుష్పం ప్రసూన మావిర్భవేత్ ఉత్పద్యేత
తత్రైవ తస్మిన్ ప్రదేశే ఏన ఫలసంభవోఽపి ఫలోత్పత్తి శ్చ దృష్టః అవ
లోకిత. అన్మాభి రితి శేషః ఫలపుష్పయో సామానాధికరణ్యం ప్రత్యక్ష
మితి భావః హేతురుణీలతే లతేన తరుణీ తరుణీలతా తత్సంబద్ధిః తే తవ
క్వచిత్ స్థలే గుహ్యే ఇత్యర్థః పుష్పం రిజ. ప్రసూనం చ ఉదేతి జాయతే క్వాపి
తతోఽన్యస్మిన్ క్వచిత్ స్థలే వక్షసీత్యర్థః శిలాటయుగ్మం నిగ్గీర్ణలక్షణాతిశయోక్త్యా
స్తనద్యయం అపక్వఫలయుగ్మంచ 'ఆమే ఫలే శిలాట సన్న్య దిత్వమరః ఉదేతితి
పూర్వేణాన్వయః చిత్రం అద్భుతం ఫలపుష్పయో రైవేయధికరణ్య మాశ్చర్య
మిత్వర్థః అసంగత్యలంకారః- 'విరుద్ధం భిన్న దేశత్వం కార్య హేతోర్ అసంగతి' రితి
లక్షణాత్ ఫలోత్పత్తిం ప్రతి పుష్పస్య కారణత్వం ప్రత్యక్షం హి తరుణీలతేతి
త్యుపమాలంకార ఇచ్ఛాస్పృజీవకః తరుణీరూపా లతేతి రూపకాలంకారోఽపి సువచ
ఏవ శిలాటయుగ్మ మిత్వత్యాతిశయోక్తి స్సాపి అసంగత్యుద్దాహరణ ఏన ఏవం పుష్ప
మిత్వత్ర శ్లేషావీతి ఉపమాశ్లేషాతిశయోక్తిభిః రూపకశ్లేషాతిశయోక్తిభి ర్వా
ఉజ్జ్వితోఽసంగత్యలంకార ఇతి జ్ఞేయమ్ 78

శ్లో॥ బధ్నాసి చేతో హరతః షరస్య కుచావితీమా కిము కంచుకేన

తథాపి నైత త్యజతః కరోర శ్శీలం సజం నిగ్రహత స్త్యజేత్

బధ్నాసీతి॥ ఇమా మదీయా కుచో స్తనౌ షరస్య పరిమాత్మనః అన్యస్యేతి చ చేత.
చిత్తం ధనసానీయ మితి భావః హరతః అపహరత. హరతే ర్లటి తనీరూప మిదం
ఇతి హేతోర్ ఇతి మత్వేతి వా ఇమా కుచావితీ పునరపి సంబద్ధ్యేతే కర్మభూతౌ
కంచుకేన కుచబంధనవస్త్రవిశేషేణ బధ్నాసి కిము రుణన్తి కిం వీడయసి కిమిత్వర్థః
చోరస్య బంధనతాడనాదిక మవశ్యం కర్తవ్య మితి భావః హేతుప్రేక్షాలంకారః
తథాపి బంధనేఽపి ఇమా కుచా విత్వత్యాపి సంబద్ధ్యేతే కర్మభూతౌ ఏతత్పరచిత్త
ధనచార్యం నత్యజతః న ముంచతః 'సర్వ మభ్యర్హితం వస్తు ప్రచ్ఛాదన మపేక్షతే'
ఇతి న్యాయేన కంచుకధారణే సతి పూర్వాపేక్షయా పృతిమనోహరత్వాదితి భావః
యుక్తం చైత దిత్వాహ-కరోరః కరిష. కః పుమాన్ నిజం స్వకేయం శీలం స్వభావం
నిగ్రహత నిర్బంధా ద్దేతోః త్యజేత్ ముంచేత్ నకోపిత్వర్థః నహి యేన కేనాప్య
పాయేన స్వభావోఽన్యథా కర్తుం శక్యతే ఇతి భావ. సామాన్యేన విశేషసమర్థన
రూపోఽర్థాంతరన్యాసః ఉక్తి ర్థాంతరన్యాస సన్న్య త్సామాన్యవిశేషయో' రితి
లక్షణాత్.

శ్లో॥ పురామునా కంచుకకేన ముగ్ధే కిన్నామ భద్రం విహితం న జానే

భజత్యసా య త్తపసాస్యలభ్య మనారతం త్వత్కు చకుంభసంగమ్

పురేతి॥ హేముగ్ధే సుందరి అమునా పరిదృశ్యమానేన కంచుకకేన కంచుకవవకంచు
కకః స్వాధే కప్రత్యయ. తేన పురా పూర్వజన్మని కిన్నామ కింవా భద్రం కుశలం
విహితం సంపాదితం అస్తీతిశేషః కిమప్యనిర్యాచ్య మత్యధికం భద్రం ప్రాగ్భవీయం
కంచుకస్య విద్యతే ఇతిభావ. నజానే అహం తన్నవేదీత్యర్థః ననుభవదవిదితస్య
ప్రాగ్భవీయకంచుకభద్రస్యస్వత్వే కిం ప్రమాణ మత ఆహ భజతీతి-యద్యస్మాద్ధేతోః
అసౌ కంచుకః తపనా కృచ్ఛ్చరచాంద్రాయణాదిలక్షణేన చిత్రైకాగ్రలక్షణేన వా అపి
అలభ్యం లబ్ధ మశక్యం త్వత్కు-చకుంభసంగం కుంభావివ కుచౌ కుచకుంభౌ తవ
కుచకుంభౌ త్వత్కు-చకుంభౌ తయోస్సంగం సంబంధం అనారత మవిచ్ఛిన్నం యథా
తథా భజతి ప్రాప్నోతి. అత్ర ఉత్తరవాక్యార్థేన పూర్వవాక్యార్థస్య సమర్థనా
త్కావ్యలింగం. సర్వజ్ఞేన కృష్టేనాప్యవిదిత. భద్రముస్తీతి అచేతనస్య కంచుకస్య
ప్రాగ్భవీయం భద్రమితి చ కథనా దసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తిద్వయం
వీతైః సర్వలోకసుకృతపరిపాకస్య కృష్ణస్వాపి ప్రాయశ ఏవ గోపీకుచసంబంధ. నత్వ
విరతమిత్యహా అస్య కంచుకస్య భాగ్యాతిశయ ఇతి ఫలితమ్ 80

శ్లో॥ విధి ర్విధిత్సు ర్విధునా తవాస్యం సారంగసారాంశమపీహ తేనే

ముఖే మృగస్యాక్షియుగం మదస్తు ఫాలే తవాస్తే తత ఏవ బాలే

విధిరితి॥ విధిర్బ్రహ్మ విధునా చంద్రేణ ఉపాదానభూతేన తవ తే ఆస్యం ముఖం
విధిత్సుః చికిర్షుస్త్వ కుర్వ౯సన్నిత్యర్థః ఇహ ముఖే సారంగసారాంశమపి సారంగస్య
మృగస్యచన్ద్రాస్త్యకళంకరూపేణ పృథీయమానస్యేత్యర్థః సారాంశం స్థిరాంశమపి తేనే
చకార చిక్షేపేత్యర్థః తతివవ తస్మా దేవహేబాలే ముగ్ధే తవ ముఖే వదనే మృగస్యాక్షి
యుగం నేత్రద్వంద్వం ఆస్తే వర్తతే స్త్రీణాం మృగాక్షిత్వా దితిభావః. తథా తవ ఫాలే
తు లలాటే తు మృగస్య మదః కస్తూరీ ఆస్తే విద్యతే తిలకస్వరూపేణేతిభావః సారంగస్య
సర్వాంశేష్యపి నేత్రరూపౌ మదరూపశ్చాంశ ఉత్కృష్టఇతి సర్వజనవిదితం తస్మాత్
సర్వం చన్ద్రం గోపీముఖరూపేణ పరిణమయ్య తత్కళంకభూతమృగస్య అసారాంశం
త్యక్త్వా నారాంశమాత్రం విధి స్తస్మత్ ఫే చిక్షేప ఇతిభావః గమ్యాత్ప్రేతౌలంకార..
కించ సహజయో రక్షో ర్విధికృతత్వసంబంధే సత్యపి ఆగస్త్యకస్య మదస్య
గోపీనిహితస్య విధికృతత్వాసంబంధా త్తత్సంబంధోక్తే రతిశయోక్తి.
ముఖచికిర్షాసమయే సారంగసారాంశనిధానాధికరణస్యైవాభావా త్కుర్వ౯సన్నితి
మయా యథా కథంచిత్రమాధాపితం-విధాయ వేధా విధునా తవాస్య-మితి పరితంచే
న్నకోఽపి దోషః. అత్రముఖం చన్ద్రవత్ అక్షిణీ తన్మృగనేత్రవత్ కస్తూరీతిలకం
తన్మృగ మదబిందువచ్చ భాతీతి ఉపమా వ్యజ్యతే 81

శ్లో॥ తవాననాదర్శితేఽధరోఽసౌ తుండీఫలస్య ప్రతిబింబ ఏవ

ముగ్ధే ఫలేఽస్మిన్ కథ మన్యథా తు ఘటేత బింబవ్యవహార ఏవ.

తవేతి॥ హేముగ్ధ సుందరి తవ తే ఆననాదర్శితే ముఖరూపదర్పణాన దర్శితత్వముఖాన్త రిత్తుపమా వా అసా దృశ్యమానః అధర. అధరోఽః తుండీఫలస్య బింబ ఫలస్య 'బింబీర క్తఫలాతుండీ' ఇతి నైద్యకేఽప్రతిబింబ. ప్రతిఫల భవతీతిశేష ఏవేత్యవధారణే అవధారణధ్వనితార్థమాహ ఫలే ఇత్యాదినా-అన్యథా తు అధరస్య తుండీ ఫలప్రతిబింబత్వానంగీకారే తు అస్మిన్ ఫలే బింబీఫలే ఏవ సర్వలొకసిద్ధ బింబ వ్యవహారిః బింబమితి వ్యవహార ఏతస్య బింబపదాభిధేయత్వ మిత్యర్థ. కథం కేన ప్రకారేణ ఘటేత యజ్ఞేత యుక్తన్యాత్ న కథమనీ త్యర్థ ప్రతిబింబా భావే బింబమితివ్యవహారో నఘటతే ఇతి భావః అత్ర అవరోహలతాదిసంబింబఫలస్య ముఖాదర్శప్రతిఫలనాసంబుధేఽపి తత్సంబుధౌక్తే రతిశయోక్తి అధరే అధరత్వ మప హ్నుత్య బింబీఫలప్రతిబింబత్వారోపణా దపహ్నవాలంకారిః అయం చ ఆననా దర్శేతి రూపకోజ్జీవిత. బింబ్యాః ఫలం బింబం ఇతివృత్తస్సస్య బింబశబ్దస్య బింబతీతి బింబమితియోగతోన్యార్థత్వ ప్రకల్పనా నిర్దుష్ట. బింబీఫలస్య బింబఫలత్వరూపేణైవ బింబవ్యవహారియోగ్యతాయాం సిద్ధాయాం తదయోగ్యత్వ కడనాత్ అతిశయోక్తిః

శ్లో॥ సమగ్రమంగం తవ చంచలాక్షి హరిద్రచూర్ణేన విధాయ వేధాః

సుధాం న్యథా న్మాన మిహాధరోష్ఠే యదత్ర రాగాతిశయోపలంభః

సమగ్రమితి॥ హేచంచలాక్షి చపలనేత్రి వేధాః విధాతా తవ సమగ్రం సర్వ మ ప్యంగం దేహం హరిద్రచూర్ణేన 'నిశాఖ్యా కాంచనీ పీతా హరిదా వరవవర్ణినీ' ఇత్యమర. హరిదాయాః పీతాయా. (ఆంధ్రే పసుపు) అయం హరిద్ర. తస్యేద మిత్వేన్ స చాసౌ చూర్ణః రజ. తేన ఉపాదాచభూతేన విధాయ కృత్వా ఇహ అస్మిన్ అధరోష్ఠే అధరే సుధాం తాంబూలోపయుక్తశిలాచూర్ణ మమృతంచ న్యథాత్ నిహితవాన్ మాన మిత్యత్రేత్యౌ సుధాశబ్దగతశ్లేషసంకీర్ణయమ్ యద్య స్మాత్ అత్ర అధరే రాగాతిశయోపలంభ రాగాతిశయస్య ఆరుఘ్యధిక్యస్య ప్రమాణిరేకస్య చ ఉపలంభ. ప్రాప్తి ర్దర్శన మితి యావత్ భవతీతిశేష. హరిదా చూర్ణ సుధానిధానే సరక్తవర్ణో భవతీతి ప్రసిద్ధం. అత్రపాదత్రయ ప్రతిపాదితస్య అర్థస్య తురీయవాదేన సమర్థనా తా-వ్యలింగం- తచ్చ శ్లేషసంకీర్ణం. న చ శ్లేషోజ్జీవిత మితి వాచ్యం రాగసుధాశబ్దగతశ్లేషం వినాపి తత్ప్రీతిః సర్వమంగంహరిద్రవత్ప్రీతం అధిరస్ సుధానిధానారుణహరిద్రవ ద్రక్తఇతి ఉపమా వ్యజ్యతే. 83

శ్లో॥ సుదూరదర్శిన్యపి లోచనే తే భవత్యవార్యశ్రుతిలంఘనేచ్ఛే

తమస్సమూహప్రణయిత్వ మస్తు న వాలభారే మలినే కథం ను.

సుదూరేతి॥ సుదూరదర్శిని అతిదీర్ఘదర్శిని ఆస్తికతయా విమృశ్యకారిణి ఇతి చ అపి తే తవ లోచనే నయనే సప్తమ్యేకవచన మిదం అవార్యశ్రుతిలంఘనేచ్ఛే

అవార్యాయాః అనతిక్రమణీయాయాః శ్రుతేః శ్రవణస్య లంఘనే అతిక్రమణే ఇచ్ఛా
 వాంఛా యస్య తస్మిన్ తథోక్తే అన్యత్ర అవార్యాయాః శ్రుతే ర్వేదస్య లంఘనే
 ఇచ్ఛా యస్య తస్మిన్ తథోక్తే ఇతి చ భవతి సతి మలినే నీల అశుచౌ చ వాలభారే
 చికురప్రకరే వబయో రభదా న్యూర్థసంఘే చ తమస్సమూహప్రణయిత్వం గాఢం
 ధకారసాదృశ్యం అజ్ఞానపారివశ్యం చ నాస్తు కిం నభవతు కిన్యాదేవేత్యర్థః నేత్రేకర్ణాన్త
 విశ్రాన్తే కేశవాశస్సు అంధకారసదృశఇతితాత్పర్యాః విమృశ్యకారిణోఽపి వేదలంఘ
 నేచ్ఛయా నా స్తి త్వే సతి కిముత మూర్ధస్య ఇతి శ్లేషాభిప్రాయః అత్ర దూరదర్శినో
 నెత్రస్యైవ శృత్యతిక్రమణేచ్ఛాయాం సత్యాం కిమత మలినస్య వాలభారస్యేతి
 వర్ణనా దర్శాపత్తి. అయం చ దూరదర్శ్యాదిశబ్దగతశ్లేషోద్ధాపిత ఇతివివేకః నచాయం
 శ్లేషో నైవ. కిన్తు ధ్వనిరేవేతి వాచ్యం లోచనశబ్దే శ్లేషాభావాత్ విశేష్యశ్లేషేసతి
 హి ధ్వనిసమున్వేషః అపీతి విరోధప్రతిపాదనేన తస్య ధ్వనేర్గుణీభూతత్వాచ్చ నహి
 లోచనయో ర్ద్విధత్వం శృవణలంఘనేచ్ఛా ప్రతిబంధీతి తస్మాత్ శ్లేషపవాదమ్
 లోచనే శృతిలంఘనేచ్ఛాఽనుభావనే దూరదర్శిత్వం బాలభారే తమస్సమూహ
 ప్రణయిత్వసంభావనే మలినత్వచ్చ హేతు రితి పదార్థహేతుకం కావ్యలింగద్వయమ్.

శ్లో॥ సిక్త్వా చాటురసై రేవం కురంగనయనా స్తతః

ఆనంగీం ప్రక్రియా మంగీకారయామాస మాధవ

సిక్త్వేతి॥ మాధవః లక్ష్మీపతిః కృష్ణః సకలజగన్మోహినిం లక్ష్మీమమి యో ధవస్సక్
 మోహయామాస త్వ గోపీమోహనం కియదిత్యభిప్రాయగర్భమిదమ్ అతః పరిక
 రాంకురాలంకార ధవతి కంపయతి మోహయతీతి ధవః మాయాధవః మాధవః
 ఇతివృత్తశ్లే. తథా చ కవిరహస్యే - 'ధూనోతి చంపకవనాని ధునో త్యశోకం చూతం
 ధునాతి ధువతి స్ఫుటితాతిముక్తం వాయు ర్విధూయతి ధావయతీహరేణా
 యత్కాననే ధవతి చందనమజ్జరీశ్వ' ఇతి కురింగనయనా. మృగాక్షీః ఏవం పూర్వోక్త
 రూపైః చాటురసైః ప్రియవాగమృతైః 'ప్రియవాక్చాటురస్త్రియా' మితి రత్నకోశే.
 సిక్త్వా అభిషిచ్య తతస్సేకాన చ్చరమ్ ఆనంగీ మనంగసంబంధినిం ప్రక్రియాం రీతిం
 సురత మితి యావత్. అంగీకారయామాస అంగీకృతవతీ శ్చకార స్త్రియో హి
 అత్యుద్రిక్తం న్యాభిలాషం పురుషమనోమోహనపర్య నంప్రకాశ్య తత స్తం వశీకృత్య
 న్వయం నిరభిలాషా ఇవ నటిత్వా పురుషై ర్ముచుర్ముచుః. ప్రార్థమానా మోదన్తే
 ఇదమేవ హి త్రపాయా లక్షణమ్ ఏవం ప్రకృతే శ్రీకృష్ణసంభోగార్థమాగతా అపి
 గోపికాః శ్రీకృష్ణః కృచ్ఛేణ రమయామాసేతి బోధ్యమ్ - ౪౪
 అవ అంగీకారయామాసేతి యదుక్తం తత్ వర్ణయిష్యే తత్ర తావత్ గ్రంథమధ్యే
 మంగళం విదిధాతి

శ్లో॥ బాలే విద్రుమపాటలా తవ పదా సంవాహయామ్యద్య కిం

కిం వా చందనచర్చనం విరచయామ్యంగే యథా నిర్వృతి

ధమ్మిల్లం కిము భూషయామి కుసుమై రిత్వాదరాచ్చీపతే
రాభీరినవయోగచాటువచనశ్రేణీ శివాయాస్తు నః

బా లేతి|| హేబాలే సుందరి అద్య అధునా విదుమిమవాటలౌ విదుమి ప్రివాళ స ఇవ
పాటలౌ రక్తౌ తవ పదౌ చరిణౌ సంవాహయామి కిం మర్దయామి కిమ్ వనసంచా
రేణ కిల తవ పాదౌ వతీవారుణౌ శ్రాంతౌ చ అతస్తచ్చమాపనాదనార్థం త్వత్సా
దయౌ స్సంవాహనం కరోమితిభావ అంగ శరీరే యథా నిర్వృతి యథాసుఖం
చందనచర్పనం శ్రీఖణ్డద్రవలేపనం విరచయామి కిం వా కరోమి కిం చందనేన
త్వదంగం లేపయామి తేన తవ అతివసుఖం న్యాదితిభావం కుసుమై ర్మల్లికాది
పుష్పైః ధమ్మిల్లం కేశపాశం భూషయామి కిం అలంకరోమి కిము మదభిధావన
శిధిలం తవ ధమ్మిల్లం సమీకృత్య పుష్పై ర్భూషయామి తేన తవ సుఖం న్యాగితి
భావః ఉక్తేషూపచారేషు తవ కమిష్టం తద్వదేతిప్రశ్న ఏతేన భగవతో ముగ్ధాచు
నయచాతుర్యం వ్యక్తమ్ ఇత్యేవంరూపా ఆదరాత్ప్రేష్టుః ప్రవృత్తేతిశేషః శ్రీపతే
కృష్ణస్యసంబంధినీ ఆభీరినవయోగచాటువచనశ్రేణీ ఆభీరిణాం గోపీనాం నవయోగే
నూతనసంగమే చాటువచనానాం ప్రియవాచాం శ్రేణీపరమృరా న. అస్మాకం
శివాయ ష్టేమాయ అస్తు భవతు 86

అవ. అథ సప్తవింశతి శ్లోకై ర్గోపీకృష్ణసంభోగం వర్ణయతి త్వక్ష్వేత్వాదిభి

శ్లో|| త్యక్త్వా బహి కేళీవిరోధితాయా లజ్జాం లతాకుంజ మవాపదేశా

పున స్తదాపాతభయాదివాసు కాంతా కవాటం ఘటయాంబభూవ

త్వక్ష్వేతి|| ఏకా కాచిత్కాంతా గోపీ కేళీవిరోధితాయా క్రిడావిరోధిత్వాద్దేహీః
త్వత్లోరుణవచనస్యేతి పునవద్యావః కేళీవిరోధి ఇతి సామాన్యే నపునసకం వా.
లజ్జాం వీడాం బహి. హృదయాద్బహిః గృహాద్బహి రితి చ త్యక్త్వా విసృజ్య లతా
కుంజం లతాగృహం కుంజశబ్దేనైవ లతాగృహార్థప్రతీతౌ లతాశబ్దస్తత్ప్రశస్త్యం
ద్యోతయతి - కరికలభకర్ణావతంసాదివదితి బోధ్యం. అవాపత్ ఆప సురతగృహే
తృతీయసిత్యయోగాత్ లజ్జారూపాం సఖం బహిరేవ విసృజ్య స్వయమేకా శ్రీకృ
ష్ణాధిష్ఠితం కుంజమవాపేతి ముఖ్యార్థః సమాసోక్తి రలంకారః లజ్జాయా స్సంభోగ
ప్రతికూలత్వేన నిర్లజ్జా తస్యై గృహం ప్రావేతి ప్రస్తుతవాక్యార్థేన అప్రస్తుతసంభోగ
విరోధిసఖత్వాగస్య ప్రతీయమానత్వాత్ - సమాసోక్తిః పరిస్ఫూర్తి. ప్రస్తుతే
ప్రస్తుతస్యచే 'దితిలక్షణాత్ నాసా ధ్వనిః - లజ్జేతి విశేష్యపదశ్లేషాసంభవాత్ పునః
భూయః తదాపాతభయాదివ తస్యా లజ్జారూపకామిన్యా ఆపాత. ప్రవేశః తస్మాత్
భయాత్ భీతే రిత్యుత్ప్రేతౌ పశ్చమీభయేనేతి సమాసః ఆశు ద్యుతం కవాట
మరరం లతావికారమేవేతి బోధ్యం ఘటయాంబభూవ పిహితవతీ అత్రి హృదయా
దపసారితలజ్జాయాః సంభావితస్య పునఃప్రవేశస్య కవాటపిధానేన నిరోధాసంబంధేఽపి
తత్సంబంధోక్తే రతిశయోక్తిః ఏతదుజ్జీవితా సాచోత్ప్రేతౌ. 87

శ్లో॥ మందాక్షభావా దవగమ్య కామసమీకసాహాయ్యవిధావశక్తిమ్

వీడాన్యవర్తిష్ట తదా పరన్యా నితాంత మశ్రాంతసమాశ్రయేఽపి
మందాక్షేతి॥ తదా తదానీం అపరన్యా. అన్యస్యా గోప్యాః సంఙ్కసీ వీడా
మందాక్షభావాత్ 'మందాక్షం హి శ్రుజేత్య'మర. మందాక్షశబ్దవాచ్యత్వా
దిత్యర్థ. మందాని విషయగ్రహణాసమర్థాని అక్షాణి ఇంద్రియాణి యస్య సః మం
దాక్షః వృద్ధ ఇత్యర్థ. తస్య భావాదితి చ వృద్ధత్వా దిత్యర్థం కామసమీకసాహాయ్య
విధౌ కామసమీకం మన్మథయుద్ధం తత్త్ర సాహాయ్యవిధౌ సాహాయ్యకరణే అశక్తిః
అనామర్థ్య మాత్మన ఇతి శేష.. అవగమ్య జ్ఞత్వా ఇతి గమ్యాత్ప్రేక్షా నితాంత
మత్యస్త మశ్రాంతసమాశ్రయేఽపి అనవరతాశ్రయణేత్యపి న్యవర్తిష్ట నివృత్తా
భూత్ యథా నిత్యసేవకోపి శిథిలేంద్రియో వృద్ధః పృభో ర్యుద్ధసమయే సాహాయ్యా
చరణే అశక్తస్సౌ తదా తం త్యజతి తద్వత్కామినీ మనవరత మాశ్రిత్య వర్త
మానాపి లజ్జానామ్నీ మాతీ కామిన్యా. మన్మథయుద్ధే సాహాయ్యాచరణే అయో
గ్యత్వాత్ తదా తాం తత్యాజేతి భావః అత్రాపి సమాసోక్తిరేవ ఇయం చ
మందాక్షభావాదితి శ్లేషవిశోధాపితేతి బోధ్యమ్ 88

శ్లో॥ యదేవశయ్యానయనచ్చలేన కరగ్రహం లోలదృశాం వ్యతానీత్

బభూవ కామానలనాక్షిక స్స పాణిగ్రహ స్తశ్శుభమేష జారః

యదితి॥ ఏష కృష్ణ. శయ్యానయనచ్చలేన పర్యంకప్రాపణమిషేణ లోలదృశాం
మృగాక్షీణాం కరగ్రహం పాణిగ్రహణం వ్యతానీత్ చకారేతి యత్ ఏతేన
కామినీనాం మగ్ధత్వం వ్యజ్యతే ప్రాధానాం పర్యంకప్రాపణాసంభవాత్ న చ
ముగ్ధా ఏనైతా ఇతి వాచ్యం ముగ్ధానాం శ్రీకృష్ణసంభోగముద్దిశ్య వనాగ్గాగమనా
సంభవాత్ న విశేష్యలింగత్వా త్సుంస్త్వం కరగ్రహ ఇత్యర్థ కామానలనాక్షికః
కామఏవానల. కామానలః సాక్షి సాక్షుద్దృష్టరిచాన్ జ్ఞాయామితి నిపాతితోయం.
సాక్షుద్దృష్టా యస్య స తథోక్తం పాణిగ్రహః వివాహ బభూవ అభూత్ యథా అగ్ని
నాక్షికం పాణిగ్రహణం లోకకాః కుర్వన్తి తద్వత్కృష్ణోఽపి కామాగ్నినాక్షికం పాణి
గ్రహణంచకారేవేతి భావ తతస్మాత్ ఏష కృష్ణ కథం జారః గూఢపురుషః భవ
తీతి శేష. నాయంజారి. కిం పాణిగృహీతా పతిరేవేతిభావ అత్రి శయ్యానయనార్థకే
లోకకే కరగ్రహే ఛలశబ్దేన శయ్యానయనార్థకత్వ ముచ్యుత్య శాస్త్రీయపాణిగ్ర
హత్వా రోవా త్సాపన్నావాభేదరూపకాలంకారి అన్య చ కామానలైపి రూపక
మంగభూతమ్ 89

శ్లో॥ సల్లాపలోలాపి నసల్లలాప దదర్శ నాలోకనలాలనాపి

స్యవారయ త్పాణియుగేన కాపి నీపేవిమోక్షం సురతోత్సుకాపి

సల్లాపేతి॥ సల్లాపలోలాపి భాషణాసక్తాపి అర్థా త్ప్రాప్ణోతీనహేతివేద్యం కాపి
కాచనస్త్రీ నసల్లలాప నబభాషే ఆలోకనలాలనాపి దర్శనాసక్తాపి అర్థా త్ప్రాప్ణోత్యైవ

నతదర్శనాపశ్యత్ సురతోత్సుకాః రత్నుత్కంఠితాః పాశ్చియుగేః కరయుగళేన
నీవీ విమోక్షం వస్తుగంధి విమోచనం అర్థాత్ కృష్ణేన క్రియమాణం చిక్షే తమితి
వా న్యవారయత్ అరుణత్ లజ్జయేతిభావః 90

శ్లో॥ సమాగమా దస్య రమాధినేతుః కియంత మంతఃకరణం సుదత్తాః

అవిందతానందమితి ప్రతీమ సమారుహాఘేఽపి బహిస్సహారే
సమాగమాదితి॥ అస్య రమాధినేతుః లక్ష్మీపతేః కృష్ణస్య సమాగమాత్సంయోగా
ద్ధేతోః సుదత్తాః సుదృశః బహిః తనూరుహాఘేఽపి రోమబృందేఽపి సహారే పులకితే
సాననే ఇతి చ సతి అంతఃకరణం హృదయం కియంతం అపరిమిత మానందం సుఖం అవి
దత అభజత్ ఇతి ఏవం ప్రతీమః విశ్వసిమ జానీమ ఇత్యర్థః సంభావయామ ఇతి వా
బహిష్ఠస్య అచేతస్య తనూరుహాఘాస్యాపి హర్షస్య అంతఃకరణస్య సచేతస్య
హర్షాతిశయ ఏతావానితి ఇయత్తయా పరిచ్ఛేత్తు మశక్య ఇతి భావ యద్వా రోమ
రంధ్రద్వారా అంతఃకరణగత ఆనందరస రోమసంఘం వ్యాప్నోతీతి అంతఃకరణస్య
ఉద్వేలానందరసాశ్రయత్వం సంభావ్యతే ఇతి భావః అర్థాపత్తి రలంకారః. హరశబ్దగత
శ్లేషోజ్జీవిత. యద్వా ఏతస్యా హృదయ మతిశయానందసంఘం బహిర్గతరోమేష్యపి
రోమరంధ్రద్వారా హర్షప్రసారదర్శనా దిత్వనుమానాలంకారః స చ శ్లేషోజ్జీవిత
ఇతి బోధ్యం అత్ర రమాధినేతు రితి పదస్వాంత్యాత్ త్రిజగన్మోహినీ లక్ష్మీ రపి
యత్సమాగమేన సనంద తత్కృష్ణసమాగమః త్రాప్తకృతానాం గోపికానాం హర్షాతి
శయో భవదితి కిం వాచ్యమితి ప్రతీయతే 91

శ్లో॥ రదచ్ఛదం ప్రాకృనిధం సుదత్తా స్సమాగతాయా యదసా వచుంబత్

బభావ తద్భావిని శంబరారిమృధే విధేయం కిలవీరపాణమ్

రదచ్ఛదమితి॥ అసౌ కృష్ణః ప్రాక్రనిధమం సనిధం సమీపం సమాగతాయా
ప్రాప్తాయా సుదత్తా స్సంబంధి రదచ్ఛద మధరి మచుంబతియత్ చుబి వక్త్ర
సంయోగే ఇతి ధాతో ర్లక్ష తదధరపానం భావిని భవిష్యతి శంబరారిమృధే మన్మథ
యుద్ధే సురతే ఇతియావత్ విధేయం కర్తవ్యం వీరపాణం వీరాణాంవానం వీరపాణను
యత్సానం వృత్తే భావిని వారణ ఇత్యమర. యుద్ధాత్ప్రాక్ పశ్యాచ్చ వీరై ర్యస్మద్య
పానం క్రియతే తద్వీరపాణ మిత్యుచ్యతే ఇతి తదర్థ బభావ కిల అభవత్ ఖలు
అత్ర సుదత్త్యధరిపానీ వీరపాణత్వాగోపణా ద్యూపకాలంకారం వీరా. వీరపాణం
కృత్వా యథా యుద్ధాయ సన్నహ్యన్తి తథా కృష్ణో పృథగపానం కృత్వా మదన
సంగరాయ సన్నద్ధోభవదితి ముఖ్యాంః 92

శ్లో॥ ముగ్ధే కథం కంచుళికాం దధాసి నన్దోజలక్ష్మీం తవ యా పిధతే

ఇథం ప్రియాం కామపి మోహయిత్వా తద్వేణికా మాచకల స్మరారిః.
ముగ్ధేఇతి॥ హేముగ్ధే మూఢే సుందరి ఇతి చ కంచుళికాం కంచుకం కథం కుతో
దధాసి బిభర్షి న తావ చ్చోభార్థమిత్యాహ- వక్షోజేతి-యాకంచుళికా తవ తే నన్దోజ

లక్ష్మీం కుచశోభాం పిథత్తే ఆచ్ఛాదయతి 'సప్తి వాగరి రల్లోఽ మవాప్యో రుపస్థయో' రిత్యల్లోప 'అపిధాన తిరోధాన పిధాఽచ్ఛాదనాని' చేత్యమరశ్చ అత్రవత్తోఽశోభార్థం ధృతస్య తల్లక్ష్మీపిధాఽవర్ణనాత్ విషమాలంకారః. తేషు చ ఏవంవిధకంచుకధారిణ్యా సుందర్యా మూఢత్వం వ్యక్తం అత్ర స్వత స్సుందర్యా స్తవ కంచుకధారణం న కేవలం వ్యర్థం ప్రత్యుత వత్తోజలక్ష్మీపిధానయాపానధావమా మితి విషమాలంకారశ్చ ప్రతీయతే ఇత్ర మేవం మురారిః కృష్ణః కామసి కాంచి త్రియాం ప్రేయసీం మోహ యత్వా వంచయత్వా తద్దేణికాం తస్యాః కంచుకగ్రంధిం ఆచకల ద్విఘటయా మాస ఆజ్ పూర్వకాత్ కలయ షి యజీ చజ్ అత్ర హితోప దేశవ్యాజేన స్వేష్ట సాధనా త్పర్యాయోక్తం 'పర్యాయోక్తం తదవ్యాసలు ర్యద్వ్యాజేనేష్టనాధన' మితి లక్షణాత్ -

93

శ్లో॥ కోకితతిం నీరజకుట్టలాళిం జిగాయ వత్తోజయుగం పురైవ

ముద్ధేఽధునా కంచుకధారణాసౌ ముధేతి తద్గ్రంధి మసా వముంచత్.

కోకితతిమితి॥ హే ముద్ధే వత్తోజయుగం తన స్తనయుగ్మం కర్తృ- పురైవ పూర్వమేవ కోకితతిం చక్రవాకీసమూహం నీరజకుట్టలాళిం కమలబోశసంఘం చ జిగాయ అజ యత్ న్యూనీచకారేతి యావత్ అధునా అద్య అసౌ ఏషా కంచుకధారణా కంచుక కావహనం కవచధారణం చ ముధా వ్యర్థా ఇతి ఏవం వంచయిత్యేతి శేష అసౌ కృష్ణః తద్గ్రంధిం కంచుకబంధం అముంచత్ శిధిలీచకార వీరాః ఖలు శత్రు విజయాయ కంచుకం ధృత్వా జయసిద్ధ్యనంతరం కంచుకం త్యజన్తి ఏవం త్వద్వత్తోజయుగమపి స్వశత్రుఘాతకోకినీరజకుట్టలసంఘం కంచుక మధృత్వైవ జిగాయేతి కృత్వా అధునా జేతవ్యస్య అన్యస్య శత్రోరభావా త్కుచయుగస్య కంచుకధారణం వ్యర్థమితి భావః అత్ర కంచుకధారణం వినైవ వత్తోజయుగం కోకితత్యాదికం జిగాయేతి కథనా త్ప్రహర్షణాలంకారః. 'ఉత్కంఠితార్థసంసిద్ధి ర్విना యత్నం ప్రహర్షణ' మితి లక్షణాత్ అయం చ కంచుకశబ్దగతశ్శోభోజీవితః పర్యాయోక్తస్తు స్పష్టమేవ. స్వత సిద్ధశోభయైవ కోకితత్యాద్యాధిక్యే కుచయు గస్య లబ్ధే సతి కంచుకే నోత్పాదనీయా శోభా నిరర్థకేతి గమ్యతే.

94

శ్లో॥ అపి ప్రసన్నం హృదయం తవేమకా కుచాంకురావావృణతః కరోశా

ఇతీవ రోషా త్పిచయం వినీయ న్యవీడయ త్తావదయం మురారిః

అపీతి॥ ప్రసన్నం హృదుశం శాంతం చ అపి తవ హృదయం వక్షః మనశ్చ కరోశా కరినౌ దుష్టౌ చ ఇమా కుచాంకురౌ స్తనరూపప్రరోహా ఆవృణతః రుద్ధః వీడయత ఇతిచ ఇతి రోషా త్కౌపాదివ నతు వస్తుతో రోష ఇతి భావః సిచయం కంచుక గ్రంధిం వినీయ విముచ్య అయం మురారిః కృష్ణః తావ దాదా న్యవీడయన్ మర్దయామాస యద్వాతౌ కుచౌ అదయం నిర్దయం యథా తథా మురారి ర్న్యవీడయ దిత్యన్వయః. సజ్జనరక్షార్థం దుర్జనశిక్షార్థంచ అవతీర్ణస్య మమ అతి

శాస్త్రద్వంద్వదయపీడకకుచయో రుపేక్షా నోచితా కిన్ద్యవశ్య మనయో ర్మర్దనం
కార్య మిత్థేకో భావః స్వతపవ త్వమబలా తత్రాప్యతిమృగలం తవ వక్షః
ఇత్యహా అత్ర జాతయోః కుచరూపప్రస్థరయో. సర్వమపి వక్ష హేలయాగ్ర
సతో స్సతోః త్వం క్వ భవిష్యసి ఇతి తాం భీషయిత్వా గోవర్ధనమివ తత్కుచ
ద్యయ ముద్ధరన్నివ మర్దయామాసే త్వన్యో భావః అత్ర ప్రేమకృతకుచమర్దనస్య
రోషకృతత్వోఽప్రిక్షణా ముద్రేప్యైత్యలంకార. అయంచ హృదయాది శబ్దగతశ్చేష
సంక్షీర్ణః పర్యాయోక్తం తు స్పష్టమేవ 95

శ్లో॥ ఉరోజకుంభా యుగప త్కరాభ్యాం ధరణ్ హరి స్తద్ధ్యయేశయా
మనోభవాయ ప్రభవే రరాజ ఫలోపహారం వితరిన్నివాసా
ఉరోజేతి॥ అసా హరి. కృష్ణః యుగప దేకదా సమకాల మిత్యర్థ. కరాభ్యాం
హస్తాభ్యా మురోజకుంభా కుచకలశౌ ధరణ్ బభ్రీత్ సన్ హస్తద్వయేన కుచద్యయం
గృహీత్వేత్యర్థః తద్ధ్యయేశయాన తస్యా గోప్యా హృదయే మనసి శేతే ఇతి
తథోక్త. తస్మై- 'శయవాసవాసిష్వకాలాదిత్యలుక్' మస్మధస్య మనోభవత్వా దియ
ముక్తి. ప్రభవే రాజ్ఞే మనోభవాయ మస్మధాయ ఫలోపహారం ఫలబలిం వితరన్
దిశన్నివ రరాజ లలాస యథా హంసతూలికాత్పృశాయునే సార్వభౌమాయ
తత్పూర్వః ఫలరూపాం బలి ముపహరన్తి తద్వదితి భావః ఉద్రేప్యైత్యలంకార. 96

శ్లో॥ స్పృశామి తే సుందరి వారిమేకం పయోధరా నాస్మితు యాచితాన్యత్
ఏవం నటిత్వా వినయం స మాయా ప్రసహ్య జగ్రాహ కుచౌ మృగాక్ష్యః.
స్పృశామితి॥ హే సుందరి బాలే తే తవ పయోధరా స్తనౌ ఏకంవారం సకృత్
న తు బహువారమితి భావః స్పృశామి గృహ్ణామి స్పృశమాత్రమేవ నతు మర్దన
మితి భావః అన్యత్ ఇతర త్రి-మపి అధరచుంబనాదిక మిత్యర్థ న యాచితాన్యత్
స ప్రార్థయామి యాచే స్తృనితృచివా రూపం యాచితేతి ఏవం వినయం దైన్యం
నటిత్వా అభినయ సః మాయా మాయావీ కపట ఇత్యర్థ కృష్ణ. మృగాక్ష్యః.
మృగస్యేవ అక్షిణి యస్యా స్తన్యాః స్త్రీయ కుచౌ స్తనౌ ప్రసహ్య బలాత్
జగ్రాహ గృహీతవాన్ అత్ర ఏకైకశ్లోక ఏకైకగోపివిషయ ఇతి జ్ఞేయమ్ అన్యథా
పూర్వోత్తరసందర్భాపంగతే మాయాత్వత్ర పరికరాలంకార. మృగాక్ష్య ఇత్య
త్రోపమా పర్యాయోక్తం స్పష్టమేవ 97

శ్లో॥ మురారిణా కాపి హృతోత్తరీయా రయా దురోజో పిదధే కరాభ్యామ్
లభావకాశ స్స తదా చుచుంబ విషాణిరోధం తరసాధరోష్ణమ్
మురారిణేతి॥ కాపి కాచి ద్దోపి మురారిణా కృష్ణేన హృతోత్తరీయా హృత మప
సారితం ఉత్తరీయం కుచచేలం యస్యా సా తథోక్తా సతీ రయా ద్వేగా త్క
రాభ్యాం హస్తాభ్యా మురోజౌ కుచౌ పిదధే ఆచ్ఛాదయామాస కుచగ్రహణభయా
దితి భావః స. కృష్ణః తదా తదాసీం లభావకాశ స్సన్ ప్రాప్తావకాశ స్సన్

వివాహిరోధం విగతహస్తావరణం అధరోష్ఠం అధరబింబం తరసా ద్భుతం విశంభే
 సతి పునః పిఠత్తే ఇతిభయాత్ ఇతి భాన చుచుంబ అసిబత్ శ్రీకృష్ణః అధరం
 పిసాసు స్సక్త తత్ర హస్తావరణం దృష్ట్వా ఏతదావరణనివారణోపాయః కోవేతి
 విచింత్య ఉత్తరీయాపహారే కృతే తు కుచగ్రహణభయా దధరావరణం త్యజేదితి
 మత్వా కన్యా శ్చిదుత్తరీయ మాచకర్ష సా చైత త్కృష్ణాశయ మజ్ఞాత్వా కుచగ్ర
 హణార్థ ముత్తరీయ మపజహారేతి మత్వా కుచా కరాభ్యాం పిదధే స తు ఉపాయః
 ఫలిత ఇతి సిరావరణ మధరం పసావీతి భావ. అత్ర పర్యాయోక్తం సుప్తమేవ.
 పూర్వత్ర ఉక్తివ్యాజేన ఇష్టసాధనం ఇదానీన్తు ఉత్తరీయాపహరణరూపకీయావ్యా
 జేనేతి వివేకః.

శ్లో॥ పయోధరాగ్రాకలితాని తన్వ్యా విడంబయంతి స్మ నఖవ్రణాని

ఉదగ్రపూర్వాచలశృంగశోణమణిప్రభాలి ప్తశాంకఖండమ్

పయోధరేతి॥ తన్వ్యాః గోప్యాః పయోధరాగ్రాకలితాని పయోధరస్య కుచస్య
 అగ్రే అగ్రభాగే ఆకలితాని లగాని శ్రీకృష్ణేనకృతాసీత్పర్థః నఖవ్రణాని నఖ
 చిహ్నాని ఉదగ్ర ఉన్నతే పూర్వాచలశృంగే ఉదయాదిగళిఖరే యశ్శోణమణిః పద్మ
 రాగః తస్య ప్రభయా కాన్త్యా లిప్తం వ్యాప్తం శాంకఖండం చంద్రశకలం విడంబ
 యన్తిస్మ అనుచక్ర. తద్వద్భుభరిత్పర్థం కృష్ణపక్షదశమ్యాదితిభిగతశ్చంద్ర ఉదయాది
 స్థశోణవర్ణః నఖవ్రణాకారేణ దృశ్యతే ఇతి కృత్వా ప్రోక్తోఽయ ముపమాంకారః
 తత్ర చ శోణమణిప్రభాలి ప్తశాంక రతిశయోక్తి. తయా చ యది చంద్రశకలః
 ప్రాగ్దిశృంగశోణమణిప్రభాలి ప్తన్వ్యా త్తర్జి నఖవ్రణానా ముపమా స్యాదితి సంభావి
 తోపమా వ్యజ్యతే పూర్వాచలశృంగశోణమణిప్రభాలిప్తేత్యనేన చంద్రస్యాపి
 తచ్ఛృంగగతత్వం ఫలితేన చ పయోధరాగ్రాకలితత్వపూర్వాచలశృంగగతత్వయో
 న్సామాన్యధర్మయో. బింబప్రతిబింబ భావో బోధ్యతే ఇతి-బింబప్రతిబింబభావేనేయ
 ముపమా-తయా చ పూర్వాచలశృంగవ త్కుచస్య ఔన్నత్యం కారన్యఞ్చ వ్యజ్యతే
 కుచయోర్బిఖిత్తేషు సత్సు ఽద్వితీయం రి కప్రనారప్రకాశేన శోణత్వప్రతిభానాత్
 నఖవ్రణాని రి కచంద్రశకలవద్యాన్తితి నిష్కృష్టార్థః

99

శ్లో॥ బభార శౌరి కుచపీడనాదా ప్రియాసు యన్నిర్దయతాం తదాసామ్

అజద్వలన్తైవ మనో మనోభూ రచీకర త్సై విమోహయన్ యత్

ఒభారేతి॥ శౌరి కృష్ణః ప్రియాసు ప్రేయసీషు కుచపీడనాదా స్తనమర్దనాదావిషయే
 ఆదిపదేన అధరక్షతికిచార్షణాదికం గ్రాహ్యం నిర్దయతాం దయారాహిత్యం
 బభార దిధా రేతియత్ తవీయనిషేధవచనశుష్కరుదితాదికముల్లంఘ్య దృఢం
 కుచమర్దనాదికం చకారేతి యదిత్యర్థః తస్మర్దనాదికం ఆసాం ప్రేయసీనాం మనః
 హృదయం నాజిద్వలత్ నవ్యధయతిస్మ. ఏవేతి నిర్ధారణే అత్ర హేతు మాహ
 యద్యస్మాత్ మనోభూ మన్మథ. విమోహయన్ మోహం ప్రాపయన్ సన్

స్త్రీణాం కృష్ణస్య చ అన్యోవ్యక్తి స్మన్యోవ్యస్య ప్రేమాతిశయం జయన్నిత్యర్థం
తేన కృష్ణేన అచీకరత్ కారయామాస రోమాత్కృతించేదిదం మర్దనాదికం తాసాం
వ్యధాహేతు ర్భవతు ప్రేమకృతస్య అస్య కథం వ్యభాకరత్వం? కిచ మర్దనాదినా
కర్తు ర్యధాసుఖం తద్విత్కర్తృనో గోపణం చ సుఖం భవత్సేవ ఉభయోరపి
మోహితత్వేన తత్ర సుఖబుద్ధ్యుదయాదిభి ఛావ అత్ర యథా స్రయమపి చూతాది
ఫలం దన్తే. పిశయిత్వా సాద్రస మనుభవతి తస్యత్ ప్రయా అపి అధరాదిషు
దన్తాదిభి. పిశయిత్వా తత్సుఖ మనుభవతి సుఖమూ ధ్వన్యతే బాధకమపి కుచమర్ద
నాదికం న వ్యధాహేతు రభవదితి వాక్యార్థస్య మన్మథకారితత్వరూపహేతునా
సమర్థనాత్ వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగం

100

శ్లో॥ హృది స్థితానప్యనిశం ప్రయాయా శ్చ్యురానవేద్యాంతరచుంబితాయాః
కుచౌ నినిషు ర్హృద్రాయం పునర్వా శ్శ్లేష వక్షస్సుపవీత మేష

హృదీతి॥ ఏషః కృష్ణః అవేద్యా స్థరచుంబితాయా వేద్యా ప్రేయం విషయ ఇతి
యావత్ అన్యద్వేద్యం వేద్యా నరం తేన చుంబితా స్పృష్టా నిభవతీత్యవేద్యా స్థర
చుంబితా తస్యా విషయా స్థరస్థైరహిరాకా సతి యావత్ అపూర్వవస్తు
దర్శనలాభాదినా హృద్రాయం విగతవేద్యాంతర సదానన్యమయం భవతీతిభావః
ప్రియాయా ప్రేయస్యా హృది ననిషి మనసి చ నిశిం సహ సితావపి చ్యురే
హృదయాద్రభస్మే కుచౌ గతౌ కన్య పు. భువయ హృద్రాయం సగిషు ప్రపయితు
మిచ్చు రివ నపి స్వసవీతం వక్షసి ఉపవీత్య సహాయ వోషే తిశముత తత్పురుషే
కృతీశ్యలు శిశ్లేష ఆలిలింగ ప్రాప్త స్థితాం హృద్రాయం విగతవేద్యాంతర తస్య
నక్షసి సితౌ మనఃశుద్ధతాపితి పరిహర నినిషు గన్యాయుప్రేయౌ అయంభావ అమృత
పరిపూరిత హేమఘటస్థయం పరికాయముం బ్రహ్మభోగ భుజూ మనస్యవ కాచన
సంస్థాప్య నగోప రిసాగం శిశ్లేషకర్మ ముభి క్తౌ అమాన్యనరవశాయం సత్యాం
హృద్రాయా మన్మథాదీనా బహునిషి తేన హృది భవతి తదా మనసాద్రితా
హ్రియమాణ మృతసంభావితముం కామిని శ్రీకృష్ణం శరణం ఒగామ. ఇ తు మదనం
నివార్య భూమా కిచౌ పున గన్య ప్రవయే ప్రసక్తౌ మనుమివ గాఢ అమాల్లింగైతియద్వా
ఏష. అనిశంవ్యాధి వ్యమం సగ్ధితానా బ్రహ్మభోగీయతయా నదాగ్మర్మమాణావపీత్యర్థః
అవేద్యా స్థర చుంబితాదీనా వేద్యాంతర చుంబితావేద్యాంతర చుంబితావేద్యాంతర
తస్యావేద్యాంతర హృద్రాయస్య అమృత వ్యవహార్యలాభాదినా విగతవేద్యాంతర త్వేన
అన్యమయ అప్రసక్తౌ సహాయ శ్రీకృష్ణం బహునిషి తేన హృది హృదయాద్రభ తావిత్వర్థః
హృదియం య హన్యమయం భవతి తేన కుచయోరపి వేద్యకోటిప్రవిష్ట త్వేన
హృదయా నిర్దయా భవతీతి భావః ప్రియాయాః కుచౌ పున హృదయం స్వమనః
నినిషుర్వా ప్రవేశియతు మిచ్చన్మృత్యుర్థ వక్షసి ఉపవీత్య వక్షస్సుపవీతం శిశ్లేష వక్షి

స్తరితత్వాద్ధృతయస్య వహ్ని నిర్భిద్యహృదయం ప్రవిశతామిమావితి మత్వా దృఢ
మాలిలింగేతి భావః ఏతేన స్తవయోః కారీవ్యం వ్యజ్యతే ఉత్తేప్యటాలంకారః. 101

శ్లో॥ నీవీస్పృశం కాపి తతో మురారిం బబంధ మాళీకుసుమస్రజా సు

సమాయ నా మగ్రసరోపి కామ మనాటయ ద్బంధధుతావశక్తిమ్
నీవీతి॥ కాపి కాచిద్దోపి తత కుచసంశ్లేషాన స్తరం నీవీస్పృశం నీవీం వత్త్రుగంధిం
స్పృశతి మోచనార్థం గృహ్లాతీతి నీవీస్పృత్ వశ్యేతి షత్వం తం తథోక్తం మురారిం
కృష్ణం ఆశు ద్రుతం విశంబే సతి నీవీసంసనభయాదతి భావః మాళీకుసుమస్రజా
శిరోగతప్రసూనమాలయా రజ్జ్వంతరాభావాత్ కుసుమస్రగ్బాధికా భవతి వా నవేతి
జ్ఞానాభావాచ్చేతి భావః బబంధ బంధనం చకార మాయినాం మాయావినా మగ్ర
సరం ప్రముఖ సోఽపి కృష్ణశ్చ కామ మత్వంతం బంధధుతౌ బంధమోచనే అశక్తిం
అసామర్థ్య మనాటయత్ అభినయతిస్మ నతు వస్తుతోఽశక్త్యితి భావః అత్ర
పేయసీమాళీకుసుమస్రకన్యాయోగేన శ్రీకృష్ణస్య శ్రీకృష్ణాశక్త్యభినయేన పేయ
స్యాశ్చ పరమానంద ఆనీదిత్యన్యోన్యాలంకారో వ్యజ్యతే అన్యోన్యం నామ యత్ర
స్యా దుపకారః పరస్పర మితి లక్షణాత్

102

శ్లో॥ యస్మిన్విమోక్షం వినివారయంత్యా మృగీదృశః కింకిణికా నినేదుః

స్మరార్చనారంభణసూచక స్స బభూవ ఘంటానినదప్రపంచం.

యదితి॥ నీవీమోక్షం వత్త్రుగంధిమోచనం శ్రీకృష్ణ కృత మిత్యర్థః వినివారయన్త్యా
నిరున్ధత్యాః మృగీదృశ మృగాయ్యో స్సంబంధిన్యః కింకిణికాః శబ్దభుంట్రికాః
మేఖలాయవభూతా ఇత్యర్థః (ఆంధ్రే గజ్జలు) నినేదుః దధ్యను రితి యత్ నిపూర్వకా
న్నద శ్లేరిటి అతపత్వాభ్యాసలోపా స ఇతి విశేష్యానుగుణం పద మధ్యాహ్నియతే
యద్వా- సూచక స్సబభూవేతి పరస్మయం న చ ఛన్దోభంగం పాదాన్తే
లఘు రపి గురుత్వాత్ సః కింకిణికానాద. స్మరార్చనారంభణసూచకః
మన్మథ దేవతాపూజాప్రారంభసూచకః ఘంటానినదప్రపంచో ఘంటాభ్యని
విస్తారః బభూవ అభూత్ దేవతార్చనారంభే యథా ఘంటాం నాదయన్తి తద్వస్మ
స్మథదేవతార్చనారంభే శ్రీకృష్ణోఽపి కాంచీకింకిణికా న్నాదయతీతి భావః సన్నితిపారే-
సః స్మరార్చనారంభణసూచకస్సౌ అతపవ ఘంటానినదప్రపంచో బభూవేతి
వ్యాఖ్యేయమ్ సూచకస్సబభూవేతి పార ఏవ శ్రేయా అత్ర కింకిణికానాదే
ఘంటానాదత్వారోపణా దభేదరూపకాలంకారః విషయ్యభేదతాధూప్యరంజనం
విషయస్య యత్ రూపకం తదితి లక్షణాత్

103

శ్లో॥ తదా దుకూలాపహృతిప్రసంగే బభూవ యూనో. కలహస్తయో ర్యః

మధ్యస్థయా మేఖలయా తరుణ్యా స్తద్వారణాయా ఇవ పర్యరాణి
తదేతి॥ తదా తత్కాలే దుకూలాపహృతిప్రసంగే వస్త్రాప్రసయనప్రసక్తౌ విషయే
తయోః పూర్వోక్తయోః యూనోః యువా చ యువతీ చ యువానౌ ఘమాం

స్త్రియేత్యేకశేషః తయోః గోపీకృష్ణయోః యః కలహం వన్యాకర్షణతన్నివారణ
రూపో వివాదః బభూవ తద్వారణాయై కలహవారణార్థమివ 'ఏచో' యవాయావ'
ఇత్యాయాదేశే 'లోపశ్చాకల్యస్తే' తి య లోప మధ్యస్థయా అవలగ్నవర్తన్యా
మధ్యం న్యాయస్తత్ర) తిష్ఠతీతి మధ్యస్థా తయేతి చ 'న్యాయ్యేపి మధ్య' మిత్యమరః.
తరుణ్యా కామిన్యా స్సంబంధిన్యా మేఖలయా కాంచ్యా తరుణ్యాః మధ్యస్థయా
మేఖలయేతివా అన్వయః పర్యరాణి రణేతి దణ్డకపరితోయం ధాతు శ్చబ్దే వర్తతే.
పరిపూర్వకా ద్రోణజే రాభివే లుజీ చిణ్ చిణో లుగితి తస్య లుక్ అతిశయేన
రణితమిత్యర్థః యథా హి-సంధి మిచ్చన్తి సాధవ-ఇతి న్యాయాత్ మధ్యస్థసాధుర్జనః
కలహాయమానయో ర్ద్వయో షక్షయోః కలహం నివారయతుం షక్షద్వయమపి
తర్జనాశి ర్భీషయతి తద్వదితి భావః ఉత్పేక్షాలంకారః స చ మధ్యస్థయేతి శ్లేషో
జీవితః శ్రీకృష్ణేన వస్త్రే అపహీయమాణే గోప్యా పున స్తస్మి న్నాకృష్యమాణే చ
సతి వస్త్రోపరిసాః కాంచీకిణికా భృశం దధ్యను రితి ముఖ్యార్థః 104

శ్లో॥ ముగ్ధే నవేత్సి ప్రియ మప్రియం వా స్వస్యేతి నిర్భర్తృనతత్పరై ర్వా

తౌమాపహరం వినివారయంత్యా స్తారం తరుణ్యావలయై రసింజి

ముగ్ధే ఇతి॥ హేముగ్ధే మూఢే స్వస్య ఆత్మనః 'స్వోజ్ఞాతా వాత్మనీ' త్యమరః ప్రియం
ఇష్టం అప్రియ మనిష్టం చ నవేత్సి నజానాసి మమేదం ప్రియ మిద మప్రియ మితి
జ్ఞాన స్తవ నా స్తేవ మూఢత్వాదిత్యర్థః నీవీమోక్షస్య సురతాంగ త్వేన ప్రియత్వా
త్తస్మిన్నపి అప్రియత్వబుద్ధి స్తన మాగృహింసికమేవేతి భావః ఇత్యేవం నిర్భర్తృన
తత్పరై ర్వా నిర్భర్తృనయద్భి రివేత్సర్థా భర్తృన తర్జనే ఇతి ధాతుః 'భర్తృనం
త్వపకారగీ' రిత్యమర పరేషాం భీత్యుత్పాదకం వాక్యం భర్తృన మిత్యుచ్యతే ఇతి
తదర్థః భీషయద్భిరివేతి ఫలితార్థః తౌమాపహరం వస్త్రోపహరణం వినివారయన్త్యాః
నిరుంధంత్యాః తరుణ్యాః స్త్రియః వలయైః తార మత్యస్త మశింజ అరాణి. భావే
లుజ్ 'భూషణానాం తు శింజత' మిత్యమరః ఉత్పేక్షాలంకారః. కిం చ తరుణీవలయ
శింజాయాం నిర్భర్తృనవాక్యారోపణస్య గమ్యమానత్వా ద్యూపకాలంకారో
వ్యంగ్యః యథా ప్రియసఖ్యో నాయుకాం హితకృత్యై ప్రతికూలాం నిర్భర్తృనయన్తి
తద్వదితి వలయానాం సఖసామ్యం ధ్వన్యతే ముగ్ధే ఇతి సాభిప్రాయసంబోధనా
త్పరిక రాంకురాలంకారః

శ్లో॥ ఏకేన వేణీ మపరేణ శౌరిః కరేణ గృహ్ణా చుబుకం ప్రియాయాః

నాభూ తుచుచగ్రాహి కరద్వయీతి చతుర్భుజత్వం వివరీతు మైచ్చత్

ఏకేనేతి॥ శౌరిః కృష్ణః ఏకేన కరేణ హస్తేన ప్రియాయాః ప్రేయస్యాః వేణీం కేశ
బంధనం అపరేణ అన్యేన కరేణ ప్రియాయా ఇత్యత్రాపి సంబధ్యతే చుబుకం ఓష్ఠా
దళఃప్రదేశం (అంధ్రే-గడ్డము) గృహ్ణా చిభ్రత్సన్ కుచగ్రాహిణీ చ సా కరద్వయీ
చ గ్రాహి- కరద్వయీ స్తనధరహస్తయుగళం-స్త్రియాః పుంవదితి పుంవద్యావః

నాభూత్ నాసేదితి మత్వా చతుర్భుజత్వం చత్వారో భుజా బాహవో యస్య తస్య భావ సత్త్వం లిత్ భుజచతుష్టయశాలిత్వ మిత్వర్థ కృష్ణస్య వస్తుత శ్చతుర్భుజత్వా దితి భావః వివరితుం ప్రకటయతుం స్వీకర్తుమితి యావత్ ఐచ్ఛత్ ఇయేష చతు ర్భుజో భగవాన్ కృష్ణః కంఠభీతిపెత్త పార్థసయా ద్విభుజో ఒహవేతి పృథమే విలాసే ఏవ ప్రాక్తం భాగవతే పరిసిద్ధం చ తదధునా చతుర్భుజత్వం పునస్వీకర్తు మఖిల లాపేతి భావః ఏతేన కృష్ణస్య ఆతికాముకత్వం వ్యజ్యతే 106

శ్లో॥ నీనీం వినీయ మ్రుతి మూరుమూలే లోలేక్షణే గోఽవధూకిశోరే

నిజాక్షియుగ్మం నిమిమిల దేకా పరా మురారే ర్వ్యధితాక్షియుగ్మమ్.

నీమితి॥ గోఽవధూకిశోరే గోఽవధూ. యశోదా తన్మాః కంఠం స్సుత తస్మిన్ శ్రీకృష్ణే దుగ్రతం శీఘ్రం నీనీం వస్తుగ్రంథిం వినీయ శిథిలయత్వా వస్తుమపనీయే త్యర్థః ఊరుమూలే గోవ్యా గమ్యాదేశే లోలేక్షణే లోలే చపలే ఈక్షణే నేత్రే యస్య తస్మిన్ తథోక్తే ఇతి అత్యాసక్త్యా ఊరుమూలం పశ్యంతపత్యర్థం ఏకా కాచిత్ నిజాక్షియుగ్మం స్వనేత్రద్వంద్వం న్యమిమిలత్ మిలయామాస నిపూర్వక మిల సంకోచే ఇతి భాతో ర్వ్యన్త్యాల్లజి చక్ష లజ్జయేతిభావః. పరా అన్య మురారే కృష్ణ స్యాక్షియుగ్మం నెత్రిద్వంద్వం వ్యధిత కరాభ్యాం పిహితవతీ అత్ర స్వగుహ్యాదృష్టారం కృష్ణం దృష్టుం ఏకా త్రాపితా-శ్చిష్టాయ స్వగుహ్యాం దర్శయతు మేవ అన్య త్రాపితేతి పూర్వాంగనాపేక్షయా ద్వితీయాంగనాయా ఉత్కర్షకధనా త్సారాలంకార ఉత్త రోత్తర మత్కర్ష నారౌ ఇత్యభిధీయతే ఇతి లక్షణాత్ పూర్వాంగనాపేక్షయా ఉత్తరాంగనాయా. ప్రాగల్భ్యం వ్యజ్యతే- 107

శ్లో॥ అతారిమందాక్షినిమోహమాయా వ్యలంఘి నాందోఽపి మనోభవాధి

అలంభికోఽపి పృమదో వధూనాం నీవీనిమోక్షో న కథన్న మోక్షః.

అతారితి॥ మందాక్షిం త్రాపా తేన యో విమోహ మోహాంతశయః స ఏవ మాయా ఆజ్ఞానం మందాక్షినిమోహమాయా అతారి త్రీర్ణా వధూభి రితి శేష నీవీ మేక్షేసతి యథేచ్ఛసంభోగేన లజ్జాత్యాగః. తేన చ మోహానివృత్తి ర్వధూనా మభవదితి భావ నాందోఽపి ప్రరూఢోఽపి మనోభవాధి మనోభవాన్మ న్మధాత్ యః ఆధిః మానసవ్యధా స ఏవ మనోభవాధి. మానసికకామాద్యభిభవ కృతపీడేతి శ్లిష్టరూపకం వ్యలంఘి వధూభి రతిక్రాంత కోవ్యనిర్వాచ్యః ప్రమద ఆనంద. అలంభి ప్రాప్తః వధూభి రిత్యేవ. నీవీనిమోక్షః వస్తుగ్రంథిమోచనం మోక్ష. ముక్తి కిథన్ను నకథం వా నభవతి నీవీనిమోక్షఏవ మోక్ష ఇత్యర్థః. అత్ర పృథమం మాయానివృత్తి. తత స్తన్మా-కకామాద్యాధినివృత్తి. తత ఆన్దావాప్తి రిశ్యేతేషాం మోక్షనామగ్రీత్వేన ప్రాక్తిధానాం కృమేణ నివేశనా దృత్వావళినామకాలంకార. 'కృమికా ప్రకృతార్థానాం న్యాసం రత్నావళీం విదు'రితి

లక్షణాత్ నీవీ విమోక్షే మోక్షత్వం నిరూప్య మందాక్షతరణాదిషు మాయాత్మికమ
ణాదినిరూపణా త్సావయవరూపకాలంకార ఇతి వా 108

శ్లో॥ అభావియత్సాస్వి తయాపి రత్నై హియా విముఖ్యా పరివృత్త తన్వ్యా
విలోకయన్ ముగ్ధనితంబబింబం తదప్యభీష్టం సమమన్యతాసా.
అభావీతి॥ రత్నై సురతార్థం స్వాపి తయా శ్రీకృష్ణేన పర్యంకే శాయితయాపీత్యర్థః.
సమబంధనార్థమితి భావః. తన్వ్యా ప్రియా హియా లజ్జయా హేతుభూతయా
పరివృత్త పరివర్తనం కృత్వా విముఖ్యా పరాజ్ఞుఖ్యా అభావి భవతే. ధృవే లుజ్
భూతమ్ అధః పృష్ఠం శాయితా బాలా పరివృత్త అధోవక్షస్కం యథాతథా
తల్పమధిశిశ్యే ఇతి భావః ఇతి యత్ - తదపి పరాజ్ఞుభి భవనమపి అసౌ కృష్ణః
ముగ్ధనితంబబింబం సుందరనితంబమణ్డలం 'పశ్చాన్నితంబః స్త్రీకట్య' ఇత్యమర్థః
విలోకయన్ పశ్యన్ అభీష్టం ప్రియం సమమన్యత మేనే సమూర్వికా నృన్యతేర్లజ్.
ఏతాదృశతస్యే సితేః మార్జారబంధనకరణోపయోగిత్వాదితి గూఢాశయః. అత్ర అని
ష్టేఽపి వైముఖ్యే నితంబసౌందర్యదర్శనరూపగుణసద్భావాదభీష్టబుద్ధి ర్భగవతఃసీదితి
ప్రకటోభావః వైముఖ్య మప్యభీష్ట మభవదితి వాక్యార్థస్య నితంబబింబవిలోకన
రూపపదార్థహేతుకత్వా త్కావ్యలింగమ్ - రతినివారణార్థం పరివృత్తయా తన్వ్యా
రతినివారణాలాభేనతస్యే ప్రత్యుత అత్యుత్కటరతిరేవ లభ్యేతి విషమాలంకారః ప్రతీ
యతే ఇయం తస్యే వైముఖ్యం భజతు యత్ర మమ ఏతన్నితంబసౌందర్యదర్శనం
స్వాదితి వైముఖ్యరూపదోషస్య గుణత్వేనాభ్యర్థనాత్ అనుజ్ఞాలంకారోపి గమ్యతే.
'దోషస్యాభ్యర్థనానుజ్ఞా తత్రైవ గుణదర్శనా'దితిలక్షణాత్ నచాయమలంకారోఽత్ర
వాచ్య ఏవ న తు ధ్వనిత ఇతి వాచ్యం 'ఏవద సన్ను న శ్వశ్వద్వాసు సంకిర్త్యతే హరి'
రితివ దభ్యర్థనాయా. వాచ్యార్థే అదర్శనాత్ - న చ సమమన్యతేత్యస్య ప్రార్థయా
మాసేత్యర్థ ఇతి వాచ్యమ్ నితంబదర్శనప్రార్థనాకాలికాయా. ప్రార్థనాయాః విలోక
యన్ ముగ్ధనితంబబింబం సమమన్యతేతి నితంబదర్శనసమకాలభ్యవ్యవదేశస్య విరుద్ధ
త్వాదిత్యలమ్ 109

శ్లో॥ పలాయయత్నై రుదితై ర్విశుష్కై ర్విర్భర్తనాభి స్ఫులిగర్భతాభిః
ముగ్ధ రపాంగై ర్మృదుపాణిరోద్ధై రనందయ త్కాపి తతో మురారిమ్
పలాయేతి॥ తతః ఏవీత్ స్త్రీసంభోగానంతరం కాపి అన్యా కాచిత్ స్త్రీ పలాయయత్నైః
పలాయప్రయత్నైః లతాకుంజాద్భహిర్నిమ్రమణప్రయత్నై రిత్కర్థ. విశుష్కైః
విశేషేణశుష్కైః నీరసైః అశురహితై రిత్కర్థః మిథ్యాత్వాదితిభ వా రుదితై. రోదనైః
రతికప్రాభినయోఽయమితిభావః స్మితగర్భితాభిః స్మితంమందహాస గర్భితం అన్తర్గతం
యాసు తాభిః సస్మితాభి రిత్కర్థః సత్యత్వేతు కోప ఏవ న్యా న్న తు స్మిత మితి భావః
నిర్భర్తనాభిః భీతిప్రాపకవాగ్భిః గానశృంగార మాగతాం మామేవం కరోషి

పశ్యత్వాం మద్గురుభి ర్దండయామిత్యేవమాదిభి రితి భావః అపాంగైః కబ్జాన్యైః
మృదువాణోద్ధైః మృదుభి రదృష్టైః పాణిరోద్ధైః కరిగ్రహణైః మాం మాషేకయేతి
శ్రీకృష్ణకరా అదృఢం రుణద్ధి-న తు దృఢం-తత్ప్రతీపిడాయాః స్వస్త్వ అభీష్టత్వా
దితి భావః ఏతై కరణైః మురారిం కృష్ణ మనన్దయత్ అనన్దయామాస శృంగార
రసాస్పదత్వా దేతేమామితి భావః స్వభావోక్తి రలంకార . 110

శ్లోః రతాంతరే నిశ్చలతాం ప్రయాతా సుఖాతిరేకా ద్దరమాలితాక్షీ
విలాసినీ కాచన పంచబాణం విచింతయంతీ మనసేవ రేజే.

రతేతి తదానీం తదా అంగనాథాం గోపికానాం పరం కేవలం రతానుకూలం
సురతోపయోగీ వివిధో బహువిధః బంధం కామశాస్త్రోక్త శృతురశీతి బంధో
ధేనుకాక్షి బభావ లభూత్. శ్రీకృష్ణస్య వాత్సల్యయనత స్సనిష్ఠాతత్వాత్ చతు
రశీతిబంధై స్తాః రమయమానేతి భావః. పరం కేవల మితి యదుక్తం తదేవ విష్ణు
జోతి నేతి జారనాథాశ్రయణేఽపి హర శ్చాసా నాథః పతిః జాతనాథః ఉపపతి
రిత్యర్థః - యద్వా జారనాథో జారాగ్రణీ శైశ్టో గూఢపురుష ఇత్యర్థః తస్య ఆశ్ర
యణే ఆశ్రయే సంపర్కే ఇతి యావత్ సత్యసి మురారిప్రణయప్రభావాత్ శ్రీకృష్ణ
శ్చేహసాముర్యాత్ పరః అన్యః బంధః కర్మపారవశ్యం న నబభావ- అంగనాథా
మి త్యుతాపి సంబధ్యతే. జారసంభోగేన హి స్త్రీణాం నరకప్రాప్తిరూహో బంధో
భవతి ప్రసిద్ధిమ్. గోపికానాస్తు జాతసంపర్కే సత్యసి నాభూ త్సంబంధః పరయో
క్తేన కృష్ణస్యవాత్ర జారత్వాదితి తాత్పర్యార్థః అత్ర జారసంభోగాత్ గోపీమ
ప్రాప్తయో రుభయో ర్బంధయో ర్మధ్యే ఏకస్యైవ నియమానా త్మసింధ్యాభేదః.
జారనాథాశ్రయణేఽపి బంధో నానీదితి విశేషోక్తి రలంకారః మురారిప్రణయప్రభావా
దితి హేతునా తత్సమర్థినా తా-వ్యలింగం చ - న చ కావ్యలింగేఽస్మిన్ విచ్ఛిత్తి
విశోషో నాస్తీతి వాచ్యం. బంధమేతో రారస్య మురారే రేవ బంధనివృత్తి
హేతుత్వేనోపన్యాసస్య విచ్ఛిత్తిసంపాదకత్వాత్. అత ఏవ వ్యాఖ్యాతాలంకారోఽపి-
శ్చేద్యావ్యాఖ్యాతోఽన్యధాకారి తథాకారి క్రియేత చ' దితి లక్షణాత్. 111

శ్లోః రతాంతరే నిశ్చలతాం ప్రయాతా సుఖాతిరేకా ద్దరమాలితాక్షీ
విలాసినీ కాచన పంచబాణం విచింతయంతీ మనసేవ రేజే

రతాంతరేతి రతాంతరే సురతమధ్యే నిశ్చలతాం చలతరాహిత్యం ప్రయాతా
ప్రాప్తా జడీభూతా ఇత్యర్థః సా త్త్వికభావోదయాదితిభావః. సుఖాతిరేకా దానన్దాతి
శయాన్ధోః దరమాలితాక్షీ ఈషన్నిమిలితలోచనా కాచన కాచిత్ విలాసినీ
లలితా మువసా హృదా పశ్యబాణం మన్మథం విచిన్తయన్తీ ధ్యాయన్తీవ రేజే
చకాసే. యథా నానాగ్రన్యస్తవయమ నిశ్చలాం సమాధి మధిష్ఠాయ మణిః బ్రహ్మ
ధ్యాయతి తద్వదితిభావః. ఉత్పేక్షాలంకారః. రతిసుఖవిధ త్వేన స్వాభీష్ట దేవతాత్వా

జ్ఞానైకభవ్య తచ్చిన్తనం కర్తవ్యమేవ స్త్రీణా మితి బోధయతుం పంచతాణం పిచిన్త
యన్తి త్యక్తమ్

112

శ్లో॥ యదా వినాభూతతయా బభాసే యువద్యుతా కేళిరసే నిమగ్నా

చిరాయ తత్సంఘటనాను ఖన్న స్తదైవ విశ్రాంతి మగా దనంగః

భూదేతి॥ యదా యస్మిన్ సమయే యువద్యుతా యూహాః ద్యుతా గోపీకృష్ణ
రూగళమిత్యర్థః కేళిరసే క్రీడారసే నిమగ్నా సతీ నితరాం మగ్నా సతీ ఆత వీవ అవీవా
సూతతయా అవియు క్త త్వేన నిత్యసంయు క్త త్వేనేత్యర్థః ఏక త్వేనేతి యావత్ ఒభాసే
రేజీ అర్ధనారీశ్వరవత్ స్త్రీపురుషా పుభౌ ఆనోర్యపకిల్లిష్టా ఏకవ్యక్తివ ద్యదా రేజతు
!త్యర్థః యద్వా-యువద్యుతా అవినాభూతతయా సంయోగేన హేతునా కేళిరసే
నిమగ్నా సతీ యదా బభాసే ఇత్యన్వయః తదైవ తవానీమేవ చిరాయ చిరాత్ప్రశ్నతి
కేళిరసంఘటనాను యువద్యుతాసంఘటనవిషయే ఖన్నః పరిశ్రాన్తః అనంగః శిక్షాన్తిర
శ్చేమ మగా దభజత. తూష్ణీం భూతో భవదితి యావత్ స్వచిక్షీతసిద్ధే రతిభావః.

గ॥ ఏవ మనంగదీక్షాదీక్షితానా మాభీంచలాచలలోచనానా మతిశయిత

పతివల్లభ్యసంభవదవప్తంభసంభారవిఘటనాయ యశోదాదారక స్సమ
నంతర మంతరధాత్

భూమితీ॥ ఏవ ముక్తప్రకారేణ అనంగదీక్షాదీక్షితానాం అనంగదీక్షాయాం మన్మథ
క్రీడే దీక్షితానాం సంజాతదీక్షానాం- యథా భగవద్దేవతాకే అహవే పుమాంసో
క్షితా భవన్తి శిష్య నృనృధదేవతాకే సురతవ్రతే కామినో దీక్షితా ఇతిభావః అభీర
సలాచలలోచనానాం చలాచలేచంచలేలోచనేయాసాన్తాః చలాచలలోచనాః స్త్రీయః
శ్చిరాశాం గోపానాం చలాచలలోచనాః తానాం గోపస్త్రీణా మిత్యర్థః అతిశయితర
తిభిశ్చం యత్పతివల్లభ్యం భర్తృప్రియత్వం తేన హేతునా సంభవత ఉత్పన్నస్య
వప్తంభసంభారస్య గర్వాతిశయస్య విఘటనాయ నివారణార్థం వల్లభో మయ్యను
క్తో మయ్యసుర క్త ఇత్యేవం అహమేవ వల్లభస్య ప్రియా అహమేవ వల్లభస్య
ప్రియే త్యేవం వా- సర్వాసామపి గర్వాతిశయో జాత ఇతి తన్నిరాసార్థమితి
క్షా ఏతేన యావత్ గోపికా స్తావన్తః కృష్ణా భూత్వా యోగమాచరితూ
క ఏవ భగవాన్ సర్వా అపి గోపికా రమయామానేతి వ్యక్తమ్ సమనశ్చర
తతానన్తరం యశోదాదారక శ్రీకృష్ణః అంతరధాత్ అంతర్హితోఽభూత్
జ్యోతోఽభవదిత్యర్థః

113

శ్లో॥ క్షణా దంతర్భూతై రనుభవపదం ప్రాప్య సుదృశో

హారే ర్గీతాజాలై రపహసితవిద్యుద్విలసితైః

కిమి ప్యాంధ్యం స్వైరవ్యవహృతివిరోధి పృథివిశు

ర్మతాదృశ్యాగేత ద్విరహసమయేఽపి పిత మభూత్

జ్ఞాదితి॥ సుదృశి. స్త్రీయః తిమిరాద్యైః పహతపృష్ఠయ త్చ అనుభవపదం ప్రాప్య

క్షత్వం ప్రాప్య గత్వా పృథ్వీభూయోశ్చర్షతా త్తణకాలాదేన అస్తర్భూతైః
తిరోహితైః అత ఏవ అవహసితవిద్యుద్విలసితైః తిరస్కృతతటిద్విలాసైః రితుస్సమా
విద్యుద్విలాసవత్ క్షణికైః రితుః హరే కృష్ణస్య లీలాజాలైః సురతసమయధృతవిలాస
సమూహైః హేతుభూతైః స్వైరవ్యవహృతివిరోధి అభిసరణవిరోధి యథేష్టసంచార
విరోధి చ కిమిష్యనిర్వాచ్య మతిశయ మిశ్యర్థ ఆంధ్యం ఇతికర్తవ్యతామాధ్యం
నేత్రవైయర్థ్యం చ ప్రవివిశుః ప్రాప్తవత్సః తాదృక్ తాదృశ మాంధ్యం ప్రా
క్సార్వం తదేవ విశదయతి ఏతద్విరహసమయేఽపీతి శ్రీకృష్ణవియోగకాలేఽపి
విద్యుత్సంబంధాభావేఽపీతి చ స్థితం విద్యమానం నాభూత్ నబభూవ సంయోగ
పూర్వకాలికవిరహో దుత్తరకాలికవిరహో దుస్సహ ఇతి ప్రసిద్ధం గాఢాంధకారే
గచ్ఛత. పురుషస్య విద్యుద్దర్శనా త్సార్వం యాదృశ మాంధ్యం తతోఽప్యధికం
విద్యుద్దర్శనో తరక్షణజస్య మితి చ ప్రసిద్ధం ఆత్ర పూర్వార్థగతోఽపమాంకార
ప్రతిభోద్ధాపిత ఉత్తరార్థే శ్లేషాలంకారః.

శ్లో॥ మురారివిరహో ద్వామా విమోహో గహనం గతాః

ముహు ర్గహనమాసేదు తదన్వేషణకారణాత్

మురారీతి॥ వామా. స్త్రీయః మురారివిరహోద్ధతో శ్రీకృష్ణవియోగాద్ధతోః
విమోహగహనం విశేషో మోహః విమోహ. సపవ గహనం కాననం తథోక్తం
గతాః ప్రాప్తా స్సత్యః ముహుః పునరపి తదన్వేషణకారణాత్ శ్రీకృష్ణగవేషణ
హేతోః తమన్వేష్ట మిత్యర్థ. గహనం కాననం ఆసేదు. వివిశుః ఆజ్ఞాపూర్వకా
త్సదేర్శిత్ అత్ర గహనం గతా అపి పున ర్గహన మాసేదు రితి విరోధస్య మోహ
రూపం గహన మితి రూపకేణ పరిహారాత్ రూపకోజ్జీవితో విరోధాభాసాలం
కారః.

116

అవ. అథ తదన్వేషణమేవ ప్రవృత్తయతి అయిత్యాదిభి శ్చతుర్భిః-

శ్లో॥ అయి మన్మథమన్మథ స్వయా రమితో మాధవి మాధవ సుస్ఫుటమ్

స్ఫురతి త్వయి మాధవీపదం హరిసంబంధవిబోధకం యతః.

అయీతి॥ అయి మాధవి వాసన్తి 'అతిముక్త. పుండ్రక సాస్య ద్వాసన్తి మాధవీలతే'
త్యమరః (ఆంధ్రో) పువ్రులగురువింద) మాధవస్య స్త్రీ మాధవీ- 'పుంయోగాదాఖ్యా
యామితి జీమ-తత్సంబుద్ధి రితిచ మన్మథమన్మథః మన్మథన్యాసి మన్మథః మత్ బుద్ధిః
తాం మధాత్తితి మన్మథం ఇతి వ్యుత్పత్త్యా మనఃకోభక ఇత్యర్థః యథా మన్మథోఽ
స్మాకం మన. ఊభకః తథా మన్మథన్యాసి కృష్ణా మనఃకోభక ఇతిభావః తతోఽప్య
ధికసుందర ఇతి యావత్ మాధవ. కృష్ణః త్వయా రమితః క్రిశితః త్వయా సహ
మాధవో రేమే ఇత్యర్థః స్ఫుటం ధృవంతత్ర హేతు మాహ-యతః యస్మా
త్కారణాత్ త్వయి హరిసంబంధవిబోధకం శ్రీకృష్ణసంబంధప్రతిపాదకం మాధవీ
పదం మాధవీ ఇతి నామ స్ఫురతి వర్తతే ప్రతిపాద్వప్రతిపాదకభావసంబంధేన తిష

తిత్వర్థం. మాధవస్య స్త్రీ మాధవీ ఇతి పున్సత్త్వా మాధవసంబంధవత్త్వాం మాధవీ శబ్దో వర్తతే- మాధవస్యేతి షష్ట్యా సంబంధిత్వ మర్థ ఇత్యభ్యుపగమాత్ - తస్మాత్ తవ మాధవసంబంధిత్వాదేవ మాధవీశబ్దవాచ్యత్వ మితి కృత్వా మాధవస్య స్త్రీయూ త్వయూ మాధవో రమితి ఇతి నిశ్చయ ఇతి భావ యద్వా-మాధవస్యేయం మాధవీ- తస్యేదమిత్యణి జీప్- అనయా పున్సత్త్వా చ మాధవీశబ్దో మాధవసంబంధ వద్వస్తుప్రతిపాదకత్వేన మాధవసంబంధబోధకం భవత్వేవేతి బోధ్యమ్ అత్ర మథా వసంతే పుష్పవీతి మా ధవీ ఇతి పున్సత్త్వ మాధవీశబ్దస్య యోగతో-న్యార్థత్వ ప్రకల్పనా నిరుక్తి రలంకార మాధవీ ఇతి స్త్రీలింగత్వాత్ స్త్రీసమృదుళతను శరీరవత్త్వాచ్చ లతాయాం స్త్రీబుద్ధేద ముక్తమితి జ్ఞేయమ్

117

శ్లో॥ సత్వరం కథయ కేన తథాసా చూతపాదపహరి శ్చరిత స్స్యాత్
పల్లవస్య గతి రస్య విబుద్ధా పల్లవప్రణయినా భవతా స్యాత్.

సత్వరమితి॥ హేచూతపాదప రసాతలతరో అసా హరిః కృష్ణః కేన పథా మార్గేణ చరితః గత స్స్యాత్ భవేత్ సత్వరం ద్రుతం విళంబేనతి హరి రతిక్యాన్తో భవేదితి భావః కథయ వద నను కథ మహం వేద్మిత్యతి ఆహుః. పల్లవస్యేతి-అస్య పల్లవస్య విటస్య కృష్ణస్యేత్వర్థం గతి ర్గమనం పల్లవప్రణయినా కిసలయసహితేన విటస్నిగ్ధ నేతి చ భవతా త్వయా విబుద్ధా జ్ఞాతా స్యా ద్భవేత్ భుజంగ ఏవ జానీతే భుజంగ చరణక్రమ మితి న్యాయాత్-ఇతి భావ (భుజంగో విట) అత్ర సమర్థనీయస్య విశేషభూతస్య పూర్వవాక్యార్థస్య ఉత్తరవాక్యార్థేన సామాన్యేన సమర్థనా దర్శన న్యాసాలంకారః సచ పల్లవశబ్దగత శ్లేషోజ్జవితి. చూతశబ్దస్య పుంలింగత్వేన తరోః పురుషజాతిత్వేన చ చూతవృక్షే స్త్రీణాం పురుష బుద్ధి రితి జ్ఞేయమ్

118

శ్లో॥ అధోక్షజాధ్యక్షమశోక కిం తే బభూవ నిర్వాణనిదానభూతమ్
అశోకభావ కథ మన్యథా తు తవైవ దృష్ట స్సకలాగమేషు

అధోక్ష జేతి॥ హే అశోక వంజుళవృక్ష తే తవ నిర్వాణనిదానభూతం సుఖకారణం మోక్షకారణభూతం చ అధోక్షజాధ్యక్షం శ్రీకృష్ణసాక్షాత్కార. బభూవ కిమ్ అసీత్ కిమ్ ఇతి హేతుత్వేనాంకార. అన్యథా అధోక్షజసాక్షాత్కారాభావేతు అఖిలాగమేషు అఖిలా స్సర్వే అగమా వృక్షాః తేషు మధ్యే తవైవ అశోకభావం- అశోకత్వం అశోకవృక్షత్వమ్ కథంకుతో దృష్టః సిద్ధ ఇత్యర్థః అన్యత్ర సకలాగమేషు సర్వవేదేష్వపి తవైవ అశోకభావం శోకరాహిత్యం కథం దృష్ట సాక్షాత్కృతః వేదై స్సృతః ప్రమాణభూతై స్తవైవాశోకత్వం కథం ప్రతిపాదిత మిత్యర్థ. అత్ర పూర్వార్థే సంభావితః అశోకస్య అధోక్షజాధ్యక్షప్రాప్తిరూపో వాక్యార్థః ఉత్తర వాక్యార్థేన సమర్థిత ఇతి కావ్యలింగమలంకార. స చ శ్లేషోజ్జవితి. అశోక ఇత్యత్ర అన్యార్థత్వప్రకల్పనా నిరుక్తిః

119

శ్లో॥ దుత్తూర శౌరిః ప్రణయం విధాయ సకృ త్తత స్త్వా మతిసందధే ను

వియోగకాంతాజననిర్విశేష మున్మత్తభావం వివృణోషి యేష.

దుత్తూరేణ॥ హేదుత్తూర కాంచనాహ్వయ శౌరిః కృష్ణః సకృత్ ఏకవాతం
ప్రణయం సేవహం విధాయ కృత్వా త్వయాసహేతి శేషః. తతః తత్తతామేష
త్వా మతిసందధే ను వంచయామాస కిం అస్మానివేతిభావః యేన హేతునా
వియోగకాంతాజననిర్విశేషం వియోగో విరహః తద్వ్యక్తః కాంతాజన స్త్రీసహూహ
ఇతి మధ్యమపదలోపనమానుతస్మాత్ నిర్విశేషం నిర్భేదం యదాతథా పశ్యమి
విభక్తే ఇతి పశ్యమ్యాం పశ్యమిభియేనేత్యత్ర పశ్యమితి యోగవిభాగాత్సమాసః
తత్తల్య మిత్తర్థం ఉన్మత్తభావం ఉన్మత్తత్వం ఉన్మాదయుక్తత్వం చ వివృణోషి
ప్రకటయసి 'ఉన్మత్తః కిలవో ధూర్తో దుత్తూర. కాంచనాహ్వయః' 'ఉన్మత్త
ఉన్మాదవ తీతి చామరం యత స్త్వం వయమివోన్మత్తః తత స్త్వామపి సకృత్ప్రణయో
హరి రవంచయ దిత్వత్ప్రశ్యామ ఇతి ముఖ్యార్థః అత్ర శ్లోకస్య పూర్వార్థేన
దుత్తూరే సంభావితస్య హరివంచితస్వయాపవాక్యార్థస్య ఉత్తరవాక్యార్థేన సమర్థనా
త్కావ్యలింగం ఇదంచ శ్లేషాలంకారోజ్జీవితమ్

120

శ్లో॥ ఏవ మున్మత్తతా మేత్య ప్రలపంత్యో మృగీదృశః

యశోదాదారకాద్వైత మాపు స్తద్భావనాబలాత్

ఏవమితి॥ మృగీదృశ స్త్రీయ. ఉన్మత్తతాం ఉన్మాదవత్వ మేత్య ప్రాప్య ఏవం
పూర్వోక్తరీత్యా ప్రలపంత్యః విలపన్తస్సత్యః తద్భావనాబలాత్ శ్రీకృష్ణనిరన్తర
ధ్యానప్రభావాత్ యశోదాదారకాద్వైతం కృష్ణాభేద మాపు. భజరే భ్రమరకీట
న్యాయాదితి భావ భక్తిరసస్య పరాకాష్ఠేయమ్

121

అవ అధ యశోదాదారకాద్వైత మాపు రితి యదుక్తం తదేవ వర్ణయతి త్రిభిః వధూ
రిత్యాదిభిః-

శ్లో॥ వధూరథా త్కాచి దళీకపూతనాస్తనౌ వినోదేన జనార్దనాయితా

ప్రయాతు తత్ర ప్రళయం పురోదితా తథా ద్వితీయాపి పున స్తదదృశతం.

వధూరితి॥ జనార్దనాయితా జనార్దనవదాచరితా కృష్ణాయమానేత్యర్థః కాచిద్వధూః
స్త్రీ వినోదేన విలాసేన అలీకపూతనాస్తనౌ కపటపూతనాకుచౌ పూతనాయితా
తాయా. కన్యాశ్చిద్దోష్యాః కుచా విత్పర్థ అథాత్ పపౌ ధేన్వ పానే ఇతి ధాత్తో
ర్లుప్ తత్ర ఉభయౌ ర్మధ్యే పురా ప్రథమముదితా ఉక్తా అలీకపూతనేత్యర్థః
ప్రళయం నాశం తన్నామకసాత్త్వికభావం చ ప్రయాతు ప్రాప్నోతు జనార్దన
కృత స్తనపానా త్పుతనేవ జనార్దనాయితగోపీకృత స్తనపానా దలీకపూతనాపి నశ్యంతీ
తీదం యుక్తమేవేతిభావః పునః కిన్తు తథా పూర్వోక్తాలీకపూతనావత్ ద్వితీయాపి
జనార్దనాయితా గోపికా చ ప్రళయం ప్రయయావతి లకారవిపరిణామేనాన్వయః.
తత్ ద్వితీయాయా అపి ప్రళయప్రాప్తిః అదృశతం చిత్రం చ పూతనాస్తనపానేన

జనార్దనస్యైవ అలీకపూతనాస్తనపానేనకృష్ణాఽయితాయాఅపి ప్రళయాభావస్య భవిత
త్వత్వేన తద్విరుద్ధప్రళయసంభవ ఆశ్చర్యావహ ఇతిభావః విరోధాబాసాలంకారః

శ్లో॥ కయాపి తన్వాన్య మధుసూదనాయితం కయాచి దాలంబి భుజంగభావనా

విజేతు మిశాపి భుజంగమాదిమా ప్రతారితా ప్రత్యుత తేన లీలయా

కయాపీతి॥ కయాపి కయాచి తన్వాన్య గోపికయా మధుసూదనాయితం కృష్ణవదా
చరితం భావే క్తః. కయాచిత్తన్వాన్య భుజంగభావనా కాళీయద్యానం ఆలంబి

స్త్రీకృతం ధ్యానేన హి ధ్యాతా ధ్యేయాత్మకో భవతి తథా ప్రకృతే భుజంగం
భావయన్తి కాచిమ్భుజంగాత్మికతా మాపేత్సర్థ. భుజంగవదాచరితమితి యావత్.

ఆదిమా పురోదితా మధుసూదనాయితా గోపీ భుంగం తద్వదాచరితాం గోపీం
విజేతుం జేతుం ఈశాపి సమర్థాపి కృష్ణాయితత్వాదితిభావః ప్రత్యుత వైపరీత్యేన

తేన భుజంగేన భుజంగాయితగోప్యేత్సర్థ. లీలయా విలాసేనప్రతారితావంచితా యథా
కృష్ణో విలాసేన భుజంగం జిగాయ తద్వత్కృష్ణాయితావిలాసేన భుజంగా దపజయం

ప్రాప. కృష్ణస్య లీలారసప్రధానత్వాదితిభావః అత్ర భుజంగేన విలేన కృష్ణేన ప్రతా
రితా వంచితేతి ధ్వనిః మధుసూదనాయిత మిత్రత్రోపమాలంకారః 123

శ్లో॥ జనార్దనాద్వైత మవాప్య కాప్యహో దవానలాపాన మనాటయత్తమామ్

తతః పరీతాపధురా మవాప సా మృషావిషాదో విరహానలాదితి

జనార్దనేతి॥ కాపి కాచిత్ జనార్దనాద్వైతం శ్రీకృష్ణాభేద మవాప్య ప్రాప్య దవా
నలాపానం దవానలస్య దవాగ్నే రాసమంతా త్పానం అనాటయత్తమాం అతిశ

జ్ఞేన అభినయంతిన్మ తతః దవానలాపానాద్దేతోః సా గోపీ పరీతాపధుం సంతా
పాతిశయం 'మృకూర్బభూఃపదా'మితి సమాసాన్తోఽపృత్యయః అవాప అభజత్ విర

హానలా ద్వియోగరూపాదగ్నే ర్దేతోః విషాద స్సంతాపః ఆసీదితిశేష. ఇత్యేవం
రూపః ప్రవాద ఇతి శేష. మృషా మిధ్యా - అత్ర పరీతాపే విరహానలహేతుకత్వం

మృషాపదేన అపహ్నుత్య దవానలపానహేతుకత్వోత్ప్రేక్షణాత్ సావహ్నవా
గమ్యాత్ప్రేక్షా. 125

తతః॥ ఏవం కృష్ణాత్మతా మేత్య నటనానన్తరం

శ్లో॥ అదృశ్యోఽయం శౌరిః పదకమలముద్రాశ్రియణత

స్సుఖం సాక్షాత్కార్యో భవతి నను యోగైః కిమపరైః

విచింత్యైవం తత్ర వ్యవసితమతీనాం న సుదృశాం

ప్రకాశోఽభూ దస్యాః క్వచన రజసా క్వాపి తమసా

అదృశ్యఇతి॥ అదృశ్యః దూరీభూతత్వా ద్దృష్టు మశీకర్యః అయం శౌరిః కృష్ణః
పదకమలముద్రాశ్రియణతః పదకమలస్య కమలతుల్యచరణస్య ముద్రా చిహ్నం

తస్య ఆశ్రియణతః ఆశ్రియాద్దేతోః అన్వేషణాద్దేతోరితి యావత్ సుఖం
అక్షేపం సాక్షాత్కార్యః సాక్షాత్కర్తుం శక్యః భవతి నను భవతి ఖలు - పద

ముద్రానునారేణ హి చోరాదయో గృహ్యన్తే ఇతి భావః. అపరై ర్యోగై రుపాయైః
 కిం ఏవ మిద్ధం విచింత్య ఆలోచ్య తత్ర పదముద్రాన్వేషణే వ్యవసితమతినాం
 నిశ్చితచిత్తానాం ప్రవృత్త్యానామితి యావత్ - సుదృశాం శ్రీణాం అస్యాః కృష్ణపద
 కమలముద్రాయాః ప్రకాశః స్ఫురిణం క్వచన క్వచిత్ కుంజాదావిత్యర్థః తమసా
 అంధకారేణ హేతునా క్వాపి క్వచిత్ మార్గదేశే ఇత్యర్థం రజసా పరాగేణ చ
 నాభూత్ న బభూవ ఆచ్ఛాదనాదితి భావః వ్యంగ్యార్థస్థులదృశ్యః అస్మాక మజ్ఞా
 నావృతత్వాద్దర్శ్యః అయం శౌరిః పరమేశ్వరః పదకమలం శ్రీకృష్ణచరణారవింద
 మేవ ముద్రా వస్తు తన్యా ఆశ్రయణతః. ధ్యానాద్దేతోః సుఖం సాక్షాత్కార్యో
 భవతి భగవచ్ఛరణారవిందధ్యానాత్మకభక్తిమార్గేణ భగవాన్సులభ ఇతి భావః
 అపరై రన్వై ర్యోగై ర్లింబికాదిభిః కిం న కిమపి ఏవం విచింత్య తత్త్రి భక్తిమార్గే
 వ్యవసితమతినాం సుదృశాం విమూషాం అస్యాః పదకమలముద్రాయాః ప్రకాశః
 మనసి పరిస్ఫూర్తి క్వచన క్వచిత్సమయే తమసా తమోగుణేన క్వాపి సమయే
 రజసా రజోగుణేన చ నాభూత్ రజస్తమోగుణావిర్భావసమయే చిత్తైకా
 గ్ర్యాభావా దితి భావః

125

౧॥ ఏవ మనికటవికటాటవీపర్యటనపాటవపాటలచరణయుగళా వల్లవలోల
 లోచనాః క్వచన నితాంతనిమగ్నా మరవిందలోచనచరణకమలముద్రా
 మవలోక్య కామపి కామిని మచరాగభరేణ బభార భుజశిరసా యశోదా
 కిశోర ఇతి నిర్ధార్య ధార్యమాణధైర్యవిపర్యయా బభూవుః

ఏవమితి॥ అనికటవికటాటవ్యాం మాతీభూతే విశాలే వనే పర్యటనపాటవేన పరి
 భ్రమకాభ్యాసేన హేతునా వాటలం రక్తం చరణయుగళం పాదద్వయం యాసా న్తా
 అటవ్యాం సుదూరం పరిభ్రమణేనానుజితచరణా ఇత్యర్థః వల్లవలోలలోచనాః
 గోపమ్రైయః క్వచన క్వచిద్దేశే నితాంతనిమగ్నా మత్సంతాధఃప్రవిష్టా మిత్యర్థః
 భావాతిరేకాదితి భావః అరవిందలోచనచరణకమలముద్రాం శ్రీకృష్ణపాదారవింద
 చిహ్నం అవలోక్య దృష్ట్వా యశోదాకిశోర. కృష్ణ. కామపి కాంచిత్ మహాభాగా
 మిత్యర్థ కామిని తరుణీం అనురాగభరేణ ప్రేమాతిశయేన హేతునా భుజశిరసా
 స్కంధేన బభార ఉవాహ ఇతి ఏవం నిర్ధార్య నిశ్చిత్త ధార్యమాణధైర్యవిపర్యయాః
 ధార్యమాణః ప్రాప్తః ధైర్యవిపర్యయం అధైర్యం యాభిస్తాః అధీరా ఇత్యర్థః.
 కామపి ధృత్వా క్వాపి దేశాంతరం యయా కృష్ణ నభవతి ఖల్వస్య పునరాగమన
 మితి తాసా మాశయ. బభూవు అభూవ-

126

శ్లో॥ పంకే ఘనే రజసి హ ప్రచురే కథం త
 దభ్యున్నతం త్రిజగతోఽపి గరో. పదం స్వాత్
 కామాభిభూతమనసా మిన మావిరస్తు
 తత్త్వావధారణకథాం కథ మంతరేణ

ఁకే ఇతి॥ తే జగతోఽపి త్రిభువనాదపి గురోర్దుర్భరస్య లోకత్రయాపేక్షయా పృథి
 స్థూలస్యేత్యర్థః విశ్వం భరత్వాదితి భావః కృష్ణస్య తత్ప్రసిద్ధం పదం చరణం
 తచ్చిన్నా మిత్యర్థః ఘనే సాం దే ఁకే కర్తమే ప్రచురే అతిశయే రజసి పరాగే చ
 కర్తమవతి రిజోవతి చ ప్రదేశే ఇతి భావః అభ్యున్నతం ఉత్తాసం ఉపరిస్థ
 మిత్యర్థః కథం స్యాత్ న కథమపీత్యర్థం సాంద్రికర్తమధూల్యో విద్యమానా
 యన్యా కన్యాసి పదముద్రా అతినిమ్నా భవతి అతిస్థూలస్య తు కిముతేతి
 భావ సను కుతి ఇదం స్త్రీభి ర్మజ్జాత మత ఆహ కామేతి కామాభిభూతమనసాం
 కామార్తానాం సుదృశాం తత్త్వావధారణకథా మస్తరేణ విస్తృతత్వవిచారం వినా
 ఇదం తత్త్వం కథం కేన ప్రకారేణ ఆవి రస్తు జాయేత న కథమపీత్యర్థ వ్యంగ్యా
 ర్థస్తు ఘనే అధికే పంకే పాపే సతి ప్రచురే రజసి రజోగుణే చ సతి తే జగతోఽపి
 గురో తే జగత్పతేః కృష్ణస్య సంబంధి అభ్యున్నత మత్కుత్కృప్తం పదం చరణం
 కథం కేన ప్రకారేణ దృష్టమితి శేషః స్యా ద్భవేత్ జనేనేతి శేషః పాపినో రాజ
 నాశ్చ జనాః భగవత్పాదారవిందం సాక్షాత్కర్తుం నాధికుర్వంతీతి భావః తత్ర
 హేతు మాహ కామేతి కామేతు్యుపలక్షణం కామగ్రోదాధిభి ర్మహామోహభృతై
 రభిభూతం విక్షిప్తం మనో యేషాం స్తేషాం జనానాం తత్త్వావధారణకథా మస్తరేణ
 వేదాన్తవిచారం వినా ఇదం భగవత్పాదారవిందం కథ మావి రస్తు ఆవిష్కృతం
 స్యాత్ ఏత త్సాక్షాత్కారో న భవతి తాదృశానా మితి భావః యద్వాభగవానితి
 కశ్చన నాస్తి అనుపలభ్యమానత్వాత్ శశశృంగవ దితి తర్కావప్టుశ్చేన వివదమా
 నానాం జ్ఞాద్ధాదీనాం ప్రతిక్షేపణార్థోఽయం శ్లోక తథాపి జ్ఞాద్ధాదీనాం హృది ఘనే
 పంకే పాపహేతౌ తమసి తథా ప్రచురే రజసి రజోగుణే చ సతి అర్థాత్ తమో గుణ
 కార్యేషు తంద్రాదిషు రజోగుణకార్యేషు దురహంకారాదిషు చ సత్పు ఇత్యర్థః తే
 జగతోఽపి గురో కారణస్య బ్రహ్మణ అభ్యున్నతమపి పదం స్వరూపం కథం
 స్యాత్ కథం ప్రతీయేత్యర్థ తేషాం భగవత్స్వరూపజ్ఞానం నైన భవేదితి
 భావ తత్ర హేతు మాహ కామేతి కామాభిభూతమనసాం జనానాం తత్త్వా
 వధారణకథా మస్తరేణ ఇదం భగవత్తత్త్వం కథ మావిరస్తు స్ఫురతు న కథ
 మపీత్యర్థం వేదాన్తతత్త్వవిచారేణ మనసి ప్రసన్నే సతి తదాసీ ముపలభ్యేత కామాభి
 భూతానాం యుష్మాకస్తు కథ స్తదుపలబ్ధి న హి యుష్మదుపలబ్ధ్యభావమాత్రేణ
 బ్రహ్మణోఽసత్త్వం కల్పయితుం శక్యేతత్తథాత్వే అస్మదదృష్టానాం మేర్వాదీనాం
 పర్వతానామపి అసత్త్వం స్యాత్ ఇతి భావః

127

తతశ్చ॥ ఏవం గోషీనా మధై ర్యప్రాప్త్యనస్తర మిత్యర్థః

అవ అథ కామసి కామినీం బభార భుజశిరసా యశోదాకిశోర ఇతి యదుక్తం తత్ర
 గ్మంధేన గోషీవహశే హేతు ముత్పేక్షస్తే ననుత్పాత్యేతి॥

శ్లో॥ సముత్పాత్య ప్రేమామృతజలధిపూరే ప్రియతమాం
 ప్రియః క్షేప్తం వాంఛన్నివ స కతమామేవ మవహత్
 భవత్సేత తప్త్యా కమపి తపసాం సంచయ మి
 నిజై ర్గీలాజాలై రితరదురవాపం కిమతనోత్.

సముత్పాత్యేతి॥ సః ప్రియః కృష్ణ కతమాం కామసి ప్రియతమాం ప్రేయసీం
 సముత్పాత్య ఉద్ధృత్య ప్రేమామృతజలధిపూరే ప్రేమైవామృతం సుధా తస్య జలధి
 స్సముద్ర తస్య పూరే జలౌఘే క్షేపుం పాతముతుం వాంఛక ఇచ్ఛన్నివేత్సు
 త్యేతా ఏవ మిదం మవహ ద్భభార కేన చిదుత్పాత్య జలే పాతితం వస్తు యథా
 గాఢం నిమజ్జతి తద్వత్కృష్ణేనాంక మారోపితా తస్మి ప్రేమజలధౌ గాఢం నిమజ్జతీతి
 భావః- రూపకానుప్రాణితోత్ప్రేతౌలంకారః ఏతత్ కన్యాశ్చి త్ప్రియతమాయాః
 శ్రీకృష్ణేన సౌంధ మారోప్య లాలితత్వం భవతు-అస్మాకమపి తస్యా స్తధాత్వ
 మిష్టమేవ- శ్రీకృష్ణస్య దక్షిణనాయకత్వేన ఏతావతా నాస్మాకం హాని రితి భావః.
 ఇయం ప్రియతమా కమప్యనిర్వాచ్య మత్యధిక మిత్యర్థః- తపసాం సంచయం
 సమూహం తప్త్యా కృత్వా నిజైః స్వయై లీలాజాలైః స్మితభూవిక్షేపాదివిలాస
 సమూహైః తమితి శేషః కృష్ణం ఇతరదురవాపం అన్యదుర్లభం అతనో చ్చకార
 కిమ్ సా చ కేనచి త్తపోబలేన తస్య దక్షిణనాయకత్వమపి విఘటితవతీ స్వస్తిన్నే
 వాసురక్తం చకార-కథ మన్యథా ప్రియ స్తాముత్సృజ్య నాగచ్ఛేదితి భావః. అత్రా
 ప్యుత్ప్రేతౌలంకార అత్ర కమపి తపసాం సంచయం తద్రూపం కృష్ణం ఇయం
 తస్మి నిజై ర్గీలాజాలైః లీలాప్రధానైః జాలైః మత్స్యబంధనరజ్జుభిః 'అనాయః
 పుంసి జాలం స్యా' దిత్యమరః తప్త్యా బద్ధ్యా మత్స్యవదితి భావః ఇతరదురవాపం
 స్వాధీనత్వేన అన్యత్ర గంతు మశక్తత్వా దితరదుర్లభం అతనో త్కిమితి ధ్వనిః. 128

అవ అథ అలమల మిత్యాదిభి రష్టభి ర్గోషీనాం విలాపం వర్ణయతి

శ్లో॥ అలమల మపయామి ముంచ భీతాం గురుజనతః కితవేతి భాషిణీ మామ్

చిరముచితవచోభి రన్వనైషీ న్మధుమధురైస్సకథం కృపాం జహతి
 అలమలమితి॥ హే కితవ ధూర్త అలమలం సంభ్రమా ద్విరుక్తిః-సంభోగేన పర్యాప్త
 మిత్యర్థః అపయామి అపగచ్ఛామి- అహమిత్యస్యాక్షేపః గురుజనతః శ్వశ్రూశ్వశు
 రాదే ర్గురుజనాత్ భీతాం నూమితి శేషః ముంచ త్యజ త్వ మిత్యస్యాక్షేపః-ఇత్యే
 వం భాషిణీం వదంతి మాం స ఇత్యసేన య ఇత్యాషీప్యతే యః మధుమధురైః
 మధు మద్యం మకరందోవా తద్వస్మధురైః స్వాదుభిః ఉచితవచోభిః తత్కూలాను
 గుణవాక్యైః చిరం బహుకాల మన్వనైషీత్ అనునయమాస సః కృష్ణః కృపాం
 దయాం కథం జహాతి త్యజతి తాదృశస్య కుతో-ద్వ మయి దయా నానీదితిభావః 129

శ్లో॥ కదా వా లావణ్యామృతరసపరీవాహనిలయం

పురః ప్రాదుర్భూతం మధురమధురం వీత్య దయితమ్

హరే శౌరే కాంతప్రియతమసరోజాక్షరణం
భవేతి కోశంతీ నిమిషమివ నేష్యామి దివసాన్.

కదావేతి॥ లావణ్యామృతరసపరీవాహనిలయం లావణ్యం ఛాయావిశేష తదేవ
అమృతరసః సుధారసః తస్య పరీవాహనాం ప్రవాహనాం నిలయ మాశ్రియం
సముద్రమితి యావత్ మధురమధురం అతిరుచిరం- నిత్యవీప్రయో రితి నాత్ర
ద్విర్భావః- సుబ్బుగసంభవాత్- ప్రకారే గుణవచనస్యేత్యపి న సాచ్యశ్యస్యఅద్యోత్య
త్వాత్- నహ్యత్ర మధురసదృశ మిత్యర్థో మూలకారణ వివక్షిత-తస్మాత్ మధురా
దపి మధుర ఇతి పశ్చిమీసమాస-పురః అగ్రే ప్రాదుర్భూత మావిర్గతం దృశ్య
మానమితి యావత్- దయితం ప్రియం వీక్ష్య హేహరే హరిత్యాశ్రితతాపమితి
హరిః- తత్సంబుద్ధి- హేశౌరే శూర ఇతికశ్చన యదువంశ్యో రాజా తన్యాపత్యం
శౌరిః తత్సంబుద్ధి- అపత్యం పాత్రప్రభృతిగోత్ర మితి సంకేతిత్వాత్. ఉత్తమవంశ
ప్రసూతత్వేన ఉత్తమగుణశాలిన్నితి సంబుద్ధ్యభిప్రాయః హేకాంత కమనీయ హే
ప్రియతమ ప్రాణేశ హేసరోజాక్ష కమలాక్ష త్వం శరణం రక్షితా భవ ఇతి కోశ స్తీ
ఆహ్వాయమానాసతీ- కృశ ఆహ్వానే ఇతి ధాతు- యద్యపి పురోగతస్య ఆహ్వాన
మనుపపన్నం తథాపి పురో దూరే దృశ్యమానస్య ఆహ్వానం ఘటతే ఇతి జ్ఞేయం.
యద్వా కోశ స్తీ శబ్దాయమానాసతీ-ధాతునా మనేకారత్వాత్-దివసాన్ దినాని
నిమిషమివ నిమిషపరిమితకాలమివ కదా వా నేష్యామి గమయిష్యామి అధునా
విరహావస్థాయాం నిమిషం దినానీవ యథా నయామి తథా సంయోగే దినాని నిమిష
మివ కదా వా నేష్యామితి భావ. అత్ర శృంగారరసస్య కదావేతిపదసూచిత
శ్చింతాఖ్యసంఘాతభావోఽంగమితి ప్రేయోఽలంకారః కించ శాస్తరసస్య కదావేతి
పదసూచిత శ్చింతాఖ్యో వ్యభిచారిభావోఽంగమిత్యత్ర ప్రేయోఽలంకారోఽన్యో
ధ్వస్యతే 'కదా వారాణస్యా మమరతటిసీరోధసి వస' నిత్యాదావివేతి బోధ్యమ్ 130

శ్లో॥ త్యక్త్వా ధర్మకథాం నిజా దుపసతాం కేళీసుఖం చ ప్రియా

న్యోహా దుచ్చసుఖానుభూతిచపలా విస్రంభమాప్తా స్త్వయి

నాధత్వం చ న వీక్షసే యది కృపాతుంగై రపాంగై స్తదా

భ్రష్టానా ముభయత్ర హంత శరణం కిం స్యా ద్గతి. కా హి సః

త్యక్తేతి॥ హే నాథ పతే నిజాత్ స్వజనా ద పసతాం ప్రాప్తాం నిజజనే శోఽదిష్టా
మిత్యర్థ. ధర్మకథాం ధర్మవార్తాం తథా పరపురుషం నగచ్ఛే దయం స్త్రీణాం కుల
ధర్మ ఇత్యేవంరూపస్వజనప్రబోధ మవమత్యేతి భావ. ప్రియా త్పాణిగృహీతు
స్సకాశా జ్ఞాతం కేళీసుఖం కీడాసుఖం చ మోహాత్ త్యక్త్వా-నిజా దుపసతమితి
పారే-ధర్మకథాం నిజాత్ స్వయాత్ ప్రియా దుపసతం ప్రాప్తం కేళీసుఖంచ ఇత్యేత
ద్వయం మోహా దజ్ఞనాత్ త్యక్త్వా విపృజ్యేత్యన్వయ అయమేవ పారో గరి
యాన్ ఉచ్చసుఖానుభూతిచపలా. అధిక సుఖానుభవాసక్తా. వయం త్వయి విస్రంభం

విశ్వాస మాప్తాః ప్రాప్తాః అభవామేతి శేష కామిన్యో హి భర్తు స్సకాశా
 త్సుఖ మల్పమితి ఉపపత్తే స్సకాశా దధికం ఘృం స్యాదితి చ మత్వా భర్తార మవ
 మత్య ఉపపతినా సంయక్తా భవంతి లోకసిద్ధార్థానువాదో² యమ్ - త్వంచ
 త్వమపి చకారాత్ నిజః ప్రియో న పశ్యత్యేవేత్యర్థ కృపాతుంగై దయో
 న్నతైః అపాంగైః కటాక్షై న ఏక్షసే యది అస్మానితి శేష. - నశ్యసి
 చేత్ ఉభయత్ర ధర్మాధర్మమార్గయో రుభయోరపి భ్రష్టానాం స్థలితానాం
 నః అస్మాకం కిం వస్తు శరణం రక్షకం న్యాత్ న కో²పి రక్షక ఇత్యర్థః తథా నః
 కా హి కావా గతిః ప్రాప్యస్థానం స్యా ద్భవేత్ జన్మాన్తరే యద్యపి నరకగతి
 రేవ భవేత్ - అధునాపి దుర్గతిరేవ నతు సుగతి స్యా ద్భవతి భావ వ్యం
 గ్యార్థస్థ - ధర్మకథాం త్యక్త్వా 'సర్వధర్మాః పరిత్యజ్య మామేకం శరణం
 వ్రజేతి గీతావచనాదితి భావ. మోహః క్లేతో దేహాది హ్యత్యత్ప్రభమా
 ద్దేతోః తాదృశభ్రమహేత్యజ్ఞానాదితి వా నిజాస్త్రియా దుపలక్షణ మిదం పుత్రా
 దీనాం. ఉపసతం కేళీసుఖం సాంసారికసుఖ మిత్యర్థః త్యక్త్వా దేహోష్వనాత్మత్వ
 భాగ్యా ఇత. పూర్వం భర్తృపుత్రాదికీడాజన్యం సంసారసుఖ మాసీత్ - ఇదాసీం
 త్వద్గీతామాహాత్యైత్ తాదృశమోహనివృత్తే ర్న సంసారసుఖ మితి భావః ఏవం
 సంసారసుఖత్యాగే హేతు మాహ ఉచ్చసుఖానుభూతిచపలా ఇతి - మోక్షసుఖా
 సక్తా ఇత్యర్థః త్వయి పరమేశ్వరే 'అకామ స్సర్వకామో వా మోక్షకామ ఉదా
 రధి' రిత్యుక్తత్వాదితి భావః విసంభం భక్తిమిత్యర్థః ఆప్తా అభవామ హేనాథ
 పరమేశ్వర త్వంచ త్వమపి చాత్ యజ్ఞాదిధర్మాచరణే ఇంద్రాదయః కృపాం
 కుర్య తాదృశధర్మత్యాగా న్న తేహ మప్యస్మాను దయేతి భావ. కృపాతుంగై
 రపాంగై ర్న ఏక్షసే యది ఉభయత్ర ఇహమితి ఫలయో రుభయో ర్భ్రష్టానాం
 నః కిం శరణం స్యాత్ - భర్తృపుత్రాదిత్యాగా దైహికసుఖనాశం సర్వధర్మత్యాగా
 దాముష్మికస్వర్గసుఖనాశః ఇతి భావ నః కా వా గతి స్యాత్ దుర్గతిరేవేత్యర్థ.
 ఆపాతబ్రహ్మజ్ఞానినాం వేదవిహితకర్మానుష్ఠాప్త్యానాం కేవలభక్తిమార్గనిరీతానాం
 భగవానేవ రక్షః - తస్య కృపాభావేతు ఏవంవిధానాం దుర్గతిరేవేతి భావ అత్ర
 యది త్వం నిర్దయ న్నస్య త్వస్యాస్మాకం దుర్గతిరేవేతి వర్ణనా త్పూర్వావనాలంకారః
 'సంభావనా యదీధం న్యాదిత్యూహో² న్యస్య సిద్ధయే' ఇతి లక్షణాత్ తేన చ యథా
 త్వయి నిర్దియత్వ మసంభావితం తథాస్మాను దుర్గతికత్వ మప్యసంభావిత మేవేతి
 ఫలితమ్

131

శ్లో॥ ప్రాణేశ ముగ్ధమధురం వదనం సక్మ తై
 సందర్శయాశు న తతోధిక మర్థయే త్వామ్
 అభ్యుద్యతో నిరపరాధివధూవధార్థ
 మంతర్దధాతు కిలవ శ్రుపయా శిశాంకః.

ప్రాణేశేతి॥ హే ప్రాణేశ ప్రాణనాయక ఏతేన శరీరమాత్మస్వైవ నిజో భర్తా ఈశో
 భవతి- నతు ప్రాణానా మితి స్యజ్యతే. ముగ్ధమధురం ముగ్ధేభ్య స్సుందరేభ్య శ్చన్ద్రా
 దిబ్యోఽపి మధురం సుందరం తే తవ వచనం సకృ దేకవారం న తు బహువారమితి
 భావః ఆశు దుశ్రీతం విశంబే సతి స వయం భవిష్యామ ఇతిభావః సంసర్షయ సమ్య
 గ్దర్శయ ఏతావతా తవ నకోఽపి శ్రమ ఇతి భావం యది త్వం చుంబనాదికమపి వయం
 వార్ధియామేతి మత్వా మఖిందర్శయితుం సంకోచం యాసి- న తథా వయం దురాశా
 ఇత్యాహుః-తతః తస్మాదధికం అన్యత్ త్వాం నార్థయే ప్రత్యేకాభిప్రాయా దేక
 వచనం- నప్రార్థియామహే ఇత్యర్థః నను కేవలాస్మత్కృత్యసందర్శనమా-తేణ కిం
 యాయం ఫలం స్యా దత ఆహుః-అభ్యుద్యత ఇతి నిరపరాధివధూవధార్థం అపరాధ
 రహితస్త్రీనిబర్తమాణార్థం స్త్రీయ శ్చాత్ర వియోగిన్య ఏనేతి జ్ఞేయం- సంయోగిసీనాం
 చన్ద్రద్వేషాసంభవాత్ అభ్యుద్యత. ఉత్పన్న. ఉద్యుక్ ఇతి వా కిణ్వా ధూర్తః
 ఘాతుక ఇత్యర్థః శశాంకం మృంగలాంఛన శ్చన్ద్ర ఏతేన యథా వ్యాధ స్వపరి
 పుష్టం కంచన మృగం స్వపార్శ్వగతం మృగేభ్య ప్రవర్షయిత్వా జేన తేషాం
 మృగపక్షపాత్యేవాయం న తు మృగపాతుక ఇతి భా-న్తిం జవయిత్వా సన్నిహితాన్
 మృగాన్ హస్తే తద్వదయం చంద్రోఽపీతి ధ్వన్యతే త్రసయా లజ్జయా హేతుభూతయా
 అన్తర్దధాతు తిరోహితో భవతు త్వస్మత్కృత్య నిరంతర్వాత్ స్వస్య సాంకత్వాచ్చ
 త్రపితస్పృక్ కాసి పలాయితా మిత్యర్థి పరికరాంకురాలంకార చన్ద్రాదపి త్వస్మత్కృ
 త్యధిక మిత్యర్థిత సిద్ధత్వా త్ప్రసీపాలంకారో ధ్వన్యతే అత్య పూర్వార్థే చిరాద్భగ
 వన్తం మనసా భ్యాయత- కస్యచిద్భగవత్సాక్షాత్కారో త్కంఠితస్య ప్రార్థనేయమ్
 హేప్రాణేశ ప్రాణనిరూపక 'యః ప్రాణేషు తిష్ఠత్ ప్రాణానామ స్తరోయమయతీ'తి
 శ్శుత్యా భగవతః ప్రాణప్రేరణశ్రవణాత్ ఇదం చోపలక్షణంసర్వాన్తర్వామిత్యస్య-
 తథా చ హేసర్వాన్తర్వామిత్ ఇతి యావత్ ముగ్ధమధురం తే నదనం సకృత్సం
 దర్శయ సర్వాన్తర్వాద్యథా త్వం స్తంభాదపుష్పాభిత స్తద్వదధునా మత్సురోఽవ
 తీర్య మహ్యం ప్రసన్నం తవ నదనం దర్శయేత్యర్థః మహ్యం ప్రనాదేన ప్రత్యక్షో
 భవేతి భావః నచైవం ప్రత్యక్షం త్వాం కమపి వరం యాచితు మహ ముత్సహే.
 యేన లుభస్వేవ తవ భీతి న్న్యూదిత్యాహ- తతోఽధికం త్వాం నార్థయే త్వత్సాక్షా
 త్కారాదన్యస్య స్పృహణీయస్య వరిస్సై వా భావాదితి భావః- ఇతి ధ్వన్యతే ఉత్త
 రార్థే తు- సమద్రుతత్యేన మహామలీనోఽప్యయం చన్ద్రః వియోగినిదౌర్భాగ్య
 వశాత్తన్నాశాయ ప్రవృత్తస్సృక్ స్వభగిసీభర్తారం దీనజవరక్షకం భవన్తం దృష్ట్వా
 త్రపితస్పృక్ న్వావలంబితమకార్యకరణం త్యజేత్ స్త్రీవిధస్య గర్హితత్వాదితి భావో
 ధ్వన్యతే

శ్లో॥ కందర్ప లోవనవిధావబలాజనస్య
 నింద్యా పరాక్రమవిధా కలమేయమార్యైః.

ర్వాం రూపశౌర్యవిభవా వభిభావయంతే

ముద్వేషసేయదిహరిం పురుషస్తదాన్యా

• • • • • తేజః హేకందర్ప మస్మద కమితి మాన్త మవ్యయం కుత్సితే కుత్సితౌ
ని ద్యో యో యస్య స. కందర్ప ఇతి వ్యుత్పత్తిః. అత ఏవ పరికరాంకురాలంకారః
• • • • • సాధుః. నింద్యా గర్హ్యా అబలాజనస్య శ్రీజనస్య లోపనవిధౌ మారణకర్మణి
విషయే ఇయం తపతీశేష. పరాక్రమవిధా పౌరుషరీతి. కతమా కా తుచ్ఛేత్సర్వః
శ్రీః పరాక్రమ స్తుచ్ఛ ఇతి భావః రూపశౌర్యవిభవాత్ రూపశౌర్యయో.
సాంకర్యపరాక్రమయోర్విభవా త్సామర్థ్యాత్ సమృద్ధేరితి వా హేతో. త్వాం అభి
భావయంత తిరస్కర్వంత హరిం కృష్ణ ముద్వేషసేయది శత్రుశి చేత్ కిముత
సహ యుక్తప్రసంగ ఇతి భావః తదా తదానిం పురుషం పుమాన్ స్వా. భవే.
పురుషేష్యేవ పరాక్రమ. కర్తవ్యతతాప స్వతుల్యేషు పరాక్రమ ఉచితః స్వాధి
• • • • • పు పరాక్రమసు శ్లాఘ్య ఇతి భావః కిం చ తవ కృతాపరాధశ్చాయం హరిః
రూపశౌర్యవిభవేన త్వదభిభావకత్వాదితి కృత్వా స్వశత్రౌ తస్మిన్ తవ పరాక్రమ
సహాయతనాత్ నిరపరాధాః శ్రీయో హిత్వా సాపరాధం పురుషం
బాధితం యది తవ శక్తి ర్బాధస్య-ఇదమేవ తవ పౌరుషం- యది న శక్తి స్తస్మిన్
శ్రీసహస్రం తిష్ఠ ఇతి నిష్కర్షః అత్ర యథా మన్మథబాణవ్యధా
అస్మాకం భవతి తథా కృష్ణస్యాపి-స్యాచ్ఛేత్-కృష్ణోఽస్మాన్విహాయ నాపగచ్ఛేత్-
యది కథంచి దగచ్ఛేత్తస్మా తదైవ పునరాగచ్ఛేత్ అతః కృష్ణస్య
మననబాణవ్యధా నాస్తి మత్వా భోమన్మథ త్వం తా బాధస్య-యతోఽస్మానితి
గోపికా మన్మథ ముపాలభంతేస్మేతి గూఢాశయం ఉత్తరాధే సంభావనాలంకారః
• • • • • త్వాం రూపశౌర్యవిభవా వభిభావయంతమితి సాభిప్రాయవిశేషనిర్దేశా త్వరికరా
లంకారః పురుషే మన్మథే పురుషత్వే స్వతస్సిద్ధే సతి హరిదర్శనాత్పురుషత్వస్య
పుర్యోధానాత్ విధ్యులంకార. 'విదస్వవిధానం య త్తామాహు ర్విధ్యులంకృతి' మితి
లక్షణాత్

కల్యాణజాలనిలయం కరుణారసార్ద్ర

మానందకంద మనవద్య ముఖారవిందమ్

త్రైలోక్యమోహన మనూన మనాప్తపుణ్యా

హో హంత కాంత మిహ తం క్వ విలోకయామః

కల్యాణతేజః కల్యాణజాలస్య మంగళసమూహస్య నిలయ మావాసం కల్యాణజాల
నిలయం సకలకల్యాణపరిపూర్ణ మిత్యర్థః కరుణారసార్ద్రం దయారసేన శీతలం అనన్ద
• • • • • అనన్ద సుఖస్య కందం మూలభూతం స్వయ మానన్దమయ స్సౌ పరేషా
మానన్దస్య హేతుభూత ఇతి భావః అనవద్యముఖారవిందం అనవద్యం నిర్దుష్టం న తు
• • • • • త్వాం కమితి భావః అరవిందం కమలమివ ముఖం వదనం ఉపమితసమాసః-

తేన ఉపమాలంకారః యస్య తం తథోక్తం-త్రైలోక్యమోహనం త్రిజగన్మోహజనకం
అత ఏవ అనూనం ఊన స్వల్ప నభవతీత్యనూనః ఉత్కృష్టః తం తం ప్రసిద్ధం
కాంతం పతిం కృష్ణం యద్వా కాంతం కమనీయం తం కృష్ణం అనాప్తపుణ్యాః అకృత
సుకృతాః వయం ఇహ వనే క్వ కుత్ర వా విలోకయామః. పశ్యామః న కుత్రా
పీత్యర్థం యది వయం కృతపుణ్యా స్తస్మి స దృశ్యేత అకృతపుణ్యానా మత ఏవ
అభాగ్యానా మన్మాకం కథం తాదృశపతిదర్శన మితి భావ. హా మాన్తేతి భేదాతి
శయే-అత్ర తాదృశం భగవంతం అనాప్తపుణ్యా వయ మిహ కలియుగే కదా
విలోకయామః-యది వయం సుకృతిన స్తస్మి కృతాదియుగ త్రయే అస్మాకం సితి
స్సన్యేత్-తదాసిం భగవద్దర్శనం జాయేత న త్వేనమితి భవన్యతే

134

శ్లో॥ రోషో భవే ద్యతి నిరస్యమ దంగసంగి

చేలం కుచౌ రచయ నిర్దయ మర్దనార్హా

దంతై ర్మఖై రసి లునీహి కపోతనాదై

స్సంత్రాస్య పాతయ తతో వివశాం సుఖాశ్చా

రోష ఇతి॥ రోషః కోపః భవేత్ స్యా ద్యది చేత్ తవ మయీతి శేషః మదంగ
సంగి మదవయవ సక్తం చేలం కుచవాసః నిరస్య అపనీయ కుచౌ స్తనౌ నిర్దయ
మర్దనార్హా నిర్దయం యథాతథా మర్దనీయా రచయ కరు నిర్దయమర్దయేత్సర్వ
పితృదీనాం పుత్రాదిషు యది కోప స్తస్మి పుత్రాదీన్ తే యథేచ్ఛం మర్దయిత్వా
తం కోపం యథా శమయన్తి తద్వత్ప్రమవీతిభావః యది తావతా రోషో న
శామ్యతి తస్మి దంతై రదనై నఖై కరరుహైశ్చ లునీహి ఛేదయ-కుచావితి పద
మత్యాపి సంబధ్యతే యది పున రేతావతాపి రోషో న శామ్యతి తస్మా కపోతనాదై
కపోతః పారావతః-పారావతం కలరవః కపోత-ఇత్యమరః తస్య నాదై ర్ద్వనిభి రితి
నిదర్శనాలంకారః కపోతధ్వనితుల్పధ్వనిభి రిత్యర్థ. సంత్రాస్య భీషయిత్వా తత్ర
ఏవంకరణానన్తరం వివశాం షరవశాం మామితి శేష. సుఖాశ్చా సుఖముదే
పాతయ జ్ఞేపయ యథా ప్రబలః అత్యంతం కుపిత కశ్చిత్ స్వరిపుం మర్దయిత్వా నఖ
దన్తాదిభి శ్చేదయిత్వా తర్జనభర్జనాదిభి ర్భీషయిత్వా తావతాపి కోపాశాన్తా
తం స్తముదే పాతయిత్వా శాంతో భవతి - ఏవం త్వమవీతి భావః అత్ర మర్ద
నాదిషు దోషేష్యసి సుఖరూపగుణదర్శనేన తదభ్యర్థనాయాః కృతత్వా దనుజ్ఞా
లంకారః యది త్వం పురుష స్తస్మి తే రోష స్సాదేవ - యది రోష స్తస్మా
మదుక్తః సర్వ మనశ్చ్యం కరిష్యసి-నోచేత్త్వం క్లీబ ఏవేతి గోపీకృతో గూఢః కృష్ణో
పాలంభః పృతియతే

135

శ్లో॥ అకృత్యం మత్వేదం నిరణయ మనర్థం గురుజనా

ద్గతం పాతివ్రత్యం సుఖమపి విగీతం న సులభమ్

చం పూ భా గ వ తే

ఇయం చ ప్రతానశా న విరమతి హాహ తదనుగా
విధే వైధేయాగ్ర్యవ్యవసితమయే కిన్న భవతా

అంతఃకర్మము. ఇది జాతసంభాగరూపం కృత్యం అకృత్యం దుష్కర్మ మత్యాజ్ఞాత్వా
అంతఃకర్మమంతఃకర్మ తత్కర్మకృత్యవివేకశూన్యాస్మి ఇదానీం తు ఇద
మంత్యమితి హితమితి వాః గురుజనాత్ శ్రీశూరేశ్వరరాదిభ్య స్సకాశా దనర్థం
పీడాం విరణయం నిష్పితవత్సస్మి-గురవో హి అకృత్యకారణః పుత్రాదీః పీడయ స్తీతి
భావః . వాతకృత్యం వాతకృతాత్వరూపం . ప్రజనసాధారణో ధర్మః గతం నష్టం పరి
పురుషసంహారం తిన్నానాదితి భావః గురుజనాన్తపాతివ్రత్యనాశయో రుభయో
గంకా చైవ సుఖము నాభూ దిత్యాహ-విగీతం విద్వద్భిర్గర్హితం సుఖ మానన్తమసి
గులభం సుహృదం న నభవతి నిర్దిత మపిదం జాతసంభాగజం సుఖ మస్మాకం
మన్త భవేవాహుతి భావః నన్యధునాపి అస్మా ద్దుష్కర్మత్వా ద్విరమస్వేత్యత
ఆహ - ప్రజనగా తం జారం కృష్ణ మనుగచ్ఛతీతి తదనుగా జారానుసారిణీ ఇయం
ప్రత్యాశా దురాశా చ న విరమతి న నివర్తతే హాహేతి భేదే ఏవం స్వస్య దుర్బుధ్య
చైవ కేచి పేతు మత్వా నింకతి విధే ఇతి-అయే భో వైధేయాగ్ర్య మూర్ధాగ్రేసర
విధే ఒత్తాభా భవతా త్వియా ఇదం ఏతిత్ వ్యవసితం నిశ్చితం కిమ్ నిశ్చిత్వి
మత్ఫలే లిఃలిం కమిత్యర్థః వ్యంగ్యార్థస్తు-ఇదం సంరణం అకృత్యం తుచ్ఛసుఖా
వమాత్వా దక్షిణం మత్వా ఆలోచ్య సంసారే నిర్వేదం ప్రాప్యేత్యర్థః గురుజనాత్
తద వదతా దిత్వార్థం అనర్థం దుష్కర్మచ-శత్యా దాత్మపాతహేతుత్వాచ్చ అనర్థావహం
విరమయ - సంరణ మిల్లేన-ఏవం గురూపదేశప్రాప్త్యనన్తరం పాతివ్రత్యం పతి
నానాతి త్విత్తం విత్తం తుచ్ఛం అతి ఏవ సులభమసి సుఖం సాంసారికం న నర్హ
మ-సంరణమేవం త్విత్తవత్సత్వార్థం యోగినీ అభవమితి ఫలితార్థః ఇయం తద
నుగా సంసారానుగా ప్రత్యాశా తు న విరమతి హాహేతి భేదే 'దంభన్యామిషేణ
వంచితద-భోకచింతాతు మితి శ్రీధరీయవచనాత్ సంసారిం త్విత్తవత్సత్వా
యోగ్యా -పి సంసారి నాంకరో న నష్ట ఇతి భావ అయే వైధేయాగ్ర్య విధే
దవతా చైవ వ్యవసితం కిమ్ సంసారిమోక్షాభ్యా ముభాభ్యామసి వంచితా భూయా
ఇతి మత్ఫలే దవతా లిఃలిం కమిత్యర్థ -

విధేయ మధిభాయ సమారంభరోదనాదిభిః అతిశయితివిరహకృతాను
భావాభి రాదరభి మిన్ధి శ్వామూభి రసి పాంమరాభి స్తరుణిభి రసి
పురాణపురుషాధిలాషిణీభి రాద్రికృతహృదయో యశోదానందన స్తదను
పురితిః ప్రాదురభవత్

సవమితి! ఏవ మిన్ధ మేదాయ ఉక్త్వా సమారంభరోదనాభిః ప్రారంభరుదితాభిః అతి
శయి తేన అధికేన విరహకృతానునా వియోగాగ్నినాహేతునా కృశిః క్షీణః అను
భావః సామర్థ్యం యాసా వ్తాభి శ్వామూభిరసి పూభిరసి యావనమధ్యస్థాభిరపీతి

చ పాండుమిరాభి. శ్వేతవర్ణాభిః విరహాంతి భావ తరుభి రప తారూప్యతీభిరపి
పురాణపురుషాభిలాషిణీభిః జరరాభిలాషిణీభి రితి పురుషోత్తమకాంక్షిణీ రితి చ
విరోధాభాసాలంకారద్వయం ఆభీరభామినీభిః గోపకామినీభిః ఆర్ద్రీకృతహృదయః
శీతలీకృతమానసః స్వముద్గిశ్య రుదన్తిషు తాసు సంజాతకమణ ఇతి భావ యశోదా
నన్దనః కృష్ణ తదను తద్వేద పుత తాసా మగ్రే ప్రాదురభవత్ ఆవిరభూత్ 137

XII తాశ్చ తదన స్థర మకాండపతితసుధాసారసరస మరవిందలోచనావలో
కనసుఖ మనుభూయ కాచన చరణసంవాహనేన కాచన కరావలంబ
వితరణేన కాచన వ్యజనవీజనేన కాచి దాలోకశబ్దసముచ్చారణేన కాపి
తాంబూలవీటికాప్రదానేన కాపి స్వేదాంబుజాలకపరిమార్దనేన కాచి
త్పాంసుసందోహనిరసనేన కాచి తాంబూలకరంకివహనేన కాపి పల్లవ
తల్పకల్పనేన చ యధాభిలాష మేన మారాధ్య పరిపూర్ణమనోరథా
బభూవుః

తాశ్చేతి॥ తాశ్చ గోప్యశ్చ తదనంతరం శ్రీకృష్ణసాక్షాత్కారక్షణే అకాండపతి
తేన హరాత్ చ్యుతేన సుధానారేణ అమృతధారాసంపాతేన సరసం సమానరసం
తత్తుల్య మిత్కర్థం అరవిందలోచనశ్చ కృష్ణస్య అవలోకనసుఖం దర్శనజన్యానన్దం
అనుభూయ ప్రాప్య కాచన కాచిత చరణసంవాహనేన పాదమర్దనేన కాచన కరా
వలంబవితరణేన హస్తావలంబదానేన కాచన వ్యజనవీజనేన తాళవృంతచాలనేన
కాచిత ఆలోకశబ్దసముచ్చారణేన జయజయేతి శబ్దానా ముచ్చైః పరనేన కాపి
తాంబూలవీటికాప్రదానేన పూగఫలకర్పూరాదిహితతాంబూలవల్లీనళవేష్టనవిశేషః
తాంబూలవీటి త్యుచ్యతేనైవ తాంబూలవీటికేతిస్వార్థే కప్రప్రత్యయః - తస్యాః
ప్రదానేన వితరణేన కాపి స్వేదాంబుజాలకపరిమార్దనేన ఘర్మబిందుమార్దనేన
కాచిత పాంసుసందోహనిరసనేన ధూళీసమూహాసనయనేన కాచిత తాంబూల
కరంకివహనేన తాంబూలకరంక తాంబూలరనిష్ఠీవనపాత్రం తస్య వహనేన ధార
ణేన కాపి పల్లవతల్పకల్పనేన కింకరయశయ్యావిరచనేన చ యధాభిలాషం ఆభిలాష
మనత్రికమ్య యధేచ్ఛ మిత్కర్థం ఏనం కృష్ణ మారాధ్య అర్చయిత్వా పరిపూర్ణమనో
రథా సంపూర్ణకామాః శ్రీకృష్ణసేవయా ఏన తాసా మృష్టత్వా దితి భావ .
బభూవుః అధనక

138

XIII స్థానేహి తత్

స్థానేతి॥ తత్ శ్రీకృష్ణదర్శనేన గోపికానాం పరిపూర్ణ మనోరథత్వమానగ్దా వాక్తి
ర్వా స్థానేహి యుక్తం

అవ॥ యోగ్యతామేన దగ్ధయతి వనమాలినీని

శ్లో॥ వనమాలిని మాయయా పరోక్షే సుదృశాం శోకకృశానరుద్యయకా యః

స కథం కమ మేతు హాగహామిం హరిసాక్షాత్కృతిగోప మందరేణ.

వ మాలినిః॥ వనమాలిని శ్రీకృష్ణే 'వనమాలీ బలిధ్వంసీ కంసారాతి రథోక్షజ
 చంపూ వనమాలా అస్యాస్తే త్యత ఇని త్రైత్యయం మాయయా కపటేన పరోక్షే
 కృష్ణే - తి సుదృశం స్త్రీణాం యః శోకకృశానుః శోకాగ్నిః ఉద్యయా ఉత్పన్నః
 కృశశానుః వాగభూమిం వచసా మవిషయం అనిర్వాచ్య మిత్యర్థః హరి
 సా కృత్తితోమం శ్రీకృష్ణుర్భుజన్యానందం అన్తరేణ విరా కసం కేన ప్రకారేణ
 శమం నాశం ఉపైతు వ్రాహ్మేతు విరహీణీనా మత్పన్న శ్శోకం పునః పతిసంగమే
 ప్రవ నివర్త్య కత్వయోపాయేనేతి భావః వ్యంగ్యార్థస్య మాయయా అజ్ఞానేన
 వనమాలినీ పరోక్షే - సతి నన్వనర్యామిణో భగవత పారోక్ష్యం ప్రతి స్వాజ్ఞానం
 హి సేతురితి భావః సుదృశం విబుధానాం యః శోకకృశానుః సాంసారికతాపాభి
 భవజ్వరభాగ్ని రుద్యయా సం వాగభూమిం మనోమాత్రసంవేద్యం హరిసాక్షా
 త్కృత్తితోమం గురూపదేశాదినా తత్పదార్థ సాక్షాత్కారజన్యానందం వినా కథం
 కమయేతు అజ్ఞానమూల స్సంసారః తత్పదార్థసాక్షాత్కారేణైవ నివర్త్యః న
 త్వయోపాయేనేతి భావ అజ్ఞానేన దేహతాదాత్మ్యా ధ్యానం ప్రాప్య సంసరతో
 వ్యవహసేన తత్త్వం పదార్థశోధనాత్మకేన బ్రహ్మభిన్నత్వే నిశ్చితే సతి సంసా
 రోపరతి ర్మవతేతి రహస్యం అప్రి శోకకృశాను రితి రూపకాలంకారః - తేన చ
 హరిసాక్షాత్కృత్తితోమస్య అమృతధారారూపణం వ్యజ్యతే

139

శ్లో॥ అనుగృహ్య తతో రాసవిహరై రమణీ ర్ధరిః
 విరహానలసంజాతపరీతాప మపాహరత్

అనుగృహ్యేతి॥ తతః గోపి పరిచర్యానన్తరం హరిః కృష్ణః రాసవిహరైః రాసక్రీడాభి.
 రమణీః గోపః అనుగృహ్య అనుకంపితాః కృత్వా అనుగ్రహేణ తాభి స్సహ రాస
 విహరం కృష్ణేత్యర్థః విరహానలసంజాతపరీతాపం వియోగాగ్నుత్పన్నసంతాపం
 అపాహరత్ నివారయామాస అర్థా ద్దోషీనా మిత్యేవ-

140

శ్లో॥ తదా సదన మాసేమ ర్ముదితా. ప్రిమదా అపి
 అపి తస్యానుభావేన పతివల్లభ్య మభ్యయు.

తదేతి॥ తదా రాసవిహరేషు ముదితా స్సంతుష్టా స్సత్యః ప్రమదా అపి స్త్రీయ శ్చ
 సదనం గృహ మాసేదుః ప్రాపు . నను స్వైరిణీనా మేతాసాం పునః కథం గృహ
 ప్రవేశో గురుభి రభ్యుపగత ఇత్యత్రాహ అపీతి - తస్య కృష్ణస్య అనుభావేన మహా
 శ్మయనహేతునా పతివల్లభ్యమపి పత్యుః ప్రేమాస్పదత్వమపి అభ్యయుః ప్రాపుః-
 ముత గృహప్రాప్తి మితి భావః భగవతః కృష్ణస్య సర్వాత్మత్వేన స్వాత్మాభిన్నత్వాత్
 కృష్ణేన సంగతా వైః స్వాత్మసంగతా ఇవ పతయో మేనిరే శ్రీకృష్ణభుక్తశాకవళా
 దుర్యోధనాదయ ఇవ భృశం ననన్దుశ్చేతి భావ. యథాహ భాగవతే భగవాన్
 వ్యాస-యథా తరోర్మూలనిషేచనేన తృప్యంతి తత్సూక్ష్మభుజోపశాఖాః ప్రాణోపహా
 నా యథేంద్రియాణాం తదైవ సర్వార్హణ ముచ్యతే జ్యో ఇతి వస్తుతస్తు-శ్రీకృష్ణస్య

పంచహాయనబాలత్వా త్తస్మిన్ గోపానామపోహాయా స్సంభావనైవ న సంభవతీతి
జ్ఞేయమ్. 141

తత ॥ ఏవం గోపీ విరహానన్తరం

శ్లో॥ రాజ స్నంబర ముద్గతాం కలయతాం కన్యాం యశోదాత్మజాం

కృష్ణం దేవకజాత్మజం బల మసౌ రోహిణ్యపాజనత్

భీతే రానకదుంధుభి ర్వ్యర్చితచయ త్సర్వం తదేతత్పురే

త్యాచఖ్యో కలహోత్సుకః షీతిభృతే కంసాయ సర్వం మునిః

రాజస్నితి॥ హేరాజన్ భూప అంబరం ఆకాశం ప్రతి ఉద్గతాం ఉత్క్లుతాం కన్యాం
సుతాం యశోదాత్మజాం యశోదాసుతాం కలయతాం భవానితి శేషః త్వం
జానీహీత్స్యర్థ. తథా కృష్ణ. దేవకజాత్మజం దేవకీసుతం కలయతా మిత్యత్రాప్యన్వేతి.
అసౌ రోహిణీ బలం బలరామం ఉపజీజనత్ కేవలం జవయామాస నతు గర్భే
మాసనవకం ధృతవత్-దేవకీ తు గర్భే బభారేతి భావ ఆనకదుంధుభి ర్వసుదేవః
భీతే త్వత్తోభయాత్ తదేతత్సర్వం దేవకీ యశోదాసుతీయో ర్వినిమయద్యాకారకం
సమస్తం కృత్యం పురా పూర్వం ఉత్పత్తికాలే ఏవేత్యర్థః వ్యర్చితచయత్ కృతవాన్-
ఇత్యేవం సర్వం సమస్తం గుహ్యం కలయోత్సుక. కలహాప్రియ. ముని రాక్షరదముషిః
షీతిభృతే రాజ్ఞే కంసాయ ఉచ్యే ఉవాచ భూభారహరణార్థ మనతీర్థో భగవాన్
కృష్ణ గోపీభిస్సహ విహరపరతన్త్రః భూభారిభూతాన్ కంసాదీనుపేక్ష తే-ద్యాపీతి
తదనహమానతయా నార దేనైవ ముక్తమితి బోధ్యమ్- 142

X ॥ ఏత దాకర్ణ్య కర్ణపయమ మతివిషమరోషజాఙ్మల్యమానమానసః కంస
స్సపది నారదనివారిణయా శిథిలీకృత దేవకీవసుదేవవ్యాపాదనాభినివేశో
విధాయ విగళిమాత్ప్రసందానితౌ కేశి 1 మానం నిశ చరమపి కేశేవనిశార
ణాయ సమాదిశ్య మహామాత్మచికిర మాహూయ నారదోదితమిదం
తమావేద్య ముష్టికచాణూరాభిధానం మల్లయుగళం హలధరవాసుదేవ
పృతిమల్లతయా పరికల్ప్య కువలయాపీడనామానం వేతండచూడామణిం
పృతీహరప్రదేశం ప్రాసయ్య రంగభువి మంచప్రసంచనాయ కంచుకినః
ప్రవోద్య శరాసనముఖవిలోకనాపదేశేన సపరివార మాహర యశోదా
నందన మితి యధార్థనామాన మకూర్చిం ప్రాహిణోత్-

ఏతదితి॥ కర్ణపయమం కర్ణకరోర్ మేతన్నారదవచన మాకర్ణ్య శృత్వా అతివిష
మేన అనహ్యేన రోషేనోపేనహేతునా జాఙ్మల్యమాన మత్యస్తం ప్రజ్వలత్
మానసం హృదయం య్య సః- యథా అన్నినా కాష్టం ప్రజ్వలతి తద్వత్-
పాగ్నినా అప్య హృదయం ప్రజ్వలతీతి భావః అత ఏవోపమాంబంకారధ్వని
కంసః సపది శరదానీం నారదనివారిణయా నారదమునినిషేధేన హేతునా
శిథిలీకృతః త్యక్త. దేవకీవసుదేవయో ర్వాప్యపాదనే నాశినే అభినివేశ. ఆగ్నిహ.

యేన స తథోక్తస్సన్ నిగళమాత్రిందాంతౌ శృంఖలామాత్రిబద్ధౌ విధాయ
 కృత్వా అర్థాద్దేవకీవసుదేవా విత్తేవ - కేశినామానం కేశీతి నామ నామధేయం
 యస్య తిం నిశాచరం రాక్షసం చ కేశవనిశాచరణాయ శ్రీకృష్ణమారణార్థం సమా
 దిశ్య ఆజ్ఞాపయిత్వా - కేశాద్వ్యవస్థితన్యమితి మత్తుబరై వ పృత్యయే ఇని
 ప్రత్యయచక్రతే కేశవః కేశీ ఇతి రూపద్వయం సిద్ధ్యతి తేన చ ప్రశస్తకేశవ
 త్వరూపధర్మసామ్యాదుభయౌ కేశవకేశినః పరస్పరవిజగీమా యుక్తే వేత్స్యత్రి
 ధ్వన్యతే మహామాత్యనికరం మంత్రిశ్రేష్ఠసంఘం ఆచూయ ఆకారయిత్వా నారదో
 దితం నారదప్రోక్త ముదంతం కృష్ణవృత్తాన్ మావేద్య జ్ఞాపయిత్వా హలధరి
 వాసుదేవప్రతిమల్లతయా రామకృష్ణప్రతిభటత్వేన ముష్టికచాణూరాభిధానం ముష్టిక
 చాణూరావతి అభిధానే నామసీ యస్య తత్తథోక్తం మల్లయౌ ద్యుగళం ద్వయం
 మల్లయుగళం మల్లో భటవిశేష పరికిల్ప్య రిచయిత్వా ఆదిశ్యేత్తర్థ కువలయపీఠ
 నామానం కువలయాపీఠ ఇతి నామ యస్య తిం వేత్స్యచూడామణీగజవతంసం ప్రతీ
 హరప్రదేశః ద్వారపాలకస్థానం ద్వారదేశమితి యావత్ ప్రాపయ్య ప్రాపయిత్వా
 ద్వారపాలకత్వేన ద్వారదేశే స్థాపయిత్వేత్తర్థం రంగభువి రంగస్థలే మంచప్రపచ్చ
 నాయ మంచానా మాననానాం ప్రపచ్చసం విస్తరీకరిణం తస్మై తదర్థ మిత్తర్థః
 కంచుకీనః వేత్రహస్తాః ప్రచోద్య ప్రేరియిత్వా శరాసనముఖవిలోకనాపదేశేన
 ధనుర్వజ్ఞ దర్శనవ్యాజేన కంసో ధనుర్విజ్ఞం కృతే త్వం సపరివారిం తం ద్రష్టుమాయా
 హీతి తిం వంచయిత్వేత్తర్థం సపరివారిం పరివారి. పరిజనః తేన సహితం యశోదా
 నస్తనం కృష్ణం ఆహర ఆనయ ఇతి ఏవ మాజ్ఞాప్యేతి కేశవః యధార్థనామానం న
 క్రూరోఽక్రూరి స్సౌమ్యఇతి సార్థికాభిధం - సౌమ్య మితి యావత్ దృఢతరివిశ్వాసో
 దయార్థమితిభావ. అక్రూరిం ప్రాహీణోత్ ప్రేషయామాన అక్రూరేతరప్రేషణే
 కంసవ దయం క్రూర. కం వా న. కరిష్యేతి భీత్యా కృష్ణో నాయాదితి మత్వా
 అక్రూరం ప్రాహీణోదితి భావః

౧॥ అక్రూరోఽపి కంసనిదేశా దుపగతవంత మంతకథయానక మధిగత
 వాయరూపం కేశినామానం నిశాచర మఖర్విగర్వసర్వంకషేణ దృఢ
 తరిముష్టిప్రహారేణ శకుమారిం మారియిత్వా సదిన మాసేదివాంసం
 మధుసూదన ముపసృత్య దండవత్ప్రణిపత్య యశోదాశాబకేన రాహిణే
 యేన చ పరిరంధకుశిలానుయోగ స్సహభాజనాది భిరితివేల ముపలాలిత
 స్వసమాగమనకారణ మభిదాయ తావేతో శతాంగ మారోప్య సోప
 హారై రాభర్తై ర్నందాదిభి రనుగమ్యమానౌ మధురానగర మచలత్ -

అక్రూరోఽపీతి॥ అక్రూరిగత్వ కంసనిదేశాత్ కంనాజ్ఞావశాత్ ఉపగతవస్తమాగతం
 అంతికథయానకం యచువద్భిషణం అధిగతిహాయరూపం ధృతాశ్వాకారం కేశి
 నామానం కేశ్యభిధం నిశాచరం రాక్షసం అఖర్విగర్వసర్వంకషేణ అఖర్వమితి

శయం గర్వం దంభం సర్వమపి కషటి హరితి తథోక్తేన చర్వంకష. అఖర్వగర్వస్య సర్వంకష ఇతి సమాచారః. సర్వకూలాభ్యోకరోషేషు కష' ఇతి ఖిది-అర్వస్యదజస్తస్య ముమితి ముమ్ ఏవంవిధేన దృఢతరముష్టిప్రహారేణ అతిష్ఠిథముష్టితాడనేన పశు మారిం మారయిత్వా పశువత్ హత్వేత్సర్థః ఉపమానేకర్మణి చేతి ణముల్-కషా దిషు యథావిధ్యనుప్రయోగ సదనం గృహం ఆసేదివాంసం ప్రాప్తవంతం మధు సూదనం కృష్ణం ఉపస్పృశ్య ప్రాప్త్య అభిమఖిం గత్వేత్సర్థ దండవత్ప్రణిపత్య సాష్టాంగదణ్డప్రణామం విధాయేత్సర్థ శ్రీకృష్ణతత్త్వాజ్ఞానాదితి భావః యశోదా శాబకేన కృష్ణేన రాహిణీయేన రామేణ చ పరిరంభలలింగం కుశలానుయోగ కుశలప్రశ్నం. సహభోజనసబుద్ధిః ఏతాని ఆదీని యేమాన్తై తథోక్తై. ఆతివేల మత్స్యస్త ముపలాతిత అనునీతిస్సక్ తత. స్వసమాగమన కారణం నిజాగమనహేతుం అభి ధాయ ఉక్త్వా తావేతౌ రామకృష్ణౌ శతాంగం రిధమారోప్య అధిస్తాప్య సోపహారై. సబలిభిః సద్దాదిభిః నన్దప్రముఖై ఆభీరై ర్గోపై అనుగమ్యమానస్సక్ అనుతస్సక్ మధురానగరం మధురాపత్తనం కంసరాజధాని మిత్యర్థం. ప్రతి అచలత్ చచాల గన్తు ముద్యుక్తోఽభూదిత్యర్థం -

144

శ్లో॥ వార్తా మిమా మళనిపాతనిభాం నిశమ్య
యామావిశ స్పరవశా సుదృశో దళాం తామ్
సంసారసౌఖ్యవిరహేణ కరోరచిత్తం
వకుం క్షమేత కతమ శ్శుక మంతరేణ

వార్తామితి॥ సుదృశః స్త్రీయం. అశనిపాతనిభాం వజ్రయుధపతచమానాం ఇమాం అక్రూరః కృష్ణం మధురాం నయతీత్యేతాం వార్తాం వృత్తాంతం నిశమ్య శ్రుత్వా పరవశాః మూర్ఛితాస్సత్యః యాం దళా మవస్థా మావిశక్ భజిరే తాం దళాం వక్తుం వర్ణితుం సంసారసౌఖ్యవిరహేణ సంసారసుఖభావేనహేతునా కరోరచిత్తం కరినహృదయం శుకం వ్యాసపుత్ర మనరేణ వినా కతమః క. కవిః క్షమేత శక్ను యాత్-నకోఽపీత్యర్థః అత్ర శుక ఏక ఏవ స్త్రీజనకష్టదశావర్తనే క్షమః నత్వన్య ఇతి వాక్యార్థస్య శుకస్య సంసారసౌఖ్యజ్ఞానాభావప్రయుక్తకరిచిత్తత్వరూపపదార్థేన సమర్థనా త్కావ్యలింగమలంకారః

145

శ్లో॥ బ్రహ్మపుత్రవదాపాతరమణీయాభిద. కథమ్
న పాపపరిపాకోఽయ మక్రూర క్రూరచేష్టితః

బ్రహ్మపుత్రేతి॥ బ్రహ్మపుత్రవ ద్గరళవత్ 'గరిశేఽపి బ్రహ్మపుత్ర' ఇతి భాస్కరః ఆపాతరమణీయాభిద అవిచారసుందరాభిధేయః క్రూరచేష్టిత. క్రూరవ్యాపార. అయ మక్రూర పాపపరిపాకః పాపపరిణామ. కథం కేనప్రకారేణ న నభవతి పాపపరిపాక ఏవేత్యర్థః యథా బ్రహ్మపుత్రేతి నామ్నః రమణీయత్వేపి తద్వాచ్యం గరళంక్రూరం ఏవమక్రూరేతి నామ్నః సుందరత్వేఽపి తద్వాచ్యోఽయం క్రూర ఏవేత్యుపమాం

శ్రీయం ప్రాక్తిం వాపమేవ ఏతద్రూపేణ పరిణమయాం బభూవేతి
 చాపరిపాకత్వంభావనాత్. గమ్యోత్పైతౌలంకార. అస్మత్సాపపరిపాక
 యం కాలతి వివక్షితత్వాత్ అత్రోత్తరాదేన క్రూరిచేష్టితోఽయ మక్రూరో న
 వాపరిపాకవే త్యపహ్నవో వ్యజ్యతే 146

దియోదారాః పురవిజయినః ప్రార్థితవతీ
 మురారి శ్రే భూయా న్మదనమదినోఽయం ప్రియ క్రిత
 అగ్రాం నైవాహం దురితభరితా జాతు విరహా

భూయాదేతస్యే త్యహహ నిహతా హంతి విధినా

దియోదారాః మదనమదినః మన్మథమన్మథ మదయతీతి మదన ఇతి వ్యుత్పత్త్యా
 మురారి చ లిప్తిభిరుపక కత్కర్త; అయం మురారి. కృష్ణ మే మమ ప్రియః
 క్రితా మురారి భవతు ఇత్యేనం దియోదారాః కృపయా మహతీం ఉదారో
 దాగ్ని మహతో రిత్యభిధానాత్ అధికకృపా మిత్యర్థ. పురవిజయిన శ్శివస్య దారాః
 క్రితాః పార్వతీ మిత్యర్థ. దారాః పుంసి చ భూమ్యేన త్యగిరిః ప్రార్థితవతీ
 మురారివతీ అహ మభవమితి పదద్వయం శేషః యద్వా ఉత్తరాధా దహం
 న మురారిస్యేతవ్యం అధన మిత్యేక ఏవ శేష. దురితభరితా వాపహ్నా అహం
 క్రితా ఉదాహరిత ఏత్య కృష్ణస్య విరహా వియోగో న భూయా న్మాభూ దిత్యేనం
 దానాః మేవ నైవాహంచితమ్ పురవిజయినో దారానితి పద మత్యాయస్యేతవ్యమ్
 అహ వేతి హంతేతి చ విషాదాతిశయే విధినా బ్రహ్మణా నిహతా భగ్గింతా అభవ
 తేషాః 147

సంభవోఽపి ముహుర్ముహు ర్నవ ఇవ ప్రేమాస్పదం సాధ్వస
 స్మైష్ట్య దుర్లభతా మనోహరతర స్సంమోహన శ్చేతన
 వైకల్యేఽపి రతోచితోపకరణగ్రామస్య సౌఖ్యాకరః
 శౌరే చౌర్యరతోత్సవ స్తవ కథం హా విస్మరిష్యామి తమ్

సంభవోఽపి హే శౌరే కృష్ణ ముహుర్ముహుః పునఃపున స్సంభవోఽపి అన భూతోఽపి
 ని చౌర్యరతోత్సవః చౌర్యేనం చౌర్యం తచ్చ తద్రీతం సురతం తదేవోత్సవ.
 ముహుః నవ ఇవ నూతనసురతవత్ ప్రేమాస్పదం ప్రేమస్థానం భవతీతి శేషః తథా
 వాక్యసస్మైష్ట్యేఽపి భయయతోఽపి దుర్లభతా మనోహరః చార్లభ్యేన హేతునా
 మనోహర్యుతేన. చిత్తస్య సంమోహనః సమ్యక్మోహజనక. భవతి తదా రతో
 పకరణగ్రామస్య రతోచితస్సురతానుకూల. య ఉపకరణగ్రామ పరికరసంఘః
 శిష్యాః క్రిందినాది. తస్య వైకల్యేఽపి అభావేఽపి సౌఖ్యాకర. సుఖస్థానం భవతి
 తాత్పర్యం కథం విస్మరిష్యామి విస్మృతం కరిష్యామి హేతి భేదే 148

సమిమం త్వయి లీలయా నిలినేనవలంబా విపదంబుధా వమజ్జమ్
 ముదం కరిణం మమాద్య శౌరే నియతం తద్విరహానలాపహాయా.

నిమిషమితి॥ హేశౌరే త మ్ లిలయా విలాసేన నిమిషం నిలీనే అదృశ్యేసతి అనవ
లంబా అనాధారా అహమితిశేష. విషదంబుధౌ ఆపత్నాగరే శోకసముద్రే ఇత్యర్థః
అమృతం మగ్నా అభూవమ్- త్వద్విరహానాసహాయాః త్వద్వియోగరూపమగ్ని
మసహమానాయా మమ మే అద్య మరణం మృతి శ్శరణం రక్షకం భవతీతి శేష.
నియతం నిశ్చయః-యద్వా మరణం నియత మేకాన్తికం శరణం భవతీత్యన్వయః
అవశ్యం మమ మరణప్రాప్తి ర్భవిష్యతీతి భావ. అత్ర పూర్వార్థే త్వయి పరమా
త్మని లిలయా మాయయా నిమిషం నిలీనే ఆచృతేసతి కించిత్కాలమాత్మానంద
ఁరిస్ఫూర్త్యభావేనతీత్యర్థః అనవలంబా విషదంబుధౌ సంసారముద్రే అమజమ్
అహం దుఃఖిత్యాది సంసారశోక మనుభవామీతిభావ - ఇతిధ్వనిః 148

గ॥ ఏవ మతివేలం విలప్య విలుప్యమానవివేకా వల్లవవిలాసినిసంహతిః
ప్రస్థానలాలసతియా శతాంగసంగతం సఽరివారం మురరిపు మతిచిర
మరోదీచ్చ

ఏవమితి॥ విలుప్యమానవివేకా విగతజ్ఞానా వల్లవవిలాసినిసంహతి గోపనీమంతిని
సంతతిః ఏవం పూర్వోక్తప్రకారేణ అతివేల మమర్యాదం యథాతథా విలప్య
విలాపం కృత్వా ప్రస్థానలాలసతయా ప్రయాణాన క్తజ్ఞేన శతాంగసంగతం రథా
రూఢం సఽరివారం షరిజనసహితం మురరిపుం కృష్ణ ముద్దిశ్య అతిచిరం బహుకాల
మరోదీతో అశ్రూణి ముమోచదుదిర్ అశ్రువిమోచనే ఇతి ధాతుః 150

శ్లో॥ విరహానలసంతాపసంభవ స్తరళభ్రువామ్

సమంగళవిఘాతాయ నాభూ ద్రశుసముద్గమః

విరహేతి॥ తరళభ్రువాం స్త్రీణాం సంబంధీ విరహానలసంతాపసంభవ విరహానలేన
వియోగాగ్నినా హేతునా య స్సంతాప. విరహానలా త్సంతాప ఇతి వాసంతాప
స్సంజ్వరస్సమావిత్యమర. తస్మాత్సంభవతీతి సంభవ. ఉత్పన్నః సః పూర్వోక్త
అశ్రుసముద్గమ. బాహ్సోద్గమః మంగళవిఘాతాయ శుభనాశాయ అమంగళాయేతి
యావత్ తాదర్శ్యే చతుర్థీ నాభూత్ న బభూవ అచలసంతాపజన్మాశ్రూణాం
యాత్రాసమయే మంగళవిఘాతుకత్వం నాస్తీతిభావః అత్ర అశ్రుసముద్గమో
మంగళవిఘాతాయ నాభూదితి వాక్యార్థస్య విరహానలసంతాపసంభవత్వరూపపదా
రేన సమర్థనా త్కావ్యలింగం ఇదం చ విరహే అనల్పరూపణేన లబ్ధ మితి రూపకో
జ్ఞీవితమ్ 151

శ్లో॥ తతో నిపుణ మాశ్వాస్య వధూ ర్మధురయా గిరా

నివర్త్య చ రయాత్రాయా ద్యమనా మమనా గయమ్

తత ఇతి॥ అయం కృష్ణః వధూ స్త్రీయః మధురయా మనోజ్ఞయా గిరా వాచా
నిపుణం చతురం యథా శిథా ఆశ్వాస్య అనునీయ నివర్త్య చ నివృత్తాః కృత్వా

ఏతేన ఇతః ప్రాప్ నారీశాం కృష్ణరథాచధావనం నూచితం-రయాద్వేగాత్ యమునాం
నదీం అమనాక్ హస్తేణ ప్రాయాత్ ప్రాప 152

శ్లో॥ బలాదపి నివారితా విరహభీరవో భీరవో

విసృజ్య సకలం యయుర్హితి కృష్ణవర్తాశ్రయమ్

తథాపి న సమీహితం ప్రియసమాగమం భజరే

న జారదయితాశ్రియా దిహ కిలాపరం కారణమ్

బలాదపితి|విరహభీరవో వియోగభీతా. భీరవ. స్త్రీయః బలాత్ప్రహ్యా నివారితా అపి
నిరుద్ధా అపి గురుజనేనేతి శేష సకలం యయు ధనధాన్యాధికం విసృజ్య త్యక్త్వా
ర్ముఖితి గ్రతం కృష్ణవర్తాశ్రయం శ్రీకృష్ణమార్గాశ్రయం అగ్నిప్రవేశం చ 'బర్హి
శ్శుష్మా కృష్ణసర్వే త్యమర. యయు ప్రాపు తథాపి ఏవం కృష్ణవర్తాశ్రయణే
కృతేఽపి సమీహిత మిష్టం ప్రియసమాగమం పతింబంధం నభజరే నప్రాపు. ఇహ
అస్మి నిష్ఠయే కృష్ణవర్తాశ్రయణేఽపి ప్రియసమాగమాప్రాప్తివిషయే ఇత్యర్థః జార
దయితాశ్రియాత్ ఉపపత్తిసమాశ్రయకాత్ అపర మన్యత్కారణం హేతు నకిల
నాపి ఖలు కదాచి చ్చార్యేణ పరనారీర్భుంజానః ప్రస్థానసమయే తాః కథం నయే
దితి భావః అన్యత్ర సమాగమనే స్త్రీణాం ప్రియసంగో యద్యపి నియత. - తథాపి
జారప్రియానుగమనే న సత్కాదితి భావ. అతశ్చద్వితీకీమూలధ్వనిరేవ 153

గ॥ తదను నయనపథ మతీతవతి భగవతి

తదన్వితీ|తదను తతః భగవతి కృష్ణే నయనపథం నేత్రమార్గమ్ అతీతవతి అతిక్రాంతే
సతి-అదృశ్యతాం గతే సతీత్యర్థః- 154

శ్లో॥ తదసాక్షాత్కృతేః భేద మవాప్య సుదృశ పరమ్

చక్రు రస్తనమస్తాశా నివృత్త్యభిముఖం మః

తదితి॥ సుదృశ. స్త్రీయః తదసాక్షాత్కృతే. శ్రీకృష్ణాదిర్భూద్ధేతో పర మధికం
భేదం మ.ఖ మవాప్య ప్రాప్య అస్తనమస్తాశా త్యక్తసర్వాశా శ్రీకృష్ణప్రాప్తి
విషయదురాశాం సమూల ముత్సృజ్యేత్యర్థం మః అస్త కరణం నివృత్త్యభిముఖం
ఆగమనోముఖం చక్రు. కృతవత్త్య అత్ర సుదృశో విబుధా. తదసాక్షాత్కృతేః
పరమాత్మసాక్షాత్కారాభావా ద్ధేతో. పరం భేద మవాప్య అస్తనమస్తాశాః
నిష్కామా స్సన మః నివృత్త్యభిముఖం నివృత్తిమార్గనిరతిం శమప్రధాన
మిత్యర్థ. చక్రురితి ధ్వని - 155

గ॥ తదను యదునంగనావధ్యాసిత్యంగనౌ సృతిప్రతిమావేశ్య సిన్నాసు
రకూగ్రి శ్శమనభిగినీసానీయ మంగహ్య కరుణాపూర మపి సమున్నత
ప్రవణ మసుకరదర్శనమపి సుదర్శనరం నిరింతరాబ్ధాచక్తకరమ పృబ్ధ
పరిపంధికరయుగళ మవితానుషక్తగడమపి కమనీయవిగ్రహం దివ్య
గంధానులిప్తసకలాంగమపి నిర్దోష మనావృతమూర్తిమపి పీతాంబరీవృత

విగ్రహం మాధవమసి పలాశవికాశపరిపంధినం విధుమసి విగతకళంక
 మశేషాధారిమసి శేషాధారం మీనరూపధరమసి సుధీవరమరవాప
 ముపగతకమరాకృతిమసి భూభారమసహమాన మవిరతవసుమతీదయిత
 మసి కాదాచిత్క-భూదారభావ మాలంబితనరసింహరూపమసి పరిపాలిత
 మదావళ మత్యున్నతమసి పరిగృహీతవామనభావం అనంతవిక్రమమసి
 త్రివిక్రమం నిగృహీతభక్తబలిమసి భక్తబలిపరిగ్రహైకతానం రాజ
 రుధిరవిరచితసిత్తతర్పణమసి విహితరాజవంశాభ్యుదయం మనుష్య
 ధర్మానువర్తినమసి పౌలస్త్యపరిపంధిన మమోఘశరప్రసరమసి స్వీకృత
 శరభంగ ముపగతబలభావమసి సుత్రామసహజమైత్రీపాత్ర మధుచక్షు
 ప్పణయినమసి తమాలనీలం చక్రీణమసి విగతభోగాభిలాషం బభ్రుమసి
 భుజగరాజబద్ధాదరం పుష్పవద్విలోచనమసి కమనీయనయనం విష్ణు
 క్షేసనమసి పృకటితాద్వైత మ్వష్ణరక్షకమసి నిద్రాసురక్తం భవవల్లభ
 మసి భవసమ్మూలనైకతానం చతుర్దశభువనశరణమసి త్రివిష్టపపరిపాలక
 మఖిలభేదరాధిగమ్యమసి బుద్ధైకగమ్యం ముకుందమసి కిన్నరేశరక్షణా
 నపేక్షిణం ధార్మికజనదయితమసి పుణ్యజననిమూదనలంపట మవిరత
 పరితృప్తమసి భక్తైకతత్పరం సకలాగమశిఖరలక్ష్మ్యమసి న్యగ్రోధదళైక
 శాయి నం శమప్రధానమసి శతమన్యుసంశ్రయం ద్విజరాజపక్షిపాలినమసి
 దోషాకరవిపక్ష మపరిమితరుగాశ్రయమసి విగతశోక మపునర్భవపదమసి
 సపునర్భవపదం పురాణపురుషమసి నిర్జరం హంస మప్యమానసవృత్తి
 మజమసి పితామహోపలాలిత మనంతమసి సంవర్ధితమరుద్గణం జనార్దన
 మసి కరుణాతరంగితాంతరంగ మతిదక్షిణమసి సకలోత్తరం భగవంతం
 దామోదర మద్రాక్షి దస్తాషీచ్ఛ

తదన్వితః॥ తదను తతః అకూర అభ్యాసిత్యన్తనౌ అధిష్ఠితరథౌ రథారూఢా విత్కర్థ .
 యదునందనౌ రామకృష్ణౌ పృథిపృథీరం తీరే- విభక్త్యర్థేఽవ్యయిభావః 'మాలం
 రోధశృతీరంచప్రతీరంచతిటంత్రీప్సిత్వమర. ఆవేశ్యఉపవేశ్య సిస్నాసుస్నాతు మిచ్ఛ
 స్సౌశమనభగినీపానీయం యమునాజలమవగాహ్యప్రవిశ్య దామోగరంఃష్ణుమద్రాక్షీ
 దపశ్యత్ అస్తాషీచ్ఛ తుష్టావచేత్యన్వయః దామోదరమేవ విశిష్యైకరుణాపూరిమసి
 దయాప్రవాహమసి అత్ర దయాప్రవాహభరితా స్తంకరణే దామోదరే దయాప్రవాహ
 కారత్వమేవ పృథిపాదిత మిత్యతిశయోక్తిః దయాతద్వతో ర్భేదేఽప్యభేదేన నిర్దే
 శాత్. మున్నతప్రవణం సమున్నతా స్సాధవ. తేషు ప్రవణః ఆసక్త తం ఉన్నత
 ప్రదేశోన్మఖమితి చ- అతఏవ విరోధాభాసాలంకార ఏవ ముత్తరత్రాసి బోధ్యమ్
 నీచప్రవణత్వా త్రవవాహస్య కరుణాపూరస్య ప్రకృతే ఉన్నతప్రవణత్వచనం విరుద్ధ
 మితి ఆపాతత. పృథితస్య విరోధస్య భగవాన్ కృపయా సాధురక్షక ఇత్యర్థాన్తరవ్యా

నేన షరిహారాత్ 'ఆభాసత్వే విరోధ్య విరోధాభాస ఇష్యతే'-ఇతి తల్లక్షణమ్ అయం చాలంకారోఽత్ర) కృపాపూరశబ్దగతాశ్చయోక్త్యుజ్జ్వలితః అనుకరదర్శనమపి అనుకరం దుర్లభం దర్శనం నాట్యత్కారి యస్య తమపి సుదర్శనకరం చక్రహస్తమ్ సులభదర్శనకారిణమితిచ- నిరంతరాభాసకరమపి నిరంతరిం సర్వదా అభేన శంభేన ఆపక్త యుక్త కరః హస్త యస్య తమపి అభిరంధికరయుగళం కమలవిరోధిహస్తస్త్వయం - షరిహంధ్యాదయశ్శబ్దా ఉపమాత్వప్రసూన ఇత్యా లంకారికాః తేన కమలసమానమస్య హస్తస్త్వయమితి ఫలితమ్ శంఖవిరోధికరయుగళ మితి చ శంఖాసక్త్య కరయుగళ్య శంఖవిరోధిత్వం విరుద్ధమితి భావః అవిరతానుషక్తగదమపి అవిరతం సదా అనుషక్తా సంగతా గదా కామోదకి యస్య తం అవిరతానుషక్త-గదః వ్యాధి యస్య తమితి చ తథాభూతమపి కమనీయవిగ్రహం సుందరశరీరం న హి వ్యాధ్యుపహతిస్య శరీరసౌందర్యం క్వాపి దృష్టమితి భావ దివ్యగంధానులిప్తసకలాంగమపి దివ్యేన కర్పూరాదివాసితేన గంధేన చంద్రనేన అనులిప్తం ఛన్నం సకలం సర్వ మంగం శరీరం యస్య తం తథాపి నిర్లేపం పాప సంబంధరహితం గంధలేపనరహితమితి చ - అనావృతమూర్తిమపి అనావృతా మాయయా అచ్ఛన్నా మూర్తిః స్వరూపం , చ్చిదానన్దాత్మకం యస్య తం నిరావరణశరీరమితి చ - వీతాంబరావృతవిగ్రహం వీతవస్త్రరూపితశరీరం మాధనమపి లక్ష్మీపతిం వసంతమవీతి చ - పలానవికాసపరిపూర్ణం పలం మాంస మశ్నన్తీతి పలాశాః క్రవ్యాదాః తేషాం వికాసస్య విజృంభణస్య పరిపూర్ణం నాశకం దైత్యారి మిత్యర్థః కింబలయవిజృంభణవిరోధిన మితి చ-విధుమపి విష్ణు చంద్రమవీతి చ-విగత కళంకం నిర్దోషం విగతాంక మితి చ-అశేషాధారమపి సర్వాశ్రయమపి శేషాధార రహితమవీతి చ శేషాధారం శేషాశ్రయం శేషశాయిని మిత్యర్థం మీనరూపధరమపి మత్స్యవతారభాజమపి మత్స్యమవీతి చ సుధీవరదురవాపం సుధియో విద్వాంసః తేషు వరా ఉత్కృష్టాః విద్వదుత్తమా ఇత్యర్థః తేషామపి దురవాప మాపు మశక్యం అవాఙ్మానసగోచరత్వాత్త్వస్యేతి భావః శోభనా ధీవరా సుధీవరాః నిపుణమత్స్యగ్రాహిణః తేషాం దురవాప మితి చ-'క్షైవరై దాశ ధీవరా'విత్యమరః న హి మీనః మత్స్యగ్రాహిణాం క్వాపి దుర్లభ ఇతి భావః ఉపగతకమరాకృతి మపి ప్రాప్తకచ్ఛపస్వరూపమపి కూర్మావతారిధారిణమవీత్యర్థం కూర్మమవీతి చ- భూభారమనహమానం ధరాభారామృతా మిత్యర్థం నిత్యజలాధివాసస్య కమరస్య భూభారానహనం విరుద్ధమిత్యత్రభావః - అవిరతవసుమతీదయితం అవిచ్ఛిన్న భూభరారమపి కాదాచిత్కదా భూదారభావం కాదాచిత్కం క్వాచిత్కః భూదార భావః భువం దారయతీతి భూదార సూకరః తస్య భావః యస్య తం కదాచిద్వరహాచ తారిధారిణ మిత్యర్థః కాదాచిత్కః భూదారభావం భూదయితత్వం యస్య తమితి చ యః అవిరతం భూదయితః తస్య కదాచిద్భూదయితత్వం విరుద్ధమితి భావః

ఆలంబితనరసింహరూపమపి స్వీకృతకృపింహవతారమపి సింహమవీతి చ పరిపాలిత
 మదావళం రక్షితగజేంద్రం సింహస్య గజవాళకస్య గజపరిపాలనం విరుద్ధమితి
 భావః. అత్యుత్తమమపి సర్వోత్కృష్టమపి అతిదీర్ఘమవీతి చ పరిగృహీతవామనావ
 తారమ్ స్వీకృతహృస్వభావం చ అనన్తవిక్రమమపి అమితపరాక్రమమపి అమిత
 పాదన్యాసమితి చ తే త్రివిక్రమం త్రిషు స్వర్గమర్హపాతాశేషు విక్రమః. పాదక్షేప
 యస్య తం త్రివిక్రమావతారమిత్యర్థః. త్రిపాదన్యాసమితి చ నిగృహీతభక్తబలిమపి
 నిగృహీతః శిషీత. భక్తః ఆశ్రితః బలి. బలిచక్రవర్తి యేన తం భక్తమపి బలిం
 నిగృహ్య ఇంద్రాయ స్వర్గం దత్తవన్తమితి భావః. నిగృహీతః తిరస్కృతః భక్తానాం
 బలిః పూజా యేన తమితచ భక్తకృతపూజాం తిరస్కృతవన్తమిత్యర్థః. భక్తబలా
 పరిగ్రహేకతానం భక్తబలిపరిగ్రహే భక్తపూజాస్వీకారే ఏకతానం పవలి
 మిత్యర్థః. రాజరుధిరవిరచితపితృతర్పణమపి-పరశురామః కిల ఏకవింశతికృత్వో వసు
 మతీం నిశ్చిత్రియాం విధాయ తద్రాజరక్తేన పితృతర్పణం చకారేతి పృసిద్ధం రాజ
 రుధిరేణ శ్చిత్రియరక్తేన విరచితం కృతం పితృతర్పణం యేన తమితి సమాసః-
 విహితరాజవంశాభ్యుదయం కృతచంద్రవంశోత్పత్తిం - చంద్రవంశే ఉత్పన్నమిత్యర్థః
 కృతశ్చ త్రియాభివృద్ధిమితి చ-యద్యపి రామావతార సూర్యవంశ్యే ఏవ తథాపిహ
 కృష్ణావతార ఏవ వివక్షిత ఇతి బోధ్యమ్ యద్వా విహితః రాజవంశస్య చంద్ర
 వంశస్య అభ్యుదయః పృతిషా యేన తం-జనకసుతాం పరిణీయ చంద్రవంశస్య
 పృతిషాం దత్తవన్త మిత్యర్థః మనుష్యధర్మానువర్తనమపి మనుష్యాణాం ధర్మ మను
 వర్తతే ఇతి తథోక్తం రామావతారిధారిణ మిత్యర్థః కుబేరానుసారిణమవీతి చ-
 'మనుష్యధర్మాధనద'-ఇత్యమరః పాలస్యపరిపంధినం రావణహంతారం కుబేరే ద్వేషిణ
 మితి చ అమోఘశరప్రసరమపి సఫలబాణప్రసరణ మపి రామబాణానా మమోఘత్వం
 పృసిద్ధమ్. స్వీకృతశరభంగం స్వీకృతా స్వభక్తత్వా త్స్వియత్వేన పరిగృహీత. శర
 భంగోముని ర్యేన తం గృహీతబాణభంగమితి చ-యో య శ్వరో గృహీత స్తస్య తస్య
 భంగో భవతీతి వర్ణనబాణ ఇత్యర్థః. ఉపగతబలభావమపి ఉపగత. ప్రాప్తబలభావః
 బలరామత్వం యేన తం బలరామావతారిమిత్యర్థః ఉపగత. బలభావః బలాఖ్య
 రాక్షసత్వం యేన తమితి చ-బల ఇతి ఇంద్రస్య శత్రుః కశ్చన రాక్షసోఽస్తి అత
 ఏవ బలిపురితి ఇంద్రపర్యాయేష్యమరః బలాభిధరాక్షసమవీతి యావత్-సుత్రామ
 సహజమైత్రీపాత్రమ్ సుత్రామ్య. ఇంద్రియ సహజమైత్రీ భౌతృప్నేహ తస్య
 పాత్రం భాజనభూతం ఉపేంద్రత్వాదితి భావః. అర్జునగుణప్రణయినమపి అర్జున.
 ధర్మరాజానుజః తస్య గుణేషు ప్రణయీ స్నిగ్ధ. తం తద్గుణానురాగిణ మిత్యర్థః.
 శుక్లగుణవంతమితి చ-తమాలసీలం తాపింఛపుష్పవత్కృష్ణవర్ణం చక్రధరమపి సుద
 ర్శనవంతం సర్పమవీతి చ-విగతభోగాభిలాషం త్యక్తభోగేచ్ఛం మాయాతీతత్వాదితి
 భావః 'జహాత్స్యేనాం భుక్తభోగా మనోఽన్య ఇతి శ్రుతే. త్యక్తసర్పదేహాభిలాషమితి

చ-2 భ్రమస విష్ణుం నకులమితి చ-విపులే నకులే విష్ణౌ బభ్రు సాన్వ్యదిత్యమరః భుజగ
రాజబద్ధాదరం ఆదిశేషే ధృతస్నేహం నకులస్య సర్వచ్ఛేదకస్య సర్వస్నేహో విరుద్ధ
ఇతి భావః పుష్పవద్విలోచనమపి పుష్పవన్తా సూర్యచంద్రా విలోచనే నేత్రే
యస్య తమ్-ఏకయోక్త్యా పుష్పవన్తా దివాకరనిశాకరా విత్యమరః పుష్పం నేత్ర
దోషః శుక్ల పర్యాయః తదవయో రస్తీతి పుష్పవన్తి విలోచనే యస్య తమితి చ-కమ
నీయనయనం మనోజ్ఞలోచనం విష్వక్సేనమపి విష్ణుమ్ 'విష్వక్సేనో జనార్దన'
ఇత్యమరః విశిష్టాద్వైతమతస్థాపకం విష్వక్సేనాచార్యమితి చ-ప్రకటితాద్వైతం
ప్రకటికృతాశేదం 'సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేతి' శ్లోకే రితి భావః ఏతేన అద్వైత
మతవ్యవస్థాపకవ్యాసావతారో వర్ణితః యద్వా బుద్ధావతార ఏవానేన వర్ణితః
'దశబలోద్దయవాదీ వినాయక' ఇతి అద్వయవాగిత్యాద్భుతస్య అస్వప్న
రక్షకమపి దేవానాం త్రాతారం నిర్విద్రమితి చ నిద్రానురక్తం యోగనిద్రాసక్తం
భవవల్లభమపి భవస్య శివస్య నల్లభః ప్రేయః తం శివసఖ మిత్యర్థః అత్ర శైవాః
భవో నల్లభో యస్య తం మోహిన్యవతారే విష్ణో శ్శివపతికత్వాదితి వర్ణయన్తి
సంసారప్రియమపీతిచ భవః మూలనైకతానం సంసారనిరసనప్రవణం ఆశ్చితాన్
సంసారా నోచయన్త మిత్యర్థః చతుర్దశభువనశరణమపి చతుర్దశలోకరక్షితారమపి
త్రివిష్టపపరిపాలకం స్వర్గరక్షకం- 'సురలోకో ద్యౌదివౌద్యే ప్రేయాం క్లీబే త్రివిష్టప'
మిత్యమరః లోకత్రయశరణమపీతి చ - చతుర్దశలోకశరణస్య త్రిలోకపరిపాలకత్వ
వచనం పిష్టపేషణతుల్య మితి విరోధః స్వర్గముపేంద్రస్సన్ నిరతం పరిపాలీతి తత్సరి
హార ఇతి భావః అఖిలభేదరాదిగమ్యమపి అఖిలై స్సర్వై ఖేచరై స్సూర్యాది
గ్రహై అధిగతుం ప్రాప్తుం యోగ్యం తమితి విరోధః - సర్వదేవోపసృప్యమితి పరి
హారార్థః-బుద్ధైకగమ్యం బుద్ధేన గ్రహేణై కేన గమ్యమితి విరోధః విద్యదేశసులభమితి
సరిహారిః-ముకుందమపి విష్ణుమపి నిధిమపితి చ-కన్న రేశరక్షణానపేక్షణం కిన్నరే
శానాం కుత్సితస్యపతీనాం రక్షణ మనపేక్షతే ఇతి తథోక్త. తమితి చ-ముకుందాద
యోహ నిధయో నవ కుబేరేణ నిరతం రక్ష్యన్తే ఇతి భావః ధార్మికజనదయితమపి
ధర్మనిరతజనప్రియమపి పుణ్యజననిఘాదనలంసటం రాక్షసవినాశనవ్యగ్రం ధార్మిక
జనవినాశనాసక్తమితి చ-యూతుధానః పుణ్యజన-ఇత్యమరః అన్యత్రే తు పుణ్యాయుక్తో
జన పుణ్యజన ఇతి శాకపార్థివాదిత్వా త్సమానః అవిరతస్మృత్తమపి నిత్యత్ప్రమపి
భక్తై కతత్సరం ఆశ్చితాసక్తం అన్నాసక్తమితి చ-చకలాగమశిఖరలక్ష్మ్యమపి సర్వవే
దాస్తవేగ్యమపి సర్వవృత్తాగ్రస్థమపీతిచ - స్యగోధధవళైకశాయినం వటప్రతే
ఏకస్మిన్నేవశాయినం 'కరాంబిందేన పదారవిందం ముఖారవిందే వినివేశయన్తం
వటస్య పత్రస్య పుటే శయానం బాలం ముకుందం మనసా స్మరామితి ప్రమాణాత్.
శమప్రధానమపి శానిప్రధానమపి శతమన్యసంశ్రియం ఇంద్రాధారం అతికోపా
శ్రియమితి చ-శక్తి శ్శతమన్య ర్దివపుతి-రిత్యమరః ద్విజరాజపక్షపాతినమపి ద్విజ

రాజ. బ్రాహ్మణోత్తమః నారదాదిః తత్ర పక్షపాతః స్నేహః యస్య తం యద్వా-
ద్విజరాజః గరుత్మాక్ తస్మిన్ పక్షపాతిన మితి వా తస్య పక్షే పతే పక్షి నర్తతే
ఇతి వా గరుడధ్వజ మిత్యర్థ. చన్ద్ర పక్షపాతినమవీతి చ దోషాకరివిపక్షం దోషాకరాః
దుష్టాః తేషాం విపక్ష శ్చతు హనా తం చన్ద్రవిరోధిన మితి చ అపరిమితరుగా
శ్రయమసి అమితకాన్తిమ స్తమసి అమితరోగాధారమవీతి చ - విగతశోకం విశోకం
మాయానభిభూతత్వాదితి భావః అపునర్భవపదమసి అపునర్భవం పునరుత్పత్తి
రహితం పదం స్థానం వైకుంఠాఖ్యం యస్య తం అశ్చిచ్ఛుణమవీతి చ - 'పునర్భవః
కరరుహ' ఇత్యమరః సపునర్భవపదం సపఖచరణం ప్రశస్తసఖభూసితపాదారవింద
మిత్యర్థః పురాపురుషమసి పురుషోత్తమమసి జరపురుషమవీతిచ-నిర్జరం దేవం జరా
రహితం చ-అమరా నిర్జరా దేవా' ఇత్యమర 'జరాయా జరసన్యతరస్యా మితి జర
సాదేశస్య వైకల్పికత్వమ్ హంసం పరమాత్మానం షడ్విశేష మితి చ అసి అమా
నసవృత్తిం మనోవృత్తిరహితం అవిషీ స్తత్వాదితి భావః మనోవృత్తిర్నామ సంకల్ప
వికల్పాదికమన్త కరణజన్యం జ్ఞానమ్ మానసే మానసపరిసి వృత్తిః స్థితిః న విద్యతే
యస్య తమితి చ- అజమసి విష్ణుమసి బ్రహ్మణమవీతి 'అజ శ్చంభా విధౌ విష్ణో ఇత్య
భిధానాత్ పితామహోపలాలితం బ్రహ్మస్తుతం అనమసి విష్ణుమసి శేషమవీతి
చ- సంవర్ధితః పోషితః మరుద్గఢో దేవప్రజః యేన తం సంవర్ధితః మరుతాం
వాయూనాం గణో యేన తమితి చ- సర్వాణాం వాతాశనత్వాత్ జనార్దనమసి
విష్ణుమసి జనపీడకమవీతి చ - కరుణాతరంగితాన్తరంగం కరుణాతరంగితం సంజాత
దయాకల్లోల మన్తరంగం మనో యస్య తం-తారకాదిత్వా దితత్ అతిదక్షిణమసి
అత్యన్తదక్షిణనాయకమసి అత్యన్తం దక్షిణ దిక్ష్ణమవీతి చ సకలోత్తరం సర్వో
త్తమం సకలాదసి ఉత్తరదిక్ష్ణమితి చ- అత్ర దక్షిణోత్తరశబ్దౌ లక్షణయా తాస్య
వాచినౌ. భగవన్తం షడ్గుణపరిపూర్ణమ్

156

తథాహి||స్తుతిమేవ ప్రతిపాదయతి కవి రిత్యర్థం

శ్లో|| వదన్ భక్తేభ్య స్త్వం పదమసి దదామితి సవిధం

ప్రపన్నానా మేషాం కిము విపదభావం వితనుషే

నివృత్తౌ దృశ్యంతే లఘు య దధిగమ్యేతరసురాన్

ప్రపన్న స్త్వాం పంగు ర్భవతి పునరావృత్తివిధుర

వదన్నితి|| త్వం భక్తేభ్య స్త్వం స్వీయం పదం వైకుంఠాఖ్యం స్థానమసి చరణమవీతి
చ గమ్యతే దదామి వితరామి ఇతి వదన్ బుద్ధవన్ 'యవాగూం పిబ శిఖా తే వర్ధి
ష్యతే' ఇతివత్ మాం భజస్వ-తవ మత్పదం దాస్యామితి తేషాం ప్రరోచనా ముత్సా
దయ నిత్యర్థః సవిధం సమీపం ప్రపన్నానాం ప్రాప్తానాం భగవత్పదప్రాప్త్యాశ
యేతి భావః- ఏషాం భక్తానాం శ్రితానాం విపదభావం విపదా మాపనా మభావః
అత్యన్తికనివృత్తిః తం విగతే పదే యస్య త్వ భావ మితి చ చరణభంగమితి

యావత్ విరిసమే కరోషి కిము-తత్ర హేతు మాహ- యస్యిస్మాద్దేతోః జనా ఇతి శేషః- ఇతరసురా నింద్యాదిత్వదన్యదేవతా సధిగమ్య ప్రాప్య తత్తల్లోకాః గత్వే త్కరః లఘు క్షిప్రం నివృత్తాః పునరాగతాస్తన్తః 'అబ్రహ్మభువనా ల్లోకాః పునరా వృత్తిన్ోర్జు నేతి వచనాత్ 'క్షీణే పుణ్యేమర్వలోకం విశ' స్తీతి వచనాచ్చేతి భావ దృశ్యస్తే ఉపలభ్యస్తే అస్మాభి రితి శేష - చరణభంగాభావా దిత్వన్యో భావో వ్యభ్యతే త్వం ప్రపన్నం ప్రాప్తస్య త్వలోకం గత స్త్విత్కరః పునరావృత్తివిధుః పునరాగమసహితః 'మా ముషేత్య తు కౌస్తేయ పునర్మృత ని విద్యతే' ఇతి వచనాదితి భావ. అతి ఏవ యం పరమాత్మా యం నిత్యుపలక్షణం మూకత్వాదీనామ్ 'అవణిపాదో జవనో గృహీతా పశ్యత్యచ' స్పృశ్యోన్యకర్తృ ఇతి పుణేః పాదవికల ఇతి చ ప్రతీయతే భవతి దుఃఖిధ్వంసం గౌతమో మోక్ష మాహేతి వచనాత్ నైయామకమతాననారేణ చుమదుఃఖిధ్వంసలక్షణో మోక్ష. భవత్సరవ్యాప్త్యా సిద్ధ్యతి-సత్వన్యో అత ఏవ తేమాం న పున ర్దుఃఖిసక్తి రిత్యేవోభావః- భక్తాం స్వలోకం సీత్వా తత్ర పాదరహితాం త్వం యస్మాదకరో స్తతఏవ నామిమాం పునరాగమన మహో తవ ఘాతుకతా- మాస్తు నామ సవీరపదదానం ప్రాప్సిద్ధచరణ భంజనాభావే తు కథంచి త్సునరాగచ్ఛేయ రిత్యన్యోభావః సవీరపద ప్రాప్యర్థం యతమనానాం ప్రాప్సిద్ధపదభంగలాభ ఇతి వర్ణనా ద్విషమాలంకారో వ్యంగ్యార్థే అస్తి-

157

శ్లో॥ పుమాంసం స్వీకర్తుం కమపి భవరోగం ప్రకృజం
బలాత్కృత్వా కృత్వా విషమ మథ విత్తా శ్చ సహరక
ధ్రువ స్తే మృత్యు ర్నో యది భజసి మామేవ శరణం
ప్రకల్పేనం త్రాసం వ్రజసి పరిమార్తా ద్భూషమతిమ్

పుమాంసమితి॥ కమపి ధన్య మిత్యర్థః 'మరుష్యాశాం సహస్రేషు కశ్చిద్యతేతి సిద్ధయే యతతామపి సిద్ధానాం కశ్చి న్నాం వేత్తి తత్త్వత ఇతి వచనాత్ పుమాంసం పురుషం స్వీకర్తుం స్వ మాత్మా 'స్వో జ్ఞాతా వాత్మని స్వ మిత్యమర స స భవ తీ త్యస్యం అనాత్మాన మిత్యర్థ అస్యం స్వం కర్తుం స్వీకర్తు అనాత్మాన మాత్మానం కర్తుం స్వనాయుజ్యం దాతు మిత్కర్త - అభూతతద్భావే చ్చి. యద్యపి పురుషాః పరమాత్మా ఏవేతి కృత్వా తేష్వనాత్మత్వ మసిద్ధమితి- అత్ర అభూతతద్భావో దుర్లభ-తథాపి అనాత్మత్వస్య భ్రాన్తిమూలస్య సత్త్వా న్న దోష ఇతి జ్ఞేయమ్ 'జాయమానం హి పురుషం యం పశ్యే న్మధుసూదనః స నై తత్త్వార్థవిజ్ఞాతా స నై మోక్షార్థచింతక' ఇతి వచనాత్ భగవత్సన్యామజ్యదానే సంకల్ప. ప్రథమం భవతీతి కృత్వా స్వీకర్తు మిశ్య కమ్ కస్తేచి న్మహాభాగాయ నాముజ్యం దాతుం సంకల్పేతి భావః ప్రకృతిజం మాయాజన్యం భవరోగం భవ స్సంసార స్స ఏవ రోగ. దుజా తం బలాత్ప్రసవ్యా విషమం మస్సహం కృత్వాకృత్వా అతిశయేన కృత్వే

త్యర్థః భార్యాపూత్రాదినాశేన వైరస్య ముత్పాద్యేతి భావః. అథ తతో విత్తానిధనాని అపహరణ నాశయణ 'యస్మాన్ గ్రహ మిచ్ఛామి తస్య నిత్యం హరామ్యహం తస్య పూత్రాంశ్చపూత్రాంశ్చేతి విష్ణుపురాణవచన తే స కేవల మేతావ దిత్యాహ-మామేవ శరణం రక్షితారం యది న భజసి న సేవసే తే తవ మృత్యు స్సంసారః ధ్రువః నియతః. అవర్జనీయ ఇత్యర్థః ఏవ మిద్ధం త్రాసం భయం ప్రకల్ప్య జనయత్వా 'మామేవ యే ప్రపద్యంతే మాయా మేతాం తరన్తి తే' ఇతి వచనాదితి భావః. పర మార్తాత్ నిస్సారసంనారా దతినిర్విణ్ణా ద్భక్తాత్ సకాశాత్ బహుమతిం పూజాం వ్రజసి ప్రాప్నోషి ఏతేన భగవతో నిర్వాణజగుణాసముద్రత్వం వ్యక్తమ్ వ్యంగ్యార్థస్థుః కమపి పుమాంసం ధనిక మిత్యర్థః స్వీకర్తుం వశీకర్తుం ప్రకృతిజం స్వాభావికం భవరోగం భవాభిధం రోగం బలాత్ విషమం కృత్వాకృత్వా విరుద్ధాషడప్రదానా దినా వర్ధయిష్యేత్యర్థః. అథ విత్తా న్యపహరణ తైలలేహ్యదికరణవ్యాజే నేత్యర్థః స కేవల మేతావ దిత్యాహ - మామేవ మమైవ త్వదేవతత్వజ్ఞత్వాదితిభావః శరణం న భజసి యది మదీయ మాషధం న గృహ్లాచి చే దిత్యర్థ తే మృత్యు ర్మరణం ధ్రువః-ఏవం త్రాసం ప్రకల్ప్య ఆర్తా ద్వాస్థిపీతాత్ బహుమతిం పరం బహుమానమేవ వ్రజసి న తు రోగస్యాత్మన్యకనివృత్తిం కరోషి సహజరోగస్య దుర్నివారత్వాదితి భావః-

158

శ్లో॥ అవిశ్రాంతం సేవా న తు ఫల మపేక్ష్యం చిరచితం

ఫలం భోగ్యం కృత్వా కృతిమపి సమర్ప్యం తవ ఘోషమ్

భవ జ్యేవం ప్రాంతే ఫల మమృతభావా దనధికం

న దృష్టేయం సేవా మధుమధనమాయాం తవ నుమః

అవిశ్రాంతమితి॥ సేవా భజనం అవిశ్రాంతం సంతతం కర్తవ్యేతి శేషః 'ఆసుప్తే రామృతేః కాలం నయే ద్వేదాన్తచిన్తయేతి వచనాత్ ఫలన్తు నాపేక్ష్యం సకాంక్ష్యం నిష్కామస్యైవ మోక్షాధికారాదితి భావః. చిరచితం చిరాత్పుంచితం ఫలం ప్రారబ్ధకర్మజన్యం సుఖదుఃఖాదిక మిత్యర్థః. భోగ్యం భోక్త్యం యోగ్యం 'ప్రారబ్ధం భోగతో నశ్యే' దితి వచనాత్ భోగేన ప్రారబ్ధం కర్మ క్షుపయేదితి భావ కృతిం సంధ్యావందనాదికర్మ కృత్వా ఫలం తన సమర్ప్యమదేయమ్ 'కర్మణ్యేవాధికార స్తే మాఫలేషు కదాచ నేతి వచనా దితిభావః ఏవం భవతు ఏతిత్సర్వ మంగీకృత మిత్యర్థః ప్రాప్తే ఉపాస్తేఫలం అమృతభావా న్మోక్షా దనధికం అధికం న భవతి తదధిక ఫలస్యైవాభావాదితి భావః యద్వా అనధిక మనతిరిక్తం ఏవంవిధపరమాత్మ సేవాయా మోక్షఫలకత్వాదితి భావః ఇయం సేవా న దృష్టా నావలోకతా 'స మహాత్మా సుదుర్లభ' ఇతి వచనాదితి భావ హేమధుమధన మధురివో తవ మాయాం ప్రకృతిం నుమః స్తుమః అచింత్య శక్తిత్వా త్వన్మాయావైభవస్య మోక్షో దుర్ఘట ఇతి భావః వ్యగ్యార్థస్థు - సేవా చతుర్దశభువనాధీరస్య తవ భజనం అవిశ్రాంతం

శం పూ భాగవతే మనుష్యాశా మసిధారావలహనమితి న్యాయా దతివిషమా రాజ
 వానా సర్వదా కై క్షమువక్తివ్యమితి భావః ఫలగౌరవేణ సర్వం సోధవ్య మిత్యత
 నాన్యం అన్యన్య లబ్ధప్రభో స్సకాశే వాచా పరం న యాచనీయం
 మనా ఫలాక్షణే తు న హానిః తస్య కించిద్జ్ఞానేన ఫలహృదయజ్ఞానాభావాత్తవ
 సిన్యజ్ఞానేన మనసాపి న కాంక్ష్యమిత్యహా మహానానంద ఇతి భావః తస్మి సేవ
 కాన్తా కథం వికేత్యత ఆహ-చరచితం పితృసితామహాదభి శ్చిరా త్సంపాదితం
 సలభ్య కృతం కర్మ కృత్వా యత్కించి దవకాశే వాణిజ్యాదివ్యాపారం
 పృష్ట్యర్థం ఫలం తజన్యం తవ సమర్ప్యమ్ ఏవ భవతు సర్వ మేత త్సోధ్యం
 శక్త్యైర్హృద్య ప్రాంతే ఫల మమృతభావా స్మృతత్వాభావా దనధికం యత్కించి
 నవాగూపానాం ప్రాణధారణమాత్రా దధికం ఫలం నాస్తీత్యర్థః ఇయంసేవా
 ద్దస్తాత్వాన ద్దష్టచరీత్యర్థః హేమధుమధన తవ మాయాం వంచనాం
 మః యయా మాయయా సర్వా అదత్వైవ సేవయసి తస్మై నమ ఇత్యర్థః 159

శ్రీతానాం యద్భాగ్యం హరిసి కలయేనుగ్రహమితి

ప్రతార్య నామేవ ద్విగతపునరావృత్తిని పదే

అచంద్రాగ్నాద్విత్వే క్వచన హృదయస్యాప్యసుగమే

త్వదేకద్యోత్యే యతిపసి తవ యుక్తం కథ మిదమ్

శ్రీతామితి ప్రతార్య సంసారా ద్యుష్మాం స్తారయత్వా అనుగ్రహం దయాం
 కలయే కరోమి ఇతి వచన్నితి శేషః శ్రీతానాం భక్తానాం భాగ్యం విత్తం ముప
 పేదమిదం దారాపుత్రాదీనాం హరిసి నాశయనీతి యత్ తదేత దాస్తామ్
 క్షాంత్యహరిణేన మదాదచిత్తరోమా భంశయత్వా స్వాధీనహృదయాకరణ
 రూపైరయ ముకార స్తావ త్ప్రప్తిత్యర్థ ఇతోప్యధిగోపకారసద్భావాదితి భావః
 తమే ద్వియతి-అచంద్రాగ్నాద్విత్వే చంద్రవహ్నిసూర్యా యత్ర న సన్తి తస్మిన్
 స గద్భాతయతే సూర్యో న శశాంక్తో న పావక ఇతి వచనాత్ హృదయస్యాపి
 మ- అనుగమ అపియే 'అప్రాప్య మననా సహేతి' శ్మృతే త్వదేకద్యోత్యే
 త్వయా ఏకేనైవ ద్యోతయతుం శక్యే త్వస్వకాశాతిరిక్తప్రకాశహాన్యే
 ఇత్యర్థః 'మేన భాన్త మనుభాతి సర్వమితి' శ్మృతే విగతపునరావృత్తిని
 పునరావృత్తిహేత్యుచితం అనిర్వాచ్యే పదే న్దానే మోక్షే ఇత్యర్థః షీసి పాత
 యసి య- మోక్షి కేభ్యో విహనీతి యదిత్యర్థః ఇదం మోక్షదానం తవ కథం
 యుక్తిమేకాక-త-వెవ యుక్తిం సత్వన్యస్యేత్యర్థ 'మోక్షమిచ్ఛేజ్ఞనార్దనా దితి వచ
 నాదితి భావః వ్యంగ్యార్థం - అనుగ్రహం కలయే ఇతి ప్రతార్య వంచయత్వా
 శ్రీతానాం భాగ్యం విత్తం హరినీతి యత్ తదేత దాస్తామ్ తిపతు భాగ్యహరణ
 మాతేణ సశోచనీయ ముత్తరత్యానర్థసద్భావాదితి భావః తదేవాహ-అచంద్రాగ్నాద్వి
 దిత్వే చంద్రాదిదిహితే గాఢాంధకారవతీత్యర్థః హృదయస్యాపి అనుగమే సుఖేన

గన్తు మశక్యే కిన్తు కష్టేనై వేత్సర్థః కంటకాదిభి రతిదుర్గమముః ప్రదేశమతి సూక్ష్మత్వా
న్మనః పశివశతి నతు శరీర - మిదన్తు మనసాపి దుర్గమమితి భావ. త్వదేశద్యోత్యే
త్వయేనేకేనైవ జ్ఞేయేవ తేన అనేన పథా త్వం గచ్ఛేతి త్వదుపదేశ మంత రేణ కేనాపి
పలాయతు మయోగ్యే ఇతి విధమ్ అపునరావృత్తసి నిర్గన్తు మశక్యే క్వచన క్వాపి
పదే కారాగారాదా షీపసితి యత్ ఆశ్రితానితి శేషః ఇదం తవ కథం యుక్తం
తావ దాశ్రితస్య విత్తహరణ మేవాయుక్తం హరణానన్తరం వా క్వచి ద్భిక్షౌటనా
దినా జీవేతి విసర్జనం యుక్తం ఉభయముపి విహాయ శుశ్రుభయా దేవం కరణన్తు
సర్వభైవాయుక్త మిత్యహో తవ నైర్ఘృణ్యమితి భావః 160

శ్లో॥ భావత్కం గుణజాల మస్ఫుటతనుః పు ర్వం ప్రకాశ్య ద్విజాన్
లగ్నా భ్రాంతిభృతోఽపి తత్ర తనుషే పశ్చాద్దణేభ్య శ్చ్యుతాన్
ఆతన్వ న్యూతపక్షపాతమగతీ న్నేతా నిజాంతర్గతా
నాధత్సే ద్విజముక్తిదానకరుణా దృష్టా శ్చుతావా న తే

భావత్కమితి॥ అస్ఫుటతనుః అవిజ్ఞేయస్వరూపః త్వం పూర్వం ప్రధమతః భావత్కం
త్వదీయం 'భవతః వక్తృసావితి రక్' గుణజాలం కల్యాణగుణగణం ప్రకాశ్య
ప్రకటికృత్వా సగుణోపాసనేచ్ఛా ముత్పాద్యేత్సర్థ. భ్రాన్తిభృతోఽపి దేహాదిష్టా
త్మత్వమదీయత్వరూపభ్రాన్తియుక్తానపి అవిద్యావృతత్వాదితి భావః ద్విజాన్
బ్రాహ్మణాన్ తత్ర సగుణోపాసనే లగ్నా నానక్తాన్ తనుషే కరోషి - నిష్కామ
కర్మానుష్ఠాపనేన శుద్ధాన్తఃకరణాన్ విధాయ తత త్వద్ధ్యానధారణాద్యానక్తాన్
కరోషీతి భావః పశ్చాత్తత. గుణేభ్యః సత్త్వాదిభ్య విషయేభ్య ఇతి వా చ్యుతాన్
భ్రష్టాన్ ఆతన్వన్ కుర్వన్ ద్విజానిత్యేవ - సగుణోపాసనాత న్న్యాజయత్వా నిర్గుణో
పాసనే ప్రవేశయన్నిత్యర్థ. అగతీన్ గత్య న్గరశూన్యాన్ సైకశరణానిత్యర్థ. ఏతాన్
నిర్వికల్పసమాధ్యాయార్హాన్ కృతపక్షపాతం సన్నేహం యథా తథా నిజాన్తర్గతాన్
స్వాభిన్నా నాధత్సే కరోషి త్వత్సాయుజ్యం దదాసీత్సర్థః తే త్వదీయా ద్విజముక్తి
దానకరుణా బ్రాహ్మణమోక్షప్రదానే దయా దృష్టా అవలోకితా శ్చుతా వా
నభవతి - క్వాపీదృశీ నిర్వాన్యజపరమఫలప్రదకరుణా న దృష్టచరీ న శ్రుతచరీచేతి
భావః మయా మోహతతయా ఇతికర్తవ్యతామూఢానాం ప్రధమత స్సుకరతియా
సగుణోపాసనేచ్ఛా ముత్పాద్య తదను క్రమేణ జ్ఞాన ముత్పాద్య మోక్షం దదత
స్తవ కరుణా కేనాపి న ఎర్ణనీయేతి పరమార్థః వ్యంగ్యార్థస్తు - అస్ఫుటతను. ప్రచ్ఛా
దితశరీర. క్వచిన్నిలినస్స నిత్యర్థ. త్వం భావత్కం గుణజాలం తన్మకృతం పక్షి
గ్రహణసాధనవిశేషం మృద్ధుట ఇతివత్ప్రయోగః-పూర్వం ప్రకాశ్య విస్తారయత్వా
భ్రాన్తిభృతో భ్రమణశీలాన్ ద్విజాన్ పక్షిణ. తత్ర జాలే లగ్నా తనుషే పశ్చా
ల్లగ్నాన్తరం కృతపక్షపాతం కృః పక్షపాతః పక్షచ్ఛేద. యస్మిన్ కర్మణి తద్వధా
తథా గుణేభ్య - సన్తుభ్య శ్చ్యుతా నాతన్వన్ జాలతః పృథక్కుర్వన్నిత్యర్థ. అగతీన్

శ్చన్నపక్షతయా గమరహితా వతా షట్కణః నిజాంతర్గతా స్వోదరిప్రవిష్టా
అథత్యై ఖాదసీత్యర్థ అతవ తే ద్విజముక్తిదానకరుణాపక్షి మోచనదయా దృష్టా
సూతావా నభవతి వివరీతలక్షణయా ఈదృశం వైర్ఘ్యల్యం చిత్రమిత్యర్థః 16

శ్లో॥ కారుణ్యార్థ రితి ప్రధా తవ భువి ఖ్యాతా చ మే దీనతా
దాసోఽహం తవ శ్రీతి జృంభతి ముగూర్దైన్యం యదద్యాపి మే

దోషః క్వన్న మమైవ సోఽయ మథవా త్రైలోక్యతా తస్యతే
న్యాయోఽసహ మంజస స్మరముళు సురక్షణం శ్రేయసే

కారుణ్యేతి॥ భువి లోకే తవ తే కరుణాబ్ధి ర్దియాసమద్ర ఇతి ప్రధా ప్రఖ్యాతిః
కీర్తితి యావత్ ఖ్యాతా ప్రసిద్ధావచం మే మమ దీనతా చ కృపణత్వ మనాధత్వ
మితి యావత్ భువి ఖ్యాతే త్యత్యాపి పదగ్గయం సంబధ్యతే తిథా తనాహం
దాస సేవక ఇతి పృథా చ భువి ఖ్యాతా - ఏవం సిద్ధి అద్యాపి దీనకృపాలో స్థవ
అశ్రయః కృతే సత్యసి మే మమ ముళు రతిశయేన దైన్యం దీనతా జృంభతి
వర్తతే ఇతి యత్ సోఽయం మమ దైన్యనికాసః మమైవ దోషం కిన్న కిం వా-
అథవా త్రైలోక్యతా తస్య త్రిభువనజనకస్య తే తవైవ దోషో వా-ఇహాస్మి నిష్పయే
సమంజః యోగ్య న్యాయః పినిగమనా - ఏకత్ర షట్పాతినీ యుక్తి రితి యావత్
న నాస్తి అయం దోష స్తవేతి మమేతి వా నిర్ధారితం నాస్తి పృబలోహేతు రితి
భావః యస్య కన్యాసి వా భవతు కర్తవ్య మాహ స్మరేతి - శ్రేయసే శుభాయ
ముళు రతిశయేన సంరక్షణం వా మకరక్షణం స్మర కశ్చిద్దీనో మత్సేవకః మత్స
కాశాద్రక్షణం యాచతే ఇతి మాం స్మరసి యది మమ శ్రేయ స్సాన్విదితిభావః
యద్వా దీనజనావనబద్ధదీక్షస్య తవ యా ప్రఖ్యాతి స్సా మదనవసే లుప్యేత
తస్మాత్ మాం సంరక్ష్య తదసాధారణనిజప్రతిష్ఠాం పాలయ- ఏతన్మద్రక్షణం తవైవ
శ్రేయః అపకీర్తినిరాసకత్వాదితి భావః- 162

శ్లో॥ ఆకల్మషప్రశమమాకలయే విలంబ

మిద్ధం ప్రతారయితు మస్తి యది ప్రయత్నః

పాపం త్వదంఘ్రికమలాశ్రియణావధీతి

జానేన కిన్ను నిగమప్రకరప్రవాదమ్

ఆకల్మషేతి॥ ఆకల్మషప్రశమం పాపశాన్తిపర్యంతం విలంబం కాల్మషేష మాకలయే
కిరోమి ఇద్ధ మేవం ప్రతారయితుం మాం వంచయితుం ప్రయత్నః యత్నః అస్తి
యది భవతి చేత్ త్వం దీన ఏవ అహం దీనజనరక్షకవ- తథాపి తావకపాపశాన్తి
పర్యంతం త్వద్రక్షా మయోపేక్ష్యతే ఇతి యది త్వం మాం ప్రతారయసీత్యర్థః.
పాపం కలుషం త్వదంఘ్రికమలాశ్రియణావధి తవ అంఘ్రికమలయోః పాదార
విందయో రాశ్రియణం సేవా త్వదంఘ్రికమలాశ్రియణం అవధి రన్తో యస్య

తత్తథోక్తం ఇత్యేవంరూపం సిగమప్రకరప్రవాదం వేదసంఘఘోషం న జానే
కిన్న జానామ్యేన అగ్నిశ్రయణాత్మాలరాశిరివ భగవత్పాదారవిందాశ్రియశా
త్పాపరాశి ర్భస్మీభవతీతి వేదాన్త విచారణేన మయా జ్ఞాతమేవ-అతో నాహం త్వయా
వంచసియ ఇతి భావః- 163

గ|| సమన స్తరమంతర్హితే భగవతి తూష్ణీంభూయ సరయ మున్మజ్యచ శతాంగ
సంగత మక్రూరం వాసుదేవః కిమపూర్వ మాలోకితవా నసీతి సకపట
మపుచ్చత్

సమన స్తరమితి|| సమన స్తర మక్రూరిస్తుత్యన స్తరం భగవతి విష్ణౌ అనర్హితే తిరోహితే
సతి- తూష్ణీంభూయ నిర్వచా. భూత్వా చరయం ససంభ్రమం యథాతథా ఉన్మజ్య-
చ జలాదుద్ధాయ శతాంగసంగతం రథారూఢ మక్రూరం అపూర్వం అదృష్ట శుత
చరం కిం వస్తు ఆలోకితవానసి దృష్టవానసి-ఇత్యేవం సకపటం సమాయం యథా
తథా వాసుదేవ. కృష్ణః అపుచ్చత్ ప్రచ్ఛ 164

గ|| సోఽపి సకలవిస్మయభాజనం భవంతిమంతిరేణ నకించిదు త్తరయః ప్రేరిత
రథతురంగమ స్పవది మధురానగరపరిసర ముపగమ్య తత్ర సపరివారం
కేశవం నివేశ్య ప్రవిశ్య చ స్వయం నగరం కంసాయ తదాగమనోదంత
మావేద్య నిజసదన మాససాద

సోపీతి||సోఽప్యక్రూరశ్చ సకలవిస్మయభాజనం సర్వాద్భుతనిలయం భవంతం త్వా
మన్తరేణ వినా కించిత్ కిమపి చ నాపశ్యం త్వామేవ దృష్టవానితి భావః. ఇతి
ఉత్తరయః ఉత్తరం వద- తత్కరోతి తదాచప్తే ఇతి ఉత్తరశబ్దా దాచప్తే
ఇత్యర్థే ణిః- ణ్యన్తాత్తు లట శ్చతాదేశః ప్రితరథతురంగమః చోదితస్యందనాశ్వః
సపది ద్రుతం మధురానగరపరిసరం మధురాపురప్రాంత ముపగమ్య ప్రాప్య తత్రప్రాస్తే
సపరివారం సపరిజనం కేశవం కృష్ణం నివేశ్య స్థాపయిత్వా స్వయం నగరం పతనం
ప్రవిశ్య గత్వాచ కంసాయ తదాగమనోదంతం శ్రీకృష్ణాగమనవృత్తాన్త మావేద్య
జ్ఞాపయిత్వా నిజసదనం స్వగృహ మాససాద ప్రాప 165

శ్లో|| మధురాం మధురాకారా మవలోకయితుం తతః.

చచాల కల్పితాకల్ప స్పబలో బలిశాసన.

మధురామితి|| తతః అక్రూరగమనాన స్తరం కల్పితాకల్పః ధృతభూషణ. సబలః బల
రామసహితః బలిశాసనం బలినాం శిక్షకః కృష్ణః మధురాకారాం సుందర
స్వరూపాం మధురానగరీ మవలోకయితుం ద్రష్టుం, పురరామఃశయకం దిదృ
శిత్కృత్ - చచాల ప్రతస్థే 166

గ|| అథ పుండరీకలోచనావలోకనకుతూహలసమాకులపౌరజుకలకలకబళిత
శబ్దాంతరా మమరనగరమపి నైతదుపమమితి నిషేదద్భి రివ చలాచల
చేలాంచలై ర్నికేతనకేతనై రుపశోభమానా శ్శుభనీకామినీతాబంకా

యితకనకప్రాకారా మభ్రంలిహశాతకుంభసౌధా మవిరితధారాయంత్ర
విగళితసలిలశీకరసంస్థితవిషణిసరణి నూబద్ధమాక్షికతోరణాం మృగమద
ఘనసారసౌరభవిజృంభితాం ప్రత్యాదేశమివ సురాలయస్య వీహస్మివ
పితామహలోక న్యామేడితమివ భోగవత్ప్యాః ప్రతిబింబమివ కైలాసస్య
ద్విర్భావమివ నైఋతస్య సకలభోగానుకూలాం మధురాం ప్రవిశ్య నాగర
సుందరీనళినయనై రభ్యర్చ్యమానో లాజై రవకీర్యమాణో నిరంతరా
లోకకళబై రభినంద్యమానో యశోదానందన స్సీక్వతథౌతాం ఘన

నికాయం కమపి రాజకీయం రజక మద్రాక్షీత్ -

అథేతి॥ అథ తతః పుండరీకలోచనస్య కృష్ణస్య అవలోకనకుతూహలేన దర్శనో
త్కంఠయా సమాకులానాం సంభ్రాంతానాం పౌరజనానాం నాగరికజనానాం కల
కలైః తన్నామకధ్వనిభిః కలకలధ్వని రభితో వ్యాప్త ఇత్యర్థః-అమరనగరమపి స్వర్గోఽపి ఏత
దుపమం ఏతత్తుల్యం న న భవతి అత్ర అమరనగరతుల్య మిద మితి వక్తవ్యే తథా
నుక్త్వా ఏతత్తుల్య మమరనగరమితి ప్రతీపవిధియా పృథుక్త్వా అమరనగరే ఏతత్సామ్య
నిషేధాత్ అత్యుక్తిరలంకార. 'అత్యుక్తి రద్భుతాతధ్యశోర్యాదార్యాదివర్ణన' మితి
లక్షణాత్ అద్భుత మతధ్యంహ్యత్ర వర్ణితమితి జ్ఞేయమ్ వస్తుతస్తు ప్రతీపాలంకార
భేదపవాయం- 'వర్ణేనాన్యస్యోపమాయా అనిష్పత్తివచశ్చ త' దితి లక్షణాత్ ఇత్యేవం
నిషేధద్భిర్నివారయద్భి రిషేత్యుప్రేక్షా అమరనగరస్య తత్సాదృశ్యం నిషేధద్భిరివ
స్థితైరితి భావః చలాచలచేలాంచలైః అశీచంచలవస్త్రాంచలైః నికేతనకేతనైః గృహ
పతాకాభి రుపశోభమానాం ప్రకాశమానాం తథా అవసీకామిన్యాః భూరిమన్యాః
తాటంకాయతః తాటంకః కర్ణభూషణః తద్వదాచరితః కనకప్రాకారః సావరసాలః
యస్యా స్తామ్ తాటంకే యథా అభిత. కనక వేష్టనం మధ్యే చిద్రం చ వర్తతే తద్వ
త్ప్రాకారోఽపి మధ్యే సచ్చిద్రః అభిత. కనకమయ ఇతి ఉపమానోపమేయభావః
రూపకానుపాణితేయ మి పమా అభ్రంలిహశాతకుంభసౌధాం అభ్రం ఖం లిహన్తి
ఆస్వాదయన్తి అభ్రంలిహ. తావత్పర్వ న్మనుషా ఇత్యర్థః. శాతకుంభసౌధాః
సువర్ణప్రాసాదాః యస్యాస్తామ్ అవిరితమవిచ్ఛిన్నం యథాతథా ధారాయంత్రాదుదక
ప్రావయన్త్రా ద్విగళితైః స్థితైః సలిలశీకరైః జలబిందుభి స్సంస్థితాః సమ్యగార్ద్రీకృతాః
విషణిసరణయ. ఆపణమార్గా యస్యా స్తామ్ ఆబద్ధమాక్షికతోరణాం ధృతముక్తాఫల
తోరణామ్ మృగమదస్య కస్తూర్యా. ఘనసారస్య కర్పూరస్య చ అనయో స్సౌరభేణ
ఆమోదేన విజృంభితాం వ్యాప్తామ్ సురాలయస్య స్వర్గస్య ప్రత్యాదేశం ప్రత్యాది
శ్యతే ప్రత్యాఖ్యాయతే అనేనతి ప్రత్యాదేశ తం ప్రత్యాఖ్యాతారమివ స్థితా
మిత్యుప్రేక్షా సురిలోకం ప్రత్యాఖ్యాతేవ భాతీతి భావః- యద్వా ప్రతితుల్య మాది
శ్యతే ఉచ్యతే ఇతి ప్రత్యాదేశః సప్తిశవ స్విత్యర్థ. తమ్- అధన ప్రత్యాదేశమివ

రూపాన్తరమివేత్యర్థః పితామహలోకస్య సత్యలోకస్య వీప్సామిన ద్వీర్భావమివ
స్థితామితి కార్యకారణయో రభేదోపచారా త్రప్తయోగః-నిత్యవీప్సయోరితివీప్సాయాం
హ ద్వీర్భావో విహితః ద్వితీయసత్యలోకమివస్థితామితి భావః భోగవత్త్వా రసాతల
గతరాగరాజధాన్యా ఆమ్రేషితిమివ ద్వీరుక్తమివ 'ఆమ్రేషితం ద్వీ స్త్రీరుక్త' మిత్య
మరః భోగవత్త్వా ఏవ మధురేతి నామాన్తరం తేన మధురా భోగవతీ శబ్దాభ్యా
ముభాభ్యామపి ప్రత్యేకం పతనద్వయార్థబోధ స్ఫులభ ఇతి భావః కైలాసస్య శివలో
కస్య ప్రతిబింబమివ ప్రతిఫలనమివ స్థితామ్ జలమయేత్రదేశే శివలోకప్రతిబింబవ
మధురానగరాకారేణ భాతీతి భావః యథాహ శ్రీహరిః - 'విలలాస జలాశయోదరే
కవచన ద్యౌరనుబింబితే వయా పరిఘా కపటస్ఫుటస్ఫుర త్రప్తిబింబానవలంబి
తాంబుని' ఇతి వైకుంఠస్య విష్ణులోకస్య ద్వీర్భావమివ ద్వీత్వమివయథాపదం ద్వీరుక్తం
భవతి తథా వైకుంఠలోకేపి ద్వీరుక్తోభవత్ తత్ర ఏకః వైకుంఠశబ్దేన అన్య
మధురాశబ్దేన చ ప్రతిపాద్యతే ఇతిభావః అత్ర ప్రత్యాదేశాదిభి. పశ్చాభిరుత్ప్రేక్షాభి
స్తత్తత్సాన్వృత్యం వ్యజ్యతే ఇత్యలంకారేణ వస్తుధ్వని. సకలభోగానుకూలాం
సర్వవిధభోగానుగణాం మధురాం ప్రవిశ్య గత్వా నాగరసంధరీణాం పౌరాంగ
నానాం నయననగినైః సేత్రకమలై కటాక్షపద్మమాలాభి రిత్యర్థః అభ్యర్చ్య
మానః పూజ్యమానః దృశ్యమాన ఇత్యర్థః లాజై. భరితబీజై. అవకీర్ణమాణ.
విక్షిప్తమాణ. నిరన్తరై రవిచ్ఛిన్నైః ఆలోకనశబ్దైః జయజయేత్యాదిశబ్దైః. అభినంద్య
మానః శ్లాఘ్యమానశ్చ సకల యశోదానందనః కృష్ణః స్వీకృతధౌతాం శుకనికాయం
విధృతమకూలజాలం కమపి కంచన రాజకయం రాజసమూహసంబంధినం రాజ్ఞాం
సమూహో రాజకం తస్యేద మిత్యర్థే వృద్ధా చ్ఛః రాజతత్పుత్రతద్దారాదినత్రు
తౌళకమిత్యర్థః యద్వా రాజైవ రాజకం- స్వాధీక. తస్య సంబంధినం రాజకం
నిరైజక మద్రాక్షీ ద్దదర్శ

167

గ|| ఉపసృత్య చ ఏవ మయాచత

ఉపసృత్యేతి|| తం రాజక ముపసృత్య సన్నిధాయ ఏవం వక్ష్యమాణరీత్యా అయాచత
ప్రార్థయామాస

168

శ్లో|| దద్వా యదీదం మృదునో దకూలజాలం విశాలం సుకృతీ తదాన్యాః
యన్నేత్రదోషానమృతావసేకై ర్ఘ్నతో సృణాం యుక్త మిదం తవైవ

దద్వాఇతి|| న. అస్మాకమ్ అస్మభ్యమితివా విశాలం ఏ స్థిరం మృదు మృదుళం
ఇదం దృశ్యమానం దుకూలజాలం తౌమసంచయం దద్వా యది దాన్యసి చేత్
జాతు యదో ర్లిజ్ తగా సుకృతీ కృతార్థః స్వాః భవే. త్వమిత్వస్వాక్షేపః కచ్చర
పటచ్చరాచ్చాదనేన భృశా భిన్నేభ్యోఽస్మభ్యో మృదువిశాలదుకూలజాలం దదత
స్తవ సుకృత మగణితం న్యాదత్యేభావః సత్రపుష్పాదిదానేన యస్తాపిత ఆశీ)

తేభ్య పరమానందం దదాతి తస్య పరమాత్మనో మమ యది త్వం దుకూలవాతా
స్యా సర్వీ తవ సుకృతం కేఁ చర్లనీయమిత్యుచ్యోభావః నను కిమితి మాం రజకం
యాచనీత్యత ఆహ-యదితి-యద్యస్మాత్ నృణాం నేత్రవోషా వస్త్రగతమాలిన్యాది
దోషా 'నేత్రం నాడ్యాం తరోర్ము లేవస్తే' ఇతి విశ్వః అమృతావసేకైః జలసేచనైః
ఘృత అపహరత సవైవ ఇదం దుకూలదాగు యుక్తం సమీచీమ్ నిర్మలాని
దుకూలాని తవైవ సన్ని అస్యేషాన్తు త్వయోపభుజ్యదత్తాని మలినాన్యేవేతి కృత్వా
అస్మభ్యం వస్త్రాణి దాతుం త్వమేవ త్మమ ఇతి భావ వ్యంగ్యార్థస్తు- హేచుద్ర ఇతి
శేష- ఇదం విశాల మపరిమితం మృదుశీతం దుకూలజాలం విషయనిగరణేన అంశు
సంచయం న దద్యా యది ఉష్ణకిరణకిరణంతప్తేష్వస్మాన్తు పాతయసి యదీత్యర్థః
తదా సుకృతీన్యా మహాత్సుకృతం త్వయా సంచితం స్యా దిత్యర్థం యద్యస్మాత్
నృణాం మృనుష్యాణాం నేత్రవోషా భానుకిరణసంఘర్షజన్యా సక్షీదోషా ఆమృ
తానసేకైః కిరణసుధాప్రసారణైః ఘృతః తవైవ ఇదం యుక్తం తృప్తిరణానామేవ
అమృతమయత్వేన సంతాపవారకత్వా దస్మచ్ఛ స్తావాపహరణపూర్వకం సుకృతం
సంపాదయతుం త్వమేవ త్మమో సత్వస్య ఇతిభావ

169

X॥ ఏవం సవినయ మభ్యర్థయమాన మేనం దుర్మనీష ఏష సృకపటం ప్రత్య
వాదీత్

ఏవమితి॥ ఏవం పూర్వోక్తరీత్యా సవినయం వినియ సహిత యధాతథా అభ్యర్థయ
మానం ప్రార్థియ న్న మేనం కృష్ణం దుర్మనీష దుర్బుద్ధి ఏష రజకః సకపటం
సవ్యాజం ప్రత్యవాదీత్ ప్రత్యువాచ

170

శ్లో॥ వినా వసం మీదృశం మృదు పటచ్ఛరం కచ్ఛరం
వనేచర గవాంపతే పృథుక తే కథం రోచ శే
తథాపి పృథివీభుజా పరిగృహీత మేత చ్చిరం
భవత్సంస్మృతం బలా దనుహరిం చ హాహ తవ

వినేతి॥ హేవనేచర కానచారిక వసమృగతుల్యేతి భావ వానప్రస్థాదివద్విరక్త్యా
న తవాయం వనసంచార ఇత్యాహ గవాంపతే ఇతి గోపాలక గాః పాలయ నిత్వం
వనే వనసీతి భావ తత్రాపి నత్వం తరుణ ఇత్యాహ హేపృథుక ఇతి హేశిశో
ఇత్యర్థః తే ఏవం విధాయ తే తుభ్యం 'రుచ్యరానాంప్రియమాణ' ఇతి సంప్రదా
నత్వా చ్చతుర్థీ ఈదృశం ఏతాదృశం మృదు మృదుశం వససం త్మేమం వినా
కచ్ఛరం మలమూషితిం పటచ్ఛరం జీర్ణవస్త్రం కథం రోచతే ప్రియం భవతి నకథ
మవీత్యర్థం విపరీతలక్షణయా- కచ్ఛరపటచ్ఛరధారణ్హాస్య తవ ఈదృశమృదువస్త్ర
ధారిణమనర్హమితి భావ తథాపి ఏనమపి పృథివీభుజ రాజ్ఞా చిరం బహుకాలం
పరిగృహీతం ధృత మేత ద్వసనం తవ అనన్యశం అననుగుణం బలాత్ప్రసవ్యా
అనుహరం వ్రాణాపహరి చ భవతి హాహేతి విన్యయే గోపశిశో. రాజవస్త్రాభిలాషో

మావహ ఇతి భావః కచ్చరపటచ్చరధారణయోగ్యస్య తవ క్షేమధారణ
 స్యతాయాసవాభావే రాజపరిధానదారణశాస్త్రాపాయకారిశ్యేవ నపున
 తీ రజకవివక్షితార్థః ఏవం భగవతి మాత్స్యర్యేణ ప్రయక్తాపి సరస్వతీ
 గౌ భగవన్తం స్తాత్మ్యేవ తథా హి హేవనేచర వనవాసిక్ వనం గతో యద్ధరి
 కయేతేతి భాగవతాత్ సర్వవ్యాపకోఽపి భగవాన్ వనే సులభ స్ఫురణ ఇశ్య
 మా దిదం సంబోధనమ్ వరాహస్మసింహావతారయో ర్వనగోచరత్వాదితి
 నే జలే చరతీతి మత్స్యచతారాభిప్రాయేణ వా యద్వా ఎనశబ్దోఽత్ర గౌణ
 య దురవగాహం వేదాన్తనికురంబం బోధయతి తత్ప్రచరతి | పకాశతే ఇతి వనే
 అథవా వనే బృందావనే చరతీతి వనేచర ఇతి యథార్థకథనమేవాస్తు- బృందా
 హరస్య గుణావహత్వాది- హేగవాంపతే గావో వాచః వేదరూపా. తానాం
 శృతిపరివృథేత్యర్థః సర్వవేదప్రతిపాద్యేతి యాచత్-హేపృథుక పృథు ర్మహాన్
 గ్ధారేక. తత్సంబుద్ధిః 'అణో రణీయా స్మహతో మహీయా నితిశ్రుతే. తే ఏవం
 ను పరమేశ్వరాయ తుభ్యం మృదు ఉదృశం వసనం వివా కచ్చరం పటచ్చరం
 రోచతే- పరిమేశ్వరిస్య లిలామానుషస్య మన్మథమన్మథస్య తవ క్షేమధారణ
 చితం న తు పునరీదృశికచ్చరపటచ్చరధారణమితిభావః నను తర్హి మమయోగ్యం
 లజాలం తద్దిశే తత్ర ఆహ-తథాపి తవ క్షేమధారణయోగ్యత్వేఽపి పృథివీభుజా
 పరిగృహీత మేత త్తవ అనన్యశం జీర్ణత్వాత్ నిర్మాల్యభూతత్వాచ్చేతి భావః
 గ్య మిత్యవిగణయ్య కథంచి దపేక్షణేఽపి బలా దనుహరించ సుఖేన హర్తు
 యం చ భవతి త్వచ్చత్రరాజసంబంధిత్వా దేతస్యేతి భావః హాహేతి శోకే
 శ్వరాయ తే సమర్ప్యం నూతనదుకూలం నాస్తీతి శోచామీతి భావః 171

గ|| ఏవ మతింగూఢం విప్రియజల్పాక మల్పాయుష మేనం ఖరతరనఖరశిఖ
 రేణ సలీల మపాస్తమ స్తకం విధాయ తదనుచరనికరే ప్రతిదిశం పలాయ
 మానే తసియకరతలగళితకుకూలజాలం యథాభిలషిత మాచ్ఛాద్య
 నిజోపయుక్తశేష మనుచరేభ్యో వితీర్య చ పున రన్యతో గత్వా వాయక
 నామాన మాలంకారికం సారూప్యప్రతిపాదనే నానుగృహ్య సుదామనా
 మాన మవగతభగవత్ప్రభావం కమపి మాలాకారిం తత్సమర్పితనానా
 విధసుగంధికుసుమదామసముదాయ మాదానపూర్వకం ప్రసాద్య సమా
 లంబిత విలేపభాజనాం కుబ్జా మబ్జాననా మద్రాక్షీత్

తి|| ఏవ ముక్తరీత్యా అతింగూఢం అత్యస్తగూఢం యథా తథా విప్రియజల్పాక
 రుభాషిణీ మల్పాయుషం స్వల్పాయుష్క మేనం రజకం ఖరతరనఖరశిఖరేణ
 గ్రాగేణ కరణేన సలీలం సవిలాసం యథా తథా అపాస్తమ స్తకం హృతశిరస్కం
 రుక్మత్వా తదనుచరనికరే రజకానుచరసమూహే ప్రతిదిశం సర్వదిశం పలాయ
 నామనే అని చదియగగనమున్ దురగళితకుకూలజాలం యథాభిలషిత మాచ్ఛాద్య

క్షౌమసంతతిం యథాభిషిత్తం యథేచ్ఛ మాచ్ఛాద్య పరిదాయ నిజోపయుక్తశేషం
 విజేన స్వేన ఉపయుక్తా దాచ్ఛాదితాత్ శేష మన్యత్ అనుచరేభ్యః పరిజనాయ
 వితీర్య దత్తా పున స్తతః అన్యతః అన్యత్ర గత్వా వాయకనామానం వాయక
 ఇతి నామ అభిధా యస్య తం అలంకారికం అలంకారే నియుక్తం - తత్ర నియుక్త
 ఇతి రక్ - రస్యేక ఇతీకాదేశః - మృదువస్యాభరణాద్యలంకారైః రాజాన మలం
 కుర్వాణ మిశ్యర్థః సారూప్యప్రతిపాదనేన సారూప్యదానేన అనుగృహ్య సంరక్ష్య
 వాయకార్చితాభరణాదికం గృహీత్వా తస్మై సారూప్యముక్తిరూపం వరం
 దత్వేత్యర్థః అవగతభగవత్ప్రభావం జ్ఞాతకృష్ణమాహాత్మ్యం సుదామనామానం
 సుదామార్చితం కమపి ధ్యం మాలాకారం పుష్పమాలానిర్మాతారం తత్సమ
 ర్పితస్య సుదామదత్తస్య నానావిధసుగంధసుమదామసముదాయస్య బహువిధ
 పరిమళపుష్పమాలాసమూహస్య సరూదానపూర్వకం గృహణపూర్వకం ప్రసాద్య
 అనుగృహ్య తదర్పితమాలాః గృహీత్వా త మనుగృహ్యచేత్యర్థః సమాలంబితవిలేప
 భాజనాం ధృతచన్దనరససాతాం అబ్జాననాం కమలవదనాం కుబ్జాం తన్నామ్నీం
 స్త్రియ మద్యాక్షీత్ దదర్శ-

172

గ|| సా చ యాచితా చక్రధరేణ విరచితతదంగసంగా సానంగా ప్రభూతకాశ్మీ

రమృగమదఘననారసారభేణ గన్ధసారేః తస్యాంగరాగ ముపరచితవతీ

నాచేతి|| సాచ కుబ్జాచ చక్రధరేణ కృష్ణేన యాచితా పార్శ్వితా కించి చ్చన్దనరసం
 మహ్యం డెహేతి పార్శ్విత్యేర్థః సతీ. అత ఏవ విరచితతదంగసంగా కృతకృష్ణదేహ
 సంయోగా చ్చన్దనద్రవలేపనార్ధం శ్రీకృష్ణశరీరం స్పృష్టవతీత్యర్థః అత ఏవ సానంగా
 సమన్మథా త్రిభువనమోహనస్య కృష్ణస్య శరీరసంగే సతి కుబ్జాయా మృధోద్యోకో
 న చిత్ర ఇతి భావః ప్రభూతః అధికః కాశ్మీరీః కుంకుమ మృగమడిః కన్కారీ
 ఘనసారః కర్పూర ఏతేషాం సారిభః పరిమళః యస్య తేన యస్మిం స్తేనేతి వా
 గన్ధసారేణ చన్దనప్రవేణ తస్య కృష్ణస్య అంగరాగం అనులేపనం ఉపరచితవతీ కృత
 వతీ బభూవేతి శేషం యథా ప్రేయసే ప్రియస్య తద్వదితి నానంగత్వవిశేషణేన ధ్వన్యతే

గ|| భగవానః సముదితదయారస స్పృపది కుటిలా మేనా మకుటిలాం విధాయ

సమయాంతరే తదజ్గసజ్గ మజ్జీచకార

భగవానితి|| భగవానపి కృష్ణశ్చ సముదితదయారస ఉత్పన్నకృపారసస్సౌ అత ఏవ
 సపది తదైవ కుటిలాం వక్త్రా మేనాం కుబ్జా మకుటిలాం ఋజ్వీం విధాయ కృత్వా
 సమయాంతరే అన్యస్మిన్ కాలే తదానీ మమయాదితి భావః తదంగసంగం కుబ్జా
 దేహసంయోగం తస్యంభోగమితి యావత్ అంగీచకార అభ్యుజ్జగామ 174

స్థానేహి తత్ || యత్ కుబ్జాంగసంగమః కృష్ణస్యాపేదితి తత్ తదత్యర్థః స్థానే హి
 యుక్తమ్.

శ్లో॥ ధృతవాసుకభావః క్షయం కుభ్యేయ ముచయో కృతి

అనురూపగుణా కేన నేయం సమభివ్యతామ్

ధృతేతి॥ అయం కృష్ణః ధృతవాసుకభావః. ధృతి స్వీకృతః నామనబాః వామ నావతారత్వం హ్రస్వత్వమితి చ యేన క - భవతి ఇయం స్త్రీ కుభ్యా కుభ్యాఖ్యా హ్రస్వేతి చ భవతీతి శేషః అనురూపగుణా వ్యక్తగుణా ఉభయో ర్హ్రస్వత్వాదితి భావః ఇయ ముచయో కుభ్యాఖ్యాయో ర్యుతి ర్యోగ సంయోగ ఇత్యర్థః కేన పురుషేణ న సమభివ్యతామ్ న క్షామ్యతామ్ సర్వైరసి క్షామ్యతే ఏవేత్యర్థ సమాంకారః 'కమం స్యాద్వర్జనం యతి ద్వయో రప్యచురూపయో' రితి లక్షణాత్

175

శ్లో॥ అథ ధనుస్సవిధం మధుసూదన సమదిగమ్య రటత్స్వసి రక్షిషు

త్వరిత మాదిత సజ్య మథ వ్యథా దవీశరం సమధత్త బభంజ చ

అథేతి॥ అథ ఏనం దుకులభూషణాదిధారణానంతరం మధుసూదనః కృష్ణః సవీధం సమీప మిథాత్ చాపసమీపం సమదిగమ్య గత్వా రక్షిషు పాలకేషు రటత్స్వసి శబ్దాయమానేష్యసి త్వరితం ద్రుతం ధనుః చాప మాదిత జగ్రాహ అథ తతః సజ్యం సమార్జికం వ్యథాత్ చకార ధనురిత్యేవ - శిరమసి బాణం చ సమధత్త సందధే ధనుషీతి శేష - బభంజ చ భగ్నం చకార ధనురిత్యేవాత్రాస్తేతి అత్ర బహ్వీనాం క్రియాణాం యావదప్యా త్సముచ్చయాలంకారః 'బహూనాం యుగప ద్భావ భాజాం గుంభ స్సముచ్చయ ఇతి లక్షణాత్ తేన చ భగవతో ధనుర్విద్యాలాఘవం వ్యజ్యతే

176

సాంప్రత మేతత్॥ ఏత ద్ధనుర్విదేశనం సాంప్రతం యుక్త మిత్యర్థః

లవ॥ యోగ్యతామేవ దర్శయతి అపీతి

శ్లో॥ అపి పృథువంశసముద్ధో గురుగణనమోఽసి గకధం స్యాత్

భగ్నమహత్తరకాష్ట మార్గణసంరంభ మసహమానోఽసౌ

అపీతి॥ పృథువంశసముద్ధ మహత్తరవేషిత్వతోఽపి 'వంశో వేణో కులే వర్గ' ఇతి విశ్లేః గురుగణనమోఽసి గురుణా ఆతిశయేన గుణేన మార్వా నమోఽసి సన్న తోఽసి మార్గణసంరంభం బాణాడంబర మసహమానః అమర్షణం అసౌ చాప భగ్నమహత్తరకాష్ట భగ్నం తృటిగం మహత్తరం పృథుకాష్టం దారు యస్య సః భగ్నచేణ రిత్తర్థ మార్వీమాత్రశేష ఇతి భావః కథం స్యాత్ కథం న భవేత్ అపితు భవేదేవేత్యర్థః అత్ర మహానసి చాపో భగ్న స్యాదితి వాక్యార్థస్య మార్గణ సంరంభాసహాయూపపదార్థపేక్షుత్వా త్కావ్యలింగ మలంకార వ్యంగ్యార్థస్య పృథువంశసముద్ధోఽసి మహాకవీశోఽసి గురుగణనమోఽసి శ్రేష్ఠగుణై ర్మోఽసి సుగుణవత్త్వేన విసీతిః - పీత్వర్థ మార్గణసంరంభం యాచకాడంబర మసహమా నోఽసౌ పుమాన్ భగ్నమహత్తరకాష్ట సప్తాతిశయోత్కర్షః 'మార్గణే యాచకార్థ

నావితి కామ్యత్కర్తే సితౌ దిశీతి 'చామరః కథం నన్యాత్ మహాకలీనోఽ' గుణవా
సః విభీతోఽసి దాత్మత్వాభావే లుబ్ధ ఇత్యపహస్య స్వాస్విదిత్యర్థః 177

గ|| అనంతర మశనిపాతప్రాక్కాలికజీమూతగర్జితప్రాగ్భరప్రతిభలోద్భుతధను
ర్భంగఘోషనిబిశిషే జగదండకరండపిచండే గృహ్యతా మయం నిగృ
హ్యతా మయమితి త్వరిత మాప తతః కార్ముకపరిపాలకా శరాసన
శకలేన శకలితా నాథాయ తిన్నిశమనవివశాయం భోజరాజమపి
తృణాయ మన్యమానౌ సమాసాదితానందౌ వసుదేవనందనౌ పుటభేదన
సంపదం సంపూర్ణతయా నిర్వర్ణ్య పున స్వావాస మావసతామ్

అనన్తరమితి|| అనన్తరం ధరుర్భంగానన్తమ్ జగదండకరండపిచండే జగన్మయోఽండః
జగదండ బ్రహ్మాండ ఇత్యర్థః సవన కరండో భాండం తస్య పిచండః ఉదరం
తస్మిన్ 'పిచంశకుక్షే జరరే' త్యమరః అశనిపాతప్రాక్కాలికస్య వజ్రపాతా త్సూర్య
సమయభవస్య జీమూతగర్జితప్రాగ్భరస్య మేఘనినదాతిశయస్య ప్రతిభలేన ప్రతి
మలేన తత్తుల్యేనేత్యర్థః ఉద్భుతధనుర్భంగఘోషేణ అతిశయచాపవిదళనధ్వనినా నిబి
శిషే వ్యాప్తే సతి అయం చాపభండక కృష్ణ గృహ్యతాం స్వీక్రియతాం అయం
కృష్ణ నిగృహ్యతాం బహ్యతామ్ ఇత్యేవం వదతి ఇతి శేషః త్వరితం ద్వితీ మాప
తతః అభిగుంఢ ముగచ్ఛత కార్ముకపరిపాలకా చాపరక్షిణః శరాసనశకలేన
చాపఖండేన శకలితా విదారితౌ నాథాయ కృత్వా తిన్నిశమనాత్ తస్యా చాప
తత్సూలకధంగవాత్తాయా నిశమనం శ్రవణం తస్మాద్ధేతోః తేన హేతునేతి వా
వివశాశయం పరవశహృదయం భోజరాజమపి కంసమపి తృణాయ మాన్యమనౌ
తృణం మన్యమానౌ 'మన్యకర్మణ్యనాదరే' ఇతి చతుర్థి సమాసాదితానందౌ ప్రాప్త
మౌదౌ వసుదేవనందనౌ రామకృష్ణౌ పుటభేదనసంపదం పత్తనసంపత్తిం సంపూర్ణ
తయాసాకల్యేన నిర్వర్ణ్య దృష్ట్వా పునః భూయః స్వావాసం స్వనివాసం మధురానగర
ప్రాస్తమిత్వర్థ ఆవసతామ్ అధిష్ఠితవంతౌ బభూవతు- 178

గ|| కంసోఽసి తదాకర్ణ్య కర్ణపరుషం యావత్తమిసృ మనుజ్ఞత జాగరః

ప్రభాతే మల్లాహవమహోత్సవ మకల్పయత్

కంసోఽపేతి|| కం శ్చ కర్ణపరుషం శృతికటు తత్కృష్ణచరిత్ర మౌకర్ణ్య చార
సకాశాత్ శ్రుత్వా యావత్తమిసృ రాత్రిపరిసమాప్తిపర్యంతం అనుజ్ఞతజాగరః
అత్యస్తజాగరః చింతయా ఆలబ్ధిదృ ఇత్యర్థః సక ప్రభాతే ప్రాతః మల్లాహవ
మహోత్సవం మల్లయుద్ధరూపం మహోత్సవ మకల్పయత్ కల్పయామాస- 179

శ్లో|| తత స్సపది దుందుభిధ్వని రభూ దభూతోపమ

స్త మంబుధరడంబరం కతిచి దూచు రన్యే పునః

ప్రచండగరుడధ్వజక్షితధన్వఘోష స్ఫుట

స్మహండజరరక్షరత్ప్రచురభాహ్యనిరారవమ్

తత ఇతి॥ తతః మల్లాహవకల్పనానన్తరం సపది తత్త్వణమేవ అభూతోపమ అచపమః
దుందుభిధ్వనిః రణభరీన్వన. అభూత్ జజ్జ- రణహ్రంభ ప్రితిపత్నాహ్వనాయ రణ
భరీం కుర్వంతి ప్రిసిద్ధి తం భరీరవం కతచి క్షేచిజ్జనాః అంబుధరడంబరం మేఘ
గరిత మూచుః అబ్జివక్ అన్యే పు. అన్యేతు ప్రిచండఉద్భటోఽయగరుడధ్వజః
కృష్ణః తేన క్షపితస్య భంజితస్య ధన్వన చాపస్య ఘోషేణ ధ్వనినా హేతునా
స్ఫుటతః విదీర్ణాత్ మహండజరాత్ బ్రహ్మాండరాత్ స్ఫుటతో మహండస్య
జరాదితి వా క్షరత స్పృవత. ప్రచురస్య అతిశయస్య బాహ్యస్య బ్రహ్మాండా దృషి
రావరణభూతస్య నీరస్య జలస్య ఆరవః ధ్వని. తమితి సమాసః తమూచుడి- పూర్వ
పదాభ్యా మన్వయ శ్రీకృష్ణవిధ్వంసధన్వరోషేణ బ్రహ్మాండ విద- తే సశి తదా
వరుణో దకమధః పత త్సత్ ఏవం శబ్దాయతే ఇతి తేమా మాశయః ఉల్లేఖాలం
కార 'బహుభి ర్బహుధోల్లేఖా దేకస్యోల్లేఖ ఇవ్యతే ఇతి లక్షణాత్ 180

శ్లో॥ ఆహూతావివ సన్నేహం దుందుభిధ్వనినాఽమునా

తా వగాతాం సకుతుకౌ చేలు రాగరికా అపి

ఆహూతావితి॥ అమునా దుందుభిధ్వనినా భరీరవేణ సన్నేహం యథా తిథా సప్రేమ
యథా తథా ఆహూతా వా కారితా వివేత్సుత్సేత్సా తౌ రామకృష్ణా సకుతుకౌ
సోల్లాసా సంతౌ యుద్ధలాభాదితి భావః అగాతామ్ యయుతు. రణం గ ముద్దిశ్యేతి
శేషః నాగరికా అపి పురజనా శ్చ చేలు. ప్రితిస్థిరే తద్రణమహోత్సవదర్శనార్థమితి
భావః- 181

గ॥ గత్వా చ నగరం రంగద్వారి వినివేశిత మంబస్తాధిస్థితం కువలయపీఠ
నామానం మదావళ మవలోక్య పంధాన మలభమాన స్తమాధోరణమేవ
మవోచత్-

గత్వేతి॥ నగరం మధురాం గత్వా ప్రవిశ్య చ రంగద్వారి రణరంగద్వారే నివేశితం
స్థాపితం అంబస్తాధిస్థితం వేశ్యాయాం వివా దుదితోఽంబష ఇత్యుచ్యతే యథా
అమరః 'అంబస్తా వేశ్యా ద్విజన్మనో' రితి అంబస్తేన ధిష్ఠిత మారూఢం కువలయా
పీఠ ఇతి నామ నామధేయం యస్య తం మదావళం మదగజ మవలోక్య దృష్ట్వా
పంధానం మార్గ మలభమానః అనధిగచ్ఛత్ తం అధోరణం గజయంతార మంభష్ట
మేవం వత్సమాణకీత్యా అవోచత్ జగాద కృష్ణ ఇతి కర్తు శ్శేష. 182

శ్లో॥ నాంగీకరోషి మమ చే ద్ధతి మజ్జతాయా

హాని ర్న మే శమనమందిరభాగభాక్య్యా

స్యా ద్వారణే కిము తథా తవ శక్తి రేష

స్వాత్మావబోధవిధురస్య వృధాభ్రమస్తే

నీతి॥ అజ్ఞతాయా. మూఢత్వా ద్దేహోః అస్మద్బాహుబల మజ్ఞత్వేత్సర్వ. మమ
గతిం గమనం నాంగీకరోషి ప్రతిబధ్నాసి చేత్ మే హాని క్షతి న నాస్తి తమిత్యా

శమనమందిరభాగభాగ్ యమచిత్రం సదేశం గతం. స్వా భవః మిరివ్య
 త్త. నిదా హననమయే తన వారణ గత శ కి స్వామర్థ్యం స్వాత్మియ, గజో
 వాయు ట్టిమిత్తర్థ స్వాత్మావబోధవిధుల స్వాత్మన స్వస్వ అవబోధో
 వాయు మేతావద్దల ఇతి స్వశ క్తజ్ఞాన మిత్యర్థః- తేన విధురస్య రహితస్య
 స్వబలసర లాభిజ్ఞ స్వేత్తర్థః- తే తవ పష భ్రమ. కృష్ణం నివార్య గజో మాం
 తాదే త్త స్వా భాగిని వృథా వ్యర్థ స గజ స్త్వ ముంచిత్ర-ర ఇతిభావః.
 స్వాత్మియ అజ్ఞతాయా. అవిద్యావృత్తిత్వాత్ మమ పరమాత్మన. గతిం జ్ఞానం
 నాంగీరోషి స్వీకరోషి యది మాం స ధ్యాయసి చేదిత్తర్థః మాం స జానాసి
 చేది వా- యోగమాగ్రే జ్ఞానమాగ్రే వా తవ భివివేషో నస్యాచ్ఛేత్ ఇతి భావ. మే
 త్త యథా స్వాత్మస్య నిధే రజ్జానే గృహిణ ఏన దారిద్ర్యరూపహాని ర్నతు
 నిధే. త్వదితి భావః- తన తు హని ర సేత్వాహ- శమనమందిరభాగభాగ్ క్వాస్య ఇతి
 యమనూతా మమభవిష్యసత్త్వే తదా యాతే- మయే వారణే నివారణే తవ
 శ- స్వా త్మియ మాం సయోతయతేతి యమభూ- స్నివారియతుం త్వం
 శ- స్వా త్మియ కిమిత్యర్థ స్వాత్మావబోధవిధుల స్వస్వరూపజ్ఞానశూన్యస్య తే
 నివాయం బ్రహ్మ దేహదారాది మ్వాత్మత్వాత్మయత్వరూపభ్రాన్తి వృథా అనర్థా
 నిహ ఇతిర్థః

183

గ|| ఏవ మరుంతుదిభాషణరోషణాధోరణ ప్రేరణపరికుపితమచసి సంముఖ మభి
 పతతి కీనాశపాశనికాశేన శుండాదండేన ధృతవతి కుంజరే సచమత్కార
 మున్మోచ్య చరణతలే నిలీయ త్తత్రాపి కరం ప్రసారితవతి సలీలం
 లాంగూల మవలంబ్య జంఘాసమీరసమీరితలఘుతూలలీలయా శౌరి
 రేనం మారం ప్రేరితవాక్

ఏవమితిఏవం పూర్వోక్తా విరుంతునిభాషణాత్ మర్మచ్ఛేదక శ్రికృష్ణవచనా ధేతోః
 రోషణస్య నిసర్గ అధారణ్య గజయన్తు ప్రేరణేన చోదనేన హేతునా అంకుశ
 నికాశిత- వావః పరికి సతి మతిరోషణం మనో హృదయం యస్య తస్మిన్ కుంజరే
 కిం కి- కే సంముఖ మభిముఖ మభిపతతి ఆగచ్ఛతి సతి కీనాశపాశనికాశేన యమ
 వా- స్మిశేన కేండాదండేన శుండాకరో దండ ఇవ శుండాదండ ఇత్యుపమిత
 వచన- కే- ధృతవతి శ్రీకృష్ణం గృహీతవతి చ సతి- అత్రాపతతిధృతవతీత్యనయో
 శ- కే- యో- కే- ఆపతనభారణయో రుభయో ర్వర్తమానసమకాలికత్వం
 క- కే- కే- నిరుదమ్ ఆపతనాన చరకాలికత్వా ధారణస్య తస్మాత్ ఆపత్యధృత
 వతీత వక్తవ్యే- ఆ- ఆయం విరుదన్తిరేశః గజస్య లాఘవాతిశయం ద్యోతయతి- సము
 చ్చమీ- కారి- లక్షణ- మ్ సచమత్కారం సనైదగ్ధ్య మున్మోచ్య గజశుండా
 క- గ- దా- తా- నా- మో- చు- త్వే- త్త- చరణతలే గజపాదాన్తరాశే నిలీయ లీనో
 త- త్వా- త్రా- పి- పా- దా- స్త- రే- కరం శుండాం ప్రసారితవతి వ్యాపారయతి సతి

కుంజరే ఇతి పదస్యాత్రాశ్చన్వయః శ్రీకృష్ణగ్రహణార్థమితి భావః. సలీలం సవిలాసం
యథాతథాలాంగులం పుచ్చమవలంబ్య ధృత్వా అర్థా త్కుంజరస్యేత్యేవ జంఝా
సమీరణ జంఝావాయునా సమీరితస్య నున్నస్య లఘున స్నాన్య పిచోర్లీలయా
విలాసేన జంఝాసమీర స్నానమివేత్యర్థః-నిర్భీనాలంకార శౌరి కృష్ణ ఏనం గజమ్
మారం ప్రేరితవాక్ చిత్తేష- 184

గ|| పున రేన మతిరోమా దభివతంతి మభితి. పరిభ్రమ న్నంతరాంతర మేవ
నిహత్య స్వయమతాడితో నితాంతపరిశ్రాంత మాధాయ కరే గృహీత్వా
భూమా వపాతయత్

పునరితి|| పున ర్భూయ. అతిరోమా దత్యన్తకోపాత్ అభివతంత మభిముఖ మాగచ్ఛంత
మేనం గజం అభితి స్పర్శితః పరిధ్రమక్ ఉచ్చైర్భ్రమక్ శౌరితి పూర్వగద్యా
దత్రాన్వయః స్వయ మతాడిత ఏవ గజేన అనభివత ఏవ అన్తరా నరే మధ్యేమధ్యే
నిహత్య హత్వా నితాంతపరిశ్రాంత మతివివశి మాధాయ కృత్వా కరే శుండాయాం
గృహీత్వా ధృత్వా భూమా భూమి అపాతయత్ వాతయామాస- 185

గ|| ఉత్పాటితేన తదీయదంతేనైవ సమూలఘాత మవధీచ్ఛ
ఉత్పాటితేనతి|| ఉత్పాటితేన ఉన్మూలితేన తదీయదంతేనైవ గజదంతేనైవ సమూలఘాత
మవధీత్ నిర్మూలం ధ్వంసయామాస మారయామాసేత్యర్థ 'సమూలాకృతజవేషు
హనకృత్ గ్రహ' ఇతి ణముల్ - 'కపాదిషు యథావిధ్యనుప్రయోగ ఇతి హస్తే రను
ప్రయోగ. తస్య 'హనోవధలిజి' 'లుజిచ' ఇతి వధాదేశశ్చ అత్ర య ఏవ దంతో
గజస్య శోభాహేతు రభూ త్సురా స ఏవాధునా మరణ హేతు రభవదితి వివమా
లంకారః ప్రతియతే- 186

శ్లో|| హరి ర్భంతు కిశోరోఽపి కరిణం కిమిహద్భుతమ్

త్రాతో మతంగజోఽనేన చిత్రం పున రిదం పరిమ్

హరిరితి|| కిశోరోఽపి శిశురపి అయం హరి. కృష్ణ. సింహశ్చ 'యమానిలేంద్రచంద్రార్చ
విష్ణుసింహంశు వాజిషు శుకాహికపభేకేషుహరిర్నాకపలేత్రిషు' ఇత్యభిధానాత్ కరిణం
గజం హన్తు సంహరతు- ఇహ అస్మిక్ విషయే అద్భుత మాశ్చర్యం కిమ సి నకిమపి
కృష్ణస్య పరమేశ్వరత్వా త్కుంజరయూషీడాభిధగజమాత్రహననం నాద్భుత మిత్యేకో
భావః ఆబాల్యాత్సింహానాం గజహననం చ నాద్భుత మిత్యన్యోభావః అథ అద్భుత
మేవ దర్శయతి త్రాత ఇతి- అచెన హరిణా కృష్ణేన సింహేన చ మతంగజం గజేంద్రః
మదగజశ్చ త్రాత. రక్షితి. ఇతీనం పునః ఇదన్తు పర మధికం చిత్ర మద్భుతం భవ
తీతి శేషః- సింహస్య మదగజత్రాణాం విరుద్ధమితి భావః- విరోధాభానాలంకారః- 187

శ్లో|| ఆదాయ దంతినో దంతం కీర్తిం మూర్తా మివాత్మనః

రంగం హరి రగా దాశు బలోఽపి బలీనాం వరః

అదాయేతి|| హరి. కృష్ణ. ఆత్మన స్వసంబంధినీ మూర్తాం మూర్తిభూతాం సరూపా

మిత్యర్థః క్షేర్తిం యశ ఇవేత్సు తేన్ద్రా ప్థితం దన్దినో గజస్య దన్తం రదన మాదాయ
గృహీత్వా ఆశు దృతం రంగం ఆహవప్రదేశ మగాత్ యయా తథా ఒలినాం
ఒలవతాం వరః అగ్రేరం. బలోఽపి బలధద్రీశ్చ ఆశు రంగ మగాదితి పదత్ర
యస్యా తాప్యన్వయః-

తతిః॥ రంగప్రవేశానన్తర మిత్యర్థ

అవ| అథ ద్వాభ్యాం రామకృష్ణౌ వర్ణయతి కామిన్య ఇత్యాదిభ్యామ్-

శ్లో॥ కామిన్యః కుసుమాశ్రువిభ్రమర్పునీసర్వస్వసారాస్పదం
సంసారాహితశోకశీర్ణహృదయాః కారుణ్యవారాన్నిధిమ్
మల్లా. కల్పవిరామకాలవిలసత్కలాగ్నిరుద్రాకృతిమ్
ముగ్ధం దుగ్ధగళం శిశుం చ పితరౌ గోవా స్సఖాయం స్వకమ్

శ్లో॥ తత్త్వం దుర్గమమాగమాగమశిఖాశాఖాప్రవాళం బుధా
కింసా కాల మకాలజం శ్లోకమలాలీలాపలాయావహమ్
సారం కించన పూర్ణపాత్రే మపరే గోపై స్సమర్ప్యం విభో
శ్శౌరిం రంగగతం తదా బుబధిరే రామం చ కామోఽమమ్

కామిన్య ఇతి॥ తదా తదానీం రంగగతం రంగప్రతిష్ఠం కామోపమం మన్మథతుల్యం
శౌరిం కృష్ణం రామం బలరామం చ కామిన్యః తరుణ్యో కుసుమాశ్రువిభ్రమ
ర్పునీసర్వస్వసారాస్పదం కుసుమాశ్రుస్య మన్మథస్య యా విభ్రమర్పురీ విలాస
ప్రవాహం. పైన సర్వస్వం సమస్తధనం తస్యా స్పర్వస్వమితి వా- తస్య మన్మథధన
భూతసర్వవిభ్రమర్పుర్యా ఇత్యర్థం య స్సారి. స్థరాశి. తస్య ఆస్పదం స్థానం మన్మథ
విభ్రమసమూహానిధిమితి యావత్-బుబధిరే మేచిరే సర్వాపి మన్మథవిభ్రమర్పురీ
అత్రైవ విశ్రాంతి ఉత్పేక్షితవత్వం మన్మథవత్సానం చిత్తక్షోభకత్వా దనయో
రితి భావ. ఏతేన శృంగారిరసనిధిత్వ మయో ర్వ్యజ్యతే తథా సంసారాహితశోక
శీర్ణహృదయా. సంసారాహితశోకేన నానారికిదుఃఖేన శీర్ణమ్ విదీర్ణం హృదయం
మహో యేషా నే నిసారసంసారనిర్విణ్ణ ఇర్విణ్ణ ఇదమాది సప్రవాక్యేషు శౌరిం
రామం చ బుబధిరే ఇతి పదత్రయన్యాన్వయో వేద్య - కారుణ్యవారాన్నిధిం
దయాసముద్గ్రం 'తత్సరుషే కృతిబహుళ' మిత్యలుక్ కరుణాసముద్రోఽయం కరు
ణయాస్మాక్ సంసారశోకసాగరా దుత్తారయవ్యతీతి తే మేనిరే ఇతి భావ.
ఏతేన కరుణారసనిధిత్వం వ్యజ్యతే - తథా మల్లా. చాణూరాదయోభటాః
కల్పవిరామకాలవిలసత్కలాగ్నిరుద్రాకృతిం కల్పవిరామకాలే ప్రళయకాలే విలసత్
విజృంభమాణః యః కాలాగ్నిరుద్రః ప్రళయాగ్నితుల్యో రుద్రః తస్యైవ ఆకృతి
రాకారో యస్య తం-యద్వా విలసత్ య. కాలాగ్నిః తద్వైదుద్రా భయంకరా
ఆకృతి ర్యస్య తం న కేవల మస్మాకం కిన్తు సర్వస్యాపి జగతోనాశహేతు. కాలాగ్ని
రుద్రవనాయమితి తే మేనిరే ఇతిభావః ఏతేన రాద్రాదిపంచరసనిధిత్వం వ్యజ్యతే.

తథా పితరా దేవకీవసుదేవౌ మృగం సుందరం దుగ్ధగళం క్షీరకంఠం శిశుం బాలం
స్తనంధయ మిత్యర్థః ఏతద్దర్శనేన దేవక్య స్త్ర్యక్షరణాత్ వసుదేవస్య హృదయ
ప్రవణాచ్చ ఏతో స్తన్యం పాయునుతుం అంకమారోపితుం చ తౌ వాచంతత్ర ఇతి
భావః ఏతేన వత్సలరసవిధిత్వం వ్యజ్యతే. గోపాః గోపాలకా స్వకం స్వీయం
సఖాయం సుహృదం సఖేష తేషా మాహ్లాదక శ్చకాశే ఇతిభావః ఏతేన హాస్యరస
విధిత్వం వ్యజ్యతే పరమేశ్వరస్య గోపైస్సహ క్రిడన మపహాస్యం హి తథా బుధాః
విద్వాంసః ఆగమాగమశిఖాశాస్త్రాపవాళం ఆగమా వేదాపవ అగమా స్తవ. తేషాం
శిఖాశాఖాసు అగ్రశాఖాసు ఉపనిషత్స్విత్యర్థం ప్రవాళం పల్లవం ఉపనిషదేకగోచర
మిత్యర్థః అత ఏవ దుర్గమం దుర్విజ్ఞేయం తత్త్వం వస్తు బ్రహ్మేతి యావత్ నాటౌ
త్సరబ్రహ్మైవాదాయం లీలయా మానుష వేషభృత్వతీయతే ఇతి తద్యాధార్థ్యం బుధా
జ్ఞాతవంతఇతి భావః ఆనేన శాచరసవిధిత్వం వ్యజ్యతే-తథా కంఠః స్వకమలాలీలా
పలాయావహం స్వస్య కమలా సంపత్ తస్యా లీలాపలాయ విలాసపలాయనం తస్య
ఆవహం సంపాదకం అకాలజం అకాలికం కాలం మృత్యు మమృత్యు మిత్యర్థః
బుబుధేఇతి వచనపరిణామేన యోజ్యమ్ అస్మత్సంపద్విగ్రాహక. అస్మద్విగ్రాహక శ్చాయ
మితి కంఠ ఏవం దృష్ట్వా బిభేత్సిస్మేతిభావః అతఏవానేన భయానకరసవిధిత్వం
వ్యజ్యతే అపరే సామూన్యజనాః విభో కంఠస్య గోపై ర్నందాదిభి స్సమర్ప్యం
అర్పితుం యోగ్యం సారం శ్రేష్ఠం కించర కించి దనిర్వాచ్యం పూర్ణపాత్రం అతి
శ్లాఘ్య ముపాయనమ్ బుబుధిరే ఇత్యన్వయః-అపూర్వమద్భుతం వస్తు హి రాజ్ఞే
సమర్ప్యతే-తతః నందాదయో గోపా. పూర్ణపాత్రత్వేన ఏతదర్శకయుగళం రాజ్ఞే
కంసాయ అర్పయతి కిమితి మేవిరే ఇతిభావః అతఏవానేన అద్భుతరసవిధిత్వం
వ్యజ్యతే ఉల్లేఖాలంకారః-లక్షణస్తాకమ్

189-190

శ్లో॥ సప్రేమసల్లపితు మన్వయితుం నిరోద్ధు
మాలింగితుం రమయితుం పరిచుంబితుం చ
కా వా తదా యువతయో న త మాయతంత
పాపా త్రపా వ్యధిత కిం తు తదంతరాయమ్

సప్రేమేతి॥ తదా కావా యువతయః కా స్థురణ్యః తం కృష్ణం సప్రేమ సన్నేహం
సల్లపితుం భాషితుం శ్రీకృష్ణేన సహ సప్రేమసల్లాపం కర్తు మిత్యర్థః అన్వయితు
మనుగన్తుం నిరోద్ధుం యుద్ధాన్నివారయితుం సుకుమారశరీరక్షతిభయాదిభిభావ.
అలింగితు మాశ్లేషంకర్తుం రమయితుం క్రిడయితుం పరిచుంబితుం పరితః ముఖ
కపోలాదిషు సర్వత్ర చుంబితుం చ నాయత స్తయత్నం న కృతివత్సః-సర్వాఅప్యయత
స్త్రైవేత్యర్థః నను తర్హి కత స్తథా తదాన చక్రు రత ఆహ-కిన్తు పాపా దుష్టా త్రపా
లజ్జా తదంతరాయం తత్కృతివిఘ్నం వ్యధిత చకార లజ్జయా సల్లాపాదికం నకృత
వత్స ఇతిభావః. కామిన్యః కుసుమాస్త్రవిభమరుహీసర్వస్వసారాస్పదమితి సంతే

పత ఉక్తవనోఽత్ర ఉత్సాహ త్కలి విస్తృత ముక్త ఇతి నాత్ర పునరుక్తిదోష
లేశావకాశే అత్ర అయత స్తత్యనేన మనసా స్థలలాప అనుజగామ రురోధే త్యాది
ప్రతీతే స్పృహత్యా త్పముచ్చయాలంకారో వ్యజ్యతే 191

గ|| కంసస్య తు సంభూతసి త్తవికృతే ర్మధురరస ఇవ మధుసూదనః కటు
రజాయత

కంసస్యేతి|| సంభూతసి త్తవికృతే. ఉత్పన్నసి త్తరోగవికారస్య పురుషస్య మధురరస
ఇవ మధురాఖ్యరసవిశేషవత్ కంసస్య తు మధుసూదన కృష్ణ. కటు అసహ్యం
అజాయత అభవత్ పి త్తదోషగ్రస్తజహ్వస్య మధురోఽపి రస కటుచ్ఛవతీతి ప్రసిద్ధమ్
ఉపమాలంకారః 192

శ్లో|| తాదృజ్మహా కిమపి శాంతిరనైకసార

మానందనాండమపి సంస్కరతాం జనానామ్

చేతో ద్రవత్యభిముఖం పరిపశ్యతోఽస్య

హా హంత దుస్సహతరం కథమేత దానీత్

తాదృగీతి|| శాంతిరనైకసారం శమరప్రధానం ఆనందసాన్ధ్యం ప్రమోద
మయం కిమప్యవిర్వాచ్యం తాదృ గతిప్రసిద్ధం పూర్వోకవిధిమితి నా
మహాః తేజః అర్థాత్కృష్టం సంస్కరతామపి ధ్యాయతా మపి జనానాం చేతః చిత్తం
ద్రవతి ఆర్ద్రం భవతి పరమానందసమద్రవగ్నం భవతీత్యర్థం. ఏత స్రవహ. అభిముఖం
అగ్రే పరిపశ్యతోఽపి సాకల్యేన నిరీక్షమాణస్యాపి అప్య కంసస్య దుస్సహతరం
అత్యసహ్యం కథం కథంవా ఆనీ దభవత్. హా హంతేతి ఖేదాతిశయే - సంస్కరతామపి
యచ్చిత్తద్రవజవకం తత్పశ్యతా మత్యానందకరమేవ భవితవ్యమితి స్థితే ప్రత్యుత
అత్యసహ్య మిద మానీదితి తత్ర హేతు ర్నజ్ఞాయతే అహా కంసస్య మాధ్యమితి
భావః 193

గ|| అథ నందసునందాదీ నాభీరాణాం సమర్పితోపహారా నపరానపి రాజ

పురుషా నతిలంబితావలోకనకుతూహలా నేకత్ర మంచాంచలే సముప

వేశ్య స్వయమపి భావినీ మూర్ఖగతి మాసూచయన్నిన కంచి దుచ్చ

తరం మంచ మధిశయానం కం సస్యమవతన్ధి

అథేతి|| అథ తత కంస సమర్పితోపహారాణాం దత్తిబలీణాం నందసునందాదీణాం నందః
సునందో నందాని జః తౌ ఆచీ యేషాస్తే నందసునందాదయః తాణాం ఆభీరాణాం గోపాణాం
అతిలంబితావలోకనకుతూహలాణాం ధృతిదిర్ఘచకుతుకాణాం శ్రీకృష్ణమల్లసంగరదర్శన
కుతూహలాదాగతా నిత్యర్థః అపరా నన్యాణాం రాజపురుషా నపి రాజః పురుషా
రాజపురుషాః తాణాం రాజసంబంధినోఽమాత్యాదీణాం జనా నిత్యర్థః ఏతాంశ్చ ఏకత్ర
ఏకస్మిన్ మంచాంచలే మంచప్రదేశే సముపవేశ్య స్థాపయిత్వా స్వయమపి స్వయంచ
భావినీం భవిష్య న్నిం ఊర్ధ్వగతిం ఊర్ధ్వలోకగమనంనహి భగవతా హతస్య అధో

లోకప్రాప్తి రితి భావః. ఆసూచయన్నివ వ్యంజయన్నివేత్సుత్రేతా. కంచి దుచ్చ
తరం అత్యున్నతం మంచ మాసన మధిశయానస్సౌ అధిష్ఠితస్సౌ. 'అధిష్ఠానాసా'
మిత్యాధారస్య కర్మత్వమ్. సమవతస్థే తస్మా మంచే నిషసాదేత్సర్థః. 'సమవప్'విభ్యస్'
ఇత్యాత్మనేపదమ్. యష్మాసునకృష్ణ్యథస్థేషు సత్సయథాద్య మమ ఊర్ధ్వమంచగతి
స్తథేవ ఊర్ధ్వలోకగతి రపి భవిష్యతీతి సూచయన్నివ ఉచ్చమంచ మధిశావిశ్య
త్రేతాతిశయః-

194

అవ॥ అథ కవి స్త్రుతీయవిలాససమాప్తిం కథయతి యస్మిన్నితి.

శ్లో॥ యస్మి న్నంకరదారసారభజరీజృంభితకూటచ్చహ
పాతాః కల్పలతావితానసుమనోగుంభః ప్రియంభావుకాః
తస్యాసౌ నవకాళిదాసవిదుషః కావ్యే తృతీయోఽప్యసౌ
చంపూనామని ధీమతాం కృతసముల్లాసోవిలాసోఽగమత్.

యస్మిన్నితి॥ పూర్వార్థో వ్యాఖ్యాత ఏవ-తస్య నవకాళిదాసవిదుష శ్చంపూనామని
కావ్యే ధీమతాం కృతసముల్లాస స్త్రుతీయోఽసౌ విలాసోఽగమ దిత్యన్వయః-

ఇతి శ్రీభాగవతచంపూవ్యాఖ్యానే మందరాఖ్యానే

తృ తీ యో వి లా సః

శ్రీ హ య గీ వా ర్ష ణ స్తు

శ్రీ చంపూ భాగవతే

చతుర్థో విలాసః

అథ చంపూభాగవతవ్యాఖ్యానే మందరాఖ్యానే చతుర్థోవిలాసః ప్రారభ్యతే -
అవ! తృతీయేవిలాసే మల్లావావమహోత్సవదర్శనార్థం ససభ్యః కంసః మంచమధిశ-
యాన స్సమవతీస్థే ఇత్యుక్తమ్-తమేవ మహోత్సవం చతుర్థవిలాసప్రారంభే వర్ణయితు-
ముష్కమతే-

శ్లో॥ చాణూరో హరి మధ సాదరో నియుద్ధే
సంముహ్య నిద మవద ద్బలావలేపాత్
సవ్యక్తం సహజబలాశ్రితేఽపి తస్మి
స్మన్వానో బలవిరహం కథం న మూఢః

చాణూరఇతి! అథ తతః నియుద్ధే బాహుయుద్ధే సాదరః సప్రీతి శృంగారః బలావ-
లేపాత్ బలగర్వాత్ సంముహ్య మోహం ప్రాప్నువన్ మూఢో భూత్వేత్యర్థః
హరిం కృష్ణం ప్రతి ఇదం సత్యమాణ మవశాత్ జగాద మూఢత్వమేవ వ్యతిరేక-
ముఖేన ద్రఢయతి వ్యక్తం ప్రకటితం యథాతథా సహజబలాశ్రితేఽపి సహజా భ్రాతా-
యో బలః రామః తేనాశ్రితే యుక్తే స్వాభావికబలయుక్తే ఇతి చ - ఏవంవిధేఽపి
తస్మిన్ శ్రీకృష్ణే బలవిరహం రామవియోగం దుర్బలత్వం చ మన్వానః మన్య-
మాః స చాణూరః మూఢః అజ్ఞః కథం న సభవతి కిన్తు మూఢవేత్త్యర్థం స్వపర-
బలాసభిజ్ఞతయా న్వాపేక్షయా శ్రీకృష్ణం దుర్బలం యతో మన్యతే తదయం మూఢ-
వేత్త్యేభావః. యుద్ధాత్ప్రాప్త స్వపరబలతారతమ్యజ్ఞానోదయన్యాసంభావిత త్వేన
శ్రీకృష్ణే చాణూరస్య స్వాపేక్షయా దురబలత్వమసీమా అస్తునామ - నైతావతా
చాణూరో మూఢ ఇత్యధ్యవసీయతే కిన్తు సహజభిలభద్రయక్తం కృష్ణం బలభద్ర-
రహితం మనుతే ఇతియత్ తస్మాదయం ద్రువం మూఢ ఇత్యన్యో భావః అతవవ-
వాచ్యార్థా ద్వ్యంగార్థ స్యాతిశయత్వేన ధ్వని రసా-చచైవ మయమేవ వాచ్యారఇతి
వాచ్యమ్-చాణూరస్య శ్రీకృష్ణే బలభద్రవియోగజ్ఞానానుదయాత్

శ్లో॥ బలినావీతి విశ్రుతో యవాం కుతుకా న్నూన మిహానయ త్ప్రభు
పరిదర్శ్య నియుద్ధకౌశలం తమ మేతస్య హి చిత్తరంజనమ్

బలినాఽతి॥ ప్రభుః రాజా కంఠః. బలినావితి బలం శరీరపాటవ మనయో రస్తీతి బలినా-మత్స్యరే అత ఇనిః - ప్రశస్తబలావిత్సర్థః అతిశయబలావితి వా-‘భూమనిన్దా ప్రశంసాసు నిత్యయోగేతిశాయనే సంసర్గేస్తీ వివక్షాయాం భవంతిమతు బాదయ’ ఇతి వచనాత్ ఇత్యేవం విశ్రుతౌ విఖ్యాతౌ యువాం కర్మ-కుతుకా శ్కు-తూ హలాత్ ఇహ అత్ర రంగే ఆనయత్ ఆనయామాస అక్రూరేణేతిశేషః నూనం ధృవమ్ నియుద్ధకౌశలం బాహుయుద్ధనైపుణ్యం పరిదర్శ్య దర్శయిత్వా ఏతస్య ప్రభోః చిత్తరంజనం హృదయోల్లాసనం క్షమం యుక్తం యవయో రితి శేషః ప్రభు సమీపే యథా నూదయ స్వస్త్వవిద్యాకౌశలం ప్రదిర్శ్య ప్రభుచిత్తం రంజయన్తి తద్వద్యువామసి బాహుయుద్ధకౌశలం దర్శయిత్వా ఏతచ్ఛిత్తం రంజయతేతి భావః-

౧॥ ఏవ మభిదధాన మేన మనాత్మవేదినం మధుసూదన స్సకపటం ప్రత్య వాదీత్

ఏవమితి॥ ఏన మిక్తరీత్యా అభిదధానం బ్రువన్తం తత్ర సేతు మాహ- అనాత్మవే దినమితి ఆత్మజ్ఞానశూన్యం స్వబలానభిజ్ఞ మిత్యర్థః బకాదిరాక్షసనిహంతః కృష్ణస్య బల మేతావత్ మమ తు బల మేతాన దితి యద్యయం స్వబలస్య పరబలస్య చ ఇయత్తాం వేద తర్హ్యేవం న వదే దితి భావ అత ఏన పరికరాలంకారః భగవద్వ్యా ధాత్మాభిజ్ఞానిన మితి చ ప్రతీయతే ఏనం చాణూరం సకపటం సవ్యాజం యథా తథా మధుసూదనః కృష్ణః ప్రత్యవాదీత్ సృత్యువాచ-

అవ॥ ప్రత్యుత్తరమేవ పృతిపాదయతి-

శ్లో॥ మహీపతే రస్య మయోపకంఠం ప్రకాశ్యతే ప్రాణ ఇదిం హి తం న-

తథాపి బాలాననురూపకృత్యే ప్రవర్తనా తే న శుభా విభాతి

మహీపతే రితి॥ అస్య మహీపతేః కంఠస్య ఉపకంఠం సమీపే మయా వ్రాణః పరా క్రమః. ‘శక్తిః పరాక్రమః ప్రాణ’ ఇత్యమరః ప్రకాశ్యతే ప్రకటిక్రియతే ఇది మస్మ త్పరాక్రమప్రకాశనం నః అన్మాకం హితం యుక్తమ్-ప్రభుసన్నిధౌ స్వశక్తిప్రకాశనం భృత్యస్య యుక్త మితి భావః. ఏవం చాణూరోక్త మ్మ మేవానువాద్య అథ స్వవి నయ మావిష్కరోతి తథాపి-తథాపి ప్రభుసన్నిధౌ అస్మత్ప్రాణప్రకాశనస్య యుక్త త్వేఽపి తే త్వత్సంబంధినీ త్వయా క్రియామాణేత్యర్థః. బాలాననురూపకృత్యే బాలా ననుగుణకర్మణి బాలానా మాహవభీరుత్వాదితి భావః ప్రవర్తనా చోదనా అన్మాక మితి శేషః శుభా మంగళకారిణీ నవిభాతి నప్రతిభాతి త్వయా అశక్యకృత్యే ప్రవర్తి తానా మహ్మకం ప్రాయేణ శుభం నభవతి యద్యహం యువా న్న్యాం తర్హి స్వశక్తిం ప్రదర్శ్య ప్రభుసకాశా త్పరితోషికం శుభం లభేయం- న తు తథా కిన్తు బాల ఇతి న మమేద మధునా యుక్తమితి భావ వాస్తవార్థస్తు అస్య మహీపతేః ప్రాణః ప్రాణ వాయుః యద్యపి ‘ప్రాణా పుంసి చ భూమ్యేవేతి బహుత్వనిర్దేశోయుక్తః తథాపి ‘హృత్థానిలేఽనిలే జీవే బలే ప్రాణః ప్రకీర్తిత ఇతి రుద్రీకోశా దేకత్వనిర్దేశోఽప్య

విరుద్ధం ఉపకరిం కంఠసమీపే నామీప్యే అవ్యయ భావం. మయాప్రకాశ్యతే
స్తాప్యతే మహీపతిం కంఠగతప్రాణం కరోమీత్యర్థ ఇదం మహీపతిమారణం నః
హీణం యుక్త మిష్టం చ అస్మత్ప్రీతిప్రీడత్వా త్వర్వలోకసంతాపకరత్వా దస్య
భూభారహరణార్థ మృమ అవతీర్ణత్వాచ్ఛేతిభావః న కేవలం కంఠమేవ తథా కరి
ష్యామి కిన్తు అనుచితకార్యే ప్రవర్తయంతం త్వా మహీత్యాహతథావీతి తథాపి ఏవం
చ బాలాపనురూపకృత్యే బాలస్య బాలిశస్య మూఢస్య తవ అననురూపే అననుగుణే
కృత్యే నియుద్ధకర్మణి ప్రవర్తనా అస్మచ్ఛేదినా తే తవ న శుభా అశుభా నాశన
కారిణీత్యర్థ. ఇతి విభాతి ప్రతిభాతి మూఢ స్వం క్వ అహం క్వ మయాసహ నియుద్ధం
కుర్వీతి త్వం మాం ప్రేరయసీతి యత్ ఇయం ప్రేరణా త్వస్మరణాయ భవశ్యేవేతి
భావ. అత్యగూఢోత్తరాలంకార ఇతి రత్నావళికారా. ధ్వని రేవ నత్వలంకార ఇతి
తు సిద్ధాంతః 'కించి దాకూతసహితం న్యా ధ్లాఢోత్తర ముత్తర మితి అర్థాస్తరప్రతి
భావం వినైవ యత్ర కేవల మభిప్రాయ ఆవిష్కీయతే తత్రైవ తనలంకారస్య
నావకాశత్వాత్ - 'ఉదాహృతిం చ యత్రాసా వేతసే పాంధ తత్రేయం సుతరాసరి,
దితి అలం విస్తరేణ

4

శ్లో॥ ఉదంచ దైన్యయాప్యేవం ఛాదితోత్సాహయా గిరా

తస్యాశయ మజానానో బాలిశోఽయం న మాధవః

ఉదంచదితి॥ ఉద చ దైన్యయా ఉదంచతుస్ఫురత్ దైన్యం దీనత్వం యస్యా స్తయా
అపి తథాపి ఛాదితోత్సాహయా ఛాదితః రూపిత. ఉత్సాహ. బౌద్ధత్వం స స్యా
స్తయా ఉత్సాహం గర్భీకృత్య దైన్యం ప్రకాశయన్త్యేతిర్థః ఏవం పూర్వోక్తయా
గిరా శ్రీకృష్ణవాచా తస్య కృష్ణస్య ఆశయం భావ మజానాన. అవిద్వాన్ అత
ఏవ అయం చాణూరః బాలిశ. మూఢ. బాలశ్చ భవతీతి కేవల మాధవః కృష్ణః
బాలిశః న సభవతి చాణూరస్య వ్యంగ్యార్థజ్ఞాన మ్మాస్థునాయ వాచ్యార్థజ్ఞానమపి
నాసీత్-ఇదం హి తన్న ఇతి నియుద్ధోత్సాహం వ్యస్య ప్రకాశయత్వా తథాపీత్యా
దినా త ముత్సాహం నిగూహ్య దైన్య మావిష్కృతం హి కృష్ణేన ఇదం చ దైన్యా
విష్కరణం స యుద్ధపలాయనాశయా కిన్తు స్వవినయప్రదర్శనార్థ మితి శ్రీకృష్ణ
వాక్యవాచ్యార్థపర్యాలోచనయా శ్రీకృష్ణ నియుద్ధోత్సాహవా నేవేపి జ్ఞాతవ్యే సతి
తథా అజ్ఞాత్వా బాలోఽహం మాం ముంచేతి పలాయనాశయా కృష్ణో వదశ్యేవ
మితి చాణూరో జ్ఞాతవాన్ తస్మా దయమేవ మూఢో న తు కృష్ణ ఇతి భావః
అత్ర కృష్ణే వ రమాచస్య బాలిశత్వస్య తత్ర నిషిధ్య చాణూరే నియన్త్రణా త్వరితం
హ్యలంకార 'పరిసంఖ్యా నిష్కణ్ఠిక మ్యస్మి న్వస్తు యన్త్రణ' మితి లక్షణాత్ 5

తతిః॥ చాణూరస్య బాలిశత్వాత్

శ్లో॥ నిహత్య కేశినం శూరిం బంధురం గంధసింధుమ్

బాలభావప్రకాశ నై బాలభావప్రకాశమ్

నిహత్యేతి॥ శూరిం వీరిం కేశినం నిశాచరం నిహత్య మారయిత్వా తథా బంధురం ఉన్నతాగమ్ అత్యోస్యత్యా త్కించి న్నత మిత్తర్థ గంధసింధురం మదగఁఁ కవ లయాపీడ మిత్తర్థ నిహత్య తే తివాయం బాలభావప్రకాశః బాలత్వప్రకటనం తథాపి బాలాననురూపకృత్యే ఇతి అర్భకత్వావిమర్శణ మిత్తర్థః బాలభావప్రకా శనమ్ బాలభావస్య మూరిత్వస్య చంచకత్వస్యేత్త్యర్థ ప్రకాశన మావిపాకం భవతీ శేష. కేశిగజగేశసమయే యత్తవబాల్యం నానీ త్తత్త్విదాసి మాగతిం కేయం వంచకేతి భావః యద్వా తే బాలభావప్రకాశ బాలాననురూపేతి స్వస్య బాలత్వ ప్రకటనం బాలభావప్రకాశనం మూఢత్వప్రభావకంభవతి కేశ్యాదినిహస్తా త్వయా స్వస్మిన్ యదబలత్వ మాపాదితం తదబలత్వం నారభకత్వరూపం అర్భకస్య శిశృ నాశనానంభవత్ - కన్తు మూఢత్వరూపమేవ కేశేషుచాతీక శ్చాణారాదియో మహా శూరా స్సన్ని కేశిరాశచ లు తై సుహ విరోధ స్యాదిత్యనాలోచ్య అష్టత్వా త్వయా కేశే నిదూపిత తత్ఫల స్వధునా త్వ మనుభవిష్యసీతి భావ. బాలాననురూ పేతి త్వదుక్తపసిస్య బాలస్య మూఢస్య మమ అననురూపేతి వ్యాఖ్యానే తు త్వ త్కృతస్య కృత్యస్య త్వది, కస్య వ క్యస్య చ లయోవ్యసమన్వయ న్నాన్యదితి గూఢా శయః అత్ర బాలభావప్రకాశో బాలభావప్రకాశనం భవతీతి వర్ణనస్య పిష్టపేషణ వద్వర్ణిత్యా ద్విరోధాభాసంకారః బాలే శ్రీకృష్ణే బాలత్వ మపశుత్వ మూర్ఖత్వమూఢత్వయో రన్యతరస్యారోపా దిపశువాంకారం ప్రతియతే అధిక్షే పాత్రికాపీయం చాణూరివాణి వస్తుశో భగవన్సంస్తాత్యేన తథాహి- పూర్వార్హస్య యథోక్త ఏవర్థం తే బాలభావప్రకాశ అర్భకత్వప్రకాశః అబాలభావప్రకాశనం అః విష్ణుః సచాసా బాలః తస్య భావః-భగవన్తారత్వ మిత్తర్థః తస్య ప్రకాశనం ప్రఖ్యాపకం భవతి కేశ్యాదీన్ మహాశూరా నిహత్య బాలోహమితి యత్త్వి మభిదిధాసి తదిదం స్వస్మాప్రాకృతబాలత్వాభిప్రాయేణైవ కథ మన్యథా పాకృతో బాల ఏవం విధవిచిత్రచరిత్ర న్నస్యత్ తస్మా త్వమప్రాకృత. పరమేశ్వరో బాల ఇతి భావః-

6

గ॥ ఏవ మీరయతి చాణూరే భగవానపి బాఢ మిత్త్యభిధాయ నియుద్ధవిద్యా పారీణ ఇవ పరికలితకరతలాస్ఫలన శ్చపల మభిచచాల చాణూరం రాహిణేయోఽపి ముష్టిక మధ్యధావత్

ఏవమితి॥ ఏవం చాణూరే ఈరయతి వదతినతి భగవానపి కృష్ణశ్చ బాఢం తద్దై వేత్త్యభిధాయ ఉక్త్వా నియుద్ధవిద్యాపారీణ ఇవ బాహుయుద్ధకలాపారంగత ఇవ పరికలితకరతలాస్ఫలనస్సకృతహస్తతలాడన స్సకృ మల్లా కరతలాభ్యాం భుజయో రాస్ఫలనం కర్వంతీతి స్రసిద్ధం చపలం లోలం యధాతథా చాణూర

మభిచచాల అభియయా తదాభిముఖ్యేన యయా విత్త్యర్థః రాహిణీయోఽపి రామశ్చ
ముష్టికం తన్నామానం మల్ల మభ్యధావత్ అభిమద్రావ- 7

శ్లో॥ క్వాసౌ శిరీషసుకుమారతనుః కిశోరః.

క్వాయం మహాభుజగభోగకరాశరూపః

ధర్మవ్యతిక్రమ మిమం పరిపశ్యతోఽస్య

శ్రేయః కథం భవతు రాజకులాధమస్య

క్వానావితి॥ శిరీషసుకుమారతను శిరీషః కపీతనాఖ్య స్తరుః తస్య పుష్పం శిరీషమ్
'పుష్పమాలేషు బహుల' మితి బహులగ్రహణా ద్వికారప్రత్యయస్య లుక్ 'ద్విహీనం
ప్రసవే సర్వ మిత్యమరణోశా నిత్యనపుంసకం శిరీషమివ సుకుమారా మృద్వీ
తనుః శిరీషమ్ యస్య స తథోక్తః కిశోరో బాలః అసౌ కృష్ణో రామశ్చ క్వ మహా
భుజగః దీర్ఘసర్ప తస్య భోగః దేహ ఇవ కరాళం మహాభుజగభోగకరాశరూపః
భయంకరం రూప మాకృతి ర్యస్య తథోక్తః అత్ర మహాభుజగఘోరకరాశరూప ఇతి
కశ్చిత్పారః మహాభుజగస్యేవ ఘోరం భీషణం కరాళ మున్నతం రూపం యస్యేతి
సమాస 'కరాదనురేతుంకై ఇత్యమరః అయం చాణూరోముష్టికశ్చ క్వ అత్యంత
మననరూపా విత్త్యర్థః అతపవ విషమాంకారః విరూపఘటనావా స్యాదితి తల్లక్ష
ణాత్ ఇమం ధర్మవ్యతిక్రమ మధర్మం పరిపశ్యతి నిరీక్షతః అంగీకృణోవత ఇత్యర్థః
రాజకులాధమస్య రాజకులే రాజసమూహే అధమః నీచ తస్య- యద్వా రాజకులం
రాజవంశ తస్మి జాతోఽధమ ఇతి శాకపార్థివాదిత్వా త్సమాసః తస్య అస్య కంసస్య
శ్రేయ శ్శుభం కథం భవతు అన్య న కథ మపి న్యా విత్త్యర్థః అస్మా దధిరాజ
దయ మాసు సంక్షృతీతి భావ 8

గ॥ ఏవం చింతానంతానదంతూరితాంతరంగేషు నాగరికేషు

ఏవమితి॥ ఏవ ము క్థరీత్యా నాగరికేషు సగర్భేషు జనేషు చింతాసంతానదంతూరితాన్త
రంగేషు చింతామూహేన వ్యాప్తమనస్సు సస్మి అతిచింతాకాన్తేషు సత్త్విత్వార్థః- 9

శ్లో॥ ఉద్భూతసింహరవ ముద్గతవీరవాద

ముద్యత్ప్రభమణ మూహితరంధ్రమార్గమ్

సోత్సర్పణం మిశ్ర దపకృమణం సపాతం

సోత్సాత మద్భూతతరం కుగ్రహ మావి రాసీత్

ఉద్భూతేతి॥ ఉద్భూతసింహరవ ముత్పన్నసింహనాదం ఉద్గతవీరవాదం ఉత్థితవీరా
లాపం ఉద్యత్ప్రభమణం అవిర్భవ దభితోభమణం ఉహితరంధ్రమార్గం చింత
చిద్రదేశం సోత్సర్పణం ఉత్సర్పణం విపక్షాభిముఖ్యే ధావనం తేన సహితం సోత్స
ర్పణం మిశ్రదపకృమణం మిశ్రల్లగ్న మపక్రమణ మపగమం యస్మిం స్త త్తథో
క్తమ్ సపాతం పతనసహితం సోత్సాతం ఉత్సృతసహితం అద్భూతతర మత్యద్భూతం
మృధం యుద్ధమ్- మృధమాస్యందనం సంఖ్య మిత్యమరః అవిరాసీత్ ప్రవచ్యతే-10

శ్లో॥ స్వేదాంబుజాలకపరీత ముదీతకంప
మూలోలలోచన మురుశ్వసప్రచారమ్
మూనం విలోలదలకం ముఖ మస్య వీక్ష్య
పాషాణకర్మశహృదోఽపి తదా దయార్ద్రాః

స్వేదేతి॥ తదా యుద్ధసమయే స్వేదాంబజాలకపరీతం ఘర్మబిమిమివ స్వప్నం ఉదీతకంపం ఉత్పన్నవేదం ఆలోలలోచనం చంచలనేత్రం ఉరుశ్వసప్రచారం అతినిశ్వాస సంచారం మూనం గ్లానిం ప్రాప్తం విలోలదలకం చలచ్ఛూర్ణకుంతలం ఏవంవిధ మస్య కృష్ణస్య ముఖం వదనం వీక్ష్య దృష్ట్వా పాషాణకర్మశహృదోఽపి పాషాణవ ద్విషదీవ కర్మశం కరినం హృత్ మనో యేషా నై తథోక్తా అపి జనాః దయార్ద్రాః దయయా కరుణయా ఆర్ద్రాః ద్రవయుక్తాః ఆసన్నితిశేష బభూవు. ఏవం ఇదం భగ వత్తం పశ్యతో జనస్య పాషాణకరిచమపి హృదయం ద్రవతీస్మైత్యర్థం.

11

తతః॥ ఏవం కంచితకాలం లీలయా చార్పల్యాభిరయానస్తర మిత్యర్థ

శ్లో॥ కిం బాల ఇత్యవమతే. కిము వీరనాదై
రాత్ర గాః ప్రమాదముదితం ఫలకాల ఏషః
ఇత్యాకలయ్య మధురాం గిర మస్య శౌరే
రానందబంధుర మభూ ద్ధృడయం జనానామ్

కిమితి॥ బాలః అర్భక. ఇత్యవమతేః అవమానా త్కింఫలం న కిమపీత్యర్థః బాల ఇతి మాం యత్త్వమవమస్యనే తేన నకోఽవ్యర్థ ఇతి భావః తథా వీరనాదై వీరాలాపైః కిము కోఽర్థః సకశ్చిదపీత్యర్థః ప్రమాద మనవధానతాం మాగాః మాయాహి మా గాః ఇతి ఛేదః 'సమాజ్యోశే' ఇత్యడాగమనిషేధః 'గాతి స్థేతి' సిబ్లుక్ ఏషః అయం ఫలకాలః ఫలసమయః ఉదితః ప్రాప్త త్వత్ప్రతమక్షుతస్యాశురా ఫలకాల స్సం ప్రాప్త ఇత్యర్థః ఇత్యేవంరూపా మస్య శౌరేః కృష్ణస్య సంబంధినీం మధురాం మనోజ్ఞాం గిరం వాచ మాకలయ్య శ్చుత్వా జనానాం లోకానాం హృదయం మన ఆనందబంధురం సంశోషభరిత మభూత్ అభవత్ శౌరే రుత్సాహవాక్యశ్రవణాత్ శౌరి రేవ మల్లం జేష్యతీతి జనా ననన్దు రితిభావః

12

గ॥ ఏవ మభిధాయ సచమత్కార ముత్పత్త్య తదీయకరతలయుగళ మాలంబ్య భుజంగమివ విహంగాధిపో దివి సముత్పత్త్య పరిభ్రమయ్య చ సుచిరమతిమాత్రర్పు ర్ధరసకలసంధిబంధ ముద్గీర్యమాణరుధిరధారం చాణూరం మధురిపు రధివసుందర మపాతయత్

ఏవమితి॥ ఏవ ముక్తరీత్యా అభిదాయ ఉక్త్వా మురరిపుః కృష్ణః సచమత్కారం సలీల ముత్పత్త్య ఉల్లంఘ్య తదీయకరతలయుగళం మల్లస్య హస్తతలద్వయ మాలంబ్య గృహీత్వా విహంగాధిపః గరుడః భుజంగమివ సర్పమివ దివి భే సము త్పత్త్య ఉద్ధృత్య సుచిరం బహుకాలం పరిభ్రమయ్య చ పరితో భ్రామయిత్వా

సమాధిరూపిణి తామ్రపూర్ణా సకల సుధే సంతాపాః అస్థింధిబంధనాని
యస్య త మతేవ ఉద్ధృతా కా ఉద్వమ్యమానా రుధిరధారా రిక్తానాం యేన
శివ సాగరం మల్లం అధిపరంధరం భవి అపాతయత్ వాతయామా 13

శ్లో॥ అక్షరమృతమిహ ముష్టిముష్టి సావప్తంధం ముష్టిక మతిస్థురముష్టిప్రహా
రణ శరణబంధమివ కంఠమచోరధం భూచూ వపాతయత్

శ్లో॥ అక్షరమృతమిహ ముష్టిముష్టి సావప్తంధం ముష్టిభి ర్ముష్టిభిశ్చ
ప్రసాదైర్మయద్ధం ప్రవృత్తమితి ముష్టిముష్టి తత్ర సగర్వం అతేవ సశరీరబంధం
మూలము కంఠమచోరధమివ కంఠస్య కామమివ స్థితి మిత్యుత్ప్రేక్షా రామ
శృంగే నామ త్వా అహ మమృత్యు మహసరిమ్యామితి యః కంఠస్య మనో
రీతి తస్య ముష్టికనాశనేన సహ సప్తచ్ఛా దిత ముప్రేక్షితం ముష్టికం మల్ల
మతిస్థురముష్టిప్రహారే అచోరముష్టిపూర్ణేన భూచూ భవి అపాతయత్ చిక్షేప
నాశమూనాసేనైః అత స్వశో ముష్టికస్య తత్రాపి ముష్టిముష్టిసావప్తంధస్య
మృత్యు ముష్టిప్రహారాదేవ మృతి రాసీతి అనిరూపవర్జనాత్మక స్సమాలంకారః
ప్రయతే 14

శ్లో॥ అక్షరముష్టికాఘాతమఖసంపూర్ణయే తతః

పూర్ణాఘాతి రఘా తూట శ్చల స్తోసలవన చ

చాణూరేతి తతః చాణూరముష్టికనాశనా నరం చాణూరముష్టికాఘాతమఖసంపూ
ర్ణయే చాణూరముష్టికయో రాఘత హాననం సవన మఖో యాగః తస్య సంపూ
ర్ణయే సమాప్త్యైవ కూట చల తోల వన చ ఇత్యేత స్మల్లత్యయం పూర్ణా
ఘాతి అపాతే రామకృష్ణాభ్యామ్మూరితా ఇత్యర్థ అతేవన పర్యాయోక్తాలంకారః
యద్వా హం పూర్ణాఘాతి రఘాత్ చలః పూర్ణాఘాతి రఘాత్ తోసలశ్చ పూర్ణా
ఘాతి రఘాతి వాక్యశ్చయమ్ అగ్నౌ శూచాయమానం ద్రవ్య మాచూతిః పూర్ణ
శ్చైవా అగ్నిశ్చ పూర్ణాఘాతి సంపూర్ణహవి రిర్విర్ధ రూపకాలంకార - 15

శ్లో॥ మల్లేషు పంచసు హతేషు సహవశిష్టై

రైర్యం చ కంఠసృపతే రతినోత్సలాయమ్

శరీర్ధ్వని రురుతరై ర్జయ జన నాధు

వత్సేతి పారిచచనై స్సమ మావి రాసీత్

మల్లేషు సహప మల్లేషు హతేషు మృలేషు సత్సు అవశిష్టై హతశేషైర్మలై
స్సహ మం క సన్మ సతే. కంఠస్య రాజ్ఞస్సంబంధి రైర్యం ధీరతా పలాయం పలా
యన మతనో చ్చక్రే రురంతంకారః మల్లా. పలాయం చక్రః కంఠో విగత
క్రైర్యోనదితి భావో హేవత్తు బాల జయ సర్వోత్పన్నేన వర్ణస్య సాధు అతిశయేన
వ వహ్నిధారణే శతాయు ర్భవేత్యర్థః ఇత్యేవం రూపైః రురుతరై మహద్భిః

పారవచనై స్సమం నాగరికవాక్యై స్సహ భేరిధ్వని. దుందుభిధ్వనిః అవిరాసీత్
 పాదరథాత్ అత్రాపి సహా క్ష్యలంకార. 'సహా క్తి స్సహభావశ్చే ద్భావతే య
 రంజన'మితి లక్షణమ్ 16

శ్లో॥ దుర్దంతౌ నగరా నిరస్య పృథుకౌ నందం బధాన ద్భృతం
 గోపాలా నిర్ధనా నిర్ధేహి జహి మే తాతం సపత్నానుగమ్
 ప్రాణా నానకనుందుభే ర్హర గురో ర్మాయావినా మిన్యథ
 క్రోధాత్పూర్వరవం నివార్య నృపతి ర్భృత్యా నిజా నాదిశత్.

దుర్దాంతావితి॥ అద తత. నృపతి. కంస. క్రోధాత్ గోపాత్ పూర్వరవం భేరిధ్వనిం
 నివార్య వారయిత్వా ఏతేన వయమివ రాజాపి బాలపక్షపాత్యేవేతి మత్వా భృత్యా
 స్సంతోషేణ భేరిరవం ప్రవర్తయామాను రితి ధ్వచ్యతే దుర్దాంతా దురహంకారిణౌ
 పృథుకౌ బాలా రామకృష్ణౌ ఏవమపి రామకృష్ణయో ర్బలత్వబుద్ధిరేవ కంసస్య
 త్యహా తస్మాద్యమితి ధ్వచ్యతే నగరా త్వత్తనా త్వకాశా నిరస్య నిష్కాసయిత్వా
 ద్రుత మం నందం తత్ప్రితరం బధాన బంధయ గోపాలా నన్దాచుగా నగోపా
 విధనా నపమాతధనా విధేహి కురు సపత్నానుగం సక్షత్తం రిపుం వసుదేవ
 మనుగచ్ఛతీతి సపత్నానుగః తు అతఏవ మే తాతం జనకం జహి మారయ పరి
 కిరాలంకారః మాయావినాం మాయినాం గురో రుపదేష్టు రగ్రేహస్యే త్పరః
 అనకదుంధుభే ర్హర సుదేవస్య ప్రాణా హర అపహర ఇత్యేవం నిజా స్వీయా
 భృత్యా భూ నాదిశత్ ఆజ్ఞాపయాచూస- 17

గ॥ ఏవ మభిదధానే భోజాధిపే భగవా నతిరోషణ స్తరసా రసాతలా దుద్గమ్య
 మంచళిఖర మారూఢ మేనం కేసరీవ కరిణం కరగ్రాహం గృహీత్వా
 నిపాత్య వసుమత్వా మసోపరి స్వయ మపతత్

ఏవమితి॥ భోజాధిపే కంసే ఏవ మభిదధానే వనతి సతి అతిరోషణః అత్యంతకుపిత
 స్వగురుద్రోహవాక్యశ్రవణాదితి బావః భగవాన్ కృష్ణః రసాతలా ద్భూతలా త్తరసా
 ద్రుత ముద్గమ్య ఉల్లంఘ్య మంచళిఖరం మంచాగ్ర మారూఢ మధిస్థితవంత మేనం
 కంసం కరిణం గజం కేసరీ సిహ ఇవ కరగ్రాహం గృహీత్వా హస్తే గృహీత్వా వసు
 మత్వాం భువి నిపాత్య పాతయిత్వా అస్య కంసస్య ఉపరి స్వయ మపతత్ పపాత-

శ్లో॥ గణరాత్రౌ మసా కంస శ్చింతాంచితజాగరః

పరిశ్రాంత ఇవాశ్రాంతం దీర్ఘనిద్రా ముపాదదే

గణరాత్రమితి॥ గణరాత్రం బహ్వీర్నిశాం కాలస్వనయో రత్యంతసంయోగే ద్వితీయా.
 'గణరాత్రం నిశాబహ్వస్య' ఇత్యమరః చింతారచితజాగర. చిన్తయాకృతజాగర్యః
 'అస్యాస్తే లయ మప్తమః కలయితా గరోభి భగిన్యా' ఇత్యేతదాకాశవాణీశ్రీవణ
 దారధ్య స్వస్యాపమృత్యుచిన్తయా సిర్నిదృ ఇతిభావః అతఏవ పరిశ్రాంత ఇవ
 శ్రమం పాప్త ఇవేత్యుత్పత్తౌ నిద్రావిహీనో హి భృశం పరిశ్రాంతో భవతీతి భావ..

అసౌ కంసః అశ్రాన్త మవిచ్ఛిన్నం యథాతథా దీర్ఘనిద్రాం మృతిమ్ అతినద్రామితి
చ ఉపాదదే జగ్రాహ పాశేత్యర్థః నిద్రాభావకృతపరిశ్రమ పునర్నిద్రాలాభే నశ్య
తీతి భావః. శేషోజ్జ్వితోత్ప్రేక్షాలంకారః- 19

తతః॥ కంసమరణానంతరమ్

శ్లో॥ హాహా శబ్దో భువి సమభవ న్మానుషాణాం విషాదై
ర్హాహాశబ్దో దివి దివిషదా మావిరాసీ త్రస్మాదైః
కంసః ఖనై రవనివనితాలింగితోఽదర్శి మర్త్యై
గీర్వాణైశ్చ త్రిదివలలనాశ్చిప్తమూర్తిః ప్రహృష్టః

హాహేతి॥ విషాదై ర్దుఃఖై ర్హేతుభూతైః. మానుషాణాం మనుష్యాణాం సంబంధీ
హాహాశబ్దః హాహేతిశబ్ద. భువి భూమా సమభవ దుమ్భత. స్వప్రభునాశనేన
విషణాస్సన్తః సర్వే హాహాకారం చక్రు రిత్యర్థ. హా ఇతి ఖేదేఽవ్యయం తస్య
సంభ్రమాద్విరుక్తిః దివిషదాం దేవానాం ప్రమాదై స్సంతోషై ర్హేతుభిః హాహా
శబ్దః హాహాఖ్యగంధర్వధ్వనిః హాహేతి శబ్దశ్చ - ఆవిరాసీ దభూత్ దేవానాం
ప్రమాదే సతి తపోద్దితా. హాహాదయో గంధర్వా స్తదాఽగాయన్నితి
భావః. 'హాహాహూహూ శైవమాద్యా గంధర్వా' ఇత్యమర అత్ర ప్రమాదైర్హా
హేతిశబ్ద ఆసీదితి వర్ణనాద్విభావనాలంకారభేదః 'అకారణా త్కార్యజన్మ చతుర్థీస్యా
ద్విభావనేతిలక్షణాత్ కంసః అవనివనితాలింగిత. అవనిః భూః సైవ వనితా స్త్రీ
తయా ఆలింగిత. ఆశ్చిప్తస్థా ఖనైః సుఖై ర్మర్త్యై ర్మనుష్యై రిదర్శి దృష్టః-తథా
కంసఇత్యత్రాప్సన్వేతి ప్రహృష్టః కంసవధాత్పంతుష్టః గీర్వాణై ర్దైవైః త్రిదివలల
నాశ్చిప్తమూర్తిః త్రిదివలలనాభి రప్సరోభి త్రిదివలలనయేత్యేకత్వంవా ఆశ్చిప్తా ఆలింగితా
మూర్తిరేహో యస్యసతథోక్తస్థా అదరర్శితి పూర్వేణాన్వయః యద్దే నిహత్యు
న్వరాక్షరీలాభాదితిభావః అత్ర ఏకఏవ కంసః యుగపదేవ భూతితతవాకారేణదేవాం
గనాలంకృతిద్యవిగ్రహాత్మనా చ మర్త్యై రమర్త్యైశ్చ దృష్ట ఇత్యసంభావితారవర్ణనా
ద్విరోధ. తస్యచ మానుషదివ్యశరీరభేదాత్ సజీవదేహే ఇవ నిర్జీవదేహేచ భాగ్నిన్యా
కంసపదవాచ్యత్వసత్వాచ్చ పరిహారః-తేన విరోధాభాసాలంకారః- 29

శ్లో॥ అథ కంకముఖానష్టే రుష్టా కంససహోదరా

హరిరాహవకండులా పశుమార మమారయత్

అధేతి॥ అథ కంసనాశనానంతరం హరిః కృష్ణః సింహశ్చేతి ప్రతీయతే ఆహవ కండు
లా యద్దే కండుతిశాలినః చిరాద్యుద్ధాలాభేన తత్రాత్మన్తానిత్యర్థః. ఏతేనా
మీమాంశూరత్వాతిశయ సూచ్యతే. రుష్టా కుపితా అగ్రజమారణాదితిభావః
కంకముఖా కంకాదీ అష్టే కంససహోదరా కంసస్య సోదరా పశుమార
మమారయత్ పశూనివ మారయాయాస 'ఉపమానే కర్మణిచేతి ణముల్ యథా

విధ్యనుప్రయోగశ్చ సింహః సశూనివ కృష్ణః కంకాదీన్ మారయామానేత్పరః.
ఉపమాలంకారః - 21

సానేహి తత్ || హరిః కంకాదీనమారయదితి యదు క్తం తత్ యుక్తమేవేత్పరః-
అవ || తదేవ ప్రపజ్ఞయతి

శ్లో || ఆయాంతు నామ యుధి కంకముఖాః పరాసు

మేకామిషప్రణయినః ప్రసమీత్య కంసమ్

అభ్యర్ణవ ర్ని హరా వతిరోషణేతు

తేషాం నితాంతమఫలా ఖలు జీవితాశా

ఆయాన్వితి || ఏకామిషప్రణయినః ఏక రాజ్యభోక్తార ఇత్యర్థ 'ఆమిషం త్వస్త్రియాం
మాంసే తథా స్సాన్యదోగ్యచస్తునీతి' కేశవః కంకముఖా కంకాదయ యుధి యుద్ధే
పరాసుం మృతం కంసం స్వభ్రాతరం ప్రసమీత్య దృష్ట్వా ఆయాన్తునామ ఆగచ్ఛన్తు
నామేత్సంగీకారే మృతం భ్రాతరం దృష్ట్వా తద్వైరి నిర్యాతనాశయా తదనుజానాం
యుద్ధదేశమృత్యాగమనం యుక్తమేవేతి భావః అతిరోషణే అతిరోషణే హరా
కృష్ణే అభ్యర్ణవ ర్ని సమీపగతే సతితు తేషామాగతానాం కంకాదీనాం జీవనాశా
ప్రాణధారణాశా నితాన్తమత్యన్తమఫలా వ్యర్థా భవతీతి శేషః ఖలు ప్రసద్ధా నిశ్చ
యార్థేవాచాణూరకేశ్యాదినిహన్తు ర్హరేః పురతః కేమీ కంకాదయ ఇతి భావః
వ్యంగ్యార్థస్థ-యుధి యుద్ధే | పరాసుం కంసం ప్రసమీత్య దూరాదేవ దృష్ట్వా గృధ్రా
ణాం దూరదృష్టిత్వాదితి భావః ఏకామిషప్రణయినా మాంసైకలోలుపాః కంకముఖాః
గృధ్రాదయః పక్షిణః ఆయాన్తునామ మృతకంసశవమాం భక్ష్యార్థమితి భావః. అతి
రోషణే హరా సింహే అభ్యర్ణవ ర్ని , తితు సింహస్యాసి మాంసభక్షకత్వాదితి భావ
తేషాం పక్షిణాం జీవనాశా భక్ష్యాశా జీవయతీతి జీవనమితి వ్యుత్పత్త్యా జీవనహేతో
మాంసాదౌ జీవనశబ్దప్రయోగ స్సులభ ఇతి జ్ఞేయమ్ నితాన్త మఫలా ఖలు గ్రామ
సింహం దృష్ట్వా పియే భియా పలాయనే తేషాం పక్షిణాం సింహసమీపసమాంస
లాభః కథం స్యా దితి భావః ఇతి నచైవం పూర్వశ్లోకేపి హరి సింహః కంకముఖా
నష్టే పక్షిణః సశూమార మమారయదితి ధ్వ్యతే ఏవేతి వాచ్యమ్ సింహస్య వసచ
రస్య భేచరపక్షిహనస మసిద్ధమితి 22

గ || అథ నిజనాథప్రమథనవార్తావిరావార్తా స్సంగతమనోగదా స్థలదంగదా స్థ

దంగనా స్సరభస మాచస్కందు రాచక్రందు రతి కరుణ మేవం విలే

పుశ్చ

అథేతి || అథ యుద్ధసమాప్తన స్తరం నిజనాథస్య స్వభర్తుః కంసస్య నిజనాథా నాం
కంసకంకాదీనా మితి వా ప్రమథనం మారణం తద్వార్తావిరావేణ తద్వత్తాన్త
ధ్వనినా ఆర్తాః పీడితాః కర్ణకరోరత్వా దస్యాః వార్తావిరావేత్సుక్తం నతు వార్తా
శ్రవణేతి తేన ఆసాం వర్ణగ్రహణం నాభూత్ కిన్తు ధ్వనిగ్రహణమేవ అసౌ చ ధ్వని

సీతాద్వైత మకరోదితి సిద్ధమ్. యద్వా విరావో ధ్వని రుచ్చారణమితి యావత్
ఉచ్చారణస్యాఽధ్వనిత్వావిశేషాత్ - వార్తాచ్చారణేన హేతునా ఆర్తా ఇత్యర్థ చార
క్రమేన తాదృశవార్తాచ్చారణేన వ్యధితా ఇతి యావత్ సంగతమనోగదాః ఉదిత
మనోవ్యధాః స్థలదంగదాః గళవృజాభరణా వార్తానిశమచసమయే ఏవ భేదాదితి
శమా కృత్యాదితి భావః తదింగనాః తేషాం కంసాదీనామంగనాః లలనాః సర
భసం కుండ్రమం యదాతథా ఆచక్రన్తుః ఆజగ్మన్సున్దిర్ గతిశోషణయోః ఆచ
క్రమం కురుషు సకరుణం సదయం యదాతథా శ్రోతృణా మ్మనసి దయామావ
హన్య ఇత్యర్థః విలేపుశ్చ విలాపం చక్రు

23

శ్లో॥ హానాథ హాప్రియతమ త్రిజగల్లలామ

కస్మాదిమామధిగతోఽసి దశామకన్యాత్

నీతః ప్రతార్యయదివాసి సురూపరూప

లోలాభి రాత్రతిభి స్సురసుందరీభి.

హేతి॥ హానాథ హా ఇతి సవ్యధం సంబుద్ధిం హేపతే హాప్రియతమ హా ఇతి సశోకం
సంబుద్ధిః పరమప్రియ త్వత్ప్రేమ-స్వస్మత్ ప్రియానా స్తీతి భావః త్రిజగల్లలామ త్రిలోక
భూషణ కన్యాచ్ఛతోస్సకాశాత్ అకస్మా దవిత్కీతం ఇమా మేతాం దశా
మవన్ధాం చరమావస్థామిత్యర్థః - మృతిమితియావత్ అధిగతః ప్రాప్తః అసి భవసి-
యద్వా ప్రబలస్య తవ సకోఽపి హంతాస్యాదితి మత్వా పక్షాన్తరమాహుః నీత ఇతి-
యదివా యద్వా సురూపరూపలోలాభిః సురూప మతిసుందరం య త్వవరూపమాకృతి
స్తత్రీ లోలాభి రాసక్తాభిః - యద్వా సురూపరూపే అతిసుందరే త్వయి లోలాభిః -
ఏతేన దేవాంగనానామపి కామ్యత్వా త్వం పురూరవా ఇనాతిసుందరఇతి వ్యజ్యతే
అతవవ అత్తగతిభిః ప్రాప్తోక్తాంరాభి స్సురసుందరీభి ర్దేవాంగనాభిః ప్రతార్య వంచ
మత్వా త్వా మస్మానితివా శేషః నీతః స్వలోకం ప్రాప్త. అసి భవసి-త్వం మాము
త్సృజ్య దేవాంగనాసంభోగాభిలాషయా స్వతోన దేవలోకం గతః తవ మయ్యసు
కూలత్వా త్కిన్తు ప్రతాతితస్సన్నేవ తాభి ర్నితోస్తీతి భావః శోకపూర్వికాయా
మప్యస్యాం వాచి ఉత్తరాధే గమ్యాత్ప్రేక్షాలంకార స్సున్నటవ - చమత్కారా
వమాత్వాత్ -

24

శ్లో॥ ఉద్యన్తానా మవనివనితాం త్వచ్ఛరిత్రై రమిత్రై

రాలింగ్యైనా మనునయసి కిం ప్రేమభారానుబంధాత్

తాదృక్ష స్థం విరహవిధురాం ప్రేయసీం నేక్షసే మాం

నాపి బూప్రే కథమశరణాం ప్రాణనాథ ప్రసిద

ఉద్యతిది॥ అమిత్రైః అనభిమిత్రై త్వచ్ఛరిత్రై త్వదాచరణై. పరస్త్రిసంభోగరూపై
రిత్యర్థః ఉద్యన్తానాం ఉత్పన్నమానాం 'స్త్రీణా మిర్వాకృతః కోవోమానోఽన్య
సంగిని ప్రియే' ఇతి లక్షణాత్ ఏనా మిమా మవనివనితాం భారమణీం ప్రేమ

భారానుబంధాత్ స్నేహాతిశయసంబంధా దాలింగ్య ఆశ్లేష్య చిర మ్బుళుకాల
మనునయ ప్రసాదయ ఏతేన సత్త్వం మృతో భువి పతితః - కిన్తు భువి లలనాయాం
ప్రేష్టా పతిత ఇతి అపహ్నో ధ్వన్యతే రూపకాలంకార. తాదృక్షః భూమ్యపేక్ష
యాసి మయ్యత్యస్త మనురక్త ఇత్యర్థః త్వం విరహవిధురాం వియోగవిహ్వలాం
ప్రేయసీం ప్రియతమాం మాం కథం కుతో నేక్షసే నన్యసి తథా అశరణాం అర
క్షకాం అనా ధామిత్యర్థః మామిశ్యత్రాప్యన్వయః కథం కుతః సబ్రూషే అపి
నైవ ప్రతిపదసి. హేప్రాణానాథ ప్రాణేశ్వర ప్రసీద ప్రసన్నోభవ మాం దృష్ట్వా
మయాసాకం సల్లాపం కుర్విత్యర్థః తవ భూమి రహంచేత్పుభే జాయే శయోరేస్యా
మ్ముయి త్వం దృఢానురక్త ఇతి హ భువోమాన ఆసీత్ తాం మానిసి మనునేతుం
త్వమేవం తామాలింగ్యయది శేషే త్పక్షిణకాలమపి త్వద్వియోగానసహమానాయాః
తవాప్యతిప్రేమాస్పదాయాః మమ పునః కావా గతిః అతో భువ ముత్పృజ్య
మా ముపగూహస్యేతి భావః అత్ర పూర్వార్థే అమిత్రై ర్భువోభారావహైస్త్య
చ్చరిత్రైః తావకదుష్టవ్యాపారై రుద్యన్మనా మతికుపితాం స్వపిడా హేతుత్వాదితి
భావ. ఏనా మవనివనితా మాలింగ్యానునయేతి ధ్వనిః-తేనచ అతిభారవీఃతా భూదేవీ
భగవన్త మవతరయ్య త్వామ్కరితవతీ నత్పితరథా తతః పునరుజ్జీవనార్థం భువమేవ
ప్రార్థయస్యేతి భర్తు రుపదేశో వ్యజ్యతే.

25

శ్లో॥ అపి మాం వలితాననాం నిసర్గా దనునేతుం హి తవ త్యరా సశంకమ్.

సభవాక్కురరీవిరావభంగా వీలపంతీమపి మాముపేక్షితే కిమ్

అపీతి॥ నిసర్గాత్స్వభావత సతుకోపాదితి భావ. వలితాననాం వలయోస్యసంజాతాః
వలితం తారకాదిత్వాదితచ్ - ఆననం ఘాలం యస్యాస్తామ్ వలయోనామ
తరంగాకారరేఖాః ఏవంవిధామపి మాం అనునేతుం ప్రసాదయితుం సశంకం
శంకయా సహితం యథాతథా వర్తమా నస్యేతిశేషః మయి మాన మాశంకితవత
ఇత్యర్థః తవ త్వరా సంభ్రమ. బభూవేతిశేషః హిః ప్రిసిద్ధా సభవాక్ సః త్వమ్
కురరీవిరావభంగా వక్షిక్రందనరీత్యా వీలపంతీమపి విలాపం కుర్వస్తీమపి మాం
కిం కిమర ముపేక్షితే ఉపేక్షసేనేయముపేక్షా తవోచితేత్వర్థః-

26

శ్లో॥ హృదయం న తృణాయ మన్యతే మే

సురనారీరసి లోలుపం ప్రియాయామ్

ఇతి శశ్వదుదీర్య తద్వశ స్త్వం

న మృషాభాషణచాతురీధురీణః

హృదయమితి॥ ప్రియాయాం ప్రేయస్యాం త్వయి లోలుపం లోలం మే హృదయం
మనః సురనారీరసి దేవాంగనాలపి మానుషాంగనాపేక్షయా అతిసుందరీరవీత్య పేరర్థః.
తృణాయ తృణం న మన్యతే నమనుతే 'మన్యకర్మణ్యనాదరే' ఇతి మన్యతేః కర్మణీ
చతుర్థి వా-త్వదాసక్తస్త్వమమ సురనార్యస్త్వణాప్రాయా ఇత్యర్థః ఇశ్యేవం శశ్వత్

మ ౧: ఉదీర్య ఉక్త్వా తాదృశః సురినారీనిఘ్నః త్వం మృషాభాషణచాతురీఘ్రిణః
మిథ్యావాదవైఖంశురంధరః న సభసీతి కాకుః మృషాభాష్యేవేత్స్యర్థ - 27

శ్లో॥ కథ మంక మహస్య తే సశంకం తృపయా గర్భగృహంధకారలీనా

దివసా సవనాన మీహమానా ప్రియ నేష్యామిముధాకృతా సుజాతా -
కథమితి॥ కేచియ పతేతే తవ అంకముత్సంగ మహస్య త్వక్త్వా అతఏవ ముధాకృతా
సుజాతా వ్యర్థకృతప్రాణా జవితేశ్వరాభావే జవితం వృధేలి భావః అతఏవ అవసానం
మరణం ఈహమానా కామయమానా న్యర్థప్రాణభరణస్య భారావహత్వాదితి
భావః తృపయా లజ్జయా హేతుభూతయా సశంకం ససందేహం యధాతథా గర్భ
గృహంధకారలీనా గర్భగృహం గృహంతర్వర్తి గృహం తత్ర యోంధకార స్తస్మిన్
లీనా మగ్నా-విగహనాం బహి నిశ్చంకం ప్రవృత్తౌ తు తాసు మహానపవాద ఉదేష్య
తీతి భావః ఏవంవిధా సతీ అహమితి శేషః॥ దివసాన్ దినాని కథం కేచ ప్రకారేణ
నేష్యామి గమయిష్యామి న కథమపీత్యర్థః ఏకైకం దినం యుగాయతే ఇతి
భావః 28

గ' ఏవ మతివేలం విలప్య సమీపవర్తినం వాసుదేవ మేవ మవాదిషుః
ఏవమితి॥ ఏవ ముక్తవిధయా అతివేల మత్సర్థం విలప్య విలాపం కృత్వా సమీప
వర్తినం సవిధ్యం వాసుదేవం కృష్ణం ప్రతి ఏవం వక్ష్యమాణరీత్యా అవాదిషుః
అవోచక్. 29

శ్లో॥ కారుణ్యవారాకర ధీః కథం తే క్రూరప్రకారాయ దినా తదాభూత్

మదీయసాభాగ్యమాపకేన సమీరణ కర్మసమీరణేన

కారుణ్యైః॥ హే కారుణ్యవారాకర కరుణాసముద్ర తే తవ ధీ బుద్ధిః కథం కుతః
క్రూరప్రకారా ఘాతుకస్వభావ భవతీతి శేషః॥ యది వా యద్వా మదీయ
సాభాగ్య మాపకేన మత్సౌభాగ్యవినాశకేన కర్మసమీరణేన కర్మరూపవాయునా
తవ ధియ ఇతి శేషః॥ తథా యథా క్రూర్యం భవే త్తథేత్సర్థం సమీరణా ప్రేరణా
అభూత్ భూవ కరుణాసముద్రాన్యాసి తవ ధీః యథా భృతి తదా మదీయం
వాగ్మదీయం కక్తైవ సమజ్జృంభే న పున స్తవాపరాధ ఇతి భావః అయమేవ
వాక్యార్థః॥ వైషమ్య నైర్భృణ్యేన సాపేక్షత్వాదితి భగతా వ్యాసేన స్పష్టికృతత్వా
దితి బాధ్యమ్ అత్ర భగవతి సముద్రోత్స్వం నిరూప్య కర్మణి సమీరణత్వరూపణా
మూలకాలంకార తేన చ వాతవశా త్సముద్రోన్మేవ మత్కర్మవశా త్తవ ఖోభ
అసేదితి ఉపమాలంకారో ధ్వన్యతే 30

శ్లో॥ యద్రాజకుంజర మనారతవైరిణం తే

యక్తం హరే వికరుణం న్యవధిః కృధేతి

తస్యా నిశం సహచరీ ర్విధినా స్యవధ్యా

క్రూరా గళన్మదభరాః కి ముచేక్షసే నః

యదితి॥ హేహారే కృష్ణ సింహేతి చ తే తవ అనారతవైరిణం అమితశత్రుం త్వదు
త్పత్తిప్రభృతి త్వయి ద్వేషం కృతవంత మిత్యర్థః.. సహజశత్రు మితచ - రాజ
కుంజర కుంజర ఇవ రాజా రాజకుంజరః తమ్ 'ఉపమితం వ్రాహ్మణాభిసామాన్యా
ప్రయోగే' ఇత్యుపమితసమాసః రాజశ్రేష్ఠ మిత్యర్థ కంసమితి యావత్ - అన్యత్ర
రాజా చాసా కుంజర శ్చ రాజకుంజరః - విశేషణసమాసః గజేంద్ర ఇత్యర్థః తం
కుక్రథా ర్థోపేన వికరుణం నిర్దయం యథా తథా న్యవధీ. మారితవానితి యుక్తం
ఉచితం- భూభారార్థమవత్తిస్య కష్టస్య తవ త్వచ్ఛత్రుభూతకంసశాసన ముచిత
మేవేత్యర్థః అన్యత్ర సింహస్య తవ సహజశత్రుభూతకుంజరవతంసమారణం యుక్త
మేవేత్యర్థః సింహో జంబుక మంక మాగతమపి త్యక్త్వా నిహన్తి ద్విషమితి న్యాయా
దితి భావః తస్య రాజకుంజరస్య అనిశం సహచరీ సదా సహచారిణీః ప్రేయసీ
రిత్యర్థః న చ శ్రీత్వా దస్మాసు దుర్బలత్వం శంకస్వేత్వాహుః విధినాపి బ్రహ్మ
ణాపి దైవేనా పీఠినా అవధ్యాః హన్తు మశక్త్యా - కిముతాన్యేనేతి భావః నన్యబలా
అపి యూయం సబలా భవన్తు నామ ద్రోహభావా న్నాహం హన్తు ముత్సహే
ఇత్యుత ఆహుః- క్రూరా ఇతి హింసా ఇత్యర్థః హృదయం కుంభారాథం శ్రీణాం
ర్థో వేద చేష్టితమితి న్యాయాదితి భావః గళన్మదధరాః నివృత్తగర్వాః ప్రియతమ
నాశాదితి భావః అన్యత్ర సప్రదానపూరా. అతిమత్తా ఇత్యర్థ వచంవిధా. నః
అస్మాక కిం కుత. ఉపేక్షసే త్యజసి శత్రుప్రక్షీయత్వేన శత్రుభూతా నస్మానపి హంసి
యది తర్హి దుస్తరశోకసాగరా దస్మదుత్తారణజన్యం బహుళం సుకృతం తవ న్యాయ
ఇతి భావః అన్యత్ర సింహ కరిణమేవ హన్తి న తు కరిణీరితి నియమాభావా దస్మా
నపి జహీతి భావః తేన చ కంసమాఽసమాత్మాదనా న్న తవ తృప్తి రపితు
అస్మానపి ఖాదయేతి శ్రీకృష్ణోపాలంభః ప్రతీయతే-

31

గ॥ ఏవ ముఁరచితనిజజీవితోపక్రోశం క్రోశంతీ స్తదీయ పాణిగృహీతీ
రాశ్వాస్య పితరా వపి కారాగారా ద్విమోచ్య యదునందనో సానంద
మవందేతామ్-

ఏవమితి॥ ఏవం పూర్వో కర్మత్వా ఉపరచిత. కృత నిజజీవితోపక్రోశః స్వజీవితనిన్దా
యస్మిం స్తద్యథా తథా క్రోశ స్తీః విలప స్తీ. తదీయపాణిగృహీతీః కంసకద్యాభీత్తు
సంబంధినీ ర్భార్యా. ఆశ్వాస్య శాస్త్రదుదితాః కృత్వా కారాగారాత్ బంధనగృహ
త్సితరా దేవకీవసుదేవో విముచ్య మోచయిత్వా యదునందనో రామకృష్ణ
సానందం సప్రమోదం యథా తథా అవందేతామ్ అభివాదయామాసతుః అర్థా
త్సితరా విత్యేవ కర్మ - 'వది అభివాదనస్మత్కో' రితి ధాతుః

శ్లో॥ అంబేతి తాతేతి తయో దుదారాం గిరం తదానిం పితరా విశమ్య
సమాజ్ఞ తాం మంక చిరాయ కారాగారాచ సారాహిత మార్తిభారమ్.
అంచేతి॥ పితరా దేవకీవసుదేవో తదానిం తదా తయో. పుత్రయో స్సంబంధినిం

ఉదారాం మహతీం శ్లాఘ్య మిత్యర్థః అంతేతి హే అంబ జనని ఇతి తాతేతి హేతాత జనక ఇతి చ గిరం వాచం నిశమ్య శ్రుత్వా ఇత. ప్రా క్కంసభియా తచ్చృవణాలాభాదితి భావః చిరాయ చిరా త్ప్రిభృతి కారాగారానుకారాహితం బంధనగ్రహస్థితిసంప్రాప్త మార్తిభారం వీడాతిశయం మం' ద్రుతం సమాజ్ఞతాం తత్యజతుః నామాన్యతః పుత్రవాక్యశ్రవణేనైవ పితరౌ సర్వామపి వ్యధా ముత్సృజ్య ఆనందతో హి కిం పునః పరమేశ్వరరూప పుత్రవాక్యశ్రవణేనేతి భావః యద్వా మానసికశ్రీహరిచరణారవిందామృతాస్వాదనేనైవ యోగినో నిర్వ్యాధాః షరమా నందం భజన్తి ఖలు కిం పునః పితరౌ తాదృశషరమేశ్వరబాలిశమధుంతరవచనామృత పాతనేనేతి భావః 33

గ|| తదను ముహు ర్ముహు రాలింగ్య నిరంతరానందబాష్పాభిషేకేన కంస పరాసనదీక్షాసమాపకావభృథమివ దధానౌ పితరౌ మధుసూదనో మధుర మిద మవాదీత్

తదన్వీతి|| తదను పుత్రాభివాదనానంతరం ముహు ర్ముహు రసకృత్ ఆలింగ్య ఉపగూహ్య నిరంతరేణ అవిచ్ఛిన్నేన ఆనందబాష్పాభిషేకేణ సంతోషాశ్రు సేచనేన కంసపరాసనదీక్షాయాః కంసమారణవ్రతస్య సమాఽకం సమాప్తిజనకం అవభృథం దీక్షాంతస్నానం దధానామివ కర్వంతామివ స్థితౌ ఇత్యుత్త్రేక్షాపితరౌ ప్రతి మధుసూదనః కృష్ణః ఇదం వక్ష్యమాణం మధురం స్వాదు వచనమితి శేష అవాదీత్ జగాద-

34

శ్లో|| నబాలీలాభి రనందయం వాం నవారితో వా విషదాం ప్రవాహాః

తనూజభావా నృమ కింతు హంత విమః క్షమాత్రం ఫలతా మయాసీత్ నేతి|| వాం యువాం బాలీలాభి రరభకవిలాసై ర్నానందయమ్ నతోషితివా నహ మిత్యాక్షేప-విషదా మాపదాం ప్రవాహా స్సమూహా వా అపి నవారిత. ననివారిత. మయేతి శేషః-కిన్తు మమ తనూజభావాత్ పుత్రత్వాద్ధేతోః యువయో రితి శేషః- విము క్షిమాత్రం కారాగృహా న్మోచనమేవ ఫలతాం ఫలత్వ మయాసీ దాప-విము క్షి మాత్రమేవ ఫలం బభూవేత్యర్థః. హంతేతి భేదే - విము క్షమాత్రం మోక్షమేవేతి గమ్యతే-షరమేశ్వరో-హం యతో వాం పుత్రౌ-భూవం తతో యువయో రాన్వస్తి పున ర్భవ ఇతి భావః-

35

శ్లో|| ప్రమోదయే ద్య సుతనిర్విశేషో జనం విజాతీయమపి స్వకృత్యైః

బాల స్స లోకే పురుషోత్తమ స్వా ద్దూరే స్వప్నితోరపి నందనం మే

ప్రమోదయేదీతి|| యో బాల. సుతనిర్విశేష సుతసదృశస్సౌ స్వకృత్యైః. స్వకీయ బాలీలాభిః విజాతీయమపి స్వేతరజాతీయమపి జనం ప్రమోదయేత్ ఆనందయేత్ సజాతీయం తు కిముతేతి భావః సః బాలః శిశు. లోకే భువనే పురుషోత్తమః పురుష శ్రేష్ఠః స్వా ద్భవేత్ తస్యైవ జన్మ సఫల మిత్యర్థః మే మమ తు స్వతితోరపి

స్వజననీజనకయోరపి నందనం సుతోషణం దూరే దుర్లభ మిత్యర్థి యోఽహం
 బాలస్సృజననీజనకావపి నానందయం తస్య శుభం దౌర్భాగ్య మనిర్వాచ్యమితి
 భావః. వ్యంగ్యార్థస్తు యో బాలః క్షత్రియజాతీయోఽర్థక సుతనిర్విశేషస్సృజ
 స్సకృత్త్యైః విజాతీయం వైశ్యజాతీయం జనమపి నన్దాదిగోపసమూహమపి ప్రమోద
 యోత్ స బాలః లోకే పురుషోత్తమో విష్ణుస్సాన్యత్-తమేన బాలం లోకాః పరమే
 శ్వరం విదు రిత్వర్థః - సర్వేషామపి పరప్రేమాఽపదత్వాదితి భావః. యద్వా యః
 పురుషోత్తమ సుతనిర్విశేషస్సృజ కస్య పితృతో భూత్వేత్వర్థః. పరమకారణస్య
 భగవత స్సుతత్వాయోగా తునీతనిర్విశేష ఇత్సుకమ్ విజాతీయ ము జనం ప్రమో
 దయోత్ అనందయతుం శక్నుయా దిత్వర్థం. పరమానందరూపత్వాదితి భావః. స ఏవ
 పురుషోత్తమో విష్ణుః లోకే భువి బాల స్సాన్యత్ కస్యచిత్సత స్సాన్యత్ ఇత్య
 న్వయః. ఏతేన విజాతీయనన్దాదిగోపప్రమోదనోఽహం స నాధారణో బాలః కిన్తు
 పురుషోత్తమావతారభూతవేతి స్వయాధార్థ్య మావిమృతం కృషేన అధ నకేవల
 మేతావత్ దూరత స్థిత్యైవ పితరా వప్యనందయ మిత్యాహ దూరే ఇతిస్థిత్యై ఇతి
 శేషః. దూరే స్థిత్యాపి మే మయా పిత్రోరపి నందనం తోషణం కృత మితి శేషః.
 యద్వాస్థితయోరితి శేషః. దూరే స్థితయోరపి పిత్రోః మే మమేతి కర్తరి వష్టి-
 మత్య-ర్థక మిత్యర్థః. నందనం భవతీతి శేషః. 36

శ్లో॥ భాషితై ర్మధురై రస్య తత్త్వసర్వంకమైరపి

లోకానుకారిభి ర్ముక్తం మోహితో పితరావితి

భాషితైరితి॥ అస్య కృష్ణస్య సంబంధిభిః. తత్త్వసర్వంకమైరపి తత్త్వమర్కస్సృగ్భిరపి
 లోకానుకారిభిః. లోకం జన మచుకుర్వన్తితి లోకానుకారిణి తై. లోకై రిత్వర్థం.
 మధురైః స్వాదుభి రాభిషితై. వచనై పితరా మోహితో మోహం ప్రాపితావితి
 యుక్త ముచితమ్ అత తత్త్వసర్వంకమాణాం భాషితానాం శాస్త్రీయత్వేన లోకీక
 త్వోపన్యాస ఏకో విరోధః. తత్త్వసర్వంకమై రాభిషితై రోహితా విత్యన్యో విరోధః.
 తాదృశవచనానాం మోహనివ ర్తకత్వోచిత్యాత్ ఏవం విరుద్ధార్థయో రపి యుక్త
 మితి యోగ్యత్వోపన్యాస స్మృతీయో విరోధః. వ్యంగ్యార్థ మాశ్రిత్య తత్త్వసర్వం
 కవత్వం వాచ్యార్థ మాశ్రిత్య తు లోకీకత్వ మితి ప్రథమవిరోధపరిహారః. తత్త్వం
 ప్రచ్ఛాద్య యతో లోకసిద్ధార్థ మనుచదన్తి భాషితాని తతః మోహితత్వం సతభ
 వత్వేవేతి ద్వితీయస్యపరిహారః. లీలాహానుషస్య కృష్ణస్య మధురవాఙ్మకరం మాషీయ
 సాధారణానామపి మోహస్సాన్యదితి కృత్వా కిం పునః పిత్రోరితి కైముత్తికన్యాయం
 ధ్వనయతుం పితరా మోహితావితి యుక్త మిత్యు కమ్ తేన తృతీయవిరోధపరిహారః.
 తస్మాత్ విరోధాభా సాలంకారత్రయమ్. 37

గ॥ తదను యమానా మవనిపరిగ్రహే యయాతిశాప మంతరాయ మావేద్య
 మాతామహ ముగ్రసేనం సానునయ మురరీకృతరాజ్యభార మారచయ్య

నందగోషమపి సప్తార్థనం వ్రజం ప్రస్థాప్య యదుకులపురోధనా గర్జణ
వసుదేవనిదేశా దుపరిచితోపనయనసంస్కారా యదుకుమారా వ్యరో
చేతామ్-

తదన్వితీ॥ తదను తతః యదూనా మవనిపరిగ్రహే భూపాలనే యయాతిశాపం
యయాతి రితి కశ్చన మూలపురుషం తస్య శాపం యదువంశీయానాం ప్రభుత్వాధి
కారో మాన్సు ఇత్యేవం రూపం వాగ్దండం అన్తరాయం విఘ్న మావేద్య ఆలోచ్య
మాతామహం దేవకీజనకో యద్యపి దేవకో మాతామహః తథాపి తద్రాభితిరి
మాతామహత్వవ్యవదేశోఽయ మాపచారికః ఉగ్రసేనం సానునయం అనునయ
సహితం యథా తథా పుత్రవియోగాశురత్వాదితి భావః ఉరీకృతరాజ్యభారం
స్వీకృతరాజ్యధురం ఆరచయ్య కృత్వా సన్దగోషమపి నన్దాఖ్యం గోపమపి సప్తార్థనం
ప్రార్థనయా సహితం యథా తథా వ్రజం గోష్ఠం ప్రస్థాప్య యాపయిత్వా వసుదేవ
నిదేశాత్ వసుదేవ స్వాజ్ఞయా యదుకులపురోధనా యదువంశపురోహితేన గర్జణ
తన్నామకమునినా ఉపరిచితోపనయనసంస్కారా కృతోపనయనాఖ్యసంస్కారా
సన్తా యదుకుమారా రామకృష్ణా వ్యరోచేతామ్ చకానతు-

శ్లో॥ యం బ్రహ్మచర్యా నిజసూత్రలబ్ధా
త్రాప్తగేవ గోపప్రమదాంగసంగాత్
భేజే గృహస్థాశ్రమ మేష శౌరి
స్స ఏష వాత్స్వయనసూత్రసిద్ధః

యమితి॥ ఏష శౌరిః కృష్ణ నిజసూత్రలబ్ధాత్ స్వసూత్రప్రాప్తాత్ కృష్ణస్య త్రిత్రియ
త్వేన ఇతికర్తవ్యతాబోధకకల్పసూత్రాదాభివాదితీ భావః బ్రహ్మచర్యాత్ బ్రహ్మ
చర్యాశ్రమేణా త్రాప్తగేవ పూర్వమేవ గోపప్రమదాంగసంగాత్ గోపికాసంయోగా
ద్భేతోః యం గృహస్థాశ్రమం భేజే ప్రాప్తః సః బ్రహ్మచర్యా త్రాప్తకాలికః ఏష
గృహస్థాశ్రమః వాత్స్వయనసూత్రసిద్ధః వాత్స్వయన ఇతి కశ్చి త్కామశాస్త్రో
పదేష్టా ఋషిః తస్య సూత్రేభ్య సిద్ధః లబ్ధః భవతీతి శేషః సూత్రసిద్ధోఽర్థః
ప్రమాణమితి భావః అత్ర ఉపనయనా దనన్తరభావినో గృహస్థాశ్రమస్య కల్పసూత్ర
సిద్ధత్వేన తం కృమ ముల్లంఘ్య ఉపనయనా త్రాప్తగేవ గృహస్థాశ్రమస్వీకారస్య
అప్రామాణికత్వేఽపి వాత్స్వయనసూత్రసిద్ధత్వేన ప్రామాణికత్వకల్పనా చ్ఛబ్ద
ప్రమాణాలంకారః.

39

శ్లో॥ అథో గురుకులావాస మాసాద్య యదునందనా

వేదాః జగ్రహతు ర్జాతు నాభూ త్తద్ధాహికా శ్శుతిః

అథో ఇతి॥ అథో ఉపనయనానన్తరం ఉపనయనసంస్కారా త్రాప్త్యేదపారానధికా
రాదితి భావః యదునందనా రామకృష్ణా గురుకులావాసం కులశబ్దోఽత్ర గృహే
ఔపచారికః గురుగృహవాసం ఆసాద్య ప్రాప్య వేదాః త్రియీం జగ్రహతుః

గృహీతవన్తో-అధీతవేదా బభూవతు రిత్యర్థః జ తు కదాచిదపి తద్ద్రాహికా తయోః పరబ్రహ్మభూతయో రామకృష్ణయోః గ్రాహికా ప్రతిపాదికా పుతి ర్వేదో నాభూత్ నాసీత్ 'యతో వాచో నివర్తన్తే' ఇతి పుతేః వేదాః నైతౌ జగృహు రితి భావః అత్ర పుతి ర్జాతు తద్ద్రాహికా నాభూది త్యప్యన్వయ స్ఫులభః- 40

శ్లో॥ క్వ హరే శ్శ్రుతిభాగే-ధూ న్నపదక్రమకౌశలమ్

ఖ్యాతి స్తథాపి తస్యాసీ త్ప్రపదక్రమమాత్రతః

కేతిహరేః కృష్ణస్య పుతిభాగే వేదభాగే క్వ కుత్రీవా పదక్రమకౌశలం పదం పూర్వపూర్వపదత్యాగపూర్వక ముత్తరోత్తరపదస్వీకరణమ్ క్రమో నామ పదనా మావృత్తివిశేషః- తయోః కౌశలం నైపుణ్యం నాభూత్ నాసీత్-కిన్తు సర్వత్రాపి వేదభాగే ఆసీదిత్యర్థః తథాపి ఏవమపి తస్య కృష్ణస్య త్ప్రపదక్రమమాత్రతః త్రయాణాం పదానాం క్రమకథనమాత్రాత్ ఖ్యాతిః కర్తృ రాసీ జ్ఞాతేతి విరోధః త్రిభి పదై శ్చరణైః క్రమః క్రమణం లోకత్రయీకృమణ మిత్యర్థః తే పదక్రమవీవ తే పదక్రమమాత్రం తస్మాదితి తత్సరిహరః విరోధాభాసాలంకారః వేదభాగే పదక్రమ కౌశలం నాతీన ప్రఖ్యాతికరం వైదికసాధారణత్వాత్-కిన్తు త్రిభిః పాదన్యాసైః సర్వ లోకాక్రమణమితి యత్ ప్రతిపాహేతు పరమాత్మసాధారణత్వాదితి భావః- 41

గ॥ అథ చతుష్టప్త్యా వాసరాణా మధిగతసకలకలాకలాపో-యం భగవా నథవత్

అథేతి॥ అథ వేదాధ్యయన స్థరం అయం భగవాన్ కృష్ణః వాసరాణాం దినానాం చతుష్టప్త్యా చతురధియో వష్ట్యా చతుష్షష్టివారై రిత్యర్థః 'అపవర్గే తృతీయేతి' తృతీయా అధిగతసకలకలాకలాపః సకలానాం బహువిధానాం కలానాం విద్యానాం కలాప స్సమూహః యేన అధిగతః జ్ఞాతః స తథోక్తః అథవత్ చతుష్షష్టికలా ప్రవీణో బభూవేత్యర్థః- 42

శ్లో॥ విధు రేష చతుష్టప్త్యా దినానాం సకలాః కలాః

పుపోష న తథాప్యాసీ దాసా మపచయ కథమ్

విధురితి॥ ఏష విధు కృష్ణః దినానాం చతుష్టప్త్యా సకలాః కలాః విద్యాః కథం కేన ప్రకారేణ పుపోష అభ్యస్తవాన్-ఏకైకలాయా బహుదినసాధ్యత్వా దితిభావః తథాపి ఆసాం కలానా మపచయో విస్మృతిః కథం నాసీత్ నబభూవ ఉత్తరోత్తర విద్యాభ్యాసే క్రియమాణే పూర్వపూర్వాభ్యస్తవిద్యాయా విస్మృతే రనివార్యత్వా దితి భావః అచింత్యమహిమత్వా దితుభయోః పరిహారః వస్తుతస్తు స్వత స్పూర్వ జ్ఞత్వా ద్విధో ర్విద్యాభ్యాసో-పి విరుద్ధ ఏవ-లీలారసత్వాదితి తత్పరిహరః వ్యంగ్యా ర్థస్తు-ఏష విధు శ్చన్త్రః దినానాం చతుష్టప్త్యా సకలాః కలాః 'కలాతు షోడశో భాగ' ఇత్యమరః షోడశకలాః కథం పుపోష వర్ధయామాస శుక్లపక్షే పశ్చాదశసు దినేషు పశ్చాదశకలాపోషః ప్రసిద్ధః షోడశకలాయా శ్శివేనాపహృతత్వాత్-ఏవం సతి సర్వ

కలాపోష ఇత్యేకో విరోధః-దినానాం చతుష్పష్ట్యా ఇత్యన్యః తథాపి ఏవం విరోధ
ద్వయాంగీకారేఽపి అసాం కలానా మచచయః అపక్షయః కథం నాసీత్ కృష్ణపక్షే
తాసాం క్రమేణ నాశప్రసిద్ధే రితి భావః ఇతి తృతీయోఽపి విరోధ ఇతి భావః- 43

గ|| తదను యదునందనా వృదన్వదుదరవిలీననిజతనయప్రదానరూపగురు
దక్షిణాకాంక్షిణా పారికాంక్షిణా సమీరితే గురుణా వరుణాలయ
మభజతామ్

తదన్వతి|| తదను విద్యాసమాప్త్యనంతరం యదునందనా రామకృష్ణౌ ఉదన్వదుదర
విలీనస్య సముద్రగర్భనిర్మగ్నస్య నిజతనయస్య స్వపుత్రస్య ప్రదానం సమర్పణం
తద్రూపం తదాత్మికాం గురుదక్షిణాం విద్యాపరిసమాప్త్యనంతరం గురవే ప్రత్యర్ప
మాణం వస్తు గురుదక్షిణాత్మ్యచ్యుతేతా మాకాంక్షతే వాంఛతీతి తథోక్తః - తేన
పారికాంక్షిణా తపస్వినా గురుణా విద్యోపదేష్ట్యా సమీరితౌ చోదితౌ సంతా వరు
ణాలయం సముద్ర మభజతాం యయతు -

గ|| తత్ర చ ససంభ్రమ ముపరచితాభ్యర్చనా దుదన్వతః కమపి జలచరం
పంచజనాభిధానం శింఖరూపధారిణం తదపహారిణ ముపలభ్య సలీలం
సలీల మవగాహ్య తమేన మాలభ్య చ తదుదరమంతరా గురుతనయ
మపశ్యంతా వాదాయ తదంగసంభవం శింఖం సంయమినినామకం
శమననగర మగమతామ్

తత్రేతి|| తత్ర చ సముద్రసమీపే ససంభ్రమం సత్వరం యథా తథా ఉపరచితా
భ్యర్చనాత్ కృతపూజనాత్ ఉదన్వతి సముద్రా త్సకాశాత్ తద్వాక్యా దిత్వర్థః
జలచరం ఉదకస్థం శింఖరూపధారిణం శింఖస్వరూపధరం పంచజనాభిధానం పంచ
జన ఇతి నామవస్తం కమపి కించన యాతుధానం రాక్షసం తదపహారిణం గురు
పుత్రాపహారిణ ముపలభ్య జ్ఞాత్వా సముద్రే స్నానం కర్వణ గురుపుత్రః శింఖ
రూపణా దానవేన భీతీ త ఇతి సముద్రాధిదైవతేన జ్ఞాపితౌ భూత్వేతి భావః సలీలం
సవిలాసం యథా తథా సలీలం సముద్రోదక మవగాహ్య ప్రవిశ్య తం సముద్ర
జ్ఞాపిత మేనం పంచజన మాలభ్య వాత్వా తదుదరమంతరా తద్గర్భమధ్యే గురు
తనయం గురుపుత్ర మపశ్యన్ అదృష్ట్యేత్వర్థః చిరాయ రాక్షసజరరాగ్నిజీర్ణో గురు
పుత్రః కథ మధునా దృశ్యతేతి భివ తదంగసంభవం తద్దేహజన్యం తస్యశంఖా
కారత్వాదితి భావః శింఖం పాంచజన్య మాదాయ గృహీత్వా సంయమినినామకం
సంయమినీ ఇతి నామ యస్య తత్ శమననగరం యమపత్తన మగమతాం
యయతుః ప్రాపదుర్మిణో గురుపుత్రో యమపురే యాతినా అనుభవణ వర్తతేతి
మత్వేతి భావః.

45

శ్లో|| అథ కాలవ శాచ్ఛౌరి రుషనీయ ద్విజాత్మజమ్
అదిశ ద్దువే జన్మ తద్ద్వితీయ మివాభవత్

అధోతి॥ అధ యమపురగమనానంతరం శౌరిః కృష్ణః కావశాత్ యమాధీనతాం నిర్వర్త్యైతి బ్రాహ్మణపుత్ర ముపసీయ ఆసీయ గురవే అదిశత్ దదౌ - తద్దానం ద్వితీయం జన్మ అపరజన్మ అభవత్ బభూవ ఇవశబ్దో వాక్యాలంకారే - గురుపుత్రాత్మనా జాతీయం పురుషో మృత స్సౌ పున ర్యమలోకా దిహ లోకం ప్రత్యాగత ఇతి యత్తోఽస్య జన్మద్వయమితి భావః యద్వా తద్ద్వితీయం జన్మే వాభవదితి ఇవ శబ్ద ఉపమాయామ్ - తేన నేదం ద్వితీయజన్మ కిన్తు తత్పదృశ మేవ - కుటః - గురుపత్న్యదరా త్సునః ప్రసవాభావాత్ - ఏకైకస్య పసనస్య హ్యేకైకజన్మత్వేన వ్యవహార ఇతి - పాక్త్యనగురుపుత్రకళేబరస్య పాక్తేన నాశేఽపి భగవాన్ స్వశక్త్యా పున స్తాదృశకళేబరం ప్రాదా దస్త్యేతి బోధ్యమ్ - న్యంగార్థస్థుశౌరి రథ కావశాత్ గర్భాష్టమాదికాలవశాత్ ద్విజాత్మకం త్రైవిర్ణ్య కేతరస్య ఉపనయనానాధికారాదితి భావః ఉపసీయ ఉపనయనంసాక్షరేణ సంస్కృతం కృత్వా గురవే అదిశత్ అధ్యయనార్థం గురుకులే స్థాపయామానేత్యర్థం తదుప యనం ద్వితీయం జన్మేవ అభవత్ 'జన్మనా జా తే శూద్రః కర్మణా జాయ తే ద్విజ' ఇతిన్యాయా దుపనయనస్య ద్వితీయజన్మత్వం వైదికసిద్ధమ్

46

శ్లో॥ శాంతం మహీసురసుతం వపుషైవ తేన

భూమి స్పృశం మధురిపు ర్వ్యధితాద్భుతం తత్

మాయాశ్రయో విధి మతీత్య చ వ ర్తమానో

యద్వా న కిన్న విదధాతు పరార్థతాల్యాత్

శాంతమితి॥ మధురిపుః కృష్ణః శాంతం నప్తం మహీసురసుతం గురుపుత్రం తేన వపు పైవ నప్తగురుపుత్రకళేబరేనైవ భూమిస్పృశం భూభాజం వ్యధిత అకరోత్-త త్తథా కరణ మద్భుత మాశ్చిర్య మిత్యర్థ మృతస్య పునర్జన్మ నాద్భుతం కిన్తు యో దేహో నప్త స్తస్యైవ పున రాగతి రిత్యేతత్తు విస్మయావహమితి భావః యద్వా అధవా మాయాశ్రయః మాయాయాః అఘటితఘటనాపటియ స్థమాయాః ప్రకృతేరాశ్రయః ఆధారః 'మాయాన్తు ప్రకృతిం విద్యా న్మాయినన్తు మహేశ్వర మితి శ్రుతే రితి భావః విధిం బ్రహ్మణ మతీత్య ఉల్లంఘ్య వ ర్తమాన ప్రవ ర్తకః ప్రప్టరపి నియామక ఇత్యర్థం ఏవం విధో మధురిపుః పరార్థతాల్యాత్ పరోపకారార్థం కిన్న కిం వా న విదధాతు న కుర్యాత్-అఘటితమపి సర్వం మాయాబలా స్ఫగవాన్ ఘటయత్వే వేతి భావః అత్ర పూర్వాధోక్తస్య అద్భుతత్వస్య ఉత్తరాధేన ప్రతిషేధా దాక్షేపాలంకారః వ్యంగ్యార్థస్థుశాంతం శమప్రధానం మహీసురసుతం బ్రాహ్మణపుత్రం తేన వపు పైవ భూమిస్పృశం వైశ్యం వ్యధిత 'వైశ్యా భూమిస్పృశో విశ' ఇత్యమర. తదద్భుతం న హి బ్రాహ్మణజాతీయో యుక్తేనా ప్యుపాయేన వైశ్యో భవేదితిభావః మాయాశ్రయః సకపటః విధిం శాస్త్ర మతీత్య వ ర్తమాన శ్చ స పరార్థతాల్యాత్ పరధానక్త్యా కిన్న

స మిథాతు సర్వమపి కుర్యాదేవేత్సర్గః వైశ్యో వివీకర్తుం విప్రం వైశ్యేకర్తుం వా
శాస్త్ర ప్రమాణాభావేపి ధనాశయా కపటేన కశ్చి త్తథా కుర్యాదేవ మదీయేయం
కస్యేతి బ్రాహ్మణేన దత్తాం చక్షాలకన్యా మపి వోధ్యూణాం బహూనా మధునా
ఉపలంభాదితి భావః-

47

X|| అథ కదాచి ద స్తిప్రా సినామభి రుగ్ర సేనసుతదారై రభినవవిధవాపద
విధురై రుద్బోధితో జరాసంధాభిధానో మగదాధిపతి ర్మధురానగర
వరణ మరుణత్ -

అథేతి|| అథ గుర్వనుజ్ఞయా రామకృష్ణయో ర్మధురానగరప్రాప్త్యనంతరం కదాచి
తస్మిన్సమిష్టితా లే అభినవవిధవాపదవిధురై. నూతనవైధవ్యవివక్షై. అ స్తిప్రా స్థిరితి
నామ యేమా నై. ఉగ్ర సేనసుతదారై. కంభార్యయా 'దారా. పుంసించ భూమేన్య
వే' త్యమరః ఉద్బోధిత ప్రచోదిత. జరాసంధ ఇత్యభిధానం నామ యస్య స. మగ
దాధిపతి. మగధజేశాధీశ్వర మధురానగరస్య మధురాఖ్యశ్రీకృష్ణనిలయపత్తనస్య
వరణం ప్రాకారం అరుణత్ రురోధ 'ప్రాకారో వరణ స్సానల' ఇత్యమరః. 48
అప|| నిరోధమేవ దర్శయతి ద్వారమితి-

శ్లో|| ద్వారం పూర్వ ముపారుధక్ షీతిభృత స్సాశ్వాదయో దక్షిణం
విస్తాద్యా అపి పశ్చిమం ద్రుమముఖా శ్శిష్టం శకున్యాదియః
కల్పాంతోద్వదఖండఖండపరశుప్రోద్దామథక్కాఢ్యని
భ్రాత్రా డిండిమడంబరేణ నిబిడం బ్రహ్మాండఖండం వ్యధుః-

ద్వారమితి|| నాశ్వాదియః సాశ్వా నామ కశ్చన రాజా స ఆది ర్యేషా నై షీతి
భృతో రాజాన పూర్వం ప్రాగ్గిశీయం ద్వారం ప్రాకారద్వార ముపారుధక్ రురుధుః
తథా విస్తాద్యా విస్తప్రముఖా షీతిభృత. పశ్చిమం ద్వార ముపారుధక్ శకున్యా
దియ శకునిముఖ్యా. షీతిభృతః శిష్ట ముక్తాతిరిక్త ముత్తర మిత్త్యర్థః ద్వార
ముపారుధక్-ఇతి షీతిభృత. ద్వార ముపారుధన్నితి పదత్రయస్య వాక్యచతుష్టయే-
వ్యస్యయ ఆవృత్త్యా తు తేణవేతి జ్ఞేయమ్ తే ఇతి శేష. పూర్వోక్తా సాశ్వాదయ
సృర్వే బ్రహ్మాండభాణ్డం బ్రహ్మాండ. ప్రపంచాః స ఏవభాణ్డ. భాజనం తమ్ కల్పాన్తే
ప్రళయకాలే ఉద్యక్ విజృంభమాణ యః అఖండః మహా ఖండపరశు శివః
తస్య ప్రోద్దామథక్కాఢ్యనేః ఉద్భటథక్కా-నాదస్య భ్రాత్రా సహోదరేణ తత్తుల్యే
నేత్సర్గ. 'స్యా ద్యత పటహా థ క్కే' త్యమర. (అంధే ధవణ) డిండిమడంబరేణ
డిండిమసంరంభేణ 'వాద్యప్రళేదా డమరుమడ్డుడిండిమర్పురా' ఇత్యమరః నిబిడం
వ్యాప్తం వ్యధుః చక్రః ఉపమాలంకారః-

X|| సపది విదితోదంతౌ సదంతౌయదుకదనమాసాదితస్యందనౌ యదునందనౌ
కృతవర్మసాత్యకిముఖా నాదిశ్య నగరరత్నాయై సమధిగతవివిధాయుధా
వాయోధనాయ తదుత్తరద్వారేణ సరయం నిరియాతాం-

సపదీతి॥ సపది తదా విదితోదనాం జ్ఞాతవృత్తాంతౌ యదుసంపదనౌ రామకృష్ణౌ కృతవర్త
సాత్యకిముఖాన్ కృతవర్తా సాత్యకిశ్చ తావుభే ముఖే ఆదీ యేషా న్తాన్ సగరరత్నాయై
పత్రసరత్కర్థ మాదిశ్య ఆజ్ఞాప్య సమధిగతవివిధాయుధౌ ధృతశారణకామోదకీచక్ర
హలాదినానాపిధాయుధౌ ఆసాదితస్యందనౌ రథారూఢాచ సంతౌ నదంతౌ సింహనాదం
కుర్వంతౌ హర్షాదితిభావః. ఆయోధనాయ యుద్ధార్థమ్ యమకదనం యదుయుద్ధరంగం
ప్రతి యదుభి స్సహ శత్రువో యత్ర యుద్ధస్య ని తదుద్దిశ్యేత్యర్థః తదుత్తరద్వారేణ
ప్రాకారోత్తరమార్గేణ సరయౌ సవేగం యథా తథా నిరయాతామ్ నిర్జగ్ముతుః-

శ్లో॥ దధౌ శంఖ మధావధీరితరిపు శ్చౌరి ర్ధరాం ఘూర్ణయన్
లోకా నాకులయన్ ఘనా నిమిటయన్ పున్న్వీభృతః పాతయన్
నిర్భిన్నాచ్చ తథా నిశమ్య మగధాధీశస్య హృత్కందరా
చ్చిత్రం ధైర్యహరి స్తదా నిరగమ న్నాలోకయన్ పుష్పత

దధౌవితి॥ అథ తతః యుద్ధాయ నిర్గమనాన న్తరనిత్యర్థః అవధీరితరిపుః తిరస్కృత
శత్రుః శౌరిః కృష్ణః ధరాం భువం ఘూర్ణయన్ భ్రామయన్ లోకాన్ భువనాని
ఆకులయన్ వ్యాకులీకుర్వన్ ఘనా నేకఘాత విఘటయన్ విదారయన్ పున్న్వీభృతః
పర్వతాన్ పాతయన్ భంశయన్ సన్ శంఖం పాంచజన్యం దధౌ పూరితవాన్
-ధౌ శబ్దాగ్ని సంయోగయోః ఏతేన శ్రీకృష్ణపూరితపాంచజన్యనినదస్య ప్రళ
యాబ్దగర్జితతేల్యం వ్యజ్య తే-తథా తత్కాలే నిశమ్య శంఖధ్వనిం శ్రుత్వా శతధా
బహుధా నిర్భిన్నాత్ విడిర్ణాత్ మగధాధీశస్య జరాసంధస్య హృత్కందరాత్ మనో
రూపగుహతః సకాశాత్ పుష్పతః పశ్చాత్ నాలోకయన్ అశ్వైః ధైర్యహరిః
ధైర్యరూప సింహ. నిరగమత్ నిర్జగమ - చిత్ర మచ్ఛతమ్ - అత్యుల్బఠం ధ్వని
శ్రుత్వా సింహః కందరా నిస్సరతు నామ తస్య పశ్చా దవలోకనాభావో విస్మయ
జనక ఇత్యర్థః సింహస్య పశ్చా దవలోకనం ప్రసిద్ధమ్ - యథా సర్వాదిభ్యో భీతః
కశ్చన భీత్యా పశ్చా దపశ్యన్ కేవలపురోదృష్టిస్సన్నేవ పలాయతే తద్వ చ్ఛంఖ
ధ్వనే ర్భీతో ధైర్యసింహోఽపీతి భావః అత్ర ధైర్యస్య పశ్చా దవలోకనం నామ
కిమిదం వేత్త్యననుసన్ధానమేవ-తత శ్చ శంఖధ్వనిం శ్రుత్వా కేవలం భీత స్సన్ జరా
సంధో ధైర్యం ముమోచ నతు పునః కిమిద మితి తద్ధ్వని యాధార్థ్యమాలోచిత
వానితి పరిమార్గ-రూపకాలంకార.

51

గ॥ తదను సమపద్యత వివిధం యశోధన మాయోధనమ్

తదన్వీతి॥ తదను శంఖాపూరణాన న్తరం వివిధం బహువిధం యశోధనం యశః కీర్తి
రేవ ధనం పణం యస్త్రిం స్తత్ ఆయోధనం యుద్ధం సమపద్యత ప్రవృత్త
మభూత్.

52

తథాహి॥ యుద్ధమేవ ప్రతిపాదయతీత్యర్థః

శ్లో॥ స్థానే నైరివిదారణాయ యదభూ దాయోధనం శారణో

యన్మిత్రాంగవిదారణాయ చ పున శ్చిత్తం తదా లక్ష్మ్యతే

సంఘస్థీ ప్రతిపద్యతా ముపయమం తేనారిభూభృద్గణం

పశ్యత్ దివ్యవధూగణోఽపుష్పయమం తేనైవ చిత్త్రం త్విగమ్

స్థానే ఇతి॥ శార్ణిణః కృష్ణస్య సుబంధి ఆయోధనం యుద్ధం నైరివిదారణాయ శత్రు

నాశనార్థ మభూ ద్భూవ ఇలి యత్ స్థానే య కమ్ భగవతో యుద్ధే శత్రువిదా

రణ ముచితమేవేత్యర్థం శార్ణిణ ఆయోధనమితి పదద్వయ ముత్తరివాక్యే వ్యన్వేతి

మిత్రాంగవిదారణాయ చ సుహృచ్చరీరవిమర్దనార్థ మపి సూర్యమణ్ణలభేదనార్థ మితి

చ అభూదితి యత్ తత్పున స్తత్తు చిత్త్ర మద్భుత మాలక్ష్మ్యతే జ్ఞాయతే భగవాన్

యుద్ధే సుహృదంగవిదారణం కృతవా నిత్యేతత్తు విరుద్ధమితిభావ 'ద్వావిమా పురుషౌ

లోకే సూర్యమణ్ణలభేదినౌ పరివాఙ్మోగము క్తశ్చ రణే చాభిముఖో హత ఇతి స్మర

ణాత్ భగవతా స్వాభిముఖం యుద్ధే నిహతా పురుషా సుర్వేఽపి సూర్యమణ్ణలం

బిభిషు రితి పరమార్థః విరోధాభానాలంకార తేన యుద్ధేన హేతునా సంఘస్థీ కల

హోన్మఖః అరిభూభృద్గణ శత్రురాజసంఘః ఉపయమం యమసమీపం ప్రతి

పద్యతాం భజతాం యు క్తమేతద్యద్భుద్ధే కలహినాం మృతిరితి పశ్యత్ యుద్ధంపశ్యత్

దివ్యవధూగణోఽపి దేవాంగనాసంఘోఽపి తేన యుద్ధేనైవ హేతునా ఉపయమం

యమసమీపం వివాహం చ వీతి ప్రాప్నోతి ఇదం తు దీప్తమాణాం తత్తాపి స్త్రీణా

ముపయమవ్యాప్తి రిత్యేతత్తు చిత్త్రం విరుద్ధత్వా దద్భుత మిత్యర్థం అత్తాపి విరోధా

భానాలంకారః హరే శ్చసృష్టు మిత్తేషు చ నామ్యేన వర్తనా తుల్యయోగితా విశే

షాలంకార శ్చ-హితాహితే వృ త్తేల్య మపరా తుల్యయోగితేతి లక్షణాత్- 53

శ్లో॥ యుద్ధే తత్ర సముద్ధతో యదుపతి కాలాగ్నిరుద్రాకృతి

స్తేనే జ్యోవిరహం న ధన్వయపరం ధన్వి వ్వరాతివ్వపి

వంశం కేవల మాచ్ఛిద న్న ధనుష ద్రిక్షితీశామపి

స్వం చక్రం పర మగ్రహీ న్నకుషేతో నైరీశ్వరాణామపి

యుద్ధేఇతి॥ తిత్త తస్మిన్ యుద్ధే సముద్ధతః అతిద్భుత్తం కాలాగ్నిరుద్రాకృతిః

కాలాగ్నై ప్రళయానలస్యేవ రుద్రా ప్రచండా ఆకృతి రాకారో య్య స తథోక్తః

యదుపతిః కృష్ణః ధన్వసు పరం చాపేష్వేన జ్యోవిరహం మార్వీవియోగం నతేనే

న చికార న కేవలం ధనుషి ఛిన్నమాద్య్విణి కృతవా నిత్యర్థః కిన్తు ధన్విషు ధను

వ్యతస్స అరాతివ్వపి శత్రువ్వపి జ్యోవిరహం భూవియోగం ధనుర్వియోగమితి చ

గమ్యతే తేనే ఇతి పూర్వాన్వయః తథా యదుపతి ధనుషః చాపస్య వంశం కేవలం

వేణుమేవ చాపదణ్ణమిత్యర్థ నాచ్ఛిదత్ న చిచ్ఛేద కిన్తు య ద్రిక్షితీశామపి శత్రు

భూవానామపి వంశం కులం సంఘ మిత్యర్థః వేణుమితి చ గమ్యతే అచ్ఛిదత్ కుషితో

రుప్తః యదుపతిః స్వం స్వీయం చక్రం పరం చక్రాయుగమేవ గాగహత్ న
జగహ- కిన్తు వైరిశ్వరాణా మసి శత్రురాజానా మసి చక్రం రాష్ట్రం చక్రాయుధ
మితి చ గమ్యతే అగ్రహీత్ న్యాయ తీచకార అత్ర తుల్యయోగితాలంకారత్రయమ్
'పర్యానా మితరేమాం వా ధర్మైక్యం తుల్య యోగితేతి లక్షణాత్ శ్రీకృష్ణేన
ధన్వనాం ధన్వినాంచ జ్యోవిరహః కృతః- ధను ర్వంశో రాజవంశి శ్చ ఛిన్నం చక్రం
పరచక్రంచ గృహీత మితి సిన్ధత్వాత్ ధన్వజ్యోవేదాది క్రియామాగపద్మపతిత్యా
సముచ్చయాలంకార ఇతి రత్నావళికారా అత్ర సముచ్చయాలంకారో న వాచ్యః
కిన్తు ధ్వనిత ఏవేతి మన్మనీమా-

54

శ్లో॥ భానుం ఖండిత మారచయ్య వివిధై రాయోధనై ర్మాయినా
తేజోభాను రఖండితో విరచిత స్సప్తపైవ కంసారిణా
స్వస్యాప్యర్థత రాజమండలమసి భిత్వా యశశ్చంద్రమా
ఇతం స్వార్థపరః కథం స జగతాం హేతు ర్నితే గీయతే

భానుమితి॥ మాయినా మహేశ్వరేణ 'మాయినస్తు మహేశ్వర మితి' ప్రతే-కపట
శాలినేతి చ- కంసారిణా కృష్ణేన వివిధై రాయోధనై ర్మాయినైః భానుం
సూర్యం ఖండితం విదారితం ఆరచయ్య కృత్వా యుద్ధహతపురుషాణాం సూర్య
మణ్డలభేదనస్మరణ దితి భావః స్వస్య తేజోభానుః ప్రతాపరవి అఖండితః
అవిచ్ఛిన్నః విరచిత ఏవ కృతో హి- స్వార్థపరప్రతాపభానుత్వం ప్రకటికృత
మిత్యర్థ అత్ర పరగృహం భక్త్వా తత్కాష్ట్యసంచయేన యథా స్వగృహం దృశీ
కురుతే తద్వద్భానుం భక్త్వా తత్తేజశ్చక్రై స్సప్తప్రతాపభానుం పరిపురోషేతి
ధ్వనిః. తథా కంసారిణే త్యత్యాప్యన్వేతి రాజమణ్డలం శత్రురాజసంఘం చంద్రమణ్డల
మితిచ- భిత్వా విదారయిత్వా స్వస్య యశశ్చంద్రమా అపి కే ర్నిరూపచంద్రశ్చ అవ
ర్ణత వృద్ధిం ప్రాప్నోతి-సకలరాజవినాశనేన అత్యద్భుతకే రి రాసీ త్కృష్ణస్వేతి భావ
అత్యాసి చంద్రమణ్డలం భిత్వా తదంతై స్వకే రిచంద్రం పురోషేతి ధ్వనిః ఇతం ధ్వని
తారావేవ కవి స్వయ మావిష్కరంతి ఇతమితి-ఇత మేవం స్వార్థపరః. న్యారాస కః
సం కృష్ణః జగతాం హేతూనాం హేతే హేతు హేతుకర ఇతి కథం గీయతే లోకోప
కారీతి కుత శ్చుతి శ్రుత్యాభి రుద్ధోవ్యై ఇత్యర్థః గురోభూతవ్యంగ్య మిదం కవినా-
విష్కృతం యదీతి తలక్షణాత్ న చ ధ్వని రిత్యేవాస్తు- ఇతం రాజవంశిభేదనద్వారా
స్వకే ర్నిప్రతాపపరిరోషణశీలత్వా త్స్వార్థపరః కృష్ణః కథం లోకోపకారి ధవ
న్న కథమ పీఠ్యరవర్థనాత్ ఇతి వాచ్యమ్-భానుం ఖండిత మారచయ్యేతి ప్రథమ
వాక్యేన రాగచ్ఛేదనస్య కంఠతో ఎతివ దితత్వా దితి బోధ్యమ్ తేన
భానుం యశశ్చంద్రమా ఇతి రూపకగ్వయమ్ - కించ భానుఖండై స్తేజోబానుః
చంద్రఖండై ర్యశశ్చంద్రశ్చ వర్ణిత ఇత్యసంభవార్థవర్ణనా దతితయో కిన్వయమ్.

చంద్రో ద్విశ్వమానోఽయం న కళంకః కిన్తు స్వకీయయశశ్చంద్రసంవృద్ధికామేన
కృష్ణేన చంద్రనారాంశే హృతే సతి సుషిరి మేవేత్యపహ్నవాలంకారః ప్రతీయతే-

గ|| తదను చైద్యమగధాధిపా వభిధావమానం మధుసూదనం మగధాధిపః
రుక్త మేన మభ్యధాత్-

తదన్వితః తదను ఏనం నామాన్యరాజవినాశినానన్తరం చైద్యమగధాధిపా శిశుపాల
జరాసంధౌ కర్మ అభిధావమానం అభిముఖం శీఘ్రం గచ్ఛనం మారశార్థమి
దాన. మధుసూదనం కృష్ణం ప్రతి మగధాధిపతి ర్జ్వరాసన్ధః ఉద్ధతం సగర్వమేవ
వక్షిమూఞిత్యా అభ్యధా దువోచ ఉపసర్గనశా దర్థాన్తరే ప్రయోగః-

శ్లో|| కి. రాజసింహస్య మమాగ్రతోఽస్య హరే తవైత్ త్లవనం చకాస్తు
న మక్షికాభ్యః కిము వాలహస్తసంచాలనం స్వావయవావనాయ

మి|| హే హరే కృష్ణ కపే ఇతి చ 'శుకాహికపిభేకేషు హరి ర్నే' త్యమరం రా
సింహస్య రాజశ్రేష్ఠస్యేత్యర్థః. రాజా చాసౌ సింహశ్చ రాజసింహః సింహశ్రేష్ఠ
తస్యే తి చ-యద్వా రాజేతి సింహ ఇతిరూపకం వా తస్య ఆస్య అతిహారస్యేత్యర్థ
మమ అగ్రత పురతః ఏతత్ తవ స్థవం లంఘనం చకాస్తు భాసతు కిమ్ న చకానే
దేవేత్యర్థం. సింహస్యాగ్రే కపే రివ మగగ్రే తవ స్థవనం న శోభావహమితి భావః
అత్ర శ్లేషోజ్జీవితోపమాలంకారం పక్షే తు రూపకాలంకార ఏవ నచ హరే ఇత్త్
త్రాస్యేవ శ్లేష ఇతి వాచ్యమ్ హరిః కృష్ణ ఇతి హరి. కపిరితి శిష్టరూపకేణైవ
తన్నిర్వాహాదితి వాలహస్తసంచాలనం పుచ్చప్రేరణం కపే రిత్వర్థం. 'పుచ్చోఽస్త్రీ
లోమలాంగూలే వాలహస్తశ్చ వాలధి' రిక్యమరః మక్షికాభ్యః త ద్రజన్తుభ్య
స్సకాశాత్ స్వావయవావనాయ స్వాంగరక్షణాయ మక్షికాభి ర్దిశ్యమాన మంగం
రతీతు మిత్వర్థః-న కిము న స్వాత్మి-మేతదర్థమే వేత్వర్థ మదవాసనయా కప్యంగం
బహుధా దశన్తి మక్షికా ఇతి ప్రసిద్ధం తాదృశమక్షికా నివారణమాత్రోపయోగి
భవతి తదీయ వాలచాలనం న తు సింహనిర్యాక మిత్వర్థం. ప్రకృతార్థస్య- తవేదం
వాలహస్తసంచాలనం వబయోరభేదాత్ బాలహస్తచాలనం మక్షికాభ్యః విషయ
నిగరణేన తత్తుల్యపూతనాబకేశ్యాదిభ్యస్సకాశాత్ స్వావయవావనాయ నకిము
కిన్తు తదర్థమేవేత్వర్థః హ్యస్మాదృశేభ్య స్వావయవావనాయ బాలస్య తవేదం
కరచాలనం త్నమతే ఇతి భావః శ్లేషాలంకార వాలహస్తేతి శ్లేషస్యావివక్షణేతు
అప్రస్తుత ప్రశంసాలంకార.

47

గ|| ఏనం సపరివాదవీరవాద మేన మతిరోషణో భగవా నవాదీత్
ఏవమితి|| ఏవ ముక్తవిధయా సపరివాదవీరవాదం సోపహాసవీరాలాపం ఏనం
మాగధ ముద్దిశ్య అతిరోషణ. అతికుపిత. స్వారోపితకపిత్వశ్రవణాదితి భావః భగవాన్
కృష్ణ. అవాదీ దువోచ

55

శ్లో॥ నిర్భిన్నం శతశ శ్చతై స్తవ వపు ర్బాణై ర్మదీయైః పున
స్సంధాప్య త్వచిరా జ్జరతి కుమతే మైరాం దురాశాం కృధాః
నో కామార్ద్రపి పాలనం తవ పరాశ క్షి ర్విధాతుం ఊమా

[పాణనాన్ తృణతావలంబిని భవత్కృష్ణవర్తాశ్రయాత్
నిర్భిన్నమితి॥ హేకుమతే దుర్బుధే మదీయైర్మామకై శ్చతైరమితైర్బాణైశ్చరైః శతశో
బహుధా నిర్భిన్నం విధారితు తవ వపు శ్చరీరం పున ర్బాహ్యం అచిరాద్ద్రుతం జరా
తన్నామ్ని పిశాచీ వార్ధకావన్థా చ-సంధాప్యతి సంఘటయ్యతీతి ఏరాం దురాశాం
వ్యర్థాభిలాషం మాకృధాః మాకుగు జరాసంధః కిం జన్మకాలే ద్విధాభూతపు
జరయా పిశాచ్యా సంగ్రధితః-అత ఏవ జరాసంధ ఇతి తస్య నామాసీదితి కథాత్రాను
సంధేయా ద్వేధాచిన్న స్తేవఘటనే జరాయా శ్చక్షి న తు శతభా చిన్న స్తేతి భావః
యద్వా-మయా చిన్నం త్వాం జరాపి ఘటయతుం బిభేతి తన్యా అపి మత్తశ్చేద
భయాదితి భావః కామారీ స్కందసంబంధిచి తస్యేదమిత్యే- నిత్యాత్ జీవ-పరా
ఉత్కృష్టా శ్చక్షి రాయధవిశేషో-అపి అత్రాయాసంబలమవేతి ధ్వన్యతే- తవ మయా
హృదయా-స్య తే పాలనం రక్షం విధాతుం కరుం నో-ఊమా సశక్తా స్కందశక్త్యా
గుప్తమపి త్వాంహన్యామేవేత్తర్థం యవ-శ్చరేసత్వాంరక్షితుమశక్తాః ముతజ్జ్వరేతి
ధ్వనిః తృణతావలంబిని ధనుర్ధానే 'ధరో-నా తృణతా ప్రీయా మప్రీయాం చాప
ధనుషా' వితివైజయన్తీ భవతి త్వయి ఆకృష్ణవర్తాశ్రయాత్ ఆ ఇతి పృథక్పదమ్
కృష్ణేనసహ కలహపర్వస్త మిత్యర్థ ఏనం హ లోకే ప్రయుంజన్తే తేనసహ కలహం
మాకుర్విత్వైరే తస్య వర్తనా నగచ్ఛేదితి-అతఏవ లోకో-క్తిః యవ్యాకృష్ణశబ్దో-అతి
కృష్ణబాణేషు లాక్షణికః కృష్ణబాణమార్గపాప్తిపర్వస్త మిత్యర్థః-ప్రాణః హృత్థానిః
న్యాత్ వరేత కృష్ణవర్తాశ్రయాగా దనస్తరస్తు నవరేతైవేత్తర్థం అత్ర తృణతావ
లంబిని తృణతావలంబిని తృణే ఇత్యర్థః భవతి త్వయి ఆకృష్ణవర్తాశ్రయాత్
కృష్ణవర్తా అగ్నిః తదాశ్రయగుపర్వస్తం ప్రాణశక్తిన్యాత్ తృణస్య అగ్నౌ
శ్రయగా దనస్తరం భస్మత్వాసత్త్వా న శక్తిమత్త్వ మిత్యర్థః 'హృత్థానిలే-నిలే
జీవే బలే ప్రాణః ప్రకీర్తిత' ఇతి రుద్రః ఇతి ధ్వనిః అనేన చ అగ్నికల్పస్య మమ
పురతః తృణకల్పస్య తవ సితి రేవ న సంభవతీతి వస్తు వ్యజ్యతే

59

X॥ ఏవ మభినధానౌ మధుసూదనమగి ధాధిపా వనాలక్ష్మ్య శరసంధానమోక్ష
మతివేలపరస్పరజయాకాంక్ష మమందభుజకాశలం కలహాలాలసేన తాప
సేనా పృణనుభూతపూర్వ మరాధితసురాసురం సమరం సమరచయతామ్

ఏవమితి॥ ఏవ ము క్తరీత్యా అభినధానౌ వదన్తౌ మధుసూదనమగి ధాధిపౌ కృష్ణజరా
సంధౌ అనాలక్ష్మ్య శరసంధానమోక్షం అనాలక్ష్మ్యే అదృశ్యౌ శరసన్ధానమోక్షౌ
బాణసన్ధాన తస్మోచనే యస్మిం స్తత్ అతివేలపరస్పరజయాకాంక్షం అతివేలం భృశం
పరస్పరస్య అన్యోన్యస్య ఒయాకాంతౌ విజయాభిలాషో యస్మిం స్తత్ యదప్యే

ఒయాంకాఁ య మనస్వేన వ రి తే న తు యుద్ధే-తథాపి జయాకాంక్షౌ ప్రయుక్త
వీరాలాపవత్త్వా దేవమా క్షమితి బోధ్యమ్-అమంద మతిశయం భుజకౌశలం బాహు
చాతురీ యస్మిం సత్ కలహాలసేన కలహప్రియేన న తు పునః కలహభీరుణేతి
భావః యద్వా స తు బ్రహ్మధ్యాయేత్సరేణేతిభావః తాపసేన ఋషిణా నారదేనే
త్యర్థః స తు మందేనేతి భావః-తేనాపి అననుభూతపూర్వ మదృష్టచరం ఆరాధిత
సురాసురం ఆరాధితాః ప్రమోదితా స్సురాసురాః యేన తత్-యద్వా సురా అసు
రాశ్చ యస్మిం సత్ సురాసురం దేవాసురయుద్ధ మిత్త్యర్థః ఆరాధితం అనుగతం
సురాసురం యేన తత్ తత్తుల్య మిత్త్యర్థః సమరం యుద్ధం సమరనయతాం
చకృతుః

60

గ|| అథ విగతరథం ద్యుతమపి హలాయుధేన మగధాధిప మప్రతపానమితా
ననం కార్యగౌరవేణ కరుణయేవ మోచయిత్వా మధురపురధి మధురా
నగర మగమత్-

అథేతి|| అథ యుద్ధప్రవృద్ధ్యనంతరం మధురిపుః కృష్ణః విగతరథం నష్టస్యందనం అపత్ర
పానమితాననం లజ్జయా నిచీనముఖం మగధాధిపం జరాసంధం ద్రుతమపి శీఘ్రమేవ
విశంబే మృతిశింకయేతి భావః . కార్యగౌరవేణ భవిష్యత్కార్యభారేణ తదాలోచ్యే
త్యర్థః కరుణయేవ దయయేవ న తు వస్తుత స్సధేతి భావ హలాయుధేన బలేన
ప్రయోజ్యక్త్రా మోచయిత్వా త్యాజయిత్వా ఏతేన బలో జరాసంధం భువి
పాతయిత్వా హస్త ముద్యుక్తో-భూదితి వ్యజ్యతే మధురానగరమధి మధురాంప్రతి
అగమత్ యయా-

61

గ|| ఏవం సప్తదశకృత్వః కృత్వా సమరాపదాన మప్టాదశసంగ్రామకామేనతి
మగధాధిపే నారదప్రచోదితో జవనో యవనో మధురానగర ముప
గమ్య మధుసూదన మాహవా యాహ్వయత

ఏవమితి|| మగధాధిపే ఏవం రీత్యా సప్తదశకృత్వః సప్తదశవారా సమరాపదానం
యుద్ధరూపం శౌర్యవృత్తం కృత్వా విధాయ అప్టాదశసంగ్రామకామే అప్టాదశ
యుద్ధాభిలాషిణీసతి నారదప్రచోదితో నారదేన ప్రేరితః జవనః వేగశీలః యవనః
కాలయవనః మధురానగరం ఉపగమ్య నిరుద్ధ మధుసూదనం కృష్ణం ఆహవాయ
యుద్ధార్థ మాహ్వయత ఆకారయామాస భేరిద్వనినేతి శేషః స్పర్థాయా మాఘ
ఇత్యాత్మనేపదమ్-

62

గ|| యదుపతి రపి విదితోదంత స్సముపస్థిత మతివిషమ మితి సమ్మంత్ర్య
మంత్రిభి స్స్వజనగోపనాయ మధ్యేసముద్రం విశ్వకర్మణా ద్వాదశయో
జనాయామం ద్వారకాభిధానం పుర మతిరుచిర మచీకరత్

యదుపతిరితి|| విదితోదంతః జ్ఞాతృత్వత్తాన్తం యదుపతిరితి కృష్ణశ్చ అతివిషమ మత్యా
హితం సముపస్థితం సంప్రప్తం యాగధనిరోధిసమయే ఏవ యవననిరోధన్యాపి సంభ

వాదితిభావః. ఇత్యేవం మంత్రీభిస్సమం సంమంత్య ఆలోచ్య స్వజనగోపనాయస్వీయ రక్షార్థం మధ్యేసముద్రం సముద్రమధ్యే విశ్వకిర్రుణా దెవశిల్పినా ద్వాదశయోజనా యామ ద్వాదశయోజనాని ఆయామో ద్దర్శ్యం యస్య తత్ అతిసుచిరం అతి సుంధరం ద్వారకాభిధానం ద్వారకానామకం పుర మచీకరత్ కారయామాస 63

XII నిధాయ చ తత్ర సలిమగ్నే నిజదాయాదా న్యాదివాక్ యదునాయక

స్స రాహణేయేన సహ సుగ్రామకామనయా నగరా నిర్మితాత్

నిధాయేతి|| సః యదునాయకః. కృష్ణ సలిమ సముద్రజలం దుర్గం పరిఘా యస్య తస్మిన్ తత్ర ద్వారకాయా నిజదాయావాక్ స్వచలశీమాన్ యావవాక్ వృష్టిన్ నిధాయ స్థాపయిత్వా రాహణేయేనసహ బలరామే సమమ్ సుగ్రామకామనయా యుద్ధవాంఛయా నగరా నిర్మితాత్ నిర్వయా 64

XII ఆగతం తమేనం నారదోదితరూపధేయసంవాదా దరవిందనాథ మవ

ధార్య యవన సోత్కంఠర ముపకంఠ మవజగాహే

ఆగతమితి|| యవనః కాయవనః ఆగతం నగరా నిర్గతు తమేనం కృష్ణం నారదోది తరూపధేయసంవాదాత్ నారదో క్షరూపసామ్యూత్ భాగరూపనామభ్యో ధేయ- ఇతి స్వాగ్రే ధేయ. అరవిందనాథం కృష్ణ మవధార్య నిశ్చిన్య సోత్కంఠం నాభిలాష ముప కంఠం సమీపం జగాహేచ అభజత్ 65

XII భగవానిసి చపల మబల ఇవ పలాయమాస స్తమేన ముధావమాస

మనయవేదిన మనయ దవనీధరకందరాంతర మంతరధాత్

భగవానితి|| భగవానిసి కృష్ణశ్చిబల ఇవనతు దుర్బలఇవ వస్తుతో బలత్వం మూలన ఇతి భావః చపలం చంచలం యధాతథా పలాయమాస. పలాయనం కుర్వన్ అనయవేదినం రక్షణాద్భియా పలాయమాసం నానుగచ్ఛే దితి న్యాయ మజానానా అతఏవ అనుధావమాసం అనుసృత్య శీఘ్ర మౌగచ్ఛంత తమేనం యవనం అవనీధరకందరాంతరం కస్యచిత్సర్వతస్య గుహామధ్య మనయత్ ప్రాసయా మాస నయతి ద్వికిర్రుక. అన్తరధాత్ తత్రణమేన స్వయం తిరోదధేచేత్సర్థ- 66

XII స ఏష మిర్మనీష స్తత్ర గిరికందరాంతరాశే మాంధాతృతనయ మైక్యైక

మసురసంగరసంగతశ్చిమాసనయనాయ త్రిద శాధీశనిదేశత శ్శయాశు

భవతు భవతో నిదాభంగ హేతు ర్భస్మసాదితినమాసాచిలవరం రాజరిం

ముచుకుందాభిదానం ముకుందధియా సక్రొధం పాదఘాత మవధీత్ -

సఇతి|| దుర్మనీష. దుర్ముద్ధిః సఏష యవన. తత్ర గిరికందరాంతరాశే పర్వతగుహాంతః మాంధాతృతనయం మాంధాతుః పుత్రం ఐక్యైకమ్ ఇక్యైకో రషశ్చ 'అపత్యం పౌత్రప్రధృతిగోత్ర'మితిపరిభాషితత్వాత్తద్వంశేయేష్వప్యపత్యవృన్వవహరః ఇక్యైకు వంశజమిత్యర్థః దాణ్ణినాయనాదత్వాత్ టి లోప. అన్తరే. రాక్షసైస్సహ సంగరే యుద్ధే సంగతస్య లభస్య శ్రమస్య ఆయాసస్య అపనయనార్థం నివారిణార్థం త్రిదశా

ధీశనిదేశత ఇన్ద్రాజ్ఞవశాత్ శయానుం నిద్రాణం - స్పృహి గృహీతి సూత్ర్యం
 రీజోవాచ్య ఇతి వాచికా దాశుచ్ భవత స్తవ నిద్రాభంగపేతుః నిద్రానాశకర్తా
 భస్మనాత్ భవతు భస్మీభవతు విభాషాసాళి కార్త్యేన్య ఇతి సాతిః ఇత్యేవం ఆసాదిత
 వరం ప్రాప్తసిరిం దేవేంద్రాదితిభావ ముచుకుందాభిధానం ముచుకుందనామానం
 రాజరిం రాజా చాసా ఋసిశ్చ తం రాజవంశ్యం ముని మిత్యర్థః ముకుందధియూ
 కృష్ణ ఇతి భాగ్యా కోధం సరోవం యథా తథా పాదఘాత మవధీత్ వాదేన
 జఘానేత్యర్థ కరిణే హన ఇతి ణముల్ -

67

గ|| సోఽసి సముజ్జాతజాగర స్సముత్థాయ సర్వాసు దిశుః చక్కు ర్విక్షిప
 న్నక్షీ పాతేనైవ పురోవర్తనం భస్మనా ద్విధాయ మిద మస్థానే సముప
 సితమితి చింతయన్ పశ్చాదుపవిప్త మక్షీణమహిమాన మధోక్షజ
 మద్రాక్షీ దస్తాషీచ్ఛ

సోఽపేతి|| ముచుకుందశ్చ సముజ్జాతజాగర. ప్రబుద్ధః సముత్థాయ ఉత్తితో భూత్వా
 సర్వాసు దిశుః దశ దిశాసు చ ర్దృష్టిం విక్షిపన్ పేరయన్ సర్వత్ర పశ్యన్
 త్యర్థః. పురోవర్తనం అగ్రస్థం యవన మిత్యర్థ అక్షిపాతేనైవ విలోకనేనైవ భస్మ
 నాద్విధాయ భస్మీకృత్వా అస్థానే అయోగ్యస్థానే సముపసితం సంప్రాప్త మిదం
 పురుషదహనం కీమితి చింతయన్ విచారయన్ పశ్చాత్తత ఉపవిప్తం సేషణమితి
 వా అక్షీణమహిమానం అఖంఙితానుభావం అధోక్షజం కృష్ణ మద్రాక్షీత్ అప
 శ్యత్ అస్తాషీచ్ఛ స్తుతిం చకే -

68

తథాపి|| ముచుకుందకృతి ముకుందస్తుతిమేవ ప్రతిపాదయతీత్యర్థః అథ పశ్చాభి
 శ్లోకై స్సేతి గుణానిత్యాదిభిః -

శ్లో|| గుణా గారోఽప్య త్వయ్యనిశ మసత స్తోత్తమ కృపా
 స లోకేఽన్య స్మృత్యః పరితర మితి స్వస్తి రపి
 వచ స్సర్వం మిథ్యా తవ భవతి దూరం పరిచయా
 ద్యశోరాశి శ్చిత్రం తదిపి నిరహంకార ఇతి తే -

గుణానీతి|| త్వయి బ్రహ్మణి అనిశం కాలత్రయేఽపి అసత. అవిద్యమానాన్ అపర
 మార్థభూతానిత్యర్థ గుణాన్ సత్యకామత్వాదీన్ ఆరోప్య కల్పయిత్వా స్తోత్తమ
 స్తుతిం కుర్వాణేషు కృపా దయా తవ అస్తీతిశేషః - తేహం నిత్యాభియుక్తానాం యోగ
 జ్ఞేయం వహా మ్యహమితి గీతావచనాదితిభావ - అనేన త్వమింద్ర స్త్వం చన్ద్ర ఇత్యా
 ద్యత్యన్తాసంభావితేషు వాచాబచాబువాదే మ్యురజ్యసే ఇతి నిందా చ వ్యజ్యతే
 లోకే భవనే మత్తం - పశ్చామ్యాస్తసి - మదిత్యర్థం పరతరముత్కృష్టం అన్యత్ ఇతరత్
 వస్తు పదార్థః నాస్తి నవిద్యతే ఇతి స్వస్తి. స్వస్వరూపకథం మపి అస్తీతి శేషః అహ
 మఖిలోత్కృష్టః మమపాసయైవ కైవల్యం నతు కద్రదేవతోపాసనయేతి హితముప
 దేశనీత్యర్థం - మత్తం పరితరం నాన్య త్రించి దస్తి ధనంజయేతి వచనాదితి భావః

అనేన చ ఆత్మశ్లాఘారూపం వికతనం వ్యభ్యతే తన సర్వవిషయః అనన్తవేదరూపం సమస్తవాక్యం జాత్యేకవచః- సర్వాణ్యపి వచాన్వీత్యైః మారం చిరం పరిచయాత్ నిదిశ్యాసూ దిత్వర్థః మిథ్యాభవతి మృషాభవతి తస్మాసి జగదస్తః పాతిత్వాదితిభావః 'జ్ఞానేన జ్ఞేయ మాలోచ్య వశ్చాత్ జ్ఞానం చ సత్యంచేదితి వచనాత్ అనేన చ సవినానాం సత్సవాదీన ప్రతీయసే పరిచయేన తు మృషాభాషీతి నిశ్చీయసే ఇతి నిందా చ వ్యభ్యతే తదపి దుష్కీర్తికారణే సత్సవీత్యర్థః తే నిరహంకారః అహంకారరహితః మాయావశ్యత్వాదితిభావః ఇతి యశోరాశిం అమితం యశః స తు యతి-యదిత్యర్థః- అస్తీతి శేషః- చిత్రం అద్భుతమ్ 'పుణ్యై ర్యశో లభ్యతే' ఇతి న్యాయాదితిభావః ఆత్రమష్కీర్తికారణేభ్య స్స్వస్థత్వాభ్యః తద్విరుద్ధసుక్తిర్వ్యదయవర్జనా ద్విషమాలంకారః 'విరూపకార్యన్యోన్యై రపరం విషమం మతమితిలక్షణాత్ స్వస్వరూప్రకాశనాదీనాం సయాభిత్వ పఖ్యాపకానాం గుణానాం దోషీకరణాత్ లేశాలంకారశ్చ

69

శ్లో॥ ఇయం త్వా మాత్రమ్య ప్రధయతు భిదాబుద్ధి మసతీ
సజాతీయాః జీవాః రచయతు భవద్వేత్తవిముఖాః
భవానాస్తే నోవేత్తసి విశయ ముత్పాదయతి యం
ప్రియా మాయాస్మాకం తిమచహర లాభోఽయ మమితః

ఇయమితి॥ ఇయ మేషా ఆసతీ మిథ్యా భూతా తవ ప్రియా ప్రేయసీ వగనపాయిసే మాయాప్రకృతి త్వామాత్రమ్య ఆవృత్య భిదాబుద్ధిః ద్వైతబుద్ధి ప్రధయతు జనయతు- ఏకమపి బ్రహ్మ మాయావశేన బహుధా జగదాకారేణ ప్రతీయమానత్వాదితి భావః సజాతీయాః చేతనత్వేన బ్రహ్మ సజాతీయాః జీవాః భవద్వేత్త విముఖాః త్వత్పదవిముఖాః మోక్షమారానిత్యర్థ రచయతు కరోతుసహిజానపదం దుఃఖ మేక శ్లోచితం నుర్వృత్తి న్యాయా దేతద్వయం నైవ శోచనీయమితిభావ తర్హికిం శోచనీయ మత ఆహ- భవా స్పరమేశ్వర స్వమాస్తే విద్యతే నోవా నవిద్యతే ఇతి యం విశయం సందేహ ముత్పాదయతి జనయతి సంశయాభావే క్షిత్వాదికం సకర్తృకం కార్యత్వాద్వృత్తవదిత్యనమానం నావతిరేదితి భావ తం సంశయ మపహర నాశయ- అయమేవ అమితోఽత్యంత లాభః భవతీతి శేషః జగదీశ్వరోఽస్తీతి నిశ్చయమాత్రేణాపి పాపనివృత్తిసద్భావాదితి భావః యథోక్తం పంచదశ్యాం 'పరోక్షం బ్రహ్మవిజ్ఞానం శాబ్దం దేశికపూర్వకం బుద్ధిపూర్వకృతం పాపం కృత్సం దహతి వహ్నివ' దితి మాయాయా త్వదధీనత్వా దిన్మా స్వస్థాః పరాకృమం తావత్భంజయేతి నిష్కృష్టార్థః వ్యంగ్యార్థస్తు- ఇయ మసతీ దుష్టా తవప్రియా ప్రేయసీ మాయా మాయేతి తస్యా నామ త్వా మాత్రమ్య వశీకృత్వా భిదాబుద్ధిం విభాగేచ్ఛాం ప్రధయతు ఏతైస్సహ సత్తేయం ఆవాభ్యాం పృథగేవ స్థితవ్యమితి బోధయత్విత్యర్థః సజాతీయాః జీవాః సుహృద ఇత్యర్థః భవద్వేత్తవిముఖాః త్వద్వ్రహ్మ

చరా - త్రాణ రచయతు రేరే జాల్యాః కుతో ము దృష్టిం విశిషధేత్వేవం తర్జన
 చ - స్సాదిభి రుచ్చాటయన్వీత్యర్థం జాతీయానామేవవసమసాధాయాంవిజాతీయానాం
 పు - కా కధేతి భావః భవనాస్తే నోవేత్తపి యం విశయ ముత్పాదయతి ఇతరై
 ర్మహాన్య దుచ్చవేళ త్వేన తద్వశస్య తవ బహిరాగమానాభావేన చ హేతునా
 కిమియం కూరావతిమపి జఘాతేతి సంశయముత్పాదయతీత్యర్థః తం సంశయమపహర
 తదాజ్ఞయా నగరదర్శనవ్యాజేన వా కదాచి దృహి రాగత్య జీవా మృహమితి జ్ఞాప
 యేత్వర్థః అయ మమితో లాభః ఉచ్చాటనేన తావ దస్మాకం న హానిః ఆహార
 స్పర్శజన్యూం జన్మనాసహ జాయశే ఇతిన్యాయేన యోగకేసాపుష్పాయేన యత్ర
 తాత్పర్యేనా జీవసంభవాత్ ఈదృశమాన్లగతస్య తవ జీవనమేవ త్వత్సుహృదాం
 త్వతోన్మరణాం చ అస్మాకం మహా లాభః ఇత్యర్థః -

70

శ్లో॥ బద్ధ్యా సుష్మగుణైః ప్రీభి స్తనుభృతః పశ్యాన్ప్రిశద్వేదనాన్
 దీనం పాలయ పాహి మామితి ముహు ర్ముక్త్యాశయా కోశతః
 ముక్త్యా జీవతి ఏవ యద్వితనుషే లాభ స్సవమామృతే
 యద్గురే పునరేవ పాతయసి తా నంతేన శోకాయ తత్

ద్వైతి॥ తనుభృత శ్శరీరిణ సుష్మ దృశం త్రిభి ర్గుణైః సత్త్వాదిభిః బద్ధ్యా పరవశీకృత్య
 బద్ధ్యాత్ సాంసారికదుఃఖకృతలచ్చేదనానన్తరం మితద్వేదనాన్ మిశ్రతే సంభవతే
 చేదనం సర్వదా పరమేశ్వర ఏవ శరణీకుణీయ ఇత్యేవంబూపం జ్ఞానం యేమా
 న్నా అత ఏవ దీనం కృపణం చూం పాలయ వాహి రక్షరక్ష సంధ్రమా దేకార్థక
 నాతుద్యయప్రయోగః ఇత్యేనం ముక్త్యాశయా మోక్షవాంఛయా ముహుః అతిశ
 యేన కోశత ప్రవతః తాన్ తనుభృతా జీవతేవ పాణిధారిణివ ముక్తా నివృ
 త్తుషే కరోషి జీవన్ముక్తిం కదానీత్యర్థః ఇతి యత్ స ఏవ లాభః విధేయప్రీధాన్యా
 త్పుం స్వప్నః పరిమానద్దావిర్భావా జ్ఞవన్ముక్తిరేవ లాభ ఇత్యర్థ అంతే దేహనాశా
 నన్తరం దుర్గరే దుర్లభే అమృతే మోక్షే పున ర్భూయ జీవన్ముక్త్యక్షేత్రయా పున
 రిచ్ఛాకం పాతయసీతి యత్ క్షీణసీతి యత్ ముక్తా దదానీతి యదిత్యర్థః తత్
 ముక్తిదానం శోకాయ నశ్చర్యోఽయం శశబ్దః అత్యంతాభావార్థ సశోకో సశోకః
 శోకాత్యన్తాభావః తస్మై భవతి శేష జీవన్ముక్తివశాయాం త్ప్రసాదాదుఃఖ
 లేశానవృత్తి రని విదేహైవశ్యే తు దుఃఖస్యాత్మంతికనివృత్తి ర్భవతీతి మహా
 నయం లాభ ఇతి భావః వ్యంగ్యార్థః చింతితః పు త్రిభి ర్గుణై రిజ్జుభి ర్బద్ధ్యా
 బద్ధ్యాన్ప్రిశద్వేదనాన్ స్పృహంధేనోత్పన్నవృధాన్ అతేవ దీనం మా పాలయ
 పాహీతి ముక్త్యాశయా బంధవిమోక్షవాంఛయా కోశతః ఉచ్చై ర్విలపతః తాన్
 జీవతేవ ముక్త్యా విశనుషే ఇతి య త్వేవ లాభః మరణాత్ప్రాగ్జీవదశాయాం
 మోక్షం లాభ ఏవేత్యర్థః అంతే మోచనానన్తరం దుర్గరే అగాధే అమృతే జతే

సముద్రాదావిత్సర్గ - వాణయశ్చి య త్తద్గమనానా న భవతి - ద్వా మరణాదితి భావః -

71

శ్లో॥ కల్యాణం త్వ మనంత మాత్మవశయః కోశా ససారా న్దద
త్వం చాపాతమనోరమా వ్యభజధా జీవాన్యతో మోహయః
త త్తే మాయన మాకలయ్య సుచిరా త్వా మైక్యకామా త్సునః
ఖద్యం తేనశనాదిభి శ్శుతిహితై రావ్యయైశ్చ కేయం కలా-

కల్యాణమితి॥ యతో యస్మాత్కారణ త్ త్వం అనన్త మమితం కల్యాణం శుభం
చిదానందలక్షణ మాత్మవశయః స్వవశం కుర్వణ అవిద్యానావృతత్వాదితి భావః -
జీవేభ్య ఇతి శేషః - అసారా వినిష్కాతాది దూషితత్వేన అస్థానాత్ ఆపాతమనో
రమా మనోహరవగవభాసమానా కనకలతికా వా కిమబలేత్వాది కావ్యాదితి
భావః. కోశా అన్నమయాదీ పంచకోశా దేహాదీనా తత్త్వావరకత్వసామ్యా
తోశత్యేన వ్యవహారః - దదత్ ప్రయచ్ఛ 'నాభ్యస్తా చ్చతు' రితి ను మ్మిషేధ -
అతిపవ మోహయః మోహం జనయః జీవా వ్యభజధాః విభక్తాన కృథాః -
త్వమేవ జీనరూపేణ విభక్తోభూ దిత్వర్థం ఆవరణవిక్షేపశక్తిభేదేన సకమేవ బ్రహ్మ
జీవేశ్వరరూపేణ వ్యేధా విభక్తం సత్ ఏకం సంఖ్యం సచ్చిదానందాదిపకలకల్యాణగుణ
నిలయం సద్యత్రుతిభాతి స త్వమేవ యత్త్వన్యతో కించిత్ జ్ఞం దు ఖత్వాద్యకల్యాణ
నిలయం తత్తున స్సావరకకోశభేదేన బహువిధా నయమితి భావ ఏతేన కోశా
న్దదత్ వ్యభజధా ఇత్యనేన అమీషాం ఉపాధివశాదేవ భేదో న తు వస్తుత ఇతి
సిద్ధిమ్. తస్మాత్ యస్మా త్వమేవం జీవా వ్యభజధా స్సస్మాత్కారణా దిత్వర్థః
తే జీవా. సుచిరా దినకజన్మభి. అనన్తభవనంచితానన్తసుకృతిపరిపాకవశేనేత్వర్థః,
మాయనం మహేశ్వరం త్వమాకలయ్య ఆపాతతో జ్ఞాత్వా ఆకీత్ర ఈషదర్శ
బోధకత్వాత్ - పునః స్వతోభిన్నానామేవ మధ్యే ఉపాధివశా ద్యేషప్రాప్త్య పున
రిత్యుక్తమ్ ఐక్యకామా త్వయాహ సాయుజ్య మభిషన్త సన్త. అననాదిభిః
ఉపవాసాదిభి ఆదిశబ్దేన 'తమేతం వేదాసువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేన
దానేన తప సేతి శ్రుతిగతయజ్ఞాదసంగహ - శ్రుతిహితై వేదసంవాదిభి న్యాయో
యక్తిభిశ్చ న తు దుస్తైర్క రిత్యర్థ 'దుస్తరాత్సువిరమ్యతాం శ్రుతిమతస్త
రోఽను సంధీయతా' మితి భగవత్పాదవచనాత్ ఖద్యన్తే క్లిశ్యన్తి ఇయం కలా
విద్యా కా అత్యద్భుతేత్వర్థ యయా స్వయ మభ్రాన్త పరాన్ భ్రామయసీతి
భావః వ్యంగ్యార్థస్తు - యతః త్వం అనన్తం కల్యాణం సువర్ణం 'కల్యాణం మంగళే
స్వరే' ఇతి భాస్కరః. ఆత్మవశయ న్నపహరణ అసారా న స్సస్సారిహితా సువర్ణస్య
సర్వస్యాపి త్వయైవాపహృతత్వాదితి భావః - ఆపాతమనోరమా - కేకాదిబహుళ
తయా నిస్సీమద్రవిణగర్భత్వేన పరివృత్తమానా నిత్యర్థః కోశా ధుగృహణి దదత్
అతిపవ మోహయః జీవా భ్రాతృజీవా నిత్యర్థః వ్యభజధా తస్మాత్ తే

భ్రాతృజీవాః సుచిరాత్ త్వాం మాయనం వంచక మాకలయ్య జ్ఞాత్వా ఐక్యకామా
 స్సంస్పృష్టికామాస్సన్తః అనన్తకళ్యాణభాగలాభార్థమితి భావః అనశనాదిభిః ఆదితదేన
 నిరోధదారిద్ర్యపకటనరోదనాదయో గృహ్యన్తే శ్రుతిసుఖైః శ్రోతృసుఖైః శోతృణా
 ముపపన్నతయా ప్రతీయమానై రిత్యర్థః. న్యాయైరితియావత్ ఖద్యన్తే కేయంకలా
 కిమిదం చాతుర్య మిత్యర్థః—

72

శ్లో॥ సంత స్త్వాం హృదయే త్రివిక్రమ ఇతి జ్ఞాత్వాపి కిం కుర్వతే
 యద్వా నూన మవిద్యయా కిము హితం విస్మరితస్వాత్మనామ్
 వ్రా గాక్రమ్య హృదేవ తత్ర చ వశే సర్వం తదాత్మా నమ
 ప్యాత్మస్యేవ నిపాత్య తేషు యదహా నామాకృతీ లుంపసి

సంతతిః॥ సంత. విబుధాః త్వాం త్రివిక్రమ ఇతి త్రివిక్రమావతారఇతి జ్ఞాత్వాపి
 యత్కించిదపికాశప్రదానే భిః పాదప్రసాదిన్యాదేన సర్వాక్రమణీల ఇతి
 జ్ఞాత్వాపీత్యర్థః వామనీభూయ బలిం పాదత్రయం యాచిత్యా లబ్ధదాన స్త్రివిక్రమా
 భూయ తత్సర్వస్వాపహరస్య త్వయా కృతత్వాదితి భావః. కిం కిమర్థం హృదయే
 మనసి కుర్వతే న్దాపయన్తి 'అంగుష్ఠమాత్రః పురుష' ఇతి శ్రుత్యా అంగుష్ఠ
 మాత్రం త్వమ్మత్వా త్రివిక్రమమి త్యవిచార్య ధ్యానార్థం స్థాపయన్తీత్యర్థః
 యుక్తం వైతదిత్యాహ యద్వా-అథవా అవిద్యయా అజ్ఞానేన విస్మరితస్వాత్మ
 నాం ఆవృతస్వయాపాశాం కిము హితం త్వచ్ఛరణధ్యానా దన్య త్కిం వా హిత
 మిత్యర్థః అన్యత్ర అవిద్యయా విస్మరితస్వాత్మనాం మత్తానాం కిము హితం
 హితాహితజ్ఞానం మత్తానాం కుత ఇత్యర్థః నూనం ధ్రువమ్-తస్యేదం కర్మణః
 ఫలమిత్యాహ పాశ్చ పృథమం హృదేవ ము ఏవ ఆక్రమ్య ధ్యానబలాన్మనః
 పరమేశ్వరైకతానం భవతీతి యదహాః హృదయరూప మవకాశం కంచి
 త్కాలం తిష్ఠేతి దత్తమపి స్వవశీకృత్యేతి వ్యజ్యతే. తత్ర హృది వశే ఆధీనేచ సతి
 సర్వ మశేషం తదాత్మానమపి తం జివమపి స్వస్మిన్నేవ బ్రహ్మణ్యేవ నిపాత్య పాత
 యిత్యా స్వసాయుజ్యం దత్వేత్యర్థః. స్వరూపమేవాపహృత్యేతి చ వ్యజ్యతే తేషు
 జీవేషు నామాకృతీ నామరూపే లుంపసి నాశయసి-తథా విద్వా న్నామరూపా
 ద్విముక్తః పరాత్పరం పురుష ముపైతి దివ్య-మితి శ్రుతే రితి భావః యథా నామాపి
 నశ్రూయతే తథా సమూల మున్మూలయామాసిధేతి చ వ్యజ్యతే యద్వా సంతః
 త్వాం త్రివిక్రమ ఇతి సర్వవ్యాపేతి జ్ఞాత్వాపి హృదయే కిం కుర్వతే 'యత్సర్వభూత
 దయయా సదలభ్యయైకో నానాజనేష్వవహత సుహృదస్తరాత్మా' ఇతి స్మృత్యా
 'సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేతి శ్రుత్యాచ సర్వభూతేషు త్వద్బుద్ధ్యా పూజితవ్యేషు సత్సు
 మనస్యేవ త్వమారోప్య కుతో ధ్యాయన్తీత్యర్థః 'దవార ముపాసతే య ఋషి
 వర్తస్య కుర్వదృశ' ఇతి శ్రుతిగీతయా 'అంగుష్ఠమాత్రః పురుష' ఇతి శ్రుతి మనుస్మత్య
 దహరోపాసకానాం స్థూలదృష్టిత్వస్య ప్రతిపాదితత్వా ద్విదుషాం నేద మేకాస్తపాధన

మితి భావః ఉపాసకానా మాదౌ యుక్త మేవేద మిత్యాహ యద్వేతి-అవిద్యావృత
స్వరూపాణా మతఏవ భిన్నబుద్ధీనాం సర్వత్ర సమదృష్టే రాదౌ మల్ల భత్వాద్భుది
కల్పిత భవచ్ఛరణారవిందధ్యానం తేషాం యుక్తమేతత్కర్మ యథా జ్ఞానమార్గేణ
భగవత్ప్రాప్తి స్తథానేన భక్తిమార్గేణాపి భవత్యేవ - కిన్త్వత్ర మార్జారకీశోర
న్యాయేన సౌలభ్యమపీత్యాహ ప్రాగిత్యాది యే భగవంతం హృదా ధ్యాయంతి
తేషాం హృదయే భగవాన్ స్వయమేవ అవిరూఢయ స్పదివ్యదిగ్రహస్య షరమానస్త
రసమయత్యేన తాదృశస్వరూపద్రవ్యమాణాం తేషాం ప్రాపఞ్చిక పదార్థవిషయ
నైరస్యం జనయిత్వా క్రమేణ తదిపి మనో విలాప్య తాన్ ముకాన్ కరోషీత్కర్మ
భాగవతే కపిల దేవహూతిసంవాదే స్ఫుటో-య మర్థః విస్తరభియా తే శ్లోకా అత్ర
న ప్రపఞ్చితా. వ్యంగ్యార్థో వ్యాఖ్యాత ఏవ

73

శ్లో॥ అపాణి ర్మహాసి త్వరిత మసదో ధావసి విదృ

క్రపశ్యస్యశోత్ర శ్శవణపటురాలోకనపరః

తవ ప్రాచ. ప్రశ్నోద్గతి కథ మేత త్కి మధవా

భగమంతి బ్రహ్మాద్యా అపి న విదితా స్తత్త్వపదవీమ్

అపాణిరితి॥ త్వం అపాణిః పాణిరహితస్య గృహాసి స్వీకరోషి అపది. చరణరహితస్య
త్వరితం దుగ్ధం ధావసి గచ్ఛసి విదృక్ నేత్రరహితస్య ప్రశస్యసి సర్వం పశ్యసి
అశోత్రఃశ్శవణరహితస్య శ్శవణపటు శ్శవణమర్థో భవనీతి శేష-శృణోషీత్కర్మ
'అపాణిపాదో జవనో గృహీతా పశ్యత్యచ' సస్యశృణో త్యకర్తృవృత్తి శృతే రితి భావః
వస్తుతో నిందియస్యాపి తత్తందియసంబంధా త్తత్త్వవిషయగ్రహణ మాత్మనో
భవతి ఇతి గూఢాభిప్రాయ. ప్రాచ. పురాణ్య తవ ఆలోకనపరః ద్విష్టా ప్రత్యగ్భుక్
జ్ఞానచక్ర రభవతీతిశేష. యస్త్వస్మద్రుఖ స్స ఏవ త్వాం పశ్యతి న తు బహిర్విషయా
సక్త ఇత్యర్థః ప్రాచః పూర్వదిక్ష్పయ తవ ఆలోకనపర ప్రత్యగ్భుక్ పశ్యిమదిగ్దృష్టా
భవతీతి విరోధో వ్యజ్యతే పూర్వాభిముఖ ఏవ పూర్వదిగ్భవం వస్తు పశ్యతి నతు
పశ్యిమాభిముఖ ఇతి ప్రత్యక్షత్వాదితి భావః ధ్వనితమేవ విరోధం స్ఫుటయతి ఏత
త్కథమితి-కథం వై తత్సంగచ్ఛేత్యర్థః అయ్య ధ్వనేః కవినా స్ఫుటతత్వాదేవ గణీ
భూతత్వం-తేన విరోధాభాసాలంకారః అధవా-యద్వా బ్రహ్మాద్యా అపి బ్రహ్మం
దాదయో-ఽపి నవిదితా. అజ్ఞాస్సన్త - విదే క రరి క్తః - నశ్చర్థకేన నశ్చబేసహ
సమాసః తత్త్వపదవీం బ్రహ్మమార్గ మిత్యర్థః - కాలాధ్వనో రిత్యత్యస్తంయోగే
ద్వితీయా భగమంతి ముహ్యంతి కిమ్-తత్త్వస్య దురవగాహత్వాదిభావ. త్వద్యా
థార్థ్యం న కే-ఽపి విదు రితి షరమారం. మాయిన స్తవ అఘటితిఘటకత్వా త్వం
ప్రాగ్దృష్టార మపి ప్రత్యగ్భుష్టిం కుర్వావే త్యన్యోభావ.

174

గ॥ ఏవం తార మాశంసితారం ముచుకుందం ముకుంద స్సానంద మభినంద్య
సందాయచ వరం ప్రత్యావర్తత మధురా మధరీణశకరిపు.

ఏవమితి॥ ఏన ముక్తరీత్యా తార మత్యస్తం అశంసితార స్తువస్తం ముచుకుందం
సానస్తం సమోషం యథాతథా అభినంద్య శ్లాఘుత్యా వరిం జన్మాన్తరే తవ మత్సా
యుజ్యం భూయా దిత్యేవరూపం సందాయ తస్మై దత్వా అధరీణసకలరిపు. తిర
స్కృతసర్వశత్రుః ముకుందః కృష్ణః మధురాం నగరిం ప్రత్యానర్తత ప్రత్యా
జగామ 75

౫॥ అధ ముచుకుందః కింషిరోదరాన్నిస్సరన్ ప్రతిపద్య గంధమాదనం
సరనారాయణాశ్రయే బదర్యాశ్రమే సపర్యా మమర్యాదాం మురరిపో
రకరోత్

అధేతి॥ అధ శ్రీకృష్ణనిర్గమనానన్తరం శ్రీకృష్ణనిదేశానన్తర మితి వా ముచుకుందః
కింషిరోదరాత్ గుహాన్తరాశాత్ సకాశాత్ నిస్సరన్ నిర్గచ్ఛన్ నిర్గమ్యేత్యరః. గంధ
మాదనం పర్వతం ప్రతిపద్య ప్రాప్యనరనారాయణాశ్రయే సరనారాయణయో రావాస
భూతే బదర్యాశ్రమే మురరిపో ర్విభ్రోః అమర్యాదా దుద్వేలాం సపర్యాం పూజా
మకరోత్ చకార. తదాశ్రమభూషణం నారాయణం బహుధా అపూజయదిత్యర్థః-76

౬॥ భగవతి చ యవనానుయాయిన స్తుచ్ఛాన్ మ్లేచ్ఛాన్ నుచ్ఛిద్య తదీయ
మఖిలమపి ద్వివిణం ద్వారకాం నయతిసతి సన్నిధాయ మాగధో విధాయ
మకరస్యాహం మురైరిణ స్సరణీ మరుణత్

భగవతీతి॥ భగవతి శ్రీకృష్ణే చ యవనానుయాయిన యవనానుసారిణః
తుచ్ఛాన్ కుద్రాన్ మ్లేచ్ఛాన్ జాత్యన్తరీయాన్ ఉచ్ఛిద్య హత్వా తదీయం
యవనసంబంధి అఖిలం సర్వమపి ద్వివిణం ధనం ద్వారకాం స్వపురీం నయతి
ప్రాప్యనయతిసతి మాగధో మగధానాం రాజా - ఒనపదశబ్దాదిత్యజ్ - తస్య రాజన్య
పత్యవదితి వారికాత్ - జరాసంధ ఇత్యర్థ మకరస్యాహం మకరాకారో పూపాః
సైన్యవిన్యాసవైఖరివిశేష. మకరస్యాహం తం పూపాహం నా బలవిన్యాసనిర్మాణనికు
రంబయో' రితి రుద్రః విధాయ రచయిత్వా మురైరిణః కృష్ణస్య సరణిం మార్గ
మరుణత్ రురోధన్- 77

౭॥ విధాయ చ వివిధ మాయోధన మాక్రమ్య చ జాతరూపజాతముపజాత
ప్రీతి రభిషేత్య సమర మరవిందనయనపరిసర మసరత్-

విధాయేతి॥ వివిధం శస్త్రాశస్త్ర్యాదిబహువిధం ఆయోధనం యుద్ధం విధాయ కృత్వా చ
జాతరూపజాతం స్వర్ణసంధోహ మాకృమ్య హృత్వా చ ఉపజాతప్రీతినంజితానందః
మాగధ ఇత్యస్త్రాతావ్యన్వయః సమర మభిప్రేత్య యుద్ధ మభిలష్య అరవిందనయన
పరిసరం కృష్ణప్రాన్తదేశ మసరత్ యయా- 78

౮॥ భగవానసి తదీయసంరంభ మసహమాన ఇవ సహబలేన చపలం
పలాయమానః పవమానవేగః కరవీరపురే నీత్వా నిశీధినీ ముదయతి
మయూఖమాలిని గోమంతనామానం సానుమంతి మారురోహ-

భగవానితి॥ భగవానసి శ్రీకృష్ణ శ్చ తదియసంరంభం మాగధాడంబరం అసహ
మాన ఇవ సోధు మసమర్థ ఇవ న తు ఎస్తుతో భగవత ఏనంవిధత్వమితి భావః
బలేన రామేణసహ చలం ద్రుతం ఘోరమూన. అపగచ్ఛన్ సఖ అత ఏవ
పవమానవేగ. వాయుశ్చైవ వాయువ దతిజవనో భూత్వేత్వర్థ. కటిరీపురే కర
వీరాభిధేపత్తనే నిశీధినిం రాత్రిం సీత్వా గమంత్యా నిశాయా న్తత్ర నివసిత్యే
త్వర్థ మయూఖమాలిని సూర్యే ఉదయతి ఆవిభవతి సతి గోమంతనామానం
గోమంతాఖ్యం సానుమంతం పర్వత మారురోహ ఆరోహతిస్థ మాగధగ్రహణభియే
నేతి భావః—

79

గ॥ తత్ర చ ప్రవర్షణాభిధానం గిరిశిఖర మారూఢా ఫలమూలాశినౌ వసు
దేవనందనౌ జఘ్నుః రాగధ స్పరివార. పరివవార చ శిఖరిణ మారు
హ్యచ నిలీనా వేతావలభమాన సకల మచల మచునా నచకలత్

తతేతి॥ తత్ర చ పర్వతే ప్రవర్షణాభిధానం ప్రవర్షణామకం గిరిశిఖరం పరివ
శృంగ మారూఢా అధిష్ఠితవంతౌ గోమంతపర్వతస్య ప్రవర్షణాభిధా. కూట. కిశ్చినాస్తీ
తమారూఢావిత్వర్థం ఫలమూలాశినౌ ఫలాని మూలాని కందాని చ లక్షణి ఇతి
తథోక్తౌ వసుదేవనందనౌ రామకృష్ణౌ కర్మ జఘ్నుః గృహీతుమిచ్ఛు అతఏవ సపరి
వార. సపరిజనః మాగధ. శిఖరిణం గోమంతపర్వతం పరివవార రురోధ చ ఆరుహ్య
చ శిఖరిణ మితి పద మత్రా పృన్యేతి నిలీనౌ పర్వతకందరే క్వాపి గూఢచారిణౌ
ఏతౌ రామకృష్ణౌ అలభమాన అపశ్యత్ కలం సర్వ మచలం పర్వతం అనలనాత్
అగ్నిధీమత్తదధీనవచనే ఇతి సాతి—అచకలత్ అకిరోత్ పర్వతే దగ్ధే సతి ఏతౌ
దగ్ధౌ భవేతా మిత్యాశయేనేతి భావః—

80

గ॥ యదునందనౌ చ విహాయ శూతవహపరీతం గోమంతం సచమత్కార
ముత్పత్త్య సమతీత్య చ దశయోజనాని సహసా సహనాహసేన సర్వసహ
మావసతామ్—

యదునందనావీతి॥ యదునందనౌ రామకృష్ణౌ చ శూతవహపరీతం అగ్నివేష్టితం
గోమంతం పర్వతం విహాయ త్యక్త్వా సచమత్కారం సలీల ముత్పత్త్య ఉడ్డయ నాహ
సేనసహ సాహస మాలంబ్య సహసా తుల్లం దశయోజనాని సమతీత్య అతిక్రమ్య
చ సర్వసహం భువం ఆవసతామ్ అధిష్ఠితవంతౌ ప్రాప్తౌ రిత్యర్థః—

81

శ్లో॥ ఆయాతాం ద్వారకా మేతా వతిసంధాయ మాగధమ్
సోఽపి హృష్టః పురీం ప్రాయాన్ముగ్ధో దగ్ధావిమా వితి

ఆయాతామితి॥ ఏతౌ రామకృష్ణౌ మాగధం జరాసంధ మతిసంధాయ ప్రత్యర్థ
ద్వారకాం స్వపురీ మాయాతాం ప్రాప్తౌ. 'ఆజ్ఞార్వకా ద్వారా ధాతో ర్లజ స్తసి
రూప మిదమ్' ముగ్ధో మూఢ సోఽపి మాగధ శ్చ ఇమా స్వశత్రూ రామకృష్ణౌ

దగ్ధా పర్యతపరీతవహ్నిః భస్మీకృతౌ ఇతి మత్వేతి శేషః అతపన హృష్ట స్సంతు
ప్రస్థాః పురీం స్వపతనం ప్రాయాత్వాః 82

గ|| అనంతర మానర్తాధిపౌ రై నత శ్చితురాననియోగా నిజతనయాం
రేవతీం రాహిణీయాయ ప్రాయచ్ఛత్

అనన్తరమితి|| రామకృష్ణయౌ ర్ద్వారకాప్రవేశానన్తరమ్ ఆనర్తాధిపః ఆనర్తనామకదే
శాధీశః రైవతః తస్య నామేదం చతురాననియోగా ద్భృహ్మణ ఆజ్ఞావశాత్ నిజ
తనయాం స్వసుతాం రేవతీం రాహిణీయాయ బలభద్రాయ ప్రాయచ్ఛ ద్దదౌ
దాణో యచ్ఛాదేశం 83

శ్లో|| తామేతుసన్మార్గగతస్య కన్యకాం సరాహిణీయౌ విధిచోదనా త్కథమ్
సచిత్ర మత్రైవ నివేశితాశయ శ్చచాల నోత్తుంగగృహః పిహరితః.

తామితి|| సన్మార్గగతి స్సదాచార స రాహిణీయౌ బలరామః విధిచోదనాత్ బ్రహ్మ
శాసనాత్ తాం కన్యకాం కన్యాం రేవతీం కథం కుతో నైతు న ప్రాప్నోతు ఉద్వ
హత్వేవేత్యర్థః చిత్రం త్వేతి దిత్యాహ-స రామ అత్రైవ రేవత్యామేవ నివేశితా
శయః దత్తచిత్రం అనరక్త ఇత్యర్థ ఉత్తుంగగృహః పిహరితః లోకోత్తరదారలాభేన
సంజాతహర్షస్సృక్ 'గృహం త్వాం గృహే స్మృతౌ' ఇతి విశ్వః సచచాల ధర్మ
మార్గానాచలత్-త్రుప్తనరం సవరిజగ్రహేత్యర్థం ఇదం తు చిత్ర మిత్యన్వయః.
మహాప్రభో కృష్ణాగ్రిజస్యాస్య ఏకదారత్వం విచిత్రమిత్యర్థ వ్యంగ్యార్థస్య-సన్మార్గ
గతః సత్తత్ప్రమార్గసంచారి 'భవాన్యాం తు సతీ స్త్రీ న్యా ఎకతే' తు సపుంసక'
మిత్యమర శేషే స రాహిణీయౌ బధః విధిచోదనాత్ దేననియోగాత్ తాం కన్య
కాం కన్యారాశిం-స్వాధే కప్రత్యయః-కేణ ఇతి హృష్ట-అజనత్వాత్ కథం
నైతు ప్రాప్నోత్యేవేత్యర్థం ద్వాదశరాశీనామస భోగ్యత్వాచికేషాదితిభావ ఉత్తుంగ
గృహః పిహరితః ఉచ్చస్థానప్రాప్త్యా సంతుప్తః స బుధ కన్యారాశి ర్బుధస్య ఉచ్చ ఇతి
వరాహమిహిర- 'అజన్మవభమృగాంగగాకుః పరార్ముషవోజౌ చ దివాకరాదితుంగా'
ఇతి అత్రైవ కన్యారాశావేవ నివేశితాశయ స్సృక్ స చచాల రాశ్యన్తరం నజగామే
త్యర్థః ఇదన్తు చిత్రం 84

ఏవం రామస్య గృహస్థాశ్రమప్రాప్తి ముక్త్యా అథ కృష్ణస్య తం సక్తు మారభతే

శ్లో|| భీష్మస్య బాలాఽథ గుణై కలోలా విధో కరేణ గ్రహణం సమైచ్ఛత్
మాధ్యాయ ద్దురానస్య సమున్నతస్య స తస్య లిప్సాసి హసాయ తస్యాః

భీష్మస్యేతి|| అథ తతః గుణై కలోలా గుణేష్వేవాసక్తా సకలసద్గుణనిలయేత్యర్థః
భీష్మస్య తనామకస్య రాజ్యః బాలా తనయా సుక్ష్మణీత్యర్థః విధోః కృష్ణస్యేతి
కర్మణి షష్ఠీ-కరేణ స్వహ-సేన గ్రహణం వీడణం సమైచ్ఛత్ అభిలలాష కృష్ణం
పరిణేతు మియేషేత్యర్థః యద్వా విధో స్సంబంధినా కరేణ స్వస్య గ్రహణ మైచ్ఛ
దిత్యన్వయః కృష్ణకర్మకం స్వపరిణయ మైచ్ఛదిత్యర్థం విధో శ్చన్ద్రస్యేతి చ

ప్రతీయతే బాలత్వా చ్ఛస్యం ధర్మ మియేషేత్సర్వ దురాచార్య దుర్లభ్య సమున్నతస్య లోకోత్తరస్య కృష్ణస్యేతి కిర్తిణీ షః లిప్సా ల్పమిచ్ఛా చ తాదృశకృష్ణ కర్మకాభిలాష ఇత్యర్థ మ్మాగ్ధ్యా త్సంస్కార్యాద్యేతోః తస్యా రుక్మిణ్యాః మానాయ పరిహాసాయ నాభూత్ లోకోత్తరసాందర్యాభావే శూర్పణఖాయ రామాభిలాషవ దస్యా అప్యపహాస్యత్వం న్యాదితి భావః మ్మాగ్ధ్యాత్ మాగ్ధ్యా ద్బాలత్వాదితి చ ప్రతీయతే యద్య బాలో య ణోఽపి విధుగ్రహణార్థం యతేత త్త్వ స పరిహాస్య ఏవ బాలస్తు న తథా- కిం లీలావిశేషత్వే తదపి బాల్య శోభావహమేవేతి భావః.

శ్లో॥ విధు రిష్యధిరాజకన్యకాం చకమే కామవిమోహితో హితామ్
స ఘటేతి నవేతి సంశయం విచి ముల్లంఘ్య చరణ కరోతు కిమ్

విధురితి॥ ఆధ తత కామవిమోహితః మదనాద్దితః విధురిపి కృష్ణశ్చ తాం రాజ కన్యకాం భీష్మతనయాం చకమే కామయాంబభూవ ఏతేన 'ఎక త్రై'వానురాగ స్సేత్తిరివ్య ఙ్గేచ్ఛగతోఽపి వేత్సుకలక్షణో రసాభాసదోషో నివృత్త - ఉభయో రుభయ త్రాసురాగవ త్యకధనాత్ - అత్ర రుక్మణీం కామిత్వా తతః కామవిమోహితోఽ భూదితి వ క్తవ్యే తద్వైపరీత్యేన కథనా దిత్వన్తాతిశయో కి 'అత్యన్తాతిశయో కి సస్య త్సంస్కార్యాపర్యవృత్తిక్రమ ఇతి లక్షణాత్ - ఇతి రిత్వావలీకారాః వస్తుతస్తు రుక్మిణీ సాంద ర్యాదిశ్రవణేన కామవిమోహితో భూత్వా అత ఏవ తాం చకమే- న హి అకామ హతస్య స్త్రీకామనా క్వాపి దృష్టేతి నాన్య తిదలంకారన్యావకాశః- కిన్తు సాభిప్రాయ విశేషణాత్ పరికరాలంకారః. న హి కామనామూత్రేణేష్టవస్తులాభ ఇత్యాశంక్యాహ- విధిం దైవ ముల్లంఘ్య ఆతిక్రమ్య చరణ వర్తమాన దైవస్యాపి నియామక ఇత్యర్థః. సః కృష్ణః ఘటేత మదభిలాష ఇతి శేష సిద్ధ్యేత్ వా అధవా నఘటేత నసిద్ధ్యేత్ ఇత్యేవం రూపం సంశయం సందేహం కరోతు కిం సకుర్యాదేవ తస్య అమోఘకామత్వాదితి భావః రుక్మిణ్యా కృష్ణో దుర్లభ ఇతి పూర్వశ్లోకేన ప్రతిపాదయత్వా అధునా కృష్ణస్య రుక్మిణీదుర్లభత్వర్థద్వారా ప్రతిపాద నాత్ ఉభయో రాసురూప్యం వ్యభ్యతే వ్యుగ్రార్హస్తు- స్వయం విధు శ్చన్ద్రోఽపి రాజకన్యకాం చన్ద్రీసుతాం స్వపుత్రీమిత్యర్థ చకమే- తత్ర హేతు మాహ - కామవిమోహితి ఇతి కామాంధః కం సకుర్యా దిత్వర్థం. నను కామాంధ స్యాపి కథ మీదృశో దురాచార ఇత్యత ఆహ- విధిం శాస్త్ర ముల్లంఘ్య చరణ సః ఘటేత నవేతి సంశయం స్వసుతాకామనా యక్తా వా నవేతి సందేహం కరోతు కిమ్-విధినిషేధలంఘన పాపిస్తా కిం కం సకుర్య రితి భావః యద్వా- విధి ముల్లంఘ్య చర నిత్యనేన ఇతః ప్రాక్తనం గురుదారసంభోగం వ్యభ్యతే విధి ముల్లంఘ్య గురుదారాసేవ యో యభిరవా తస్య స్వసుతాకామనం కయదితిభావః. అధవా విధిం బ్రహ్మణముల్లంఘ్యేత్సర్థం. యథా విధి స్వసుతాం రమయామాస తథా చంద్రోఽపితి కృత్వా సప్రేక్షా స్వీకృతోఽయ మాచారో న సృజ్యానాం

దురాచార ఇతి భావః అన్యోఽన్యర్థః ప్రతియతే- కామవిమోహితో విధుర్విష్ణురపి
తాం అప రాజకన్యకాం ధరా న భవతీ త్యధరా సముద్యో తజ్జాం కన్యాం లక్ష్మీ
మిత్యర్థః చకమే కేచితాకారణేన లక్ష్మీ ర్విష్ణువక్షస్థుల మత్స్రజ్య సముద్యా
దుదభూ త్తాం పున ర్విష్ణురేవ చకమే ఇతి భాగవతకథాత్మానుసంధేయా స
లత్కృత్యం విష్ణో రభిలాష. ఘటేత వా నవా యుక్తం వా నవేతి సంశయం విధి
ముల్లంఘ్య చరణ బాద్ధో జనః కరోతు కీమ్- అప్రత్యక్షానాం విష్ణోదీనాం తస్మాతే
అత్యత్వాత్-కిన్తు ఆస్తికః కురుతే కుత. యస్య శ్రమ స్తస్యైవ ఫల మితిన్యాయాత్
దేవాసురస్వీకరణయోగ్యా మిమాం విష్ణు శ్చకమే ఇత్యయుక్తమ్ అవాప్తసమస్త
కామస్య భగవతః స్త్రీకామనా సుతరా మయుక్తేతి నేయ మపూర్వా- కిన్తు తత్పత్ని
లక్ష్మీరేవేతి స్వపత్నికామనా యుక్తేవ దేవాసురపర్యతాదిషు ప్రవిశ్య స్వస్వాపి
మంధకత్యా దతిశ్రమవతో విష్ణో రేతత్కామనా యుక్తేవ బ్రహ్మణోఽపి లీలయా
భక్తానుగ్రహార్థం వా స్త్రీకామనా ప్పుచితైవ-ఇత్యేవ మాస్తికో విచారయతీతి భావః
సర్వమేత స్మదీయా యాం రహాపరిణయాభిధాయాం కృతౌ దృష్టవ్యమ్- 86

X|| ఏవం పరస్పరగుణాకర్ణననిర్ణీత సంపర్కయో రుక్మిణీవనమాలినోః ప్రతి
కూలచారిణో రుక్మిణ శ్శిశుపాలగతాశయస్య హృదయనివేదనాయ
రుక్మిణీ కమపి సందేశహర మాప్తతర మగ్రజన్మాన మను మధుసూదనం
ప్రాహిణోత్

ఏవమితి|| ఏవం పరస్పరగుణాకర్ణణేన అన్యోన్యగుణశ్రవణసౌఖ్యనా నిర్ణీతసంప
ర్కయో నిశ్చితబంధయోః సర్వధా రుక్మిణీ మహా ముద్యహిష్యామి సర్వధా
కృష్ణమేవాహా ముద్యహిష్యామి- ఇత్యేవం దృఢవిశ్వయయో రిత్యర్థః రుక్మిణీ వన
మాలినోః రుక్మిణీకృష్ణయో. ప్రతికూలచారిణః ప్రతికూలాచరణశీలస్య యద్వా-
రుక్మిణీ వనమాలినో. పరస్పరగుణాకర్ణననిర్ణీతసంపర్కయో స్సత్యోః ప్రతికూల
చారిణ ఇతి వా అన్వయః- ప్రాతికూల్యమేవ ప్రకటయతి- శిశుపాలగతాశ- స్వేతి-
శిశుపాలాయ మత్సేదరీం దాన్యామిత్యేవం శిశుపాలాసక్తచిత్తస్యేత్యర్థః రుక్మిణః
న్వాగ్రజస్య హృదయనివేదనాయప్రాయప్రకటనాయ రుక్మిణీ ఆప్తతర మత్వాప్తం
సందేశహరం హరితి నయతీతి హరిః సందేశస్య వాచికస్య హరః. తం కమపి కంచి
దగ్రజన్మానం బ్రాహ్మణం అను మధుసూదనం కృష్ణ ముద్దిశ్య ప్రాహిణోత్
ప్రేషయామాన 86

శ్లో|| శ్రుత్వైవ సందేశ మథ ప్రియాయా శౌరి ర్ద్విజా ద్భావిన మన్వభూత్ప్రాక్
సర్వస్య ముద్వాహమహోత్సవస్య నిరీక్షణం కిం త్వవశిష్ట మన్యః

శ్రుత్వేతి|| అథ తత శౌరిః ద్విజా ద్భావిహృణా త్సకాశాత్ ప్రియాయా. రుక్మిణ్యా
స్సందేశం శ్రుత్వా నితమ్య భావినం భవిష్యంతం ఉద్వాహమహోత్సవస్య వివా
హోత్సవస్య సర్వస్వం సర్వసారం ప్రాగేవ పూర్వమేవ అచ్యభూత్ అనుభూతవా

వినాహే జాతే యథా హర్ష రోమాంచాదికం భజతే తథా అధునైవ కృష్ణో భేజే
ఇత్యర్థః స్వస్యామోఘసంకల్పత్వాత్ తస్యాశ్చ స్వక్రిచ్చేవ అచరత్ కత్వా ద్వివాహం
జాతప్రాయం మేనే ఇతి యమాధ్యక్షః కిం అస్యాః రుక్మిణ్యాః నిరీక్షణ మవలోకన
మవశిష్టం శేషిభూతం అత్ర నిరీక్షణాత్ప్రసాదేన ఉద్వాహమహోత్సవ ఆసీదితి
వర్ణనాత్ అత్యంతాతిశయోక్తిః 87

X|| అథ సందేశహరణ మహీసురేణ యదానంతనా నతివినతానంతనం
స్యంశనమానేదివాంసా దినసేనైకేన సరివారాః కంఠసగరి మగమతామ్
అథేతి|| అథ తత సందేశహరణ సందేశహరిణా మహీసురేణ బ్రాహ్మణేనసహ అతి
వినతానంతనం అతిక్రాంతగరుడం తతోఽపి వేగవదిత్యర్థం స్యంశనం రథ మానేది
వాంసా ఆరూఢా సహయోగాభావేఽపి కృష్ణో యూనేతి జ్ఞాపనా తృతీయా యదు
నందనో రామకృష్ణౌ సరివారౌ సరిజనౌ సంతృప్తౌ ఏకేన దినసేన దినేన అపవర్గే తృతీ
యేతి తృతీయా కుండినగరం భిష్మప్యు రాజధానీ క్షణిమ తదితినగరం పత్తనం
అగమతాం యయతుః 88

X|| తదైవ చేదిపతి రపి స్వగృహ్యై సాల్యజరాసంధాదిభిస్సహ రుక్మిణీమేవ
పరిణేతుకామ కుండినగర మగమత్
తదేతి|| తదైవ కృష్ణాగమసమకాలమేవ చేదిపతి శ్విశుపాలోఽపి రుక్మిణీమేవ పరి
ణేతుకామః పరిణేతు ముహ్యోధుం కామోఽభిలాషో యస్య స తథోక్త స్సకా
స్వగృహ్యై స్వక్షుప్తై సాల్యజరాసంధాదిభి సాల్యజరాసంధాపముఖై స్సహ కుండిన
నగర మగమత్ ప్రాస 89

శ్లో|| అత్రాంతరే సోత్కలికేఽపి శౌరా విశంక్య నైమత్య మభిద్యతేషా
స్యతో ఎవావ స్వరుహలభావ సుబ్రహ్మణా కేన వినా నగమ్యః
అత్రేతి|| అత్రాంతరే సోత్కలికే సోత్కలికేఽపి శౌరా కృష్ణే
నైమత్య ముత్కలికారి మూంక్య శంకత్వా వారి రాం నాంగీడికార కమిత్యాశంక్యే
త్యర్థః ఏషా రుక్మిణీ అభిద్యతే ఖనాభూతే న సు య స్వయమేవ రుక్మిణీ చకామే
తస్య కుత స్తస్యాం నైమత్యం స్యా దిత్వత ఆహ - విధౌ కృష్ణే స్వతః పుప్రేరిణం
వినైవ అనకుంభావ. ఆచుకూల్య మస్తు స అనుకుంభావ బ్రహ్మణా వినా
బ్రాహ్మణమృతే కేన పునా అవగమ్యః జ్ఞేయః యథా రుక్మిణీ కృష్ణం కామయతే
తథా కృష్ణోఽపి రుక్మిణీమితి సందేశహరో జానాతునామ- శ్రీకృష్ణేన స్వమిహస్యాసి
తత్పురతః ప్రపశ్యత్వాత్ అన్యస్య తు కథం తద్ధానం తస్మాత్ రుక్మిణ్యా సుంశయ
స్సాధీయా నేవేతిభావః ఉత్తరాధ్యక్షిం వ్యంగ్యం- విధౌ బ్రహ్మణీ స్వతోనుకూల
భావోఽస్తు నామ రుక్మిణీ కృష్ణం పరానుకూలవన విధిరప్యల్లనామ- సతు బ్రహ్మణా
స్నేహ వినా కేనావగమ్యః బ్రహ్మనుకూల్యం బ్రహ్మైవ వేద నత్వితరః ఇతరుస్తు ఫల

ద్వారా విధిసంకల్ప మనుమిమితే ఇతి భావ బ్రహ్మసంకల్పజ్ఞానాభావా ద్రుక్తిన్యా
స్సంశయ స్సమీచీన ఏవేతి ధ్వన్యాశయః- 90

గ|| తస్మిన్ ద్విజన్మాపి సత్త్వర మాపత్య యదుపతి రుపసత ఇతి నివేదయతు
మంత్రపుర మవజగాహే

తదన్వీతి| తసను తతః ద్విజన్మాపి బ్రాహ్మణోఽపి సత్త్వరం ద్రుత మాపత్య ఆగత్య
యదుపతి. కృష్ణ. ఉపసతి ఆగత ఇతి నివేదయతుం జ్ఞాపయితుం అన్తఃపురం రుక్మిణీవాస
గృహ మవజగాహే వివేశ 91

శ్లో|| ఆలోకమాత్రా ద్విజరాజ ఏనా మనందయ ద్రాజసుతాం తత స్సా

కృతా త్సవిత్రా రుచిభంగకృత్యా త్రతాసనో మందతనూజభాజా
ఆలోకేణి| తతః అన్తఃపురగమనానన్తరం ద్విజరాజః సందేశహరో బ్రాహ్మణః
ఆలోకమాత్రా ద్దర్శనమాత్రాదేవ ఏనాం రాజసుతాం రుక్మిణీ మనన్దయత్
ఆనన్దయామాః - కార్యసిద్ధిసూచక బ్రాహ్మణముఖవికాసాదిదర్శనేనైవ సంతృప్తే
త్యర్థః సా రుక్మిణీ మందతనూజభాజా మదో మూఢ స్తనూజ స్సుతః రుక్మితి
యావత్ - తద్భాజా తమరుగతేన సవిత్రా త్రా భిష్మేణ కృతాత్ చిరీతా
దిత్యర్థః. రుచిభంగకృత్యాత్ రుచి రిచ్ఛా తస్యా భంగః విఘాతః తస్య కృత్యం
క్రియాకరణమితి యావత్ - తస్మాత్ స్సాభివాషనైయర్థ్యకరణా దిత్యర్థః శిశుపాల
సమర్పణరూపాఽఽతి భావః - యద్వా రుచి. న్వాభిలాషస్య భంగో యస్మిన్ స్తత్
రుచిభంగం తచ్చ తక్మస్యో కార్యం జన్మాదితి సమాస సత్రతాస సవిభేత్తి
భగవదాగమన సిద్ధియా దితిభావ వ్యంగ్యర్థః- ద్విజరాజ శ్చన్ద్రః ఆలోకమాత్రా
త్రప్రకాశమాత్రా ద్రాజసుతాం స్వతః యా మన్తయత్ తత స్సా చన్ద్రసుతా మంద
తనూజభాజా మంద శ్చన్ద్రః సవిన మాజ స్తద్భాజా శనివా పుత్రన తేత్తర్థ సవిత్రా
సూర్యేణ కృతాత్ రుచిభంగకృత్యాత్ జేతోనాశకరణాత్ సూర్యపురత శ్చన్ద్రస్య
నిస్తేజస్కత్యాదితి భావ. సత్రతాసన్త్రాగ్ధానా మితి శ్ఞామి- చన్ద్రసుతా రవిప్ర
భయా నిస్తేజస్కం పితర మవలోక్య ఖన్నాసతీ తన స్తమయూనన్తర ముదితస్య చన్ద్రస్య
ప్రకాశదర్శనేన సంతృప్తేతి నిర్గళితార్థః అన్యోఽప్యర్థః ప్రతీయతే - ద్విజరాజో
హంసః ఆలోకమాత్రాదేవ ఏనాం రాజసుతాం దమయన్తీ మనన్దయత్ హంసం
దృష్ట్వా తద్రూపసంభ్రమవిమోహితా తం గృహీతుం దమయన్తీ ఇయేషేతి
భావః తతః సా తాదృశస్వర్గక్షహంసగ్రహణైకలోలువేత్యర్థః మందతనూజ
భాజా సవిత్రా సూర్యేణ కృతాత్ రుచిభంగకృత్యాత్ ఆతపసంచారేణ సుకు
మారం శరీరం మ్లాయతే ఇతి భావః సత్రతాస శ్రమమపి నగణయామానేతి
భావః

92

శ్లో|| సుదృశో ద్విజతః స్మృత్వా హరే రాపాతధీ రభూత్
తేనైవ పరమానందం భజే సాక్షాత్కృతే రివ.

సుదృశఇతి॥ సుదృశో రుక్మిణ్యాః ద్విజత బ్రాహ్మణాత్ - బ్రాహ్మణస్యేతి వక్షీవా
వాక్య మితి శేషః-శ్రుత్వా హరేః కృష్ణస్యాపాతధీః ఆగమనబుద్ధి రభూత్ బ్రాహ్మణ
వాక్యేన హరిరాయాతీతి నిశ్చికాయేత్సర్థః సా ఇతి కర్తృపదస్య శేషః. తేనైవ
శ్రవణేనైవ సాక్షాత్కృతేరివ హరిసాక్షాత్కారాదివ పరమానంద మతితోషం
భేజే ప్రాప్తం ఆప్తవాక్యం ప్రత్యక్షసదృశం హీతిభావః. వ్యంగార్థస్తు- సుదృశో విబు
ధస్య అధీతవేదత్వేన వేదాన్తశ్రమాద్యోగ్యస్య ఇత్యర్థః ద్విజతో బ్రాహ్మణాత్
శ్రుత్వా శ్రోత్రవ్యో మంతవ్య ఇతి శ్రుతివిహితం గురూపచారపూర్వకం శ్రవణం
కృత్వేత్సర్థః హరేః పరమాత్మనః ఆపాతధీః ఆపాతజ్ఞాన మభూత్-మననిదిధ్యాసనో
తరకాలికత్వాన్నిశ్చయజ్ఞానస్యేతి భావః అత్ర యద్యపి శ్రుత్వా అభూదిత్య
నయో స్సమానకర్తృకత్వాభావాత్ సమాచక్ర్వికయో పూర్వకాలే ఇతి ధ్వేష
త్యయో-సుపపన్నః-తథాపి శ్రవణస్య ఆపాతజ్ఞానభవనస్య చ ఉభయో స్సమాన
కర్తృకత్వసత్త్వా త్కథంచి త్తదుపపత్తి ర్బోధ్యా తథా చ మాఘః - “అకృత్వా
హేలయా పాద ముచ్చై ర్మూర్ధను విద్విషాం - కథంకార మనాలంబా కీర్తి ర్ద్రావి
మధిరోహ తీతి తేనైవ శ్రవణమూ త్రేణైవ సాక్షాత్కృతేరివ బ్రహ్మసాక్షాత్కారాదివ
పరమానందం భేజే ప్రాప్తం స ఇతి కర్తృపదస్య శేషః

93

X॥ అథ విదర్భాధిపతి ర్వసుదేవసుతౌ నిజమహితు రుద్వాహమహోత్సవ
విలోకనలాలసతయా సమాసేదివాంసా వవధారయన్ పృత్యుద్గమ్య

విధినా సమారాధ్య నగరబాహ్యోద్వానే న్యవేశయచ్చ

అథేతి॥ అథ తతః విదర్భాధిపతి ర్భీష్మః వసుదేవసుతౌ రామకృష్ణే నిజమహితుః
స్వపుత్ర్యాః ఉద్వాహమహోత్సవస్య వివాహోత్సవస్య దర్శనే అవలోకనే లాల
సతయా ఆసక్త్యా సమాసేదివాంసా ఆగతౌ అవధారయన్ జానన్ పృత్యుద్గమ్య
పృత్యుద్గమనం కృత్వా విధినా యథాశాస్త్రం సమారాధ్య అర్ఘ్యాదిభిః పూజయిత్వా
సజాతీయబుద్ధ్యా - న తు పరమేశ్వరబుద్ధ్యేతి బోధ్యమ్ అన్యథా స్వసుతాప్రదాన
ప్రాతికూల్యాసంభవాత్ నగరబాహ్యోద్వానే పురబాహ్యవనే న్యవేశయచ్చ
ప్రవేశయామాన

94

X॥ తదైవ చేదిరాజతనూజం జామాతరం మన్వాన స్సమపూజయన్నగర
మంతరా న్యవేశయచ్చ

తదేతి॥ తదైవ చేదిరాజతనూజం శిశుపాలం జామాతరం మహితుః. ఇతి మన్వాన.
చింతయన్ సమపూజయత్ పూజయామాన వివాహంబింభే జామాతుః పూజనం
ప్రసిద్ధమ్ నగరమంతరా పత్తనస్య మధ్యే న్యవేశయచ్చ నివేశయామాన

95

శ్లో॥ దమఘోష విదర్భేశౌ తతో నిజతనూజయోః

అంగమంగళకర్మాణి స్వై రచీకరతాం జనైః

దమఘోషేతి॥ తతః దమఘోష విదర్భేశౌ శిశుపాలస్యపితౌ దమఘోష. విదర్భేశౌ

భీష్మః తౌ స్వే స్వీయైః జన్తే పరిచారకైః నిజతనూజయోః తనూజశ్చ తనూజా చ
తనూజౌ - పుమాన్ప్రియేత్యేకే శేషః - నిజౌ స్వీయా చ శౌ తనూజౌ చ
నిజతనూజౌ తయోః స్వసుతయో అంగమంగళకర్మాణి వివాహాంగభూతాని
స్వస్తివాచనకాదీని అచీకరతాం కృతవన్తౌ 96

౧॥ ఆశ్చర్యమేతత్ ॥

ఆశ్చర్యమితి॥ ఏతద్వక్ష్యమాణ మాశ్చర్యం చిత్రమ్ తదేవ దర్శయతి -

శ్లో॥ న చేదిభర్తు శ్శుశుపాలస్య శ్రుతిమంత్రజాపి శుభోత్తరా కౌతుకధారణాభూత్
ద్విజన్మనో లాకికమంత్రతోఽపి సిద్ధా భవత్తైస్సవ శుభాయ శౌరేః.

నేతి॥ చేదిభర్తు శ్శుశుపాలస్య శ్రుతిమంత్రజాపి వేదమంత్రకృతాపి కౌతుకధారణా
కౌతుకబంధాఖ్యైః కర్మవిశేషః కుతూహలితా చ శుభోత్తరా శుభోదర్శా-
నాభూత్ శౌరే. కృష్ణస్య ద్విజన్మనో బ్రాహ్మణస్య లాకికమంత్రతః
గుప్తవాదాత్ భాషానిర్మితకృతకమంత్రాచ్చ సిద్ధా జాతా సైవ కౌతుకధారణైవ
శుభాయ వివాహరూపభవ్యాయ అభవత్ బభూవ. వేదమంత్రసిద్ధికౌతుకకర్మబంధ
శుభాయ నాభూత్ భాషానిర్మితకృతకమంత్రసిద్ధికౌతుకకర్మబంధస్తు శుభాయా
భూదితి విరోధః వేదమంత్రశ్రవణజన్యం శిశుపాలశిశుకూహలిత్వం శుభాయ నాభూత్
బ్రాహ్మణ సందేశసిద్ధకృష్ణకుతూహలిత్వస్తు శుభాయాభూదితి పరిహారః విరోధా
భాసాలంకారః 97

౧॥ సమసంతర మనర్గళ మంగళతూర్యరవముఖరితేషు హరిచ్ఛుభేషు దుర్వార
పరివారవారవరవర్ణి నీ గళవిగళదమలకలగీతహచాలి తేషు దిగంచలేషు
నానావిధోపహారహారిణీషు విషణ్ణీశేణీషు సమీరితాలోకశబ్దేషు సకలా
లోకకలోకేషు వర్షధరవ్రాయపురుషశతపరివృతా సమధిగతివివిధాయుధ
యోధయూధవలయితా శచీవ హరిపరాయణా స్వాహేవ కృష్ణవర్తత
దిత్తిచిత్తా సంయమినీవ జవితేశహృదయా తామసీవ నిరంతరాశాశ్రిత
పుణ్యజన్తైకలబ్ధా భార్గవీవ భువనాధిపానురక్తా సదాగతిరివ ప్రియస్పర్శ
నాభిలాషిణీ సర్వసంపదివ మనుష్యధర్మానువర్తినీ పార్వతీవ వృషాకపి
ప్రణయినీ భారతీవ విధ్యానుకూల్యకామా ఛాయేవ పద్మాప్తాభిలాషిణీ
రోహిణివ విధుఃకమాభిలాషిణీ తారేవ కమనీయధిషణా దేవసేనేవ
కౌమారవిభ్రమప్రణయినీ రతిరివ కందర్పవశేగా ద్రుపదాత్మజేవ ధర్మాను
రక్తా సుభద్రేవ వార్ధికామవర్జితా చిత్రాంగదేవ ప్రియవిజయాభిలాషిణీ
ఇశేవ బుధశ్లాఘునియా సతీవ తాతానభిమతపతికాముకా చ ఊర్వి లేవ
రామానుజానురక్తా దేవయానీవ కమనీయకచాఽహలేవ క్షమాతిరిక్త
పతికాముకాప మూర్తేవ పాత్రప్రతీగతిరామణీయకేన హంససమీపజగ
మిషయా చ హంసగామినీ ధృతహారిద్రవసనతయా మాధవానురక్త

తయా చ పీతాంబరప్రణయినీ సత్యకామతయా హరివాంశయా
 చాచ్యుతకామా మంజరీమంజుశీంజతానురంజితయా జలజవిజగీషయా
 గర్జదీప పదయుగళ మధిపసుంధర మర్శయంతీ తప ప్రభావసంభూత
 జంగమభావమివ రంభాస్తంభయుగళ మూరుయుగళ మాకలయంతీ
 కాంచీపదతయా తపస్సిద్ధిక్షేత్రమివ మదనస్య నితంబబింబ మవలంబ
 మానా తదంగనిర్మాణసమయే కృతలంబోదరా నాదరేణ విధిना
 విస్మృత మవలగ్నం బిభ్రాణా హృదయేశయస్యాంగజమతజ్జజస్య జగతీ
 ధరవిలంఘిషయా పురిప్రసారితముఖస్య కుంభానుకారిణా కుచయుగ
 లేన శుండాదండానుకారయా రోమరేఖయా చ శోభమానా వదనేందు
 సేవనాయ సముపసతయా సక్షత్రమాలయే సక్షత్రమాలావలయతళ
 ప్రదేశా తిరస్కృతచంద్రితాయామపి ఎస్తుత స్పృహంశుసోదర మిదమితి
 దుష్కిర్నివ ర్తనాయేవ స్వీకృతజన్మాంతరేణ వదనా దరవిందేన లోభ
 నీయా ప్రథమం మధుమాత్రవైరిణా తత స్సర్వథా సముజ్జ్వలిమధురేణ
 హరిణాపి స్పృహణీయమాధురీధురీణ మధరం బిభ్రాణా బింబాధర
 మాధురీ సమభ్యసనాయ సముపస్థానియేన సుధాబిందుసేవ నాసామాక్తి
 కేనాలంకృతా అపరిపూర్ణేన వదనసౌందర్యసాగరసేతుసేవ నాసికయా
 విరాజమానా మధుపసోదరతయా శ్రుతివిలంఘననిర్విశంకేన నయన
 యుగళేనాలంకృతా కిన్నరేశ ప్రతారణేన ముకుందాభిధకళ్యాణనిధినిలో
 కనానుకూలం సిద్ధాంజసమివ మృగమదతిలక మలీకదేశే బిభ్రాణాఽను
 భూతసీమంతకర్మశ్రుతియువతీగర్భకుహరావిరూభితం వాలజాలం శిరసా
 శ్లాఘయమానా విద్యుదివ ప్రావృష్యేణ్యం నీలమమృతముచ మనువర్త
 మానా తారకేవ విష్ణుపదలోలా చంద్రికేవ కువలయామోదినీ
 వాసరలక్ష్మీరివ రాజమండలమలిపకరణోత్సుకా దీపశిఖేవానంతస్నేహ
 నిత్యపయోగ్యా కల్పలతేవ విగతాదరణీయప్లవానుషక్తా కామదుఃఖేవ
 గోవిందాధీనజివనాచింతా మణిరివాభిష్టచ్ఛర్మిఃపద్మాదరా అమృతధారే
 వావశ్యంభావి విష్ణురథాపహారా సిద్ధరసహరీవ జాతరూపాన్నత్య
 లాలసధన్యజనైకలభ్యా దివ్యోషధిరివ సకలాంగజరుజాపహరిస్సర్వా
 కుముదినీవ విధుస్పృహణీయపుష్పోద్గమా రత్నమయమేఖలేవ కల్యాణ
 సంబద్ధా మణిమంజరీవాంబలిగుణగణా రత్నమాలేవాంతరావేశిత
 నాయకరత్నా శాంతిరివ హరియోగానుకూలా కరుణేవ పరసుఖావహా
 షమేవ పురుషోత్తమనిర్వాణహేతుమూతా శ్రద్ధేవ పురుషోత్తమకృత
 సకలేష్టసాఫల్యసంపాదికా ముక్తి రివ విబుధశ్లాఘనీయా తీర్థయాత్రేవ
 శిశుపాలదురవాపా సురభిరివ గదాధరభీరుభావోచితా భాగీరథివ జగతీపతి

తపోలభ్యా యమునేవ కృష్ణగుహణయినీ సరస్వతీవ విశ్వంభరాంతర్గత
జీవనా కవేరతనయేవ చోళ దేశగతిమధురతరపయోధరా సరయూరివ
హంసావాసమాసప్రసృతసర్వతోముఖసంభ్రమా విరజేవ వైకుంఠ
సమీపగామినీ తుంగభద్రదేవ మధురతరసర్వతోముఖాటోపా కుసుమ
మంజరీవాళికదంబకరంచితా కీర్తిరివ సుఖస్వయాపా సుకృతపరంపరేవ
హరిప్రీతిజనకా భగవతీ భీష్మతనయా స్వయమేవ సర్వమంగళోపాసితాపి
సర్వమంగళా ముపాసితా మంత్రపురతః పురతో నిర్గత్య భవానీభవన
మభజత

సమనన్తరమితి॥ సమనన్తరం అంగమంగళనిర్వహణానన్తరం హరిస్మృతేషు దిష్టు
తేషు అనర్గలేన ఉద్వేలేన మంగళతూర్వరవేణ మంగళార్థతూర్వధ్వనినా ముఖరి
తేషు శబ్దితేషు సత్సు దిగంచలేషు దిగులైషు పరివారభూతాః వారివరవర్ణిన్యః
పరివారవరవర్ణిన్యః దుర్వాదాః అమితాః పరివారవర్ణిన్యః పరిజూభూతవేశ్యాం
గనాః తాసాంగళేభ్యః కంఠేభ్యః సుకాంత విగళద్భి నిర్చ్ఛద్భిః అమలైః స్వరదోష
రహితైః కలగీతైః మధురగానైః వాచాలితేషు ముఖరితేషు సత్సు వివణిశ్రేణిషు
ఆపణసంఘేషు నానావిధై ర్బహువిధై రుపహారై ర్బలిభిః వస్తుసంఘై రిత్యర్థః హరి
ణిషు మనోహరాసు - యద్వా - నానావిధానా ముపహారాణాం హారాః స్పృశూహా
ఏవ హారాః స్రజో యాసాంతాసు - అత ఇనిః ఋన్నేభ్యో జీవ సతీసు సకలాలోకక
లోకేషు సర్వద్రష్టుసంఘేషు సర్వద్రష్టుజనేష్వితివా - సమీరితాలోకకళదైషు ఉక్త
జయజయ శబ్దేషు సత్సు భగవతీ పాశ్చణ్యనిలయా భీష్మతనయా రుక్మిణీ స్వయమేవ
సర్వమంగళోపాసితాపి సర్వమంగళైః సర్వమంగళయా పార్వత్యేతి చ ఉపాసితా
సేవితా సత్యపి సర్వమంగళాం పార్వతీ ముపాసితం సేవితం - విరోధాభాసాలంకారః
అంతఃపురాతో గర్భగృహత్ తతః పురతః పత్తనాశ్చ నిర్గత్య నిర్గమ్య భవానీ
భవనం పార్వతీసదనం అభజత ప్రాప్ ఇత్యన్వయః భీష్మతనయామేవ వర్ణయతి -
వర్ణధరప్రాయేణ పండతుల్యేన 'పండో వర్ణధు స్తుల్యా' విత్యమరం అంతఃపురరక్షి
ణోహి కంచుకీనః చిన్నవృషణత్వా న్న స్త్రియో న పురుషాః కిన్తు పండా ఏవ
తత్రాపి న కేవలం పండాః పండనాం వృషణచ్ఛేదాభావాత్ అత ఉక్తం వర్ణధర
ప్రాయేతి - పురుషశతేన అపరిమితపురుషైః పరివృతా పరివేష్టితా సమధిగతవివిధా
యుధైః ధృతబహువిధాయుధైః యోధయూధై ర్భటసంఘై ర్వలయతా వేష్టితా రక్షా
ర్థమితిభావ శచీభ ఇంద్రాణీవ హరిపరాయణా కృష్ణాక్తా ఇంద్రాసక్తేతి చ - స్వాహేవ
అగ్నిభార్యేవ కృష్ణా ర్శ్మదత చితా శ్రీకృష్ణమార్గస్య స్పదృష్టిః ఏతావతాపి కుతో నాజ
గామ కృష్ణ ఇతి తస్మాద్గమేవ పశ్యన్తిత్యర్థః అగ్నిగతస్పాదయేతి చ - సంయమినీవ యము
పత్నీవ జీవితేశహృదయా జీవితేశ. ప్రాణేశః కృష్ణ తత్రో హృదయం మనో యస్యా
స్సా - అత్ర గచ్ఛే ప్రాయశః ఉక్తమేవార్థం భంగ్యస్తరేణ పునరుచ్యతే ఔపమ్యార్థ

మితి న తత్ర పునరుద్దోష శ్చంక్య- విచ్ఛిత్తి విశేషసద్భావాత్ - యమచిత్తేతిచ-
 'జీవితేకో యమేవ' చేతి రత్నకోశ తామసి నిఋతే. పత్నీ సేవ నిరస్తరాశాశ్చి
 తేణ గాఢానురాగవతా పుణ్యజనేన సుకృతినా ఏకేన కృష్ణేనవేత్సర్థం లభ్యా
 లబ్ధం శక్యా అతిసుకృతపరిశ్రామస్య కృష్ణస్త్వేయం సులభా నతు శిశుపాలాదే
 రితి భావః - నిరస్త రం యథాతథా ఆశాం దిశం ప్రతీచీమిత్యర్థః - ఆశ్చితేన పుణ్య
 జనేన యాతుధాననిర్వృతినేత్యర్థః ఏకేనైవ లభ్యేతి చ-భార్గవీ వరుణఃపత్నీ సేవ భువ
 నాధిపానురక్తా లోకాధిపే కృష్ణే అనురక్తా భువనం జల స్తదధిగో వరుణ స్తత్ర
 సానురాగేతిచ - సదాగతిః వాయో. పత్నీ సేవ ప్రియస్పర్శనాభిలాషిణీ ప్రియా
 లింగనాభిలాషిణీ ప్రియభూతవాయుకాంక్షిణీతి చ-సర్వసంపత్ కుబేరజాయా న చ
 సమస్త సంపదితివాచ్యం ప్రకృమభంగదోషాత్ - సేవ మనుష్యధర్మానువర్తినీ మను
 ష్యవేషధారిణీ వస్తుకో లక్ష్మీత్వాదితి భావః - ధనదానువర్తినీతి చ - పార్శవీవ
 హైమవతీవ వృషాకపిప్రణయినీ విష్ణుప్రణయినీ ఈశానస్నేహవతీతి చ - హర
 విష్ణూ వృషాకపీత్యమరః ఏతానతా అష్టదిక్పాలకపత్నీతౌల్యం వ్యక్తం రుక్మిణ్యా.
 భారతీవ సర్వస్వతీవ విధ్యానుకూల్యకామా దైవానుకూల్యాభిలాషా శిశుపాలం
 ప్రతార్య కృష్ణో మాం యథా స్వీకుర్యాత్తథా దైవం మమ అనుకూలం భవత్స్వితీ
 కామయమానేత్యర్థః బ్రహ్మనుకూల్యకామేతి చ-ఛాయా సూర్యఃపత్నీ సేవ పద్మావ్సాభి
 లాషిణీ పద్మాయాః లక్ష్మ్యై ఆప్తో విష్ణుః తదభిలాషిణీ - పద్మానా మాప్తో రవి స్తదభి
 లాషిణీతి చ-సంపదేన విష్ణుః సాగరచాధిపానీ విమ విష్ణుః కృష్ణశ్చ- తస్య సంగమం
 తేనసహ సంగమం సంబంధయతి వా అభిషేతే ఇతి తథోక్తా - తారేవ బృహస్పతి
 పత్నీవ కమనియధిషణా మనోజ్ఞబుద్ధి కమనీయ ఆశాస్యధిషణో బృహస్పతి ర్యస్యా
 స్నేతి చ- 'గీష్వతి ర్ధిషణో గురు. బుద్ధి ర్మనీషా ధిషణా' ఇతి చామరః. దేవసేనేవ
 కుమారపత్నీవ కౌమారవిభిమప్రణయినీ యాననవిలాసవతీ స్కంధవిలాసు
 ప్రణయవతీతి చ- రితి రిచ మన్మథపత్నీవ కందర్పచళగా మన్మథాధీనా- మదనశర
 పరవశేత్యర్థ. మన్మథస్య పత్న్య రధీనేతి చ- ద్రుపదాత్మజేవ ద్రాపదీవ ధర్మానురక్తా
 ధర్మే ఆసక్తా ధర్మరాజే ఆసక్తా చ- సుభద్రేవ అపార్థకామవర్జితా వ్యర్థానురాగ
 రహితా న పార్థ అపార్థః అర్జునభిన్నః తత్ర కామః అనురాగః తేన వర్జితా
 పార్థకానురక్తేత్యర్థః - చిత్రాంగ దేవ ప్రియవిజయాభిలాషిణీ శ్రీకృష్ణజయకాంక్షిణీ
 ప్రియభూతార్జునకాంక్షిణీతిచ-ఇథా బుధపత్నీ సేవ బుధశ్లాఘనీయా విద్యదభివృద్ధినీయా
 బుధేన పత్యై శ్లాఘనీయా చ-సతీవ దక్షసుతేవ తాతానభిమతపతికాముకా చ
 తాతస్య జనకస్య భీష్మస్య దక్షస్య చ అనభిమత మనిష్టం పతిం కృష్ణం శివం చ
 కామయతీతి తథోక్తా తస్మిన్ కాముకేతి వా-ఊర్మిళా లక్ష్మణజాయా సేవ రామాను
 జానురక్తా రామా బలరామ శ్రీరామశ్చ తదనుజః కృష్ణో లక్ష్మణశ్చ తత్ర అను
 రక్తా-దేవయానీ శుక్రసుతా సేవ కమనీయకచా సుందరశిరోజా కమనీయః కచః

తనామా పురుషః యస్యా సా ఓతి శ్లిష్టసాధ్యోఽపమాంకారః అహత్యేవ
గౌతమఃఇతి క్షప్తాతి క్షతికాముకాపి ఉద్విష్టా చ్చిశుపాలా ద్భిక్షం ఓతి కృష్ణం
కామయన్త్యసి పరిణతాద్భిన్నమింద్రం ఓతి కామయన్తితి చ- మూర్తా మూర్తి
మతీ వాతినృతేన పాతినృత్య మివ స్థితేత్సుప్తేతా- ఉపమా - విరోధాభాసశ్చ గతి
రామణీయకేన గమనచాతుర్యా హరినమీషజగమిషయా చ కృష్ణసమీపం గన్తు
మిచ్ఛయా చ హంసగామినీ కలహంసగమనా హంసః పరమాత్మా కృష్ణః తం
ప్రతిగచ్ఛతీతి హంసగామినీతి చ- ధృతహరిద్రవసనతయా హరిద్రామయం వసనం
హరిద్రవసనం ధృతం హరిద్రవసనం యయా సా ధృతహరిద్రవసనా తస్యాభావ
స్తతా తయా-త్వతలో రితి పుంవద్భావః వివాహే మంగళకరత్వాత్ హరిద్రవసనం
కన్యయా వరేణ చాచ్ఛానయన్తితి ప్రసిద్ధం- మాధవాసురక్తతయా చ - కృష్ణాసక్త
త్వేన చ పీతాంబరప్రణయినీ పీతే అంబరే ప్రణయో యస్యా సా పీత మంబరం
యస్య తస్మిన్ కృష్ణే ప్రణయో యస్యా స్యేతి చ- సత్యకామతయా అమోఘ
సంకల్పత్వేన హరివాంఛనూ చ కృష్ణకాంక్షియా చ అద్యతకామా న చ్యుతో-
చ్యుతః కామః యస్యా సా- అచ్యుతే కృష్ణే కామో యస్యాస్యేతి చ- ఇతి శ్లేషా
లంకారత్రయం అథ తత్ప్రత్యంగవర్గం కర్తు మారభామే. మంజరాణాం నూపురాణాం
మంజుశేన మనోజ్ఞేన శింజితేన నాదేన 'భూషణానాన్తు శింజిత' మిత్యమరః అనురం
జితతయా అలంకృతత్వేన హేతుగా జలజవిజగీషయా కమలజయేచ్ఛయా గర్జిత
శబ్దాయమాన మివ స్థిత మిత్యుత్ప్రేతా పదయుగళం చరణద్వంద్వం అధినసుం
ధుం ఛవి అర్చయన్తి క్షుప్తీ త- క్షాపంఛూచజంఘనానం తపఃప్రభావేన
పూర్వభావారోపితమహిమా స-త హిత నిగమభావ జంగమత్వం యస్య
తస్యోత్కృష్టజ్ఞాధినానాన్త్యర మనలో యక్తాపకృష్టవ రాదృశతపఃఫలాత్
సాపరిత్య మత్సుజ్య జంఘన్యూగ నాత్మ్యం. రింశాన్త్యభియగమిష మోచాప్ర
కాంక్షామమిషి-మిగ్ధత్వేన ఉదయి-శం సక్త్యయ చూకలయన్తీదధానా
కాంచీపదీయీ పేఖలానామతత్వేన కాంచీనామకపుణ్యక్షేత్రవిశేషత్వేనేతిచ-
మదనస్య మారిస్య తపస్సిన్ధిక్షేత్రం తపస్సిన్ధి-మివ వరమాం నితంబబింబం
కటిమణ్డల మవలంబమాగా బిభ్రాణా- శ్లేషోఽవితోత్ప్రేతాలంకారః ఏతన్నితంబ
బింబరూపం ఛాయాపరిత్యులిన మధిస్థాయ తప కృత్వా మదన. త్రిలోకవిజయకార్య
సిద్ధిం జగామేత్సుప్తేతాశయ యథా కాంచీపదే బహవ స్తపస్సిన్ధిం గతా స్తద్వ
ద్రతాపి కాంచీపదే నితంబే మదన తపస్సిన్ధిం గత ఇతి శ్లేషేణ ఉపమాంకారో
ధ్వన్యతే తదంగనిర్మాణసమయే రుక్మీణీశరీరకరణసమయే కృతలంబోదరానాదరేణ
కృత. లంబే ఉదరే అనాదరో యేన తేన అశోభాసహత్వా ల్లంబ ముదర మనాదియ
మాణేనేత్యర్థం కృశమేవోదరం స్పృష్టవతేతి యావత్ కృత. లంబోదరే వినాయకే
అనాదరో యేన తేనతి చ-విధిగా బ్రహ్మణా ఎస్మత్త మన్తరతం అవలగ్నం మధ్య

భాగం భిభ్రాణా దధానా విఘ్ననివారణారం వినాయకపూజాయా అక్రత్యా దవ
 లగ్నం సంఘం విధి ద్విత్వైవానైత్యో భావః. కృత్విదిరిగ్మాణా స్వలక్ష్మణే
 నద్యశ్యతే ఇత్యన్యోభావః సంబంధే సంబంధరూపాశితయో హస్తయేతయస్య
 మనసి వత్తః సంబంధవిలంఘన మనూ శతీకర కృష్ణవీర జాతీధరః కర్ణాత్తి
 రూపకం తస్య కర్కణిషిః ఓగ్రవిధరమిత్కర్ణం నిలంఘన మనూ లఘితా మిచ్ఛన
 విజగీషయా కుట్టనెచ్చయేతి చ-లరః అగ్రో ప్రసరితమిచ్ఛ ప్రసరితవనస్య
 హి వప్రక్రీడాయాం పుత్రో ముఖం ప్రసరియతి అంజన వశంకంబ ప్రస్య
 మన్మథరూపగజస్య ఇతి రూపకమ్ కంభాకారిణా కంభతుల్యేన కచయి తేన
 కుచద్వంద్వేన శుండాండానుకారయా శుండా రోగంకంభ శుండాంకంభాదు
 కారః అనుకరణం యస్యా సయా తత్తుల్యయేత్కర్ణం రోమరేఖయా రోమరాజ్యాచ
 ఇత్యుపమాద్వయం శోభమానా భావమానా వచోద్దేశనాయ ముఖరూపచన్ద్ర
 సేవారం సముపనతియా ఆగతయా నక్షత్రమాలయేన అశ్వ్యాదిప్రసంగతితారా
 సంఘేనైవ స్థితయా ఇతి రూపకజవితో త్రేత్యులంకారః సత్ప్రమాలయా సప్రవింశతి
 మాకిక్రిమయమాలయావలయితగిప్రదేశా పరివేష్టితం భాగా-అత్రినక్షత్రమాలా
 వలయిత్రేత్యకసమాసపాద. క్యాదితో-పపాద ఏవ-ఏక దేశాన్వయదోషాత్ 'పైవ
 నక్షత్రమాలా స్యా త్సప్రవింశతిమాకిక్రిత్యమరః తిరస్కృతచంద్రతాయామపి
 తిరస్కృత అవధీరితి. సహజతత్కత్వాత్ వ్యాద దపకృష్టత్వాదితి చ-చన్ద్ర
 స్సుధాంశు ర్యేన త త్తిరస్కృతచంగ్రం తస్యభావ స్తతా తస్యాం సత్యామపి-
 ఇద మజ్జం వస్తుతి. స్వభావత సుఖాంశుసోదరం చన్ద్రరూప్యం చన్ద్ర హజమితి చ-
 చన్ద్రాబ్జయో జలజత్వావిశేషాంతిధావ- ఇతి సు-స్థితిగర్భనాయేవ ఏనందూప
 దుర్యశోనివారణాదమివేతి ఫలోత్ప్రేతా శ్లేషజ్ఞవితా స్వీకృతజన్మాన్తరేణ
 ధృతాన్యజన్మనా అబ్జజన్మ ఉత్పజ్య ముఖాత్మనా పు-రాతేతత్కర్ణ వదనార
 విందేన ముఖరూపకమలేనేతి రూపకమ్ లోభనీయా న్లాఘనీయా చన్ద్రపద్మయో
 స్సహజరిపుత్వా త్తిరి-కృతచన్ద్రస్య పద్మస్య చన్ద్రసామ్యం నీచోపమేతి హేతో
 ర్దుష్కీర్తి రానీదితి తా మపనేతుం పద్మం తిన్మఖ త్మనా జాతమితి నిర్గళితార్థ.
 పద్మస్య ముఖాత్మనా పరిణతత్వాసంబంధేపి తత్సంబంధోక్తే రతిశయోక్తిః.
 యద్వా తిరస్కృతచంద్రతాయా మపి సౌందర్యజితచంద్రత్వేన వస్తుత స్సుధాంశు
 సోదరమితి చంద్రలక్ష్మ్యో రేకోదరత్వప్రసిద్ధే. కష్కీర్తినివర్తనాయేవ స్వీకృతజన్మా
 న్తరేణ వదనారవిందేన అరవిందమివ వదనం తేన లక్ష్మీముఖం చన్ద్రాతిశాయిన
 స్స్వస్య చన్ద్రసామ్యకష్కీర్తినిర్వర్తి కార్థం రుక్మిణీముఖాత్మనా జాతమితి నిర్గళితార్థం
 అథవా వస్తుతి స్సుధాంశుసోదరమపిచన్ద్ర హజమపీనం పద్మంతిరస్కృతచన్ద్రతాయాం
 వర్తతే ఇతి శేషః అగ్రజం చన్ద్ర మవధీరయతీత్యర్థ-ఇతి కుష్కీర్తినివర్తనాయేవ
 స్వీకృతజన్మాన్తరేణ వదనారవిందేన ముఖరూపకమలే నేత్యన్వయః-చన్ద్రహజస్య

పద్మస్య ద్వేషప్రయుక్తచన్ద్రావధీరణ స్యాను క్షత్వాత్ తజ్జన్మ విహాయ రుక్మిణీముఖ
 రూపేణ పశ్యం జాతు సత్ సౌందర్యాతిశయేన చన్ద్రితరస్కరణా కుర్వత్తుత్ కీర్తిం
 ప్రాప్నోతి నిర్భీతార్థ అత పశ్యం జన్మాన్తరేఽపి చన్ద్రాగ్నిరస్కరణరూపం సహజ
 గణం స తత్వాజ్ఞేతి అహో పశ్యన్ దీర్ఘః కోధ ఇతి వ్యజ్యతే ప్రథమ మాదా
 మధుమాత్రవైరిణా మధ్వేన మధుమాత్రా కేవలం క్షౌద్రం తస్య వైరిణా శత్రుణా
 మధునామకరక్షోఽైరిణా చ తతః సర్వగా సర్వప్రకారేణ సముజ్జతమధురేణ త్యక్త
 మధురవస్తనా మధుమాత్రం ప్రథమ ముచ్ఛిప్తం తతః క్రమేణ స్వీమసి మధురవస్త
 జాతం తన్యానిష్ఠ మానీతి భావః త్యక్తమధురానగ రేణేతి చ ద్వారకాం గతవ
 తేత్యర్థః హరిరాసి శ్రీకృష్ణేరాసి స్పృహణీయమాధురీఘరీణం స్పృహణీయామూః
 ఆశాన్యామూః మాధుర్యా మధురరసస్య ధురీః ధురంధరం యథా అతివిరక్త
 స్యాపి లోకో త్తరలావణ్యశాలిన్యాం కదాచి దనురాగం ఏవం మధురవస్తమాత్ర
 ప్రద్యోషిణోఽపి కృష్ణస్య ఏకనిధిః స్పృహణీయ ఉత్యహో అధరస్య మాధుర్యాతిశయ
 ఇతిభావః అధరం అధిరోషం బ్రభాణా గధానా శ్లేషాలంకారః బింబాధరమాధురీ
 సమభ్యసనాయ బింబం బింబీఫలమివ అధుః బింబాధర - ఉపమానాని సామాన్య
 వచనై రితి సమాసః - తస్య మాధుర్యా మధురత్వస్య సమభ్యసనాయ అభ్యాసార్థమ్
 సముపస్థానీయేన ఉపసృజ్యతే ఆగతేనేతి యావత్ - భవ్యకేయే త్యాదీనా కర్తరినిపాతః -
 సుధాబిందునా అమృతపుష్పతేన సితేనేత్యుత్ప్రేక్షా నానామా కింకర నాపాగలంబి
 ముక్తాఫలేన సమలంకృతా భూషితా యథా బాధోఽపి ఆధికవిద్యాలాభార్థం గురో
 స్పృహిధే వసతి తద్వ స్మధురోఽపి సుధాబిందుః ఆధికమాధుర్యలాభార్థ మధరసవిధే
 వసతీతి భావః సుధాబిందు రపి అధరే మాధుర్య మధికమితి వ్యతిరేకోలంకారః
 ఉపమాలంకారస్థ ధ్వనితః అపరిపూర్ణేన అపమాప్తేన వదనసౌందర్యసాగర
 సేతునా ముఖలావణ్యసముద్రసేతుసేవ సితయా సౌందర్యాతిశయే నాగరత్వ
 రూపణ లబ్ధత్వా ద్రూఃకోష్ఠవితేయ ముత్ప్రేక్షా నాసికయా నాసయా విరాజమానా
 సముద్యే శ్రీరామ ఇవ తద్వనచ్ఛాయాసముద్రే మన్మథ సేతుం కర్తుం ప్రవృత్త
 స్స తత్ప్రేతుసమాప్తే ప్రాగేవ త్రిలోచనసేతానలే తస్య దగత్వా తేను రపరి
 సమాప్త స్స నాసికాచ్ఛలేన భాతీతి భావః మధుసహదంతయా భృంగసాదృశ్యేన
 మద్యపాయసహజత్వేనేతి చ - మద్యపాయసహజ స్వయం మద్యపాయ్యేన భవతీతి
 భావః - శ్రుతిబిలంఘననిర్విశంకేన శ్రోతాతికృమణవిశ్మంకేన నిశ్శంకం శ్రోత్రమాక్ర
 మతేత్యర్థః ఆకర్ణాస్తవిశ్రాన్తేనేతి యావత్ - వేదలంఘననిశ్శంకేనేతి చ - శ్లేషాలంకారః
 నయనయుగళేన సేత్రద్వయేన అలంకృతా భూషితా కిన్నరేశప్రతారణేన కిన్నరేశో
 ధనదః కుత్సితనరేశ శ్శిశుపాలాదిశ్చ తస్య వచనేన తిం వంచయిత్యేత్యర్థః ముకుం
 దాభిధస్య ముకుందనామకస్య కల్యాణవిధేః స్వర్ణవిధేః శుభాశ్రయస్య చ కృష్ణస్యే
 త్యర్థః 'ముకుందః కుందనీకాచేతి కుబేరనిధి'వ్యమరః విలోకనానుకూలం దర్శనాను

గుణం సిద్ధాంజనమివ బౌషధీమూలాదినిర్మితనిధ్యంజనమివ స్థిత మిత్తు'త్నేక్షా
 శ్లేషజీవితా మృగమదతిలకం కస్తూరీచిత్రీకం అశీకదేశే ఫాలతలే బిభ్రాణా దధానా
 యథా ఫాలే అంజనరచం నిధాయ ధృకేనావిజ్ఞాతం యథా తిథా నిధి మవలోక్య
 కశ్చి త్సుశలో గృహ్లాతి తద్వదితి భావః- అనుభూతసేమంతకర్మ అనుభూతం కృతం
 సీమంతకర్మ కేశమార్గసమీకరణం య్య తత్ సమ్య గ్విభజ్య సంస్కృత్య బద్ధ
 మిత్యర్థః. అన్యత్ర అనుభూతం ప్రాప్తం సీమంతాఖ్యం కర్మ సంస్కారో యేన
 తమితచ- గర్భాధానానన్తరం సీమంతమితి కర్మ వైదికాః కుర్వంతీతి ప్రసిద్ధం అనేన
 గర్భస్య ప్రాధమికత్వం వ్యజ్యతే- శ్రుతియువతీగర్భకుమారావిరూభతం శ్రుతి ర్వేదః
 నైవ యువతీ స్త్రీ తస్యాపి గర్భకుమారా దుదరగుహాతిః ఆవిరూభం జాతం శ్రుతి
 ప్రతిపాదిత మిత్యర్థః రుక్మిణ్యా లక్ష్మీ త్వేన శుభి ప్రతిపాదితత్వా త్తదవయవానాం
 కేశానామపి శ్రుతిప్రతిపాద్యత్వముపచారా ద్భవతి- యథా శ్రుతినాం మూర్ధానో
 దధతి తవ యా శేఖరతయా యా చరణ విత్యర్థ- యద్వా శ్రుతిశబ్దోఽత్ర లక్ష
 ణయా శ్రోత్రయుక్తం శిరో బోధయతి శ్రుతి శ్శిర ఏవ యువతీ తస్యా గర్భకు
 మారా దావిరూభతం శిరోజ మిత్యర్థః వాలజాలం చికురప్రకరం వబయో రభేదాత్
 బాలసంఘం చ- శిరసా శ్లాఘయమానా బిభ్రాణా అన్యత్ర ఏకస్మా త్ప్రధమగర్భా
 దేవ బహవ శ్శిశవ స్సంజాతా ఇతి ఆశ్చర్యేణ శిర శ్చాలయతీత్యర్థః శ్లేషాలం
 కారః- ఇతి పాదాదికేశాన్తం వర్ణయిత్వా అథ తస్యా గుణా న్సుసర్వర్థయతి-
 విద్యుత్తటిల్లదేవ పావృషేణ్యం ప్రావృషేభవం శ్రీకృష్ణస్య శ్రావణ ప్తమ్యా ముత్స
 న్నత్వాత్- అన్యత్ర వారికం నీలం నీలనర్ణం అమృతముచం మోక్షదాతారం
 కృష్ణ మిత్యర్థః అన్యత్ర జలముచం మేఘ మిత్యర్థః అనువర్తమానా అనుసరన్తీ
 తారకా తారేవ తారకా న్వాధీ కప్రత్యయ. అశ్విన్యాది రిత్యర్థః సేవ విష్ణుపద
 లోలా కృష్ణపాదానక్తా ఆకాశే భ్రమన్తీతి చ- చంద్రికా కౌముదీ కువలయా
 మోదినీ భూమణ్డలానన్దినీ ఉత్పలవికాసకారిణీ చ- వాసరలక్ష్మీ దివశోభా
 సేవ రాజమణ్డలం శిశుపాలాదిన్యపసంఘం చన్ద్రబింబం చ తస్య చులినీకరణే నిస్తే
 జస్కీకరణే ఉత్సుకా ఉత్కా దీపశిఖేవ దీపజ్వాలావత్ అనన్తస్నేహనిక్షేపయోగ్యా
 కృష్ణానురాగనిధానార్హా కృష్ణే స్వయ మనురాగం కర్తుం కృష్ణ స్వస్మి న్ననురాగం
 కర్తుం వా ఉచితేత్యర్థః అమితత్వైనిధానయోగ్యేతి చ- కల్పలతేవ కల్పవృక్షవత్
 జగదాదరణీయపల్లవానుషక్తా జగదాదరణీయ లోకస్సృహణీయ సచాసా పల్లవో
 విటః 'పిద్గ పల్లవకో విట' ఇత్యమర- కృష్ణ ఇత్యర్థః తిథోక్తం కర్ణామృతే లీలాసుకే-
 'జగదాదరణీయజారభావ'మితి అన్యేషాం జారత్వన్త జగన్నింస్యమితి భావః తస్మిన్
 అనుషక్తా అనురక్తా జగదాదరణీయైః పల్లవైః కింలయైః అనుషక్తా యు క్తేతి చ-
 కామదుఘేవ కామధేను రివ గోవిందాధీనజీవనా భగవదధీనజీవితా శస్య ప్రాణేశత్వా
 దితి భావః. కోపాధీనజీవనీతి చ- ధేనూనాం గోపపాల్యత్వాత్-యద్వా-గోవిందోబృహ

స్వతిః తదధీనజవనా బృహస్పతేర్దేవపురోహితత్వాదితిభావః 'గోష్ఠాభ్యక్షేఽపిగోవింద' ఇత్యమరః అపినా కృష్ణబృహస్పత్యోరపీతి తత్రైవ వ్యాఖ్యాతుం చ- చింతామణిః సముద్రజో రత్నవిశేషః స ఇవ అభిప్రస్సర్కనం ప్రియాలింగనం ఇష్టారదానం చ- తత్ర బద్ధాదరా జాతప్రీతిః 'విశ్రాణనం వితరణం స్పర్శనం ప్రతిపాదన' మిత్యమరః. అమృతధారా సుధానార ఇవ అవశ్యంభావీ అవశ్యం భవతిత్యవశ్యంభావీ అని వార్య ఇత్యర్థః విష్ణురథాపహారః కృష్ణకర్మకరదకరణకాపహరణం గరుడకర్మకాప హరణం చ యస్యా సా- 'నాగాంతకో విష్ణురథ' ఇత్యమర. సిద్ధరసలహరీవ ఔషధీ మూలాదినా కృతశుద్ధిః పారద సిద్ధరస ఇత్యుచ్యతే- 'చంద్రో రస సూత శ్చ పారదే' ఇత్యమరః తస్య లహరీ ప్రవాహః సేవ-యద్వా సిద్ధానాం సంబంధినీ రసల హరీత్యర్థః జాతరూపాన్నత్యలాలసధన్యజనైకలభ్యా జాతా ఉదితా రూపాన్నత్య లాలసా సాందర్యాతిశయస్పృహ యస్య తేన అన్యత్ర జాతరూపస్య సువర్ణస్య ఔషధీ త్యే అభిచృద్ధౌ లాలసేన లోలుపేనేతి చ-ధన్యజనేన కృతేన కృష్ణేనేత్యర్థః-కుశలేనేతి చ- యద్వా తత్ర సాధురీతి యతిధనే సాధుర్ధన్యం స చాసా జ- తేనేతి వా ఏకేనైవలభ్యా లబ్ధుం శక్త్యా పారదరసలహర్యా సిద్ధా సువర్ణం కుర్వంతి ప్రసిద్ధం-దివ్యోషధిరివ దివ్యమూలికా విశేష ఇన సకలాంగజరుజాపహారిస్సర్వా సకలాయా సుమస్తాయాః అంగజరుజాయాః మన్తధన్యధాయాః శరీరజాతరోగ్య చ అపహరీ నివారక స్పర్శ స్సంహర-యస్యా సా కుమ దినేన ఉత్పలలతేన విధుచ్ఛృహణీయపుష్పోద్గమా విధునా కృషేణ చంద్రేణ చ స్పృహణీయ ఆశాస్య పుష్పోద్గమః రజ ఆవిర్భావః ప్రసూనా విర్భావ శ్చ యన్యా నా- రత్నమయిషేఖిలేన మణీప్రచురకాంచీవ కల్యాణసంబద్ధా మంగళాయుక్తా స్వర్ణబద్ధేతి చ- హి స్వర్ణం విరా మణయో మేఖలాకారేణ వర్తితుం యమనే ఇతి భవః మణిమంజరీవ మణిసంఘ ఇన ఆలచితగుణగణా ధృతసకల కల్యాణగుణా ధృతరజగుణేతి చ-రజగుధనం వినా నహి మణయో ధర్మం శిక్యంతే ఇతి భావః రత్నమాలేవ మణిహరీ ఇవ అసన్తరావేశితసాయశిరత్నా హృదయ హృతి శ్రీకృష్ణా రత్నమివ నాయక ఇత్యుపమితే-మాః మధ్యస్థాపితనాయకమణి ర్విచ-శాసరివ హరియోగానుకూలా శ్రీకృష్ణ-యందానుకుశా భగవద్ధ్యానాను కూలా చ-కరుణా దయా సేవ పరసుఖావహ పరిస్థ పరిమాత్మనః కృష్ణస్య సుఖా ననా ఆనంద కారణే సైవేషాం సుఖావహేతి చ- సరిదుఃఖప్రహణేచ్ఛా హి కరుణేతి భ- ఆమీ త-న్తి రిజ పురుషోత్తమనిర్వాణహేతుభూతా కృష్ణసుఖకారణభూతా పురుషప్రేమానాం ము-కహేతుసూతేతి చ- శ్రేష్ఠేన కర్మన్వాదర ఇవ పురుషోత్తమేన కృష్ణేణ కృతానాం స-లేష్టేనాం సర్వమనోరథానాం సాఫల్యస్య సఫలత్వస్య సంపా దికా ప్రాపకా శ్రీకృష్ణమనోరథా- సర్వానపి సఫలయంత్యర్థం అన్యత్ర పురు షా తమైః పురుషశ్రేష్ఠే కృతానాం సకలానా మిష్టేనాం యాగానాంసాఫల్యసంపాదికా 'శ్రద్ధయాదేయం శ్రద్ధయాఽదేయ' మితి శ్రుతేః శ్రద్ధయా కృతమేవ సర్వం ఫల

తీతి భావ. ముక్తి రోక్తి ఇవ విబుధశ్లాఘనీయా విబుధైః దేవైః కవిభిశ్చ శ్లాఘ
నీయా ఆశాస్యా దేవానామపి ప్రీతిదాయినీత్యర్థః తీర్థయాత్రైవ శిశుపాలదురవాపా
శిశుపాలస్య శిశుపాలానాం చ దురవాపా దుర్లభా శిశుమతాం హి తీర్థాటనం
దుష్కరమ్-సురభి రారిత గదాధరభీరుభావోచితా ధరతీతి ధర. గదాయాః కౌమో
దక్యాః ధరః గదాధర. కృష్ణ తస్య భీరు. స్త్రీ తన్యానాం కృష్ణనారత్వ మిత్యర్థః
తత్ర ఉచితా యోగ్యా అన్యత్ర గదాధరాత్ గదాపాణే ధీకుభావః భీతత్వం తదు
చితేతి-భాగీరథీ గంగేన జగతిపతితపోభ్యా జగత్పతి. కృష్ణ భూపతి ర్భగీరథశ్చ
తేన తపసా లభ్యా-యమునేన కృష్ణగుణప్రణయినీ శ్రీకృష్ణగుణరాణీనిలగుణవతీతి
చ-యమునాయా నీలవర్ణత్వాత్ - సరస్వతీన తన్నమకా నదీన విస్తాధరా-రత
జీవనా కృష్ణాస్తరత్రపాణా ధరాంతర్గతోదకేతి చ-కరత-యా కావేన చోళదేశ
గత మధురతరపయోధరా చోళదేశః కూర్పాసదేవ 'చోళ కూర్పాసతో-స్త్రీయా
మిత్యమరః తం గతో ప్రాప్తౌ కూర్పాసంఘనా విత్కర్థ. మధురతరా అతిసుందరా
పయోధరా కుచౌ యస్యా స్నా-అన్యత్ర చోళాఖ్యదేశగతం మధురతరం స్వాదు
పయః జలం తస్య ధరా వారిణీ చోళ దేశేతత్ప్రవాహప్రసరణాదిభావః యథోక్తం
భగవతావేదా న్నదేశికేన - 'భలచ్చోళవధూవిధూశ్చకర్షితైవాలితామహాంపశ్యేమ
స్లవమానహంసకరణస్మైరాం కవేరాత్మజా మితి సరయూరివ హంసావాసమానస
ప్రసృతసర్వతోముఖాటోపా హంసస్య పరిమాత్మనః కృష్ణస్య ఆవాసభూతే ఆశ్రయ
భూతే మానసే మనసి ప్రసృతాః వ్యాప్తా. సర్వతోముఖా సర్వవధీరా ఆటోపా
స్సంభ్రమాః యస్యా స్నా సప్రాణేశం ససంభ్రమం చాన్యా హృదయ మిత్యర్థః
హంసానా మావాసభూతా న్మానసా త్వరస స్సకాశ త్ప్రొత్తః నిర్గతః సర్వతో
ముఖాటోపః ఉదకాడంబరః యస్యా స్థితి చ-మా సరః. ప్రసృతా సరయూనదీతి
ప్రసిద్ధం విరజేన వైకుంఠలోకస్సనదీవ వైకుంఠసమీపగామినీ కృష్ణసవిధం గచ్ఛన్తీ
వైకుంఠపత్నీసమీపే ప్రవహన్తీతి చ-తుంగభ ద్రైవ మధురతర-ర్వతోముఖాటోపా
మధురతరః అతిసుందరః సర్వతోముఖ స్సర్వవధీనశ్చ ఆటోప స్సంభ్రమా యస్యా
స్నా- అతి స్వాదుజలాడంబరేతి చ-కుసుమమంజరీన పుచ్చగుచ్ఛ-త్ ఆశీకదంబ
కరంచితా సఖిజనపరివృతా అన్యత్ర ఆశీకదంబపరివృతేతి ఛేద-ప్రంగ స్త్రీసందోహ
వ్యాప్తా- జాతే రస్త్రీవిషయా నయోపథాదితి స్త్రీయాం జీవ-ఆశీత్యైత్ర తు-కృదికారా
దక్తిస-ఇతి జీవ కీర్తిరివ యశేషవ సుఖస్వరూపా సుఖకరాకృతిః సుకృతపరింపరేవ
పుణ్యసంఘవ హరిప్రీతిజనికా భగవతోష్ఠకారిణీ పూర్వే శిష్టసాధోన్మ్యపమాలం
కారః ఇమా ద్యా తు కేవలోపమాలంకారావేన

98

గ॥ కృతాభ్యర్చనా చ నిర్గత్య భవానీభవనత స్సహసఖజనేన దేవమాయేవ
మనుజదురవాపా అఘటితఘటనాపటియనీన సకలమపి రాజమండలం
పూర్వపక్షవాస్తవ్య మనాలోకపాత్రతాపా దనేన స్వల్పీకుర్వాణా కృష్ణ

పక్షాశ్రితం రాజమండల మభివర్ధయంతీ సమందాక్షం మందమందం
ముకుందస్యందనాభిముఖ మయాసిత్

కృతేతి॥ భీష్మతనయేతి కర్తృపదన్యాత్రాప్యన్వయః కృతాభ్యర్చనా కృతభవానీ
పూజనా చ భవానీభవనతః పార్వత్యాలయాత్ సఖజనేనసహ సఖభిస్సహ నిర్గత్య
నిష్క్రమ్య దేవమాయేవ దేవానామాయేవ మనుజదురవాపా మనుష్యదుర్లభా
మనుష్యదుర్విజ్ఞేయేతి చ-అఘటితఘటనాపటియసీ చ అఘటితస్యాఽఘటనాయాం
పటియసీ సమర్థా చ- తత్త్వో-ఘటితమపి మాయా ఘటయతి హి ఇంద్రజాలవ
దిత్యేకోభావ- అఘటిత. స్థితా పఠితేన అనుద్రిష్టః కృష్ణ ఇత్యర్థం తేనసహ ఘట
నాయాం యోగో-పటియసీ ఉపాయశాలిన్స్త్రియో ఇతి ప్రకృతోభావః పూర్వ
పక్షవాస్తవ్యం చ ప్యుకోటిప్రవిష్టం అభివర్ధయతి యావత్- అన్యత్ర శుక్లపక్షే
వర్ధమాం చ సకలం సర్వమపి కలాభి స్సహితమితి చ రాజమణ్డలం నృపబృందం
చన్ద్రబింబం చ- అనాలోకపాత్రతాపాదనేన దర్శనార్హత్వాత్సంపాదనేన నిష్కేనకా-
కరణేనేతి చ-అలోకశబ్దస్య దర్శనప్రకాశోధయార్థకత్వాత్- అలోకపాత్రం సభవతీ
త్యనాలోకపాత్రం తస్య భావ స్తేతి ప్రాకరణికః- అలోకాభావః అనాలోకః అప్ర
కాశ తస్య పాత్ర మర్హః తస్యభావ స్తేతి ప్రాకరణికశ్చ సమాసః- స్వల్పీకుర్వాణా
త్యణీకుర్వన్తిత్యర్థ కృష్ణపక్షాశ్రియం శ్రీకృష్ణపక్షావలంబి బహుళపక్షసమితి చ- రాజ
మణ్డలం రాజసంఘం చన్ద్రబింబం చ-అభివర్ధయన్తి ఆనందయన్తి ప్రవృద్ధంకుర్వన్తితి చ
స్వప్రతిభటం సంపూర్ణచంద్రం న్యూనీకుర్వన్తి దీపం చన్ద్రీన్తు కలాదానేన వర్ధయన్తితి
చ కృష్ణవ దియమపి శత్రుసంహారిణీ దీపశర శ్యాచేతి వ్యజ్యతే ఏవంభూతానతి సమం
దాక్షం సజ్జం యథాతథా మందమందం అతిమందం యథాతథా- నిత్యచిపుయో
రితి ద్విర్భాసః ముకుందస్యందనాభిముఖం శ్రీకృష్ణరథాభిముఖం యథాతథా చ
అయాసీ జగామ

99

శ్లో॥ రాజమండల మాసన్నం త్యక్త్వా చక్రైకభాసురమ్

సవిత్ప్రేమపాత్రం సా పద్మాప్తస్యందనం యయా

రాజేతి॥ సనిత్యప్రేమపాత్రం సవితు. పితుః భీష్మస్య ప్రేమపాత్రం స్నేహవిషయ
భూతా నా రుక్మిణీ ఆసన్నం సన్నిహితం రాజమణ్డలం శిశుపాలాదిన్వపబృందం
త్యక్త్వా విహాయ చక్రైకభాసురం చక్రేణ సుదర్శనేన ఏకభాసుర మత్కుజ్జ్వలం
పద్మాప్తస్యందనం పద్మాయాః లక్ష్మ్యో ఆప్త ప్రియ కృష్ణ తస్య స్యన్దనం రథం
యయా ప్రాప వ్యూగ్యార్థన్తు- సవిత్ప్రేమపాత్రం సవితు సూర్యస్య ప్రేమపాత్రం
సా పద్మినీ ఆసన్నం సూర్యమణ్డలా చంద్రీమణ్డలస్య అధస్థస్యాత్సన్నిహిత మిత్యర్థః
రాజమణ్డలం చంద్రీమణ్డలం త్యక్త్వా తత్ర పీఠి మకృత్యేత్యర్థః చక్రైకభాసురం ఏక
చక్రదీప్తం 'సప్త యంజని రథ మేకచక్ర మితి శ్రుతేః పద్మాప్తస్యందనం పద్మానా
మాప్త సూర్య తస్య స్యందనం రథం యయా తత్ర పీఠి చకారేత్యర్థః అన్యోఽ-

ప్యర్థః పృథీయతే- సవిత్తప్రేమపాత్రం ఏతేన మహారాజస్యాసి భీష్మస్య ప్రేమపాత్ర
 త్వేన అతిసుందరా సుగుణేః చ పృథీయతే- నా రుక్మిణీ చక్రకభాసురం రాష్ట్రైకో
 జ్వలం చక్రవర్తిత్వాద్భాసురమిత్థ్యర్థ ఏతేన చక్రవర్తిసుతాయా అస్యాః చక్రవర్తి
 సంహర్తృశ్లాఘ్య ఇతి ప్రతీయతే- ఆసన్నం సన్నిహితమ్ ఏతేన 'సిద్ధ మన్నం పరిత్యజ్య
 భిక్షా మటతి దుగ్మతి' రితి న్యాయాత్ సన్నిహితస్య అపరిత్యాజ్యత్వం సూచ్యతే-
 రాజమణ్డలం ఏతేన సజాతీయత్వా ద్యోగ్య స్సంబంధ ఇతి వ్యజ్యతే- త్యక్త్వా హితా
 హితజ్ఞానాభావాదితి భావః- పద్మయా సంపదా ఆప్తః పద్మాప్త ధనికః ఇత్యర్థః
 తస్య స్వందనం యయా ధనలోభాదితి భావః-

శ్లో॥ ప్రేయసీహరణా దన్య దనిచ్చక్ హరణం హరిః

చచాల చపలం హృష్టః పశ్యతాం సర్వభూభుజామ్

ప్రేయసీతి॥ హరిః కృష్ణః ప్రేయసీహరణాత్ రుక్మిణ్యపహారాత్ రుక్మిణీహారాత్
 హరణాదితి చ- అన్యద్విన్నం హరణం యాతకం వివాహ జామాతు ర్దుహితుశ్చ
 దీయమానం వస్తు- 'యాతకాదితు తద్దేయం సుదాయోహరణం చ త' దిత్యమర
 అనిచ్చక్ అవాంఛక్ సక్ హృష్టః ప్రియాప్రాప్త్యా సంతృప్తశ్చ సర్వభూభుజాం
 సర్వేషాం సృపాణాం పశ్యతాం అవలోకయతాం సతాం పశ్యత స్సర్వానపి పూపాలా
 ననాదృత్యేత్యర్థః షష్ఠీచానాదరే ఇతి షష్ఠీ- చపలం త్వరితం చచాల అసంత- 101

గ॥ అథ జరాసంధాదయ సాభిమానం యుద్ధాయ ఒద్ధారరా మధుసూదన
 మనుధావ్య విధాయ చ వివిధ మాయోధన మయోధరాజయా భగ్న
 రథా శ్శిథిలమనోరథాశ్చ భూత్వా ప్రత్యావృత్త్య త్రిదివపరిభ్రష్టవ
 నహుషం పురుహూతపాతితమివ త్రిశంకుం ప్రమాదగళితవిద్యం- ప్రమాదో-2 నవధానతా-
 శ్చితం పశ్యతోహరప్రముషితరత్నమివ సార్ధవాహ మయోధసమానం
 శిశుపాల మాశ్వాస్య శేనహ స్వస్వభవన మథజన్

అథేతి॥ అథ రుక్మిణీ హృత్వా భగవత్ప్రయాణానంతరం జరాసంధాదయః జరా
 సంధపృముఖా శ్శిశుపాలపక్షస్థాః రాజానః సాభిమానం అభిమానేనసహితం యథా
 తథా యుద్ధాయ యుద్ధం కర్తు మిత్త్యర్థః బద్ధాదరాః భృతప్రీతయస్సన్త మధుసూ
 దనం కృష్ణ మనుధావ్య అనుద్రుతాభూత్వా వివిధం బహువిధం ఆయోధనం
 యుద్ధం విధాయ కృత్వా చ కృష్ణేనసహేత్త్యర్థః ఉపజాతపరాజయాః సంజాతాప
 జయాః భగ్నరథాః నష్టస్యందనాః శిథిలమనోరథాశ్చ వ్యర్థకామాః- భూత్వా
 ప్రత్యావృత్త్య పునరాగత్య త్రిదివపరిభ్రష్టం స్వర్గాత్పతితం నహుషమివ పురుహూత
 పాతితం ఇంద్రభ్రంశితం-త్రిశంకుమివ-ప్రమాదగళితవిద్యం-ప్రమాదో-2 నవధానతా-
 తేన హేతునా గళితా విస్మృతా విద్యా యస్య తం విపశ్చితం విద్వాంసమివ-
 పశ్యతోహరప్రముషితరత్నం చోరాపహృతమణికం సార్ధవాహం వణిజమివ అతి

దూనమానసం అతిభిన్నహృదియమ్- మాలోపమాలంకారః శిశువాల మాశ్వాస్య
'దైవాధీశేషు విశ్లేషు పుంసాం కానామ వాచ్యతే త్యాదిరూపేణ- తం శాస్త్రదుఃఖం
కృత్యేత్త్యర్థ - తేన శిశువాలేనసహ స్వస్వభవసం స్వస్వగుహం అభజన్ ప్రాపుః 102
తతః॥ జరాంతధాది పరాజయాః సరిం

శ్లో॥ హరి మాయోధశే హత్వా గృహ్లా న్నాయామి సోదరిం

ఇతి ప్రతిశ్రుతం శ్రీ మమర్షా దధ రుక్మిణా
హరిమితి॥ హరిం శృష్ట మాయోధశే యుద్ధే హత్వా మారయిత్వా అధ తతః
సోదరిం సహజాం రుక్మిణీం గృహ్లా స్వీకుర్వన్ ఆయామి ఆగచ్ఛామితి- గృహ్లా న
ఆయామితి చ ఛేద - నాయామిత్వస్య ఇతి చ వ్యజ్యతే ఇత్యేనం రుక్మిణా
రుక్మిణీసోదరేణ అమర్షా దసహనాద్ధేతో- సత్యం యథార్థం ప్రతిశ్రుతం ప్రతిజ్ఞాతమ్
భావే కః యద్వా-ఇతి రుక్మిణా అమర్షాత్ప్రతిజ్ఞాతమసి సత్యమేవాభూత్ ఇత్య
స్వయం- విరోధాభాసాలంకారః

104

X॥ ఏనం రాజ్ఞా మగ్రతః ప్రతిజ్ఞాయ సక్రోధ మత్యోహిణీప్రమితవాహిన్యా
సహ మధుసూదన మభ్యధావత్

ఏవమితి॥ ఏనం రాజ్ఞా మగ్రతః రాజమణ్డలస్య అగ్రే ప్రతిజ్ఞాయ ప్రతిశ్రుత్య అత్యో
హిణీప్రమితవాహిన్యా అత్యోహిణీ-రిమితిసేనయా సహ సక్రోధం సక్రోపం యథా
తథా మధుసూదనం కృష్ణ మభ్యధావత్ అభిదుద్రావ రుక్మీతి క్రియాపదస్య శేషః

శ్లో॥ స్వనార మాదాయ గత స రుక్మిణః పున ప్రయచ్ఛే త్కిము పశ్యతోహరం

స్వమృగ్యవేదధాపి నకృష్ణవర్తభా క్తధావిధ క్వాపి విలోకిత శుతః
స్వనారమితి॥ సః రుక్మిణ స్వనారం భగవీ మాదాయ గృహీత్వా గతః యాతః
పశ్యతోహరః పశ్యన్ పశ్యతోహరితీతి పశ్యతోహరః ప్రసిద్ధచోరి- కృష్ణః సతు గూఢ
చోర ఇత్తర్థ పునః హయ ప్రయచ్ఛేత్ దద్యాత్కిమునప్రయచ్ఛే దేవేత్త్యర్థః
యదీ గూఢచోర-స్థి ప్రయచ్ఛేత్- అయన్తు పశ్యతోహరవన కుత. పున ప్రయచ్ఛే
దితిధావ. అధాపి తదాపి స వృత్త్యవే స్వమరణార్థం కృష్ణవర్తభాః కృష్ణమార్గగతి.
తథావిధ. రుక్మసమృత పుమాన్ క్వాపి న విలోకిత. కుత్రాపి నదృష్టః సశ్రుతః
నాపి శ్రుత ఇత్యర్థః యద్వా-విలోకితశ్చాసా శ్రుతశ్చ విలోకితశ్రుత ఇత్యేకమేవ
పదం- పశ్యన్ సమ సరాజమణ్డలం స్వమనాదృత్యైవ ప్రపహ్య య స్వనారం చుచోర
తేన సహ కలహే స్వస్య మృత్యుర్ధ్వే ఇత్యనాలోచ్య రుక్మీ కృష్ణ మభ్యధావత్.
ఏనంవిధో మూఢస్త్వ అపృష్టశ్రుతచర ఇతి నిర్గతార్థా వ్యంగ్యాధస్త్వ - రుక్మమస్యా
స్తీతి రుక్మీ కృచికః త్య స్వనారం నిజసారభూతం ధనమిత్యర్థ. యద్వా స్వం ధనం
తస్య సారం స్థిరాంశం ఆదాయ గత. సః పశ్యతోహర చోర. పున ప్రయచ్ఛేత్కిము
తథాపి ధననాశేపి స్వమృగ్యవే కృష్ణవర్తభా గగ్నిం ప్రవిప్టః ధననాశప్రయుక్త
దుఃఖాసహిష్ణుత్వాదితిభావః తథావిధః క్వాపి న దృష్టః నాపి శ్రుతః-అర్థభ్యశ్చ పతాః

ప్రాణాః ఆత్మానం సతతం రక్ష్యే ద్ధాతై రసి దై రసి-ఇతివచనాభ్యాం స్వల్పభనార్థ
ముత్కృష్టప్రాణాపహరో నయుక్తః కింన 'జీవన్' ఇదాణి పశ్యతీతి'వచనాచ్చ జీవతః
పునర్ధనాదిభద్రలాభ స్సాన్విదేవేత్సైః సుఖాలోకైః అగ్నిప్రవేశేన మృతో న దృష్ట
ప్రతచర ఇతి నిర్గళితార్థ

105

గ|| గత్వా చ మధుసూదనసవిధ మిద మవాదీత్

గత్వేతి|| మధుసూదనసవిధం కృష్ణసమీపం గత్వా ఇదం వక్ష్యమాణం వచన మవా
దీచ్చ అవోచత్.

106

శ్లో|| ఆయాంతి కర్కశముఖా న పున స్వసార
మప్రాప్య జీవతి హి రుక్మిణి మార్గణౌఘాః
క్రూరస్వభావ మలినత్యజగాఢముష్టి
మత్యాగత స్వపరిపాలనధీ. ఖలా తే

ఆయాన్తితి|| రుక్మిణి మయి జీవతిసతి కర్కశముఖాః తీక్షణగ్రాః మార్గణౌఘాః బాణ
గణాః స్వసారం భగిని మప్రాప్య అగ్రహ్య కృష్ణహసనద్వారేత్యర్థ పున ర్నాయాన్తి
అమోఘా మమబాణా ఇత్యర్థః పేక్షూరస్వభావ దుష్టబుద్ధే అతఏవ మలిన పాపిష్ఠ
గాఢముష్టిం దృఢముష్టిం దృఢాభినివేశ మిత్యర్థః త్యజ విస్మజ ఆత్మాగతః రుక్మిణ్యా అవి
సర్జనాత్ రుక్మిణీ మత్యక్తేత్యర్థః తే తవ స్వపరిపాలనధీ. ఆత్మరక్షాబుద్ధిః ఖలా
విఫలా. రుక్మిణీం నత్యజసి చే త్వం నభవిష్యసీత్యర్థః. వ్యంగ్యార్థస్థ- కర్కశముఖాః
కటుభాషిణో మార్గణౌఘాః యాచకసంఘాః రుక్మిణి ధనికే జీవతి సతి స్వసారం
సర్వస్య మప్రాప్య పున ర్నాయాన్తి- యది మృత స్సాన్తి తర్హి త్యజేయుః అన్యథా
నేతిభావ. పేక్షూరస్వభావ మలిన గాఢముష్టిం లోభం త్యజ- అత్యాగతః ధనాభా
వేన తే స్వపరిపాలనధీ. ధనసంచయనేచ్ఛా ఖలా దుష్టా విఫలేతి యావత్ 'యద్దదాతి
యదత్నాతి తదేన ధనినాం ధన' మిత్యుక్తత్వాదితిభావః పరమార్థస్థ- స్వసార
మప్రాప్య పునః కేవలం జీవతి వ్యర్థజీవితే ఇత్యర్థః రుక్మిణి కర్కశముఖాః మార్గ
ణౌఘాః త్వదీయబాణాః నాయాంతి నపతన్తి త్వయా సహ యుద్ధే పరాజితే అతఏవ
ప్రాణావశిష్టే మయి పరమకారుణికస్య తవ బాణప్రసారో నస్యాదేవేత్యర్థః. క్రూర
స్వభావ మలిన క్రూరస్వభావేష్యస్మాదృశేషు విషయే మలిన సాగ్రహ గాఢముష్టి
మభినివేశం త్యజ కృపాం గృహణేత్యర్థః. తే తవేతి కర్తరి వక్త్రీ అత్యాగతః త్వత్క
ర్తృకత్యాగాభావాదిత్యర్థః కరుణయా మాం త్వయి అత్యజతి సతీత్యర్థః. స్వపరిపాల
నధీ మమేతిశేషః- ఖలా వ్యర్థా మా మహం పరిపాలయితుం నశక్నోమీత్యర్థః-107

గ|| ఏవ మభిహితవతి రుక్మిణి.

ఏవమితి|| ఏవ ముక్తరీత్యా రుక్మిణి అభిహితవతితి ఉక్తవతిసతి-

శ్లో|| తత్కాలమాదితగతా హి భయో న చంద్ర

హాసం హరిః పరమముష్యయశోఽపి తాదృశ్

సిక్తాని నో రిపువపూంషి పరం తదా సై

స్వర్గాంగనాతనులతా అపి సత్వజై సైః

తత్కాలమితి॥ తత్కాలం తస్మిన్కాలే కాలాధ్వనో రత్యనసంయోగే ద్వితీయా-
గతాహిభయః నివృత్తశత్రుభయ. 'మహీభుజా మహిభయం స్వపక్షప్రభవం భయ'
మిత్యమరః. హరిః పరం కృష్ణవచ చంద్రహాసం ఖడ్గం నాదిత సస్వీచకార 'ఖడ్గేతు
నిశ్చింత శ చంద్రహాసాసి రిష్టయ ఇత్యమరః కిన్తు అముష్య కృష్ణస్య సంబంధి తాదృక్
తం కృష్ణమివ పశ్యన్తి యత్త తాదృక్ కృష్ణతుల్యం తద్వద్గతాహిభయ మిత్యర్థః-
అన్యత్ర నివృత్తరాహుభయమితి చ- యశోఽపి కీర్తిశ్చ చంద్రహాసం చంద్రపరిహాస
మాదిత చకార- ఖడ్గం స్వీచకారేతి చ- స్వస్య నాహిభయం చంద్రస్య తు తదస్తీతి
జహానేత్యర్థ. యద్వా తత్కాలం గతాహిభయో హరిః చంద్రహాసం పరం
చంద్రతుల్యం హాసమేవ నాదిత నిర్భయత్వా నృపదస్మితసుందరవదనాంబుదోఽ-
భూదిత్యర్థః కిన్తు తాదృక్ చంద్రహాస మిత్యర్థః-చంద్రస్యేవ హాస. ప్రకాశో యస్య
తత్ అముష్య రుక్మిణః యశోఽపి ఆదిత అపజహర్- హేలయా రుక్మిణం జగాయ
తత్ప్రతిష్ఠాం విలోపయామానేత్యర్థః తదా అసైః రక్తైః రిపువపూంషి పరం శత్రు
శరీరాణ్యేవ నోసిక్తాని నాభిషిక్తాని కిన్తు సత్వజైః ఆనందజైః తైః అసై అస్మభిః
'అస్మశ్లోణితయో రస్య'మితి భాస్కరః రక్తైరితి చ- స్వర్గాంగనాతనులతా అపి
స్వర్ణారీశరీరవల్లర్యోపి సిక్తా ఇతి లింగవిపరీణామేన యోజ్యమ్- నూతనపతిలాభాదితి
భావః. అత్ర హరి ర్యశశ్చ చంద్రహాస మాదిత రిపువపూంషి స్వర్గాంగనాతను
లతాశ్చ అసై సిక్తాని ఇత్యేకకీయాన్వయా త్తుల్యయోగితాలంకారద్వయమ్ హరి
శ్చంద్రహాసం తాదృగముష్య యశ శ్చాదితేత్యర్థాంతరవర్ణనేతు సముచ్చయాలం
కారః అచేతనస్య యశస శ్చంద్రపరిహాసంబంధేఽపి తత్సంబంధోక్తే రతిశయోక్తి
రలంకారః. తేన చ యశస శ్చంద్రవ్యతిరేకః స్వయం గతాహిభయం అతఏవ యశ
శ్చంద్రం జహానేతి సాభిప్రాయవిశేషణా త్పరికరాలంకారః-స చ క్లేషోజ్జీవిత-గతాహి
భయః అతఏవ హరిః చంద్రతుల్యం హాస మాదితేత్యర్థే సపరికరోపమాలంకారః
ఏవం చంద్రహాసం యశోపీత్యత్రాపి ఉపమాలంకారః ఏతేషాం యథాయథం
సంసృష్టిసంకరాదిక మూహ్యమ్

108

గ॥ అథ నిహితవాహినీవాహన ముపజాతపరాజయం రుక్మిణం హంతుకామే
సతి యోధయాధే.

అథేతి॥ అథ యుద్ధానంతరం యోధయాధే కృష్ణభటసంఘే నిహితవాహినీవాహనం
వాహినీ సేనా వాహనాని గజాదీని సేనాంగత్వా ద్ద్వంద్వే ఏకత్వం- వాహినీ చ
వాహనాని చ వాహినీవాహనం- యద్వా వాహిన్యా స్సేనాత్వేన తదంగత్వాను
పపత్తేః వాహినీవాహనానీత్యేవ- నిహతాని నష్టాని వాహినీవాహనాని యస్య తం-

అతవీవ ఉపజాతపరాజయం జాతాపజయం రుక్మిణం హస్తకామే హస్తం మార
యతుం కామో యస్య తస్మిన్ సతి- 109

శ్లో॥ ప్రేయసీదీనవచన సుధారస మథా ధరిః

రుక్మిణ స్తదభూ చ్చిత్రం మరణాభావసాధనమ్

ప్రేయసీతి॥ హరిః కృష్ణః ప్రేయసీదీనవచనసుధారసం ప్రేయస్యః రుక్మిణ్యాః దీన
వచనాని కృపణవచాంసి మమ భ్రాతరం త్రాయస్య తవ దాసీ భవిష్యామిత్యాదీని-
తేషాం తేస్వీతివా సుధారస మమృతరసం అథాత్ పపా ధేబ్ పానే లజి గాతి
స్థాఘుపేతి సీచో లుక్- తత్ శ్రీహరికృతామృతరసపానం రుక్మిణః మరణాభావ
సాధనం మృతినివారణసాధనం అభూత్ ఆసీత్-చిత్రమద్భుత మిదం-యవమృతం
పిబతి తస్యైవ మరణాభావ ఇతి సిద్ధేసతి తద్వైపరీత్యేన హరావమృతం పిబతీసతి
రుక్మిణో మరణాభావోఽభూదితి వచనం చిత్ర మిత్యర్థః- అతవీవ అసంగత్యలంకారః
'విరుద్ధభిన్న దేశత్వం కార్యహేతోర్వ్యవసంగతి' రితి లక్షణాత్ రుక్మిణీప్రార్థనయా రుక్మిణం
కృష్ణో ముమోచేతి వక్తవ్యేసతి భంగ్యవృత్తేణ కథనా త్వరాయోక్తమలంకారశ్చ.

గ॥ తదను కేశవనిదేశేన ముంశితముండనేన సముపజాతవైరూప్యం ప్రగ్రహై
ర్బబంధు.

తదన్వీతి॥ తదను రుక్మిణీప్రార్థనానంతరం ముణ్డతముణ్డం వపితశిరసం 'ముండోద్వైత్యా
న్తరే రాహూ మూర్ధ్ని త్రిమృ తు మణ్డత'మితి భాస్కరః శ్రీకృష్ణేనేతిశేషః అతవీవ
ఉపజాతవైరూప్యం సంజాతవిరూపభావం ఏవం రుక్మిణం కేశవనిదేశేన కృష్ణాజ్ఞాయా
హేతునా ప్రగ్రహైః రథనాహబంధనరశ్మిభి 'తులూనూత్రే ఽశ్వాదిరశ్మౌ ప్రగ్రాహః
ప్రగ్రహోపి' చేత్యమరః బబంధు. బంధితవన్తః యోధా ఇతి శేషః 111
స్థానేహి తత్ ॥ రుక్మిణోముండనం స్థానేహి యుక్తమేవ- తదేవ దర్శయతి-

శ్లో॥ అతభాజి ధనుర్వేద నైపుణ్యే తస్య యవృవేత్

సమావర్తమస్యాంగం చికురశ్శ్రమముండనమ్.

అంశేతి॥ తస్య రుక్మిణః ధనుర్వేదనైపుణ్యే ధనుర్వేదే 'ఆయుర్వేదో ధనుర్వేద' ఇత్యుప
వేదల్వేనపరిగణితే ధనుర్విద్యాయామిత్యర్థః య నైపుణ్యం కౌశలం తస్మిన్ తథోక్తే
అంతభాజిసతి పరిపూర్ణేసతి నష్టేసతి చ యత్ సమావర్తనం తన్నామకసంస్కారో
భావేత్ వేదసమావర్తనస్యావశ్యకత్వాదితిభావ. చికురశ్శ్రమముండనం చికురా
శ్శిరోజాః శ్మశ్రూణి పురుషస్య ఏవయో శ్చిబుకే చ వర్తమానాః గోమనంఘాః
'తవ్యృద్ధా శ్మశ్రుపుంముఖే ఇత్యమరః (అంద్రే గడ్గముమీసాలు) తేషాం ముణ్డనం
వపనం అస్య సమావర్తనకర్తృణా. అంగం అంగభూతిం సమావృత్తస్య వపనానంతరం
సమావర్తనసంస్కారవిధానా దితిభావ. అత్ర క్రోధాత్కృతే చికురశ్శ్రమముణ్డనే
సమావర్తనాంగత్వారోపణా దధేనరూపకం-తచ్చ అస్తభాజీతి శ్లేషోజీవితమ్- 112

X|| అథ పరమకారుణీకేన రామేణ మోచితే ప్రతినివృత్తమానే రుక్మిణి
ప్రాణమాత్రశేషే హరిరపి ద్వారకా ముపగమ్య విధినా రుక్మిణీం
పర్యజ్ఞేనీత్ -

అథేతి|| అథ బంధనానంతరం పరమకారుణీకేన అతిదయాలానా రామేణ బలేన
మోచితే త్యాజతే ప్రాణమాత్రశేషే ప్రాణవన ప్రాణమాత్రం శేషో యస్య
తస్మిన్ ఒలాహంకారాదికన్తు నష్ట మిత్యర్థః రుక్మిణి ప్రితినివర్తమానే అపగతేనతి
హరిరపి కృష్ణశ్చ ద్వారకా ముపగమ్య ప్రాప్య విధినా స్వసూత్రోక్త విధి మనత్రిక
మ్యేత్యర్థః రుక్మిణీం పర్యజ్ఞేనీత్ పరిణీతవాన్ 113

శ్లో|| తదాశయగ్రహా ద్వేధా రచితో మురవైరిణా
ద్విజన్మసాక్షికః పూర్వః పరః పావకసాక్షికః

తదితి|| మురవైరిణా కృష్ణేన ద్వేధా ద్వైవిధ్యేన వర్తమాన ఇతిశేష ద్విధాభూత
ఇత్యర్థః. తదాశయగ్రహః తస్యా ఆశయో మనః తస్య గ్రహః గ్రహణం శోధన
మిత్యర్థః తస్యా ఆనమంతా చ్ఛయగ్రహః పాణిపీడనమితి చ 'పాణి కర శ్మయో
హస్త' ఇతి వామనమాలాయామ్. రచితః కృతః తన్మనశ్శోధనం తత్ప్రాణిపీడనం
చేత్యుభయమపి కృత మిత్యర్థః క్షేమాలంకారః పూర్వః ప్రథమః మనశ్శోధనరూప
ఇత్యర్థః ద్విజన్మసాక్షికః రుక్మిణీప్రేషితబ్రాహ్మణసాక్షికః అథవత్ ఇతిశేషః- పరః
ద్వితీయః పాణిగ్రహణరూప ఇత్యర్థః పావకసాక్షికః అగ్నిసాక్షిక ఆసీదితి శేషః-
బ్రాహ్మణద్వారా తన్మన శ్శోధనం చకార అగ్నేః పురత స్తత్ప్రాణిగ్రహణం చకా
రేతి చ భావః. 114

X|| అథ కదాచన పురా పురారినయనజ్వాలావలీడః కామ శ్శరీరకామః
కమలాపతి మనుప్రావిశత్

అథేతి|| రుక్మిణీపరిణయానంతరం కదాచన కస్మిన్చిత్సమయే పురా పూర్వం పురారి
నయనజ్వాలావలీడః శివనేత్రాగ్నిశిఖాదగ్ధః కామ మన్మథః శరీరకామః తనూచాంఛస్సన్
కమలాపతిం శ్రీకృష్ణ మనుప్రావిశత్ ప్రవివేశ స్వస్య ఆదాపవీకమలాపతిపుత్రత్వాత్
అధునాపి తదేవోచితమితి మత్వా శ్రీకృష్ణరేతసి ప్రవిష్ణోఽభూ దిత్యర్థః 115

X|| తతశ్చ వైదర్భిగర్భా దావిర్భూత మేన మనతీతసూతకం ప్రద్యుమ్ననా
మానం శంబర స్వవైరిణం మత్వా హృత్వా చ మధ్యే సముద్ర
మక్షిపత్.

తతఇతి|| తతశ్చ ప్రవేశానంతరం వైదర్భిగర్భాత్ రుక్మిణీగర్భా దావిర్భూతం జాతం
అనతీతసూతకం అనతికాంతసూతకం విశదమధ్యస్థమిత్యర్థః- ప్రద్యుమ్ననామానం
ప్రధ్యుమ్నాభిధం ఏనం మన్మథం స్వవైరిణం మత్వా స్వశత్రుం జ్ఞాత్వా శంబరః
తన్నామగో రాక్షసః హృత్వా ఏనమిత్యేవ అపహృత్య మధ్యేసముద్రం సముద్ర

మధ్యే అక్షిప్తపాతయామాస భవిష్యత్కార్యగౌరవాత్ శ్రీకృష్ణోఽపి న తదానీం
శంబరం మాయావినం జహాకేతి బోధ్యమ్- 116

శ్లో॥ మీనకేతు రసావస్మాక్ దండం చిర మలంభయత్

ఇతి వైరీవ మీన నిజగార మహా శిశుమ్

మీనేతి॥ మీనకేతుః మత్స్యధ్వజః అసౌ మత్సుధ. అన్మాక్ చిరం బహుకాలం
అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా-దండం దండనమ్ ధ్వజదండం చ అలంభయత్ ప్రాప
యామాస మత్సుధః మత్స్యకేతనత్వాత్ స్వవాహనభూతాన్ మత్స్యై గతి
సమయే శిక్షయామాసేత్యర్థః- ఇతి స్మృత్యేతి శేష. ఏవం స్మృత్యేవేతి హేతూ
త్త్రేతా వైరీ శత్రుః మహా పృథుః మీనః మత్స్యః యద్వా ఇతి హేతోః వైరీవ
శత్రురీవ మహా మీనః శిశుం బాలం నిజగార అగ్రసత్ మీనకేతురితి పరికరాలం
కార. అత్ర మీనకేతనత్వేన మీనపోషకే మత్సుధే మీనానాం సుహృద్బుద్ధే
రాతవ్యత్వే సతి తద్వైపరీత్యైవ వైరిత్వబుద్ధ్యదయనర్థనా ద్విషమూలంకారః ప్రతీ
యతే స్వేషారం స్వపోషితస్య మీనస్య స్వగ్రీవసకరత్వాత్ కేవలానిష్ప్రప్తిలంభ
రూపోఽయం విషమూలంకారభేదః- 117

గ॥ తమేనం మీనం శంబరాయ ధీవరై రుపహరీకృత ముపనీయ సూపకార
శ్శంకులయా శకలీకృత్య తదంతర్గతం పోతం పౌరోగవపదనివేశితాయై
మాయావ్యాపరనామికాయై రత్వై స్యవేదయత్-

తమితి॥ ధీవరై. మత్స్యగ్రాహిభి రిత్యర్థ. ఉపహరీకృతం బలిక్షేపనార్పితం మీనస్యాస్య
మహత్త్వాత్ గర్భస్థశిశుతేజస్సంక్రమణే దీప్తత్వాచ్చ శ్లాఘ్యోఽయ మిత్యముం
రాజ్ఞే సమర్పితవస్త ఇతి భావః- తం ప్రసిద్ధ మేం ప్రద్యుమ్నం గీతవస్తం మీనం
సూపకారః పాచకః ఉపనీయ ఆనీయ శంకులయా భేదననాధనేన శకలీకృత్య
విదార్య తదంతర్గతం మత్స్యోదరస్థం పోతం శిశుం పౌరోగవపదనివేశితాయై పౌరో
గవపదం వాచకాధికార. 'పౌరోగవస్తదధ్యక్ష' ఇత్యమర తత్ర నివేశితాయై స్థాపి
తాయై అత్రచ పురా స్మరదాహనస్తరం తత్పత్నీం రితిం బంధీకృత్య శంబరః
పాచకాధ్యక్షా మకరోడితి కథానుసంధేయా మాయావత్ప్యపరనామికాయై మాయా
వతీతి అపరం నామ యస్యా స్తస్యై రత్వై స్యవేదయత్ నివేదయామాస దదా
విత్యర్థః. 118

గ॥ సాపి కిమివ మితి శంకితమూచనా తరమి నారదవచనా దముష్య

తత్త్వం మత్స్వా పతిలాభపరితుష్టా పరివృత్తా

సాపీతి॥ సాపి రతీ చ ఇద మేత గవత్వం కిమితి కొవాయం మత్స్యోదరస్థ శిశురి
తీత్యర్థః శంకితమానసా సశంకచిత్తాంతే లిషసు తరః నారదవచనాత్ తత్త్వపి
రక్తస్మధ ఏవాయం రుక్మిణ్యాం జాతి ఇతి నారదవాక్యాత్ అముష్యశిశోః తత్త్వం

యాధార్థ్యం మత్వా జ్ఞాత్వా అతవ పతిలాభపరితుష్టా భర్తృప్రాప్తిసంతృప్తా
పరిపుషోష అవత్యమిత్త్యేవకర్మ పోషితవతీ 119

XII అధ కియతాపి కాలేన సంజాతయావనః ప్రద్యుమ్న స్వశరశరవ్యతా
మగమత్

అధేతి॥ అధ తతః కియతాపికాలేన బహునా కాలేన సంజాతయావనః ఉదితయా
వనః ప్రద్యుమ్నః స్వశరశరవ్యతాం స్వబాణలక్ష్యత్వం అగమత్ శేజే. యథా
సంజాతయావనం పురుషం మన్మథబాణా బాధస్తే తథా సంజాతయావన. మన్మథా
వతారం ప్రద్యుమ్నమపి మన్మథబాణా. బాధితవన్తః ఇత్యర్థం ప్రద్యుమ్నస్య మన్మ
థో ద్వేష ఆసీదితిభావః 120

శ్లో॥ సాంగోఽపి హా హంతకధమ్న సోఽయమాత్మానమేవ ప్రజహార యద్వా
అపి క్షణం యో న హి మధ్యపాయీ న తత్ర చిత్రం స్వహితా ప్రవీతిః

సాంగోఽపి॥ సోఽయం స్మరః సాంగోఽపి ప్రద్యుమ్నరూపేణ సశరీరోఽపి ఆత్మానం-
స్వమేన కథన్న కథంవా ప్రజహార తాడితవాన్-హా హంతేత్యాశ్చర్యాత్రిశయే
అసంగత్వదశాయా మాత్మని స్వేనైవ తాడితే ముష్టిభి రాకాశతాడనవ న్నహానిః
సాంగత్వదశాయను హనిరేవేతి భావ. యద్వా అధవా యః క్షణమపి మధ్య
పాయీ-మధు ర్వసంతే తస్య అపాయో విశ్లేష. మధ్యపాయః సోఽస్యాస్తీతి
వసన్తవియుక్తః పిబతీతి పాయీ న పాయీ అపాయీ మధునో మద్యస్య
అపాయీ మధ్యపాయీ మద్యపానరహిత ఇతి చ నహి న భవతి - తత్ర తస్మిన్
ప్రద్యుమ్నే స్వహితాప్రవీతి. స్వహితజ్ఞానాభావః న చిత్రం నాద్భుతం వాసో యథా
పరిహృతం మదిరామదాంధ ఇతి న్యాయాత్-సర్వదాపి అమధ్యపాయినోఽస్య స్వప్ర
హరణ మప్యుచితమేవ మదాంధత్వాదితి భావః అత్ర మన్మథే అసంభావితస్య
స్వతాడనస్య అమధ్యపాయిత్యహేతునా సమర్థనా తా-వ్యలింగం శ్లేషోజ్జీవితమ్
ఆత్మ తాడన మయ క్షమితి స్వేనై వోక్తారస్య యద్వేత్యత్తరార్థేన విచార్య ప్రతి
షేధా దాక్షపాలంకారశ్చ

XIII తదానీం ప్రియయా మాయావత్యా ప్రతిగ్రాహితమాయాభంజన విద్యా

విద్యోతమానః ప్రద్యుమ్న సత్వరం శంబర మాహవా యాహ్వాయత
తదానీమితి॥ తదానీం తదా ప్రియయా ప్రేయస్యా మాయావత్యా రత్యా ప్రతి
గ్రాహితయా దత్తయా మాయాభంజనవిద్యయా మాయావినాశనవిద్యయా విద్యోత
మానః విశేషేణ లసక్ ప్రద్యుమ్నః సత్వరం ద్రుతం శంబర మాహవాయ యుద్ధార్థ
మాహ్వాయత ఆకారయామాన 122

XIV ఆహూయ చ తమేన మావిర్భూయ భూయసా నిర్భూయ మాయా
మాయాసయంత మంతకసా ద్విధాయ విధేయయా మాయావత్యా
సహ తద్గ్రహం విహాయ విహాయసి సముత్పత్త్యా లయ మగమత్.

ఆహూయేతి॥ ఆహూయ శంబరం యుద్ధాయ ఆకారయిత్వేత్త్యర్థం భూయసా బహు
వార మా విరూఢాయ ప్రత్యక్షీభూత్వా మాయాం నిర్మాయ తిరోధాయ చ ఆయాస
యంతం శ్రమం జనయతం తమేనం శంబరం అంతకసా ద్యమాధీనం విధాయ
కృత్వా విధేయయా జాయయా మాయవత్వా రత్వా సహ తద్గ్రహం శంబరా
లయం విహాయ త్యక్త్వా విహాయసి ఖే సముత్పత్య ఉద్గమ్య స్వం నిజ ముత్పత్వా
లయం ఉత్పత్తిగ్రహం కృష్ణాంతఃపుర మితి యావత్-అగమత్ యయా ప్రద్యుమ్న
ఇతి కర్తృపదం పూర్వగద్యాద్రతాన్వేతవ్యమ్- 123

తత్ర చ॥ కృష్ణాంతఃపురే

శ్లో॥ కాంతాసమేత మవరోధవధూజన స్తం

మత్వా పరం హియ మువాహ విదర్శజాతు

జ్ఞాత్వా పయోధరపయస్సప్రసాదనస్య

జన్మానమేన మపి నావజగామ కామమ్

కాంతేతి॥ అవరోధవధూజనః అంతఃపురస్త్రిజనః కాంతాసమేతం రతీసహితం తం
ప్రద్యుమ్నం పరం పరపురుషం మత్వా జ్ఞాత్వా ప్రాయం లజ్జా మువాహ దధార.
పరపురుషం దృష్ట్వా స్త్రియో లజ్జనీతి భావః- యద్వా కాంతాసమేతం తం
మత్వా దృష్టేత్త్యర్థః - పర మతిశయేన లజ్జా మువాహ - తత్ర హేతు స్తు కాంతా
సమేత మిత్యేవ-అత్యద్భుతసాందర్యశాలిత్యా ద్రత్యాః తత్సహిత మేనం దృష్ట్వా
త్రపితా ఇత్యర్థః. అథవా కాంతాసమేతం తం పరం పరమాత్మానం కృష్ణం మత్వా
తత్సుత్రత్యేన తద్వద్భాసమానత్వాదితి భావః హియ మువాహ అస్మా నుత్పృజ్య
అస్మదధికాం కాంచనస్త్రియం రమయతీతి లజ్జతా ఇత్యర్థః. యద్యపి 'స్త్రీణా
మీర్ష్యాకృతః కోపో మానోఽన్యాసంగిని ప్రియే' ఇతి ప్రకృతే మాన ఏవ స్త్రీభి
ర్ధార్య. నతు త్రపా తథాపి తత్కాంతాదర్శనా త్ప్రేషదయ స్తాసా మితి బోధ్యమ్.
యద్వా తం ప్రద్యుమ్నం పర ముత్కృష్టం స్వ భర్తృక్షయేతిభావః మత్వేత్త్యర్థః.
ఇతః ప్రాక్ స్వభర్తారమేవ త్రిలోకసుందరం మహ్యమానా భృశం గర్వితాః-ఇదా
నీస్తు తతోఽప్యధిక మేనం దృష్ట్వా త్యక్తగర్వా శ్రుపాం భేజరే ఇతి భావః విదర్శ
జాతు రుక్ష్ణీతు - తు శబ్దో వైలక్షణ్యార్థః ఏనం ప్రద్యుమ్నం పయోధరపయ
స్సప్రసాదా దేతోః స్తన్యస్రావాత్ అనన్యజన్మానం పుత్రం మశ్మధ మితి చ 'కుసు
మేషు రనన్యజ' ఇత్యమరః జ్ఞాత్వాపి కామం మన్మథం నావజగామ నజానాతి స్మ.
విరోధాభాసాలంకారః పయోధరస్రావా త్సుత్రత్వానుమానేన అనుమానాలంకా
రశ్చ అయం మత్సుత్రో భవితు మ్హతి ఏతద్దర్శనేన మత్పయోధరపయస్సావాత్
అన్యసుతవదితి వ్యతిరేకదృష్టాంత మిద మానుమానం అయం మత్సుత్ర ఇతి జ్ఞాత్వాపి
మన్మథవనాయమితి తద్యాధార్థస్సు నజ్ఞాతవతీతి ముఖ్యార్థః- 124

శ్లో॥ ప్రద్యుమ్న మాదాయ విసప్తలబ్ధం విదర్భజా మన్యత భూరిలాభమ్

కాంతాతతి స్త్రస్రమనం విలోక్య స్వలాభబుద్ధ్యా ముముదే పరాపి-

ప్రద్యుమ్నమితి॥ విదర్భజా రుక్మిణీ విసప్తలబ్ధం పూర్వం విసప్తం పశ్చాత్తలబ్ధ ఇతి విసప్త
లబ్ధః తం పూర్వకాలత్వాదీనాం స ప్రద్యుమ్నం పుత్రం ఆదాయ గృహీత్వా
భూరిలాభం మహానం లాభం మన్యత మేన-మహా లాభాయమితి జ్ఞాతవతీత్యర్థః.
పుత్రలాభాదితి విసప్తపుత్రలాభామహానితిభావః పరా రుక్మిణీవ్యతిరిక్తాపి కాంతాతతిః స్త్రీ
జనః తత్రమదం రుక్మిణీసంతోషం - విలోక్య దృష్ట్వా తుష్టం రుక్మిణీ మవలోక్యే
త్యర్థః- స్వలాభబుద్ధ్యా స్వలాభధియా ముముదే తుతోష నాయం రుక్మిణ్యా ఏవ
లాభః కిన్వసాకమ వ్యయమతీవ లాభ ఇత్యమన్యతేత్యర్థః. స చ సపత్నిసుతత్వా
త్తస్మిన్ సుతవత్వా తస్యాం సపత్న్యాం చ అమర్షం చకురితి భావః అనేన
రుక్మిణ్యాః నిరుపధికసౌఖ్యం వ్యవ్యతే. అత్ర విసప్తలబ్ధం ప్రద్యుమ్నం ప్రకృష్టస్వర్ణం,
హిరణ్యం ద్రవీమి ద్యుమ్న మిత్యమరః ఆదాయ లభ్యా విదర్భజా విదర్భదేశజా
కాచనస్త్రీ భూరిలాభం స్వర్ణలాభ మమన్యత- 'భూగిప్రాజ్యసువర్ణయా' రితి విశ్వః
పరాపి కాంతాతతిః తత్సఖిజనః తత్రమదం విలోక్య స్వలాభబుద్ధ్యా ధనలాభబుద్ధ్యా
ముముదే ఇతి వ్యంగ్యార్థః ప్రతియతే నష్టధనా కాచిత్ నష్టద్రవ్యలాభేనతి భృశం
తుష్టం స్వామసారిజనాయ కియద్భవ్యం ప్రదత్తే- తస్మాత్ ధనిక స్త్రీవత్ తదనుసారి
ణ్యోపి స్వలాభబుద్ధ్యా మోదస్తే ఏవేతి భావః. నాసా ధ్వని కిన్తు సమాసోక్తిరేవ
విదర్భజా పదశ్లేషాభావాదితి రిత్వావళీకారాణా మాశయః- 12

గ॥ అథ కదాచన శమంతకం నామ సకరుణదినమణివితీర్ణం దివ్యమణిం

బిభ్రాణి స్సత్రాజ దపర ఇవ తరణి రధిద్వారవతి నిజభవన మభజత
అథేతి॥ అథ తతః కదాచన కస్మింశ్చిత్కాలే సకరుణదినమణివితీర్ణం సకరుణేన
దినమణినా సూర్యేణ వితీర్ణం దత్తం సూర్యేణ దయయా దత్తమిత్యర్థః- శమంతకం
శమంతకాఖ్యం నామేతి ప్రసిద్ధా- దివ్యమణిం దివిభవం దివ్యం రత్నం బిభ్రాణి
ధరణ్ ప్రతాజిత్ అపరః అన్యః తరణి సూర్య ఇవ ద్వితీయసూర్యవ దిత్యర్థః ఉత్పే
క్షాలంకారః- భాసమాన ఇతి శేషః- జ్వలన్సక అధిద్వారవతి ద్వారవత్వ్యాం నిజ
భవనం స్వగృహ మభజత ఆవత్ 126

గ॥ అవలోక్య చ తమేనం దుర్దర్శమణికిరణమస్పృశితశరీర మవలోకనాయ

తవ కర్మసాక్షీ సాక్షాదుపపత ఇతి నివేదయతి నాగరికలోకే మోఘదృష్టి

రయమితి సమందస్మితేన ముకుందేన ప్రతాజిద్భవన మాసేదుమా విహి

తాయాం మశిప్రాధనాయాం వ్యర్థాయామ్-

అవలోక్యేతి॥ దుర్దర్శైః దృష్టు మశక్త్యైః మణికిరణైః రత్నరుచిభిః మస్పృశితం వ్యాప్తం
శరీరం దేహో యస్య తం తథోక్తం తమేనం సత్రాజిత మవలోక్య పత్రనప్రవేశ
సమయే దృష్టేత్యర్థః- తవ భగవత స్తే అవలోకనాయ దర్శనార్థం కర్మసాక్షీ

నూర్యః సాక్షాత్ప్రత్యక్షేణ ఉపసతః అగతిం వశేన చాగతిలోకే పుర
జనే నివేదయతి జ్ఞాపయతినతి అయం లోకో దశః మోషుద్వష్టిః వ్యర్థచ
క్షుష్క ఇతిహేతోః మత్సేతి వా - సమంధస్యితేన చింతనా సేన మందమందం
స్మయమానేనేత్యర్థః సత్రాజిద్భవనం సత్రాజిత్ గృహ మాసేషుసా ప్రాప్తవతా
ముకుందేన శ్రీకృష్ణేణ విహితాయాం కృతాయాం మోషాద్రాగాయాం శమంతక
విషయయాచాచాయాం వ్యర్థాయాం విఫలాయాం సత్యామ్ చిత్తచిత్తపసా నూర్యా
దారాధితాస్మయా లబ్ధాయం మణి స్న తుభ్యం దేయ ఇతి సత్రాజితా ముకుందః
ప్రత్యాఖ్యాత ఇత్యర్థం.

127

X|| ప్రసేనోనామ సత్రాజిదచుజ తమేవ మణిం బిభ్రాణో మృగయావ్యాపా
రేణ విసినవర్తనా సంచరమాణః కేరీణా మణిలోలుపేన వ్యాపాదితః
ప్రసేనఇతి|| ప్రసేనోనామ ప్రసేనఇతి సత్రాజిదచుజః సత్రాజిత సోదర తమేవ మణిం
శమంతకరత్నమేవ బిభ్రాణః ధర్మసత్ మృగయావ్యాపారేణ అపేటవ్యాపారేణ
విసినవర్తనా వనమార్గేణ సంచరమాణః గచ్ఛన్ - 'మస్త్రీయేత్యాత్మనే
పదమ్ - మణిలోలుపేన శమంతకాసక్తేన కేనాపి కేరీణా సింహేన వ్యాపాదితః
మారితః బభూవేతిశేష.

128

X|| తస్మిన్నపి కేరీణి కందరాంతరగతే జాంబవతా నిహతే మణౌ చ
తనయాక్రీడనాయ నియోజితే సోదరవిరహవిహ్వలేన సత్రాజితా నియ
తమేనం చక్రపాణి ర్మణిలోభేన నిహతివానితి సమరోపితాం పరివాదగిర
మసహమానో హరిరిపి విషిం ముపగమ్య పరాసుం ప్రసేన మవలోకయన్
విహాయ బహిరేవ సహచారిణో జాంబవత్యాధిష్ఠితం గహ్వర మగాహత -
తస్మిన్నితి|| కందరాంతరగతే గహ్వరస్థితే తస్మిన్ కేరీణి సింహేచ జాంబవతా
నిహతే మారితే సతి తనయాక్రీడనాయ తనయాయాః పుత్ర్యా క్రీడనాయ క్రీడార్థం
మణౌ నియోజితే నిర్దిష్టచసతి కందుకవన్మణౌ క్రీడనకే కృతేనతీత్యర్థః సోదరవిరహ
విహ్వలేన అనుజవియోగవివక్షేన సత్రాజితా ఏనం మదనుజం మణిలోభేన హేతునా
చక్రపాణి. కృష్ణో నిహతవాన్ నాశయామాను- నియతిం ధ్రువం- ఇత్యేవం సమా
రోపితాం సమ్యగారోపితాం పరివాదగిరం అపవాదవాచం అసహమానః సోఘ
మక్షమస్యన్ హరిరిపి కృష్ణశ్చ విసినం వన ముపగమ్య ప్రవిశ్య పరాసుం మృతం
ప్రసేనం అవలోకయన్ పశ్యన్ సహచారిణః అనుచరాన్ బహిరేవ గుహాబహిః
ప్రదేశే ఏవ విహాయ త్యక్త్వా జాంబవత్యా మణినా క్రీడన్త్యా జాంబవత్పుత్రయా
అధిష్ఠితం గహ్వరం గుహం అగాహత వివేశ

129

X|| తత్ర చ మణిహరణార్థ మర్భకాభ్యర్థ భాజిని భగవతి జాంబవా నతిరోషణ
స్సహసా సన్నిధాయ చ ముష్టాముష్టి సావప్తంభః పిష్టాఖిలావయవ
తయాపి విలీనబలాః క్షీణితలే నివృత్త్య సంజాతప్రత్యభిజ్ఞః స్తుత్వా చిర

మరవిందలోచనం మణినా సహ రమణీమణిం జాంబవతీంనామ నిజ
తనయాం ప్రాయచ్చత్

తత్రేతి॥ తత్ర గుహాయాం చ మణిహరశార్థం శమంతకాపహారార్థం భగవతి కృష్ణే
అర్భకాభ్యర్థభాజిని శిశుసమీపగతేనతి అతిరోషణ అతిరోషణ జాంబవాన్ సహసా
ద్రుతం సన్నిధాయ సన్నిహితో భూత్వా ముష్టిముష్టి నావప్తంభః ముష్టిముష్టి
యుద్ధే సాహంకారశ్చ భూత్వేతిశేషః.. పిష్టాభిలానయవతయా చూర్ణితసర్వాంగత్యేన
పాతునా శ్రీకృష్ణముప్త్యభిఘాతసశాదితిభావ. వినినబ : విగతబలస్సన్ అతివేవ
క్షీతితలే భూతలే నివత్య పతిత్వా సంజాత ప్రత్యభిజ్ఞః జాతస్మృతిః అరవిందలోచనం
కృష్ణం చిరం స్తుత్వా మణినాసహ రమణీమణిం రమణీనాం స్త్రీణాం మణి రత్న
భూతాం జాంబవతీంనామ జాంబవతీమితి నిజతనయాం స్వపుతాం ప్రాయచ్చత్
అర్పితవాన్ శ్రీకృష్ణాయేతిశేషః 130

X॥ హరిరపి లబ్ధరమణీమణిః కందరోదరాన్నిస్సృత్య సానుచరః పుర మధి
గమ్య సత్రాజిత మహూయ తదాహరణప్రకార మావేద్య మణి మముష్మై
ప్రాయచ్చత్

హరిరితి॥ లబ్ధరమణీమణిః ప్రాప్తనారీరత్నః హరిరపి కృష్ణశ్చ కందరోదరాత్ గుహా
మధ్యాన్నిస్సృత్య నిర్గత్య సానుచరః సపరిజనస్సన్ పురం ద్వారకా మధిగమ్య
ప్రాప్య సత్రాజితం ఆహూయ ఆకారయిత్వా తదాహరణప్రకారం మణ్యానయ
విధా మావేద్య జ్ఞాపయిత్వా మణిం అముష్మై సత్రాజితే ప్రాయచ్చత్ దదా. 131

X॥ సత్రాజిదపి సముపజాతలజ్ఞో యదునందనానందనోపాయ మనధిగచ్ఛన్
తేనైవ మణినాసహ సత్యభామాం నామ స్వతనయాం హరయే వ్యతరత్
సత్రాజిదితి॥ సత్రాజిచ్చ సముపజాతలజ్ఞః జాతత్రపస్సన్ యదునందనస్య కృష్ణస్య
ఆనందనోపాయం సంతోషజననసాధన మనధిగచ్ఛన్ అజానన్ తేన మణినైవసహసత్య
భామాంనామ స్వతనయాం నిజపుత్రీం హరయే కృష్ణాయ వ్యతరత్ దదా. 132

శ్లో॥ రమణీమణి నైవాల మితి మత్స్యైవ మాధవః.

ప్రత్యదా త్ప్రియవాక్యేన సత్రా సత్రాజితే మణిమ్

రమణీతి॥ రమణీమణినైవ నారీరత్నైవ సత్యభామయైవేత్యర్థః. ఆలంకృతమ్ రమ
ణ్యైవ మమ పర్యాప్తేత్యర్థః-ఇత్యేవం మత్స్యైవ ఆలోచ్యే వేత్యుత్పేక్షా మాధవః
సత్రాజితే ప్రియవాక్యేన సత్రా ప్రియభాషితేన సహ మణిం రత్నం ప్రత్యదాత్
పునర్దదా అతి మణిరమణీమణ్యైర్మధ్యే మణివ్యతిరేకో రమణీమణ్యాం సచేతన
త్వాదిరూపః ప్రతీయతే అన్యథా హరి. కతో మణిమేవ త్యజేత్ - తేన చ సత్యభామా
యాః నిరతిశయసౌందర్యం వ్యజ్యతే. 133

శ్లో॥ అకూరకృతవర్తభ్యాం శతధన్వా ఏవ ర్హితః

సత్రాజిత మహ స్మణే కురూ సధ హరే గతే.

అక్రూరేతి॥ అథ తతః హతా కృష్ణే కురూన్ కురుదేశాన్ గతేయాతేసతి పాండవా
లాక్షాగారిదగ్ధా ఇతి వార్తాం శ్రుత్వా తద్విద్యక్షయేతిభావః అక్రూరకృత
వర్మభ్యాం ప్రవర్తితః ప్రేరితః శతధన్వా మన్యైవ రత్నార్ధం సత్రాజితం అహన్
మారయామాస॥

134

శ్లో॥ పితృనాశార్తయా సత్యభామయా గతయా కురూన్

సీతో హరిః పురం ఘాత మియేష శతధన్వనః

పిత్రేతి॥ పితృనాశార్తయా సత్రాజిస్మరణదుఃఖతయా కురూన్ గతయా యాతయా
సత్యభామయా పురం ద్వారకాం సీతః ప్రాపితః॥ హరిః కృష్ణః శతధన్వనః ఘాతం వధం
ఇయేష ఇచ్ఛతిస్మ శతధన్వానం హన్తు మైచ్ఛదిత్యర్థః

135

శ్లో॥ విన్యస్య మణి మక్రూరే పలామితం మముం భయాత్

యోజనాని శతం శౌరి రవధీ దనుధావ్య చ

విన్యస్యేతి॥ అక్రూరే మణిం విన్యస్య స్థాపయిత్వా భయాత్ కృష్ణాద్భీత్యా పలా
మితం అపద్రుతం అముం శతధన్వానం శౌరిః కృష్ణః శతం శతసంఖ్యాకాని
యోజనాని 'కాలాధ్వనో రత్నింతసంయోగే ద్వితీయా' అనుధావ్య అనుద్రుత్య అవ
ధీత్ మారయామాస చ॥ యద్యపి పలామితస్య విధో నయుక్తః - తథాపి మణిం
గృహ్ణాన్నయం పలాయతే ఇతి హేతో ర్మణ్యార్థం తదనుధావనం సత్రాజిద్ధనన
ప్రయుక్తపాపనివారణార్థం హననం చ కృష్ణ శ్చకూరేతి బోధ్యమ్ ఏతదపి సత్యభామా
మనోవిసోదనార్థమేవ సతు స్వతః

136

శ్లో॥ తస్మిన్ మణి మస్పృహ్యర్ సత్తోక్రూర మయాచత

లభ్యాచ మణి మసూరా దస్యై ప్రత్యర్పయత్ ముదా

తస్మిన్నితి॥ తస్మిన్ శతధన్వం మణిం రత్న మవృష్ట్య ఆర్ఘ్య దుఃఖిన్సై తతః
అక్రూరం అయాచత ప్రార్థయామాస॥ హరిః పూర్వశ్లోకాత్కర్తృప్రసద మత్రాప్యే
తవ్యం అక్రూరాశ్రణం లభ్యా స్సీకృత్య అస్యై సత్యభామాయై ముదా సంతోషేణ
ప్రత్యర్పయత్ సమర్పయామాస॥

137

శ్లో॥ జగామ నిర్వర్జయితం శీతోద్భవం హరి ర్హరిప్రస మతీవలాల్ః

విలోక్య పార్థః పరభాగభాగభూ దపార్థేదా నరిణా జనార్దినమ్

జగామేతి॥ తతః ముద్రాశ్చర్యగానంతరం హరి కృష్ణ అరుం పార్థం నిర్వర్జయితుం
ద్రష్టుం అతీవ అత్యంతం లాలస ఆసక్తస్య హరిశ్చక్రం ఇంద్రప్రస్థపురం జగామ
యయా పార్థః అరునః అపార్థేదానరిణం ఆదరః ప్రతరస్తితి అదరీ పార్థస్య భేదే
ఆదరీ పార్థేదాదరీ స న భవతి త్యపార్థేదాదరీ పార్థసంఖోష దవీర్యకః తం
స్వసంతోషలాలసమితి యావత్ జనార్దనం కృష్ణం విలోక్య పరభాగభాక్ గుణో
త్కర్షణం ప్రాప్తః అభూత్ ననందేత్యర్థః॥ వ్యగ్యాసం హరిః కృష్ణో నీల ఇత్యర్థః॥ యద్వా
హరి రాం కపిలే త్రిష్వి త్యభిధానాత్ కపిలవర్ణః కల్పితో అర్జునం శ్వేతం కంచితో

నిర్వర్ణయితుం కర్తుం అశ్వేతకర్తు మిత్త్యర్థః అతీవ లాలస స్సన్ హరిప్రసం జగామ
 పార్థః సోష్యర్జునః శ్వేత ఇత్త్యర్థః అపార్థిభద్రా దరిణం వ్యర్థభేదభాజం స్వచింతిత
 కార్యస్య అనిష్కృతే రితి భావః జనార్దనం విలోక్య పరభాగభాగ్ గుణోత్కర్షం
 ప్రాప్తః అతిశయశ్వేతగణ ఇత్త్యర్థః — అభూత్ అన్యధాచింతితం కార్యం దైవ
 మన్యత చింతయేదితి న్యాయాదితి భావః అత్ర కృష్ణసాదృశ్యా దప్యర్జునః కృష్ణో
 నాభూ దిత్త్యతద్గుణ. అర్జునం కృష్ణీకర్తుం కృష్ణే ఆగతే సతి అర్జునోఽతిశ్వేతో
 ఽభూదితి విషమం—వాచ్యార్థేతు అర్జునం దృష్ట్వా హరి. తం దృష్ట్వా రుషశ్చ
 ననందే త్యానరూప్యాలంకారి.— 138

శ్లో॥ పరస్పరం పరిష్వజ్య తతః కృష్ణార్జునా వమూ

రక్తా వతితరాం నేదం చిత్రం య స్మిత్రతా తయోః

పరస్పరమితి॥ తతః దర్శనానన్తరం అమూ కృష్ణార్జునా హరిపార్థా నీలశ్వేతావితి
 చ పరస్పరం అన్యోన్యం పరిష్వజ్య ఆలింగ్య అతితరా మత్పన్నం రక్తా అనురాగిణౌ
 రక్తవర్ణా చ బహుచతు రితి శేషః— యద్యస్మాత్ తయో హరిపార్థయోః— మిత్రతా
 సౌహార్దం సూర్యత్వం చ అస్తి యత్తదో ర్నిత్యసంబంధా త్తదితి పదస్య లాభః
 తత్తస్మాత్ ఇదం రక్తత్వం చ చిత్రం నాద్భుతం సుహృదా వృభావపి హరిపార్థా
 అన్యోన్య మాలింగ్య అత్యచరాశావితి సచిత్రమితి ప్రకృతార్థః నీలశ్వేతయో
 రుభయోరపి పరస్పరసంపర్కేణ రక్తత్వమితి య త్తదపి స చిత్రం నీలశ్వేతయో
 రుభయోరపి సూర్యత్వాత్ సూర్యస్య అరుణత్వాచ్చేత్యన్యోఽర్థః అత్రనీలశ్వేతయో
 రుభయో స్సంబంధేన ఉభయాత్మికే వర్ణవిశేషే జాతవ్యే సతి తద్వైపరీత్యేన రక్త
 వర్ణోదయో విషమః—‘విరూపకార్యస్యోత్పత్తి రసరం విషమం మత’ మితి లక్షణాత్
 ఇదంచ వైషమ్యం ఉభయో స్సూర్యత్వా దరుణత్వం యుక్తమేవే త్యనేన
 సమరితమితి కావ్యలింగం ఇదం చ ప్రాథోక్తికల్పితమేవ నీలశ్వేతయో సూర్యత్వస్యైవ
 వాసంభవాత్ 139

X॥ అథ కదాచి దేతౌ దూరీకృతదురితావపి పాపరికాంక్షిణౌ విగతమోహావపి
 గహన మవగాహ్య వృషైకగవేషణానురక్తావపి నానామృగాన్వేషిణౌ
 భూత్వా తతః పరితృప్తావపి తృప్తాపరీతౌ యమునా ముపగమ్య విషీత
 పరశవనా సీ గ్యా రాదకిం నిషీయ తేనైవ పథా సంచరమాణౌ కామపి
 కిమబలౌచ్యో విచారకయితామ్

అథేతి॥ అథ త్రిం. కిదాచిత్ ఎకౌ కృష్ణార్జునా దూరీకృతదురితావపి దూరీకృతం
 నిరస్తం దురితిం వాపి వ్యస్య గ్వాసుగతిభ క్తజనస్య వా యాభ్యాస్తౌ తిథాపి పాపర్థి
 కాంక్షణౌ మృగయాలాలసౌ వాఽశ్చపరాధిశ్చేతి నిఘంటునారే—పాపవృద్ధికాంక్షిణౌ
 వితి చ—విగతమోహావపి నిరస్తాజ్ఞానావపి గహనం వనం దుఃఖమితి చ—‘గహనం వన
 దుఃఖయో’ రితి భాస్కరః—అవగాహ్య ప్రవిశ్య వృషైకగవేషణానురక్తావపి భత్వా

స్వేషణలాలసావపి ధర్మసంరక్షణా వపత్స్యర్థః నృషకాస్వేషణతత్పరావీతి చ
నానామృగాన్వేషణౌ బహువిధమృగాణాం అన్వేషయంతౌ ఘాత్వా తతః మృగయా
పరిభ్రమణానన్తరం పరితృవావపి అవాన్తసమస్తకామత్వేన నిత్యతృప్తావపి తృప్త్యాప
రితౌ తృప్త్యయా పిసాసయీ ఆశయేతి చ పరితౌ వ్యాప్తౌ అత ఏవ యమునా ముప
గమ్య ప్రవిశ్య వివీతపరజవనావపి అపహృతశత్రుప్రాణావపి విశేషేణ వీతృ పర
ముత్కృష్టం జీవనం ఉదకం యాభ్యాన్తావవీతి చ జలవాసేన నిత్యతృప్తా వపీత్యర్థః
స్వాదు మధుర ముదకం జలం నివీయ వీత్వా తేనైవ పథా వనమార్గేణైవ సంచర
మాణౌ చరంతౌ సంతౌ కౌముది కమలలోచనాం లలనాం ఆలోకయంతాం అప
శ్యతామ్

140

౧॥ ధనంజయః కేశవనిదేశేన తా మేతాం వ్యాజహరి

ధనంజయేతి॥ ధనంజయః అర్జునః కేశవనిదేశేన భగవద్వాక్యయా తాం పరివృష్టాం
 ఏతాం బాలాం వ్యాజహారః హస్యనాచ

141

141

గ॥ కల్యాణి కా త్వ మేకాక్షసి వసదేవ తేవ కాననే చరసి కిం కామనా చేతి-
కల్యాణితి॥ హేకల్యాణి మంగళశాలిని త్వం కా దేవావ్యంగనాను కాసీత్యర్థః
ఏకాక్షసి అనహాయా త్వం కిం కామనా కిమభిలషన్తి వసదేవ తేవ ఉదకాభిమానీనీ
దేవతా కాననదేవతా చ నేన కాననే వసే చరసి సంఘసి చ ఇతి వ్యాజుమారేతి
పూర్వేణ సంబంధః

142

౧॥ సాపి సవ్యాఙం ప్రత్యవాదీత్ -

నావీతి॥ నాచ సవ్యాజం సకపటం పృత్యనాదీత్ పృత్యువాచ- ఉక్తిప్రకారమేవాహ
యక్త మిత్యాదిన్-

గ యుక్తి ముకం భవతా వనదేవచేపేతి విప్రతిరయా వనదేవతై వాహ
మస్య డేత్రస్య మనోహరతరుణ తిలోభనీయ స్వాననపుష్పమస్య
మాధవస్య సమాగమం పతీక్షమాణా కాననమంశరా చరామీతి-

యుక్తమితి॥ వనదేవతేవేతి భవతా త్వయా యదుక్తం తద్వ్యక్తి ముచితం సత్యమితి
యావత్ యద్వా భవతా వనదేవతేవేతి యుక్త ముచిత ముక్తం నచ త్వయి
వనదేవతాత్వ మస్తు నామ కిం కాననదేవతాత్వరూప సత్ ఉత జలదేవతాత్వరూప
మత ఆహ సదిత్యతనయా సూర్యపుత్రీ అహం వనదేవతైవ జుదేవతేన గంగా
దీనాం నదీనాం హి ప్రవాహాతిరిక్త కల్పి త్వస్యరూపాఽస్య స తతశ్చ కాళిం
దీసూర్యతనయా యమునేత్యాది శ్లోకానాం ప్రవాహమునా నదీ ప్రవాహరూపే
ణాస్మాకం ప్రతిబాటి తన్వాః స్వప్నమునా నదీ ప్రవాహరూపే భావః ఏనం కా
త్వమితి ప్రథమప్రశ్న స్యాత్తరీ షాకా కు కామనా చరిసతి ద్వితీయస్యాత్తరం
వదతి అస్మేతి-మనోహరతమశా బాహ్యేతి-చిలు-ఎనిమిద్య తరుభిః అతిలూభనీయస్య
అతిసుందరస్య ఆనన్దుపుష్పద్విమస్య సన్నిహితప్రసూనోద్గమస్య అస్య జేత్రస్య

సిద్ధసానస్య మాధవస్య వసంతస్య సమాగమం సంపర్కం వసంతేన సహ
క్షేత్రసంయోగ మిత్యర్థః ప్రతీక్షమాణా కాంతయస్తీ సతీ అన్యత్ర
ఆసన్నపుష్పద్గమస్య ఆసన్న సున్నిహితః పుష్పద్గమః రజోనిర్గమః యస్య
తస్య రజస్స్వలీభవితం సిద్ధస్యేత్యర్థః అత ఏవ మనోహరతరుణాతిలోభనీయస్య
మనోహరై ర్మనోజ్ఞైః తరుణైః యువభిః అతిలోభనీయస్య అతిస్పృహణీయస్య అన్య
క్షేత్రస్య శరీరస్య 'క్షేత్రం కళత్రే కే దారే సిద్ధసానశరీరయో' రితి ప్రతాపః-మాధ
వస్య కష్టస్య సమాగమం సంయోగం ప్రతీక్షమాణేతి కాననమంతరా కాననస్య
మధ్యే చరామి ఇతి సవ్యాజం ప్రత్యవాదీ దిత్వనేనాన్వయః- 143

అవ॥ శిష్యార్థమేవ స్వయం కవిః ప్రపన్నయతి

శ్లో॥ కాళిందీం సవితుః పుత్రీం తిష్ఠమానాం మురారయే

నిర్ధార్య వచనా త్తస్యా పల్లవో హరయే భవ్యధాత్ -

కాళిందీమితి॥ పల్లవ అర్జునః తస్యాః వచనాత్ వాక్యాత్ తా మితి శేషః- ముర
రయే కృష్ణాయ తిష్ఠమానామ్ మురారినమాగమం ప్రతీక్షమాణా మిత్యర్థః 'శ్లాఘ
హ్నుః ప్లాశపాం జీప్యమాన్' ఇతి చతుర్థీ- ప్రకాశనస్తేయాఖ్యయోశ్చేతి తజ్-
సవితుః సూర్యస్య పుత్రం తనయాం కాళిందీం నిర్ధార్య నిశ్చిత్త హరయే కృష్ణాయ
అభ్యధాత్ ఉనాచ 144

శ్లో॥ రథ మారోఽప్య తా మేతా మనుజ్ఞాప్య పృథాసుతాః

ద్వారకాం చ రజత్రాయూ ద్విధిగా చ వ్యవహ తామ్

రథమితి॥ మురజిత్ కృష్ణ తా మేతాం కాళిందీం రథ మారోఽప్య ఆరోహయిత్వా
పృథాసుతాః అర్జునాదీః అనుజ్ఞాప్య అనుజ్ఞాం వాచయిత్వా తై రనుజ్ఞాత ఇత్యర్థః
ద్వారకాం ప్రాయా ద్యయకా తాం కాళిందీం విధిగా స్వనూత్రోక్త విధినా వ్యవహ
చ పరిణీతవాః- 145

శ్లో॥ విందానువింశభగినీం మిత్రవిందాం తతో హరిః

హరణ్ శిత్పకులా ద్వీర్యా దుపమయే విధానతః

విందేతి॥ తతిః కాళిందీపరిణాయాచ న్నరం హరి విందానువిందభగినీం విందశ్చ అను
విందశ్చ విందానువిందా అనన్తజేషాధీశ్వరా తయో ర్భగినీం సోదరీం మిత్రవిందాం
తన్నామ్నిం కన్యాం శిత్పకులా త్పితృవంశా శ్చకాశా ద్వీర్యాత్ పరాకృమేణ
హరణ్ స్వీకుర్వత్ అపహరన్నితి వా విధానతః విధినా ఉపయేమే పరిణీతవాః- 146

X॥ అథ చక్షుజితః కోసలేశ్వరస్య ద్రుహితరం సత్సాభిధానాం వృషభ
సప్తకవిజయలభ్యాం పరిణేతుకామో వనమాలీ కోసలపతిపుర మధజల
వృషభా నజైషీ త్వర్యనైషీచ్ఛ.

అథేతి॥ అథ మిత్రవిందాపరిణయాన న్నరం వృషభసప్తకవిజయలభ్యాం సప్తవృషభ

జయశుల్కా- మిత్యర్థః సత్యాభిధానాం సత్యానామ్నాం కోశలేశ్వరస్య కోసల
దేశాధిపతే. నగ్నజతః దుహితరం పుత్రీం పరిణేతుకామః ఉద్వోఘమనా స్పృ
వనమాలీ కృష్ణః కోసలపతిపురం చగ్నజన్నగర మభజత పాప - వృషభాన్ సప్త
వృషాన్ అజైషీత్ జితవాన్ పర్యణేషీచ్ఛ సత్యామిత శేషః - ఉపయేమే చ
సముచ్చయాలంకార

147

శ్లో॥ భద్రాత్మా గోపతి శౌరి ర్తృషశ్చ తనుమానితి
మత్వాపి విస్మితా సర్వే సప్తజైషీ ద్వృషానితి

భద్రేతి॥ శౌరిః కృష్ణః భద్రాత్మా కల్యాణస్వరూపః వృషభస్వరూప శ్చ 'ఉత్తా
భద్రో బలీవర్ద' ఇత్యమర. గోపతిః గోః స్వర్గస్య గవాం వాచాం వా గో రూఢ
దేవ్యా వా పతిః గోపతిః గవాం ధేనూనాం పతి రితిచ-తనుమాన్ శరీరధారి వృషః
ధర్మః. వృషభ శ్చ-భవతీతి శేషః-ఇత్యేవం మత్వా జ్ఞాత్వాపి వృషభస్య వృషభజయో
యుక్త ఇతి జ్ఞాత్వాపీత్యర్థః సప్తవృషాన్ వృషభాన్ అజైషీత్ జితవాన్ శౌరిత్యేవ-
ఇతి హేతో సర్వే జనాః విస్మితా. విస్మయవంతః బభూవురితిశేషః - ఏకస్య వృష
భస్య సప్తవృషభజయో ఒద్భుత ఇతి భావః యద్వా భద్రాత్మాత్వాదిభి శౌరిం
భగవంతం మత్వాపి సప్తవృషభజయేన విస్మితా ఇతి విరోధః-నహి సర్వజగత్సంహారక
సంకల్పస్య పరమేశ్వరస్య సప్తవృషభనిర్జయః చిత్రమితి భావః భద్రాత్మాత్వాదిభి
శౌరిం వృషభం మత్వా ఏకస్య వృషభస్య సప్తవృషభజయేన విస్మితా ఇతి తత్పరి
హరః- విరోధాభాసాలంకారః-

148

శ్లో॥ శృతకీర్తిసుతాం తతోఽనుభద్రాం పరిజగ్రాహ సలక్షణం చ మాద్రీమ్
విధురీషితలక్షణోఽపి సోఽయం వికళంకో భవతి స్మ విస్మయాయ-

శృతేతి॥ తతో ను సత్యాపరిగ్రహేన న్తరం స కృష్ణః శృతకీర్తిసుతాం శృతకీర్తే
స్తనయాం భద్రాం మాద్రీం మదగ్రాజతనయాం లక్షణం చ పరిజగ్రాహ ఉప
యేమే- ఈషితలక్షణోఽపి ఈషితా ఆభీష్టా లక్షణా తన్నామకజాయా యస్య సః
ఈషితం లక్షణం కళంకో యస్యేతి చ వికళంకః నిరవద్యః నిర్లక్ష్యేతి చ సోఽయం
విధు ర్విష్ణు శ్చంద్రశ్చ విస్మయాయ ఆశ్చర్యార్థం భవతి స్మ బభూవ - విరోధాభాసా
లంకారః-

149

శ్లో॥ అథ భూమిసుతం హత్వా మురారి రమునార్జితమ్
అహర ద్రాజకన్యానాం షట్సహస్రాధికాయతమ్-

అథేతి॥ అథ ఏవం రుక్మిణీం జాంబవతీ సత్యభామా కాళిన్దీ మిత్రీవిన్దా సత్యా భద్రా
లక్షణా ఇత్యష్టభార్యాపరిగ్రహేన న్తరమిత్యర్థః మురారిః కృష్ణః భూమిసుతం సరకా
సురం హత్వా సత్యభామయా నాశ్చుత్వే త్యర్థః - అమునా సరకాసురేణ ఆర్జితం
సంపాదితం రాజకన్యానాం రాజసుతానాం షట్సహస్రాధికాయతం 'అయుతం దశ

సాహస్ర మిదమరః సహస్ర - మో - శసహస్రసంఖ్యాకరాజకన్యా
ఇత్యర్థం అహరత్ స్వీచకార - 150

శ్లో॥ కన్యారాశి రసా వై న హృమభాగార్హతా మగాత్
విధు స్వగృహబుధ్యాతు బ భుజే విస్మయాయ తత్ -

కన్యేతి॥ అచా కన్యారాశిః రాజకన్యాగణః భౌమభోగార్హతాం భూమే రయం
భౌమః అపత్యత్వవివక్షాభావా న్న ఛక్ కిన్తు తస్మేద మిత్థ్య - వరకాసురః తస్య
భోగార్హతాం భోగ్యత్వం నైవాగాత్ న పాగ్న విధుః కృష్ణస్తు స్వగృహబుధ్యా
స్వదారధియా బుభుజే అచభూతవా - కన్యారాశి మిత్థ్య - తత్ నరకార్హత
కన్యారాశిం కృష్ణ బుభుజే ఇతి యత్త దిత్త్యర్థః - విస్మయాయ అద్భుతాయ
భవతీతి శేషః - నరఘూకృతక్షాద్రపటలన్యాయేన పరగభోగ్యత్వ మాశ్చర్య
మిత్థ్యర్థః - అత్ర స్వభోగార్హం కన్యారాశిం స్వీకృతవతో నరకస్య న కేవలం తదోభాగా
లాభః కిన్తు స్వరూపహాని రపీతి విషమాలంకారభేదః - 'అనిష్టస్యాప్యవాప్తి శ్చతది
ష్టాన సమద్యమా' దితి తల్లక్షణాత్ - వ్యంగ్యార్థస్తు అసౌ కన్యారాశిః భౌమస్య
అంగారకస్య భోగార్హతాం నైవాగాత్ ఇత్యేక మాశ్చర్యం ద్వాదశరాశీనా మపి
భోగ్యత్వావిశేషాత్ ఇతి భావః - విధుః చంద్రః స్వగృహబుధ్యా స్వరాశిధియా కన్యా
రాశిం బుభుజే చంద్రస్య కర్కట ఏవ స్వగృహమితి జ్యోతిశ్శాస్త్రా దిదీదం ద్వితీయ
మద్భుతమితి భావః - 151

శ్లో॥ కుసుతస్య హి జీవనా దనర్ధం కలయ న్నేన మముం జఘాన శౌరిః
రమణీ ర్బుభుజే - పి తస్య చిత్తం నరకస్యైవ తథాపి నో కథాపి

కుసుతస్యేతి॥ కుసుతస్య భౌమస్య నరకస్య జీవనా త్రాణధారణా ద్దేతోః అపర్థః
పీడా లోకస్య భవతీతి శేషః - తస్య రాక్షసత్వాదితి భావః - ఏవ మిత్థం
కలయన్ మన్వానః శౌరిః అముం నరకం జఘాన హతవా - తస్య నరకస్య
సంబంధిణీః శేషే వస్తీ తత్సంపాదితా ఇత్యర్థః. రమణీః స్త్రీయః బుభుజే రమ
యామానతథాపి ఏవం నరకం హత్యా తత్కన్యారా శ్యపహరణేపి నరకస్యానురస్య
కథాపి వార్తాపి నో ఏవ నాస్యైవ - నరకస్తు మ్రియతా న్నామ తత్కథాపి నావ
శిష్టేతి భావః చిత్త మద్భుత మిదం హరిణా నాశితత్వేన కథా మాత్రశేషీ నరకా
సురే తచ్ఛేషాభావకథనం విరుద్ధమితి భావః. కించ నాయం నరకాసుర స్సమూలం
నాశితః కిన్తు తత్స్త్రియః హరిణా భుజ్యమానా సన్యేవేతి కథామాత్ర స్యాప్య
వశేషాభావకథన మతీన విరుద్ధమితి భావః - వ్యంగ్యార్థస్తు కుసుతస్య దుష్టపుత్రస్య
జీవనా దపర్థః భవతీ త్యేవం కలయన్ శౌరి రముం దుష్టపుత్రం జఘాన - తస్య
రమణీ ర్భార్యాః స్నుషా ఇత్యర్థః. బుభుజే పి అనుభూతవాంశ్య తథాపి గుతనాశశే
తద్భార్యాసంగమే చ కృతే సత్త్వేపి నరకస్యవిరుద్ధస్య కథాపినో ఏవ చిత్తం కుసుతస్య

పరిత్యాగ ఏవ యుక్తో న పూతః హతేఽపి పుత్ర స్సమాభోగో నయుక్తః - ఏవ మపి
దుర్గతి సంభావనాపి నాస్తీతి విచిత్ర మిత్యర్థః 152

X॥ తదైవ ప్రియసీప్రేరణయా సందనవనవాసినా పారిజాత మున్మూల్య
ప్రకాంతసమరా నమరా నభిభూయ నిశ్వంభర సత్వభామాభవన
ప్రమదవన మనయత్

తదేతి॥ తదైవ తదానీ మేవ ప్రియసీప్రేరణయా సత్వభామాచోదనేన హేతునా
నందనవనవాసినం ఇంద్రవనగతం పారిజాతం తరు మున్మూల్య సమూల ముత్సాప్త్య
ప్రకాన్తసమరాః ఉపకాన్తయుద్ధాః యుద్ధాయ బద్ధాదరా నిత్యర్థః - అమరాః
దేవాః అభిభూయ జిత్వా విశ్వంభరః. విశ్వం విభర్తీతి తథోక్తః నిఖిలజగత్కు-
క్షింభరస్య భగవతో వాసుదేవ్య నేదం చిత్రమితి భావః అత ఏవ పరికరాంకురా
లంకారః సత్వభామాయాః భవనస్య గృహస్య సంబంధీ ప్రమదవన ముద్యానవనం
అనయత్ ప్రాపయామాస- 153

శ్లో॥ పారిజాతం ప్రియాప్రీత్యై నందనా దుద్ధర న్నపి
నందనం ప్రాపయామాస ప్రియాయాః ప్రియ మాచరణ్

పారిజాతమితి॥ పూర్వగద్యస్థ విశ్వంభరపదస్యాతాప్యన్వయః. ప్రియాప్రీత్యై సత్వ
భామాసంతోషణార్థం నందనా దింద్రవనా త్సారిజాతం తరు ముద్ధర న్నపహరిన్నపి
ప్రియాయా సత్వభామాయాః ప్రియ మిష్ట మాచరణ్ కుర్వణన్ నందనం హర్షం
నందనవనంచ ప్రాపయామాస- ప్రియా మిత్యేవ- ప్రియా మానందయామాసేత్యర్థః. అత
పారిజాతం నందనా దుద్ధరన్నపి నందనం ప్రాపయామాసేత్యేకో విరోధః- ప్రియాప్రీత్యై
నందనా దుద్ధృతం పారిజాతం పున ర్నందనం ప్రాప్నుత్వాసి ప్రియాయాః ప్రియ
మాచరణేతి ద్వితీయం- వన త్సారిజాత ముద్ధరణ్ అతఏవ ప్రియాయా ప్రియ
మాచరణ్ ప్రియా మానందయామాసేతి తదుభయపరిహారః విరోధాభాసాలంకార
యద్వా నందనా ద్వనా త్సారిజాత ముద్ధరన్నపి ఉద్ధర్తం ప్రవృత్తోఽపి నందనవనం
ప్రాపయామాసే త్వసంగతినామకాలంకార 'అచ్యుత్కర్తుం ప్రవృత్త్య తద్విరుద్ధ
కృతి శ్చ సేతి లక్షణాత్- అయం శ్లేఘోద్ధాపితః 154

తదానీమేవ॥ పారిజాతాపహరణకాలే ఏవేత్యర్థః

శ్లో॥ దివ్యా శిలీముఖగణా హృతపారిజాత
మన్వేత్య తం యదుపతిం ద్రుత మాత్తగంధాః
ప్రాప్తాః పున స్సుమనస స్సుమనస్సు యద్వా
తేజోభవే నృధుహరం కథ మంతరేణ

వ్యాఘ్రితి॥ దివ్యాః దివిభవాః దిగాదిభ్య ఇతి యత్ - శిలీముఖగణాః బాణసంఘాః
హృతపారిజాతం అపహృతసురతరుం సాపరాధమితి భావః తం యదుపతిం కృష్ణ

మన్వేత్స్య అనన్యత్వ ద్రుతం శీఘ్రం ఆత్మగంధాః అభిభూతా స్సన్తః ఆత్మగంధోఽభి
భూతి న్స్యాదత్యమరం కృష్ణబాణై రితి శేషః- పున ర్బూయః సుమనసః దేవాన్
ప్రాప్తాః ఖండే- ఇదమేవ హి బాణానాం దివ్యత్వం నామ యల్లత్వ్యం ప్రాప్యోపి పున
స్తూణీరప్రవేశ ఇతి మనుష్యస్య కృష్ణస్య బాణై కథం దేవబాణా అభిభూతా ఇతి
న విస్మయితవ్య మిత్యాహ- యద్వేతి- యద్వా అధవా సుమనస్సు దేవేషు మధు
హరం కృష్ణ మస్తరేణ ఉద్దిశ్య తేజః ప్రతాపః కథం భవేత్- నాయం కృష్ణః
ప్రాకృతః కిన్తు సర్వేశ్వర ఏవేతి సర్వేశ్వరం ప్రతి దేవానాం ప్రతాపః కథం భవే
దిత్యర్థః భగవద్దత్తసతాకత్వాదేవ తేషామితి భావ అత్ర ఉత్తరవాక్యార్థేన
పూర్వవాక్యార్థసమర్థనా త్కావ్యలింగం అన్యార్థస్య- ఉచ్ఛ్వాస నన్దనవనగత్వాదితి
భావః శిలీముఖగణాః భృంగసూక్ష్మాః 'అలిబాణా శిలీముఖా విత్యమరః ఆత్మగంధాః
స్వీకృతపరిమళా స్సన్తః పరిమళం గృహీత్వేత్కర్థ హృతపారిజాతం యదుపతి
మన్వేత్స్య కృష్ణహృతం పారిజాత మనుభూవ్యేత్కర్థః గంధన్యానరూపకత్వాదితి భావః.
పునః సుమనస తత్సారిజాతపుష్పాణి ప్రాప్తాః పృథ్వీత్సృటనసమయే తచ్ఛలనవశా
ద్భీత్యా పలాయితాః భృంగాః పునరసి తత్సు-సుమనసంఘం ప్రాపు రిత్కర్థః.
యద్వా-తథా హి-అవ్య యానా మనేకార్థకత్వాత్-సుమనసస్సు కుసుమేషు మధు
హరం భృంగ మస్తరేణ వినా తేజ శోభా కథం భవేత్ భృంగసంబంధేనైవ
కుసుమాని శోభన్త ఇతి భావః- అత్ర ఉభయో రప్యర్థయో ప్రకృతత్వాత్ప్రకృత
క్షేమాలంకారః- ప్రకృతాప్రకృతార్థయో శ్లిష్టత్వే ఏవ ధ్వనే రవకాశ ఇతి వివేకః-

శ్లో! జగదాదృతపల్లవా ప్తిహరో హరిత సిద్ధితి పారిజాతతో వా

తదసి త్రిజగత్పతి ర్నియుక్తః ప్రియయా తత్సుమనః పరీక్షణాయ

జగదితి॥ జగదాదృతపల్లవా ప్తిహర్షః జగదాదృతః సర్వలోకశ్లాఘితః పల్లవో విటః
కిసలయం చ తస్య ఆప్తిః ప్రాప్తిః తయా హర్ష స్సంతోషః హరితః కృష్ణాత్ పారి
జాతతో వా పారిజాతా ద్వా సిద్ధితి సంభవతి- ప్రియాయా ఇతి శేషః- లోకోత్తర
పల్లవం లభ్యా నన్దితుం న పారిజాతం సత్యభామా ఆచకాండే లోకోత్తరపల్లవస్య
కృష్ణస్య లబ్ధత్వాదితి భావః అత్ర జగదాదృతపల్లవా ప్తిహర్షాధాయకత్వరూపధర్మ
నామ్యనిబంధనం హరిపారిజాతయో రౌపమ్య మర్థా త్సిద్ధ్యతీత్యుపమాలంకారిధ్వనిః
వా ఇత్యస్య వికల్పార్థ మనుక్త్వా పారిజాతతో వా పారిజాతాదివ హరితో హర
సిద్ధ్యతీత్యర్థోక్తౌ తు ఉపమాలంకారో వాచ్య ఏవ- సన్వేవం పల్లవార్థం పారిజాత
స్యానాకాంక్షితత్వే కుతః కృష్ణం పారిజాతార్థం సత్యభామా ప్రేరితవతీత్యత ఆహ
తదక్షితి-తదసి తథాసి అపూర్వపల్లవలాభహర్షాభావేషి త్రిజగత్పతిః కృష్ణః ప్రియయా
సత్యభామయా తత్సుమనఃపరీక్షణాయ పారిజాతకుసుమదర్శనార్థం మనసః పరీక్షణం
త్వస్మై శ్రీకృష్ణప్రాదయస్య సమ్యక్ శోధనార్థ మిత్కర్థః కృష్ణో మయి దృఢ మను
రక్తో వా నవేతి పరిశీలితు మితి యావత్- నియుక్తః చోదితః బభూవేతి శేషః సత్య

భామాయాః పారిజాతాకాంతౌ న పల్లవలోభాత్ కిన్తు పుష్పలోభా దిత్యేకో భావః.
నాపి పల్లవపుష్పలోభాత్ కిన్తు కృష్ణానురాగపరీక్షార్థ మిత్యుచ్యో భావః. ఉభయస్య
ప్రకృతత్వాత్ తత్సుమనపరీక్షణా యేత్యత్ర ప్రకృతశ్చేషః- 156

శ్లో॥ యస్మి న్సంకరదారసారభజరీ జృంభత్కూటాచ్ఛటా
పాతాః కల్పలతావితానసుమనో గుంభప్రియంభావుకాః
తస్యాసా నవకాళిదాసవిదుషః కావ్యే తృతీయోత్తర
శ్చంపూనామని ధిమతాం కృతసముల్లాసో విలాసోఽగమత్ -

యస్మిన్నితి॥ తృతీయా దుత్తరః పరః తృతీయోత్తరః చతుర్థ ఇత్యర్థః- అన్య త్వర్వం
వ్యాఖ్యాతమ్- 157

ఇతి శ్రీచంపూభాగవతవ్యాఖ్యానే మండరాఖ్యానే

చ తు ర్థో వి లా సః

శ్రీ హ య గ్రీ వా ర్ష ణ మ స్తు

శ్రీ చంపూ భాగవతే

ప ఇచ్చమో విలాసః

శ్లో॥ తాభి స్సమం మధుజిత స్సురతాపవర్గ
హరీ బభూవ తరుణీభి రధో విహారః
స్థానే విచిత్రచరితే వనమాలినీత
మోమోదవాన్ సుమనసాం నివహో బభూవ.

తాభిరితి॥ అధో అనన్తరం మధుజితః మధుసూదనస్య కృష్ణస్య కృష్ణస్థు భగవాన్ స్వయమితి సాక్షాచ్ఛ్రీమహావిష్ణురేవ కృష్ణరూపేణావతీర్ణ ఇతి ఉభయో రేకత్యాత్ మధుజిత్పదేన కృష్ణస్య న్యవహారః-తాభిః అష్టోత్తరః షోడశసహస్రసంఖ్యాభిః పూర్వోక్తాభిః తరుణీభిః యువతీభి స్సమం సహ సురతాపవర్గహరీ సురాణాం దేవానాం తాపవర్గః తాపసంచయః తస్య హరీ నివర్తకః సురతం మైథున మేవాపవర్గః ఫలం తేన హరీ మనోహర శ్చ విహారః కీడా బభూవ-స్థానే భగవ ద్విహారస్య సురతాప వర్గహరిత్వం యుక్తమ్-తదేవాహ-వనమాలిని దామోదరే ఇత్థం ఏవం విచిత్రచరితే సతిఅద్భుతచిరితే సతికాయప్రాయహలంబనేననానా స్త్రీసంభోగాదిరూపాద్భుతవ్యాపారే సతీత్యర్థః-సుమనసాం దేవానాం స్త్రీణాం చ 'సుమనాః పుష్పమాలతోఽయీః స్త్రీయాం దేవే బుధే తు నా ఇతిభాస్కరం నివహ స్సమూహః ఆమోదవాన్ హృష్టో బభూవ-భగవద్విహారఫలభూతానాం ప్రద్యుమ్నాదీనాం దేవాహితశంబరాద్యసురవినాశనేన దేవహితసంపాదకత్వా దిత్యేకో భావః భగవద్విహారేణ మన్మథశరవిసరసంజాత వ్యధాయా. నివృత్తత్వాదిత్యుచ్యో భావః. వ్యంగ్యార్థస్థ - మధుజితో మధుహృతో భగ్నిమరస్య తాభిః ప్రసిద్ధాభి తరుణీభి ర్విజాంగనాభి స్సమం సురతాపవర్గహరీ రతఫలమనోఽయీః విహారిః బభూవ-భగ్నిమరో భగ్నిమరీ ర్యథేష్టం రమయామాసేత్యర్థః. ఇత్థం విచిత్రచరితే భగ్నిమరీభగ్నిమరవిహారరూపచిత్రచరిత్రవతి వనమాలిని వనమాలాః వనపక్షియః అస్మిన్ సస్తీతి తథోక్తే స్థానే ప్రదేశే వనభూమా విత్వర్త్య ఆమోద వాన్ పరిమళవాన్ సుమనసాం పుష్పాణాం నివహః బభూవ అసీత్-ఆమోదవ త్పుష్పవత్త్వా దత్ర భమరీభమరవిహారి యోగ్యతానీతి భావః.

గ॥ అథ కదాచన సకలమహోత్సవమహానీయే గగన ఇవ చంద్రకాంతాలం

కృతే రజనికరహృదయ ఇవ పుష్కరాగ్రాతే సత్యలోక ఇవ ముక్తాఘ
సంకులే కమలాకర ఇవ పద్మరాగశోభితే కేసరామోదితే చ పాకశా
సన ఇవ వజ్రరమణీయే వాసంతికవన ఇవ ప్రవాళసమృద్ధే శరత్కాల
గగన ఇవ సితాభ్రధానురే హాసమంజితే చ సందన ఇవాఽన్నపారి
జాతే హరిచందనామోదవాసిలేచ గోష ఇవ భద్రరసాస్పదే గోపాలవాస
యోగ్యే చ స్వర్గ ఇవ సుమన సుగంధే సురతాధిమయోగ్యే చ కైలాస
ఇవ సదా శివైకనీలయే నీలలోహితస్మహాణ్యం త్నాస్య దే చ శరత్కాల
పులిన ఇవ హిమవాలుకాలంకృతే శార్దూల ఇవ మృగమదామోదహారి
మయూరమేచక ఇవోపబర్హిభానురే చంద్రమండల ఇవాఽర్చలేఖాను
వృత్తే భాగవత ఇవ శుకాలాపరిమణీయే బాద్ధదర్శన ఇవ సాధు
దూష్యే పాండవ ఇవ పాంచాలికారమణీయే కల్పపాదప ఇవ రమణీయ
చిత్రఫలకే సుమేరుశృంగ ఇవ కల్యాణనిలయే సురతసమయ ఇవ కపోత
కూజితరుచిరే పుష్పక ఇవ విష్ణుపదసంచారయోగ్యే బలిభవన ఇవా
నంతభోగాస్పదే మేరుకందర ఇవ దివ్యభల్లూకబాలాలంకృతే హరిశ్చంద్ర
చరిత ఇవ సత్యానపాయిని రామచరిత ఇవ లక్ష్మణానపెతే మహారాజ
కుల ఇవ భద్రాసనయోగ్య గంగాప్రవాహ ఇవ కాళిందీమిశ్రితే
న్యాయదర్శన ఇవ జాతిమాలానపెతే చైత్రరథ ఇవ మనుష్యధర్మాశ్రిత
లోకపాలవిహారయోగ్య పాగ్వంశ ఇవేష్టగంధసంపన్నే సత్యావ్య ఇవో
త్తమశ్లోకగర్భే స్వయంవరఫలఇవ జగతీపతిసమాశ్రితభూరిమంచాంచితే
సుగ్రీవస్నేహ ఇవ కుముదామోదితే హిమగిరికందర ఇవ పుండరీకమా
లాశ్రితే ఇందిరామందిర ఇవాళిగీతాదృతకమలానుషక్తే క్వచన దివ్య
భవనే పర్యంక మధిశయానం సత్రబంధమివ విదర్శనసృష్టకళాతిరీతిబద్ధా
దరం సారసమివ లక్ష్మణాలాపలోలుపం ధర్మాత్మజమివ సత్యోల్లంఘన
భీరుం భార్గవమివ రివితనయానురాగిణ మృక్షరాజసుతానురాగిణం చ సిద్ధ
రసమివ ప్రద్యుమ్నజనక మారామమివ భద్రాగమసంపర్థితామోదం
బ్రహ్మలోకమివ ప్రసన్నమానసం దుర్యోధన మివ మిత్రవిందానురక్తం
సమందిస్మితం ముకుంద ముపాసీనామోదమానా భగవతీ భీష్మతనయా
తస్మా-

ధీ

అథేతి॥ అధి కదాచన కస్త్రింశ్చిత్తమయే భగవతీ ప్లాణ్యనిలయా భీష్మతనయా
రుక్మిణీ క్వచన కుత్రచిత్ దివ్యభవనే దివ్యశబ్దోత్పలక్షణయా పాశస్త్యం బోధ
యతి-ప్రశస్త్యహే పర్యంకం శియా మధిశయానం అధిష్టిత్య శయానం 'అధిశీఙ్గేతి'
ఆధారస్య కర్మత్వం-ముకుందం కృష్ణ ముపాసీనా సేవమానా సతీ అత ఏవ మోద
మానా అనన్దవతి తస్మా స్థితవతీత్వన్వయ దివ్యభవనం విశిష్యే-సక లేత్యాదిభిఃసప్త

చం పూ భా గ వ తే

సకలమహోత్సవమహానీయే సర్వవిధోత్సవ శ్లాఘ్యతమే గగన ఇవ ఆకాశే
 క్షిప్తకాంతలంకృతే చంద్రకాంతమణ్యలంకృతే చంద్రస్య కాంతాః ప్రియాః అశ్వి
 యః తాభి రలంకృతే ఇతి చ-రజనికరహృదయ ఇవ చంద్రమనసీవ పుష్యరాగా
 పుష్యరాగమణ్యశ్రితే పుష్యాఖ్యనక్షత్రవిషయానురాగాశ్రితే ఇతి చ- సత్య
 వ బ్రహ్మపురవత్ ముక్తాఘనంకులే మా క్షికసంఘవ్యాప్తే ముక్తానాం హిరణ్య
 ససయా బ్రహ్మలోకం ప్రాప్తానాం సిద్ధానా మిత్యర్థః. యద్వా సగుణోపాస
 క్షశ్వరసాయజ్యం ప్రాప్తానా మితి వా-ఓఘేన సమూహేన సంకులే పరీతే
 రాకర ఇవ కాసారవత్ పద్మరాగశోభితే పద్మరాగమణ్యలంకృతే పద్మానాం
 రక్తిమృశోభితే ఇతి చ-కేసరామోదితే చ కేసరై ర్వకుళైః పున్నాగైః నాగ
 ర్వా కింజల్కై రితిచ ఆమోదితే- వాసితే పాకశాసన ఇవ ఇందివత్
 ణీయే వజ్రమణిరమణీయే వజ్రాయుధమనోహరే ఇతి చ-వాసంతికవన ఇవ
 లలిక వనపత్ ప్రవాళసమృద్ధే విదృమవ్యాప్తే పల్లవసమృద్ధే ఇతి చ- శర
 గగన ఇవ శారదాకాశవత్ సితాభ్రభాసురే సితాభ్రః కర్పూరః 'ఘనసార
 ఙ్గః కర్పూరో హిమవాలుకే త్యమరః-సితాభ్రం శ్వేతమేఘశ్చ తేన భాసురే
 మానే హంసమండితే చ హంసా శ్చిశ్రిలిఖతాః మానసాశశ్చ తై ర్మండితే
 చందన ఇవ ఇంద్రవనవత్ ఆసన్నపారిజాతే ఆసన్న స్పన్నిహితో నష్ట శ్చ
 వృక్షః యస్య తస్మిన్ హరి చందనామోదవాసితే చ- హరిచందనం
 చందనం 'తైలపరికగోశీరే హరిచందన మస్త్రీయా' మిత్యమరః. దేవతరుశ్చ
 రః కల్పవృక్షశ్చ పుంసి వా హరిచందన' మిత్యమరః తస్య ఆమోదేన గంధేన
 సురభితే యద్వా వనపక్షే హరిచందనస్య పుష్పాణి హరిచందనాని తేషా
 ద ఇతి వా-చ్యమ్- గోష్ఠ ఇవ వ్రజవత్ భద్రంసాస్పదే భద్రరసః చందనద్రవః
 గావ శ్చ తస్య ఆస్పదే స్థానభూతే - 'ఆస్వాదనధ్వనిసుధాంబురసాఖ్యధాతు
 స ఇతి భాస్కరః. గోపాలవాసయోగ్యే చ- గోపాలః కృష్ణో గోపశ్చ తస్య
 యోగ్య నివాసార్హే స్వర్గ ఇవ సుమనస్సంక్లేరే సుమనోభిః పుష్పైః దేవైశ్చసంక్లేరే
 పురతాధిగమయోగ్యే చ సురసత్య మైధునస్య అధిగమః లాభః సురతాయా.
 మస్య అధిగమ ఇతి చ తస్య యోగ్యే అర్హే- కైలాస ఇవ సదాశివైకనిలయే-
 ర్వదా శివానాం కల్యాణానా మేకనిలయే ముఖ్యస్థానే సదా శివస్య
 రేకనిలయే ఇతి చ- నీలలోహితస్పృహణీయరత్నాస్పదే చ- నీతాని చ
 గోహితాని చ నీలలోహితాని స్పృహణీయాని రత్నాని స్పృహణీయర
 నీలలోహితాని చ తాని స్పృహణీయరత్నాని చ నీలలోహితస్పృహ
 ణీని- యద్వా నీలో నీలవర్ణః లోహితో రక్తవర్ణః తాభ్యాం స్పృహణీ
 బందరాణి రత్నానీతి సమాసః. ఇంద్రనీలమణయః పద్మరాగమణయశ్చే

రత్నానిసీలలోహిత స్పృహణీయరత్నాని తేషా మాస్పదే చ శరత్కాల
పులిన ఇవ శారదపులినవత్ - 'తోయోద్ధితం తత్పులిన' మిత్యమరః హిమ
వాలుకాలంకృతే హిమవాలుకా కర్పూరః నీతఃక తా చత్రయా లలంకృతే భూషితే
శార్దూల ఇవ వ్యాఘ్రవత్ మృగమదామోదహరిణి మృగమదః కస్తూరి తస్య ఆమో
దేన గంధేన హరిణి మనోహరే - మృగాణాం మద మామోదం తోషం చ హర
తీతి మృగమదామోదహరి తస్మిన్నితిచ - యద్వా మృగాణాం మదేన సారాంశేన
ఆమోదం తోషం హరతి భజతీతి తథోక్తమ్ - మయూరమేచక ఇవ శిఖచన్ద్రకవత్
ఉపబర్హ భాసురే ఉపబర్హం ఉపధానం 'ఉపధాన స్తూపబర్హం శయ్యాయాం
శయనీయవ' దిత్వమర. తేన భాసురే అన్యత్ర ఉపబర్హం - బహ్వేవిభక్త్యైవ్యయా
భావః 'పింఛబర్హేనపుంసకే' ఇత్యమరః తత్ర భాసురే భాసమానే ఇతి చ - చంద్రమణ్డల
ఇవ సుధాంశుబింబవత్ ఆదర్శరేఖానువృత్తే దర్పణవజ్జీవరీతే అన్యత్ర రలయోరభే
దాత్ లేఖా దేవతాః ఆదర్శం అమావాస్యాపర్వంతం లేఖై రనప్యత్రే అనన్యత్రే -
భోజ్యత్వాదితి భావః 'అమావాస్యా త్వమావస్యాదర్శ స్సూర్యేందుసంగమః - 'ఆది
తేయా దివిషదో లేఖా అదితి నన్దనా.' 'దర్శణోముకురాదర్శా' ఇతి చామరః భాగవత
ఇవ భాగవతగ్రంథవత్ శుకాలాపరమణీయే శుకః కీరో వ్యాసపుత్రశ్చ తస్యకలాపై
రాభిషక్తైః రమణీయే మనోహరే - బాద్ధదర్శనఇవ బాద్ధమతవత్ సాధుమాప్యే సాధుని
బహుమూల్యాని దూష్యాని వస్త్రాణి యస్మిన్ - యద్వా సాధు దూష్యం వస్త్రగృహం
యస్మిన్ లీలాగృహే విచిత్రపటాదినా ఖట్వాపర్యాప్తం వస్త్రగృహం కర్వంతీతి
పసిద్ధం - 'దూష్యం వస్త్రే' చ తద్వహే' ఇతి విశ్వే - అన్యత్ర సాధుభి స్సజ్జనై ర్దూష్యే
నిన్ద్యే - పాణ్డవ ఇవ పాణ్డుపుత్రవత్ పాంచాలికారమణీయే పాంచాలికా కాష్ఠాది
నిర్మితా పృతిసూ ద్రాపదీచ - 'పాంచాలికా పృతికాయాం ద్రాపదీ రతి భేదయో'
రితి భాస్కరః తయా రమణీయే కల్పచాదప ఇవ కల్పవృక్షవత్ రమణీయవిచిత్ర
ఫలకే రమణీయం చిత్రఫలక మాలేఖ్యాశ్చయీభూతిం ఫలకం యస్మిన్ రమణీ
యాణి చిత్రాణి ఫలాని యస్య తస్మిన్నితి చ - తేషా ద్విభాషేతి కప్ - సుమేరుశ్చింగ
ఇవ మేరుపర్వతశిఖరవత్ కల్యాణనిలయే కల్యాణం మంగళం స్వర్గం చ తస్య
నిలయే సానే - సురతసమయ ఇవ రితిసమయవత్ కపోతకూజితరుచిరే కపోతాచాం
పక్షిణాం కూజితేన ధ్వనినా కపోతస్యేవకూజితేనేతి చ - రుచిరే కపోతనాదై స్సంత్రాప్య
సాతయ తతో వివశాం సుఖాబ్ధా ఇతి తృతీయే విలాసే - పుష్పక ఇవ విహూనవత్ విష్ణువద
సంచారయోగ్యే శ్రీకృష్ణపాదచార్వార్హే ఆకాశసంచారయోగ్యే చ - బలిభవన ఇవ
రసాతలవత్ అనన్తభోగాస్పదే అమితభోగాస్థానే శేషదేహస్థానే ఇతి చ - మేరుకందరఇవ
మేరోర్ధ్వహాదూ మివదివ్యభల్లూకబాలాలంకృతే పృశస్తజాంబవతీసమలంకృతే పృశస్త
భల్లూకశిశుభూషితే చ - 'అధభల్లుకే ఋక్షాచ్చ భల్లుభల్లూకా' ఇత్యమరః హరిశ్చంద్ర
చరిత ఇవ హరిశ్చంద్రో నామ ఇక్ష్వాకువంశజః కశ్యప సత్యసంధో రాజా తస్య

చరితం చరిత్రం తస్మిన్నివ సత్యానపాయని సత్యం యధార్థభాషిత్యం తేన అనపా
యని అవియుక్తే ఇత్యప్రకృతార్థ-సత్యయా నగ్నజత్సుకయా అనపాయసితి ప్రకృతః-
రామచరిత ఇవ రామాయణ ఇవలక్ష్యణానపేతేలక్ష్యణాయా మాద్ర్యాలక్ష్యణాలక్ష్యణా
ఇతి చ ద్వివిధం తస్య నామ-లక్షణేన చ అనన్తే యుక్తే మహారాజకుల ఇవ మహా
రాజవంశ ఇవ తత్సంఘ ఇవేతివా భద్రాసనయోగ్యే భద్రయా శ్రుతకీర్తిసుతాయాః
అసం స్థితిః భద్రాసనం సింహాసనం చ తస్య యోగ్య-గంగాప్రవాహ ఇవ కాళిందీ
మిశ్రితే కాళింద్యా తన్నామికయా స్త్రీయా యమునయా చ మిశ్రితే యుక్తే-
న్యాయదర్శన ఇవ న్యాయశాస్త్రవత్ జాతిమాలానపేతే జాతిపుష్పప్రజ్ఞిశ్రితే-అన
దుత్తరం జాతి రిత్తుక్తలక్షణజాలిరూపదోషసంఘయుక్తే చ-వైతరథ ఇవ కుబేరో
ద్యాన ఇవ మనుష్యధర్మావీతస్య మానవత్వ మాశ్రితస్య లోకపాలస్య
కృష్ణస్య మనుష్యాణామివధర్మ మాశ్రితస్య లోకపాలస్య కుబేరస్యేతి చ-
'మనుష్యధర్మా ధనద ఇత్యమరః. విహారయోగ్యే క్షిప్రాప్తే ప్రాగ్వంశ ఇవ యజ
మానసదస్యాదీనాం వానాయ కల్పితం గృహం ప్రాగ్వంశ ఇత్యుచ్యతే- 'ప్రాగ్వంశ.
ప్రాగ్విరేహ' దిత్వమరః-ఇష్టగంధంపన్నే ఇష్టగంధ స్సుగంధ. హోమధూమ శ్చ
తేన సంపన్నే సమృద్ధే సత్కావ్య ఇవ యోగ్యకావ్యవత్ ఉత్తమశ్లోకగర్భే ఉత్తమ
శ్లోకః పుణ్యశ్లో హరిః-ఉత్తమా. ధ్వని రసాదిమన్త శ్లోకా శ్చ గర్భే అన్త యస్య
తస్మిన్-స్వయంవరస్థ ఇవ జగతీషతిసమాశ్రితేన శ్రీకృష్ణాశ్రితేన మహారాజాశ్రితేరి
తి చ- భూరిమంచ. సుచర్లమంచ. తేన అనేకమంచై శ్చ అంచితే మండితే-సుగ్రీవ
సైన్య ఇవ సుగ్రీవః శ్రీరామసఖ. కశ్చన కపిరాజః తస్య సైన్యం సౌ తస్మిన్నివ
కుముదామోదితే ఉత్పలావాసితే కుముదనామకకన్యానన్ది తే చ-హిమగిరికందర ఇవ
హిమవత్సర్వతగహయా మిన పుండరీకమాలా సితాంభోజసూకుః వ్యాఘ్రసంతతిశ్చ-
'పుండరీక' వ్యాఘ్రభేదే 'పుండరీకం సితాంభోజ మితి' చామరః తయా ఆశ్రితే
యుక్తే చంద్రామగిరి ఇవ లక్ష్మీ-గణత్ లగ్నీతావృతకమలానపక్షే ఆశయ
స్పృహ. తానం గీతేషు గానైషు అవృతయా సాగరయా కమలయా లక్ష్మ్య అను
షక్తే సత్ప్రపాకశిక్పా అప్రత లలియ. ఇహగాః తేషాం గీతైర్లంకారై
రాదృతైః యుక్తైః కమలైః పద్మైః అనపక్షే యుక్తే ఇతి-యద్వా అప్రా
కరణికే-సి అశయో భృంగా క్షేషం గీతేర్హిత్యేవ వాచ్యమ్ అథ ముకుం
దం విశిష్టై సత్ప్రజుంధమివ సత్కావ్యమివ విదర్భసుదృఢానితీతిబద్ధా
దరం విదర్భశబ్ద స్తద్దేశాధీశ్వరే భాక్తః విదర్భస్య కీషన్య సుదృక్ బాలారుక్మిణీ
త్యర్థః- తస్యః ఫణిరీత్యాం వచనవైఖర్యాం బద్ధాదరం సాదరం అన్యత్ర విదర్భ
దేశే సుదృశ స్సుధియః విదర్భసుదృశః తేషాం ఫణిరీతి. వైదర్భినామికా శబ్దరీతి
తయా బద్ధ రచితః ఆదరః ప్రీతి. విమషామితి భావ. యేన తం- వైదర్భరీత్యా విబ
ధానానన్దయన్త మిత్యర్థః-సారసమివ పక్షివిశేషమివ (అంధే) బెగ్గురు) లక్షణాలాః

లోలుపం లక్షణా సారసస్త్రి 'సారసస్య తు లక్షణే' త్యమర తస్మా జ్ఞానేషు భాషే
 తేషు లోలుపం ఆసక్తిం ధర్మాత్మజమివ ధర్మరాజ మివ త్యోగం చ యు
 సత్యాయాః ఉల్లంఘనే అతిక్రమణే సత్యస్యోల్లంఘనే చ యు యోగీలు- భార్గవ
 మివ పరశురామ మివ శుక్రమివేతి చ-రవితనయానురాగిణం రవితనయా కాంచీ
 రవితనయః కర్ణశ్చ తత్తానురాగిణం సాదరం కర్ణస్య ఛార్మకప్యత్నం ప్రిసిద్ధం
 భారతే-ఋక్షరాజసుతాదరం చ ఋక్షరాజో జాంబవా తస్య సుతాయాం జాంబ
 వత్యా మాదరిః ప్రితి ర్యస్య తమ్-అన్యత్ర ఋక్షాణాం చక్షత్రాణాం రాజా చక్ర
 తస్య సుతో బుధ తస్మిన్ ఆదరో యస్య తం బుధశక్తియో ప్రియత్నం ప్రితి
 శ్వాస్త్యే ప్రిసిద్ధమ్-అత్ర ఉపమానయో రామశుక్రియో రుక్మయో రేకేన భార్గవ
 పదేన గృహణాత్ ఉపమాపత్రిభాత్పాపితా ప్రిస్తుతిశ్లేషాలంకారః-చా చోపమా స్త్రీ
 సాధర్మ్యా - సిద్ధరసమివ పారదమివ ప్రిద్యుమ్నజనకం ప్రిద్యుమ్నో మృతావ
 తారః ప్రికృష్టం ద్యుమ్నం స్వర్ణం చ తస్య జనకం ఉత్పాదకం ఆరామమివ
 ఉద్యానవనమివ భద్రాగమేన భద్రాయా ఆగమేన భద్రానామకవృక్షేణేతి చ
 సంవర్ధితః వృద్ధిం ప్రాపితః ఆమోదః హర్షః పరిమళ శ్చ యస్య తం తపోక్తం బ్రహ్మ
 లోకమివ పరబ్రహ్మ పదమివ ప్రసన్నమానసం ప్రసాదయుక్తహృదయం ప్రకష్టైః సన్నం
 నప్తం మానసం చిత్తం యస్మిన్ స్థమితి చ-తస్మిన్ విలయం యాతి తద్విష్ణో-పరమం
 పదమితి శ్రవణాదితి భావః. దుర్యోధనమివ మిత్రవిందానురక్తం మిత్రవిందాయాం
 మిత్రభూతే విందే చ అనురక్తం సానురాగం విందానువిందయో దుర్యోధనమిత్రత్వం
 భారతే ప్రసిద్ధం సమందస్మితం మందహాససహితం ఉత్తమవిషయత్వా న్మందే
 త్యుక్తమ్.

2

శ్లో॥ అత్రాంతరే-నవధిభీష్మసుతానురాగ
 మంత ర్నిరుధ్య పరిహాసకథాప్రధాన
 తాం భీరు మశ్రుతచరై రురుజీవితాధీ
 శాశావశాం హరి రకంపయ దుగ్రశబైః.

అత్రేతి॥ అత్రాంతరే అస్మిన్ సమయే అనవధిభీష్మసుతానురాగః అవారం రుక్మిణీ
 విషయం ప్రేమ అన్త ర్హృది నిరుధ్య స్తంభయాత్వా తత్ర హేతు మాహ-పరిహాస
 కథాప్రధాన ఇతి- పరిహాసకథాః పరిహాసవచనాని ప్రధానాః ముఖ్యా యస్య సః
 బహుళగ్రహణా ద్విశేషణస్య పరనిపాతః. కేవలపరిహాసరచనాలాలస ఇత్యర్థః హరి.
 కృష్ణః ఉరుజీవితాధీశాశావశాం ఉరు ర్మహతీ చ సా జీవితాధీశాశా ప్రాణేశాను
 రాగః తస్య వశా మధీనాం ప్రాణే శ్రీకృష్ణే అత్యంతానురక్తా మిత్యర్థః. తాం ప్రసిద్ధాం
 భీరుం స్త్రీయం రుక్మిణీ మిత్యర్థః అశ్రుతచరైః అశ్రుతపూర్వైః-భూతపూర్వేచరత్-
 ఉగ్రశబైః తీవ్రవచనైః కరినభాషణై రిత్యర్థః అకంపయత్ కంపయామాస అత్రోత్త

జీవేశపదం అనన్తం విహితం విలేపం ప్రాణేశ్వర యస్య తం తవ
 పాత్యై నోద్ధిష్ట మిర్హ్యం అనన్తయశుః సునిత హాసి-తవ్యస్య విత్తర్థం పుణ్య
 జనాగ్రగణ్యం పుణ్యజనా ధన జన రాజనాన్య లేసామగ్రగణ్యం అగ్ర గణనీయం
 ముగ్య మిర్హ్యం. రావణకుంభవర్ణయో రేవోశుకాంబు వన్య హాపత్వైవ జాతత్వాదితి
 భావ అగ్రత్ర ముషీకాంశ్రీసురాం కేహేదాన్త్ర మేమియ ఇతి పుణ్యవద
 ప్రాసుతాంబు లన్య చక్రచక్రం జన్మనాం నిర్మలం నిర్మలం అతియూ అతిసుకు
 మా దిర్ఘాయాశా నాగజాంబు లన్యం నిర్మలం నిర్మలం నిర్మలం నిర్మలం నిర్మలం
 చంద్రాయాశా నిర్మలం నిర్మలం నిర్మలం నిర్మలం నిర్మలం నిర్మలం నిర్మలం
 యస్యం సురేశ్వర శ్రీహరిః సురేశ్వర శ్రీహరిః సురేశ్వర శ్రీహరిః సురేశ్వర శ్రీహరిః
 శేషం అచేతనం సురేశ్వర శ్రీహరిః సురేశ్వర శ్రీహరిః సురేశ్వర శ్రీహరిః సురేశ్వర శ్రీహరిః
 ర్భిశో యస్య అ సురేశ్వర శ్రీహరిః సురేశ్వర శ్రీహరిః సురేశ్వర శ్రీహరిః సురేశ్వర శ్రీహరిః
 స్థా క్లిష్ట స్థా క్లిష్ట స్థా క్లిష్ట స్థా క్లిష్ట స్థా క్లిష్ట స్థా క్లిష్ట స్థా క్లిష్ట స్థా క్లిష్ట
 ర్భిశో ప్రమాప్తదంశనాజన్య సోమస్య రుక్మం ప్రామపాత్ర మిచ్ఛ- గరుప్యహావిష
 యం అధికాచురాగవిషయం గురో ర్భిష్టస్య స్పృహ అనురాగ తస్యవిషయ గోచరః
 త మితి చ- మదుషసర్పా వసరే మమేతి కిర్తిష్యే అన్యత్ర కిర్తిష్యే ఉపసర్పణం
 ఆగమనం తస్య అవసర స్థమయ స్థస్థిక్ త్వంప్రతి మమాగమ సమయే ఇత్యే
 కోర్థ మాంప్రతి త్వంప్రతి సమయే ఇత్యే త్వంప్రతి మత్స్యస్త మసేకయా
 కామూర్తిగా నిర్మలం తవ నిర్మలం నిర్మలం నిర్మలం నిర్మలం నిర్మలం నిర్మలం
 అంతఃకరం నిర్మలం నిర్మలం నిర్మలం నిర్మలం నిర్మలం నిర్మలం నిర్మలం
 తులసియహం నిర్మలం నిర్మలం నిర్మలం నిర్మలం నిర్మలం నిర్మలం నిర్మలం
 సౌందర్య మూలాహారో యస్యం మువన నిర్మలం నిర్మలం నిర్మలం నిర్మలం
 రహితం నిర్మలం నిర్మలం నిర్మలం నిర్మలం నిర్మలం నిర్మలం నిర్మలం
 భావః యద్వ్యం నిర్మలం నిర్మలం నిర్మలం నిర్మలం నిర్మలం నిర్మలం నిర్మలం
 అనంగం అ-వన వన్య స్వనైవైవ నిర్మలం నిర్మలం నిర్మలం నిర్మలం
 తుల్యం నిర్మలం విషమావిషమా గాస్తీతి గావ నిర్మలం నిర్మలం నిర్మలం నిర్మలం
 పత్వే మయాపి అనామణియం అచుల్లంస్యం నిర్మలం నిర్మలం నిర్మలం నిర్మలం
 అన్యత్ర నిర్మలం నిర్మలం నిర్మలం నిర్మలం నిర్మలం నిర్మలం నిర్మలం
 చక్రలై సో సుకుమారి ప్రభావః తస్యభ వన్తా తయా మయా లక్ష్మ్యపి అనాకృ
 మణియం ప్రాపు మనర్హం రాజవిక్రమచక్రేన సంపద్వర్తితే ఇతిభావ. మయ నిర్మితా
 సుహృద్భావం ధృతివిరోధం మామపి ద్విషన్తమిత్త్యగ్ని. నిర్మిత. అనుహృద్భావ.
 అనురాగ ప్రాణా హృతి అనుహృత్ తస్య గౌవ ప్రాణహరిత్వం యే తం స్వపా
 దస్థితోచనధంజనాల్లింగానామేవ స్వప్రాణాపహరారం సనిర్మితవా నితిభావః. అన్త
 ర్భతం పరిపూర్ణం నష్టంచ ధను ర్భేదనైపుణ్యం ధనుర్విద్యాకౌశలం యస్య తం- పరాసు

వీడనప్రవీణం పరేషాం శత్రుణా మనుషీడనే ప్రాణాపహారే ప్రవీణం సమర్థం
 శత్రురాజవిनाశక మిత్యర్థః అన్యత్ర పరాహం మృతాః తేషాం వీడనే ప్రవీణ
 మితి చ- పిప్లవేషణవత్ మృతమారకపవాయం నతు సజీవమారక తేభ్యో
 భీతత్వాదితిభావః యద్వా పరం కేవల మసవః ప్రాణా యేషా స్తే పరాసహో వ్యర్థ
 జీవా అశక్తా ఇత్యర్థః అశక్తానేవాయం వీడయతి నతు శక్తా బాధితుం శక్నోతీతి
 భావః. స్వస్య నిరపాయత్యాణాయ నిరపాయ మపాయరహితం యథాతథా త్యాణం
 రక్షణం తస్మై ఆశ్రయీకృత భూభృనంతరిం అచుస్పతజరాసంధాదిరాజాంతరం
 ఏతేన నాయ మసహాయః కిన్తు ప్రబలసహాయవేతి సిద్ధం - అన్యత్ర నివాసీకృత
 పర్వతమధ్యం క్వాపి పర్వతగుహాయాం నిలీచమిత్యర్థం విశేషతః. అతిశయేన మాగధ
 భావానువర్తనం మాగధభావః జరాసంధహృదయ మనువర్తతే ఇతి తథోక్తం-మాగ
 ధానాం భావః వై తాళిత్య మనువర్తమానమితి చ-అర్జునస్యాపి పార్థస్యాపి కార్త
 వీర్యార్జునస్యాపీతివా మాలిన్యసంపాదికాం కళంకసంపాదినిం అతఏవ అన్యాయం లోక
 విలక్షణం అన్యేయం రూపసంపత్తి రన్యాయైదగ్ధ్యధోరణీత్యాదౌ తథా ప్రయో
 గోపలంభాత్ - కీర్తిం యశః ఆర్జునస్తం సంపాదయంతం స్వకీయయశసా అర్జునస్యాపి
 కించిన్నూనత్వం జాతమితి తత్కిర్తేరప్యధికేయమస్య కీర్తిరితి భావః. వ్యతిరేకా
 లంకారః. అన్యాయేవేత్యత్ర అతిశయోక్తిభేదః-భేదకాతిశయోక్తి స్వాస్య తస్యైవా
 న్యత్వ వర్ణన మితి లక్షణాత్ అన్యత్ర అర్జునస్య శ్వేతస్యాపి వస్తునః నీలగుణవిరోధి
 శ్వేతవర్ణవతోఽపీత్యపేరర్థః మాలిన్యసంపాదికాం నైల్యాధాయినిం తద్గుణాలంకారః
 అతఏవ అన్యాయేవ దష్టాయేవ కీర్తిం అపకీర్తి మిత్యర్థం ఆర్జునస్త మితి ఆశ్రయాశ
 తేజసం ఆశ్రయాశో బృహదాభురుః 'ఆశ్రయాశో బృహదాభురుః కృశానుః పావనోఽ
 నలః' ఇత్యమరః తస్యేవ తేజః ప్రతాపో యస్య తిం ఆశ్రయం స్వాశ్రితజన మశ్నా
 తీతి ఆశ్రయాశః ఆశ్రితవీరకమిత్యర్థం. తేజో యస్య తం- ఆశ్రితానేవాస్య తేజో బాధతే
 నతు పరానితి భావః-యద్వా ఆశ్రితన శక్నోయం కృతఘ్న ఇతి భావః. నిజప్రతా
 పేన హేతునా పాకశాసనే ఇంద్రోఽపి అశక్తిం అసామర్థ్యం వ్యక్తికుర్వాణం ప్రకట
 యంతం ఇంద్రాదప్యధికప్రతాపమిత్యర్థః అన్యత్ర పాకశాసనే శిశుశిక్షణే 'హాతః
 పానోఽర్భునో డింభ' ఇత్యమరః. శిశుశిక్షణవిషయే ఏవాయం తేజస్వీ న తు తరుణ
 శిక్షణే ఇత్యర్థం. నిగీర్ణపరపక్ష రాజమణ్ణలతయా కబళితశత్రురాజసంఘత్వేన హేతునా
 అపహృతకృష్ణపక్షచంద్రబింబతయేతిచ దర్శ మమావాస్యా మనుకుర్వాణం అనుస
 రంత మిత్యుపమాలంకారః. అనేన శత్రుహంత్రీతి స్తుతిః-నీచోపమయా నిన్దాభివ్యక్తి
 రితి చ ధ్యేయమ్ బలాదేవ స్వశక్త్యా భాతీం భూమి మాకృమ్య స్వాయత్తీకృత్య
 భుంజానం పాలయంతం అనుభవన్తమితి వా - తత్ఫలభూతసస్యాదీనాం షష్ఠాంశస్య
 రాజభోగ్యత్వాదితి భావః-అన్యత్ర బలాత్ హరాత్ తదనిచ్ఛయైవేత్యర్థః. ఏతేన
 వాత్స్యాయనసూత్రోదృష్ట్యాపి అకామితస్త్రీసంగో దుష్ట ఇతి ఫలితమ్. తత్ప్రాప్తి

ధాతీంఉపమాతరమేవసకామనాపిశ్వహృపమాత్యాదయస్త్యాజ్యా' ఇతి వాత్స్యాయనమత మప్యుల్లంఘిత మితి భావః ఆకృమ్య భుంజానం తయాసహ రమమాణ మిత్యర్థః. పురుషర్షభం పురుషక్షేపం పురుషాకారవృషభమితి చ ద్విపాత్పశుమిత్యర్థః. అత్ర స్తుత్యా నిన్దాయా అభివ్యక్తేః వ్యాజస్తత్వలంకారః. అయం చ క్షేపజ్జవితః ఏవం శిశుపాలం ఎర్షయిత్వా అథ అనయైచ భంగ్యా స్వస్య దోషాః ప్రపజ్ఞయతి. దోషాకరకులసంభవం పాపిష్ఠవంశజాతం చన్ద్రవంశజాతం చ - అనప్రకృత్యాశ్రియం దుష్టస్వభావాశ్రితం మిథ్యాభూతమాయాశ్రియం చ - యద్వా ప్రకృత్యా ఆశ్రయః ప్రకృత్యాశ్రియః ప్రకృత్యా ఇతి కర్మణి షష్ఠీ అనన్ అవిద్యమాన ప్రకృత్యా శ్రియో యస్య తం జీవవత్ప్రకృతి మనాశ్రితవన్త మిత్యర్థః కస్తు ప్రకృతిరేదైన హృదయతితి భావఃకదాచిదపి పరాకృమావిషయం పరాక్రమస్య ప్రతాపస్య అవిషయం పరాక్రమరహిత మిత్యర్థం పరాంశత్రూణా మాక్రమ పరాక్రమ. పరకృతాక్రమణమిత్యర్థః తిన్యావిషయం మామాక్రమితుంపరాంశక్షువ స్థితిభావః బలివిరోధేన బలవ ద్విరోధేన సంకోచితాత్మప్రభావం ఉపసంహృతాత్మతేజసం కాలయవనాది యుద్ధసమయే ఇతి భావః. బలివిరోధేన బలిచక్రవ ర్విరోధేన సంకోచితాత్మప్రభావం వామనావతారే ఆత్మప్రభావస్య సంకోచితత్వాదితి భావః. భువి లోకే షరోత్కర్షం శత్రూత్కర్ష మవలోక్య దృష్ట్వా సంప్రతి విశేషతః అతిశయేన క్షమాం క్షాన్తిం భువం చ ఆశ్రియన్తం భజన్తం న్యాపేక్షయా శత్రుః ఉత్కృష్టేషు సత్సు తత్ర విక్రమితు మశక్తత్వాత్ క్షాన్త మిత్యేకో భావః. దుష్టరాజకృతభూ భార ముద్వీక్ష్య తదుద్దరణార్థం భూమావవతీర్ణమిత్యన్యోభావః అక్షమే అశక్తేవిషయే క్షమారహిం ౨. క్షమః అపితః తస్మిన్నితి చ శాసనకామం శిక్షాసక్తం అభద్రాసనయోగ్యం సింహాసనానన్తం యదుశాపాదితిభావ - అభద్రస్య అమంగళస్య ఆసనే క్షేపణే యోగ్య మర్హం అనిష్టనివారకమితి యావత్ - ఆసుగతిక్షేపణయోగితి ధాతు. అనతిదుర్లభ రూపం అతిదుర్లభం నభవతీ త్వనతిదుర్లభం లోకసాధారణమితి యావత్ రూపం యస్య తం అనతిసుందర మిత్యర్థః అన్యత్ర అనతియః నమస్కారమకుర్వాణాః తైర్దురభరూపం భక్తైకగమ్యం మమ రూపమితి భావః యద్వా అతిదుర్లభంయస్మా న్నవిద్యతే తదనతిదుర్లభం అత్యన్తదుర్లభమిత్యర్థం. రూపం యస్య తం బ్రహ్మ స్వరూపస్య అతిగంభీరత్వా దతిదుర్లభత్వం - తథా చ గురుశాస్త్రే వినాత్వన్తం గంభీరం బ్రహ్మవేత్తిక ఇతి విద్యార్ణవ్యశ్రీచరణాః - యద్వా 'యతో వాచో నివర్తనే అపాప్య మనసాసహేతి శ్మతే. మనసా వచసా చ బ్రహ్మపదం దుర్లభ మితి భావః. పరాసక్తహృదయయాపి హోఽన్యో వరః శిశుపాల ఇత్యర్థః పరమాత్మేతి చ తత్తాసక్తం హృదయం యస్యా స్తయా తథాపి దైవమనుగతయా దైవాధీనయా గ్రామాచ్ఛహి ర్వర్తమానం ౩వం భవానీ మనుగతయా పూజార్థమనుసృతయేతి చ - త్వయా లబ్ధం ప్రాప్తం దైవవశాదేవ ఆవయో

స్సంఘటనం న తు పున స్తవ మయి కామ ఇతి నిందా - మయి సక్తాయూతిపి
 తన దైవపూజార్థం బహిరాగమనసంభవాదావయో స్సంఘటన మమరూప
 మానీదితి వాస్తవార్థ అత్యున్నతబలస్య అమితబలశాలిః. కస్యచిషువర్తనేన
 అనుసంజేస హేతునా అవ్యత్ర అత్యున్నతస్య బోకోత్తరస్య బలస్య రామస్య అను
 వర్తకేనేతి చ - కాలం సమయం సయంతం గమయ సం భుజంగభోగం విటభోగః
 సర్వశరీరజ్ఞత్ర లోలః అసక్తః ఆత్మా మహో దేహశ్చ యస్య తం సర్వదా
 వాహినిశం సేవాపతిం అర్చయం పార్థం అనువర్తిమాన మనసరింతం స్వస్య దుర్బ
 లత్వా ద్ధర్మసహాయేన జనన్తమిత్యర్థః అవ్యత్ర అర్చయం శ్వేతం వాహినిశం
 సమద్రం ధీరోదమితి యానత్ అనువర్తిమానం త్రైత శియారమిత్యర్థః.
 అగణితరిపుభయశయా అమితశ్రేణుభయతయా సాంప్రత మధునా అపర మచ్యుమపి
 వాహినిశం సేవాపతిం శరణం రక్షకం యాచితవంతం ప్రార్థనంతం అర్చయహాయే
 సత్యసి రిపుభయస్యావహాకత్సేన అన్యసహాయమపేక్షమాణ మిత్యర్థః. అవ్యత్ర అగ
 ణితరిపుభయతయా రిపుభయో యేన ని గణితః. సః అగణితరిపుభయః శృణోక్తరిపు
 రిత్యర్థః. తస్య భావ సత్తా తయా సాంప్రత మపర మన్యం వాహినిశం అవశాబ్ధిం
 శరణం గృహం యాచితవంతం ద్వారకాయా స్సముద్రే నిర్మితత్వాదితి భావః అజాత
 రూపసంపన్నం సువర్ణసంప్రదహితం 'చామికరం జాతరూపం మహారజతకాంచన'
 ఇత్యమరః అన్యత్ర అజాత మభూత మపూర్వ మితియావత్ - రూపం సౌందర్యం
 తేన సంపన్నం సమృద్ధం - హరి ర్విష్ణు రింద్రశ్చై తస్య పూజాయా అర్చాయాః
 నివారణేన నిరోధేన గోత్రం వంశం గోత్రం పరవ్రతశ్చ తస్య ఉత్పాటనేన ఉమ్మాల
 నేన గోత్రం కులై నామ్ని చ- స్యా ద్గోత్రస్తు ధరణీధర ఇత్యవయ్యం- కువలయాపీడ
 నాశనేన కువలయస్య భూమండలస్య ఆపేడః శేఖరం షోణీభూషణాయితం కశ్చిత్పురు
 షోత్తమం. తిన్నాశ నేనగణగాశనేనేతిచ-సంధేయకశిటత. ధేయవాహితాచ్చ కి త్ స్వలా
 భేన ధవసంపాననేన ఆదాశంబుషణంసోఽపి ధేయవాహ్యశ్చై త్కిము న క్తవ్యమిత్యర్థ
 అన్యత్ర సద్ధేకాసురా చ్చకటాసురాత్ స్వలాభేన ఆత్మలాభేన హన్తుం మాగతో
 ధేయకశకాసు రాహత్యాస్వసంరక్షణేనేత్యర్థః పరసదృగ్భగ్యతియా చ పరాంగనా
 సంగత్యా ఉత్కృష్టవిద్యత్యేవ్యత్వేన చ అతిరీకతిం ఆత్మలయశసం అధికీర్తిం చ
 అసంగలేశం సంగ స్సంగమః తస్య లేశోఽపి యస్య న విద్యతే స అసంగలేశ తం
 సంగమాక్షమమిత్యర్థం. అన్యత్ర యత్ర కత్రాపి విషయే లేశతోఽపి సంగరహితం
 మాయానభిభూతత్వాదిభావః-

4.

శ్లో॥ వృణు రాజసు తే తూర్వ మధునా వరమిప్పితమ్

రాభైషి-చ్ఛిద్యతే తేన పరలోకార్హితా న తే

రాజసుతే రాజపుత్రి అధునా తూర్ణం ద్రుతం ఈప్సిత మిష్టం వరం
 రాభైషిః భీతిం మాగాః తేన పునరర్థాంతరపరిణయేన

తే పరలోకార్హతా పరలోకయోగ్యతా నచిద్యతే ననశ్యతి ధర్మవ్యతిక్రమా
 నాస్తీత్యర్థం. వరదోషకర్మకే పునర్వివాహాభ్యనుజ్ఞానాదిభావః తథా చ స్మృతిచన్ద్రి
 కాయాం కాత్యాయనః - 'స తు యదన్యజాతీయః. పతితః క్షీబ వన వా వికర్మణ
 స్సగోత్రోవా దాసో దీప్లామయోఽపి వా ఊఢాపి యేనా సాన్యస్మై సప్రాచరణభూ
 షణా' ఇతి తథాపరాశరోఽపి - 'నష్టేమృతే ప్రవ్రజితేజ్జేచ పృతేఽపశౌసంచన్వా
 పత్సు నారీశాం పతిరన్యో విధీయతే ఇతి ప్రకృతే తు అసంగచేతమిత్యనేన క్షీబత్వం
 గోత్రోత్పాటనాదిభి ర్వికర్మకర్మత్వం చోపాకరకులసంభవ మిత్యనేన పతితత్వం అభ
 ద్రాసనయోగ్య మిత్యనేన దాతృత్వం లక్షత్వకృత్యాశ్రయమిత్యనేన దీప్లామయత్వం
 అసతి దప్తా రోఽర్హతాపి చేత్యర్థః ప్రృతిరేచా ప్రకృంసంచసూచేఽఽప్రధానే మూల
 కారణే ఇత్యభిధానాత్ పంచమాతమయే దేహేఽపి లక్షణయా ప్రకృతేభ్యో వర్తతే
 తమాశ్రయతీతి తథోక్త మిత్యర్థప్రతిపే ఏవం బహుదోషబహుమితత్వా దహం
 త్వయా త్యాజ్య ఏవేతిభావః - వ్యంగ్యాప్తి - హేరాజసుతే అసునా తూర్ణ
 మీప్సితం వరం కామం పూష యాచస్యేత్యర్థః మాభైషీః తేనైవ యాచనేన
 పరలోకార్హతా పరలోక ఉత్పృష్టజః పరిమాత్మా ఇత్యర్థః అహ
 మితి యావత్ - తస్య అర్హతా ప్రియత్వం నచిద్యతే వరం యాచమానాయామపి
 త్వయి న మమ అమరో జాయతే కల్పవృక్షవదజలవరిప్రదత్వాత్ - తతః అఖండితం
 పతివల్లభ్యం భవతీతి భావః యద్వా పరలోకార్హతా పరమపద
 ప్రాప్తియోగ్యతా నచిద్యతే భగవన్తం మామాసాద్య పరమపదాతిక్తవరిప్రార్థనే
 పరమపదప్రాప్తి ర్మన్యాదితి త్వం మాభైషీః ము దృశానురక్తత్వా త్తవ తదపి
 సులభమేవేతి భావః -

5

X|| ఏవమశ్రుతపూర్వవిప్రియాభాసభాషిణి వాసుదేవే అశనిహతా లతేవ
 మృగీవ దవదహనపరితా సీతేన దశవదనకరగతా అహలేవ దృష్టా
 పరాధగౌతమకాతరా శకుంతలేవ దుర్వాపక్రోధవిషయీకృతా నిస్సంజ్ఞా
 వసుంధరాయా మపతత్ -

ఏవమితి|| ఏవ ముక్తరీత్యా వాసుదేవే శ్రీకృష్ణే అశ్రుతపూర్వవిప్రియాభాసభాషిణి
 పూర్వం శ్రుతాః శ్రుతపూర్వాః న శ్రుతపూర్వాః అశ్రుతిపూర్వాః పూర్వం యదా
 కదాపి అశ్రుతా ఇత్యర్థ - విప్రియత్వేన ఆభాసన్త ఇతి విప్రియాభాసాః ఆపాతతోఽ
 ప్రియా ఇత్యర్థః. వాస్తవార్థస్యాన్యస్య ప్రతియమానత్వాదితి భావః అశ్రుతపూర్వా
 విప్రియాభాసాః భావతే వదతీతి అశ్రుతపూర్వవిప్రియాభాసభాషి తస్మిన్ తథోక్తే
 సతి అశనిహతా వజ్రీకృతా లతా వల్లరీవ దవదహనపరితా దావాగ్నివ్యాప్తా మృగీ
 హరిణీవ దశవదనకరగతా రావణమాన్తగతా సీతా జానకీవ దృష్టాపరాధగౌతమకా
 తరా దృష్టా అపరాధః వృధిచారరూపః యేన తస్మాత్ గౌతమాత్ ఋషేః కాతరా
 భీతా అహల్యా గౌతమపత్నీవ దుర్వాసకోధవిషయీకృతా దూరారసస్య

ఋషేః క్రోధస్య కోపస్య విషయీకృతా గోచరీభూతా శకుంతలా సుష్యంతపత్నీవ
నిస్సౌజ్ఞా చేతనరహితాసతి మాలోపమాలంకారః వసుంధరాయాం భవి అపతత్
పసాత- ముమూర్ఛేత్యర్థః రుక్మిణీతి కర్తృపదస్య శేషః 6

శ్లో॥ అసామాన్యగుణా సేయం యదృచ్ఛాశబ్దసంతతిః

నక్రియాయై నసంజ్ఞాయై సుదృశో విష్మయాయ తత్

అసామాన్యేతి॥ అసామాన్యగుణా అసామాన్యః అసాధారణః గుణః శ్లేషాదయో
యస్యా సా తథోక్తా సేయం భగవదుచ్ఛారితా యదృచ్ఛాశబ్దసంతతి. యదృచ్ఛా
శబ్దః స్వేచ్ఛాప్రియుక్తా. అయి బాలే ఇతి గద్యస్థా శ్శబ్దః తేషాం సంతతి స్సమూ
హః సుదృశో రుక్మిణ్యాః క్రియాయై వ్యాపారాయ న నజాతా సంజ్ఞాయై చేతనా
యైచనజాతా తత్ తాదృశసరసవాక్యానా మేవంవిధరుక్మిణీమూర్ఛాపేతుత్వం
విష్మయాయ ఆశ్చర్యాయ భవతీతిశేషః వ్యంగ్యార్థస్థు అసామాన్యగుణా సామాన్యం
జాతిః గోత్వాదిగుణ శౌక్ల్యాది. నవిద్యతే సామాన్యగుణౌ యేషాస్తే తథోక్తాః జాతిం
గుణం వా ప్రవృత్తినిమిత్తకృత్యాప్రవృత్తా ఇత్యర్థః సేయం యదృచ్ఛా శబ్దసంతతిః
యదృచ్ఛాశబ్దః ఇచ్ఛాపరికల్పితః డిత్తాదయః తేషాం సంతతిః క్రియాయై వచనాది
రూపాయై సంజ్ఞాయై నామేవచనాభూత్- తత్ ఇవం సుదృశో విదుషః విష్మయాయ
భవతి అసామాన్యగుణానాం డిత్తాదీనాం శబ్దానాం ఆక్రియత్వ ముచితమేవ-
తేషు ప్రవృత్తినిమిత్తభూతక్రియాయా అప్యభావాత్ సంజ్ఞాయా అప్యభావస్తు
విచిత్ర. తేషాం సంజ్ఞాయా ఏవ ప్రవృత్తినిమిత్తత్వాత్ ఇత్యర్థ. అతఏవ భావ్యం
'చతుష్టయీశబ్దానాం ప్రవృత్తిరితి- జాతిం గుణం క్రియాం సంజ్ఞాం చ ప్రవృత్తి
నిమిత్తకృత్య చతుర్విధాశ్శబ్దః ప్రవర్తన్తే యథా గౌరవ్యః పురుషః' అత్ర గోత్వాది
జాతి. ప్రవృత్తినిమిత్తం నీలః వీరః అత్ర నైల్యాదిగుణః- పాచకో వక్తా గన్తా అణి
పచనాదిక్రియా- డిత్తో డపిత్తః అత్ర సంజ్ఞా- కస్యచిన్నామసీ అమూ ఏవంస్థితే
ప్రకృతే సామాన్యగుణక్రియాసంజ్ఞారూపచతుర్విధప్రవృత్తినిమిత్తాభావా ఇమే శబ్దా
ఇత్యుక్తి ర్విరుద్ధా- తథావిధశబ్దానామేవాసంభవాదితి భావః 7

శ్లో॥ తాపో భవ న్మురజితః కృతవిప్రియస్య

స్విన్నాఖిలావయవయా ప్రియయా బభూవే

జాతో హరి ర్దళితహృద్దయితాపరాధా

తస్యా హృది ప్రవహతిస్మ తదాన్రధారా.

తాపఇతి॥ కృతవిప్రియస్య కృతాపకారస్య మురజితః కృష్ణస్య తాపః పశ్చాత్తాపః
సంతాపశ్చ అభవత్ ప్రియయా రుక్మిణ్యా స్విన్నాఖిలావయవయా సస్వేదసర్వాం
గయూ బభూవే భావే లిట్- హరి. దయితాపరాధాత్ ప్రియాయా అపకారాద్దేతోః
దళితహృత్ శకలితహృదయః విహరితవక్షశ్చ జాతః ఆసీత్ తదా తస్యాః రుక్మిణ్యాః
హృది వక్షసి హృదయే చ - అనదారా అశ్రుసంపాతః రక్తప్రవాహశ్చ 'అశ్రు

శోణితయో రస్ర మితి భాస్కరః. ప్రవహతిస్మ ప్రససారి. అత్ర పూర్వోత్తరార్థయో రసంగత్యలంకారద్వయం 'విరుద్ధం భిన్న దేశత్వంకార్యహేతో' రసంగతి రతిలక్షణాత్. యస్య తాప స్తస్యైవ స్వేదోద్గమ ఉచితః. - తథా యస్య హృద్విదారితం తస్య హృద్యేవ అస్రధారోచితేషు ప్రకృతే తద్వైషరీత్యాత్ అయంచాంకారః శ్లేష మూలః.

9

గ॥ అథ భగవానపి శతధాశకలీతహృదయ పర్యంకతోఽవతీర్య పరిహాస కౌశలానభిజ్ఞాం ప్రాణప్రియా మి త్సంగసంగినీ మాధాయ మధుమధు రయా గిరా సమాశ్వాసయన్ మాహుర్ముచు రాలింగ్య గండస్థల మచుంబత్ అవాదీచ్ఛ

అథేతి॥ అథ ప్రియామూర్ఛానస్తరం భగవానపి పరమేశ్వరోఽవతీర్యః శతధా బహుధా శకలితం భిన్నం హృదయం చిత్తం యస్య సః సహి భగవతః ప్రాకృత పురుషవత్ ప్రియావియోగాదిదుఃఖసంబంధ ఉచితః ఇతి భావః. లీలానూనుషత్వాదితి విరోధపరిహారః. అతఏవ విరోధాభాసాలంకార పర్యంకత శ్శయ్యాతలా దవతీర్య అవరుహ్య పరిహాసకౌశలానభిజ్ఞాం పరిహాసనైపుణ్య మజానానాం కృష్ణో మామేవం పరిహాసతి నతు వస్తుత ఇయముక్తి రిత్యజానానా మిత్యర్థః ప్రాణప్రియాం ప్రాణే భ్యోఽతిగరియసీం రుక్మిణీ మిత్యర్థః ఉత్సంగసంగినీం సకగితా మాధాయ కృత్వా మధుమధురయా మద్యవత్ తే ప్రవద్వా స్వాదునా గిరా వచసా సమాశ్వా సయన్ సమ్యగాశ్వాస్య ముహుర్ముచుః అలిశయేన చలిన్య ఉపగూహ్య గండస్థలం తదీయగండభాగ మచుంబత్ చుచుంబ చుచి వర్తమానయోగే అవాదీచ్ఛ తాం పృథ్వువాచ చ.

10

అవ. వచసప్రక్రియా యిచ్ఛయ త్యేకేన శ్లోకే ప్రాణేత్యేన.

శ్లో ప్రాణాదపి ప్రియతమాం తపసాస్వలభ్యాం

పాతివ్రతీమివ శరీరవతీమపి త్వామ్

ఆర్తాం విధాయ కురీరీమివ సా గసో మే

శియో విధేహి కుచభూధరపాతనేన

ప్రాణేతి॥ ప్రాణాదపి ప్రాణేభ్యోఽపి ప్రియతమా మతిప్రియాం ప్రాణానేవ భేదయితుం యః కశ్చిదపి నోత్సహతే ప్రియత్వా త్కిం పునః తతోఽపి ప్రియతమాం ప్రియసీ మితి భావః వస్తుతస్య స్వశక్తిభూతాయా. లక్ష్మ్యో సాన్నిభిన్న త్వేన స్వాత్మభూతత్వా త్ప్రియతమత్వం యుక్తమేవేతి బాధ్యమ్ తపసాః అలభ్యాం లబ్ధ మశక్యాం నతు సులభామితిభావ - మామకాన నైజన్మసంచితసుకృతపరిపాకభూతైవ త్వమితి కృత్యా రితవస్తునః ప్రియత్వేన అతిప్రియైవ భవసీతి నిష్కృష్టార్థః వస్తుతస్య తపసాపి బ్రహ్మ దిభి రలభ్యాం లక్ష్మీకటాక్షలిప్సయా బ్రహ్మదయోఽధునాపి తప కుర్వంతీతి భావ. ఏతేన నిరతిశయసౌందర్యం వ్యజ్యతే శరీరవతీం మూర్తాం పాతివ్రతీం పాతివ్రత్యమివ

సితా మిత్యుత్పేక్షా వతేన మననాపి వత్సరకాముకత్వాభావా తౌశీల్యం
వ్యక్తం ఏవంభూతామపి త్వాం కురీమివ కురరః ఉత్తోశ్చ తస్య స్త్రీ కురరీ
తామివ ఉత్తోశ్చ కురరా సమా ఇత్యమర (అంద్రే వెన్నడపులుగు అనుపక్షి)
ఆరాం వీశితాం ఖన్నా మిత్యర్థః విధాయ కృత్వా అతఏవ సాగసః సాపరాధస్య
మే మను కుచభూధరపాతనేన కుచఏవ భూధరం వర్వత తస్మాత్ పాతనేన పర్వత
ఇవ కుచః కుచపర్వతః తత్ర పాతనేనతి చ-శిటాం దండం విదేహి కురు శిక్షయే
త్యర్థ యథా నాపరాధం జనం రాజా వర్వతా త్పాతయతి తద్వదితి భావః
సురతార్థం మాం వక్షసి పాతయే త్యన్యోభావ అత్య కుచభూధరపాతనరూపశిక్షో
పదేశవ్యాజేన స్వేప్తనాధనా త్వర్యాయోక్తభేదః 'పర్యాయోక్తం తదవ్యాహు
ర్యద్వ్యాజేనేప్తనాధన మితి లక్షణాత్ -

10

శ్లో॥ ఏవ మాశ్వాసితా తేన ప్రసన్నవదనాంబుజా

మత్వా శ్లిష్టచస్తత్వ మధోవాచ విదర్భజా

ఏవమితి॥ ఏవం తేన కృష్ణేన ఆశ్వాసితా అనునీతా అతఏవ ప్రసన్నవదనాంబుజా
ప్రసన్నముఖకమలా విదర్భజా రుక్మిణీ శ్లిష్టచస్తత్వం శ్రీకృష్ణసంబంధి శ్లిష్టవాక్య
యాధార్థ్యం మత్వా అధ తతః ఉవాచ కృష్ణం ప్రత్యువాచ -

11

శ్లో॥ నిగూఢపదవిన్యాస శ్చక్రిణ స్తవ సాంప్రతమ్

అజిహ్మాగత్యానుకథం జ్ఞేయ సోమం మయా పునః

నిగూఢేతి॥ చక్రిణః కృష్ణస్య సర్వస్వస్యేత్సర్గః సర్వస్వేతి చ - తవ నిగూఢపద
విన్యాసః నిగూఢానాం లక్షణయా నిగూఢార్థానాం పదానాం శబ్దానాం
విన్యాసః రచనా నిగూఢానాం పదానాం చరిణానాం విన్యాసః విశ్వస
నం చ సాంప్రతం యక్తం సర్వజ్ఞస్య తవ శ్లిష్టపదప్రయోగ ఉచిత
ఇత్యేకో భావః సర్వస్య గూఢపాత్త్వం సహజ మిత్యన్యో భావః మయా పునః
మయా తు సోమయం తావకపదవిన్యాస అజిహ్మాగత్యా ఋజుబుద్ధ్యా కథం ను
కథం వా జ్ఞేయః జ్ఞాతుం శక్యః - యద్వా అజిహ్మాగత్యా మయేతి విశేషణవిశేష్య
భావః సజహ్మ అజహ్మ గతిః జ్ఞానం బుద్ధి రితి యావత్ - యస్యా స్తయేతి సమాసః
అన్యత్ర అజిహ్మాగత్యా అభుజంగ్యా జహ్మ కుటిలా గతి ర్గమనం యస్యా స్సా
జిహ్మాగతిః సర్వాంగనా - 'జిహ్మాగ. పవనాశన' ఇతి సర్వస్య జిహ్మాగత్వ మమరేణో
క్తత్వాత్ సా న భవతీ త్యజిహ్మాగతిః తయేతి సమాసః మయా సోమయం గూఢ
చరణవిన్యాసః కథం జ్ఞేయః సకథమపీత్యర్థః 'భుజంగ ఏవ జానీతే భుజంగచరణ
క్రమ' మితి న్యాయా దితి భావః.

12

అన. శ్లిష్టచస్తత్వం మత్సేతి యదుక్తం తదేవ వైదర్భ్యక్త్యా విశదయతి కవిః
పురుషేతిశోకేన -

శ్లో॥ పురుషాధమతాం చైద్యే త్వయి సర్వాతిశాయితామ్

మత్వా తవ గిరాం తత్త్వ మాప్తా సప్రతి నిర్వృతిః

పురుషేతి॥ చైద్యే పురుషాధమతాం శిశువా లే నిచపురుషత్వం త్వయి సర్వాతిశాయితాం పురుషోత్తమత్వం ఏతద్వయాత్మకం తవ గిరాం వాచాం తత్త్వం మత్వా జ్ఞాత్వా సంప్రతి అధునా నిర్వృతి సుఖ మాప్తా ప్రాప్తా మయేతి శేషః అత్ర ఆప్తా సంప్రతి నిర్వృతిమితి ద్వితీయాంతపర ఉచితః సమాన కర్తృకత్వ లాభాత్ - నిర్వృతిం సుఖ మాప్తా ప్రాప్తా భవామీతి శేష. అస్మితివా - 13

శ్లో॥ ప్రాంతే య దవద స్వస్య పరప్రేమానపాయకృత్

యాచస్య వరమిత్తేత దాశాస్య మధునా మమ

ప్రాంతే ఇతి॥ ప్రాంతే ఉపాంతే స్వస్య మమ పరప్రేమానపాయకృత్ పరప్రేమః ఉత్పానురాగస్య అనపాయకృత్ దార్ద్రాపాదకం పరం యాచస్వేతి యత వాక్య మిత్యర్థః అవద. ఉక్తవానసి పృథ్వీ రాజసుతే తూర్ణమితి శ్లోకేతి భావః ఏతద్వర మధునా మమ ఆశాస్యం ప్రార్థ్యం పరం యాచామీత్యర్థః 14

గ॥ ఏవ మభిహితవత్త్వాం ప్రియాయాం-

ఏవమితి॥ ఏవం ప్రియాయాం రుక్మిణ్యా మభిహితవత్త్వాం ఉక్తవత్త్వాం సత్త్వాం-

శ్లో॥ స దిష్టాయోగశంకాయాం విదర్భభువి మాధవ.

తదయోగభయా త్సద్య స్సకుశం కామ మార్జయత్.

సదిష్టేతి॥ విదర్భభువి రుక్మిణ్యాం విదర్భా ద్భవతీతి విదర్భభూ. తన్వామితి విగ్రహః- సదిష్టాయోగశంకాయాం సతీ సంధనస్తే ఇష్టా యోగశంకా ప్రియవిరహశంకా యస్యా స్తస్యా తథోక్తాయాం సత్త్వాం ప్రియవిరహ మాశంక్య నిరంతరపతివాల్లభ్య సిద్ధయే పరం యాచమానాయాం సత్త్వామిత్యర్థ. మాధవః కృష్ణః తదయోగ భయాత్ తన్వాః రుక్మిణ్యాః విరహభయాత్ రుక్మిణీసంబంధి స్వప్రాణేశవిరహభయం పర్యాలోచ్యేత్యర్థః ల్లబ్ధిం పేష ఇచ్చమి-సద్య. కుశంకాం కుత్సితశంకా మమార్జయత్ న్యవారయత్ - మనో వినోదార్థం పరిహసితాసి- వస్తుతః ప్రాణాదపి గరియస్యా స్తవ వరదాన మనురాగదార్ద్రాపాదకమితి కోఽయం వ్యామోహ ఇతి సమాదధే ఇత్యర్థః యద్వా-తదయోగభయాత్ స్వస్య రుక్మిణీవిరహభయాదిత్యర్థః త్వయాసహ మమా వియోగోఽస్థ ఇతి రుక్మిణ్యాం పరం యాచితవత్త్వాం కృష్ణ స్తద్వరం దదౌ- కృతః తేనైవ వరదానేన రుక్మిణ్యాసహ స్వస్య అవియోగో భవతీతి మత్సేతి భావ. ఏతేన ఉభయోరపి పరస్పరవియోగాసహిష్టుత్వం వ్యక్తం అత్ర) రుక్మిణీవరచందనవ్యాజేన కృష్ణ స్వహితమేవ నాధితవానితి సర్వాయోక్త ములంకారః వ్యంగ్యార్థస్తు-విదర్భభువి దర్భశూన్యభూవా సదిష్టాయోగశంకాయాం సత శ్చేష్టస్య ఇష్టస్య యాగస్య అయోగః అసంభవ. తస్య శంకాయాం సంభవే సత్త్వాం యాగ స్సంభవే నైవే శంకాయా ముత్పన్నాయామిత్యర్థ. మాధవః తదయోగభయాత్ యాగాసంభవః

మత్స్యేత్యర్థః సద్యః తదైవ కామం పర్యాప్తం కుశం దర్శజాతివిశేష మార్జయత్ సంపాదితవాక్ - 15

శ్లో॥ ప్రత్యేక మభవత్ తానాం తతో దశదశాత్మజాః

జాతా స్తత్పుత్రపౌత్రాస్తు సంఖ్యావంతోఽమితా అపి

ప్రత్యేకమితి॥ తతః తానాం స్త్రీణాం ప్రత్యేకం దశదశ ఆత్మజాః పుత్రాః, అభవత్ వీరైశ్చ కృష్ణమహిషీ దశదశ పుత్రాః జనయామానేశ్చర్థః. తత్పుత్రపౌత్రాస్తు తేషాం పుత్రాః పౌత్రాశ్చ అమితా అసంఖ్యాయా అపి సంఖ్యావంతః సంఖ్యాశాలినః జాతాః బభూవుః- ఇతి విరోధః సంఖ్యాని నః ంఽతా ఇతి పరిహారః శ్రీకృష్ణపుత్ర పౌత్రాదిభి రిదం జగదాపూరితమితి భావః- 16

శ్లో॥ ప్రద్యుమ్ననామాఽన్యథ రుక్మవత్యాః కరగ్రహం రుక్మీభువ స్స తేన

స భూరికాంతుకలితః కథన్ను న చిత్తజ్ఞాంతి ముపైతు తేన

ప్రద్యుమ్నేతి॥ అథ ప్రద్యుమ్ననామా ప్రద్యుమ్నాఖ్యః స రుక్మిణీసుత ఇత్యర్థః. సోఽపి అపినా రతిహితోఽపేత్యర్థః- రుక్మీభువః రుక్మీ రుక్మిణీసోదరః తస్మాద్భవతీతి రుక్మీభూః తస్యాః రుక్మిణ స్సుతాయా ఇత్యర్థః రుక్మవత్యాః రుక్మవతీతి తస్యా నామ కరగ్రహం పాణిషీఽనం తేనే చకార- రుక్మవతీ ముపయేమే ఇత్యర్థః భూరి కాంతుకలితః అతికామానక్తః స ప్రద్యుమ్నః తేన అతికామేన హేతూనా చిత్తజ భ్రాన్తిం మన్మథభ్రామం మదనవృథా మిత్యర్థః- కథన్ను కథంవా నోపైతు నగచ్ఛతు పాగ్నుయాదేవేత్యర్థః కామవస్తమేవ మర్మథో బాధతే న తు నిష్కామమితిభావః. అత్రచిత్తజభ్రాన్తత్వాదేవాన్య బహుస్త్రీకాంతుకలితాః పక్తవ్యే తద్వైపరీత్యకథనాత్ చపలాతిశయోక్తి రలంకారి మృధావతారస్య ప్రద్యుమ్నస్యాపి మన్మథభ్రాన్తి రాసీ దిత్యసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తి రలంకారః. తేన చకిముతాన్యేషామితి అర్థాపత్తి ర్వివక్ష్యతే- వ్యంగ్యార్థస్య- ప్రకృప్తం ద్యుమ్నం యస్య స ప్రద్యుమ్నః- ప్రకృప్తధన ఇత్యర్థః- తస్మామాపి రుక్మిణౌ ధనికా ద్భవతీతి రుక్మీభూః తస్యా. రుక్మ వత్యాః ధనవత్యా కరగ్రహం తేనే ధనాపేక్షయేత భావః నను స్వతో ధనిక స్యాస్య కుతి. య స్తదాశేత్యత ఆహ- స ఇతి- భూరికాంతుకలితః ధనకాంతుశాలీ నః తేన ధనకామేన చిత్తజభ్రాంతిం చిత్తజాం భ్రాన్తిం కథం ను నోపైతు ప్రాయో ధనవతామేవ ధనే తృప్తా గరియసి పశ్య కోటిద్వయాసక్తం లతాయ ప్రవణం ధను రితిన్యాయా ధనికస్యైవ ధనే అత్యాశయా అతిభ్రాన్తి రితి భావః -

శ్లో॥ అనిరుద్ధః- భవత్తస్యా మనిరుద్ధపరాక్రమః

రోచనా రోచనాయాస్య జాతా పౌత్రీ తు రుక్మిణః

అనిరుద్ధ ఇతి॥ తస్యాం రుక్మవత్యాం ప్రద్యుమ్నా దితి శేషః అనిరుద్ధ పరాక్రమః అప్రతిహతప్రతాప అనిరుద్ధః తస్మామా కశ్చన అభవత్ బభూవ అత్ర అనిరుద్ధ పరాక్రమ ఇత్యనేన అనిరుద్ధపదస్య నిరుక్తిత్వా నిరుక్త్యలంకారః. పరాక్రమ

విషయే అనిరుద్ధత్వా దనిరుద్ధ ఇతి తచ్చబ్ధార్థః ఏతావతా వాసుదేవప్రద్యుమ్నాని రుద్ధసంకర్షణాఖ్యసూహచతుష్టయావిర్భావః ప్రకటితః 'రాహణేయం బలో రామ సంకర్షణ ఇతి ద్విజః అవదద్వాసుదేవోఽసౌ కృష్ణ ఇత్యసి నద్దజమ్' ఇతి ప్రథమ విలాసే ఏవ రామకృష్ణయో సంకర్షణవాసుదేవాభిఃత్వ స్యోక్త్యాత్ అస్య అనిరుద్ధస్య రోచనాయ నన్దనార్దం తు రుక్మిణ పౌత్రీ పుత్రపుత్రీ రోచనా తస్యా నామేదం జాతా అభూత్ - అత్రాపి అనిరుద్ధం రోచయతీతి రోచనా ఇతి పుష్పత్తే ర్వ్యజ్ఞమాన త్వా నిరుద్ధకలంకారస్య ధ్వనిః -

18

గ|| అధానిరుద్ధవివాహమహోత్సవాలోకనాయ వైరార్భ్య సమం రామ కేశవా భోజకటకం నామ రుక్మిణో నగర మగమతామ్

అథేతి|| అథ తతః అనిరుద్ధవివాహమహోత్సవస్య అవలోకనాయ దర్శనార్థం వైరార్భ్య రుక్మిణ్యాసహ రామకేశవా భోజకటకం నామ భోజకటక మితి ప్రసిద్ధం రుక్మిణః నగరం పతన మగమతాం యయతు.

19

గ|| తత్ర చ కరగ్రహమహామహే సమాప్తి మాప్తవతి||

తత్రేతి|| తత్ర చ తస్మిన్ కరగ్రహమహామహే వివాహమహోత్సవే సమాప్తి సంపూర్తి మాప్తవతి ప్రాప్తే సతి సమాప్తేనతీత్యర్థః తత్ర భోజకటకే ఇతి వా-

శ్లో|| జయరామ మనక్షజ మితి కాళింగచోదనాత్

అత్యై ర్భిష్కసుతోఽదీవ్య తృతాంత స్తస్య చాసుభిః

జయేతి|| అనక్షజం అక్షభోఽత్ర లక్షణయా అత్రాంగవతి మ్యాతే వర్తతే-అక్ష క్షీడానభిజ్ఞ మిత్కర్థః 'అధాక్ష మింద్రియే నా ద్యూతాంగే ఇత్యమరః యద్వా 'ద్యూతేఽక్షే శారిఫలకే వ్యాకర్ష ఇత్యమరాత్ అక్షిశబ్దః ఆక్షరం లక్షయన్ తేన ద్యూతం బోధయతీతి లక్షణలక్షణా బోధ్యా అథవా అత్రాచ్యేవాయం న జానాతి కిముతి తత్రీ-డన మితివివక్షయా అత్రానభిజ్ఞ మిత్యేవార్థో వాచ్యః న విద్యస్తే అత్రాణి ఇంద్రియాణి యత్ర తదనక్షం బ్రహ్మ తజ్ఞానాతీతి అనక్షజ మితి వాస్తవార్థః ప్రతీయతే-రామం బలం జయ పరిభూతం కురు ఇత్యేవంరూపాత్ కాళింగచో దనాత్ కాళింగస్య కళింగదేశాధిపతేః తద్రాజోఽర్థ-చోదనాత్ పేరణాత్ హేతోః భిష్కసుతః రుక్మీ అత్యై ద్యూతాంగై అదీవ్యత్ క్షీతివా-తస్య రుక్మిణః అసుభిః ప్రాణైః పృతాస్తః యమశ్చ అదీవ్యత్ అత్ర ఏకకియాన్వయా త్సుల్య యోగితాలంకారః-

20

శ్లో|| జయోఽభవ త్పురా రామదాసస్యాప్యతతః కపే.

రామస్యైవ తదా హంత తతో జాత. పరాజయః

జయఇతి|| పురా పూర్వకాలే త్రేతాయుగే ఇత్యర్థః రామదాసస్య శ్రీరామ భ్రత్యస్య కపే ర్హనుమాతోఽసి అక్షతః రావణపుత్రా దక్షనామకా దసురాత్ ద్యూతాంగాదితి చ- జయ విజయః అథవత్ తదా రామస్యైవ బలభద్రస్యైవ

శ్రీరామస్యైవేతి చ-తతో-తూ త్వరాజయః పరాశవ. జాత. అభవత్-హంతే
త్యాశ్చర్యే-విరోధాభాసాలంకారః యుద్ధే హనూమా నతూసురం జిగాయ ద్యూతే
తు బలరామో రుక్మిణా జిత ఇతి ముఖ్యార్థః - 21

గ|| తతః పున రిధిగతవిజయ మపి గతవిజయం బలదేవం కాళింగేన సహ
కృత్ పునర్గోపాలానా మక్షకౌశలమితి రుక్మిణి పరిహసతి రామ స్సరోష
ముద్యమ్య పరిఘం కాళింగ మాదాయ భగ్నదంతం రుక్మిణ మపి
శమనభవన మనయత్ -

తతఇతి|| బలరామ స్వాపజయప్రాప్త్యనంతరం పున ర్భూయ. అధిగతవిజయ మపి
ప్రాప్తజయమపి అక్షక్రిడాయాం రుక్మిణం జితవన్తు శుషీత్కర్థ. గతవిజయం
విగతజయమితి విరోధః-అక్షగతార్థమితి పరిహారః అత ఏవ విరోధాభాసాలంకారః-
తదానీ న్నత్ర అర్జునాన్నిధ్యం నా నీతి భావః- యద్వా - ఇత. ప్రాగ్గతవిజయ మపి
ఇదానిం పున రిధి, తపజ మ మి కా ఖేచే విరోధపరిహారః బలదేవం బలరామం
కాళింగేన కిరింగనాథేన సహ సహితే రుక్మిణి గోపాలానాం గోపానాం అక్ష
కౌశలం ద్యూతనైపుణ్యం కృపునః కృవా నకృషిత్యర్థః - యద్వా గోపాలానాం
పునః గోపానాన్తు ఇతి బోధ్యమ్ ఇత్యేనం పరిహసతి అపహసతి సతి రామః
సరోషం రోషేణ సహితం యథా తథా పరిఘం ఆయుధవిశేష ముద్యమ్య ఉద్ధృత్య
కాళింగం భగ్నదన్తం చిన్నరదనం ఆదాయ కృత్వా దిన్తాన్ ప్రకాశ్య స్మయమాన
వదనత్వా త్త స్యేతి భావః రుక్మిణ మపి రుక్మిణీభ్రాతరం చ శమనభవనం యమనదన
మనయత్ ప్రాప్తయామాన- 21

శ్లో|| రోచనా మనిరుద్ధం చ రథ మారోహ్య మాధవః

పురీం నానుచరః ప్రాయా త్సరిపూర్ణ మచోరథః

రోచనామితి|| మాధవః కృష్ణః పరిపూర్ణ మచోరథ. సంపూర్ణ కామః స్వద్వేషిరుక్మి
హననస్య కృతత్వాదితి భావ. అత ఏవ రోచనా మనిరుద్ధజాయాం అనిరుద్ధం చ రథం
స్యందన మారోహ్య ఆరోహయిత్వా నానుచరః సభృత్యన్త పురీం ద్వారకాం
ప్రాయా ద్యయా-

గ|| పురా ఖలు తాండవారాధితఖండపరశునిశ్శాశితబాహుసహస్ర బాణో
నామ బలితనయ స్వసంరంభలక్ష్మ్యభూతం ప్రతిపక్ష మలక్ష్మయన్
ప్రమథనాథ మేవం ప్రార్థయత్

పురేతి|| పురా పూర్వకాలే ఖలు ప్రసిద్ధా తాండవేన నా క్ష్యేన ఆరాధితః పూజితో
యః ఖండపరశు శ్శివః తేన విశ్శాశితం దత్తం బాహుసహస్రం సహస్రబాహవో
యస్య స తథోక్తః బాణో నామ బాణ ఇతి బలితనయః బలిచక్రస్య ర్విపుత్రః స్వస్య
సంరంభస్య ఆటోపస్య లక్ష్మ్యభూతం విషయభూతం స్వసంరంభసహ మిత్యర్థః-ప్రతి

పక్షం పృతివీర మలక్షయః అపశ్యక్ ప్రమథనాథం శివం ఏవం వత్సమాణీత్యా
ప్రార్థయత ప్రార్థితవాః- 24

గ|| భగవ న్నప్రతిరథస్య మమ భారాయ పరం భుజసహ స మత స్వయేవ
సహ కలహ మభిలషామితి-

భగవన్నితి|| హేభగవత్ ఐశ్వర్యస్య సమగ్రస్య వీర్యస్య యశస శ్చియః జ్ఞాన
వైరాగ్యయోజ్యైవ వక్ష్యాం వర్తో భగో మత ఇతి ఉక్తలక్షణవద్గుణపరిపూర్ణసమ
వీర్యవత్త్వా త్వమేవ మయాసహ యోధుం తుమ ఇత్యభిప్రాయగర్భ మిదం-అత
ఏవ పరికరాంకురాలంకార. అప్రతిరథస్య అవిద్యమానపృతివీర్యస్య అత ఏవ మమ
భుజసహసం సహసృబాహవః పరం కేవలం భారాయ భవన్తి శేషః భారభూతా
ఏవేత్యర్థః పరికరాలంకారః అత. బాహునాహసృవైయర్థ్యహేతోః త్వయేవ సహ
కలహం యుద్ధ మభిలషామి ఇచ్ఛామి- త్వయా సహ యుద్ధ్యా బాహుసహసం
సఫలం కుర్యామితి భావ - ఇతీత్యస్య ప్రార్థయతే త్వనేనాన్వయః- 25

గ|| ఏతదాకర్ణ్య కర్ణపరుష మతిరోషణో వృషభకేతన స్తవ కేతనభంగ
సమయమేవ మదుపమః కోఽపి తవ విగ్రహాయ భవిష్యతీత్యభిధాయాం
తరథాత్-

ఏతదితి|| కర్ణపరుషం కర్ణకరోరం ఏతత్ బాణవచః ఆకర్ణ్య శృత్వా అతిరోషణః అతి
కోపనః వృషభకేతన. శివః తవ కేతనభంగసమయమేవ ధ్వజపతి-సమయమేవ
యదా త్వస్యకో భగ్న సాస్య క్తేతి-అత ఏవ. అహి ఉక్తసాస్యం
యస్య సః మత్తుల్య ఇత్యర్థః కోఽపి అనిర్వాచ్య. పురుషోత్తమ ఇత్యర్థః-తవ తేవిగ్ర
హాయ యుద్ధార్థం భవిష్యతి సంభవిష్యతి ఇత్యేవం అభిధాయ ఉక్త్వా అస్తరథాత్
అంతర్వీతోఽభూత్ అదృశ్యోఽభవదిత్యర్థః- 26

తతః|| ఏవం వృషభ కేతనా దేశాన న్తరం-

శ్లో|| ఉమాఖ్యయా పుత్రికయాస్య రేమే స్వప్నేనిరుద్ధోఽననుభూతపూర్వః

స్వప్న సువీవాత్మసుఖాప్తితోఽస్యాః కోశ స్తదానందమయో బభూవ
ఉపేతి|| అననుభూతపూర్వః అదృష్టశృతచరః అనిరుద్ధ. శ్రీకృష్ణపాత్రః ఉమా
ఖ్యయా ఉమా ఇత్యాఖ్యా నామ యస్యా స్తయా అస్య బాణాసురస్య పుత్రికయా
తనయయా స్వప్నే స్వప్నానస్థాయాం రేమే క్రిశితవాః- అస్యాః ఉమాయాః ఆత్మ
సుఖాప్తిః స్వస్య సుఖలాభాద్ధేతోః తదా స ఏవ స్వప్నః ఆనందమయః సుఖాపూరితః
కోశః నిధిః బభూవ - అనిరుద్ధసంభోగరూపపరమసుఖావహత్యా త్వస్మిన్ ఏవా
నందనిధిత్యేన ఆశాస్యో బభూవేత్యర్థః - వ్యంగ్యార్థస్తు- ఆత్మసుఖావాప్తిః స్వరూపా
నందలాభాద్ధేతోః స్వప్న ఏవ ఆనందమయః కోశ స్సుఖాప్తిః బభూవ 'సుఖాప్తికా లేనకలే
విలీనే తమసావృతః స్వప్నరూపమహానందం భుక్తే దృశ్య వివర్జిత ఇతి వచనా' దితి
భావః -

తతః॥ ఏనం స్వాప్నికానిరుద్ధసంగమానంతరం -

శ్లో॥ విహాయ కాంత క్వను యాసి హా మా మితి బ్రువాణా బుబుధే సభేదమ్
 బోధా త్సుఖా హి శ్రుతిసిద్ధ మస్యా బోధేన దుఃఖాప్తి రిదం తు చిత్తమ్
 విహాయేతి॥ హే కాన్త ప్రియ మాం విహాయ త్వక్వా క్వను క్వవా యాసి గచ్ఛసి
 హా ఇతి భేదే- ఇత్యేవం సభేదం భేదేన సహితం యథా తథా బ్రువాణా వదన్తి సతీ
 ఉపేతి శేషః- బుబుధే ప్రబుద్ధాభూత్ బోధాత్ జ్ఞానా ద్దేతోః సుఖ మానందం
 శ్రుతిసిద్ధం వేదప్రసిద్ధం హి- తరతి శోక మాత్మవిదితి శ్రుత్యేతి భావః- అస్యాః
 ఉపాయాస్తు బోధేన బాగరణేన జ్ఞానేనేతి చ హేతునా - దుఃఖాప్తిః దుఃఖప్రాప్తిః
 అభవదితి శేషః- ఇదన్తు చిత్రి మద్భుతం-అతఏవ విషమాలంకారః 'విరూపకార్యస్యో
 త్పత్తి రపరం విషమ' మితి లక్షణాత్ - 28

గ॥ తదానీమేవ ముత్స్వప్నాయమానాం కుంభాండకస్య బాణమంత్రణ
 స్తనయా చిత్రలేఖనామ సమీపత శ్చయానా సఖ కతమ స్తవ వల్లభః
 కమేవం మృగయానీ త్యపృచ్ఛత్ నా పి ప్రత్యవాదీత్ -

తదానీమితి॥ తదానీం తదా ఏనంత్యా ఉత్స్వప్నాయమానం ప్రబోధమాప్తవతీం
 ఉపా మితి శేషః-ప్రతిసమీపతః సవిధే శయానా స్వపన్తి బాణమంత్రణః బాణస్య
 అనురస్య మంత్రీ ఆలోచనకర్తా తస్య కుంభాండకస్య కుంభాండక ఇతి తస్య నామ
 తనయా సుతా చిత్రలేఖా నామేతి స్రుతిః హే సఖ తవ వల్లభః ప్రియః
 కతమః కః యద్వా కతమ స్తవ వల్లభ ఇత్యుచ్యయ ఏవం ఉక్తకీర్త్యాకం పుమాం
 సం మృగయాసి అన్వేషయసి- ఇత్యేవ మపృచ్ఛత్ శత్రువతీ నాపి ఉపా చ ప్రత్య
 వాదీత్ సతిజగాద - 29

శ్లో॥ ముహ్యంతి యస్య సుదృశ శ్రవణేన సోఽయం

వాచా వినానుభవమేవ ఽ మావిరస్తు

అనీ త్కరస్థ ఇవ మాం గమయన్ సుఖాబ్ధి

మంతర్హితో భవ ద్దౌష గరుప్రభావః

ముహ్యంతి॥ సుదృశః స్త్రీయం యస్య స్వప్నదృష్టపురుషస్య శ్రవణేన
 ఆకర్ణనేనైవ ముహ్యన్తి మోహం ప్రాపువన్తి దర్శనభాషణాదా తు కిము
 తేతి భావః-సోయం పుమాన్ అనుభవం దర్శనం వినా వాచా వచనేన ఆవిరస్తు
 కిం స్ఫుటీభవే త్ని-ము- తథా లోకోత్తరసౌందర్యశాలీ పురుషః త్వయా దృష్ట
 శ్చేదేవ నాక లేన జ్ఞాయేత మయా తు మందధియా కథం వక్తవ్య ఇత్యర్థః
 కథంచద్విత్యేమిచే చ్చిరదర్శనం నాస్తీత్యాహ - గరుప్రభావః మహానుభావః
 ఏవపుమాన్ మాం సుఖాబ్ధి మానస్తసాగరం గమయన్ ప్రాపయన్ సుఖపారవశ్యం
 సంపాదయ నిత్యర్థః కరస్థ ఇవ హస్తగత ఇవ వశ్యిభవేత్తర్థ - అనీత్ తణమితి శేషః-
 అథ తతః అన్తర్హితః అదృశ్యః అభవత్-అతో న వక్తుం శక్యఇత్యర్థః-వ్యంగ్యార్థస్తు-

సుదృశః సుధియః యస్య పరిమాత్మనః శ్రవణేనాపి ముహ్యంతి యం ముహు
ర్ముహు శృణ్వంతోఽపి తత్త్వం నజానన్ తత్త్వం ప్రత్యాక్ష్యం వేగ సత్తవ కశ్చిదితి
గీతావచనాదితి భావః సోఽయం పరమాత్మా లుభనం నిదిహ్యంతం వినా
వాచైవ అవిరస్తు కిమ్-వచనమాత్రేణ అసరోక్ష స్సాన్వితుం నన్నాదేవే త్యర్థం అథా
పుష్పదేవువాక్యే మహాః ప్రభావ ఇత్యాహ-మాం సుఖాబ్జం గమయన్ కరస్థ
ఇవ అపరోక్ష ఇవ ఆసీత్-అథానస్తర మన్వర్తితోఽభవత్-ఏష గరుప్రభావః గురో
స్సామర్థ్యమ్ పరోక్షస్వాపి త్తణమాత్రం మపరోక్షీత్వేన భానం గరుచచన మహాత్మ్యా
దిత్యర్థః-

30

గ|| తథాపి కథయామి

తథాపీతి|| తథాపి లోకోత్తరసాందర్యశాలిత్యేన వక్తు మశక్యత్వేఽపి కథయామి
కథంచి త్స్విశ క్త్యనుసారేణ వచ్చీత్యర్థః

శ్లో|| పీతవాసా గుణావాస శ్వామయః కమలలోచనః

అధరం మధురం స్వస్య పాయయిత్యా తిరోదధే

పీతేతి|| పీతవాసాః పీతాంబరధారి గుణావాసః గుణానాం సాందర్యాదీనాం ఆవాసః
నిలయః శ్వామయః నీలవర్ణః కమలలోచనః కమలాక్షః కోఽపి పుమానితి శేషః-
స్వస్య మధురం స్వాదు అధరం అధరోష్ఠం పాయయిత్యా మయేతి శేషం - స్వాధర
సుధా మహ్యం దత్వేత్యర్థః తిరోదధే అన్వర్తితోఽభూత్.

31

గ|| ఏతదాకర్ణ్య చిత్రలేఖనకుశలయా చిత్రలేఖయా సరసురకిన్నరగంధర్వ
విద్యాధరేషు సుందరతయా ప్రతీతాన్ పురుషా నఖలా నన లిఖ్య కతమ
స్తవాత్రాభిమతః ఇతి పుస్తా తు తుష్టా చ సేయం సోఽయమితి
ప్రాద్యుమ్నం నిరదిశత్

ఏ దితి|| ఏతతో ఉపావచన మాకర్ణ్య సుశ్వా చిత్రలేఖనకుశలయా ఆలేఖ్యనిర్మాణ
నిపుణయా చిత్ర-యా ముక్రితవయయా సరసురకిన్నరగంధర్వవిద్యాధరేషు
మధ్యే సుందరతయా రూపవత్త్వేన ప్రతీతాన్ ప్రసిద్ధాన్ అఖలాన్ సర్వాన్
పురుషాన్ పుంసః అనలిఖ్య క్రిమేణ లిఖిత్యా అత్ర ఏషు మధ్యే తవ అభిమతః
ప్రియః కతమః కః ఇతి పుస్తా అభియుక్తా తుష్టా సంతుష్టా న్వాభిమతపురుషదర్శనా
దితి భావః-సేయ ముషా చ సః మయాన సూతపూర్వః పుమాన్ అయం ఏష
ఏవేతి ప్రాద్యుమ్న మనిరుద్ధం- అత ఇతో-నిరదిశత్ నిర్దవవతి

32

శ్లో|| చిత్రలేఖే తవాన్వర్థం గౌమేతి ముదితాప్యసా

ముగ్ధా పున రభూ త్వేర్థ్యా భర్తు శ్చరణలేఖనాత్

చిత్రేతి|| అసా ముగ్ధా సుందరీ ఉషేత్యర్థం హేచిత్రలేఖే తవ నామ అన్వర్థం
సారకం- చిత్రాణి ఆలేఖ్యాని లిఖితీతి చిత్రలేఖా ఇతి- చిత్రా విస్మయనీయా
లేఖా లేఖనం యస్యా స్సేతి వా-యోగలాభాదితి భావః- అతఏవ నిరుక్తి రలం

కారః. ఇత్యేవం వదంతీతి శేషః - బ్రువాణా సతీత్యర్థః - ముదితాపి తుష్టాపి పున
ర్యాభయః భర్తు శ్చరణలేఖనా ద్దేహోః ప్రియస్య పాదకరణాద్దేహో. నేర్ష్యా సఖ్యాం
నానూయా అభూత్. చరణసద్భావే పూర్వవల్పలామ్యతే ఇతి శంకయేతి
భావః-

33

శ్లో॥ ప్రవిశ్య గురుకృత్యా సా పురీం ద్వారవతీం నిశి
అనిరుద్ధం తతో రక్తం నిన్యే శోణితపట్టణమ్

ప్రవిశ్యేతి॥ గురుకృత్యా గురు దుర్భరం అశక్య మిత్కర్థ - కృత్యం కార్యం యన్యా
సా అశక్యేషి కాశ్యే ప్రవర్తమానేత్యర్థ - సా చిత్రలేఖా నిశి రాత్రౌ ద్వారవతీం
తన్నామీయం పురీం పత్తనం ప్రవిశ్య గత్వా తతః పృవేశానన్తరం రక్త ముషాయా
మనురక్తం తస్యాపి స్వషే ఉపాసంగమసంభవాదితి భావః. అనిరుద్ధం శోణిత
పట్టణం శోణితనామకబాణపురం నిన్యే ప్రాచయామాస. వ్యంగ్యార్థస్తు - సా గురుకృత్యా
గుర్వీ కృత్యాదేవతా 'కృత్యా క్రియాదేవతయో' రిత్యమరః నిశి కృత్యానాం
రాత్రావేవ సంచారాదితి భావః - ద్వారవతీం పురీం ప్రవిశ్య తతః అనిరుద్ధం కేనా
స్యనివారితం తత్ర మాంత్రికాన్తరప్రయుక్తదేవతాన్తరస్యా త్వోతి భావః రక్తం
స్వనిహితపురుషశోణితం శోణితపట్టణం నిన్యే ఉపాసకాజ్జయూ దేవతా కమపి
మారయతీతి భావః-

34

శ్లో॥ చిత్రలేఖోపక్లప్తేస్త్రిన్ కుర్వతీ ప్రాణవ ధ్ధియమ్
రేమే సమ ముషా తేన రహస్యవిషయే నృణామ్

చిత్రేతి॥ ఉషా చిత్రలేఖోపక్లప్తే చిత్రలేఖయా అనీతే అస్మి న్ననిరుద్ధే ప్రాణవత్
ప్రాణే ఇన ధియం బుద్ధిం కుర్వతీ కుర్వాణా సతీ ప్రాణసమం తం మన్యా
నేత్యర్థః తత్ర తస్యైవేతి సప్తమ్యుక్తే వతిః స్మణాం మర్యానా మవిషయే ఈషద్దుర్గమే
నతు సుతరాం దుర్గమే అత ఏవ ఉత్తరకాలికోఽన్తర్గ ఇతి భావః. 'రాష్ట్రం జనపదో
దుర్గో జనాంతో విషయ స్మృత' ఇతిధనంజయ అన గరా కన్యేతివత్ ఈషదరేషి
సఖో సమాసః. యదాహు. 'తత్సాదృశ్య మభావశ్చ తదన్యత్వం తదల్పతా అప్రాశ
స్త్యం విరోధశ్చ సఖ్యాపట్నక్తి రి తా' ఇతి రహసి ఏక క్తే - తేన అనిరుద్దేసనమం సమా
రేమే క్రిడితవతీ. వ్యంగ్యార్థస్తు - చిత్రలేఖోపక్లప్తే చిత్రలేఖయా ల్లిఖితే అస్మిన్
ప్రాణవ ధ్ధియం ప్రాణోఽస్మాన్తీతి ప్రాణవాన్ చేతనః స ఇతి ధియం బుద్ధిం కుర్వతీ
సతీ నృణా మవిషయే రహసి తేన సమ ముషా రేమే ఇతి-

35

గ॥ తదను కతిపయదిన్తై రంతర్వంశికజనేన తవీయసంకేతే కథంచి దవగమ్య
మానే-

తదన్వితీ॥ తదను ఉషానిరుద్ధయోః క్షేడాప్రవృత్త్యనన్తరం కతిపయదిన్తైః స్వల్ప
దివసైః అన్తర్వంశికజనేన అన్యపురాధిక్యతజనేన - 'అంతఃపురే త్వధిక్యత సన్న్య

దస్తర్వంశికో జన' ఇత్యమర. కథంచి త్కృచ్ఛేణ తదీయసంకేతే ఉపాసంబంధిని రహస్యే అవగమ్యమానే జ్ఞాతే సతి - 36

శ్లో॥ శుభగ్రహాభ్యాం మః కన్యకా మిమా
మ త్క్రియాపాత్రతయా విమశ్యతే
ఉపసితం దుస్సమయం సృవేదయన్
నృపాయ దోషజ్ఞతయా చుకోప స

శుభేతి॥ తే అంతర్వంశికా శుభగ్రహాభ్యాం శుభ. శ్లాఘ్యః గ్రహః నిర్బంధః అభిని వేశ ఇతి యావత్ 'గ్రహో అపగ్రహ నిష్పంశగ్రహణేషు రణోద మో' ఇతి విశ్వ. తేన ఆధ్యాం శ్లాఘ్యాం కులశీలరూపాదిభి రతిశ్లాఘ్య మేవ పురుష మభిలషి తవతి మిత్యర్థ ఏవంవిధామసి ఇమాం కన్యకా ముపాం అపత్క్రియాపాత్రతయా దురాచారవిషయతయా విమృశ్య జ్ఞాత్వా అనూధేయం కన్యా కేనచి ద్దూఢపురు షేణ సహ రమతే ఇతి తస్యాం వ్యభిచారదోష మాశంకేత్యర్థః గర్భధారణచిహ్న దర్శనాదితిభావ ఉపసితం ప్రాప్తం దుస్సమయం దురాచారం వ్యభిచారరూప మితి భావః-నృపాయ బాణాసురాయ సృవేదయన్ వ్యజ్ఞజ్ఞపణ స రాజా దోషజ్ఞతయా దోష జ్ఞానేన హేతునాచుకోప రుష్టోభూత్ వ్యంగ్యార్థస్తు-తే దైవజ్ఞః శుభగ్రహాభ్యామపి శుక్రాదిశుభగ్రహాయుక్తామపి ఇమాం కన్యకాం కన్యారాశిం అపత్క్రియాపాత్రతయా శుభకర్మాన్ర్నితయా విమృశ్య విచార్య నృపాయ రాజ్ఞే దుస్సమయం దుష్కాల ముపసితం ప్రాప్తం సృవేదయన్- దుష్కాల ఉపాగత ఇతి నివేదితవన్ ఇత్యర్థః. స రాజా దోషజ్ఞతయా పండితశ్వేన హేతునా 'విద్వా నిష్పశ్యి ద్దోషజ్ఞ' ఇత్యమరః. చుకోప. తేషు కుపితి ఇత్యర్థ శుభగ్రహాభ్యత్వేన సుసమయత్వాదితి భావః. 37

శ్లో॥ స్వకన్యాకాముకస్యాథ కరగ్రహకృతే రతః

బాణ స్వకింకరా న్మూఢో నినాయోపయమం బహూన్

స్వేతి॥ అథ దోషజ్ఞానానన్తరం స్వకన్యాకాముకస్య స్వసుతాప్రియస్య అనిరుద్ధస్యేత్యర్థ. కరగ్రహకృతే హస్తగ్రహణార్థం అనిరుద్ధం హస్తగృహ్య జుఢయతు మిత్యర్థ-గతః యాతః బాణ. అసుర. మూఢః స్వపరబలాబలవివేకరహితః అతి ఏవ బహూన్ స్వకింకరాన్ అనన్తా నిజభృత్యాన్ ఉపయమం యమస్య సమీపం నిన్యే ప్రాపయామాస యో మత్కన్యాం భంశయామాస తం బద్దేహానయతేతి బాణాసురాజ్ఞాయా అనిరుద్ధసవిధం గత్వా తేన బహవో హతా ఇతి నిర్గళితార్థః.. మూఢ ఇత్యనేన అయ మపరాధః స్వకన్యాయా వా ఉత అనిరుద్ధస్యే త్యజానానః అత ఏవ స్వకన్యాం శిక్షితుం బాణో నోత్సహే - కిన్త్వని రుద్ధ మేవేతి వ్యజ్యతే వ్యంగ్యార్థస్తు - స్వకన్యాకాముకస్య కరగ్రహణార్థం పాణిగ్రహణార్థం వివాహార్థ మితి యావత్ - గతో బాణః బహూన్ స్వకింకరాన్ ఉపయమం పాణిగ్రహణం నినాయ. స్వజామాతు ర్వివాహార్థం గతస్య బాణస్య

అన్యదీయవివాహకరణా దసంగత్యలంకారోఽయమ్ - 'అన్యత్ర కరణీయస్య తతోఽన్యత కృతిశ్చ సేతి లక్షణాత్' 38

గ|| నిహతేషు చ బహుషు నిజానుయాయీషు నితాంతరోషణో బాణస్తమనం కన్యకాంత పురగతం భుజంగపాశై రాబధ్య హాహేతి శ్రాశంతీ ముమా ముష్యవిగణయ్య క్విచన కారాగారే న్యవేశయత్

నిహతేష్వితి| బహుషు అనేకేషు నిజానుయాయీషు స్వానుచరేషు నిహతేషు అనిరుద్ధే సేతి శేషః - హతేషు సత్సు నితాంతరోషణ. స్వకన్యాభంశ సేన రోషణ. స్వానుచరనాశసేన తు అతికుపిత ఇన్యర్థ. బాణ. కన్యకాంత పురగతం ఉమా చ పులివ రిసం తం కృతాపరాధ మేన మనిరుద్ధం భుజంగపాశైః నాగపాశై. ఆబధ్య బద్ధ్యా హాహే ఇతి శ్రోశ స్తీ రుదన్తి ముమాం స్వపుత్రీ మసి అవిగణయ్య అనాదృత్య క్విచన కస్మిం శ్చిత్ కారాగారే కారాగృహే న్యవేశయత్ స్థాపయామాస అనిరుద్ధం నాగపాశ బద్ధం బుదీచకారేత్యర్థః 39

గ|| అథ నారదవచనేన విదితోదంతాః ప్రద్యుమ్నసాంబపురస్సరాః యాదవాః రామకేశవౌ పురస్కృత్య విరచితాభిషేణాః బాణనగరవరణ మరుంధన్

అథేతి| అథ ఏవం అనిరుద్ధబంధనాన స్తరం నారదవచనేన నారదస్య కలహభోజనస్య మునే ర్వచనేన వాక్యేన విదితోదంతాః జ్ఞాతవృత్తాంతా. ప్రద్యుమ్నసాంబౌ పురస్సరా అగ్రసరా యేషా నే తథోక్తాః యాదవాః రామకేశవౌ బలకృష్ణౌ పురస్కృత్య అగ్రే కృత్వా విరచితాభిషేణాః విరచితం కృతం అభిషేణనం సేనయా శత్రో రభిముఖగమనం యై ర్భృతథోక్తా. - 'యత్యేనయాభిగమన మరా తదభిషేణన' మిత్యమరః సంతః బాణనగరవరణశోశితపురప్రాకారం అరుంధన్ ఆవృతవంతః 40

గ|| తద్దేవ భగవాంసి వృషకేతనః కింకరకరుణాపరివళః సానందం నందిన మధ్యాసీన స్సః

గ|| కుమారేణ పరిపంథిప్రమథన్. ప్రమథై రసి పరివృతం తమేవోద్దేశ మవిశత్

తదేతి| తద్దేవ భగవాన్ కింకరకరుణాపరివళః భృత్యభూతబాణే సదయః వృషకేత నోఽపి శివశ్చ నందినం వృషభ మధ్యాసీన అధిష్ఠిత స్సృక్ కుమారేణ స్కందేన పరిపంథిప్రమథన్ శత్రువిదారకై. ప్రమథై. ప్రమథగణై శ్చ పరివృతః పరివేష్టితస్సృక్ నానందం సతోషం యథా తథా బాణాసురగర్భస్థిరణకాల సోపయాతత్వాదితి భావః-తమేవ ఉద్దేశం రారంగ మవిశత్ ప్రవిష్టోఽబూత్ బాణాసురద్వారపాల కత్వా చ్ఛివస్యేతి భావః 41-42

శ్లో|| య స్తత్ర త్రిపురారిశౌరిబలయో రాసీ దసీమా రణ.

తం వైధాత్ర్యసి భారతీ భయభరా నై వైవాభిధాతుం క్షమా

లీనో భాను రభూ తస్వభేదనభియా ఛాయాఛలా న్నందకే
సార్థం శోణితపూరపూరితతయా నామాపి తస్యా పుర

య ఇతి॥ తత్ర తదా త్రిపురారిశౌరిబలయోః శివకృష్ణసేవయోః-అల్పాన్యరం పూర్వ
మితి శౌరిపదస్యైవ యద్యపి పూర్వనిపాతో న్యాయ్య-తథాపి ఏవ్య సేవయోర్దేవ
కృష్ణస్య మానుషవేషభాక్ష్యేన చ కృష్ణా చ్ఛివస్య అభ్యర్థిత్వా ద్దక్షిణ్యతే
పూర్వమితి పూర్వనిపాతః-యద్వా లక్షణహేతోఽపి క్రియాయా ఇతి నిదేశేః పూర్వ
నిపాతశాస్త్ర ముచ్యతే అసిమా అనవధిః య రణః యుద్ధ మాత్ తం రణ
మభిధాతుం వర్ణయితుం వైధాత్రీ బ్రహ్మసంబంధిని భారతీ వాః వేదరూపత్వర
యద్వా - విధాతు స్తీర్ణ వైధాత్రీ భారతీ సుస్వతీ దేవత్వర నాపి భయభరా
ద్భయూతిశయా ద్దేతో. సక్షమా నసమర్థా కుతోఽహం ప్రాకృత ఇతి భావ ఏవం
కవి స్వశక్తిం ప్రకటికృత్య తిథాపి కించి ద్వర్ణయితు ముపకమతే లీన ఇ-
భాను సూర్య. స్వభేదనభియా స్వమణులవిదారణభయేన శివకేశవలశరపరం
పరయా మన్మణులం విదారితం న్యాదితి భయేన తద్బాహువిదారితపురుషై ర్విదారితం
న్యాదితి భయేనేతివా-ఛాయాఛలాత్ ప్రతిబింబచ్యాజాత్ నన్దకే శ్రీకృష్ణస్య శ్రిద్
లీనః లగ్నః నిగూఢ ఇత్యర్థ. అభూత్ సాపహ్ననగమ్యా త్ప్రేక్షాలంకారః ఏతేన
నందకస్య అతిస్వాచ్ఛ్యం గమ్యతే-తేన చ తీర్ణధారత్వం వస్తు వ్యజ్యతే తస్యాః
పురః బాణపత్తనస్య నామాపి శోణితపూరపూరితయా రక్తప్రవాహధరితత్వేన
హేతునా సార్థ మన్వర్థ మభూత్ శోణితస్య పురం శోణితపురమితి వ్యుత్పత్త్యేతి
భావః. నిరుక్తిరలంకారః-

43

శ్లో॥ స్వాధీనే విజయే ద్వయోరపి తయో సత్త్వాంశుకీర్ణావహే
సామాన్యే గజదైత్యమర్దనరసే తుల్యేపి నాకగ్రహే
అన్యూనేఽపి ఖలాంతకారిచరితే స్వామ్యే పశూం సమే
దురరం యుధి మేనకాతనుభవః ప్రాప్యం విలంఘే హరిః

స్వాధీనేతి॥ సత్త్వాంశుకీర్ణావహే సతి శ్రేష్ఠా పాంశు శ్శుభ్రా చ యా కీర్తి ర్యశ.
తస్యా ఆవహే సంపాదకే విజయే శత్రుజయే ద్వయోరపి శివకేశవయోః స్వాధీనే
స్వామ్యతే సతి ద్వయోరపి పరమాత్మత్వాదితి భావ. సత శ్రేష్ఠస్య పాంశోః
రాజ్ఞః కీర్ణావహే విజయే అర్జునే ద్వయోరపి తయో స్వాధీనే సతి ఏకత్ర భక్త
త్వా దచ్యుత సఖ్యాచ్ఛేతి భావః-ఇతి చ వ్యజ్యతే గజదైత్యమర్దనరసే గజాసురహవనే
చ్చాయాం గజస్య కువలయాపీడస్య దైత్యానాం బకాదీనాం చ మర్దనరసే హవనే
చ్చాయామితి - సామాన్యే తుల్యే సతి ద్వయోరపి తయో రితి పదం అత్ర ఉత్త
రత్ర చాన్వేతి-అత్రార్థశేషాలంకారః తుల్యేఽపి నాకగ్రహే ఇత్యేకత్ర తుల్యే అపి
నాకగ్రహే ఇత్యన్విత్ర చ ఛేదః 'పినాకోఽజగవం ధను' రిత్యమరః. అజగవధనుర్ధా
రణే ఇత్యేకత్రార్థః-నాకశబ్దో లక్షణయా నాకినో బాధయతి-దేవానా మనుగ్రహే

ఇత్యర్థః-కృష్ణస్య దానవాన్తకత్వేన దేవపక్షపాతత్వాదితి భావః 'నాకగ్రహ అంత రిక్షే యుద్ధోద్యమ' ఇతి రిక్షావలీకారా - తుల్యేఽపి సమేఽపి శబ్దశ్చేషాలంకారః ఖిలాన్తకారిచరితే ఖలస్య దుష్టస్య అంతకస్య యమస్య అరిణి శత్రుదూతే చరితే చరితే ఇత్యేకత్ర మార్కండేయియవచరే యమస్య శివేన నిబర్హితత్వాదితి భావః అన్యత్ర రలయో రణేదాత్ ఖలస్య తన్నామ్నోఽపరస్య అంతికారిణి నాశ కారి చరితే ఇతి శ్రీరామవతా రేఖరస్య నిబర్హణాదితిభావః-అన్యూసేనమేఽపి పశూ నాం జీవానాం గవాం చ స్సామ్యే పాతేత్వే సమే 'శంభుశః పశుః' ఇతి కోశాత్ కృష్ణస్య గోపాలకత్వాచ్ఛేతి భావః ఏవం వస్తుతో వ్యవహారతశ్చ ఉభయో స్సామ్యే సత్త్వసి యథి యదై దుష్టం అన్యై ర్విత్తు మశిక్యం మేనకాతమభువః పార్విత్యాః ప్రాప్యం గమ్యం శివమిత్యర్థ హరి కృష్ణః విలంఘే జిగాయ అత్ర మేనకాతను భువం మెనాకస్య ప్రాప్య మబ్ధి మిత్యర్థ హరి కపిః హనూమాన్ విలంఘే లంఘిత వానితి ధ్వని అత్ర ఏకస్య విజయే హేత్వభావేఽపి విజయరూపకార్యోత్పత్తివర్ణ నాత్ విభావనాలంకారః యద్వా ఉభయో రేకతరస్య విజయాభావం ప్రతి హేతు భూతస్య సామ్యస్య సత్త్వేఽపి తద్వైపరీత్యేన విజయోదయస్య వర్ణితత్వేన విష మాలంకారః-

44

శ్లో॥ ప్రత్యక్షైవ బభూవ శక్తి రతులా స్కందస్య నైతాదృశీ

ప్రమ్యముస్య బలాదసా లఘుతరీ స్తస్మి న్మహాసేనతా

నాసావన్యబలాగ్రితః కలయతే తం నీలకంఠః పుం

పుష్పే హంత తథాపి సోఽయ మజయత్ పాణ్డ్యతురం నాతుర

ప్రత్యక్షేతి॥ స్కందస్య కుమారస్య అతులా అనుఃకూ శక్తి రాయుధచిరేషా బలం చ ప్రత్యక్షా చ ర్వేద్యా అభవైకవేద్యా చ బభూవ అతే ప్రమ్యమున సహ యుద్ధే స్కందః స్వబలం ప్రదర్శయన్ న్యాయదం శక్తిమపి తస్మిన్ ప్రయయో జేత్యర్థః యద్వా స్కందస్య అతులా ప్రత్యక్షా చ ర్వేద్యైవ శక్తి రాయు ధవిశేషో బలం చ బభూవ అస్తి స్మ ప్రమ్యముస్య తు ఏతాదృశీ ప్రత్యక్షా శక్తి ర్న నాపి శక్తి రాయుధః ప్రమ్యముస్య నాస్తీత్యేకోఽర్థః-ప్రమ్యముబలం స చ ర్వేద్య మమూర్తత్వా దిత్యోఽర్థః-ఏతేన సప్రత్యక్షశక్తేః స్కందాత్ అప్రత్యక్షశక్తి ప్రమ్యమో దుర్బల ఇతి సిద్ధమ్-అత్ర కుమారబలస్య ప్రత్యక్షత్వప్రతితే ర్నిరోధ-తస్య చ కుమారశక్త్యాయుధస్య ప్రత్యక్షత్వ వర్ణనేన పరిహారః-అతో విరోధాభాసాలంకారః బలా త్రైన్యాత్ అసా ప్రమ్య మ్నః లఘుతరః స్వల్పః స్వల్పసైన్య ఇత్యర్థః-ఎలా ద్బలద్రదా ల్లఘుతరః స్వల్పవయస్క ఇతి చ-బలా త్రైన్యో లఘుః కృష్ణా దయం చ లఘు రితి బలాపేక్షయా అయ మత్యంతం లఘు రితి లఘుతర ఇత్యుక్తం-తస్మిన్ స్కందే మహాసేనతా మహాసేనపదవాచ్యత్వం 'కార్తికేయో మహాసేన' ఇత్యమరః

అధికఃసన్యవత్త్వం చ- అస్తీతిశేష- ఏతేన శరీరబలాంశే ప్రద్యుమ్నో న్యూనో భవతు నామ సైన్యస్యాధిక్యే తు కథంచిదస్య జయో భవే త్తదపి నాస్తీతి సిద్ధమ్-అసా ప్రద్యుమ్నః అన్యబలాశ్రేతః అన్యం బల మాశ్రితో నభవతి కిన్తు స్వశత్రువ్యమేవ బలమాశ్రిత ఇత్యర్థః అన్యస్య బలం నాశ్రిత. అనహయ ఇత్యర్థః ఇతి చ వ్యజ్యతే తం పున కుమారస్తు నీలకంఠ మయూర పృషే కలయతే ధత్తే మయూరవా హనత్వాదితి భావ- నీలకంఠ. శివ. పృషే కలయతే పశ్చాత్ త-రోతి స్వయం పురోఽఘాత్వా అన్య సాహాయ్యక మాచరితీతి భావశ్చ వ్యజ్యతే- హంతే త్యాశ్చర్యే- తథాపి స్వబలసేనాబలపరబలవత్త్వేన కుమారస్య ప్రబలత్వేఽపి తత్త్రివిధబల రాహిత్యేన ప్రద్యుమ్నస్య దుర్బలత్వేఽపితి చ సోయం ప్రద్యుమ్న నాశుర. అనాతుర ఆభిన్నస్య హేలయైశేత్సిర్గ మాశ్మాతురం స్కంద మజయత్ జితవా విరోధాభాసాలంకార -

45

శ్లో॥ అన్యోన్యస్య సదృక్షలక్ష్యమిశనా దాబద్ధయుద్ధాదరా
తౌ కంఠూం భుజదండయో రనవధిం చిత్రం తద్దైవోజ్ఞతాం
యత్సంవర్ణనమాత్రలోలమనసాం కావ్యామృతోత్పాదినాం
కంఠూరాననకందరాంతరగతా నాద్యాపి నిశ్రామ్యతి

అన్యోన్యస్యేతి॥ అన్యోన్యస్య పరస్పరస్య సదృక్షలక్ష్యమిశనాత్ - సదృశలక్ష్యసం యోగాద్ధేతోః సమానప్రతిభటలాభాదిత్యర్థః- అబద్ధయుద్ధాదరా ధృతసంగప్రతీతో కుమారప్రద్యుమ్నా అనవధిం అపారం భుజదండయో. దండావివ భుజౌ భుజదండౌ తయోః కంఠూం కంఠూతిం తద్దైవ యుద్ధప్రారంభసమయే ఏవ బౌద్ధతాం త్యక్త వస్తా - ఇతః ప్రా క్షమానభటాభావాదాబ్ధిహ్యో కంఠూతి ర్నోపరతా - ఇదానీస్తు తల్లాభా దుపరతేతి భావ- చిత్రమద్భుతం బహుకాలా ద్ధృతకంఠూతిః క్షణాదేవ గతేత్యద్భుత మిత్యర్థః వస్తుత్వం నేదం చిత్రం - కన్తు వత్సమాణమేన చిత్రమేవ దర్శయతి యదితి - యస్య భుజకంఠూనిరసనఫలకస్య యుద్ధస్య సంవర్ణనమాత్రే వర్ణనే ఏవ లోలం ఆసక్తం మనో యేషా న్నేషాం యత్సంవర్ణనమాత్రలోలమనసాం యుద్ధే ఉభయో ర్భుజకంఠూనిరసనప్రకారం వర్ణయితా మిత్థ్యర్థః - కంఠూతిమేవ వర్ణయతామితి వా - కావ్యామృతోత్పాదినాం కావ్యరూపమమృతసుధా ముత్పా దయస్తీతి తథాక్తాః తేషాం కవీనా మిత్యర్థః ఆననకందరాంతరగతా ముఖాత్మక గుహాంతర్గతా కంఠూః కంఠూతిః అద్యాపి నిశ్రామ్యతి నోపరమితి - ఇదం చిత్ర మిత్యర్థః అత్ర కంఠూతిమద్భుజదండకృతయుద్ధవర్ణనమాత్రాస క్షిప్తాదేవ కవీనాం ముఖేషు కంఠూతి రభవ దిత్యేకో విరోధః- లోకే హి పామాదివత్త్వేన కంఠూతి మన్తం స్పృష్ట్వా అస్యే కంఠూతిభాజో భవస్తీతి ప్రసిద్ధత్వాత్ కించ సా చ కంఠూతి రద్యాపి నిశ్రామ్యతీ త్యన్యో విరోధః. తద్యుద్ధం బహుధా వర్ణయన్తోఽపి కవయః ముహుర్ముహు స్తద్వర్ణనే ఏవ ప్రవర్తంతే న తు తతో విమిస్తీతి పరమార్థః. విభావ

నాలంకారభేదః. 'హేతునా మనమగ్రత్వే కార్యోత్పత్తిశ్చ సా మతేతి లక్షణాత్. ఉదాహృతం చ- 'ఉద్యానమారుతోద్ధూతా శ్చూతచంసక రేణవ ఉద్రస్యన్తి పాంధానా చుస్సుశ్చిన్తో విలోచనే ఇతి నాద్యాపి విశ్రామ్యతీత్యత్ర తు విరోధాభాసః

X|| ఏవం గదాధరస్య పశుపతినా హరికిశో రజాత్మజేన ముసలినః కుంభాంశ కేన కృతవర్తణో బాణేన చ భవతి మహతి సంప్రహారే కృష్ణస్య విజయ ప్రణయితాయాం వ్యక్తాయాం బాణజనన్యా కోటరయా తనయరక్షణాయ కేశనం శరణ మపయాతయా తయా మోచితప్రాణే బాణే చ నగరం గతవతి-

ఏవమితి|| ఏవంరీత్యా గదాధరస్య కృష్ణస్య గదాం ధృతవశ్చిచ్ఛ, కశుపతినా శివేన నహ పశుశ్రేష్ఠేనేతి చ - గదాధరస్య పురుషస్య యథా పశుజయ స్సులభ స్తద్వత్కృష్ణస్యాపి శివజయ ఇతి భావః. ఏవముత్తరత్రాపి ఉద్యానం హరికిశోః ప్రద్య మ్నస్య సింహకిశో రితి చ - అజాత్మజేన శివతనయేన ఛాగడింభేనేతి చ- 'అజా విష్ణు హర చ్చాగా' ఇత్యమర. ముసలినః బలభద్రస్య ముసలధారిణః పురుషస్యేతి చ- కుంభాంశకేన బాణమంత్రిణా కుత్సితఘటేనేతి చ-కృతవర్తణః తన్నామకస్య యాదవస్య ధృతకవచస్యేతి చ - బాణేన అసురేణ శరేణేతి చ - న హి కవచం శరో నిశ్చేత్తుం శక్నోతీతి భావః మహతి అద్భుతే సంప్రహారే యుద్ధే భవతి సంప్రవృత్తే సతి కృష్ణస్య విజయప్రణయితాయాం జయశాలిత్యే అర్జునమిత్రత్యే ఇతి వ్యజ్యతే వ్యక్తాయాం స్ఫురాయాం సత్యాం తనయరక్షణాయ బాణసంరక్షణార్థం కేశవం కృష్ణం శరణం రక్షక మపయాతయా ఉపగతయా బాణజనన్యా బాహ్యమాత్రా తయా కోటరయా కోటరా ఇతి తస్యా నామ మోచితప్రాణే త్యాజితప్రాణే కృష్ణశర రూపమృత్యువక్త్రాదితి భావ - బాణే నగరం పతనం గతవతి ప్రాప్తే చ సతి - 47

శ్లో|| మాహేశ్వరజ్వరం హన్తుం భగవాన్ వైష్ణవజ్వరమ్
వినిర్మమే తయో రాసి ద్యున్య మద్ధతకర్మణో-

మాహేశ్వరేతి|| భగవాన్ కృష్ణః మాహేశ్వరజ్వరం శైవజ్వరం హన్తుం నాశయితుం వైష్ణవజ్వరం వినిర్మమే నిర్మితవాన్- యోగమాయాబలాచిత భావః ఉద్ధతకర్మణోః ఉద్భటక్రియయో స్తయో జ్వరయోః యుద్ధం సంగ్రామ అసీత్ 48

X|| తదను వైష్ణవజ్వరాభిసూతో మాహేశ్వరజ్వర శ్చరణ మభజత మధు రిపు మనాషీచ్ఛ-

తదన్వితీ|| తదను తతః వైష్ణవజ్వరేణ అభిభూతం తిరస్క్రూత మాహేశ్వరజ్వరః మధు రిపుః కృష్ణం శరణ మభజత ప్రాప అనాషీచ్ఛ అస్తాషీ అనాపీదితి సుపచమ్ - శీఙ్గ ఘ్నణుక్షీప్తి ణుధాతో-2 నుదాత్త త్వేన ఇటి ఇట ఈటితి సిన్హోపాత్- 49

తథాహి|| హ మాేశ్వరజ్వరకృతమధురిపుస్తతిం దర్శయతి కవిరిత్యర్థః-

శ్లో॥ బద్ధ్వాసౌ ప్రకృతిః ప్రియా తవ గుణైః క్రూరా చరాణాం బాధతే
హృత్వా త్వం వసు మోచయన్ గుణగణా మ్నాథేఽమృతే దుర్గమే
ఏతా న్పాతయత్యేక - వ కృపా పారం నజానీమహే
చిత్రం హత తథాఽ సేయ మసతీ మాయా రవాన్ సన్నితి

బద్ధ్వేతి॥ అసౌ ఏషా తవ ప్రియా క్రేయసీ వచనయసీ క్రూరా ఘాతుకా ప్రకృతిః
మాయా సరాన్ ముచయన్ తేవామే మోక్షాధికారాని రత్నావళికారాః.
వస్తుతస్తు దేవాదీనామసి మోక్షాధికారోఽస్తి భగవాన్ వ్యాసః అతః
సరాన్ సరీయస్తే నక్షీయనేతి సరాః జనాః తాన్ ఇగ్రహో వాచ్యః గుణైః సత్త్వాదిభిః
బద్ధ్వా సంధాయ మోహయిత్వేత్స్య - గాధతే శీఘ్రే సచ్చిదానందలక్షణం స్వస్వ
రూపం ఛాదయత్వా కామాదిగుణజత్వాని స్తే హ్యరోపయతీతి బావః త్వం
వసు ధనం హృత్వా 'యస్యాపగ్రహమిచ్ఛామి తస్య విత్తం హరా మ్యహమితి
వచనాదితిభావః. గుణగణాత్ సత్త్వాది లబ్ధబుందాత్ మోచయన్ త్యాజయన్
గుణాతీతాన్ కుర్వన్మిత్త్యర్థః - గూఢే రహస్యే దుర్గమే చ న మశక్యే అమృతే మోక్షే
ఏతాన్ జీవాన్ పాతయసి ఏతేషాం స్వసాయుజ్యం దదాశిత్వర్థః - ఇత్యతోహేతోః
తవ కృపాపారం కృపాయాః దయాయా పార మనధిం నజానీమహే నవిద్యః అపా
రత్వా త్వం దయాయా ఇతిభావః - కృపాపు ర్మితిచారే కృపాప్రవాహ మిత్త్యర్థః.
మాయా మోహితా న్మోక్షప్రదానేన అచ్యుత్తత స్తవ కృపా నిరవధిరితి భావః -
తథాపి ఏవ మసి సేయం మాయా ఆసతీ అపహరణ భవాన్ త్వన్మ సన్ పర
మార్థః - ఇతీదం చిత్ర మదభ్రతం - హస్తే త్యాశ్చర్యే ధా మోక్ష స్తథా బంధోఽ
వ్యనుభవారూపే స్వేన చ మార్గేన సత్తవ బంధమోక్షదాత్రో రుభయో ర్మాయే
శ్వరయోః సహస్మాద్యే భవిత్యే సతి ఏక స్త్వం పరిమార్చి అన్యా త్వపరిమార్చే
త్వక్కిరితీవ విచ్ఛిన్నేత్వే - అసతత్తు సచ్చిదానందలక్షణస్య మోక్షస్య బ్రహ్మణశ్చ
కాలత్రయవృత్తిత్వేన సత్యత్వం బంధస్య తదభావేన అచల్యత్వమితి నాత్ర చిత్ర
మితిభావః వ్యంగ్యర్థః - అసౌ తవ ప్రియా ప్రేయసీ క్రూరా ప్రకృతిః ప్రకృతిరితి
జాయాయా. నామ గుణైః రిద్దాభిః సరా న్మర్యాణాం బద్ధ్వా బాధతే తాడయతి
త్వన్మ తేషాం వసు ధనం హృత్వా గుణగణాత్ రజ్జుబుందాత్ మోచయన్ గూఢే
దుర్గమే అమృతే జలే ఏతాన్ పాతయసి వైశ్ణుభయాదితిభావః. ఇత్యతోహేతోః
తవ కృపాపారం నజానీమహే విరోధిలక్షణయా త్వత్తో నిర్లుణః క్వాపి నాస్తీత్వర్థః
తథాపి జాయాపత్యోః క్రౌర్యే సమానేఽపి సేయం మాయా ప్రకృతిః అసతీ దుష్టా
భవాన్ గా నిరవద్య ఇతీదం చిత్రం హస్తే త్యాశ్చర్యే - మాయా బద్ధ్వా తాడన
మాత్రం కరోతి - త్వన్మ ధనమసి హృత్వా స్వరూపనాశమ పృకరోః - ఏవంసతి
సా దుష్టా త్వం సాధురితి వైషమ్యం న క్వాపి దుష్టపూర్వ మిత్త్యర్థః -

శ్లో॥ ఏకస్యాం పురి భక్త కాంక్షిణి నిజే పశ్య త్యశ్చత్యసే
 స్వైరం స్వాదు చ ఖాద నిర్మూ మసౌ నాత్మజ్ఞ ఇత్యాగసా
 పశ్చాద్దీనతయా శ్రియః పతి రితి జ్ఞాత్వా శ్రితం త్వా మముం
 నిష్పాపం చ్యుతనామరూప మకృధా జీవం కృపా తే కతః

ఏకస్యామితి॥ ఏకస్యాం పురి శరీరే 'పూః స్త్రీ పురి శరీరయోరితిభాస్కరః. భక్తకాం
 షిణి ఆశ్రితకృపాశౌ నిజే స్వస్థిక్ స్వకే నిత్యే నిజం తేష్వితి నిజశబ్దో యద్యపి
 స్వకవాచీ తథాపి నిజోపయుక్తశేష మనుచరేభ్యో దత్వేత్యాదిప్రయోగా నిజశబ్ద
 స్వపాచీ చ- అనశ్చతి కర్మఫల మభుంజానే పశ్యతి జీవవ్యాపారమవలోకయతినతి
 సాక్షిత్వాదితి భావః. నాత్మజ్ఞః ఆత్మజ్ఞానశూన్యః అసౌ జీవః నిర్మూః నిర్మూపం
 'ఘృణా జగువాన్ కృపయో' రితివిశ్వో యావ దవిద్యం కర్మఫలేషు జగువాన్ న
 జాయత ఇతి భావః- స్వైరం యథేచ్ఛం స్వాదు యథాతథా అస్వాద్యపి స్వాదూ
 కృత్యేత్యర్థః రాగవతః ఖలు పుంసో విరసా స్సరసా భవన్త్యమీ విషయాః ఆమల
 కరూషీతాయాం జిహ్వాయా మంబు నీరసం సరసమితి వచనాదితి భావః- చఖాద
 భుజ్జేన్మ "ద్వా సుకర్ణా సయజౌ శఖాయా సమానవృక్షం పరివన్తజాతే తయో
 రన్యః పిప్పలం స్వాద్యత్త్యనశ్చ న్నన్యో ఆభిచాకశీతి" ఇతిసృతే రితి భావః ఇత్యా
 గసా ఏవ మపరాధేన విషయానుభవరూప మేన మపరాధం హృది నిధాయేత్యర్థః
 పశ్చాద్దీనతయా దారిద్ర్యేణ భగవదనుగ్రహకృతవిషయదార్లభ్యేత్యర్థః త్వాం
 సమీపస్థం శ్రియఃపతి ర్లక్ష్మీపతి రితి జ్ఞాత్వా పరమాత్మేతి నిశ్చిత్యేత్యర్థః శ్రిత
 మాశ్రితం అతఏవ నిష్పాపం సాపరహితం అముం జీవం చ్యుతనామరూపం విగత
 నామరూపం ముక్త మిత్యర్థః- అకృధాః కృతవానసి- 'కృధా విద్వాన్నామరూపా
 ద్విముక్తః పరాత్పరం పురుష ముపైతి దివ్యమితి' సృతేపితి భావః తే కృపా కతః
 అనిర్వాచ్యేత్యర్థః-వ్యంగ్యార్థస్థ-ఏకస్థిక్ పురి పతనే భక్తకాంక్షిణి ఓపనాన్తిని ధితే
 ఇతి యావత్-అనశ్చతి అన్నాభావా దభుంజానే నిజే స్వస్థిక్ పశ్యతినతి కదాచిదయం
 దయయా కంబళమాత్రం వా ప్రయచ్ఛేదితి సాకాంక్ష మిక్షమాణేనతీత్యర్థః అనా
 త్మజ్ఞః పరేంగీతానభిజ్ఞః అసౌ జీవః నిర్మూః నిర్మూం నిర్మయం స్వైరం యథేచ్ఛం చఖాద
 బుభుజే ఇత్యాగసా పశ్చాద్దీనతయా చిరభోగానన్తరనిర్ధనత్వేనహేతునా త్వాం శ్రియః
 పతిః లక్ష్మీపతి నితి జ్ఞాత్వా యః పూర్వ మస్మి న్నగరే మయాసార్థ మువాస స
 ఇదానీం భాగ్యవాక్ జాతేఇతి సృతేత్యర్థః శ్రిత మాశ్రితం అతఏవ నిష్పాపం
 నిరపరాధం సాపరాధస్వాపి శరణాగతస్య నిరపరాధత్వాదితి భావః అముం జీవం
 జీవతే జీవః తం ప్రాణధారిణం ప్రాణమాత్రశేషమిత్యర్థః బహుకాలా దన్నా
 భావాదితి భావః. చ్యుతనామరూప మకృధా- యథా నామాపి న శ్రూయతే-
 తథా సమూల మున్మీలితవానసీత్యర్థః- పూర్వాపరాధస్య అనిస్మృతత్వాదితి భావః.
 తే కృపా కతః- శరణాగతఘోరపాతకేన తవ కుతః కరుణేత్యర్థః.

శ్లో॥ దృశ్యం కించన నా స్వస్మత్తమ మనింద్యరా-నలం మత్పదం
కాంక్ష్యం నేహ సుఖార్థినా మితి వదన్ భుజ్జే త్వ మేక స్సుఖమ్
కంచితే జ్ఞాతుహస్యమేవ కృతినం తత్ప్రాపయన్యాదరా
దేనం ముంచసి నో పునః కుత ఇనం చాతుర్య మభ్యస్యతే

దృశ్యమితి॥ దృశ్యం జ్ఞేయం ఘటాదివస్తు కించన కించిదపి నాస్తి నవర్తతే మత్పదే
ఇతి శేషః- మత్పదం అహమేవ పదం వస్తు మత్స్వరూప మిత్యర్థః. 'పదం వ్యవ
సితత్రాణస్థానలక్ష్యైః స్థిరవస్తు' స్విత్వముః అచుత్తమం నివద్యతే ఉత్తమం యస్మా
త్పదనుత్తమం సర్వోత్తమమిత్యర్థః. అనింద్యరా-నలం చన్ద్రసూర్యాగ్నిరహితం
చ స్వయంప్రకాశత్యేన ప్రకాశాచరనిరక్షేష మిత్యర్థః భవతీతి శేషః -
'న తత్ర' సూర్యో బాహి న చంద్రతారకం నేమా విద్యతో భాన్తి కుతోఽయ
మగ్ని' రితి శ్రుతే రితి భావ ఇహ మత్పదే సుఖార్థినా మైహికసుఖపక్షిణాం
కాంక్ష్యం కాంక్షితుం యోగ్యం న కిముపి నాస్తిత్వర్థః. - స్వరాదివస్తుఖ
పదం వ స్వస్థరం కిమప్యత్ర నాస్తితి భావః యద్వా ఇహ సుఖార్థినా
మిత్యేకంపదం ఐహికసుఖపక్షిణాం కాంక్ష్యం కాంక్షితుం శక్యం న నభవతి
మత్పదమిత్యేవ ప్రత్యక్రవణానామేవేదం సులభం న తు బహిర్ముఖానా మిత్యర్థః.
ఇత్యేవంవదన్ బ్రువన్ భిక్తాన్రతుప్రదిశేన్నిత్యర్థః త్వమేక స్సుఖ మాత్మావస్థం
భుజ్జే అనుభవసి- అద్వితీయావస్థరూప స్త్విసీత్యర్థః జ్ఞాతరహస్యం విదితతత్త్వం అత
ఏవ కృతినం ధన్యం కంచితేవ జ్ఞానీ త్రైలోక్యదుర్లభ ఇతి వచనాదితి భావః. తత్
త్వత్పద మాదరాత్ ప్రత్యాప్రాపయసి గమయసి 'ప్రియోహి జ్ఞానినోఽత్యర్థ మహం
న చ మమ ప్రియ' ఇతి వచనా త్తన జ్ఞానిస్యేవాదరో నర్వన్యస్మి నితిభావః. ఏనం
ప్రాప్తత్వత్పదం ధన్యం పున ర్భూయ. నముంచసి నత్యజసి 'మాముపేత్య తు కాస్తేయ
పునర్జన్మ న విద్యతే' ఇతివచనాదితి భావ. ఇదం చాతుర్యం కుతః కస్మాద్దురో
స్సకాశాత్ అభ్యస్యతే శిష్యతే త్వయేతిశేష. నకుతర్పిదిత్యర్థః సర్వజ్ఞస్య తవ కశ్చి
దేవం కురుష్వే తుపదేష్టా నాస్తి కరుణైవ తత్ర ప్రేరికేతిభావః వ్యంగ్యార్థస్సు-
మత్పదే దృశ్యం ద్రష్టుం యోగ్యం అపూర్వ మిత్యర్థః. వస్తు కించ నాపి నాస్తి అత
ఏవ మత్పద మ్మదీయస్థాన మనుత్తమ మసుందరం అనింద్యరా-నలం చ త్తరు
గుల్మాదిప్రచురతయా ఛాయాబహుళ మిత్యర్థః. ఘట్టవస్థానమితి యావత్ - భవతీ-
అతఏవ ఇహోస్మిన్ స్థానే సుఖార్థినాం కాంక్ష్యం వస్తు నాస్తి కదాచిద్దేశోపప్లవాది
సమయే తిరోధాతుం యోగ్యం న తు సుఖార్థిభిః. స్థాతుం యోగ్య మిత్యర్థః. ఇతి
వదన్ ఏనముక్త్యా ప్రతారయన్నిత్యర్థః త్వమేకఏవ సుఖం యధాతథా భుజ్జేతత్రత్య
మపూర్వవస్తుజాత మనుభవసీత్యర్థః కృతినం ఊహావాహనమర్థ మతఏవ జ్ఞాత
రహస్యం మర్మజ్ఞం కంచి త్వత్పద మాదరా త్ప్రాపయం మర్మజ్ఞం నప్రసోపయేదితి
వచనాదితిభావః. ఏనం పున ర్నోముంచసి-న పున స్త్యక్తశ్చే దన్యానప్యానయేదితి

భయాదితి భావః ఇదం చాతుర్యం కుతోఽభ్యసృతే-వంచకానాం త్వమేవ పరమ
గురుః న తు తవాపి పరమగురు రస్తితి భావః- 52

శ్లో॥ దత్త్వా పంచయ దుత్తరోత్తరగుర్మా మాగ్ధ్యానురూపం భవాన్
లేశా న్మర్త్యసురామరాధిపముఖా నానందకోశం హరన్
కించిన్నైవ కరోమి భోగవిధురో సంగోజ్ఞితో మాం వినా
కించి నోమి మమ ధామసీతి కృతతాం బ్రూపే తు తత్కాంక్షిణామ్

దత్వేతి॥ భవాన్ త్వం ఆనందకోశం సుఖరాశిం హరన్ భజన్ పరమానందరూపస్య
నిత్యార్థః 'ఏషోఽన్య పరమ ఆనంద' ఇతి శ్రుతే ఆనందనిధిం హరన్ ముష్ణన్నితి చ
వ్యజ్యతే ఉత్తరోత్తరగుర్మా ఉత్తరోత్తరాధికాన్ పూర్వపూర్వాన్గాపేక్షయే
త్వర్థః 'స ఏకో మానుష ఆనంద' ఇత్యాది శ్రుతౌ మానుషాద్వాన్దానా ముత్తరో
త్తరం శతగుణత్వశ్రవణాదితి భావః లేశా నానందలేశాన్ మాగ్ధ్యం మాధ్యం తస్య
అనురూపం మాగ్ధ్యానురూపం మ్యానత్వానుగుణం యథా తథేత్వర్థః మానుషాణా
మతి మూఢత్వాత్సల్ప ఏవానంద తతోఽప్యభ్యజ్ఞత్వా దేవానా మధికః తతోఽపి
జ్ఞానాధికత్వాదింద్రస్య దేవాన్దాన్ ధిక ఆనంద ఇత్యేవం రీత్యేత్వర్థం యద్వా మాగ్ధ్యం
సౌందర్య ముత్కర్ష ఇతి యావత్- తదనురూప మిత్వర్థం యస్మా ద్యస్మాద్యో య
ఉత్కృష్టః తత్తదానందాదుత్కృష్టస్య ఉత్కృష్టస్య ఆనంద ఉత్కృష్ట ఇతి భావః-దత్త్వా
వీతీర్య మర్త్యసురామరాధిపముఖాన్ మానుష దేవమఘవప్రముఖాన్ ముఖ
శబ్దేన గంధర్వబృహస్పతిబ్రహ్మదయో గృహ్యన్తే అవంచయత్ వంచితవా
నసి భవచ్ఛబ్దనామానాధికరణ్యాత్ప్రథమవర్ణన పర్యేత్య అత్ర యథా కశ్చి
న్నిధిచోరః తదాశ్రితానా మిత్కరూనురూపం ఉత్తరోత్తరాధికం యత్కించి
ద్ధనం దత్త్వా సర్వం హరితి తద్వ దయమపి ఆనందనిధిం ముష్ణన్ మాను
షాదీనాం స్వల్పమేవానందం దత్తవానితి భావో వ్యజ్యతే లిత్యాంక్షిణాం త మానంద
కోశం కాంక్షస్తితి లిత్యాంక్షిణః ముష్ణుక్షేవ ఇత్యర్థః తేషాం తు అహ మిత్వ
స్యాక్షేప-అహం కించిప నకరోమ్యేవ-భోగవిధురః అభోక్తా సంగోజ్ఞితః నిస్సంగ
శ్చ భవామీతి శేష 'అకర్తాహ మభోక్తాహ మసంగ. పరమేశ్వర' ఇతి వచనాదితి
భావః మాం వినా మమ ధామని పదే కించిదపి నో నాస్తి ఇత్యేవం ప్రకారేణ
కృతతాం బ్రూపే కర్తృత్వాదిరహితనిష్క్రష్టస్వరూప ముపదిశసీత్వర్థః అన్యత్ర
కించిదపి స్వల్పకృత్యమైవ కరోమి కముత నిధిహరణాదికం సాహసమితి భావః
భోగవిధురః అనుభవంహరితః సంగోజ్ఞిత శ్చ భవామి స్వతో భోగరహితస్య సంగ
రహితస్య చ కిం దనేనైతి భావ-ఏనమపి తవ యచ మయ్యేవ నిధిహర్తృత్వవిశ్వాసః
తస్మి మధృహం శోధయేత్వాహ- నాం ఎనా మమ ధామని గృహే కించిదపి నో
నాస్తి త్యేవం ప్రకారేణ తత్కాంక్షిణా నిధికాంక్షిణాం కథం సర్వానపి ప్రతార్య
త్వయైకేన నిధిరపహృతః అస్మాకమపి భాగం దేహితి గూఢమానానా మిత్వర్థః

కృతాంతం కార్యం దారిద్ర్య మితి యావత్ - బ్రూమే ప్రకటయనీత్యర్థః నతు
యత్కించదపి దదానీ త్యహో వంచక తేతి భావః - 53

శ్లో॥ ఆవాసం పరమర్చిషః ఖరతరా దుచ్చండఘృష్టే ర్విషా
పూరా తస్మించితసర్వలుంఠనపదా దప్యశితో నిర్భయమ్
సర్వస్వం తమసి స్ఫుటే హరసి యద్దన్యస్య తన్నాద్భుతం
యద్బోధే సతి దుఃఖ మస్య న తత స్సా చోరతాచాతురీ

ఆవాసమితి॥ ఖరతరా దత్యస్త తిత్తా దర్చిష స్తేజసః అగ్నిలోకాదితి యావత్ -
ఉచ్చండఘృష్టే చండరశ్చే ఆదిత్యలోకా దిక్యర్థః ఇదం చ మధ్యే వర్తమానానా
మహా శుక్లాద్యభిమానిదేవతాలోకానాం ఉత్తరత్ర విద్యమానానాం చంద్రవిద్య
లోకాదీనాం చ ఉపలక్షణం - ఆత ఏవ శ్రుతి - 'తేఽర్చిష మభిసంభవన్తి అర్చి
షోహః - అహ్న త్పుర్యమాణః షక్ష' మిత్యాది విమాపూరాత్ విషస్య ఉక్తస్య
ఆపూరా దాసమంతా త్ప్రవాహాత్ విరజా నద్యా ఇత్కర్థ - సంచితసర్వలుంఠన
పదాత్ సంచితానా మనేకజన్మభి రాజితానాం సర్వేషాం సుకృతమహ్మతానాం
లుంఠనపదాత్ విసర్జనస్థాత్ విరజానద్యతిక్రమణానంతరభావిత్వా త్సుకృత
దుహ్మతత్వాగ్రస్యేతి భావః తథా చ శ్రుతి - తత్సుకృతమహ్మతే విహాసుశే
ద్విషస్తః - పాపకృత్యాక్ సుహృద స్సాధుకృత్యా నితి ఏతేభ్యః స్థానేభ్యః పరం
పరతో విద్యమానం నిర్భయం నిరుపప్లవం దుఃఖాద్యసంభిన్న మితి యావత్ -
ఆవాసం వైకుంఠనామకం నిలయం ఆశ్రితం అధిష్ఠితం త్వా తమసి తమోగుణే స్ఫుటే
ఉల్బణే సతి ధన్యస్య కృతార్థస్య భవత్సంకల్పవిషయత్వాదితి భావః సర్వస్వం సర్వ
ధనం హరసి అపహరసీతి యత్ తన్నాద్భుతం న చిత్రం ధనహరణం విా తమో
నివృత్త్యభావాత్ తన్నివృత్త్యభావేచ జ్ఞానానుదయా దితి భావః తర్హి కి మహ్మత
మిత్యత ఆహ - బోధే జ్ఞానే సతి జ్ఞానసాధనభూతినిత్యాచిత్యవస్థువివేకాదినాధనచతు
ష్టయ సంపత్తే సత్త్వా మిత్కర్థః అస్య ధన్యస్య తత సర్వస్వహరణా ద్దుఃఖం న నాసీ
దితి యత్ మదమానాదనివర్తకత్వేన అనుసూత్యాదితి భావః సా విధేయప్రాధా
న్యాత్ స్త్రీలింగనిర్దేశం - చోరతాచాతురీ చోరతాయా అపహరణస్య చాతురీ
చాతుర్యం తదేన చోరచాతుర్యం యదనిష్ఠమివ ప్రథమం భాసమానం పరి
ణామే నిరతిశయపురుషార్థసాధనం చ భవతి పురందరాదీనా మత్యశుభ
ద్వేషిణాం దిలీపాద్యశ్వమేధీయాశ్వాదిహరణన్తు న్ద్విష్టపర్యవసాయత్వాన్నింద్య
మితి భావః వ్యంగ్యార్థస్తు - ఖరతరా నిర్చిషః వ్యాలాయా ఉచ్చండ
ఘృష్టే అతికోపనా ద్వైరాహాత్ తత్సంచారప్రదేశా దిత్కర్థః 'వరాహ
స్సూక్రో ఘృష్టి' రిత్తమరి విమాపూరాత్ గరళప్రవాహాత్ సంచితసర్వలుంఠన
పదాత్ సంచితానాం సంపదితానాం సర్వేషాం కౌపీనాదిరత్నానాం వస్త్రానాం
లుంఠనపదా దపహరణస్థానాత్ చోరప్రచురప్రదేశా దిత్కర్థః ఏతేభ్యోఽపి పరం

పరతో విద్యమానం ఆవాసం నిర్భయం యథాతథా శ్రితః త్వం తాదృశనివాసస్య
కేనాపి దుష్ప్రవేశాదితి భావః లోకే హి చోరాః యత్కించి దుర్గమం ఘట్టసానం
గిరిగుహాదిక మాశ్రిత్య చోరయంతీతి ప్రసిద్ధం-తమసి అంధకారే స్ఫుటే సతి ధన్యస్య
ధనార్హస్య తత్ర సాధు రితి యత్ వేషవ్యవహారాదినా ప్రథమత ఏవ ధనకత్వేన
నిశ్చితస్యేత్యర్థః సర్వస్య హరసీతి యత్ తన్నాద్భుతం తావన్మాత్రస్య సర్వచోర
సాధారణ్యాదితి భావః బోధే జాగరణే సతి అస్య నప్రథనస్య తత స్సర్వధనహరణా
ద్దుఃఖం నేతి యత్ నా చోరతాచాతురీ స్తేయకరణచాతుర్యం కేచి దాపధవిశే
షేణ చోరస్య యావత్ స్వస్థానాగమనం నప్రథనస్య ధననాశక్రయ క్తదుఃఖం న
తావద్భవతీతి ప్రసిద్ధం

54

X|| ఏవం స్తుత్వా సమాసాదితాభయే మాహేశ్వరఙ్మరే నివర్తమానే
బాణేచ పున స్సమరవాంఛయా మాధవ మభిధావమానే

ఏవమితి|| ఏవ ముత్తరీత్యా స్తుత్వా కృష్ణ మితి శేష - సమాసాదితాభయే ప్రాప్తా
భయే మాహేశ్వరఙ్మరే మహేశ్వరస్యాయం మాహేశ్వర స చాసౌఙ్మరః
తస్మిన్ నివర్తమానే నివృత్తే సతి బాణే బాణాసురేచ పున ర్భూయ, సమర
వాంఛయా యుద్ధకాంక్షయా మాధవం కృష్ణ మభిధావమానే అభిముఖం శీఘ్రం
గచ్ఛతి సతి

55

సో|| దోషం ఛిత్వాఖలం బాణం చక్రే చక్రే చతుర్ముఖమ్
భవానువర్తనో నాభూ త్రథాప్యస్య విశోకతా-

దోషమితి|| చక్రే కృష్ణః అఖలం సర్వం దోషం బాహుం జాత్యేకవచనమ్ - సర్వాన్
బాహూ నిత్యర్థః 'భుజబాహూ ప్రవేష్టే దో' రిత్యమరః ఛిత్వా చతుర్ముఖం చత్వారో
భుజౌ యస్య తం అవశిష్టభుజచతుష్టయ మిత్యర్థః చక్రే చకార- తథాపి భుజచతు
ష్టయస్థాపనరూపపక్షపాతకరణేఽపి భవానువర్తనః శివకంకరస్య శివ తపసా తోష
యిత్వా బాహుసహస్రం ప్రాప్తవత ఇత్యర్థః అస్య బాణాసురస్య విశోకతా శోక
రాహిత్యం నాభూత్ తపసా లబ్ధః అత ఏవాతిక్రియా మమ అన్యే సర్వే భుజా
చ్ఛిన్నా ఇతి దుఃఖతవాన్ - న తు భుజచతుష్టయ ముచిత్వా పక్షపాత కృతవానితి
సంకుప్త ఇత్యర్థః భవానువర్తనోఽపి మమ ఈదృశీ దురవస్థేతి చిఖేదేతి నిష్క్రా
ష్టార్థః పరికరాలంకారః వ్యంగ్యార్థస్య- అఖలం దోషం పాపం ఛిత్వా అపహృత్య
బాణం చక్రే చతుర్ముఖం భగవంతం చక్రే స్వనారూప్యం తస్య దత్తివా నిత్యర్థః
తథాపి విష్ణుసారూప్యలాభేఽపి భవానువర్తనః శివదానస్య అప్య విశోకతా నాభూత్ -
ఘంటాశర్ణవ చ్ఛివనారూప్యం కాంక్షతోఽస్య విష్ణుసారూప్యం కించి చ్ఛోక కారణ
మభవదితి భావః యద్వా చతుర్ముఖం చక్రే స్వసాయుజ్యం దదౌ- లక్షణయా
స్వసాయుజ్యోపయోగినీం జీవన్ముక్తిం దదావిత్యర్థః తథాపి భవానువర్తనః భవతీతి
భవో దేహః త మనువర్తమానస్య భవ స్సంసార ఇతి వా-తస్య విశోకతా శోకాత్స

స్తాభావో నాభూత్ -యావద్దేహపాతం జీవన్ముక్తన్యాపి దుఃఖలేశానువృత్తేరితిభావః 56

X|| అనంతర మవశేషితభుజచతుష్టయస్య బాణస్య కృతే సముపజాతక్షోభం శంభుం ప్రసాద్య ప్రద్యుమ్నసుత ముషామపి స్యందన మారోఘ్య యదు నందన స్సానందం నగర మగమత్ -

అనన్తరమితి|| అనన్తరం బాణభుజచతుష్టయశేషీకరణానన్తరం అవశేషితభుజచతుష్టయస్య అవశేషితం శేషీకృతం భుజచతుష్టయం చతుర్భుజాః యస్య తస్య బాణస్య భక్తస్య కృతే తదర్థమిత్థ్యర్థః సముపజాతక్షోభం ఉత్పన్నమనోవికారం శంభుం శివం ప్రసాద్య ప్రసాదయిత్వా అనుగృహ్యేతి వా-ప్రద్యుమ్నసుత మనిరుద్ధ ముషాం బాణపుత్రీమపి స్యందనం రథ మారోఘ్య ఆరోహయిత్వా యదునందనః కృష్ణః సానన్దం అనన్దసహితం యథా తథా జయలక్ష్మీసంబంధాఽఽపి భావ. నగరం ద్వారకా మగమత్ యయా -

57

శ్లో|| అథ శాపవశా త్కృశానుభావం సరటీభూయ హరి ర్మృగాభిధానమ్

నృగమేవ పున ర్విధాయ శాప క్షపణా ద్వేవగమాతనో ద్విచిత్రమ్

అథేతి||అథ తతః హరిః కృష్ణ శాపవశాత్ విప్రశాపవశాత్ సరటీభూయ కృకలాసత్వం ప్రాప్య వర్తమాన మితి శేషః అత ఏవ కృశానుభావం నష్టమాహాత్మ్యం- యద్వా శాపవశాత్కృశానుభావ మత ఏవసరటీభూయ వర మానం నృగాభిధానం నృగనామ కం రాజాన మితి శేషః- శాపక్షపణాత్ శాపనానన్తరేణో. విప్రశాపం క్షపయిత్వే త్కృ. పునః భూయః నృగం రాజాన మేవ స్మృగచ్ఛేతి నృగ. తమితి చ - విధాయ కృత్వా దేవాన్ గచ్ఛేతి దేవ. తం దేవత్వం ప్రాప్త మిత్థ్యర్థః అతనోత్ చకార - సరటీసూతం నృగం పున ర్మృగీకృత్వ తతో దేవం చకారేత్థ్యర్థః విచిత్ర మద్భుతం నృగం మనుష్యగం విధాయాపి దేవగం చకారేత్వేత ద్విరుద్ధ మిత్థ్యర్థ.. పురాణిల ఇత్వాకతుయో నృగో నామ రాజా విప్రేభ్యః ససువర్ణ శృంగఖురా. సవత్సాః గా. విలరన్ ఏకస్మై కశ్యపాఖ్యాయ విప్రాయార్పితాం పునర్వ్రజగతాం గా మన్యస్మై విప్రాయ దత్వా సరటీభవేతి కశ్యపేన శస్త్రస్సక్ సరటీభూతః కృష్ణేన కూచా దుత్తాఽఽత. తద్దస్త్రస్సర్వా ద్విగతపాపః పునః స్వరాజదేహ మాసాద్య తద్దేవ విమాన మారుహ్య దివం యయా ఇతి భాగ వతకథాత్ర బోధ్యా

58

X|| అథ కదాచన పౌండ్రకోనామ కరూషాధిపతి రాత్ననమేవ పరమా

తమానం మన్వానః కమపి సందేశహరం హరయే ప్రాహిణోత్.

అథేతి|| తతః కదాచన కక్ష్మింశ్చి త్సమయే కరూషాధిపతిః కరూష దేశాధీశ్వరః పౌండ్రకః నామేతి ప్రసిద్ధౌ ఆత్మానం స్వమేవ పరమాత్మానం పరమేశ్వరం మన్వాన. జానన్ హరయే కృష్ణాయ కమపి కంచిత్ సందేశహరం దూతం ప్రాహిణో ద్విససర్జ.

59

గ॥ సోఽపి సమాసాద్య యమపతిసదేశం సందేశ మదిశత్
 సోఽపి॥ సోఽపి దూతః యమపతిసదేశం శ్రీకృష్ణసవిధ మాసాద్య ప్రాప్య సందేశం
 వార్తా మదిశత్ జగాద - భాతూనా మచేకార్థకత్వా ద్దిశభాతో రసి ప్రకృతే
 వ్యక్తాయాం వాచి వృత్తి యద్వా సందేశం లక్షణయా వార్తావృత్తికా మదిశత్
 దదౌ-దిశ అతిసరనే

60

అవ॥ సందేశమేవాహ జగతా మితి

శ్లో॥ జగతా మవనాయ వాసుదేవో భువి జాతోఽహ మనీశ్వరః పున స్త్వం

శరణం భజ యచ్ఛవా సమీకం న మృషా లక్షణధారణం క్షమం తే

జగతామితి॥ వాసుదేవ పరమాత్మా అహమ్ జగతాం లోకానా మవనాయ రక్ష
 ణార్థం భువి భూమా జాతః ఆవిర్భూతః భవామితి శేషః - వసన్తి జగన్వృత్తినితి
 వాసు. దీవ్యతి భూతపాలనాదినా క్రిడతీతి దేవః వాసు శ్చాసా దేవో వాసుదేవ
 ఇతి పుత్రస్సృజ్యబ్దః-మయ్యేవ వర్తతే మమైవ పరమాత్మత్వాత్ భూతపాలనార్థ
 మవతీర్ణత్వా చ్చైత్యర్థం పాండ్రకవాసుదేవ ఇతి తస్య నామేతి భావః త్వం పునః త్వన్తు
 అనీదృశః నైవచిదభిః-నసుదేవస్యాపత్యం వాసుదేవ ఏవ భవాత్-న తు భగవాన్వాసు
 దేవ ఇతిభావః కర్తవ్యముపదిశతిశరణం భజేతి మామితి శేషః. మాంరక్షకత్వేనస్మికుర్వి
 త్యర్థః యద్వా అనీదృశః త్వన్తు మాం శరణంభజే త్యేకపవాన్వయః పక్షాన్తరమాహ-
 వా-అథవా సమీకం యుద్ధం యచ్ఛ వమేతి శేషః - మయా సహ యుద్ధ్య
 స్వేష్టిర్థః అత ఏవ వికల్పాల్లంకారః 'విరోధే తల్యలయో ర్వికల్పాలంకృతి
 ర్మృతేతి లక్షణం-శరణాలంకారాదీక్షం మాం శరణం గత్వా విషణవ దిహ
 సుఖం మయా యుద్ధ్యా రావణవ త్పరసుఖం వా భుక్త్యేతి భావః తే తవ మృషా
 లక్షణధారణం అసత్యచిహ్నధారణం పరమాత్మని మయి పుత్రస్సానాం వాసు
 దేవత్వాదీనాం స్వస్తి న్నానోపణ మిత్యర్థం క్షమం న యుక్తం-వాస్తవార్థస్తు-
 అసుదేవ ఆనూక ప్రాణానేవ దీవ్యతి పాలయతీతి తర్పయతీతి యావత్ అసుదేవః
 అహం జగతా మవనాయ హింసనాయ అనతేః రక్షణహింసాద్యర్థకత్వాత్-అనీ
 దృశః ఉదృశో జగద్ధింసకో నభవతి త్యనీదృశః జగద్రక్షక ఇత్యర్థ యద్వా ఉదృశ ఇతి
 నిర్వర్ణయితు మశక్య ఇత్యర్థః ఉదృశ్చ నాస్తి తత్రహి ఇతి పంచదశ్యామ్ పరమాత్మే
 తియావత్ త్వం పునః త్వన్తు శరణం గృహం సతాం హృదయగుహా మిత్యర్థః
 భజ తత్ర లీనో భవేత్యర్థః వా అథవా సమీకం యచ్ఛ స్వేచ్ఛరత్వం ప్రకాశ్య
 మయాసహ యుద్ధ్యస్వేచ్ఛర్థః తే మృషాలక్షణధారణం 'పరిత్రాణాయ సాధూనాం
 వినాశాయ చ దుష్కృతాం ధర్మసంస్థాపనార్థాయ సంభవామి యుగే యుగే'
 ఇతి గీతావచనాత్ ఖలశిక్షకత్వరూపస్యాసత్యచిహ్నధారణం నక్షమం యది
 ఖలం మాం నహన్యాః తస్మై తవ ఖలశిక్షకత్వచిరుద మసత్యం న్యాదితిభావః యద్వా
 వాసుదేవః పరమాత్మా త్వం జగతా మవనాయ రక్షణాయ భువి జాతః - అహం

పునః అహన్తు అసీద్యతః స పరమాత్మా కిన్తు డన ఇత్సగం శరణం గృహభూతం
జీవం మాం భజ స్వీయశ్చేన స్విమరు 'య ఇత్మిని తిష్ఠతి ప్రత్యక్షా నానా
రాత్మత్వం పరమాత్మనః ప్రతిపదితం - వా కించ - అసమీకిం అత సమీ-
శబ్ద స్సమీతిశబ్దం లక్షయన్ సంగం బోధయతితి లక్షణముకా- అథ సంకరే 'సంక-
సభాయాం సమితి' రిత్యమరిః అసమీక మసంగం జ్ఞాన విత్సర్గం - యచ్చ దిశ తే
మృషాలక్షణధారణం మిథ్యాభూతస్య పతితవావనవతియావచిత్వాన్య ధారణం నక్ష-
మం మాం యది నతారయసి తర్హి తవ పతితవావనవృత్త మసత్వం న్యాదిత్యర్థం
ఉక్తం చ 'విదన్మసి హృదస్తరే ప్రతిపదం యదహంకృతేః యతే యదుపతేః స తే
విఫలతావ్రతే న్యాదితి 'యతోఽసి జగతో గురు శ్శ్రుతినిపేధత క్త తతో ననామ
చ ఫణౌమి మయ్యధప్తిధా కృధం మాకృధా ఇతి-

61

XII వీత దాకర్ష్య కర్ణపరుష మానాదిత్యుండవో యదుసంధన స్పరివారో
వారాణశీ మానాద్య పార్ణిగ్రాహే సహ కాశీరాజేన పాండ్రకం

కృతాంతనిశాంతాతిథిమా ధాయ నిజభవన మభజత -

వీతదితి॥ కర్ణపరుషం శృతికటు వీతద్వచన మాకర్ష్య శ్రుత్వా ఆసాదితస్యందనః
ఆరూఢరధః యదునందన. కృష్ణ సపరివార. పరిజనసహితస్సన్ వారాణశీ కాశీ
మానాద్య పార్ణి పార్ణిగ్రాహేణ శత్రు మభియుంజానన్య రాజ్ఞః పృష్ఠగత శ్శత్రుః
పార్ణిగ్రాహ ఇత్సుచ్యతే 'పార్ణిగ్రాహస్తు పృష్ఠత' ఇత్యమర. తేన కాశీరాజేన
వారాణశీపతినాసహ పాండ్రకం కృతాంతనిశాంతాతిథిం యమగృహాతిథిం ఆధాయ
కృత్వా ఉభావపి హత్వేత్యర్థః పర్యాయాక్త మలంకార. నిజనందనం స్వగృహం అభ-
జత పార్ణి-

62

XIII తత ధౌర్వదైహికం పరిసమాప్య కాశీరాజతనూజ సుదక్షిణోనామ
పితృవధ వైరనిర్యాతనాయ సహపురోహితేన పురోహిత మిద మాత్మిన ఇతి
సత్వర మనుమధుసూదన మభిచార మాచచార చాభిచారికాసలః
పురుషవేషభీషణ స్సత్వరం ద్వారకా మానాద్య తత చ గోవిందచోదితేన
సుదర్శనేన కడధితః ప్రత్యావృత్య సయాజకం యజమానమేవ సుదక్షిణ
మక్షిణోత్ -

తతఇతి॥ తతః సపాండ్రక కాశీరాజవ్యాపాదనానందరం సుదక్షిణోనామ సుదక్షిణ
ఇతి కాశీరాజతనూజః కాశీరాజస్య పుత్రః ధౌర్వదైహికం నాంపరాయకం దహ
నాదిక మపరికర్మేత్యర్థః పరిసమాప్య కృత్వా పితృవధవైరనిర్యాతనాయ పితృవధ
రూపస్య వైరస్య శత్రుత్వస్య నిర్యాతనాయ ప్రతీకారార్థం 'వైరసేవ ప్రకారో
వైరనిర్యాతనం తథేత్యమరః ఇదం ఆభిచారకరణం ఆత్మన స్వస్య చర. ప్రథమత.
హితం పియకరం ఇతి మత్వేతి శేషః ఇదం పురోహిత ఆత్మానం అహంకారాచ

సంతీయై - పురోహితే పురోధనా సహ మనుసూదనమను కృష్ణ మన్విశ్య సత్వరం
 కుంతా అభిచారిం మారణము మాచచార స్వయం - స చ సోప అభిచార
 భవన్ - పురుషేషుభీషణానుక పురుషేషేణ బయంకరస్య - త్వం ద్రుతం
 ద్వారకాం శ్రీకృష్ణపురీ మాసాన్య ప్రాశ్య త్వాం ఇరి గోవిందచోదితేన శ్రీకృష్ణ
 పయనేన ఉత్సృజేన చ కేణ కిదన్తి తుభ్యక్త ప్రత్యాపృత్య ప్రతినివృత్తో
 హత్యా సయాజకిం పురోహితహతృ యమాసం యజ్ఞాసం సుదక్షిణం కాశీ
 రాజసయమేన లింగోత్ హి సితం - యోగ హింసాయామ్ - మహాత్మసు కృతాప
 రాగ స్వక్రిష్ణేన కలతి దావ -

63

శ్లో॥ జ్వలన్తే న సుదక్షిణైః - పృథగ్ చక్రభయానంతయే
 విముక్తే తు వాచా కృతే చక్రభయానంతయే

జ్వలన్తే॥ సుదక్షిణైః - పృథగ్ చక్రభయానంతయే - జ్వలన్తేః పురుషేషుభీష
 ణోఽగ్నిః చక్రభయానంతయే చక్రా త్పురస్కాన్యస్య భీతే రిప
 నులయే నివారణార్థం నాభవత్ చబభూవ - విధినా చారితాపి యథాశాస్త్రం
 కృతాపి వృత్తిః - యాగం సారా కృష్ణే విముఖే పరాజ్యుతే సతి కథం కేనప్రకారేణ
 శుభా మంగళికాణి భవేత్ స్వాత్ సకథమన్తిర్థం - అన్యదేవతోద్దేశేన యాగ
 కరణేషి తత్తదేవతాయావేశాపి ఫలదాత్మత్వం హరేరేవేతి తద్వైరుభ్యే ఫలం
 నసిద్ధతీత్యర్థః - వ్యంగ్యార్థస్తు - సుదక్షిణైః - యథా క్షదక్షిణయాగజన్యోఽపి
 జ్వలన్తే అహవనీయాగ్ని చక్రభయానంతయే చక్రస్య రాష్ట్రస్య యద్భయం
 దుర్భిక్షాదిజన్యం తస్య అపనంతయే నాభవత్ విధినా చారితాపి ఇష్టిం హరా
 ఇన్ద్రో విముఖేన కథం శుభా భవేత్ - ఇంద్రస్యైవ పృచ్ఛధిదేవతాత్వాదితి భావః
 అత్ర ప్రాచీనేన తస్మిన్నగ్నే కాశీర్యాదియాగేన జాతా వృష్ట్యాదిః దుర్భిక్షాది
 నివర్తనద్వారా రాష్ట్రభయానోదాయ భవతి న తు సాక్షాదేవాగ్ని రితి వ్యభిచిత
 ఇతి వ్యాఖ్యాతం - తత్తు శ్లోకస్య ఉత్తరభాగారేనహ అసంగతమితి బోధ్యమ్ 64

శ్లో॥ దక్షిణ యజమానేనా వృహలేన వృషాకపి

కృతాసతి హితం సూతా మిష్టి ర్నష్టగుణా కథం

దక్షిణైః॥ దక్షిణ సమర్థేనాపి వృషాకపే ద్విష్ణో రహితేన విరోధినా యజమానేన
 కృతాసతి అతవన నష్టగుణా నిర్గుణా ఇష్టిం యాగం హిత మిష్టం కథం కేనప్రకారేణ
 సూతాం జనయతు కథమపి నసంపాదియత్యే వెత్యర్థః - వ్యంగ్యార్థస్తు - వృషా
 కపే శ్చివస్య అహితేన దక్షిణ దక్షప్రజాపతిరూపేణాపి యజమానేన కృతా
 అతవన నష్టగుణా ఇష్టిః సతీహితం సత్యాః దక్షిణసూతాయా - దేవ్యా హిత మిష్టం
 కథం సూతామ్ - 'భవార్యాను సతీ స్త్రీ స్యాన్మతే' తు నపుంసక' మిత్యమరః
 ప్రతివ్రతానాం భర్తార్యేన పక్షిపాతోన తు భర్తృద్వేషిణి పిఠిరీతి భావః యద్వా
 తాదృశయాగదర్శనార్థం గతాయా ఏవ దేవ్యా నాశసంభవాదితిభావః 65

శ్లో॥ స సప్తతంత్రజాతేన గుణసామ్యైర్దణీయనా

హరి మా క్రమితుం వాంఛన్ హాబధూవాసుదక్షిణః.

స ఇతి॥ స సుదక్షిణః. గుణసామ్యైర్దణీయనా సూక్ష్మత్వాద్దేహోః నిర్గుణత్వా దిత్క - యాగస్య భగవత్ప్రీతిః సకత్వమేవ గుణ ప్రకృతే తదేవా నైర్గుణ్య మితి భావ అణీయనా స్వప్నేన తుచ్ఛేనేర్కథ సప్తతంత్రజాతేన ఆభిచారికయాగ సంఘేన సప్తతంత్ర రక్తం క్రతు రిత్తము హరిం భగవన్తం కృష్ణ మాక్రమితుం హన్తుం వాంఛన్ కృచ్ఛస్య అతవీవ అసుదక్షిణ అసవ. ప్రాణా ఏవ దక్షిణా యస్య స. తథోక్తః - మృత ఇత్యర్థః సుదక్షిణో నభవతి త్యనుదక్షిణ ఇతి చ వ్యజ్ఞతే - బధూవ హతి చితే - సుదక్షిణో యేన కేరాపి ప్రకారేణ అసుదక్షిణో నభవేదేవేతి తథా భవ మమృతమితి భావ. భగవన్తం హన్తు ముద్యుక్త స్వయ మేవ హత ఇతి వల్లనా ద్విషమాంకార వ్యంగార్థం - స పురుష గుణసామ్యైర్దేహ తన్మస్తాల్పభావా దణీయనా సప్తతంత్రజాతేన సప్తసంఖ్యాకతన్మవిరచితేన ఆర్యే నేత్యర్థ 'జాం సమూహ ఆనాయ' ఇత్యము హరిం సింహమా క్రమితుం గృహ తుం వాంఛన్ సక్ అతవీవ అసుదక్షిణః అచతుర బధూవ - అయోమయజాలేనైవ చతురేణ సింహ ఆక్రమితవ్య ఇతి భావ.-

66

గ॥ తదను సుగ్రీవమిత్రధేయం ద్వివిదనామ మైందసోదరం వానరాధిపతిః

కృతపాతక ఇవ సరికప్రణయీ చక్రవాక ఇవ మిత్రక్షేపత్తిపరితస్త సుహృ దాన్పుణ్యకామనయా నితాంత మానర్తవిషయకదన మాపాదయన్ కదాచన మదిరాస్వాదసమేమరీకృతమదస్య బలదేవస్య లలితం గీత మాకర్ణయన్ రైవతక ముపాజగామ-

తదన్విత॥ తదను సుదక్షిణనాశనాన సరిం సుగ్రీవమిత్రధేయం సుగ్రీవస్య మిత్రం మిత్రాచ్చ ఛందఃతి ఛన్దోవిషయమపి ధేయప్రత్యయం లోకే - పి కవయః ప్రయు జ్ఞతే నిరంకుశత్వాత్ - తథా చ భవభూతి. - 'మిత్రధేయ మస్మాకమితి భవన్తో విదాం కుర్వన్తి' మహావీరచరితే ప్రయుయోజ మైందసోదర. మైందస్య కపే సోదరః అనుజ. కృతపాతక ఇవ కృతం పాతకం యేన స వాక్రీత్యర్థః స ఇవ సరికప్రణయీ సరకాసురస్నిగ్ధ. సరకభాగితి చ - చక్రవాక ఇతి రథాంగాఖ్యపక్షీవిశేష ఇవ మిత్ర విపత్తిపరితస్తః మిత్రస్య సుహృదో భానోత్ప విపత్తిర్వియోగ తయా పరితస్త. సంతస్త. వానరాధిపతి. కపీశ్వరః ద్వివిద. నామేతి ప్రసిద్ధా సుహృదాన్పుణ్యకామనయా సుహృదో సరకాసురమిత్రస్య స్వస్య ఆన్పుణ్యం ఋణరాహిత్యం తస్య కామనయా వాంఛయా సుహృద్వృణా దాత్మారం మోచయతు మిత్యర్థః యద్వా సుహృదో సరకస్య ఆన్పుణ్యకామనయా స్వఋణా త్సుహృదం మోచయతు మిత్యర్థః ఋణాను బంధరూపేణ పశంపత్తి సుతాదయ' ఇతివచనాత్ ఉభయో స్సౌహార్దరూపసంబంధం పృతి ఋణానుబంధవీవ కారణమితి భావః నితాంతం భృశం అనర్తవిషయకదనం

ఆనర్తాఖ్య దేశపీడా మాపాదయన్ కుర్వన్ అపుత్రేణ రైవతేన రేవతీప్రదాన
సమయే బలభద్రదాయ దత్తోఽయ మానర్తదేశః కదాచన కదాచిత్ మదిరా
స్వాదనమేదురీకృతస్య మద్యపానమతస్య బలదేవస్య రామస్య లలితం మధురం
గీతం గాన మాకర్ణయన్ స్రుణ్వన్ రైవతకం గిరి ముపాజగామ యయా తదాసీ
స్తత్ర బలరామస్య సత్త్వాదితి భావ

67

శ్లో॥ నీలాంబరాశ్రితతనుం చలతారకాభి.

కాంతాభి రావృత మమన్దకరప్రచారిమ్

తం రేవతీరమణ మశ్రమసాధుగీతం

బాలో విలోక్య హరి రాక్రమితుం చచార

నీలేతి॥ బాలో మూర్ఖో హరి. కపిః ద్వివిదః - నీలాంబరాశ్రితతనుం నీలేన అంబరేణ
వస్త్రేణ ఆశ్రితా ఛన్నా తను ర్దేహో యస్య తం నీలాంబరమిత్కరః - 'నీలాంబరో
రాహిణేయ' ఇత్యమరః - చలతారకాభిః చలా చంచలాః మదిరామదా ధూర
మూనా ఇత్యర్థః - తారకాః కనీసకా యాసా న్నాభి - 'తారకాక్షం కనీసకే'
త్యమర. కాంతాభి ర్లలనాభిః ఆవృతం పరివృతం అమన్దకరప్రచారం అమంః అతి
శయితః కరప్రచారః హస్తచలనం యస్య తం మదిరాస్వాదమదా దితస్తతః
కరౌ విక్షిప్త మిత్యర్థః అశ్రమసాధుగీతం అశ్రమసాధు నిరస్తరమనోహరం
గీతం గానం యస్య తం తం ప్రసిద్ధం రేవతీరమణం బలరామం విలోక్య దృష్ట్వా
ఆక్రమితుం జేతుం చచార అచలత్ వ్యంగ్యార్థస్తు - బాలో హరిః బాల
సింహః యద్వా హరిః కపిలవర్ణః - బాల శిశుః. నీలాంబరాశ్రితతనుం
నీలం కృష్ణవర్ణ మంబర మాకాశే మాశ్రితా తను ర్విస్య తం నీరూపోఽస్యా
కాశ స్తామసవశా న్నిలోద్భవ్యతే ఇతి భావః కాంతాభిః ప్రియాభిః చల
తారకాభిః చంచలాభి రిశ్విన్యాచితారాభి. ఆవృతం అమందకరప్రచారం అతి
శయితకిరణసంచారం అశ్రమసాధుగీతం అశ్రమ మనాయాసం యథాతథా సాధుభి
ర్బుధైః గీతం స్తుతం తం రేవతీరమణం రేవత్యా స్తారాయాః రమణం పతిం చంద్ర
మిక్ష్మర్థః విలోక్య ఆక్రమితుం గృహీతుం చచార - బాలా శ్చంద్రిం ధర్తుం ప్రయతస్తే
ఇతి వ్యక్తిన్ ఏన బాలచ్చంద్రా మణతుల్యం ద్వివిదరామా క్రమణమితి సిద్ధమ్ -

శ్లో॥ కపి. కిలకిలారావై వైకృతై రమితై రపి

శృంగారైకిరసా స్సోయ నారసాక్షీ రహస్యయత్ -

కపిరితి॥ సోఽయం కపి ర్ద్వివిదః. కిలకిలారావైః కిలకిలధ్వనిభిః అమితై రనేకైః. వైకృతై
ర్వికారైరపి శృంగారైకరసాః శృంగార ఏకవచ రసో యేషా స్తే రసాన్తరానభిభూత
తయా ప్రవృద్ధశృంగారా ఇత్యర్థః అదుక్తుం 'విరుద్ధై రవిరుద్ధై ర్వా భావై ర్విచిద్యతే
స యః స్వాత్మభావం నయత్యన్యన్ నాయీవ లవణాశర' ఇతి, సారసాక్షీః కమలాక్షీః

స్త్రీయ ఇత్యర్థః అహాసయత్ హాసస్యః పేరయత్ - హేతుమతి నిష్ - తానాం హాసం
జనయామానేత్యర్థః - 69

గ|| సోఽయం సకలాగమాగ్రలక్ష్మ్యతయా హరిపరాభిధేయతయా పురా
సుగ్రీవమైత్రీపాత్రీతయా వనవాసరసికతయా చ రామసామ్యేఽపి స్వస్య
చ్యుతాగ్రజతయా రిపూ నభిధావ మాసన్యాసహాయశూరతయా త మేవ
మచ్యుతాగ్రజ మాత్మనో నికృష్టం మచ్ఛాన ఇవ నిశ్శంకం జిహ్వాంసు
రుపససర్ప-

సోఽయమితి|| సోఽయం ద్వివిదః సకలాగమాగ్రలక్ష్మ్యతయా సకలానా
మగమానాం వృక్షాణా మగ్రేషు శిఖరేషు లక్ష్మ్యతయా దృశ్యత్వేన అన్యత్రి
సకలైః ఆగమాగ్రై రుపనిషద్భిః లక్ష్మ్యతయా లక్షణాచ్యుత్యా ప్రతిపాద్యతయా
అనిర్దేశ్యత్వేన బ్రహ్మణి అభిధావృత్తే స్సంచారాసంభవాదితి భావః హరిపరాభి
ధేయత్వయా హరిరితి పదస్య అభిధేయ. అర్థః తస్య భావ స్తత్తా తయా హరిపదస్య
అర్థ భూత త్వేనేత్యర్థం - యద్వా హరిపదేన అభిధాతుం యోగ్యతయా హరిపదవాచ్య
త్వేనేత్యర్థః - హరితి దురిత మితి వృత్తాంత్యా దురితహరణీయాయా. ప్రచృత్తినిమిత్త
భూతాయా అత్ర సత్త్వా దభిధాయా స్సంచారోఽస్యేవ - సచైవం పూర్వోక్త
వ్యాసూతః సగుణనిర్గుణభేదేన తదుపపత్తేః - హరిశబ్ద. పరమాత్మానం కమి చ బోధయ
తీతి భావః పురా పూర్వం సుగ్రీవమైత్రీపాత్రీతయా సుగ్రీవస్నేహభాజనత్వేన
శ్రీరామస్య ద్వివిదస్య చ సుగ్రీవసుహృదేవేత్యర్థం వనవాసరసికతయా కానన
నివాసలోలుపత్వేన చ కపీనాం స్వతః. కాననసంచారోఽస్యైవ - రామస్య పిత్రా
జ్జయా దండకారణ్యసంచార ఇతి భావ. ఏవం చతుర్థి సుమారధరైః స్వస్య
రామసామ్యే సత్యసి శ్రీరామతౌల్యే సత్యసి స్వస్యేతి కాకాక్షిన్యాయేన ఉభ
యత్ర సంబధ్యతే - చ్యుతాగ్రజతయా చ్యుత త్యక్తః అగ్రజ. మైదాఖ్య భ్రాతా
యస్య తస్య భావ స్తత్తా తయా భ్రాతర మపహాయేత్యర్థం రిపూ నభిధావమాసస్య
శత్రూ నభిగచ్ఛతః స్వస్య అసహాయశూరతయా నిస్సహాయశూరత్వేన హేతునా చ -
యద్వా రిపూ నభిధావమాసస్య స్వస్య చ్యుతాగ్రజతయా హేతుభూతయా అస
హాయశూరతయా రిప్వభిధావసమయే స్వస్యచ్యుతాగ్రజత్వేన అసహాయశూరత్వా
దిత్యర్థః - అచ్యుతాగ్రజం అత్యక్తభాత్వకం అగ్రజేన సహైవ యుద్ధే ప్రవర్తమాన
మిత్యర్థః - అచ్యుతస్య కృష్ణస్య అగ్రజమితి చ - తమేనం బల మాత్మనః - న్వాన్మా
న్నికృష్ట మపకృష్టం మన్వానః - చింతయన్నివ అచ్యుతాగ్రజత్వేన రామస్యససహాయ
శూరత్వాదితి భావః పరికరాలంకార - ఇవేతి సంభావనాయాంతత ఉత్త్రేక్షా
లంకారః - నిశ్శంకం నిస్సందేహం యథాతథా జిహ్వాంసుః - హస్త మిచ్ఛ స్పృ
ఉపససర్ప సమీపం యయా బలస్యేతి భావః

X|| రామోఽపి తమేనం వానరం పురా ప్రియానయనసాహాయ్యకారిణం
సాంప్రతమపి ప్రియానయనానుకూలవ్యాపారక్వే నోపకారిణం వారుణీ
మదా దజానాన ఇన విధాయ వివిధ మాయోధనం శమనభవన
మనయత్

రామ ఇతి|| రామోఽపి బలశ్చ పురా రామావతారే ప్రియానయనసాహాయ్య
కారిణం ప్రియానయా స్సీతాయా ఆనయనే ఆహరణే విషయే సాహాయ్యం సహాయ
కృత్యం కరోతీతి కారీ తం యద్యచ కృష్ణస్యైవ శ్రీరామావతారభాక్త్వం న తు
బలస్య శేషావతారత్వా దస్య తథాపి రామో రామ శ్చ రామశ్చ బాధః కలికి
రేవ చేతి అవతారేష్వస్య పరిగణితత్వా న్నదోషః- సాంప్రత మధునా బలరామా
వతారేఽస్తీర్థః ప్రియానయనానుకూలవ్యాపారత్వేన ప్రయానయనానాం ప్రేయసీ
నయనానాం అనుకూలః అనుగూణ ప్రేయ ఇత్యర్థః- వ్యాపారి నర్తనాది ర్యస్య
తత్త్వేన ప్రియానయా ఆనయనానుకూలః వ్యాపారో యస్య తత్త్వేనేతి చ వ్యజ్యతే-
కచి ర్న ర్థనాదివ్యాపార ప్రేయసీనయనానాం పరిమానసకరోఽభూదితి భావః
ఉపకారిణం కృతోపకారం తమేనం వానరం పూర్వోక్తం ద్వివిధం వారుణీమదాత్
మదిరాన్వాదజన్యమదాత్ - షడ్భూమీసమాసోఽయం - వారుణ్యా. యో మద
స్తన్మాదితి అజానాన ఇతి అజానన్నివేత్సుత్యేతా - వస్తుతో న తథా కిన్తు కృతాప
కారత్వా ద్వానరస్యేతి భావ వివిధం బహువిధ మాయోధనం యుద్ధం విధాయ
కృత్వా శమనభవనం యమసదనం అనయత్ గమయామాస 71
తతః|| ద్వివిధహననాన్తరం-

శ్లో|| సుయోధనాత్మజాం జాతు సాంబో జాంబవతీసుతః

ప్రసహ్య లక్ష్మణాం నామ జహరైక స్వయంవరే
సుయోధనేతి|| జాంబవతీసుత జాంబవత్యాః కృష్ణమహిష్యాః సుతః పుత్రః
సాంబ. ఏకః అసహాయ స్పన్నేన - జాతు కిదాచిత్ సుయోధనాత్మజాం దుర్యోధన
తనయాం లక్ష్మణాం నామేతి ప్రసిద్ధా స్వయంవరే యత్ర కన్యా స్వాభీష్టం పతిం
స్వయమేవ వృణోతి స స్వయంవర ఇతివ్యతే - తస్మిన్ మహోత్సవే ప్రసహ్య
హారాత్ జహర అపహృతవాః 72

X|| కౌరవా అపి తేన సుతాపహారిణా సంవర్ధితతాపా స్తమేన మనజిఘృక్షవ
స్సంతో గత్వాపి తత్ర సక్రోధాః కృపణా ఇవ మార్గణవృధితా కథమపి
విరథం తమేనం ఒద్ధ్వా స్వనగర మవయన్

కౌరవా ఇతి|| సుతాపహారిణా సుతాయా. లక్ష్మణాయా అపహారిణా అపహర్యా
తేన సాంబేన సంవర్ధితతాపా. వృద్ధిం ప్రాపితసంతాపా కౌరవాః కుర్యోధనాదయు
శ్శతం తమేనం కన్యాపహారిణం సాంబ మచ ఉద్దిశ్య జిఘృక్షవ. గృహీతు మిచ్ఛవ
స్సంతో గత్వా తత్ర సుతాపహారిణా సుష్టుతాపహారిణా అపి తేన సంవర్ధితతాపా.

కౌరవాః తమేనం సాంబం అనుజిఘృక్షవః అనుగృహీతు మిచ్చన్త స్సన్తో గత్వా
 పీతి విరోధప్రతితి - అతో విరోధాభాసాలంకారః. తత్ర నాంబే సక్రోధాః సకోపాః
 భూత్వా కృపణాః లుబ్ధా ఇన మార్గణవృధితా స్సన్తః బాణపీఠితాః యాచక
 పీఠితా ఇతి చ- సాంబేన బాణై ర్వృతా ఇత్యర్థః. కథమపి కృచ్ఛ్యేణ సాంబన్యాతిబల
 వత్త్వానితి భావః విరళం నష్టరథం తమేనం సాంబం బద్ధ్వా ప్రగ్రహైరితి శేషః-
 స్వనగరిం స్వపుర మనయన్ ప్రాపయామాసు - 73

X|| అథ నారదవచనేన విదితోడంతా నమర్షప్రకరరూపితా నశేషా నసి
 వారేయా నపలాలయన్ బలదేవ స్వయమేవ హస్తినాపురం ముప
 స్సృత్య ప్రత్యుద్గతాన్ సుయోధనాదీ ననామయప్రశ్నపూర్వక మేవ
 మనోచయత్ -

అథేతి|| అథ సాంబబంధప్రాప్త్యనంతరం నారదవచనేన నారదస్య వాక్యేన విదితో
 దంతాన్ జ్ఞాతవృత్తాంతాన్ నారదముఖ తాబ్రవృత్తాంతం శ్రుత్వేత్యర్థః అమర్షప్రకర
 రూపితాన్ కోపాతిశయదస్తరితాన్ అశేషాన్ సర్వానపి వారేయాన్ యాదవాన్

ఉపలాలయన్ అనునయన్ స్వస్య కౌరవక్షత్రపతిత్వాదితి భావః. బలదేవ. బలరామః
 స్వయమేవ హస్తినాపురం కౌరవనగర ముపస్సృత్య ప్రాప్య ప్రత్యుద్గతాన్ స్వాభి
 ముఖ మాగతాన్ సుయోధనాదీన్ దుర్యోధనప్రముఖాన్ కౌరవాన్ అనామయ
 ప్రశ్నపూర్వకం 'క్షత్రబంధు మనామయ'మితి న్యాయాదితి భావః అనామయప్రశ్నః
 భవ్యానుయోగ పూర్వ ప్రధమో యస్మిం స్తద్యథా తథా ఏవం వక్ష్యమాణ
 రీత్యా అనోచయత్ ఉవాచ. 74

శ్లో|| ఆజ్ఞాపయత్యనిశంసమృచాలపాలీ
 మహాలీనిలీనపంకజఉగ్రసేనః
 నిర్భర్తనం హరిశిశో రబలావశస్య
 కిం సార్వభౌమ పరివృద్ధమద తమం తే.

ఆజ్ఞాపయతీతి|| అనిశం సదా నమ్మాణాం ప్రణతానాం నృపాలపాలీనాం రాజ
 పక్షీనాం మహాలీషు మకుటేషు నిలీనం లగ్నం పదపంకజం పంకజమివ పద
 మిత్కుప్రమితసమాసః సాదారవింద మిత్యర్థః యస్య స తపోక్షః యథా మాశ్వాం
 భూషణభూతం పద్మం నిలీయతే తద్వదితి భావః ఉగ్రసేన. యదురాజః ఆజ్ఞాపయతి
 యుష్మానితి శేషః ఆజ్ఞప్తాన్ కరోతి ముచ్యుభేనేతి భావః కిచూజ్ఞాపయతీత్యత ఆహ-
 హే సార్వభౌమ సర్వభూమేశ్వర అత ఏవ పరివృద్ధమద పరివృద్ధగర్వ తే అబలా
 వశస్య స్త్రీవశస్య స్త్రీతాల్యా దకృత్యే ప్రవృత్తసేత్యర్థ హరిశిశో. కృష్ణపుత్రస్య
 సాంబస్య నిర్భర్తనం తిర్కరణం తమం యుక్తం కిమీన యుక్తమేవ శిశుచాపలం
 సోధవ్యమితి మధురోఽర్థ పరివృద్ధమద సమృద్ధదాన హేసార్వభౌమ దిగ్గజ సార్వ

భామ స్సర్వపృథ్వీపాలకే ద్విజజ్జన్తరే ఇతి భాస్కరః అబలానాం దుర్బలానా మవశ్య అజయ్య హరిశిశో సింహశిశో నిర్భర్తనం తే న తమం బాలస్యాపి సింహస్య కరింభపాటనచణత్వాత్ స్వశిశో నిర్భర్తనం విదిత్వా స్వయమేవ తరుణస్సింహః మదగజం విపాటయేదితివా భావః- 75

గ|| ఏత చాకర్య కర్షపరుష మనతిక్రమణీయం హి శాసన మస్తకవృష్టినాయ కస్య విశేషతో వర్షీయస ఇతి పరివాదజల్పితై స్సమ మమర్షజ్వలిత హృదయే వ్యపురస్కృతబలదేవేషు కరువీరేషు

ఏతదితి|| కర్షపరుషం శ్రుతికరోర మేతద్వచ మాకర్య శ్రుత్వా అంధకవృష్టి నాయకస్య అంధకానాం వృష్టినాం చ నాయకస్య ప్రభోః- తత్రాపి విశేషతోఽతి శయే వర్షీయసః వృద్ధస్య అన్యత్ర అంధా ఏవాంధకా కాణః- జ్ఞానచక్షురహితా ఇత్యర్థః- తే చ తే వృష్ణయో యాదవా స్థేషాం నాయకస్య విశేషతః వర్షీయసః ఆతిసవిరతయా జ్ఞానశైధిల్యా దృష్టిచిత్త్రపలత ఇత్యర్థః- ఇతి వ్యాజస్తుతిః- ఏవం విధస్య ఉగ్రసేవ్య శాసన మాజ్ఞా అనతిక్రమణీయం అతిరస్కరణీయం హి ఇత్యేవం పరివాదజల్పితై ఉపాంభభాషితై స్సమం సహిత్యైర్వ్యర్థః- అమర్షజ్వలితహృదయేషు కోపోఽస్తమనస్సు ఆత ఏవ అపురస్కృతబలదేవేషు అనాదృతబలభద్రేషు కరువీరేషు కౌరవేషు ప్రతివిరర్తమానేషు ప్రతియూతేషు సత్సు 76

శ్లో|| గర్జన్నసా భువనభృద్గతధార్తరాష్ట్రాం
ధాత్రీం విధాతు మయస చ్చపలాంతరంగః
క్షోభా త్తదా హలధరస్య మహి చకంపే
తర్కాప్యపి హ నిరతివేలజడాశయానామ్.

గర్జన్నతి|| భువనభృత్ లోకపాలకః అసా బల చపలాంతరంగః చంచలమనా- ఆత ఏవ గర్జన నక్ష కోపాదితి భావ ధాత్రీం భువం గతధార్తరాష్ట్రా గతాః- ధాత్రీం విధాతుం కృణు మయః- తత్తత్ర- తదా తదానీం హలధరస్య బలస్య క్షోభాత్ మనః క్షోభాత్ కోపాతోపాదిత్యు- మహి భూ చకంపే కంపితవతీ- అతివేలజడాశయానాం ఆత్యసమూహహృదయానాం కౌరవాదీనాం హానిః క్షయోఽపి తర్కా చిన్త్యా ఆసీదితి శేష- వ్యంగ్యాన్తస్తు చపలాంతరంగ చపలానాం విద్యుతా మన్తరంగ- ప్రియ చపలా అన్తరంగే యస్య స ఇతి వా- అసా భువనభృత్ పయోధరః గర్జన్ ధాత్రీం గతధార్తరాష్ట్రాం నప్తహంసాం విధాతు మయః- తదా వర్షాకాలే హలధరస్య కృషీనస్య క్షోభాత్ కర్షణరూపయత్తువిశేషాత్ మహి చకంపే ఉచ్చాసేత్సర్వః అతివేలానాం జడాశయానాం లడయో రిభేద- జలాశయానాం తటాకా దీధాం హానిః సేతుభంగ తర్కా ఆసీత్ అతివృష్టే రితిభావః అత్ర బలభద్రానిష్ఠః కోపానిష్ఠః భూభూభావో భౌద్రసతా మాపద్యతే- 77

గ|| సమనంతరం త్రిషధగాపాద పథేన నిజభవనీభూతరసాతలప్రాపణాయేవ
సలీలం లాంగలాగ్రేణ హస్తినగర మున్మూలయంత మపరమివ కాలాగ్ని
రుద్రిం బలభద్రం సుయోధనపురిస్సరా స్ససంభ్రమ ముపసృత్య సల
త్మణం సాంబ ముఽహరీకుర్వాణా నానావిధప్రస్తుతస్తుతయః కథమపి
సంకృంతశాంతి మాతేమః-

సమనర్తరమితి హలధరస్య కోపాయాననర మిత్యర్థ త్రిషధగాపాద పథేన గంగా
జలమార్గేణ ఋక్సూరభూ షధా మితి సమాసాన్తోపకృత్యయ నిజభవనీభూతస్య
నిజస్య శేషావతారస్య స్వస్య భవనీభూతస్య గృహీభూతస్య రసాతలస్య పాతాళ
లోకస్య ప్రాపణాయేవ రసాలం ప్రాపయతు మేవేత్యర్థః ఉత్పేక్షా-రలీలం సవిలాసం
యథాతథా లాంగలాగ్రేణ హలాగ్రేణ కరణేన హస్తినగరం హస్తినాపుర
మున్మూలయంత ఉత్పాటయంత ఇత ఏన అపర మన్యం కాలాగ్నిరుద్రం ప్రళ
యాగ్నిరుద్ర మివ స్థితం బలభద్రం ససంభ్రమం ద్రితం ఉపసృత్య ప్రాప్య శరణాగ
త్యేత్యర్థ సుయోధనపురిస్సరా దుర్యోధనాదయః సలత్మణం లత్మణయా సహితం
సాంబ ముఽహరీకుర్వాణా స్సన్తః బలిత్యేన వదానాస్సన్తః నానావిధ ప్రస్తుతస్తుతయః
నానావిధాః బహువిధా ప్రస్తుతాః కృతా స్తుతయో యై స్తే తథోక్తా శ్చ సన్తః తం
బహుధాస్తుత్యేర్థం కథ మపి కృచ్చేణ సంకాన్తశాన్తిం ప్రాప్తశాన్తిం శాన్త మిత్యర్థః
అతేన చక్రుః బలభద్ర మిత్యేవ

శ్లో|| స కథంను విధౌ సలత్మణే విధుపుత్రోఽపి తథా విధో భవేత్
కలుష స్సపురా తదాప్తితో విమలోఽభూదితి కింతు విస్మయ

నేతి|| విధౌ విష్ణు సుత్మణే లత్మణయా మహిష్యా సహితే సతి విధుపుత్రః విష్ణు
పుత్ర స్సాంబోఽపి తథావిధ సలత్మణ కథం స భవేత్ భవేదేవ లత్మణాఖ్య
బార్యాసహితత్వా త్సాంబన్యావేత్సర్థ అవశ్యం పితౄచారం పుత్ర స్సమచువ ర్థతే
ఇతి న్యాయాదితి భావ విధౌ చంద్రో సలత్మణే సకళంకే సతి విధుపుత్ర స్సన్తి
పుత్రోఽపి తథావిధ కళంకః కథం స భవే దపి తు భవేదేవేతి చ అన్యార్థో
వ్యజ్యతే అముమేవ ధ్వన్యర్థ మాత్రిత్య ఉత్తరార్థేన కవి ర్విస్మయ ప్రతిపాదయతి-
కిన్తు పురా లత్మణా ఖ్యకన్యాలాభా త్సూర్యం కలుషం అస్వస్థ స విధుపుత్ర
స్సాంబః తద్భూత లత్మణాయాః లాగాత్ మల స్వస్థచిత్త అభూత్ ఇతి తు
విస్మయః చిత్రమ్-పురా కింకా త్సూర్యం కలుష ఆవిల స విధుపుత్ర స్సన్తి
సుతః తద్భూత కళంకప్రాంత హేనో విమల స్వచ్ఛ అభూత్ ఇతి
తు విస్మయ ఇత్యన్వోఽర్థ అత్ర పూర్వార్థే ప్రస్తుతాప్రస్తుతశ్లేషాలంకారః-
నచ ధ్వనిరేవేతి వాచ్యమ్ - ఉ లరాధౌ విస్మయం ప్రతిపాదయతా కవినా స్వత ఏవ
వ్యంగ్యస్య స్ఫుటీకృతత్వాత్ - తస్మా ద్ద్యుఃఖాతం స దివ వ్యంగ్యం శ్లేషాలంకార తాం
భజతేన చ ఉత్తరార్థేఽపి ధ్వనిరేవేతి వాచ్యం - ప్రకృతార్థే విత్రియాసంభవాత్ -

తస్మాత్ ఉత్తరార్థే విరోధాభానాంకారః కళంకప్రాప్తే ప్రాగ్నకలుషః పశ్యాత్తు
విమల ఇతి ప్రతితస్య విరోధస్య విక్రూపవాప్య లక్ష్మణాయా ప్రాప్తే ప్రాక-
లుషః పశ్యాత్తు విమల ఇతి పరిహరవిన్నాతం కిం చ - సమవాయకారణగుణా
రూపాదయ ఏవ కాశ్యే సంకామ విసేతు ధర్మాదయ ఇతి సిద్ధాంతాత్ చన్ద్రగ్రత
సిలశ్వేతోభయన్తస్సంకాన్త్యా చన్ద్రపుత్రోఽపి నాన్తో భవేదేవ విష్ణుగతలక్ష్మ
ణాఖ్యమహిషీవత్త్వ ధర్మస్సు సాంబే సాక్షిమితు మన్యాన్య ఇతి స్థితే తిత్తిద్దాన్త
విరోధే ప్రతిపాదనాత్ తత్రాపి వాచ్ఛార్థస్య విరోధస్య అస్మిన్తార్థేన పరి
హారా ద్విరోధాభానాంకారి ప్రతియతే 79

శ్లో॥ అథ మిత్రై రనుజ్ఞాత పునీ వ్యారవతీ బల

ససుత స్ససృష ప్రాయా త్పరిచూర్ణమవోరథ

అధేతి॥ అథ సలక్ష్మణసాంబప్రత్యర్థానన్దం మిత్రై కారినై రనుజ్ఞాత అంగీ
కృతగమన ఇత్యర్థ ససుత స్వానజకృష్ణసుతోఽపి సాంబ ఉపారా త్వసుత
సుతేన సాంబే సహితః ససృషః సృషయా లక్ష్మణయా సహితః తత ఏవ పరి
పూర్ణమవోరథ సంపూర్ణకామ బల రామ ద్వారవతీ పునీ సగరం ప్రాయాత్
ప్రాప 80

గ॥ అథ కదాచన నారద స్సకౌతుక మేక ఏవ కేశనః కథమివ భూయసీ.

ప్రేయసీ రేకకాలం రిమయతీతి నిర్వర్ణయతుకామ కమనీయరూపాం
ద్వారకా మాసాద్య తత్ర మూర్తమివ శిల్పకాశలం విశ్వకర్మణో నవ
లక్ష్మీప్రాసాదమంశితం పీతామృతమివ ప్రకటితసాధరుచివిశేషం చంద్ర
మండలమివ సుధాధవళితం సేవితదివ్యాపథమివ ముక్తామయం షోడశ
సహస్రనాంతపురగర్భం యమనందనదన మాసాద్య తత్ర చ కన్యాశ్చి
దంతపురే దుర్వర్ధభిత్తిఃకూళేఽపి మనోజ్ఞభిత్తిబాగులే కృచన దివ్య
భవనే స్త్రియయా సహ పర్యంక వధిశయాం కల్పతరుమివ సువర్ణ
లోభనీయం వసంతమివ శ్రీరత్నాపాయిం కామధేయమివ వృషాచ
రక్తం భద్రాచురాగిణం చ చింతామణిమివ భవకయోని సకలరుచి
విషయం చ సిద్ధరసమివ రుక్మిణి వానుకూలం సుకృతసంచయమివ సర
కధ్వంశిం విద్యుత్సుంజమివ ఘృగామలభ్యం జ్వలకమివ సమిత్ర
చండం సుధాకరమివ రాహణేయారురాగిణం సుకుమారభావా ద
సహ్యకుశేషభావ మహాయ విదర్భభువ వీతాంబరావృత
కోమలోత్సంగ మాశ్రయతేవ కమలయుగళేన నిరవధిరుచిసంపాద
నాయ ముహు ర్ముహు కమలారాధితేన కమలకరనిరతసేవ్యతయా
అర్థసిద్ధకమలసేవ్యభావేన సారప్రేతిమల్లతయా లక్ష్మణాశయసంస్పర్శ
భాజా పునర్భవరుచిప్రకాశిత స్సకలజగన్మోహనేనాపి సంనారభేషజేన పద

యగ శేన లోఽనీయం సకీర్ణసేచ్యతయా ప్రకటితసిరుషమభావేన హరి
ప్రతీకభావలబ్ధసృష్టితయా హరిః కుకవేతంజమండాదండ మగణయతా
చ సకీర్ణయగ శేనోపశోభితం సర్వోపసంహారయో శ్చతుర్దిశభువననిర్దమ
ద్వారణేన నాభీహారేణ శోభమానం తత్తదపదాసంజాతయశోమం
డలమాలాభిషే ముహూర్తే రాలింగతేన నీరభద్రాశ్చిష్టేనాపి సరస
భద్రాలింగితేన ప్రీతికేతనా నిశాలేన వక్షిస్థులేన రోచమానం
నిరంతరపలాశాక్రాంతిభేదానోదాయ పలాశశింకానాస్పదం సకలాగమ
శిరోమణిరితి సమాశ్రయతా కల్పతరుశాఖాయుగ శేనేన బాహుయుగ
శేన విద్యోతమానం సకీర్ణత్యరతియా పరిణయసమయ మిందిరాకరా
ధారికరణ మసహమానేనేవ తత్రణమేవ తత్ప్రీడనాభిరవేశితా కరయుగ శేన
విరాజమానం ద్విజరాజలంఘనజంఘాలేనానధరప్రభాశ్చితేనాతిశుచినా
మంజుస్మితేన స్పృహణీయం స్వస్య సదాదర్శపరిభావితయా సదా
దిర్ఘాభిభూతం కుముదబంధురం త్ప్రణయ మన్యమానేన వదనారవిందేన
లోభనీయం వస్తుతః కమతౌజ్జ్వల్యచిరంతరగ్రహితయా సమారోపితకమ
లకాంతిస్థేయా దిఖింసుందరపురుషనయనయుగళమాత్రా దుత్కృష్టేన
నయనయుగ శేన దీప్యమాన ముదాసితకర్ణతయా ప్రసిద్ధన్యాపి నిరవధిక
రుచింపాదన మవలోక్య సముపజాతానందేన సహజరుచిశాలినా నయ
నయుగ శే నాలింగ్యమానకర్ణయుగళం బిభ్రాణం ప్రాచీనజన్మని విష్వ
గ్వేషమానపామకిరకరపరిభవరోషేణ సాంప్రత మాననాత్మనావస్థితం
చంద్రిమసం విష్వ గాక్రమతా కిళంకేనేవ శ్చిశ్చమంకలేన మంజీతం
సకలసుమనోవిలక్షణమధుహారివిరోధ తాకృతాయ శ ప్రమార్దన కామ
నయా తిహోబలేన సకల సుమనోభిమితమధుహారముఖమంబనానుమలయా
చ పకికలికయేవ నాసికయా పరాజమాన మనచనియవర్ణాశ్రయితయా
వచనీయవర్ణాశ్రయాల్లలాటమాత్రా దుత్కృష్టేన ఛాలఘంకేన విల
సంతం భగవంతం ముకుందం సవిగ్రహమివ నిజతిషంఘల మద్రాక్షీత్ -

అధోతి॥ అధ తత కదాచన కదాచి త్సమయే ఏక ఏన కైవ కృష్ణ ఏకకాలం సమ
కాలం భూయసీ అమితాః ప్రేయసీ ప్రియా. రమయతి క్రిడయతి ఇత్యేత త్కౌతుక
మద్భుతం నిర్వర్ణయతుకామ. ద్రష్టుమగ్నం నాద. - యద్వా ఇత్యేతత్ సకౌ
తుకం సకుతూహలం యథా తథా నిర్వర్ణయతుకామ ఇత్యేవమ కమనియరూపా
సుందరాకృతిం ద్వారకాం పురీ మానావ్య ప్రాప్య తత్ర పురీ మూర్తి మూల మత్
విష్వకర్మణో దేవశిల్పిని శిల్పికోరితం నిర్మాణచాతుర్యమివ స్థిత మిత్తుత్రేహే.
నవలక్షప్రసాదమణితం నవలక్షసంఖ్యాకప్రాసాదాంకృతం వేదామృమివ పిత
మమృతం సుధా యేన తమివ దేవమివేత్యంః ప్రకటిత. ప్రకటితూత. సాధుచి

విశేషః ప్రానాదికాన్త్యతిశయో యస్య తత్ - అన్యత్ర పక్షః - పరేభ్యో నివేదితః
 సాధః సుధానంబంధి రుచివిశేషః - న్యాదాలిశయో యే - తి తి శ్లో - చంద్రమణ్డల
 మివ శీతాంశుబింబమివ సుధానంబిత - సుధామీ తేషాం ప్రవే - (ఆంధ్రే) సున్నం
 అమృతేన చ ధవళితం సంజాతధవళిన్ - తారకాదిత్వాదితవ్ - శ్వేతిమిత్యర్థః
 సేవితదివ్యాపథం సేవితం పితం దివ్య మాపథం రిసాయనం యేన తే - పురుష
 మివ ముక్తామయం ముక్తాక్షిక్ ప్రచురం త్యక్తరోగం చ - షోడశసహస్రాంత పురగర్భం
 షోడశసహస్రాశి అన్తఃపురాణి శయఃగృహాణి యస్మిం స్థితో యమసుందరస్య
 కృష్ణస్య సదనం సదృ ఆసాద్య ప్రాప్య తత్ర చ సదనే కన్యాశ్చి న్నాయికాయాః
 అంతఃపురే అవరోధనే 'త్ర్యుగారిం భూభుజా మన్యపురం స్యా దవరోధన' మిత్య
 మర. దుర్వర్ణభిత్తిబహుళైఃపి దుర్వర్ణం రజతం తద్వికారా భిత్తయో దుర్వర్ణ
 భిత్తయః శాకపార్థివాదిత్వా త్సమాన తాభి ర్భూషణం వ్యా పం తస్మిన్ - అన్యత్ర
 గుప్తః వర్ణః యాసా నా. దుర్వర్ణాః భిత్తయః తాభి ర్భూషణే ఇతి - ఏవంభూతేఽపి
 మనోజ్ఞభిత్తిబహుళేమనోహరకుడ్యవ్యాపై భిత్తిః స్త్రీకుడ్యమేషాక మిత్యమర. దుర్వర్ణ
 భిత్తీనాం మనోజ్ఞభిత్తిత్వం విరుద్ధమితి విరోధాభాసాలంకార స్వచః కస్మింశ్చి ద్దివ్య
 భవనే అవరోధనాన్తస్థగృహే - యద్వా కన్యాశ్చి దన్త పురభూతే క్వచన దివ్యభవనే
 ఇత్యన్వయః ప్రియయా కయా చిన్నాయికయా సహ నమం పర్యంకం శయ్యా మధి
 శయాన మధిష్ఠిత్య వర్తమానం భగవన్తం ముకుందం కృష్ణ మద్రాక్షి దిత్వన్వయః
 నారద ఇతి కర్తా ప్రాగేవోక్త. ముకుందమేవ విశిష్ట - కల్పతరుమివ సురితరుమివ
 సుపర్ణ లోభనీయం సుపర్ణేన గరుడేన లోభనీయ మాశాన్యం సుపర్ణే శోభనపత్త్రైః
 లోభనీయం సుందరమితి చ - వసంతమివ వసంతాఖ్యముత్పద్ధైవ మివేత్యర్థః
 శ్రీవత్సనపాయినం శ్రీవత్స చిహ్నం శ్రియో లక్ష్మ్యో వత్సః పుత్రీ
 శ్రీవత్సో మన్మథ శ్చ తేన సహ అపాయో విశ్లేష. నాన్త్యస్యేతి శ్రీవత్సన
 పాయీ తం 'శ్రీవత్సో లాంఛనం మత' మిత్యమర. కామధేచం సురగవిమివ
 వృషాసురికం వృషో ధర్మః ఇన్ద్రశ్చ తస్మి న్ననురక్తం భద్రానురాగిణంచ - భద్రా
 మహిషీ తస్యాం - భద్రో వృషభ స్తస్మిన్మితి చ - అనురాగవన్తం చింతామణిమివ
 భువనైకయోనిం భువనస్య జగతః ఏకయోని మాదికారణం 'యతో వా ఇమాని
 భూతానీతి శ్రుతేః భువనం జలం ఏకా ముఖ్యా యోసి రుత్ప త్తస్థానం యస్య తమితి
 చ - ఉదకా దుత్పన్న మిత్యర్థ 'జీవనం భువనం వం మిత్యమర - సకలరుచివిషయం చ
 సకలానాం ప్రాణినా మపి రుచే ప్రతే ర్విషయం గోచరం పరప్రేమాస్పద మిత్యర్థః
 పరమానందరూపత్వాదితి భావః సమస్తకాన్తివిషయ మితి చ - సిద్ధిరనం పారదమివ
 రుక్మీపరిభవానుకూలం రుక్మ రుక్మీణ్యగ్రజ ధనిక శ్చ తస్య పరిభవ తరస్కారః తత్ర
 కూలం ఇష్టం నాథనం చ - సిద్ధిరసేన అధికధనం లబ్ధ్వా ధనికా తిరిస్కుర్వన్తి సిద్ధా
 ఇత్యర్థః సుకృతసంచయమివ పుణ్యబృందమివ సుకర్షణసంచయం సుకర్షణ భౌమన్యాసురస్య

దుర్గతేష్వి ధ్వంసినం నాశకం విద్యుత్సంజమివ తటిద్భుంకమివ ఘరాగమలభ్యం ఘనై
 స్సాంద్రై ఆగమై క్షేదై ర్నిభ్యం ప్రాప్యం వేషప్రిపాదితి మిత్త్యర్థం ఘరాగమః
 ప్రావృత్ తత్ర లభ్యం దృశ్యమితి చ- జ్ఞ- స మ్నమివ సమిత్ప్రిచండం సమితి
 యుద్ధే ప్రచండం వీరం సమిద్భిః కాష్టై ప్రచండం వర్ధిత మితి చ సుధాకరం
 చన్ద్రమివ రాహిణీయాసురాగ్నిం రాహిణీయో బుధశ్చ - తత్రానురాగవస్తం
 ఏకత్రాగ్రజత్వా దన్యత్ర పుత్రత్యాదితి భావః. అథ పాదాదికేశాస్తం వర్ణయతి.
 సుకుమారీభావత్ సౌకుమార్యా ద్దేశో. అసహ్యాకుశేశయభావం అసహ్యా సోధు
 మశక్యం అప్రియ మిత్త్యర్థం. కుశేశయభావం ఉదకశామిత్వం “జీవనియం కుశం విష”
 మిత్త్యభిధానాత్ దర్శశామిత్వం చ తస్మిరుషే కృతి బహుళమితి సప్తమ్యా అలుక్.
 అపహాయ త్యక్త్వా స హి సుకుమారం పద్మం దృశయనం సహతే ఇత్యేకో భావః
 సుకుమారత్వేన అతిశ్లాఘ్యస్య మమ సర్వదా జలాధిరాసంప్రియో న భవతీత్యనోయో
 భావః విదర్భభువ. రుక్మిణ్యా పీతాంబరావృతం పీతవస్త్రచ్ఛరణం కోమలం మృదుల
 మత్సంగం అంకి మాశ్రియతా ప్రాప్తవతా అంకి సంస్థాప్య రుక్మిణ్యా సేవ్య
 మానేనేత్యర్థం - యథా సుకుమారో రాజాది స్వగరిరాపేక్షయా అతిమృదురాం
 సుకుశల్యా మాశ్రియతే తద్వ త్సుకుమారం కమలముగళం కోమలం రుక్మిణ్య
 త్సంగం ప్రియం మత్వా అశ్రయతీతి భావః అన్యత్ర విదర్భభువః దృభుహిత
 స్థానస్య పీతాంబరావృతం అత ఏవ కోమలః య ఉత్పాగః ఉపరిప్రదేశః. త
 మాశ్రియతేత్యర్థం - దర్భశయం త్యక్త్వా నిర్దిర్భం తత్రాపి సత్ప్రవేష్టునేన మృచా
 కృతం స్థల మధిష్ఠితవ శేతి భావః. కమలముగళే పద్మద్వయేనేన స్థితేనే త్యుత్తేక్షా.
 నిరవధికరుచిసంపదనాయ అధికప్రీతిజ నార్థం అతిశయకాన్తిసంపానార్థ మితి
 చ- ముచుర్ముచుః అతిశయేన కమలారాధితే కమలయా లక్ష్మ్యై రుక్మిణ్యైర్నిర్ధ
 కమలేనేతి చ- ఆరాధితేన పూజితేన భగవత్సానికిమలాపేక్షయా న్యూనం సత్
 కమలం తాదృశాధికకాన్తిలాభార్థం భగవత్సానారవిందం సేవతే ఇత్యేకో భావః
 స్వస్థిన్ భగవతః ప్రీతి ర్యథాస్యా త్తదర్థం భగవత్సాదౌ సంవాహయతి రుక్మిణీత్యర్థో
 భావః కమలాకరనిరతసేవ్యతయా కమలాకరం. లక్ష్మీహాసః సరశ్చ- తేన చిరత మవి
 రతం యథా తథా సేవ్యమ్ సేవనియం తస్య భావస్తత్తా తయా హేతునా
 అరసిద్ధకమలసేవ్యభావేన అరా త్సిద్ధ అరసిద్ధ కమలసేవ్యభావః. పద్మ
 సేవ్యత్వం యస్య తేన సరసేవ్యత్వా త్తదవయవభూతి కమల సేవ్యత్వమర్హసిద్ధ
 మితి భావః సారంప్రతిమల్లతయా కిమంప్రతిభటత్వేన సారంప్రతిమల్లత
 త్వేనేతిచ- త్యాదృశ్యేనే త్యర్థః లక్ష్మణాశయసంస్పర్శభాజా లక్ష్మణాయా మహిష్యాః
 నారసవనితాయా శ్చ శయసంస్పర్శ హస్తస్పర్శః ఆశయ సంస్పర్శ. ముస్సం
 పర- శ్చ తం భజతీతి తద్భావే తేన కమలసదృశత్వా లక్ష్మణాయా పుస పుస
 స్సాదరం స్పృశ్యమానే నేత్యేకోఽర్థం. సారంప్రతిమల్లత్యాత్ బలాకయా స్పృహ

ణీయే నేత్యన్యోఽర్థః పుంభవరుచిన్వికాశతః పుంభవానాం సఖానాం రుచిః కాని.
తన్యాః ప్రకాశతః ప్రకర్షాద్దేహో పున ర్భూయి. భవే స-సారే రుచే. వీరే.
ప్రకాశా త్పరిదర్శనాదితి చ- సకలజగన్మోహనేన సర్వలోకమోహజనకేన-సఖకాన్తి
ప్రకర్షం దృష్ట్వా సర్వే లోకా విఘ్రతనన్ ఇత్యేవోర్థం జీవానాం సంసారే ప్రేతు
త్పాదనేన తే మాయయా ముహ్యన్ త్యన్యోఽర్థ ఏవంవిధేనాపి సంసారభేష
జేన సంసారోపశేన సంసారరూపకోగప్య జ్ఞేష్యభూతేచేత్యర్థ నిరవయవరూప
కాలంకార పదియుగళేన చరణవ్యం ద్వేన లోభనియు సుండరం అత పాదయుగ
ళస్యకమలసాదృశ్యం బహుధా సత్తేతమః స పునరుక్తేనోపాహం-భంగ్యన్తరాశ్రయ
ణేన చారుతావహత్వాత్ సకలోరుసేవ్యతయా సకలైరురుభిర్మహద్భిః సేవ్యం సక
లోరుసేవ్యం సకలైరురుభిః సక్తిభిః సేవ్యమితి చ-త్య భావ సత్తా తయా హేతునా
ప్రకటితవిరుపమభావేన ప్రకటిభూతాను పమత్వేన భగవదూర్వో రనుపమత్వా
దేవ సర్వే పూర్వోఽముం సేవచే యథా పురుషోత్తమం రాజానం తదితరే
జనాఇతి భావః వారిః ప్రతీక భావలబ్ధప్రసిద్ధతయా హరిప్రతీక భావ. కృష్ణావయవత్వం
సింహప్రతిగులత్వం చ తేన లభా ప్రాప్తా ప్రసిద్ధి. ప్రఖ్యాతి రస్య తస్య
భావ సత్తా తయా హేతునా హరిభిరుకవేతండాదండం సింహద్భిరస్య
గజస్య దండతల్యం కరం అగణయతా తిరుస్కుర్వతా చ- హరిప్రతీకభూతత్వేన
సింహప్రతిధట మహం క్వ సింహః ద్భిరవేకండాదండంః క్వ ఇతి తత్రానాదరిం
కుర్వతేత్యర్థ - వస్తుతస్తు అప్రాకృతదివ్యముగళవిగ్రహస్య హారే రవయవ క్వ
ప్రాప్తిశక్తి తతా పృతిమూరస్య గజన్యావయవ క్వ ఇతి తయో ర్మహదస్తరి
మస్తీతి పరమాం- కావ్యలీంగ మలంకారః- స చ శ్లేషోజ్జీవిత. సక్తియుగళేన
ఉరుద్వయేన ఉపశోభిత అలంకృతం శోభమానమితి వా- సర్గోపసంహారయోః
సృష్టిప్రళయయోః చతుర్దశభవనానాం వాతాశాదసత్యలోకాంతానాం చతుర్దశ
లోకానాం నిర్గమద్వారేణేన నిష్క్రమణద్వారేణేన స్థితేన త్సుప్రేతా- నిర్గమ
ఇత్యేత మపలక్షణం ప్రవేశన్యాసి భగవతే శ్చతుర్దశభవనకుక్షిత్యేన జగత్సృష్టి
లయకాలిత్యేన చ సృష్టిసమయే భగవదుపరాంతరా జగతాం బహి
ర్నిరుప్య ప్రళయసమయే భగవదుపరాంతరా జగతాం ప్రవేశస్య చ అనుకూలం
ద్వారభూత మిత్యర్థ చను కారణా త్కార్యం నిర్గమ్య పున. కాణమవ
ప్రనిశయతి యథా మృతో ఘటం నిర్గమ్య పునర్మృద మేవోపైతి
తిద్వదితి స్వతస్సిద్ధత్వేనాప్య కేయ ముత్ప్రేక్షా ఇహాపమైవ స్వతస్సిద్ధేన భిన్నే
నెత్యుపమాలక్షణవాక్యే స్వతస్సిద్ధే నేత్యనేన ఉత్ప్రేక్షావ్యాప్తి తిరితి విద్యానాథేన
కధితత్వాదితి చే ద్భవతు నామ- భగవతో వచనద్వారేణేన లోకానాం నిర్గమ
ప్రవేశోపలంభ - నతు నాభిద్వారేణేతి కృత్వా నాథే నిర్గమప్రవేశద్వారత్వం
నైవ స్వతస్సిద్ధం కన్తు కవి నోత్ప్రేక్షితమేవేత్సుప్రేక్షేవేయ మిత్యుచివాచమ్

నాభీసుహారేణ నాభిబిలేన శోభమానం తత్తదపదానసంజాతాభిః గోనరనోద్ధర
 ణాదిరూపతత్తదద్భుతకర్మభ్యః ప్రభూతాభిః యశోమణులమాలాభిః కీర్తిమణుల
 గిగ్భిరివ స్థితైః - ఉత్పేక్షా - ముక్తాహారైః మాక్తికసగ్భిః ఆలింగితేః అలంకృతే
 నేత్యర్థ సీరసభద్రాశ్చిప్తేనాపి సీరసేన సుష్మేన భద్రేణ చస్తనేన అశ్లిష్టేన లిప్తే
 నాపి లేపనమయే సరఃమసి సమన చరం సుష్మ మృణతి చస్తనమతి బోధ్యమ్
 అత్ర సీరసయా అనురాగరహితయా భద్రయా మహిష్యా శ్లిష్టేన ఆలింగితేనాపి
 త్యర్థో వ్యజ్యతే సరిసభద్రాలింగితేన సరిసయా సానురాగయా భద్రయా మహిష్యా
 ఆలింగితేన అశ్లిష్టేన విరోధాభానాలంకార శ్రీలికేతనేనాపి కాన్యాశ్చయేణ లక్ష్మీ
 గృహేణాపితి చ - విశాలేన విస్తీర్ణేన విగతా శాలాగృహం యస్య తేనీతి చ -
 నక్షత్రలేన ఉరోదేశేన రోచమానం శోభమానం నిరస్తరఃపలాశాక్యానిదాపనో
 దాయ నిరస్తర మవిరతం యథాతథా య పలాశాక్యాని పర్లసంబంధః రక్షోభి
 రాకృమణం చ - తస్మా ద్య తైద దుఃఖ తస్య అనోదాయ నివారణార్థమితి
 గమ్యాత్పేక్షా అయం భగవాన్ పలాశశంకానాన్ననం రాక్షశంకాయా అవి
 షయః దానవానకత్వాదితి భావః . సకలాగమశిరోమణి చకలేషు ఆగమశిరస్సు
 వేదాన్తేషు మణిః రత్నభూత వేదాన్తవేద్య ఇత్యర్థ సకలానా మగమానాం
 వృక్షాణాం శిరోమణి రుత్తిమ ఇతి చ - భవతీతి శేషః - ఇతి మత్వా గమ్యమానార్థ
 కిత్వా దప్రయోగః - సమాశ్చయతా స్వం భజతా కల్పతరుశాఖాయుగళేన కల్ప
 వృక్షశాఖాద్వయేనేవ స్థితేన భక్తాభయప్రదానక్షిమత్వవ్యంజనాయ కల్పతరుగ్రహణం
 కల్పతరుశాఖాయుగళం భగవ న్తం ప్రాప్య పలాశాక్యాన్నిభేదం జహౌ ఇతి ముఖ్యార్థః
 బాహుయుగలేన భుజద్వయేన విద్యోతమానం భాసమానం సకలోత్తర
 తయా సర్వోత్కృష్టత్వేన సర్వావేక్షయా ఊర్ధ్వభాగవ ర్తిత్యేనేతి చ - పరిణయసమ
 యం వివాహసమయే - అత్యన్తసంయోగే ద్వితీయా - ఇందిరాకరాధరీకరణం ఇందిరా
 కరస్య రుక్మిణీహస్తస్యేతి కరరీషష్టి అధరీకరణం అధఃకరణం రుక్మిణీకరకర్తృకం
 నిజాధ కరణ మిత్యర్థ కన్యాదానసమయే కన్యాహస్తస్య పరహస్తే న్నానాదితి భావః
 అసహమానేనేవ అమరణేనేవ అధఃకరణన్యాసహనేనైవేత్యర్థ హేతుః ప్రేక్షా -
 తిత్తణమేవ తద్దన తస్మిన్నాభినివేశినా పాణిపిడనేచ్ఛనా పాణిబాధనేచ్ఛనీతి చ -
 నాపరాధత్వాదితి భావః వస్తుతస్త్వ నాయం వివాహో బ్రాహ్మ్య కిన్తు రాక్షస ఏవ
 అత్ర తు న కన్యాదానం కిన్తు బలా తిన్యాయా అపహరణమేవేతి నాత్ర కరస్య
 తద్దోషలేశ ఇతి బోధ్యం కరయుగళేన హస్తద్వన్వేన విరాజమానం ఏతేన లోకోత్త
 రేందిరాకరపరిభవమేవ యో న సహతే తస్య కరస్య పద్మపల్లవసాదృశ్యకళంక
 లేశావకాశో నేతి వ్యజ్యతే ద్విజరాజానాం ప్రధానదంతానాం లంఘనే అతిక్రమణే
 విషయే జుఘాలేన వేగవతా ప్రధానదంతా నతిక్రమ్య బహి ర్నిస్సృతే నేత్యర్థ ద్విజ
 రాజస్య చంద్రస్యేతి చ - చంద్రానిశాయ నేత్యర్థ అనధంప్రభాశ్రితేన అధికాన్తి మనా

శ్రితేన ఉత్కృష్టకాన్యాశ్రయేణేతి చ-అతిసుఖినా అతిసుఖేణ అతిపవిత్రేణ చ- మంద
స్థితేన మందహాసేన స్పృహణీయం శ్లాఘ్యం ప్రకృతశ్లేషాలంకారః ఉభయో
రర్థయోః ప్రకృతత్వాత్ - స్వస్య నిజస్య సదాదర్శపరిభావితయా ప్రశస్తదర్శనాతి
శాయితయా సర్వదా అమావాస్యాం తిరస్కుర్వాణత్వేనేతి చ- హేతునా సదా
సర్వదా దర్శాభిసూతం అమావాస్యాయా మభిభూతం అప్రకాశం కుముదబంధుం
చన్ద్రం తృణాయమన్యమానేన తృణప్రాయం మన్వానేన వదనారవిందేన ముఖకమ
లేన లోభనీయం సుందరం గమ్యాత్వేక్షేయం అనయా చ ప్రతీపాలంకారోవ్యజ్యతే
వస్తుత కమలాజ్వల్యం లక్ష్మీసాదర్యం కమలకాన్తి శ్చ తస్య నిరన్తరగ్రహితయా
అనవరతగ్రహణేన హేతునా సమారో పితకమలకాన్తి స్థేయాత్ సమారోపిత కవిభి
స్సమ్య గారోపిత. కమలకాన్తి స్థేయ పద్మశోభాసహరణం యస్మిన్ స్తస్మాత్ అఖల
సుందరపురుషా. స్మరనసంతతయంతాదయ స్సర్వే సుందరపురుషా. తేషాం
నయనయుగళమాత్రాత్ నేత్రద్వంద్వాత్ మాత్రోశబ్దోఽత్ర కార్షణ్యపరః
ఉక్తృప్తేన అధికేన కమలాజ్వల్యహరణం స్మరాదనయనా నామవాచ్యవ మారో
పితత్వాత్ భగవన్నయనయో స్తు స్వాభావికం నిరన్తరకమలాసాదర్య దృష్టృత్వేన
కమలాజ్వల్యహరత్వాదిత్యర్థః శ్లేషోఽపి తం సపరికరం కావ్యలింగం నయనయుగళేన
నేత్రద్వయేన దీప్యమానం భావమానం ఉపాసితకర్ణతయా తిరస్కృతరాధేయతయా
ప్రధితస్యాపి స్వసుహృత్సూతార్జునద్వారా కర్ణం తిరస్కృతవత ఇత్యర్థ ఉపేక్షిత
శోభిత్రయేతి చ- ప్రసిద్ధస్యాపి ప్రధితస్యాపి శోభిత్రప్రీతి మకుర్వాణస్యేత్యర్థః- కృష్ణ
స్యేతి శేష అర్థా త్సిద్ధ్యతీతి వా నిరవధికరుచింపాదనం నిరవధికాయాః అపరాయాః
రుచేః కాన్తేః ప్రీతేశ్చ సంపాదనం ఉత్పాదనం అలలోక్య దృష్ట్వా ఉపాసితశోభిత్ర
స్యాపి భగవతః కాన్తిం సంపాదయతి సతి శోభే తద్దృష్టేత్యర్థః కర్ణహీనో నశో
భతే ఇతి భావ. అన్యత్రి రాధేయం ద్విషత్వపి కృష్ణే రాధేయస్య ప్రేమసంపత్తిం
దృష్టేత్యర్థః సముపజాతానందేన ఉత్పన్నమోదేన తత ఏవ సహజరుచిశాలినా
న్వాభావిక కాన్తిమతా భ్రాతృస్నేహవలేతి చ- నేత్రోత్త్రయో రేక కాలవన్యత్వా
ద్భ్రాతృత్వవ్యవధేశి నయనయుగళేన అలింగ్యమానకర్ణయుగళం అగ్నివ్యమాణం
శ్రోత్రద్వయం - నయనయోః కర్ణాన్లభిశాన్తత్వాదితి భావః మద్రాతృభూత
మిదం కర్ణయుగళం స్వస్మిన్ నాపేక్షస్యాపి కృష్ణస్య తమపేక్షారూపం దోష
మవిగణయ్య కాన్తిం జయంతీతి అహో మద్రాత్తో సౌజన్యమితి సానందం
నేత్రద్వయీ శ్రోత్రద్వయ మాలింగతీత్యేకో భావః అర్జునమిత్రత్వేన స్వద్వేషిణ్యపి
కృష్ణే రాధేయస్య ప్రీతి రనారేతి కృష్ణోఽయం పరమాత్మైవ పరప్రేమాస్పదత్వా
దిత్యుచమాయ స్వస్య తాదృశకృష్ణావయవత్వలాభా న్నేత్రద్వయం సానందం సతే
స్వానంద మేకాన్తే కర్ణద్వయా యోపదేష్టు మివ కర్ణయుగళ మాలింగ తీత్యన్యో
భావో వ్యజ్యతే యద్వా - య స్వద్వేషిణోఽపి రాధేయస్య స్వవిషయకం ప్రేమ

సంపాదయతి కర్తవ్య కర్మణానైకతేన నూయేతి వా - అత్రి ఉదాసితకర్తయూ
ప్రసిద్ధస్యా విగ్రహానైకతానాం కర్తవ్యము, లి మూఁదితి వర్తనేన విరోధో
వ్యజ్యతే స్వాత్మ - అత్రి ఉదాసితకర్తయూ - అత్రి ఉదాసితకర్తయూ
భగవత కామి - అత్రి ఉదాసితకర్తయూ - అత్రి ఉదాసితకర్తయూ
భాసాలంకార - ఏవంబం - అత్రి ఉదాసితకర్తయూ
పూర్వజన్మని కళంక వా - అత్రి ఉదాసితకర్తయూ
ఆవృణ్ణతా - అత్రి ఉదాసితకర్తయూ
తృతీయా సమాసో వా - అత్రి ఉదాసితకర్తయూ
తేన హేతునా కళంక చ - అత్రి ఉదాసితకర్తయూ
కళంక మభితో వేషము - అత్రి ఉదాసితకర్తయూ
మధునా అననాత్మనావశింతి - అత్రి ఉదాసితకర్తయూ
విష్వ గతిః - అత్రి ఉదాసితకర్తయూ
ఇదం ముఖం పూర్వజన్మని చస్మిభూయ వర్తమానం - అత్రి ఉదాసితకర్తయూ
వర్తమానం మాం పర్యవేప్తయన్తితి పూర్వజన్మనైరం - అత్రి ఉదాసితకర్తయూ
చంద్రం శ్రీశ్రీమణ్ణల మా - అత్రి ఉదాసితకర్తయూ
భూషితం అన చ - అత్రి ఉదాసితకర్తయూ
శోభాశాలీ ముఖచంద్ర - అత్రి ఉదాసితకర్తయూ
విరోధితా భృంగవిరోధితా - అత్రి ఉదాసితకర్తయూ
మజిప్రు దితి ప్రసిద్ధే - అత్రి ఉదాసితకర్తయూ
కామనయా మారినవాంశయా తపోబలేన తపస్సామగ్ధేన సకలసుమనోభిమతస్యసర్వ
పుష్పసమ్మతస్య మధుహరముఖచుంబనస్య భృంగక ర్పకముఖకరణకచుంబనస్య అను
కూలయా శృంగాన్వృతనయోగ్యయేత్కర్క - అత్రి ఉదాసితకర్తయూ
నా మభిమతః - అత్రి ఉదాసితకర్తయూ
ముఖే వర్తసమితి యాచత్ - అత్రి ఉదాసితకర్తయూ
చాంపేయకోరికవ త్త్రితయా నాసికయా నా - అత్రి ఉదాసితకర్తయూ
నం చంపకపుష్పం మధుహరవిరోధిత్యజన్యస్వాపయశి - అత్రి ఉదాసితకర్తయూ
నాసికాయా పెణావతీర్చ్య మధుహరముఖచుంబనానుకూలం భూత్వా తదపయశో
జహావితి నిర్గళితార్థ - అత్రి ఉదాసితకర్తయూ
వచనీయవర్ణాశ్రియతయా అనింద్యశోభాశ్రియతేన హేతునా
వచనీయవర్ణాశ్రియాత్ నింజ్యశోభాశ్రియాత్ వచనీయానాం - అత్రి ఉదాసితకర్తయూ
వర్ణానాం కాదీనా ముక్షరాణా మాశ్రియభూతాదితి చ - అత్రి ఉదాసితకర్తయూ
పాద్యా దిత్కర్క - అత్రి ఉదాసితకర్తయూ
ఫాలఫలకేన - అత్రి ఉదాసితకర్తయూ
మలంకారః - అత్రి ఉదాసితకర్తయూ

శ్లో॥ సత్వరం హరి రుతాయ నివేశ్య స్వాసనే మునిమ్
ఆదాయ విధివ స్మార్థ్నా పాదోదక మదీధరత్

సత్వరమితి॥ హరిః సత్వరం ద్విత ముతాయ ఉత్థితోభూత్వా మునిం నారదం
స్వాసనే స్వస్య విప్రరేయత్ర స్వయ ముపవిష్టస్త శ్రేత్సర్థ - యద్వా స్వశబ్దోఽతి
స్వీయఃర స్వీయస్య భక్తాదర్యదానస్త శ్రేత్సర్థం సేవేశ్య ఉపవేశ్యుత్వా విధివత్
విధియకం యథా తథా యథాశాస్త్ర మిత్యర్థ పాదోదకం పదజల మాదాయ
గృహస్త్వా మూర్ధ్నా శిరిసా అదీధరత్ దధార యథావిధి తత్పాదం ప్రత్యక్ష్య
తదంబ మూర్ధ్నా విధారేత్సర్థ -

శ్లో॥ శాంతకామో భవానిదృక్సులభ సంయమీ కథమ్
తథాపి గృహసక్తి ర్నో గోత్రజైకతః ఫలమ్

శాంతేతి॥ శాంతకామ కామరహిత. విరక్త ఇత్సర్థ. అత ఏవ సంయమీ చిత్త
నిగ్రహవాక్ ఈదృ వంవిధః భవాన్ త్వం అస్మాకమితి శేష కథం కేన ప్రకా
రేణ సులభః సుప్రాప. భవతీతి శేషః - సకామ ఏవ ప్రభూ నుపరిపత్తి న తు
నిష్కామం నిష్ప్రహస్య త్వణం జగదితి న్యాయాదితి భావ. తథాపి తవ దుర్ల
భ త్వేఽప నః అస్మాకం గృహసక్తిః గృహసంబంధః మన్దహృద్దేశేన తవా
గమనమిత్యర్థ గోత్రజైకతప ఫలం గోత్రజానాం వంశ్యానా మేకం మఖ్యం
తపన. ఫలం పరిపాకః భవతీతి శేషః సతు మమైకస్త్యేవేతి భావః వ్యంగ్యా
ర్థస్య - శాంతకామ నాశిశమన్మథ సంయమీ తపస్తీ శివ ఇత్సర్థ భవానీ
దృక్సులభ. భవాన్యః పార్వత్యాం దృశో. నేత్రయో. సులభ. సుప్రాపః
కథం భవేత్ - స్మరిదాహానరం ప్రోధేన పశుశూపమాణాం పార్వతీం పరిత్యజ్య
దేశాన్తరే తపోఽర్థం గతి శ్చివః కథం భవాన్య స్సుదర్శ ఇత్సర్థ. యద్వా భవానీ
దృక్సులభ. పార్వతీకటాక్షవశ్యే కథం భవేదిత్సర్థ. సతి మన్మథే తదభిప్రీతకామినీ
కటాక్షపాత పుమాంస మావర్జయేత్ మన్మథనాశేతు కథ స్తదావర్జనమితి భావ.
తథాపి మన్మథదాహేఽపి గృహసక్తి దారానురాగః శివస్యేతి శేష - గోత్రజాయాః
పర్వతసుతాయాః భవాన్య ఏకస్యా ఏవ తప. ఫలం నో నధనతీతి కామ. భవ త్వేవ -
పార్వతీకృతతపోమహిమైవ స్మరిదాహాకన్యాపి దారానురాగ ఇత్సర్థ. 83

గ॥ త దనుగృహీతవ్యోఽహం విధేయవిషయనియోగే నేత్యమృతాసార
సరిసాం గిర ముదీరయంతం భగవంతం నారదః ప్రత్యవాదీత్ -

తదితి॥ త త్తస్మాత్ విధేయవిషయనియోగేన విధేయవిషయై కర్తవ్యార్థే నియోగేన
అజ్ఞాపనేన తద్వారేత్సర్థః అహ మనుగృహీతవ్యః దయనీయః ఇక్ష్యేవ మమృతా
సారసరిసాం సుధాధారాసంపాతసమానరసాం గిరం వాచ ముదీరయంతం బ్రువాణం
భగవంతం కృష్ణం నారదః ప్రత్యవాదీత్ ప్రత్యువాచ -

శ్లో॥ విధేయ మపరం నైవ పశ్యామ స్త్వాం వివాహరే

య త్వప్రతి కృతార్థోఽహం జాతో లాభా త్తనామ్భుతాత్
విధేయేతి॥ హేహరే భగవన్ త్వాం వినా అపరం అశ్య ద్విధేయం విధాతుం
యోగ్యం ఘమిత్యర్థ న పశ్యామ న జానీమ - త్వమేవ ఫలం సతు త్వద్వారా
సాక్షాత్యం ఫలమశ్య వస్తీశ్యర్థః తత్ర హేతు మాహ - యద్యన్మా ధేతో సంప్రతి
అనునా అదృతా రతివిమీయనీయా తన లాభాత్ పాప్రే అహం కృతార్థః
ఫల జాత అభినమ్ త్వద్వ్యతిరిక్తఫలస్త్వే త్వల్లాభాదేన మమ
కృతార్థత్వం న యుజ్యత ఇత్యర్థ యద్వా - హరే త్వాం వివా అపరం విధేయం
వినయసంపన్నం న పశ్యామ. 'విధేయో వినయగ్రాహి' త్యమః య ద్యస్మాత్
అమ్భుతాత్ తవ ఏవంవిధవినయసంపన్నస్య తే లాభాత్ దర్శనాదేవ కృతార్థో లబ్ధ
ధన జాత త్వదీయవిమయేనైవ పరిశుష్టాస్మి-నతు త్వత్తః కించిదపి ఫలం కాంక్షా
మిత్యర్థ అధవా హరే త్వాం వినా అపరం విధేయం కృత్యం నైవ పశ్యామః
'శ్లోతవ్యో మంతవ్యో నిదిష్యానీతవ్య' ఇతి శ్రుతే శ్వచ్ఛివణాదిక మేన అన్మాకం
కృత్యమితి భావ తత్ర హేతు మాహ - య ద్యన్మాత్ సంప్రతి అదృతా త్వ
లాభా దహం కృతార్థ కృశకృత్యో జాత. - శ్రవణాదిక్రియాఫలీభూతత్వల్లాభాత్
మామకా శ్చివణాదిక్రియా స్పృహలాజాతా ఇత్యర్థః శ్వద్దర్శనా దన్య త్ఫలం న కిమ
ప్యస్తీతి భావ

85

గ॥ ఏవ మభిధాయ పున రన్యన్యా స్సదన మాసేదుషి తపస్విని.

ఏవమితి॥ ఏవ మభిధాయ ఉక్త్వా తపస్విని నారదే పున ర్భూయః అన్యన్యా కృష్ణ
కుహిష్యా స్సదన మస్తఃపుర మాసేదుషి ప్రాప్తవతి సతి

86

శ్లో॥ అయి ప్రియే పద్మిని కద్మిశోఽయం హరే స్తనాపి ప్రణయానుబంధ.

నశ్య త్యమర్ష స్తవ పాదఘాతా దముం ప్రియానుగ్రహ మేష వేత్తి
అయీతి॥ పద్మిని పద్మినీజాత్యుత్పన్నే అయి ప్రియే ప్రేయసి హరే మమేత్యర్థః-
శవాపి ఆవయో ర్ద్వయో అయం ప్రణయానుబంధ. పరస్పరం స్నేహానుబంధ
కీదృశః విలక్షణ ఇత్యర్థ. నైలక్షణ్య మేవాహ - తవ తే పాదఘాతాత్ చరణతాడ
నాత్ అమః కోపః నశ్యతి మయ్యన్యానుగ మాశంక్య యో మాన స్వయా
ధృత స్సతు మయి చరణేన ఆహతే సతి నశ్యతీత్యర్థ. యథా రాజాది స్సాసరాధం
భృత్యం భృశం తాడయిత్వా కోపం జహాతి తద్వదితి భావ. యద్వా - అస్మత్క
ర్మకబళునిధలాలసవశాదపి అప్రసన్నయాం త్వయి విషయే యో మమూన్ః
స తావకపాదఘాతా న్నశ్యతీత్యర్థః తత్ర హేతు మాహ - ఏష కృష్ణః అయిం
త్వత్కృతపాదఘాతం ప్రియానుగ్రహం ప్రియానూ స్తనానుగ్రహం వేత్తి జానాతి
ప్రియయానుగ్రహితోఽస్మీతి మశ్యతే ఇత్యర్థం స్వపాదఘాతేన గూ మనుష్యా
ప్రసాదం భజే దేషేతి మత్వా పాదఘాతా దహ మమర్షం శ్యజామితి భావ.

భావః పున ర్భూయః సువయతా ధానాః ప్రదేయాస్సుః - తాదృశ్శలాన్తరా
భావాదితి భావః 90

శ్లో॥ లాలయంతిం శిశూ సేవం వచనై ర్ద్రుంచనాపరైః

దృష్ట్వా హరి మధాన్యన్య స్సదనం మని రిభ్యయాత్
లాలయన్త మితి॥ ఏవం వచనాపరైః ప్రతారణార్థికైః వచనైః వాక్యై శిశూన్
బాలాన్ లాలయన్తం కీడయన్త మాశ్వాసయన్త మితి వా - హరిం దృష్ట్వా మని
రార్దద అథ అన్యన్య స్సదనం గృహ మభ్యయాత్ యయా 91

౫॥ ఏవం ప్రతినీకేతనం విలక్షణవ్యాపారానుషంగిణ మప్రచ్ఛపూన్య మివ
స్వాగతకుశలానుయోగాదభి రభినందయంతిం ముకుందం మంతిమాంతః
పురప్రదేశే నారద ప్రవాస స్సవాదీత్

ఏవమితి॥ ఏవం పూర్వోక్త రీత్యా ప్రతినీకేతనం నికేతనం గృహం-కేతనే నికేతనే
ప్రతినీకేతనం - వీహ్నయా మవ్యయీనావ - విలక్షణవ్యాపారానుషంగిణం భిన్న
వ్యాపారానక్తం అప్రచ్ఛపూర్వమివ అనంతోకతచర మన ఆత్మా మితి శేషః
స్వాగతకుశలానుయోగాదభి భవ మాగతిం స్వాగతిం తస్య కశలస్య షేమిస్య
చ అనుయోగ ప్రశ్న స ఆరి ర్యేమా నై. లిథో కై. అభినందయనం ఆచారయంతం
ముకుందం ఉద్దిశ్యేతి శేష. అంతిమాన్త పురప్రదేశే అంతిమాయా చుమాయా
అన్తఃపుర భాగే షోడిశిసహస్రతమే ౭న్త. పురే శత్యర్థ ప్రవాస స్మయమాన స్
నారదః అవాదీత్ జగాద 92

శ్లో॥ విశ్వేంద్రిజాలై ర్దనమోహన న్న తవాద్భుతం కింతు విశేష ఏష.

మాయాభిధానం తు యదప్ర పింఛం చిద్రుచంద్రావిషయం ప్రతీమ.

విశ్వేతి॥ తన పరిమేష్వరి స్వేత్కర్థం - విశ్వేంద్రిజాలైః - విశ్వాని జాగ్రదావస్థాప్రా-
ప్తావస్థానిన తై. విప్రవిరోధ్యో గుప్తస్వరూపక మింద్రిజాల మిత్యుచ్యతే
దనమోహనం జూనాం మోహదనం నాద్యుతం స చత్రం - విప్రజాలికవ
త్తవేదం స్వాభావిక మేవేవ్యధః - ఇన్ద్ర విశేషః ఇన్ద్ర వత్సమానం చిత్ర
మిత్యర్థః - కన్తదిత్యత ఆవా - అతి విశ్వేంద్రిజాలనిర్మాణకరయే మాయాభి
ధానం మాయాక్షయం యతవ సుఖం బహు మసి తత్త్రింశం అర్చం దా
విషయం అర్చచంద్రో గిభివాన్ - తస్మాన్మయ - అ - మితియవత్
అర్చచంద్రాకారరేఖానాన్వదమితి చ స త్త్రింశం - పిన్దర్యార్థచనాకార
రేఖానాన్వత్వం విచిత మిత్యర్థం. యథా రాజానాం గళరాన్వయోనన
భృత్యాది ర్నిష్కాన్వతే తథా తన యాయా త్వాం ఋతే యేన కేనాపి
నిష్కాన్వతుం స శక్యతే ఇతి సరచ్ఛా - అతి అర్చచంద్రవిషయా త్రింశాత్
తదవిషయభూతాయా మాయాయా వ్యవరేకస్య ఫలితత్వా ద్యతీరేకాలంకారి -
అత్ర అర్థం చంద్రో యస్య స అర్థచంద్ర శ్చివః - తస్య అవిషయ మితి వ్యజ్యతే

శివకేశవయోః పరమాత్మత్వావిశేషేఽపి మోహిన్యాదిరూపయా విష్ణుమాయయా
శివోఽప్యముగ్యతేతి విష్ణుమాయాయా శ్శివవిషయత్వే సిద్ధే తనవిషయత్వకథన
మద్భుతమితి భావః ఏతేన శ్రీకృష్ణమాయయా శివోఽపి మోహితః - కోఽహమితి
నారదస్య పశ్చాత్తాపో వ్యజ్యతే 93

శ్లో॥ నారద ప్రిణిగచ్ఛైవం ముకుందేనానుమోదిత

ప్రియయా విస్మిత స్తస్య యోగమాయానుభావత

నారద ఇతి॥ నారదః పంచం ప్రిణిగద్వ ఉక్త్వా ముకుందేన అనుమోదితః. అను
జ్ఞాతస్య తస్య కృష్ణస్య యోగమాయానుభావతః - కాయప్రాయహరూపయోగ
మాయా ప్రభావా ద్వీస్మితః సన్తయం ప్రాప్తస్య ప్రియయా జగామ 94

౧౧॥ అథ కదాచన నారదవచనా దజాతశత్రు మియక్షమాణ ముపలభ్య
మధుసూదన స్సానరోధవధూజనః కతిపయై రహోభి రింద్రప్రస్థ ముపస్థిత
స్సకౌతుకః వాత్తివత

అథేతి॥ ౩తం కదాచన నారిషవచనాత్ నారదవాక్యాత్ అజాతశత్రుం యధిష్ఠిరం
ఇయక్షమాణం యష్టు మిచ్ఛు ఉపలభ్య విదిత్వా మధుసూదన - మధునామక
రక్షోహస్తా కృష్ణ సానరోధవధూజనః అస్తఃపుర స్త్రీజనః హితి స్సకౌతుక కతిపయై.
కతిచిద్భిః - ఆహోభి ర్ద్రినై ఇంద్రప్రస్థం యధిష్ఠిరరాజధానీం ఉపస్థితః ప్రాప్తో
భూత్వా సకౌతుకః సకుతూహలః ప్రాత్తివత అవర్తత - ఇంద్రప్రస్థపురే ఇత్థర్థ
యద్వా - మధుసూదన సానరోధవధూజనః సకౌతుకశ్చ సకౌ ఇంద్రప్రస్థం ప్రాత్తివత
ప్రప్తస్థే - ఇంద్రప్రస్థం ప్రియయా విత్సర్థం. కతిపయై రహోభి రుపస్థితః ఇంద్రప్రస్థ
మిత్యేవ - ప్రాప్తశ్చ బహువేతి కేవలః 95

౧౧॥ పాండవా అపి సహమహిషీభి రుపస్థానీయం ప్రాణమివ వషం మాత్రీయ
మక్షయ్యమివ కులధన మంగ దేవతాసహితా మిన చిక్రీతయాగ
ప్రధాన దేవతామణిమాద్యష్టవిభూతిపరివృతమివ ధనదం పృథివ్యా
ద్యష్టమూ రివేష్టితమివ శశిశేఖరం లోకపాలమాత్రాప్తకమయితమివ
రాజన్యతేజ పుంజ మప్తమహాసిద్ధిపరివృతమివ సిద్ధమంత్రాధిదేవతాం
పద్మాద్యష్టవిధసాందర్యోధిసహితం నవమమివ ముకుందాభిధలావణ్య
నిధిం నవరత్నమాలామధ్యగత మివేంద్రసీలనాయకమణిం మాధవం
ప్రత్యుద్గమ్య పరిరంభకుశతానుయోగాదిభి రభిసంద్యచ తేన సహ స్వభ
వన మభజత్ -

పాండవా ఇతి॥ పాండవా. ధర్మరాజ దయ శ్చ మహిషీభి రష్టాభి రాభిర్యాభి సహ
ఉపస్థానీయం ఉవాగతం వషం స్వపంచప్రాణాశిరిక్తం ఆత్మీయం స్వీయం వ్రాణమివ
స్థితం తద్వ త్రేమాన్సదమిత్సర్థః - ఉత్త్రేమా - అక్షయ్యం శాశ్వతం కులధనం వంశ
పరంపరాగతం ధనమివ స్థితం కులదేవతాత్వాదితి భావః ఆత్మీయమితి పదం

కాకాశీ న్యా యేనా తాఽప్యన్వేతన్యమ్ ఉక్తంచ । పాగేవ తగూజానాం పాండోః కిమపి కులదైవ ' మిత్యత్రైవ అంగ దేవహితాం అప్రధాన దేవతాభి ర్ముక్తాం చిక్షేత్ తస్య కర్తు మిచ్ఛావిషయాభూతస్య యోగస్య రాజసూయస్య ప్రధాన దేవతామివ ఉద్దిశ్య దైవమివ స్థితం ఉత్త్రేయోపీయం వస్తుత స్థితి భావే షర్వన్యభి- భగవత షరమేశ్వరీ త్వేన తన్మహిషిణాం లత్యోద్దిత్యేనచ తథాత్వాత్ ఆణిమాచ్యప్రవిభూతిభి ' ఆణిమా మహిమాచైవ గరిమా లఘిమా తథా ప్రాపి- వ్రాకామ్య మిశిత్యం వశిత్యం చాప్య భూతయ' ఇతి అణిమాద్యమైశ్వర్యైః పరివృతం పఠితం ధనదం కుబేరమివ పృథివ్యాదిభి రిష్టమూర్తిః । పృథివ్యాదయః పంచ సూర్యచంద్రా యదమానశ్చైత్య ప్తాభి ర్ముక్తిభి రిత్యర్థః పరివేష్టితం వ్యాప్తం శశిశేఖరం చంద్రమివ లోకపాలానాం ఇంద్రాదీనా మప్తదిక్పాలానాం మాతృప్రకేన అష్టాభి రాత్రిత్రాభి, వలయితం వ్యాప్తం రాజన్య తేజఃపుంజమివ గాజన్యానాం క్షత్రియకుమారాణాం శేజసాంపుంజ స్సంఘస్థమివ 'అష్టాభి ల్లోకపాలానాం మాతృభిర్నిర్మితో నృప ఇతి స్మరణాత్ లోక పాలాంశజన్యారాం రాజన్యానాం సంఘి యత్తేజ తదేవ పుంజభూయ కృష్ణాత్మనా వర్తతే ఇతి భావః । అష్టమహాసిద్ధిపరివృతాం అష్ట మహాసిద్ధయో యోగజన్యాతత్సరి వృతాం సిద్ధమంతాదిదేవతామివ సిద్ధానాం మంత్రస్య అధిష్ఠానదేవతామివ స్థితం నవమం ముకుందాభిధలావణ్యనిధిమివ ముకుందనామకసావర్ణసిద్ధిమివ పద్మాద్యష్ట విధసౌందర్యసిద్ధిసహితం పద్మా రుక్మిణీ ఆది ర్యేషా నైః పద్మాదిభి, అష్టవిధైః సౌందర్యసిద్ధిభి, సౌందర్యశేవధిభి సౌందర్యా యరుక్మిణ్యస్త్విష్టమహిషీభి రిత్యర్థః సహితం పద్మప్రముఖాష్టవిధస్వర్ణసిద్ధిసహితం చ- యద్వా పద్మాష్టవిధసౌందర్యసిద్ధి సహితం నవమమివ ముకుందాభిధలావణ్యనిధిం ముకుందనామకఛాయాసిద్ధిం ముకుం దనామకస్వర్ణసిద్ధిం చ - పద్మప్రముఖా ముకుందాన్తా యథా నవసువర్ణసిద్ధయః తథా రుక్మిణ్యాదయః ముకుందాన్తా నవ సౌందర్యసిద్ధయ ఇత్యర్థః । నవరత్నమాలాయాః నభిః రత్నైః కృతాయాః మాలాయాః మధ్యగతిం మధ్యదేశస్థం ఇంద్రసిలనాయక మణిమివ ఇంద్రసిలఖ్యనాయకరత్నమివ స్థితం మధ్యే ఇంద్రసిలమి- ఇత స్తతః పద్మరాగవజ్జివైడూర్యాదయోఽష్ట మణయ హరే యథా భాన్తి తస్మాత్ మధ్యే కృష్ణః ఇత స్తతో రుక్మిణ్యాదయోఽష్టభార్యా ఇత్యర్థః । మాధవః కృష్ణః ప్రత్యు ద్గమ్య అభిముఖ మాగత్య పరిరంభ ఆలింగనం కుశలానుయోగః కుశలప్రశ్న తౌ ఆదీ యేషా నైః అభినంద్య శ్లాఘుయత్వా చ తేన కృష్ణేన సహ స్వభవనం నిజగృహ మభజన్ పోపుః-

సో॥ పృథా సదారభ్రాత్రీయసమాగమనహరి తా

యథార్హ ముపచారై స్తం గేహే సుఖి మవాసయత్

పృథేతి॥ పృథా కుంతీ సదారభ్రాత్రీయస్య సభార్యస్య భ్రాతృపుత్రస్య కృష్ణస్యేత్యర్థః సమాగమనేన ఆగత్యా హరి తా సంజాతహర్షా సతీ యథార్హం యథాయోగ్య

మూషవారై రాశీర్వాగాదిభి ఉపలక్తి శేతిశేషః తు గగన స్తం గేహే గృహే సుఖం
యథా తథా అవా యత్ స్వాయామాస 97

॥ అనంత సంపదః హతి మయసామీవిరిరితామ్

యధిక్తిర వార్షయత ప్రళయాయంతో హరిమ్

అనన్తిః॥ జతుకద చిత్ మయసాయాచిరిరితాం మయస్య శిల్పినో మాయయా
విరిరితాం కృతాం సంపదం పద మానసక అధిక్తిర. ధర్మరాజః
'గవి యుక్త్యాం క్తిర ఇతిష్టమ్ ప్రయానతః ప్రళయో విషయో అనంతః
నవగ్రన్త హరిం కృతం ప్రార్థయత అయాచత 98

॥ రాజసూయే యద్యే త్వాం క్రశురాజేన మాధవ

అనజానిహి మా మహ్నో యది న్యా మ్య కర్మణః

రాజసూయేకేతి॥ హేనూధవ క్రతురాజేన క్రూతమేన రాజసూయేన రాజసూ
యాభిధక్తురాజేత్కర్మ త్వాం పరమాత్మానం త్వామిత్యర్థ యత్త్యే పూజయి
ష్యామి- యజతే లృప్ త్వత్ప్రీత్యర్థం రాజసూయం కర్తు మిచ్ఛామిత్యర్థ అస్య
కర్మణ రాజసూయాఖ్యకృతే లర్తిః యోగ్య స్వాం యది అస్మిచేదిత్యర్థం మా
మనజానిహి అనజాతం కరు - తిద్యాగే మమా సజ్జాం దితేత్యర్థ 99

॥ ఏవం వాదిన మజతశ్చ్రుం భగవా నవాదీత్

ఏవమితి॥ ఏవ ముక్తవిధియా వాదినం బ్రువాణం అజాతశ్చ్రుం అనుత్పన్నకామా
ద్యస్తశ్చ్రుకమ్ యధిష్ఠిర మిత్యర్థ ప్రతి భగవాన్ కృష్ణః అవాదీ దువాచ
అవ॥ నచసప్రకారమేవ వర్ణయతి

॥ వీర స్త్వ మస్య హి బుధః పద ముచ్చమేవ

ప్రాప్తస్థిరో భవసి సోమరసస్య పాత్రమ్

వండశ్చైలోనియతనిచపదాధివాసో

దుష్టగ్రహాకృమఖిలో న భవాగృశోఽన్యః

వీర ఇతి॥ ఉచ్చ మత్కృష్టం పదం స్థానం ప్రాప్తః- సార్వభౌమ ఇత్యర్థః వీరః
పరాక్రమశాలీ బుధో విద్వాన్ అనేన విశేషణత్రయేణ అర్థ సమర్థో విద్వానిత్యేవం
రూప మధికారిత్రియం క్రమేణోక్తం భవతి స్థిరః అచపల- అనేన అతూర్తం
శ్రావయే త్పతిమితి శుత్యుక్తం త్వరాదాహత్య ముక్తం భవతి ఈదృశ స్త్వమేవాస్య
సోమరసస్య రాజసూయయాగసంస్కృతసోమం తాదృశసోమలతాద్రవస్యేత్యర్థః -
పాత్రంభాజనమర్హ ఇతి యావత్-భవసి హి భవస్యేవ 'హి హేతావపధారణే' ఇత్య
మరః వండః అనమర్గ - 'వం. వండే వర్షధరే గోపతే వంధ్యపూరుషే' ఇతిభాస్కరః
చలః అవిమృశ్యకారీ నియతోచపదాధివాస. నియతః నిత్యః నీచపదాధివాసః అల్ప
స్థానవృత్తిః యస్య స సార్వభౌమ ఇత్యర్థః దుష్టగ్రహాకృమఖిలః దుష్ట గ్రహాలభినివేశో
యేమానే దుష్టగ్రహ. దుర్బుద్ధయ శ్చకున్వాదయః తై రాకృమణేన హేతునా ఖిలః

మర్జనం దుర్జనసానిభ్యా త్వాన్తగుర్వియ ఇత్యర్థి అన్య త్వద్భిశ్చ దుర్వ్యస
నాది రిత్యర్థః-భవాదృశః త్వాన్త త్వమివ సోమరసస్య పాత్రమిత్యర్థ-న నభవతి
త్వమేవ రాజనూయే యథాకాచ-సు మర్వోధరాదయ ఇతి పరమార్థ-అత్ర యుధి
ష్టిరన్య సోమర-పాత్రోచ్చై ఆన్యస్య తిదపాత్రోచ్చై చ హేత భూతత్వేన నాభివ్రాయ
విశేషణవిగ్ననా త్పిరికరాలంకార-యథాకాచ-పాత్రహేతుకం కావ్యలింగం వా-వ్యం
గ్యాంశ్చ-వీర-కైబ్యరిహిత ఇన్యర్థ-ఉచ్యం పరి ముచ్చన్తానం ఉచ్యరాశిం చ పాత్రః
స్థిరః భృమణరహిత బధ-విద్వాన్ త్వమేన సోమరసస్య చన్ద్రానురాగస్య పాత్రం
భవసి-యద్వా సోమరసస్య పాత్రం బధ-స్త్వం హి భవసి-చన్ద్రప్రేమాస్పదత్వేన
లోకై ర్వ్యవహియమాణో బధ-స్త్వమేవ భవసీత్యర్థః-కత ఇత్యాహ వీర ఇత్యాది
విశేషణత్రయం-యత స్త్వం వీరత్వాదిగుణత్రయవిశిష్ట తత-స్త్వమేన చన్ద్రస్య
ప్రేమాస్పదభూతో బధ ఇత్యర్థ-మంషః క్లేబః బుధసూర్యసత్తో నపునకాఖ్యానితి
వరాహవిహారోకే చల పరిభ్రమణశీలః నియతనీచపదాధివాసః నిత్యనీచరాశ్యా
శ్రీయణ వర్షే వర్షే నీచరాశిం మీం భుజాన ఇత్యర్థః-మృగగ్రహాకృమ పాపగ్రహ
యోగ-తేనఖల పాపః బుధ పాపయతం పాప ఇతి వచనాత్-అన్యో బుధ-రాహి
ణేయః భవాదృశః చంద్రానురాగపాత్ర మిత్యర్థ-న నభవతి సు భవాదృశ ఇతి
పారేతు భవాదృశోను భవాదృశః కిమిత్యర్థ-కూటస్థ శ్చన్ద్రః వీరత్వాదిగుణవిశిష్టత్వేన
స్వవంశభూషణే త్వయ్యేవానురజ్యతే నతు కైబ్యాదిదోషవిశిష్టే సాక్షా త్పుత్రేఽపి
బుధే ఇతి తాత్పర్యార్థః అత్ర యుధిష్టిరన్య బుధవ్యతిరేకోక్తేః వ్యతిరేకాలంకారో
వ్యంగ్యః-బుధో నైవ బుధః కిన్తు త్వమేవ బుధ ఇతి వచనాత్-సాపహ్నవో రూపకా
లంకారః-

100

శ్లో॥ జగత్క-బళయత్సుచ్యై ర్భవత్సహజతేజసి

కల్యాణ మమితం యత్స్యా త్తత్సశ్యా మిష్టనాధనమ్

జగదితి॥ భవత్సహజతేజసి భవత స్త్వం సహజానాం సోదరాణాం భీమాదీనాం తేజసి
ప్రతాపే ఉచ్యై రతిశయేన జగత్ ప్రసక్తం కలశయతి ఆక్రమతి సతి అమిత మధికం
యత్కల్యాణం సువర్ణం న్యాత్ తత్సువర్ణ-ఇష్టసాధనం యోగస్య సాధనం పశ్యామి
తర్క యామితి ధనమూలత్వా ద్యాగస్మేతి భావ-వ్యంగ్యార్థస్య-భవత్సహజతేజసి
తవ స్వరూపభూతప్రకాశే జగత్ కలశయతి న్యాన్తర్గత్యేన భావయతి సతత్త్వ-
స్వప్నే స్వాన్తర్గతం విన్వయధా పృథగివేక్ష్యతే తద్దేవ జాగత్సమయే ప్రప
క్షోఽయం విచిత్రతామితి వచనాత్ యద్వా-జగత్క-బళనం నామ జగతో
బ్రహ్మత్వకత్వానుసంధాన పూర్వకమిధ్యాత్వానిసంధానమేవ-అమితం యత్క-
ల్యాణం అప్రతిబద్ధావరోక్షజ్ఞానం 'న హి కల్యాణకృత్క-శ్చిద్గుర్గతిం తాత గచ్ఛతీతి
గీతావచనే కల్యాణశబ్దస్య జ్ఞానార్థకత్వం శంకరభాష్యే వర్ణితం-న్యా ద్భవేత్

తద్రూపాః పరోక్షానుభవః ఇష్టస్య అభీష్టస్య మోక్షస్య సాధనం శత్యామి ఆలోచ
యామి-జ్ఞానమేవ మోక్షసాధన మిత్యర్థ - 101

X|| యుధిష్ఠిరోఽపి చతుర శ్చతుర స్సహాదరాన్ మధుసూదనవచనేన

దిశాం ప్రస్థాపయామాస

యుధిష్ఠిర ఇతి|| చతురో నిపుణో యుధిష్ఠిరోఽపి ధర్మరాజశ్చ మధుసూదనవచనేన
శ్రీకృష్ణనిదేశేన చతుర స్సహాదరాన్ సోదిరాన్ భీమాద్యనుజచతుష్టయమిత్యర్థ.

దిశాం ఆశానాం ప్రస్థాపయామాస విజయార్థం ప్రేమయామాసేత్యర్థ.- 102

X|| తేఽపి కియతాపి కాలేన యోగిన ఇన వశీకృతాశా అనతిచిరోజ్ఞతా

ధ్యాయనా ఇవ గురవే కనకోచ్చయం సమర్ప్య ప్రమదాశ్రితా బభూవుః.

తేఽపీతి|| తేచ భీమాదియ కియతాపి స్వల్పేనేత్యర్థ. కాలేన సమయేన యోగిన

ఇవ యోగశాలిన ఇవ వశీకృతాశాః స్వాధీనకృతదిశ స్సన్తః నియమితకామా స్సన్త

ఇతి చ-అనతిచిరోజ్ఞతాధ్యయనాం అనతిచిరిం ఈషచ్ఛిరకాలే ఉజ్జితం త్యక్త మధ్య

యనం విద్యాభ్యాసో యైస్తే ఇన శిష్యా ఇవేత్యర్థ. గురవే పితృసమో జ్యేష్ఠ ఇతి

న్యాయాత్-పితృవాచీ గురువాచీ గురుశబ్దో జ్యేష్ఠమపి లక్షణయా బోధయతి- అగ్ర

జాయేత్యర్థః అగ్రత ఉపదేశేస్తే కనకోచ్చయం స్వర్ణరాశిం సమర్ప్య అర్పయిత్వా

యజ్ఞార్థం గురుదక్షిణార్థమితి చ-యథా శిష్యా విద్యాభ్యాసపరిసమాప్త్యనంతరం గురు

దక్షిణారూపత్వేన గురవే స్వర్ణరాశిం సమర్పయన్తి తద్వదిత్యర్థ. ప్రమదాశ్రితాః

సంతోషభాజః ప్రమదాం కన్యా మాశ్రితా ఇతి చ-గురుదక్షిణాదానానంతరభావిత్యా

త్కన్యాపరిగ్రహస్యేతి భావ - 103

శ్లో|| పాండవై ర్నపరాభూతి రాగధాయార్పితేత్యర్థ

ఋన్నో హరివ్యధా చ్ఛిత్రం తత్ప్రాణహరణే మతిమ్

పాండవైరితి|| అధి తతః పాండవై ర్భీమాదిభి మాగధాయ జరాసంధాయ

పరాభూతిః పరాభవః నార్పితా న సమర్పితా ఇతి హేతో ఋన్న. భేదం ప్రాప్తః

జరాసంధస్తు న జిత ఇతి పర్యాలోచ్యేత్యర్థ. హరి. త త్ప్రాణహరణే జరాసంధమారణే

మతిం ధియం వ్యధా చ్చుకార - జరాసంధం హన్తు మైచ్ఛదిత్యర్థ. అన్యార్థస్య-

మాగధాయ స్త్రతిపారకాయ పాండవైః పరా ఉత్సృష్టా భూతి రైశ్వరం నార్పితేతి

ఋన్నః హరిః తత్ప్రాణహరణే మాగధనాశనే మతిం వ్యధాత్-చిత్రం అత్ర యస్మై

భూతి ర్నార్పితేతి భిన్న స్తమేవ హన్తు మైచ్ఛదితి పృతీతస్య విరోధస్య అర్థాంతర

వర్ణనేన ఆభాసీకరణా ద్వ్యరోధాభాసాలంకారః- 104

శ్లో|| బాడబాకృతి మాన్ధాయ భీమార్జునజనార్దనాః

గృసనా యాభ్యయు స్తస్య గిళత్ పరివాహినిః

బాడబేతి|| భీమార్జునజనార్దనాః అల్పాచ్యుత్వా ద్భీమస్య పూర్ణ నిపాత - అర్జునా

పేక్షయా అభ్యర్హితత్వా దితి వా - భీమో భీమసేనః అర్జునః పార్థః జనార్దనః

కృష్ణః ఏతే త్రయ బాడబాకృతిం బ్రాహ్మణవేషం ఔర్వానలయాపమితి చ
గమ్యతే - అన్ధాయ ధృత్వా షరవాహిం. శక్తిసేనాః గిళిత నాశయతః
పరా ఉత్పిష్టా. వాహుర్విది ర్గిత న్వానంతా కుర్వత ఇతి చ-త్య మాగధస్య
సముద్రస్యేతి చ-గ్రసనాయ మారిణాయ శోషణాయ చ అధ్యయు. తు ప్రతి
యయు రిత్వర్థం - 105

గ|| ఉపగమ్య జరాసంధ మశవోద్యుక్త మిత్ర మతిథయ ఇవ ననాధుః
ఉపగమ్యేతి| ఉపగమ్య మిషం గత్వా అశవోద్యుక్తం అశనం భక్షణం తతో
ద్యుక్తం ఉద్యోగం కుర్వాణా అన్న మత్తు ముద్యంజస్త మిత్యర్థ అతిథయ ఇవ
న ను వస్తుత ఇతి భావ - ఇత్థం వక్ష్యహాణవిధయా ననాధు. యాచితవస్త - 105

శ్లో|| జరాకలితగాత్రం త్వం దుర్గతామార్గణా వయమ్

సంప్రాప్తా నిర్వృతి న్నాస్తి నోఽ జీవనగ్రహణాదపి

జరేతి|| జరాకలితగాత్రం జరియా త్సామ్నా పిశాచ్యా ఆకలితగాత్రం సంఘటిత
దేహం లోకోపకారార్థమితి భావ.-త్వాం దుర్గతాః దరిద్రాః అత ఏవ మార్గణా
యాచకాః వయం సంప్రాప్తా స్సమాగతా. బహుదాతవ్యమితి భీతి రాత్రిస్త్విత్యాహ-
నః అస్మాకం జీవనగ్రహణా దుపకపానాదపి నిర్వృతి స్సుఖం వ్యాత్ - కిముత
యత్కించి దన్నాది నేతి భావ.-యద్వా జీవన్త్యనేనేతి జీవన మన్నం తస్య గ్రహణా
దశనాదపి నిర్వృతి స్సాన్విత యత్కించిదన్నదానేనైవాస్మాకం తృప్తి ర్నతు ధనాది
నేతి భావ. వ్యంగ్యార్థస్థ-జరయా జరసా ఆకలితగాత్రం శిథిలకృతమం త్వాం
దుర్గతా దుష్టబుద్ధయ స్సన్తో మార్గణా యాచకా వయం సంప్రాప్తాః దుర్గతత్వ
మేవాహ-న. జీవనగ్రహణాత్ త్వత్ప్రాణగ్రహణా నిర్వృతి స్సాన్వదితి కాకుః
త్వయా ప్రాణేషు దత్తేష్యపి పరితుష్టి ర్నస్యాదేవేత్యర్థః - 106

గ|| ఏవం సకపటం బ్రువాణా నేతా న్కలహలాలసా నుపలభ్య మాగధః

ప్రత్యవాదీత్

ఏవమితి|| ఏవం సకపటం సవ్యాజు బ్రువాణా నేతా భీమాదీన్ కలహలాలసాన్
యుద్ధాసక్తా నుపలభ్య విదిత్వా మాగధః జరాసంధః ప్రత్యవాదీత్ ప్రత్యువాచ

శ్లో|| కే యాయ మర్జునదశాననభి భంగ్యా

వామార్ధినః కపటభూసురభావభాజ

ఆత్మప్రకాశవిరహ త్పరిపుంసి వామా

చారాశ్చితా న కిము భీరవ ఏవ యాయమ్.

క ఇతి|| అర్జునదశాననభిభంగ్యా అర్జునదశాననయో రేవ భిక్ష్యో ర్భంగ్యా
రీత్యా అర్జునసన్న్యాసిన్న్యాయే రావణసన్న్యాసిన్న్యాయే చేత్యర్థః కపటభూసురభావ
భాజః మాయాబ్రాహ్మణత్వవస్త. యథా మాయసూ అర్జునో దశానన శ్చ భి
భూత స్తథా మాయయా యాయమప భూసురభూతా ఇత్యర్థః - తత్ర హేతు

మాహావామార్గిన ఇతి-వామం ప్రతికూలం యథా తథా అర్థయన్తి యాచన్తే
 ఇతి తథోక్తా-అభిమతతిరోధానేన అన్యవస్తుయ-చకా ఇత్త్యర్థః అన్యత్ర వామాం
 స్త్రీయ మర్థయ నీతి వామార్థిః సుభద్రాసీతారూపస్త్రీహరిణాకామా ఇత్త్యర్థః.
 యూయం కే కిన్నామాన ఇత్త్యర్థః-అయం చ ప్రయాసాః కింల ఇత్యాహ-పరపుంసి
 శత్రుపురుషే ఆత్మప్రకాశవిరహాత్ అవామిదృశ ఇతి స్వస్వరూపకథనాభావాత్
 వామాచారాశ్రితా. వక్రశీలా. యూయం ధీరవం భయాశీలా. నైవ కిము భయ
 శీలా ఏవేత్యర్థః-నహి స్వయం భీతస్య పరాకా యుక్తమితి భావః.
 అన్యత్ర పరపుంసి అపరిచితపురుషే ఆత్మప్రకాశవిరహాత్ శరీరప్రకాశనాభావా
 ద్దేతోః వామానాం స్త్రీణా మాచారో లజాభివయాదితి మాశ్రితాః యూయ
 మేవ భీరవో న కిము-స్త్రీయ ఏవేత్యర్థః. అరుచదశానయో పురుషత్వేన కపటా
 త్వరనారహితేచ్ఛా యుక్తా - భవతాన్తు స్వతః స్త్రీణా మిది మయుక్తమిత్త్యర్థః-
 అరుచరావణయో రివ వామార్థిత్వం యుష్మాక మస్తీత్యేత ద్యుక్తమేవ-
 వామాచారాశ్రియణన్తు న యుక్తం తయో. పురుషాచారస్యైవాశ్రియణాదితి
 భావః-వాస్తవార్థన్తు మేలరుచ దశ ఇన్ద్రియాశ్చ ఆనాశ్చ యస్య తదశాననం
 మనః తథా చోక్తం వేదాన్తదేశైకై. - 'దర్శోద్దగ్రసశేందియాననమనోనక్తంచరా
 ధిష్ణితే' ఇతి తేన భి సన్న్యాసీ మనసా సన్యస్తవా నిత్యర్థ - తస్య భంగ్యా మనస్స
 న్న్యాసివ దిత్త్యర్థ అవామార్గిన ఋజుప్రార్థినాః అన్నమాత్రస్యైవ ప్రార్థనాదితి
 భావః-యద్వా వామం ప్రతికూలం మాం అర్థయన్తి యద్ధాయ యాచన్తీతి
 వామార్థినః - మనసా సర్వం సన్న్యస్తవద్భిరపి భవద్భి. నాధూనాం రక్షణార్థం
 దుష్టోపహం హతస్య ఏకేతి భావః కృతభూసుతభావభావ న తు యూయం
 భూసురాః కీన్తు సరనారాయణవాయుదేవావతారభూతా ఇత్త్యర్థః-యూయం కే విల
 క్షణ ఇత్త్యర్థః-ఆత్మప్రకాశవిరహాత్ ఆత్మనాం యుష్మాకం ప్రకాశస్య స్వరూప
 జ్ఞానస్య విరహో దభావాత్ మమ యుష్మత్తత్త్వాజ్ఞానాదిత్త్యర్థ-సర్వేప్రాయాత్మానః పర
 మాత్మనః కృష్ణస్యాంశభూతా ఇతి ఆత్మస్వరూపజ్ఞానాభావాదితి వా-పరపుంసి శత్రు
 పురుషే. పరమాత్మస్యపి కృష్ణే శత్రుత్వం ధృతివతి మియీత్యర్థః-వామాచారాశ్రితా.
 మద్ధనోద్వ్యాగరూపప్రతికూలశీలా. యూయం ధీరవం. విరుద్ధలక్షణయా ధీరాః న
 కిము ధీరా ఏవేత్యర్థః సైన్యసంపత్తి మపహాయ శత్రుపురే ప్రవేశాదితి భావః - 108

౧॥ ఏవ మశనిపాతకల్పా నల్పపరీవాదిజల్పిత మాకర్ణ్య నితాంతరోషణో
 భగవా చవాదీత్

ఏవమితి॥ ఏవం పూర్వోక్తవిధం అశనిపాతకల్పం వజ్రాయుధపతనసమం తద్వదతికరోర
 మిత్త్యర్థ-అనల్ప మధికం పరివాదజల్పితం ఉపాలంభభాషణం ఆకర్ణ్య శుశ్రూ
 నితాంతరోషణం. అతిరోషణం. భగవాన్ కృష్ణ అవాదీత్ ఉవాచ-

శ్లో॥ అహం భువనయోని స్స భీమ శ్చాయం ధనంజయః

తృణతాలంబినో ద్ధృజాతా త్రేతాగ్నితేజః.

అహమితి॥ అహం భువం యోనిః. జగత్కారణం పరమేశ్వర ఇత్యర్థః - స భీమః భీమసేవః అయం చ అయన్తు ధనంజయ అరుణ. భవతీతి శేష - తృణతాలంబినః ధనుర్ధారిణః దిగ్ధం మారుః కుం త్రేతాగ్నితేజః ఆహవనియాభ్యుగ్నిత్రయ తేజసః వయమితి శేషః - జాతాః ఉద్భూతాః - వ్యంగ్యాధిస్థు - అహం భువనయోని కృపీటయోని. 'అగ్నేరావ' ఇతి శ్లోకే అగ్ని రితిర్ధం - స చాయ మిత్కుభయో ర్నిర్దేశ. సచ అయం చేత్యేతావృభావిత్కర్థ - ధేమః ధేమణః ధనంజయ వసూ 'వితిహాతా' ధనంజయ ఇతి 'కృపీటయోని ర్జ్వలన్' ఇతి చామర - ధేమణాలనావిత్కర్థ. త్రేతాగ్నితేజసః త్రేతాగ్నియంశా వయం త్రయం తృణతాలంబిన తృణభావవతి ఘనాన్ ఇత్యర్థం - దిగ్ధం భస్మీకర్తుం జాతా అనేన అగ్నితుల్యైర్వా మన్యకం తృణప్రాయో భవానితి భావః వ్యభ్యతే -

109

X॥ ఏత దాకర్ణ్య సహస్రాస్ఫులనం విహస్య మాగధ ప్రత్యవాదీత్
ఏదిదితి॥ మాగధ. ఏత త్ప్రప్లవచన మాకర్ణ్య సహస్రాస్ఫులనం హస్తతాడనహితం
యథా తిథా విహస్య హాసం కృత్వా ప్రత్యవాదీత్ -

110

శ్లో॥ ఆస్తాం జాతు నదారకద్వయ మిదం పుంసా పరేశార్దితం

యుక్తం వాయుసఖో భవానితి రిచుప్రధ్వంసనోద్బద్ధశా

వారాన్ షట్త్రిగుణాన్ హరే యుధి మమ ప్రభశ్యతే బలా

దాశాలంఘనజాఘ్రికత్వ మపరః కోవానుకర్తుం క్షమః

ఆస్తామితి॥ పరేణ పుంసా శత్రుపురుషేణ జాతు కదాచిచి నార్దితం అబాధితం ఇదం దారకద్వయం భీమార్జునాభ్యం బాలకయుగళం ఆస్తాం తిషతు నానయోః ప్రశంసా అత్ర కర్తు ముచితేత్కర్థః యద్వా-ఇనం దారకద్వయం పరేణ పుంసా కదాచి దర్దితం న సభవతి యుద్ధకథా భిజ్జ మిత్కర్థ అతిః ఆస్తా మిత్కన్యయం - రిచు ప్రధ్వంసనోద్బద్ధశాః శత్రునాశంజగ్తకర్త ర్భవాన్ వాయుసఖ అగ్నిరీతి యత్ తద్భుక్త క్షేవ - అహం భువనయోనిరీతి శ్లోకేన భవతా యుష్మాకిం త్రయాణామపి యదగ్నిత్వం ప్రతిపాదితం సన్న తయో రస్తి - బాలశ్వేన నిష్ప్రభత్వాత్ - త్వం తు అగ్నిత్వ మిస్యేన శత్రువిధ్వం కత్వాదిత్కర్థ వ్యంగ్యాధిస్థు - రిచుప్రధ్వంసనోద్బద్ధశా ఇత్యత్ర విపరీతలక్షణయా శత్రుభి ర్దితత్వేన అగ్ని ర్భిజ్జమిత్కర్థం - భవాన్ వాయు సఖః వాయుతుల్యః - తద్భుత్వలాయనదక్ష ఇత్యర్థం - ఇతి యుక్త క్షేవ - ఇదమేవ వాయు సఖత్వం విశదయతి వారానితి - హేహరే కృష్ణ కపే ఇతి చ వ్యభ్యతే - త్రిగుణాన్ త్రయో గుణా అవృత్తయః యేషాం తాన్ షట్ షట్టదశవారాన్ అష్టదశకృష్ణ ఇత్యర్థః - మమ యుధి యుద్ధే బలా త్సమర్థ్యా త్ప్రభశ్యతే - బలాయమానస్య యద్వా - యుధి మమ బలా త్ప్రభశ్యతే - ధైర్యభంశం వ్రాప్తస్యేతి వా - తే తవ

అశౌలంఘనజాంఘికత్వం దిగాక్రమణే జంఘాత్వం ఆతివేగేన దిశా మాక్రమణ
మిత్యర్థ అరం. త్వంస్య. కోవా పుమా నసుకర్తుం అనుగన్తుం తమ శ్మక్తః
నకోపిత్యర్థ. అత్ర చ వాయువేగతుల్యవేగ ఇతి స్తుతిః - పలాయదీత ఇతి నిన్దా అతి
ఏవ వ్యాజతుల్యలంకారః - 111

గ|| ఏవం వ్యాజస్తుతిభంగీ మంగీకుర్వాణే భగవా నవాదీత్
ఏవమితి|| ఏవ మిత్రం వ్యాజస్తుతిభంగీం వ్యాజస్తుతిరీతి మంగీకుర్వాణే స్వీకృతవతి సతి
మాగధే ఇతి శేష - భగవాన్ అవాదీత్ ఉవాచ - 112

శ్లో|| సకలైభ్యస్తుతివచోపయో నను మాగధో భవసి పూర్ణగుణ.

వచనీయ ఏవ తవ వాగ్విభవో కథ మన్యథా తవ న రీతి రియమ్.

సకలేతి|| అను అయీతి ప్రశ్నే పూర్ణగుణ. సంపూర్ణగుణ. అత ఏవ సకలప్రభు
స్తుతివచోవిషయ. సకలప్రభుణాం సర్వభూషానాం స్తుతివచసాం ప్రోత్సాహక్యానాం
విషయ గోచరః సర్వైరపి నృపతిభి. స్తూయమానకర్తృర్థం - మాగధ. జరాసంధ. భవసి
అసిన్ధ్య మాగధత్వస్య పున ర్విధానాత్ విభ్యలంకారం 'సిద్ధస్యైవ విధానం
యతా మాహు ర్విభ్యః' అతి మితే లక్షణాత్ - అనేన చ శౌర్యాదార్యాదీనా మతి
ప్రసిద్ధి ర్వ్యజ్యతే - తవ వాగ్విభవ. వచోవైఖరీ వచనీయ. అధీన ఏవ వశ్యవా
గ్భవసీత్యర్థ. 'గర్వా ధేనా తు వక్తవ్యా విత్యమరః అన్యథా వశ్యవాక్వాభావే
ఇయ మతిచతురా స్తవ న రీతి స్తుతిప్రకరణా కథం న్యాదితి శేష. - మహాకవి
విషయత్వా దీదృశవ్యాజస్తుతిప్రకరణాయా ఇతి భావ. అత్ర వాగ్విభవో కథమితి
పారస్థ ప్రామా దికః వాగ్విభవం కథమితి సరసీయః - అ కి. పయో. ప్రాప్తే - నిందా
ర్థస్తు - సకలప్రభు శామితి - కర్మణి వస్తీ - స్తుతివచనాం విషయ. స్తుతివారక ఇత్యర్థ -
అత ఏవ పూర్ణగుణః పూర్ణా హృది సిత్యసన్నిహితా గుణా. శోతచ్యరాజసంబంధిః
యస్య స మాగధ వందీ భవసి - అతఏవ తవ వాగ్విభవ. వచనీయ. నింద్య.
భవతీతి శేష. - క్వచి త్పునపాదమస్తుతిఫలకత్వాత్ - త్వ మింద్ర స్వం చంద్ర
ఇత్యాదౌ తథా క్వచి త్పుననిందాఫలకత్వాత్ త్వత్తో భియేవ శివో జాయా
మాలింగీత్యాదౌ ఇతి భావ - అన్యథా కథ మియ మిష్యశీ స్తవనరీతి. 113

గ|| మాగధోఽప్యనేన ప్రశంసాభాసేన దూయమానమానసః పున రవాదీత్
మాగధ ఇతి|| జరాసంధ శ్చ అచేన శ్రీకృష్ణాకైః ప్రశంసాభాసేన ప్రశంసేవ ఆపా
తతో భాసతే ఇతి ప్రశంసాభా. తేన అవిచారత స్తుతివ దాభ్యసమానేసేత్యర్థ. -
దూయమానమానసః శున్నహృదయ స్సౌ పునర్భూయః అవాదీత్ జగద 114

శ్లో|| యా మార్గణాపాతభయాతురాణాం స్తుతి ప్రణతా రసికైకవేద్యా

నామగధేనాస్య రహస్యవేత్తా గోపాల ఇత్యద్భుత ముదలం నః

యేతి|| సనామగధేన శ్రేష్ఠపండినా శ్రేష్ఠేన జరాసంధేనీతి చ - మయేతి శేష. - రసికై
కవేద్యా సరసైకజ్ఞేయా మార్గణాపాతభయాతురాణాం యాచకాగమనభీరూణాం

శరపతనభయార్గాంచ - తస్మింబాధీనత్వం. యా స్మితి. రాత్రిం పృణితా ఉక్తా
గోపాల గోప కృష్ణ శ్చ అస్య సరస్వ రహస్య వేత్తా తత్వజ్ఞ అధవఃశిశేష-
ఇతి హేతూః సః అస్మాక మమృతం విశ్రవః స్వతః జాతం లుప్తా చధీరాం శ్చ
ప్రభూ నుద్దిశ్య కుశలేన వందినా కృతాయాః స్తే రహస్యం కవయో జాన్తు నామ
మూర్ఖో గోపస్య నజాగాత్యేవ ఇతి స్థితే గోపస్య తత్పుత్తిరహ్యజ్ఞాన మాసీదిత్యేత
దత్యద్భూతి మిన్యర్థ మాగధస్య మమ స్తుతిక ర్మత్వ ముచితమేవ-గోపస్య తవ తద్ర
హస్యజ్ఞత్వం విరుద్ధమితి నిష్కప్టార్థ ఏతే శరపతనభీరు గోప స్య ససార్వ
భామ. త్వా స్థాతు సార్వభౌమోహం న వందీ ఇతి భాగో వ్యజ్యతే- 115

XII ఏవ ము తరో త్తరీశుభయా చతురో క్షిప్రత్వ క్షికయా కంచిత్కాల
మాభాష్య కలహాలసా వయమితి స్వాశయనివేదిన స్తా నేతానితం
మగధాధిపతి రభివధే

ఏవమితి॥ ఏవ ము క్షరీత్యా ఉత్తరో త్తరీశుభయా ఉత్తరో త్తరీశ స్యూ పూర్వ
పూర్వాపేక్షయా ఉత్తరో త్తరం ప్రశస్త మిన్యర్థ - చతురో క్షిప్రత్వ క్షికయా చతు
రయానిపుణయా ఉక్తిప్రత్య క్షికయా ఉక్తయ. వచనాని ప్రత్యుక్తయ ప్రతివచనాని
తాసాం సమూహ ఉక్తిప్రత్య క్షికా తయా-వచనప్రతివచనపరంపరయేత్వర్థ కంచి
త్కాలం కియత్సమయం ఆభాష్య భణిత్యా వయం కలహాలసా. యద్ధాసక్తాః
ధవామ ఇతి శేష సతు పున రుక్తి ప్రత్యుక్తిసరసా ఇత్యర్థః- ఇత్యేవం స్వాశయనివే
దినః న్యాభిప్రాయప్రకటకా తా నేతాన్ భీమా దీ న్నతి ఇతం వక్ష్యమాణరీత్యా
మగధాధిపతి ర్దరాసంధ అభివధే ఉవాచ- 116

శ్లో॥ న కాందిశీకస్య ముహు స్తవాస్సు త్రపా త్షమం నాక్షమబాధనం సః

ధనంజయ స్తిష్ఠతు దుగ్ధకంఠో భీమేన భూయా త్కవివిభ్రమో సః

నేతి॥ ముహు ర్భుహువారాన్ కాందిశీకస్య భయాత్పలాయ త్య 'కాందిశీకో
భయద్రుతి' ఇత్యమరం తవ కృష్ణస్యేత్వర్థ త్రిపా లజ్జా నాస్తి మాభూత్ -
లజ్జాయాం సత్యాం ఏకదా పలాయితస్య పునః పలాయచప్రాప్తి ర్నస్యాత్ పున
స్థేన యద్ధిస్యైవానారభ్యమాణత్వా దితి భావ -నం అస్మాకం ప్రభూతవీర్యాణా
మిత్యర్థః-అక్షమబాధనం అశక్తివిషనం న త్షమం స యుక్తం సింహస్య మృగాణా
మివేతి భావ -తవ లజ్జాభావేపి మమ లజ్జా యుక్తేత్వర్థ -దుగ్ధకంఠ ఊరగళం
శిశు రిత్వర్థ -ధనంజయః అర్జున తిష్ఠతు ఆన్తాం-శిశుత్వాత్స న యద్ధార్హ ఇత్యర్థః-సం
అస్మాకం భీమేనహ కవివిభ్రమ కలహవిలాస 'కలహంత్యయుగే కవి రితి'
వైజయస్తి భూయాత్ భవతు-విభ్రమ ఇత్యనేన భీమేనహ కలహోపి మమ
ఖేలనతుల్య ఇతి తత్రాప్యనాదరో వ్యజ్యతే వాస్తవార్థస్య - కాందిశీకో న
భవతీతి నకాందిశీక తస్య యుద్ధే క్వాపి భయంహితస్యేత్వర్థః - సర్వశక్తిత్వాదితి
భావః-తవ ముహుః అతిశయేన త్రపా అస్తి సర్వేశ్వర స్పర్వశక్తి రహం కథం

తుచ్చేః మాగధేః యుక్తేయమితి త్విం లజ్జిత ఏవ భవేదత్పరః-నః ఆస్మాకం
జీవానా మిత్యర్థ - అక్షమబాధనం న విద్యనే తమ శక్త్యా యస్మా
త్స అక్షమ స్వృశక్తి ర్భగవాన్ తత్కృతం బాధనం న క్షమం న యుక్తం-
పరమేశ్వరత్వత్కర్తృకబాధం నోఽం కేవల మిత్యర్థ ఏతేన ప్రబలేన
త్వయా హ విరోధా న మమోచితి ఇతి సిద్ధం - అథ దుర్బలేన ధనంజయే
నాపి యద్ధ మనుచితి మిత్యాహ-దుర్గకంఠః ధంజయ స్త్రితతు ఇతి-కింతు న
ప్రక్షలః నాపి సుబల మత్సమో భీమ ఏవేత్యాహ భీమేతి- 117

౧॥ ఏవ మభిధాయ వృకోదరాయ గదాం ప్రదాయ స్వయమపి గదా
మన్యా బిభ్రాణ స్సకాతుక మిత్యాతిభూమిరితి సగరపరిసరమేవ సమీ
కభవం మన్వానో జరాసంధ స్తై స్సహ సగరా నిరగత్ -

ఏవమితి॥ ఏవ మభిధాయ ఉక్త్వా వృకోదరాయ కీమాయ గదాం ఆయుధవిశేషం
ప్రదాయ దత్త్వా బ్రాహ్మణశేషేణ సిరాయుధీభూయ గతత్వాదితి భావః స్వయ
మః అన్యాం గదాం బిభ్రాణః ధున్ సన్ జరాసంధ భూమి ఇయం భూ ఉత్థాతి
నిమోన్నతశలవతీ ఉత్థాతః ప్రతిహ ధే స్యా దుత్థాతం విషమస్థలే ఇతి నిఘంటు
సారే ఇతి హేతోః సగరపరిసరం సత్తనప్రాంతమేవ సమీకభవం యుద్ధభూమిం
మన్వానః చింతయన్ సన్ తై ర్భీమాదిభి స్సహ సగరా త్పురాత్ నిరగత్
నిర్యయా 118

౧॥ తత్ర చ తా వేతా వామయావినావీవ గదాసాతకదరితశరీరా పిశునా
వివ రంధ్రాన్వేషిణా శివాభేదభాజావివ డ్వేళానుబద్ధకంఠా సుభద్రా
చిత్రాంగదాశయావివ పరస్పరవిజయాకాంక్షిణా చతుర్ముఖభుజా
స్తంభావివ సురిసుందరీలోభనీయం కమపి విగ్రహ మపూర్వ మతను
తామ్ -

తత్రేతి॥ తత్రచ యద్ధప్రదేశే ఆమయావినావివ ఆమయో రోగః తద్యుక్తా ఇవ
గదాసాతకదరితశరీరా గదాయా. పాతేన పతనేన హేతునా గదస్య రోగస్య ఆస
మంతా త్పాతేతి చ-కదగ్ధితం ప్రణితం తుచ్చికృతం చ-శరీరం దేహా యయో
స్తే పిశునా సూచకావివ రంధ్రాన్వేషిణా అవకాశగవేషిణా చిత్రాన్వేషిణావితి చ-
శివాభేదభాజావివ సాంబాద్వైతిశాలినావివ డ్వేళానుబద్ధకంఠా గరిళవ్యాప్తకంఠా
సింహనాదబద్ధకంఠావితి చ 'ద్వేళాతు సింహనాదస్సాన్య' దిట్టమరః సుభద్రా
చిత్రాంగదయో పార్థజాయయో రయయావివ మనసీ ఇవ పరస్పరం అన్యోన్యం
విజయం జయ మర్జనం చ ఆకాంక్షిత ఇతి తథోక్తా పరస్పరస్య అన్యోన్యస్యేతి
కర్మణి వస్తేవా- త మహం జయేయమితి అన్యతరాభివ మన్యతరఆశా స్తే ఇత్యర్థః-
తా వేతా భీమమాగధా చతుర్ముఖభుజాంభౌ బ్రహ్మణో బాహుదండావివ
సౌప్రత్యా ద్బ్రహ్మణ ఇతి భావః- సురిసుందరీలోభనీయం దేవతాస్త్రీభి రప్యాశాస్యం

నూతనపతిలాభాదితి భావ - అన్యత్ర సాందర్యాతిరేకాదితి భావః - అపూర్వం అద్భుత
మిత్యర్థః - కమస్యనిర్వాచ్యం ఎగ్రహం కలహం శరీరం చ - అతనుతాం చక్రతుః
సృష్టవన్తావీతి చ - శిష్టసాధరోక్త్యపమాంకారాః - 119

శ్లో॥ అవర్ధత తతో భీమః వాతయన్ మగధాధిపమ్

స్థానే వృకోదరోత్కర్ష స్తనుస్తేషవిగాళనాత్

అవర్ధతేతి॥ తతః యద్వ్యవృత్త్యనరం మగధాధిపం జరాసంధం వాతయన్
భ్రంశయన్ సన్ ౬వర్ధం వృద్ధిం ప్రాప జహ్వేత్కర్ష తమస్తేషవిగాళనాత్
తస్య జరాసంధస్య ఉన్మేషో విజృంభణం తస్య విగాళనాత్ అయా ధ్ధేతోః వృకో
దరోత్కర్షః భీమోత్కర్షః స్థానే యుక్తః - శత్రుం నాశయిత్వా జయశ్రీసమలంకృత
త్వాదితి భావః - వ్యంగ్యార్థస్థ - ఉన్మేషో మేషం ఉన్మేషం స చాసా వుస్తేషః తమ
స్తేషః తస్య విగాళనా దృక్షణా ద్ధేతో ఉన్నత మజం భక్షయిత్వేత్కర్షః వృకోదరస్య
వృకాఖ్యముఖరరస్య ఉన్మేష స్థానం స్థానే యుక్తమేషస్యాస్త ప్రవేశేన
జరరస్య స్థాల్యం యుక్త మిత్యర్థః ఏన మేషం భక్షయిత్వా వృక ఇవ జరాసంధం
మారయిత్వా భీమో జహ్వేత్కర్షపమా వ్యజ్యతే - 120

శ్లో॥ జరాసంధాత్యయే జాతే మందే చ పరతేజసి

సంప్రాప్తో వాతభూదోషోత్కర్షః కేన నివార్యతామ్

జరాసంధేతి॥ జరాసంధాత్యయే జరాసంధనాశే జాతే సతి జరాసంధే మృతే సతీ
త్యర్థః - పరతేజసి పరేషాం జరాసంధానుయాయినాం శత్రుాణాం తేజసి పరాక్రమే
మందే స్వల్పే చ సతి జరాసంధనాశాదేవేతి భావః సంప్రాప్తః సిద్ధః వాతభూదో
షోత్కర్షః వాతా ద్వాయో ర్భవతీతి వాతభూ. భీమః తస్య దోషాణాం బాహునా
ముత్కర్షః ప్రశంసా కేన పుంసా నివార్యతాం వార్యతాం నకేనాపీత్యర్థః - యద్వా
వాతభూదోషా సంప్రాప్తః ఉత్కర్షః కేన వార్యతా మిత్యన్వయః 'దోష్దోషా చ
భువో బాహు రితి' ధనంజయ. వ్యంగ్యార్థస్థ - జరాసంధాత్యయే జరాయా. వార్ధ
క్యస్య సంధాత్యయే మర్యాదాత్రిమే జాతే 'సంధా సంధానసీమయో' రిత్యమరః
జరాయా వభివృద్ధాయాం సత్వామిత్యర్థః పరతేజసి పరే ఉత్కృష్టే తేజసి అగ్నౌ
జరరాగ్నావిత్యర్థః 'అహం వైశ్వానరో భూత్వా ప్రాణినాం దేహ మాశ్రితః
ప్రాణాపానమాయుక్తః పచామ్యన్నం చతుర్విధ' మితి గీతావచనా ద్భగవదవ
తారభూతత్వేన జరర రుత్కృష్టత్వ మితి భావః - మందే చ సతి వృద్ధస్యాగ్ని
మాండ్యం ప్రసిద్ధం - సంప్రాప్తః వాతభూదోషోత్కర్షః వాతజన్యశరీరకంపాదిదోష
సంచయః కేన నివార్యతాం అనుల్లంఘ్యో విధి రితి భావః - 121

౫॥ తదను యదునందనః ఫల్గునేనసహ వృకోదర మాలింగ్య జరాసంధా
త్మజం సహదేవ మభిషిచ్య తేన బందీకృతా నశేషానపి భూభుజః కారా

గారా ద్విమోచ్యత తత్తన్నపాసనేషు యథాపురం పృతిష్ఠాప్య పరిపూర్ణ
మనోరథో హరిప్రస మగమత్

తదన్వేతి! తదను జరాసంధనాశనానంతరం ఘల్లునేనసహ అర్జునేనసమం యదుసంవహః
కృష్ణః వృకోఽపిరం భీమ మాలింగ్య హర్షాతిరేకాదితిభావః- కృష్ణార్జునా వుధావసి
భీమ మాలింగ్యేత్యర్థం. జరాసంధాత్మజం జరాసంధసుతం సహదేవం అభిషిచ్య
జరాసంధానానే అభిషిక్తం కృత్యేత్యర్థం-తేన జరాసంధేన బందీకృతా కా రాగారే
నిపేతా అశేమా సర్వా భూభుజోఽపి రాజ్యశ్చ కారాగారాత్ కారాగృహాత్
విమోచ్య మోచ్యుత్వా తత్తన్నపాసనేషు స్వస్వవంశపరమృతాంకౌన్త
రాజాసేషు యథాపురిం పూర్వవత్ జరాసంధసంభవాత్సూక్ష్మకాలఇష్టేష్యం-
ప్రతిష్ఠా స్థాపయిత్వా పరిపూర్ణమనోరథ సంపూర్ణకామ. కృష్ణకృత్యత్వాదితి
భావః- సర్వ హరిప్రస మింద్రధనుర మగమ ద్యయా 122

అథ ధర్మాత్మజం నత్వా భీమారుచబనార్దన .

న్యరేదయత్ జరాసంధవథ మాపాదమస్తకమ్

అ-21 అపి ఇంద్రప్రచాప్రవృత్తరం భీమారుచబనార్దనా. ధర్మాత్మజం ధర్మరాజం
నత్వా న్యరేదయ జ్యేష్ఠత్వాత్-కృష్ణాపేక్షయా వయనా వృద్ధర్వాచ్యేతి భావః-
జరాసంధవథః జరాసంధనాశం ఆపాదమస్తకం ఆమూలచూడం సమగ మిత్కరిః-
న్యరేదయత్ విజ్ఞానయామానుః- 123

౪1 అజాతశత్రురపి తదీయపదనచంద్రదాగోకవర్ధితతమా మధ్యేశరీరి
మహిమాయ నయఃమార్గనిర్గళితేన ప్రమోదనాగరప్రసౌతసేవ
బాష్పధారయా ప్రామా నేతా నభిషిచ్య తత్సంసిక్తతయేవ ద్విగుణి
తానందం మధుసూదనం మధుర మిద మవాదీత్ -

అజాతేతి! అజాతశత్రురపి యధ్యితిశ్చ తదీయానాం భీమాదిసంబంధినాం
వదనచంద్రాశాం ముఖచంద్రాశా మాలోకనేన ఆలోకో దర్శనం స ఏవ
ఆలోకః- ప్రకాశణి శ్లిష్టరూపకం- తేన వర్ధితయా వృద్ధి ప్రాప్తితయా
చంద్రోదయే సముద్యో వర్ధితే ఇతి ప్రసిద్ధం- మధ్యే శరీరం శరీరాస్తః
అవ్యయభావమాస. అపరిమాయ అమాత్వానయనమార్గా న్నేత్రపథా నిర్గళి
తేన నిష్క్రమస్తేన ప్రమోదనాగరస్య ఆనందరూపసముద్రస్య ప్రసౌతసా పూరణేవ సిత
యేత్త్వత్ప్రేక్షా బాష్పధారయా ఆనందాశ్రుప్రవాహేణ ప్రణమ్యా ప్రిణతా
నేతా భీమాదీ అభిషిచ్య సిక్త్వా తత్సంసిక్తతయేవ తయా ఆనందబాష్పధారయా
సమ్యక్ సిక్తత్వేనవేతి హేత్వాత్ప్రేక్షా ద్విగుణితానందం ద్వా గుణౌ ఆవృత్తి అస్య
సంజాతావితి ద్విగుణిత. - తారకాదిత్వా దితచ్-ఆనందః ప్రమోదః యస్య తం శత్రు
విజయలభసాన్తస్య ఆనందాశ్రుధారానేకా ద్విగుణ్యమితి భావః మధుసూదనం

కృష్ణమృతి మధురం స్వాదు ఇంద్ర వక్ష్యమాణం వచఃమితి శేషః-అవాదీత్ మధురం
యథాతథేతి వా-అత్ర ఆనన్దాశ్రుసేకేన ఆనన్దాశ్రుణాం ద్వైగుణ్యం సంభావితమేవ-
ఆనందస్య ద్వైగుణ్యోక్తి స్తు అనంభావేతి ఆతిశయోక్త్యుద్ధాపితేయ ముత్పేక్షా-124

గళిత్యహిభయే కృష్ణపక్షపాతా స్మభార్థినామ్

కథం సుమనసాం నన్యా తోమవాసమహాత్మనః

గళితీతి॥ అహిభయే శత్రుభయే కృష్ణపక్షపాతాత్ శ్రీకృష్ణస్య తవ స్నేహో ద్గళితీ
నివర్తమానేనతి మఖార్థినాం యాగకాంక్షాణాం సుమనసాం విదుషా మన్యాకమితి
శేష - సోమవాసమహాత్మనః సోమాఖ్యులతాద్రవవాసరూపమహాత్మనః కథం
నన్యాత్ స్వాదేవ-అలరాజవిజయపూర్వక త్వేన రాజసూయయాగస్య త్వదనుగ్రహో
జ్జరాసంధాదిశత్రువినాశస్య జాతిత్వా దివాసీం యాగ సుకరోభూతివి భావ-
వ్యంగ్యార్థస్తు-కృష్ణపక్షపాతాత్ బహుళక్షుచ్యవృత్తిహేతోః అహిభయే రాహోస్స
కాశాదభయే గళితీనతి శుక్లక్షుచ్యవ రాహో శ్చందో భక్ష్యః న తు కృష్ణపక్షేషితి
నియమా త్కృష్ణపక్షే తేషాం నశితి రితి భావ మఖార్థినాం అగ్నిహుతాజ్యరూపా
మృతవాసలాలసత్వాదితి భావః సుమనసాం దేవానాం సోమవాసమహాత్మనః
చంద్రవానోత్సవః కథం నన్యాత్ స్వాదేవేత్పర్థః ప్రథమాం పిబతే వహ్నిరిత్యా
ద్యాగమా త్కృష్ణపక్షే ప్రతిదిన మేకైకకళాయా దేవై ర్భక్ష్యమాణత్వా దేవ
చంద్రస్య తదాసీం క్రమేణ క్షయ ఇతి భావః- 125

శ్లో॥ అనంతగుణభారస్య సేవాకానాం తివాపి న.

వృషగ్రహైషిణాం కిన్ను సప్తతంత్రాప్తి రద్భుతా

అనంతేతి॥ అనన్తగుణభారస్య ఆపాదగుణసమూహవశ స్తవ సేవాకానాం భృత్యానాం
వృషగ్రహైషిణాం సుకృతసంచయనకాంక్షిణాం చ న అస్మాకం సప్తతంత్రాప్తిః
యాగప్రాప్తి రద్భుతా విష్మయనీయా కన్ను-కంవా నైవాదుభుతత్యేర్థ సహ భగవ
ద్భక్తానాం దుర్లభన్నామేతి భావః-వ్యంగ్యార్థస్తు-అనన్తగుణభారస్య ఆమితతన్తుజాల
వత స్తవ సేవాకానాం వృషగ్రహైషిణాం వృషభగ్రహకాంక్షిణాం వృషభబంధ
నారం సప్తతంత్రాన్ దేహీతి యాచమానానా మిత్వర్థః న. సప్తతంత్రాప్తిః సప్తా
నాంతంత్రానాం ప్రాప్తి రద్భుతాకిన్ను - అనన్తతన్తుజాలస్వాశ్రితేభ్యః సప్తతన్తూ నిత
తీతి నాదుభుత మిత్వర్థః- 126

గ॥ ఏవ ముత్తమశ్లోక ముపశ్లోక్య తదనుజ్ఞయా సంభృతాధ్వర సంభారో

ధర్మరాజః క్రతురాజ ముపాక్రమత్

ఏవమితి॥ ఏవముక్తరీత్యా ఉత్తమశ్లోకం పుణ్యకీర్తిం కృష్ణ మిత్వర్థః - ఉపశ్లోక్య కీర్త
యిత్యా తదనుజ్ఞయా కృష్ణానుగ్రహేణ సంభృతాధ్వరసంభారః సంపాదితయాగపరి
కరః ధర్మరాజః క్రతురాజం రాజసూయ ముపాక్రమత ప్రారబ్ధవాన్- 127

తత్రచ॥ యాగే

శ్లో॥ నాసన్నధ్వరభూమయః పరమిహ స్వాహారవై రాశితా
శ్చక్రాద్యా మరుతోఽపి సంతతహవిర్గ్రాసోద్భవజ్జామితాః
మంత్రే ప్రేక్ష్య పదం న కేసల మభూ ద్భూపే వ్యధీనే వ్యపి
ప్రాయశ్చిత్తవిపన్నకర్మసు పరం శూన్యా దిరిచే వ్యపి

నాసన్నితి ॥ ఇహ అధ్వరభూమయః పరి యాగ దేనావన స్వాహారవై.
స్వాహారవైః ఆశితా. వ్యాపా. నా. ౯ నటనాపు - ను సంతతహవిర్గ్రాసోద్భవ
జ్జామితాః సంతతహవిర్గ్రాసై. నిరస్తరహవిర్గ్రాసై ర్హేతుహతైః ఉచ్ఛవన్తి ఉదితా
జామితా అనాదరో యేషాన్తే శక్యావ్యా. ఇంద్రాఃయ మరుతోఽపి దేవాశ్చ
స్వాహారవై రాశితా ఇత్యన్యత్యాన్యన్వయ - స్వాహారే స్వభాజ్యే అమృతే
ఇత్యర్థః - వైరి మరుచి మాశితా ప్రిప్తా ఆసన్నిత్యన్యత్యన్వయః -
బభూవుః - 'అమృతం వై ఘృత' మితిశ్రితే హవిరాజ్యామృతం నిరస్తర మశిత్యా
ప్రసిద్ధామృతే అనాదరా దరుచిం కృత్సున్త ఇత్యర్థ - అత్ర దేవానాం స్వాహారవై
రాశీయణాసంబంధేఽపి తత్సంబంధోక్తే రతిశయోక్తిః అధ్వరభూమయో దేవాశ్చ
స్వాహారవై రాశీయణాసంబంధేఽపి తత్సంబంధోక్తే రతిశయోక్తిః అధ్వరభూమయో
దేవాశ్చ స్వాహారవై రాశితా ఇత్యేకకీయాన్వయా త్తుల్యయోగితా శ్లేషజీవితా
దేవానాం స్వాహారవై రాశీయణ మ్మృతి సంతతహవిర్గ్రాసోద్భవజ్జామితత్వం
హేతురితి పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం చ-మంత్రే కేసలం మంత్రే ఏవ ప్రేక్ష్య
పదం ప్రేక్ష్యరూపశబ్ద. నాభూత్ - కన్తు అధీనేషు వశివరి భూపేవ్యపి రాజస్వపి
ప్రేక్ష్యపద మభూ దిత్యన్వయ. ప్రేక్ష్యపదం ఒకాష్టాద్యహర్మ్యత్వరూపం
భృత్యత్వం-తుల్యయోగితాలంకార ఏవ - కర్మసు పరి కీయాన్వేష ప్రియశ్చిత్త
విపత్ ప్రియశ్చిత్త రూపా విపత్తిః సశూన్యా-కిన్తు దిచేద్యపి కృపణేవ్యపి ప్రియ
శ్చిత్తవిపత్ ప్రాయో భూయశ్ చిత్తవిపత్ మనోవిపత్తి దారిన్యైకతచింతేత్యర్థః-
శూన్యా అభూదితిశేషః-అలంకార. పూర్వవ దేవ- 128

గ॥ సమనస్తర మజాతశతో ర్రిజనేనసమ మిష్టిపరిపూర్ణా కీర్త్యాసమ
మమరేషు పరిపూరితాశేషు పరిషదారాధగాయ సంభృతసంభారే
యుధిష్ఠిరే కతశు ప్రథమపూజాభాజసమితి సంశయాభౌ సహదేవపుకల
సభాజనం వచన మిద మివాచీత్ -

సమనస్తరమితి॥ తతః అజాతశతోః యుధిష్ఠిర్య అర్థిజనేన యాచకజనేన
సమ మిష్టపూర్ణా సత్యాం గూగపరిసమాప్నో అభీష్టసద్ధా చ సత్యాం - సహోక్తి
రలంకార దక్షిణాభి ర్యధా అథిహా మిషం పూర్ణం తథా ధర్మరాజన్యాసి ఇష్టిః
పూర్ణేత్యర్థః-కీర్త్యాసమం యతేనాసహ అమరేషు దేవేషు పరిపూరితాశేషు సంపూర్ణ
కాంతేషు ప్రాజ్ఞామృతలాభాదితిభావ. వ్యాప్తశేష్యితి - దిగస్తవిశ్రాంతా కీర్తి

రస్యోదయాసీ దిత్వర్థం - సహాక్తిరేన - పరిషదారాధనాయ సభాపూజార్థం సంభృత సంభారే ధృతగంధకుసుమాదిపూజాచరికరే యధిష్ఠిరే ధర్మరాజే కతమ. క ప్రధమ పూజాభాజనం అగ్నిపూజాపాత్రం భవతీతి కేష - ఇతి సంశయాత్ ఏవం సంవిహానే సతి సహదేవః నకులానుజః సకలభాజనస్య సర్వసభ్యానాం సభాజనభాజనభూతం ఆనందనయోగ్యం సర్వా సభ్యా నానందయుతు మనుకూల మిత్వర్థం - ఇదం వక్ష్య మాణం వచనం వాక్య మవాచీత్ ఉవాచ -

129

శ్లో॥ దృష్టః పురా కృతుభుజా మధిప స్సమీక్ష్య
గోతోద్ధృతిం చ్యుతనుద శ్చరణం యమేవ
భేజే తమేవ పురుషోత్తమ మంతరేణ
పూజ్య పరోఽస్తు కతమ కృతుకారిణాం న

దృష్టఇతి॥ పురా పూర్వం శ్రీకృష్ణస్య బాల్యే ఇత్యర్థం దృష్టః గర్విక కృతుభుజాం మఖాశినాం దేవానా మిత్వర్థం - అధిప ప్రభు ఇంద్ర ఇత్యర్థం. గోతోద్ధృతిం గోవర్ధ నోద్ధారం సమీక్ష్య దృష్ట్వా చ్యుతమపి. భగ్నగర్వస్య యమేవ శరణం రక్షకం భేజే ప్రాక - కృతుకారిణాం యాగకర్తృణాం న. తమేవ పురుషోత్తమం కృష్ణ మస్త రేణ వినా పర. అఽయః కతమ క పురుష పూజ్య. అగ్నే ఇతి కేష - అగ్నిపూజార్హా అస్తు భవతు - సకోఽపి న్యా దిత్వర్థం - అత్ర కృతుకారిణామితి నాభిప్రాయ విశేషం - క్రతుకారిణాం క్రతుభుజ స్సరా ఉపాస్యాః యేషాం చ ప్రభు రింద్రః తస్యాపి శరణం కృష్ణ ఇతి హేతోః స ఏవ ప్రధమపూజార్హ ఇత్యర్థం. అతపవాత్ర సారాలంకార - 'ఉత్తరోత్తర మత్కర్న స్సార ఇత్యభిధీయతే' ఇతి లక్షణాత్ - ఎ. యు. స్తు కృతుకారిణాం న. హరిరేవ పూజ్య ఇత్యుత్తరవాక్యార్థం ప్రతి కృతుభుజామధిపోఽపి యం శరణం భేజే ఇతిపూర్వవాక్యార్థస్య హేతోత్వా తావ్యలింగం - పురుషాత్తమ మిత్వత్ర పరికరాంకురాలంకారః - పరమేశ్వరిత్వా దయమేవ పూజ్యఇత్యర్థసిద్ధి -

X॥ ఏనం సోపపత్తికా మమృతధారామధురాం సహదేవవాణీ మాకిన్య
సర్వే సభాస్తారా సముద్గతాసందవిస్తారా స్తారం యుగప దేవ మవా
చిషుః

ఏవమితి॥ ఏవ ముక్తవిధాం సోపపత్తికాం సయుక్తిం కృతుకారిణాం హరిరేవ పూజ్యః కృతుభుగధిపేంద్రశరణాత్వాదితి యుక్తిః - అమృతధారామధురాం సుధా ధారాసంపాతవ త్సాద్యం సహదేవవాణీ సహదేవస్య వచనం ఆకర్ష్య శ్రుత్వా సర్వే సకలాః సభాస్తారా. సభ్యా 'సభాసది సుభాస్తారా సుభ్యా సామాజికా శ్చ తే' ఇత్యమర సముద్గత ఉత్పన్న ఆనందవిస్తారి సంతోషాతిశయో యేషా స్తే తథోక్తాస్సన్తః యుగప దేకకాలం తార ముచ్చే ఏనం వక్ష్యమాణీత్యా అవా దిషుః ఉవాచః

131

శ్లో॥ వర్జ్య సాధు సహదేవ పుంశ్చ సాధు
 చ త్వం శిశు ర్దురు రుదారిధియాం బుధానామ్
 సత్యతా తవ భువి ప్రకటికృతాద్య
 త్వోక్తిభిః కృతధియా మపి దుర్వచోభిః

సప్తమీ: హే సహదేవ నాథు యోగ్గం యథాతథా వర్జ్యస్య వృద్ధిం భజ పున
 ర్భూయస్య నామ వర్జ్యస్యేత్యస్యయ - అదిరా ద్విరాశిర్వాద - త్వం శిశు. బాలః
 స సభవసి వయనా బాలత్వైషి జ్ఞానే న బాల ఇత్యర్థః తర్హి కోహ
 మిత్స్యి ఆహ - ఉదాహరణం సిపూబుద్ధినాం బుధానాం విదుషామపి
 గుహ ఉదదేష్టా జ్ఞానే వృత్త ఇత్యర్థః - అయ్య అధునా కృతధియాం శిశీతబుద్ధినాం
 విదుషా మిత్స్య - అపి దుర్వచోభిః వక్తు మశక్యాభి పండితానా మప్యవిషయ
 భూతా ఇత్యర్థ - సత్వోక్తిభిః యథార్థభాషణైః భువి తవ నాసత్యతా అనృత
 రావాప్యం - త్వం చ నాసత్యా వశ్యేనో ద్రావ విత్యమర. సకులసహదేవయో
 రిత్వోదేవాతత్వాదితీ భావ ప్రకటికృతా స్పష్టికృతా అభూదితి శేష తవ నాస
 త్యత్వా దేవత త్వోక్తి లాభ ఇత్యర్థ - అత్రి బాలే సహదేవే బాలత్వ మపి గుత్వ
 గురుత్వారోపణా త్సాహృదయాపకాలంకారః కించ సహదేవే స్వతస్సిద్ధస్య నాసత్య
 త్వస్య సత్యవచోభిః ప్రకటికృతత్వవల్లనా ద్విధ్యలంకారః - స చ శ్లేషోజ్జీవితః - 132

శ్లో॥ యుధిష్ఠిర సమేవార్థం పరమార్థం విచింతయత్

ఆరరాధ హరిం గంధకుసుమాభరణాంబరైః

యుధిష్ఠిర ఇతి యుధిష్ఠిర. తు సహదేవోక్త మర్థ మేవ పరమార్థం యథార్థం విచింత
 యత్ మన్వాస. సత్ గంధకుసుమాభరణాంబరైః చంద్రసృష్టభూషణవస్త్రైః హరిం
 క్లష్ణ మారిరాధ ప్రధమం పూజయామాన - 133

గ. తను శిశువాల కల్పంతానల ఇవ పరమాలిప్రథమసపర్యాపర్యా

కలితహృదయ స్సకోధ మదతిష్ఠత్ - అవాదీచ్చ

తన్వతి. వారే రగ్రీపూజాన నరం వనమాలినః కృష్ణస్య ప్రథమసపర్యయా అగ్ర
 పూజయా పర్యాపరితం సరితో వ్యాకులితం విక్షిప్త మిత్యర్థః - హృదయం మనో
 యస్య సః ఆతపవ కల్పనానల ఇవ ప్రళయాగ్నివత్ జాజ్వల్యమాన ఇతి శేషః.
 శిశువాల. సకోధం సరోష ముదతిష్ఠత్ ఆసనా దుత్తస్థా - అవాదీచ్చ జగద చ - 134

శ్లో పుణ్యేషు స త్వహహ రాజఋషి వ్యమిషు

గోపాలక. ప్రథమపూజనపాత్ర మాసీత్ -

నైవా కిలాపచితి ర్భ్య పరం ఖలస్య

పూజార్హణవృత్తిగమాదపి యషు రేషా

పుణ్యేష్వితి॥ పుణ్యేషు పుణ్యమేషా మస్తీతి పుణ్యా - అర్హ ఆద్యత్ - తేషు భవ్యశాలి
 వ్యిత్సర్థః అమిషు రాజఋషిషు రాజానశ్చ తే ఋషయశ్చ రాజఋషయః తేషు

సత్సు గోపాలకః గోపః కృష్ణః ప్రథమపూజనపాత్రః అగ్రపూజాభాజన మాసీత్ -
 అహతేతి విస్మయాతిశయే-భేదాతిశయే వా - రాజ్యుషి వ్యిత్యక్తి ఋత్యక ఇతి
 ప్రకృతిభావః ఏషా ప్రథమపూజా అస్య ఖలస్య పరం అస్య దుష్టస్యైవ నాథముప
 క్లీస్త రుక్మిణీరూపకన్యాయాః బలా దాహరణా శ్చ-ప్రేక్షే దుష్టత్వబుద్ధి శ్శిశుపాలస్యేతి
 బోధ్యమ్ అపచితి త్తయో భవతి - కిల ప్రసిద్ధా కిన్తు పూజ్యార్హణవ్యతిగమాత్
 పూజ్యస్య అర్హణం పూజా తస్య వ్యతిగమాత్ వ్యతిగమా ద్భేదో. పూజ్య మ
 పూజ్య అపూజ్యస్య పూజనా దిత్వర్థ ఏషా గోపాలకప్రథమపూజా యష్టు ర్యజ
 మాన్య ధర్మరాజస్యాపి అపచితి. త్తయో భవతీతి శేషః గోపాలక ప్రథమపూజా
 రూపాపరాధాత్ పూజితపూజకయో రుభయోరపి త్తయ ఏవ భవతి-తత్సభిచ్ఛుద్ధి
 రిన్యోర్థః అత్ర అపచితిహేతో పూజాయా మపచితిర్వచనా ద్భేద్యులంకారః. హేతు
 హేతుమతో రైక్యం హేతుం కేచి త్ప్రచక్షత్ ఇతి లక్షణాత్ వాస్తవార్థసూచ్యేషు
 అమీషు రాజసు శిశుపాలాదిషు ఋషిషు నారదాఢిషు చ సత్స్వసి గోపాలక గో
 రుభదేవ్యాః స్వర్గస్య వా గవాం వేదవాచాం వా పాలకః పతి పరమాత్మా
 శ్రీకృష్ణ ప్రథమపూజనపాత్ర మాసీత్ ఋషేశ్వరత్వాదితి భావః - గోపాలక
 ఇతి సాభిప్రాయవిశేష్యనిర్దేశా త్పరికరాంకురాలంకారః అహహే త్యానన్దాతిశయే-
 ఏషా పూజా అస్య ఖలస్య రలయోరభేదాత్ ఖరస్య ఉగ్రస్య దుష్టేషు విషయే
 ఇతి భావః యద్వా ఖాని ఇంద్రియాణి లాతి ఆదత్తే విషయాకరోతీతి ఖలః - అత్యా-
 అథవా ఖాని ఇంద్రియాణి బునాతి ఛేదయతి తిరస్కరోతీతి ఖలః - అధోక్షజ ఇత్యర్థః.
 తస్య కృష్ణస్యైవ అపచితిః పూజ న భవతి - త్తయో ర్భయో రపచితి' రిత్యమరః కిన్తు
 పూజ్యార్హణస్య వ్యతిగమాత్ అతిగమాభావాత్ అనతిక్రాన్తే రిత్యర్థః. ఏషా యష్టు
 రపి అపచితిః పూజా భవతి అయం పూజ్య ఇతి పూజ్యం నిర్ధార్య పూజకోఽపి
 లోకైః పూజ్యతే ఏవ - బుద్ధిమదక్రేసరత్వాదితి భావః-

XII ఏవం శ్రుతికటు పటుతరం రటంత మేన మతిరోషణః పురుషోత్తమ
 స్సహసా సుదర్శనేన సలీల మపాస్తమస్తకం విదధే-

ఏవమితి|| ఏవ ము కవిధయా శ్రుతికటు కర్ణకరోరం యథాతథా పటుతరం ఉచ్చైః
 రటంతం సనిద్ధ ముపాలంభమానం 'రట పరిభాషణే' ఇతి ధాతు-ఏనం శిశుపాలం
 అతిరోషణః అతిరోషన. పురుషోత్తమః కృష్ణః సహసా హరాత్ సద్య ఏవేత్యర్థః.
 సుదర్శనేన చక్రాయుధేన సలీలం సవిలాసం యథాతథా అపాస్తమస్తకం ఛిన్నశిరసం
 విదధే చక్రే-చక్రేణ తస్య శిర శ్చిచ్ఛేదేత్యర్థః-

130

శ్లో|| సుదర్శనేనాపి రిపూ నిసప్టి
 గదావలంబి స్వయమేవ భూత్వా
 చ్యుతం రిపుం విగ్రహతః కరోతి
 మాయాధవః కేన సజేతు మర్హః-

సుదర్శకేతి॥ స కృష్ణః సుదర్శకేనాపి యోగ్యవీక్షణేనాపి సకరుణావలోకనేనాపీత్యర్థః -
 చక్రేణతి చక్రేపూన్ లరీక పిఃష్టి నాశయతి-విరోధాభాసాలంకార తథా స్వయం
 గదావలంబీ రోగధారి కామోదకీధారి చ - భూత్వైవ భూత్వాపి రిపుం శత్రుం
 విగ్రహతః శరీరాత్ యుద్ధాచ్చ-చ్యుతం భ్రష్టం కరోతి అత్ర ఏకత్ర వ్యాధ్యవలంబనం
 అన్యత్ర శరీరత్యాగ ఇత్యసంగత్యలంకారః గదాం ధృత్వా యుధి శత్రూన్
 జయతీతి పరమార్థ - మాయా లక్ష్మ్యో ధవః పతి మాయాయాః ధవ మాయా
 వీతిచ-స కృష్ణః కేస పుంసా జేతు మర్హః యోగ్య జయ్యః భవేదితి శేష-
 నకేనాపీత్యర్థ-జేమాలంకారః - 137

గ। తదను నిర్విర్భి తావభృథ మజాతశత్రుం పురిం ప్రాపయ్య తత్ప్రీతయే
 కతిపయవాసరాణ్ సహమహిషీజనేన జనార్దనో హరిప్రస్థ మవతసే

తదన్వితీ॥ తదను తత శిశువా విధ్వంసనానన్త రమిత్యర్థ-నిర్విర్భి తావభృథం కృతావ
 భృథన్నానం 'దీపాన్తే కర్తవ్య' న్నాన మనభృథ మిత్యుచ్యతే అజాతశత్రుం యుధి
 ప్రిరి పురిం నగరం ప్రాపయ్య గముత్వా తత్ప్రీతయే యుధిస్థిరవీర్యార్థం మహి
 షీజనేన భార్యాసంఘేన అప్తమహిషీభి రిత్యర్థ-సహ సమం జనార్దనః కృష్ణః కతిపయ
 వాసరాణ్ కతిచిద్దినాని-అత్యంత-యోగే ద్వితీయా - హరిప్రస్థం ఇంద్రప్రస్థపుర
 మవతసే అధిష్టా-అత్యావ్యత్యన్తసంయోగే ద్వితీయా-తత్ర ఉవాసేత్యర్థ - 138
 అవ పశ్చిమవిలాసపరిసమాప్తిం కథయతి యస్మిన్నితి

శ్లో॥ యస్మిన్ శంకరదారసౌభజరీభృంభత్కటాక్షిచ్ఛూ

పాతా కల్పలతావితానసుమనో గుంభిప్రియంభావుకా.

తస్యాసౌ నవకాళిదాసవిమల కావ్యామృతే పంచమ

శ్చంపూనామని ధీమతాం కృతసముల్లాసో విలాసోఽగమత్

యస్మిన్నితి॥ పశ్చాన్నాం పూరణః పశ్చిమః తస్యపూరణే ఇత్యనువృత్తౌ - నాన్తా
 దసంఖ్యాదే ర్మట్ -

ఇతి శ్రీభాగవతచంపూవ్యాఖ్యానం మందరాఖ్యానం పంచమవిలాసః.

శ్రీ హ య గీ వా ర్ష ణ మ స్తు

శ్రీ చంపూ భాగవతే

షష్ఠో విలాసః ప్రారభ్యతే

శ్లో॥ నిర్వ్యాధం మయమాయయా పశుపతే రారాధితస్యాజ్ఞయా
సాభాఖ్యం నగరం సురాసురగణై ర్దుర్భేద్య మస్థావరమ్
విష్వద్వారవతీం రురోధ సహసా సాల్వస్సమానాద్య త
స్మత్పా రంధ్ర ముపస్థితం మురరిపో రాసన్నతా వైధురీమ్

నిర్వ్యాధమితి॥ ఆరాధితస్య సాల్వేన తపసా తోషితస్య పశుపతే శ్చివస్య ఆజ్ఞయా
నిదేశేన మయమాయయా మయస్య అసురశిల్పినః మాయయా అసాధారణశక్త్యా
నిర్వ్యాధం నిర్మితం సురాసురగణై సురాణాం దేవానా మసురాణాం రక్షసాం చ
గణైః పూగైః దుర్భేద్యం భేత్తు మశక్యం అన్ధావరం జంగమం సాభాఖ్యం సాభ
నామకం తత్ప్రసిద్ధం నగర మాసాద్య అధిషిత్వ యద్వా - ఆరాధితస్య పశుపతే
రాజ్ఞయా మయమాయయా సురాసురగణై ర్దుర్భేద్య మస్థావరం సాభాఖ్యం నగరం
నిర్వ్యాధం ఆనీదితి శేష ఆత్మేంద్ర మాసాద్యేతి వాక్యభేదేనాన్వయః. మధ్యే
సముద్రం వర్తమానాయా ద్వారకాయా నిరోధస్యాశక్యత్వా త్పైథ మాసాద్యే
స్మృక్తం- సాల్వః చైద్యసఖః అసురావతారభూతః కశ్చిన్ రాజా-మురరిపో కృష్ణస్య
ఆసన్నతావైధురిం సన్నిహితత్వాభావమేవ రంధ్రం చిద్ర మచకాశ మిక్యర్థః- ఉప
స్థితం ప్రాప్తం మత్వాజ్ఞాత్వా శ్రీకృష్ణ ఇదానీ మింద్రప్రస్థపురే వ ర్ధతే - అధునైవ
నుయా యాదననాశనం కర్తవ్యమితి ఆలోచ్యేశ్యర్థః- అత్ర మురరిపుసాన్నిధ్యా
భావే రంధ్రత్వానోపా ద్రూపకాలంకార సహసా సద్య ఏవ ద్వారవతీం పురీ విష్వ
గభితః రురోధ అరుణత్ అత్ర భగవన్తం జేతు మశక్త. తత్ప్రయయా బాధితం
సాల్వః ప్రవృత్త ఇతి ప్రత్యసీకాలంకారః- 'ప్రత్యసీకం బలవతి శ్శత్రో. పక్షే పరా
కృమ' ఇతి లక్షణాత్-

1

గ॥ తమేనం విమానమివ గగనసంచారశీలం కాముకమన ఇవ సకలాశా
జంఘాలసౌభ మధిశయానం జలధరమివ శిలావర్ష ముపజనయంతం
మాయామివ రజసా తమసా చ సకల జనానందీకుర్వాణం కృపణమివ
మార్గణా నిరస్యం తం సాల్వ ముపలభ్య నితాంతరోషణః ఏద్యుమ్న

స్సహసా సహసాంబాదిభిః కేసరీవ కందరాంతరా న్నగరాంతరా
నిరగరాత్-

తమితి|| విచూనమివ దేవయానమివ గగనసంచారిశీలం ఆకాశగమనస్వభావం కాము
కమచ ఇవ కామిచిత్త మివ కలాశాజంఘాలం సకలాశ్వాసాను దిశాను జంఘాలం
వేగయుక్తం వేగేన సకలాః దిశః ఆక్రమదిత్యర్థ - అన్యత్ర సకలాను ఆశాను కామేషు
జంఘాలమితి బహువిధదురాశ మిత్యర్థ సాభం - గరవధిశయానం అధిష్ఠితవస్తం
జలధరమివ మేఘమివ శిలావర్షం కరకవర్షం పాపాణాపాతం చ- ఉపజనయస్తం
ఉత్పాదయస్తం మాయాబలాదితి భావ. మాయా మవిద్యామివ రజసా రజోగుణేన
పరాకాణ చ తమసా తమోగుణేన అంధకారేణ చ సకలజానా సర్వజనా అంధీ
కుర్వాణం అనంధానంధా కరోతీతి అంధీకుర్వాణం తా ఏకత్ర చ ప్రసారణ
మన్యత్ర జ్ఞానప్రసారం చ నిరోధయస్త మిత్యర్థ. క్షణం లుబ్ధప్రభుమివ మార్గ
ణా బాణా యాచకాంశ్చ సీరస్యస్తం క్షయస్తం నిష్కాసయస్తం చ- తమేవం
సాల్య ముపలభ్య జ్ఞాత్వా దృష్టేతి వా- నితాన్తరోషణ. అతికోపః ప్రద్యుమ్నః
తస్యైవ కృష్ణాగ్రపుత్రత్వాదితి భావ- సహసా చిత్రం నాంబాదిభిస్సహ నాంబః
జాంబవతీసుతః స అది ర్భేషాన్తై స్సమం కందరాంతరాత్ గుహమధ్యా త్కేసరీ
సింహ ఇవ నగరాంతరాత్ పత్తనమధ్యా నిరగరాత్ నిర్యయా-

2

శ్లో|| తతః ప్రవవృత్తే యుద్ధం సాల్యప్రద్యుమ్న సేనయో

తథాపి సమపద్యంత త్యక్తసంఖ్యా స్తయో ర్భటాః

తతి తితి|| ప్రద్యుమ్ననిర్గమనానంతరం సాల్యప్రద్యుమ్న సేనయో- అల్పాచరత్వా
తస్యైవ స్యాంబునిపాతం-సాల్యసేనాయా ప్రద్యుమ్న సేనాయా శ్చైత్యర్థః 'ద్వంద్వస్తే
కూరయమాణం పదం ప్రత్యేకం సంబంధ్యతే' ఇతి న్యాయాత్ యుద్ధం సంగరం ప్రవ
వృత్తే ప్రవృత్త మభూత్- తథాపి యుద్ధే ప్రవృత్తేషి తయో సేనయో ర్భటాః
యోధా. త్యక్తసంఖ్యా త్యక్తయుద్ధా. నిర్విచారాశ్చ సమపద్యంత మాతాః- ఏకత్వాదా
విచారే చ సంఖ్యా సంఖ్యం తు సంయుగే ఇతిభాస్కర. విరోధాభాసాలంకార-
తత్రచ|| యుద్ధే-

శ్లో|| మారే సాల్యపురస్కృతాః ఫలభృత శ్చిత్రాః ప్రతం మార్గణా

నాదావాదితభూరిలాభజముదం ప్రద్యుమ్న బాణస్తతి.

చః కష్టం గురువంశజేన హి పరప్రాణప్రదానశ్శిజా

దారాత్మ్యం విహతం మయేతి శరధౌ లజ్జా ముజ్జాశ్శితః

మార్గేతి|| ప్రద్యుమ్న బాణ ప్రద్యుమ్నప్రయుక్త శ్శరః సాల్యపురస్కృతాః సాల్యేన
పురతః ప్రయుక్తాః ఫలభృత గౌహశంకుధారిణ 'ఫల మిష్ట్యగై సస్యే ఫలకే జాతీఫలే
ధనే వాలే' ఇతి భాస్కర. మార్గణా బాణా మారే పథి మధ్యేమార్గ మిత్యర్థః-
చిత్రా ఖండయిత్వా ఆదా తావత్ భూరిలాభజముదం మహాలాభజన్యసంతోష మా

విత స్వీచకార తత అనన్తరం గరువంశజేన సూలవేణజన్యేన అతఏవ పరప్రాణప్రదా
నత్యజా పరేషాం శత్రూకాం ప్రాణప్రదానం ప్రాణచ్ఛేదనం దో అవఖండనే ఇతిధాతో
ర్లుట్-౩ త్యజా త త్య కనతా మయా దౌరాత్మ్యం దష్టత్వం కృతం ఇతి మత్వా లజ్జా
మాశ్రితస్త్వా ఇతిహేతో ర్జజ మాశ్రిత స్సన్నితివా వీృత ఇత్యర్థః-ఉచ్ఛేతో వ్యం
జకాప్రయోగాదగ్ధమ్యా-శిథౌ తూణీకే మమజ్ఞ లీనః యాదృశేన సాక్షా చ్చత్రీవ
ఏవ చ్ఛేత్తవ్యా. తా న్విహాయ తదీయబాణానాం ఛేదన మయుక్తమితి లజ్జయేవనిషం గే
మమజ్ఞేత్యర్థ అమోఘత్వా త్ప్రేమ్యము బాణ. స్వాభిషత త్స్వాబాణాన్మధ్యేమార్గం
ఛిత్వా పున స్సూణీం ప్రావేతి నిర్గళితార్థః - ఆ కప్తమితి సంతాపాతిశయే - హి
ర్నిశ్చయే- అత్ర అచేదనస, ప్రద్యము బాణస్య లజ్జాసంబంధాభావే-పి తత్సంబం
ధాకే రతిశయోక్తిః శరధౌ లీన ఇత్యనేన యథా కశ్చి దకృతకృత్యో లజ్జయా
గుహాదిషు లీయతే తద్వృత్తి భావో వ్యజ్యతే - మధ్యేమార్గం పరబాణఛేదనరూపం
దుర్భరం కృత్యం కృత్వాపి పరప్రాణఛేదనస్య అకృతత్వా త్ప్రద్యము బాణో
లజ్జిత ఇత్యనేన బాణస్య అత్యద్భుతం నామర్థ్యం వ్యజ్యతే-వ్యంగ్యార్థస్త-ప్రద్యము
బాణ. ప్రకృష్టం ద్యుమ్నం స్వర్ణం యస్య స ప్రమ్యముః సచాసా బాణ బాణవ
త్పరేషాం హృదయశల్యాంత కశ్చన పురుష సాల్వేన పురస్కృతాన్ సంభావి
తాన్ అత ఏవ ఫలభృతః సఫలాన్ స్వాదత్తం వస్త్రాభరణాదిక మర్థజాతం
ధృతవతి ఇత్యర్థ. మార్గశాక్ యాచకాక్ మార్గే ఛిత్వా ఆదౌ భూరిలాభజ
ముదం స్వర్ణలాభజన్యమోదం ఆదిత ప్రాప తత. గరువంశజేన మహాకులోత్ప
న్నేన అతఏవ పరప్రాణప్రదానత్యజా పరేషాం ప్రాణరక్షణ మకుర్యాజేన
మయా దౌరాత్మ్యం చోరసాధారణం ఓరహింసనం కృతమితి లజ్జాం వీడా
మాశ్రితః ప్రాప్తస్త్వా శరధౌ నముద్రే మమజ్ఞ పపాశేత్యర్థ. ప్రాణం స్తత్వా
జేతి యావత్-యద్వా మమజ్ఞ స్నాత-కలీనా హి ప్రమాదా దశ్చిత్త్యే ప్రవర్తమానా
అపి పశ్యాంతస్తా. స్వాయశ్చిత్త మనుతిషన్తితి భావః -

4

X|| తదను విదితోదంతం వారిముపి హరిప్రస్థా దాగత మభ్యమిత్రీణ సాస్వి
ఏవ మభిదధే-

తదన్విత|| తృతః విదితోదన్తం విదిత. జ్ఞాత. ఉదన్తః సాస్వియుద్ధరూపవృత్తాన్తః యేన
తం అతఏవ హరిప్రస్థా దిద్దప్రస్థా దాగతం హరిం కృష్ణం అభ్యమిత్రీణః
శత్రోరిభిముఖం గత. సాస్విః ఏవం వక్ష్యమాణీత్యా అభిదధే జగాద - 'యో
గచ్ఛ త్వలం విద్విషత ప్రతి సోధ్యమిత్రోభ్యమిత్రీయో- ప్యభ్యమిత్రీణ ఇత్యపీ'
త్యమరః-

5

X|| అయే కిమియ మనాత్మవేదితా యదుకులకళంకస్య కలహకాతరస్య
భవతః-

అయే ఇతి॥ అయే ఇతి సానూయం సంబోధనం- యదుకులకళంకస్య యదువంశ
కళంకస్య యథా కళంక శ్చన్ద్రం దూషయతి తథా త్వమపి యదువంశే-వతీర్య తం
దూషయసీత్యర్థః-వాస్తవార్థస్య- కళంకో-న్యాస్తీతి కళంకం చంద్రః-అర్చ్య ఆద్యజన్తం-
యదువంశస్య చంద్ర ఇత్యర్థః - ఏకదేశవర్తిరూపక మిదం యదుకులపయ పారా
వారిరాకాసుధాకర ఇతి యావత్- అన్య కలహకాతుస్య కలహాద్భిరో కాలయవ
నాదినిరోధకమయే పలాయతత్వాదితి భావః- అన్యత్ర కలహః కలి. పాప మిత్యర్థః-
తస్మాద్భిరో. వృషైకకలాలసస్యేత్యర్థః - భవతః తవ ఇయ మనాత్మ వేదితా స్వబలా
సభిజ్ఞతా-అన్యత్ర ఆత్మవేదితో చ సన్ని యస్మా త్నః అనాత్మ వేదీ బ్రహ్మవేత్తమ.
తస్య భావః లిత్తా - ' బ్రహ్మవి బ్రహ్మైవ భవతీ తి స్రుతే - బ్రహ్మైవ మిత్యర్థః.
కిం కుత ఇత్యర్థః- కిమరేతి వా- అన్యత్ర అదృశ్యత్యేర్థః- 6

శ్లో॥ యద్ధ్వా పలాయతు మయే కిము మాగధో-య

మాచార్యకం కిమపి మే యధి నాల్వకస్య

సన్న్యాస మర్చితరాం శరణం ప్రయాత

కార్పణ్యపాత్రం మసుసన్న్యసనం పరస్య

యుద్ధ్వేతి॥ అయే కృష్ణ యుద్ధ్వా మయాసహ యుద్ధం కృత్వా పలాయతుం పలా
యనం కర్తుం అయం నాల్వః మాగధః జరాసంధఃకిము నేత్యర్థః - యద్యహం జరా
సంధ స్సన్యో తస్మి మయా సహ యుద్ధ్వా త్వం పలాయనం కుర్యా. నత్వహం జరా
సంధః కిన్తు అతిప్రచండ. నాల్వః- అతిస్తవ పలాయతుమపి మత్సురతో నా స్తి శక్తి
రితి భావః- యధి యద్దే నాల్వ ఏవ నాల్వకః తస్య మే మమ కిమప్యనిర్వచనీయ
మాచార్యకం ఆచార్యస్యభావ. కర్మివా ఆచార్యకం- మనోజ్ఞాదే రాకృతిగణత్వాత్
పుష్- అస్తీతి శేష. యుద్ధే అతినిష్ఠాతో-హ మిత్యర్థః- తదేవాహ-శరణం ప్రయాత.
శరణాగత. అతవ ప కార్పణ్యపాత్రం దీనః సన్న్యాసం పరిత్యాగ మర్చితరాం అతి
శయేనార్హతి శరణాగతం జీవంతమేవ పరిత్యజామిత్యర్థః-పరస్య అశరణాగతస్య అసు
సన్న్యసనం ప్రాణత్యాగ ఏవ భవేదితి శేషః-పలాయసన్తు దుష్కరమితి భావః-అత్ర
నాల్వే మాగధత్వప్రతిషేధస్య సిద్ధస్యానుక్షణా 1ప్రతిషేధాలంకారః 'ప్రతిషేధ.
ప్రసిద్ధస్య నిషేధస్యానుక్షీర్తన మితి లక్షణాత్ ఏతేన చ జరాసంధాదపి నాల్వస్య అతి
కుగ్రధత్వం వ్యజ్యతే-వాస్తవార్థస్య-అయే యుద్ధ్వా త్వయా సహ యుద్ధ్వా పలాయతుం
అయం మాగధ. కిము. అతిబలత్వా జరాసంధస్య పలాయనే శక్తి రస్తి మమ తు
న తత్ప్రాప్త్యర్థః- ఏతేన పలాయనస్యాప్యనర్హో హం కిం త్వయా యోధుం శక్తః అపి
తు నశక్త ఏవేతి వ్యజ్యతే-నాల్వకస్య నిందాయాం కప్పత్యయ-తుచ్ఛనాల్వస్యేత్యర్థః.
మే మమ యుధి కిమప్యాచార్యక ముపదేష్టత్వ మస్తి- అస్మిక్ యుద్ధే త్వాం ప్రతి
మయా కించి దుపదేష్టవ్య మస్తీత్యర్థః- ఉపదేశ మేవాహ- అన్యత్సర్వం సమానం
యద్యహం శరణాగత స్సన్యో తస్మి మాం త్యజ నోచేజ్జహీత్యర్థః- వ్యంగ్యార్థస్య

శరణం గృహం ప్రయాతః అనుజ్ఞితగృహ ఇత్యర్థం. అత ఏవ కార్పణ్యపాత్రం విషయలోల సన్న్యాస మర్హతతరాం సన్న్యాసాశ్రమస్య ముఖ్యాధికారీత్యర్థం పరిస్య గృహం తృక్వా వచం గత్య విరక్తస్తేత్యర్థం అ సన్న్యాసం సున్న్యాసో నాస్తి సన్న్యాసార్హతా నాస్తిత్యర్థం - అత ఏవ కిమప్యచార్యకం మంత్రవ్యాఖ్యానకాశలం మే అస్తి త్యవ్యయః - నిహ-మన్యైః సన్న్యాసో న తు సకామస్తేతి సితే తద్వైప రీత్యేన కథనాదిద మత్యద్భుతం మంత్రకాశలమితి భావ -

X|| ఏవంవాదిచం సాల్వం భగవవా నవాదీత్ - శృణు రే మూర్ఖ ఏవమితి|| ఏవము క్షరీత్యా వాదిచం బ్రువాణం సాల్వం భగవాన్ కృష్ణః అవాదీత్ ప్రత్యువాచ - రే మూర్ఖ బాలిశ శృణు వక్ష్యమాణం హద్వాక్య మాకర్ణయేత్యర్థః -

శ్లో|| భవాదృక్పలలోస్తేష ప్రకృత్యా త్షణనశ్వరః సమూలవిలయోఽప్యస్య ప్రబలాశుగఘట్టనాత్ భగవాదృగితి|| భవాదృక్పలలోస్తేషః భవన్తమివ పశ్యన్తి యం స భవాదృక్. త్వాదృశః స చాసా చపల అవ్యసథితచిత్తః తస్య ఉస్తేష విజృంభ ప్రకృత్యా స్వభావతః త్షణనశ్వరః త్షణేన నాశశీలః - న తు చిరకాలన్యాత్మార్హత్యర్థం అస్య చపలో స్తేషస్య ప్రబలాశుగఘట్టనాత్ ప్రబలస్య పుంసః ఆశుగై రాబ్ధే ఘట్టనాత్ సంఘరా ద్ధేతో సమూలవిలయః సమూలధ్వంసః భవతీతి శేషః - వ్యంగ్యార్థస్తు - భవాదృశాం చపలానాం విద్యుతా ముస్తేషః ప్రకాశ ప్రకృత్యా త్షణనశ్వర త్షణికత్వా ద్విద్యుతా మితి భావః - అత్య విద్యుత్ప్రకాశస్య ప్రబలాశుగఘట్టనాత్ చండమారుతిఘాతా ద్ధేతో. 'ఆశుగౌ వాయువిశిఖా' విత్యమరి సమూలవిలయ మూలభూతై ర్మైఘైస్సహ నాశోఽపి భవతి - ఏతేన విద్యుదుస్తేషతుల్య స్సాన్వవిజృంభ ఇతి ప్రబలవాయుతుల్యా స్వబాణా ఇతి చ ఉపమాద్యయం వ్యజ్యతే -

X|| ఏవం పరస్పరిపరీవాదినో రనయో ర్భవతి మహతి సంప్రహారే సాల్వ మాయావినిర్మితః కోఽపి సందేశహరో దేవకతనయయాప్రహితోఽహమితిప్రణమ్య మురరిపు మవాదీత్ -

ఏవమితి|| ఏవం పరస్పరిపరీవాదినో అన్యోన్యపరిభాషిణో. అనయో. కృష్ణసాల్వయోః మహతి అధికే సంప్రహారే యుద్ధే భవతి సతి సాల్యేన మాయయా వినిర్మిత సాల్వస్య మాయయేతివా - కోఽపి కల్పి త్సందేశహరః మాత్ర దేవకతనయయా దేవకీదేవ్యా అహం ప్రహితం త్వాం ప్రతి ప్రేషిత ఇతి వచన్నితి శేషః - ప్రణమ్య నమస్కృత్య మురరిపుం కృష్ణం ప్రతి అవాదీత్ - మురరిపుం ప్రణమ్య అవాదీదితి వా -

అవ. వచనరీతిమేన దర్శయతి. శ్లో సాల్యేన వసుదేవ స్తే పితా కృపణ ముఛ్ఛస్కం క్వాసి హ కృష్ణ కృష్ణేతి బద్ధ్యా పశురివాహృతిః

సాక్షాత్ కృష్ణ హృత్పద్మ ఇత్యేవం హ ఇతిభేదేక్యపణ మతిదీనం యథా తథా
ఉచ్యతే చాపి యథా ఇత్యుక్తేతి శేష - ఉచ్యతే ఉచ్యతే శ్వసన్
ఇతి భేదో వసుదేవ పురుష రత్నైర బద్ధా సంధాయ ఆహృతః
త - యథా ఇతి బద్ధా సంధాయ తద్వత్స్వత్పితరం బద్ధా సాల్వో నిన్య ఇత్యర్థః
ఉచ్యతే 10

ఏనం వాదిని మాతే యదుపతి రతిమానమానస స్వగత మేన మవాదీత్
ఏనమ - ఏనం మాతే వాదిని వదతి ఇతి అతిమానమానస పితృవధశ్రవణా దతి
ఉచ్యతే యదుపతి స్వగతం మేనం ఏనం వక్ష్యమాణీత్యా - అవాదీత్
యస్య స్వగతాంతికప్రాశభాషణాని నాటక ఏవ ప్రసిద్ధాని-తథాపి క్వచి త్కా
త్యైవైవేద్యగా దేవం ప్రయోగః- యథా నైషధే సవమసర్గే 'ఇనం నిగద్య షీతి
ఇతి స్థితే-యాధ్యధాయి స్వగతం ఎదగ్ధయేతి 11

ఇతి రామే కథం తాత విపత్తి ర్యనివా యత
ఉలంఘ్య ఇనకీడా తత స్మా త్సోపి దూరతః
ఇతి రామే లవదే-ఇతి హితేనతీత్యర్థ తాతవిపత్తి. తాతస్య వసుదేవస్య
విపత్తి ఉచ్యతే కథం స్మాత్ కథకథమీత్యర్థ మహాబలపరాక్రమశాలిత్యా ద్రామ
స్యైవైవ యదీనా యద్వా లాశవిపత్తి స్సాన్విత్యన్వయః- కుత స్సాన్విదత ఆహ-
యశో యస్మాత్ జానకీజనకస్య కితుస్సంబంధిని పీడా వ్యధా అలంఘ్య అని
వారా, ఇతి కథం ఇవత్యేవేతి న్యాయాదితి భాం- తత తస్మాత్ సః రామాపి
హితే రామే స్మాత్ ప్రతిరూపిధివశాత్ రామసాన్నిధ్యాభావే తాతవిపత్తి
స్మాత్-వే-స్మాత్-వ్యంగ్యార్థస్య- రామే సతి తాతస్య దశరథస్య విపత్తి ర్మృతిః కథం
స్మాత్-రామవియోగాదేవ హ దశరథస్య మరణమిత్యర్థ-నను మాస్తు రామవియోగ
శ్చోత ఆహ- యతి. జానకీపీడా జానక్యా స్సేతాయా. పీడా వననాసాదిలక్షణా జన
కస్య దశరథస్య సంబంధిని జానకీపీడా మునిశాపవ్యాప్తపుత్రశోకాదిరూపా చ
ఉలంఘ్య- తతి సోపి మూరత స్సాన్విత్ తస్మాత్ యది వా రామవియోగే తాత
విపత్తి స్సాన్విదేవేత్యర్థః- 12

గ ప్రకాశమ్॥

ప్రకాశమితి - అవాదీ దిత్వనేనాన్వయః- నను యథా పితృవిపత్తినుమేయస్యబలభద్ర
సాన్నిధ్యావశ్య రంభోత్తేన గోప్యత్వా త్వగతభాషణం తథా రామప్రమా
దోకిరపి గోప్యేవేతి కథం తదంతే ప్రకాశభాషణమితి చే త్వత్వం పితృవాశజన్య
శోకావేశకృతమోహాదితి ధ్యేయమ్
గ1 అయి త్రిజగన్మోహనీయపరాక్రమ నయనాభిరామ రామ కథ మీదృశం
ప్రమాది మానాదయ.

అయీతి॥ అయీతి పేష్టా సంబుద్ధి - త్రిజగన్మోహనీయపరాక్రమ లోకశ్రయ
శ్లాఘ్యప్రతాప నయనాభిరామ నయనయోః నేత్రయోః అభిరామ. మనోజ్ఞః
తస్య సంబుద్ధి హేరామ ఈశ్వరం ప్రమాదం అనవధానతాం కథ నూనాదయః
కత పాప్తవానసి-

13

శ్లో॥ రామ పురా పితృవచఃపరిపాలనేన
భేజే యశ స్త్రిజగతి త్రిదశై ద్దురాఘ్నమ్
రామ శ్శక్తిం తమపాలనమప్యయం తు
తాతస్య నేతృహహ కేయ మకీర్తిజార్తిః

రామ యతి॥ పురా పూర్వజన్మని పూర్వయుగే యతి వా- రామః శ్రీరామః పితృ
వచ పరిపాలనేన పితృ ర్దశరధస్య వచః. స్వచనవాసనిగేశరూప్య స్వావరజస్య
రాజ్యప్రదానరూపస్య చ వాక్యస్య పరిపాలనేన రక్షణేన హేతునా పితౄకార్థకారిత్యై
నేతృత్వః- త్రిజగతి లోకత్రయే త్రిదశై రేనైరపి దురాఘం ప్రాప్తు మశక్యం అధిక
మిత్యర్థ- యశ కీర్తిం భేజే ప్రాప అయంతు రామ ఏవ బలరామ స్తు తాతస్య
పితృర్వసుదేవస్య తనుపాలనం శరీరరక్షణమపి కిము- వచ పరిపాలన మిత్యపే రర్థ న
చకార నాకరోత్- ఇత్యేవం రూపా ఇయ మకీర్తిజా అయశస్సంభూతా ఆర్తి పీడా
కా దుస్సహేత్యర్థ-అహ హేతి భేదాతియే- అయశోభరణా నృరణం వరమితిభావ -

గ॥ ఏవం వాదని వాసుదేవే నాల్వోఽపి వసుదేవ మగ్రత ప్రసర్జ్య చిక్వత్స
చ మూరానం సౌభ మవిశత్-

ఏవమితి॥ ఏవం వాసుదేవే కృష్ణే వాదని వదతి ఇతి నాల్వోఽపి సాల్వశ్చ వసుదేవ
మగ్రత పురిః ప్రదర్శ్య దర్శ్మత్వా మూర్ధానం వసుదేవస్య శిరి సీకృత్య చిత్వా
చ సౌభం అవిశత్ ప్రవివేశి-

15

శ్లో॥ ఆలోక్తేన మనార్యకార్యసంఘం యాసీ త్క్రియా దుర్దశా
దాశార్హస్య న తాదృశీ క్వచిదపి ప్రాపా పురా జన్మసు
ప్రాప్తా కృత్రిమజాంకీలవనతి సౌమితిమూర్ఖోదయా
త్రాప్తగాస్వాదికనిష్ఠశుగురువిషన్నాసౌ తులా మిర్లతి

ఆలోక్తేతి॥ ఏవ మనార్యకార్యసంఘం గుప్తకార్యసంఘం పితృబంధనానయంచేదనా
సిక మిత్యర్థ - ఆలోక్య దృష్ట్వా దృష్టవత ఇత్యర్థ - దాశార్హస్య మూదవస్య కృష్ణస్యే
కృత్రిమ-నశా మర్లతీతి దశార్హ - ఏవ దాశార్హ తిస్యేతి చ వ్యజ్యతే- యా కృశా
కస్య నతు గుర్వీ బ్రహ్మవిత్వాదితి భావః- యద్వా విమిధలక్షణయా అధికా దుర్దశా
మరివస్యా ఆసీత్-తాదృశీ దుర్దశా పురాజన్మసు పూర్వావతారేషు క్వచిదపి కుత్రచి
నవతా - పీత్రిం నప్రాపా నానుభూతా కృష్ణేనేతి శేష- న ప్రాప్తా నప్రాప్తేతి
వా- దాశార్హస్యేత్యేవ- నను శ్రీరామావతారే ప్రాప్తేవేత్యత ఆహ ప్రాప్తేతి-
కృత్రిమజాంకీలవనత. కపటసీతాభేదాత్ సౌమితిమూర్ఖోదయాత్ లక్ష్మణమూర్ఖా

విర్భవాచ్చ వ్రాప్తా ఉర్భూతా కనిష్ఠశుక్ కనిష్ఠవిషయ శ్శోకః స్వల్పశోక శ్శ్రీసీతా
 లక్ష్మణయో రామాపేక్షయా కనిష్ఠత్వాదితి భావ ప్రాగ్రామావతారే ఆస్వాది
 అనుభూతా కృష్ణేనేతి శేషః-అసా గురు విపత్ పితృశాః అధికాపదితి చ-శులాం
 ప్రాగ్భవానుభూతకనిష్ఠశుగఃసమాం నార్హతి-అదపేక్షయా అధికత్వాదిత్యర్థం అత్ర
 గురువిషయశోకా ద్భార్యాపిజవిషయక శ్శోక ఏవ దుర్భర ఇతి తద్వైపరీప్యేన
 వర్ణనాద్విరోధ-తస్య చ కనిష్ఠగురుపక్షయోస్సల్పాన్నిధిరూపార్థాన్తువర్ణనేన పరిహరి-
 తేన విరోధాభాసాలంకారి. అయం చ న వాచ్య. వ్యంజకప్రయోగాత్ కిన్తు
 గమ్య ఏవ-గురువిపత్ కనిష్ఠశుక్తులాం నార్హతి విశేష్యయోరేవ సాభిప్రాయాత్-
 పరికరాంశుః -

16

శ్లో॥ శార్ఙ్గం మాన్తా ల్లోచనా దశ్రుధైర్యం

ప్రతాపాచ్చపి ప్రచ్యుతిం యాగపద్యాత్

జ్ఞాత్వా మిథ్యాం ధ్యాయతాం దుర్దశాం తాం

క్షోభో యన్న శార్ఙ్గిణ కీచృగస్తు

శార్ఙ్గమితి॥ శార్ఙ్గిణ ఇతి ఉత్తరార్థస్య పదస్య తాప్యన్వయ - కృష్ణసౌత్వార్థం-హస్తా
 త్కరాత్ శార్ఙ్గం శృంగవికారం ధను లోచనా న్నేత్రా దశ్రుబాష్పం-స్తనాదీనా
 ద్విత్వవిశిష్టా జాతి ప్రాయేణేతి ప్రాయగ్రహణాత్ జాత్యేకత్వం-నేత్రాభ్యాముత్పత్తిః
 చిత్తా ద్భృదయాత్ ధైర్యం ధీరతా చ యాగపద్యాత్ యుగపత్ ఏకకామిత్వార్థం
 ప్రచ్యుతిం భ్రష్టుం స్ఫులితమిత్వార్థం అత్ర య్యపి శార్ఙ్గభంజనాదీనాం నైకకాలత్వం
 యుజ్యతే-తదాపి శతశత్రపత్రశతచేదనన్యాయేన అసంలక్ష్యవిశేషత్వా ద్భాగ
 పద్యవ్యవదేశ - అత ఏవ సముచ్చయాలంకారి వస్తుతస్తు-ప్రచ్యుతిరూపైకక్రియా
 న్వయాన్ప్రసుతమిత్వయోగతాలంకారి తాం దుర్దశాం వసుదేవవిపత్తి మిత్వార్థం -
 మిథ్యా మత్యాం జ్ఞాత్వా మత్వా ధ్యాయతాం సురతాం నతు పశ్యతామితి భావః
 న అన్యాయకం తటస్థానామితి భావ - అయం క్షోభ చిత్తవికారః భవతీతి శేషః-
 శార్ఙ్గిణ కృష్ణస్య కేచృత్ కేచృశః క్షోభ అస్తు యన్వా-శార్ఙ్గిణ క్షోభ కీచృగస్తు
 అనిర్వాచ్య ఇత్యర్థం సత్యాం పితృవిపత్తి పశ్యతి కృష్ణస్య క్షోభో నిర్వేల
 ఇతి భావః-

17

X॥ తదను యోగబలేన తవిద మశేషం మృషా మన్వానో వృషావరజో
 విషాద మపహాయ రోషభీషణో విద్వేషిషణాయ సుదర్శనం ప్రాహ
 ణాత్-

తదన్వితః॥ తతః యోగబలేన యోగనామధ్యేన తస్మాద్ మిత్రేషం పూర్వోక్త మేతత్సన్ధ్యం
 ననుదేవబంధనానక మిత్యర్థః॥ మృషా మిథ్యా మన్యాః చిత్రయాః వృషావరజః
 ఇంద్రాగ్రజ ఉపేంద్ర ఇత్యర్థః॥ అపాదా వైష ముచ్యతే॥ ఇన్ద్రా రోషభీషణః
 రోషేణ కోపేష మణః భయం రి సునిశ్చయః కిరూతకార్థం సుద
 ర్శనం చక్రం ప్రాహిణాత్ క్రేమణామా స్త్రేణమోఽన్వయః॥ 18

శ్లో॥ జ్వాలానూలావలయితం శిఖావంశరివేష్టితం అక్షతౌ జ్వాలా
 మాలా ఉద్యమవిస్తృతః ఇకం కృష్ణప్రయుక్తం చక్రం సురర్శగాయత్రం
 సాధ మామ్రమ్య వ్యాప్య యోగం నిత్యా ఝర్మకీకృత్య ఒంధుర మగాఢం
 సింధురం సముద్రదేశే ముచ్యతే॥ ప్రాసయామాస సముద్రే పాతయా
 మానేత్యర్థః॥ ఒంధుర ముచ్యతే॥ మితి సాధవిశేషణం వా॥ స రిపురసి నాల్వోఽపి
 సత్యా శ్రేష్ఠయా అస్మాన్ స్వల్పేనాస్త్రేణ సాధనేన అశ్రద్ధా దల్యత్వవివక్షాయాం
 జీష్ణ శౌర్యతాపై కృష్ణప్రతాపామృభిః శీర్యతా భ్యతా వపుషా శరీరేణ
 త్యాజిత మోచితః॥ నాల్వం ప్రథమత ఏన స్వప్రతాపామృభీన్ మిస్త్రేణ
 జఘానేత్యర్థః॥ నైత దాశ్చర్య మిత్యాహ॥ గుణగణశరణే చకలగుణశ్రేయే శూరే
 శౌర్యస్య గుణాన్తర్భావేఽపి పృథగ్గ్రహణ ముత్సర్జ్యం॥ శౌరా కృష్ణే వైరిణాం
 శత్రూణాం వారణాః వాననానీతి యాచత్॥ శత్రూ ను గణుతుం శక్యాః కం
 అసంఖ్యాతా రావణాదీ రాపూర్వా హతచిత కృష్ణస్య సరావనాల్పహాసనం న
 చిత్రమిత్యర్థః॥ అత్ర స్రగ్ధరామన్దాకాన యో ర్విత్తయో స్పంకర వృత్తరతాక్షర
 కారాదిభి రభ్యుపగత ఏవాయం 'శౌర్యోష్మాభిమృతనురీభావతాన్దతాసు
 ర్గణ్యో శూరే భగవతి హరా వారణా వైరిణాం ను' ఇతి పాతే న కావ్యనుపపత్తిః॥ 19

గ॥ తదను తదనుధావినౌ దంతవక్త్రవిమూరధావసి సాల్వ మనుగమయ్య
 దివిషత్సు కుసుమవర్షిషు నృత్యంతీషు సురసుందరీషు సానందో ముఖాద
 స్వమందిర మవిందత-

తదన్వితః॥ తదను సాల్వనాశవానన్తరం తదనుధావినౌ సాల్వానుసారిణౌ దంతవక్త్రవి
 మూరధావసి సాల్వ మనుగమయ్య అనుసృత్య గమయత్వా నాశయిత్వేత్యర్థః॥ దివిషత్సు
 దేవేషు కుసుమవర్షిషు పుష్పవృష్టిం కుర్వాణేషు సత్సు సురసుందరీషు దేవాంగనాసు
 నృత్యంతీషు నాట్యం కుర్వంతీషు సతీషు సానన్దః ఆనన్దపహితం రిపునిజయాదితి భావః॥
 ముకుందః స్వమందిరం నిజభవన మవిందతి ప్రాప్త-

అవ లభ పంచేలోవాఖ్యానం వర్ణయతి-

శ్లో॥ మిత్రం హరేః కోఽపి సతీర్థభావాద్దారిద్యస్సార్థకృతగామధేయః

కంచల ఇత్యాగమపరగోఽభూ త్వయాపలాభోఽచితప్రమోదః

మిత్రమితి॥ హరేః శ్రీకృష్ణస్య సతీర్థభావాత్ అభిన్నగురుకత్యాత్ 'సతీర్థా' స్వేక
గురుః ఇత్యమర మాచ తీరే గరా వసతీ సతీర్థ - త్వ భావ సస్మాదితి
సమాః సమాసప్రదేశానీతి యత్ మిత్రం సుహృత్ ఏ స్మిన్ సా గురా వుభయో
రధ్యయానారం నివాసాత్ హరికుచేలయో రైత్రతీర్థర్థ దారిద్యస్సార్థకృతగామధేయః
దారిద్యేణ రిక్తజ్వేన సార్థకృత మస్థిరీకృతం నామధేయం కుచేల ఇతి గామ యస్య
సః కుత్సితం జర్జర మలమాషితం చ చేలం వాసో యస్య స ఇతి పున్రుత్పన్నే రితి భావ
ఆగమపరగ ఆగమానాం వేదానాం పార మన్తం గచ్ఛతీతి సార్థోక్త సేఖలపేదా
భిజ్ఞ ఇత్యర్థః-యద్వా వేదాంతశాస్త్రాభిజ్ఞ ఇత్యర్థః ఉపనిషదామాగమశిరి స్వే పృతి
పాదితత్యాత్ ఆత ఏవ స్వయాపలాభోఽచితప్రమోద స్వస్వయాపప్రాప్తజన్యసరమా
నంద ఇత్యర్థః-ఉపనిషత్సర్థం జ్ఞాత్వా అపరోక్షాత్మసాక్షాత్కారం ప్రాప్తవానితి భావ
ఇతిమేవ హరే ర్మిత్రత్వస్య ఫలమితి బోధ్యమ్-హరిభ క్తస్యైవ స్వయాపలాభే సతి హరి
మిత్రస్య కిం పునః కిం కైము తికన్యాయేన అరాపత్తి రత్ర వ్యజ్యతే ఏవంవిధః కుచేల
ఇతి కోఽపి కశ్చి ద్రావ్యహణ ఇతి శేష అభూత్ ఆసిత్ ఏతేన స్వచిక్షేది తకుచేలో
వాఖ్యానరూపావాస్తవగ్రంథన్యాదా వస్తునిర్దేశరూపం మంగళం కృతమితి జ్ఞేయమ్-
నచాత్ర అభూదితి క్రియాస్వయేనసహ వాక్యార్థే సమాప్తే సతి స్వయాపలాభోఽచిత
ప్రమోద ఇతి పునర్విశేషణా నరగ్రంథనా త్సమాప్తపునరాఖ్యాతినోప ఇతి వాచ్యం-
అనాకాంక్షితం శేషణా నరాదానమేవ తద్దోషస్య బీజభూతమితి సిద్ధాంతాత్-ఏకృతే
తు నాకాంక్ష మేవేవం విశేషణం ఆగమపరగత్వ మ్నుశి ఫలభూతత్వా దస్యేతి
సంక్షేప ఆత్మ విరుచిలంకార స్పష్ట ఏవ-

౧॥ కదాచు తస్య సహస్కృతాణి దారిద్ర్యనితాంతతాంతహృదయతయా
సవినయం దయత మిద మవాదీత్-

కదాచోతి॥ కదాచ కక్రింద్యేస్మినుయే తస్య కుచేలస్య సహధర్మిచారిణీ కులవధూః
దారిద్యేణ నితాంతి మధకం యథాతథా తాంతం ఖన్నం హృదయం చిత్తం
యన్యాన్యా చాప సత్రాతమా హేతనా దయతం భర్తారన్నుతి సవినయం
యదాతదా వాత్రవత్సలోఽభియేతి చాప ఇదం వక్ష్యమాణవచన మవాదీత్
జగద-

22

౧॥ అయే భగవ న్నగణతదారిద్ర్యముద్ర విద్రావితివిషయాభిలాష కిమపి

విజ్ఞాపయితుకామాం మాం ప్రతపయిషీతి నోపేక్షధా-

అయేఇతి॥ అయే ఇతి సంబుద్ధి -భగవత్ తపోవిశేషజన్యవద్గుణపరిపూర్ణ వాసుదేవస్యై
క్తస్యైవ స్వాభావికభగవత్త్వాదితి భావ-అతివీచ భాగవతే వాసుదేవాత్ కో నామ

లోకే భగవత్పదార్థ ఇత్సుక్తమ్ అతవవ విద్రావితవిషయాభిలాషః విద్రావితః దూరా
త్యాజితః విషయాభిలాష విషయేషు స్పృహో యేన సః తస్య సంబద్ధిః - మధుజేషు
జ్ఞానవైరాగ్యయో రప్యన్తఃపాతిత్వాత్ జ్ఞానవైరాగ్యసిద్ధే స్తస్య విషయాభిలాషః
కథం స్యాదితి భావః - అతవవ అగణితదారిద్ర్యసముద్ర తిరస్కృతదారిద్ర్యరూపసాగర
భాగ్యదారిద్ర్యదశకు మనోధర్మ వన సత్వాత్మన ఇతి దారిద్ర్యే నిశ్చింతస్యేత్సర్వః.
కిమపి యత్కించి ద్విజ్ఞాపయితుకామాం విజ్ఞాపయితుం కామో యస్యా స్తాం విజ్ఞాన
పనై వేయం నత్వాజ్ఞాపనేతిభావః - మాం ప్రతీక్షదర్శినీ వనితా ప్రతికూలబుద్ధిరితి చ ఇతి
హేతో నోపేక్షధా. నోపేక్షస్య బాలాదపి సుభాషితమితి న్యాయాత్ - స్త్రియాపి
మయో క్తం వచనం గృహణే త్యేకోభావ అత్తరసత్పుష్కర మమ ప్రతికూలం
బోధయతీయ వితి స్వదృష్ట్యా మయి న కోపం కృధాః - కీన్తు బాలికేయ మనాత్మజ్ఞా
కిమపి యాచతే మామితి భగవానివ భక్తేషు మయి కరుణాం కుర్విత్యన్యోభావః -

శ్లో॥ మిత్రే తవశ్రీదయతేఽపి కన్మా ద్దశా కృశానాం భగవన్నశాంతా

సామీప్యముక్తా జగతీపతే స్సన్న్య త్కథములాభ సుహృదోఽపి లత్యైః.
మిత్రేఇతి॥ హే భగవన్ ఇతినతానాం భర్తృరేవ దైవత్వా దియం సంబద్ధిః - తవ
శ్రీదయతే లక్ష్మీఽతౌ కృష్ణే శ్రియః సంపదో దయతి. ఇతిః స్వామీత్వర్థః. తస్మిన్
ధనాధ్యే ఇతి చ మిత్రే సుహృది సత్త్వప కృశానాం దీనానాం కశా అవసా దారిద్ర్య
విత్కర్థ కన్మా త్కృశ అశాన్తా అనష్టా న హి ధనికస్య మిత్రం దోదో భవే
దిత్వర్థః జగతీపతే. భవనాధిపస్య కృష్ణస్య భూపతేశ్చ సామీప్యముక్తా సన్నిధిపరి
త్యాగెనతి సుహృదః మిత్రస్యాపి లత్యైః సంపదః లాభః. ప్రాప్తిః కథన్ను కథం వా
స్యాత్ సకథమపీత్వర్థ. 'దురన్తా త్తనయాదపి సమీపస్థో భృత్య ఏవ రాజ్ఞాం ప్రియ'
ఇతి న్యాయా దిగ్భావ అత్ర మహేశ్వర్యశాలిసం త్వనిత్రతం కృష్ణమేత్య కించిద్ధనం
యాచస్యోన్ముక్త్యా అర్థాతత్పూచసేన పాతినత్యాధిక్యం వ్యజ్యతే ఇతివతాహి
భర్తారం నశ సీ కుచి కామినీనా మిదం ప్రాయశమేవ - యేనకేనాపివ్యాజే నాభి
ప్రాయావిమోహి ఇతి వ్యంగ్యార్థస్య - హే భగవన్ శివ తవ శ్రీదయతే సంపత్తౌ
కుబేరే మి త్ కృశానాం కశా కుశో న శాన్తా ఇతి పూర్వార్థే జగతీపతేః
పరమాత్మన సామీప్యముక్తా సాలోక్యసారూప్యసామీప్యసాయుజ్యరూపచతుర్విధ
ము క్త్యనర్హతమోక్షవికేషే సుహృదం శోభనం హృత్ జ్ఞానం యస్య తస్య జ్ఞానినోఽపి
లత్యై లాభః. కథం స్యాత్ సకథమపీత్వర్థః లక్ష్మీలాభస్తు సాయుజ్యముక్తావేవేతి
భావః. ఇత్సుక్తరార్థే.

24

శ్లో॥ మిత్రీశ్రియ స్సంకృమణం విహాయ భవే న్న జాతు ద్విజరాజపుష్టిః

ఇమాని సిద్ధాంతవచాంసి కింతు పరిస్సుహా దర్శనలాభతాత్ర.

మిత్రేతి॥ హేద్విజరాజ బ్రాహ్మణోత్తమ మిత్రశ్రియః సుహృత్సంపదః సంకృమణం
సంబంధం విహాయ త్యక్త్వా తద్విసేత్వర్థః జాతు కదాచిదపి పుష్టిః పోషణం

దారాపత్యాదీనామితి భావః - సభివేత్ సన్యాత్ - శ్రీకృష్ణం ప్రార్థయిత్వా
యక్ష్మించిద్దనం త్వయా అసియతేచత్ తస్మి తేన కటంబహోషణం భవేత్ నోచేత్
సభవేదేవేత్సర్థః ఇమాని మదుక్తాని వచాంసీతి శేష - సిద్ధాంతవచాంసి
సిద్ధాంతవాక్యాని భవనీతి శేషః - త్వయా పునః యుక్త్యా న పూర్వపక్షికర్తవ్యా
నీతిర్థ - నను మిత్రసంప స్థయి నసంకాంతా కిమహం కుర్యామిత్వత ఆహ అత్ర
మిత్రశ్రీసంకర్మణే దర్శనభ్యత్వం పరిస్ఫురా న్యక్తా మిత్రే దృష్టేనతి తస్మింప
త్సంకాంతా నన్యతే మిత్రే అదృష్టేతి కథ తస్మింపత్సంకా న్యసకాశ ఇత్యర్థ.
వ్యంగ్యార్థిస్తు-మిత్రశ్రియ హుర్మరుచే 'శోభా సంపత్తిపదాం లక్ష్యేత్ శ్రీరసి కథ్యతే'
ఇతి భానాత్ - ఉక్తిమణం సంపదం విహాయ జాతు ద్విజరాజపుష్టి చంద్రమణ్డల
సృష్టిః సభవేత్ 'పాథోమయే' వీరకేతశ్చయో విమూర్ఛతా మున్ది తమస్వి
నీతమ ఇతి శ్రీతిశ్చాస్మాదీతి భావ ఇమాని సిద్ధాంతవచాంసి సార
సిద్ధాంతవచానీత్యర్థః తత్ర యుక్తిమాహ కిన్వీతి - అత్ర సూర్యసింహ
సంకర్మణే దర్శనభ్యతా నభ్యం నలభ్యమ్ సౌధస్య శబ్దస్య సుపుజేతినమాః
దర్శే అమాయాం నలభ్యం దర్శనభ్యం తస్య భావ స్తత్తా అమాయాం సుర్భభత్వ
మిత్యర్థం పరిస్ఫురా 'దర్శ సూర్యేందుసంగమ' ఇతి కోశాత్ అమాయాం సూర్యేందు
సంగమస్య జాతత్వేన సూర్యసింహసంక్రమణ మిదుమణ్డలస్య దుర్లభం అత ఏవ
తదానిం న చంద్రస్య దర్శనమితి భావః అతేదం తత్త్వం - యదా సూర్యచంద్ర
మణ్డలయోః చారవశా దభిముఖితి తదా పూర్ణిమా సంపూర్ణచంద్రమణ్డలదర్శ
నాత్ - యదాతు క్రిమే అభిముఖత్యాగ తదా క్రిమే హ్రస్వచ్ఛాదికిమితి - 25

XII తవశ్యం దృశ్యవీవ దారిద్ర్యవిద్రావణాయ దామోదరః క్షతి వాదిన్యాం
దయితాయామ్ -

తదితి॥ తత్తస్మాత్ దారిద్ర్యవిద్రావణాయ దైన్యవిధ్వంసనాయ దామోదరః కృష్ణః
అవశ్యం ముఖ్యం దృశ్యవీవ ద్విష్టు మర్హవ త్వయేతి శేషః - దామోదరదర్శన
మవశ్యకర్తవ్య మిత్యర్థం - ఇత్యేవం దయితాయాం ప్రేయస్యాం వాదిన్యాం బ్రువ
న్త్యాం సత్త్వామ్ -

26

శ్లో॥ యాచ్ఛాపరాజ్యఖతయా కలహా మిధో-స్య

ప్రాణప్రియావచనమాన్యతయా చ తేకే

మధ్యస్థయా వ్యుచి శౌరిదిదృక్షయా తు

తన్యాశయానురణేన సతీ ద్వితీయా

యాచ్ఛేతి॥ అస్య కుచేలస్య సంబంధియా యాచ్ఛాపరాజ్యఖతయా యాచ్ఛావై
ముఖ్యేన ప్రాణప్రియావచనమాన్యతయా ప్రాణప్రియాయా. దయితాయాః
వచనం ఉక్తి మాన్యం పూజ్యం అన్యల్లంఘనీయ మిత్యర్థః - యస్య తత్వేన
చ మిధః పరిస్పరం కలహో వివాదః తేనే చక్రే - కుచేలనిష్ఠా యాచ్ఛా

పరాజ్ఞుభూతా పాశ్రింశ్రియాః పనమాన్యతా చే త్యుభా ధర్మా పరస్పర
విజయాయ కలహం కర్వాణే ఇత్యర్థః యాచానైముఖ్యాత్ సైయనీవచన
న్యావల్లంఘనీయత్వాచ్చ కంచలో ఊలాయితమనా ఒభూవేతి నిర్ణతార్థః
అత్ర పరాస్కృతా మ్యాతా శబ్దతస్త్రిలింగాభ్యాం క్రిష్టయం కలహ ఇత్య
నేన తయో ససన్నత్వం చ వ్యజ్యతే తత్రాపి పంథమోక్తత్వా త్వరాజ్ఞుభూతా
ప్యేషభా ర్యేతి వ్యజ్యతే తేన యథా కస్యచిత్సంస ఉబే జాయే శర్మవాన్ భవవిషయే
పరస్పరం కలహయేదేతి ద్వ్యతి భావ సలిత మిగ్నోమూ మధ్యేనాతయశోదిచ్చ
క్షమాతు శ్రీకృష్ణకర్మకక్ష్య చ్చయూ తు తస్య క చేగ్నోశయాన సుశాన చిత్తాంత
తయా హేత నా ఇచా యా మనోధర్మత్వాదితి భావ మిగ్నోత్పన్నయా శ్రీకృష్ణ
ద్యనోశ్కంఠయేత్సర్థ ద్వితీయా పాశ్రింశ్రియాపనమాన్యతా యోగ్యా అరచి
కృతా యాచాపరాజ్ఞువోహం కథం కృష్ణం యాచేయం కథం వా ప్రాణ
పియాయా పార్థనా మయా నిరాకరణయా ఇతి సంశయాత్. కచేః బహుకాలా
న్యైష్టం మితం కృష్ణం దృష్ట్వ మత్కంఠితస్క యాచానై ముఖ్యవ్రతమపి పరిత్యజ్య
సైయనీపార్థనామేన యోగ్యా మ్మేదే ఇత్యర్థ అన్యత్ర మధ్యస్థయా అపక్షపాతయా
శోదిదిదృక్షయా తన్నామ్నా కాచనస్త్రియా తస్య పత్నియ రాశియానుసంజేన భావ
మచ్యుత్యేత్సర్థ సర్వస్యాపి ద్వితీయపత్న్యాం పీతిముక్తత్వాదితి భావ ద్వితీయా
భార్యా సతీ సాధ్వీ నిరపరాధేతి యావత్ అరచి కృతా ఉభయో స్సపత్నీ కల
హాయమా యో సస్యో వాచ్యత్వేన స్త్రీపాయా ఏచాయం దోషా న తు
ద్వితీయాయా ఇతి భర్తావైయానుసంజేన నిష్క్రష్టవ్రత్యర్థః

27

గ|| సమనస్తర మగుంఠనైక రిదర్శనోత్కంఠయా ప్రియయా ప్రచోదితః
కుచేల శ్చేలాంచరేన భగవదుపహరాయ ముష్టచక్రప్రయపరిమితాన్
పురుకా నుపవేష్ట్య వనమాలివిలోకనలాలతయా ద్వారకాంగర
మగమత్

సమనస్తరమితి|| సమనస్తరం శ్రీకృష్ణదిదృక్షోదయానస్తర మిత్యర్థ. అకుంఠయా
అనర్గళయా నైకుంఠదర్శనోత్కంఠయా శ్రీకృష్ణదిదృక్షియా ప్రియయా దయితయా
చ ప్రచోదిత ప్రేరితి కుచేః భగవదుపహరాయ శ్రీకృష్ణబల్యర్థం శ్రీకృష్ణాభ్య
ప్రభవే బలిం సమర్పయితు మిత్యర్థ. ముష్టిచతుష్టయపరిమితాన్ ముష్టిచాం చతు
ష్టయం ముష్టిచతుష్టయం చత్రసో ముష్టయ ఇత్యర్థః తేన పరిమితాన్ కృతమా
నాన్ తావత్పరిమాణా నిత్యర్థ - ముష్టినా చతుర్వారం గ్రాహ్యానితి యావత్
పురుకాన్ భానాః చేలాంచరేన ఉత్తరీయా నభాగేన ఉపవేష్ట్య వేష్టయత్వా ధృత్యే
త్కం వనమాలివిలోకనలాలసయా శ్రీకృష్ణదర్శనాన కత్వేన హేతునా అకుంఠనై కుంఠ
దర్శనోత్కంఠయా ప్రచోదిత ఇత్యనేన పునరుక్తం తదిదం ప్రియాచోదనావేషయా
శ్రీకృష్ణదిదృక్షాచోదనస్యాధిక్యం గమయతి - తేన చ నాయం శ్రీకృష్ణం యాచితుం

యయా న చ స్రియయా ప్రార్థితః కృష్ణం ప్రతి యయా- కిం కృష్ణం కేవలం
ద్రష్టుమేవేతి సిద్ధిమ్- ద్వారకానగర మగమత్ యయా- 28

౫॥ ప్రవిశ్య చ నగర మిద మచింతయత్ క్షేయ మనురావతీ మప్యతిశ
యానా ద్వారవతీ క్వచేదం హరిగర్భాయా నాభ్యాభామేనాపి దుష్ప్ర
వేశ మంత ఛిరమ్ క్వచ మే చతురానన మప్యర్థవద్రదానశాంతదర్శకం
ఋర్వాణా దౌవారికా క్వచేదం సామ్రాజ్య ముజ్జృంభమాణం త్రిజగ
న్నాయకస్య యదునాయకస్య క్షచాహ మాచ్ఛాదితకచ్ఛరపటచ్ఛరః
ప్రలంబకూర్చో దరిద్ర శ్రోత్రీయః కథంచన ప్రవిప్రుమపి మాం ప్రత్య
భిజానాతు కథమివ లక్ష్మీవిలాసపరివశసర్వేంద్రియగ్రామో దామో
దర సర్వధా తథమనోరథోహ మితి-

ప్రవిశ్యేతి॥ నగరం పతనం ప్రవిశ్య ఇమం వక్ష్యమాణ మచింతయత్ చింతితవాంశ్చ
చింతాప్రకారమేవాహ-అనురావతీం ఇన్ద్రానగరమపి అతిశయానా తిసుర్హర్షస్తీ ఇయం
ద్వారకా క్వ హరిగర్భతయా హరి కృష్ణ స్సింహశ్చ గచ్ఛే అన్తః యస్య తత్త్వేన
హేతున సార్వదా సన సర్వభూమిపాలకేన దిగ్దేశేన చ-తేనాపి దుష్ప్రవేశం ప్రవేష్టు
మశక్యం ఇదం శ్రీకృష్ణస-౬ ధి అంఛంపురం అవరోధనం క్వచ క్వనా చతురాననం
బ్రహ్మాణమపి అర్చించ సదాసేన గౌరవాస్తదాశే- శాంతదర్శకం నిచృత్తగర్వం- న్వార్థే
క ప్రత్యయః- యన్వా కేమా ద్విభాషేతి బ-బీ-హే-క- అత్ర అర్థచంద్రదాసేన
అర్థచన్ద్రరూపభూవణదాసేన శాంతదర్శకం హంతు గాతె దర్శకః అనంగః యేన
తు శివ మిశ్యర్థ ఇతి చ వ్యజ్యతే- కుర్వాణా కర్వంత ఇమే ఏతే దౌవారికాః
ద్వారపాలా క్వచ త్రిజగన్నాయకస్య త్రిలోకాధిపతే యదునాయకస్య యదుపతేః
కృష్ణస్యేత్యర్థః- ఉజ్జృంభమాణం ప్రవర్ధమాను ఇం నామ్రాజ్యం సమ్రాజౌ భావః-
మహేశ్వర్య మిత్యర్థ- క్వచ అచ్ఛాదితకచ్ఛరపటచ్ఛరః దృతమలమౌషితిజేర్ణవస్త్రః
ప్రలంబకూర్చ- లంఛమానశ్శ్రేష్ఠత- శ్రేష్ఠశుణ్యసి చ కూర్మ న్వాది త్యజయ్యః
దరిద్ర దీనః శ్రోత్రీయ వేనాధ్యేతా శ్రోత్రీయ అర్హవ్యోధీతే తేని నిపాతిత మిదం
అనేన చ లోకశ్ఛానాభావో వ్యజ్యతే- ఏనంవిధ అహం క్వ చ- విషమాంకారం
లక్ష్మీవిలాసపరివశసర్వేంద్రియగ్రామ లక్ష్మీనామ రుక్మీణ్యా స్సంపదోవా విలాసేన
హేతునా పరవశః పరతన్త్ర- సర్వేంద్రియగ్రామ- సమస్తవిధేంద్రియజాలం యస్య
సం-స్త్రీపరతన్త్ర- ధనమదాంధశ్చేత్యర్థః- దామోదర- కృష్ణ కథంచన కథమపి
ప్రవిప్రుం గృహే ఇతిశేష- మాం దరిద్ర మిత్యర్థ- కథమివ కేవ ప్రకారేణ వా
ప్రత్యభిజానాతు స్మరతు సర్వధా మాం విత్రితవానేకేత్యర్థ- సర్వధా సర్వప్రకారే
ణాపి అహం వితిథమనోరథ ఏన వ్యర్థకామ ఏవ భవేయ మితి శేషః- ఇత్యచింతయ
దితి పూర్వేణాన్వయః-

శ్లో॥ సంచితయన్నిద మనాఽ మహాసురోయ

మావాస మపృతినివర్తిత ఏవ శౌరే

నైవాద్భుతం హరికృపావిషయే కథం

జాయేత వారణకృతవ్యసంకర

సంచితయన్నిది॥ ఇద మేత త్ప్రచింతయన్ సేవ విచారియన్నిత్యం - ఆయం
మహీసుర బ్రాహ్మణః అచ్యుతనిత్యతపవ చనివాగితిపుష్పేన శౌరే కృష్ణన్యావారం
గృహ మావాస భేదే - నను చతురాచలము గళహారదానే శాంతిం కుర్వసి
దావారికా ఇత్యుక్తం హి - కథం తాదృశదావారికృతనివారణవ్యసం మస్య గాసే
దత్తత ఆహ నైకేతి-అద్భుత మాశ్చర్యం నైవ నాస్యేవ కీచన్యాః కుచే-స్య
మహాశ్వర శ్రీకృష్ణ-గళవాన్- ర్నిరాటంకా బహుకతీం చ చిత్రి మిష్టం తత్
హేతు మాహ - హరికృపావిషయే శ్రీకృష్ణకరుణయా చాచే పుంసేతి కేష -
సింహకృపావాతే ఇతి చ వ్యజ్యతే వారణకృతవసంకర-న్- నివారణజ్య
దుఃఖాతిశయ గజకృతిపీడాతి-యన్- కథం ను కథం చ జాయేతి ఉత్పద్యేతి
న కథమసీత్కరః - కావ్యలింగమలంకార - 30

X॥ తదైవ రుక్మిణీసవనవాస్తవ్య భగవానపి మిత్రాలోకవికసితముఖపుంశ
రీకః ప్రియయాహ సత్వర మవతీర్య పర్యంకత పరిధ్య కుశలం
పర్యంకే న్యవేశయత్ -

తదేతి॥ తదైవ కుశలగమనసమయేపవ రుక్మిణీసవనవాస్తవ్య రుక్మిణీసవనవాసీ
భగవానపి శ్రీకృష్ణశ్చ మిత్రాలోకవికసితముఖపుంశరీ - మిత్రమేవ మిత్ర స్సూర్య
ఇతి శ్లిష్టరూపకం-తస్య అలోకా ద్దర్శనాత్ - యవా మిత్రాలోక స్సూర్యాద్దర్శన
మేవ మిత్రాలోకస్సూర్యప్రకాశ ఇతి శ్లిష్టరూపకం తస్మాత్ హేతో వికసితం
సంజాతవికాసం హర్షాతిరేకాదితి భావ - అఖమేవ పుండరీకం శితాభోజం యస్య
స తథోక్త - సక హర్షజ్యస్తితరుచివ్యాంగాన్ముఖ్య ధవ-తత్వేన పుండరీకత్వ
రూపణం-తేన చ తన్మశాలంకారో వ్యజ్యతే ప్రియయాహ రుక్మిణ్యాపుమం క్షరం
దుశ్రం పర్యంకత శ్చియ్యతలా దవర్తి అచరుహ్య కుచేలం మిత్రః పరిధ్య
ఆలింగ్య పర్యంకాదవతారశాంతే ఏవ ప్రియనాహిత్యం సత్వాలింగాంతే - అనుచిత
త్వాదితి జ్ఞేయం పర్యంకే శియ్యాయా న్యవేశయత్ ప్రవేశయామా - 31

శ్లో॥ వైదీహీపరిరంభధంగవిర సృంశేషకామా న్ముని

సస్మిన్నేవ భవే భవేదితి పురా యో వా నిరాచీరత్

సవ్య స్థేన విదర్భజాకుచధరి సుత్యజ్యలోబాస్సనం

సంశ్లిష్టస్య కుచేకస్య కృతివో గశ్యా ను పుశ్యానలి-

వైదీహీతి॥ యః కృష్ణ పురా రామావతారే వైదీహీపరిరంభధంగవిరః సతా
లింగనభంగభీరుః ఋషీశా మాలింగనే నీతాలింగపథంగాపత్తే రితిభావ - అత ఏవ

బ్రాహ్మణానాం రాజా ద్విజరాజః-‘రాజాహస్పతిః’ ఇతి టవ-తం చద్ర మిత్యర్థః
 ‘సోమోఽస్మాకం బ్రాహ్మణానాం రాజే’ త్రిశుతే గాథ మాలింగ్య జలమయే
 చంద్రే స్వకిరణా స్సవేశయిత్వేన్యర్థం రుచినిర్భరం ప్రదీగ మభివర్ధమానకాంతి
 మిత్యర్థం-కుర్వాణస్య అస్య హరే సూన్యస్య మిత్రత్వం ప్రైత్రీ రివిత్వం చ అనన్య
 సన్నిశ మద్భుత మిత్యర్థ అపరోఽప్యర్థః ప్రతిభాతి-రుచినిర్భరం అతేజస్వినం ద్విజ
 రాజం గరుడం గాథ మాలింగ్య పరివేష్యేన్యర్థం-కృతం దుర్బలం నష్టగాత్రం వా
 కుర్వాణస్య అస్య హరే సర్వస్య-‘ఘోషాః కిం ఖేమ మారి ర్నే’ త్యమరం
 మిత్రత్వం నిగీర్ణాధ్యవసాన లక్షణయా అతిశయోక్త్యా తేజస్విత్వం సూర్యస్య ప్రతా
 పోపమాత్వాదితి భావ అనన్యసద్భుతం అన్యైర్వాణాం గరుడనిర్మథితత్వా దితి
 భావః-

33

శ్లో॥ పంకం హరిప్రమదబాష్పజలాప్లుతస్య
 తిన్యాజలం చిరధృతం విలయం ప్రపేదే
 చిత్రం యదుత్తర ముముష్య న పంకలేప
 స్థానేఽధవా కుపనయోగకథాపి నాస్య-

పంకమితి॥ హరిప్రమదబాష్పజలాప్లుతస్య శ్రీకృష్ణానందబాష్పధారాసంసిక్తస్య తస్య
 కుచేలస్య సంబంధి చిరధృతం చిరాత్పుంచితం బహుజన్మార్జిత మిత్యర్థం. అఖిలం సర్వం
 పంకం కలుషమ్ ‘అస్త్రీ పంకం పుమా న్నాస్మే’ త్యమర దానిద్ర్యహేతుభూత
 మితి భావః కర్దమ ఇతి చ ప్రతీయతే-‘పంకోఽస్త్రీ శాదకర్దమా’ విత్యమరః
 విలయం నాశం ప్రపేదే ప్రాప-జలాప్లవనా త్కర్దమ ఇవ భగవదానందబాష్పసేకా
 త్సాపం నిరస్త మిత్యర్థః ఉత్తరం జలాప్లవనానంతరం అముష్య కుచేలస్య పంకలేప.
 పాపసంబంధ కర్దమలేపనంచ-నేతి య త్త చ్చిత్రం-జలాప్లవనస్య ప్రాచీనపంకలేప
 మాత్రనివర్తకత్వం దృష్టం నతూత్తరత్ర పంకసంబాధాజనకత్వమ్-అతో విచిత్ర
 మిత్యర్థం. విరోధాభానాంకారః యదుత్తం చిత్రమితి తత్సన్ధిచార్య ప్రతిషేధితి
 స్థానే ఇతి-అధవా స్థానే పక్షాంతరేణ యుక్తమేవేద మిత్యర్థ త్రితి హేతుమాహ-
 అస్య కుచేలస్య కుపనయోగకథాపి కుత్సితం పదం కుపదం దుష్టాద్యోగ ఇత్యర్థం.
 ‘పదం వ్యవసిత త్రాణేతి’ ణోశాత్ (వ్యవసితం వ్యవసాయ ఉద్యోగ-ఇత్యర్థః) తస్య
 యోగ సంబంధ స్తస్య కథా వార్తాపి న నాస్తి కత్సితవ్యవసాయా త్థలు పాప
 సంబంధ ఇతి భావః అన్యత్ర కు రూభమిః పదం చరణం తయో ర్యోగ సంబంధ
 స్తస్య కథాపి నాస్తి సదభూమిసంబంధః ఖలు పంక లేపకర ఇతిభావః. ఆక్షేపాలం
 కారః-న చ శ్లేషోజ్జీవితః-

34

తతశ్చ॥ ఆనందబాష్పధారాసేకానంతర మిత్యర్థః ఆలింగనానంతరమితి వా-

శ్లో॥ త్రివిక్రమోఽయం విధిధౌతపాదపద్మః పురా సమ్మదపారవశ్యాత్
 ద్రాగ్రహణోఽముష్య గృహశ్రితస్య న్యమించ దంఘ్రే విధి రిత్యవేత్య.

త్రివిక్రమ ఇతి॥ అయం త్రివిక్రమః కృష్ణః పురా త్రివిక్రమావతారే విధిధాతపాద
పద్మః విధినా బ్రహ్మణా ధాతం క్షాళితం పాదపద్మం పాదారవింగం యస్య స
తథోక్తః-అతఏవ గృహశీతస్య స్వసదనం ప్రాప్తస్య అసువ్య బ్రహ్మణ । బాహ్మ
ణస్య ప్రజాపతేశ్చ అంధ్రీ సాదా ద్రాక్ శీఘ్రం విధి రిత్యవేత్య అతిధిసత్కారో
విధిచోదిత ఇతి జ్ఞాత్వేత్యర్థ బ్రహ్మేతి జ్ఞాత్వేతి చ-సమ్మదపారవశ్యాత్ హర్షపరవ
శత్వం ప్రాప్య-ల్యబ్లోపే పశ్యమి-సన్నితాతిధిలాభాత్ ఉపకృతవతః ప్రత్యుపకారేణ
ఆనృణ్యలాభాచ్చేతి భావః న్యపించత్ నితరాం సిక్తవాక్ ప్రక్షాళితవానిత్యర్థం యథా
స్వలోకగతమచ్చరణం బ్రహ్మ ప్రక్షాళయామాస తథా మయాపి మద్గృహగతిబా
హ్మణచరణమపి ప్రక్షాళనీయమేవ-బాహ్మణస్య మమ దైవతత్వాత్ 'యద్య దాచ
రతిశ్చేష్ట స్త తదేవేతరే జనా ఇతి అదికవేర్భహ్మణ ఆచారస్య అవశ్యానుసరణీయ
త్వాచ్చేత్యేకో భావః మత్పాదప్రక్షాళనద్వారా మా ముపకృతవతో-ఽస్య బ్రహ్మణః
తత్పాదప్రక్షాళనద్వారైవ మయా ప్రత్యుపకారః కర్తవ్యః-అన్యథా ఋణగ్రస్తత్వా
పత్యే రిత్యన్యోభావః అత్ర సమ్మదపారవశ్యాద్విధి ర్బ్రహ్మేత్యవేత్య ప్రమాదపా
రవశ్యా దయమేవ బ్రహ్మేతి భాగ్న్యా ఇత్యపి ద్వితీయార్థం కేచి ద్బుద్ధివన్తి తస్మాత్
భాగ్నిమదలంకారో వ్యంగ్య శ్రీకృష్ణకృతవిప్రపాదప్రక్షాళనస్య త్రివిక్రమావతారి
యస్యపాదప్రక్షాళనస్మరణాదన్యత్వోత్పేక్షా ద్ధమ్మాత్పేక్షా బ్రహ్మణా విష్ణుః
తేన బ్రహ్మచ పరస్పరం ప్రక్షాళితపాదావితి వర్ణనా దన్యోన్యాలంకారః 'అన్యోన్యం
నామ యత్ర స్యా దుపకారః పరస్పర మితి లక్షణాత్ -

35

శ్లో॥ నతేన శిరసా శౌరి స్సలిలం యదుపాదిత

మూర్ధాభిషిక్తతా రూఢా తథాప్యస్య న యాగికి-

నతేనేతి॥ యద్యస్మాత్ శౌరిః కృష్ణః నతేన నమేణ శిరసా శీర్షేణ సలిలం
కుచేలపాదోదకం ఉపాదితి అదృత - తత్త్వస్మాత్ యత్తదో ర్నిత్యసంబంధా
త్తదిత్యస్య లాభః అన్య కృష్ణస్య మూర్ధాభిషిక్తతా మూర్ధ్ని శిరసి అభిషిక్తః అభిత
స్సిక్తః మూర్ధాభిషిక్తః తస్య భావ స్తత్త్వ త్రియత్వం చ రూఢా స్పష్టా రూఢిత
స్సిద్ధేతిచ- 'మూర్ధాభిషిక్తా రాఙ్నో బాహుజః క్షత్రియ' ఇత్యమరః తథాపి ఏవమపి
విప్రపాదోదకేన మూర్ధాభిషిక్తత్వేపీత్యర్థం అన్య కృష్ణస్య యాగికి యోగత స్సిద్ధా
మూర్ధాభిషిక్త తేత్యన్యాత్రాప్యన్వయః పట్టాభిషిక్తత్వ మిత్యర్థః శిరోభిషిక్తత్వమితి
చ-న నాసీత్-యయాతిశాపాదితి భావః విరోధాభాసాలంకారః అయం భావః-
అస్మా త్పదా దయ మర్థో బోధవ్య ఇతీశ్వరిసంకేత శ్చక్తి రభిధేత్యుచ్యతే తస్యాః
యోగ ఇతి రూఢితి యోగరూఢితిచ వ్యాపారత్రయమస్తి తేనైవ వ్యాపారత్రయేణ
యాగికం రూఢం యోగరూఢం చెతి శబ్దజాలం త్రివిధం అవయవాధిపురస్కారేణ
అర్థే శబ్దప్రవృత్తి ర్యత్ర తద్వ్యాగికం యథా ఔపగవః సంజ్ఞాశబ్దో రూఢ డిత్తాదిః
యత్ర సంజ్ఞా అవయవాధిపు అస్తి తద్యోగరూఢం యథా పంకజమ్ ఏవం స్థితే

మూర్ధాభిషిక్త ఇతి పదం రూఢ్యా క్షత్రియ మభిభత్తే యోగేన తు ప జ్ఞాభిషిక్తం
శిరస్యభిషిక్తం చ బోధయతి శ్రీకృష్ణే రూఢ్యా వ రమానోఽయం మూర్ధాభిషిక్త
శబ్దః విప్రపాదసలిలాభిషేకా చ్ఛిరోభిషిక్తశ్చరూప మవయవార్థం పునస్కృత్య
యోగేన పి వర్తతే ఏవేతి కృత్యా విప్రపాదసలిలాభిషేకా మూర్ధాభిషిక్తతాయా.
యాగికత్వే న క్తవ్యే రూఢత్వా క్తి రిత్యేకో విరోధః ఏవం యాగికత్వే సత్యసి
యాగికత్వాభావోక్తి రిత్యపరో విరోధః కృష్ణే రూఢ్యాప ర్తమాం మూర్ధాభిషిక్తత్వం
విప్రపాదసలిలాసేకా ద్యోగేనాపి సిద్ధిర్వేద సప్తమితి ప్రథమస్య పరిహారం అతఏవ
నిరుక్తి రలంకారః 'నిరుక్తి ర్యోగతో నామా మన్యార్థత్వప్రకల్పన మితి లక్షణాత్.
సిద్ధస్యైవ విధానాద్విధ్యలంకార శ్చ విరోధాభాసాలంకారి స్తు సప్త ఏవ శిరోభి
షిక్తత్వరూప మూర్ధాభిషిక్తత్వస్య సత్త్వేఽపి పట్టాభిషిక్తత్వరూప స్తన్నా స్తీతి యాగిక
మూర్ధాభిషిక్తత్వాభావోఽపి కృష్ణే సులభ ఏవేతి ద్వితీయవిరోధస్య పరిహారం 36
అనంతరం చ॥ విప్రపాదం ప్రత్యుశ్య తజ్జలస్య మూర్ధ్ని ధారణాన స్తర మిత్యర్థః-

శ్లో॥ తస్య చక్రధర శ్చక్రే దివ్యచందనచర్చనమ్

తేన సామోదతా యుక్తా విచిత్రో వాసనాక్షయః

తస్యేతి॥ చక్రధరః కృష్ణః తస్య కుచేలస్య దివ్యచందనచర్చనం సుగంధిచందనలేపనం
చక్రే చకార చవర్ణావృత్తిరూపవృత్త్యనుప్రాసాలంకారలాభార్థం చక్రధర ఇత్యుక్తం.
యద్వా-చక్రం రాష్ట్రం ధరతి పాలయతీతి చక్రధరః చక్రవ ర్తీత్యర్థః ప్రతీయతే తేన
చ చక్రవ ర్తిత్వా దేవాస్య దివ్యచందనపరికరసిద్ధిరితి సిద్ధమ్ తేన శ్రీకృష్ణకృతదివ్య
చందనలేపనేన సామోదతా సానందతా సురభిత్వం చ యుక్తా క్షమా- పరమేశ్వర
కర్తృకపూజాలాభాత్ మిత్రోత్తమక ర్తృకపూజాలాభాదితి వా-పరమానందః దివ్య
చందనసంబంధా త్పరిమళాతిశయశ్చ కుచేలస్యాసీదితి యుక్తమేవేత్యర్థః కింత్విద
మయై క్త మిత్యాహ-వాసనాక్షయః సంస్కారనాశః పరిమళనాశశ్చ విచిత్రః అద్భుతః
శ్రీకృష్ణకరస్పర్శా స్మనోనిర్వాసనం సత్ విగళితవేద్యాంతరం సుఖ మన్వభూదితి
పరమార్థ చందనలేపా త్సపరిమళన్యాసి పరిమళక్షయ అసీదిత్యద్భుతమిత్యన్యార్థః
విరోధాభాసాలంకారః-

37

గ॥ తదను వివిధోపచారై రభ్యర్చ్య మధుసూదన శ్రమపనయనాయ

భీష్మతనయాం వ్యజనవీజనే న్యయుక్తు కుశల మన్వయుక్తు చ-

తదన్వితి॥ తదను చందనలేపనానంతరం వివిధోపచారైః బహువిధపూజాభిః కుసుమాం
బరభాజనాదిదానై రిత్యర్థః అభ్యర్చ్య అర్చయిత్వా మధుసూదనః కృష్ణః శ్రమప
నోదనాయ మార్గాయాసనిరాసాయ వ్యజనవీజనే వ్యజనేన చామరేణ వీజనే వ్యజనస్య
వీజనే చాలనే ఇతి వా-భీష్మతనయాం రుక్మిణీం న్యయుక్తు నియోజితవాన్ కుశలం
'బ్రాహ్మణం కుశలం పృచ్ఛేదితి' శాస్త్రాదితి భావః అన్వయుక్తు ప్రప్రచ్ఛచ- 38

అవ॥ నను బాల్యమిత్రత్వాచ్చీకృష్ణః కులం పూజయతు నామ-కథం పునా రుక్మిణీ తస్య వ్యజనవిజనం చకాకేత్యతి ఆహ-

శ్లో॥ వ్యజనానిలేన సహజానుకంఠయా మపూజయ ద్విజ మసౌ విదర్భజా

కథ మేతదను యది వా న విస్మయో ద్విజరాజ సేష సదయా చ సా రమా-
వ్యజనేతి॥ అసౌ విదర్భజా ఏషా రుక్మిణీ సహజానుకమ్నయా నై సరికకరుణయా నిర్వై
తుకజాయమానదయయ్యేర్థ్యర్థ ద్విజం కుచేలం వ్యజనానిలేన చామరవాయుగా సమ
పూజయత్ పూజితవతి- నిర్వై తుకజాయమానకరుణైవాత్ర కేరికేతి భావ- అన్యథేతి
కేవః- నిర్వై తుకదయా సంగికారే ఇత్యర్థ- ఏతత్ రుక్మిణ్యాః కుచేలపూజకత్వం కథ
మస్తు రుక్మిణ్యాః క-చే పూజనే దయాం వినా పరం యుక్తం హేతుం న
పశ్యామ ఇత్యర్థః యది వా యద్వా విస్మయో న- నాత్ర విస్మయః కార్య
ఇత్యర్థః - తత్ర హేతుమాహ- ఏష కుచేలః ద్విజరాజః బ్రాహ్మణోత్తమః
భవతీతి కేవః- సా రమా రుక్మిణీ సదయా సకృపా చ భవతీతి కేవః- తాదృశీ
మహేశ్వరీ రుక్మిణీ కథం కుచేల మపూజయదితి విస్మయస్య నాత్రావకాశః-
కుచేలస్య బ్రహ్మవిమల మత్వేన పూజ్యత్వా దుక్మిణ్యా దయాద్రహ్మదయత్వా
చ్చేత్యర్థ- ఏతేన రుక్మిణ్యాః కుచేలపూజనే న కేవలం దయైవ ప్రేరికా కిన్తు కుచేలస్య
బ్రహ్మవిత్తమత్వమపీతి ఫలితమ్- యద్వా అసౌ విదర్భజా సహజానుకమ్నయా
భ్రాతృసేవేనా ద్విజం వ్యజనానిలేన సమపూజయత్- ఏతత్ రుక్మిణీకుచేలయో
సోదరత్వం కథమస్తు నాత్ర హేతుం పశ్యామ ఇత్యర్థ- యదివా యద్వా విస యో
న ఏష కుచేలః ద్విజరాజః చంద్రః బ్రాహ్మణోత్తమశ్చ భవతి సదయా నా రమా
లక్ష్మీ ర్భవతి- 'రాఘవత్వే భవ త్నీతా రుక్మిణీ కృష్ణజన్మసీతి' విష్ణుపురాణవచనాత్-
లక్ష్మీచంద్రయో సోదరత్వం యుక్త మిత్యర్థ- స్వభర్తు ర్మిత్రత్వేన కుచేలే
భ్రాతృవాత్సల్యం రుక్మిణీ చకారేతి పరమార్థ- ఆక్షేపాలంకారః- 39

శ్లో॥ ప్రత్యాగతో గురుకలా త్కిము పర్యణైషిః

కాంతాం సఖే సుసదృశీం ప్రసమీక్ష్య నో వా

ఆచా నధూ మసదృశీ మపయమ్య మోహా

ద్భవీర్వ ర్యధారుచి తతః కలయంతి కేఽపి

ప్రత్యాగత ఇతి॥ హేసఖమిత్ర కుచేల గురుకలాత్ గురుగృహాత్ ప్రత్యాగ
తః పునరాయాతః గురుకులవాసం సంతృప్త్య స్వగృహం ప్రాప్త ఇత్యర్థః-
గురుకులత్యాగానంతర మావయో ర్వియోగాదితి భావః- త్వ మిత్యాక్షేపః-
సుసదృశీ మత్సన్ మనరూపాం కాన్తాం స్త్రియం ప్రసమీక్ష్య సమ్యగ్విచార్య
కాన్తానిషయాపశీలాదికం పరిశోధ్యేత్యర్థః- పర్యణైషీ కిము పరిణీతవాన్ కిమ్ నో వా
యద్వా తథా న పర్యణైషిః కమిత్యర్థ- యజ్ఞోపవీతై రేవ వినాహసంశయో
నివృత్తః- పరస్తు యోగ్యా కన్యా లబ్ధా వా నవేతి పృచ్ఛామితి భావః- కేఽపి

కేచిత్ ఆదా అసదృశీ మననురూపాం వధూం కన్యాం మోక్షాన్తమాత్ ఉప
యమ్య పరిణీయ చిరం బ్రహ్మచర్యక్షేప మనుభూతవతః యత్కించి ప్రాపవత్త్యా
మపి సుందరీత్వభ్రమసంభవాదితి భావః- తితిః తత్ప్రణయూనచరం యధారుచి
యధాభిలాషం బహ్వీ రకేకాః వధూ. కన్యాః కలయన్తి పరిణయన్తి యధాహ
మాదా వసుదృశీం రుక్మిణీ ముపయమ్య తతో జాంబవత్వాదీ ర్భవ్యా రక్తహిషీ
స్సుసదృశీః పరిణీతవాంస్తద్వదితి భావః- 40

X|| ఏవ మర్యాపదేశేన పరిహసతి భగవతి రుక్మిణీ కుచేల మివ మవాదీత్ -
ఏవమితి॥ ఏవ ముక్తవిధయా భగవతి కృష్ణే అన్యోపదేశేన ఇతరవ్యాజేన కుచేల
కుశలప్రశ్నవ్యాజేనేత్యర్థః పరిహసతి పరిహాసం కరన్తి సతి రుక్మిణీ మమాసదృశీతి
భావప్రకటనాదితి భావః. రుక్మిణీ కుచేలం ప్రతీదం వక్ష్యమాణం సచన మవాదీత్
శ్రీకృష్ణాభిప్రాయజ్ఞత్వాదితి భావః- 41

X|| అయి ద్విజరాజ నితాంత మననురూపఘటనాధురంధరస్య విధిహతకస్య
స్వభావ మనబుధ్యమానేన యుక్త మేవానుయుక్త మార్యపుత్రేణ-
అయీతి॥ అయి ద్విజరాజ బ్రాహ్మణోత్తమ నితాన మత్యంతం అననురూపఘటనా
ధురంధరస్య అననురూపయో అన్యోస్య మననురూపయోః దంపత్యో రిత్సర్థః ఘట
నాయాం సంఘటనే ధురంధరస్య అతిచతురస్య సర్వథా ప్యననురూపావేవ వధూ
వరౌ ఘటయత ఇత్యర్థః- ఏతే రుక్మిణీ కృష్ణయో ద్భిహ్మసృష్ట్యవిషయచ్ఛేన తాదృశా
ననురూపఘటనాశంకా నాస్తీతి గమ్యతే- విధిహతకస్య నిచర్య బ్రాహ్మణ స్వభావం
ప్రకృతి మననురూపఘటకత్వాత్మక మిత్సర్థః- అనబుధ్యమానేన జానతా ఆర్యపుత్రేణ
శ్రీకృష్ణేన-నాటకేషు జాయా భర్తార మార్యపుత్ర ఇతి బూతే- సన్యాయ ఇహాపి
కావ్యే ఆశ్రితః- యుక్తం సమీచినమేవ అనుయుక్తం పృష్టం- ఏవకారేణ కాక్వా
నాయం ప్రశ్నః యుక్త ఇత్యర్థః విధేరేవాననురూపఘటనాపరత్వే అనురూపా
మిళితా నవేతి ప్రశ్న ఏవ న సంగచ్ఛత ఇతి భావః-

తథాహి॥ విధేస్తావ దననురూపఘటనామేవ దర్శయామిత్సర్థః-

శ్లో॥ ఉత్కంఠితై ర్భూమిభృతాం సహస్రైః

కాంక్ష్యో మహం పూర్వికయా పృవృత్తైః

గోపేన రాజ్య స్తనయాం కదాచి

చోరేణ దైవం ఘటయే త్రుతీఃమ్-

ఉత్కంఠితైరితి॥ భూమిభృతాం రాజ్ఞాం నతు క ద్రాణామితి భావః- సహస్రైః న తు
ద్వితైరితి భావః- అమితై ర్భూమై రిత్సర్థః- కాంక్ష్యం కాంక్షీతుం యోగ్యం న తు
లభ్యామితి భావః- తేవ భూమిభృతా నోదాసీనా ఇత్యాహ ఉత్కంఠితైరితి-సోతకంఠై
రిత్సర్థః- అతఏవ అహంపూర్వికయా అహం ప్రధమికయా పృవృత్తైః- కన్యవరణార్థ
మితి భావః- అహం ప్రధమం గత్వా ఏనాం పరిణయేయం అహం ప్రధమ మిత్యేవం

సోత్కంఠై రిత్వర్థం- ఏతేన కన్యాయా లోకోత్తరలావణ్యం వ్యభజ్యతే- ఉత్కంఠితైః
అహం పూర్వీకాయా ప్రవృత్తైః భూమిభృతాం సహస్రైః కాంత్యైః మిత్యన్వయః.
రాజ్ఞః భూషస్య తనయాం కన్యాం పృతీపం దైవం ప్రతికూలో విధిః కదాచి
త్సమయే చోరేణ స్తేయకర్త్రా ఏతేన వర న్యాధమత్వం వ్యక్తం- గోపేన గోపాలేన
ఏతేన కురూపతా అక లీనత్వం వ్యక్తం- ఘటయేత్ యోజయేత్ అశ్ర చ శిశు
పాలాద్యనేకనృపకాండీతత్వస్య గోపాలచోరితత్వస్య చ స్వస్తిశ్చైవ సంభవాత్
స్వయమేవ దృష్టాన్త ఇతి భావః ఏతేన శ్రీకృష్ణేన స్వస్తి నానౌపదిత మసుందరీత్వ
రూపం దోషం నిరాకృత్య కృష్ణే చోరగోపత్వదోష మనివార్యం రుక్మిణీ స్థాపయా
మాసేతి సిద్ధం వాస్తవార్థస్తు- రాజ్ఞో భీష్మస్య తనయాం మాం కదాచి త్రప్తీపం న
తు సర్వధేత్వర్థః- అనుకూలమితి యావత్- దైవం చోరేణ చోరయత్యాశ్రితపాపమితి
చోర- తేన గోపేన యాదేవీ- ధో విష్ణునేత్వర్థః- ఘటయేత్- అహో మమ భాగ
ధేయ మిత్యర్థః-

43

X|| ఏవం వాదిన్యాం దయితాయాం దామోదరః పునరపి సకపట మిద
మవాదీత్-

ఏవమితి|| ఏవం దయితాయాం ప్రియాయాం వాదిన్యాం బుద్ధివన్త్యాం సత్యాం
దామోదరః పునరపి సకపటం సవ్యాజ మిద మవాదీత్-

44

X|| అయి భో తపస్విపురిస్సర లోకస్వభావ మము మప్యవధారయతు
భవా-

అయీతి|| అయి భో తపస్విపురిస్సర తాపసోత్తమ అమం మయా వక్ష్యమాణం
లోకస్వభావమపి లోకప్రకృతిమపి భవా నవధారయతు శృణోతు త్వం శృణ్వేత్వర్థః-

శ్లో|| కన్యా మసుందరతనూమపి రుక్మిముఖ్యా

స్సంబంధిన స్త్వితి పరేతు భజంతి లోభాత్

ప్రద్యుమ్నలాభ మపహాయ న కశ్చి దన్యా

స్సంపర్కత స్సుఖవిశేష ఇతి ప్రతీమః

కన్యామితి|| పరేతు కేచి త్తుకార. పూర్వవైలక్షణ్యార్థః- తేన సపూర్వవదేతే
భాగ్నాః కిన్తు యుక్తాయుక్తవివేకచతురా అపీతి వ్యభజ్యతే- సంబంధినః శ్వశుర
సాల్యాదయస్తు రుక్మిముఖ్యాః అతిధనికా ఇతి లోభాత్ ధనలోభా దిత్యర్థః.
అసుందరతనూం అసుందరాంగీమపి కన్యాయా భజన్తి పరిణయన్తి- అస్యా
ధనికసంబంధిన్యా కన్యాయా సంపర్కత. సంబంధాత్ ప్రద్యుమ్నలాభం
ప్రకృష్టస్వర్ణలాభ మపహాయ త్యక్త్వా తం విచేత్వర్థః- కచ్చిదపి సుఖ
విశేషః సుఖాతిశయః న నభవతి ఇతి ప్రతీమః జానీమః- సౌందర్యాభావా తత్త్వం
బంధో న చిత్తానురంజనః కిన్తు ధనమాత్రసంపాదక ఇత్యర్థః వ్యంగ్యార్థస్తు- అసుందర
తనూమపి కన్యాం రుక్మిణీమితి భావః. సంబంధినః రుక్మిముఖ్యాః రుక్మిప్రభృతయ ఇతి

లోభా ద్భజన్తి అస్యాః రుక్మిణ్యాః సంపర్కతః సంయోగా ద్దేహోః ప్రమద్యమ్ను
లాభం ప్రమద్యమ్నాఖ్యపుత్రలాభ మహమాయ కశ్చిగ్వి సుఖవిశేషో నేతి ప్రతీమః
అలంబనవిభావస్య నాయకాయా స్సౌందర్యాభావే సంభోగశృంగారరసపరిస్ఫూర్త్య
భావా న్న సంభోగసౌఖ్యం కిన్తు పుత్రసౌఖ్య మేవేత్యర్థ - 46

గ|| ఏవం వాదిని వాసుదేవే భగవతీ పున రవాదీత్ - అయి భో తపస్వి
శిరోరత్న న కేవల మిదం పురుషాణాం యోషితా మప్యయమేవ
స్వభావః-

ఏవమితి|| భగవతీ వాసుదేవే ఏవం వాదిని సతి భగవతి రుక్మిణి పున రవాదీత్.
అయీతి - అయి భో తపస్విశిరోరత్న తాపసమాడామణే ఇదిం సామాన్యే
నపుంసకం అయం స్వభావ ఇత్యర్థః యద్వా - ఇదం ధనలోభా దనుందరీభజనం
పురుషాణాం కేవలం పురుషాణా మేవ న కిన్తు యోషితాం స్త్రీణామపి అయమేవ
స్వభావః-ఏవైవ ప్రకృతి ధనాదిలోభా దనుందరపురుషభజనస్వభావ స్త్రీణాం
చాస్తీత్యర్థః- 47

శ్లో|| జగతీవిభుతాత్మమా భజంతే పురుషం కాశ్చన వస్తుతో విరూపమ్

విషయోపనతం హి నాత్ర సౌఖ్యం ఘృ మన్యోత మభ క్తమాత్రతుష్టి.

జగతీతి|| కాశ్చన స్త్రీయః అన్యత్రాభ్యుతయ ఇతి భావః వస్తుతః స్వతః విరూపం
అనుందరం భూషణాదిభిః కల్పితసౌందర్య మిత్యర్థః - పురుషం పుమాంసం జగతీ
విభుతాత్మమా భూపతిత్వలోభాత్ కురూపన్యాప్యస్య భూపతే ర్యద్యహం భార్యా
స్యాం తర్హి మమ రాజ్ఞీత్వం న్యాదిత్యాశయేత్వర్థః భజన్తే పరిణయన్తి-అత్ర భూపతి
పాణిగ్రహే విషయోపనతం విషయభోగజనితం సౌఖ్యం ఆనందః నహి నాస్తి ఖలు
పత్యు రనుందరత్వాదితి భావః అస్య పరిణయస్య ఫలం ఉత్తమభక్త మాత్రతుష్టిః
మృష్టాన్నభక్షణమాత్రజన్యసంతోషః-యద్వా ఉత్తమభక్త మాత్రతుష్టి రస్య ఫలం
భవతీత్యన్వయం. వా సవార్థస్తు - కాశ్చన మహాసుకృతపరిపాకభూతాం యోగిన్య
ఇత్యర్థః వస్తుతః పరమార్థతః విరూపం రూపరహితం రూపస్య మిథ్యాత్వాదితిభావః
ఉపలక్షణమిదం నిర్గుణత్వాదీనాం- పురుషం పరమాత్మానం పురి శరీరభూతే ఆత్మని
శేతే ఇతి పురుషః అన్తరాత్మేతి వృత్తంతే జగతీవిభుతాత్మమా లోకేశ్వరత్వలోభాత్
పరమేశ్వరోఽయ మస్మాక మభిలషితం దాన్యతీ త్యాశయేత్వర్థః భజన్తే సేవన్తే-
అత్ర భగవద్భజనే విషయోపనతం శబ్దాదిజన్యం సౌఖ్యం సుఖం న స్వరూపానంద
భరితత్వాదితి భావః. అస్య భగవద్భజనస్య ఫలం ఉత్తమభక్త మాత్రతుష్టిః ఉత్తమ
భక్త మాత్రస్య ప్రహ్లాదనారదాదిభక్తజాతస్యేవ తుష్టి రానందః ప్రహ్లాదాదయో
యథా భగవన్తం భజమానా స్వరూపానందభరితా మోదన్తే తద్వ ద్యోగినీనా
మతీత్యర్థః జగతీవిభుతాత్మమేత్యత్ర జగతీవిభు. పరమేశ్వర. తద్భావే త్వమా ఆశయా
పరమేశ్వరసాయుజ్యలోభాదిత చ ప్రతీయతే అన్యోఽప్యర్థ. ప్రతీయతే - కాశ్చన

సీతారుక్మణ్యాదయః వస్తుతో విరూపమపి పురుషం విష్ణుం జగతీవిభుతాత్మమా శ్రీకృష్ణ
సాయుజ్యార్థమిత్యర్థః ఇదం చ నాయుజ్యం విశిష్టాద్వైతిరుతాబిమతం సంయోగా
త్మకమేవ-భగవతో సంయుజ్య వరనార్థమితి యావత్ భజనే పరిణయన్తి అత
విష్ణుసంబంధే విషయోపనతం సంభోగజన్యం సౌఖ్యం చ స్వరూపానందభరితత్వా
ద్విష్ణో రితి భావః అస్య పరిణయస్య ఫలం ఉత్తమభక్తమాత్రితుప్తిః ప్రహ్లాదాది
భక్తజాతానుగ్రహ ఏవ భక్తానుగ్రహార్థమేవ భగవత స్సీతాపరిణయాదినటనం నతు
విషయలౌల్యాదితి భావః- 48

X|| తదను యదుచందనః పునరపి వస్తుగతి ముపపాదయన్నివ విలోక్య
రుక్మిణీవదనం సకపటమిద మవాదీత్ -

తదన్వీతి|| తదను రుక్మిణీవచనానంతరం యదుచందనః కృష్ణః పున ర్భూయోఽపి వస్తు
గతి లోకస్థితి ముపపాదయన్ ప్రదర్శయన్నివ నతు వస్తుత ఇత్యర్థః రుక్మిణీవదనం
విలోక్య త్వా మున్మేషైవేదం వచనం హి వస్తుమితి జ్ఞాపయితు మితి భావః
అస్మత్కృతపరిహానచనశ్శివణేన హృష్టా వా రుష్టావేతి తస్మిఖప్రసాదేన నిశ్చేతు
మితి వా-సకపటం సవ్యాజం యథా తథా ఇది మవాదీత్ - 49

శ్లో|| బాలిశానన్యజన్మాసం యా న సంవర్ధయే ద్విధూః
భోగలౌల్య మభీకం తాం సుందరస్య ప్రతీచ్ఛతః

బాలిశేతి|| బాలిశా మూఢా అచతురేత్యర్థ యా విధూః స్త్రీ అనన్యజన్మాసం
మన్మథం న సంవర్ధయేత్ న ప్రవర్ధయేత్ సౌందర్యాభావాదితి భావః పురుషస్య
మన్మథోద్యోగం జపయితుం న శక్నుయాదిత్యర్థః తాం వధూం ప్రతీచ్ఛతః స్వీకు
ర్వతః పరిణయిత ఇతి యావత్ - సుందరస్య సుభగస్య పుంసః భోగలౌల్యం భోగా
సక్తిః అభీక మన్మథం వ్యర్థమిత్యర్థః వ్యంగ్యార్థయ-యా వధూః రుక్మిణీతి భావః
బాలిశానన్యజన్మాసం బాలమన్మథం ప్రకృష్టముమితి యావత్ నసంవర్ధయేత్
నపరిపుష్కేత్-చూతకమధ్య ఏవ శంబరాసురేణ హాణాత్ యాచనానంతరం పున
రాగమనాచ్ఛేతి భావ తాం ప్రతీచ్ఛతః సుందరస్య స్వస్యేత్యర్థః భోగలౌల్య
మభీకంమృషా అవాప్తసమస్తకామత్వాదితి భావః 50

X|| ఏవం వాదిని దయితే రుక్మిణీ సవ్యాజం ప్రత్యవాదీత్ -

ఏవమితి|| ఏవం దయితే ప్రియే కృష్ణే వాదిని సతి రుక్మిణీ సవ్యాజం సకపటం యథా
తథా ప్రత్యవాదీత్ ప్రత్యువాచ-స్వముఖం విలోక్య కృష్ణేన ఉక్తత్వా త్కృష్ణం
ప్రత్యేవ రుక్మిణ్యువాచేత్యర్థః 51

X|| ఆర్యపుత్ర యుక్త ముక్తం భవతా న కేవలం కమనీయపురుషస్య
ఏవమయోపి తావిపాదః కింతు కామినీనామపి సురూపాశా మనసురూప
వల్లభలాభేన సాంప్రత మనుతాపః-

ఆర్యపుత్రే|| హే ఆర్యపుత్ర! నాయక భవతా శ్వయా యుక్తం సమీచీన ముక్తం
త్వయోక్తం యుక్త మితి వాక్యమనీయపురుషస్య కేవలం సుందరస్యైవ విషమ
యోషితా అసుందరస్త్రియా తిలాజితేత్వర్థ విసాదః ఛేద ఇతి నక్షిన్తు సురూపాణాం
సుందరీణాం కామినీనాం ప్రేమామపి అనుదూషనల్లభలాభాన విషమపతిప్రాప్త్యా
అనుతాప స్థంతాప భవేతితి శేషః ఇహ సాంప్రకం యుక్తం- 52

శ్లో|| శమితోఽపి దృశా కామః పురుషద్యతే యతః
సా చే ద్యృషవివృత్తస్య కీదృశీ జన్మసాఫలీ

శమితఇతి|| దృశా జ్ఞానేన 'దృక్ జ్ఞానే జ్ఞాతరి త్రిష్విత్వమర శమితః నాశితోఽపి
కామ కామినీవిషయానురాగః యత యస్యాం సుందర్యాం విషయేసార్వవిభక్తిక
స్తసి-పున ర్భూయః ఉత్సవ్యతే జాయతే-యద్గర్భనేన విరక్తస్యాపి మనః తుభ్యతీ
త్వర్థ నా అతిసుందరీత్వర్థ వృషవివరస్య వృషభరూపాన్తర్య అవిదగ్ధతయా ఎశు
ప్రాయస్యేత్వర్థం చేత్ స్వాద్యది తద్భాభ్యా స్వాచ్ఛేదిత్యర్థః జన్మసాఫలీ జన్మసాఫల్యం
కీదృశీ అనిర్వాచ్యేత్వర్థం. నిరుద్ధలక్షణయా కాక్వా వా తస్యా జన్మ విఫల మిత్యర్థః.
వ్యంగ్యార్థస్తు-దృశా హరనేత్రేణ శమిత. దగ్ధోఽపి కామ. స్మరః యతః యస్యా
స్సకాశా త్పున రుత్పద్యతే ప్రద్యుమ్నరూపేణేతి భావః సా రుక్మిణీతి భావః వృషవి
వర్యస్య సుకృతపరిపాకస్య కృష్ణస్యేత్వర్థం చేత్ కృష్ణమహిషీ స్వాద్యదీత్యర్థః. జన్మ
సాఫలీ కీదృశీ ఇతి-అపి మమ కం జన్మసాఫల్య మిత్యర్థః- 53

శ్లో|| పరస్పరపరీహాస స్మేరాననసరోజయోః

తయో. కలయన్ లీలాం శ్రేయసాం భూయసాం నిధి.

పరస్పరేతి || పరస్పరపరీహాసస్మేరాననసరోజయోః పరస్పరస్య అన్యోన్యస్య
పరీహాస పరీహాసః తేన యః స్మేరః స్మితవికాసః సః ఆననసరోజే ముఖకమలే
యయో స్తయోః తత్స్మేరియుక్తమాననసరోజం యయో రితి వా-తయోః లీలాం
విలాసం కలయన్ అనుభవన్ స కుచేలః భూయసాం అధికానాం శ్రేయసాం
కల్యాణానాం నిధి. శేషధి. అభూదితి శేష-తాదృశలీలాజాలానుభవా త్కుచేలస్య
మహచ్ఛ్రేయో జాత మిత్యర్థ-తత్స్మేరిణాదేవ నిశ్చేయసలాభాదితి భావః- 54

గ|| ఏవ మరవిందలోచనః కంచి త్కాలం ప్రేయసీపరీహాససుఖ మనుభూయ
కుచేలం పున రప్పచ్చత్-

ఏవమితి|| అరవిందలోచనః పుండరీకాక్ష. ఏవం కంచిత్కాలం కంచి త్సమయం
-కాలాధ్వనో రత్యన్త-సంయోగే ద్వితీయా-ప్రేయసీపరీహాససుఖం ప్రియాపరీహాసజన్య
మానన్ద మనుభూయ కుచేలం పున రప్పచ్చత్ భూయః పప్రచ్చ-యుక్తా కన్యా
త్వయా పరిణీత వా నవేతి పూర్వం పృష్టత్వా త్పున రిన్యక్తమ్- 55

శ్లో॥ అలోక్యంగణవారిణో మృగశిశూక్ రోమంధ సుజ్యస్థలో
మాదృతై రనకైశ్చ మంబ మధురం కిం భక్త్య మశ్చంత్యసూ
ఇత్యేవం పరిపృచ్ఛతోఽతికృపణా భక్త్యా యా బాలకాన్
సాకాంతం పరిచుంభ్య భూసురమణే కచ్చి మ్మనః ప్రాప్యతే-

అలోక్యేతి॥ రోమంధం చర్చితన్యాయ్య పునః చర్చణం- భక్త్యత్ర ఆవరయత.
కుర్వత చర్చితః పశవో హి తృణపుంజం బాదిత్వా గర్భాంతరా తత్త్రణసప్తం పున
ర్వదనానరం ప్రావయ్య లాలజలేన ఆశ్రీకృత్య పున నాదంతి ప్రసిద్ధం-అంగణచా
రిణ అంగణే చర్చితే శృంగారోదేశే ఇత్యర్థం-చరంతి అంగణచారిణః తాన్ మృగ
శిశూక్ హరిణవౌతాన్ అలోక్య తావనానాం వనవాసిత్వాదితి భావః-హే అంబ
జనని జనన్యా ఏవ భక్త్యాదిదానేన పుతపోషకత్వాదితి భావ మాదృతై.
మాదృతైచ్చాలై రిత్యర్థం-అనవేక్ష్యం ద్రష్టు మశక్యం మధురం స్వాదు కిం భక్త్యం
భక్షీతుం యోగ్యం అహరివిశేష మిత్యర్థః అమీ మృగశిశవః అశ్చన్తి భక్ష
యన్తి ఇత్యేవం భక్త్యాశయా భక్త్యకామసయా అతికృపణం అతిదీనం యథా తథా
పరిపృచ్ఛతః విశేషేణ పృచ్ఛత బాలకాన్ శిశూన్ సాకాంతం సప్రేమ యథా
తథా పరిచుంభ్య చుంబిత్యా లాలనార్థ మితిభావః. హే భూసురమణే బాడబో
త్తమ సుఖం సాఖ్యం ప్రాప్యతేకచ్చిత్ ప్రాప్యతే కిం త్వయేతి శేషః-గృహస్థా
శ్రమస్తీకారస్య పుత్రసాఖ్యమేవ ఫలమితి భావః అగ్రరోమంధ మభ్యస్యతో
మృగాన్ మధురం భక్త్య మశిత్యాన్యాయ్య-ప్రకారే కాన్ మత్స్య బాలకాః ప్రచచ్చరితి
వర్ణనాత్ భ్రాన్తిమదింలంకారః. భగవత స్సర్వజ్ఞత్వేన ఎటుంబపోషణాశ్చ మన్యాతి
దరిద్రస్య కుచేలస్య కుటుంబస్థితిః హరోద్ధావ శ్చ విశద ఏవేతి అనేన ప్రోక్షన
వ్యజ్యతే-

56

గ॥ స్మరసి కుచేల గురుకులే వత్స్యమ స్తత్ర చ యామునపులినేషు
ముష్టాముష్టిలీలాం విధాన్యామః

స్మరసీతి॥ హే కుచేల గురుకులే గురుగృహే వత్స్యమ. అవనామ ఇతి స్మరసి కచ్చి
దితి పూర్వశ్లోకసంధన్యా తావ్యన్వయః-స్మరసి కిమిచ్ఛర్థ తత్ర చ గురుకులే గురుకుల
వాససమయే ఇత్యర్థం - యామునేషు పులినేషు యమునాసంబంధిషు తోయోద్ధిత
ప్రదేశేషు ముష్టిముష్టిలీలాం ముష్టిముష్టివిహారం విధాన్యామ అకరవామ ఇతి
స్మరసి కచ్చి దిత్యన్వయః-అభిజ్ఞావచనే లృజితి భూతార్థే లృట్ - యద్వా కచ్చి
దిత్యన్యాయ్యత్రాన్వయో మాస్తు - ఇతి స్మరస్యేవేత్యర్థః దీర్ఘకాలపరిచయాత్ గురు
కులే అస్మాకం సహ వాసః ప్రబలై రస్మాభి ర్ముష్టిభి ర్మృదం తాడితత్వేన ముష్టి
ముష్టివిహార శ్చేత్యేతద్వయం తవ స్మృత్యా రూఢమేవేతి భావః-

57

గ॥ అపితు విస్మృత మిదం భవతా,

అవీతి॥ అపితు కిష్ట ఇదిం వశ్యమనాం భవలా స్వియా నిస్మృతా స్మృతి- పధాత్
భ్రంశితమిత్యర్థ-క్షణకాలపరిచయాదితి భ వాకి న్నదిత్యత అహ-

శ్లో॥ ఫలస్యన్తో వయం జాతు యాతా శ్శూతం తవా వదత్
రామ పరభృతం శక్య న్నావాం చ త్వాశ్శాంతి-

ఫలస్యన్త ఇతి॥ జాతు కదాచిత్ ఫలస్యన్త ఫలమిచ్ఛన్త-సుప ఆత్మనః క్యచి - సర్వ
ప్రాతిపదికానాం క్యచి లాలనాయాం సుగనుకాపితి చా చికాత్ , గాగమ-వయం
చూ తం రసాలతిరుం ప్రతి యాతా. గత. చూతం యాతా వా, ఇతి వా-తవా
చూతసన్నిధౌ పరభృతం పరేణ కాకేన భృత. వోషితి పరభృ. వోకిః తం-
కాకా హి కృష్ణసునామ్యాత్ కోకిలశిశుం స్వశిశుం మత్వా పుష్కన్తీం ప్రసిద్ధం-
పశ్యేత్ అవలోకయన్ రామ బలరామ. ఆవాం చ ఆవామప రామకృష్ణావిత్యర్థ-
అస్మైశ్చ త్వయ్యై త్వమివ పరభృతా విత్యర్థ-రామకృష్ణయోరప పరేణ నందేన
పుష్కన్త్యాహ-ఇహేన మవదిత్ ఉ-కవా-అత్ర ప్రరణార్థభాతుయోగా
భావా న్న లృప్- 58

శ్లో॥ ఇదం కిమధ్యేతి భవా స్వనాంతే గా శ్చార్యమ్యామ ఉదీతహర్షా.
ఇదిమితి॥ వనాంతే వనమధ్యే ఉదీతహర్షా. ఉత్పన్నసంతోషా. వయమిత్యన్యాదేష.
గా. ధేనూ. చారయమ్యామ. అచారయూమ ఇతీదం భవా త్వ మధ్యేతి స్మరతి
కిం-అధిపూర్వకా దిక్సర్తరణ ఇతి ధాతో ర్లట్- 59

గ॥ సస్మితాంరుక్మిణీ మవలోక్య సశంకం-

సస్మితామితి॥సస్మితాం సహసాం శ్రీకృష్ణేనాపి గావశ్చారితా ఇతి గా. చారయన్న
ప్రయం న భిన్నం కిన్తు హృష్ట ఇతి వా- బాల్యే నన్దవ్రజేయదభ్యస్తం గోపాలనం
తత్రై-శోరావస్థాయాం విద్యాభ్యా కాలేఽపి న విస్మృతమితి వా రుక్మిణ్యా హాస
స్సంజాత ఇతి భావ. రుక్మిణీ మవలోక్య పృష్ట్యా సశంకం ససందేహం యథా తదా
అహా గోపా కత్వరూపం మదీయ మధమకృత్యం మయైవ ప్రకటికృతిం రాజక
న్యాయాః రుక్మిణ్యా. పురత ఇతి శంకిత్యేతి భావః-అథ ఇదం కిమితి శ్లోకస్యోత్తరార్థం
పూరయతి-

శ్లో॥ శుశ్రూషమాణస్య గురూ సనార్యకార్యావలంబోఽపి న దూషణాయ-
శుశ్రూషమాణస్యేతి॥ శ్రోణు మిచ్ఛతి శుశ్రూష తే'జ్ఞా'శుస్మృదృశాం సస' ఇతి తత్-
తత శ్శానచి రూపమ్-నిరస్యా తు శుశ్రూషా పరిచర్యావృషాసన మితి అమరాత్
ఇయం చ శుశ్రూషా ఉపాసనారూప మర్థం బోధయతి-తత శ్చ గురూ ఉవాధ్యా
యాన్ శుశ్రూషమాణస్య ఉపాసత. అనార్యకార్యావలంబోఽపి అధమకార్యస్వీ
కారోఽపి దూషణాయ దోషాయ న నభవతి-గురుశుశ్రూషావ్యగ్రస్య గురుగోపరి

పాలనం న దూషణ మిత్త్యర్థః గురుశుశ్రూషావ్యుగ్రేణ మయా గావ శ్చారితాః నశు మాధ్యాత్ నాపి దారిద్ర్యాదితి రుక్మిణీం కృష్ణ స్సమాదధే ఇతి పరమార్థ -

గ ఏవం వాదిని వాసుదేవే లోకస్థితి మభివధానేవ రుక్మిణీ సకపట మిద మవాదీత్ -

ఏవమితి॥ వాసుదేవే ఏవం వాదిని సతి లోకస్థితిం లోకనుర్యాదా మభివధానా బ్రువాణేవ రుక్మిణీ సకపటం సవ్యాజ మిద మవాదీత్ - 61

శ్లో॥ గురుధేనో స్వధేనో ర్వా పోషణం నైవ దూషణమ్
వస్తుతః పరధేనూనాం రక్షణం నార్యలక్షణమ్ -

గుర్వితి॥ గురుధేనోః జాత్యేకవచనం గురో ర్గవా మిత్త్యర్థః - స్వధేనోః స్వీయానాం గవాం వా స్వస్య గవామితి వా 'స్వో జ్ఞాతావాత్మని స్వం త్రిషార్' - 'స' ఇతి ణోశాత్. పోషణం పరిపాలనం దూషణం నిద్యం నైవ న భవత్యేవ ఎరుషస్యేతి శేషః గుర్విగం న్విగం చ అనార్యకార్యేపి పుంసః ప్రవృత్తి ర్నిదూష్యేత్త్యర్థః వస్తుతః వస్తుగత్యా పరధేనూనాం పరస్య సంబంధినీనాం గవాం రక్షణం ఆర్య లక్షణం సజ్జనచిహ్నం సత్కృత్య మిత్త్యర్థః - న నభవతి - పరధేనురక్షణ మసత్కృత్య త్వేన నింద్యమిత్త్యర్థః నద్దస్య వస్తుతః పరిత్యాత్ తద్దేనూనాం శ్రీకృష్ణేన బాల్యే రక్షితత్వాచ్చేతి భావః - యద్వా న ఆర్యలక్షణమితి ఛేద - ఆర్యస్య వైశ్యస్యాపి లక్షణం యుక్తం నభవతీత్త్యర్థః - యద్యపి వైశ్యస్య గోరక్షణం స్వధర్మ - తథాపి తస్యాపి నపరధేను రక్షణం యుక్తం - కిన్తు స్వగురుధేనూనామేవేతి స్థితేక్షత్రియస్య తవ మహా దిదమకృత్య మితి భావః వాస్తవార్థం - వస్తుతః పరమార్థతః - పరధేనూనాండత్కృష్ణ పశూనాం సచ్చిదానన్దాదిలక్షణ శాలినాం జీవానామిత్త్యర్థః - పశ్యస్తీతి పశవ ఇతి వృత్తన్నత్యాత్ రక్షణం అవిద్యా వరణం ధ్వంసయత్వా సచ్చిదానన్దాదిలక్షణస్వస్వ రూపస్ఫోరకత్వరూపం పాలన మిత్త్యర్థం నార్యలక్షణం న విద్యస్తే ఆర్యా యస్మా త్నః నార్యః సర్వగురు ర్భగవానిత్త్యర్థః - తస్య తదైవ లక్షణం యద్వా - ఆర్యాణాం ప్రాకృతగూర్వాణాం లక్షణం కృత్వం న భవతి - ఏవం రక్షణే ప్రాకృతా గురవో నశక్నువన్త్యేవేత్త్యర్థః - యద్వా వస్తుతః పరికీయగవాం రక్షణ మార్యలక్షణం నేతి కాకుః - ఆర్యలక్షణమేవేత్త్యర్థః - పరిమేష్వరసంబంధిషు గవాదిషు స్వపరానుగ్రహప్ర యుక్తభేదదృష్టే రజ్జానిలక్షణత్వాదితి భావః -

గ॥ భగవానసి ప్రియసీవచసి ప్రతివచన మనధిగచ్ఛ నివానుత్తరయన్
వయస్యకుచేల కచ్చి దుపసీత స్సఖ్యు రుపహర ఇతి వదన్నైవ జీర్ణచే
లాంచలవాస్తవ్యై ముష్టిపరిమితాన్ పృథుకా నాదాయ సత్వర మఖా
దీత్ -

భగవానితి॥ భగవానసి శ్రీకృష్ణశ్చ ప్రేయసేనచసి ప్రియావాక్యే విషయే ప్రతివచనం ప్రత్యుతర మనధిగచ్ఛ న్నజాననిష్ఠ అనుత్తరయన్ ఉత్తర మవదన్ తత్కరోతి తదాచప్తే ఇతి ఆచప్తే ఇత్యుచేణిచ్ వయస్య సిద్ధిగుచేల సఖ్య ర్మిత్రస్య మమే త్యర్థః ఉపహార. బలి. ఉపసీత. కచ్చిత్ ఆనితః కిం ఇత్యేవం వదన్ బ్రువన్నేవ మహేశ్వర్యశాలినే కృష్ణాయ కథం పృథుకాస్సమర్ప్యా ఇతి కుచేలో లజిత ఇతి జ్ఞాత్యేతి భావ. శీరచేలాంచలవాస్తవ్యాన్ జీర్ణవస్త్రాంచలచరివేష్టితాన్ ముష్టిపరి మితాన్ ముష్టిగ్రాహ్యోన్ పృథుకాన్ ధానా ఆదాయ సత్వరం ద్రుతం రుక్మిణీప్రార్థనాభియేతి భావః. అఖాదీత్ భక్షితవాన్ ఏతే అహో శ్రీకృష్ణస్య తాదృశనిత్య లక్ష్మీవతోఽపి దీనవత్సలత్వమితి వ్యజ్యతే.

63

శ్లో॥ అమృతాదపి తేషు మాధురీ పృథుకే వ్విత్వవగమ్యతే యతః

అమృతం లభ తేఽస్య కింకరః పృథుకాస్తు ప్రియయాపి దుర్లభా.

అమృతాదితి॥ తేషు పృథుకేషు కుచేలానీతం చిషికాష్విత్వర్థః అమృతాదపి సుధాయా అపి మాధురీ అధికం మాధుర్యం అ సీతి శేష. ఇతి సవగమ్య తే జ్ఞాయతే తత్ర హేతు మాహ. యతః యస్మా త్కాంతాన్ అస్య కృష్ణస్య కింకర. భృత్యః అమృతం మోక్షం సుధాం చ లభతే ప్రాప్నోతి. పృథుకాస్తు ప్రియయాపి అస్య ప్రేయస్యా రుక్మిణ్యాపీత్యర్థః దుర్లభాః లబ్ధ మశక్యాః లభవన్నితి శేష. అనుమానాఖ్య సమాణాలంకారః. కావ్యలింగం వా.

64

శ్లో॥ పున ర్జిఘృక్షం పృథుకా స్మరారిం విదర్భజా ప్రాహ నివారయంతీ

దేయా సతేఽస్మై యది సర్వసంప ద్ధతి ర్భవే దుగ్రసఖస్య కీదృక్.

పునరితి॥ విదర్భజా రుక్మిణీ పున ర్భూయ. పృథుకాన్ ధానా. జిఘృక్షం గృహీతు మిచ్ఛుం కుచేలచేలాస్తరాదితి భావః మురారిం కృష్ణం నివారయ స్తి సతీ ప్రాహ ఉవాచ. లకారో స వివక్షిత. యద్వా ప్రాప్నోతి లభేవ - కవిబుద్ధిసన్నిహితాయాః రుక్మిణ్యా స్తత్కాలికత్వా త్తదుపపత్తి. రుక్మిణీ వచనం దర్శయతి సతే ఇతి సతే సాధవే అస్మై కుచేలాయ సర్వసంపత్ సమస్థాపి సంపత్తి దేయా యది దాతుం యోగ్యాచేత్ ముష్టిమాత్రపృథుకానామేవ సర్వ సంపన్నాల్యత్వాదితి భావ. ఉగ్రసఖస్య శివమిత్రస్య కుబేరస్యేతి యావత్ - కీదృక్ కీదృశీ గతిః భవేత్ స్యాత్ నకాపి తస్య గతిరిత్యర్థ. ఇత. ప్రాక్కుబేరస్య త్వయా సర్వసంపద్దత్తా సాచే దధునా కుచేలాయ దీయేతి తర్హి కుచేలో నిర్ధాన్యాదితి భావ. అత్ర సర్వసంపత్ కుబేరపత్ని సతేఽస్మై దేయా యది ఉగ్రసఖస్య కీదృగ్గతి ర్భవేదితి ధ్వన్యతే. కించ సతే వినీతాయాస్మై సర్వసంపద్దేయా యది ఉగ్రశ్చాసా సఖా ఉగ్ర సఖః తస్య కీదృగ్గతి ర్భవేత్ - వినీతాయైవ మిత్రాయ సర్వామపి సంపదం దాస్యసి చే

స్వాత్ ధవికన్యాసురసంపత్సంభవాతివావ - స్వగ్వాత్ - అకాశదీన - చదా
మిచ ప్రథం. అద్వి రిద్విధః 'ఇస్సుర్యే ప్రజా పత్య్ వితి శ్వ పకాశ మదభా
గతి హేతో రాహు - తి బహుం జను - సు కురాన మాదా - అగ్నే
మూస్యైణ విపయామాసత్స్వర - ల దా - స - స్వావోహ - ర్విధి - సత -
ర్మమం - స - ముద్వే - చార - ఇ - స - స్వాత్ - చుద్వా - సత్య - స్వాస్తి
రితామా - తి - ప్ర - కడు - స్వాత్ - ఉద్వా - అనురం - రాదాదిరాహు
సంపత్తిః నివారితా చ కథం స్వాత్ - ఇతి - 67

౧౥॥ ఏవ విచింతయన్నేన విజనదనదేశ మాసాద్య తత్ర చ మిచం కన్యేష
మిత్యపరమిన పురంధరమందిరిమితి తత్త్వ మమత్వా పరిభ్రమ న్కుచేల
పుహాభి ప్రత్యుద్గతయా సకరుణహరివీర్ణయా మూర్తయేవ
లక్ష్మ్యై ప్రియయా ప్రవేశిత స్సద్మ సకలభోగా ననుభవ న్ననుభవన
మానందబంధుర సుఖ మువాస -

ఏవమితి॥ ఏవం విచింతయన్ విశేషణ చింతయన్నేవ నిజనదనదేశం స్వగృహ
సమీప మాసాద్య ప్రాప్య తత్ర చ స్వాగమే అపర మన్యత్ పురంధరమందిరిం
ఖండగృహమివ స్థితం ఇహోద్వేదా ఇదం ననం కిమితి - సాదచన్ద్రశాలానిగృహ
విశేషేషు కిం - ఇ - స - స్వాత్ - చుద్వా - సత్య - స్వాస్తి
నోచరిమితి మూర్త - మి - స - స్వాత్ - చుద్వా - సత్య - స్వాస్తి
మూర్తయై హస్తాయ సంవహే ర్విధి - విధి - స - స్వాత్ - చుద్వా - సత్య - స్వాస్తి
పుహా సఖిదనే సమం ప్రకృత్యలయాయ భ - రభి - మాగ - సకరుణహరి
వీర్ణయా సదయేన శ్రీకృష్ణే ఉత్తయా మూర్తయా మూర్తమత్వా లక్ష్మ్యై
సంపదేష స్థితయేత్సుత్రేహ ప్రియయా పృథ్వీయా సద్మ స్వగృహం ప్రవేశితః
ప్రాపితస్సౌ అనుభవనం గృహే సకలభోగా సర్వవిధభోగా ననుభవన్ ప్రాప్ను
వన్ అతివేష ఆనందబంధురః సుఖోన్నతః సన్ సుఖం యథాతథా ఉవాస నివాసం
చక్రే కుచేలోపాఖ్యానాస్తే మంగళార్థం సుఖానందపదయోః ప్రయోగ ఇతి న పౌనరు
క్ర్యకృతాన్వాసస్య మితి జ్ఞేయమ్ - యద్వా స్వయ మానందబంధుర. పరమాం చ
సుఖం యథాతథా సుఖకర ఇత్యర్థ - ఇతి వ్యాఖ్యేయమ్ - 68

౨౦॥ ఏవం భాగవతప్రసిద్ధాం కుచేలోపాఖ్యానపర్యంతాం కథాం వర్ణయిత్వా సంప్రతి
ద్వైకత్వితాం రాధామాధవవివాహాదికథాం వర్ణయిష్యే ఉపోద్ఘాతతేన తనుత్పత్తి
ప్రకారం ప్రస్తాత్మి -

శ్లో॥ వత్సాపహరవిధయా విహితాపరాధో
రాధాభిధాం వ్యధిత జాతు వధూం విధాతా

చం పూ భా గ వ తే

పుత్రీయతే వర మదా దపి సింహశాఖ్య
ద్వీపాధిపాయ పణితో రమణిమణీం తామ్-

వత్సేతి॥ వత్సాపహరవిధయా వత్సానాం తర్ల కానా మపహరం అపహరణం తదేవ
విధా రీతి. తయా తస్య విధయేతి వా-విహితాపరాధః కృతాపరాధః బాల్యే
శ్రీకృష్ణసంబంధినో వత్సా సపహృత్య దోహం కృతవానిత్యర్థ విధాతా
సృష్టికర్తా బ్రహ్మ జాతు కదాచిత్ అత్యంతబుద్ధిలీలాసవతి పుణ్యే సమయే
ఇత్యర్థః-రాధాభిదాం రాధానామ్నీం వహూం స్త్రీయం వ్యధిత చకార ససర్జేత్యర్థః
స్వాపరాధక్షమాపరాధం శ్రీకృష్ణాయ ఉపహరి త్వేన దత్తుమితి భావః - యద్యపి
సర్వాః స్త్రీయో బ్రహ్మణా సృష్టా ఏవ-తథాపి న తా స్వాపరాధబ్రహ్మణాసృష్టాః-నతు
కదాచిత్సృష్టా ఇతి సర్వాభ్య ఇయం విలక్షణేతి వ్యక్తమ్ సాపరాధాహి భృత్యాం
ప్రభవే శ్లాఘ్యం వస్తు ఉపహరికృత్య ప్రసాదయన్తితి ప్రసిద్ధం అత్ర స్వతో రేతఃపరి
ణామభూతే శరీరే సాపరాధవిధిసృష్టతోత్పేక్షణా ద్గమ్యాత్పేక్షా-యద్వా-సృజ్య
త్వేన విధి-వ్యధికారవిషయే సాపరాధవిధిసృష్టత్వవర్ణనా దుత్పేక్షా-విధాతేతి విశే
ష్యో విచిత్రసృష్టికర్తృత్వాభిప్రాయగర్భత్వా త్పరికరాంకురః- వధఇతి వర్ణద్యయా
వృత్తిశ్చిరవా ద్వృ త్యనుప్రాస స్సృష్ట ఏవ నను విధి. తాం సృష్ట్యా కించకారేత్యత
అహ పుత్రీయః ఇతి-పణితం స్తుత విజయవర్మణేత్యర్థః-విధాతేతిపదస్యాత్రాప్య
స్వయ-పుత్రీయః పుత్ర మూర్త్య ఇచ్చతే న తు భార్యాకామాయేతి భావః-
సుప ఆత్మన కృచ్-సింహశాఖ్యస్య ద్వీపసః జలమధ్యస్థభూఖండస్య అధిపః ప్రభుః
విజయవక్త్రేతి యావత్-తస్మై తాం రమణిమణీం నారీరత్నం వర మదాత్ వరత్వేన
ప్రాదా దిత్యర్థః విజయవర్మాఖ్యః కశ్యప రాజా పుత్రార్థం బ్రహ్మణ ముద్దిశ్య తప
శ్చకార-న తు తేన తుష్ట. నతే-స్తి పుత్రలాభః కిన్తు పుత్రీ కాచి ద్భవిష్యతితి తస్మై
వర మదాత్-తత రాధా తస్మాత్ జాతేతి ప్రాచీనకథాత్రాసుసంధేయా అత్ర
వరదానాన స్తరభావిచో రమణ్యుదయస్య రమణీం సృష్ట్యా వరమదాదితి తత్ప్రాకా-
లికత్వవర్ణనా దతిశయోక్తిభేద-యద్వా - అయోనిజైవేయం రాధా తథా చ విధి
స్వసంకల్పతో-మూం సృష్ట్యా విజయవర్మణే పాలనార్థం ప్రాదాదితి జ్ఞేయం రాధా
యా అయోనిజత్వస్తు మృగ్యం-

69

X॥ అనంతరం చ తమేనం సింహశద్వీపాధిపం విజయవర్మాణం సముపజాత
యావనాయాః దుహితు రసరూపవల్లభ మనుపలభ్య దూయమాన
మానసం కవలౌన స్సృష్టదశాయా మేవ ముపదిష్టవాః-

అనన్తరమితి॥ అనన్తరం చ రమణీవరదానానన్తరం సముపజాతయావనాయాః ఉత్ప
న్నయావనదశాయాః దుహితు స్సుతాయాః అనురూపవల్లభం అనుగుణం భర్తార
మనుపలభ్య అప్రాప్య అదృష్టేత్యర్థః-ఏతేన రాధాయా లోకోత్తరసౌందర్యం వ్యజ్యతే-

దూయమాన మానసం ఖన్నస్మాద్యం సింహశద్విస్తాధిపం తమేనం విజయవర్మాణం
కమలాసన బ్రహ్మ స్వప్నదశయాం స్వప్నావస్థాయా మేనం వక్ష్యమాణాంత్యా
ఉపదిష్టవాః ఉపదిదేశః - 70

శ్లో॥ రాజ న్నారాధికాం కృత్వా రాధికాం మురవైరిణ

నిర్మాణచాతురీం కుర్యా మామికాం ఫలినా మితి -

రాజనితి॥ హేరాజ్ఞ భూప రాధికాం రాధైవ రాధికా తాం-స్వాదే క ప్రత్యయః-
ప్రత్యయస్థా త్కా-దితి ఈ ఇత్వం-అజాద్యత ఇతి నా-మురవైరిణః కృష్ణస్య ఆరాధి
కాం ఆరాధనకారిణీం భార్యమిత్యర్థః- 'కార్యేషు మంత్రీ కరణేషు దాసీ' ఇతి
న్యాయేన భార్యాయా దాసీవ ద్భర్తు రారాధకత్వాదితి భావః కృత్వా విధాయ
శ్రీకృష్ణాయైనా మర్పయిత్వేర్థః - మామికాం మదీయాం 'మామకనరకయో
రుపసంఖ్యాన మితి వార్తికా దాత ఇత్వం-నిర్మాణచాతురీం సృష్టినైపుణ్యం ఫలినాం
సఫలాం 'ఫలబ్రహ్మభ్యా మివ న్వక్ష్య' ఇత్యేవ-కుర్యా-కురు విధౌ లిజ్-ఇత్యుప
దిష్టవానితి పూర్వేణాన్వయ - 71

గ॥ విజయవర్మాపి తదేవ సంపదాం నిదానం మన్వానో దామోదర

మాహూయ మహోత్సవ మాపాద్య రాధాం వ్యతరత్ -

విజయవర్మేతి॥ స చ తదేవ శ్రీకృష్ణాయ రాధాసమర్పణమేవ సంపదాం శ్రేయసాం
నిదానం కారణం మన్వానః చింతయన్ ముష్టిపరిమితకృషుకార్పణాదేవ కుచేల
స్తాదృశశ్రేయో లేభే కిముత పవనిగరిమణిమణిసమర్పణా స్మయ శ్రేయో దేవానా
మపి దుర్లభమితి మత్పేత్యర్థః. దామోదరం కృష్ణ మాహూయ శుభలేఖాప్రేషణ
ద్వారా ఆకారయిత్వా మహోత్సవం వివాహోత్సవ మాపాద్య రచయిత్వా రాధాం
వ్యతరత్ దదా-కృష్ణాయైతి శేషః - 72

గ॥ భగవానపి తామేతాం సాపరాధవిధివితీర్ణ పూర్ణపాత్రభూతా మధిదేవతా

మివ సౌందర్యవిధే రిందుకలామివ సృషాకపిశిశ్లాఘనయోగ్యాం స్వరుచి
ప్రతిబంధకతయా కమలాసభిమతాం చ దేవసేనామివ సుకమారభావ
లోభనీయాం రాధికాం విశ్వకర్మచిత్రితం కిమపి పరిహసితకైలాసవిలాస
మంత పుగం పివేశ్య తయా సమ మరమత్ -

భగవానితి॥ శ్రీకృష్ణస్య సాపరాధవిధివితీర్ణ పూర్ణపాత్రభూతాం సాపరాధేన వత్సస
హారరూప మసరాధం కృతవతేత్యర్థః. - విధినా బ్రహ్మణా వితీర్ణం దత్తం పూర్ణ
పాత్రం అతిశ్లాఘ్య ముపాయనం లేన తుల్యా మిత్యర్థః - ఔపమ్యబోధకో-యం
భూతశబ్దః-అభూతతద్భావవాచకత్వే శు పూర్ణపాత్రభూతా మితి న్యూత్-సౌందర్య
విధే ర్మనృధస్య అధిదేవతాం యద్వా-సౌందర్యస్య నిధిః స్వర్ణనిధివ త్క-శ్చన
సౌందర్యనిధి రిత్యర్థ తస్య అధిదేవతా అధిష్ఠాదేవతా మివ స్థితా మిత్యు
క్త్రేతా ఇందుకలాం చంద్రీరేఖా మివ పృషాకపి ర్విష్ణు శ్చివ శ్చ తస్య శిరసా

శ్లాఘేన అభిసందనే భారణే చ యోగ్యా మర్హాం శివశిరసా ధృతా మిత్యేకోఽర్థ
కృష్ణేన సశిరఃకంపం శ్లాఘ్యమానా మిత్యయోఽర్థః స్వరుచిఃప్రతిబంధకతయా స్వస్య
రుచి కాన్తి రిచ్ఛా చ తత్రప్రతిబంధకతయా తస్మిన్రోధక స్వేన హేతునా కమలా
భిమతాం కమలానాం కమలాయా రుక్మిణ్యా శ్చ అనభిమతాం అన్యేషాం చ ఇందు
కలా హి కమలానా వభిమతా వ్యవికాసఃప్రతిబంధకత్వాత్-రాధాతు రుక్మిణ్యా
అనభిమతా స్వకీయకృష్ణరంజరాభిలాషనిరోధకత్వా దిత్వర్థః- శిష్టసాధర్మ్యద్వ
యేయముపమా- దేవసేనాం కమాఽఽత్మిమివ సుకమారభావేన సాకుమార్యేణ
లోభనీయాం సుభగాం- అన్యత్ర లోభనీయః కమాఽభావః స్కందహృదయం తస్య
లోభనీయాం స్పృహజనకం- యద్వా- శ్లోభనే కమారే సుకమారే స్కందే యా
భావః అభిలాషః తేన లోభనీయాం సుభగాం- భార్యాయా- భర్తరి సాభిలాషత్వం
హి సాభాగ్యావహమితి భావ- తా మేతాం విజయవర్మదత్తాం రాధికాం విశ్వకర్మ
నిర్మితం విశ్వకర్మణా దేవేల్పినా నిర్మితం రచితం అతఏవ పరిహరితకైలాసవిలాసం
తిరస్కృతకైలాసశోభం కమస్యవిర్వాచ్య మస్తామర మవరోధనం ప్రవేశ్య సతీభి
ర్భూతప్రవేశయిత్యేత్వర్థః తయా సమం రాగాయాసాకం అరమత్ క్రిశీతవాక్ 73

శ్లో॥ కల్యాణే వినివేశ్య జాతు సమయే సఖ్య సముత్కంఠితం

కేళీనద్యని వంచనాయకకలాతంత్రస్వతంత్రం హరిమ్

ద్వారోపాంత మనీషయ న్ననవధూం రాధాం కథంచి ద్ధిరాం

వారై ర్వంచనచాతురీపరిణతైః ముగ్ధాం విదగ్ధాంగనా.

కల్యాణేతి॥ జాతు కిస్మింశ్చిత్ కల్యాణే శుభగ్రహాఢ్యత్వేన శుభే సమయే ముహూర్తే
సఖ్యః విదగ్ధాంగనాః చతురస్త్రియః సముత్కంఠితం సమ్యక్ సోత్కంఠం పంచ
సాయకకలాతంత్రస్వతంత్రం మదనశాస్త్రతంత్రస్వర్జ్యం వాత్సల్యసతస్త్రపారీణ
మిత్యర్థః హరిం శ్రీకృష్ణం కేళీనద్యని క్రిడామందిరే వినివేశ్య స్థాపయిత్వా యద్వా
సఖ్యై ఇతి వార- సఖ్యై ప్రేయస్యై సముత్కంఠితం తాదృశం హరి మిత్యన్వయః-
నవవధూం నవోఢా మతి ఏవ ముగ్ధాం ముగ్ధా మధ్యా ప్రాథేతి నాయకాత్రయే
ప్రాధమికాం రాధాం వంచనచాతురీపరిణతైః వంచనచాతుర్యాం ప్రతారిణవైఖ
ర్యాం పరిణతైః పరినిష్ఠితై రిత్వర్థ గిరాం వాచాం వారైః సమూహైః కథంచి
తత్కచ్చేణ ద్వారోపాంతం క్రిడాగృహద్వారప్రాంతదేశం అనీనయక్ ప్రాపయా
మాసుః.

74

అవ గిరాంవారానేవ దర్శయతి వినిర్మమ ఇత్యాదిభి స్త్రిభిః

శ్లో॥ వినిర్మమే య త్వవ విశ్వకర్మా లీలాగృహం తత్కమలాక్షి రాధే

ప్రయామ తత్యేష్టవరప్రదాతా దేవో మనోభూ రసి సన్నిధతే

వినిర్మమేతి॥ హేరాధే విశ్వకర్మా దేవశిల్పి తవ త్వదర్థం యల్లీలాగృహం కీడా
మందిరం వినిర్మమే నిర్మితవాక్ తద్భూం అలక్షి కిం త్వయా దృష్టం కిమ్ ప్రయామ

తద్విష్టు వయం యామేత్యర్థం విధౌ లోక్- తత్ర గృహే ఇష్టచరప్రదాతా
ఈప్సితవరదాతా హృద్యసతిప్రదాతాచ దేవః- దీవ్యతి స్త్రీపుంయుగళం సంయోజనా
దిభిః క్రిడతీతి దేవః- మరోధూరప మన్మథశ్చ సన్నిధత్తే సన్నిహితో భవతి- మన్మథ
దేవసాక్షాత్కారోఽపి తత్ర తవ భవేత్ తత్సాక్షాత్కారా దభిలషితవరప్రాప్తిశ్చ
భవేదిత్యర్థః - 75

శ్లో॥ ఖేలా మలీలాసదనేత్ర ముద్గే సశంక్యతాం నాస్తి హరిః కిలాత్మ

కిమప్యపూర్వం సుఖ మత్ర లభ్యా స్మరిష్యసి త్వం హితసూచికాం మామ్-
ఖేలామితి॥ హేముగ్ధే మూఢే భవతిశేష - త్వం అత్ర అస్మిన్నలీలాసదనే అక్రీడా
గృహే ఖేలాం క్రీడాం సంభోగమితి యావత్- సశంకతాం మాశంకస్వ- భవచ్ఛబ్ద
సామానాధికరణ్యా త్ప్రధమపురుష - ఖేలా నలీలాసదనేత్ర ముద్గే సశంక్యతామితి
పారే తు- హేముగ్ధే అత్ర నలీలాసదనేత్రచక్రార్యోయం నశబ్ద- తేనసహ సుస్సమాసః-
ఖేలా సశంక్యతాం త్వయేతిశేష - అత్ర గృహే హరి కృష్ణః నాసికిల నాస్త్యేవ- వస్తు
తస్య- కిలేత్యలీకే హరిరాస్తిస్తీతి మృషా కింతు హరిరస్యైవేతి వ్యజ్యతే- అత్రగృహే
అపూర్వం నూతనం సుఖం ఆనందం సురతజగ్గం గృహరామణీయకదర్శనజవ్యం చ
లభ్యా ప్రాప్య త్వం హితసూచికాం హితం ప్రియం సూచయతి భోధయతీతి హిత
సూచికా తాం మాం స్మరిష్యసి అధ్యేష్యసి- సమ్యుపదేశానుష్ఠానా న్మయేషం సుఖం
లభ్యమితి సుఖప్రాప్తిమయే మాం స్మరిష్యసీత్యర్థః - 76

శ్లో॥ కిం వర్జ్యతే సౌరభ మప్య మస్యే వారే ర్నివాస ప్రీదివో హి సాక్షాత్
యత స్త దేత త్సురతార్థ మిష్టిం సుదృగ్జనేనాచరతైవ లభమ్-

కిమితి॥ అస్య గృహస్య సౌరభం సౌందర్యం కిం వర్జ్యతే అర్చితు మశేష్య మిత్త్యర్థః-
ఇదమితి శేషః- ఇదం గృహం నాక్షాత్ ప్రత్యక్షం- హరే రింద్రీయ కృష్ణస్య చ
నివాస- నిలయ- త్రిదివ- స్వర్గో హి- అభేదరూపకాలంకారః ఆనుమానికస్వర్గలోక
స్తథా ఆస్థాం- ప్రత్యుత ఇదమేవ ప్రత్యక్షస్వర్గ - అత్ర హేతు స్స- హరేర్నివాస ఇతి
వాస్తవార్థః- ఇంద్రీనివాసతయా ప్రసిద్ధో య స్వర్గోస్తి స ఇదమేవేతి వంచనార్థః-
తత్ర హేతు మాహ- యతో యస్మాద్భోః తదేతద్భవం సురతార్థం రత్యర్థం
దేవత్వార్థంచ ఇష్టం ఇచ్ఛాం యాగం చ ఆచరతా కుర్వతా సుదృగ్జనేనై- స్త్రీజ
నేనైవ విబుధజనేనై వేతిచ లభ్యం లబ్ధు మర్హం లబ్ధుం శేష్యం చ నర్తివ్యజనేత్యర్థ
'జ్యోతిష్తోమేన స్వర్గకామో యజే తేతి పుత్యా జ్యోతిష్తోమయాగజవ్యత్వం ప్రసిద్ధం-
కావ్యలింగమలంకారః- అచమానాలంకారో వా ఇదం స్వర్గ- ఇష్టకృత్సుప్తగ్నన
లభ్యత్వాత్ ప్రసిద్ధస్వర్గవదితి ఏయోగ - రితికామవయా ప్రీయ- క్రీడాగృహం
గచ్ఛన్తి త్యేకో భావః దేవత్వార్థం విబుధాః ఇష్టిం కృత్వా స్వర్గం గచ్ఛన్తి త్యేకో
భావః 77

X॥ ఏవమాదివచనచవశేన కథంచన కేళిమందిరాళింశ మానీయతాం
ఏవమితి॥ రాధాయాం ఏవమాదిభిర్వచనై ర్వంచనం ప్రతారణం తద తేన తద్భవేన
కథంచన కృప్రేణ కేళిమందిరాళిందం క్రేడాగృహం న మానీయతాం ప్రాప్తితా
యాం సత్త్వాం 78

శ్లో॥ సఖ్యా స్యా దతిసంహితా కిము హతా బుద్ధ్యేన వా వంచనాం
తస్మాత్ ప్రత్యయ ఏవ జాతుః సభవే ద్యవ్యాప్రవీణా సఖీ
ముక్తయం యది వా విధి ర్ని బలవా చిత్యాదిశంకాంకురా
మంజరీజ్వలమంజరింజితరవై రసా సమస్తా హరే.

సఖ్యేతి॥ హితా ప్రియా రాధేతి యావత్ - ధ్యా అతిసంహితా వంచితా స్యాత్కిము
వా యద్వా హితా వంచనాం సత్త్వత ప్రతాగ్జాం బుద్ధ్యేన హనీయా త్కిము ఇతి
సంశయః - తస్మాత్ వంచనాం జానీయాత్ దిత్త్యర్థ జాతు కదాచిదపి ప్రత్యయః
విశ్వాస ఏవ సఖ్యా మిశ్యర్థం సభవేత్ - ఇతః కదాచిదపి వంచయితు
మశక్యేత్తర్థం అతఏవ అచారశంకానాత్మికా ఉక్త్యా యద్వా అధవా సఖీ
ప్రవీణా విదగ్ధా భవతీతి శేషః - ఇయం రాధాతః ముగ్ధా మూఢా భవతి సర్వధా
వంచితా స్యాదేవేత్యవధారణాత్మికా మతః - యదీనా యద్వా - విధి రైనం బలవాన్

ప్రబలో హి అలంఘ్యహిత్యర్థం దైవాచకూల్యాభావే ప్రవణయాసి సఖ్యా ప్రియా
సప్రతార్యేత్యేవేతి భావ - ఇతికాంక్షాన్యక్త్యా దైన్యం హరే కృష్ణస్య సంబంధినః
సమస్తా సుర్వే ఇత్యాదిశంకాంకురాః ఏవమాదిశంకాంకురా మంజరీజ్వలమంజ
రింజితరవై. మంజరాణాం నూపురాణాం సంబంధిభి ఉజ్వలై. ప్రబలై మంజుభి
ర్మనోజ్జైః శింజితరవై శింజితధ్వనిభి 'సూషణానాం శింజిత మిత్యమర' ప్రేయసీ
సంబంధిభిరిత్యర్థః ఆనా నిన్దనాః - నూపురఘటఘటధ్వనిం శ్రుత్వా నాయకా మా
మాయాతీతి నిశ్చయః 2 భూదిత్యర్థం త్రి దావశబలతాలంకారః - 79

శ్లో॥ అత్రాంతరే కల బుధస్య మనోభవస్య
పాండిత్య ముజ్జ్వల మఖండిత ముజ్జ్వలంభే
నార్వజ్ఞ మాకలయతః పురుషోత్తమస్య
మోహా మహా ముజగురోరసి యేన తేన

అత్రాంతరే ఇతి॥ అస్మిన్ సమయే బుధస్య దేస్య విదుషశ్చ మనోభవస్య మన్మథస్య
ఉజ్జ్వలం భాసమానం అఖండితం అప్రతిహతం పాండిత్యం వైదగ్ధ్యం ఉజ్జ్వలంభే
విజ్ఞంభిత మభూత్ - కిల ప్రసిద్ధా - మదినః స్వపాండిత్యం ప్రకటయామానేత్యర్థః
నార్వజ్ఞం సర్వజ్ఞత్వ మాకలయతః భజతి సర్వజ్ఞ స్నేత్యర్థం నిజగురోః స్వజనకస్య
స్వవిద్యోపదేయశ్చ పురుషోత్తమస్య పరమేశ్వరస్య కృష్ణస్వాపి యేన పాండిత్యేన
మహా సద్ధిః మోహ విభ్రమః శేన చక్రే గురో ర్మోహజనకం శిష్యపాండిత్య

మద్భుత మిత్సోభావః-పరమేశ్వరమపి మోహయతో మన్మథస్య వైదిగ్య మద్భుత
మిత్యన్యోభావ 80

తథాహి॥ తదేవ పాండిత్య మప్తభి శ్లోకై ర్వర్ణయతిత్వర్థ .

శ్లో॥ స్తంభ పురా యో హరి రావిరాసీత్
సంభోధునా తత్ర హరా చకాసే
కృతావతారా స్మహారే రిత. ప్రా
గ్విలక్షణోఽయం నృహరి స్తదేవ

స్తంభ ఇతి॥పురా నరసింహావతారే య హరి. విష్ణు స్తంభ స్థానానా మావి
రాసీత్ ఆవరభవత్-అధునా కృష్ణావతారే తత్ర తస్మిన్ హరా స్తంభ తన్నామా
సాత్త్వికభావ-స్థానా చ చకాసే భాసతే ఆవిర్భవతీత్యర్థః 'స్తంభప్రళయరో
మాంచా స్వేదోవై నర్ణ్యవేదధూ అశ్రునైస్వర్య మిత్త్యప్తే నాత్వికా. పరికిర్తితా
ఇతి వచనాత్-విరోధాభాసాలంకారి. స చ వాచకప్రయోగా ద్యమ్య-స్తంభే
ఆవిర్భూతేఽపి హరా స్తంభ ఆవిర్భూత ఇతి విరోధ ప్రసీతే - తదేవ తస్మాత్కారణా
దేవ హరావేవ స్తంభస్యావిర్భావాదిత్వర్థ-ఇక్ ప్రాక్ అస్మాత్ త్సూర్వ కృతావ
తారాత్ అపతీర్ణాత్ నృహరే నరసింహాత్ అయం నృహరి మామవవిష్ణుం నరసిం
హశ్చ విలక్షణః ఉతమ ఇత్వర్థం స్తంభజన్యాత్ స్తంభజనో గరిమానీతి భావః-
యద్వా స్తంభాధేయాత్ స్తంభాధారో మహానీతి భావ-అత్ర ఉత్తరాధేఽస్య
పూర్వార్థహేతుః త్వా త్కావ్యలింగం - 81

శ్లో॥ యదాజ్ఞయా న్యా త్ప్రళయ స్తమీశ చూఃకీక ట్తోచ మనీనయ త్స.
స్థానే యతో యో హరికావ్యలంఘ్య స్మరప్రపంచప్రళయో హి భిన్నః

యదితి॥ యదాజ్ఞయా న్యా విష్ణో రాజ్ఞయా సంకల్పేనేత్వర్థ-ప్రళయ ట్తయ
స్యాత్ ఆకస్మికః అకస్మాత్ప్రవృత్త భగవదాజ్ఞాం వివా ప్రవృత్త ఇత్యర్థః-సః
మన్మథం తమీశం పరమేశ్వరం కృష్ణం ట్తోభం ప్రళయ మనీనయత్ ప్రాపయా
మాస-ట్తోభయామాసేత్వర్థః - స్థానే యక్త మి-సుతిః యతోహేతో భిన్నః
ప్రసిద్ధప్రళయవిలక్షణః అయం స్మరప్రసన్నప్రళయ. స్మరో మన్మథ ప్రసన్నమతి
విస్తరికరోతీతి ప్రసన్న స్మరస్య ప్రసన్నః స్మరప్రసన్న శ్చైగావరస ఇతి యావత్-
తస్య సంబంధీ ప్రళయః నప్తచప్తతాఖ్య. సాత్త్వికభావః లయశ్చ-హరిణా విష్ణునాపి
అపినా ప్రసిద్ధప్రళయహేతువాతీత్యర్థ. అలంఘ్య అనతిక్రమణీయో హి - అత్ర
ప్రసిద్ధప్రళయాత్ స్మరప్రసన్నప్రళయస్య వ్యతిరేకవర్ణనా ద్వ్యతిరేకాలంకారః- 82

శ్లో॥ విజృంభితోఽభూ త్ప్రతిలోమహర్ష సదా మురారే రితి నైవ చిత్తమ్
యదిదృశో జాతుచి దంగనానాం సంగేషు హర్షోఽననుభూతపూర్వః -

విజృంభితః ఇతి॥ తదా తదాసి మురారే. కృష్ణస్య ప్రతిలోమహర్షః లోక్షులోక్షు

ఉద్భేదః రోమాంచ ఇతి యానత్ - వీప్సాయా మవ్యయీభానః - ప్రితిలోమ-
విపరీతః హర్షః ప్రమోద ఇతి చ వ్యజ్యతే విజృంభః ప్రవృద్ధః అభూత్ ఇతి న
చిత్రమేవ నైవాద్భుతం- తత్ర హేతు మాహ యదితి- యద్యస్మాత్ జాతుచి
త్కదాచిదపి అంగనానాం గోప్యదీనాం సంగ్రహ సంయోగేషు ఉద్యత. ఏవం
విధః హర్షః సంశోషః అననుభూతపూర్వ పూర్వమననుభూతం- పూర్వానుభూత
నారీణాం రాధాతుల్యసౌందర్యాభావేన తత్సంయోగజన్యహర్షా దేతత్సంయోగ
జన్యహర్షో విలక్షణత్వేన విపరీత ఏవేతి నాత్ర విష్మయావకాశ ఇత్యర్థః - 83

శ్లో॥ స్వేదాంబుపూర. పుసనార శౌరే రనర్గళ స్త స్వవిచిత్రపాత్రమ్
సార్దో విధు ర్నిర్వ్యవధానమేవ రాధాపరీరంభ మియేష చిత్రమ్

స్వేదేతి॥ శౌరే. కృష్ణస్య అనర్గళ. అపరిబంధః స్వేదాంబుపూర. ఘర్మిబిందు
ప్రవాహ. పుసనార పుస్పజో-భూత్-తత్ స్వేదశృంగం విచిత్రపాత్రం విశ్రయ
భాజనం న నభవతి-కిన్విదం చిత్ర మిత్యాహ సార్దో ఇతి- సార్దో. స్వేదాంబుసిక్తః
ఆర్ద్రానక్షత్రసహితశ్చ విధుః కృష్ణః చంద్రిశ్చ నిర్వ్యవధానమేన స్వేదోత్తరక్షణ
మేవ ఆర్ద్రానక్షత్రభోగోత్తరకాలమేవేతి చ-రాధాపరీరంభం రాధాలింగనమ్ విశాఖా
సంపర్కం చ ఇయేష కాంక్షితవాన్ - ఇతీదం చిత్రం - 'రాధా విశాఖా పుష్పే'
త్విత్యమరః ఆర్ద్రావిశాఖయో ర్నక్షత్రసవకవ్యవధానాత్ ఆర్ద్రాభోగోత్తరకాల
మేవ చంద్రస్య విశాఖాభోగో నఘటత ఇతి భావ-విరోధాభాసాలంకారః - 84

శ్లో॥ సమగ్రవేదన్యసి తత్ర కృష్ణే వివర్ణితా ప్రాదు రభూ త్తదానీమ్

న గ్రామ్యధర్మప్రవణః కథన్న భజేత వైవర్ణ్యమచుత్తమోఽపి

సమగ్రేతి॥ తదానీం - మగ్రవేదిని సర్వజ్ఞేఽపి తత్ర తస్మిన్ కృష్ణే వివర్ణితా వైవర్ణ్యం
పామరత్వం చ నిరక్షరకుక్షీత్వమితి వా- 'వివర్ణ పామరో నీచ ఇత్యమర. ప్రాదుర
భూత్ ప్రాదుర్భూతా-విరోధాభాసాలంకార. అపాతత. ప్రతీతమపి విరోధం సమా
ధత్తే నేతి- అనుత్తమ. శ్రేష్ఠోఽపి గ్రామ్యధర్మప్రవణ. గ్రామ్యాశాం ప్రాకృతానాం
ధర్మే ఆచారే గ్రామ్యధర్మ సుసరితం తత్ర చ 'న్యవాయో గ్రామ్యధర్మో మైథున'
మిత్యమర. ప్రవణ ఆసక్తః పుమానితి శేష. - వైవర్ణ్యం పామరత్వం విచ్ఛాయ
త్వంచ కథన్న కథం వా నభజేత సప్రాప్నుయాత్ భజేతైవేత్యర్థః సర్వజ్ఞోఽపి
సురతాసక్తశ్చ ద్వైవర్ణ్యాఖ్యం నాత్మికభావం భజేతైవేత్యేకోఽర్థః సర్వజ్ఞోఽపి
పామరాచారసక్తశ్చ త్సమర సాన్యదేవే త్యనోఽర్థః - 85

శ్లో॥ అచలస్థితత. ప్రచాల్యతే న మయా కిన్న హరే కథం యశ

ఇతి తం జగతీధరం స్మర స్త్రిజగద్వ్యాపిన మప్యకంఽయత్

అచలేతి॥ మయా అచలః ధీరః పర్వతశ్చ స్థితః మర్యాదాయా. స్థానాచ్చ 'స్థాన
మర్యాదయో స్థితి రితి భాస్కరః సప్రచాల్యతే కం నకంఽప్యతే కిం- హరే. కృష్ణస్య

కథం యశః కిర్ని ర్జాత మితి శేషః - ఇత్యేవ మాలోచ్యేతి శేషః - స్మరః మన్మథః
 | తిజగద్వ్యాపినం లోకత్రయం వ్యాప్య స్థితమసి తం జగతీధరం పరమాత్మాను
 కృష్ణం పర్వతం చ అకంపయత్ ఖోభయామాస-గోవర్ధనాఖ్యః | ద్రజగతీధరోద్ధారా
 దేవ శ్రీకృష్ణస్య తాదృశం యశ ఆసీత్ - తిజగద్వ్యాపినో మహతో జగతీధరస్య
 ఉద్ధారే తు మమ మహా ప్రతిష్ఠా న్యాతి మత్వా తముద్ధర్మమివ కంపయామాస
 యథా లోకే సూక్ష్మా ముద్ధర్మ మాదా కంపయంతి తద్వదితి భావః - శ్లోషోజ్జ్వలితగమ్యా
 | త్పేక్షాలంకారః - 86

శ్లో॥ అనర్గళం నేత్రపథా త్రువృత్తా యతో ముం దపస్య తదాప్రధాగా
 అనంగబాణై రతిరక్తతాంతః కృతేతి తేన వ్యాచుమీయతే స్మ
 అనర్గళమితి॥ యతో యస్మాత్కారణాత్ తగా తిదాసీం ముకుందస్య కృష్ణస్య
 నేత్రపథాత్ దృష్టార్థాత్ అనర్గళం అప్రతిబంధం యథాతథా అసధారా బాష్ప
 ప్రవాహః శోణితప్రవాహశ్చ ప్రవృత్తా ప్రసృతా-తే, హేతుగా అసధారాప్రవృత్తే
 ర్హేతో రిత్తర్థః. అంత హృదయే అనంగబాణై మన్మథశరైః. అతిరక్తతా అత్యా
 సక్తతా అత్యస్తశోణితవత్తా చ అన్తరేవ బాణప్రయోగాదితిభావః - కృతేతి అనుమీ
 యతేస్మహి తక్మతేస్మహి ప్రసిద్ధా-ముకన్దహృదయ మ్మరొధవబాణై ర్నిర్భిన్నంస
 దధిశోణితమణ్డలు భవతి అన్యథా హృదయగతరక్తధారా నేత్రపథా ద్భహి ర్న
 ప్రసరే ది త్యేకోభావ - అన్తర్మన్దశరప్రయోగా చ్ఛ్రీకృష్ణమనః అతీవరాధాసంగమే
 సోత్కంఠం ఆతపవ వియోగాసహనేన హేతునా నేత్రపథా ద్బాష్పధారా ప్రసరతీ
 త్యన్యోభావః - అనుమానాఖ్యప్రమాణాలంకార వ్యంజనావ్యాపారేణైవాత్రాన్యార్థ
 ప్రతితిః-అతో న శ్లేషస్యావకాశః 87

శ్లో॥ వైస్వర్య మప్యస్య తదావిరాసీ ద్విలోకితం క్వాపి స తిచ్ఛుతం వా
 యశ్చైశివే సుషు పరేణ పుష్ట స్సకిము రాధాగమకాల ఈదృక్
 వైస్వర్యమితి॥ తథా అస్య కృష్ణస్య వైస్వర్యమితి తనాఖ్యన్మాత్మికభావశ్చ స్వరరా
 హిత్యం చ విరుద్ధస్వరత్వమితి వా అవిరాసీత్ జాలం-తత్ వైస్వర్యం క్వాపి సవిలో
 కితం నదృష్టం నశ్చుతం వా నాకర్షితం చ-కుత ఇత్యత ఆహ య ఇతి-యః కృష్ణః
 కోకిలశ్చ శైశవే బాల్యే సుషు యథా తథా పరేణ సందేన కాకేన చ పుష్టః
 రక్షితః స పరభృతః రాధాగమకాలే రాధాయా ఆగమనకాలే రాధస్య వైశా
 ఖస్య ఆగమనకాలే ఇతి చ- చైత్రాన్తరే ఇత్యర్థః. 'వైశాఖో మాధవో రాధ' ఇత్య
 మరః ఈదృగ్వైస్వర్యవాక్ కిము స్యాత్కిం నస్యాదేవేత్యర్థః వసంతే కోకిలస్య
 ప్రత్యుత సాస్వర్యాదితి భావః-పరభృతస్యాస్య రాధాగమకాలే వైస్వర్యం చిత్ర మితి
 నిష్కృష్టార్థః అత్రాపి విరోధాభాసవ-యద్వా విరూపకార్యస్యాత్పత్తిరూపో విష
 మాలంకారః ఇత్యుప్తభిశ్చోక్తైః క్రమేణ స్తంభ ప్రళయ రోమాంచ స్వేద వైవర్ణ్య
 వేపథు అశ్రు వైస్వర్య నామకాః అష్టా సా త్వికభావా షర్ణితాః 88

అపీతి॥ స హరిః ఆగతరం అతస్థస్య మన్తం కవాటబంధనం పదాయాపి దత్వాపి
 సఖిభి రేవ బహి కవాటబంధం కృత్వా అన సు స్వయమేవ కవాటబంధనం చకా
 రేచ్ఛ్యర్థ బలవ ద్భుధం యథా తదాస్మియాయాః రావాయా. పాణి కరం ధృత్వాపి
 తస్యా బహిర్గమనః నిరోద్ధమి చాన అన్యాయే యన్యాయః సంపాతసంపాదితకంప
 సంపత్ సంపాతేన యోగ సంపాత జాతా కంపసంపత్ వేషధుసంపత్తిః
 అతిశయకంప మిత్తర్ -యస్య సః అతపవ లాభ మన్యా. పాప్తిం నవిశ్వసితిస్మ
 లాభే విశ్వాసం నవ్రాపే త్స్థి సకంస గూమకకిం దంపం లాఘవా దియ ముచోక్తిచ్య
 కవాటం పిఘటయ్య సర్విధా యాస్య త్యేవేయ మితి కృత్వా రాధాంభోగలాభో
 మమ దుర్లభ ఇతి మేనే ఇతి భాన అతపవ చాహృతం రసమంజరీకారేణ హస్తే
 ధృతాపి శయనే వినివేశితాపి క్షోణీకృతాపి యతః బహిరేవ గచ్ఛం జానీమహే
 నవవధూ రిధ తస్య వశ్యాం. పారం స్థితియతుం క్షమతే కరేణ ఇతి అత
 నాయకాలాభ విశ్వాసకారణయోః అగ్రదానవాణిబంధనయో స్పృశ్యేపి తల్లాభ
 విశ్వాసానుదయా ద్విశేషోక్తి క్రిచ వారేహాభవిశ్వాసానుదయరూప వాక్యార్థస్య
 సంపాతసంపాదితకంపసంపత్తియూపపద్యాహేతక త్వా త్కావ్యలింగం 91

శ్లో॥ క్రిడామందిర మూలరా దుపగతా మాళిజనపార్థనై
 సత్తాతర్కితసంభవం యదుపతిం దృష్ట్వా విమోహకులామ్
 అంకం సంస్పృహ మాకలయ్య మధురై రాసంజయ న్భషితైః
 ప్రేమన్యూ నూనసంగమే నవవధూం రాధాం హరిః పాతు నః-

క్రీడేతి॥ ఆళిజనపార్థనై సతజనపార్థనాభిః ఆరా త్రీత్యా క్రిడామందిర ముపగతాం
 ప్రాప్తాం తత్ర మందిరే అతర్కితసంభవం అతర్కిత అనూహితః సంభవ. సంప్రాప్తి
 ర్యస్య తం కాకితా యవంతి న యదుపతిం శ్రీకృష్ణం దృష్ట్వా అవలోక్య
 విమోహకులాం విశేషేణ మోహా విమోహా నైవ అకులాం వ్యాకులాం నవ
 వధూం నవోధాం రానాం సూతంసం మే నవసంయోగే స్పృహం స్పృహ
 సహితం యథాతగా అంక మున్యూన మాకలయ్య ప్రాచయ్య ప్రేమూ నేహేన
 మధురై ర్మనోజ్ఞై రాభీతై రాసంజయ సుఖయన్ హరిః స అన్యాయ పాతు
 రక్షతాత్ ఇతి ప్రార్థనాయాం లోట్. 92

తథాహి॥ మధురభాషితాన్వేన జర్ణయతిత్పరః

శ్లో॥ మేన హరివిరహే , బాలే లోలాలకే లుంపసి తోషపోషమ్

దాసోహ మాజ్ఞావశ్య కథం సు సఖ్యా న నిర్విరయితా స్మి కృత్యమ్
 కిమితి॥ లోలాలకే లోలా శ్చంచలా అంకా శ్శూర్లకుంతలాః యన్యాః తస్యా
 స్సంబుద్ధి - అనేన బహిర్గమనార్థం సఖ్యా బహుధా సగభ్రా న్తత్వం వ్యజ్యతే హేబాలే
 బాలత్వా త్సు స్వక్యా ఏకాకినీయం వ ర్తితు మక్షమేతి వ్యజ్యతే అతపవ ఆళివిర

శ్లో॥ దుష్ప్రాప్తోఽపి విధోః కరిః కుచయుః తస్యై కము స్థాప్యతాం
కింవా పీతల మాతనోమి సకలస్త్వం యే తే స్పర్శనమ్
ఆకర్షా మ్యధవాంబరం గ్రహాయతం ధన్యం తమీశం కరు
స్పృష్ట్యేరుద్యుతిచుంబరం వద ముదా కావాత సేవా సు తే

దుష్ప్రాప్తోఽపితి॥ తస్యై సంతస్యై ఆతపేనేతి భావః-మిహగ్నినేతి చ వ్యజ్యతే-కుచయుగే
తావక స్తనయుగళే దుష్ప్రాప్తః దుర్లభాఽపి విహ స్పర్శస్య విద్వా శ్చ కరః కిరణః
హస్త శ్చ స్థాప్యతాం విధీయతాం కిము-యః మా మాజ్ఞాపయసి తస్యై ఆతపత స్త
తావక స్తనయుగళి తాపనిరానాయ చిన్తాకిణ మవ్యానియ అత్ర స్థాపయామి త్యేకో
భావః-యతోఽ-యం తాపః కుచయో రేహృద్యతే సత్వస్యత్ర-అతోఽయం
నాతపజన్యః కిన్తు విరహాగ్నిజన్య ఏవ. స చ న చంద్రకిరణసంపరా-దినా నివార్యతే-
అపితు త్వత్ప్రియస్య మమ కరతలగ్రహణేనైవేతి త్వత్కుచయుగళం కరతలేన గృహ్య
మిత్సినోభావ-వా యద్వా తే సక లేషు స ర్వేషు అంశేషు అవయవేషు శీతలం
శీతం స్పర్శనం వాత మాతనోమి విస్తారయామి కం వీజయామి కిమిత్సరః తే అఖిలే
వ్వంగేషు శీతలం యథా తథా స్పర్శన మాలింగన మాతనోమి కరోమి కిమితి చ
వ్యజ్యతే-శీతవాతస్పర్శేన బాహ్యాతాపో నివార్యేత న తు ఆస్తర - స తు అతిశీతల
మదాలింగనేనైవేతి భావః- అథవా గ్రహాయతం చంద్రాదిగ్రహసంయుక్తం నిశి
సూర్యస్యాభావాదితి భావ-అంబరం ఆకాశ మాకర్షామి ఆచయామి తతః కిమత
ఆహ- ఉరుద్యుతిచుంబరం అధిక కాన్తివాజం తి మిశం నిశానాథం 'రిజనీ యామినీ
తమీ' త్యమరః స్పృష్ట్యా తాపాపనోదార్థమితి భావః - ధన్యం కృతార్థం
కురు-త్వత్కరస్పర్శేన చంద్రోఽపి ధన్యో భవత్వత్సర్వ-అభిల్యోనాలంకారః. చంద్ర
స్పర్శేన తవ తాపశాన్తి త్వత్కరస్పర్శేన తిస్య ధన్యతేతి పరస్పరోపకారసచ్ఛావాత్-
చన్ద్రకిరణానయే సచంద్రిగగనానయేనా తవసఖ్య చైవ శక్కునన్తీతి కృత్యా శ్రీరా
మస్య హనూమానివ తివ మహా నహం దా స్సృష్టాస్త ఇతి భావ ల్యుక్తి అథవా
గ్రహాయతం నీవీబంధయుక్తం అంబరం తావకవసన మాకర్షామి అపహరామి
వస్త్రాపహర స్యఫలమాహ- ఉరుద్యుతిచుంబరం వత్తురహతత్వాతో సక్తికాంతిద్వీపం
తం పసిద్ధం ఈశం పతిం మామితి భావ స్పృష్ట్యా ధన్యం కరు-అగ్ర ఏతాసు
సేవాసు మధ్యే తే తవ కావా సేవా అస్తు ముదా సంతోషేణ వద బ్రూహి న
తు మనసి కేవలం కామనయా శిశ్యస్వేతి భావ -

95

అన ఏవం స్వాద్యుతదాసత్వం ప్రకటయ్య అథ స్వాద్యుతహితోపదేశోఽప్రకటయతి
(హితోపదేశస్యాపి సఖిజనుక్షణత్వాత్)

శ్లో॥ గుహ్యం తవ ప్రకటయా మ్యధునా సుఖార్థం
కోఽప్యస్తి కామ ఇతి దైవతసార్వభౌమః

ధీరోఽపి భువనగో లలనామి యాతి

పుంభావ మిన్ద్రశఫలం తదవనస్య

గుహ్యమితి॥ అధునా తవ పుంభావం సుహృదం హస్తం పశ్యంతూమి ఉదేశమి -
 ఏతద్రహస్యాపదేశస్య సుఖం ఫల మిన్ద్ర - అన్యత్ర పుంభావం తవ గుహ్య ముపస్థం
 ప్రకాశయామి వస్త్రాసహరణౌన స్ఫుటయామిన్ద్ర త్వద్గుహ్యప్రకటనేన మమ
 మహత్సుఖం భవేదీతి భావ - రహస్యమేనాహ - అపి ర్వాచ్య కామ ఇతి మన్త
 ధోనామ దైవతసార్వభౌమ సంలదెవపరిష్కం బ్రహ్మవిగామసి కామవికారపర
 వశత్వాదితిభావ. అస్మిన్యతీతం గుహ్యకోఽపి కామ ఇతి దైవతసార్వభౌమోఽసి
 గుహ్యస్య మదనగృహప్రవేశిదేదీతి భావ - ధీరోఽపి ధైర్యవంశసి భీరువశగః భయ
 శీలాధీనః భవతీతిశేష - అశక్తైగాపి కామదేవ వాసకేన ధీరా అపి ఒయ నేఇతి భావః
 లలనాపి స్త్రీచ తదువాసికేష్విర - పుంభావం పుంజన్మ యాతి పౌషోఽతి - స్త్రీణాం
 పుంజన్మ సుకృతుభ్యమితి భావ అన్యత్ర ధీరోఽద్వాపసి భరువశగః స్త్రీపరతన్త్రః
 భవతి - లలనాపి పుంభావం ఉపరిసురం యాతి - తదువాసస్య మన్మథదేవతోపాస
 నస్య ఈదృశఫలం పూర్వోకవిధం ఫలం అస్మీతి శేష - 96

X॥ అపి చ తదీయ మఘటితిఘటనాకౌశల మసాధారణ మవధారయతు
 భవతీ -

అపిచేతి॥ అపిచ కించ అసాధారణ మన్యసులభం తదీయం కామదేవసంబంధి అఘ
 టితఘటనాకౌశలం అఘటితామపి ఘటనాయాం యోజన కౌశలం నైపుణ్యం
 వత్సీమాణవిరుద్ధధర్మాణాం సహసన్ధానచాపియాన మిత్తర్థ భవతీ త్వ మవ
 ధారయతు ప్రణోతు-అన్యదేవానా మేవవిధిసాంశిక్యం రాస్తేతిభావః - 97

X॥ తమేనం మినకేతనం త్రైశమసి ప్రకాశితవశవిధవశ మనంగమపి సుతను
 లోభవీయం భవరోధిమి - సందారం పరిత్యక్తక్షేత్రమపి సరితిం
 నాణవిరోధిమపి తరుణోపాన్య మధున్యామపి కృతసురావర్జనం
 వసంతమిత్రమపి పుష్ప మయే పరిప్రహారం కుర్వాణ మనశ్యజమపి మనో
 భవం రితిభాజమపి నిరభాజ - ఏ మైకనాయకమపి పల్లవేషు పక్షపాతినం
 సుమనోబాణమపి సురతారోధిబాణం శింబరవిరుద్ధమపి దానవారితయా
 ప్రసిద్ధం నష్టమూర్తిమి ప్యనష్టమూర్తిప్రణయినం నిర్వాణకారణీభూత
 యోగాభిలాషజనకమపి మోక్షపరిపంధిన మపవర్గమివ భవవిరోధినం
 హంసమివ మానవావాసినం శిల్పకిమివ శూర్పకాదితయా ప్రసిద్ధం వైన
 తేయమివ సుమనసాం దుర్లభ మమృతి మాతన్వనం కృతాంతమివా
 యోగావలంబిజయాయతనోత్సుకం మాంత్రికమివ కామినీగ్రహవ్యాకులిత
 పురుషోపస్థగ దివాకరిమి నాతి క్తగుహ్యమయం వారిమివోన్మత్తిప్రేయం

అవస్థ మివ రింతకప్రమదానం పరిమిత భోజనానం కృపణ
సేవ విధేయి స్వజాతాభిలాష మాదియంతం ఒక ప్రజస్యేవ శశినో
ఒక గరుగ్రహస్య ప్రమాద స్వయం యాతుభావస్యేవ పరింతరస్య
తాపసత్వేత్రుగనుభయ చూపదయంతం వాత్సల్యవంతితనం
భగవంతం మరద్యజ మివాసేనా సుపక్షప్రయావాంయ సుకల
భాగా ననుభవంతే-

తమితికిమేనం భగవంతం మకరధ్వజం మత్స్యలాంచనం మినకేతనం మన్మథం
'మదనో మన్మథో మారి ప్రద్యుమ్నా మినకేత . ఇతికోశా స్మితకేతనశబ్దో
యోగరూప్యా మన్మథ మభిధానోపేనా కేన రూప్యవాయుక - మన్మథా
మకరధ్వజదేవ పానకుక్యాపత్తే ఉపాసీగా భజమానా జనా ఇతి కేష - ంపన్న
ప్రియానా స్థయః పాపాభీష్టపలులాభా - అన్యత పాప్రకేయసీలాభాః ప్రాప్త
ప్రియతమలాభా ఇతి చి-పుమాంసః కేయం ప్రాప్య స్త్రియం ప్రియమం ప్రాప్య
చేత్యర్థః- అతఏవ సకలభోగా ననుభవన్తి వ్రాల్చి వని తత్త్వస్య మినకేతనమేవ
విశిష్ట-త్రిదశమపి త్రిదశపరిమాణం వయోఽస్య త్రిదశ దేవః - మరా నిర్జరా
దేవా స్త్రీరశా ఇత్యమర మత్స్య కేవలిగ్రహ త్వాంతి భావః తిస్రోదశా
యస్య తమితి చ గమ్యతే ప్రకాశితదశవిధితం ప్రకాశితాః ప్రకటితా దశవిధాః
దశేత్యర్థ-గతా. అవస్థా. యేన తు 'పుష్కరస్సంగస-కల్పజాగరా. కృతతాఽరతి.
హీత్యాగోనాదమూర్ఛానా ఇన్యైరంగులశా దశేతి వచరాదితా వా త్రిదశే దశ
విధదశత్వ మనుపపన్నమితి భావః-విరోధాభానాంకార - చ ము త్తంత్రాపి అనంగం
మన్మథ మశరీరం చ- సుతంబోగనీయం స్త్రీభి స్సన్నిహాణీయం యోభనయా
తన్వ్యా లోభనీయం సుందరిమితి చ- ధివవిరోధనమపి శివశత్రుమపి సంసార ద్వేషిణ
మహితి చ- సంసారసారం సుసార్య సారభూతం మైథునస్యైవ సంసారనార త్వాదితి
భావ. పరిత్యక్తతేత్రిమపి త్య కశరీరమపి త్య కభార్యామపితి చ- సరితి రతినామక
భార్యయా సహతం- నాణువిరోధిమపి నాణ శివ 'నాణా రుద్ర ఉమాపతి రిత్య
మరః స్థాణా చ- తస్య విరోధిం శత్రుమప తరుణోపాస్యం తరుణై యువభి ఉపా
స్యం సేవ్యం బాలవృద్ధయో ర్మిస్మధకిధాయా మనధికారాదితి భావ- తరుణా
వృక్షేణ ఉపాస్యం సేవ్యమితి చ- స్థాణావిరోధిన. తరుసేవ్యత్వం ఎరుద్ధ మిత్యర్థ-
మధు ర్వసంత మధు మద్యం చ- తిస్త్రిక ప్రణయ స్సేవా. యస్య తమపి కృత
సురావర్జనం కృతం నిర్వర్జితం సురాగాం దేవానా మావర్జనం వశీకరణం సురా
యా మదిరాయా వర్జనం త్యాగశ్చ యే తి- నసంతమిత్రం వసంతముత్పాధిదేవతా
వసంత. తిస్య మిత్రం సఖాయమపి ఎవ్వసమయే ఆర్తవసమయే వసంతే చ-
శరప్రహరం బాణప్రయోగం కుర్వాణం తి- నీమేవ మనోవిక్షేపలాభాదితి భావః.
వసంతమిత్రస్య వసంతప్రహరణ మయుక్తమి త్యనోభావః - అన్యజం మన్మథ

మసి 'శంబరారి రక్తనసిజ. కుసుమేషు రసన్యజ ఇత్యమరః అన్యన్తా న్నజాయతే
 ఇత్యనన్యజ. తమితి చ- జన్మరహితమిత్యర్థః మనోభవం మనోభవ ఇదాభి
 ధేయం మనస. ప్రాదుర్భూతమితి చ- యద్వా మనసి భవతి ప్రకాశతే ఇతి
 మనోభవ స్తమితి పరిహారార్థ రతిభాజమపి రతిః స్వపత్నీసంయోగాశ్చ తాం
 భజతి ప్రాప్నోతీతి తద్భాక్ తమపి విరతిభాజం వియోగభాజమితి విరోధః- వాపక్షిణి
 శుకే రతిం వీరితి భజతీతి తమితి పరిహారః- మారస్య శుకవాహనత్వాదితి భావ
 యద్వా విరతి ర్విరామః మృతితి యావత్- తద్భాజం మృశ మిత్యర్థః శివలోచనా
 గ్నినా దగ్ధతనుత్వాదితి భావః- కుసుమైకసాయకమపి పుష్పప్రధానబాణమపి పల్లవేషు
 విశేషః కేసలయేషు చ- పక్షపాతినం స్నిగ్ధం పుష్పబాణస్య పల్లవబాణానూర్క్తి ర్విరు
 ద్ధేతి భావ సుమనోబాణమపి కుసుమేషుమపి సుమనసో దేవా ఏవ బాణా యస్య
 తమవీతి చ- సురతావిరోధిబాణం సురతస్య రతే. అవిరోధీ అనుకూలః బాణః శరః
 యస్య తం సురతాయాః దేవత్యస్య విరోధిన బాణా యస్య తమితి చ- యస్య దేవా
 ఏవ బాణా తద్బాణానాం దేవత్యవిరోధో విరుద్ధ ఇతి భావః శంబరవిరుద్ధమపి
 శంబరో రాక్షసః ఉదకంచ- 'సీరక్షీరాంబుశంబర' మిత్యమరః తస్య విరుద్ధం శత్రుమపి
 దానవారితయా దానవశత్రుతయా దానోదకత్వేన చ- ప్రసిద్ధం ప్రధితం నప్తమూర్తి
 మపి దగ్ధతనుమపి అనప్తమూర్తిప్రణయినం అదగ్ధతనుశాలినమితి విరోధః- అప్తమూర్తి
 శ్చివః తస్య ప్రణయీ స్నిగ్ధో నభవతీ త్యనప్తమూర్తిప్రణయీ శివశత్రు రిత్యర్థః
 తమితి చ 'అప్తమూర్తి రహిర్బుష్మ్య' ఇత్యమరః- నిర్వాణ స్సుఖం మోక్షశ్చ
 తస్య కారణీభూత. హేతుభూతః యోగ. సంయోగ సురతమితి యావత్-
 చిత్రైకాగ్ర్యలక్షణశ్చ- తస్మిన్నభిలాషం వాంఛాం జనయతి ఉత్పాదయతితి అభిలా
 షస్య జన ఉత్పాదః ఇతివా తిం వా- సుఖహేతుసురతకామజనక మిత్యేకోఽర్థ
 మోక్షహేతుధ్యానకామజనక మిత్యన్యోర్థ- మోక్షపరిపంచినం అవవర్గవిరోధినం
 మహామోహభటత్వాత్కామస్యేతి భావః- ఏవం విరోధాభాసా న్వర్తయిత్వా
 అథ శ్లిష్టసాధిరోక్తిప్రమాంశుకారా నాహ- అపవర్గం మోక్షమివ భవవిరోధినం
 శివద్వేషిణం సంసారద్వేషిణం చ- హంసం పక్షివిశేషమివ మానసావాసినం హృదయ
 గతం మానససరోనిలయశ్చ- శిల్పకం శిల్పకర్తారమివ శూర్పకారితయా శూర్ప
 కాసురశత్రుతయా ప్రస్ఫుటనకర్తృత్వేన చ- 'ప్రస్ఫుటనం శూర్ప మస్త్రీ' ఇత్యమర.
 (ఆంధ్రే చేట) ప్రసిద్ధం ప్రఖ్యాతం- వైనతేయం గరుడమివ అమృతం సుధాం సుమ
 నసాం దేవానాం దుర్లభం లబ్ధుం మశక్యం ఆతన్వానం కుర్వాణం గరుడస్య అమృ
 తాపహరీత్వాదితి భావ- ప్రకృతే తు అమృతం మోక్షం సుమనాం బుధానాం
 దుర్లభ మాతన్వానం మోక్షవిరోధిమోహజనకత్వాదితి భావః- కృతాంతం యమ
 మివ అయోగావలంబిజనస్య కేవలవిషయాం క్తస్యేత్యర్థః విరహిజనస్య చ- యాతనే
 పేడినే ఉత్సుకం ఉత్కం- యోగేన పాపనివృత్తిసంభవాదితి భావః- మాంత్రికం

మృతజ్జమివ కామిన్ గ్రహవ్యాకలితై య పితాచః కామినీరూపేణ స్వప్ననశాయా
 మాగత్స పురుషం చివయతి సకామిన్ గ్రహ - తేన కృతే తు కామిన్యాం నార్యాం
 యః గ్రహం ఆక్తిం లభివివేక ఇతి యావత్ - తేన చ వ్యాకలితై త్పభితైః
 పురుషైః ఉపాస్యం సేవ్యం ఏకత్ర కామినిశాచనిబ్బన్ధార్థ మవ్యత విరహతాప
 నివృత్త్యర్థం చేతి భావః - దివాకరం సూర్యమి అతి కరుచివిషయం అత్యిరుణకాస్త
 శాలినం అత్యాసక్తానాం ప్రీతిజనకం చ - విరక్త్య కామ స్మృతాయ ఇతి భావః -
 హరం శివమివ ఉన్మత్తస్థియం దుచ్ఛారప్రతిశాలినం ఉన్మత్తానాం పుష్పాణి ఉన్మ
 త్తాని ప్రియాణి యస్య యస్మైవా తమితి సమా - పకృతే ఉచ్ఛై ర్మత్తానాం
 ప్రియం హితం మదిరాదిమద కామం వర్ధయతీతి భావ - జీవన్ముక్తం జీవ
 న్నసి ముక్తవ ద్వర్తతే య సజీవన్ముక్తః నిరన్తరబ్రహ్మాత్మానుసంధాన
 శాలితయా ప్రపణ్ణే నిస్సృహ మిత్యర్థః నిరంతరప్రేమదాశ్రితం అనిరత మానంద
 పరిపూర్ణం అనిరతం ప్రమదయా స్త్రియా రత్యేతి భావః - ఆశ్రితం - యుక్తమితి చ -
 పవనం వాయుమివ భోగిజీవాతుం భోగినాం సర్పాణాం భాగవతాం చ జీవాతుం
 జీవనోపధం సర్పాణాం వాతాశనత్వాదితి భావః కృపణస్య దరిద్రస్యేవ లుబ్ధస్యేవేతి
 వా - విధే ర్భృహ్మణోఽపి అపిచా కిముత తత్త్విష్టానా మస్మాదృశామితి భావః సృజా
 తాభిలాషం ధవసమూహాకాంతౌ స్వసుతాకాముకత్వం చ ఆపాదయంతం జన
 యన్తం బహుప్రదస్యేన అధికసంతతిశాలినఇవ శశినః చంద్రస్వాపి గురుగృహపుష్పహం
 విస్తృతపద్యాభిలాషం - గురుపత్నిపుష్పహం చ - ఆతన్యానం జనయన్తం బహుకుటుంబో
 హి పుమాః పుత్రపౌత్రృజ్జాయాత్వేవధ్యాదిబహుజననివాసోచితం విస్తీర్ణం గృహ
 మభిలషతీత్యప్రాకరణికార్థః - యాతుధానస్య రాక్షసస్యేవ పురందరస్య ఇంద్రస్య
 తాపసక్షేత్రదూషణధియం ఋష్యాశ్రమభంజనబద్ధి తాపసస్య గౌతమస్య క్షేత్రం
 భార్యా అహత్యేత్యర్థః - తస్య దూషణే దోషజననే ధియమితి చ - ఇంద్రోఽహల్యాం
 గౌతమవేషేణోఽభుజ్య పాతివ్రత్యాద్రభంశయామానేతి శూయతే. ఆపాదయన్తం
 జనయన్తం ఏవం విధిచంద్రిన్ద్రాణామేవ - కామఃరితన్త్ర్యే కిముతాన్మాకమితి వ్యజ్యతే
 తేన చ కామస్య సర్వదేవపరిబృథత్వం వ్యజ్యతే - వాత్స్యయనతంత్రీసారం వాత్స్య
 యనోనామ కశ్చిన్ సృరశాస్త్రోపదేష్టా ఋషిః తస్య తన్త్రం శాస్త్రం తస్య సారం
 సిరాంశం తదేకప్రతిపాద్యమిత్యర్థః -

గ|| తథా చ తదీయం మంత్ర మస్మిన్నేవ మాంగళికముహూర్తే తుభ్య ముప
 దేష్టుకామస్య కిమపి వచనం ప్రమాణయతు భవతీ -

తథాచేతి|| తథాచ ఏవం కామస్యాతి ప్రసిద్ధత్వేనత్యర్థః తదీయం కామదేవతాకం
 మంత్రంమమం అస్మిన్నేవ మాంగళికము హూర్తే మంగళకరే అస్మిన్ ముహూర్తేఏవ
 తుభ్య ముపదేష్టుకామస్య వక్తృమనస మమ కిమపి కించిద్వచనం వాక్యం భవతీత్వం

ప్రమాణయశః ప్రమాణత్వే నాంకకోన్విత్కః మంత్రోఽదేశకాలే గరువాకృత్య
ప్రమాణకరవ్యత్యాదితి భావః. 93

శ్లో॥ వామాచారైక మ్యా హి మంత్రోఽయం తస్య సాధకమ్
సన్నతా మధుః వానం ప్రియోచ్ఛిష్టస్య చ గ్రహం

వామేతిఅయం మంత్ర మంత్రధదేవతాకో మను వామాచారైకగమ్య. వామా
చారేణైకేనైవ లభ్యః-హిః పసిష్టాయథా శా కేయూరాం వామాచారో దక్షిణా
చారశ్చేతి ఉచారద్యయం ప్రసిద్ధం తథా ఏతి సహకానాం వామాచర ఏకఏవ
ప్రసిద్ధ ఇత్కర్థం. వామాచరమేవాహ-సన్నతా వివత్తత్వం మధుః మద్యస్య పానం
ప్రియోచ్ఛిష్టస్య ప్రియభుక్తేష్య గ్రహ గ్రహణం భక్షా మిశ్యర్థం ఇత్యేతత్త్ర
యమితి శేషః తస్య సాధ్యమం తస్య సాధకం సాధకం భవతీతి శేష-అయమేవ హి
వామాచారో నామ లోకస్య ఇతి భావః 100

శ్లో॥ ఇత్యాదిచాటువచనై ర్దధురై ర్దురారి
స్నేహానా వనిగతార్థతమా ప్రియాం తామ్
దృష్ట్వైవ నామ్మిత మసౌ పిఙ్గిస్మ కింను
మోహ దామయతి కిం త్వధరామృతం స.

ఇత్యాదీతి॥ గురారే. కృష్ణ మధురై. సరసైః ఇత్యాదిచాటువచనై ఏవమాది
ప్రియానాశ్చైవ అధిగతార్థతయా అర్థజ్ఞత్వేన హేతునా స్మేరాననాం సస్మితముఖం
మురారిమధురవచనకరంబు శ్రుత్వా అహో అస్య వంచనాచాతురీతి స్మయమా
నాఽహ నాదేత్కర్థం తాం ప్రియాం రాధాం పృష్టైవేత్సు త్వేతా-అసౌ కృష్ణః
అమృతం సుధాం నపితి క్రిక్కిరింపవారి-పురాఖిలు నమద్రాదుత్పన్నమమృతం
దేవగణానాపాయయత్-అస్యయం పాతం రాధాదగ్ధమేవ హేతు. కిమితి
హేతుత్వేదేయం అశియోగసమిధాతా అమృతనివాసస్య కృతముగకాలి
త్వాత్ రాధాముఖదర్శనస్య ద్వాపరముగకాలి త్వాచ్చ పూర్వమమృతిపానాభావం
ప్రతిపద్య రాధాముఖదర్శన హేతుత్వాద్యోగాత్ అనియా చోత్త్రేక్షయా
దృశ్యేవ యేయా దాధా ఖచిద్రామృతాన్సగరజామృతస్య భవన్నిరాకృతత్వేన
హైన్యం వ్యజ్యతే ఇతి పరికరాలంకారో గమ్యః కిం సకృష్ణ మోహ త్కామాత్
అధరామృతం రాధాయా అధు సుధాం అకామయత ఆచకాంక్ష రాధాముఖ
చంద్రాధరగతామృతిమేవ అత్యాసక్త్యా పాతు మైచ్ఛత్ సముద్రజామృతా దధిక
త్వాదితి భావః మోహ ద్రభమా దధరామృతం అపకృష్టసుధా మకామయతేతి
చ వ్యజ్యతే ఉత్కిష్టసుధా మత్సృజ్య అపకృష్టసుధాం వాంఛ స్పృయతో మూఢ
ఏవేతి భావ. అత్ర రాధాం దృష్ట్వా అమృతం నపపి కిం తదధరామృతమేవ అకామ
యతేత్యనేన రాధాయా. మోహినినామ్యం కృష్ణస్య చ రాక్షససామ్యం వ్యజ్యతే

తేన చ సర్వజగన్మోహనమపి కృష్ణం మోహయన్త్యా అహో రాధాయా లావణ్యాతి
శయ ఇతి వ్యజ్యతే- 101

శ్లో॥ చుచుంబ శౌరి ర్విజనం ప్రియాయా ఘ్నినం సుధాదీధితిబింబ మేతత్
ప్రోసాహ మందం కరధూనచ స యశుజ్వలః కొంపి రసో మనోజ్ఞః

చుచుంబేతి॥ శౌరి ప్రియాయా రాధాయాః వచనం ముఖం చుచుంబ చుంబితవాక్
'చుచి వక్త్ర'పంయోగే-ఏవ ముఖం సుధాదీధితిబింబం చన్ద్రబింబం భవతీతి శేషః-ధృవం
నూన మిత్యత్రేతా-తత్ర హేతు మాహ ప్రోవాహేతి-యద్యన్తా త్కారణాత్
మందం శన్తైః కరధూనచ స హ సచాలనేని నిషేధార్థమితి భావః అన్యత్ర కిరణ
కంపనేన ఉజ్వలం అతిశయ కొంపి అనిర్వచనీయః మనోజ్ఞ మనోహరః రసః
ప్రీతిః సుధాదీవ శ్చ ప్రోవాహా చ్చూహతి స్మ-సర్వమపి దుర్లభం వస్తు ప్రియమితి
న్యాయాత్ కరధూనచ స స్పృహాతిశయ స్సంజాత ఇత్యేకో భావః కిరణచలనవశా
త్సుధాపాత స్సంజాత ఇత్యన్యో భావ అత్ర ముఖే ఉత్ప్రేక్షితం చన్ద్రబింబత్వ
ముత్తరవాక్యార్థేన స హేతుక మితి కావ్యలింగాలంకార-యద్వా-అనుమానాలంకారః
తథా చాయం ప్రయోగః-ఇదం చన్ద్రబింబం భవతు మర్హతి కరధూనచ స ఉజ్వల
రసప్రవాహజనక త్వా చ్చున్ద్రీనదితి- 102

గ॥ తదను యదుపతిః ప్రేయసీబింబాధరపానలోలుపః కమపి చాటువచన
నిచయ మకచయత్

తదన్వీతి॥ తదను తతః ముఖచుంబనా చ్చర మిత్యర్థః ప్రేయస్యాః రాధాయా బింబా
ధరస్య బింబతుల్యన్యాధిసృష్ట పానే లక్షణయా తద్రసపానే ఇత్యర్థః లోలుపః
ఆసక్తః యదుపతిః కృష్ణ కమపి అన్యకాముకగుర్వచ మిత్యర్థ చాటువచన
నిచయం ప్రియవాక్యపరంపరాం అరచయత్ నిర్మితవాన్- 103

తథాహి॥ ఏకోనవింశతిశ్లోకై అధరం వర్ణయతి త్వదధర ఇత్యాదిభిః-

శ్లో॥ త్వదధరః పరిభూతసుధారస ప్రియతమే కతమేన న బుధ్యతే
విదధతి ద్విజరాజరుచే నిరస్కరణ మను సుధాధికతా న కిమ్.

త్వదధర ఇతి॥ హే ప్రియతమే ప్రేయసి త్వదధరం తవాధరోమః పరిభూతసుధారసః
తిరస్కృతామృతస్వాదం అమృతాన్యధికాస్వాద ఇత్యర్థః ఇతి ఏవం కతమేన కేన న
బుధ్యతే న జ్ఞాయతే సర్వేషాం త్వదధరం సుధారసాధికరసశాలినం జానన్త్యేవే
త్యర్థః నను మత్కాముకస్య తవ తథా ప్రతీతి రను నామ-కథం పున స్సర్వేషా
మతి ఆహ-విదధతీతి-ద్విజరాజరుచే ద్విజరాజ శ్చన్ద్ర-తస్య రుచేః స్వాదస్య తిరస్క
రణం పరిభవం విదధతి సర్వాణే త్వదధరే ఇతి శేషః సుధాధికతా అమృతాదాధిక్యం
నాస్తి కిమ్ స్వాదేవేత్యర్థః చంద్రస్య సుధామయత్వాదితి భావః ప్రకృతీ తు ద్విజ

రాజా నన శేషా మధ్యమదన్తా ఇతి యావత్ - 'రాజదన్తా మధ్యదన్తా దంష్ట్రా
దంతా చ పాచ్ఛిమో రిశి నైజయన్తీ. శేషాం దుచేః కాష్ఠే తిర్క్కరా మాచ్ఛా
దనం విదంతి త్వదితే అదర్య సప్తవాసన్వూతి భవ అత్ర త్వదధః సరిభూతి
సుధార - ఇతి పుర్వవాక్యార్థస్య ఉతరవాక్యార్థేన సమర్థనా త్కావ్యలింగం
'సమర్థనియన్వార్థస్య కావ్యలింగం మధ్యమమితి యావత్ - స చ శ్లేషోఽపి - 104

శ్లో॥ ఆదా య దచ్చ మమృతం మధనే బభూవ

గచ్ఛా తదేవ విధినా నిహితం త్వదోక్షే

ఖ్యాతం తదేత దధరామృత ముత్తరం తు

కలుష్యభాగధిగతం త్రిశై ర్ధృతాశైః

ఆదావితి॥ మధనే నిరసాగరవదనే ఆదా ప్రధమతః అచ్చం స్వచ్ఛం యదమృతం
సుధా బభూవ ఉత్పన్నం తదేవామృతం గుచ్ఛా సంగోపనేన సంగోక్షేత్యర్థః. విధినా
బ్రహ్మణా త్వదోక్షే తావకాధరే నిహితం స్థాపితం నిర్మాణసమయే ఇతి భావః.
తతస్మా త్కారణాదేన సతి త్వదిధుగతం అధరామృతం ప్రాగ్భూతస్వసుధా అధర
గతామృతమితి చ ఖ్యాతం ప్రధితం కాలుష్యభావ మలిస ముత్తరం శ్చాచ దుదిత
స్తు అమృతమితి శేష ధృతాశై ధృతకాండైః త్రిశై ర్ధైవై రధిగతం ప్రాప్తం
దేవానా మమృతే అతిమధురా త్వా త్కలుష మవ్యమృత ముత్తరం మత్వా ననన్ద
రితి భావః అత్ర అధరగతామృతత్వరూపావయవార్థపురస్కారేణ ఓష్ఠసుధాయాం
ప్రయుక్త్య అధరామృతపదస్య పూర్వసుధాత్వరూపాన్వార్థత్వకల్పనా నిమిత్త క్యలం
కారః పూర్వార్థే తు అసంబంధే సంబంధరూపాలితయోక్తిః అనయా నరు ర్ధే రుద్ధాపి
తేతి వివేక -

105

శ్లో॥ బాలే తవాఖిలముఖేఽపి విధో ర్నివర్తే

రేఖాధరస్య పరమస్య కుతోఽతిమృష్టా

ఇత్థం విశంక్య చిర మస్మృధునా విశంకః

స్మృత్వా శివం ధృతరుచిం శశిరేఖయైవ

బాలే ఇతి॥ హేబాలే సుందరి తవ అఖిలముఖేఽపి సమగ్రవదనేఽపి విధో శ్చంద్రస్య
వివర్తేపరిణామే సతి చంద్రగే వవ సర్వావయవావచ్ఛేదేన త్వస్మృఖాత్మనా పరిణత త్వేఽపి
త్యర్థః అతిశయోక్తి రలంకారః కుతి కస్మాద్ధేతో అస్య అధరస్య రేఖాఽరం
రేఖైవ అతిమృష్టా అతిమధురా సర్వావయవావచ్ఛేదేన చంద్రపరిణామభూతే ముఖే
అధరావయవస్యేవాతిమృష్టత్వ మన్యస్య తు మృష్టత్వ మితి విశేషస్య హేతు ర్నివ
లభ్యతే ఇత్యర్థః ఇత్థమేవం చిరం చిరకాలం విశంక్య తర్కిత్వా శశిరేఖయైవ చంద్ర
కళయైవ ధృతరుచిం కృతకాన్తిం శివం స్మృత్వా అథునా అద్య విశంక. నిస్సం
శయః అస్మి-చంద్ర స్సర్వోఽవ్యమృతమయత్వాత్ మృష్టః తత్రైకారేఖా త్వతి

మృష్టా అన్యథా సర్వా రేఖాః ఉత్పృజ్య తామేకామేవ సర్వజ్ఞ శ్శివ కథం
 బిభృయాత్ - అయ మధరస్తు తమైవ నిర్మితః-అతఏవ ముఖం సర్వం మృష్ట మధర
 స్వతిమృష్ట ఇతి విరచినవమిత్యర్థః అత్ర అధరం సృష్ట్యా శివశిరోగతచంద్ర
 రేఖాస్మరగాత్ స్మృతిమదలంకారః 'న్యా తస్మిన్మతిభా' నిసందేహై స్తదంకాలం కృతి
 త్రయ మితి లక్షణాత్ - 106

శ్లో॥ సుపర్ణమాత్రేణ జగద్దురాపకల్యాణపాత్రేణ చ యద్గృహీతుమ్

అర్హం కియ త్రేయసి తే-ధర్మస్య తన్యామృతస్యాః చ తాతమ్యమ్-

పపర్ణేతి॥ యదమృతం సుపర్ణమాత్రేణ గరుడేన శోభనపర్ణమాత్రేణ చ-గృహీతుం
 స్వీకర్తు మర్హం యోగ్యం - అమృతస్య గరుడాపహృతత్వా దత్యేకా-ర్థః కదళ్యాది
 పర్ణమాత్రాగ్రాహ్యత్వా దిత్యనో-ర్థ యత్ సామాన్యే నపుంసకం యద్వా లింగ
 విచిణ్ణమేన య ఇతి యోజ్యం యః త్వదధుః జగద్దురాపకల్యాణపాత్రేణ జగతో
 లక్షణమా లిప్యజనానాం గురాపాని దుర్లభాని కల్యాణాని శ్రేయాంసి - యద్వా
 జగతి లోకే దురాపాని కల్యాణాని పరమాత్మన విశ్వమానానాం కల్యాణానాం జగతి
 దుర్లభత్వా దితి బావ తేషాం పాత్రం భజం నిలయ ఇత్యర్థ తేన అనంత
 కల్యాణగణపరిపూర్ణేన పరమాత్మనేత్యర్థః మయేతి యావత్-అన్యత్ర జగద్దురాపేన
 బహుమూల్యత్వా త్వర్ణజుదుర్లభేనేత్యర్థః కల్యాణపాత్రేణ స్వర్ణభాజనేన గృహీతు
 మర్హః అతిశ్లాఘ్యవస్తుత్వా త్సువర్ణవాత్రేణస్య గ్రహణమ్ ఏత ద్దృష్ట్వా అపకృ
 ప్తత్వా త్వర్ణమాత్రేణైవ అమృతస్య గ్రహణమితి హేతో రుభయో ర్మహ దన్తర
 మస్త్యైహ-హే-త్రేయసి తే-అధర్మ జగద్దురాపకల్యాణపాత్రగ్రాహ్యత్వదధరోష్ఠస్య
 తిస్య సుపర్ణమాత్రాగ్రాహ్యన్యామృతస్య చ కియత్ తారతమ్యం న్యూనాధిః
 భావో-స్తి - మహత్తారతమ్య మస్తీత్యర్థః ఏతేన అమృత మివాధర. అధరామృత
 మిత్యుఃమితసమాసశంకా దూరత. పరాస్మా అధరపృష్ట్యా అమృతన్యాకృష్టత్వేన
 సామార్యాభావాత్ - తస్మాత్ అధర మపకృష్ట మమృతం యస్మా త్తదధరామృత
 మితి పృష్టత్వా అధరామృతశబ్దో-ధరమభిదత్తే ఇతి పృష్టత్వ స్థం చ వ్యజ్యతే
 అత్ర ఉపమానా దమృతా దుపమేయ న్యాధరస్య వ్యతిరేకవర్ణనా ద్వ్యతిరేకా
 లంకార స చ శ్లేషానుపగీతః - కిం చ అధరస సైవవామృతవ్యతిరేకవర్ణనాత్
 రసవ్యతిరేకేణ అధరో నామ స కశ్చిప్పిదార్థి కిన్తు సరో-పై-వ్యయ మధర ర-మయ
 ఏవేతి వ్యజ్యతే వస్తులిస్తు-శ్లేషం విగాపే-అధరే అమృతవ్యతిరేకో భాత్యేన ఉత్పమాత్ర
 గ్రాహ్యత్వా దమృతస్య పరిమేశ్వరగ్రాహ్యత్వా దధరస్య- యద్వా భగవద్వానాం
 భూతగరుడగ్రాహ్యత్వా దమృతస్య సాక్షో ద్భగవద్గ్రాహ్యత్వా దధరస్య - కేచిత్తు
 అమృతాధరయో ర్మహత్తారతమ్యవచనేన అధరః క్వ అమృతం క్వ ఇతి తర్కిత
 విరూపాక్షుటనాపృతిభానా ద్విషమాంకారః ఉదాహృతుం చ త్వం క్వ తస్యా
 ముఖం క్వ ఇతి-ఏతన్మతేషు వ్యతిరేకాలంకారో వ్యంగ్యః - 107

శ్లో॥ మనోహరాపాంగి తివాధరోఽయం యోగ్యమస్యే పటలం యదేషః
 చారాయ తిర్వ్యహితోఽపి క్షేప్రచాగ్రయః పరేణైవ గణేషు పేయః
 మనోహరేఽపి॥ మనోహరాపాంగి వనోఽపి గాత్రాలిని-న్వాంగాచ్ఛసర్జనా
 దితి జేష తవాయ మధరః యోగ్యో హామీకి స్త పటలం కోశ భవతీతి శేషః
 మస్యే ఇత్యక్షేప్రతా-వాక్యాత్ క్షేప్ర-తవాధరం యోగ్యపటలం మస్యే ఇత్యర్థ
 యద్యస్మాత్ ఏషః అధర చరాయ చరాత్ తిర్వ్యహితోఽపి లజ్జయా సాచీ
 కృతోఽపి కృచ్ఛః క్షేప్రం చైత్ ప్రాయ ఒ-శ. పరేణ పరమాత్మనా సరేణ
 మనఃస్వేణైవ మయైవేత్యర్థ పేయః పాతు శ్శ్య భవతీతి శేషః తర్వాదా పాస్యా
 మ్యేవేత్యర్థః అన్యత ఏష మధుకోశః చిరాయ క్షేప్రం తిర్వ్యహితం తిర్వ్యగ్నుభి. మక్షి
 కాభి రిత్యర్థః విహితోఽపి రిద్ధితోఽపి ప్రాయ పరేణ అస్యేనైవ సరేణ మనఃస్వేణ
 పేయః పాతుం శక్య యోగ్య ఇతి వా- మధుకారై శ్చిరా త్పుంచితమపి మధు సరా
 ఏవ బలా త్పిబ సేత్యర్థ క్వచి న్మాచమసాచారరహితే ప్రదేశే మక్షికాభిరేవ
 పీయతే ఇత్యభిప్రాయేణ పాయోగ్యహణం శ్లేషానువాతోత్ప్రేక్షాలంకారః 108

శ్లో॥ కమలకుట్టలచారుకుచాంకురే త్వదధరో ద్విజవాస ఇతి స్ఫుటమ్
 అతిసిత స్సతతామృతనేకతో భవతి రోగవిశేషపదం యతః.

కమలేతి॥ కమలకుట్టలచారుకుచాంకురే కమలకుట్టలౌ పద్మకోశావివ చారూ
 రమ్యా కుచాంకురౌ స్తనాంకురౌ యన్యా సస్యా స్సంబుద్ధిః స్తనయో రంకురత్వా
 రోపేణ యావనావన్ధాయాః పారంభా న్మగ్ధాత్వం వ్యజ్యతే త్వదధరః ద్విజవాసః
 దస్తవత్త్రం అధరశ్యవత్త్రవ ద్దస్తావరీత్యాదితి భావః-ఓషాధరౌ తు రదనచ్చదా
 దశనవాససీ ఇత్యమరః బ్రాహ్మణవత్త్రం చ భవతితి శేష ఇతి స్ఫుటం ధ్రువ
 మిత్యుత్ప్రేక్షా మస్యే శంకే ధ్రువం ప్రాయ ఇత్యేవమాదీనా ముత్ప్రేక్షావాచ
 కత్వాత్ ఏవం సంభాషనాయాం హేతు మాహ-యత. యస్మాద్ధేతోః అతిసిత.
 సితాం శర్కరా మతిక్రాంత 'శ్వితే' సితం భార్గవేనా శర్కరాయాం సితా
 స్త్రియా మిత్యమరశేషే అధర సతతామృతనేకత రంతరసుధాసేచాత్ విధినా
 సతతం సుధాభి సుచ్యమానత్వాద్దేతో రిత్తస్థ రాగవిశేషపదం అనురాగాతిశయా
 స్పదం భవతి ప్రథమత ఏవ శర్కరాతిశాయా తదను సుధాభిరపి సచ్యతేచే త్కి-ము
 క్తవ్యమితి భావ-అన్యత అతిసిత. ప్రథమ మతిశుభ్రః ద్విజపటః సతత మమృతనేకతః
 కలప్రతాశనాద్దేతో రాగవిశేషపద మారుణ్యాతిశయాశ్రయం భవతి సదాప్రతాశ్య
 యానం హే శుభవత్త్రం క్రమేణ కామాయవర్ణ మాకద్యత ఇతి ప్రసిద్ధమ్- 109

శ్లో॥ ద్విజచ్ఛద స్తే అధర ఇత్యసంశయం
 ద్విజోఽపి సోఽయం గరుడః పరం భవేత్
 అనేన సంఛాద్య యతోఽమృతం నవం
 వారేన హార్యం హరిజైవ ధార్యతే

ద్విజేతి॥ తే అధరః ద్విజచ్ఛదః రదనచ్ఛదః పక్షిపత్రం చ భవతీతి శేషః- ఇత్సినం శయం నాస్తి సంశయోఽతేత్తర్థ అధరస్య రదనచ్ఛదపర్యాయద్విజచ్ఛదశబ్ద వాచ్యత్వం నిస్సందిగ్ధం 'ఓషాధరౌ తు రదన చ్చదౌ దశనవాచసేతి కోశాది త్యేకోభావః తస్మాదధరః పక్షిపత్రం భవతు మర్హ ఇతి ద్విజచ్ఛదశబ్దవాచ్య ఇత్యవ్యోభావ ఆత ఏవ నిరుక్తిరంకారః పూర్వశ్లోకే చ యద్యపి ద్విజవాస ఇత్యత్ర నిరుక్తి రస్తి తథాపి స్ఫుట మిత్యనైవ తాదృశాన్యార్థకల్పనాయా ఉత్ప్రేక్షితత్వా దుత్ప్రేక్ష్య అధరస్య పక్షిపత్రత్వే హేతు మాహ ద్విజోఽపితి - సోఽయం అధర వాచక ద్విజచ్ఛదరూపసమస్తపదాద్యవయవభూతః ద్విజోఽపి ద్విజశబ్దోఽపి శబ్ద ధర్మస్య అర్థే ఉపచారాత్ తాదృశద్విజశబ్దవాచ్యత్వేత్తర్థ పక్షిచేతి యావత్- గరుడః పరం గరుత్మానేవ భవేత్- అధరో గరుడచ్ఛదత్వా ద్విజచ్ఛదశబ్దప్రతి పాద్య ఇత్యర్థః తతః కి మత ఆహ- య హేతోః హరిణా కృష్ణేన హరేన బలా త్కారేణ హరిం హర్తుం శక్యం నవం నూతన మమృతం సుఖా అనేన అధరేణ సంఛాద్య సుగోప్య ధార్యతే అంతరేవ ధార్యతి ఇత్యర్థః దంతపక్షే అధరాస్తరే ఏవ అమృత హ్యేవలంభః నతు బహిః ప్రసరణ మమృతస్యాతాస్తీతి భావః అన్యత్ర అనేన గరుడపక్షిణ హరిణా ఇంద్రదేణ హరేన హర్యం హర్తుం యోగ్యం నవ మమృ తం సంఛాద్య ధార్యతే పురా గరుత్మా నమృతఘటం పక్షిణ సంఛాద్య వినాయేతి ప్రసిద్ధిః హరిహర్యామృతగోపత్వా త్వధరో గరుడపక్షివేతి నిష్క్రష్టార్థః శ్లేషాను ప్రాణితః నిరుక్త్యలంకారః అంశయమితి పదస్య ఉత్ప్రేక్ష్యవాచకత్వాంగీకారేతు ఉత్ప్రేక్ష్యలంకార ఇత్యేవ

110

శ్లో॥ మనారసారాక్షీ తవాధరోష్ఠం ఘం విశంకే పసనదుమ్మ్య

ప్రకాశ్యతే కంటకపాళి రాజౌ తత శ్చ మృష్టం య సముచ్చ భోక్తుః మనారేతి॥ హేమనారనారాక్షీ మనార ఇంద్రనిలమణి, తిద్వత్ నారే శ్రేష్ఠే అక్షిణీ యస్యా స్తస్యా స్సంబుద్ధి-ఇంద్రనిలనిలలోచనే ఇత్యర్థః బహువ్రీహా సక్త్యక్షో రితి సమానాస్త- పక్ష-పిత్వా త్త్రియాం జీమ్ తవాధరోష్ఠం పసనద్రుమ్మ్య పసనాఖ్య వృక్షస్య ఘం విశంకే మాన్య ఇత్సుత్యేత్ తత్ర హేతు మాహ-యద్యస్మాద్దేహోః అముష్య అధరస్య భోక్తుః పాతు. ఆదౌ కంటకపాళిః పులకపక్ష్యః ప్రకాశతే ఉన్న ద్యతే ఇత్యర్థ 'వేణౌ ద్రిమాంకే రోమాంచే సద్రశత్రౌ' చ కంటకే ఇతి వైజ యస్తీ తతశ్చి మృష్టం న్వాదు వస్తు లభ్యతే అధరామృతమాధుర్యోవలంభో జాయతే ఇత్యర్థ అన్యత్ర అముష్య పసనఘ్న భోక్తుః ఆదౌ కంటకపాళి. కంటకానాం పసన ఫలావయవవిశేషాణాం పాళి. పక్షి- ప్రకాశ్యతే దృగ్గోచరీభవతీత్యర్థః తత్సంస్య చర్మణః కంటకితత్వాదితి భావః-తత శ్చ ఛేదనాస్తర మిత్వర్థః- మృష్టం వస్తు లభ్యతే ఇతి శేషః అంతరవయవానాం మధురత్వాదితి భావః-శ్లేషసంకర్తా సహేతుకోత్ప్రే క్ష్యలంకారః-

111

౧. దాక్షిణ సామ్రాజ్య సహాయం నాసత్యవాణి ప్రవణి యతో హమ్
తాపానోదాయ గదావలంబీ ముదా తదాన్వాదన సాదరోఽస్మి

దాహి, పి. తనయ ముదిరి నాడొ త్రుత్తుడొ దాదేవ మృద్వికేవ 'మృద్వికా
గొ'ని ద్రా త్రుమిరి: త్రుత్తు-తత్ర హేతు మాహ-యతో హేతో: గదావ
లంబి కమా-కే: పి ధగనతో సత్యవాక్యత్వ మితి భావ: రోగీ చ-అత
ఏవ 'మృదా-క-ణ: స త్రా అ త్రా స అసత్యా నాసత్యా సత్యేస్యోర్థ అస
త్యస-వా-నికారాయ: ఛోద్వయప్రియోగ - స చాసా వాణీ నాసత్యవాణీ
త్యవా: తత పవన: వ్యగ: సత్యవాక్య ఇత్యర్థ: అన్యత్ర నా సత్యయో
రిక్తియో సత్యయో రిక్తిర్థ వాణ్యాం వాక్యే ప్రవణ: తదుక్తార్థానుష్ఠాసతత్పర
భావ: అని కావాచార్యదాయ తాప విరహజన్య: భృరాదిజన్యశ్చ - సంతాప:
తస్య అచార్యదాయ నిరారంభం ముదా సంహోషణ సద్వేషజలాభాదితి భావ:-
ప్రకారే: సత్యరలాభాది భావ: తాన్యావసరం. అధిరహనాసక్త: ద్రాక్షాపనా
సక్తే: అస్మి గ్రామ లంబి దాహాదికం ద్రాక్షా ఇతి వ్యుత్పత్తి: వైద్యకే అశ్వభ్యాం
ద్రాక్షాయా ద్రాక్షా-త్యస్య కల్పాత్ నామక తాపనివారకార్థ- త్వాధిరూప
ద్రాక్షా: పాతం సగవై: మిభిషామిత్యర్థ: అత్ర తాపనివారణాన స్థర
మధలే సుభావనియస్య ద్రాక్షాత్వ్య ప్రాగేవ సంభావితత్వా దతిశయోక్తిశ్చ 112

౧౧. ఆశం ను నామ్మొ ద్విజగత్తేన బింబీఫలేనాస్తు తవాధరిన్య

ద్వీజప్రధానా స్మచయోఽపరే తు ప్రవర్తయంత్యేవ దుచిం స్వకీయామ్

కి పిన్నితాతవాధరిస్య ద్విజగ్ - తేన బ్రాహ్మణిని ద్యేన 'కోశాతకేబింబఫలం మద్వ్యమాం
ససమం శ్రుతమితి ధృతశాస్త్రాదిత భావ-బింబేభలేన బింబేన నామ్యం తోల్యం కథ
మసు గాత్రేవేర్థి చిధిరేతు శుచయ శ్శుభ్రాః ద్విజప్రధానా ప్రధానవస్తా.
స్యకయాం రుచిం కానిం ప్రవర్తయన్తి ప్రనారయన్త్యేన-దస్తకాని రిధిరే ప్రసరితీతి
భావ-అనెన గుగ్గాయా నిగూఢ స్సంతోషాతిశయో వ్యభ్యతే అన్యత్ర శుచయ.
పవిత్రా నతు పతతా ఇర్హ్యే. ద్విజప్రధానాః బ్రాహ్మణోత్తమా. న తు బ్రహ్మ
బంధవ ఇతి భావః-అధిరే స్వకీయాం రుచి మభిలాషం ప్రవర్తయన్త్యేవ అభిలషన్తీ
క్యర్. ద్విజగ్జ్వితస్య బింబస్య ద్విజాభిలషితిన్యాధరిస్య చ మహా తారతమ్య మస్తీతి
పక్షాప్త్య. అత్ర ద్విజగ్జ్వితా ద్విబా ద్విజపూజితన్యాధరిస్య ఉత్పాప్తత్వ
పతతే ర్మ్యతీరేకాలంకార. అనెన చ అధిరో బింబమివేత్మ్యపమితసమాసాశ్రి
మేణ త్ర్యుధిరే ప్రయుక్త మధరబింబపవం రాధాధర మభిధాతుం న త్తమతే
గమర్యాభావాదితి వ్యభ్యతే స్పష్టం చేదం నైషధే 'అధరం కిం బింబనామకం ఫల
సన్తాదితి భవ్య మన్వయం లభతే-ధరబింబ మిత్యద. పదమస్యా రిదినచ్చదం
ధితే ఇతి.

శ్లో॥ నవిద్యతే యత్ర ధరేతి వృత్త్యా ప్రతీయతేఽర్థోఽధరశబ్దమనీ
ప్రత్యక్ష మేతం సవఖండసారసాశ్రయత్వం కథమస్తు ముఖ్యం

నేతి॥ యత్ర ధరా మా న విద్యతే నా స్తితి వృత్త్యా ఏగ హేన వ్యాఖ్యానేనేతి
యావత్ అధుశబ్దమనీ అధరాఖ్యశబ్దస్యైవ లభ్యం ప్రతీయతే గమ్యతే స విద్యతే
ధరా యస్మిన్ సః అధుః ధరారహిత ఇత్యర్థః ఇన్ద్రధరశబ్దనిర్వృత్తిః ప్రతిభాతీత్యర్థః
ఏవం నిర్వచనే దోష మాహ-హే ముఖ్యే నుండరి ప్రత్యక్ష మనుభవేత్తం పృష్ఠపయం
చ ఏతత్ సవఖండసారసాశ్రయత్వం సహ మాత్రం ఖండశ్చర్మ-రా న్యాత్మకశ్చలే
చే' వికారమణిన్ షయో' రితి విశ్వః స్య యన్నార శ్చేహో రస వ్యాఘ్ర తదాశ్ర
యత్వం తన్నిలయత్వం తద్రసస్మయసవత్త్వ మిత్త్యర్థ అతస్య నిర్వచనాలంకార -
అన్యత్ర సవఖండే సవఖి భారతౌషావృత్తాదినామృతే ఖాండే నారా శ్చేహా యా
రనా భూమి తదాశ్రయత్వమితి-కథం కేన ప్రకారేణాస్తు సకథమపిత్త్యర్థ ధరానా
శ్రయే అధరే ధరాశ్రయత్వం విరుద్ధమ్ తత్ర చ ప్రత్యక్షోఽబ్ధిత్వాత్ప్రబలేన ధరా
శ్రయత్వేన ధరానాశ్రయత్వదూహార్థ బాధ్యతే ఏకేతి వాచ. అత్ర స్వయమేన
అధుశబ్దం నిరుచ్య పునఃప్రతిపేదా దాజేచాలంకార - చ శ్లేషాఽవిశిష్టః 114
అవ॥ ఏవం నవిద్యతే యత్ర ధరేతి వృత్తిః స్య అధరశబ్దాన్య ధరానాశ్రయత్వ
రూపస్య ప్రత్యక్షవిరోధాద్దూష్యత్వ ముక్త్వా అధ నిర్దోష మధరశబ్దార్థం నిర్వృత్తి-

శ్లో॥ విరుద్ధతా చాపి యతో న ఇర్థి స్తవాధరస్తేన ఘనాఘనోఽయమ్
యదేష వర్షశ్యమృతస్యచారా విశ్వంభరాహ్లాదఝరీధురీణాః

విరుద్ధతేతి॥ యతో హేతోః విరుద్ధతాచాపి విరుద్ధత్వమపి న ఇర్థిః స ఇహోభిధేయః
న ఇన్ద్రపాద్యేత్యర్థః భవతీతి శేషః అసురా అవిద్యా అధర్మ ఇత్యాదా విరో
ధినో న ఇర్థిత్వదర్శనాదితి భావ. యథాహుః 'తత్సాదృశ్య మభానశ్చ తద
స్యత్వం తదల్పతా అప్రాశస్త్యం విరోధ శ్చ న ఇర్థా ష్టబ్రుకీర్తితా' ఇతి
తేన హేతునా తవాయ మధరః ఘనాఘన. ఇంద్రః వారికమేఘశ్చేతి వ్య
జ్యతే భవతి 'శక్రఘాతుక మత్రేధ వారికాబ్దా ఘనాఘనా' ఇత్యమరః -
ధరః పర్వత. ఆహార్య ధర పర్వతా ఇత్యమరః తద్విరోధీ అధుః ఇంద్రస్య పర్వత
వైరిత్వాదితి భావ. సన్దేవ మధరశబ్దస్య ఘనాఘనార్థబోధకత్వ మస్తునామ కథం
పున రధరశబ్దప్రతిపాద్యే అధరోష్ఠే ఘనాఘనత్వ మత ఆహ యదితి-యద్యన్మా దేష
తవాధరః విశ్వంభరాహ్లాదఝరీధురీణాః శ్రీకృష్ణసంతో మాలిశయధురంధరాః శ్రీకృష్ణ
స్వాధికానందసంపాదకా ఇత్యర్థః అమృతస్య సుధాయా ధారాః వర్షతి పృజతి అన్యత్ర
ఏష ఇంద్రో విశ్వంభరాహ్లాదఝరీధురీణాః భూమేరాహ్లాదసంపాదకాః గ్రీష్మే
తప్తత్వాదితి భావః 'రసా విశ్వంభరాస్థిరా - విశ్వంభర. కైలభజి ద్విఘ్న శ్రీవత్స
లాంఛన' ఇతిచామరః అమృతస్య ఉదకస్య ధారాః వర్షతి మేఘాధిపతిత్వా దింద్ర

భాగ్య మాశాస్యం లోకతయేఽపి విద్యతే విశ్వేభావ . అమృతమయ స్వచ్ఛవ
సాక్షాత్త్వజగద్రామృతం యాచతే ఇతి యత్ర దేవ తవ మహాత్మ్యం తా
లాభాదిత్యనో భావ . అనేన చ చంద్రమణిగతామృతాదపి త్వది రామృత సుతీ
ప్తమితి వ్యజ్యతే తే తవ సురతాదరి సంగమేచ్ఛాస్యా వ్యపి సామనస్సప్రసం చిత్రా
హృదకరం లిం పూర్వోక్తం సత్పతిం ప్రకరం యం మామితి యానత్ - వీ
వీతిం గమయ అధరదానేనేతి భావ ఇతి తే సురతాదరి సురాణాం భావ
సుసూతా దేవత్వం తత్రాచర ప్రితి స్వాస్థ్యది సామనస్సప్రసం సుమచనాం దేవా
నాం భావ సామనస్యం దేవస్యం తత్త్వం తద్వారాంతం సత్పతిం సత్కేశం
ప్రిణయ-అత్రాప్రిస్తృతార్థాంతీతి ర్వ్యంజన వ్యవారణైవేతి శిబ్యశ-ములధ్వని
శేషఇతి తు స-అధిరశబ్దే అర్థద్వయవ్యత్యగావాత్ -

119

శ్లో॥ స్నేహస్యపాత్రం హ్యధరో జడానాం

మాధుర్య మత్ర భ్రమమాతిములమ్

ఇతి ద్వితియాధరమాధుర్యం

తత్త్వానభిజ్ఞా ప్రలపంతి విజ్ఞే

స్నేహస్యేతి॥ అధర స్నేహస్య అనురాగస్య పాత్రం విషయో హి - హా పసిద్ధా-
అత్రాధరే మాధుర్యం మధురత్వం జడానాం మాయామోహలానాం భ్రమమాత్ర
మూలం భ్రమమాత్రిం భ్రమవీన మూలం హేతు ర్యస్య తత్-నూయామోహితా
జనా అధరం మధురమితి భ్రాన్త్యా వనంత్యర్థం యద్వా - సర జడానాం స్నేహస్య
పాత్రం న తు జ్ఞానిగా మిత్తర్థం తత్ప్రహేను మాహ-అత్రాధరే మాధుర్యం భ్రమ
మాత్రములం భ్రాన్తిసిద్ధం న తు స్వస్థిమితి భావః జడా అధరే మాధుర్య
మస్తీతి భ్రమిత్వా స్నిహ్యాన్తి-జ్ఞానిసస్థ అధరే మాధుర్యం చ భ్రమవీన నతు
ప్రమేతి న తత్ర స్నిహ్యా సీతి నిర్గళితం. హేవిజ్ఞే పంశతే ఏతే- కేవలమూర్ఖత్వం
తవ నయక్తమితి వ్యజ్యతే ఇత్యేను పూర్వోక్తవేధయేత్కర్ణ ద్వితియాధరమాధుర్యం
తత్త్వానభిజ్ఞా స్వప్రేయస్యధరమాధుర్యయాధార్యజ్ఞానరహితాః మూఢా ఇత్యర్థం
ప్రలపన్తి ఉక్తత్వం ద్య త్కిమపి వదన్తి త్యర్థం అత్ర ఆరోప్యా త్మానుదం విషయే
తద్యోగలోలుపో బాల. హస్తస్థితం రాగ్రే మాక్షిక మాషిష్య వేషు మత్సహతే
ఇతి అభియ క్తవచనాత్ - ప్రస్తోతి విద్వానసిప్రత్యక్షా శుచిభస్త్రికాం స్త్రియ మహా
మోహస్య దుశ్చేష్టిత మితి భర్తృహరివచనాచ్చ అధరే మాధుర్యం భ్రాన్తిసిద్ధ
మిత్తర్థస్య సిద్ధాంత్యేఽపి జ్ఞానిష్వే వాజ్ఞత్వారోహణపూర్వకం తత్సిద్ధాంతస్య పునః
ప్రతిషేపాత్ - నారాలంకార అధరం మధురమితి సాధారణజప్రవాదః ఆత్మానంద
ఏవాధరే ఆరోప్య తేన తు పున రన్యోఽస్యత్ర రస ఇతి తత ఉత్కృష్టాః జ్ఞానినః
యద్యేవ మధరే ఆత్మానంద మారోష్యేతి తథా కరే వ్యారోప్యైవేతి కుత స్తత్ర
కరే తాదృశరనానుపలంభః అత. అధరే కోఽవ్యత్యద్భుతో రసోఽస్తీతి తతోఽ-

పుష్కరాన్ని దీనికా అతి ఉత్తమముగా ఉన్నది - యద్వా అధిక మృదుమితి
యే వస్తునైన జడ - ఇందు ఏతాకా జడా స్తన్నస్తేతి ఏవ జడాః - అధికతత్వానభి
జ్ఞత్వాదితి ఏకత్ర జడత్వం సేవ్య అస్తి తస్యచనా త్పరిసంఖ్యాలంకారః 'పరి
సంఖ్యా నిపిత్వైస్ మేకస్యైవ వస్తు యంత్రా మితి లక్షణాత్' 120

శ్లో॥ ధూని మోహి న్యధరం సుధాంధుం హతిం తవైవేద ముదాశశీతే
ప్రపాతి ఏవానిమిరం త్రైశ్చై రహి మాధుర్య ముపైతి నాన్య

ధూనితి॥ హి మోహని మోహశాలిని అస్త ఇత్యర్థం. సుధాంధుం అమృత
కూపం అధరం ధూని శిబాని ఇతి వ్రాతా మూం లాట్ - 'పుంస్యేవాంఘ్రం. ప్రహః
కూప ఇత్యమరః - అత హేమోహని మోహిన్యాస్య దేని శ్రీవిష్ణో రమృతివిభాగే
మోహానిరూపానాం భావ ఇతి భావ అధర మిథో ౨౨ ఉత్తలంబమాన మిత్యర్థ
సుధాంధుం ఉత్తమముం అధుశీనోఽ - అధిమాంబుత్వం ల్పై సుధాంబంధన
అపయరాక్తిం బోధయతి. యూని ఇతి ఉత్తే - హే ఉదానిశీలే ఉదారం మహత్
శీలం స్వస్థాం యనాస్తస్యా స్పృశ్య - మహాశీలీత్వా దుత్కృష్టస్వభావ
శాలినీత్వం - ఉదారం చాత్మకీలం యన్యా ఇతి పుష్కరాత్వా చానశీలే ఇతి చ
వ్యజ్యతే - అనెన ఉదారాయా స్తవ సక్తి న్యమాధరదానం. నభేదావహం కిన్తు
మోదావహమేవేతి వ్యజ్యతే - ఇర మధరవానం తవైవ హితిం ప్రియం - ఏవకారేణ
నతు మమేత్యర్థం - కూపోదకస్య ప్రత్యహ ముద్ధరణేన నవనవస్య మాధుర్యాతిశయో
పలంభాదితి భావః - అముమేన భావం కవి స్వయమేవ ప్రకటయతి గృహీత
ఇతి - హి యతః అనుదినం ప్రతిహం సస్పృష్టే సస్పృహే. సత్పడ్ధి రితిచ గృహీత.

ఏవ ఏవ ఉద్ధృత ఏవేతి చ రసః స్వాదః జలం చ మాధుర్యం మధురత్వ ముపైతి
ప్రాప్నోతి - అన్య అనైవంవిధో రస న మాధుర్యం నోపైతీత్యర్థః - అత్ర ప్రథమ
పాదే అధికే సుధాంధుత్వరూపణా ద్రూపకాలంకారం - స్వహితే అధరపానే ఏవకా
రేణ స్వహితత్వ మపశుత్వత్వ సఖిహితత్వచనా ద్వివేచనపాదే అపహ్నవః -
ఇదం పానం తవైవ హితమితి వాక్యార్థస్య ఉత్తరవాక్యార్థేన సామాన్యేన సమర్థనా
దర్శానరన్యాసాలంకారః - 'ఉక్తి రర్థానరన్యాస స్సన్య త్సామాన్యవిశేషయో' రితి
లక్షణాత్ 121

శ్లో॥ య ద్దంతవాసోదర ఏష తేన రదః పదం తత్ర విధిత్సతే మే

కోవాపరాధోఽస్య సఖిస్తు వార్య ఎదం కుచేఽప్యస్వపదే విధిత్సు.

యదితి॥ యశ్యన్మాత్ ఏషః అధరః దంతవాస. రదనవస్తుం దంతనానం చ భవతీతి
శేషః తేన హేతునా తత్ర అధికే మే మమ రదః దంతః జాత్యేకవచనం - దన్తా
ఇత్యర్థః పదం స్థానం ఉతిమితి చ - విధిత్సతే విధాతు మిచ్ఛతి స్థాతు మిచ్ఛతీత్యే
కోఽర్థం - ఉతం చికిత్సతీత్యన్యోఽర్థః. అస్య రదస్య అపరాధః అపచార. కోవా న

కోఁపీత్యర్థః- యద్వా అస్య కోవా అపరాధోఽస్తి తేషాం స్వగృహానస్థానం నాప
రాధాయేతి భావః అన్యవదే అన్యస్థానాపి స్వస్య ఏదం స్వ దం తన్నభవతీ
త్యస్యపదం తస్మిన్నితి విగ్రహ కుచే సనాదీనా త్యవిగ్రహ జాతి స్రాయేణేతి
వామనవృత్త్యా జాత్యేకత్వం సనయో రిత్వర్థ పసం స్థానం ఉతం చ విధిత్సు
చికిత్సుః నఖిస్తు మామకకరరుసా స్తు వార్త్యః నివార్యః-అధరో దస్తవాన ఇతివ త్కుచో
నఖివాన ఇతి ప్రసిద్ధ్యభావాత్ కుచో న నఖిపది ఇతి తల్లి పదివిధిత్సా తు నఖిస్య
అపరాధ ఏవ- దస్తస్య తు నైవ మపరాధ ఇతి భావః అసం యదిత్వ మగరం యది
న దద్వా సర్వ త్యత్కుచో గృహీయామితి బీషికా వ్యవ్యలై-అత్యో దస్తవాన ఇత్య
త్రాన్యార్థకల్పనాతో నిరుక్తిలంకార అధరే పదివిధిత్సోపి నఖిస్య నిరపరాధత్వ
ప్రసూతి అధరో దస్తవానో భవతీతి పూర్వనాక్యార్థస్య హేత త్యా త్యావ్యలింగం-
అవ. అధరవర్ణన సంపదసంహారతి ఇతీతి-

శ్లో॥ ఇతి ముహూ న్నువతా దస్త తావతా ఖలు హేతి ర్బ్రువతాఽమునా
నకృ దచుంబి కిధంచన వంచనావచనసంచయమోచుచుంచనా

ఇతీతి॥ ఇత్యేవం ముహూ రితీతయేన న్నువతా తావతా అధుగ్రహణమాత్రేణ
తవ హనిః క్షతి. నఖలు నాస్త్యేవ- ఇత్యేవం బ్రువతా వదితా వంచనావచన
సంచయమోచనచుంచనా వంచనావచనానాం ప్రతారణవాక్యానాం సంచయ
స్సంఘః తస్య మోచనేన విసర్జనేన రచనేనేత్యర్థః విత్తః తథోక్తః తేన 'తేన విత్త
శ్చుంచుప్పణపా వితి చు చు ప్రృత్యయ-వంచనచతురేణేతి నిష్కృష్టార్థః. అమునా
కృష్ణేన కిధంచన కృచ్ఛేణ నతు సులభేనేతి భావః- నకృ దేకవారం నతు బహు
వారిమితి భావః- అచుంబి చుంబితం-భావే లుజ్-తదధరం ఎవావిత్వర్థః. 123

శ్లో॥ ప్రియతమాకుచకోకసభాజనే కృతరుచి. కమలా ప్తతమ స్తత

కరి మచాలయ దంబుజబాంధవం సపది తావపి కించి దుదంచితో

ప్రియతమేతి॥ తత అధరచుంబనాన స్థరం ప్రియతమాకుచకోకసభాజనే ప్రియతమా
యాః ప్రియన్యా. కుచో కోకావివ కుచకోకా చక్రవాకతుల్య స్థనావిత్వర్థ తయో
స్సభాజనే ఆనందనే కృతరుచి. నాభిలాషః తత్కుచో జిహ్వు రిత్వర్థ. కమలా ప్త
తమ. లక్ష్మీపతి. అంబుజబాంధవం కమలసదృశం కరిం హస్త మచాలయత్
చాలయామాస-నపది తదైవ తౌ కుచావపి కించి దీపత్ ఉదంచితో ఉచ్ఛానా
హర్షాతిరేకాదితి భావః- వ్యంగ్యార్థస్థ- తత. ఉదయగిరిశిఖరాలోవాణాన స్థరం ప్రీయ
తమాయాః ప్రేయన్యాః పద్మిన్యా. కుచమూతియో. కోకియో స్సభాజనే పరస్పర
సంయోజనేనానందనే కృతరుచిః కమలానా మా పతమః రవి అంబుజబాంధవం
కమలహితం కరం కిరణ మచాలయత్-పది తదైవ తావపి చక్రవాకా కించి దుదం
చితో ఉద్గతౌ- యద్వా - కుచకోకావితి విషయనిగరణం- కుచకోకతుల్యా కోశా
విత్వర్థ కోశావేవ పద్మిన్యా. కుచకోకత్వేన భాసల ఇతి భావః- తావపి కోశావపి

కించి దుదంచితౌ వికసితౌ ఇతి-అథవా కృతరుచిః కృతకాని కమలా సతమ ప్రియ
తమాయా స్వప్రేయస్యా కుచౌ స్పృహితమూచౌ తావివ కోక తయో స్సంభా
జనే విషయే స్వప్రేయసిసంచతు త్వేనప్రీత్యా కోకా వాసన్దయితు మిత్యర్థః అంబుజ
బాంధవం కర మచాలయ దిత్వేయ
124

శ్లో॥ బాలే న వేత్సి పదయో ర్గతిసాకుమార్య
మూర్ఖోః కరం హృది చ కుంభయుగం క్రమే
క్షిప్త్యా గజ స్సకల మాకృమితుం తవాంగ
మత్యర్థ మిచ్చతి హరిం శరణం భజే రామ్

బాలే ఇతి॥ హేబాలే ముగ్ధే నవేత్సి నజానాసి గజకృత మర్థమితిభావః- అర్థమేవ
దర్శయతి-పదయో త్వచ్చరణయో గతిసాకుమార్యం గమగమూమారత్వం స్త్రీశామృత
గజగమనత్వాదితి భావ-ఉర్ఖోః త్వత్సక్తినో. కరం శుండాం ఉర్ఖో స్పృహౌ-మూ
దితిభావ- హృది వక్షసి కుంభయుగం కుంభద్వంద్వం చ సనద్వయవ్యాకేనేతి భావ-
క్రమే- క్రమాత్ క్షిప్త్యా అథో మధ్యోపరిభాగము క్రమేణ సిద్ధిప్యేత్సర్థ వామర
భి- పాదప్రసారణన్యాయాదితి భావ- గజ ద్విర- అత్యున్నతజన్మ రుతు మక్షికా
దివ దల్బపరిమాణ ఇతి భావ- అత్యర్థ బహుమూల్య అనన్యకృపంచితసుకృతపరి
పాకభూత మిత్యర్థః అతిసుందరమితి యావత్- సతు మిష్టమ్- యేవ శరీరధారణే
ఉద్వేగో జాయతేతి భావ- అవ సకల మంగం శరీరమాక్రమితుం న్యాయత్తకర్తుం
ఇచ్చతి వాంఛతి-అథ కా గతి ర్మమే త్యత ఆహ-హరిం కృష్ణం సింహంచ-మూ-శరణం
భజే-గచ్ఛ-గజా ద్భీతాయా స్తవ హరిరేవ శరణ మిత్యర్థ- అత్ర గజస్త్వేనంవిధాం
గాకృమణేచ్ఛాంబంధేఽపి తత్సంబంధో-కే రతిశయోక్త-కుంభయుగ మిత్యర్థ-
నిగీర్ణాధ్యవసానలక్షణాతిశయోక్తిః-
125

శ్లో॥ తేనైవ తే సంప్రతి పారవశ్యం విదారయ త్యేష హరి స్తదేతౌ

నఖేన కుంభౌ యది తే సుఖం న్యా త్తదా హితం జ్ఞాప్యసి భావితం మే
తేనేతి॥ తేనైవ గజాచుప్రవేశేనైవ సంప్రతి అధునా తే తవ పారవశ్యం పరవశత్వం
భవతీతి తేష ఏకస్మిన్ ప్రాణిని ప్రాణ్య న్నరసమావేశా త్సారవశ్యం భవతి- యథా
పిశాచదేవతాద్యావిష్టే ఇతి భావ. త తస్మాత్ ఏష హరి. కృష్ణ సింహ శ్చ ఏతౌ
కుంభౌ అతిశయోక్త్యా కుచౌ కుంభస్థలే ఇతి చ-నఖేన కరరు హేణ విదారయతి భిసత్తి
యది సింహో నఖై కుంభస్థలం విదార్య గజం మారయతీతి పసిద్ధం తే సుఖ
మానందః న్యాత్-గజరూపపిశాచాపగమాదితి భావ. కుచయో ర్మఖక్షితేషు సత్స
సుఖలాభాదితి చ-తదా సుఖానుభవసమయే మే హాపితం వచనం హితం ప్రియం
జ్ఞాప్యసి వేత్స్యసి- వచనస్య హితాహితత్యే ఫలత ఏవ జ్ఞేయే ఇతి భావ యవా
ఏష హరి రేతౌ కుంభౌ నఖేన విదారయతీతే-వాన్వయః తే సుఖం న్యా ద్యది కుచ
కుంభక్షతినా తవ సుఖం భవేచ్ఛేత్ తదా మే భాషితం హితం జ్ఞాప్యసిన్వయం.

అతః గజవిశాచమారణరూపహితోపదేశవ్యాజేన కుచగ్రహణరూపస్వేష్టసాధనో
 ద్యుక్తత్వాత్పర్యాయోక్త మలంకారః 'పర్యాయోక్తం తదవ్యాచు ర్యద్వాన్వ
 జేనేష్టసాధన మిత లక్షణాత్ - 126

అవ॥ అథ ఏకాదశభిః కుచో వర్ణయతి-

శ్లో॥ త్వత్కంచుకాగ్రయుగయోగమిమైకకాండ

బద్ధం కుచద్వయ మిదం స్మరధీవరస్య

పేటియుగం యదిహ మి నతనుం కదాచి

(తా॥ ప్ర॥ పురాప్యహహ లౌల్య ముపైమి బద్ధః.

త్వదితి॥ ఇదం కుచద్వయం త్వత్కంచుకాగ్రయుగయోగమిమైకకాండబద్ధం తన
 కంచుకాగ్రయో కూర్వానాగ్రయో. యుగం యుగళం తస్య యోగః సంబంధః
 గ్రంథి రిత్కర్థ - తస్మిన్ తద్వ్యాజం యదేశకాండం ఏకో దంఢః వినిధ ఇత్కర్థః.
 తస్మి బద్ధం స్మరధీవరస్య మన్మథరూపకైవర్త్య వెలియుగం పేటికాయుగళం
 భవతితి శేష - కైతవాపహ్నుతిసంకీర్త్యరూపకాలంకార - య ద్యస్మాత్ పురా
 పూర్వం న త్యధునేత్యర్థః - కదాచి త్కస్మిం శ్చి త్నమయే నతు సర్వదేత్యర్థః - మి న
 తనుం మత్స్యశరీరం ప్రాప్తోఽపి వేదోద్ధరితార్థం మత్స్యరూపేణావత్తోఽపీత్యర్థః -
 అహం ఇహ త్వత్కుచపేటియుగే బద్ధస్సన్ సంధానిత. స క్త శ్చ - ధీవరా హి
 జాలతో మి న మాచ్ఛిద్య పేటికాయాం క్షిపన్తితి ప్రసిద్ధం లౌల్యం జలవియోగ
 జన్యతాపకృతం చాంచల్యం ఆసక్తిం చ ఉపైమి ప్రాప్తోమి యదిదం ధీవరపేటి
 యుగం న స్యాత్తస్మి మత్స్యస్య మమాత్ర బంధో నస్యాదితి భావః 'అహహే త్యా
 శ్చర్యే-ధీవరా హి తదానీం మి నతనుధారిణమేవ జీవం బద్ధున్తి - అయం కామ
 ధీవరః పూర్వం యదాకదాపి మి నతనుధారిణం పరిమేశ్వరమేవ బధ్నాతీతి చిత్ర
 మిద మిత్యర్థః. ఏతేన ధీవరా త్స్మరస్య వ్యతిరేకః ఫలితః - పేటియుగే మి నానాం
 సాక్షాదేవ బంధ - కుచయుగేతు భగవన్మనస ఏవ బంధః - నతు భగవతి ఇతి స్థితే
 భగవానేవ బద్ధ ఇతి వర్ణనా దతిశయోక్తిః 127

శ్లో॥ నిర్వాణహేతో ర్భవదంగసీమ్ని విధి. ప్రతిష్ఠాప్య రతీశచేవమ్

కుంభా నిచిక్షేప సువర్ణపూర్ణా కుచచ్ఛలే నాగమపారగామి

నిర్వాణేతి॥ ఆగమపారగామి వేదపారదర్శి నిఖిలవేదజ్ఞ ఇత్కర్థః పాంచరాత్రా
 గమపారదర్శి చ-విధిః బ్రహ్మ తస్మైవ ప్రప్యత్వాదితి భావః. నిర్వాణహేతో.
 మోక్షార్థం అస్మత్కుభార్థంచ - దేవతా ప్రతిష్ఠాపనే మోక్షస్మరణాదితి భావః. భవ
 దంగసీమ్ని త్వచ్ఛరీరభూమా రతీశచేవం మన్మథరూపదేవతాం ప్రతిష్ఠాప్య స్థాప
 యిత్వా కుచచ్ఛలేన స్తనవ్యాజేన సువర్ణపూర్ణా స్వరేన పరిపూర్ణా కుంభా కలశౌ
 నిచిక్షేప క్షిప్తవాన్ - దేవతాయతనే స్వర్ణపూర్ణకుంభనిక్షేపః పాంచరాత్రాగమ

సిద్ధః కుచచ్ఛలేనేత్యత్ర కైతవాపహ్నుతిః - కైతివాపహ్నుతి ర్వ్యక్తే వ్యాజాద్వై
ర్నిహ్నుతి. పదైరితి లక్షణాత్ - తత్సంక్షిప్తో రూపకాలంకారః తస్య దేహస్య సువర్ణ
వర్ణత్వా త్కుచకుంభయో సుసవర్ణపూర్ణత్వం ప్రతిపాదిత మితి జెడ్యమ్. అత్ర
కుంభప్రతిష్ఠాపనార్థం విధే రాగమపారగామిత్యన్యాయకాంతిత్వేన న సమాప్తపునరా
ఖ్యాతదోషాపత్తి అత ఏవ సాభిప్రాయవిశేషణవిన్యాసా త్పరికరాలంకారః త్వదంగే
రతీశదేవసన్నిధానాదేవ తవ శృంగారరసశేషధిత్వం త్వాం దృష్టవతో మమ
మన్మథవ్యధా చేతి గూఢాశయః -

128

శ్లో॥ అంత పురం రతి మిమా హృదయేశయస్య
కామస్య గోప్తు మ్ము కంచుకినా సనా తే
దండో తయో ర్హితకరా భవతాంబుజౌ మే
న క్వాపి దండరహిత కిల కంచుకీ స్యాత్ -

అంతఃపురమితి॥ అయి పెయసి తే తవ ఇమా స్తనౌ హృదయేశయస్య హృదయే
మనసి శేతే ఇతి హృదయేశయః - మనసి భవ ఇత్యర్థః తస్య కామస్య మన్మథస్య
అంతఃపురం అవరోధనం రతిం తత్రస్థాం కామత్వం చ గోప్తుం రక్షితుం - యద్వా
అంతఃపురశబ్దోఽత్ర లక్షణమూ తత్త్వం స్త్రీయం బోధయతి - అంతఃపురస్త్రీయ
మిత్యర్థః మహిషీమితీయావత్ - కామస్య అంతఃపురం మహిషీం రతిం గోప్తు మిత్య
న్వయః - కంచుకినా సకూర్పానా సావిదిత్యాచ భవత ఇతి శేషః మన్మథో హి
హృదయే వర్తతే తత్సమీపే రతే రిప్యవస్థా మావశ్యం అంతఃపురరక్షణార్థం చ
కంచుకిభి ర్భవితవ్య మితి కామమహిష్యా రతే రంతఃపురభూతం త్వద్భ్రమియం
రక్షయంతా కంచుకినా నామ సకంచుకౌ త్వద్వక్షోజావేవేత్యర్థః అన్యథా అనయోః
కుచయో కంచుకిత్వ ముపలభ్యమానం నైవ ఘటేతేతి భావః. అత్ర కుచయో
సావిదల్లత్వరూపణా ద్రూపకాలంకారః రతే రంతఃపురత్వరూపణం తదంగం.
కామస్య మహారాజత్వం హృదయస్మాన్త పురత్వం చేత్యేతద్వయం తు న్యంగ్యం
తయో. కంచుకినోః కుచయో. హితకరా హితసంపాదకౌ దండహీనాత్కృశ్చిదపి
నభిభేతీతి భావః అన్యత్ర హితకరా ధృతకరా హస్తవన్తావిత్యర్థః హస్తాభ్యామేవ
కుచగ్రహణసంభవాదితి భావ మేభుజౌ బాహూదండోభవతాం స్తామ్ ప్రార్థనాయాం
విధౌ చ లోట్ - త్వత్కుచకంచుకినో ర్దండత్వేన మద్భుజౌ త్వయా స్వీక్రియతా
మితి ప్రార్థనా - విధిమేవ వ్యతిరేఖముఖే నాహ - క్వాపి కుత్రాపి జగతి దండరహిత.
దండహీనః పుమాన్ కంచుకీ సావిదల్లః సస్యాత్ కిల నభవేదేవ - కంచుకినో దండ
వత్త్వం విహితమేవేత్యర్థః - అత్ర తృతీయపాదోక్తస్యార్థస్య చతురపాదోక్తేన సామా
న్యేన సమర్థనా దర్థాన్తరిన్యాసో వ్యతిరేకముఖః - తృతీయే తు పాదే రూపకమేవ -
భుజయోర్దండత్వరూపణాత్ అత్ర పూర్వార్థేన హృదయేశయకామాన్తఃపురరతి
గోపనార్థం త్వతోస్తనౌ కంచుకినా సకూర్పానా సకవచౌ చ భవత ఇతి వ్యజ్యతే

యథా రాజానం గోవుం భాగః కంచుకిధారిణస్సన్తస్సావధానం వర్తంతే తద్వదితి భావః- 129

శ్లో॥ కథన్న మూఢాః కథయంతి సామ్యం శైలేన బాలే కుచకుంభయోస్తే
క్షిప్తో భవద్భూషణ మేవ యతి వజ్రః ప్రతీపాచరణే క్వశంకా

కథన్నితి॥ హేబాలే సుందరి మూఢా అన్నజ్ఞాః సాద్రకవయ ఇత్యర్థః సపునః కేవలం మూఢాః తేషాం కుచశైలయో రాపమృజ్జానస్యైవాభావాదితి జ్ఞేయం తే కుచకుంభయోః కంభౌ ఘటౌ తావివ కచౌ స్తనౌ తయోః - శైలేన గిరిణా నామ్యం ఔషమ్యం కథంచు కథంవా కథయన్తి వచన్తి - త్వత్కుచయో శైలసామ్యం బ్రువన్తః కవయో మూఢా ఏవ సతు ప్రాజ్ఞా ఇత్యర్థః తత్ర హేతు మాహ-యత్ర త్వత్కుచే శిశుస్థాపితః వజ్ర హీర కలిశం చ-భూషణమేవ భూషైవ భవతీతి శేషః-వజ్ర కుచయో-లంకారాయతే ఇత్యర్థం అభూషణత్వేతు కిమర్థ మత్ర తిషస్తితి వజ్రం కుచేనాధిక్షిప్యేతేతి భావః-ప్రతీపాచరణే ప్రతికూలకరణే శంకా తద్విషయశంకే త్యర్థం క్వతచ్ఛుంకాయాః స క్వాప్యనకాశ ఇత్యర్థం యర్వతేతు వజ్రం క్షిప్తస్థు తత్క్షిప్తదశరూపం ప్రతీపమే వాచచార- క్వపున సత్ర భూషణత్వశంకేతి భావః- అత్ర శైలకుచయోః కివిసమయసిద్ధం సామ్యం సహేతుకం ప్రతిషిధ్య శైలసామ్యం కుచే మాసు నామ- ప్రత్యుత కుచసామ్యమపి శైలే నాస్తి కుచయో ర్వజ్ర భూషణత్వా చైలస్య వజ్రో-చిత్యాచ్యేతి వర్జనా త్ప్రతిపాలంకారభేద- 'వర్జ్యేనాన్య స్యోపమాయా అనిష్పత్తివచశ్చ తదితి లక్షణాత్ యత్ర శైలే కుచసామ్యమేవ దుర్లభం తచ్చైలసామ్యం కుచయో సుంపాదయత్వా వర్ణయన్త కవయో మూఢా ఏవేతి నిష్కృష్టార్థం 180

శ్లో॥ నృసింహ త్రవేదా హృది భూషణాయ కుచచ్ఛలం కోకయుగం తవేదమ్

యద్యత్ర పద్మాప్తకరాభిమర్శ స్త్రిష్టం లదేదం సుఖతాం ప్రయాతాత్

నృధత్తేతి॥ వేదా విధాతా తవ హృది వక్షసి భూషణాయ అలంకారారం వక్షో జయో ర్వక్షోభూషణత్వాదితి భావః కుచచ్ఛలం స్తనఙ్గుభ మిదం కోకయుగం చక్రవాకద్వియం నృధత్త నిహితవా- నేదం స్తనయుగశం కిన్తు కోకయుగమేవే త్యపహ్నవాలంకార- అత్ర కుచకోకయో ర్వక్షోభూషణత్వవర్ణనే వక్షిస- కాసా రత్వం తల్లావణ్యస్య జలత్వం చ వ్యజ్యతే- సరోభూషణం హి చక్రవాకయుగమితి భావ అత్ర కుచచ్ఛలకోకయుగే పద్మాప్తకరాభిమర్శః పద్మాయా ఆప్తః ప్రియః పద్మాప్తః కృష్ణః 'లక్ష్మీః పద్మాలయా పద్మేతి కోశాత్- పద్మానా మాప్తో రవిశ్చ తస్య కరో హ-స- కిరిణంచ పద్మాప్తకరవవ పద్మాప్తకర సూర్యకిరణమితి శిష్టరూపకం- తస్య అభిమర్శ సంబంధ- స్యాద్యద స్యాచ్చేత్ తదా ఇదం కుచ చక్రవాకయుగం శిష్టం అన్యోన్యసంబంధం పరస్పరాలింగితం చ సత్ సుఖతాం సౌఖ్యం ప్రయాతాత్ భజేత్ చక్రవాకయో ర్నిశాయాం వియోగా నహి

సంయోగాచ్చేతి భావః అహం యది కరాభ్యాం తవ స్తనన్వయ మావీక్ష్య
అన్యోన్యసంసక్తం కుర్యాం తదా తవ మహత్సేఖ్యం న్యాదితి ప్రాకరణోభావః-
శిష్టమిత్యనేన కుచయో రుచ్చన్నతత్వేన మధ్యే నాతీవ విశ్లేష - కీన్స రోమావళి
దర్శనమాత్రమేవ విశ్లేష ఇతి వ్యజ్యతే- అవ్యధా పీడనేనాపి తయో స్సంశ్లేషాసం
భవాత్- అత్ర సాపహ్నవో రూపకాలంకార స్ఫుటవవ 131

శ్లో॥ త్వదంగలావణ్యర్పురీజహర్షయా కరద్వయేనాపి విధిః కుచచ్ఛలాత్
నృమజ్జయ త్కంభయుగం క రేణ మే న వార్యతే చే దబలేతి వంచసే

త్వదంగేతి॥ విధి ర్వేధా. త్వదంగలావణ్యర్పురీజహర్షయా తవాంగే శరీరే యా
లావణ్యర్పురీ భూయిష్టం తేజసవాచ్చి ర్బహుళాభి ర్మృదూకృతం-చ- రానందజనకం
లావణ్యమితి కథ్యతే ఇత్సు-కలక్షా. ఛాయావిశేష. లావణ్యపదార్థః తస్య ఝురీ
ప్రవాహ తస్యా జహీర్షయా హర్ష మిచ్ఛయా త్వత్తుల్యాన్యనధూప్యర్థమితి
భావః-కరద్వయేనాపి ద్వాభ్యామపి హస్తాభ్యాం ఏకేవ హస్తేన కంభద్వయనిమజ్జనా
సంభవాదితి భావ. కుచచ్ఛలాత్ సనన్వజాత్ కంభయుగం ఘటద్వయం నృమజ్జ
యత్ నిమజ్జయామాన-యథా జలాహర్తా కశ్చిత్ ప్రవాహే ప్రవిశ్య హ సద్వయేన
ఘటద్వయం ప్రవాహే మజ్జయతి ఘటయో రుదకపూరితార్థం తద్వద్వేధా అపి
తావశీతనుప్రసృతలావణ్యప్రవాహే ప్రవిశ్య దేవత్వాత్ స్వయ మదృశ్యస్స
లావణ్య మపహర్తుం కుచచ్ఛలం కంభద్వయం లావణ్యర్పణ్యాం మజ్జయతి కుచయో
ర్లావణ్యపూరితార్థ మితిభావ అనేన రాధాతమ స్సర్వాపి లావణ్యప్రవాహమయీతి
వ్యజ్యతే-రాధాకుచకుంభాలావణ్యోదక-పరిపూర్ణావితికవివివక్షా-అపహ్నవాలంకారః-
మే మమ క రేణ హస్తేన సవార్యతేనివార్యతే చే ద్విధి రితి పదిస్త్యాత్ప్రస్థాయ -
తయో కుచకుంభయోరుపరి కరా ప్రసారియ మయా పురుషేణ న చోరో విధి ర్నని
వార్యతే యదీత్యర్థ-త్వం అబలా స్త్రీ ఇతిహేతో ర్వంచసే ప్రతార్యసే విధినేతిశేషః-
స్త్రీయం త్వాం వంచయిత్వా విధి రవశ్యం త్వల్లావణ్యం హరిష్యత్యేవేత్యర్థః-
చంద్రం ప్రతారియిత్వా తద్గతలావణ్యర్పణ్యా త్వదంగవ్య విధినా నిర్మితత్వా ద్యథా
చంద్ర. కళంకీ ఖద్యతి తద్వత్ తద్గతలావణ్యపహరేణ తవాపి కళంక స్సాస్యత్-
స తు మహానందఇతి గూఢాశయః 1 2

శ్లో॥ యత్కంచుకం ప్రాంచ మపాస్య శారసం

ద్రాగన్యమన్యం నన మాదధాతే

తద్భోగినో స్వత్కుచయో ర్నితాంత కా

నిర్వృతి స్సన్విమంతరేణ

యదితి॥ యద్యన్మాద్ధేతో ఇమానిశి శేష - ఇమాన్యత్కుచౌ గౌరం పీతం హరిత్ర
చూర్ణాదిసంపరాదితి భావః- అన్యత్ర శుభ్రం 'అవదాత స్సితో గౌర' ఇతి- 'పితో

శానో హరిద్రాధ ఇహచోభయత్రాప్యమః ప్రించం ప్రాచీనం కంచుకం కూర్మా
సం సంస్కారోక్తం చ అపాస్య త్యక్వా ద్రాక్ శీఘ్రమేవ లజ్జయేతి భావ - అన్యత్ర
హజత్వాదితి భావ - ఇవం నూతనం అన్య మన్యం ఇతర మితరం కంచుకం- వీపా
యాం ద్వీర్భావః- అదధాతే ధారయత త తస్మాత్ భోగినో స్సుఖినో. సర్వ
యోశ్చ పునఃపున ర్నవకంచుకధారణం భోగిత్వసూచక మిత్యర్థః- త్వత్కుచయోః
స్పర్శం ఆలింగం వాయుంచ అన్తరేణవినా నితాంత మత్వ స్థం నిర్వృతిః సుఖం
సుఖహేతు రిత్యర్థః- అతఏవ హేత్వలంకార. కా నకాపేత్వర్థః- కుచయో రాలింగ
నస్యైవ సుఖావహత్వా దిత్వేనోభావః- సర్వాణాం వాతాహారత్వా దిత్వనోభావః-
అత పూర్వపూర్వకంచుక త్యాగపూర్వక ముత్తరోత్తరకంచుకధారణం కుచయో
స్పర్శత్వారోపణే నిమి త్మితి శ్లేషాన్తాపితమాపకాలంకారః స చ వాచ్యార్థా త్పృథ
గేవ ప్రతిభాతీతి వ్యంగ్యం- వాచ్యార్థే కుచయోః పూర్వపూర్వకార్వాసత్యాగపూర్వ
నోత్తరోత్తరనూతనకార్వాసధారణహేతునా సుఖత్వ సమర్థనా త్కావ్యలింగం 133

శ్లో॥ లావణ్యసాగరతయా త్వయి మగ్నమూర్తేః

ప్రాజ్ఞేనకాత్మజగిరే శ్శిఖరా స్తనౌ తే

అద్యాభయాయ తి దముష్య కరం దదామి

సోఽహం హరి శ్శిరసి భేదవినోదనం మే

లావణ్యేతి॥ తే తవ స్తనౌ కుచౌ ప్రాకూర్వం లావణ్యసాగరతయా సౌందర్యాశ్రయ
త్వేన లవణ్యభావో లావణ్యం తదాశ్రయ స్సాగరః లావణ్యసాగరః మధ్యమపద
లోపీసమాస - యద్వా లావణ్యస్య సాగర ఇతి షష్ఠీసమాసోవా- లవణాబ్ధి రిత్యర్థః-
త త్వేనేతి చ హేతునా త్వయి మగ్నమూర్తే నిర్మగ్నశరీర్య ఇంద్రాద్భిత్వేతి భావః-
మేనకాత్మజ శ్చాసౌ గిరిశ్చ మేనకాత్మజగిరిః తస్య మైనాక స్యేత్వర్థః- శిఖరా శృంగౌ
భవత ఇతి శేషః- త తస్మాత్ అద్యాధురా అభయాయ అభయార్థం అముష్య
అన్య మైనాకస్య శిరసి శిఖరే కుచాగ్రేఇతి చ స పసిద్ధ హరి. కృష్ణః అహం-సః
పసిద్ధః హరిః ఇంద్రః అహమితి చ ఘేదవినోదనం మైనాకభేదాపహం కుచతాపాప
హం చ మే కరం హంసం దదామి టీపామి పురా కిల పక్షచ్ఛేదకా దింద్రాద్భిత్వస్స
నైనాకః లవణసాగరం శరణం జగామ- సోఽపి తం గర్భకృత్య రక్షయామాస- సీతా
స్తేషణార్థం గచ్ఛా హనూమాంశ్చ సమ ద్విమధ్యోద్గతమైనాకశిరసి కించిద్విశ్రమ్య
మనో వినోదియామా- ఏవం హనూమద్విశ్రాంత్యా స్వశతుభూతరావణవిధ్వంసక
రామభృత్యాయ కృతోపకారం మైనాకం మత్తో న తవ భీతి రితి ఇంద్రోఽభయం
దత్వా రక్షయామాసేతి రామాయణకథాత్రానుసంధేయా - అత్ర రాధాయాం
లావణ్యసాగరత్వేన హేతునా మైనాకమజనస్య అనుమితత్వా దనుమానాలంకారః
సచ శ్లేషాన్తాపితే- త్రేతాయుగే సముద్రే నిర్మజ్జ్య వర్తమానస్య మైనాకస్య
ద్వాపరే రాధాలావణ్యసాగరినిర్మగ్నత్వవర్ణనా దతిశయోః సంకీర్ణ శ్చ- స్తనయోః

తచ్చిఖరత్వరూపణా దభేదరూపకాలంకారః- ఉత్తరాధీ హరి రిత్వత్యక్లేషం- హరి-
కృష్ణ ఏవ హరి రింద ఇత్యర్థవర్ణనే తు శ్లిషరూపకం- 134

శ్లో॥ చక్రీతి కోకస్య మమాపి శబ్ద స్వస్వామిభావం ప్రకటం విధత్తే
కుచచ్ఛలం చక్రయగం కరేణ నిషేధసి స్పృష్టమసీతి చిత్రమ్

చక్రీతి॥ చక్రీతి శబ్దః చక్రం సుదర్శన మస్యాస్తి పుష్పత్వా భగవతి ప్రాయశః
ప్రయుజ్యమాన శ్చక్రీశబ్దః- కోకస్య చక్రవాకస్య మమాపి మమ చ స్వస్వామి
భావం స్వం భృత్యః స్వామీ రాజా తయో ర్భావం తద్రూపం సంబంధ మిత్యర్థః
ప్రకటం విధత్తే ప్రకటికరోతి - చక్ర శ్చక్రవాకోఽస్యాస్తి పుష్పత్వేరితి భావః
అతఏవ నిరుక్తి రలంకారః- యథా రాజ్ఞః పురుష ఇత్యత రాజశబ్దోత్తరవ ర్తన్యా
ష్టష్యాః స్వస్వామిభావరూపసంబంధోఽర్థః- రాజసంబంధీ పురుష ఇతి శాబ్దబోధోప
గమాత్- ఏవం చక్రీశబ్దస్య విగ్రహవాక్యే చక్రో స్వాస్తి త్యస్మిన్- అస్యేతి
ష్టష్యా స్వస్వామిభావరూపసంబంధోఽర్థః- తథా చ ఏతత్సంబంధీ చక్ర ఇతి
శాబ్దబోధః- తేన చక్రన్యాహం స్వామీతి చక్రీ శబ్దార్థవశాదేవ స్ఫుటమితి
తత్త్వమ్- నన్వేవం భవతు భవా చక్రన్యామీ కిం తేనాధునేత్యత ఆహ- కుచ
చ్ఛలం స్తనమిషం చక్రయగం కోకద్వంద్వం కరేణ హస్తేన స్పృష్టమసి అపినా
కిముత ఆలింగితుమితి వ్యజ్యతే-అన్యత్ర స్వామీ త్రికర్తుం కిముతేతి వ్యజ్యతే-నిషేధసి
నిరుణత్సి- ఇతి చిత్రం అద్భుతం- యతోఽహం చక్రీ ఇమా స్తనా తు చక్రా తతో
మదీయత్వేన మదధీనతయా వ ర్తనీయా వమూ స్పృష్టమసి మాం నిషేధసీతి యత్
తదతీవ విరుద్ధ మిత్యర్థః అపహ్నవాలంకారః- 135

శ్లో॥ ముగ్ధే కుచౌ దుర్లభశ్చ జీహ్వ రస్తి స్మర స్తే త దమువ్య భీత్యై

గూఢం గీశత్వ మిహార్థచంద్రం నఖేన దత్వా స్ఫుటయామి మూర్ధ్ని
ముగ్ధే ఇతి॥ హేముగ్ధే మూఢే స్మర మూర్ధ. దుర్లభతే దుర్లభం తే కుచౌ పర్వత
తులా వితి భావః జీహ్వం హర్తు మిచ్ఛః అస్తి భవతి- యదా రాజానః స్వనగరే
శత్రూణా మప్రవేశార్థం పర్వతకర్గం రచయన్తి తద్వదితి భావ త త్తస్మాత్
అమువ్య స్మరస్య భీత్యై భూయ నఖేన మామకకరుహేణ మూర్ధ్ని త్వత్కుచ
గిర్మగే అర్థచంద్రం చంద్రఖండం నఖంకంచ దత్వా కృత్యా ఇహాస్మిన్ కుచే
గూఢం అప్రకాశం గీశత్వం శివత్వం పర్వతోత్తమత్వం చ 'గిరిశో గిరిశో మృడ'
ఇత్యమరః స్ఫుటయామి ప్రకటయామి- శిరస్యర్థచంద్రధారణస్య శివచిహ్నత్వాదితి
భావః త్వత్కుచౌ పర్వతబుద్ధ్యా స్మరో జీహ్వేతి యద్యేత న్మూర్ధ్ని చంద్రఖండ
స్యాత్ తర్లిత్వత్కుచం శివం మత్వా భీత్యా మదనః పలాయేత నోచే ధరివ్యత్యేవేత్యేకో
భావః త్వద్భదయేశయస్య కామస్య పురం య త్వద్భదయం తస్య దుర్గపర్వతా
వేవేమా త్వత్కుచౌ- యథా తంతుమయే పటే ఝషతి ఎటోఽయమితి ప్రతితి ర్భవతి
తస్తుప్రతీతుస్తు విలంబితా- ఏవం పర్వతమయో స్వత్కుచయోః పర్వతోత్త

మత్స్యస్తువిలంబా త్రప్తితే ఇతి గూఢ మ్భవతి- ఏవ మనయో ర్గూఢం పర్యతత్వస్తు
 మన్నహంకదానేన స్ఫుటం న్యాత్ - నఖిక్షతినమయే పర్యతవత్ కారిత్యసోపలభ్య
 మానత్యాత్ ఇత్యన్యో భావ-అత ద్గూఢం స్మరస్య కుచజహిర్మానంబంధే-పి
 తత్సంబంధో కే రితిశయోక్తి- కుచే స్వప్రసిద్ధస్య గిరిశత్వస్య అర్థచంద్రదానేన
 స్ఫుటీకరణో కే రనుగూలంకార 'ప్రాక్సిద్ధస్య గణోత్పన్నో-చగుణః పరసన్నిధే'
 ఇతి లక్షణాత్ కుచపర్యతజహిర్మస్మరసంత్రాసనార్థకార్థిచంద్రదానవ్యాజేన కుచ
 నఖంకదానయాపస్వేప్తసాధనా త్పూర్వాయోక్తాంకారిభేద- అయ మ్-ంకార ఏషు
 న్నోకేషు సాయిక ఏన

136

శ్లో॥ రసాలసత్వం హృది ఎత్త్యతి ఫలే కుచా వాక్రమితా స్మర స్తే

కరేణ మే కంటక వేప్తితౌ త దిమా విధేయా దధునైవ ముగ్ధే

రసాలసత్వమితి॥ స్మరః మస్మదః తే హృది మనసి రసాలసత్వం శృంగారరసపరిపూ
 ర్లత్వం ఏత్య దృష్ట్వా హృదయేశయత్వా స్మనృధస్య తద్దర్శన ముపపద్యతే ఇతి
 భావ-తస్య హృదయస్య ఫలే ఫలభూతావిత్యర్థః అనేన హృదయస్య వృక్షత్వయాపణం
 గమ్యతే ఇత్యేక దేశవివ రియాపకం- కుచా ఆక్రమితా ఆక్రమిష్యతి- నహి నీరసహృద
 యానాం వర్షియసీనాం కుచా స్మర స్పృశతీతి భావః- హేముగ్ధే సుందరి త త్త
 స్మాత్ ఇమా కుచా అధునైవ యావనదశాయా మేవేత్యర్థః- మే కరేణ కంటక
 వేప్తితౌ సరోమాంచౌ విధేయా కర్తవ్యా భవత ఇతి శేషః- మదీయకరస్పర్శేన
 రోమాంచ- కుచయో స్సాన్విదిత్యర్థః ఇదిమేన స్మరాక్రమణస్య యావనస్య ఫలమితి
 భావ- ఇతి వ్యంగ్యార్థః- వాచ్యార్థస్మ-స్మర- తే హృది వక్షసి రసాలసత్వం రసాలస్య
 చూతస్య సత్వం సత్త్వం రసాలవత్త్వమితిర్థః ఏత్య తస్య రసాలస్య ఫలే
 కుచా వాక్రమితా హరిష్యతి- హేముగ్ధే మూఢే త త్తస్మాత్ అధునైవ జహీరా
 సమకాల మేవేత్యర్థః- హరణానంతరం కంటక వేప్తనస్య వృథత్వాదితి భావః- ఇమా
 రసాలఫలభూతౌ కుచౌ మే కరేణ కంటక వేప్తితౌ కంటకై ర్భ్రమాంగైః పరివేష్టితౌ
 విధేయా-యథా ఫలితం రసాలవృక్షం తత్ఫలరక్షణార్థం అభిత- కంటకై ర్వేప్తయన్తి
 తద్వదితి భావః అత్ర కుచయోః రసాలఫలత్వయాపణా ద్రూపకాలంకారః-

137

శ్లో॥ కృశానుభాజా హృదయేశయేన యోగః కిలాయం తవ తాపహేతుః

దదామి శీతం హృదయేశయం మే తేనైవ నూనం తవ నిర్వృతి స్సాన్యత్.

కృశానుభాజేతి॥ అయం కృశానుభాజా కృశాను మగ్నిం భజతీతి కృశానుభాక్
 తేన అగ్నిదగ్ధేనేత్యర్థః- అగ్నిసంయుక్తేనేతి చ హృదయేశయేన మన్మథేన సహ యోగ
 స్సంబంధ ఏవ తవ తాప హేతు- సంతాపకారణం భవతీతి శేషః- కిలీతి పృసిద్ధా-
 అగ్నిసంయుక్తస్య లోహదే స్సంయోగస్య తాపజనకత్వం పృసిద్ధమితిర్థః-అత్ర హృది
 మూర్ఛితమదనశరజన్య విరహజన్యేవా తాపే కృశానుభాక్స్మరసంయోగజన్యత్వో
 త్రేక్షణా దుత్ప్రేక్షాలంకారః- తస్య చ కిల శబ్దో వాచకః- కించ హృదయేశయస్య

సంయోగ స్తాపహేతురితి వాక్యార్థస్య విశేషేణ గత్యా కృతానుభావ్యరూపపర్యా-
హేతుకత్యా త్యావ్యలింగం-హృదయే త్వద్వత్సవీ శీతం శీతలం మే శయం హస్తం
దదామి తీపామి- క రేణ త్వదురోజౌ స్పృశామిత్యర్థః శీతం శీతలం మే మదీయం
హృదయేశయం మన్మథం దదామితి చ వ్యభ్యతే- తేనైవ మత్కుంస్పర్శేనైవ శీతల
మన్మథదానేనైవేతి చ-తవ నిర్వృతి. సుఖం స్యాత్ - చూనం ధునం- 138

శ్లో॥ న కించి దిచ్ఛామి సకృత్కుచాఖ్యం స్పృశాని శైలం శ్మణ తస్య సాధ్యం
ఏకాచలస్య గ్రహణేపి తాదృగస్తి ప్రశస్తి కియతీ ద్వయోఽను-

నేతి॥ కించిదపి నేచ్ఛామి నకాంతామి కిను కుచాఖ్యం స్పృశామకం శైలం
గిరిం సకృ దేకవారం నతు బహువారమిత్యర్థః- స్పృశాని ప్రార్థనాయాం లోట్-
నహి హస్తస్పర్శేన పర్యతస్య కాపి క్షతిరితి భావ కిం తావతా తవ ఫల మత
ఆహ- తస్య త్వత్కుచశైలస్పర్శస్య సాధ్యం ఫలం శ్మణ - ఏకాచలస్య గోవర్ధనాభి
ధస్యైకస్య పర్యతస్య గ్రహణేపి ఉద్ధారేపి తాదృక్ తాదృశీ అత్యద్భుతేర్వృత్తి-
ప్రశస్తి. ఖ్యాతిః కీర్తిరితి యావత్- అస్తి మమేతి శేష- ద్వయో- పర్యతయో
త్వత్కుచరూపయో రిత్యర్థ- గ్రహణే తు గ్రహణ ఇతి పదన్యాత్రాప్యస్వయః-
కియతీ కియత్పరిమాణా ప్రశస్తి రిత్యన్యాప్యత్రాప్యస్వయః- అస్తితి శేష- మహతీ
ప్రతిష్ఠా స్యాదిత్యర్థః- అత్యద్భుతకీర్తిలాభ ఏవ ఫలమితి భావః- అత్ర కుచే శైలత్వ
రూపణా ద్రూపకాలంకార- ఉత్తరార్ధే త్వరాపత్తిః 139

శ్లో॥ నాటయ నిన్యాయతాం హరిరేవం చాటువాదపరిపాటిపటీయాన్

అస్పృశ త్కుచయుగం స కథంచి చ్ఛుంబనం చ కృతిచుంకృతి రాధాత్

నాటయన్నితి॥ చాటువాదపరిపాటిపటీయాన్ చాటువాదానాం ప్రియభాషణానాం
పరిపాటిః రీతి- యద్వా- చాటూనాం ప్రియవాక్యానాం వాద వచన ముక్తి
రిత్యర్థః- తస్య పరిపాటి- రీతి- తస్యాం పటీయాన్ పటుతరః హరిః కృష్ణః
ఏవం వినయితాం వినయవత్త్వం వినయమిత్యర్థ- నాటయన్ అభినయన్
కుచయుగం స్తనద్వంద్వం అస్పృశత్ స్పృష్టవాన్- స హరిః కృతచుంకృతిః
కృతచుంకారస్సన్- చుంబనసమయే చుంకారశ్రవణం ప్రసిద్ధం - కథంచి
త్కృచ్చేణ చుంబనం చ ఆధాత్ చకార-చాటువాదై స్తాం వంచయిత్వా తత్కుచౌ
పస్పర్శ చుచుంబచేత్యర్థః- 140

తతశ్చేతి - చుంబనానంతర మిత్యర్థః

శ్లో॥ నివేశ్య తల్పే శిశిరాంశుకల్పేనల్పేహయా ప్రాణసమాం స మాయీ

నీవీవిమోక్షాయ విమోక్షదాయీ మతంగజాస్యం హరి రారరాధ-

నివేశ్యేతి॥ మాయీ వశ్యమాయః కపటవాంశ్చ 'మాయినస్తు మహేశ్వర' మితి
శ్రుతేః-విమోక్షదాయీ మోక్షప్రదః 'మోక్షమిచ్ఛేజ్జనార్దనాదితిస్మరణాత్'-సహరిః

కృష్ణః సింహ ఇతి చ వ్యజ్యతే - అనల్పేహయా అధికస్పృహయా ప్రాణసమాం
 క్షయః - సురాంశుకల్పే చం దతుల్పే తద్వధవశ ఇత్యర్థః ఈషదసమాప్తా కల్పవ-
 తల్పే - య్యాయాం వత్సత్వేత్వర్థః నీవీమోక్షాయ నీవీ వత్త్రగ్రంధిః తస్యాః
 విమోక్షః విమోచనం తస్మై మతంగజాస్యం వినాయకం మదగజస్య ముఖం చేతి
 వ్యజ్యతే-ఆరంభ పూజనవాక్-ఆరంభతేత్వర్థ ఏవం హి లోకే ప్రయుజ్యతే-ఆరంభతే
 ఇత్యర్థే విమోచనపూజాం కరోతీతి వినాయకపూజాయా ఆరంభసూచకత్వాదితి
 తదాచార్య - ఆతి ఏవ లోక్తోక్త రలంకారః అత్ర హరిరపి మతంగజాస్య మారరాధే
 త్యేకో విరోధ -స్వయం విమోక్షదాయకై నీవీమోక్షాయ వినాయకం పూజయా
 మానేత్యన్యో విరోధః-విహరన్తుక్త ఏవ-అత ఏవవిరోధాభాసాలంకారః శిషురాంశు
 కల్పే తల్పే ఇత్యత్రతూలమాలంకారః- 141

అపి అథ నీమోక్షం కర్తుం హరిరారంభ తేతి యదుక్తం తదేవ వర్ణయతి చతుర్థి
 బాలే ఇత్యాదిభి -

శ్లో॥ బాలే చేల మిదం జహీహి ధవళం వీతాంబరాశ్లేషతః
 ప్రాజ్యం సౌఖ్య మషేషీతం యది గుణా నాకర్ణయాస్య క్రమాత్
 గోప్య శ్రోణికుచోరుణి ప్రియలలన్నేత్రానుబంధో రుచే
 రుత్కర్ష స్సుకుమారతాకృతసుఖం శ్రేయాంసి భూయాంసి చ.

బాలే ఇతి హే బాలే సుందరి వీతాంబరాశ్లేషతః వీతవత్ప్రధారణాత్ ప్రాజ్యం
 ప్రహారం సౌఖ్యం సుఖం అషేషీతం యది కాంక్షితం చేత్ ఇదం ధవళం శుభ్రం
 చేలం వత్త్రం దుకుల మిత్యర్థః జహీహి త్యజ వీతాంబరధారణజన్యసౌఖ్యాభిలాషో
 యది తవాస్తి తస్మై ధవళ మేత చేలం జహీత్యర్థః అస్య వీతాంబరధారణస్య
 గుణాక్రమా త్క్రమేణ ఆకర్ణయ శృణు-యద్వా హేబాలే ఇదం ధవళం చేలం
 జహీహి-వీతాంబరాశ్లేషతః ప్రాజ్యం సౌఖ్యం న్యాదితి శేష-అషేషీతం యది వీతాం
 బరధారణం తజస్యం సౌఖ్యం వా కాంక్షితం చేత్ అస్య గుణాక్రమా దాకర్ణయ-
 యది తవాపేక్షా తర్హస్య గుణా న్యత్యౌమి శృణ్వేత్వర్థ- గోప్యే గోపనయోగ్యే
 శ్రోణికుచోరుణి శ్రోణిః టిః కుచః స్తనః ఊరుః సక్తి ఏతేషాం ద్వంద్వే ప్రాణ్యం
 గత్వా దేకవదాభవ- సమాహరత్వాస్త్రీ-బత్వం - శ్రోణికుచోరు తస్మిన్ ప్రియలల
 న్నేత్రానుబంధః- ప్రియం హృదయం లలత్ చంచలం చ నేత్రం వత్త్రం 'నేత్రం
 విలోచనే వత్త్ర ఇతి భాస్కర- తస్య అనుబంధ స్సంపర్క- రుచే రుత్కర్షః కాన్తే
 రతిశయః సుకుమారతాకృతసుఖం సుకుమారతా వత్త్రమార్దవం తయా కృతం
 సుఖం శాశ్వతం భూయాంసి అమితాని శ్రేయాంసి మంగళాని చ ఏవమాదయో
 గుణా ఇత్యర్థః - గోప్య స్త్రీణ్యాదిగోపనం యద్యపి దుకులధారణేనాపి
 సిద్ధ్యతి-తథాపి చ తద్గోపనం హృదయవత్త్రకృతమితి జ్ఞేయం - యద్వా శరీరస్య
 కాంచనవర్ణ త్వేన తచ్చాయా దుకులాచ్ఛహిఃప్రసరి త్వేవేతి దుకులధారణేన శ్రోణ్యా

దిగోపసం నభవత్సేవేతి జ్ఞేయమ్-దేహస్య పీతత్వేన వస్త్రమపి యది పీతం స్యాత్
తర్హి పీతచ్ఛాయోత్పన్నో భవతి-దుకూలధారణే తు శ్వేతచ్ఛాయయా పీతచ్ఛాయాయా
స్సంకోచ ఏవేతి పీతాంబరధారణే కాన్త్యతిశయో జ్ఞేయ-యవాగూరస
బంధనాదినా దుకూలస్య పశఫళాత్కారవత్త్వేన కరివత్వా న్న సౌకుమార్యం-
పీతాంబరస్య తు పట్టతుతుమయత్వేన మార్దవాతిశయ ఇతి ధ్యేయం- పీతవస్త్ర
ధారణస్య మంగళకరత్వం ప్రసిద్ధమేవ- వ్యంగ్యార్థస్య- హేబాలే ముక్తే ధవళ
మిదం చేలం జహీహి వివస్వా భవేత్త్యర్థః- పీతాంబరస్య మమ అల్లేషతః ఆలిం
గనాత్ ప్రాజ్యం సౌఖ్యం స్యాత్- వివస్వాసతీ యది మామాలింగసి తర్హి మహదానంద
లాభ ఇత్యర్థః- యద్యపేక్షితం తాదృశసుఖాపేక్షా తచ్చృణాపేక్షా వా అస్తిచే
దిత్యర్థః- అస్య మదాలింగవస్య గుణాః క్రమా దాకర్ణయ- అహం నత్యోమి
శృంగీర్ష్యత్యర్థః- గోప్యే శ్రోణీకుచోరుణి ప్రియస్య మమ లలత్సవిలాసం యన్నేత్రం
చక్షుః తస్య సంపర్క- ప్రియవృగ్గోచరత్వమిత్యర్థః- గోప్యం వస్తు స్వప్రియాయ
ప్రదర్శనంతావ దేకోగుణ-మాతా హి భత్యోదికం సంగోప్య పుత్రాయ ప్రదత్తే
ఇతి లోకస్వభావాత్-రుచే రనురాగస్య ఉత్కర్షః స్వమర్మజ్ఞే ఖలు సుహృదాదా
జనే లోకో దృఢ మనురజ్యతే ఇతి భావ-యద్వాత్వం మమ యో-నురా
గో-స్తి స తృక్కు-చాదిసంపర్కేణ ప్రవర్ధతే ఇతి భావ- సుకుమారతాకృత
సుఖం శోభనః కుమారః పుత్ర-యస్యా స్తస్యా భావ- సుకుమారతా-త్వతలో రితి
పుంవద్భావ- సంజ్ఞాజాతివ్యతిరేకాశ్చ గుణవచనా ఇతి సప్రదాయ- యద్వా-
శోభనః కుమారో-యస్య తస్సుకుమారమితి సామాన్యే నపుంసకమ్- తస్యభావ
స్తతా- సుపుత్రా-వా స్తి రిత్యర్థః- తత్కృతసుఖం భూయాంసి శ్రేయాంసి చ ఏతే
గుణా ఇత్యర్థః-

శ్లో॥ భవద్దుకులాంతరీవ లీనం మనో మమాచ్యుతం న దృశ్యతే యత్

తదర్పయేదం యదివా విముచ్య త్మేమం మమ ప్రత్యయ మాతనుష్ఠ.

భవదితి॥ మమ మనః చిత్తం భవద్దుకులా-నరే తావకవసనమధ్యే ఏవ అత్ర భవతః
దుకూలం భవద్దుకూలమితి సమాసః-భవదితి సామాన్యే నపుంసకమ్-అర్పయ-ప్రీవ-
తేన భవత భవత్యాః దుకూలం త్మేమం భవద్దుకూలం తస్యాస్తరే మధ్యే ఇతి
విగ్రహార్థః- అన్యథా భవతీ దుకూలా-స్తరే ఇతి న్యాత్- లీనం లగ్నం భవతీతి శేషః.
తత్ర హేతు మాహ-యస్యస్మాత్ అన్యత్రివిషయే నదృశ్యతే నావలోక్యతే త్యక్తాన్య
విషయం స న్మన్మనో భవద్దుకూల ఏవ రజ్యతే ఇతి వా-స్తవార్థ మన్మన-స్త్వద్వస్వా-
స్తరే నిలియ వర్తతే కమలా స్థరే భృంగవత్-అన్యదా కథం మమ తద్దర్శనం నస్యా
దితి ఫలార్థ త త్స్మాత్ ఇదం మన్మనః అర్పయ మహ్యం ప్రశ్నిర్పయేత్త్యర్థః.
యదివా యద్వా-త్మేమం దుకూలం విముచ్య విసృజ్య మమ ప్రత్యయం విశ్వాస
మాతనుష్ఠ జనయ-సం చితిం వస్త్రం ప్రసారియ దిర్భుచ మమ విశ్వాస స్వా

జ్యోధా నతి భావం యథా అపహృతధనం కశ్చిత్ స్వశంకాస్పదస్య కస్యచిద్భూతం
ప్రవిశ్య తత్ర బహుధా విశోధ్య నిశ్చంకా భవతి తద్వదితి వ్యజ్యతే- తద్వస్తాప
హరణేనతి మస్మిన్ సమితం న్యా దన్యథా ఉన్మాదం ప్రయాయాదితి ప్రకృతవ్యంగ్యా
శయః-

143

అవ నను వివస్తా కథ మహం వ ర్తేయ మత ఆహ ఆచ్ఛాదయిష్యామితి-

శ్లో॥ ఆచ్ఛాదయిష్యా మ్యహ మాశయా తే నితంబ మేత త్యజ కిందూకులమ్

దిగంబరత్వం కి మవాప్య ముగ్ధ శివం జగత్పూజ్యతమం నవేతి

ఆచ్ఛాదయిష్యామితి అహం అఘటితఘటనాసమర్థః పరమేశ్వర ఇత్యర్థః తే నితంబం
కటిం ఆశయా దిశా అతిసూక్ష్మనిర్మలనిత్యసిద్ధవిస్తృతవస్త్రాంతయేత్యర్థః ఆచ్ఛా
దయిష్యామి గోపిష్యామి-ఏతత్ ధృత మిత్యర్థః-కిందుకూలం కుత్సితక్షేమం 'న కిం
సఖా సాధు నశాస్తి యో ధిప' మిత్యాదిప్రయోగాత్ - నాతిసూక్ష్మం తర్కితమిం
సంబంధం కేవలత్వతం షోడశహస్తాదిప్రమాణత్వేన నాతివిస్తృతం చ ఇతి దిగ
వేక్షయా క్షేమస్య సేవత్వం బోధ్యం-త్యజ-అత్ర అహం త్యక్తివ్యయః ఆశయా అను
రాగేణ తే నితంబ మాచ్ఛాదయిష్యామి వ్యాప్తం కరిష్యామి- ఏతత్కిందుకూలం
త్యజ-దుకూలే త్యక్తే సర్వమపి నితంబం సస్పృహ మాలోకయిష్యామితి వ్యజ్యతే-
నను దుకూలం పరిత్యజ్య దిగ్భాసంబరధారణ మయుక్త మిత్యత ఆహ - హేముగ్ధే
మూఢే దిగంబరత్వం దిగ్వస్త్రధారకత్వ అవాప్య ప్రాప్య జగత్పూజ్యతమం త్రిలోక
సంపూజ్యం శివం శర్వం నవేత్సి నస్మరసి కిమ్-దిగంబరధారణా తవాపి జగత్పూజ్యతా
స్వాదితి భావ-దిగంబర స్ప శివః జగత్పూజ్య ఏవ-త్వం యది దిగంబరా స్వాః తర్హి
జగదీశ్వరేనాపి మయా భృశం పూజ్యసే ఇతి గూఢాశయ-అత్ర స్మృతిమదలంకారి.
తేన చ రాధాశివయో ర్దిగంబరత్వకృతజగత్పూజ్యత్వరూపనాధారణధర్మనిబంధనో
పమా వ్యజ్యతే

144

శ్లో॥ రంభాప్రకాండా ద్ద్విరదస్య శుండాదండాదపి శ్రీనిలయా త్వమాశా

తిరస్క్రియా మాదధతోఽంశుకస్య పరిగ్రహః కిన్ను శుభో విభాతి-

రంభతి॥ రంభాప్రకాండాత్ మోచాస్తంభాత్ ద్విరదస్య గజస్య శుండాదండాత్
దండాకారాత్కరాచ్చ శ్రీనిలయా అధికశోభాశ్రయే ఉష్ణత్వా నృగుళత్వాచ్చేతి
భావః ఉక్తంచ కాళిదాసేన - 'నాగేంద్రహస్తా స్త్వచి కర్మశత్వా దేకాంతశ్చైత్యా
త్కదళివిశేషాః లబ్ధ్యాపి లోకే పరిణా హి రూపం జాతా స్తమారో రుపమాన
బాహ్యా-ఇతి త్వమారే తవసంక్లిపి తిరస్క్రియాం పరిభవ మాచ్ఛాదయి చ ఉదధతః
కుర్వత. అంశుకస్య వస్త్రస్య పరిగ్రహ స్వీకారః ధారణ మిత్యర్థః- శుభః ప్రశస్తః
విభాతికిన్ను ప్రతిభాతికిం - నైవ శుభ ఇత్యర్థ రంభాశుండాతిరస్కారణో రతిసుంద
రయో స్త్వయారోః అంశుకమాత్రా త్తిరస్కారో దుస్సహః- రాజ్ఞా స్తవ ఏతదుర
నాంశుకాన్వయశ్చ అనర్థహేతురితి భావః అత్ర పూర్వార్థే వ్యతిరేకాలంకారః.

ఉత్తరాద్ధే అంశకకరిగహ సవనశుభభృతి వాక్యార్థముతి ఊనుతిరస్మియా
ధానస్య విశేషగత్యా హేతుత్వా త్కావ్యలింగా శ్లేషావితం- 145

శ్లో॥ ఇతీరయత్వా స్పృశతీవ నివీం హరా శ్శరుం వచనా తవాసత్

అనర్థభూముః పద ముత్తర్య రంధ్రం తవాగస్య యథాతిపూక్తమ్

ఇతీతి॥ ఇత్యేవ మీరయత్వా హరా కృష్ణే నివీం వత్త్ర గంధిం స్పృశతీవ సతి మీ
సేన స్పృశం నాటయతి సతీ శ్శర్కం- నిలయతుమితి భావః. సా రాశా చ స్యరుంధేవ
న్యవారయదివ న తు వత్త్ర చిన్నివారణోత్పాకేశ్శర్కం స్వస్యాపి సంభోగోత్సుకీతత్వా
దితి భావః తత్ నివారణరూపం దృఢ మనివారణ మిత్త్యర్థం-ఉత్తర్య భవిష్యత్
అనర్థభూము అనర్థాతిశయస్య సన్నిహితవిషయకబలాత్కారస్యేత్త్యర్థః అస్యా
నర్థత్వం చ ప్రేయసికర్తృకానిష్ఠత్వాచిన్యా కాపచారికం- పదం చిహ్నం-హేతు
రిత్త్యర్థం ఆసీత్ - సూర్యూచకస్య బుద్ధిప్రసవయకమృదుతోష్ణీవదితిభావః-
యది ప్రథమతో నివీస్పృశ వచనాగకం-ప్రాయం తుచభర్తృవాదిభి ర్నివారయే
త్తర్హి తస్య సన్నిహిత ఆశ్చ నోదీయాత్ ఇతి తత్త్వం- అత దృష్టాన మాహ-
యథా తహాకస్య వారినారిస్య అతిపూక్తం రంధ్రం సుసిరిం ఉత్తరన్యాన్
భూము పదం భవతి తిచేత్త్యర్థం- సుచార్తజలస్య తహాకస్య యని క్వచి దత్త్యల్ప
మపి రంధ్రం న్యాత్ తద్ధి జలవేగవశా దధికం సత్ త గకం ఛేదయతీతి ప్రసిద్ధం-
ఉపమాలంకార 146

శ్లో॥ దుకూల మాకర్షతి నిర్విశంకం హరా విముగ్ధా శిరణం క మేతు

దధ్వాన తస్యా కటకం పరం మే శ్శితస్య నోపేక్షా మచాచీతి

దుకూలమితి॥ హరా నిర్విశంకం నిస్సంశయం యథా తథా దుకూలం త్నామ
మాకర్షతి హరతిసతి విముగ్ధా విశేషేణ ముగ్ధా రాధా కం అన్యం కంనా శిరణమేతు
ప్రాప్నోతు- అన్తపురే య్యకన్యాని తదన్యస్యాభావాత్ ఇతిభావః- శ్శితస్య తదా
శ్శితస్య మే ఉపేక్షణం తూష్ణీభావః- బొచితీ ఉచితం చ సగవతి ఇతి మత్స్యేతి
శేషః- తస్యా కటకం వలయం జాన్యోకచం కటకాత్త్యర్థః- పరం భృశం
దధ్వాన ననాద- యథా చోరేణ కన్యాంచి నిషహ్రియమా కామూని సన్నిహితో
దుర్బలో భృత్య కేవలం రోదితి రోషం శ్శుత్వా అన్యే చాత్మ్య ఏనాం మోచయే
యుమితి బుధ్యా తస్య సతి భవ - న్యాం- మూర్ఖం ను త్త్యం కిరేణ రాధామూ
నిషేధయన్త్యాం సత్యాం వలయా దస్య రితి నిర్భీత్వా - అతి సమ్యాప్త్యైకం
కారం- స చ అచేతనస్య కటకస్య ముగ్ధాయా మాం విని నో- రిణం శ్శాం
తస్య మమ తదుపేక్షణం నోచిత మిత్త్యేవం-పజ్ఞానాంబంధే- తిత్సంబంధోక్తే
రితిశియోక్తీ సంకీర్ణా 147

శ్లో॥ ద్విధృం ఒఘానెవ కహితు బాణై ర్హిది న్యధతేవ విరోధభారమ్

తథాన్యసా ముంచతు భీతివ త్కిం మాయీ సమనాశయన్మత్తిసాక్షి

మితి॥ రాధేతి హరిమితి చ ప్రకరణా దిత లభ్యతే- రాధా హరిం కహితు శ్చః అపాంగరూపై రాబ్ధైః దృఢం గాఢం జఘానేవ హతవతీని శ్రీకృష్ణం నాను గం పశ్యన్తీ రాధా తం కహితు బాణై న్నానయ సేవ క్షే ఇత్యర్థ హృది స్వమ విరోధభావం విరోధాతిశయం శ్రీకృష్ణకృతాపరాధ మిత్యర్థ న్యధతేవ నిహిత తర్జనభర్త సనాదిద్వారా విరోధం చ ఒహిః ప్రకటయమాస - కిన్తు భూవిక్షేపా అనుమేయం విరోధ మస్తరేవ ఒభారేత్యర్థః ఏకేన విరోధన్యా అశీకత్వం వ్యతే తథాపి ఏవం విరోధనాటనేపీత్యర్థ-మాయీ మాయాపీ అత ఏవ సమస్తాన్మత్తిసాక్షీ సర్వబుద్ధివృత్తినాం నాక్షీభూత. పరమేశ్వర ఇత్యర్థ- అసా కృష్ణః సతీ భీత ఇవ ముంచతు త్యజతు కమ్-అంబరహరణమితి శేషః- యథా రాధా మరతౌత్సుక్యం గర్భీకృత్య బహిః కేవల మసూయాం ప్రకాశయతి - తథావిధం నాన్తకరణ మస్తరాత్మనా భగవతా కథ మవిదితం న్యాత్ ఇతి భావః- కావ్య గ మలంకార - సమస్తాశయన్మత్తిసాక్షిత్వస్య విశేషణగత్యా శ్రీకృష్ణకర్తృక ప్రామాచనం ప్రతి హేతుత్వాత్- కంచ ముగ్ధాంగనః స్వసురతౌత్సుక్యం గర్భీకృత్య బహిః కేవల మనిష్ఠం వ్యంజయ నీతి చర్వరసికజనవిదితవిషయే సర్వజ్ఞస్య వతః కిముత తదానమితి అర్థాప త్తి శ్చ వ్యజ్యతే -

148

శ్లో॥ అపి పురా బలినిగ్రహణేన మే కృతవతో-బర మాకృమితుం క్రియామ్

సపది కిన్వబలర తదాకృమే బలమితి వ్యనయ ధరి రంబరమ్ -

మితి॥ పురా త్రివిక్రమావతారే ఒలినిగ్రహణేన బలినః పరిభవేన తద్వారే బలవత్పురుషవిగ్రహణేనేతి చ - అంబర మాకాశం వత్త్రం చ ఆకృమితుం పుం హర్తుం చ క్రియాం ఉపాయం ఉపాయ క్రియ చేష్టా చ చికిత్సా చ క్రియా ఇత్యమరం కృతవతో-పి మే మమ సపది ఇదానిం హే అబలే స్త్రీ బలేఇతి చ తదాకృమే అంబరాకృమణే బలం శక్తి ర్నికీర్తు నాస్తికింవా ఇత్యేవం ప్నీతి శేష- హరి అంబరం వత్త్రం వ్యనయత్ అపజహార- బలిచక్రవర్తినం న్యాయ ఆకాశం సర్వ మాకృమితవత. పరమేశ్వరస్య మమ త్వద్వన్యాకృమణం కియ్యకో-ర్థః-బలవత్పురుషానప నిగృహ్యతద్వన్యాకృమణపహృతవత. ప్రసిద్ధచోరస్య మమ స్వాస్తాపహరణం కియ దిత్యన్యో-ర్థ - అత్ర శ్లేషోజ్ఞాపితార్థాప త్తి రలంకారః-

శ్లో॥ పునర్జిఘృతౌ వసనం క్రియాయాం మాయాబలేనేద మదృశ్య మాధాత్

యోగే దురూహం కపటం యదస్య తతః ప్రసిద్ధో- జని యోగమాయీ

మితి॥ క్రియాయాం క్రియన్యాం రాధాయాం పున ర్భూయః వసనం స్వవత్త్రం వృత్తౌ హర్తు మిచ్ఛన్మాల సజ్జాం హరితిత శేష- ఇదం నిష్క్రం మాయాబలేన

యోగమాయాప్రభావేన అదృశ్యం దృష్టు మశక్యం ఆధాత్ చకార-భగవన్నాయా
బలాత్ రాధాయాః స్వవత్ప్రసృత్యక్షమేన నాసీదిత్యర్థః- యద్యస్మాద్దేతోః అస్య
కృష్ణస్య యోగే హరాదియోగే కపటం సామర్థ్యం దురూహం అవితర్క్యం ఏతావ
న్యోగమహిమా అన్యాస్తీతి వక్తు మశక్యమితి వ్యంగ్యార్థః- యోగే సంయోగే అస్య
కృష్ణస్య కపటం మాయావంచనేత్యర్థః-దురూహం ఇతి తు వాచ్యార్థః-తతో హేతోః
అయమితి శేషః- యోగమాయా యోగమాయావానితి ప్రసిద్ధః ప్రధిత. అజని
జాతః- నిరుక్తిరలంకారః- 50

శ్లో॥ అద్భవ పస్పర్శ నితంబబింబ మనంబరాలంబి హరిః ప్రియాయా.

భూభృదుభవ కిన్న నితంబ మస్యాస్మృతే న్న నీలోఽమృతద సులాల్యః
అధేతి॥ అథ ఏవం వస్తాపహరణానంతరం ఏష హరిః కృష్ణః ప్రియాయాః
రాధాయా అనంబరాలంబి వస్త్రావలంబరహితం వివత్త్ర మిత్యర్థః- నితంబ
బంబం నితంబమణ్డలం పస్పర్శ స్పృష్టవాక్- సులాల్య సానురాగః చంచలశ్చ
ల. నీలవర్ణః అమృతద. మోక్షదాతా జనార్దన ఇత్యర్థః- అన్యత్ర జలదః అన్యః
భూభృదుభవ రాజపుత్రాః పర్యతిభూమేశ్చ నితంబం కటిపశ్చద్భాగం సానుం చ
రస్మృతేతి- స్మృతేదేవేత్యర్థః-పర్యతనితంబపురో మేఘస్యైవ రాధా నితంబస్పర్శః
కృష్ణస్య సమీచీన ఇతిభావః-అత్ర ఉత్తరాధే అన్యార్థప్రతీతిర్వ్యంజనావ్యాపారేణైవ-
తతః ఉపమాలంకారోఽత్రవ్యంగ్య-ఉదాహృతం చ ఉపమా వ్యంగ్యోదాహరణప్రక
రణే చిత్రమీమాంసాయా- 'కీతి ప్రకరం గవాప్రకామం సుమన స్వచ్ఛతరం
౧౫౦౫ కణ నాం కతిచిత్కలయన్తి యత్రబోధం కతిచిన్నేతి సత త్వభావ
ఏవ' ఇతి- 151

శ్లో॥ అవిషయో వచసాం సురతక్రమ సదను యః ప్రచచాల త మేకకః

అవిధృతాంగతయా సవిధే వసక్ కుసుమనాయక ఏవ స బుధ్యతే-

అవిషయ ఇతి॥ తదను నితంబస్పర్శనానంతరం వచసా మవిషయః వాగగోచరః
చక్తు మశక్య ఇత్యర్థః- గ్రామ్యధర్మత్వా దిత్యేకో భావః-భగవద్విషయత్వా దిత్యన్యో
భావః- య. సురతక్రమః సురతరీతి ప్రచచాల ప్రవృత్తః- తం సురతక్రమం
అవిధృతాంగతయా అనంగత్వేన హేతునా సవిధే సమీచీ వసక్ తివక్ రహసి
నిధునవ్యతిరక్తస్త్రీ పుంవ్యక్తిప్రవేశాసంభవాదితి భావః- ఏకకః ఏక ఏవ ఏకకః
స్వార్థే కః- సః కుసుమనాయక మన్మథ ఏవ బుధ్యతే జానీతే- శ్రీకృష్ణస్య చతు
రశేతిబంధనధురంధరత్వం మన్మథ ఏక ఏవ వేద- తస్య వాత్సల్యయనతంత్రీసార
త్వాత్- అన్యే పునః కే వయం తత్ వేత్తు వర్ణయితుం వేతి భావః

శ్లో॥ నిడద్రీతు స్తా వధ కేళిలాలసా చిరాయ భూత్వా బహుశశ్రమాలసా

సశిగజనీగంధమః వృధస్విన శ్చకారి మారి శ్శిథిలం పృథుశ్రమః

త్యక్త్యా సర్వజగతాం సర్వలోకానాం భద్రాయ క్షేమాయ ఉత్తిష్ట-తల్నా దుత్థితో
భవ-ఉత్-నూర్ధ్వ కర్మణీతి ఊర్ధ్వకర్మత్వా న్నాత్రి తజ్-త్వన్నిదాతు తవైకస్యైవ
ఆనందం దత్తై-త్వజాగర స్తు సర్వజగతామపి భద్రావహః తవ సర్వలోకపాలకత్వాత్-
తస్మాత్ స్వసుఖమపి పరిత్యజ్య స్వీయభవ్యార్థం సత్పురుషోత్తమేన త్వయా
అవశ్యం తల్నా దుద్ధితవ్య మిత్యర్థం. అగ్ర నిద్రాత్యాగపూర్వకశ్రీకృష్ణోద్ధానస్య
విశేషణగత్యా లోకపాలనకలానిష్ఠాతత్వరూపపదార్థహేతుకత్వా త్కా-వ్యలీంగం-
నచ పరికరాలంకార ఇతి భ్రమితవ్యం - లోకపాలనేతి విశేషణవ్యంగ్యస్య సర్వజ
గతాం భద్రాయేత్యనేన కవినైవ వ్యక్తీకృతత్వాత్ - అథ ఉత్తరాధ్వనేన అధునేతి
పదవ్యంజితం ప్రభాతం వర్ణయతి - అసౌ రాధాయా. విశాఖాయా. దయితః ప్రియః
విధు శ్చంద్రి- ఇందో ద్విశాఖాయా మనురాగాతిశయః ప్రసిద్ధ - పరన్యాం శశ్చిమా
యాం దిశి రుచిం కాన్తి మాన్య త్ తత్వాజ - అస్తమిత ఇతి యావత్ - ఇతి బ్ర
హ్మబాతం సంజాతమితి ఉన్నద్ధ ఇత్యర్థ - అయ మవగ్రహ భృంగసంఘః కమలా
శయం పద్మాభ్యసరం భేతుం ఉద్ఘాటయతు పతోద్ఘాటనేన అంతఃప్రవేష్టు
మిత్యర్థ ప్రయతతే యత్నిం కరుతే - కిలేతి ప్రసిద్ధా-వ్యంగ్యార్థస్య-రాధాయా
దయితః ప్రియ రాధయా వశీకృత ఇత్యర్థ అసౌ విధుః కృష్ణః పరన్యాం శ్రుతస్తరే
రుచి మనురాగం ఔజ్ఞాత్ త్యక్తవాన్ - ఇతి హేతోః బ్ర. కపితః అయం ఆళి
వృజ. రుక్మిణ్యా స్సఖ్యుండ కమలాశయం రుక్మిణ్యా హృదయం 'కమలా శ్రీ
ర్హరిప్రియ' ఇతి కోశాత్-భేత్తు మన్యధాకర్తుం ప్రయతతే ఇతి శబ్దశక్తిమూలధ్వని. -

గ|| భగవా నభివ్యంజితార్థాంతరం వై తాళికవచం మాకర్ణయన్నేవ సత్వర
మవబుధ్య రుక్మిణీరోషసంభావనయా విదారితహృదయతాయా కేళి
నికేతనా నిరగాత్

భగవానితి|| భగవాన్ శ్రీకృష్ణః అభివ్యంజితార్థాంతరం అన్యార్థప్రీతిజనక మిత్యర్థః-
వై తాళికవచనం ఆకర్ణయన్నేవ తద్వాక్యశ్రవణక్షణమేవేత్యర్థః- సత్వరం ద్రుతం
అవబుధ్య ప్రబుధ్య రుక్మిణీరోషసంభావనయా రుక్మిణీరోషోత్పేక్షయా- మయి
రాధాయాం సక్తే సతి అవశ్యం రుక్మిణ్యా కోప స్సాన్వదితి శంకిత్యేత్యర్థః- విదారిత
హృదయతయా నిర్భిన్నచి తత్వేన అస్య హృదయం రుక్మిణి రోషసంభావనారూప
శస్త్రాగ్ర బహుధా శకలితమిత్యర్థ - కేళినికేతనాత్ కీడామందిరాత్ నిరగాత్
నిర్యయా

157

తదానీ మేవ|| ప్రభాతే ఏవేత్యర్థః-

శ్లో|| రాధావశీకృతం శౌరిం వినీవేద్య విదర్భజామ్
ఆళయ. కలయామాసుః కలుషాం పరుషామపి.

రాధేతి॥ శౌరిం కృష్ణం రాధావశీకృతం రాధయా స్వాధీనీకృతం రాధాపరతన్త్ర
మిత్యర్థః॥ వినిత్య జ్ఞానయత్వా తవ పతి. కృష్ణః రాధాపరతన్త్రోఽధవదితి నివేద
యైవ్యర్థః॥ ఆయా సఖ్య విదిర్భజాం దుష్టిణీం కలుషాం కుపితాం పరుషామపి
కలహం చ కలయామానుః చక్రుః॥ తథాహి- సఖ్యుపదేశమేవ వర్ణయతి ద్వాభ్యా
మిత్యర్థ - 158

॥ ముక్త ప్రాజ్యహిషీషు సప్తసు పరా స్వాధీయమానాను వా
సంప్రాప్తా స్వయంతాధికాను లలనాస్వన్యాను మాన్యాను వా
జాతా త్పు మధువైరిణో నిరవధిప్రేమప్రవాహాస్పదం
తస్యా స్పృహతి బాధికా తవ హరే రారాధికా రాధికాం

ముక్త పతి హేనుః మూఢే తవ సాం ప్రతమనర్థం త్వమేవ నజానాసీత్యర్థః॥ ప్రాక్
పూర్వం పరాను త్వతోభిన్నాను ప్తసు మహిషీషు జాంబవత్యాద్యాను కృతాభి
వేదాను గాంధీ తాధికేక మహిషీ త్వమరః ఆదీయమానాను గృహీతాను
ప్రేమైవ తి- స్వాం అప్తమహిషీభ్య ఇతరాను మాన్యాను శ్లాఘ్యాను
అనువద్యకా- ఆయతం శినాహం తతోఽప్యధికాను పోడశసహస్రసంఖ్యాన్వి
త్యర్థం లలా వాక్యా-చ సంప్రాప్తాను స్వీకృతాను సతీష్విత్యర్థం. త్వం మధు
వైరిణ క్షిప్తస్య నిరవిధిప్రేమప్రవాహాస్పదం నిరవధే రపారస్య ప్రేమప్రవాహస్య
ప్రేమలహర్యా స్నేహపూర్వస్యేత్యర్థం. ఆస్మం క్థాసం జాతా అసీతి శేషః॥ సప్తా
ధికపోడశసంఖ్యాన్వీకృతానాం ప్తదాసన సుక్త శ్రీకృష్ణః త్వయ్యేవాను రక్తోఽ
భూదిత్యర్థం. ఏతే సతత్సర్వాంగనాపేక్షయా దుష్టిక్యా సాందర్యాతిశయోవ్యజ్యతే
హరేః కృష్ణస్య ఆరాధికా ఆరాధనకారిణ భార్యేత్యర్థం. రాధికా రాధా సంప్రతి
అధునా తస్యా ప్రాప్తిశాయా సవ బాధికా బాధాకారిణీ భవతీతి శేషః త్వయ్యపి
శ్రీకృష్ణస్య యథా బోధాసీత్సం న్యాత్ స్వస్తిన్నేవ యథా దృఢానురాగ స్సన్యాత్
తథా రాధా శ్రీకృష్ణం స్వనిలజాలమితన్త్రం విధితే ఇత్యర్థం అత్ర రాధాయాః
దుష్టిణీబాధికాపావం ప్రతి విశేషణగత్యా హరే రారాధికత్వస్య హేతుత్వా
త్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం- 159

అవ ఏవం రాధావశీకృతం శౌరిం వినివేద్య కర్తవ్య ముపదిశన్తి-
తతః ఖలు॥ తస్మాదేన శ్రీకృష్ణస్య రాధావశీకృతత్వా దేవేత్యర్థ -

॥ మానం ప్రతిచ్ఛ షటుచాటువచఃప్రపంచై
ర్యాభూ ప్రతాతితమనా దయితస్య తస్య
వక్త్రాంబుజం చ లలితం పలితం విధేహి
ముగ్ధే విదిగ్ధవిధయైవ స చే ద్విధేయ

మానమితి॥ హేనుగ్ధే మూఢే మాఃం కొపం ప్రతిచ్చ స్వీకురు- 'స్త్రీణా మిర్వా
కృత కోపో మానోఽన్యోంగిని ప్రియే ఇతి మానలక్షణం తస్య దుతస్య ప్రియస్య
పటుచాటువచఃప్రపజ్ఞైః సమర్థప్రియవాగ్విస్తారైః ప్రతారితమహా. వంచితహృదయా
మాభూ. నమాజ్యోగే ఇత్యజాగమప్రతిషేధ-లలితం సుందరం వక్త్రాంబుజం ముఖ
కమలం చ వలితం సంజాతవృ భ్రువిక్షేపవశాదితి భావః-విధేహి కురు-ఏవం కరణో
ఫలిత మాహ-స కృష్ణ. విధేయ. వశ్య చేత్ న్యాద్యది విదగ్ధవిధయైవ చాతుర్వే
ణైవ విధేయ న్న్యదిత్యర్థ-చాతుర్వ్యం వినా స మాయావీ తవ సశ్శో నన్యా దతోఽ
స్మద్వచనం శృణ్విత్యర్థ-

గ॥ ఏవమాదిభి సృజితభాషితై రుపజ్ఞా విదర్భజా నిర్వాజహృదయాః విర
చితకుంకుమాంగరాగవిరాగా తాంబూలరసవిరసా సముజ్జితకుసుమ
మాల్యలాల్యా అన్యంజతాంజరంజనా విముక్తముక్తాహారా ముక్తాహారా
చ భూతా కేవల మవసితల మధిశయానా చ మాస మానటయత్-

ఏవమితి॥ నిర్వాజహృదయాః నిమ్మ-పటచిత్తాపి విదర్భజా రుక్మిణి ఏవమాదిభి.
పూర్వోక్తప్రముఖైః సజ్జితభాషితైః సజ్జితవాక్యైః ఉపజ్ఞా భేదం ప్రాసితా
'భేదోపజాపా వ్రపథే' త్యమరః అత ఏవ విరచిత కృత. కుంకుమాంగరాగే
కుంకుమాంగలేపనే విరాగ. విరక్తి ర్యయా నా కుంకుమాంగరాగం త్యక్తవతీ
త్యర్థ-తాంబూలరసవిరసా తాంబూలరసవిరక్తా త్యక్తతాంబూలచర్వణత్యర్థ-సము
జ్జితం త్యక్తం కుసుమమాల్యేషు పుష్పమాలాసు లాల్య మాసక్తి ర్యయా నా అన్యం
జిత మప్రకటితం అంజనరంజనం అంజనేవ లేపనం నేత్రయో రిత్యర్థ-యయా నా-
విముక్తా. త్యక్తా ముక్తాహారా మాక్తక స్ర్జో యయా నా-ముక్తాహారా త్యక్త
భోజనా చ-భూత్వా అవసితలం కేవలం భూతలమేవ-సతు సాస్తరణ మిత్యర్థ-అధి
శయానా అధిష్ఠిత్య శయానా చ భూత్వా మాన మిర్వాకృతకోపం అనటయత్
నాటితవతీ-

161

శ్లో॥ అత్రాస్తరే యదుపతి. ప్రతిపన్నమానా
మేనా మనూనమననా మనునేతుకామః
ఆసేదివా స్పృగం మాశు విదర్భజాయా
జాయా మజాయత కృశాం వివశోఽపి వీక్ష్య

అత్రేతి॥ అత్రాస్తరే అస్మిన్ సమయే ప్రతిపన్నమానాం ప్రాప్తకోపాం అత
ఏవ అనూనమననాం అనూన మధికం మననం చిన్తా యన్యా స్తాం చింతాకులా
మిత్యర్థః-ఏనాం రుక్మిణీ మనునేతుకామః అనునేతుం ప్రసాదయితుం
కామ. ఆభిలాషః యస్య స తథోక్తః-తుం కామమనసో రిక్షీతిమలోపః-
యదుపతిః కృష్ణ. ఆశు ద్రుతం విదర్భజాయా రుక్మిణ్యా. సదీపం సద్వి వివేశ అవి

శక్తిః-కృత్యం చింతయాత్కార్యం ప్రాప్తం జాయాం భార్యాం వీక్ష్య వివశః పరవశః
 దాతిశయాదితి భావః అజాయత చ అభవత్-అత్ర పూర్వార్థే వృత్త్యనుప్రాసా
 లంకారః. ఉత్తరార్థేతు సముచ్చయః- 162

గ|| ఉపసృత్య చ ప్రాణిప్రియా మిద మవాదీత్-
 ఉపసృత్యేతి|| ఉపసృత్య సమీప మేత్య ప్రాణిప్రియాం ప్రాణేభ్యోఽపి ప్రియాం
 కుక్మిణీ మిదం వక్ష్యమాణ మవాదీత్- 163

శ్లో|| క్రిధాసి కిన్న దయితే కుచకుంభసామ్య
 ముద్భావ్య జంభరిపుకుంజరకుంభయుగ్మే
 భిత్వా తదేవ కుచయో రచయామి హాగ
 మాత్రేన మాక్తకగణేన మమ పసీద
 క్రుద్ధేతి|| హేదయితే క్రేయసి జంభరిపుకుంజరకుంభయుగ్మే జంభరిపుకుంజరః
 ఇంద్రగజః సరావత ఇత్త్యర్థః-తస్య కుంభయుగ్మే కుంభద్వంద్వే కుచకుంభసామ్యం
 కుంభావివ కుచా కుచకుంభా తయో సామ్యం దౌపమ్యం ఉద్భావ్య పర్యాలోచ్య
 క్రద్ధా కుపితా అసి కిన్న భవసి వా కిమ్-అని యన్యాపి మదీయకుచకుంభయుగస్య
 సరావతకుంభరూపం సదృశం వత్సనరమస్తీతి పర్యాలోచ్య కుప్యసి కిమిత్త్యర్థః-
 మహాత్మాన స్వసాదృశ్యరూపాపచారమపి న క్షమస్తే ఇతిభావః-అత్ర ఐరావత
 కుంభయో కుచోపమానత్వ మ్మాస్తు నామ కుచోపమేయత్వమపి నాస్తీతి వర్ణనా
 త్రస్తీపాలంకారభేదః-‘వర్ణేనాన్యస్యోపమాయా అనిష్పత్తి వచశ్చత’దితి లక్షణాత్-
 తదేవ ఐరావతకుంభయుగ్మమేవ భిత్వా నిర్భిద్య ఆత్మేన తత స్వీకృతేన మాక్తిక
 గణేన ముక్తాఫలజాలన కుచయో. తవ స్తనయో. హారం స్రజం రచయామి కరోమి-
 మమప్రసీద ప్రసన్నా భవ-‘కర్పిద్రజీమూతవరాహశంఖమత్స్యహిశు క్తుద్భవమేవ
 భూరి ఇతి కరికుంభయో ర్ముక్తాయోఽత్వదర్శనా దితి భావ అత్ర శ్రీకృష్ణస్య
 సింహసామ్యం వ్యజ్యతే- 164

శ్లో|| ప్రాణిప్రియే కిమివ వస్తు తవా స్వపేక్ష్య
 మీదృజ్ఞునఃకలుషతా యదలాభత సే
 లోలాసి బాలవిధయా విధుభేలనే చే
 దాపాదయామి చరణాంబుజసక్త మేనమ్

ప్రాణేతి|| హేప్రాణిప్రియే ప్రాణేశ్వరి తవ అపేక్ష్యం కాంక్ష్యం వస్తు కిమివ
 కింవా అస్తు భవతు-కస్మిన్ వస్తుని తవాపేక్షాస్తీత్యర్థః-యదలాభస్య యస్య వస్తునః
 అలాభతః అప్రాప్తేర్హేతోః తే తవ ఉదృజ్ఞునఃకలుషతా ఉదృశచిత్తక్షోభః
 జాతేతి శేషః-బాలవిధయా బాలవత్ విధుభేలనే చంద్రీణ సాకం క్రీడనే కృష్ణేన
 సాకం విహారే ఇతి చ గమ్యతే-లోలా అనక్తా అసిచేత్ భవసి యది ఏనం విధుం

చరణాంబుజసక్తం త్వత్పాదారవింశలగ్నం ఆపాదయామి కరోమి-చంద్రం త్వత్పాదయోః పాతయామి త్యేకోఽర్థః మాం త్వత్పాదయోః పాతయామి త్వన్యోఽర్థః.

శ్లో॥ కిం పారిజాత ముపనీత మవేక్ష్య సత్య
భామాకృతే కలుషితాసి మమైష నేతి
కల్పద్రుమం సపది సద్మి నయాతి కింతు
సోఽయం సురూపకరనిర్జితపల్లవ స్తే

కిమితి॥ సత్యభామాకృతే సత్యభామార్థ ముపనీత మానీతం పారిజాత మవేక్ష్య దృష్ట్వా ఏష పారిజాతతరుః మమ న నానీదితి హేతోః కలుషితా సంజాతకలుషా అసి కిమ్-సపది ఇదానీం కల్పద్రుమం కల్పతరుం సద్మతవసదనం నయామి ప్రాపయామి మందారః పారిజాతకః సంతానః కల్పవృక్షశ్చ పుంసి వా హరిచందనమితి దేవతరూఢాం పఞ్చానా మ్మధ్యే సత్యభామార్థం పారిజాత ఏక ఏవానీతః-త్వద్ధర్మస్తు కల్పవృక్ష మానయామి త్యర్థః నను ఇతః ప్రా క్కుతో నానీత మిత్యత అహ-కిన్తు సోఽయం కల్పతరుః తే తవ సురూపకరనిర్జితపల్లవః సుందరకరతిరస్కృతకిసలయః భవతీతి శేషః త్వత్కరనిర్జితపల్లవస్యాశ్చర్యసంపాదకత్వాభావాత్ - ఇతః ప్రా క్తదానయనే ఉపేతా కృతా-స్పృహణీయశ్చే దిదానీ మానయ్యామి త్యర్థః అత్ర చతుర్థే పాదే కల్పతరుకిసలయవ్యతిరేకః రుక్మిణీకరయో రు క ఇతి వ్యతిరేకాలంకారః. వ్యంగ్యార్థస్తు-సపది కల్పద్రుమం. ఆశ్రితాభీష్టదానే కల్పవృక్షతుల్యం మామిత్యర్థః - విషయ నిగరణా దతిశయోక్తి రలంకారః-సద్మ నయామి కిన్తు సోఽయం జనః అహ మిత్యర్థః-తే సురూపం శోభనసాందర్యం తదేవ కరః బలిః తేన నిర్జితః సచాసా పల్లవో విటః భవతి-అయం విటః త్వహృపవిభ్రమ నిర్జితత్వేన త్వదధీన ఏవేతి కృత్వా మచ్ఛరీరం త్వత్సద్మ నేతుమపి త్వమేవ శక్నోషి సత్వహం-త్వత్పరత సృత్వాదితి భావః

శ్లో॥ ప్రాణాదపి ప్రియతమా మతిలంఘ్య ధర్మాం
త్వా మన్యసు భువిరుచి ర్మమ చే త్ప్రమాదాత్
భ్రజ్యత్కళంకవదనద్విజరాట్పుసాద
మున్ముచ్యతే కథమివాహ మఘచ్యుత స్వామ్

ప్రాణాదితి॥ ధర్మాం ధర్మా దనపేతాం ధర్మపథ్యర్థాన్యాదా దనపేతే ఇతి యత్-ప్రాణాదపి ప్రాణేభ్యోఽపి ప్రియతమాం అతిప్రియాం త్వాం అతిలంఘ్య అతిక్రమ్య మమ ప్రమాదాత్ అనవధానతాయాః హేతోః-ప్రమాదో ధీమతామపీతి న్యాయాదితి భావః అన్యసు భువి శ్రున్తరే పరదారేష్వీతిచ వ్యజ్యతే-రతి అను రాగః స్యాచ్చేత్ తే తవ భ్రజ్యత్కళంకవదనద్విజరాట్పుసాదం నిష్కళంకముఖ చంద్రప్రసన్నత్వం నిర్దుష్టబ్రాహ్మణో త్తమానుగ్రహం చ ఉన్ముచ్య త్యక్త్వా కథ మివ కథం వా అహం అఘా ద్దుఃఖాత్ పాపాచ్చ చ్యుతః త్యక్తః స్వామ్ భవేయం-

‘అంహో దుఃఖవ్యసనే వ్యఘ్న’ మిత్యమరః ప్రామాదికం మద్దోష మవిగణయ్య యది
త్వం మయి ద్రవస్సవదనా స్యాః తర్హి మమ దుఃఖనివృత్తి స్సాన్యత్ నోచేన్నై
వేత్యర్థః అత్ర భజ్యత్కళంకేత్యనేన త్వస్మృఖచంద్రే మయి కోపేన వలితే సతి
త్వస్మృఖసదృశం మస్మనోవినోదావహ మన్య ద్వస్తు నాస్త్వైవేతి మమ నిర్గతిరేవ
స్యాత్ - సచ చంద్రోఽస్తీతి వాచ్యం తస్య కళంకిత్వాదితి వ్యజ్యతే - ప్రమాదా త్పుర
దారానురక్తస్య ద్విజోత్తమానుగ్రహ మన్తరేణ పాపనివృత్తి ర్నస్యాదేవేతి
వ్యంగ్యార్థః - అత్ర వదనద్విజరాజః నిష్కళంకత్వవిశేషణేన చంద్రా ద్వ్యతిరేకః
ప్రతీయతే ఇతి వ్యతిరేకాలంకరః

167

శ్లో॥ ప్రాణపియా ఋతుమతీ న సమాగమార్హా
తిసో నిశా ఇతి విలీనవిలాసజాలః
భేదం ప్రపద్య హృదయస్య వినోదమాత్ర
మాసాదయం స హి కయాపి విధేయయా తే

ప్రాణేతి॥ ఋతుమతీ పుష్పిణీ ప్రాణపియా రుక్మిణీ తిసో నిశాః రాత్రీః - కాలధ్వనో
రత్యస్తసంయోగే ద్వితీయా - సమాగమార్హా సంయోగార్హా న నభవతి - చతురే
హని శుద్ధి స్సాన్య ద్భర్తు స్సంభోగకర్మణీతి వచనాదితిభావః - గర్భాధానమహోత్సవ
స్యాపి రాత్రిప్రాయపరిమితత్వాదితి గూఢాశయః - ఇతి హేతోః విలీనవిలాసజాలః సంకో
చితాఖిలవిలాసః వైమనస్యాదితిభావః - అహమితి శేషః - భేదం విరహభేదం ప్రపద్య
ప్రాప్య తే విధేయయా త్వద్దాసీప్రాయయేత్యర్థ - అనేన విధేయజనే కోపాయోగాత్
త్వయా రాధాయామపి నకుపితవ్యమితి శీకృష్టప్రార్థనా వ్యజ్యతే - కయాపి కయాచిత్
ప్రియాసహ 'ఆత్మనామ గురోర్నామ నామాతికృపణస్య చ శ్రీయః కామో న
గృహ్ణీయాత్ జ్యేష్ఠాపత్యకళత్రయో'రితి ప్రసిద్ధేః కయావీత్యు కమ్ - అనేన చ రుక్మిణ్య
పేక్షయా రాధాయాః నై చ్యం న్యజ్యతే - కయావీత్యనేన అనాదరప్రతీతే - హృదయస్య
మనసః వినోదమాత్రం దుఃఖోపశమనమాత్ర మిత్యర్థః - ఆసాదయం సంపాదితవాన్స్మి -
అత్యంతభేదే ఉన్మాదప్రాప్తేరితి భావః -

168

శ్లో॥ మంజీరమంజుతరశింజితరంజితం తే
పాదాంబుజం ప్రియతమే కలయామి మూర్ధ్నా
ఆధేహి ముగ్ధమధురం వదనేందుబింబ
మేకాంతకాంత మమితస్మితచంద్రికాభి

మంజీరమితి॥ హేప్రియతమే ప్రియసి మంజీరమంజుతరశింజితరంజితం మంజీరాణాం
నూపురాణాం మంజుతరేణ మనోజ్ఞేన శింజితేన ధ్వనినా రంజితం భూషితం తే ఉ -
పహసమయే ధ్వన్యదయాదితి భావః - తే పాదాంబుజం పాదారవిందం మూర్ధ్నా
శిరసా కలయామి వహామి - అనేన మచ్ఛిరసి సమంజీరశింజితం త్వచ్ఛరణతాడనమసి

మమ మహద్భాగ్యమితి వ్యజ్యతే- ముగ్ధమధురం అతిసుందరం ముగ్ధా త్సుందరా
దపి మధురం సుందరమితి సమాసః-వదనేందుబింబం ముఖచంద్రబింబం అమితస్మిత
చంద్రికాభి అధికహాసరూపజ్యోత్స్నాభిః ఏకాంతకాంతం అతిదీప్తం ఆధేహ కురు-
అతిసుందరస్య తవ ముఖరూపచంద్రస్య స్మితరూపజ్యోత్స్నాసంయోగశ్శోభాతి
శయావహ ఇత్యర్థః-రూపకాలంకారః - త్వద్వక్త్రప్రసాదార్థం త్వత్పాదారవిందం
శరణం భజామితి వచనేన కృష్ణస్వాతికారప్రణయం వ్యజ్యతే- 169

గ|| ఏవం సకపటశిషధపరంపరయా ప్రశంసయా వినయాభినయేన చ
ప్రేయసీ మనసీయ సోన్నమన మత్సంగసంగీనీ మాధాయ వాంసునిరస
నేన శిరోరుహసహనేన కంఠాశ్లేషణకపోలపరిచుంబనేన చ ప్రమోద
మాపాద్య యదునందనః కమపి వచసా మవిషయం హర్ష మభజత-

ఏవమితి|| యదునందన కృష్ణ ఏవ ముక్తరీత్యా సకపటశిషధపరంపరయా సవ్యాజ
శిషధస్తోమేన ప్రశంసయా స్తుత్యా వినయాభినయేన విధేయతాప్రకటనేన చ ప్రేయ
సీం రుక్మిణీం అనుసీయ ప్రసాదయత్యా సోన్నమనం ఉన్నమఃపూర్వకం ఉత్సంగ
సంగీనీం సక్తిగతా మాధాయ కృత్వా భూతలాదున్నమయ్య ఉత్సంగే ఆరోప్యేత్యర్థః
వాంసునిరసనేన భూతలవిలురసజన్యపరాగనిష్కాసనేన శిరోరుహసహనేన కచబంధ
నేన కంఠాశ్లేషణ కంఠాలింగనేన కపోలపరిచుంబనేన గండస్థలచుంబనేన చ ప్రమోద
మానందం ఆపాద్య సంపాదయిత్వా వాంసునిరసనాదిసేవాభి స్తామానన్దయిత్యేత్యర్థః
వచసా మవిషయం వాగగోచరం మనోమాత్రసంవేద్య మిత్యర్థః యద్వా అస్మాకం
వర్ణయితు మశక్య మిత్యర్థః-కమపి మహాంతం హర్ష మానన్దం అభజత ప్రాప్తబ్రహ్మ
నన్దనిర్మగోఽ- భూదిత్యర్థః శ్రీకృష్ణస్య స్వయం బ్రహ్మత్వా తదానన్దో మహానితి
భావః. అత్ర శ్రీకృష్ణపరబ్రహ్మనన్దవర్ణనస్య గ్రీన్ధానే కృతత్వా దేతద్గ్రంథస్య భవ్య
ప్రదత్వం వ్యజ్యతే- 170

అవ అధ కవిర్గ్రంథాన్తే మంగళం చిక్రిష్టః తన్మతేన కృతినాయకానాయకయోః రుక్మిణీ
కృష్ణయో రాయురాదిక మాశాన్తే శ్లోకద్వయేన- ఇత మిత్యాదినా

శ్లో|| ఇత్యం మానుషలీలయా కలయతే సర్వావసీం పావసీం
కల్యాణైకనికేతనాయ జగదానందాదికందాయతే
దేవాయ స్పృహయామి సర్వభవనం గోపాయ గోపాయతే
లక్ష్మీచిత్తముషే నవామృతర్పరీకల్పాయ కల్పాయుతమ్

ఇతమితి|| ఇత్యం పూర్వోక్తరీత్యా మానుషలీలయా మనుష్యవిలాసేన మనుష్యధర్మా
భినయేనేత్యర్థః- శ్రీకృష్ణస్య లీలామానుషత్వాది భావః సర్వావసీం సమస్తామపి
భవం పావసీం పవిత్రాం కలయతే కుర్వతే-స్వస్తికా శ్రీకృష్ణపాదారవిందవిన్యాసేన
సర్వాపి భూః పవిత్రేత్యర్థః- తత్ర హేతుమాహ-కల్యాణైకనికేతనాయ సకలకల్యాణ

గుణానాం ముఖ్యాశ్రయాయ ఏవం పరమేశ్వరస్య మానుషలీలాస్వీకరణే హేతు
 మాహ-సర్వభువనం సమస్తలోకం గోపాయతే రక్షయతే ఇతి-అతఏవ జగదానందాది
 కందాయ జగతా మానస్తస్య ఆదికంద- కందశబ్దో గోణ్యా వృత్త్యా కారణ
 మాత్రం బోధయతి - ప్రధానకారణ మిత్యర్థః- తస్మై సకలకల్యాణగుణనిలయో
 భగవాన్ మానుషవేషేణ భువి భువనరత్నైర మవతీర్య భువనాని రక్షయ న్నానన్ద
 యంశ్చ స్వపాదన్యాసై ర్భువనం పావయతీత్యేతావతా నిష్కృష్టార్థః-నను పరమే
 శ్వరస్యావాప్తసమస్తకామస్య కిమనేన జగద్రక్షణేనేత్యత ఆహ-దేవాయేతి - దీవ్యతి
 భూతపాలనాదినా క్షీడతీతి దేవ స్తస్మై భగవతః- క్రీడేయ మితి భావః నను
 బ్రహ్మకథం భగవత శ్చిన్మాత్రస్యావికారిణః-లీలయావాపి యుజ్యేర నిర్గుణస్య
 గుణాః క్రియా ఇతి భాగవతాత్ చిన్మాత్రస్య నిర్గుణస్య లీలాపి కథ మిత్యత
 ఆహ - లక్ష్మీచిత్రముషే రుక్మిణీమనశ్చోరాయ మాయావశా ల్లిలారిసోదయ
 ఇతి భావః అనేన సలక్ష్మీకాయైవ కృష్ణాయ కవి రాయ రుక్మాస్తే ఇతి
 వ్యజ్యతే - నను తాదృశత్రిజగన్మోహిన్యా అపి లక్ష్మ్య మనః కథం చోరి
 తవా సత ఆహ - నవామృతరూపీకల్పాయ నూతనసుధాప్రవాహతుల్యాయ
 అనేన అమృతవద్భగవద్రూప్య భోగ్యత్వం వ్యజ్యతే - పరమానన్దప్రదత్వం చ-
 యద్వా - తస్య బ్రహ్మణః స్వరూపలక్షణ మాహ - నవామృతరూపీకల్పాయేతి-
 పరమానన్దస్వరూపాయేత్కర్త - అమృతశబ్దస్య సుఖవాచిత్యాత్ - సాక్షాత్
 శ్రీకృష్ణానతారస్త్వివ వాచకం విశేషణ మాహ గోపాయేతి- గోపాలాయేత్కర్త -
 అనేన పాలభ్యం వ్యజ్యతే-యద్వా భగవత ఏవంవిధత్వే ప్రమాణ మాహ గోపా
 యేతి-గాః వేదవాచ. పాతీతి గోప. వేదపరిబృథ. వేదవేద్య ఇతి యావత్- శాస్త్ర
 యోనిత్యా దిత్యధికరణేన భగవతో వేదప్రమాణత్వం భగవాతా వ్యాసేనైవ ప్రతి
 పాదితం-తే తుభ్యం కల్పాయుషం కల్పపరిమిత మాయః-అజతి యోగవిభాగా
 త్సమాసాన్తోఽచ-స్సప్రహయామి అభిలషామి-

171

శ్లో॥ తస్మై విదర్భసుదృశే జగదంబికాయై

గోపాలకాయ చ జగజ్జనకాయ తస్మై

కల్యాణజాత మతివేల మనల్పకాల

మాశాస్యహే నహి తతోఽధిక మర్థయామః.

తస్మై ఇతి॥ జగదంబికాయై త్రిలోకమాత్రే తస్మై విదర్భసుదృశే రుక్మిణ్యై జగజ్జన
 కాయ త్రిలోకపిత్రే తస్మై గోపాలకాయ కృష్ణాయ చ అనల్పకాలం బహుకాలం
 -కాలాభ్యనో రత్యస్తసంయోగే ద్వితీయా-అతివేలం భృశం కల్యాణజాతం మంగళ
 సమూహం ఆశాస్యహే ఇచ్ఛామః-అజ శ్వాసు ఇచ్ఛాయామ్-తతః తస్మాత్ అధిక
 మన్యత్ వస్తువాహనస్వర్గమోక్షాదిక మిత్యర్థ -నార్థయోమో హి నైవేచ్ఛామః-

షా-మస్య గ్రంథకర్త ర్మమ భగవచ్ఛ్రేయోభిలాషా దస్యస్వాభిలాషో నాస్తీ
ర్థః- 172

వ ఏవం లోకోత్తరం ప్రబంధం నిర్మాయ 'యత్కరోషి యదశ్నాసి యజ్జహోషి
దాసి యత్ యత్త పశ్యసి కాంతేయ తత్కురుష్య మదర్పణ' మితి భగవద్వచన
సనుసందధానః కవి. స్వగ్రంథం వ్యంగ్యమర్యాదయా పరమేశ్వరాయ సమర్పయతి.

శ్లో॥ మమేదం మేదిన్యా ముదిత మమృతాసారసరసం

సగంభీరం జానీ త్క ఇవ రసికాగ్రేసర ఇతి

కృతానంతా చింతా కథమివ మయా హంత జననే

దయాళౌ సర్వజ్ఞే సతి భవతి నిర్మత్సరతరే.

సమేతి॥ మేదిన్యాం భువి ఉదితం జాతం మనస స్సకాళా ద్గ్రంథరూపేణ భువి
పభూత మిత్యర్థం-అమృతాసారసరసం అమృతస్య సుధాయా ఆసాగః ధారాసంపాతః
ఇవ సరసం సస్యాదం శృంగారాదిరససహితం చేతి వ్యజ్యతే-గభీరం గంభీరం ద్వని
పాధాన్యాదితి భావః-మమ మత్కర్తృక మిత్యర్థః-ఇదం కావ్యం రసికాగ్రేసరః
హృదయోత్తమ క ఇవ కోవా జానీయాత్ విద్యాత్-ఇత్యేవం అనంతా అమితా
ంతా మయా కథమివ కథం వా కృతా భవత్స్వీతి శేష-నకథమపీత్యర్థః- ఏతస్మ
త్కావ్యం జ్ఞాతుం రసికాగ్రేసరోఽస్తి వా నవేతి చింతితుం మమ నైవావసర ఇత్యర్థః-
మద్వా-ఇతి అనంతా చింతా మయా కథమివ కథో వా కృతా నక ర్తవ్యేవేత్యర్థః-
గాంతే త్యాశ్చ ర్శ్యే-భేదే వా-ఇతః పాృ జూఢత్వా స్మయా వ్యర్థమేవ చింతిత
మిత్యర్థః-తత్ర హేతు మాహ-జనక ఇత్యాదినా-హేభగవన్నితశేషః-జనకే పితరి అనేన
తుః పుత్రవాక్యేష్యివ తవ మద్వాక్యేషు స్వతః ప్రీతి రస్తీతి వ్యజ్యతే-దయాళౌ సకరుణే
సనేన చ మద్గ్రంథే దోషా అపి త్వయా దయయా క్షంతవ్యా ఇతి వ్యజ్యతే. సర్వజ్ఞే
సర్వవిది స హి త్వత్తుల్యో రసికాగ్రేసరో నామేతిభావః నిర్మత్సరతరే మాత్సర్య
సహితే పాృకృతాః రసికా స్సన్తునామ-తే తు మయి మాత్సర్యా స్సద్గ్రంథం న
పశ్యేయ-త్వన్తు నతథేతి భావః-భవతి త్వయిసతి కాలత్రయే సర్వత్రాపి వర్తమానే
ఇత్యర్థః అన్వయస్తు-హేభగవత్ జనకే దయాళౌ సర్వజ్ఞే నిర్మత్సరతరే భవతి సతి
మేదిన్యా ముదితమమృతాసారసరసం గభీరం మమేదం రసికాగ్రేసర క ఇవ జానీ
యాదితి అనన్తా చింతా మయా కథమివ కృతా హన్త ఇతి కరినాః కించిద్భావ మత్సరా
అన్యే రసికాభాసా స్సన్తునామ-మద్గ్రంథం వేత్తుం త్వమేవార్హస్వీతి తుభ్యమేవేదం
సమర్పయామితి నిష్క్రష్టా - 173

అవ. చరమవిలాసపరిచ్ఛేదం కథయతి

శ్లో॥ యస్మిన్ సంగరదారసారభర్యురీజ్వంభత-హృచ్చహ

పాతాః కల్పలతావితానసుమనోగుంభవీయంభావృకాః

తస్యాసా నవకాళిదాసవిదుష ష్టహోఽపి కావ్యామృతే
చంపూనామని ధీమతాం కృతసముల్లాసో విలాసోఽగమత్.

యస్మిన్నితి॥ షష్టాపి షష్టశ్చ-

శ్లో॥ చమ్పూభాగవతాఖ్యదుగ్ధజలధిం సన్మంధరేణామునా
నిర్మథ్యామృతసార మస్య భగవా నాచ్ఛిద్య లక్ష్మీధవః
వంచిత్యాఽసురసంతతిం సుమనసాంబృందాయ దేయా దతః
కోఽన్యోఽస్తి త్రిజగత్యపారకరుణో నారాయణ స్సర్వవిత్-

శ్లో॥ మయా యః కారయామాస వ్యాఖ్యానం బాలిశేన చ
చమ్పూభాగవతస్యాపి గృహ్యోతు స ఇదం హరిః.

ఇతి శ్రీహయవదనవదనరుచినదనవదన ఘేనమధురతరరసమాస్వాదన
నిత్యతృప్తస్త్య ఫణితరమాపరిణయాదిప్రబంధస్త్య పురిఘశ్మరామ
సూరికరుణాసమాసాదితానవద్యశబ్దవిద్యస్త్య బెల్లం
కొండోపనామకమోహన్రాయతనూభవస్త్య
రామస్యకృతిఘ చమ్పూభాగవతవ్యా
ఖ్యాయాం మంధరసమాఖ్యా
యాం షష్టోవిలాసః-వ్యా
ఖ్యాచ సమాప్తా-

శ్రీ హయగ్రీవార్పణమస్తు.

